

THE GEOGRAPHY OF OTTOMAN POETRY:
CITIES IN GHAZELS

ÜLKÜ AKÇAY

BOĞAZİÇİ UNIVERSITY

2021

THE GEOGRAPY OF OTTOMAN POETRY:
CITIES IN GHAZELS

Thesis submitted to the
Institute for Graduate Studies in Social Sciences
in partial fulfillment of the requirements for the degree of

Doctor of Philosophy
in
Turkish Language and Literature

by
Ülkü Akçay

Boğaziçi University

2021

OSMANLI ŐİRİNİN COĞRAFYASI:
GAZELLERDE ŞEHİRLER

Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Doktora Tezi

Ülkü Akçay

Boğaziçi Üniversitesi

2021

DECLARATION OF ORIGINALITY

I, Ülkü Akçay, certify that

- I am the sole author of this thesis and that I have fully acknowledged and documented in my thesis all sources of ideas and words, including digital resources, which have been produced or published by another person or institution;
- this thesis contains no material that has been submitted or accepted for a degree or diploma in any other educational institution;
- this is a true copy of the thesis approved by my advisor and thesis committee at Boğaziçi University, including final revisions required by them.

Signature.....

Date 16.04.2021

ABSTRACT

The Geography of Ottoman Poetry: Cities in Ghazels

In this dissertation, it is aimed to reveal how cities are used as poetic materials in classical Turkish literature. The study is based on the ghazels of almost three hundred and fifty divans, those were written between the 14th and 19th centuries. As it is a necessity to narrow the data into a classifiable amount, the review of the place names in kaside, kıta, terakibibent and similar verse forms are excluded from the scope of the study. The thesis aims to make a contribution to the determination of the geography of Ottoman poetry and the cultural aspect of Ottoman history. In the first chapter of the study; the discussions, descriptions and opinions on the city, the Islamic city and the Ottoman city are mentioned briefly. Furthermore the genres of the classical Turkish literature, in which the cities were mentioned, and the examples of these genres are studied. In the second chapter; information on the locations, social characteristics and historical backgrounds of major geographies, countries, regions and states are provided and the aspects in which these cities stand out in the ghazels are explained with examples. An assessment on how cities were handled in ghazels is also made. With information on the political and social backgrounds of the cities in the ghazels, the third chapter is composed of a detailed review of the usage of cities as poetic materials.

(See Appendix for an extended abstract.)

ÖZET

Osmanlı Şiirinin Coğrafyası: Gazelerde Şehirler

Bu tezde, klasik Türk edebiyatında şehirlerin şiirsel malzeme olarak nasıl yer aldığına ortaya konması amaçlanmıştır, inceleme 14.-19. yüzyıllardan seçilmiş yaklaşık 350 divanın gazel kısımları üzerinden yürütülmüştür. Elde edilen veri sayısının tasnif edilebilir bir sayıya indirilmesinin gerekli olduğu görülerek kaside, kıta, terakibent ve benzeri nazım şekillerinde yer adlarının ele alınış biçimlerinin incelenmesi diğer çalışmaların konusu olmak üzere ertelenmiştir. Şehirlerin hangi bağlamlarda, hangi unsurlarla birlikte ve hangi özellikleriyle anıldığının tespit edildiği ve siyasi, kültürel, mimari, ticari ve diğer yönleriyle gazelerde temsilinin incelendiği ve değerlendirildiği bu tezle, Osmanlı şiirinin coğrafyasının ve Osmanlı tarihinin kültürel yönünün tespitine katkı sağlamak amaçlanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde şehir kavramı, İslam şehri ve Osmanlı şehri hakkındaki tartışmalar, tanımlamalar ve görüşlerden kısaca söz edilmiş; ardından Klasik Türk edebiyatında şehirleri konu edinen türler ve bu türlerde yazılmış eserler tanıtılmıştır. İkinci bölümde şehirlerin gazelerde ele alınış biçimlerine dair bir değerlendirme yapılmış, ardından büyük coğrafyalar, ülkeler, bölgeler ve eyaletlerin konumları, sosyal özellikleri ve tarihi geçmişleri hakkında bilgi verilerek gazelerde hangi yönleriyle öne çıktıkları örneklerle açıklanmıştır. Tezin üçüncü bölümü, gazelerde tespit edilen şehirlerin siyasi ve sosyal geçmişleri de verilerek şiirde ele alınış biçimlerinin maddeler hâlinde ayrıntılı incelenmesine ayrılmıştır.

CURRICULUM VITAE

NAME OF AUTHOR: Ülkü Akçay

PLACE OF BIRTH: İstanbul, Turkey

DATE OF BIRTH: 16.10.1988

DEGREES AWARDED

PhD in Turkish Language and Literature, 2021, Boğaziçi University

BA in Persian Language and Literature, 2021, İstanbul University

MA in Turkish Language and Literature, 2013, Boğaziçi University

BA in Turkish Language and Literature, 2010, Boğaziçi University

AREAS OF SPECIAL INTEREST

Ottoman poetry, Ottoman prose, City and space concepts in classical Turkish literature

PROFESSIONAL EXPERIENCE

Part-time instructor, Turkish Courses Coordinator, Boğaziçi University, Jan 2020-Aug 2020.

Research Assistant, Department of Turkish Language and Literature, Boğaziçi University, 2012-2020.

AWARDS AND HONORS

Highest Honor List, Boğaziçi University, 2013.

Honor List, Boğaziçi University, 2010.

PUBLICATIONS

Journal Articles

Akçay, Ü., Tombul, E. (2018). Yûsuf u Züleyhâ mesnevilerinde rüyaların amaç ve işlevleri üzerine bir değerlendirme. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 20, 1-50.

Akçay, Ü. (2016). Ali Emîrî'nin hükümdar şiirlerine yazdığı tahmisler üzerine bir inceleme. *Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi*, 46, 1-16.

Akçay, Ü. (2015). Ali Emîrî Efendi'nin hanedan sevgisi ve II. Abdülhamid'e yazdığı Levâmî'ü'l-Hamîdiyye adlı eseri. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 11-19.

MA Thesis

Akçay, Ü. (2013). Fatih Sultan Mehmed'in Eş'ârının Tahmîsât u Tesdîsâtı (Tahmîsât u Tesdîsât-ı Ali Emîrî). (Unpublished MA thesis). Boğaziçi University, İstanbul, Turkey.

Conference Proceedings

Akçay, Ü. (2017). Güzellerde Vefâ Olmaz: Divan Şiirinde Mâşuk'un Âşık'a Hıyâneti. In *Yeditepe Üniversitesi, Edebiyatımızda İhanet Sempozyumu, İstanbul, Turkey*, May, 3-4.

Akçay, Ü. (2016). Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Mucizevi/Olağanüstü Unsurların Anlatımı. In *Yeditepe Üniversitesi Edebiyatımızda Mitoloji Sempozyumu, İstanbul, Turkey*, May 3-4.

Akçay, Ü. (2016). Hüsrev mi Ferhad mı? Şairlerin Gözünden Şirin'in Âşıkları. In *Second European Convention on Turkic, Ottoman and Turkish Studies (Turkologentag 2016), Germany, Hamburg*, September 14-17.

Akçay, Ü. (2014). Hayatından Anekdotlarla Birlikte, Ali Emîrî'nin Padişah Sevgisi. In *Boğaziçi Üniversitesi Yazıdan Söze Lisansüstü Sempozyumu, İstanbul, Turkey*, May, 22-23.

Akçay, Ü. (2014). Ali Emîrî Efendi'nin Hanedan Sevgisi ve II. Abdülhamid'e Yazdığı Levâmi'ü'l-Hamîdiyye Adlı Eseri. In *Uluslararası Türk Dili Ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi (TUDOK 2014), İstanbul, Turkey, June 23-24.*

TEŞEKKÜR

Coğrafyanın Osmanlı şiirinde nasıl yer aldığı konusu üzerine çalıştığım bu tezi yazarken birçok kişinin desteğini ve yardımını gördüm. Öncelikle, tez konusu seçme sürecinde ve tezin yazım aşamasındaki fikirleriyle her zaman ufkumu açan; önerileri ve katkılarıyla bu tezin yazımında büyük emeğe sahip danışmanım Prof. Dr. Fatma Büyükkarcı Yılmaz’a sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Lisansüstü akademik danışmanlığımı yapan, tez izleme komitemin değerli üyesi Doç. Dr. Tülay Gençtürk Demircioğlu’na destek ve emekleri için çok teşekkür ediyorum. Tez izleme komitemin bir diğer kıymetli üyesi, değerli görüşleri ve önerileriyle bu tezin şekillenmesine katkı sağlayan Prof. Dr. Hanife Koncu’ya müteşekkirim. Tez jürimde yer almayı kabul ederek gösterdikleri incelik için Doç. Dr. Zeynep Sabuncu ve Prof. Dr. Müjgan Çakır’a teşekkürlerimi sunuyorum. Yüksek lisans ve doktora ders dönemlerinde kendisinden birçok defa ders alma şansı yakaladığım çok değerli hocam Prof. Dr. Günay Kut’a ve lisans eğitimimde kendisinden aldığım divan şiiri dersleriyle eski Türk edebiyatına olan ilgimi perçinleyen kıymetli hocam Prof. Dr. Zehra Tosya’ya şükranlarımı sunuyorum.

Uzun yıllar aynı ofiste birlikte çalıştığım, her zaman her konuda görüşlerine başvurduğum sevgili arkadaşım Dr. Ayşegül Pomakoğlu’na yardımları için tüm kalbimle teşekkür ediyorum. Tez yazım sürecinde beni her zaman yüreklendiren çok sevdiğim değerli arkadaşım Akgül Zorbay’a müteşekkirim. Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünün emekli olmuş ve hâlihazırdaki tüm değerli hocalarına emekleri için minnettarım.

Tezimin bazı bölümlerinin kontrolünde benden yardımlarını esirgemeyen sevgili arkadaşım Esra Yıldız’a, benimle ellerinde bulunan divanları paylaşan

Muhammed Ali Demir ve Enis Tombul’a, tezimle alakalı olduđunu dűşűndűđű tűm çalıřmaları bana gűnderen Meryem Babacan Bursalı’ya, ayrıca Esra Demirkoparan ve Fatma Akman’a teřekkűr ediyorum.

Eđitim hayatım boyunca her zaman yanımda olan ve bana duydukları gűven için kendilerine minnettar olduđum sevgili ađabeylerim Kubilay, Cem ve Mustafa Tűkenmez’e, bugűnlere ulařmamı en az benim kadar sabırsızlıkla bekleyen, hayallerime ortak olan anne ve babama verdikleri emek ve destekleri için řűkranlarımı sunuyorum.

Son olarak sevgili eřim Burak, ođlum Ahmet Gűktűđ ve aramıza katılmasını sabırsızlıkla beklediđimiz, tezimin son ařamalarının stresini ve heyecanını benimle birlikte yařayan kızım Bahar... Hayattaki en bűyűk destekçim, her zaman her konuda yanımda olan, yazdıđım bu ikinci tez sűresince, ilkinde olduđu gibi rahatça alıřabilmem için elinden gelenin en iyisini yapan, beni benden çok dűřűnen Burak Akçay’a ne kadar teřekkűr etsem azdır. Henűz yedi yařında olmasına rađmen yařından bűyűk bir olgunluk gűsteren, annesinin tezini yazabilmesi için kendisine ayıracađı zamandan feragat etmesine katlanarak, oyunlarla, kitaplarla ve yapmaya bayıldıđı birbirinden ilginç “icat”larla kendisini oyalamasını bilen ođlum Ahmet Gűktűđ, senden ve babandan aldıđım zamanlarla yazdıđım bu tezi, size ithaf ediyorum...

űlkű Akçay

űskűdar, Nisan 2021

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	xix
BÖLÜM 1: GİRİŞ	1
1.1 Şehir	1
1.2 Klasik Türk edebiyatında şehir üzerine yazılmış eserler	8
BÖLÜM 2: OSMANLI ŞİİRİNDE YER ADLARI	17
2.1 Gazellerde şehirlerin ele alınış biçimlerine dair	17
2.2 Büyük coğrafyalar, ülkeler, bölgeler ve eyaletler	35
BÖLÜM 3: GAZELLERDE ŞEHİRLER.....	104
3.1 Aden	104
3.2 Ahmedabad	125
3.3 Akhisar	125
3.4 Akkirman	126
3.5 Akşehir	126
3.6 Akyazı	127
3.7 Alacahan	128
3.8 Amul	128
3.9 Ankara	128
3.10 Ankon	129
3.11 Antalya	129
3.12 Ardahan	131
3.13 Aydın	131
3.14 Antep	135
3.15 Babil	140

3.16 Bağdat	153
3.17 Bahçesaray	197
3.18 Balıklı	198
3.19 Basra	198
3.20 Bayburt	203
3.21 Beç	204
3.22 Belgrad	205
3.23 Belh	207
3.24 Bender	213
3.25 Beyrut	214
3.26 Bistam	214
3.27 Bitlis	214
3.28 Bosna	215
3.29 Budin	216
3.30 Buhara	219
3.31 Bulak	227
3.32 Bursa	228
3.33 Derbend	252
3.34 Dimetoka	252
3.35 Diyarbakır	253
3.36 Edirne	255
3.37 Eğri	292
3.38 Eğribük	293
3.39 Erdek	294
3.40 Erzincan	294

3.41	Erzurum	295
3.42	Eski Kilisalık	298
3.43	Estergon	298
3.44	Gelibolu	299
3.45	Gence	299
3.46	Germiyan	302
3.47	Göynük	305
3.48	Gümüşhane	306
3.49	Halep	307
3.50	Hanya	329
3.51	Hayber	330
3.52	Hemedan	337
3.53	Herat	341
3.54	Hersek	342
3.55	Hucend	343
3.56	Hoten	349
3.57	İçel	375
3.58	İdincik	376
3.59	İlbasan	377
3.60	İsfahan	378
3.61	İstanbul	405
3.62	İzmir	560
3.63	Kahire	562
3.64	Kandehar	564
3.65	Kandiye	570

3.66 Karabağ	571
3.67 Karahisar	576
3.68 Karaman	578
3.69 Karan	605
3.70 Karlova	607
3.71 Kars	608
3.72 Kastamonu	608
3.73 Kaşan	608
3.74 Kayseri	611
3.75 Kazan	611
3.76 Kazvin	612
3.77 Keban	612
3.78 Kefe	613
3.79 Kerbela	613
3.80 Kerbeniş	627
3.81 Keşmir	627
3.82 Kırkkilise	641
3.83 Kırşehir	642
3.84 Kilis	642
3.85 Kirman	644
3.86 Koçhisar	650
3.87 Konya	650
3.88 Kudüs	657
3.89 Kufe	660
3.90 Kum	662

3.91 Lahor	662
3.92 Malatya	666
3.93 Manastır	667
3.94 Manisa	667
3.95 Mardin	673
3.96 Medine	674
3.97 Mekke	683
3.98 Musul	690
3.99 Mültañ	692
3.100 Nahcıvan	692
3.101 Nahşeb	693
3.102 Necef	701
3.103 Nehrevan	713
3.104 Nevşad	714
3.105 Niş	714
3.106 Nişabur	716
3.107 Öksün	724
3.108 Paris	725
3.109 Peşte	725
3.110 Priştine	726
3.111 Rabiğ	726
3.112 Rafyol	727
3.113 Resmo	728
3.114 Revan	729
3.115 Rey	732

3.116 Sebzivar	733
3.117 Selanik	733
3.118 Semerkand	734
3.119 Sigetvar	744
3.120 Sinop	745
3.121 Sivastopol	746
3.122 Sofya	746
3.123 Şam	747
3.124 Şiraz	785
3.125 Şirvan	794
3.126 Şumnu	797
3.127 Taif	798
3.128 Tebriz	798
3.129 Tekfurdağı	810
3.130 Teraz	811
3.131 Tımışvar	811
3.132 Timurhisar	812
3.133 Tilimsan	812
3.134 Trabzon	812
3.135 Urfa	815
3.136 Üsküp	817
3.137 Van	818
3.138 Varna	819
3.139 Vidin	819
3.140 Yanya	820

3.141 Yaş	820
3.142 Yenice	821
3.143 Yenişehir-i Fenar	821
BÖLÜM 4: SONUÇ	823
BÖLÜM 5: İNCELEMEDE İZLENEN YÖNTEM	835
EK: UZUN ÖZET	838
KAYNAKÇA	843

KISALTMALAR

B.	Beyit
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
G.	Gazel
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
K.	Kaside
M.	Miladi
Mf.	Müfred
MÖ	Milattan önce
MS	Milattan sonra
Ms.	Mesnevi
Mt.	Matla
N.	Nazire
Ö.	Ölüm tarihi
R.	Rubai
s.	sayfa
Ş.	Şarkı
T.	Tarih
Tb.	Terkibibent
ZG.	Zemin Gazel

BÖLÜM 1

GİRİŞ

1.1 Şehir

1.1.1 Şehir kavramı

Farsça bir sözcük olan “şehir” sözlüklerde, büyük yerleşim alanları, kasabadan ve köyden daha büyük, birçok insanın yaşadığı yer olarak tanımlanır. Şehrin Arapça karşılığı olarak medine, belde, dâr ve mısır kelimeleri zikredilirken (Küçükaşçı, 2010); “kale ve saray” gibi anlamlara da gelen eski Türkçe “balık” sözcüğüne başta Orhon yazıtları olmak üzere çeşitli metinlerde rastlanır (Donuk, 1992). Soğdca “kent” kelimesinin ve 11. yüzyıldan itibaren “şehir” sözcüğünün Türkçede kullanıldığı bilinmektedir (Küçükaşçı, 2010a).

İlk şehirlerin ortaya çıktığı yer ve zaman konusunda yaklaşık iki asırdır devam eden tartışmalarda birçok görüş olduğu gibi şehrin tam olarak neyi ifade ettiği hakkında da kent sosyologu ve tarihçilerinin bazen birbirlerini destekleyen bazen de tamamıyla ayrılan fikirleri vardır. Bu tartışmalar çeşitli kaynaklarda defalarca zikredilerek karşılaştırılmış ve araştırmacılar tarafından şehrin tanımlamaları ve kriterleri farklı coğrafyalara uygulanmaya çalışılmış, çoğu zaman bu kriterlerin ve tanımlamaların her şehir için farklı olabileceği gibi sonuçlara varılmıştır. Bu noktada şehrin ortaya çıkışı ve şehir kavramı ile ilgili genel kabul gören bazı görüşleri burada kısaca anmak faydalı olabilir.

İlk şehirlerin ortaya çıkış nedenleri konusundaki görüşlerde tarım, ticaret ve din olguları öne çıkar. Tarım faaliyetleri ile birlikte tarihte şehirlerin ortaya çıktığı yerin Fırat ve Dicle vadileri, Mezopotamya, sonraları ise Mısır, Çin ve Hindistan olduğu dile getirilirken, şehrin ortaya çıkış zamanının MÖ 3500 yılları olduğu

belirtilir (Bal, 2015, s. 35). İbn Haldun (1977) göçebelik, tarımcı göçebelik ve kırsal yaşamın, kentlerin ortaya çıkışından daha önce olduğunu ve bu yaşam tarzlarının kent yaşamının temelini oluşturduğunu dile getirerek kent yaşamının ortaya çıkışını zenginlik, bolluk ve rahat yaşama bağlar (s. 298). Zamanla yaygınlaşan şehirler, yalnızca tarımın yapıldığı bir merkez olmaktan çıkarak idari, askerî, dinî ve siyasi faaliyetlerin de yapıldığı yerleşim yerleri olur (Tuna, 2013, s. 214).

Weber (2015), her ne kadar günümüzde şehrin kendi yiyecek ihtiyacını kendisi karşılayamayan bir yerleşim olduğu açıksa da, antik dönem şehirlerinde durumun bunun tam tersi olduğunu, Orta Çağ'da ise antik dönemde de olduğu gibi tarımın tüccarların elinde toplandığını ifade eder (s. 82). Pirenne (2014), benzer şekilde ne antik çağda ne de modern zamanlarda, hiçbir uygarlıkta kent yaşamının ticaret ve sanayiden bağımsız gelişmediğini, iklimin, halk ve din farklılıklarının bu aşamada önemsiz olduğunu dile getirerek bu durumun geçmişte Mısır, Babil, Yunanistan kentlerinde, Roma ve Arap ülkelerinde de geçerli olduğunu söyler (s. 99). Pirenne, "Şehirler tüccarların eseridir ve ancak onlarla varolurlar" derken (Pirenne'den aktaran Tuna, 2013, s. 87), şehir teorisine öncülük edenlerden Fustel de Coulanges, merkeze dini koyarak, şehrin din çevresinde birleşen bir topluluk olduğunu söyler ve dinî birlik ile ortak ibadetin şehrin oluşmasındaki önemini vurgular (Coulanges'den aktaran Martindale, 2015, s. 51). Kentler ve kent mimarisi üzerine yaptığı önemli çalışmalarla tanınan Mumford (2007), kentin ilk tohumunun insanların hac dolayısıyla gittikleri törensel bir toplanma yeri olarak atıldığını dile getirir (s. 21).

Zamana ve mekâna, farklı bakış açıları ve geleneklere göre değişen, çok yönlü ve karmaşık bir olgu olan şehir, kent/şehir sosyolojisi üzerine çalışma yapanların hâlâ tam olarak yanıtlayamadığı ve çeşitli yönlerden birbirleriyle ilişkili

bazı tanımlamalar getirdiği bir kavramdır. Şehrin ilk sosyolojik tanımlamasını yapan kişinin Rene Maunier olduğu söylenir (Bal, 2015, s. 30). Bal (2015) Maunier'in, "köyden nüfus çokluğu ve arazi genişliğiyle büyük olan yer", "surlar ve kalelerle çevrilmiş bir yerleşme", "zanaat ve ticaret gibi ekonomik faaliyetlerine göre diğer yerlerden ayrılan alan", "dinî merkez", "savaş zamanı sığınılacak yer" ve benzeri tanımlamaları tek bir tanımda birleştirme yönüne gittiğini söyleyerek (s. 30), "Nüfusuna oranla coğrafi temeli dar olan ve aileler, meslek grupları, sosyal sınıflar, mezhepler vb. gibi çeşitli heterojen grupları içine alan karmaşık bir yerleşme grubudur" şeklinde yaptığı tanımını aktarır (Yörükkan'dan aktaran Bal, 2015, s. 30).

Kent sosyolojisi konu olduğunda araştırmacılar şehri, basit olarak, bir veya daha fazla ayrı evler kümesinden oluşan görece kapalı bir yerleşim yeri olarak tanımlayan Max Weber'den yola çıkar. Weber (2015), ilk şehirlerin Doğu'da ortaya çıktığını kabul etmekle birlikte bunların az ve ilkel olduklarını; gerçek bir kentsel topluluğun belirli kıstaslara sahip olması gerektiğini söyler (s. 93). Bu kıstaslar, bir kale, bir pazar, özerk bir hukuk sistemi, ilgili bir birlik şekli ve özerklidir (Weber, 2015, s. 93). Weber (2015) tarım dışı faaliyetleri şehrin ayırıcı bir özelliği olarak ortaya koyarak şehrin ticari özelliğini öne çıkarır ve şehrin bir pazar yeri olduğunu dile getirir (s. 75, 105). Weber'e göre şehirleşme zaman zaman başka yerlerde Batı'dan daha ileri noktalara ulaşmış olsa da olması gerektiği gibi bir şehir sadece Batı'da mevcut olmuştur (Weber'den aktaran Sunar, 2011, s. 425).

1.1.2 İslam şehri

Eldem, Goffman&Masters (2012) Weberci yaklaşımı;

"... İslami ve diğer Avrupa dışı kentsel yığılmaları, normlara uygun Avrupa kentiyle zıtlık içinde, belirgin kentsel kültür geleneğinden yoksunlukla karakterize eder. Ortadoğu şehirlerinin, Avrupalı hatta klasik Yunan ve Romalı benzerlerinin sahip olduğu siyasi özerklikle değil, bir emperyal

iktidarın bürokratik temsilcilerince yönetildiğini iddia eder. Dahası Müslüman şehirlerinde, kente özgü bir kimlik yaratma çabası içinde ortak bir sivil çıkar etrafında birleşmekten çok birbirleriyle rekabet eden, farklı kabile ve aşiretlerin ikamet ettiğini....” söylemektedir (s. 1).

şeklinde aktarır.

Weberci bilim insanları İslam şehirlerini Batı şehirleriyle karşılaştırarak onları şehir olarak saymazlar (Ergenç, 2013, s. 28). Ergenç (2013), Batı literatüründe Avrupa şehirlerine benzemeyen bir “İslam” yahut “Doğu” şehri kavramından söz ederek bu kavramla açıklanan İslam şehrinin herhangi bir planı olmayan, çıkmaz sokaklarla örülü bir yapıya sahip yerleşme alanı olduğu düşüncesini aktarır (s. 28).

İslam şehrinin varlığı üzerine Ortaylı (2008b);

İslam şehri gibi kavramlar yersiz bir kullanımdan başka bir şey değildir. İslam devri şehirlerinin mekân organizasyonuna, yönetim ve zenaat faaliyetlerine göz attığımızda, herhangi bir geleneksel şehirdekinden daha farklı bir şey görmeyiz. İslam şehri de bütün toprağa yerleşen tarımcı toplumlardaki gibi, kırsal bölgenin üretim fazlasıyla geçinen ve bu üretim fazlasından yararlanmak için civarın hammaddesini işleyen bir merkezdir. Bu iktisadi merkezlik görevine bağlı olarak da, askeri, dinî ve idari fonksiyonların da toplandığı bir merkez olarak çevreyi kontrol eder. Ama kültürel yönden şüphesiz bir İslam şehri rengi vardır. İdari ve hukuki yönden değişikliği zaman içinde işlemek lazımdır. Batı-Doğu mukayesesi zaman akışı içinde ele alınmalıdır (s. 71).

cümlelerini kaleme alarak İslam şehri kavramını eleştirmiş fakat kültürel olarak bir İslam şehri renginin varlığından söz etmiştir.

İnalcık (1995) ise İslam şehrinin varlığından ve özelliklerinden söz etmiş, onun herhangi bir plandan yoksun olduğu görüşüne karşı çıkararak dinî vakıfların kurucularının şehirdeki dinî ve ticari merkezleri inşa ederken geleneksel bir planı uyguladıklarını ve şehrin plansız olan meskun bölgelerinin durumunun ise bazı sebeplere dayandığını izah etmiştir (s. 256).¹

¹ Bu konuda ayrıntılı açıklamalar için bkz. İnalcık, H. (1995). İstanbul: Bir İslam şehri. (Çev: İ. Kalın). *İslam Tetkikleri Dergisi*, 9, 243-268. Erişim: 09.02.2021, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuislamtd/issue/1186/13952>

Aliağaoğlu (2009), İslam şehrinin farklı amaçlar doğrultusunda kurulduğunu ifade ederek bu amaçları askerî, dinî ve siyasi-idari olarak sıralar ve buna ek olarak şehirlerin Müslümanlar tarafından kurulanlar ve fetihle İslam hâkimiyeti altına alınanlar olarak iki gruba ayrılabilceğini dile getirir (s. 196). Marçais'e göre ise İslam şehrinin ortaya çıkışı camiye bağlıdır (Marçais'den aktaran Aliağaoğlu, 2009, s. 196).

İslam şehirlerinin üç temel ögesi cami, pazar ve hamamdır (Ergenç, 2013, s. 87). Tuna (2013), İslam şehirlerindeki nüfus yoğunluğuna ve bu şehirlerin birer ticaret merkezi olduklarına dikkat çekerek içerisinde kıymetli malların bulunduğu kapalı çarşıları, iş hanlarını ve darphaneleri de şehrin önemli unsurları olarak sayar (s. 275). Çelik (2012) İslam şehrini, "Müslümanların çoğunlukta veya egemen olarak yaşadıkları mekânsal ve sosyal ilişkileri çerçeveleyen bir tecrübenin adı" olarak tanımlayarak İslam şehrinin ana unsurlarından birinin insanların cuma günleri toplandığı cami olduğunu ve camilerin sadece dinin değil, sosyal hayatı da yönlendiren bir mekân olduğunu dile getirir (s. 147). Demirci (2003) İslam şehirlerinin karmaşık görüntüsünün yanında şehrin merkezinde bulunan camilerin şehri kontrol altında tuttuğunu ve vasfının sadece ibadet alanı değil; sarayı, medreseyi, çarşayı ve mahalleleri birbirine bağladığını belirtir (s. 137). Bu şekilde Batı şehrinin meydanına karşılık gelen İslam şehrinin camisi, kültürel, sosyal, siyasal ve ekonomik faaliyetleri de içine alarak hayatın merkezinde yer almakta; hemen yakınında bulunan bedesten, imaret, hamam, kapalı çarşı, medrese ve kütüphane gibi yapılara canlılık vermektedir (Demirci, 2003, s. 141).

İslam şehirlerindeki mahalleler ise kabile, etnik yapı ve din bakımından farklı insanların yaşam yeri olmuş, çoğunlukla belirgin bir şekilde duvar gibi fiziki bazı

engellerle birbirlerinden ayrılmış ve mescit, hamam, fırın ve bakkal gibi kurumlariyla kendine yeten bir birim hâlini almıştır (Aliağaoğlu, 2009, s. 197).

Sonuç olarak İslam şehrinin cami etrafında şekillenen çeşitli kurum ve yapılarıyla geleneksel bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.

1.1.3 Osmanlı şehri

İnalçık (1995) Osmanlı şehrini İslam şeriatı idealine dayanan ve bu ideali yansıtan fiziki ve sosyal organizasyona sahip, bir tarafında bedesten, ana çarşı, dükkanlar ve kervansaraylar ile ticari bir bölge, diğer tarafında bir cami ve etrafında yer alan mahallelerden müteşekkil bir yerleşim bölgesi olarak açıklar (s. 264).

Emre (2009), Osmanlı şehrinin İslam şehrinin devamı olduğunu fakat zaman, mekân ve toplum özellikleri ile de aynı zamanda özgün bir model olduğunu ifade eder (s. 205). Osmanlı şehri, Anadolu’da Selçuklu mirasını devralan ve Bağdat, Şam ve Kudüs gibi bölgelerde bulunan şehir kültürü birikimi üzerinde yükselen bir şehir modelidir (Emre, 2009, s. 205). Osmanlı şehri, İslam şehrinin tüm özelliklerini sergileyen bir yapıdadır (Emre, 2009, s. 208).

Osmanlı şehrinin idari ve ekonomik yapısıyla ilgili olarak Faroqhi (1994),

İdari düzey açısından, yerleşimde bir sancakbeyi ya da en azından bir kadı bulunmalıdır. Pazar etkinlikleri, ilgili vergilerin varlığıyla kanıtlanmalıdır. Çarşıya ilişkin belgeler, nüfusun önemli bir kısmının geçiminin önemli bir bölümünü tarım-dışı uğraşlarla kazandığını kanıtlamalıdır (s.12).

cümlelerini kaleme alır. Faroqhi ayrıca şehrin büyüklüğünün/nüfusunun önemli bir kıstas olduğunu dile getirir (s. 13).

Osmanlı şehrinin yapısını açıklayan;

Temel yerleşme birimi genellikle bir dinî yapının ya da bir pazarın etrafında gelişmiş olan mahalle idi. Her mahalle kendi gelenekleri ve yaşama tarzları ayrı ve farklı cemaatleri içine alıyordu. Mahallenin yerleşikleri dinî inanç, ekonomik meşgale ve onları komşularından ayıran diğer faktörlerle birbirlerine bağlanmışlardı. İbadet yeri ya da pazar yeri, bütün mahallenin

ortak faaliyeti gerektiğinde açılan ve genişletilen cemaat merkezini teşkil ediyordu. Bu yüzden mahalle, şehir hayatının bir fiziksel merkezi olduğu kadar, bütün yerleşiklerinin katıldığı bir tarikatın ya da bir loncanın ya da bir milletin yerel birimi olarak düşünülebilir (Shaw ve Tankut'tan aktaran Ergenç, 2013, s. 86).

cümlelerde de ifade edildiği gibi, Osmanlı şehrinin cami ve benzeri dinî yapıları insanların dinî ve ticari sebepler yahut eğlence ve tanıdıklar ile görüşme amacıyla biraraya geldiği mekânlardır. Mahalleler ise Müslümanların ve diğer cemaatlerin kendi bölgelerinde özel hayatlarını yaşadıkları alanlardır (İnalçık, 1995, s. 259).

Cansever (1999) mahallelerin merkezini oluşturan unsurlar arasında mahalle mescitleri, marangoz, tamirci, bakkal, hamam ve kiraathane gibi yerleri zikreder (s.

516). Ergenç (2013) ise Osmanlı şehrinin mahallesini şu cümlelerle açıklar:

Osmanlı şehrinde mahalle, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Bir diğer tanımıyla aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimidir (s. 75).

Osmanlı şehrinin cadde ve sokak sistemi İslam şehri gibi belli bir düzende olmayan ve Doğulu/organik yapı olarak adlandırılan (Yiğit, 2009, s. 211) bir modeldir. Bu sisteme göre;

Sokaklar dardır. Sokak genişlikleri daha çok yayalar ve yük taşıyan hayvanlara göre yapılmıştır. Sokaklar sık sık yön değiştirmektedir. Uzun bir mesafede sokakların yön değiştirmeden devamı enderdir. Sokakların doğrultuları ve genişlikleri de çok sık değişir; dar ve geniş sokak parçaları düzensiz olarak birbiri ardından gelir. Caddelerin cephesiyle evlerin ve arsaların cephesinin birbirine uygunluğu enderdir. Nihayet doğulu yapı tipinin bir belirtisi olarak birçok yol, bir sona ulaşmadan kalır. Bunlar kısa veya uzun, başka kolları olan veya olmayan, genişlikleri birbiri ardına değişen çıkmaz sokaklardır (Stewing'ten aktaran Yiğit, 2009, s. 211).

Osmanlı şehirlerinin diğer önemli yapı ve mekânları imarethane, medrese, darüssıbyan, bimarhane, tekke ve dergâh gibi tarikat yapıları, çeşitli el sanatı işlikleri, fırınlar, çeşme, sebil, kuyu gibi su yapıları, muvakkithaneler, türbeler, tersane, kışla ve birer hal olan kapanlar ile kesimevleri sayılabilir (Alsaç, 1993, s. 21-23).

Sonuç olarak Osmanlı şehrinin, İslami kurallara göre düzenlenmiş, merkezinde cami ve pazar yeri olan bir şehir sistemi olduğu ve Bizans, Selçuklu, Avrupa ve Arap şehirlerinden izler taşımakla birlikte kendine özgü bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.

1.2 Klasik Türk edebiyatında şehir üzerine yazılmış eserler

Klasik Türk edebiyatında yer adlarına, doğrudan coğrafi mekân işlevlerinin yanı sıra, bir şehri veya ülkeyi anlatmak, övmek veya yermek yahut çeşitli sanatlarla bir mazmun çerçevesi içerisinde geniş bir çağrışım unsuru olarak sıklıkla yer verilmiş ve bu mekânlar ile ilgili tarihî, sosyal, kültürel ve kentsel özelliklere değinilmiştir (Dilçin, 2011, s. 248-252).² Yer adları, divanlar içerisinde yer alan gazel, kaside ve kıta gibi çeşitli nazım şekillerinde anıldığı gibi, şehirler ve ülkelerle ilgili kaleme alınmış çoğunluğu manzum birçok eser/tür de mevcuttur.

1.2.1 Şehrengiz

Klasik Türk edebiyatında şehirlerle ilgili yazılmış eserlerin başında şüphesiz ki şehrengizler gelmektedir. Levend (1958), 16. yüzyılın ilk yarısında görülmeye başlanan ve ilk örnekleri Mesihî ve Zatî tarafından kaleme alınan şehrengizleri genel olarak bir şehrin güzellerini -Azizî'nin İstanbul şehrengizi dışında hususiyetle erkek güzellerini- tasvir maksadıyla kaleme alınmış eserler olarak tanımlar (s. 13). Bunun dışında Kâtib'in *Şehrengiz*'i ve Fazıl'ın *Defter-i Aşk* adlı eserleri gibi, yalnız bir güzele ait "sergüzeşt-name" yahut "hasb-ı hal" tarzında kaleme alınmış, içinde şehrin ve tanınmış güzellerinin de tasvirlerinin bulunduğu şehrengizlerden, Fazıl'ın *Çenginame*, *Hubanname* ve *Zenanname*'si gibi güzelleri grup grup tasvir eden

² Şehirlerin ve ülke, eyalet ve büyük coğrafya olarak nitelendirilen bölgelerin şiirde kullanımlarının detaylı incelemesi için bkz. Bölüm 2.

eserlerden ve Lamiî'nin *Bursa Şehrengizi* gibi bir şehrin güzellerinden bahsetmeyerek yalnızca gezilip görülecek yerlerini anlatan metinlerden söz etmiş; bu şehrengiz listesinde bazı gazel ve terakibentleri de anmıştır (s. 14).³

1.2.2 Biladiye/Beldenâme/Biladnâme

Şehirleri konu alan bir diğer tür biladiyelerdir. Biladiye, baştan sona belde adlarının tevriyeli kullanımıyla yazılan şiirlere denir (Kurnaz, 1997, s. 232). Kurnaz (1997), daha önce şehirlerin tevriyeli kullanımının tek tük beyitlerde yer aldığını, bu kullanımın yaygınlaştırılarak tüm şiire yayılmasıyla biladiye türünün oluştuğunu söyleyerek Fasihi, Ferdî ve Derviş Ömer Efendi'nin biladiye türünde eserleri olduğunu bildirir (s. 233).

Klasik Türk edebiyatında biladiyelerin oldukça az kaleme alındığını dile getiren Kaplan (2016), 17. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan biladiyelerin yerleşim yerleri hakkında bilgi vermeyen, yalnızca yer adlarının tevriyeli olarak kullanıldığı eserler olduğunu ve Osmanlı coğrafyasındaki yer adlarından söz etmeleri dolayısıyla edebi öneminin yanı sıra coğrafi bir öneme de sahip olduğunu dile getirir (s. 123). Kurnaz'ın tespitlerine katkıda bulunarak Zihnî Efendi'nin biladiyesini tanıtan Kaplan (2016), bu biladiyelerde yaklaşık 310 yer isminden bahsedildiğini bildirmiştir (s. 107). Ersoy (2011) tarafından tanıtılan İştibâ Ahmed'in *Biladnâme*'si, Çakır (2011)'ın tanıttığı *Esmâ-yı Bilâd-ı Mecdî* ve Hasan Kaplan (2020)'ın tespit

³ Şehrengizler üzerine yapılmış çalışmaların bibliyografyası ve eserlerin listesi için bkz. Levend, A. S. (1958). *Türk Edebiyatında şehir-engizler ve şehir-engizlerde İstanbul*. İstanbul: İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları; Tıgılı, F. (2007). Klâsik Türk edebiyatında şehrengiz çalışmaları hakkında bibliyografya denemesi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4, 763-770. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.205>; Karacasu, B. (2007). Türk Edebiyatında şehir-engizler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 10, 259-313.

ettiği ve mevcut biladiyeler arasında en uzun olduğunu bildirdiği Osman İzzet (ö. 1797)'in 103 beyitlik şiiri biladiye türünde verilmiş eserler arasındadır (s. 450).

1.2.3 Menzilname

Coğrafi yerler ve özelliklerinden söz edilen bir diğer tür manzum, mensur yahut manzum-mensur karışık kaleme alınmış menzillamelerdir. “Menzil” sözcüğünün anlamı, kervanların ve posta tatarlarının indikleri ve at değiştirdikleri, yahut geceyi geçirmek üzere konaklanan yer yahut sefer hâlinde bulunan askerin yiyeceklerini temin ve tedarik ettikleri bölge olarak verilmektedir (Pakalın, 1993, s. 479).

Menzilname ise, “bir yol üzerinde konaklayacak yerleri ve bu yerler arasındaki uzaklıkları bildiren eserler” şeklinde açıklanır (Yurdaydın, 1992).

Bu türün öne çıkan örneklerinden biri Matrakçı Nasuh'un, askerî bir menzilname olan *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân* veya diğer adıyla *Mecmû-ı Menâzil* adlı eseridir. Matrakçı Nasuh İstanbul'dan Tebriz üzerinden Bağdat'a, dönüşte Bağdat'tan Tebriz üzerinden İstanbul'a tüm menzillerin isimlerini vermiş ve yerinde resimlerini yapmıştır (Yurdaydın, 1976).

Geçmişte uzun bir zaman alan hac yolculuğunu tasvir eden hac menzillameleri de burada anılmalıdır.⁴ Hac menzillamelerinde menzillerin fiziksel özellikleri ile birlikte konaklama imkânları hakkında bilgiler verilerek yol güzergâhları ve dinlenen yerler tanıtılır (Sak & Çetin, 2005, s. 231). Büyükkarcı Yılmaz (2018);

Dinî bir amaçla yapılan bu yolculukta ziyaret edilecek kutsal yerler, camiler sayılırken kısıtlı da olsa o şehirlere, köylere ait coğrafi özelliklerden, sosyal

⁴ Hac yolculukları hakkında yazılmış eserler ve menzillameler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Coşkun, M. (2002). *Manzum ve mensur Osmanlı hac seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i*. Ankara: Kültür Bakanlığı; Büyükkarcı Yılmaz, F. (2018). *Hac menzillamelerinde Osmanlı şehirleri*. İstanbul: Simurg; Kaplan, Y. (2020). Klasik Türk edebiyatında manzum menzil-nâmeler ve Fethî'nin “Vasf-ı Menâzil” adlı hac menzil-nâmesi. *Sutad*, 49, 149-175. doi: <https://doi.org/10.21563/sutad.857439>

hayattan yani maddi kültürden de bahsedilir, o menzil ile ilgili olarak halkı, bağ ve bahçeleri bölgede yetişen ürünler, bazen yöredeki dokumalar, o bölgeyle ilgili rivayetler, inanışlar gibi bilgiler de kayda geçirilir. Ayrıca menziller arasının kaç saat olduğu da genellikle her bir başlığın/menzil adının yanında kayıtlıdır (s. 32).

cümleleriyle, hac menzilnamesi yazarlarının menzillerle ilgili nelere değindikleri hakkında bilgi verir.

1.2.4 Sahilname/Sevahilname

Divan şiiri 18. yüzyılda yalnızca İstanbul hakkında yazılan sahilname/sevahilname adlı bir türle tanışmış, bu türde kaleme alınan eserlerde İstanbul'un sahilleri ve bu sahillerde kurulmuş yerleşim alanları sanatlı ifadelerle anlatılmış, aynı zamanda muhtevasında devrin sosyal hayatıyla ilgili önemli bilgilere yer verilmiştir (Pala, 2001). Türün ilk örneğinin Fennî (ö. 1745) tarafından yazıldığı kabul edilmektedir. Tansel (1976), Fennî'nin mesnevi biçiminde yazdığı *Sahil-name*'sinde, Galata'dan başlayarak Rumeli sahillerini, sonra Anadolu kıyılarını Fenerbahçe'ye kadar sırayla ele aldığını bildirir (s. 336). Her beyti bir semte ayrılan bu eserde toplam 63 beyit bulunmaktadır (Gökbilgin, 1992).

Öztoprak (2004), bir diğer sahilnamenin 18. yüzyıl şairlerinden İzzet Efendi'ye ait olduğu, Fennî'nin *Sahil-name*'sine nazire olarak aynı vezinde yazıldığı ve beyit sayılarının birbirlerine yakın olduğu bilgilerini vermiş, bu eserde de sahil semtlerinin çeşitli özellikleriyle ele alındığını dile getirmiştir (s. 12).

Kaplan (2015) bu sahilnamelere ek olarak Derviş Hilmî Dede'nin *Sahil-nâme*'sini tanıtmış, şairin her beyitte bir yeri anlatmak üzere Boğaziçi'nin her iki yakasındaki toplam 62 yerin tasvirini yaptığını bildirmiştir (s. 152).

1.2.5 Miyâhiyye

Bir yerin sularını övmek amacıyla kaleme alınmış miyâhiyye türünün tek örneği olarak 18. yüzyıl şairlerinden Hasib Efendi'nin *Miyâhiyye* adını verdiği eseri sayılmaktadır (Eroğlu, 2008, 433). Bursa sularını metheden Hasib Efendi'nin bu eserinin 38 beyti kendisi tarafından, kalan altı beyti ise Şeyh Said Efendi tarafından zeyl olarak kaside biçiminde kaleme alınmış, *Miyâhiyye*'de anlatılan sular, içimleri hoş, safa ve serinlik bahşedici olmalarıyla anılmış ve bazı bölgelerin suları da şifa verici özellikleriyle öne çıkarılmıştır (Eroğlu, 2008, s. 433).

1.2.6 Sûkiyye

İstanbul'un mahalle ve semtlerini konu alan bu manzume şeklinin şimdilik tek örneği (Arslan, 2018, s. 54), Kâmî (ö. 1724) tarafından "Sûkiyye-i Nâ-Tamâm" başlığıyla (Yazıcı, 2017, s. 122) mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Kalpaklı (1995), bu şiirde geçen semtleri listelediği ve haklarında çeşitli bilgiler verdiği manzumeyi İstanbul şehir tarihiyle ilgili bir kaynak olarak niteler (s. 45).

1.2.7 Mesâirname

Gezecek, görececek yer anlamına gelen mesire kelimesinin çoğulundan türetilen mesâir adının verildiği bu tür, mesire yerlerini anlatan eserler olarak tanımlanır (Aksoyak, 2016, s. 246). Aksoyak (2016), bu türün ilk örneğini veren kişinin 18. yüzyıl şairlerinden Feyzullah Efendi olduğunu bildirirerek, 43 beyitlik bu eseri tanıtmış ve eserin İstanbul'un mesire yerlerini konu aldığını dile getirmiştir (s. 246).

Klâsik Türk edebiyatında mesâir türünde yazılmış ikinci şiir ise yine 18. yüzyıl şairlerinde Hıfzî'ye aittir (Kaplan, 2017, s. 313). Kaplan (2017), Hıfzî'nin bu eserinde elli adet mesire ve kasrın tavsif edildiğini bildirerek bu mesâirin yalnızca

padişahlara mahsus olan ve has bahçe olarak adlandırılan mesire yerlerini ve kasırları vasfetmesiyle Feyzullah Efendi'nin eserinden ayrıldığını dile getirir (s. 316).

1.2.8 Dergehname

İstanbul'da bulunan tekkelerin anlatıldığı dergehnemelerin şimdiye kadar iki tanesi tespit edilebilmiştir. Bunlardan ilki 18. yüzyıl şairlerinden, *Miyâhiyye*'nin de yazarı Hasîb Efendi'nindir ve 129 beyitten oluşan bu eserde 97 tekke adı zikredilmiş; Emin Efendi'nin 10 adet tekke ismini bu manzumeye eklemesiyle eserdeki tekke sayısı 107'ye, beyit sayıda 138'e çıkmıştır (Kut & Kut, 2010, s. 171-173).⁵

Turan (2011a) İstanbul'daki dergahlar hakkında bilgi veren diğer eserler arasında Melek Paşa-zâde Kadri Bey'in *Hânkâh-nâme*'sini ve Lutfî'nin mesnevi şeklinde kaleme aldığı ve Hasîb'in *Dergeh-nâme*'si'nden izler taşıdığını bildirdiği *Hânkâh-nâme* adlı eserini sayar (s. 27).

1.2.9 Şehir hicivleri

Şairlerin şehirleri çeşitli nedenlerle yermek amacıyla kaleme aldığı şiirler olarak tanımlanabilecek şehir hicivleri gazel, kaside, kıta ve murabba gibi çeşitli nazım şekillerinde yazılmıştır. Ahmedî, Badî, Fehim-i Kadim, Hevayî, Mealî, Refikî, Sürurî ve Şair Eşref'in bazen birer beyitle, bazen şiirin tamamında yaptıkları şehir hicivlerinin (Güven'den aktaran Kutlar, 2011, s. 4) yazılma sebepleri arasında, “şairlerin istemediği bir tayin, sevmediği bir devlet görevlisi, yaşam koşullarından hoşnutsuzluk, şehri beğenmeme, şehrin halkını beğenmeme, şehrin coğrafi özelliklerinden rahatsız olma” sayılır (Kutlar, 2011, s. 4).

⁵ Eserin metni için bkz. Kut, G. & Kut, T. (1987). İstanbul tekkelerine ait bir kaynak: Dergeh-nâme. *Türkische Miszellen Robert Anhegger Armağanı* içinde (s. 213-236). İstanbul: Editions Divit Press.

Kutlar (2011), yukarıda sayılan şairlere, bir kasidesinin nesib bölümünde yazdığı şehir hicviyesi ve Sultan Bayezid'in damadı Davud Bey'i övmek amacıyla yazdığı terkebî bent şeklindeki kasidenin nesib bölümünde Mora ve Korintos sancaklarını hicvettiği beyitlerle Sehî Bey'i; Ahî'nin *Gülşen-i Şu'arâ*'sında sözü edilen, Katif ve Lahsa'yı hicveden iki gazel söylemiş Şemsî'yi; şehir hicviyesi mahiyetinde iki kasidesi olan Gelibolulu Âlî'yi; Dukakin şehri ve ahalisini hicveden manzumesiyle Ravzî'yi ve Edirne'yi zemmeden bir kaside söyleyen Arpaemîni-zâde Mustafa Samî'yi şehir hicviyesi yazan diğer şairler olarak tespit eder (s. 5-9).

1.2.10 Şehir methiyeleri⁶

Bir şehri övmek amacıyla yazılmış şiirler şehir methiyeleri olarak adlandırılmaktadır.

Birçok şairin divanında çeşitli nazım şekillerinde bu şekilde yazılmış şiirlere

rastlamak mümkündür.⁷

⁶ Şehir şiirleri/methiyeleri üzerine yapılmış çalışmalardan bazıları şunlardır: Güler, K. (1996). XIX. asır şuarâsından Ârifî ve Pesendî'nin Kütahya methiyeleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 279-285. Erişim: 19.07.2019, http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/kadir_guler_kutahya_medhiyeleri_02.pdf; Erdoğan, M. (1997). Abdüllatîf Râzî ve Ankara methiyesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 550, 356-359. Eflatun, M. (2003). Şehir medhiyelerine bir örnek: Akşehir medhiyesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 26, 273-278. Erişim: 15.02.2021, <https://hbdvdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/579>; Batıslam, H. D. (2009). Şehir şiirleri ve Şeyhülislâm Yahyâ'nın Edirne gazelleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 39, 483-498. doi: <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat892>; Turan, S. (2010). Mihrî Hatun divanı'nda şehir methiyesine bir örnek: Lâdik. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(10), 597-604. Erişim: 03.02.2021, https://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi10pdf/turan_selami.pdf; Erdoğan, M. (2012). Gözden kaçmış bir XVI. asır şâiri: Celâl-zâde Mustafa'nın oğlu Mahmûd Efendi ve Konya, İstanbul ve Edirne medhiyeleri. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 300-325. Erişim: 26.07.2018, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos/issue/4066/53648>; Selçuk, B. (2014). Bir şehir medhiyesi: Nergisî'nin saray kasidesi. *International Journal of Language of Language Academy*, 3, 27-39. Erişim: 04.01.2021, http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/bahir_selcuk_nergisi_saray_kasidesi.pdf; Yekbaş, H. (2015). Malatyalı Necâtî ve şehir methiyeleri. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 15, 377-401. Erişim: 04.02.2021, http://devdergisi.com/Makaleler/810845229_DEV15-26122015-10.pdf; Yıldız, E. (2018). Klasik Türk edebiyatında şehir şiirleri ve Revânî'nin yayımlanmış divanında yer almayan Medine kasidesi. *International Journal of Language Academy*, 6(2), 120-143. doi: <http://dx.doi.org/10.18033/ijla.3928>

Divan şiirinde şehirler üzerine yazılmış şiirleri inceleyen ve tarafımızca ulaşılabilen diğer makale ve çalışmalara tezin bibliyografyasında yer verilmiştir.

⁷ Şehirlerin methedildiği çeşitli gazeller ve beyitler için bkz. Bölüm 3.

1.2.11 Şehir mersiyeleri

Şehirlerle alakalı olan manzumelerden şehir şiirleri olarak genel bir tabirle söz edilirken, düşmanlar tarafından zaptedilen, tahrip ya da muhasara edilen kentlerin hâlinin anlatıldığı şiirler ayrı olarak şehir mersiyeleri olarak isimlendirilir (Boşkov, 1980, s. 72). Boşkov (1980), bu türde yazılan eserlerin oldukça az olduklarını bildirerek Belgrad, Saraybosna ve Büğürdelen şehirlerine ait mersiyeleri tanıtır.⁸

1.2.12 Seyahatnameler

Seyahatname, “dar veya geniş bir coğrafyada seyyahın gezip gördüğü yerler hakkındaki izlenimlerini anlattığı eser” şeklinde tanımlanır (Asiltürk, 2009, s. 912). Coşkun (2009), Osmanlı ve İslam medeniyetinde yolculuk hatıralarının genelde hasbihal, sergüzeştname, gazavatname, fetihname, menzilname, tarih, tezkire, esaretname, sefaretname ve takrir gibi türler içinde yer bulabildiğini dile getirerek Klasik Türk edebiyatında kısmen veya tamamen seyahatname özelliği taşıyan eserleri bazı kıstaslara göre gruplandırır.⁹

Edebiyatımızda seyahatname türünün ilk örneği Seydi Ali Reis’in *Mir’atü’l-Memalik* adlı eseri sayılmaktadır (Maden, 2008, 150). Ahmed bin İbrahim’in manzum seyahatnamesi *Acaîb-nâme-i Hindistan* ile Trabzonlu Mehmed Âşık’ın *Menâzirü’l-Avâlim* önemli seyahat kitaplarımız olarak anılırken, türün en önemli örneğinin Evliya Çelebi’nin *Seyahat-nâme*’si olduğu kaydedilir (Canım, 2014a, s. 250). Canım (2014a) ayrıca, Hacı Mehmed b. Mehmed Derviş’in *Menâsikü’l-Hac*, Nabî’nin *Tuhfetü’l-Harameyn*, Eğercizade Bursalı Hatîf’in manzum *Seyahat-nâme*’sini, Keçecizade İzzet Molla’nın manzum *Mihnet-Keşan* adlı eserini,

⁸ Şehirlerin kaybedilmesi dolayısıyla söylenen şiirler için bkz. Bölüm 3.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Coşkun, M. (2009). Seyahatname. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyahatname#3-turk-edebiyati> maddesinden erişildi.

Mühendis Faik'in *Seyahatnâme-i Bahr-i Muhîr*'ini, Ömer Lütfi Efendi'nin *Ümitburnu Seyahatnâmesi*'ni ve Seyyah Mehmed Emin'in *İstanbul'dan Asya-yı Vustâ'ya Seyahat* adlı eserini bu türün örnekleri içerisinde sayar (s. 251).

1.2.13 Sefaretnameler¹⁰

Sefaretname, Pakalın (1972) tarafından;

Yabancı memleketlere gönderilmiş olan sefirlerin İstanbul'dan hareketleriyle başlayarak gittikleri yerlerde gördükleri şeylerle görüştikleri devlet adamları, siyasi hadiseler ve yaptıkları işler hakkında tanzim ve takdim ettikleri raporlara verilen ad (s. 138).

şeklinde tanımlanır. On yedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanan ve 18. yüzyılda yaygınlaşan (Asiltürk, 2009, s. 924) sefaretname türündeki eserler hususi ve umumi sefaretnameler olarak iki gruba ayrılarak incelenir (Unat, 1968, s. 45). Unat (1968);

Hususî olanları, Sefirlerin esas memuriyetlerinin ne suretle yapıldığına ait takrirlerdir ki bunlar, yalnız memur olunan vazifenin nasıl yapıldığı ve neticesi kaydedilen, tamamıyla siyasî vesikalardır. 1787 yılında Fas Sultanı nezdine gönderilen Ahmed Azmi Efendi'nin takriri buna iyi bir örnektir. Umumî olanları ise elçilerin gezip gördükleri mahallerin idarî ve içtimâî hayatı, askerî durumu, kültürü, maarifi ve sanayii ve umumiyetle medeniyet seviyesi hakkında muttali olabildikleri hususları tesbit edenleridir ki bunların en karakteristik örneğini Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi teşkil etmektedir. Maamafih her iki hususiyeti nefsinde toplıyan bir kısım sefaretnameler de görülmektedir (s. 45).

cümleleriyle bu grupları açıklar ve türün en önemli örneklerinden söz eder.¹¹

Sünbülzade Vehbî'nin İran elçiliği sonunda yazdığı ve *Kaside-i Tannâne* adını verdiği manzum sefaretnamesi de burada anılmalıdır (Canım, 2014a, s. 233).

¹⁰ Sefaretnameler hakkında detaylı bilgi için bkz. Unat, F. R. (1968). *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu; Şahin, E. (2007). Edebî bir tür olarak klâsik edebiyatımızda sefaretnâmeler. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 33, 61-68. <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat569>; Paksoy, K. (2016). Türk edebiyatında sefaretnâmeler ve Ahmed Resmî'nin Nemçe Sefâretnâmesi. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 3, 197-204. Erişim: 03.02.2021, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/avasya/issue/55937/767162>

¹¹ Sefaretnamelerin listesi için bkz. Canım, R. (2014a). *Divan edebiyatında türler*. Ankara: Grafikler.

BÖLÜM 2

OSMANLI ŞİİRİNDE YER ADLARI

2.1 Gazelerde şehirlerin ele alınış biçimlerine dair

Klasik Türk edebiyatı olarak nitelendirilen yüzyılların tümünde gazelerde şehirlerin çeşitli yönleriyle ele alındığı görülmektedir. Tüm bu yüzyılları kapsayan yüzlerce divandaki gazelerin birincil kaynaklar olarak incelenmesiyle elde edilen veriler ışığında, şairlerin bu şehirlere en çok hangi bağlamlarda, hangi unsurlarla birlikte değindiklerini burada birkaç örnekle açıklamak yerinde olacaktır.¹²

Şehirlerin güzellikleri, güzelleri, meşhur ürünleri, ünlü şahsiyetleri, tarihî/siyasi geçmişi, dinî açıdan önemi ve özellikleri, coğrafi konumu ve yer şekilleri, kültürel ve sosyal önemi ve özellikleri, ünlü yapı ve bölgeleri, iklimleri ve başlarından geçen afetler gazeller ve beyitlerde gözlemlenen konuların başında gelmektedir. Bunların dışında şehirler, isimleriyle yahut halklarının farklı fiziki veya sosyal özellikleriyle ilişkili olarak sevgilinin çeşitli güzellik unsurlarıyla, çeşitli söz ve anlam sanatları yoluyla bağlantılı olarak yer almış, âşığın âşıklık hâlleri ya da gönlü, sevgilinin güzellik unsurlarıyla benzer şekilde şehirlerle ilişkilendirilmiştir. Şairler şehir isimleriyle tevriye ve cinas sanatları yoluyla söz oyunları yapmış, isim anlamı üzerinden çeşitli zıtlıklar oluşturmuştur. Bahsi geçen tüm bu kullanımların yanında şairler tahayyül güçleri, özel hayatları, iyi ve kötü tecrübeleri ve gözlem yetenekleri doğrultusunda şehirlere farklı açılardan da bakmışlardır.

İstanbul, Bağdat, Bursa, Edirne, Şam ve Şiraz gibi birçok şehir güzellikleriyle bir beyit yahut gazelin tamamına konu olur. Şairler kimi zaman bu şehirlerin güzellikte cennetle yarıştığını, hatta cennetten de üstün olduklarını söylemişler, kimi

¹² Bahislerin tamamı için bkz. Bölüm 3.

zaman da güzellikleriyle meşhur şehirleri birbirleriyle karşılaştırarak taraftarı
oldukları şehrin üstünlüğünü dile getirmişlerdir. 16. yüzyıl şairlerinden Sebz ;

Haleb’le Mışr’ı v  Ş m’ı tem    eyleyenler dir
 ehirler  almadı seyr eyledük a’l dur İstanbul G. 491/4 (Yekbaş, 2016)

beytinde İstanbul’un, Halep, Mısır ve Şam şehirlerini görenler tarafından tüm
Şehirlerden  st n, güzel bir şehir olarak nitelendirildiğini söyler.

Hayal  ( . 1523) aşağıdaki beytinde, Edirne’nin g l gibi suyunun oluşumunu,
İstanbul’un vasıflarını duyan goncaların ağızlarından akan suyla açıklamış ve
İstanbul’u Edirne’den üstün olarak konumlandırmıştır:

 şid p vaşfin Stanbul’un çemende goncası
Ağzı şuyun a ıdup budur g l b-ı Edrine G. 39/3 (Tarlan, 1945)

Zat  ( . 1547), İstanbul’un karşısında cennetin dahi b b rlenemez, üstünlük
iddia edemez olduğunu söyler:

Bu yiri ‘arş-ı mu’all dan müşerref eyled  
Ey melek fa r idemez cennet Sitanbul  stine G. 1312/4 (Tarlan, 1987)

Üsküplü  şhak  elebi ( . 1536);

Neye meyl eyleyelüm cennet-i firdevse neye
Cennet    b u hav sı iremez Edrene’ye G. 245/1 ( avuşoğlu & Tanyeri,
1990)

beytinde, Edirne’yi cennetten ala görürken; Üsküdarlı Aş   ( . 1576);

Bunu  gibi ma  m-ı dil-g ş  v  m h-r larla
Edirne şehrini kimdür viren firdevs   g lm na G. 416/4 (Uzun, 2011)

beytinde, Edirne şehri gibi bir yeri cennete ve g lmana değişmeyeceğini bildirir.

Karamanlı Nizam  ( . 1473?), Bağdat’ı güzel şehrin temsilcisi olarak anar:

Ş m-ı zülfinde dil a maz yüzi R m’ını ki  ns
Her kişin   va anın kendüye Bağd d eyler G. 35/3 ( pekten, 1974)

Şair;

Dil ser-i k y   koyup itmez heves D ru’s-sel m
Her kişiye kend  şehri yeg gelür Bağd d’dan G. 89/6 ( pekten, 1974)

beytinde, insana kendi şehri, en güzel şehirlerden biri olan Bağdat'tan daha güzel gelir, der.

Antep, Bursa, Edirne, Keşmir, Şam, Şirvan, Tilimsan, Van ve İstanbul gibi hayli fazla sayıda şehir gazellerde güzelleriyle anılır. Şairler şehirlerin güzellerinden söz ederken onları hem diğer memleketlerin güzelleriyle hem de cennetteki huri ve gılmanlarla karşılaştırmışlar, çoğu zaman bahsettikleri şehrin güzellerini yeğ tutmuşlardır. 17. yüzyıl şairlerinden Kadri;

Güzel bulunmaya hūbān-ı 'Ayntāb'a göre
Gerekse Kadri gezüp her diyarı seyreyle G. 112/5 (Külahlıoğlu, 1997)

beytinde Antep'teki güzellerin bir benzerinin hiçbir diyarda bulunamayacağını söyler.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Matemî;

Bursa gibi Mātemî yokdur güzeller ma'deni
Nitekim şehir-i Bedaḥşān la'l-i nābuñ kânıdur N. 2726/5 (Gıynaş, 2017)

beytinde, Bedaḥşān nasıl saf lal taşının kaynağıysa, Bursa da güzellerin madenidir, der.

Gelibolulu Sururî (ö. 1562);

Degme güzelüñ hūsnine aldanma Surūrî
Bu Edirne'dür şanma nigārı azıcuğdur G. 99/5 (Ünver, 2020)

beytiyle Edirne şehrini resim gibi güzel sevgililerin çokça bulunduğu yer olarak anlatır.

Manî (ö. 1598);

Bir âteş-i dil ü cān Mānīyā degül eksük
Güzel mekânıdur olmaz güzelsiz İstanbul G. 58/5 (Demirel, 2017)

beytinde İstanbul'u güzellerin mekânı olarak nitelendirir.

Nâbî (ö. 1712);

Bilen hāk-i Sitanbul'dur rūsūm-ı şīve-i nāzı
Kenāruñ dilberi nāzik de olsa nāzenin olmaz G. 303/10 (Bilkan, 1997)

beytinde, İstanbullu güzelleri taşralılardan ayrı tutmuş, onlardaki gönüller fetheden naz usullerinin kenar dilberlerinde bulunamayacağını iddia etmiştir.

Hayalî (ö. 1557), bir dervişe seslenerek; İstanbul ve Galata'nın güzellerini görseydin yüce cennetin adını anmazdın, der:

Adın aîmaz idüñ şöfî daîhi firdevs-i a'îlânüñ
Eger ra'nâların görseñ Sitanbul u Ğalaṭa'nuñ G. 22/1 (Tarlan, 1945)

Şehirler, burada doğmuş, hayatını burada geçirmiş yahut şehri ziyaret etmiş ünlü şahsiyetlerle birlikte anılmıştır. Örneğin Şiraz Sadi-i Şirazî ve Hafız-ı Şirazî, Kirman Hacu-yı Kirmanî, Konya Mevlana, Tebriz Şems ve Nişabur Feridüddin Attar ile birlikte zikredilen şehirlerdendir. Usulî (ö. 1538);

Gül-i cennet-riyâzından pür ola ravza-i Sa'dî
Uşulî kimse Şîrâz'a iletse bu gülistânı G. 129/7 (İsen, 1990)

beytinde, biri bu gülbahçesini Şiraz'a iletse de Sadî'nin bahçesi/mezarı, cennet bahçelerinin gülüyle dolsa, diyerek, Şirazlı ünlü şair Sadî'yi ve eseri *Gülistan*'ı anmış ve kendi şiirinin de Sadî tarafından beğenilecek derecede güzel olduğunu ima etmiştir.

Sünbülzade Vehbî (ö. 1809), şiirinin güzelliğini Acem edasına bağladığı;

Nedir bu neş'e-i nazm-ı 'Acem cām-ı ḥayālînde
Mey-i Şîrâz içirmiş var ise Vehbî saña Ḥâfız G. 138/5 (Yenikale, 2011)

beytinde, sanki ünlü Şirazlı şair Hafız'ın kendisine Şiraz şarabı içirdiğini söyleyerek, kendisine üstat olarak Hafız-ı Şirazî'yi seçtiğini vurgular.

Esrar Dede (ö.1796):

Cihân dolmuş ser-â-ser Şems-i Tebrîz'îñ cemâliyle
Nazar gözle dolaşma bî-hûde Tebrîz ü Bağdād'ı G. 233/16 (Horata, 1998)

beytinde, Şems-i Tebrizî'yi doğum yeri olan Tebriz ve hayatının bir bölümünü geçirdiği Bağdat şehirleriyle birlikte anar.

Nailî (ö. 1666), Saib-i Tebrizî'nin şiirini beğenir ve Tebriz şehrinin yeni kumaşı tabirini Saib'in şiiri için kullanır:

Kâsîd olmazdı metâ'-ı hûd-fürûşân-ı 'Acem
Şi'r-i Şâ'ib nev-ķumâş-ı şehir-i Tebrîz olmasa G. 337/8 (İpekten, 1970)

Yenişehirli Avnî (ö. 1883);

Eger ben söylemezsem vaşf-ı müşk-i zülf-i dil-dârı
Çıkar 'Attâr zîr-i hâk-i Nişâbûr'dan söyler G. 69/3 (Turan, 1998)

beytinde, "Attâr" ile Feridüddin Attâr'ı anar, ayrıca "müşk" ve "zülf" gibi sözcüklerle kelimenin "güzel koku satıcısı" anlamına da yer verir.

Şehirler coğrafi özellikleri ve dağ, nehir gibi coğrafi şekilleriyle de gazellerde söz konusu edilir. Söz gelimi coğrafi yapısı sebebiyle Nişabur'un sabahının parlaklığının emsalsiz olduğu zikredilmiş, şairler Nişabur sabahını sevgilinin parlak teniyle ilişkilendirmişlerdir. Selanikli Akif (ö. 1827);

Cânâ yeter şabâh-ı Nişâbûr gerdenûñ
Tıfl-ı dil-i nizârıma gehvâre-i hayâl G. 86/3 (Kaya, 2010)

beytinde sevgilinin parlak gerdanını Nişabur sabahına benzetirken;

Hem çü tıfl-ı bî-nevâ ğaltîde kâr-ı meskenim
Şubh-ı Nişâbûr mehd-i h'âbgâhımdır benim G. 114/2 (Kaya, 2010)

beytinde uyuduğu yerin Nişabur sabahı gibi olduğunu dile getirmiş, sevgilinin gerdanı yahut göğsünün rengi ve parlaklığıyla Nişabur sabahı arasında benzerlik ilgisi kurmuştur.

Coğrafi şekilleriyle anılan şehirlere Bağdat, Tebriz ve Musul örnek verilebilir. Bağdat, yakınlarındaki Dicle ve Fırat nehirleriyle bu nehirlerin birleşmesi sonucu ortaya çıkan Şattü'l-Arap adlı büyük nehir; Tebriz Sürhab Dağı, Musul Dicle Nehri ile anılır.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Yenişehirli Avnî;

Cenâb-ı bâķî-i Fârûķ-meşreb semt-i Mûşul'dan
Ma'ârif Dicle'sidir cûş idüp Bağdâd'a gelmiştir G. 67/7 (Turan, 1998)

beytinde, Musul'dan Bağdat'a geldiğinden söz ettiği kişiyi, bu şehirler arasında akan Dicle Nehri'ne benzeterek ilmin Dicle'si olarak nitelendirir.

Halepli Edip (ö. 1748?);

Her kaçan peykerimi hâme-i Bihzâd yazar
Hey'et-i cüy-ı sirişkim Şaṭ-ı Bağdâd yazar G. 247/1 (Mum, 2004)

beytinde, âşığın gözyaşlarını çokluğuyla Bağdat'ın Şat Nehri'ne benzetir.

On beşinci yüzyıl şairlerinden Edirneli Şevkî, Tebriz'de bulunan ve kıvılcık rengi ile bu ismi aldığı söylenen Sürhab Dağı'na;

Gözümüñ kanlu yaşı her yaña sürh-âb aşıdır
Küyuñ ey Mısr-ı melâhat hele Tebrîz midür G. 34/2 (Yakar, 2010)

beytinde değinir. Şair, gözünün her tarafa “sürhab”, kanlı gözyaşı akıtarak sevgilinin bulunduğu yeri âdeta kırmızılığı ile meşhur Sürhab Dağı'nın eteklerindeki Tebriz şehrine çevirdiğine söyler.

Gazellerde şehirlerin meşhur ürün veya madenlerine değinilmiş, örneğin Halep kumaşı ve cam ürünleri, Keşmir kumaşı, Necef ve Aden incisi, Erdek, Şiraz ve Hanya şarabı, Semerkand kâğıdı, İsfahan sürme ve elması, Kirman kimyon ve kılıcı, Konya helvası ve Nişabur firuzesiyle anılmıştır. 18. yüzyıl şairlerinden Adem Çelebi'nin;

Aldum haber-i kıymet-i kâlâ-yı vişâlüñ
Bildüm ne kumâş olduğın aşlı Halebîdür G. 14/4 (Karakaş, 2010)

beytinde, Halep kumaşı sevgiliye kavuşmanın kıymetini anlatan bir değer olarak yer alır.

Gülşenî (ö. 1484-85'ten sonra);

Muṭrib hicâz perdesini çünki düzdi râst
Demdür ki sâķi-yâ pür ola şîşe-i Haleb G. 3/7 (Turan, 2011)

beyti ve Tacizade Cafer Çelebi (ö. 1515);

Sākī şun şīşe-i Şām'ı vü zücāc-ı Haleb'i
İçelüm ol lebi 'unnāb ile mā'ü'l-inebi G. 222/1 (Erünsal, 1983)

beytiyle Halep'te üretilen kadehlere gönderme yaparlar.

Cinanî (ö. 1595), sevgilinin benzersiz inci dişlerini gördükten sonra benzeri olmayan Necef incisinin kendisi için bir kıymetinin kalmadığını söyler:

Qalmamışdur dürr-i yektānı göreliden kıymeti
Gerçi kim bir gevher-i nā-yābdur dürr-i Necef G. 92/4 (Okuyucu, 1994)

Cenabî (ö. 1561);

Her kim dilini gevher-i 'ışka şadef eyler
Her katre yaşını o dürr-i Necef eyler G. 30/1 (Kesik, 2018)

beytinde gönlü sedefe benzetmiş ve dürr-i Necef'e gözyaşı ile bağlantı kurarak yer vermiştir.

Hanyalı Nurî (ö. 1815), Hanya'nın şarabından söz ettiği;

Bunda neş'et eder ey sākī 'aķīk-i seyyāl
Kahve-i bāde-i gül-reng Yemen'dir Hanya G. 489/4 (Aydın, 2009)

beytinde, ey saki, akışkan olan inci burada ortaya çıkar; Hanya, gül renkli şarabın Yemen'idir; der. "Kahve" sözcüğünün ilk anlamı sözlüklerde "şarap, içilecek şey" olarak verilir. Hanyalı Nurî, akan akik ile Hanya'nın gül renkli şarabını kastetmiş, akik ve kahvesiyle meşhur olan Yemen'e de bu benzetme ile alakalı olarak beytinde yer vermiştir.

On beşinci yüzyıl şairlerinden Karamanlı Aynî, sevgilinin sert gönlünü demire benzettiklerini fakat onun gönlünün demirden de sert olan Kirmanî gibi olduğunu dile getirir ve bu şehirde üretilen kılıçlara gönderme yapar:

Qatı gönlüne āhen dirdi diller
Ol āhenden qatı Kirmānî çıkdı G. 509/2 (Mermer, 1997)

Şehirlerin tarihî geçmişine yer verilen beyitlerde, bu şehirlerin uğradıkları yağma ve tahripler, diğer devletlerle mücadeleler, işgaller, fetihler söz konusu

edilmiş, çeşitli çağrışımlarla bu olaylara telmihte bulunulmuştur. Ahmedî (ö. 1410'dan sonra);

N'ola gönlüñ Rûm'ı yıhılsa Aḥmedî
Çün yıhıldı Şām u Bağdād u Haleb G. 64/7 (Akdoğan, 2017)

beytinde Moğollarca istila edilerek yağmalanan Şam, Bağdad ve Halep'in dahi yıkıldığına işaret ederek, kendi gönül ülkesinin yıkılmasına şaşırması gerektiğini dile getirir.

Sünbülzade Vehbî (ö. 1809), gam ordusunun gönül kalesine Dicle gibi akın etmesi hâlini, Moğol hükümdarı Hülâgü Han'ın ordusuyla Bağdat'a saldırmasına benzetir:

Ceyş-i gam Dicle gibi etdi akın hışn-ı dile
Geldi cüşişle Hülâgü yine Bağdād'a meded G. 45/3 (Yenikale, 2011)

Osmanlı Devleti tarafından önce Kanunî zamanında sonra IV. Murad devrinde olmak üzere iki defa fethedilen Bağdat'ı Cenabî Paşa (ö. 1561-62);

Açamaz gönlin belādan iy Cenābî her melîk
Ḥān Süleymān gibi her şeh feth-i Bağdād eylemez G. 114/5 (Kesik, 2018)

beytinde, her padişah Süleyman Han gibi Bağdat'ı fethedemez diyerek anar.

Sultan I. Ahmed (ö. 1617);

Bi-ḥamdillāh ki kılmış dîn-i İslām'ı Ḥüdā manşūr
Dışığrad ile Estergon'ı almışlar olup mesrūr G. 5/1 (Kayaalp, 1999)

beytinde, Allah'ın İslam dinini zafere ulaştırdığını söyleyerek Dışığrad ile Estergon şehirlerinin fethini haber vermiş; Sehî Bey (ö. 1548);

Gelse dilber gönline dilber ḥayālî şanuram
Rûm sultānı varup düşdi Beligrād üstine G. 232/3 (Yekbaş, 2010)

beytinde, gönlü Belgrad'a, sevgiliyi sultana benzeterek Belgrad'ın Rum sultanı tarafından fethine atıfta bulunmuştur.

Yavuz Sultan Selim'in Osmanlı topraklarına kattığı fakat daha sonra elden çıkan Tebriz'in Kanunî Sultan Süleyman tarafından tekrar fethedilmesi, Üsküdarlı Aşkî (ö.1576)'nin gazelinde şöyle anlatılır:

Kızıl bayraklar ile küh u deşti lālezār itdün
Şitā faşlında bu köhne cihānı nev-bahār itdün

Diyār-ı şarka çün hürşid-veş dikdün 'alem şāhā
'Adūyī zulmet-i şeb gibi yir yir tārūmār itdün

Çü kurdun şehr-i Tebriz'e varup çetr-i hümāyūnı
Gözine mülhidün heşt-behişti teng ü tār itdün G. 255/1-2-3 (Uzun, 2011)

Şehirlerin dinî açıdan konumları, dinî şahsiyetlerle ilgili hadiselerine de gazellerde gönderme yapılmıştır. Kudüs, Kufe, Kerbela, Babil, Medine ve Mekke'nin misal olarak zikredilebileceği bu konuya, 16. yüzyıl şairlerinden Ubeydî'nin Miraç hadisesine telmih yaptığı ve bununla bağlantılı olarak Kudüs şehrini andığı;

Ayağı yir başmadı zāt-ı şerīfūnle senün
Şol zamān kim cānib-i Ẕuds'e revān oldu Burak G. 158/2 (Arslan, 2013)

beyti örnek verilebilir.

Hamdullah Hamdî (ö. 1503), Hz. Hüseyin'in ve yakınlarının Emevî ordusu tarafından on gün boyunca çölde susuz bırakılması ve sonrasında Kerbela'da şehit edilmelerini hatırlattığı;

Ẕan ağlasun şafağ haber-i Kerbelā için
Mātem libāsı giydi gice ol ğazā için G. 122/1 (Özyıldırım, 1999)

beytinde, Kerbela'da yaşanan elim olayları haber alan şafağın kan ağladığını; gecenin ise matem elbisesi giydiğini söyler.

Mekke ve Medine'ye başta Hz. Muhammed ve hicret ile ilgili olarak rastlanır. Bunun dışında Müslümanların kıblesi Kâbe ve Hz. Peygamber'in Medine'de, "ravza-ı mutahhara" adı verilen bölgede bulunan kabri gazellerde sıkça anılır.

Abbas Vesîm (ö. 1760);

Şâh-ı mülk-i lî-ma‘a‘llâh mazhar-ı nûr-ı İlâh
Pâdişâh-ı Yesrib ü Baḥḥâ Muhammed Muştafâ G. 1/3 (Tuğluk, 2007)

beytinde, Medine’ye Yesrib adıyla yer verir ve Hz. Muhammed’i Mekke ve Medine’nin padişahı olarak anar.

Hanyalı Nurî (ö. 1815) Medine’yi, kainatın şerefini arttıran Hz.

Muhammed’in, cennetin bile kıskandığı kabrinin yer aldığı şehir şeklinde niteler:

Medîne’de şeref-efzâ-yı kâ’inât olan
O reşk-i cennet-i a‘lâ-yı merḳade şalavât G. 60/4 (Aydın, 2009)

Hakanî Mehmed (ö. 1606);

Yine Beytû’l-Ḥarâm’a ‘azm idelüm
Şehr-i Fahrû’l-Enâm’a ‘azm idelüm G. 389/1 (Gülhan, 1996)

beytinde, Kâbe’yi Beytû’l-haram ismiyle anmış ve Mekke’den Hz. Muhammed’in şehri olarak söz etmiştir.

Osman Şems (ö. 1893), Mekke’yi Batha ismiyle andığı aşağıdaki beytinde, peygambere inanç, sadakat ve sevgi ile dolu olan gönlünü Mekke’de bulunan ve Hz. Muhammed’e ilk vahyin geldiği mağaraya benzetir:

Sînem içre görünüp şıdḳ-ı cenâb-ı nebevî
Mülk-i Baḥḥâ’da olan ġâr gelür ḥâṭırıma G. 633/3 (Yıldırım, 2013)

Şehir halklarının fiziki, dinî özellikleri ve mizaçları da gazellerde söz konusu edilen konulardandır. Örneğin Galatalılar Hristiyan, Karamanlılar sözlerinde durmayan kişiler olmalarıyla anılırken, Keşmirlilerden esmerlikleriyle söz edilmiştir.

Necatî (ö. 1509)’nin;

Dimişdi öldürem seni feraḥ ol tîġ-i hışmumla
Dirîġâ ‘ahdine ṭurmaz şanasın Karamanludur G. 69/4 (Tarlan, 1997)

beytinde sevgili, âdeta bir Karamanlı gibi sözünde durmamış, hışmının kılıcıyla âşığı öldürmeyerek, ona iltifat etmemiştir.

Eldem (2012), halkının yalnızca dörtte birinin Müslüman olduğunu bildirdiği Galata'nın Müslüman azınlıklı bir Hristiyan şehri görünümünde olduğunu söyler (s. 59). 16. yüzyıl şairlerinden Helakî, gönlü kayığa benzettiği;

Hâ çeker dil zevrağın yaşum bu deryâdan yaña
Bir Fireng oğlın sever gibi Kalağa'dan yaña G. 4/1 (Çavuşoğlu, 1982)

beytinde, gönlünün Galatalı bir Frenk güzelini sevdiğini dile getirmiş; Mumcuzade Balî Çelebi (ö. 1574);

Dolu sîmîn-bedenlerle içi şehr-i Kalağa'nıñ
Şanasın gülşen-i bâğ-ı riyağ-ı deyr-i 'İsâ'dur (Çelebi, 2015)

beytinde, Galata'nın, beyaz tenli güzellerle dolu, âdeta Hristiyan meyhanesinin gülbahçesi gibi olduğundan söz etmiştir.

Sabih (ö. 1783), ten renkleri dolayısıyla şiirlerde genellikle esmerlikleriyle öne çıkan Keşmir bölgesi güzellerine yer verir:

Ğumâş-ı hüsnini 'arz itse ol şüh-ı siyeh-çerde
Gelür hâl-i şikesti revnağ-ı kâlâ-yı Keşmîr'e G. 293/6 (Özdingiş, 1998)

Lazıkîzade Feyzullah (ö. 1767);

Mûy-ı şeb-günüñ ede Leylâ süveydâ-yı hâsed
Var mıdır böyle siyeh-çerde güzel Keşmîr'de G. 578/4 (Demir, 2017)

beytinde, sevgilinin gece renkli saçının, kıskançlık süveydasını çok kararttığını söyleyerek; böyle esmer bir güzel Keşmir'de var mıdır?, diye sorar.

Bazı şehirler sanat ve kültür merkezi olmalarıyla diğerlerinden ayrı ve üstün tutulmuş, bazen de güzel şiirin söylendiği yer olmaları yönüyle gazellerde anılmıştır. Semerkand, Şiraz ve İstanbul şehirlerinin örnek verilebileceği bu konuda 15. yüzyıl şairlerinden Hidayet Çelebi'nin;

Hidâyet bu bir şi'r ilen bend kılduñ
Horasân u ehl-i Semerkand ağzın G. 161/5 (Sona, 2006)

beyti anılabilir. Şair, şiirinin edebiyat sahasındaki yerini, Semerkand ve Horasan ehlinin ağzını bağlayacak seviyede olduğunu söyleyerek anlatır.

Kadrî (ö. 1671);

Benem ol nağme-senc ü nükte-pîrâ-yı ma'ânî kim
Edâda Kadrî baña bûlbûl-i Şîrâz tâbî'dür G. 49/5 (Kûlahlıoğlu, 1997)

beytinde, kendisinin nağmeden anlayan, güzel manalar oluşturan bir şair olduğunu söyleyerek Şîraz bûlbûllerinin üsluplarının bile kendisine tabi olduğunu söyler.

Sükkerî (ö. 1686) aşağıdaki beytinde, beytinde, şiir dizilerinin Şîraz hududuna kadar ulaştığını söyleyerek şiirinin güzelliğine ve olgunluğuna işaret etmiştir:

Urup el kabza-i şemşîr-i Bismi'llâh-i âgâza
İrişdürdüm şufûf-ı nazmı tâ ser-hadd-i Şîrâz'a G. 111/1 (Erol, 1994)

Gelibolulu Âlî (ö. 1600), İstanbul'un âlimlerinin çokluğundan, orada her işin pirinin bulunduğundan söz eder ve kendisinin onlar arasında üslup sahibi olduğunu söyleyerek farklılığını dile getirir:

Var gerçi pîri her yoluñ dānāsı çok İstanbul'uñ
Ammā senüñ 'Âlî kuluñ şāhib-edādur sevdüğüm G. 913/7 (Aksoyak, 2018)

Beliğ (ö. 1760);

Bilinmez şanma tarz-ı dil-pesendi şāhid-i nazmuñ
Beliğ İstanbul'un erbāb-ı tab'ı nükte-dān olmuş G. 102/11 (Açıköz, 1994)

beytinde, İstanbul'un edebiyat erbabının nükte yapmaya mahir olduğunu, kendi şiirinin güzelliğinin derecesinin de ancak bu şehirde anlaşılacağını söyler.¹³

Şehirler limanların, kervansarayların ve pazarların kısacası ticari hayatın da merkezidir. Nailî (ö. 1666);

Yayıldı Nā'ilî bûy-ı haţ-ı müşkîn-i eş'arum
Sevād-ı Rûm bendergāh-ı Lāhûr oldu gitdükçe G. 320/5 (İpekten, 1970)

beytinde Lahor'a ticaret merkezi olarak yer verir.

¹³ Şüphesiz şairlerin imparatorluğun payitahtı İstanbul'a özel bir ilgisi, bu şehre gitme istekleri vardır. Bununla ilgili beyit örneklerine tezin üçüncü bölümünde ulaşılabileceği gibi, merkez ve taşra ikiliği üzerinden konunun ayrıntılı tahlili için bkz. Öztürk, M. (2016). *Klasik Türk şiirinde merkez ve taşra*. Ankara: Kadim.

Semerkind'in önemli bir ticaret merkezi olduğu Münirî (ö. 1520?)'nin;

Cân ile gönül mümkün ise buse lebinden
Kılmaya Semerkand'a varan böyle ticâret G. 26/5 (Ersoy, 2017)

beytinde zikredilir. Şair, sevgilinin dudağından alınacak bir öpücüğün karşılığı olarak can ve gönlünü vereceğini söyler ve ona göre Semerkand'da dahi böyle kârlı bir ticaret yapılamaz.

Seyyid Vehbî (ö. 1736), şiirini Halep pazarlarındaki kumaş imgesiyle anlatır:

Dir idi rûh-ı Nâbî görse Vehbî kâle-i nazmum
Sevâd-ı şafhañı bendergeh-i şehr-i Haleb şandum G. 153/7 (Dikmen, 1991)

Cenabî Paşa (ö. 1561-62);

Hokka-i la'linde yârûñ variken lü'lü' dişi
Tâcir-i gönlüm Cenâbî istemez dürr-i 'Aden G. 2546/5 (Kesik, 2018)

beytinde, sevgilinin lal taşı renginde, hokka şeklindeki dudaklarının içerisinde inci dişleri varken; gönül tacirinin Aden incisi istemeyeceğini söyler. Gönlünü tacir olarak niteleyen Cenabî Paşa, Aden şehrinin ticari hayatına da gönderme yapar.

Eğlence merkezi olarak nitelendirilen şehirlerin başında İstanbul ve semtleri gelir. Galata, Kumkapı, Tophane gibi meyhaneleriyle ve Kâğıthane, Göksu, Hisar gibi mesire alanlarıyla öne çıkan semtleriyle İstanbul tam bir zevk ve sefa yeri olarak anlatılır. Danişî (ö. 1650);

N'ola üftân u hîzân Dânişî ser-mest-i zevk olsak
Sitanbul şehrinüñ 'ayş-ı müdâmından şafalanduñ G. 115/5 (Özer, 2004)

beytinde İstanbul'un her an yaşanan zevk ve sefa âleminde eğlendiğinden ve bundan dolayı zevk sarhoşu olduğundan söz eder.

Şeyhülislam Yahya (ö. 1644);

Şalinsun 'ıyd irişdi yine hûbânı Sitanbul'uñ
Yine ârâste olsun Karaman'ı Sitanbul'uñ

Şafâlar kesb idüp 'uşşâk olunsun merhabâ yer yer
Vefâ Meydânı'na gelsün cevânânı Sitanbul'uñ

Döner hırşîd-i 'âlem-tâbına gerdün-ı gerdânuñ
Binüp dolâba her bir mâh-ı tâbânı Sitanbul'uñ

Semend-i nâzla yügrük cevânlar seyre çıksunlar
Pür olsun hûblarla At Meydânı Sitanbul'uñ

Bu şî'rüñ haq budur Yahyâ ki gâyet bî-nazîr oldı
Pesend eylerse lâıyık ehl-i 'irfânı Sitanbul'uñ G. 195 (Kavruk, 2001)

gazelinde İstanbul güzellerinden söz ederken aynı zamanda zamanının âdetlerine, eğlencelerine ve eğlence yerlerine de değinir. Vefa Meydanı bayramda gençlerin toplanma alanı, At Meydanı güzellerin biraraya geldiği ve çeşitli gösterilerin yapıldığı bir yer olarak anlatılır.

Sabit (ö. 1712)'e göre ortalık تنها, hava sakın iken şarap içerek Hisar seyrine gitmenin tam zamanıdır:

Münâsib idi bu mevsimde zevrak-ı şahbâ
Çekilse semt-i Hîşâr'a hevâ da limanlık G. 198/4 (Karacan, 1981)

Yetîm (ö. 1553);

Görse İstanbul'da nehrini Kâğıdhâne'nüñ
Yurdu dilden ehl-i Şîrâz âb-ı Rûkn-âbâd'ını G. 202/3 (Aktaş, 1997)

beytinde, İstanbul Kağıthane'de bulunan nehri Şiraz ehli görseydi; gönlünden Rûknabad'ın suyunu çıkarırdı, diyerek, Kâğıthane'yi, Hafız-ı Şirazî'nin de gazellerinde sıkça yer verilen, kıyısı cennetle bir tutulan hatta ondan âlâ görülen Rûknabad'dan üstün tutar.

Danişî (ö. 1650);

Dânişî nev-rûzdur rûz-nâme-yi şahbâyı gör
Şah-ı Kâğıdhâne'de dildâr ile 'işret yazar G. 88/5 (Özer, 2004)

beytinde bahar mevsiminin başlamasıyla Kâğıthane'ye seyre gitmenin vaktinin geldiğini işaret eder.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Helakî'nin;

Müyesser ola mı sâkî baña bu dâr-ı dünyâda
İçüp mest-i harâb olup yatup kalmak Kalağa'da G. 126/1 (Çavuşoğlu, 1982)

Muḥaṣṣal yeg gelür baña cihānuñ şahı olmaḡdan
Gedā-yı cür‘a-hār olup yatup ḡalmaḡ Ḳalaṭa’da G. 126/4 (Çavuşoğlu, 1982)

Mey ü maḥbûb ile ‘ayşın ḡoma elden Ḳalaṭa’nun
Helākī bāde iç ‘ömr-i ‘azīzi virmedin bāda G. 126/5 (Çavuşoğlu, 1982)

beyitlerinde ise Galata, şarap içilen ve sarhoş olup kalınan bir mekân olarak
anılmıştır.

Gazellerde şehirlerin soğuk veya sıcak olan ikliminden şikâyet eden şairlere
Erzurumlu şair Hazık (ö. 1763) örnek verilebilir. Şair;

Biraz da mu‘tedil olsa şitāsı Erzeni’r-Rûm’uñ
Nice inkār olur āb u hevāsı Erzeni’r-Rûm’uñ G. 148/1 (Güfta, 2001)

beytinde Erzurum’un havası biraz ılık olsaydı havasına ve suyuna denecek bir şey
olmazdı, diyerek şehrin soğukluḡuna gönderme yapmış, Hevayî (ö. 1715), Edirne’nin
soğuḡundan bahsettiḡi;

Şavuşunda Edrine’niñ kışın işimiz biterse ‘aceb midir
Ṭoncaḡ mürekkebi çatlayıp kırılır ḡaşırılı zücācımız G. 61/4 (Çakır, 1998)

beytinde, Edirne kışının cam şişe içerisindeki mürekkebi bile dondurarak şişenin
kırılmasına sebep olduḡunu söylemiş, soğuḡun sertliḡine işaret etmiştir.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Nafî, Antep’in temmuz ayındaki
sıcaklıḡının kendisinde güç ve takat bırakmadıḡını söylediḡi;

Kesüp tāb u tüvānı ‘Ayn-tāb’un tāb-ı temmûzı
Hemān aḡkerlerin şimden gerü kılsun nihān āteş G. 108/5 (Özen, 2010)

beytinde, ateşin bundan sonra kendi korunu gizlemesini söyler. Antep öylesine
sıcaktır ki ateşi bile geride bırakır.

Divan şiiri, şehirlerin siyasi geçmişi, coḡrafi ve dinî konumu ve özellikleri
hatta iklimine dair bir başvuru yeri olduḡu gibi, buralarda meydana gelmiş büyük
afetleri de öğrenebileceḡimiz bir kaynaktır. Birçok kez büyük yangınlara sahne olan
Bursa, Şemî (ö. 1529)’nin;

Yağdı gönüm dostlar bir meh-liqâsı Bursa’nuñ
Yanalum yanmağ durur çün muqtezâsı Bursa’nuñ G. 104/1 (Karavelioğlu,
2014)

beytinde bu özelliğiyle yer alır.

On beşinci yüzyıl şairlerinden Edirneli Şevkî;

Gönül Mısr’ını Bursa gibi yakarsın oda her dem
Hele şehir-i Sitanbul’a efendi pādşā gelsün G. 122/6 (Yakar, 2010)

Bursa gibi āhum odıyla yanar ha şehir-i dil
Bir zamān da görmedüm ābād ola ol yanası G. 225/4 (Yakar, 2010)

beyitlerinde ateşiyle gönül şehrinin Bursa gibi yandığını söylemiş, hem kendi
gönlünün hem de Bursa’nın sık tekrarlayan yangınlarına gönderme yapmıştır.

Necatî (ö. 1509), gönlünün her vakit bir lale yanaklı tarafından yağma
edildiğini, yakılıp yıkıldığını söylediği;

Necâtî gönlünü her dem eder bir lāle-ruḥ yağmā
Şanasın Bursa şehridür ki yakar her zamān âteş (Tarlan, 1992)

beytinde, onu her zaman ateşler içerisinde olan Bursa’ya benzettir.

Kış mevsimlerinde nehirlerin taşmasıyla sel baskınlarının yaşandığı Edirne,
bu özelliğiyle Şemsi Paşa (ö. 1578)’nın;

Şöyle garḳ etdi gözüm yaşı vücūdum şehrini
Şanasın geldi yine seyl-i revān Edrene’ye G. 322/4 (Akkaya, 1992)

beytinde anılmış, şair gözünden akan yaşlar sebebiyle vücudunu taşkın sırasındaki
Edirne’ye benzetmiştir.

Hayalî (ö. 1557);

Çün şitā faşlında tuğyān eyler āb-ı Edrine
Ey gönül seylāb-ı meyle ol ḥarāb-ı Edrine G. 39/1 (Tarlan, 1945)

beytinde, kış mevsiminde Edirne sularının taşması sonucu şehrin harap oluşuna atıfta
bulunur.

Nişabur ise depremleriyle meşhur bir şehirdir. Keçecizade İzzet Molla (ö.
1829) aşağıdaki beytinde “arz-ı Nişabur” tamlaması ve “titremek” kelimesiyle

Nişabur'un depremlerine atıfta bulunur. Âşığın gönlü, ayrılığın soğukluğundan sert bir şekilde titremektedir; bu nedenle âşığın bulunduğu her yer onun için şiddetli depremleriyle meşhur Nişabur'a benzer:

Serdī-i iftirākuñ ile titredükce dil
Her kande olsam arz-ı Nişābūr'dur baña G. 4/4 (Şahin, 2004)

Nevres-i Kadīm (ö.1762) sarhoşluk hâlinin verdiği sarsılma hissini, şarabın dünyayı Nişabur'a döndürdüğü şeklinde yorumlar:

İmkānı virüp tezelzül-i şūra şarāb
Döndürdi şu dünyâyı Nişābūr'a şarāb G. 7/1 (Akkaya, 1996)

Buhara, Semerkand, Kandehar, Kahire, Karabağ, Şam, Bağdat, Niş, Aydın, Akşehir ve Nehrevan gibi birçok şehre kimi zaman kelime anlamları üzerinden çeşitli zıtlıklar kurularak, kimi zaman isimlerinin belli bir bölümünün anlamı üzerinden sevgilinin güzellik unsurlarıyla bağlantı kurularak, kimi zaman cinas ve tevriye gibi sanatlarla gazellerde yer verilir. Halepli Edip (ö. 1748?), Buhara'dan gam buharıyla, âh ederek geçtiğinden beri, sevgilinin Semerkand gibi dudaklarının, tatlılık yeri olduğunu dile getirdiği;

Mezāka oldu Semerķand la'li dil-dārīñ
Buḥār-ı ğamla geçelden dih-i Buḥārā'dan G. 984/3 (Mum, 2004)

beytinde, sevgilinin dudaklarının tatlılığını anlatma amacıyla isminde “şeker” anlamındaki “kand” sözcüğü bulunan Semerkand ile “kand” sözcüğü arasında cinas-ı mükerrer; “buhar” ve “Buhara” sözcükleri ile de cinas-ı müzeyyel yapar.

Bayburtlu Zihnî (ö. 1859);

Mihnet-güzīn-i Kāhire aķ itdi şī'rimi
Çık Rūm'a Zīhnī kähra kārīn olduĝıñ yeter G. 99/5 (Erbay, 2014)

beytinde Kahire'ye “mihnet” ve “kahır” sözcükleri ile birlikte yer vermiş, Kahire'de bulunmasını “kahra yakın olmak” olarak açıklayarak kendisine Rum'a gitmeyi salık vermiştir.

Gelibolulu Âlî (ö. 1600), sevgilinin ayva tüyleri ile Şam şehri arasında, “şam” sözcüğünün akşam, karanlık anlamları dolayısıyla renk bakımından; sevgilinin dişleri ile Aden şehri arasında Aden’den çıkarılan inciye hatırlatarak renk ve şekil bakımından ilgi kurarken dudakları için şehrin adında geçen “kand” (şeker) ile tatlılığına gönderme yaptığı Kandehar şehrini anar:

Haṭṭuñı Şām’a dişlerüñ ‘Aden’e
Leblerüñ Kāndehār’a virmezler G. 397/3 (Aksoyak, 2018)

Münif (ö. 1743);

O Nîşli güzelüñ giysüvân u müjgânı
Şoḡar derūnumı ṭurmaz mişāl-i gejdüm-teg G. 36/4 (Küçük, 1999)

beytinde, Nişli güzelin saçları ve kirpiklerinin onu akrep gibi soktuğundan söz eder. Şair, “niş” sözcüğünün iğne anlamına sevgilinin kirpikleriyle, zehir anlamına da akrep kelimesi ile atıfta bulunur.

Filibeli şair Ferrî Mehmed (ö. 1805)’in;

Olup zünnār-bendi dil girince Kırkkilisā’ya
Perestiş eyledüm yüz yirde ol meh-rū-yı tersāya G. 177/1 (Kırbıyık, 1994)

beytinde, Kırkkilise’ye ismiyle bağlantılı olarak, keşişlerin bağladığı kuşak “zünnar”, Hristiyan anlamındaki “tersa” ve tapınma manasına gelen “perestiş” gibi din ile ilişkili sözcüklerle birlikte yer verilerek sevgilinin kâfirliği ön plana çıkarılır.

Gazellerde tespit edilen şehirlerin ne şekilde, hangi unsurlarla birlikte yer aldığı ve hangi hayallere yer verilerek işlendiği hususunun ancak bir kısmı bu bölümde anılabilmektedir. Bu konu üzerine tezin üçüncü bölümünde her şehir için ayrı olarak yapılan detaylı incelemede tespit edilen tüm hususların dışında, şehirlerin gazellerde temsili, şüphesiz başka divanların incelenmesiyle genişleyecek, zengin bir mevzudur.

2.2 Büyük coğrafyalar, ülkeler, bölgeler ve eyaletler

Klasik Türk edebiyatında farklı bağlam ve benzetmeler içerisinde sıkça ele alınan mekânlar arasında cami, saray, çeşme ve benzeri mimari yapılar, nehirler, dağlar ve denizler olabildiği gibi “şehir” olarak adlandırılan yerleşim yerleri; yurt, diyar, memleket, mülk, milket yahut iklim gibi isimlerle tabir edilen Rum, Hind, Acem/İran, Arap, Horasan, Mısır, Yemen ve Hicaz gibi büyük coğrafyalar, ülkeler ve eyaletler sayılabilir.¹⁴

Halihazırda gazellerde şehirlerin kullanımını inceleyen bu teze, çeşitli tarih kitapları, seyahatnameler, coğrafi eserler ve coğrafya sözlüklerinden faydalanılarak eyalet, ülke, bölge ve benzeri isimlerle nitelendikleri tespit edilen coğrafi mekânlar madde olarak dâhil edilmemiş; fakat taramalar esnasında şiirlerde rastlanılan Acem, Arab, Bahreyn, Bedahşan, Bengal, Bozok, Cezayir, Çaldıran, Çin, Eflak, Habeş,

¹⁴Yeniterzi (2006) ülke, şehir, nehir, dağ ve denizlerin birçoğunu listeler: “Bu şekilde adı geçen yurt veya kavimler şunlardır: Acem /Fürs /İrân, Âd, Alaman, Anadolu, Arab /Sevâd-ı Arab/Arabistân, Arnabud, Âzerbaycan, Berber, Bulgâr, Çerkes, Çin, Efgân, Fireng /Efrenk /Frenk /Frengistân, Engürüs, Franca /França /Fransa, Habe, Hind /Hindüstân, Kıpçak, Kırım, Kirmânşâhân, Leh, Macar, Mısır, Moğol, Moğol-Çin, Mosko /Moskov, Nemçe /Avusturya, Nogay, Osmânî, Özbek, Pars, Rûm, Rus, Tâtâr, Tûrân, Türk /Etrâk /Türkmen /Türkistân, Ye’cüc ve Zeng /Zengî /Zengibâr... Divanlarda adı geçen dağlar ise; Ağır (Ağrı), Arafât, Bî-sütûn, Cebel-i Nûr, Cebel-i Rahme, Cudî, Elbüroz, Hira, Kâf, Karacadağ, Kazdağı, Merve, Necd, Safâ ve Tûr /Tûr-ı Sînâ’dır... Klasik şiirimize konu olan denizler; Aden /Bahr-i Aden, Akdeniz /Bahr-i Sefid /Bahr-i Rûm /Deryâ-yı Sefid, Azak, Bahreyn, Bahr-ı Muhit (Atlas Okyanusu), Bahr-ı Sifanyol, Bahr-i Kulzüm (Kızıldeniz), Bahr-i Mağrib, Bahr-i Ummân /Bahr-i Ahdar, Karadeniz /Âb-ı Siyâh/Bahr-i Siyâh’tır. Bu denizlerden Bahr-i Ummân çeşitli özelliklerle anılır... Klasik şiirimizde genellikle âşıkların gözyaşları için benzetme unsuru olan nehirler ise; Akçasu, Akpınar, Arda, Aras, Asılu, Âsî, Ceyhûn, Dicle, Ergene, Fırât/Furât /Fûrât, Gedis, Karasu, Kızılcaırmak, Kızılırmak, Meriç, Nehr-i Atalya, Nîl, Nîlûfer, Nive, Sava, Seyhân, Şatt, Tırava, Ton, Tonlu Deresi, Tuna, Tunca, Tûrla’dır... Divanlarda adı anılan bu beldeler: Adıyaman, Akhisar, Akkâ, Akpınar, Akyazı, Âmid/ Diyâr-ı Bekr, Anadolu/Anatol, Ankara, ‘Arîş, Arz-ı Mukaddes, Bedr, Belâver Kal’ası, Belh, Belgrad/Belgrad, Bender, Bengâl/Bengâle, Bergama, Beydâ, Beyşehir, Boğdan, Bosna, Budin, Bulgâr, Câm, Candar, Cezâ’ir, Cidde, Cürcân, Çaldıran, Çınarcık, Çorlu/Çorlu, Darvegîr, Dimyât, Eflâk, Eğri, Engürüs, Erdel, Ermanak, Erzincân, Erzurûm, Eskişehir, Eymen, Fâris (Şîrâz), Fas/ Fes, Firengistân, Gazze, Gence, Germiyân, Gördüs/Gördes, Gözleve, Güzelhisar, Hamâ, Harzem, Hemedân, Herât, Horâsân, Hotin Kalesi, Hucend, Hudeybiye, İnebolı, İskenderiyye, İslimye, İsveç, İzmir, Kâbil, Kâhire, Kandiye, Karabağ, Karabuğdan, Karaferye, Karahisar, Karasi, Karatağ, Karen, Kastamonu, Kayseri, Kazvîn, Kırım, Kili, Kirmânşâh/Kal’a-i Kirmânşâhî, Koçhisâr, Komoran, Korona, Kuds /Kudüs, Kûfe, Kûm, Kurfa, Lâdik, Lahsâ, Lâhûr, Lârende, Lûristân, Mâçin, Mağnisa, Mardin, Mâvera’ün-nehr, Merve, Meşhed, Mihalic, Münâ/ Minâ, Nahçevan /Nahçıvan /Nahçıvân /Nakşivân, Necd, Nemçe, Nihâvend, Niş, Novigrad, Revân, Rîm/ Roma/ Kızıl Elma, Rûmili/Rumeli, Sâlihîyye, San’â, Sarı Kirmân, Saruhân, Sebâ, Sebzvâr/ Sebzevâr, Seferli, Sıffin, Sînâ, Sind, Sinob, Sivas, Söğütçük, Sûdân, Sultâniyye, Şat, Şîrâz, Şüşter, Temeşvâr/ Timaşvâr/ Dımışvâr, Tiflis, Tokat, Tot, Turhal, Tübbet, Ulkuvar, Uyvar, Üsküb, Varadin, Vardar, Vize, Yanya, Yaş, Yenidünya, Yezd, Yunân, Zemûn ve Zengibâr’dır.” (s. 302-304)

Hıta, Hicaz, Hind, Horasan, Kenan, Kırım, Mazenderan, Mugan, Mısır, Pencap, Rum, Sudan, Tibet, Türkistan, Yemen ve Zengibar ile Girit, Limni, Rodos, Sakız ve Mora adalarının bu bölümde genel hatlarıyla incelenmesi uygun görülmüştür.

2.2.1 Acem/İran

Arapların önceleri “yabancı, gayr-ı Arap” anlamında kullandığı ve sonrasında daha çok İranlılar için kullanılan, İran topraklarında yaşayanları anlatan bir kavim ismi olarak anılan Acem (Goldziher, 1978, s. 117), aynı zamanda İran ismiyle müteradif olarak kullanılır (Şemsettin Sami, 1894, s. 3133). Kaynaklarda coğrafi ve siyasi olarak kesin çizgilerle bir İran bölgesinden söz etmenin güçlüğü bildirilirken; günümüz İran’ına Afganistan, Belucistan ve Marv bölgesinin eklenmesiyle bir İran coğrafyasının genel olarak hudutlarının çizilebileceği söylenir (Kramers, 1977, s. 1013). Şiirlerde “İran”, “Fürs”, “Diyar-ı Acem” ve “Acemistan” isimleriyle yer alan bölge, Arap, Rum ve Turan gibi coğrafyalarla birlikte ele alınır.

Bursalı Rahmî (ö. 1567) aşağıdaki beytinde meskeninin yalnızlık köşesi olduğunu, sultanlık tahtı istemediğini söyleyerek kendisinin aşk mülkünün şahı olduğunu ve İran ile Turan’ı istemediğini dile getirir:

Künc-i ‘uzlet meskenümdür taht-ı sulţān istemem
Mülk-i ‘ışkuñ şāhiyam Īrān u Tūrān istemem G. 137/1 (Erdoğan, 2017)

Şāhî mahlasını kullanan ve ağabeyi II. Selim ile mücadelesi sırasında sığındığı İran’da Şah Tahmasb ile yapılan anlaşma sonucu Osmanlı elçilerine teslim edilen ve Selim’in çavuşbaşısı Ali Ağa tarafından çocuklarıyla birlikte boğdurularak öldürülen (Turan, 1992) Şehzade Bayezid (ö. 1562);

Red itdilerse ger bizi ‘Oşmān erenleri
İtdi qabūl dil-i ‘Acemistān erenleri G. 169/1 (Kılıç, 2000)

beytinde, Osmanlı erenleri bizi reddettilerse de Acemistan erenlerinin gönülleri bizi kabul etti, diyerek Acem diyarına gelişinden söz eder.

Ramazān Behiştî (ö. 1571);

Ya şabr u ya sefer diyü ne Rûm u ne ‘Acem kaldı
Tolandum rub‘-ı meskûnı hemân mülk-i ‘adem kaldı G. 542/1 (Aydemir, 2000)

beytinde, Rum ve Acem diyarlarıyla “rub’-ı meskun”u, yani, dünyanın, üzerinde hayat bulunan tüm yerlerini dolaştığını, sadece hiçlik âleminin kaldığını dile getirir.

Gelibolulu Âlî (ö. 1600);

‘Âliyā bir yire cem‘ idüp ‘Acem şā‘irlerin
Nām içün anlarla varup imtiḥān olmaḡ nice G. 1196/7 (Aksoyak, 2018)

beytinde Acem şairlerini bir yere toplayarak; nam için onlarla imtihan olmaktan söz ederken; Beyanî (ö. 1664/65);

Beyānī n’ola yārān-ı ‘Acem taḥsīn ederlerse
Bu vādīnūn zemīni ḥıṭṭa-i Īrān’a düşmişdür G.279/7 (Başpınar)

beytinde, kendini şairlikte Acem şairlerinden üstün görerek; Acem dostlarının kendisini beğenmesinde şaşılacak bir şey olmadığını söyler. Şair;

N’ola olsa reşk-i yārān-ı ‘Acem eş‘ārumuz
Biz Beyānī mülk-i Rûm’uñ nādīre-güyāsıyuz G. 342/5 (Başpınar)

beytinde, kendisini Rum diyarının nükteli sözler söyleyen şairi olarak nitelendirir ve şiirlerinin Acem dostları tarafından kıskanılmasını normal karşılar.

Azmizade Haletî (ö. 1631);

Zuhūr idüp leb-i Şīrīn ü Leylī-i zūlfūn
Ḥarāba vardı diyār-ı ‘Acem sevād-ı ‘Arab G. 85/2 (Kaya, 2003)

beytinde, sevgilinin tatlı dudağı ve kara saçlarının ortaya çıkmasıyla, Arap ve Acem diyarının harap olduğunu söylerken; “Şirin”, “Leyla” ve “sevad” sözcüklerini tevriyeli kullanır.

2.2.2 Arab

Gazellerde daha çok kavim adı olarak anılan “Arap”, kimi zaman tüm Arap coğrafyasını kastedecek şekilde de kullanılır. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde 1517’de kurulan Şam merkezli “Arab eyaleti” ise, Suriye, Güney ve Güneydoğu Anadolu’nun bazı yerlerini kapsar (Sezen, 2006, s. 30).

Mesihî (ö. 1512);

Mesîhî gökden inen saña yer yok
Yürü var gel ‘Arab’dan ya ‘Acem’den G. 177/5 (Mengi, 2014)

beytinde, ey Mesihî, gökten insen sana yer yok; yürü, ya Arap diyarından ya Acem’den gel, diyerek döneminde bu bölgelerden gelen şairlere gösterilen iltifatı eleştirir. Ayrıca şair, mesih lakaplı Hz. İsa’nın gökten ineceği inancına telmihte bulunur.

Behiştî (ö. 1571), Rum ve Arap diyarlarının sevgilinin yanağındaki bene ram olduklarını söylediği;

Leb-i ‘İsî-nefesüñ rûh-ı Muḥammed ḥaḳıçün
Ḥâl-i ruḥsâruña râm eyledi Rûm u ‘Arab’ı G. 561/2 (Aydemir, 2000)

beytinde, sevgilinin beyaz yanağı ile Rum; siyah beni ile Arap diyarı arasında ilgi kurar.

Ravzî (ö. 1600’den sonra), aşağıdaki beytinde çirkin yüzlü rakibin Arap topraklarından geldiğini söyleyerek, bir fellahın sevgilinin mahallesinde bulunması reva mıdır, der:

Yakînde geldi ‘Arab’dan raḳîb-i bed-çihre
Revâ mıdur ola kūyuñda sākin ol fellāḥ G. 168/3 (Aydemir, 2007)

“Fellah”, zenci ve siyah Arap anlamında kullanılan bir sözcüktür.

Fevzî (ö. 1679) şiirlerinin kiskanılmasına şaşılmayacağını; kendisinin Acem, Rum, Arap ve Irak diyarlarının Fevzî’si, zaferi, kurtuluşu olduğunu dile getirir:

Bu tab‘ ile maḥsūd-ı cihān olsañ ‘aceb mi
Fevzī-i ‘Irāq u ‘Arab u Rūm u ‘Acem’sin G. 114/5 (Şenödeyici, 2015)

Şeyh Galip (ö. 1799);

Püsküllü bir belāsını gördüm Cezāyir’iñ
Zīr-i yedinde mülk-i ‘Arab şāh feslenir G. 122/2 (Okçu, 1993)

beytinde, Cezayir’in püsküllü belasını gördüğünü söyler. “Mülk-i Arap” tabiriyle bu kişinin siyah saçlarını kastettiği söylenebilir.

Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807), sevgilinin ayva tüyleri altından görünen benin fitnesini; Arabistan’ı vuran fitne ordusuna benzetir:

Zīr-i ḥatdan görinen fitne-i ḥālī añma
‘Arabistān’ı uran ceyş-i fitenden söyle G. 481/4 (Bektaş, 2007)

2.2.3 Bahreyn

Bahreyn bölgesi, Arabistan yarımadasının yanında bulunan adaların en büyüğü şeklinde açıklanabilir. Bahreyn’in bulunduğu yer tarih boyunca en işlek denizyolu olma özelliğine sahip olmuş ve sığ sularında kolaylıkla elde edilebilen kaliteli incisi nedeniyle de birçok kez işgale uğramıştır (Bilge, 1991).

Nesimî (ö. 1404/05);

Dişlerüñ ‘aksi Nesīmī’ nūñ gözine düşeli
Baḥr-ı Baḥreyn olmuş o lü’lü’-i şeh-vār andadur G. 45/8 (Ayan, 2014)

beytinde, sevgilinin dişlerinin hayali gözlerine düştüğünden beri, gözlerinin Bahreyn denizi hâline geldiğini söyleyerek iri taneli incinin de burada yer aldığından söz eder. Şair Bahreyn’i, denizi ve ünlü incisi ile birlikte anar.

Hayalî (ö. 1557);

Görüp yüzümdeki Baḥreyn-i çeşm-i lü’lü’-bār
Key ıztırāba düşer reşk edüp baña deryā G. 11/3 (Tarlan, 1945)

beytinde, “Bahreyn” sözcüğünü tevriyeli kullanır. Gözlerini iki deniz olarak nitelendiren şair, inci dolu gözlerini gören denizin onu kıskandığını söyler. Hayalî de Bahreyn’e denizi ve incisi ile ilgili olarak yer verir.

2.2.4 Bedahşan

2.2.4.1 Tarihi

Yukarı Amu Derya nehrinin üç kenarından çevrelediği (Le Strange, 2015, s. 528), güneyinde Hindukuş dağları, doğusunda Doğu Türkistan, batısında Kunduz ırmağı bulunan (Saray, 1992) Bedahşan, günümüzde Afganistan sınırları içerisinde yer almaktadır. Bölge, “Bazahşan”, “Badahşanat”, “Badahş” ve “Bedehşan” isimleriyle de anılır (Barthold, 1979c, s. 435).

Tarihine dair çok fazla bilgi bulunmayan Bedahşan’dan ilk olarak yedinci ve sekizinci yüzyıllarda Çin kaynaklarında (Barthold, 1979c, s. 435), 10. ve 11. yüzyıllarda bazı İslam kaynaklarında söz edilir (Ay, 2019, s. 158). 12. yüzyıl başlarında Gurlular’ın Bamiyan kolunun hâkimiyetine giren Bedahşan, 13. yüzyılda Harizmşahlar’ın yönetimine geçmiş (Saray, 1992) ve bölge Moğol istilasına uğramayan yerler arasında kalmıştır (Barthold, 1979c, s. 438). 15. yüzyıla kadar yerli bir hanedan tarafından yönetildikten sonra Timurluların, 1505 yılında Babürlülerin ve 16. yüzyılın sonlarında Özbeklerin eline geçen Bedahşan bölgesi, 1859’da Afgan Şahı Dost Muhammed Han’ın yönetimine girer (Saray, 1992).

Birçok değerli taş madeni bulunan bir yer olan Bedahşan’ın, özellikle Lazvard madenlerinde bulunan ve rivayete göre büyük bir deprem sonucunda yakınlarındaki Sekenan (?) dağının yarılmasıyla ortaya çıkan (Pala, 2003) lal yakutları oldukça meşhurdur. Le Strange (2015), Bedahşan’da altın, lacivert taşı, saf kaya kristali ve bezoar taşının da çıkarıldığı bilgisini verir (s. 528).

Gazellerde Bedahşan, “rummânî” (nar rengi), “şarabî”, “erguvânî” ve “sürh” adı verilen değişik renk tonlarındaki (Uzun, 1992) ünlü lal taşıyla yapılan benzetmeler yoluyla yer alır. Şairler, Bedahşan lalini sevgilinin çeşitli güzellik unsurlarıyla bağlantılı olarak andıkları gibi bu taş ile şarap, âşğın yaralı gönlü ve gözyaşı arasında benzerlik ilgisi kurarlar.

2.2.4.2 Dudak

Sevgilinin dudaklarının lal taşına teşbih edilmesini Tolasa (1973) klişe bir hayal olarak niteleyerek bunun “mecaz-ı örfî” olduğunu bildirir (s. 259). Şairler, sevgilinin dudağını rengi itibariyle lal taşına benzetmiş; çoğu zaman sevgilinin dudaklarını lalden üstün tutmuşlardır. Sevgilinin dudağı kimi zaman istiare yoluyla sadece “lal” yahut “lal-i Bedahşan” kelimeleriyle anılır.

Ahmedî (ö. 1410’dan sonra);

Diş mi-durur bu lutf-ıla ya güher-i ‘Aden
Ol leb midür ya la‘l-i Bedahşân midur nedür G. 145/4 (Akdoğan, 2017)

beytinde sevgilinin dudaklarını Bedahşan laline benzetir. Şair;

Utanalar ki diyeler dişine dürr-i ‘Aden
Yâ-hüd anuñ dudağın la‘l-i Bedahşân yazalar G. 144/2 (Akdoğan, 2017)

beytinde, sevgilinin dişini Aden incisinden, dudağını Bedahşan lalinden üstün tutar.

Ahmedî, Bedahşan lalinin ciğer kanına bulanmasını sevgilinin dudağını kıskanmasına bağlayarak hüsn-i talil yaptığı;

Şaldı hün-ı cigere la‘l-i Bedahşân’ı lebün
Karayup sohdı yire çeşme-i hayvânı lebün G. 355/1 (Akdoğan, 2017)

beytinde, lal taşının oluşumuna da gönderme yapar. Onay (2016)’ın Sudî’nin *Hafız Şerhi*’nden aktardığına göre lal taşı, yerden beyaz renkte çıkar, taş kanlı ciğere batırılarak güneşe koyulur ve kırmızı rengini alması sağlanır (s. 277). Ahmedî’nin buna işaret ettiği düşünülebilir.

Nesimî (ö. 1404/05) aşağıdaki beytinde , sevgilinin beninin Habeş ülkesinde ferman astığını; dudağının ise Bedahşan lalini mat ettiğini dile getirir:

Lebûñ la‘l-i Bedahşân eyledi mât
Habeş mülkinde hâlûñ aşdı menşûr G. 71/12 (Ayan, 2014)

Şair, sevgilinin dudağının aksi Bedahşan laline letafet; dişleri ise parlak inciye zarafet verir, der:

Leţâfetden virür ‘aks-i lebi la‘l-i Bedahşân’a
Zarâfetden urar ʔa‘ne dişûñ lü’lü’-i lâlâya G. 390/2 (Ayan, 2014)

Hidayet Çelebi (ö. 1583/84), sevgilinin dudağının kırmızı rengini yakut, mercan ve lal taşlarıyla ifade ettiği;

Duyduñ ki hâl-i dil direm yâķût-veş mercānuña
Başduñ revân lü’lü’leri la‘l-i Bedahşân üstine G. 188/3 (Sona, 2006)

beytinde, sevgilinin dudağını ısırışını “incileri Bedahşan lali üstüne basmak” tabiriyle anlatır.

Karamanlı Nizamî (ö. 1469-73?), sevgilinin dudağının ve saçlarının vasıflarını yazsa Çin miskinini saçılacağını ve Bedahşan lalinin döküleceğini söyleyerek; sevgilinin saçının misk kokusunun ve dudağının kırmızı renginin üstünlüğüne işaret eder:

Leb ü zülfüñ şıfatın yazsa Nizāmî şanemā
Nāfe-i Çîn saçılur la‘l-i Bedahşân dökilür G. 31/7 (İpekten, 1974)

Necatî (ö. 1509);

Leb-i rengîñüñe fi‘l-cümle olur idi şebîh
Nesne yaratsa Hudā la‘l-i Bedahşân’dan öte G. 488/3 (Tarlan, 1997)

beytinde, Tanrı, Bedahşan lalinden öte bir şey yaratmış olsaydı senin parlak renkli dudağına benzerdi derken; sevgilinin dudağına benzetmelik olabilecek şeyin henüz yaratılmadığını dile getirir.

Fatin (ö. 1866), Bedahşan lalini ve cevherini görmeyi diliyorsan, o şuhun dişlerini ve gül renkli dudağını seyret dediği aşağıdaki beytinde beytinde, sevgilinin dişlerini cevhere, dudağını Bedahşan laline benzetir:

Leb-i gülgününü dendânını seyr eyle ol şūhuñ
Eger görmek dilerseñ gevher ü la‘l-i Bedahşān’ı G. 164/3 (Erdoğan, 2007)

Osman Şems (ö. 1893);

Cūy-bārı kevşer u hāki ider la‘l-i Bedahş
Düşse ol maḥmūr-ı nāzın cūr‘a-i cām-ı lebi G. 721/5 (Yıldırım, 2013)

beytinde, o naz sarhoşunun dudağının kadehinden bir yudum düşse, akarsu kevser; toprak ise Bedahşan lali olur, der.

2.2.4.3 Âşığın kanlı gözyaşı

Âşıklık hâlinin en bilinen özelliklerinden biri de sevgilinin hasretiyle, aşkıyla yahut cefasıyla ağlamaktır. Âşık çok fazla gözyaşı döker, öyle ki zaman zaman gözünde yaş kalmaz ve kan ağlar. Şairler, âşığın kanlı gözyaşlarını rengi itibarıyla Bedahşan laline benzetirler.

On beşinci yüzyıl şairlerinden Lealî;

Şevk-i la‘lūñle Le‘ālī çeşmi oldı hūn-feşān
Geh Bedahşān gösterür kendüi geh mülk-i Yemen G. 127/8 (Akçay, 2017)

beytinde, sevgilinin lal dudağının arzusuyla gözlerinin kan saçtığını söyleyerek gözlerini kimi zaman Bedahşan’a kimi zaman Yemen’e benzetir. Yemen incilerin vatanı olması ve incilerin gözyaşına teşbihi sebebiyle beyitte kendisine yer bulurken, Bedahşan sevgilinin lal dudağı ve âşığın kanlı gözyaşları ile ilgilidir.

Muhibbî (ö. 1566), gözyaşlarının gümüş, altın ve Bedahşan lali gibi olduğunu söyleyerek ay yüzlülerin gözümün yaşına meyletmelerine şaşılmaz, der:

‘Aceb mi mā’il olursa gözüm yaşına meh-rūlar
Dökilen sīm ü zer andan kimi la‘l-i Bedahşān’dur G. 727/4 (Ak, 1987)

Seyyid Vehbî (ö. 1736)'nin, kanlı gözyaşları ile ciğer arasında renk bakımından ilgi kurduğu;

Rengde la'l-i sirişküm cigere h̄ande ider
Re'yidür gevheri h̄urşid-i Bedahşān'umuzuñ G. 138/6 (Dikmen, 1991)

beytinde, bir arada yer verdiği “Bedahşan”, “hurşid”, “gevher” ve “ciğer” kelimeleriyle, Bedahşan lalinin ciğer kanına bulanarak güneş önünde kızarmaya bırakılması işlemini hatırlatır.¹⁵

2.2.4.4 Âşığın gönlü

Âşığın gönlü, sevgilinin hasretiyle, cefasıyla gam içerisinde, onun ok gibi kirpikleriyle yaralanan bir yer olarak tahayyül edilir. Şairler, gönlü yahut sineyi Bedahşan ile birlikte andıklarında, renk ve kan ilgilisiyle, buranın Bedahşan madeni gibi olduğunu söylerler. Bağdatlı Ruhî (ö. 1605/06);

Rūhiyā kân-ı Bedahşān var meger sīneñde kim
Toldurur la'lile çeşm-i h̄un-feşānuñ dāmenin G. 858/5 (Ak, 2001)

beytinde, kanlı gözyaşlarını lale, sinisini Bedahşan madenine benzetir.

Vecihî (ö. 1660);

Hasret-i la'lüñ ile hem-çü Vecihî olmuş
Nüş idüp h̄un-ı piger kân-ı Bedahşān diller G. 55/6 (Aslantaş, 1994)

beytinde, sevgilinin dudağının özlemiyle âşıkların gönüllerinin ciğer kanı içerek Bedahşan madeni gibi olduklarını söyler. Beyitte sevgilinin dudağı da Bedahşan ile bağlantılıdır, âşıkların gönüllerini yaralayan, kanatan aynı zamanda bu kırmızı dudaklardır.

Balî Çelebi (ö. 1594'ten önce)'nin;

Oldı diş yareleri gerden-i cānān şaf şaf
Şanki boynına dizer la'l-i Bedahşān şaf şaf G. 90/1 (Sinan, 2004)

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Onay, A. T. (2016). *Açıklamalı divan şiiri sözlüğü*. Ankara: Kurgan.

beytinde, söz konusu olan sevgilinin sinesidir. Şair, sevgilinin gerdanında sıra sıra olan diş yaralarını, boynuna dizilmiş Bedahşan laline benzetir.

2.2.4.5 Şarap

Şarap, daha çok rengi, verdiği sarhoşluk hâli ile sevgilinin dudağı, yanağı ve âşığın gözyaşları için benzetmelik olarak gazellerde çokça anılır.

Hakanî Mehmed (ö. 1606);

Cür‘adan kân-ı Bedahşân’a döner mi yine bāğ
Devr-i cām-ı ʔarāb eyler mi yine bezl-i nevāl G. 344/3 (Gülhan, 1996)

beytinde, meclisin bahçesinin yine şarap tortusundan Bedahşan laline dönme ümidinden söz ederken, şarabın dibinin yere dökülme âdetine atıf yapar. Şair, şarap ve Bedahşan lali arasında renk açısından benzerlik kurar.

Ümidî Ahmed (ö. 1571), saf şarabın kadehinin dibindeki son yudum ile saki zamanıdır; gidelim, bahçenin zeminini Bedahşan lali yapalım, der:

Cür‘a-i cām-ı mey-i nāb ile sākī demidür
Ferş-i bāğı varalum la‘l-i Bedahşân idelüm G. 166/2 (Buyruk, 2009)

Beyanî (ö. 1664);

Güşvārî ola rez duhterinüñ lāyıkdur
Tābda la‘l-i Bedahşân’a ber-ā-berdür cām G. 494/6 (Başpınar)

beytinde, kadeh, parlaklıkta Bedahşan lali ile denktir; bu nedenle üzümün kızının küpesi olmaya layıktır, derken şarap dolu kadehe işaret eder. Şair aşağıdaki beytinde şarap kadehinden yere dökülen cūra nedeniyle âlemin âdeta Bedahşan madeni gibi olduğunu söyler:

Ben ol rind-i ʔarābātām ki şahn-ı gülşen-i ‘ālem
Olur kân-ı Bedahşân cür‘a-i cām-ı müdāmumdan G. 574/6 (Başpınar)

On yedinci yüzyıl şairlerinden Medhî, elinde kadeh tutan sakinin avcunu
parlak güneşin doğduğu yer olarak nitelediği;

Kef-i sâkî kadehden maṭla‘-ı hürşîd-i rahşândur
Dehân-ı mey-perestân mahzen-i la‘l-i Bedaḥşân’dur G. 128/1 (Seyhan, 2000)

beytinde, şarap içenlerin ağzını Bedaḥşân lali mahzenine benzetir.

Fasihî (ö. 1743), şarap meclisinde, sevgilinin dudağına mazhar olan kadehin
Bedaḥşân laline döndüğünü söylediği aşağıdaki beytinde, kadehin/şarabın rengini
sevgilinin dudağından aldığını dile getirir:

Mazhar-ı bûs-ı lebi olalı bezm-i meyde
Döndi bir şoyı güzel la‘l-i Bedaḥşân’a kadeh G. 79/7 (Gökalp, 2001)

2.2.5 Bengal/e

2.2.5.1 Tarihi

Bengal/e, Ganj ve Brahmaputra nehirlerinin ve kollarının oluşturduğu delta
bölgesinde bulunan büyük bir bölgedir (Cotton, 1979, s. 518). İsminin tarihî Banga
(Vanga) Krallığı’ndan geldiği kabul edilen Bengal’in Müslümanlar tarafından fethi,
1203-1204 yıllarında gerçekleşir (Özcan, 1992). 1340 yılında bağımsızlığını
kazanana kadar Delhi Sultanlığına bağlı bir eyalet olan Bengal (Özcan, 1992),
1576’da Ekber Şah tarafından Türk-Hint İmparatorluğu sınırlarına dâhil edilir
(Cotton, 1979, s. 519). 1757’de bölge tamamen İngilizlerin eline geçer ve 1905’te
çıkarılan bir kanunla Doğu Bengal-Bihar-Orissa ve Batı Bengal-Asam olmak üzere
iki ayrı eyalete ayrılır; sonrasında tekrar birleştirilen Bengal bölgesinin (Özcan,
1992) bir kısmı günümüzde Hindistan toprakları içerisinde iken, diğer kısmı
Bangladeş ülkesini oluşturmaktadır.

Bengal şiirlerde kumaşı ve Hindistan ile ilgili unsurlarla birlikte anılır.

2.2.5.2 Hindistan

Hayalî (ö. 1557)'nin;

Tarîk-i Ka'be-i tahkîka girdüm şanma ey zâhid
Seni Hind'e revân etdi reh-i Bengâle bilmezsin G. 68/4 (Tarlan, 1945)

beytinde, Hindistan'a götüren yol olarak yer alan Bengal/e, 18. yüzyıl şairlerinden

Lebib-i Amidî'nin;

Gerd-i hat-ı sebzinde öpen hâlûñi gūyā
Bengâle'ye Hind iskelesinden yanaşurdı G. 130/5 (Kurtoğlu, 2017)

beytinde, liman olma özelliğiyle yer verilir. Sevgilinin yeni çıkan ayva tüyleri

Bengal'e, beni ise siyahlık mefhumu üzerinden Hindistan'a benzetilmiştir. "Gerd-i

hat-ı sebz" ve Bengâle ile hâl ve Hind sözcükleri arasında leff ü neşr-i mürettep

sanatı vardır.

2.2.5.3 Kumaş

Diyarbakırlı Hâmî (ö. 1747);

Gören püskürme benler rûy-ı alında o şūhuñ dir
Benekli bir kumâş-ı tazedür Bengâle'den gelmiş G. 25/2 (Altay, 2017)

beytinde, o şuhun al yüzüne serpilmiş olan benleri görenlerin, onu Bengal/e'den

gelmiş benekli yeni bir kumaş zannedeceğini söyler.

Haşmet (ö. 1768);

'Anberî hâlinde rûyunda kumâş-ı hüsni gör
Tut yükün ey dil metâ'ı Şûrat ü Bengâle'den G. 193/3 (Aksoyak & Arslan, 1994)

beytinde, ben ve Surat ile kumaş ve Bengal/e arasında leff ü neşr-i mürettep yapar.

Sevgilinin beninde anber, yüzünde güzellik kumaşı olduğundan söz ederken, siyahlık

kavramıyla ben ve Hindistan'ın büyük şehirlerinden Surat şehrini; güzellik

kumaşıyla, kumaşıyla meşhur olan Bengal'i ilişkilendirir.

Koca Ragıp Paşa (ö. 1763);

Feyz-i Hakk'dır kâr-gâh-ı kâbiliyyet tār u pūd
Gelmez ey ẖāce kumāş-ı ma'rifet Bengāle'den G. 130/4 (Yorulmaz, 1989)

beytinde “tar u pud”, “kumaş” ve “Bengale” sözleri arasında tenasüp yapar.

Sünbülzade Vehbî (ö. 1809), sevgilinin yüzünün benekli kumaştan ayırt edilemediğini söylerken, sanki onun güzelliğinin yeni kumaşının Bengale'den gelmiş olduğunu dile getirir:

Farq olunmaz rüyu benlerle benekli kaleden
Nev-kumāş-ı ẖüsnü gelmiş şanasın Bengāle'den G. 205/1 (Yenikale, 2011)

Şair;

Ruḥları püskürme benlerle benekli kâle-i nev
Bender-i ẖüsnü bu şüretle hemān Bengālenmiş G. 116/3 (Yenikale, 2011)

beytinde, sevgilinin yanaklarını buraya serpilmiş olan benler dolayısıyla yeni bir benekli kumaşa benzetir ve sevgilinin güzellik limanının Bengale gibi olduğunu söyler.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Sabih'in; “O Hindū peççenüñ kālā-yı ẖüsn ü şu'le- tābın gör/Virür her mevci şanki kâle-i Bengāle'den pertev” G. 255/6 (Özdingiş, 1998) beyti de bu bağlamda anılabilir.

2.2.6 Bozok

Bozok sancağı, 16. yüzyılda kurulmuş, Sivas, Tokat ve Amasya'yı içine alan bir bölgedir (Ocak, 1992). Refi'-i Amidî (ö. 1816);

Her dem mübāşir nigeḥün gönderir o şāh
Bağ zahm-dār-ı sīneme Bozok kâzāsıdır G. 76/2 (Aydemir, 1989)

beytinde, sevgilinin sürekli bakmasından dolayı yara dolu sinесinin Bozok kazası gibi olduğunu söyler. Divan şiirinin hayal dünyasında sevgilinin bakışları oka

benzetilirken, âşığın sinesi de bu oklardan yaralanmış hâldedir. Şair Bozok kazasının isminde bulunan “ok” hecesi ile sevgilinin bakışları arasında alaka kurar.

2.2.7 Cezayir

Akdeniz, Tunus, Büyük Sahra ve Fas ile çevrili Cezayir bölgesi (Yver, 1979, s. 132), MÖ 814’te Tunus yarımadası içerisinde Fenikeli tüccarlar tarafından kurulan Kartaca şehrinin, MÖ 146 yılında Romalılar tarafından ele geçirilmesi üzerine, “Mauretania Caesariensis” adını alan, Roma İmparatorluğu’nun bir eyaletidir (Saîdûnî, 1993). Bölgede Müslümanların yönetimi ele alışı ilk olarak Hassân b. Nu‘mân’ın uzun süren uğraşları sonucu bölgeyi fethiyle başlamış; sonrasında sırasıyla Rüstemîler, Ağlebîler, İdrisîler, Fatımîler, Zirîler, Hammadîler, Murabıtlar, Muvahhidler ve Hafsî Devleti olmak üzere el değiştirmiştir (Yver, 1979, s. 135-36). Cezayir’de Osmanlı hâkimiyeti, 1519 yılında Osmanlı adına hutbe okutulmasıyla başlar fakat Cezayir’in tam anlamıyla Osmanlı’nın beylerbeyliği hâline gelmesi 1534 yılında gerçekleşir (Kahraman, 1993). 1830’a kadar süren Cezayir’deki Osmanlı hâkimiyeti Fransız işgali ile sona erer (Yver, 1979, s. 139).

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Belîğ;

Dün o şâhbâza Cezâyir lâfı kullanmış rakîb
Korğarım fülk-i vişâle kıçdan ol korsan çatar G. 54/3 (Açıköz, 1994)

beytinde korsanlarıyla ünlü olan Cezayir’e yer vererek korsan, kıç ve fülk kelimeleri arasında tenasüp yapar.

Keçecizade İzzet Molla (ö. 1829)’nın;

Çekdikçe ‘âşıkı o Cezâyirli şûha âh
Mevc-i sirişki sübha-i mercânı aındırır G. 109/5 (Ceylan & Yılmaz, 2005)

beytinde sevgili Cezayirlidir. Âşığın şuh güzel için ah ederken döktüğü gözyaşları mercan tanelerine benzetilmiştir.

Hatîf (ö. 1823) Cezayirli bir dilberden söz ettiği;

Dal fesli şırma perçemli Cezāyir dilberi
Reng-i elfāz-ı ma‘ānī özge şālindir seniñ G. 220/4 (Kılıç, 2019)

beytinde, onu “dal fesli” olarak betimler. “Dal fes” tabiri sözlüklerde sarıksız, sarık sarmaksızın giyilen fes olarak açıklanır.

2.2.8 Çaldıran

İran Azerbaycan’ında bulunan Çaldıran bölgesine, 17. yüzyıl şairlerinden Kırımlı Mustafa Rahmî;

Zahm-āšnā-yı çeşm-i hayret eder ‘āşıkı
Tîğ-i nigāhınıñ revîşi Çaldıranlıdır G. 41/4 (Elmas, 1997)

beytinde yer verir. Gazelinde şehirleri belirgin özelliklerinden dolayı kullanan şair, Revanlı olduğunu söylediği sevgilinin, güzelliğinin cezbelerinden dolayı Keşanlı, sürmeli gözlerinden dolayı İsfahanlı gibi olduğunu belirterek, bakış kılıcının revîşinden de onun Çaldıranlı gibi olduğunu dile getirir. Sevgilinin bakışının Çaldıran’a benzetilmesi, bakışının hırsız gibi çabuk hareket etmesiyle açıklanabilir. Sevgili aceleyle bakıp gözünü çevirdiği bakışlarıyla âdetâ “Çal”dıranlıdır. Şair, hırsızlık mefhumu ve kaçamak bakış üzerinden Çaldıran şehriyle söz oyunu yapar.

Asım Arifzade (ö. 1737), sevgilinin siyah gözlerini sürme ile ilişkili olarak İsfahan şehriyle birlikte anarken, sevgilinin yan bakış hırsızının Çaldıranlı olduğunu söyler:

Aşlı o düzd-i gamzesiniñ Çaldıranlıdır
Çeşm-i siyāhınıñ revîşi İsfahānlıdır G. 18/1 (Arslan, 2010)

“Düzd-i gamze” tabirinin anlamı hırsızların el çabukluğu ile bağlantılı olarak aceleci yan bakış şeklinde düşünülebilir. Şair, Çaldıran isminden yola çıkarak “çalmak ve hırsızlık” bağlamları içerisinde bir ilgi kurar.

Çaldıran ovası, 23 Ağustos 1514 tarihinde Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasındaki savaşa sahne olur (Varlık, 1993). Gelibolulu Alî (ö. 1600);

Zinde olsa devr-i ‘İsmā‘îl’den dem urarak
Çaldıran cenginde cān kırbān iden kıllāşlar G. 404/3 (Aksoyak, 2018)

beytiyle ve Ramazan Behiştî (ö. 1571);

Zahm-ı tîguñla bürür sīnemi hūn kıatreleri
Çaldıran deştine güyā ki Kızılbaş gelür G. 113/2 (Aydemir, 2000)

beytiyle bu savaşa atıfta bulunur. Behiştî, sevgilinin sinesinde bakış kılıcıyla açılan yaradaki kan damlalarını, Çaldıran ovasındaki Kızılbaş askerlerine benzetir.

2.2.9 Çin

2.2.9.1 Tarihi

Divanü Lugâti’t-Türk’te;

Çin, aslında üç bölümden oluşur: Doğudaki ‘Yukan Çin’dir, buraya Tawgâç denir; ‘Orta Çin’e Xıtây denir; ‘Aşağı Çin’e ise Barxân denir ve burası Kaşgar havalisidir. Ama şimdilerde Tawgâç, Maçin, Xıtây da Çin olarak bilinmektedir. (Kaşgarlı Mahmud, 2005, s. 542)

cümleleriyle anlatılan Çin coğrafyası, Asya kıtasında büyük bir alanı kapsar.

Gazelerde tevriye ve iham sanatlarıyla sıkça yer verilen “Çin”; genellikle güzelleri, miski ve misk ahusu ile anılır. Ayrıca Çin, Mani adlı Çinli bir nakkaş tarafından kurulan Mani dininin en yaygın olduğu bölge olması ve Mani’nin kaleme aldığı çok güzel resimlerle süslü *Nigâr*, *Nigâristan*, *Engelyûn*, *Erteng* veya *Erjeng* adlarıyla bilinen kutsal kitabı (Büyükkarcı Yılmaz, 2014, s. 15) dolayısıyla güzelliğin ve güzel resimlerin, nakışların, yüzlerin ve putların mekânı olarak bilinir ve bununla ilgili olarak Çin’e, “nakş”, “nakkaş”, “suret”, “nigar” ve “Nigaristan” sözcükleri ile birlikte yer verilir.¹⁶

¹⁶ Divan edebiyatında nakş ve nakkaş hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Büyükkarcı Yılmaz, F. (2014). Divan edebiyatında nakş ve nakkaş 1: İlk yüzyıllar. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 12, 13-28. Erişim: 03.02.2021,

2.2.9.2 Çin putu/Nakş/Nigaristan

Nesimî (ö. 1404/05) aşağıdaki beytinde, Çin putu gibi güzel olan sevgilinin gözünün, kusursuzca âşığın kanını döktüğünü söyleyerek, şiirlerde yağmacı ve katil olarak nitelendirilen Hıta Türklerinden söz etmiş ve sevgilinin gözünün asıl işini yapmış olduğunu dile getirmiştir:

‘Aynuñ hañasuz iy büt-i Çîn dökdi kanımı
Türk-i Hıta’ dur aşlına varur hañası yoh G. 33/9 (Ayan, 2014)

Ahmed Paşa (1496-97)’nin, sevgilinin suya benzettiği yanağına/yüzüne dökülen saçlarını nakkaş olarak nitelendirdiği;

Zülfî nakkâş şuya bir resm eder kim reşk eder
Mânî-i Çîn yazdığı nakş-ı Nigāristān aña G. 2/7 (Tarlan, 2005)

beytinde, Çinli Mani’nin yazdığı *Nigaristan*’daki resimlerin, sevgilinin nakkaş gibi zülüflerinin yanağının üstünde oluşturduğu görüntüyü/nakşı kışkandığını söyler.

Hamdullah Hamdî (ö. 1503) aşağıdaki beytinde Çin ve Hıta dilberleri ile Türkistan güzellerini güzellikte güneşten üstün tutar:

Āferīn ol āftābın hüsüne kim zerresi
Dilber-i Çîn ü Hıta maḥbūb-ı Türkistānīdir G. 45/6 (Özyıldırım, 1999)

Tacizade Cafer Çelebi (ö. 1515);

‘Işk u sevdādur iden esrār-ı hüsni halka fāş
‘Işk ile müşk ey büt-i Çîn ü Hıta gammāz olur G. 55/6 (Erünsal, 1983)

beytinde, güzelliğin sırrını başkalarına ilan eden aşk ve sevdadır; ey Hıta ve Çin putu, aşk ile misk laf taşıyıcıdır, diyerek âşıklığın ve güzel kokunun saklanamayacağına işaret eder. Şair, Hıta ve Çin’i güzelleri ve miski ile ele alır.

Bakî (ö. 1600), Çin ressamı senin nakşının mucizesini görünce, kalem gibi parmağını kaldırıp Müslüman olur, şehadet getirir, diyerek; sevgilinin güzel yüzü karşısında Çin ressamlarının dahi hayrete düşeceklerini dile getirir:

Göricek mu 'cize-i nakşını şüretger-i Çin
Götürüp hâme-şifat barmağın imân getirür G. 131/2 (Küçük, 1994)

Hecrî (ö. 1557), Çin nakkaşının resmine bu biçimde, güzel bir şekil vermesinin sebebini, onun sevgilinin tasvirini çiziyor oluşuna bağlar:

Nakşa bu vech ile şüret verdügi nakkâş-ı Çin
Anuñ-içündür ki yazduğı anuñ taşvîridür G. 27/2 (Zülfe, 2016)

2.2.9.3 Saç/Çin miski

On beşinci yüzyıl şairlerinden Lealî aşağıdaki beytinde beytinde, zülûflerinin kıvrımlarının her biri Hıta, Çin ve Maçin'dir; saçlarını Çin miskine benzetmek hatadır; diyerek "hata" sözcüğünü tevriyeli kullanmış ve Çin'i bu coğrafyada elde edilen misk maddesiyle anmıştır:

Senüñ her halka-i zülfüñ Hıta vü Çin ü Mâçin'dür
Hañadur zülfüñi teşbîh idersem müşkine Çin'üñ G. 43/2 (Akçay, 2017)

Emrî (ö. 1575);

Düşdi zülf-i siyehi hâl ü 'izâr u hañına
Başdı Çin leşkeri şan Hind ile Rûm u Habeş'i G. 561/2 (Saraç, 2002)

beytinde, sevgilinin yanağı, beni ve ayva tüyleri üzerine düşen siyah saçını Hint, Rum ve Habeş ülkelerini basan Çin askerine benzetir. Şair, yanak ile Rum, ben ile Hint, ayva tüyü ile Habeş ülkesi arasında bağlantı kurmuş; "Çin"i ise tevriyeli bir şekilde sevgilinin saçıyla ilişkilendirmiştir.

Bakî (ö. 1600);

Hâl-i ruñuñ gedası bir âvâre müşg-i Çin
La'l-i lebüñ fütâdesi bir hâksâr la'l G. 311/2 (Küçük, 1994)

beytinde, Çin miskininin sevgilinin yanağındaki benin kölesi olduğunu dile getirerek kokusu, rengi ve şekliyle sevgilinin benini Çin miskine benzetir.

Beyanî (ö. 1664/65), Çin ve Hıta seyyahı olursam buna şaşılmaz; başa anber kokulu saç ile ayva tüylerinin sevdası düştü, der:

Ne ‘aceb olur-ısam Çīn ü Hıṭā seyyāhı
Sere sevdā-yı ḥaṭ u zūlf-i mu‘anber düşdi G. 804/7 (Başpınar)

Şair;

Senūñ zūlf-i dil-āvīzūñle ḥāl-i ‘anber-āmīzūñ
Şeh-i Çīn ü Ḥabeş’dür kayşer ü ḥākāna baş egmez G. 313/2 (Başpınar)

beytinde, senin gönül çeken zülfünle anber kokulu benin Çin ve Habeş şahıdır; kayser ve hakanlara baş eğmez, der.

2.2.10 Eflak

Kemal Karpat’ın tarifiyle, “Tuna ile Karpatlar arasında bulunan ve Osmanlı hâkimiyeti döneminde özel bir idari statü tanınan bölge” olan, bugünkü Romanya’nın güneyini oluşturan Eflak’a (1994), Sünbülzade Vehbî (ö. 1809);

Rabbü’l-felaḫ memālik-i Eflāk’da daḥi
Etmiş kılāde gerden-i tersāya begliği G. 256/6 (Yenikale, 2011)

beytinde yer verir. Şair, feleklerin yaratıcısının Eflak memleketinin beyliğini Hristiyanlara vermiş olduğundan söz eder. Eflak, 1716’dan 1821’e kadar Fenerli Rum beyleri tarafından idare edilmiştir (Karpat, 1994).

2.2.11 Habeş¹⁷

Habeş bölgesi, 16. yüzyılda, bugünkü Cibuti, Eritre, Etiyopya ve Somali’yi içine alan bir Osmanlı eyaleti olarak kaynaklarda yer alır (Orhonlu, 1996). Gazellerde Habeş

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin, K. (2018). Klâsik Türk şairlerinin kaleminden Mağrib, Habeş ve Sudan. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 63, 35-57. doi: <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3950>

çoğunlukla bölge halkının esmerliğiyle ilgili olarak sevgilinin beni, saçı, gözü ve ayva tüyleri ile ilişkilendirilir.

2.2.11.1 Ben

Hayalî (ö. 1557);

Ruḥuñ üstünde gören ḥāl-i siyāhuñ şanemā
Der Ḥabeş tıflıdurur bâğ-ı gülistānda yatur G. 34/3 (Tarlan, 1945)

beytinde, sevgilinin yanağı üzerindeki siyah benini gül bahçesinde yatan bir Habeş çocuğuna benzeterek ikisi arasında renk bakımından ilgi kurar.

2.2.11.2 Göz

Muidî (ö. 1585);

Devlet-i ḥüsnünde çeşmüñ şan Ḥabeş sultānidur
Karşusunda şaf tutup dīvān тұrur müjgān aña G. 7/4 (Tanrıbuyurdu, 2018)

beytinde, sevgilinin gözlerinin sanki Habeş sultanı olduğunu, kirpiklerinin de onun karşısında saf tuttuklarını dile getirir.

2.2.11.3 Hat

Hasan Ziyaî (ö. 1584);

Ḥāl u ḥatdan n'ola ḥālî ise ruḥsār-ı nigār
Hiç olur mı ki gele Rūm'a Ḥabeş sultānı G. 466/3 (Gürgendereli, 2002)

beytinde, sevgilinin yanağında ben ve ayva tüyü olmadığına şaşılmaz, hiç Rum'a Habeş sultanı gelir mi diyerek; sevgilinin yüzünü Rum, ben ve ayva tüylerini Habeş ile ifade eder.

Dürrî Ahmed Efendi (ö. 1722);

Eṭrāf-ı ḥüsnde görinen ḥat mı cā-be-cā
Yoksa diyār-ı Rūm'a Ḥabeş'den sefer mi var G. 11/6 (Vural, 2020)

beytinde, yer yer görünen ayva tüylerini, Rum diyarına Habeş'ten gelen askerlere benzetir.

2.2.11.4 Saç

Şeyhülislam Yahya (ö. 1644);

Zülfüñ uzanup hançer-i ğaddāra tayıdı
Sultān-ı Habeş bāliş-i zer-kāra tayıdı G. 448/1 (Kavruk, 2001)

beytinde, sevgilinin saçının kaşlarına değmesini, Habeş sultanının altın işlemeli yatağa dayanmasına benzeterek; sevgilinin saçının siyahlığına işaret eder.

2.2.11.5 Kahve

Kanî (ö. 1791), Habeş imparatoruna benzeyen ve Habeş'ten gelen kahvenin kara ve hoş bir nimet olduğunu dile getirir:

Habeş-reftār 'asel-güftār u mey-kirdārdur ammā
Necāşīdür süveydālarda rengīn hāndur kahve G. 173/6 (Yazar, 2010)

2.2.12 Hıta

Hıta coğrafyası Çin'in kuzey bölümünü ihtiva eder. Çoğunlukla “Hata” sözcüğüyle tevriyeli olarak kendisine şiirlerde sıkça yer bulan bölge, burada yaşamakta olan ahular, ahuların göbeklerindeki nafe ve misk gibi unsurların sevgilinin saçı, ayva tüyleri veya beniyle renk ve koku bakımından kurulan ilgiyle, sevgilinin gözünün kan dökücülüğüyle ve “Türk-i Hıta” tabiriyle karşımıza çıkmaktadır.

2.2.12.1 Saç

Ahmedî (ö. 1410'dan sonra);

'Anber saçun girihlerine el uralı bād
Müşgi Hıta-y-ıla daħı itmedi kimse yād G. 124/1 (Akdoğan, 2017)

beytinde, rüzgârın, sevgilinin anber kokulu saçlarının kıvrımlarına dokunduğundan beri hiçkimse miski Hıta ile hatırlamadı; diyerek, sevgilinin saçlarının kokusunu Hıta miskinden üstün tutar.

Nesimî (ö. 1404/05);

Müşkîn saçuñ sevādına müşk-i Hıtā direm
Müşk-i Hıtā ne nesnedür anı hātā direm G. 264/1 (Ayan, 2014)

beytinde, sevgilinin misk kokulu ve siyah renkli saçını Hıta miskine benzetmesinin hata olduğunu söyler. Şair, Hıta miskindense sevgilinin saçını yeğler.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Sebzî, güzel sevgilinin kakülünden gelen rüzgâr varken, cihanda Hıta miskinin kokusunu ne yapsınlar, diye sorar:

Nesīm-i kākül-i dilber var iken ey h̄āce
Cihānda nāfe-i müşg-i Hıtā'yı n'eylerler G. 194/4 (Yekbaş, 2016)

2.2.12.2 Göz

On beşinci yüzyıl şairlerinden Ali Çelebi;

Göñül şu çeşm-i Hıtā'dan nicesi kurtıla cān
Ki tîr-i nāveki Türkî kemān-ı keyyāndur G. 45/3 (Özaydın, 2011)

beytinde, sevgiliden Hıta gözlü olarak söz ederken; İbn-i Kemal (ö. 1536), sevgilinin gözlerini Hıta ahusunun gözlerine benzetir:

Çeşmüñ āhū-yı Hıtā vü müşg-i Çîn'dür saçuñ
Yohsa ol bahır-i leṭāfetden çıkan 'anber midür G. 59/2 (Demirel, 1996)

Karamanlı Nizamî (ö. 1469-73?), sevgilinin gözlerini siyahlığıyla ahunun nafesine/misk kesesine, benlerini ise Hıta miskine benzetir:

Dirsem ey cān gözlerüñ altında n'eyler beñlerüñ
Dir olur müşk-i Hıtā'ya nāfe-i āhū vaṭan G. 86/5 (İpekten, 1974)

2.2.12.3 Ayva tüyü

Karamanlı Nizam  ( . 1469-73?), aŗağıdaki beytinde ayva tüyleri ve Hıta miski arasında renk ve koku açısından ilgi kurarken ‘‘hat’’ sözcüğünü yazı anlamını da hatırlatacak Şekilde tevriyeli kullanır:

Yazmıŗ cer de-i g le m ŗk-i H t  ha u 
 ekmiŗ g    l ber tına tuğr -yı c n  aŗu  G. 57/3 ( pekten, 1974)

Gelibolulu Surur  ( . 1562), ‘‘hat’’ ve ‘‘hata’’ kelimelerine tevriyeli olarak yer verdiğı;

 a t -ı y ri yazıca  m ŗg-i H t ’dur dirsın
Bir  a ı yazmada ey dil nice bir bunca  a   G. 6/3 ( nver, 2020)

beytinde, sevgilinin ayva tüylerini Hıta miskinden üstün tutar.

2.2.12.4 Ben

Yetim ( . 1553) aŗağıdaki beytinde, Hıta tüccarı sevgilinin anber kokulu benini görse,   n ve Ma  n’e misk aramak için gitmezdi, der:

Görse t cc r-ı H t  bu h l-i ‘anber-b ru ı
  n   Ma  n’e gidüp itmezdi cüst   c -yı misk G. 114/2 (Aktaŗ, 1996)

Zat  ( . 1547)

H li bir begdir o m hu  Şehrde bir d ned r
R m ilinde yokdur ol h b-ı H t ’nu  be deŗi G. 1753/3 (Tarlan, 1987)

beytinde, ay gibi sevgilinin Hıta güzeli beninin bir eŗinin Rum elinde bulunmadığını dile getirir.

2.2.13 Hicaz

2.2.13.1 Tarihi

CoğraFYacılar tarafından Arap yarımadasının bir bölgesi olarak tanımlanan Hicaz’ın sınırları, kuzeyde Eyle, güneyde Asir ve doğuda Necid   llerinden Irak’a kadar,

Mekke ve Medine’yi de kapsayacak genişliktedir (Büyükaşçı, 1998). 1517’de Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferi sonrasında Osmanlı topraklarına katılan Hicaz bir Osmanlı eyaleti olur (Kurşun, 1998). Gazellerde Hicaz’a çoğunlukla Kâbe ve Hac ile ilgili çeşitli unsurlarla ve sözcüğün musiki terimi anlamı ile tevriyeli olarak rastlanmaktadır.

2.2.13.2 Hac

Necatî (ö. 1509);

Ser-i kūyuñda kıoma hecr harāmīsini kim
Kullara emn ü emān ile olur şart-ı Hicāz G. 235/3 (Tarlan, 1997)

beytinde, sevgiliden mahallesinin başına ayrılık haramisini koymamasını isteyerek; Hicaz şartı kullara emniyet ile olur, der. Hac yolunda haramilerce kervanlara yapılan saldırılar ve bu saldırıları engellemek için kervanların yöneticilerce muhafaza edildiği bilinmektedir. Şair, bu duruma hatırlatma yaparak ayrılığı haramiye, sevgilinin mahallesini Hicaz’a benzetir.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Vadî, Hicaz tarafına yalnız gitmenin zor olduğunu söyleyerek, kendisine ah edip inlemeksizin sevgilinin mahallesine gitmemeyi salık verir:

Bî-āh u nāle gitme zinhār kūy-ı yāre
Düşvārdur ‘āzīmet semt-i Hicāz’a tenhā G. 145/2 (Yücel, 2001)

Şair, Hicaz yolunun tehlikelerine atıfta bulunmuş ve sevgilinin mahallesini Hicaz olarak nitelendirmiştir.

On beşinci yüzyıl şairlerinden Sabayî;

Rāst kūyuñda feryādum revādur her nefes
Yaraşur rāh-ı Hicāz’uñ kārbanına ceres G. 51/1 (Kavaklık, 2008)

beytinde, “rast” ve “Hicaz” kelimelerinin Türk musikisi terimi anlamlarını da anımsatarak; sevgilinin mahallesinde ettiği feryatları, Hicaz yolunun kervanında develere asılmış olan çanların sesine benzetir.

Üsküdarlı Aşkî (ö. 1576/77), sevgilinin mahallesini Hicaz’a benzetir ve “Hicaz”, “neva” ve “şeh naz”a tevriyeli olarak yer verir:

Ṭavāf itseñ Ḥicāz-ı kūyını başlar o şeh nāza
Anuñçün ‘İşkiyā nāleñ nevā iken hucest ancaḡ G. 213/5 (Uzun, 2011)

Behçetî (ö. 1683), duygularının kırıldığından, gönül Hicaz’ının yıkıldığından ve erişmek istediği Kâbe’nin mamur edilemediğinden söz ettiği;

Yıkıldı ḡatırım ey Behcetî gitdi Ḥicāz-ı dil
Binā-yı Ka‘be-i maḡşūd bünyād olmadı gitdi G. 472/5 (Ölmez, 1996)

beytinde, gönlün Tanrı’nın evi olduğu düşüncesine işaret eder. Bunun yanı sıra Kâbe de yine Tanrı’nın evi olarak düşünüldüğünde, gönül ile bağlantılı olarak şiirlerde yer alır. Beyitte gönlün kırılıp yıkılması ve maksada erişilememesinden söz edilmesi, şairin ulaşmak istediği mertebeye erişemediğinden dert yandığını düşündürür.

2.2.13.3 Güzelleri

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Enderunlu Hasan Yaver;

Esmerü’l-levnüñ olur şîrîn edāsı vāḡı‘ā
Pek güzel semt-i Ḥicāz’uñ dil-rübāsı vāḡı‘ā G. 7/1 (Üstüner, 2010)

beytinde, esmerlerin şirin edasından ve Hicaz’ın güzellerinden söz eder.

2.2.13.4 Esmerlik/Ben

İbrahim Hanîf (ö. 1775), sevgilinin Hint benlerinin kırmızı yanağını kapladığından söz ettiği;

‘İzār-ı alını almış o ḡāl-i Hindūlar
Meger bu ḡāfile semt-i Ḥicāz’dan mı gelir G. 116/3 (Aksu, 1996)

beytinde, benleri Hicaz tarafından gelen bir kafilere benzeterek sevgilinin siyah renkli benlerini Hicaz ve Hind memleketleriyle birlikte anar.

2.2.14 Hind/Hindistan

Umman deniziyle Bengal körfezi arasında bulunan ve kuzeyde Himalaya sıradağları ile güneyde Hint Okyanusu'na uzanan bir ülke olan Hindistan (Erinç, 1998), Rum'un beyaz güzellerin ülkesi olarak anılmasına tezat olarak, siyahlığın öne çıktığı beyitlerde karşımıza çıkmaktadır.¹⁸ Sevgilinin siyahlıklarıyla öne çıkan saç, ben ve ayva tüyü gibi güzellik unsurları, Hindî olarak anılır. Bunun yanı sıra Hindistan, papağanı, denizi ve kumaşı ile de şiirlerde yer alır.

2.2.14.1 Papağan

Bursalı Rahmî (ö. 1567), Rum diyarında etrafa cevherler saçan şiirleriyle kaleminin dilini, Hindistan papağanına benzetir:

Nedendür Rahmiyâ Rûm içre bu gevherfeşânlıklar
Zebân-ı hâmeñi bir tûṭı-i Hindüstân şandum (Erdoğan, 2017)

Tacizade Cafer Çelebi (ö. 1515);

Bu ḥaṭṭ-ı sebzüñi zülf-i siyâhuñ altında
Görelî tûṭı-yi Hindüstân imiş bildük G. 100/2 (Erünsal, 1983)

beytinde, sevgilinin siyah zülûflerinin altında yeni çıkmakta olan ayva tüylerini Hindistan papağanına benzetir. Hindistan, günümüzde de birçok papağan türüne evsahipliği yapan bir coğrafyadır.

¹⁸ Divan şiirinde Hindistan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aslan, M. (2016). Divan şiirinde Hindistan. *Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü I. Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Konferansı Bildiriler Kitabı* içinde, (s. 78-100). İstanbul: Fatih Üniversitesi.

2.2.14.2 Ben/Hintli/ Hintli çocuk

Tacizade Cafer Çelebi (ö. 1515);

Hindū beçedür seyr ide gülzāra girüpdür
Ol gonça-lebüñ hāl-i siyehkārı yüzinde G. 179/3 (Erünsal, 1983)

beytinde, gonca dudaklı sevgilinin yüzündeki siyah benini, gül bahçesine girmiş bir Hintli çocuğa teşbih eder.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Âhî, sevgilinin güzellik gülbahçesinin köşesinde bulunan siyah benini, sümbül gibi olan saçı gölgelik olarak tutan bir Hintli olarak anlatır:

Hāl-i siyāh gūşe-i gülzār-ı hūsnde
Bir Hindū'dur ki sünbülünü sāyebān tutar G. 18/3 (Sungur, 1994)

Celilî (ö. 1566/67);

Şāh-ı Hindistān mıdur hālūñ haṭuñ içinde kim
Sāyebān olmuş durur bu zülf-i müşg-efşān aña G. 1/2 (Nas, 2011)

beytinde, sevgilinin ayva tüyleri içerisindeki benini, misk saçan zülüflerinin ona gölgelik olduğunu söylediği Hindistan şahı olarak niteler.

Emrî (ö. 1575) sevgilinin tüy ile dolu benini perçemli bir Hint oğlanı ve hüma kuşu kanadı takmış bir Habeş sultanı şeklinde betimler. Genellikle kakül anlamıyla bilinen “perçem” sözcüğü için sözlüklerde “Tıraş edilen bir erkek başının tepesinde bırakılan saç demeti” manası da verilir:

Hāl-i pür-mūyuñ ki bir perçemlü Hind oğlanıdur
Yā hümā perrin taķınmış bir Hābeş sultānıdur G. 107/1 (Saraç, 2002)

Ayrıca Gelibolulu Âlî (ö. 1600) “Hind” redifli;

Bir cān-fezā dem ister iseñ rūzgār-ı Hind
Bir bī-bahā hāzān diler iseñ bahār-ı Hind

Sevdā-yı zülf-i yār ile fıkır-i dırāzı kı
Ey hāce gāyet ile ırākdur diyār-ı Hind

Āhumla fāş olur giceler genc-i ‘ışk-ı yār
Āteşle şanki rāzın açar mālđār-ı Hind

Ṭarf-ı ruḥuṇda zūlfüñi yād itdürür baña
Deryā-yı bī-kerān olalıdan kenār-ı Hind

Yüklendi gitdi saña ma‘ārif metā‘ını
‘Âlî ḥaḳîri hoş gör eyā şehryār-ı Hind G. 159 (Aksoyak, 2018)

gazelinde Hindistan’ı, can veren sıcaklık istersen Hint rüzgârı; bir paha biçilemez
hazan mevsimi dilersen Hint baharı, sözleriyle metheder. Sevgilinin saçının
sevdasını/siyahlığını uzun uzun düşünmeyi bırak diyerek sevgilinin saçının
uzunluğuna da işaret eden şair; sevgiliye, onun saçına ulaşmanın imkânsızlığını dile
getirmek için Hint diyarının uzaklığından söz etmiş ve Hint ile saç arasında siyah
renkleri bakımından ilgi kurmuştur. Âlî, Hindistan’ın uçsuz bucaksız okyanuslarına
da atıfta bulunduğu gazelini, bu diyardan maarif kumaşını yüklenerek gittiği için
Hint padişahından Âli kulunu hoş görmesini dilemiş, ünlü Hint kumaşına aynı
zamanda şiirde Hint üslubunu da hatırlatacak şekilde yer vererek gazelini
sonlandırmıştır.

2.2.15 Horasan

2.2.15.1 Tarihi

Şemsettin Sami (1891);

İran Devleti’nin en büyük eyaletından olup devlet-i müşarünileyhin şark-ı
şimali kısmından ibarettir. Şarken Afganistan, garben Esterabad ve Irak-ı
Acem, cenuben Kirman eyaletleriyle, şark-ı cenubi cihetinden dahi Sistan’la
mahduddur. (s. 2030)

cümleleriyle Horasan’ın günümüz sınırlarına yakın bir haritasını çıkarır. İran’ın
kuzeydoğusundaki büyük bir coğrafi bölgeyi ifade eden Horasan’ın siyasi sınırları
tarih boyunca çeşitli sebeplerle değişmiş, İslam coğrafyacılarcınca Horasan’ın coğrafi
sınırları, Doğu’da Huttel, Gur ve kısmen Sistan, güneyde Deştîlût ve Kirman ile Rey
arasındaki Fars toprakları, batıda Deştikevîr’in batı kısmı ve Taberistan ile Cürcân;

kuzeyde Türkmenistan'ın bir bölümü, Hârizm ve Mâverâünnehir tarafından çevrilmiş büyük bir coğrafya olarak verilmiştir (İbn Havkal ve Yakut'tan aktaran Çelik, 1998).

Zeydan (2012), Horasan hakkında şu bilgileri verir:

Doğuda bulunan en verimli ve en geniş ülkelerden biridir. Kuzeydoğuda Maveraünnehir, güneydoğudan Sind ülkesi ve Sicistan, kuzeyden Harezmi ve Türkistan arasında yer alan Guz-Oğuz ülkesi, güneyden Horasan Çölü ve Fars bölgesi, batıdan Kums ile sınırlıdır. En önemli kentleri Nişabur, Merh, Herat, Belh'dir. İkinci derecede Kuhistan, Tuz, Nesa, Ibort, Serahs, Isfezar, Buşenc, Bazgıs, Zem ve Amil sancakları gelir. Horasan'ın idare merkezi Nişabur'du. Nişabur bu bölgenin en büyük şehridir... Horasan'ın arazisi çok verimlidir. Müslümanlar buradan büyük gelir elde ederdi. (s. 386)

Horasan yüzyıllar boyunca çok önemli bir kültürel merkez olma özelliğini muhafaza etmiş, İran edebiyatının Rudekî, Firdevsî, Ferruhî-yi Sîstânî, Unsurî ve Ömer Hayyam gibi çok önemli şahsiyetlerinin yetiştiği bir bölgedir (Çelik, 1998). Gazellerde şairler, Horasan'ın Herat şehrinde doğan büyük şair Ali Şîr Nevaî ve Horasan'ın Cam şehrinde Abdurrahman Camî'yi anarak Horasan'a çoğunlukla edebi merkez olma özelliği dolayısıyla değinmişler, kendi şiirlerini ve şairliklerini kimi zaman Horasanlı şairlerle karşılaştırmış; kimi zaman onlardan övgü alacak derecede güzel şiirler yazdıklarını öne sürmüşlerdir.

2.2.15.2 Sanat merkezi/Güzel şiirin yazıldığı yer

Hidayet Çelebi (ö. 1583/84),

Çün 'Irak içre Hidâyet yohdurur söz kıymeti
Tîz Horâsân 'azmin eyle yohsa meyl-i Rûm kıl G. 107/5 (Sona, 2006)

beytinde, Irak'ta söze kıymet verilmediğinden şikâyet ederek, ya Rum'a ya Horasan'a gitmeyi kendisine salık vermiş, bu bölgelerde şiire değer verildiğine işaret etmiştir.

Necatî (ö. 1509), şeker gibi şiirinin benzerinden Horasan mülkünden ötede varsa; Camî'nin ruhu benim için durup içkiler içsin, der:

Ṭura ṭolular iḥe ‘iṣḡuma rūḥ-ı Cāmī
Varsa bu nuḡl-i ṣeker mülk-i Ḥorāsān’dan öte G. 488/8 (Tarlan, 1997)

Hasan Ziyaî (ö. 1584);

Bu tarzda bir şi‘r-i dil-āvīz Zīyā‘ī
Ḥaḡḡā bu ki Şīrāz u Ḥorāsān’da bulunmaz G. 176/5 (Gürgendereli, 2002)

beytinde, kendi şiiri tarzında gönül çeken bir şiirin Şiraz ve Horasan’da bulunmayacağını iddia eder.

Hayalî (ö. 1557), sözü güzel bir edayla söylemenin kendi icadı olduğunu;

Horasan ehlinin bunu Nevaî tarzı sanmamasını söyler:

Sözü rengīn edā etmek Ḥayālī iḡtirā‘ıdur
Ḥorāsān ehli şanmasun bunu tarz-ı Nevāyī‘’dür G. 38/5 (Tarlan, 1945)

Muhibbî (ö. 1566);

Nevāyī tarzını gözler Muḡibbī cümle eş‘āruñ
Okuyup saña taḡsīn eyleyen ehl-i Ḥorāsān’dur G. 727/5 (Ak, 1987)

beytinde bütün şiirlerinin Nevaî tarzında olduğunu ve Horasan ehli tarafından şiirlerinin beğenildiğini dile getirir.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Sebzî;

Ten-i Cāmī dir isen bula ḡayāt-ı tāze
Sebzī’nūñ var yūri şi‘rini Ḥorāsān’a ilet G. 52/5 (Yekbaş, 2016)

beytinde, Camî’nin vücudu yeni bir hayat bulsun dersin, Sebzî’nin şiirini Horasan’a ilet, der.

Sehî (ö. 1548/49), şiirleri Horasan’a varsa, Camî’nin onları okuyarak sefadan

raks edeceğini iddia ederek şiirinin güzelliğine işaret eder:

Ḥayāl-engīz-i eş‘āruñ Sehī varsa Ḥorāsān’a
Okuyup dura yirinden şafādan raḡs ura Cāmī G. 270/5 (Yekbaş, 2010)

2.2.15.3 Kılıç

Horasan, kılıçları ile de meşhur bir bölgedir (Zeydan, 2012). Abbas Vesîm (ö. 1760);

Kimse baş kırtaramaz pençe-i müjgâniñdan
Ğamzeler her biri şemşîr-i Ğorāsânîdir G. 58/5 (Tuğluk, 2007)

beytinde, sevgilinin kirpiklerinin pençesinden kimsenin başını kırtaramayacağını söyleyerek, onun yan bakışlarının her birini Horasan kılıcına teşbih eder.

2.2.15.4 Osmanlı-İran mücadeleleri

Şairler, Osmanlı-İran mücadelelerine atfen de Horasan'a gazellerinde yer verirler.

16. yüzyıl şairlerinden Rahimî;

Emrüne boyun urdı vü baş egdi kalemvâr
Tîğüñ haberi şâh-ı Ğorāsân'a irişdi G. 336/6 (Mermer, 2004)

beytinde, kılıcının haberi Horasan şahına erişti, emrine kalem gibi boyun eğdi, derken; Ravzî (ö. 1600'den sonra);

Berf ü bârân oldı nâzil şanmañuz gökden yire
Gitdi 'Osmân leşkeri şâh-ı Ğorāsân üstine G. 475/5 (Aydemir, 2007)

beytinde, gökten yere yağmur ve kar yağdı sanmayın; Osman'ın askeri Horasan şahı üstüne gitti diyerek Osmanlı'nın İran üzerine yaptığı seferi haber verir.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Fütuhî;

Yerde gökde kaçacak yer yogiken şâh-ı 'Acem
Dehşetinden hânümânını Ğorāsân'a çeker G. 12/5 (Tökel, 1993)

beytinde, Acem şahının kaçacak yer bulamayarak korkusundan ailesini Horasan'a kaçırdığını söyler.

2.2.16 Kenan

Kenan, Hz. Nuh'un oğullarından Ham'ın oğlunun ismidir (Kuzgun, 1997). Arz-ı

Kenan olarak da adlandırılan bölge ise Akka'dan Gazze'ye kadar devam eden 80

kilometrelik sahilin paralelinde bulunan arazi ve Kenan ile oğullarının uzun bir zaman yaşadıkları bölgedir (Onay, 2016, s. 436). Kenan diyarına gazellerde Hz. Yakup ve oğlu Hz. Yusuf ile ilgili unsurlarla değinilir. Yusuf kıssasına ve *Yusuf u Züleyha* mesnevisi motiflerine tenasüp sanatıyla sıkça yer verilen bu beyitlerde, Hz. Yakup için “pir-i Kenan”, güzelliğiyle meşhur Hz. Yusuf için ise “mah-ı Kenan” tabiri kullanılır.

2.2.16.1 Hz. Yusuf kıssası/Zindan/Kuyu

Eşrefoğlu Rumî (ö. 1469-70);

Benem Yūsuf bugün Ken‘ān ilinde
Beden Mısr‘ındaki zindāna geldim G. 73/5 (Güneş, 2006)

beytinde, Kenan ilindeki Yusuf benim; beden Mısır‘ındaki/ülkesindeki zindana geldim, der. Şair, Kenanlı Hz. Yusuf‘un Mısır‘da zindana atılışına telmih yapar.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Manastırlı Celal Bey, göremediği sevgilinin hayalinin gönle düştüğünü, Hz. Yusuf gibi gah kuyuda gah zindanda bulunduğunu belirtir:

Dīdeden gitse dile düşer hayālî ol şehūñ
Yūsuf-āsā geh çeh-i Ken‘ān‘da geh zindānadur G. 88/4 (Güneş, 2013)

Hz. Yusuf henüz çok küçükken kardeşleri tarafından bir kuyuya atılmış, bir kervancı tarafından bulunduktan sonra Mısır‘da köle olarak satılmış ve sonrasında yukarıda bahsi geçen şekilde zindana atılmıştır. Şair, âşığın gözlerini kuyuya, gönlünü zindana, sevgiliyi ise güzelliğiyle Hz. Yusuf‘a benzetir.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Dimetokalı Vahdetî, kaba, bilgisiz âşığa gönül veren sevgilinin durumunu zindana düşen Kenanlı Yusuf‘a teşbih eder:

Hayf ol dîlbere kim ‘âşık-ı nādāna düşe
Yazuğ ol Yūsuf-ı Ken‘ān‘a ki zindāna düşe G. 112/1 (Öztürk, 2006)

2.2.16.2 Hz. Yusuf kıssası/Hz. Yakup

Derzizade Ulvî (ö. 1585), sevgiliden ayrı kalışını Hz. Yakup'un oğlu Hz. Yusuf'tan ayrı kalışına benzettir:

Fürkatde kuduñ bendeñi sultānum unutma
Ya'kub'uña ey Yūsuf-ı Ken'ān'um unutma G. 681/1 (Çelik & Kılıç, 2018)

Üsküdarlı Aşkî (ö. 1576/77), âşığın gönlünü, Hz. Yakup'un Hz. Yusuf'un sevgisi ve hasretiyle inleyen gönlüne benzettir. Hz. Yusuf kuyuya atılmış ve bir hayvanın kanına bulanmış gömleği babasına verilerek Yusuf'un öldüğü haberi verilmiştir. Bunun üzerine Hz. Yakup, Hz. Yusuf'a kavuşana kadar onun üzüntüsü ve hasretiyle ağlamıştır. Şair;

Eyledi Ya'kub-ı dil Yūsuf-cemālin ārzū
İy şabā gel göster ol maḥzūna Ken'ān yolların G. 342/3 (Uzun, 2011)

beytinde, sevgilinin güzelliğinin Hz. Yusuf'a denk olduğunu söyleyerek, sabadan Kenan illerini hüznünlü gönlüne göstermesini diler.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Ayıntablı Hafız;

Göñül çāh-ı zenaḥdānıñdadur ey Yūsuf-ı şānī
Dem-i fürkatde ağlatma bu çeşm-i pīr-i Ken'ān'ı G. 278/1 (Tuyan, 2007)

beytinde, sevgili güzellikte ikinci Yusuf iken, âşık da ayrılık zamanında Kenan piri, yani Hz. Yakup gibidir, der. Beyitte “çāh”, “Yusuf”, “fürkat” ve “pir-i Kenan” kelimeleriyle tenasüp yapılmıştır.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Gümölcineli Dürri, hüznün evinde gözyaşlarını seyredenler, gül yüzlü Yusuf'un kıssasıyla Kenan'ı arar, dediği:

Seyr iden giryemi beytü'l-aḥzān içinde
Kışsa-yı Yūsuf-ı gül-çehre vü Ken'ān'ı añar G. 22/3 (Kılıç, 2010)

beytinde sevgiliyi Hz. Yusuf'a, sevgiliden ayrı düşen âşığın içinde ağlayıp inlediği evini ise Hz. Yakup'un beytü'l-ahzanına benzettir. “Beytü'l-ahzan”, Hz. Yakup'un

oğlu Yusuf'tan ayrı kalışından sonra hayatını üzüntü içinde geçirdiği evine verilen addır.

2.2.16.3 Hz. Yusuf kıssası/Hz. Yusuf'un yönetici olması

Fuzulî (ö. 1556);

Bir kıl oğlunu gönül mülküne sultân etdim
Mısr-ı dil pād-şehiñ Yūşuf-ı Ken'ân etdim G. 200/1 (Akyüz, Beken, Yüksel & Cunbur, 1997)

beytinde, Kenanlı Yusuf'un köle olarak geldiği Mısır ülkesine yönetici olmasına atıfta bulunarak, kendi gönül mülküne de bir bendenin oğlunu sultan ettiğinden söz eder.

2.2.16.4 Hz. Yusuf kıssası/Hz. Yusuf'un güzelliği

Kara Fazlî (ö. 1564), Yakup'un gönlünü, âşığına gözet, güzelliğin sebebiyle mağrur olma; çünkü Kenanlı Yusuf'u da belaya salan güzelliğidir, der:

Dil-i Ya'küb'ı gözet hüsnuñe mağrūr olma
Kendü hüsni'dür olan Yūsuf-ı Ken'ân'a belā G. 25/6 (Özkat, 2005)

Hz. Yusuf, güzelliğine hayran kalarak kendisine âşık olan Mısır azizinin karısı Züleyha ile arasında geçen ve “çak-ı pirehen” motifiyle şiirlerde yer alan hadise sonrasında zindana atılmıştır.

Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600);

Mihr-i mağrib gibi gözler tal'atüñ zāl-i zamān
Âfitābum saña farzā mäh-ı Ken'ân imrenür G. 106/3 (Aksoyak, 2018)

beytinde, güzelliğiyle güneş gibi olan sevgiliye Kenan mahının, Hz. Yusuf'un dahi imrendiğini söyleyerek sevgilinin güzelliğinin derecesini bildirir.

Şair;

Dilber-i mā'il-i ağıyāra gönül virmem ben
Sevmezin hüsni ile ger Yūsuf-ı Ken'ân olsa G. 115/4 (Kılıç, 2010)

beytinde, rakiplere meyleden dilbere Kenanlı Yusuf kadar güzel olsa bile
meyletmem, der.

Nailî-i Kadim (ö. 1666), “mah-ı Kenan” olarak nitelenen Hz. Yusuf ile
Züleyha arasında meydana gelen ve “çak-ı damen/çak-ı pirehen” terkipleriyle
gazellerde sıkça yer verilen Züleyha’nın kendisinden kaçmakta olan Hz. Yusuf’un
gömleğini yırtması hadisesine gönderme yapar:

Tehî-dest-i taleb kām-āver olmaz māh-ı Ken ‘ān’a
Züleyhā’nuñ çü dest-āvîzi çāk-i dāmen olmışdur G. 124/3 (İpekten, 1970)

Abbas Vesîm (ö. 1760);

Mihribānım hüsñ ile bir şüh-ı şehri-āşūbdur
Māh-ı Ken ‘ānī gibi meşhūr-ı devrān-ı hūbdur G. 78/1 (Tuğluk, 2007)

beytinde, şehri karıştıran şuh sevgili güzelliğiyle Kenan ayı, yani Hz. Yusuf gibi
güzellik devranının meşhurlarındandır, der.

2.2.17 Kırım

Batısı ve güneyi Karadeniz ile doğusu ve kuzeyi Azak deniziyle çevrili Kırım
yarımadası, tarih boyunca birçok kavmin uğrak yeri olmuş; Taurlar, Kimmerler,
İskitler, Sarmatlar, Hunlar, Gotlar, Hazarlar ve Altın Orda gibi çeşitli unsurların
hâkimiyetleri altına girmiş, 1441’de Kırım Hanlığı yönetimi altında iken
yarımadaanın Solhat da denilen ve eski Kırım olarak adlandırılan bölgesi, Kırım
hanlarının uzun süre merkezi olmuştur (Kurul, 2002). Kırım bölgesi, 1441-1783
yılları arasında Kırım Hanlığı’nın -1475 senesi itibarıyla Osmanlı sultanına tabi-
yönetimi altında kalmış; 1783’te Rusya’ya ilhak edilmiştir (İnalcık, 2001).

Kırım’ın Kefe şehrinde doğan Feyzî-i Kefevî (ö. 1614) (Eflatun, 2003)

Kırım’a;

Ağyār igen çoğaldı diyü düşme hayrete
Feyzî Kırım’a her kim eşek aña ben semer G. 138/5 (Eflatun, 2003)

beytinde yer verirken, 17. yüzyıl şairlerinden Talib;

Hüsrev-i kişver-i hüsn olduğu hūbān-ı Kırım
Leşker-i gamze ile kec külehinden bilürüz G. 24/4 (Şahin, 2009)

beytinde Kırım'ın güzellerini, güzellik ülkesinin padişahları olarak vasıflandırır. Şair Kırımlı dilberlerin bu özelliklerini, yan bakışlı askerlerinden ve eğri başlıklarından anladıklarını dile getirir.

Osman Nevres (ö. 1876);

Rûm ilin Tâtâr ili etmiş Kırım dilberleri
Şumnu'da tarz-ı Buhārā'yı efendi gel de gör G. 74/2 (Kaya, 2017)

Nev-be-nev 'işveler etdikçe Kırım yosmaları
Nevres ol gamzesi cellād gelir hâtırıma G. 264/7 (Kaya, 2017)

beyitlerinde Kırım güzellerinden bahseder.

Bayburtlu Zihnî (ö. 1859);

Perçem-i ham-ber-hamı fesden Kırım ârzūsına
Leşker-i Hindû ile 'azm-i şikest ister gönül G. 191/4 (Erbay, 2014)

beytinde, Kırım'da özellikle kadınlar arasında yaygın olarak kullanılan fese yer vererek, sevgilinin fesin kenarından görünen kıvrım kıvrım perçeminden söz eder.

2.2.18 Mazenderan

İran'ın kuzeyinde, dağlık ve ormanlık olması sebebiyle İslam fetihlerinin en zor ilerlediği ve Moğol istilasını en az zararla atlaman Mazenderan bölgesi (Özgüdenli, 2010a), Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807)'in;

Ol kaşı yāy egnine geymiş ki bir yelek
Her düğmesinde kal'a-i Māzenderān'ı var G. 75/2 (Bektaş, 2007)

Pertev güşād-ı dahme-i vaşl-ı muṭalsamuñ
Vardı peyāmı kal'a-i Māzenderān'a dek G. 295/5 (Bektaş, 2007)

beyitlerinde kalesi ile birlikte anılır. Sevgilinin üstüne giydiği yeleğin her düğmesinde sanki aşılması, ele geçirmesi zor olan Mazenderan kalesi bulunduğunu

dile getiren şair, Mazenderan'ı önemli bir haberin ulaştığı uzak bir bölge olarak da ele alır.

2.2.19 Mısır

“Afrika kıtasının şimal-i şarki köşesinden ibaret ve şark-ı şimali ucundan Asya kıtasına merbut büyük bir memleket” (Şemsettin Sami, 1894, s. 4292) olarak tanımlanan, Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil oluşuyla 1517’de sancak, 1520’de eyalet, 1867’de hıdıviyet (Sezen, 2006, 367) vasıflarını haiz olan Mısır ülkesi, gazellerde çoğunlukla, *Kur'an*’ın en güzel kıssası olarak nitelendirilmiş Hz. Yusuf kıssası bağlamında değerlendirilebilecek motiflerle birlikte anılır. Mısır’da bulunan ve bölgenin yaşam kaynağı olan Nil nehri, ayrıca burada üretilen şeker Mısır’dan söz edilen beyitlerde bulunan diğer unsurlardır. Şairler “mısır” sözcüğünün “memleket, ülke” anlamından yararlanarak tevriye sanatına da yer verirler.

2.2.19.1 Hz. Yusuf kıssası

Hayalî (ö. 1557), Nil nehri Mısırlı Yusuf’una şeref verdikçe, dostun nakşını gözlerimden uzak olmasın, dediği;

Dür olmasun Hayālî gözlerümden nakş-ı dōst
Yūsuf-ı Mısr’a şeref verdükçe bu deryā-yı Nīl G. 6/5 (Tarlan, 1945)

beytinde, “nakş-ı dost” terkihiyle, “Yusuf u Züleyha” mesnevilerinde sıkça zikredilen, Züleyha’nın sarayına yaptırdığı, Hz. Yusuf ile birlikte oldukları nakışlara gönderme yapar.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Hilalî, ey sevgili, sen güzellik ülkesinin şahısın, binlerce Kenanlı Yusuf gibi olan güzelin kulun olması sana yakışır, dediği;

Mısr-ı hüsniñ şehisün saña yakışur cānā
Kul olursa niçe biñ Yūsuf-ı Ken‘ān-şekil G. 61/3 (Yağmur, 1998)

beytinde, “Mısır” sözcüğünü ülke, diyar anlamlarını hatırlatacak şekilde tevriyeli kullanmış; ayrıca sevgiliyi güzellikte, güzelliğiyle meşhur Hz. Yusuf’tan üstün tutmuştur.

Muradî (ö. 1595?), karanlık kuyuda kalanlar Kenan nedir bilmedi, aşk Mısır’ının/ülkesinin Yusuf’unu, gönül Yakup’undan dile, diyerek; Kenan ülkesinde, Hz. Yusuf’un kardeşleri tarafından karanlık bir kuyuya atılışına atıfta bulunur:

Mısr-ı ‘ışkuñ Yūsuf’ın Ya‘kūb-ı dilden kıl taleb
Çāh-ı zulmetde kalanlar bilmedi Ken‘ān nedür G. 398/4 (Kırkkılıç, 2015)

Ramazan Behiştî (ö. 1571);

Saňa teslīm itdi sīnem Mısr’ını cān-ı ‘azīz
Anuñiçün Yūsuf-ı Ken‘ān’a beñzetdüm seni G. 526/3 (Aydemir, 2000)

beytinde, sevgiliyi Kenanlı Yusuf’a benzetmesinin sebebini, aziz canının gönül ülkesini sevgiliye teslim etmesi olarak açıklar. Hz. Yusuf köle olarak satıldığı Mısır’da yıllar sonra Mısır azizinin yardımcısı olmuş, önemli bir mevkiye erişmiştir. Bu hadiseye atıf yapan şair, “Mısır”, “aziz” ve “Yusuf-ı Kenan” sözcükleriyle tenasüp yapmıştır.

Cenabî (ö. 1561), Mısırlı Hz. Yusuf’un kuyudan çıkarıldıktan sonra çok az bir pahaya esir olarak satılışını hatırlatır:

Naqd-i cāna rāygāndur yok bahāsı ol mehūñ
Yūsuf-ı Mısrī gibi kem kıymete şatılmasun G. 250/5 (Kesik, 2018)

On altıncı yüzyıl şairlerinden Âhî;

Hüzn-i Ya‘kūb ile Âhī mübtelā kıldı beni
Mısr-ı hüsnüñ ol şeker-leb Yūsuf-ı Ken‘ān’ıdur G. 24/5 (Sungur, 1994)

beytinde, şeker dudaklı sevgilinin güzellik ülkesinin/Mısır’ının Kenanlı Yusuf’u olduğunu söyleyerek sevgiliyi güzellikte Hz. Yusuf’a benzetirken; kendisini de Hz. Yusuf’un öldüğünü zannederek üzüntüyle ağlamaktan gözlerine perde inmiş Hz.

Yakup’a benzetir. Şair “Mısır” sözcüğüne tevriyeli olarak yer vermiş, sevgilinin dudaklarını şekere benzeterek Mısır’da üretilen şekere gönderme yapmıştır.

Hasan Ziyaî (ö. 1584);

Mısır içre bunuñ gibi şeker-leb ele girmez
Hiç böyle güzel mülket-i Ken‘ân’da bulunmaz G. 176/2 (Gürgendereli, 2002)

beytinde de, Mısır içinde bunun gibi şeker dudaklı bulunmaz; böyle bir güzel Kenan mülkünde dahi bulunmaz, diyerek Kenanlı Yusuf’a işaret eder.

Azmizade Haletî (ö. 1631), ey hüznler evinin sakini, Mısır rüzgârından her sabah canına gömlek kokusunu getirmesini umma, dediği;

Umma bād-ı Mısr’dan ey sākin-i beytü’l-hazen
Mağz-ı cāna bûy-ı pîrāhen getürmek her seher G. 159/4 (Kaya, 2003)

beytinde, “Mısır”, “beytü’l-hazen” ve “pirahen” sözcükleriyle Hz. Yusuf kıssasının motiflerini anmış; Hz. Yakup’un Hz. Yusuf’tan ayrı olmanın üzüntüsüyle durmaksızın ağlaması sebebiyle kör olan gözlerinin, Hz. Yusuf’un gömleğinin kokusuyla açılması hadisesine telmih yapmıştır.

Osman Şems (ö. 1893), can mülkünün şahı tabiatta esir kalmaz; melahat ülkesinin Yusuf’u Kenan kuyusundan çıkar, dediği;

Şāh-ı mülk-i cān olan almaz tabi‘atda esir
Yūsuf-ı Mısr-ı melāhat āh-ı Ken‘ān’dan çıkar G. 155/4 (Yıldırım, 2013)

beytinde, Hz. Yusuf’un kuyudan çıkarılması ve yıllar sonra da Mısır’da önemli bir mevkiye yükselmesine telmih yapar.

2.2.19.2 Memleket/Mekân olarak Mısır

Cenabî (ö. 1561), kavuşma sabahı gelene kadar, ayrılık akşamında durmaksızın ağlayan gözlerini Nil nehrine benzetir:

Mısr-ı hüsnuñ haçı ey cān tā dem-i şubh-ı vişāl
Şām-ı fūrat içre eşmüm Nîl-veş giryāndur G. 99/2 (Kesik, 2018)

Hasan Ziyaî (ö. 1584), sevgilinin yanağında kıvrılmış bir hâlde bulunan zülûflerini, şeker almak için Mısır’a gelen iki kâfire benzetir:

İki kâfir Mısır’a gelmiş sükket almak kaşdına
La‘line şarkar ruḥında şanman ol zülf-i dü-tâ G. 7/2 (Gürgendereli, 2002)

Şair, sevgilinin dudağını şeker ve Mısır ile bağdaştırırken; saçlarını siyahlığıyla kâfir olarak anar.

Tecellî (ö. 1688-89)’nin; “Yūsuf gibi şāhenşeh-i Mısır olsa da ādem/Ādāba bakup eylemez ihvāna ta‘arruḡ”G. 62/2 (Deniz, 2005) beyti de burada anılabilir.

2.2.20 Mugan

Hazar Denizi’nin batısında, günümüzde İran ve Azerbaycan toprakları içerisinde yer alan ve Mugan ovası olarak anılan bölgeyi Erzurumlu şair Hazık (ö. 1763);

Zünnār-bestedir ser-i gīsū-yı ‘işvesi
Ol şīve-kār-ı muğ-beçe deşt-i Muğānlıdır G. 55/4 (Güfta, 2001)

beytinde, nazlı saçının ucuna zünnar bağlamış hâlde şarap dağıtan, hoş edalı meyhane çırağının memleketi olarak anar. Şairin, “mugan” sözcüğünü yer adı anlamının yanı sıra, meyhane/meyhaneciler manasıyla beyitteki “muğbeçe” kelimesiyle ilişkilendirerek kullandığı düşünülürse, beyitte iham-ı tenasüp yapılmıştır, denebilir.

2.2.21 Pencap

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Ebubekir Celalî’nin;

Mestāne pençe koydı ruḥ-ı ḥāl-dārına
Hindū’ya geldi ‘işret-i Pencāb’dan fūrūḡ G. 60/5 (Sarıkaya, 2018)

beytinde işret meclisleriyle andığı Pencap eyaleti, günümüzde Hindistan ve Pakistan sınırları içerisinde yer almaktadır.

2.2.22 Rum

Bizans İmparatorluğu dönemlerinde Anadolu toprakları için Rum, Osmanlı devrinde mülk-i Rum; Osmanlı hükümdarlarına ise sultan-ı Rum denildiği; İstanbul’u fethederek Bizans İmparatorluğu’nu ortadan kaldıran Fatih Sultan Mehmed’e de Kayser-i Rum unvanının verildiği bilinmektedir (Avcı, 2008).¹⁹ Gazellerde, Anadolu, Osmanlı ve kimi zaman İstanbul kastedilerek kullanılan Rum, çoğunlukla beyaz tenli güzellerin bulunduğu coğrafya olarak kabul edilmiş; sevgilinin yüzünün yahut göğsünün/teninin beyazlığı -bununla birlikte parlaklığı ve güzelliği-, şarap meclisleri, kâfirleri ve güzelleriyle ele alınmıştır.

2.2.22.1 Beyazlık

Ahmedî (ö. 1410’dan sonra);

Gören gül yañağunda müşg-i hâli
Didi Rûm’ı ne hoş dutmuş Habeş’ler G. 136/5 (Akdoğan, 2017)

beytinde, sevgilinin gül yanağındaki beni görenlerin, “Habeş’ler ne güzel yerleşmiş” dediğini söyler. Şair, sevgilinin benini siyahlığı ve güzel kokusu nedeniyle miske ve yanağını rengi ile güle benzetirken; beyaz yüzünü Rum, siyah benini Habeş ile birlikte anar. Habeş’e, teni esmer olan kimselerin yaşadıkları bir memleket olarak şiirde sıkça yer verilir.

Ramazan Behiştî (ö. 1571), sevgilinin yanaklarında benini görenlerin, Rum eline bu Arap oğlanını kim getirdi, dediklerinden söz ederek, sevgilinin yanaklarını güzelliği ve beyazlığıyla Rum, benini siyahlığıyla Arap oğlanı ile bağdaştırır. Şair “ruh” ve “Rum” ile “hal” ve “Arap” sözcükleri arasında leff ü neşr-i mürettep yapar:

Ey Behiştî ruhlarıñda hâlini kim görse dir
Rûm iline kim getürdi bu ‘Arab oğlanını G. 543/5 (Aydemir, 2000)

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şemsettin Sami (1894). *Kamusu’l-alam*, c. 3. İstanbul: Mihran Matbaası; Avcı, C. (2008). Rum. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rum> maddesinden erişildi.

Şair;

Konmuş ‘izār şahına Hindû-yı hâl-i yâr
Gelmiş diyâr-ı Rûm’dan almağıçün harâc G. 68/3 (Aydemir, 2000)

beytinde, sevgilinin benini siyah rengi dolayısıyla Hindû ve yanağını beyazlığıyla
“diyar-ı Rum” olarak nitelendirerek tezat yapmıştır.

Beyanî (ö. 1664/65), sevgilinin anber kokulu saçlarına Çin, siyah benine
Habeş ülkesiyle birlikte yer verdiği;

Şeh-i Çin ü Habeşken hâl ü zülf-i ‘anber-âmîzûñ
‘Acebdür her birisi zabt-ı taht-ı mülk-i Rûm eyler G. 155/2 (Başpınar)

beytinde, beninin ve saçının Rum mülkünün tahtını, yani sevgilinin yüzünü zapt
etmesine şaşar.

Lebib (ö. 1768/69), aya benzettiği ve güzellik ülkesinin şahı olarak
vasıflandırdığı sevgilinin sinesini Rum, yanağını Frenk ve benini Habeş olarak
nitelendirir:

Şeh-i memâlik-i hüsn oldu âhir ol mehveş
O sine Rûm’dur ol ruḥ Freng o hâl Habeş G. 67/1 (Kurtoğlu, 2017)

2.2.22.2 Rum diyarı/İstanbul

Anadolu topraklarını yahut İstanbul’u kastedecek şekilde Rum diyarına yer veren
şairlerden Behiştî (ö. 1571), Rum şairlerine seslendiği;

Ġayrdan geçsün Behiştî şâ‘irân-ı Rûm’a di
Mekteb-i ‘ışka mu‘allim Hâfız-ı Şîrâzî’dür G. 115/5 (Aydemir, 2000)

beytinde, aşk mektebinin mualimi Hafız-ı Şirazî’dir diyerek, başkalarından
vazgeçmelerini öğütler. Şair;

Ey Behiştî geldi göñlün şehrini yaptı hayâl
Nitekim Bağdâd’ı ma‘mûr eyledi sulṭân-ı Rûm G. 331/5 (Aydemir, 2000)

beytinde, nasıl Rum sultanı Bağdat'ı alıp mamur etmişse; sevgilinin hayalinin de şairin gönlünü mamur ettiğini dile getirerek, Bağdat'ın Osmanlı topraklarına katılışına değinir.

Vusulî (ö. 1592), Rum diyarını saf şarabın içildiği, güzellerin lal dudaklarının öpüldüğü, diğer yerlerden farklı bir yer olarak tasvir eder:

İçerler bâde-i nâbı öperler la'lüñi sâkî
Buña Rûm elleri derler be bunda başka 'âdet var G. 62/4 (Taş, 2010)

Emrî (ö. 1575);

Haţuñı gördi ħurûcını tırâş itdürdi
Tîğden geçdi bu gün Rûm'a gelen ceş-i 'Acem G. 327/4 (Saraç, 2002)

beytinde, sevgilinin yüzündeki ayva tüylerini tıraş etmesini, Rum'a gelen Acem askerlerinin kılıçtan geçirilmesine benzetir.

Hecrî (ö. 1557), bağda gülün laleye goncalardan mızrak çektiğini söyler. Bu sahne şaire Rum şahının kızılbaşlarla yaptığı savaşı hatırlatır:

Çemende ğoncelerden lâleye gül nîzeler çekmiş
Şanasın Rûm şâhıyla kızılbaş eylemiş uğraş G. 76/4 (Zülfe, 2016)

Şair;

Çeşm-i ter-dâmende yer tutmuş-durur ħâl-i ruĥı
Şehr-i Kostañtin içinde Rûm sultânı gibi G. 135/2 (Zülfe, 2016)

beytinde, sevgilinin yanağındaki beninin yaşlı gözlerinde, İstanbul şehri içindeki Rum sultanı gibi taht kurduğunu söyler.

Bakî (ö. 1600);

Ĥıttâ-i Rûm'dadur 'ırķ-ı nihâl-i iķbâl
Özleme ħâk-i Ĥorāsân u 'Irāk'ı berü gel G. 292/5 (Küçük, 1994)

beytinde, talih fidanının kökünün Rum memleketinde olduğunu söyleyerek Horasan ve Irak topraklarını özleme, bu tarafa gel, der. Bakî'nin, 1556 yılında Halep kadılığına tayin edilen hocasıyla birlikte bu şehre gittiği ve orada kadı nâibliği yaptığı, çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra İstanbul kadılığı, Rumeli

kazaskerliği görevlerinde bulunduğu, uzun yıllar boyunca şeyhülislam olma
ümidinde olduğu bilinmektedir (Çavuşoğlu, 1991). Şair;

Ağyāra kıldı hançer ile gamzesi hücum
Küffāra çekdi tıgını şan pādīşāh-ı Rūm G. 326/1 (Küçük, 1994)

beytinde, gamzesi ağyara hançerle hücum eden sevgiliyi, kâfirlere kılıcını çeken
Rum/Osmanlı padişahına teşbih eder.

2.2.23 Sind

Pakistan'ın güneydoğusunda bulunan İndus nehri çevresindeki bölge Sind olarak
adlandırılır (Özcan, 2009). 18. yüzyıl şairlerinden Âsaf;

Büt-hāneyi terk idelüm iklīm-i Sind'e gidelüm
Biz bu zemīni n'idelüm qorşān olalum bir zamān G. 828/3 (Kaya, 2009)

beytinde, puthaneyi terk ederek Sind memleketine gitmekten ve bir süre korsan
olmaktan söz eder. Sind geçmişinde korsanları ile bilinen bölgelerdendir (Uslu, 1990,
s. 125).

2.2.24 Sudan

Afrika'nın yüzölçümü açısından en büyük ülkelerinden olan, doğuda Kızıldeniz ve
Etiyopya, güneyde Kenya, Uganda ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti ile komşu,
Etiyopya'dan gelen Mavi Nil ve Uganda'dan gelen Beyaz Nil'in birleştiği Sudan
(Avcı, 2009), geçmişte Afrika'nın büyük bir bölümüne verilen bir ad iken, Türkler
için büyük sahra çölünün güneyinde bulunan bir Afrika arazisini ve 1820 yılında
Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın düzenlendiği sefer ile ele geçirilerek "Mısır
Sudan'ı" olarak adlandırılan bölgeyi ifade eder (Hillelson, 1979, s. 776).

Sözlüklerde "Sudan"ın kelime anlamı, siyah manasındaki "sûd" kelimesinin
çoğulu, rengi kara olan şeyler ve sevdalar, olarak verilir. Gazellerde Sudan,

sevgilinin güzellik unsurlarından sa, ben, kaş, göz ve ayva tüyü ile siyahlık mefhumuyla bağlantılı olarak anılır. Ayrıca, Sudan'ın ünlü papağanı, bölge insanlarının ten renkleri ve buradan geçen Nil nehrine şiirlerde yer verilir.

2.2.24.1 Siyahlık

Asım Arifzade ( . 1737), sevgilinin ayva tüyleri ve zülfünün,  şığın gönlünü sevdaya düşürerek bazen Hint'e bazen de Sudan'a gönderdiğinden söz eder:

Geh Hind'e g h  kişver-i S d n'a gönderir
Sevd ya uğradıp dil-i m şt k  zülf   hat G. 24/4 (Arslan, 2010)

Şair, Hint, Sudan, zülf ve hat arasında siyahlık ilgisi kurarken, beyitteki sevda sözcüğünü tevriyeli kullanmıştır.

Keçecizade  zzet Molla ( . 1829);

Leşker-i S d n-ı hatt  u h li gördüm z r-i dest
Karalar ikl mini kılmış m sahhar perçemün G. 303/6 (Ceylan & Yılmaz, 2005)

beytinde, sevgilinin ayva tüyleri ve benini Sudan askerleri olarak nitelendirerek onların perçem tarafından zaptedildiğini dile getirir. Sevgilinin pereminin, siyah beni ve ayva tüyleri üzerine düşüşünü şair, karalar ülkesinin Sudanlı askerlerini ele geçirmek olarak tahayyül eder.

2.2.24.2 Papağan

Sudan, papağanların yaşadığı birkaç bölgeden biridir. Osman Şems ( . 1893);

Y re zülf altında h l-i ' r z n  şordum didi
T t -i S d n şemse karşu b -perv  yatur G. 232/2 (Yıldırım, 2013)

beytinde, sevgilinin yanağındaki beni, güneş karşı korkusuzca yatan Sudan papağanına benzetir. Şair, hem papağanların uzun süre güneş altında kaldıklarında güneş çarpması hadisesine maruz kaldıklarına atıfta bulunmuş, hem de sevgilinin

yüzünü güneşe, benini Sudan papağanına benzetmiş, “Sudan” sözcüğü ile ayrıca sevgilinin beni ile siyahlık açısından ilgi kurmuştur.

Şair;

Şem‘-i meclis hasbiḥāl-i ‘āşıkāna her gice
Tūtī-i hoş-güydur kim sūy-ı Sūdān’dan gelür G. 297/4 (Yıldırım, 2013)

beytinde, âşıkların sohbet meclisinin mumu, Sudan tarafından gelen tatlı dilli bir papağandır, der.

2.2.24.3 Nil

Sudan bölgesini ikiye ayıran ve bölge için hayati önem taşıyan Nil nehrine;

Tolanup bir avuç eşkim Nil’e imdād eyler
Ki o Sūdān’ı ider baht-ı siyāhım ma‘mūr G. 106/6 (Karakaş, 2008)

beytinde yer veren 19. yüzyıl şairlerinden Raculî, bahtının siyah olduğunu fakat çok ağladığına vurgu yaparak gözyaşlarının, Sudan’ı mamur eden Nil’e yardım ettiğini söyler.

2.2.25 Tibet

Yeryüzünün en yüksek platosu olduğu tespit edilmiş, günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti’nin güneybatı sınırında yer alan Tibet bölgesi (Lin, 2012), 15. yüzyıl şairlerinden Gülşenî’nin;

Nesīm-i turreñ irürse meşām-ı ‘attāra
Olursa müşg-i Tübet eylemez ‘abīre nazar G. 73/5 (Turan, 2011)

beytinde, miski dolayısıyla anılır. Şair, sevgilinin saçının kokusu attarın burnuna erişirse, Tibet miski dahi olsa abire -çeşitli otların karıştırılmasıyla elde edilen güzel kokuya- bakmayacağını söyleyerek sevgilinin saçının kokusunu Tibet miskinden üstün tutar.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Ahmed Yârî;

Sen kenâr-ı cûda zülfüñ şâne-perdâz eyleseñ
Bûy-ı müşg-i Tübbet hâşıl ola nañl-i bidden G. 525/2 (Karayazı, 2013)

beytinde, sevgili akarsuyun kenarında saçlarını tarasa, Tibet miskin kokusunun
söğüt ağacı fidanından peyda olacağını söyler.

Kamî (ö. 1724);

Hevâsı Tübbet'e gâlib zemîni Bulğar'a
Hîşâr gibi cihânüñ güzide hâki mi var G. 37/4 (Yazıcı, 2017)

beytinde, İstanbul'un Hisar semtini överken havasının Tibet'ten güzel olduğuna
değindir.

2.2.26 Türkistan

Türkistan bölgesi İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan, Pamir
ve Hindukuş-Kunlun dağlarının kuzey etekleri, Çin'in Tun-huang bölgesi,
Moğolistan, Güney Sibirya'yı kapsayan ve Ural dağları ile Volga ırmağının Hazar
denizine ulaştığı noktaya kadar devam eden büyük bir coğrafyayı ifade eder (Taşağıl,
2012). Gazellerde çoğunlukla güzelleriyle konu edilen Türkistan'a Kadı Burhaneddin
(ö. 1398);

Rûm ilin yüzüñ görelî gönülüm yurd eyledi
Görelî gözüñi lîkin rây-ı Türkistân ider G. 406/2 (Ergin, 1980)

beytinde, sevgilinin yüzünü gördüğünden beri gönlünün Rum diyarını, gözünü
görünce ise Türkistan'ı düşündüğünü söyleyerek; sevgilinin yüzünü beyazlığıyla
Rum, gözünü güzelliği ve can alıcılığıyla Türkistan ile ilişkilendirir.

Kanî (ö. 1791);

Edâ-âmûz tarz-ı şîve-i hûbân-ı Türkistân
Neşât-efrûz-ı şevk-i Rûmiyân evvelde âhirde G.172/3 (Yazar, 2010)

beytinde, naz öğreten Türkistan güzellerinden söz ederken; Ferdî Abdullah Efendi (ö. 1857);

Ḥüsn-i mümtāzānla meşhūr gör ḥūbistān ili
Līk ‘aql u şabrı yağmā etdi Türkistān ili G. 217/1 (Memiş, 2008)

beytinde, seçkin güzelleriyle meşhur olan Türkistan’ın akıl ve sabrı yağma ettiğine değinir. Türkler yiğit, yağmacı ve katil olarak şiirde yer bulurken, aynı zamanda güzelliğin de sembolü olarak anılır.

Cazib (ö. 1857’den sonra), sevgilinin fitne çıkaran gözleri ile Türkistan arasında bağlantı kurar:

Olup her tār-āşūb Frengistān Türkistān
Ser-i kākülleri kim çeşm-i fitne-sāza yol bulmuş G. 195/3 (Yılmaz, 2010)

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Aciz;

Hāli Hind’ü alacak şāh-ı cihān ābādı
Çeşm-i cādū dutacak sāḥa-yı Türkistān’ı G. 77/7 (Soleimanzadehshekarab, 2011)

beytinde, sevgilinin siyah benini Hint; güzel, büyülü gözlerini Türkistan ile birlikte anar.

2.2.27 Yemen²⁰

Arabistan yarımadasının güneydoğusunda, doğuda Necd ile Bahreyn, güneyde Aden körfeziyle çevrelenmiş Yemen toprakları (Şemsettin Sami, 1898, s. 4807), Aden incisi, akik ve süheyl yıldızı, kahve, fülful, koku, ben, saç gibi unsurlar ve Veysel Karanî ile şiirlerde yer alır.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Öztürk, M. (2018). Klasik Türk şiirinde Yemen ve ilgili unsurlar. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 15, 38-61. Erişim: 10.09.2019, http://www.turukdergisi.com/Makaleler/1066331165_13%20M.%20%c3%96ZT%c3%9cRK%2038-61.pdf.pdf

2.2.27.1 Veysel Karanî

Ahmedî (ö. 1410'dan sonra), Rahman'ın nefesinden koku almak dilerse,
onun/sevgilinin saçını kokla; çünkü onun kokusu Yemen kokusudur, dediği;

Nefesinden koḥu almaḥ dileseñ Raḥmān'ũñ
Zülfünü koḥula kim rīḥ-i Yemen'dür koḥusı G. 658/2 (Akdoğan, 2017)

beytinde, Hz. Muhammed'in "Rahman'ın kokusunu Yemen tarafından esen rüzgârla alıyorum." (Ahmed b. Hanbel'den aktaran Öztürk, 2018, s. 58) hadisini hatırlatır. Bu hadis doğrultusunda şairler Yemen'den esen rüzgârın, Yemen'in kokusunun yaratıcıyla ilgili bir yönünün olduğuyla ilişkili beyitler kaleme alır. Şair;

Nesīm-i rāḥat-ı reyḥān irişdi cānlara uş
Ne resme kim nefes-i Ḥaḳ Yemen'de bulındı G. 641/2 (Akdoğan, 2017)

beytinde, Hakk'ın nefesinin Yemen'de bulunduğunu dile getirir.

Şeyhî (ö. 1431), Yemen'i ruh, rayiha, Rahmanî, nefes ve koku kelimeleriyle birlikte andığı aşağıdaki beytinde de bahsi geçen hadise telmih yapar:

Rūḥa rāḥat vireli rāyiḥa-i Raḥmānī
Nefesinden didi kim rīḥ-i Yemen'dür koḥusı G. 198/2 (Biltekin, 2018)

Bu kokunun Yemenli Veysel Karanî'yi işaret ettiği de ifade edilir. Veysel Karanî, Medine'ye giderek Hz. Muhammed'i ziyaret etmeyi çok ister fakat yaşlı annesini bırakıp gidemez; daha sonra annesinden kısa süreliğine izin alıp gitse de Hz. Muhammed'i evde bulamayarak Yemen'e geri döner ve bu hadiseden haberdar olan Hz. Peygamber hırkasının Veysel Karanî'ye verilmesini vasiyet eder (Tosun, 2013).

Talib (ö. 1674);

Bend etme dili Rūm'a var 'azm-i Yemen eyle
Hem seyr-i ziyāretüñe Veyse'l-Ḳaren eyle G. 68/1 (Şahin, 2009)

beytinde, Yemen ve Veysel Karanî'ye yer verir.

2.2.27.2 Yemen akiki

Cem Sultan (ö. 1495), önce Süheyl gözyaşıyla beslenir, ondan Yemen akiki şafak/kızıl rengini tutar, der:

Evvel Süheyl eşküm ile perveriş bulur
Andan tutar ‘aķīķ-i Yemen rengini şafak G. 174/3 (Ersoylu, 2013)

Süheyl, en parlak şekliyle Yemen diyarından görülen ve inanışa göre akike kırmızı rengini veren küçük ve parlak bir yıldızdır (Onay, 2016, s. 376). Cem Sultan, kırmızı renkli değerli bir taş olan akike rengini veren Süheyl yıldızının, onun kanlı gözyaşlarından beslendiğini ileri sürer. Şair;

‘Aķīķūñ rengi hūn-ı dīdedendür
Bahānedür Süheyl ile Yemen de G. 294/2 (Ersoylu, 2013)

beytinde, akikin rengini kanlı gözyaşından aldığını, Süheyl ve Yemen’in ancak bir bahane olduğunu dile getirir.

On beşinci yüzyıl şairlerinden Gülşenî;

Ne ‘aceb virse ‘aķīķ-i Yemen’e reng-i Süheyl
Lebinūñ la‘li virür reng Süheyl-i Yemen’e G. 162/6 (Turan, 2011)

beytinde, Süheyl’in rengini Yemen akikine vermesine şaşılmaz; sevgilinin lal dudakları Yemen’in Süheyl yıldızına renk verir, diyerek; akikin kızılığının kaynağını sevgilinin kırmızı dudakları olarak açıklar.

İbrahim Hanif (ö. 1775), Rum içinde Yemen akiki bulunmaz zannetme, o meyhaneci çırağının dudaklarını seyret, diyerek; güzelin dudaklarını Yemen akikine benzetmiş ve yüzünü beyazlığıyla Rum ile anmıştır:

Ol muğbeçeniñ la‘lini seyr eyle Hānīfā
Zanneyleme Rūm içre ‘aķīķ-i Yemen olmaz G. 152/6 (Aksu, 1996)

On altıncı yüzyıl şairlerinden Âhî, sevgiliyi dükkânın köşesinde görmeyince Yemen akikini utandıracak renkte kanlı gözyaşları döker:

Şanemā görmeyeli gūşe-i dükkānda seni
İtdi gözüm yaşı şermende ‘aķīķ-i Yemen’i G. 120/1 (Sungur, 1994)

2.2.27.3 Siyahlık

Ağazade Örfî (ö. 1778?) karabiberin Yemen memleketine mahsus olduğunu dile getirerek, sevgilinin benini gösterdiği her yerin karabiber bahçesi olduğunu söyler:

Yalınız maḥşûş iken fülful Yemen iklimine
Gösterirsin ḥālîni her ‘arşa fülful-zâr olur G. 240/4 (Turan, 2011b)

Sevgilinin benini karabibere benzeten şair, aynı zamanda Yemen ikliminde yaşayan insanların ten renkleriyle sevgilinin beni arasında siyahlık açısından ilgi kurar.

İbrahim Hanif (ö. 1775);

Rûyuñda ger o ḥâl-i ferah-fâli görseler
Mülk-i Habeş diyâr-ı Yemen dâğ dâğ olur G. 77/3 (Aksu, 1996)

beytinde, Habeş mülkü ve Yemen diyarı sevgilinin yüzündeki beni görseler yara içinde kalırlar, diyerek; sevgilinin beninin siyahlığına işaret eder.

Üsküdarlı Aşkî (ö. 1576/77), sevgilinin Rum/beyaz yüzüne düşmüş siyah saçlarını Yemen ehli olarak nitelendirir:

Diyâr-ı Rûm’da ehl-i Yemen’lerdür iki gîsû
Dil ü dîn gâret eyler rāh-zenlerdür iki gîsû G. 386/1 (Uzun, 2011)

2.2.27.4 Yemen kahvesi

Peşteli Hisalî (ö. 1651);

Kahve-i kısr-ı Yemen oldu raḳīb-i rû-siyāh
Duḥter-i pîr-i muḡān bir çehresi gül-gûn nigār G. 127/4 (Ercan, 2008)

beytinde, siyah yüzlü rakibin yüzünü Yemen kahvesinin kabuğuna, pîr-i muganın kızını ise yüzü gül renkli, resim gibi bir güzele benzetir.

Nafî (ö. 1849/50);

Çıkup mülk-i Yemen’den gālibā başında sevdā var
Benüm tek şehrdan [şehre] düşüpdür der-be-der kahve G. 164/3 (Özen, 2010)

beytinde, kahvenin Yemen’den çıkarak tüm şehirlere gidişini, başında sevda derdi olan kendisine benzetir.

2.2.28 Zengibar

Doğu Afrika sahiline yakın bulunan adaların ve merkezinin ismi olan (Grohmann, 1986, s. 532) Zengibar'ın adı, Farsça “Doğu Afrika halkı” manasına gelen “zeng” kelimesinden gelmekte ve şehir Arapça'da Zencibâr (Berrü'z-Zenc) ve Avrupa dillerinde Zanzibar olarak anılmaktadır (Kavas, 2013).

Gazellerde halkının ten renginin koyuluğu sebebiyle siyahlık mefhumuyla ilişkilendirilerek ve coğrafi uzaklığı ile kendisine yer bulan Zengibar, 16. yüzyıl şairlerinden Rumelili Zaifi'nin;

Ğāliye-reng ü şeb-i deycūr ü Hindī Zengibār
Sünbüle aḳreb şalīb ü heykel-i dildār zūlf G. 168/5 (Akarsu, 2010)

beytinde, sevgilinin saçının siyahlığı ile bağlantılı olarak “Hindî” ile birlikte yer alır.

Behçetî (ö. 1683);

Düşerse cānā süveydā-yı ḥāl-i müşkīnūñ
Diyār-ı Hind'e degil Zengibār'a dek giderüz G. 187/4 (Ölmez, 1996)

beytinde, sevgilinin misk kokulu siyah beni için sadece Hint diyarına değil Zengibar'a dek gideriz derken, bu coğrafyaların uzaklığının yanı sıra sevgilinin beni ile renk bakımından ilgi kurar.

Nedim (ö. 1730), sevgilinin saçı ve ayva tüyleri âşığın gönlünü zapt etmeseydi, âşığın Çin'e yahut Zengibar'a dek gideceğini söyler:

Çokdan giderdi Çīn'e yāḥud Zengibār'a dek
Zabṭ etmeseydi ḥāṭır-ı müştāḳı zūlf ü ḥaṭ G. 53/8 (Gölpınarlı, 2015)

Çin ile sevgilinin saçının şekli/kokusu arasında, Zengibar ile ayva tüylerinin rengi arasında bağlantı kurulmuştur, denebilir.

Sabih (ö. 1783);

Füsūn-ı çeşm-i fettānuñ rüsūm-ı kār-zāruñdur
Müjeñ ey şāh-ı mülk-i 'işve ceyš-i Zengibār'uñdur G. 119/2 (Özdingiş, 1998)

beytinde, naz ülkesinin padişahı olan sevgilinin kirpiklerini Zengibar ordusuna benzeterek kirpiklerinin rengini ve çokluğunu işaret eder.

2.2.29 Adalar

2.2.29.1 Girit

2.2.29.1.1 Tarihi

Tarihi MÖ 3000’li yıllara dayandırılan, Kıbrıs’tan sonra Akdeniz’in en büyük adası olan ve tarih boyunca Krete, Creta, Crète, İkrîtiyye, Akrîtiş, İkrîdiş ve İkrîtiş isimleriyle anılan Girit adası (Tukin, 1979, s. 791), MÖ 1400 yılından önce Akkalar, ardından Dorlar ve Yunanlar tarafından ele geçirilmiş, MÖ 66 yılında Romalıların yönetimi altına girmiş, MS 825 yılında Araplar tarafından zaptedilmiş, 961 yılında tekrar Bizans hâkimiyeti altına girmişse de Haçlı Seferi sonrası 1204 yılında Venedikliler tarafından 100.000 gümüş karşılığında satın alınarak Hanya, Kandiye, Resmo ve Sitia adı verilen idari bölgelere ayrılmıştır (Cezar, 1960, s. 1965).

Üç asır boyunca Osmanlı Devleti toprakları içerisinde yer alan Girit adasının tamamen devletin sınırlarına dâhil olması yaklaşık 25 yıl sürmüş, 1645’te Hanya’dan başlayan kuşatma sonrası (Cengiz, 2019, s. 110), 1646’da Resmo ve 1669’da Kandiye fethedilmiş, böylelikle Girit adası, Suda, İşperlanka ve Granbosa hariç Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş, birçok askerin hayatını kaybetmesine ve devlette ekonomik sıkıntıların baş göstermesine neden olan adanın tamamıyla ele geçirilmesi ise 1715 yılında gerçekleşmiştir (Adıyeke, 1999, s. 153). Girit adası fethi üzerine birçok fetihname kaleme alınmıştır.²¹

Girit’in Osmanlı Devleti topraklarından ayrılışı da uzun ve sancılı bir süreç olan fethine benzer şekilde olur. 150 yıllık sükunetten sonra çeşitli tahrikler sonucu

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Levend, A. S. (2000). *Gazavâtnameler ve Mihaloğlu Ali Bey’in Gazavâtnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

başlayan Girit isyanlarının bastırılması vazifesi 1821 yılında Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'ya verilir (Tukin, 1979, s. 797). Bir süre için sağlanan asayiş birkaç yıl sonra tekrar bozulmuş, bu kargaşa ortamı 1913 yılında (Tukin, 1979, s. 803), adanın Yunanların eline kesin olarak geçişine kadar sürmüştür.

Şairler Girit'e balı, lavantası, arif ve şair şahsiyetleri ile; adanın önemli şehirlerinden Kandiye'ye, burada valilik yapmış paşalar dolayısıyla yer vermiş; Hanya'dan şehrin güzelliği, güzelleri, şairleri ve şarabı ile bahsederlerken Resmo'yu ise bir sürgün yeri olarak anmışlardır.

2.2.29.1.2 Tarihi hadiseler

Mezakî (ö. 1676);

Bi-ḥamdi'l-lāh Girīd kāfirleri ḳahr oldı devrinde

Bu resme düşmeninden ḡayrı maḳhūr olmasun kimse G. 404/12 (Mermer, 1991)

beytinde, çok şükür devrinde Girit kâfirleri kahroldu, kimse bu şekilde düşmanına mağlup olmasın diyerek, Girit'in fethine işaret eder.

Ömer Hulusî (ö. 1868) aşağıdaki beytinde Girit'in mahvolduğuna dair

söylentiler duyduğunu dile getirerek Mısır valisi İsmail Paşa'nın gelmesini ümit ettiğini söyler:

Tevātür itdiler şāhim Girīd şandım ki maḥv oldı

Ümīd itdim Mıṣır vālisi İsmā'īl Paşa geldi G. 628/3 (Baş, 2014)

Şairin bu söylemi, Babıali'nin Girit isyanlarını bastırmak için Mısır valilerini görevlendirmelerini hatırlatmaktadır.

2.2.29.1.3 Girit balı ve lavantası

Evliya Çelebi (1998a)'nin de sözünü ettiği (s. 199) Girit balına Seyyid Vehbî (ö. 1736), aşağıdaki beytinde yer verir:

Nice ferāğ olunur lezzet-i vişālinden
Ki khand-i şerbete beñzer Girīd balından G. 172/1 (Dikmen, 1991)

Şair, sevgili ile kavuşmanın lezzetinin verdiği huzuru, Girit balından yapılmış şerbete benzetir.

Hanyalı Nurî (ö. 1815);

Engübīn-i Girīd'dir suḥānım
Neyleyim khand u sūkker-i Şām'ı G. 544/5 (Aydın, 2009)

beytinde, şiirini Girit balına benzetir ve Şam şekerinden üstün tutar. Şair;

İksire hem-ser oldu Girīd'in lapantası
Kīmyā dahı olursa dīger kara kim bakar G. 212/9 (Aydın, 2009)

beytinde, Girit'in lavantasından söz eder

Karayılanzade Mehmed (ö. 1814);

Lehcesi şehd-i muşaffā sūḥanı khand ü nebāt
Leb-i rengīniñe beñzer Girīd'ün gül balı G. 95/2 (Keçeci, 2012)

beytinde, sevgilinin lehçesini saf bala, sözünü şekere; parlak ve güzel dudaklarını ise tadı ve rengiyle Girit'in gül balına benzetir.

2.2.29.1.4 Mekân olarak Girit

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Giritli Hilalî;

Hilālî şöḥbetiñ söyle Girīd'in vaşfını eyle
Girīd Aqdeñiz'e nokta yaradılmış ḥaḳīkatle

Gurūba karşı bir ucu bir ucu şarka yüz tutmuş
Yed-i insāna beñzermiş ki baş parmak düşer kıble

Yedi yüz elli mildir çevre yanı kal'ası dokuz
Anıñ tūline üç yüz mil ki kırk mil 'arzdır belle

Ulu şehri dūrür Kandiye ki şehir-şāni İslāmbol
İçinde kırkları ḥāzır yediler üçleri bile

Anıñ fethini küffārdan sorarsañ Fāzıl-ı merḥūm
Münāfık feth-i Nakşī'den ḥaḳīkat geldi bi'l-file

Ne münkirler münāfıklar ne Yezīdler ne Mervānlar
Helāk oldu cemī‘isi erenler ḥāzır-ān bile

Ḥaḳīkat Naḳṣī Sulṭān’dan ḥilāfet Ḥüsñī Sulṭān’a
Ana naḳl etdi nūru’llāh tecellīler kemāl ile

Anıñ nūr-ı cemālinden tesellī buldu ‘ālemler
Ne münkir var münāfık yok hezārı doldu imānla

Hidāyet oldu Ḥaḳ’dan kim münīb olduk biz ol zāta
Muḥabbet bulduk ol yüzden tamām otuz sene bile

Gerek esmā’ gerek şoḥbet gerek tesellī ol zātdan
Ne cünbüşler ne demler kim gelip geçmiş ḥaḳīkatle

Mürüvvet ḥālini giydi o zātu’llāh ki erḥamdır
Saña teslīm edem zātım dilinden söyleyem bile

Ki biñ yüz tokşan altıda icāzet-nāmemiz verdi
Sana tefvīz-i ḥāl etdim umūruñ Ḥaḳḳ ile bile

Gerek evlādı kendi faḳīre inḳıyād etdi
Anıñ nūru durur dā’im kemāli alkışı bile

Bu yüzden görünen ḥaḳdır ki zātı zāt-ı muṭlaḳdır
Gören ‘ārif ‘aşḳ olsun bu demdir Ḥaḳḳ ile bile

İki yüz dört senesinde murādı bāḳīye rıḥlet
Anıñ nūru zuḥūr etdi Hilālī’ye muḥabbetle G. 155 (Bilgi, 2019)

gazeline, Akdeniz’de bir nokta olarak söz ettiği Girit adasını insan eline benzetmiş; çevresinin yedi yüz mil olduğunu ve dokuz tane kalesi olduğunu bildirmiştir. Girit’in ulu şehri olarak nitelendirdiği Kandiye’yi İstanbul’dan sonra ikinci şehir olarak anan şair, şehrin tasavvufi atmosferinden ve kendisinin de mürşidi olduğu, şehrin mutasavvıf şahsiyetlerinden Hüsnî Sultan’dan söz etmiştir.

Hanyalı Nurî (ö. 1815);

Bir gelmişsiz Girīd’de i‘cāz-ı nazmda
Ehl-i Sitanbul alsa da maẓmūnumuz bizim G. 389/5 (Aydın, 2009)

beytinde, İstanbul şairlerinin kendi mazmunlarını aldıklarını iddia ederek, Girit’te yazılan şiirleri İstanbul’dakilerden üstün tutar.

Aşkî Mustafa (ö. 1871);

Cihân teng ise başa bu Girîd şahrâsı evsa ‘dur
Hezârân ‘ârif-i dâñâ şıgınmış bir de ben ednâ G. 38/2 (Yapa, 2007)

beytinde, cihan dar ise de Girit sahrasının geniş olduğunu söyleyerek, burada yetişen binlerce ariften söz eder.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Giritli Hilalî’nin; “Vâlî-yi Girîd sen olduñ meymenetlidir gözet/Ehl-i dil ol şâf-dil ol kim muhabbetler taş’a” G. 176/3 (Bilgi, 2019), Hatif (ö. 1823)’in; “Lâle-veş tîğine dâğ-ı dilim oldu enseb/Bir Girîd âfeti çıkdı başa hûnî-meşreb” G. 19/1 (Kılıç, 2019) ve 18. yüzyıl şairlerinden Feyzî’nin; “Nâr-ı ‘aşkıñla degişsem n’ola âhen-i gönñlüm/Alınur kâ‘idedir eski demirle Girîd” G. 14/2 (Karagöz, 2004) beyitleri burada anılabilir.

2.2.29.2 İmroz

Çanakkale Boğazı’nın batısında bulunan ve günümüzde Gökçeada adıyla bilinen, Çanakkale iline bağlı ilçe ve ada İmroz (Emecen, 2000), 17. yüzyıl şairlerinden Hevayî’nin;

Ne haddi var ki ola ayağıña her kalçın
‘Abâ-yı tiftik-i İmroz gerek çorab saña G. 4/3 (Çakır, 1998)

beytinde, buranın tiftiğinden yapılmış aba kumaşıyla yer alır. Şairin hitap ettiği kişinin ayağına, herhangi bir çorap değil, İmroz çorabı layıktır. İmroz, koyun ve keçi türlerinde hayvancılığın yaygın bir şekilde yapıldığı bir bölgedir. Ayrıca burada üretilen abalar İmroz abası/kebesi şeklinde adlandırılır (Barışta, 2015).

Ege’nin en büyük adalarından Eğriboz’da doğan Ebubekir Sami Paşa (ö. 1813);

Cihānda ‘işret-i İmroz ile feraḥ-nāk ol
Dü-rüze fikri çeken gibi ser-sem âdem yok G. 111/6 (Tozlu, 2005)

beytinde İmroz’a, ferahlanılan bir işret mekânı olarak yer verir.

2.2.29.3 Limni

Ege denizinin kuzey kesiminde, Çanakkale Boğazı'na 61 kilometre uzaklıkta yer alan Limni Adası, İstanbul'un fethi sonrasında Osmanlı idaresi altına girmiş, birçok saldırı ve mücadelelere sahne olup birkaç kere papalık, Osmanlılar, Mora Despotluğu ve Venedikliler arasında el değiştirmesinin ardından ada yönetimi tekrar Osmanlı Devleti'ne geçmiştir (Emecen, 2003a).

Bir yeniçeri olan ve vazifeli olarak bir dönem donanmaya katılan 16. yüzyıl şairlerinden Üsküdarlı Aşkî (Âşık Çelebi'den aktaran Uzun, 2011, s. 15);

Ğam düşdi göñlüme göricek Limni Adası'nı
Lā-büd götürmez āyine deryā hevāsını G. 529/1 (Uzun, 2011)

beytinde Limni Adası'na yer verir. Şair, Limni Adası'nı görünce gönlünün üzüntüyle dolduğunu söyleyerek; aynanın deniz havasını kaldırmayacağını dile getirir. Nasıl nem, aynaya zarar verir ve onun paslanmasına sebep olursa şairin ayna gibi olan gönlü de Limni Adası'nı görünce gamlanarak paslanır. Beytin yazıldığı esnada adanın Osmanlı idaresi altında olmadığı ve şairin bu nedenle üzüntü duyduğu düşünülebilir.

1755/56 yıllarında Limni'ye sürgüne gönderilen Halimî (ö. 1759) (Çağlı, 1998, s. 7);

Almış Halīmī destine dil şāh-bāzını
Kebk-i murād şaydına Limni dağındadır G. 65/5 (Çağlı, 1998)

beytinde, eline gönül doğanını alıp murat kekliğini avlamak için Limni dağına gittiğinden söz eder.

Bandırmalı Haşim (ö. 1782)'in; “Vaḥy-i Furḳān hicretimde zāhir oldu
Limni'de/Ḥarf-i çārdehdir zimāmı kāf rā ṭā olmuşum” G. 113/9 (Yalçınkaya, 2015)
beyti Limni Adası'na yer verilen beyitlerdendir.

2.2.29.4 Mora

Yunanistan'ın güneyindeki Mora adasının bir kısmı, ilk olarak II. Mehmed döneminde hâkimiyet altına alınır, tamamı ise 1540 yılında Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilir (Kiel & Alexander, 2005). 1684'te Venediklilerin, 1715'te tekrar Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu ada, 1827'den itibaren Yunan yönetimi altına girer.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Hasan Ziyaî, Mora yarımadasının parmak şeklindeki uzantılarından doğudaki dil ucunda bulunan ve Osmanlı döneminde önemli bir askerî üs olan Benefşe Limanı'na (Kiel, 1992);

Eşk-i çeşmüm hayâl-i zülfi ile
'Aynı ile Benefşe Limānı G. 451/3 (Gürgendereli, 2002)

beytinde yer verir. Şair, sevgilinin saçlarının hayaliyle gözyaşlarının Benefşe Limanı'na benzediğini dile getirir.

Hevayî (ö. 1715);

Tarıldıkça birisine Morevîler
Tühûñ vāvın işbâ' edip tûh ederler G. 41/3 (Çakır, 1998)

beytinde, Moralılar birisine kızdığında, "tûh"e vav ilave edip "tûh" ederler, der.

"Tûh" kelimesi için "tükürme" anlamı verilirken, "tûh" "yazıklar olsun" manasına gelir.

Moralı şair Aziz (ö. 1738);

Nice āġāz-ı nazm etsin 'Azîzâ bülbül-i tab'ım
Söz aňlar bu diyâr-ı Mora'da şâhib-hüner yokdur G. 53/7 (Yılmaz, 2012)

beytinde, Mora diyarında onun şiirini anlayacak hüner sahibi kimselerin bulunmadığından yakınır.

2.2.29.5 Rodos

Ege denizinin güneydoğusunda bulunan, 1522-1912 yılları arasında Osmanlı Devleti idaresi altında olan ve günümüzde Yunanistan’a bağlı Rodos adasına (Kiel, 2008), Gelibolulu Sun’î (ö. 1533)’nin;

Eyleyelden şâh-ı gâzî taht-ı ‘Osmân’a cülûs
Feth olup Rodos keser oldu bilâd-ı Engürüs G. 75/1 (Yakar, 2018)

beytinde anılır. Şair Rodos’un, Kanunî Sultan Süleyman tarafından tahta cülusunun iki sene sonrasında fethedilişine değinir.

Muidî (ö. 1585), gönlüne İstanbul özleminin düştüğünü bildirerek, Rodos adasından kurtulamayacak olmasına hayıflanır:

İy Mu‘îdî gönlüme düştü Sitanbul yolları
Âh eger kim olmayam Rodos adasından hâlâş G. 192/7 (Tanrıbuyurdu, 2018)

Muidî’nin, kendi ifadesine göre bir iftira sebebiyle Rodos’a sürüldüğü bilinmektedir (Tanrıbuyurdu, 2018, s. 9).

Hevayî (ö. 1715)’nin;

Mellâh-ı lodos esse havâ müsâ‘id
Reh merhale-i sâhil-i Rodos degildir G. 29/2 (Çakır, 1998)

beytinde Rodos, sahili ile anılır.

2.2.29.6 Sakız

2.2.29.6.1 Tarihi

Türklerin Sakız adası olarak adlandırdığı Yunanca Chios ismiyle anılan ada (Umar, 1993, s. 431), Ege Denizi’nin beşinci büyük adasıdır ve adanın merkezi Rumlar’ın Castro dedikleri Sakız şehridir (Örenç, 2009). Araplar bu adaya, en iyi cinsi burada yetişen, tıpta, içecek ve tatlı üretiminde de kullanılan ve “Mastika” da denilen sakız sebebiyle “Caziret al-Mastiki” adını verirler (Mordtmann, 1979, s. 94).

Tarihi bronz çağına kadar dayandırılan Sakız, MÖ 1400-1200 yıllarında Akalar'ın, sonrasında bir dönem Persler'in egemenliği altına girmiş, İmparator Vespasien zamanında Roma, ardından Bizans topraklarına dâhil olmuş; 670 yılında ise bir süre Arapların eline geçmiştir (Örenç, 2009). Evliya Çelebi (2005), Sakız adasındaki ilk imar faaliyetlerini ve Emevî yönetimine geçişini şöyle anlatır:

Be-kavl-i tevârîh-i Yûnân ya'nî hakîm Yanvan tahrîri üzre bu cezîre-i gülîstânı ibtidâ İskender-i Kübrâ zamânında amâr olmuştur kim vilâdet-i Hazret-i Resâlet'den sekiz yüz seksen iki sene mukaddemdir. Ve Hazret-i Îsâ, Hazret'den altı yüz sene mukaddemdir. Bu kal'a Îsâ'dan iki yüz seksen iki sene mukaddem binâ olduğu Ker Elena deyrinde hatt-ı Latin ile beyâz mermer üzre târîhi mastûrdur. Ba'dehu sene (---) târîhinde Ciniviz krallarından Markadina(?) nâm kral-ı nâkâm Âl-i Emeviyyûn'dan Abdûlmelik Halîfe'nin havfinden bu kal'ayı inşâ etmiştir. Zîrâ Emeviyyûnun zamân-ı hilâfetlerinde cezîre-i Kıbrıs ve cezîre-i Girit ve cezîre-i Mora ve Mağrib-zemîninde vilâyet-i Cezâyir ve İspanya ve sâ'ir cezâyirânlar feth olup İslâmbol kal'asın muhâsara ile feth edüp bâ-sulh Şâm'a avdet etdükde ol sene bu Sakız kal'asın Ciniviz kralı binâ etmiştir (s. 59-60).

Selçuk beylerinin akınlarına uğramaya başlayan Sakız adası, 1089'da kısa bir süre I. Kılıç Arslan'ın kayınpederi Çaka Bey'in eline geçtikten sonra (Mordtmann, 1979, s. 95) tekrar Bizans hâkimiyetine girmiştir. IV. Haçlı Seferi esnasında Bizans İmparatorluğu'nun topraklarının paylaşıldığı anlaşmaya göre, 1204 yılında, İstanbul Latin İmparatorluğu topraklarına dâhil olan ada (Turan, 1966, s. 174), İznik İmparatoru III. Yuannis Vatatses tarafından 1247'de tekrar Bizans topraklarına katılmıştır (Hopf'dan aktaran Turan, 1966, s. 174). Sakız, 1346 yılından 1566 yılında Osmanlı hâkimiyetine girene kadar ise Cenevizlilerin kontrolünde olmuştur (Mordtmann, 1979, s. 95).

Osmanlı Devleti'nin Yıldırım Bayezid döneminde başlayan Sakız adası kuşatmaları, Çelebi Mehmed ve II. Mehmed dönemlerinde de tekrar etmiş fakat alınan yüksek vergiler neticesinde adanın fethi gerçekleşmemiştir (Turan, 1966, s. 180). Kanunî Sultan Süleyman Zigetvar seferine çıkmak üzereyken Kaptan-ı derya Piyale Paşa'yı Sakız sularına yollamış; Piyale Paşa da önce Sakız adasının karşı

kıyısındaki Çeşme'ye demir atmış, Sakız'dan kendisine gönderilen bir heyet karşısında, Osmanlı Devleti'nin Kaptan-ı deryasının böyle basit bir heyetle karşılanamayacağını söyleyerek hükümet erkanını huzuruna çağırmış; gelmemeleri durumunda padişaha şikâyetle bulunacağını bildirmiş, Piyale Paşa'nın isteği üzerine yanına gelen heyet alıkonularak İstanbul'a sevk edilmiş ve Paşa, Sakız'ın ele geçirilmesi için emir vererek adanın kan dökülmeden zaptını gerçekleştirmiştir (Cezar, 2011, s. 993). Piyale Paşa Sakız'ı fethi sonrasında, Sigetvar seferinde iken vefat eden Kanunî Sultan Süleyman'ın ardından padişah olan Sultan II. Selim tarafından kubbe vezirliğine terfi ettirilir (Cezar, 1959, s. 1197).

Evliya Çelebi (2005) Sakız adasının fethinin sebeplerini ve nasıl fethedildiğini şöyle aktarır:

Sebeb-i feth-i Sakız: Ciniviz küffârı Âl-i Osmân ile sûret-i zâhirde dost idi. Ammâ nihânîce âyende ve revende tüccâr ve huccâc ve züvvâr gemilerin alup ibâdullâhı esîr-i bend-i zencîr etdikleri pâdişâh-ı Cem-cenâbın mesmû'-ı hümâyûnları olup cezîre-i Sakız'ın fethini Piyale Paşa'ya emr edüp ol dahi üç yüz pâre kadirge ile her sene rûy-i bahrde her sene sayd [u] şikâre gezdiği minvâl üzre gezerek düşmanlara istimâlet hâb-ı hargûş vererek bir gün mu'tâd-ı kadîmesi üzre cezîre-i Sakız'ın on sekiz mîl cânib-i şarkîsi mukâbilinde mukaddemâ evsâfı tahrîr olunan kal'a-i Hoşâbâd ya'nî Çeşme kal'ası limanında üç yüz pâre bâdbân ile lenger-endâht olup yatdı. Beri Sakız'dan küffâr donanma-i hümâyûnun mu'tâdları üzre gelüp yatdıkların görünce Sakız'dan cemî'i a'yân-ı kefereler ve fecere ve balyoz kralzâdelerin eşbehleri firkate hedâyâların leb-ber-leb edüp cümle keferenin sâhib-i kelâmları de'b-i bâtılları üzre Piyale Paşa'ya gelüp başdardada buluşup cemî'i hedâyâların arz edüp gûnâ-gûn arz-ı hulûslar edüp serber-zemîn ser-fürû' ederek bûs-ı pâ-yi serdâr edüp niçe kelimâtdan sonra hemân Piyale Paşa, 'Baka, kefereler! Niçün sûret-i sulhde görünüp pesü perdeden bu kadar ahid-şikenlik edüp huccâc [u] tüccârımız gemilerin alup bu kadar ibâdullâhı esîr edüp rehzenlik edersiz? İmdi pâdişâhımızın murâdı sizden bu kal'ayı cebren ve kahren kuvvet-i bâzû ile kabza-i teshîre almak murâd edinmişlerdir. İmdi size cânınız gerek ise bu ân bu kal'ayı bize teslîm edesiz. Yohsa bu sâ'at cümlelerinizi kılıçdan geçiririm' dediğinde anlar dahi, 'Her bir parçamız kulağımız kadar etsen bu cezîrenin bir taşına bin baş verüp bu kal'ayı vermeziz. No no' deyü inâd [u] muhâlefet edüp saçların yoldular. Derhâl cümle kefereleri başdardada kayd-bend edüp orsa filandire diküp bir haber topu atup salpa demir deyüp tabl-ı Âl-i Osmân'a darblar urulup usûl-i çeng-i harbîler çalınup avanti Sakız deyüp limandan ba'îd yerde lenger-endâht olup derhâl deryâ-misâl askeri âlât-ı silâhları ile karaya çıkarup sâ'ir mühimmâtları taşra dökmeğe mübâşeret edüp kal'ada olan küffârlara ağalarından bir elçi

resûl gönderüp, ‘Cümleiniz tu‘me-i şemşîr ederim. Ve bizde esîr olan eşbehleriniz dahi bu ân katl ederim. Elbetde kal‘ayî pâdişâhîma teslim edüp yine bu cezîrede sâkin olasız’ deyü haber varınca içinde olan Freng-i bedreng-i pür-cenk cenge iktidârları olmayup bildiler kim bu gelişden halâs yokdur ve müdebbir kâr-âzmûde cümle ser-i kârda olan eşbehleri kapudan paşada mahbûsdur. Âhir kal‘ada olan küffârlar amân isteyüp bir yere cem‘ olup meşveret etdiler kim, ‘Sulh ile kal‘ayî verelim ve ehl-i ıyâl mâl [ü] menâlimiz halâs edelim. Ve yine bu cezîrede sâkin olalım ve kal‘a içindeki kiliselerimiz kadar taşra varoşda kenîse ihdâs edelim ve bâğ u bâğçeler ve hâneler binâ edelim ve âdem başına beher sene birer altun harâc verelim ve ruhbanlarımız Muhammed şer‘î üzre harâcdan mu‘âf edelim’ deyü yüz yigirmi mâtde üzre meşveretlerin bir yere koyup Piyale Paşa’ya ricânâmeler ile arzların arz eylediklerinde ricâları hayyiz-i kabûlde vâki‘ olup imzâ-yî şer‘-i Resûl-i mübîn olup hamd-i Hudâ bilâ-ceng [ü] cidâl bîm [ü] ra‘b-i savlet-i asâkir-i İslâm ile kal‘a feth olup cümle küffâr-ı hâksâr mikdârlarınca götürecektik kadar eşyâları yüklenüp kal‘adan sağîr u kebîr yetmiş üç bin kâfir zî-kıymet metâ‘ları ile kal‘adan hurûc edüp taşra varoşda câ-yî menâslar peydâ etdiler. Sâ‘ir eşyâların devlet tarafından kal‘a içinde zabt [u] rabt edüp asâkir-i İslâm ile derûn-ı kal‘a mâl-â-mâl olup mâl-ı ganâ‘ime müstağrak olup kal‘anın burc [u] bârûlarında fetih ezânları tilâvet olunup hamd-i Hudâ bilâ-ceng [ü] cidâl feth olunup sâ‘ir bilâd-ı İslâm’a zam olunduğunun fethi târîhidir kim tahrîr olundu:

Ehl-i küfrün Sakız’ın çekdi Piyale Paşa Sene 973... (s. 59-60)

Fetih sonrasında Osmanlı Devleti Sakız adasındaki Latin ve Rum

halkın statüsünü aynen muhafaza etmiş (Emecen, 2011, s. 3); ada, Gelibolu, Ağrıboz, İnebahtı, Karlıeli, Midilli, Sığacık, Biga, Kocaeli, Rodos, Mizistre, Nakşe ve Mehdiye ile birlikte “Cezayir-i bahr-i sefid eyaleti”ne bağlı bir sancak olmuştur (Cezar, 1959, s. 1501).

Sakız adası, 1694 yılında kısa bir süreyle Venedik tarafından işgal edilmiş, 1695 yılında Osmanlılar tarafından geri alınmış; 1770’te Rus donanmasının saldırısına uğramış, 1821’de başlamak üzere adada zaman zaman Rum isyanları çıkmış ve Sakız, 25 Kasım 1912’de Yunanlıların yaptığı çıkarma sonrasında mücadelelerin ardından yapılan anlaşmalar neticesinde, Yunanistan’a bırakılmıştır (Örenç, 2009).

Sakız adasına gazellerde, çeşitli meyveleri, güzelleri, içkileri, kumaşları ve sakızıyla rastlanır.

2.2.29.6.2 Sakızı

Ada, şarap, zeytinyağı, meyve ve ipek üretiminin yanında en çok “mastiks/mastika” yahut çengel adı verilen sakızıyla meşhurdur (Tarakçı, 2009, s. 219). Tarakçı (2009)’nın Manuel Sanz’dan aktardığı bir İspanyol denizcisinin hatırasında Sakız adasının sakız ağaçlarından şöyle söz edilir:

- Sakız Adası cennet gibi, baştanbaşa bahçe ve içinde portakal, limon ve ağaç kavunu var. Adanın halkı Rum ve İtalyan. Cenova ile daha önceleri bir bağlantısı varmış, ileri gelenler arasından seçilen yedi kişi Cenova Cumhuriyeti tarafından kabul edilirse, bunlar adayı idare ederler. Sakız Büyük Türke (Kanunî) cizye verir.
- Ne kadar?
- Yılda 14.000 düka karşılığı. Adaya yerleşen hiç bir Türk yoktur.
- 14.000 dükayı nasıl toplayabiliyorlar?
- Hiç kimsenin kesesinden on para bile çıkmaz. Tanrı verir.
- O nasıl şey?
- Boyu ve eni dört fersah genişliğinde olan topraklarında sakız ağacı yetişir. Yılda 20 bin düka bundan elde ederler. Cizyeye yeter de artar bile.
- Bahsettiğin sakız nedir?
- Canım aktarlarda günlük gibi fakat ondan daha beyaz bir şey var ya.
- Çam ağacından nasıl zamk çıkıyorsa bu ağaçtan da öyle sakız çıkıyor.
- Buradaki sakız ağaçları böyle bir şey vermiyor sadece misvak yapılıyor.
- Sakız Adası’ndan bir fidan alıp da başka bir yere dikilse, o da sakız vermez. Oysaki başka bir yerden alınıp Sakız’a dikilen ağaçlar derhal sakız veriyorlar. Ora halkı toprağı çapalayıp ayıklayarak yeri daima temiz tutuyorlar. Sakız yere akınca kirlenmesin diye. Ağaçları çiziyorlar ve bu çizilen yerlerden sakız akıyor. Kimse tek dirhemine el uzatamıyor. Cezası idam bile olabiliyor. Mahsülü koydukları sandıkların yarısı İstanbul’a, diğer yarısı da Cenova’ya gidiyor.
- Dünyanın hiç bir yerinde sakız veren ağaç yok mudur?
- Zannetmem. Buna dair bir yazıya tarihlerde rastlanmıyor. Mısır’da bulunmuş diyenler var ama Büyük Türk her yerde araştırdı, fakat hiç bir yerde bulunmadı. Başka yerlere diktiği ağaçlar da sakız vermedi.
- İzmir’den sonra uğradığımız ilk ada Sisam’dı. Oldukça tenha idi. Toprağı verimli ama insanı yok.
- Ada neden boştu? Ne yediniz?
- Tavuk ve koyun eti yedik. Bura halkı Barbaros’tan sonra çok zahmet çekmeye başlamış. Bu yüzden başka yerlere göç etmişler. Ayrılırken koyunlarını, keçilerini, tavuklarını bırakmışlar ve bunlar yabanileşerek kendi başlarına üremişler. Oradan geçenler karaya çıkıp bunları avlar.
- Peki bunlar kimlere ait oluyor?
- Avlayanlara. O topraklar on beş yıldır boş.
- Büyük Türk olup bitenleri bilmez mi?
- Bilir ama o kadar. Andrea Doria’nın yaptıklarından İmparator haberdardı ama bilmezlikten gelmesi gerekiyordu.
- Rumlarla dolu olan bu yerlerde okul var mı? Okuma yazma biliyorlar mı?

-Ne Atina'da, ne de Yunanistan'ın herhangi bir yerinde ne mektep, ne de tarihin kaydettiği eski kültürden eser yok. (s. 149)

Beliğ (ö. 1760);

Şordukça haste-gāne şakız çigneyüp ol şūh
Virmiş niķāb-ı hokķa-i la‘lim Şakızlıdır G. 74/3 (Açıköz, 1994)

beytinde, sevgilinin sakız çiğnediğinden ve lal gibi dudaklarını örten peçenin Sakızlı olduğundan söz eder. Şairin Sakız'ın kumaşlarına ve sakız ürününe atıfta bulunduğu söylenebilir.

Lazıkîzade Feyzullah (ö. 1767);

Şakız'da dil o kâfir kıızı ağzından çekip şakız
Ele pâyını vermez ayağı hîç imtinān çekmez G. 333/4 (Demir, 2017)

beytinde, “ağzından sakız çekmek” tabirini kullanır. Kaplan (2018) bu tabirin Âşık Çelebi tarafından Sakız'ın fethine dair yazılan bir kasidede yer aldığını bildirerek, Âşık Çelebi'nin Sakız'ın fethini düşmanın ağzından sakızın çekilmesi şeklinde anlattığını ifade eder (s. 383). Kaplan (2018) ayrıca bu tabirin sevgiliyi konuşturmak; ağzından sözler çıkarmayı sağlamak yahut bilgi almak anlamında da kullanılabildiğini belirtir (s. 384). Lazıkîzade'nin, Sakız'da, kâfir kızın ağzından sakızı çekip alma söyleminin, güzeli konuşturmak anlamına geldiği düşünülebilir.

Daniş (ö. 1775), Sakız adasının gönül çeken havası ve suyundan söz ettiği;

Şakız'ın kendi güzel āb u hevāsı dil-keş
Maştaki şāhı olur kilki onu vaşf edenin G. 376/9 (Birgören, 2004)

beytinde, Sakız'ı vasfedenin kaleminin mastaki ağacı dalından olduğunu söyler. Mastakinin anlamı sözlüklerde, Sakız ağacı kabuğundan elde edilen sakız, bir nevi reçine olarak verilir. Sakız'da bu ağaçlardan üretilen sakız maddesine de “mastaki” yahut “mastika” adı verilir (Heyd, 1975, s. 557).

2.2.29.6.3 Sakız gülü

Evliya Çelebi (2005)’nin “Cezîre-i bâğ-ı Merâm-ı Sakız-ı gülfâm” ve “Evsâf-ı kal‘a-i şehr-i azîm ve bâğistân [u] gülistân-ı kadîm cezîre-i bender-i mahrûse-i Sakız” (s. 136) başlıklarıyla gülleri ve gülbahçelerine işaret ettiği Sakız Adası’na Daniş (ö. 1775), şuh güzelin yüzünü kırmızı bir güle benzettiği;

Televvün üzre gül-i al rûyun ol şūhuñ
Gören şanur ki Şakız dil-rübâlarındandır G. 199/4 (Birgören, 2004)

beytinde yer verir. Gül yanaklı güzeli görenlerin, onu Sakız güzellerinden zannedeceğini dile getiren şairin, sakız gülü adı verilen, pembe renkli bir çiçek türüne de gönderme yaptığı düşünülebilir.

2.2.29.6.4 Güzelleri

Kânî (ö. 1791);

Gördüm Şakız kızını yañağlar kızıl kızıl
Gözler siyeh o la‘l dudaklar kızıl kızıl G. 113/2 (Yazar, 2010)

beytinde, siyah gözlü, yanakları ve dudakları kızıl olan Sakızlı bir güzelden söz eder.

Şair;

Pāsām diyerek nekrece şīveyle yanaşur
Şakızlılaruñ şīnleri sīndür ammā G. 2/6 (Yazar, 2010)

beytinde, adalı güzellerin konuşma şekillerinden bahsederek; onların “şın”ları “sin” şeklinde telaffuz ettiklerini ifade eder.

Karayılanzade Mehmed (ö. 1820’den sonra);

Pistān u la‘lin emdik o pākīze duḥterüñ
Şakız turuncı ile yine ‘işret eyledik G. 49/2 (Keçeci, 2012)

beytinde, güzel bir kızın dudaklarını ve memelerini emdiğini; böylece Sakız turuncuyla işret ettiklerini söyler. Şairin Sakız’da yetiştirilen meyvelere sevgilinin

memeleriyle benzerlik kurarak atıfta bulunduğu ve işret ettiği güzelin de Sakızlı olduğu söylenebilir.

Sünbülzade Vehbî (ö. 1809), Sakız'ın turunc ve portakalından; buranın bakire kızlarının meme ve çenelerinin altının daha hoş geldiğini söylerken, meme ve meyveler arasında benzerlik ilgisi kurar:

Baňa dūşīzegān-ı Şakız'ın ğabğabla pistānı
Daħi hoş geldi ey Vehbī turunc u portakalından G. 201/7 (Yenikale, 2011)

Şair;

Åh kim ağzım şulandı seyr ederken Şakız'ı
Būse va' diyle şeker çiynerdi bir tersā kıızı G. 260/1 (Yenikale, 2011)

beytinde, Sakız'ı seyrederken gördüğü bir Hristiyan kızının buse vaadiyle şeker çiğnediğini ve bu sebeple kendisinin de ağzının sulandığını dile getirir.

2.2.29.6.5 Şarap

Taşoz ve Girit adalarıyla birlikte çok uzun bir dönem şarap üretiminin merkezlerinden olan (İstanbul, 1993, s. 132) Sakız adasıyla ilişkili olarak şairler Sakız şarabı ve Sakız rakısına beyitlerinde yer verirler. Nedim (ö. 1730);

Zāhid Şakız şarābını pinhān çekip demiş
Bīgāne içmesin bu şudan kim şakızlıdır G. 14/3 (Gölpınarlı, 2015)

beytinde, zahidin Sakız şarabını gizlice içtiğinden ve yabancıların bu sakızlı şaraptan içmemeleri gerektiğini söylediğinden alaylı bir şekilde söz eder.

Şair aşağıdaki beytinde şarabın meyhaneci چراğıyla aynı olduğunu söyleyerek onu açık meşrepli Sakızlı bir kıza benzetmiş, böylelikle Sakız şarabına da gönderme yapmıştır:

Bintü'l-‘ineb de muğ-beçeniñ tıpkıdır hemān
Bir meşrebi gūşādece kızdır Şakızlıdır G. 14/2 (Gölpınarlı, 2015)

Ebubekir Celalî (ö. 1817/18);

Pek neş'e-dâr var ise eşnâ-yı rāhda
İçmiş şarâbı çokça Şakız'dan ya Zanta'dan G. 80/2 (Sarıkaya, 2018)

beytinde, Sakız ve Zanta adalarını şaraplarıyla zikreder.

Hanyalı Nurî (ö. 1815);

Bezminde yâsemen 'arâk-ı Şakız'ı şunar
Güller piyâlelerle mey-i ergavân verir G. 208/6 (Aydın, 2009)

beytinde, meclisinde yasemin çiçeği Sakız rakısı sunar; güller kadehlerle erguvan şarabı verir diyerek; yasemin ve rakı, gül ve kadeh ile erguvan ve şarap arasında renk ve şekil ilgisi kurmuş; “sakız” sözcüğünü tevriyeli kullanarak hem sakız rakısını hem de Sakız adasındaki rakıyı kastetmiştir.

2.2.29.6.6 Kumaş

Sakız, ipekli kumaşları ile meşhur (Heyd, 1975, s. 558) ve kumaş üretimiyle (Cezar, 1971, s. 2674) önde gelen yerlerdendir.

Fennî (ö. 1888);

Sîm-sifâl içre kıranfil der idi anı gören
Olsa Şakız şālî başında levendâneye sürh G. 32/4 (Alagöz, 2016)

beytinde, kırmızı sakız şalından söz eder.

Beliğ (ö. 1760)'in; “Dinmez üşkûfe sifâli fesine ammâ kim/Ser-nigûn anda Şakız mûrî kıranfil perçem” G. 139/3 (Açıköz, 1994), Fehim-i Sanî (ö. 1846)'nin; “Meclis-i meyde Şakızlı kıızı kâfir sâķî/Müje-i duħter-i rez etdi turunc pistānı” G. 59/3 (Çelik, 2012), Keçecizade İzzet Molla (ö. 1829)'nın; “Muğ-beççegānı çekdi o kıalyoncu dil-beri/Varmış cezîre-i Şakız'ın tâ verāsına” G. 466/8 (Ceylan & Yılmaz, 2005) ve “Olmış esîr bir kıza kendi esîr edüp/Şakız cezîresindedür ol şeh-levend-i nâz” G. 187/4 (Ceylan & Yılmaz, 2005) beyitleri Sakız adasının anıldığı diğer beyitlerdendir.

BÖLÜM 3

GAZELLERDE ŞEHİRLER

3.1 Aden

3.1.1 Şehir tarihi

İbn Battuta (2004)'nın, Aden'i ziyareti esnasında şehrin doğası, iklimi ve ticari hayatı hakkında;

San'a'dan kalkıp Aden şehrine yöneldik. Burası Yemen'in Bahr-i A'zam [=Büyük Deniz, Hint Okyanusu] sahilinde bir limandır. Etrafı dağlarla çevrili; yalnız bir yönden giriliyor şehre. Buranın ekili toprağı, ağacı ve suyu yok! Yalnız sarnıçlar var. Yağmur mevsiminde oralarda su toplanıyor. Su çok uzakta. Çöl bedevileri halktan para ve kumaş almadıkça suya müsaade etmiyorlar. Aden'de sıcaklar şiddetlidir. Burası Hintlilerin uğrak yeri olan bir liman şehri. Künbaya, Tana, Kavlem, Kalikut, Fandrayna, Şaliyat, Mencerur, Fakenevr, Hinavar, Sendabur ve diğer Hint şehirlerinden büyük gemiler gelir buraya. Hint'in ve Mısır'ın namlı tüccarları burada oturuyor. Aden halkının bir kısmı ticaretle uğraşüyor. Kimileri de hamallık ve balıkçılık yapıyor. Ticaret erbabı arasında müthiş servet sahipleri var! Bazen bir tacir koskocaman bir geminin tek sahibi olabiliyor; içinde taşıdığı bütün eşya ve malzemeye birlikte! Bu konuda birbirleriyle yarış ediyorlar. (s. 356)

cümlelerini kaleme aldığı, Kızıldeniz'in girişinde, aynı adı taşıyan körfezin

kuzeybatısında bulunan Aden ve Küçük Aden yarımadalarının etrafında uzanan

Aden şehri (Bilge, 1988), geçmişinden beri burada yapılan ticaret sebebiyle önem arz eden bir liman şehridir (Darkot, 1978a, s. 135).

Tarihi MÖ 4000 yıllarına dayandırılan ve Şeddâd b. Âd tarafından kurulduğu rivayet edilen Aden, Yemen Arapları, Eski Mısırlılar, Habeşler ve Romalılar'ın egemenliği altına girmesinin ardından MS 575'te Sasanîler tarafından ele geçirilmiş ve Yemen'in son Sasanî valisi Bâzân'ın 631 yılında müslüman olmasıyla şehirde İslam dinî yayılmaya başlamıştır (Bilge, 1988). Hz. Muhammed, 631 yılında Yemen asıllı Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Aden'e ilk İslam valisi olarak göndermiş ve 916'da Aden, Benî Ziyad'ın kurduğu devletin idaresi altına girmiş, bir asır sonra Benî

Ma'n'ın, 1125'te Benî Zürey'in yönetimi ele aldığı şehir, 1175'te Turan Şah tarafından zapt edilmiş ve sonra sırasıyla Eyyübîler, Rasulîler ve Tahirîlerin hâkimiyetleri altına girmiştir (Darkot, 1988, s. 136).

Aden'de Osmanlı hâkimiyeti Hadım Süleyman Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasının 3 Ağustos 1538'de şehri fethiyle başlamış, şehir Yemen vilayetine bağlı bir sancak hâline getirilmiş ve Hint Okyanusu'ndaki mücadelelerde deniz üssü olarak kullanılmıştır (Bilge, 1988). 1630'da Aden, Osmanlıların elinden çıkmış, 18. yüzyıl başlarına kadar Zeydîlerin egemenliği altında kalmıştır (Darkot, 1978a, s. 136). Osmanlı Devleti'nin bölgedeki Zeydî imamlarıyla ilişkisi Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir (Bilge, 1988).

Aden'e şiirlerde incisiyle yer verilir. Kıymetli bir taş olarak ele alınan Aden incisi, gözyaşı, şiir/söz, ter, rakı ve diğ unsurlarının benzetmeliği olarak kullanılır.

3.1.2 Parlak kıymetli taş

Kaynaklarda büyüklüğüyle ünlü olduğunu bildirilen Aden incisinin (Onay, 2016, s. 147), parlaklığı ve saflığı nedeniyle çok kıymetli bir taş olduğu ifade edilmektedir.

Sahhaf Rüşdî (ö. 1700);

Meyle pür olmayıcağ zîver-i meclis olmaz
Olsa yek-pâre eger dürr-i 'Aden peymâne G. 148/3 (Ekici, 2006)

beytinde, kadeh tek parça bir Aden incisi de olsa, şarapla dolu olmadıkça meclisin süsünün olmayacağını, söylerken; 17. yüzyıl şairlerinden İlmî;

'Âkıbet seng-i sitem eyler derûnuñ çāk çāk
Olsa tab' uñ fi'l-meşel şafvetde çün dürr-i 'Aden G. 116/4 (Çetinkaya, 2003)

beytinde, Aden incisinin ona kıymetini veren özelliklerinden biri olan saflığına ve halisliğine gönderme yapar.

Üsküdarlı Sırrî (ö. 1699); asalet sahibi olan kişi vatanından ayrılrsa da gittiği yerde kimsesiz, yabancı olmaz diyerek bu durumu Aden incisi toprağa düşse de yadırganmayacağını, değerini kaybetmeyeceğini söyleyerek örneklendirir:

Aşıl itse de terk-i vatan ğarīb olmaz
Düşerse hāke de dürr-i ‘Aden ğarīb olmaz G. 46/1 (Kazan, 2003)

Bursalı Levhî (ö. 1751-52);

Ėatı nādir biter ‘ālemde şol ādem ki ādemdür
Şadef heyhāt eyler dürr-i yek-tā-yı ‘Aden peydā G. 5/4 (Özbay, 2013)

beytinde, âlemde “âdem”in, yani insanlık niteliklerine sahip olan olgun kimselerin çok nadir olduğunu söylerken, Aden’in benzersiz incisinin sedefin içerisinde oluşumunu hatırlatarak Aden incisinin değerine atıfta bulunur.

3.1.3 Diş benzetmeliği olarak Aden incisi

Divan şiirinin hayal dünyasında sevgilinin dişleri beyaz, hoş ve parlak oluşuyla inciye benzetilir. Sevgilinin dişleri inci iken onu gören âşığın gözyaşları da inci gibidir. En güzel ve kıymetli incilerden Aden incisi, sevgilinin dişlerinin benzetmeliği olarak gazellerde sıkça zikredilmiştir. Ahmedî (ö. 1410’dan sonra);

Gözinden Aḥmedî’nüñ la’l aḥıdur
Dişüñün ‘ışkı kim dürr-i ‘Aden’dür G. 155/7 (Akdoğan, 2017)

beytinde, sevgilinin Aden incisi gibi olan dişinin aşkının, gözünden lal, yani kanlı gözyaşı akıttığını dile getirir. Şair;

Sen gülücek dişüñ odından erir dürr-i ‘Aden
Ağlayam ben gözümüñ kan yaşı ‘ummāna güler G. 232/3 (Akdoğan, 2017)

beytinde, sevgilinin gülmesi sonucu görünen dişlerinin ateşinin/parlaklığının, Aden incisini eriteceğini söyleyerek sevgilinin dişlerini inciden üstün tutar.

Ahmedî;

Yüzüñ muḳābili bir gül çemende bulına mı
Dişüñ müşābihi bir dür ‘Aden’de bulına mı G. 716/1 (Akdoğan, 2017)

beytinde de sevgilinin dişinin Aden incisi karşısındaki üstünlüğüne değinerek;
yüzüne benzeyen bir gül, bahçede; dişine benzeyen bir inci, Aden’de bulunmaz, der.

Ahmed Paşa (ö. 1496-97);

Ğonca lebûñ tarāvet-i berg-i semen tutar
Lü’lü’ dişûñ leṭāfet-i dürr-i ‘Aden tutar G. 63/1 (Tarlan, 2005)

beytinde, sevgilinin inci dişlerinin letafette Aden incisi gibi olduğunu söylerken;

Cem Sultan (ö. 1495);

‘Arz it saçuñı Rûm diyârı Hoten olsun
Dendānuñı keşf eyle ki ‘ālem ‘Aden olsun G. 258/1 (Ersoylu, 2013)

beytinde, sevgiliye, saçını göster ki Rum diyarı Hoten olsun; dişlerini göster ki âlem
Aden olsun, der. Şair, sevgilinin saçının hoş kokusu ile misk kokusunun elde edildiği
Hoten şehri arasında ve dişleri ile Aden incisi arasında ilgi kurar.

On beşinci yüzyıl şairlerinden Ali Çelebi, aşağıdaki beytinde, sevgilinin
dişlerinin anıldığı ve gözyaşı dökülen diyara Aden’den inci gelmeyeceğini söyler:

Lü’lü’ dişûñ añup dökeli çeşm-i Cem güher
Gelmez ‘Aden’den iy şanem işbu diyāra dür G. 84/9 (Özaydın, 2011)

Şair, hem âşığın gözyaşlarını hem de sevgilinin dişlerini Aden incisine benzetir.

Hamdullah Hamdî (ö. 1503);

Deryā dibinde her şadefûñ gūşı çınlaya
Dendān-ı âbdāruna dürr-i ‘Aden disem G. 117/3 (Özyıldırım, 1999)

beytinde, sevgilinin parlak dişlerine Aden incisi dersem, denizin dibindeki sedeflerin
kulakları çınlar, diyerek sevgilinin dişlerinin Aden incilerine denk olduğunu dile
getirir.

Karamanlı Aynî (ö. 1490-94);

Gevher-i bî-behā eger var ise dişlerüñ durur
Dürr-i semîn anuñ bigi bulmadılar ‘Aden’de yok G. 269/6 (Mermer, 1997)

beytinde, sevgiliye, eğer paha biçilemez bir cevher varsa o da senin dişlerindir, onun
kadar kıymetlisini Aden’de dahi bulamadılar, derken; 15. yüzyıl şairlerinden Sabayî,

denizde oluşan Aden incisinin oluşumunu sevgilinin dişlerine duyduğu hevese bağlayarak hüsn-i talil yapar:

Diřlerüñ Şevkı-la āb eyledi dürr-i ‘Aden’i
Reşk-i la‘lün boyadı kana ‘aķık-i Yemen’i G. 119/1 (Kavaklık, 2008)

Şeyhî (ö. 1431?);

Didüm řadeř midür řol ağız yāhū diřlerüñ
Dürrī midür ya dürr-i ‘Aden dedi ikisi de G. 170/5 (Biltekin, 2018)

beytinde, sevgilinin ağızını sedefe, dişlerini de Aden incisine benzetir.

Tacizade Cafer Ćelebi (ö. 1515);

Ağızñ diřüñ nümünesidür gonca jāleden
Yāķūt hokķa iķre ki dürr-i ‘Aden tıtar G. 42/2 (Erünsal, 1983)

beytinde, sevgilinin ağızını şekil ve renk bakımından goncaya, dişini gonca üzerindeki Ćiğ tanesine benzetmiş, bu görüntüyü aynı zamanda sevgilinin ağızını yakut bir hokķa ve dişlerini bu hokķa iķerisindeki Aden incisi olarak betimlemiştir.

Cenabī Paşa (ö. 1561-62);

Hokķa-i la‘linde yāruñ variken lü‘lū’ diři
Tācir-i gönlüm Cenābī istemez dürr-i ‘Aden G. 2546/5 (Kesik, 2018)

beytinde, sevgilinin lal taşı reğinde, hokķa şeklindeki dudaklarının iķerisinde inci dişleri varken; gönül tacirinin Aden incisi istemeyeceğini söyler. şair, gönlünü tacir olarak nitelerken şehrin ticari hayatına da gönderme yapar.

Cinanî (ö. 1595), kendi gözbebeğini gözyaşlarının dalgıcı olarak nitelendirdiğı;

Merdüm-i Ćeřmüm siriřküm bařrinüñ gavvāřıdur
Tā girelden havza ağıār ile ol dürr-i ‘Aden G. 170/2 (Okuyucu, 1994)

beytinde, sevgiliden “dürr-i Aden” olarak söz ederek istiare yapar. şairin sevgiliden Aden incisi olarak söz etmesinin sevgilinin inciye benzetilen dişleri olduğu, âşığın gözyaşları, gözbebeğı, deniz, inci, havuz ve dalgıĆ sözcükleri arasında tenasüp yapıldığı söylenebilir.

Fanî (ö. 1504);

Leblerüñ gibi Bedahşân içre la'î işitmedüm
Dişlerüñ gibi 'Aden'de dürr ü gevher görmedüm G. 84/4 (Kayhan, 2005)

beytinde, sevgilinin dudakları gibi bir lali Bedahşan'da işitmediğini; dişleri gibi bir inciye de Aden'de görmediğini dile getirerek sevgilinin dudaklarını Bedahşan'da çıkarılan kırmızı renkli lal taşından, dişlerini de Aden incisinden üstün tutar.

Bakî (ö. 1600);

Yaşumuz dökmege ol dürr-i 'Aden'dür bâ'is
Gönlümüz düşmege ol çāh-ı zeķandur bâ'is G. 26/1 (Küçük, 1994)

beytinde, âşıkların gözyaşlarının dökülmesine sebep olarak Aden incisini; gönüllerinin sevgiliye düşmesine sebep olarak çene çukurunu gösterir. Aden incisi ile kastedilen sevgilinin inci dişleri iken, şair âşğın gözyaşları ile inci arasında da bağlantı kurar.

Hakanî Mehmed (ö. 1606);

Hayliden lü'lü'-i dendānı hayālî o lebün
Şadef-i dilde yatur dürr-i 'Aden renginde G. 536/4 (Gülhan, 1996)

beytinde, sevgilinin dudağı altındaki inci dişlerinin hayalinin, çoktandır âşğın gönül sedefinin içerisinde Aden incisi gibi yattığını söyler.

Şâhî mahlasıyla şiir söyleyen Şehzade Bayezid (ö. 1562);

Şol hokķa-i la'lüñde yatan silk-i cevāhir
Ac la'l-i lebün seyr idelüm dürr-i 'Aden mi G. 153/2 (Kılıç, 2000)

beytinde, sevgilinin dudaklarını lal renkli hokkaya benzetmiş, ağzında bulunan cevahir olarak vasıflandırdığı dişlerini de Aden incisi olarak anmıştır. Şair;

Müjeñ elmāsdan bürrān sözüñ dermān-ı derd-i cān
Lebün yāķūtdan nāzūk dişüñ dürr-i 'Aden'den yig G. 83/2 (Kılıç, 2000)

beytinde, sevgilinin kirpiğinin, cam kesmeye yarayan ve ucu elmaslı keski aleti olan elmastan daha keskin; sözünün ise can derdinin dermanı olduğunu söyler ve dudağını yakuttan, dişlerini Aden incisinden üstün tutar.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Ahmed Yarî;

Her dürr-i şâh-vâr o dendâna beñzemez
Aña nazîr gevheri kân-ı ‘Aden’de bul G. 421/3 (Karayazı, 2013)

beytinde, sevgilinin dişlerinin başka incilere benzemediğinden söz ederek, ona eş bir cevherin ancak Aden madeninde bulunabileceğini dile getirirken;

La ‘l-i lebûñi lü’lü’-yi dendānuñi ‘ālem
Ne baħr-ı ‘Aden ne dūr-i gencīnede gördi G. 721/ 3 (Karayazı, 2013)

beytinde, sevgilinin lal gibi dudakları ve inci gibi dişlerinin ne Aden denizinde ne hazinelerde görüldüğünü söyler.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Medhî’nin;

Şorup la ‘lin görüp dendānını didüm nedendür bu
Didi dürc-i dehānumda nihān dürr-i ‘Aden’dür bu G. 441/1 (Seyhan, 2000)

beytinde âşık, sevgilinin dudağını sorup/emip dişlerini görerek sevgiliye bunların neden yapıldığını sorar ve sevgili, bunların ağız hokkasında gizli olan Aden incisi olduğunu söyler. Şair;

Anı ğavvâş-ı felek deryâda maħbûs eyledi
Dürr-i dendānına beñzetdi özin dürr-i ‘Aden G. 391/4 (Seyhan, 2000)

beytinde ise Aden incisinin kendisini sevgilinin dişlerine benzettiğini dile getirerek benzeyen ve benzetmelik unsurlarını ters yüz eder.

Nazif (ö. 1693);

Tebessüm ki sırr-ı dehen gösterir
Zülāl içre dürr-i ‘Aden gösterir G. 114/1 (Darıcık, 2006)

beytinde, gülümsemenin ağzın sırrını, içindeki Aden incisini göstereceğini söylerken “sır” sözcüğü ile sevgilinin ağzının küçüklüğüne ve Aden incisiyle dişlerine atıf yapar.

Peşteli Hisalî (ö. 1651-52);

Dür-i dendānuña ey ağzı şadef öykineli
Dür-i deryā-yı ‘Aden lü’lü’-i lālā geçinür G. 154/4 (Ercan, 2008)

beytinde, Aden denizinin incisinin, sedef ağızlı sevgilinin inci gibi dişlerine öykündüğünden beri kendisini en parlak inci zannettiğini söyleyerek, sevgilinin dişlerini Aden incisinden üstün tutmakla kalmamış, Aden incisinin sevgilinin dişine benzemeye çalıştığını dile getirmiştir.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Âsaf aşağıdaki beytinde, âşığın gözyaşlarını akıtmasına sebep olarak sevgilinin Aden incisi gibi dişlerini göstererek gözyaşı ve dişleri inci ile ilişkilendirir:

Eşki seyl itmemüze dürr-i ‘Aden’dür bâ‘ış
Dile üftâdelige çâh-ı zeğandur bâ‘ış G. 106/1 (Kaya, 2009)

Şair;

Gevher-i dendân-ı berrâkuñ görenler didiler
Şöyle şâf u muntazam dürr-i ‘Aden’de görmedük G. 568/4 (Kaya, 2009)

beytinde, sevgilinin parlak dişlerini görenlerin Aden incilerinin bile böyle saf ve düzgün olmadığını söylediklerini dile getirirken;

Âsaf o mehûñ sükker-i leblerini söylet
Mercânı neden kim tuta dürr-i ‘Aden üzre G. 935/5 (Kaya, 2009)

beytinde, ay yüzlü sevgilinin tatlı dudaklarını söylet; Aden incisi üzerinde mercanı neden tutuyor?, diyerek sevgilinin dudaklarını kırmızı rengi sebebiyle mercana, dişlerini Aden incisine benzetir.

Asım Arifzade (ö. 1737);

Mülk-i ‘Aden’de dañi ‘adîli görülmemiş
Dendân-ı pür-le’âlîñ aranmış bulunmamış G. 23/3 (Arslan, 2010)

beytinde, sevgilinin inci dişlerine benzer bir incinin Aden şehrinde bile aranıp bulunamadığını söyler.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Daniş; senin dişlerini Aden incisine nasıl benzeteyim, her hazefpare, değersiz çanak çömlek kırıntısı, yuvarlak incinin benzeri olmaz, dediği;

Nice teşbîh edeyim sinnine dürr-i ‘Aden’i
Her hâzef-pâre mişâl-i dürr-i gâltân olmaz G. 254/5 (Birgören, 2004)

beytinde, Aden incisini sevgilinin dişlerinin yanında kıymetsiz bir toprak kırıntısı olarak nitelendirir.

Fasihî (ö. 1743);

Beñzemez dişlerüñe bağı delik dürr-i ‘Aden
Kâmetüñ gibi hırâm eyleyemez serv-i çemen G. 259/1 (Gökalp, 2001)

beytinde, servi çemende senin gibi salınamaz, bağı delik Aden incisi senin dişlerine benzemez, der.

Haşmet (ö. 1768);

Gül gibi hânde edince dehen-i yâra dedim
Hokka-ı pür-dürer-i bağı-i ‘Aden budur bu G. 199/4 (Aksoyak & Arslan, 1994)

beytinde, sevgili güldüğünde ağzının Aden denizinin incileriyle dolu hokka gibi olduğunu dile getirir.

Enderunlu Vasıf (ö. 1824);

Görmeyen la‘lünde dendânın temâşâ eylesin
Hokka-i la‘le nihâde olduğın dürr-i ‘Aden G. 93/4 (Gürel, 2007)

beytinde, sevgilinin lal gibi olan dudakları altındaki dişlerini görmeyenlere lal hokkasının içine konulmuş Aden incisini seyretmelerini salık verir. Sevgilinin dişlerini inciye, lal gibi kırmızı ağzını da hokkaya benzeten şair;

Dendân-ı yâra gerçi girân-ı kâdr diyemem
İşte şu var ki dürr-i ‘Aden’den ziyâdece G. 112/4 (Gürel, 2007)

beytinde, sevgilinin dişlerinin Aden incisinden kıymetli olduğunu söyler.

Ahmedî (ö. 1410’dan sonra)’nin; “Eriye oddan eger görür-ise dürr-i

‘Aden/La‘lünün dürci içindeki bu silk-i güheri” G. 714/4 (Akdoğan, 2017), “Ahmedî zikr ideli la‘lünî sözinden anuñ/Şöyle kim taldı şadef her güşe lü’lü’-yi ‘Aden” G. 515/7 (Akdoğan, 2017), Hamdullah Hamdî (ö. 1503)’nin; “Çöz sünbülünü Rûm

diyârı Huten olsun/Gül incü dişüñ şevkına ‘âlem ‘Aden olsun” G. 128/1 (Özyıldırım, 1999), Karamanlı Aynî (ö. 1490-94?)’nin; “Nişândur kākülün şehr-i Huten’dan/Haber söyler dişüñ baħr-i ‘Aden’dan” G. 370/1 (Mermer, 1997), “Gerçi ki görmedi gözüm sevdi kulağum ol düri/Bulabilem mi arasam baħr-i ‘Aden didüklerin” G. 384/4 (Mermer, 1997), Karamanlı Nizamî (ö. 1469-73?)’nin; “Luṭf uğurladı dişüñden dīv-i şarrāf-ı zamān/Gezdirür ipe dizüp kūçede dürr-i ‘Aden’i” G. 120/7 (İpekten, 1974), 15. yüzyıl şairlerinden Lealî’nin; “Çün Le’ālî vaşf-ı dendān u lebün nazm eyledi/Kan olup la’l-i Bedeħşān āb ola dürr-i ‘Aden” G. 120/5 (Akçay, 2017), 15. yüzyıl şairlerinden Sabayî’nin; “Merḥamet kılmaz-ısañ ey dişleri dürr-i ‘Aden/Ha Şabāyî ha bir āvāre gözi bağlu yetīm” G. 79/7 (Kavaklık, 2008), Şāhî (ö. 1562)’nin; “Müjeñ elmāsdan bürrān sözün dermān-ı derd-i cān/Lebün yāķütan nāzūk dişün dürr-i ‘Aden’dan yig” G. 83/2 (Kılıç, 2000), “Şol hoķķa-i la’lünde yatan silk-i cevahir/Aç la’l-i lebün seyr idelüm dürc-i ‘Aden mi” G. 153/2 (Kılıç, 2000), “Ḥabībüm hoķķa-i la’lünün içre/Şu lü’lü’ dişlerün dürr-i ‘Aden’dür” G. 35/2 (Kılıç, 2000), Cenabî Paşa (ö. 1561-62)’nin; “Özine nisbet-i la’li görüp ter düşdi yāķutuñ/Leṭāfetde ḥaķīķat dişlerün dürr-i ‘Aden’dan yig” G. 178/3 (Kesik, 2018), “Leblerün la’l-i Bedaħşān dişlerün dürr-i ‘Aden/Ol zenaħda görinen bilsem çeh-i Bābil midür” G. 104/5 (Kesik, 2018), Fanî (ö. 1504?)’nin; “Ġonca dehenün cānā bir hoķķa-i la’lindür/Kim derc olan ol dürc dürr-i ‘Aden olmışdur” G. 49/8 (Kayhan, 2005) ve “Sācid oldu yine dil bir büt-i sīmīn-bedene/La’l-i terdür leb[i] beñzer diş dürr-i ‘Aden’e” G. 127/1 (Kayhan, 2005), Muhibbî (ö. 1566)’nin; “Gül yüzüñsüz güzelüm serv-i çemenden ne biter/Lü’lü’ dişün var iken dürr-i ‘Aden’dan ne biter” G. 599/1 (Ak, 1987), 16. yüzyıl şairlerinden Rahimî’nin; “Büy-ı çīn-i zülfüne virür Hıṭā ḥānı ḥarāc/Dişlerünün n’ola olursa ‘Aden’de bācıdur” G. 59/4 (Mermer, 2004), “İşigünde gözüm yaşına bakmaz/‘Aķīķa rağbet olmazmış ‘Aden’de” G. 277/4

(Mermer, 2004), Nevizade Atayî (ö. 1635)'nin; “Bir tıfla mā'ilem kim dem-i sihr-sāz ile/Gülse gül açılır dür-i pāk-i ‘Aden biter” G. 30/2 (Karaköse, 2017), Gelibolulu Âlî (ö. 1600)'nin; “Ḥaṭṭuñ Şām'a dişlerüñ ‘Aden'e/Leblerüñ Kāndehār'a virmezler” G. 397/3 (Aksoyak, 2018), Şeyhülislam Yahya (ö. 1644)'nin; “Dürr-i dendān-ı şafā-baḥşuñ görenler didiler/Böyle pāk u muntaẓam lü'lü' ‘Aden'de görmedük” G. 201/4 (Kavruk, 2001), “Yaḥyā o şehün cevheri-la'lini söylet/Yāḳūtı neden kim tuta dürr-i ‘Aden üzre” G. 309/5 (Kavruk, 2001), Hecrî (ö. 1557)'nin; “La'l-i lebūñle incü dişinüñ firāḳına/Ḳan yutdı la'l ü baḡrını deldi ‘Aden'de dür” G. 25/2 (Zülfe, 2016), Emrî (ö. 1575)'nin; “Bir ‘acāib ḡoncadur bāḡ-ı ruḥuñda ol dehen/Yapraḡı la'l-i Bedaḥşān jālesi dürr-i ‘Aden” G. 365/5 (Saraç, 2002), “Dişlerüñe yoḥsa öykündi mi lü'lü'-yi ‘Aden/Baḡr anı çāh-ı şādef içinde ḥabs itmek neden” G. 366/1 (Saraç, 2002), “Gözinüñ yaşlarını dür gibi dökdi öñüme/Yār dendānını añdumdı ‘Aden'den gelene” G. 465/3 (Saraç, 2002), Nevî (ö. 1599)'nin; “Beni söyletmege bir ḡonca-dehendür bā'is/Naẓm-ı eş'āruma bir dürr-i ‘Aden'dür bā'is” G. 38/1 (Tulum & Tanyeri, 1977), 16. yüzyıl şairlerinden Ravzî'nin; “Dür-i dendānuña beñzetsem olmaz/Aña beñzer dür olmaz çün ‘Aden'de” G. 573/4 (Aydemir, 2007), Münirî (ö. 1521?)'nin; “Bozdı bāzārını anber saçı müşk-i Ḥuten'üñ/Ḳıymetin dişleri naẓmı sıdı dürr-i ‘Aden'üñ G. 157/3 (Ersoy, 2017), Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807)'in, “Mebḥaş-i lebde Bedaḥşān u Yemen'den söyle/Vaşf-ı dendānda dür-i baḡr-i ‘Aden'den söyle” G. 481/1 (Bektaş, 2007), Said Giray (ö. 1728)'ın, “Dişleri dürr-i ‘Aden gözleri āḥū-yı Ḥotan/Ruḥı gül-berg-i semen ḡamzesi Tātār olsun” G. 126/2 (Karaköse, 2017), Berberzade Mehmed Zihnî (ö. 1715)'nin; “Dehānından temāşā eyledüm dendānın ol yaruñ/Küşāde bir şādefden ḡüyyiā dürr-i ‘Aden gördüm” G. 235/2 (Alptekin, 2007), Feyzî-i Kefevî (ö. 1614)'nin; “Aḡzundaḡı dendānuñı lü'lü'-yi ‘Aden'den/Yeg görmez ise ḥāce vücūdı ‘adem olsun” G. 311/3 (Eflatun, 2003),

17. yüzyıl şairlerinden Nakşî'nin; "Kaçan güftâra gelse pertev-i envâr olur peydâ/Dilâ la'li dehende lü'lü'-i dürr-i 'Aden seyr it" G. 23/3 (Ayhan, 2000), Nazik (ö. 1682)'in; "La'liñ nişânın bulmayan güftârîña mâ'il olur/Ka'r-ı şadefde gezmeyen dürr-i 'Aden'le eglenir" G. 64/2 (Gümüş, 2011, s. 102), 17. yedinci yüzyıl şairlerinden Şuhudî'nin; "Zikr-i dendānuñ ile dürr-i 'Aden'den giçdüm/Yād-ı reftāruñ ile serv-i semenden giçdüm" G. 182/1 (Eğri, 1989), 18. yüzyıl şairlerinden Danîş'in; "Dür-i dendāna zīnet-bahş olur yākūt-leb ammā/Şafā-yı la'l başka şafvet-i dürr-i 'Aden başka" G. 496/5 (Birgören, 2004), Mustafa Fennî (ö. 1745-46)'nin; "Muntazam lü'lü'-i dendānını seyr eyleseler/Dür-fürüşān olur dürr-i 'Aden'den fāriğ" G. 175/4 (Demirkazık, 2009), 18. yüzyıl şairlerinden Hasmî'nin; "Aceb mi şu'le-dār olsa dehānı içre esnānı/O bir silk-i güher kim mūntāhab dürr-i 'Aden'dendir" G. 124/2 (Selçuk, 2007), İbrahim Hanîf (ö. 1775)'in; "Şorsañ lebiyle dişleriniñ vaşfin ey Hanîf/Dür-i la'ide dürr-i 'Aden söylerim saña" G. 20/5 (Aksu, 1996), İhyâ (ö. 1813)'nin; "Hüsni 'ālem-gır o māhiñ kākūli müşğ-i Hutē/Rüyı verd-i 'Adn u dendānı 'Aden lü'lü'sidir" G. 74/3 (Erzen, 2012), Nazîr İbrahim (ö. 1774-75)'in; "Dür diş mānendidür derler çü dürr-i yetīm/Hayli demdür çıkmadı bāzāra ol dürr-i 'Aden" G. 605/3 (Şengün, 2006), 18. yüzyıl şairlerinden Ramiz'in; "Dürr-i 'Aden nümāyiş-i ifşā ider yine/Ol şeh ne dem ki la'lini hānde-künān açar" G. 25/2 (Polat, 2003), Seyyid Vehbî (ö. 1736)'nin; "Deryā-yı 'Aden'den mi çemenden mi gelürsin/Gül-deste midür rişte-i gevher mi nedür bu" G. 189/7 (Dikmen, 1991), Sabih (ö. 1783)'in; "O dil-cū hoşka-i la'lin dehān-ı yārde gūyā/Güher dendān ile lü'lü'-i lālā-yı 'Aden birdür" G. 84/5 (Özdingiş, 1998), 19. yüzyıl şairlerinden Sadî Karabağî'nin; "Bir dürcdür ağzıñ dil anı derc idebilmez/Düşvār-ı dişñ tek ola bir dürr-i 'Aden içre" G. 44/7 (Bal, 2012) beyitleri de burada anılabilir.

3.1.4 Gözyaşı benzetmeliği olarak Aden incisi

Divan şiirinin hayal dünyasında âşığın gözyaşları şekil bakımından inciye benzetilir.

Ahmedî (ö. 1410'dan sonra);

La'lüñ hayāline döker uş mevc urup güher
Baḥreyni gözümüñ ki 'Aden bigi dürlüdür G. 156/2 (Akdoğan, 2017)

beytinde, gözünü denize benzetmiş; sevgilinin lal dudaklarını hayal ederken cevher

gibi dökülen yaşlar ile Aden incisi arasında benzerlik ilgisi kurmuştur. Ayrıca

“dürlü” sözcüğüyle, sözcüğün beyitte hem “türlü” hem “incili” anlamlarına

gelebileceği mümkün olduğundan tevriye yapılmıştır. Şair;

Gör hayāline yoluñuñ gözlerüm
Nice döker la'l-ile dürr-i 'Aden G. 474/4 (Akdoğan, 2017)

beytinde, âşığın gözyaşlarını kanlı olması dolayısıyla renk bakımından lal taşına;

şekil açısından Aden incisine teşbih eder.

Manastırlı Celal Bey (ö. 1574?);

Zīnet vireli eşküm dāmānına dil-dāruñ
Her kıatresi kıymetde dürr-i 'Aden olmışdur G. 232/2 (Güneş, 2013)

beytinde, âşığın gözyaşlarının sevgilinin eteklerine süs olduğundan beri,

gözyaşlarının her damlasının Aden incisi kıymetine eriştiğini söyler.

Bakî (ö. 1600), gözyaşı gibi bir cevherin bu pazara düşmeyeceğini söyleyerek
can ipliğine seslendiği;

Bu bāzār içre düşmez dāne-i eşküm gibi gevher
Gel ey cān rıştesi şimden girü dürr-i 'Aden'den geç G. 30/4 (Küçük, 1994)

beytinde, kıymetli gözyaşlarını Aden incisi olarak nitelendirir.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Sebzî, sevgilinin kulağına Aden incisi gibi
erişmek için gözyaşı elmasıyla yüreği delmek gerekir, dediği;

Delmek gerek yüregini elmās-ı eşk ile
Güşına yāruñ irmege dürr-i 'Aden gibi G. 801/2 (Yekbaş, 2016)

beytinde, gözyaşı ile Aden incisi arasında şekil açısından ilgi kurar.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Zaifî, selvi boylu sevgilinin ayağının toprağına saçmak için gözlerinin hokkasının Aden incisiyle dolu olduğundan söz eder:

Hāk-i pāyūñe nişār itmege ey serv-i sehī
Hokka-i çeşmüm içinde toludur dürr-i ‘Aden G. 241/4 (Akarsu, 2010)

Feridî (ö. 1671?);

Terk-i zār için naşīhat gūşuma irmez benüm
Virmemişdür böyle bir dürr-i ‘Aden hīç bir şadef G. 146/3 (İbrahim, 2010)

beytinde, hiçbir nasihatın ağlamasını dindirmeyeceğini söylerken, hiçbir sedefin böyle Aden incisi veremeyeceğini dile getirmiş, gözünü sedef, gözyaşını Aden ile bağdaştırmıştır.

Sahhaf Rüşdî (ö. 1700), cevher saçan gözlerini coşturup sevgilinin yolunun toprağını Aden’in dahi kıskanacağı bir hâle getirmekten söz ettiği;

Getürüp cūşa yine dīde-i gevher-bārı
Eyleyem reşk-i ‘Aden hāk-i reh-i dildārı G. 174/1 (Ekici, 2006)

beytinde, gözlerinde Aden’de bulunandan daha fazla ve kıymetli inci bulunduğu bahseder.

Rızayî (ö. 1629);

Nice rağbet bulur ey dīde gevher-dāne-i eşküm
Der-i yāre hezārān kārban dürr-i ‘Aden gitdi G. 248/4 (Demirel, 2005)

beytinde, sevgilinin kapısında binlerce kervan Aden incisinin olduğunu ve kendi gözyaşı cevherlerinin nasıl rağbet göreceğini sorgulayıp, sevgilinin âşıklarının çokluğuna işaret etmiştir.

Sermed (ö. 1787);

Akıtsam fikr-i dendān ile eşkim
Kenārım reşk-i deryā-yı ‘Aden’dır G. 33/4 (Ergün, 2004)

beytinde, sevgilinin dişlerini düşünerek gözyaşlarını akıtsa, çevresinin Aden denizinin kıskanacağı bir hâl alacağını söylemiş, gözyaşları ve Aden incisi arasında ilgi kurmuştur.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Mehmed Şakir Galib, gözlerimin
sedefinden tane tane dökülen gözyaşlarımı, dişleri Aden incisine benzeyen sevgilim
gerdanlık yapsa ne olur, dediği;

Dāne dāne şadef-i dīdeden eşkim dökilür
Ne olur kılsa kılāde anı dürr-i ‘Aden’im G. 116/3 (Cersel, 2009)

beytinde, hem sevgilinin dişlerini hem kendi gözyaşlarını Aden incisi ile bağdaştırır.

Osman Şems (ö. 1893);

Lüccedir baħr yem-i dīde-i giryānımdan
Kaṭredir dürr-i ‘Aden eşk-i firāvānımdan G. 497/1 (Yıldırım, 2013)

beytinde, umman kadar çok olan gözyaşları nedeniyle denizlerin oluştuğunu, Aden
incisinin ise ancak gözyaşlarının bir damlası olduğunu dile getirir.

Muhibbî (ö. 1566)’nin; “Gözün yaşına beñzer dürse maḳşūduñ ey ḥāce/Sefer
kıl berre bu sevdā ile baħr-i ‘Aden’den geç” G. 280/6 (Ak, 1987), Muidî (ö. 1585-
86)’nin; “Her ‘āşık-ı şūrīde bir baħr-i kerāmetdür/Kim gözlerinün yaşı dürr-i ‘Aden
olmuşdur” G. 87/2 (Tanrıbuyurdu, 2018), Sehî (ö. 1548/49)’nin; “Āşinā oldu belā
baħrına ğavvāş olup/Yoluña saçmağa dürr-i ‘Aden iki gözüm” G. 170/5 (Yekbaş,
2010), Zatî (ö. 1547)’nin; “Dürr-i eşküm ḥaşre dek vaşf idemez baħr-i ‘Aden/Her
şadef ağız olup diller olursa her semek” G. 686/2 (Tarlan, 1970), Sehabî (ö.
1562)’nin; “Ḳadri Seḥābî kalmadı kūyında eşkümün/Zī-kıymet olmasa ‘aceb olmaz
‘Aden’de dūr” G. 55/7 (Bayak, 2017), “Her laḥza merdūmi gözümün baħr-i
dīdeden/Sen şāha pīş-keş diyü dürr-i ‘Aden çeker” G. 86/4 (Bayak, 2017), 16. yüzyıl
şairlerinden Ravzî’nin; “N’idersin ṭālib-i deryā-yı vaşl-ı yār olup her dem/Yeter
lū’lū’-i eşk-i ter dilā dürr-i ‘Aden’den geç” G. 153/2 (Aydemir, 2007), “Dür-i eşkūñ
dökersin ruḥların gördükçe ey Ravzî/Meger kim Rūm’a gelmiş ḥāce-i mülk-i
‘Aden’sin sen” G. 444/5 (Aydemir, 2007), Nailî-i Kadim (ö. 1666)’in; “Elinde
olmayıcak cām-ı la’l-gün n’eyler/Kenār u ceybin edüp pür dür-i ‘Aden maḥmūr” G.

47/4 (İpekten, 1970), Nazik (ö. 1682)’in; “Sübḥa-i mercāna hīç bakmağa kâdir
midir/Çeşmini her demde pür-dürr-i ‘Aden eyleyen” G. 169/6 (Gümüş, 2011), 18.
yüzyıl şairlerinden Âsaf’ın, “Bu bahreyn içre çıkmaz dâne-i yaşum gibi gevher/Sen
ey dil riştesi bundan gerü dürr-i ‘Aden’den geç” G. 123/4 (Kaya, 2009), Sermed (ö.
1787)’in; “Meyl-i dür-i dendānı ile eşk-feşān ol/Pehnā-ver-i efkārı diyār-ı ‘Aden
eyle” G. 92/5 (Ergün, 2004), Hafız Mehmed Sebatî (ö. 1905)’in; “Gel ey iklīm-i
ḥüsnüñ pādīşāhı kim nişār ide/Seniñçün küşe-i çeşmimde bir dürr-i ‘Aden kaldı” G.
146/4 (Koç, 2006) ve 19. yüzyıl şairlerinden Raculî’nin; “Sāḥil-i baḥr-i ‘Aden vaşl-ı
murād zīr-i çeşm/Der-i şāhāne remil şanma iden bu cumhūr” G. 106/4 (Karakaş,
2008) beyitleri de burada zikredilebilir.

3.1.5 Söz benzetmeliği olarak Aden incisi

Klasik edebiyatımızda şairlerin şiirlerini ve şiir söyleme kabiliyetlerini övdüğüne
özellikle kasidelerde sıkça rastlanmaktadır. Gazellerde de söylediği güzel sözleri için
kendilerini metheden şairler, sözlerini “dürr-i yetim”, “dürr-i Aden” ve “lü’lü’-yi ter”
gibi terkiplerle nitelendirmişlerdir.

Fakih (1538-39?);

Dendānı nazmı vaşfıyle her sözüñ Faḳīh
Dürr-i yetimdür ki mişālī ‘Aden’de yok G. 45/7 (Sünger, 2004)

beytinde, sevgilinin dişlerini vafettiği her sözünün Aden’de dahi bulunmayacak
eşsiz inci taneleri olduğunu söyler. Şair hem sözlerini hem sevgilinin dişlerini Aden
incisine benzetir.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Arşî aşağıdaki beytinde beytinde, cevher yüklü
lafızlarıyla kendisini Adenli inci ve yeryüzünün mana sarrafı olarak nitelendirir:

Şarrāf-ı ma‘ānisi bizüz rüy-ı zemīnūñ
Elfāz-ı güher-bār ile dürr-i ‘Adenīyüz G. 115/5 (Kahraman, 1989)

Helakî (ö. 1572-76?);

Vaşf-ı dendānuñda nazm-ı ābdārūm dir gören
Çıkmadı baħr-i ‘Aden’den lü’lü’-yi ter bu nemať G. 74/4 (Çavuşoğlu, 1982)

beytinde, sevgilinin dişlerini vasfeden parlak şiirini görenlerin, Aden denizinden bu şekilde bir taze incinin çıkmadığını söylediklerini aktarır ve kendi sözlerinin Aden incisi oluşunu, bu sözlerinde sevgilinin inci dişlerinden bahsetmesine bağlar.

Muidî (ö. 1585-86);

Gel iy dürr isteyen bu söz kulağıñda küpe olsun
Mu‘idî nazmı gevherdür yazın dürr-i ‘Aden’den geç G. 51/7 (Tanrıbuyurdu, 2018)

beytinde, sözlerini Aden incisinden daha kıymetli bir cevher olarak tanımlar.

Üsküplü Atâ (ö. 1524-52?);

Ayağıñ toprağına iśār itmege ‘Atâ
Gūyiyâ her beytidür bir rişte-i dürr-i ‘Aden G. 81/7 (Çağlar, 2013)

beytinde, Atâ’nın her beyti sanki, sevgilinin ayağının toprağına saçılacak, ipe dizilmiş Aden incisidir, der.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Zaifi;

Gūş-vār eyle şureyyâ-veş Ža‘îfî sözlerin
Gūşuñ kim her biridür dāne-i dürr-i ‘Aden G. 254/5 (Akarsu, 2010)

beytinde, sözlerinin her birinin Aden inci tanesi olduğunu söyleyerek, bu sözleri kulağına küpe et, der.

Nabî (ö. 1712), nasıl her adi kişi Aden incilerinin müşterisi olamaz, her karanlık huylu da sözün kıymetini bilemez; dediği;

Her tîre-meniş kadr-şinās-ı suħan olmaz
Her sifle ħarīdār-ı le’āl-i ‘Aden olmaz G. 267/1 (Bilkan, 1997)

beytinde, sözün güzelinden anlamayanları eleştirerek şiirini Aden incisi olarak niteler.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Nehcî Mustafa Dede;

Pey-â-pey Nehcî tab'ından çıkarsun taze gevherler
Ki lü'lü' virmeden gavvâşa hîç olmaz 'Aden farîğ G. 231/7 (Aslan, 2017)

beytinde, nasıl dalgıçlar inciye bulmadan Aden'den vazgeçmez, Nehcî de şiirinde kısım kısım yeni cevherler ortaya çıkarsın ve sonunda Aden incisi değerinde manaya erişsin, derken; Peşteli Hisalî (ö. 1651-52), söz cevheriyle dolu olan taze şiirinin, Aden incisini kışkandırdığını ve incinin bağrını deldiğini söyleyerek hüsn-i talil yapar:

Ey Hişālî güher-i nazm ile bu şi'r-i terüñ
Bağrını deldi yine reşkile dürr-i 'Aden'ün G. 228/5 (Ercan, 2008)

Beliğ (ö. 1760);

Âb-ı gevher gibi tâbında me'ânî-i laţîf
Silk-i nazma çekilen dürr-i 'Aden'dir elfâz G. 110/2 (Açıköz, 1994)

beytiyle şiirindeki sözleri birbiri ardına dizilmiş Aden incilerine benzetir.

Fasihî (ö. 1743);

Ûatre-i nîsân-ı 'aşk olan zamîr-i nazmuma
Dilberân ağız açar mânend-i eşdâf-ı 'Aden G. 269/4 (Gökalp, 2001)

beytinde, şiirinin aşkın damlalarını saçtığını ve dilberlerin Aden sedefleri gibi bu damlalara ağızlarını açtıklarını söyler. Şairin, hem güzellerin ağızını sadef ve dişlerini inci olarak hayal ettiği, hem de kendi sözlerini dilberlerin ağızlarına girecek olan aşk katreleri nitelendirmesiyle inciye benzettiği söylenebilir.

Garibî (ö. 1796);

Virür nazm-ı terüñ feyz-i suhan bezm-i ahibbāya
Ġarībî lehçe-i güftāruña dürr-i 'Aden dirler G. 53/9 (Tok, 1995)

beytinde, taze şiirinin dost meclisine söz feyzi verdiğini ve lafızlarına Aden incisi dendiğini dile getirir.

Hilalî (ö. 1543)'nin; “Hurdeler geç iy Hilālî vaşf-ı dendānında kim/İşidüp keŋ giçe nazmuñ gevherin dürr-i 'Aden” G. 73/5 (Yağmur, 1998), 16. yüzyıl şairlerinden

Pirkal'in; "Görenler silk-i nazm-ı âbdârı/Didi 'ârif dūr-i bahr-i 'Aden'dir bu" G. 192/5 (Küçük, 2008), Zâtî (ö. 1547)'nin; "Ne cevher eyledün dendānı vaşfın şanma ey Zātî/Senün nazmuñ gibi dūrler dūrür bahr-i 'Aden içre" G. 1440/7 (Tarlan, 1987), Celilî (ö. 1566/67)'nin; "Tab'-ı güher-efşānuña taḥsīn ki Celilî/Bulınmadı nazmuñ gibi bir dūr 'Aden içre" G. 349/7 (Nas, 2011), 17. yüzyıl şairlerinden Nakşî'nin; "Nakşî-i sūḥan-ver-ile feyz irdi bahāda/Güftārına reşk eyledi dürr-i 'Aden āşūb" G. 19/5 (Ayhan, 2000), Gelibolulu Alî (ö. 1600)'nin; "Ḥasret-i silk-i nazm-ı 'Ālî'den/Her güher k'andadır 'Aden'de ġarīb" G. 88/5 (Aksoyak, 2018), Sehabî (ö. 1562)'nin; "Dūr-i nazm-ı Seḥābî virdi zīnet gūş-ı gerdūna/Metā'-ı kāsīd oldu ġevher-i bahr-i 'Aden şimdi" G. 374/5 (Bayak, 2017), Hecrî (ö. 1557)'nin, "Rište-i fikrete nazm etmege dürr-i suḥānı/Dürc-i la'lüñdeki lü'lü'-yı 'Aden'dür bā'ış" G. 14/2 (Zülfe, 2016), Vecihî (ö. 1660)'nin; "Dürr-i sūḥānum reşk-i ḥūy-ı rū-yı tābāndur/'Aşk ile dilüm olalı bahr-ı 'Aden-i feyz" G. 105/4 (Aslantaş, 1994), Kilisli Abdullah Sermest (ö. 1882)'in; "Alur ġavvāş-ı baḥri Meşnevî'den ma'nevî söyler/Deler dürr-i ledünnîyi 'Aden'den inceden ince" G. 82/4 (Şahin, 1999), Sünbülzade Vehbî (ö. 1809)'nin; "Vehbî bu dürr-i nazmımı mengüş etmege/Baḥr-ı 'Aden olursa 'aceb mi kulaḳ kulaḳ" G. 155/5 (Yenikale, 2011), 19. yüzyıl şairlerinden Mehmed Şakir Galib'in; "Ben ḥarīr-i zamān şerḥ-i maḳāmāt iderim/Ya'ni ġavvāşım u müstaḥricdir 'Aden'im" G. 119/6 (Cersel, 2009), Meşhurî (ö. 1857)'nin; "Şi'r-i Subḥî'ye nazīre olamaz Meşhūrî/Olsa kıymetde sözüñ her biri bir dürr-i 'Aden" G. 103/7 (Aydemir & Çeltik, 2017), Osman Şems (ö. 1893)'in; "Hezārān āferīn k'ol merd-i deryā-dil sūḥan-sāza/Sevād-ı noḳṭa-i şa'r-ı lebi dürr-i 'Aden'lenmiş" G. 354/12 (Yıldırım, 2013) ve "Bülbül-i bāġ-ı belāġat ki şehen-şāh-ı rusül/Tūṭî-i sebz-i çemen-zār-ı riyāz-ı 'Adenî" G. 740/2 (Yıldırım, 2013) beyitleri burada anılabilir.

3.1.6 Diğer benzetmeler

Münirî (ö. 1521?)’nin; gönül, sevgilinin yanağındaki siyah beni görerek, Rum memleketine bu Aden şahı neden/nereden düştü dedi, şeklinde nesre çevrilebilecek;

Dil ḥadūñde Ḥabeşî ḥālūñi görüp didi kim
Milket-i Rūm’a neden düştü ‘aceb şāh-ı ‘Aden G. 216/3 (Ersoy, 2017)

beytinde, sevgilinin yüzü beyazlığı nedeniyle Rum memleketine benzetilirken, yanağındaki siyah ben de Aden padişahına benzetilir. Aden şehrinde yaşayan halkın çoğunun Arap olduğu düşünüldüğünde şairin, sevgilinin beni ve Adenlilerin ten rengi arasında bir ilgi kurduğu söylenebilir. Münirî, daha yaygın bir benzetme olarak sevgilinin beninden Habeşî şeklinde de söz etmiştir.

Neccarzade Rıza (ö. 1746);

Berg-i ‘izāruñ üzre şehā dāne-i ‘arak
Şebnem midür semende ya dürr-i ‘Aden midür G. 30/4 (Özdemir, 1999)

beytinde, sevgilinin yanağını yaprağa ve üzerindeki ter tanesini şebnem ve Aden incisine benzetir.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Mehmed Şakir Galib;

‘Araḫ-rīz-i ḥacālet oldığı yā Rab ne ni‘metdir
Tekāṭir eyledikçe māye-i dürr-i ‘Aden oldı G. 157/6 (Cersel, 2009)

beytinde, sevgilinin utançtan terlemesini bir nimet olarak nitelendirerek, bu ter damlalarının Aden incisinin aslı olduğunu dile getirir.

Neşatî (ö. 1674)’nin;

Geh şaçar cur‘a-i mey gāhī ‘arak ḥāki eder
Reşk-i vādī-i Bedaḥşān ü ‘Aden peymāne G. 120/2 (Kaplan, 1996)

beytinde, şarap tortusunu kırmızı renkli lal taşının diyarı Bedaḥşān ile rakı anlamına da gelen “arak” kelimesini Aden’le bağlantılı olarak, renk ve şekil benzerlikleri doğrultusunda zikrettiği söylenebilir.

Sa'dî (ö. 1693);

Huşûşa sıhr-i nazm-ı Hâzret-i Kâşif'den olmuşdur
Fürûğ-endâz çün dürr-i 'Aden tebhâle-i la'lûñ G. 70/6 (Uralçin, 2009)

beytinde, sevgilinin dudağında çıkan uçuğu Aden incisine benzetir.

Halimî (ö. 1759)'nin; "Vezân oldu nesîm-i 'avn-ı Bârî cânib-i
vaşla/Temevvüc eyledi baħr-ı 'Aden'le gevher-i rümmân" G. 167/6 (Çağlı, 1998),
Muidî (ö. 1585)'nin; "Bağrum delindi hecr ile dürr-i 'Aden gibi/Kan tıldı yüregüm
yine müşg-i Hoten gibi" G. 448/1 (Tanrıbuyurdu, 2018), Danişî (ö. 1650)'nin; "'Azm
ider rağbetle mülk-i 'Aden'den bürûze/Pîş-h'ân olmağ-ı için meclis-i dildâra şadef"
G. 106/5 (Özer, 2004), Bakî (ö. 1600)'nin; "Bâğda dürr-i 'Aden gibi yine
yâsemenûñ/Cigerin deldi bu gün şîve-i çâh-ı zekânûñ" G. 248/3 (Küçük, 1994),
Beyanî (ö. 1665)'nin; "Ġavvâş-ı ka'r-ı kılzüm-i zehhâr-ı miħnetûñ/Çeşmi neheng-
veş dūr-i baħr-ı 'Aden'dedūr" G. 240/6 (Başpınar), Nazik (ö. 1682)'in; "Demem ey
h'âce kim bürd-i Yemen dürr-i 'Aden'den geç/Bu bâzâra eger râzî iseñ cân ile tenden
geç" G. 35/1 (Gümüş, 2011), 18. yüzyıl şairlerinden Lütfi'nin; "Ġavvâş-ı 'Aden
ka'rına sür'atle yürürler/Şeh-dânedir olmaz güzelim sâhil-i Yem'de" G. 88/3 (Dolat,
2014), Ratib Ahmed Paşa (ö. 1762)'nin; "Şadef-i pîreheninden çıkarup
düzdîce/Derkenâr itdün o dürr-i 'Aden'i yâ deryâ" G. 12/2 (Kılıç, 1996), 18. yüzyıl
şairlerinden Hasmî'nin; "Böyle rüşen meh-cebîni dürr-i 'Aden eyler/Büse-i yek-
tâsını hem zevâl-i şemen eyler" G. 127/1 (Selçuk, 2007), 19. yüzyıl şairlerinden
Cesarî'nin; "Ġam baħrine Ġavvâş gibi dalmadadır dil/Bulmaz yine âşârını dürr-i
'Aden'imden" G. 476/4 (Sezer, 2009) ve 19. yüzyıl şairlerinden Mehmed Şakir
Galib'in; "Oldı vicdân-ı mükemmel 'âdemi baħr-ı 'Aden/Buldum anda Şâkir-âsâ
dür-i yektâyı ben" G. 123/5 (Cersel, 2009) beyitleri burada zikredilebilir.

3.2 Ahmedabad

Günümüzde Hindistan’da bulunan Ahmedabad şehrine Seyyid Vehbî (ö. 1736);

Revâc-ı kâle-i Hindî devâtum görse ey Vehbî
Olur dâğ-ı hased temgâ kumâş-ı Aḥmed-âbâd’a G. 202/6 (Dikmen, 1991)

beytinde yer verir. Hint kumaşı benim kalemimi görseydi, Ahmedabad’ın kumaşına haset damgası vurulurdu, diyen şair, “kumaş” sözcüğü ile şiir söyleme tarzını kastederek şiirinin Hint üslubuna revaç gösterenler tarafından kıskanılacak derecede güzel olduğunu anlatır.

3.3 Akhisar

Mostarlı Hasan Ziyaî (ö. 1584)’nin;

Güzâr itmek ḥişâr-ı vaşluña der-bend-i firḳatden
Hemân gelmek gibidür Aḳḥişâr’a kūh-sār ile G. 396/2 (Gürgendereli, 2002)

beytinde, ayrılık derbendinden kavuşma hisarına gelmeyi, dağlık bölgeyi geçerek Akhisar’a gelmeye benzetirken yer verdiği Akhisar şehri, Bosna sınırları içerisinde bulunmaktadır. Şairin dağlık bir bölge oluşunu öne çıkardığı Akhisar’dan Evliya Çelebi (2001) de uçurum ve kayalık olarak bahseder (s. 226).

İhyâ (ö. 1813);

Żabṭ itdi Aḳḥişâr ‘izārın Fireng-veş
Dikdi firâz-ı naḥvete bayraḳı zūlf ü ḥaṭṭ G. 159/5 (Erzen, 2012)

beytinde, sevgilinin yanağı ile Akhisar arasında renk bakımından ilgi kurar.

Sevgilinin zülüfleri ve ayva tüyleri, Akhisar olan yanağını zapt ederek, kibir yokuşuna Frenk gibi bayrak dikmiştir. İhyâ’nın kastettiği Akhisar şehrinin de, önce Karlofça daha sonra Pasarofça anlaşmasıyla “Frenklere” kaybedilen yerlerden biri olması muhtemel olan Bosna’daki Akhisar olduğu söylenebilir.

Tahir (ö. 1774);

Girbânında zerrîn düğme[ler] altun toplardır
Nümâyân ol beden iklîm-i hüsniñ Aqhişâr'ıdır G. 56/3 (Büyükkarcı Yılmaz, 2013)

beytinde, sevgiliyi güzellik ülkesinin Akhisar'ı olarak nitelerken;

Çözdürdü bend-i sînesini Tâhir ol şehiñ
İklîm-i hüsniñ eyledi feth Aqhişâr'ını G. 176/5 (Büyükkarcı Yılmaz, 2013)

beytinde, âşğın sevgilinin göğüs bendini çözdürerek güzellik ülkesinin Akhisar'ını fethettiğini bildirir. Akhisar, sevgilinin sinesi olarak ele alınmış, beyazlık üzerinden iki unsur arasında alaka kurulmuştur.

3.4 Akkirman

İkinci Bayezid devrinde, 4 Ağustos 1484 tarihinde Osmanlı Devleti topraklarına dâhil olan Akkirman (Bilge, 1989), Gelibolulu Sun'î (ö. 1533)'nin;

Yine gök âhene ğarķ oldılar Aqkirman'ı
Pâdişâhum Kâra Boğdan'a gibi aķınıñ G. 86/6 (Yakar, 2018)

beytinde yer alır. Şair, yüksek ihtimalle bu şehir üzerine yapılan sefer sebebiyle söylediği mısralarında, padişahın akınının Kara Boğdan üzerine olduğundan ve Akkirman'ın ele geçirildiğinden söz eder.

3.5 Akşehir

Akşehir, 15. yüzyılda, Karamanoğulları Beyliği'ne son verilmesi üzerine Osmanlı topraklarına katılır (Şahin, 1989). 16. yüzyıl şairlerinden Rahimî;

Rahîmî 'âkıbet aydınlığına bir işâretdür
Çıkup Aydın ol ay yüzlü ile geldüñ [sen] Akşehr'e G. 304/5 (Mermer, 2004)

beytinde Akşehir'e Aydın ile birlikte yer verirken; Akşehir, Aydın, aydınlık ve ay sözcükleri arasında beyazlık açısından alaka kurar.

Şair;

Ol māhun alnı ile zenaḥdānı seyrin it
Akşehr'üñ alma elmasın eyvāna ihtiyāc G. 24/4 (Mermer, 2004)

beytinde şehrin meşhur elması ile sevgilinin çene çukuru arasında ilgi kurar. Rahimî
“elma” ve “alma” sözcükleri arasında cinas-ı muharref yapar. Şair;

Göñül Akşehr'e beñzer gerçi seyrüme cemālünle
Kara bulut gibi ḥā'il olur gāhi ğam-ı kākül G. 177/4 (Mermer, 2004)

beytinde, âşğın gönlünün sevgilinin yüz güzelliğinden dolayı Akşehir gibi olduğunu
ifade eder. Şair, sevgilinin ay gibi aydınlık yüzüyle Akşehir arasında beyazlık
açısından bağlantı kurarken, ikinci mısradaki “kara” sözcüğü ile de tezat yapar.
Sevgilinin saçı, bazen âşğın onun yüz güzelliğini seyretmesine mani olması
dolayısıyla kara buluta benzetilmiştir.

Sabit (ö. 1712)'in;

Sultān-ı 'ışk açıkda bulup kayd-ı sîneñi
'Uşşāka ḥāşş bağlamış Akşehir Ovası'dur G. 86/2 (Karacan, 1991)

beytinde Akşehir, ovası ile karşımıza çıkar. Şair, sevgilinin sinisini beyazlığı ve
pürüzsüzlüğünden dolayı Akşehir Ovası'na benzetir.

3.6 Akyazı

Günümüzde Sakarya ili sınırları içerisinde yer alan Akyazı, Taşlıcalı Yahya Bey (ö.
1582)'in;

Karesi ebrūları Aydın münevver çihresi
Kāküli Şām-ı visālī sīnesi Akyazı'dur G. 97/6 (Çavuşoğlu, 1977)

beytinde sevgilinin sinisinin benzetmeliği olarak karşımıza çıkar. Sevgilinin
beyazlığıyla öne çıkan sinisi ile Akyazı arasında renk bakımından ilgi kurulurken,
kaşları ile Karesi; saçları ile Şam arasında siyahlık açısından bağlantı kurulur.

3.7 Alacahan

Günümüzde Sivas'ın Kangal ilçesine bağlı, ipek yolu üzerinde bulunan ve ismini muhtemelen içerisindeki handan alan Alacahan nahiyesi, 18. yüzyıl şairlerinden Sururî'nin;

Ƙondurup menziline ƙāfile-i ‘uṣṣāķı
Aldı kālā-yı ṣekībin Alacaķānlı güzel G. 102/4 (Batur, 2002)

beytinde, sevgilinin memleketi olarak yer alır. Şair “menzil”, “kafile” ve “kālā” gibi sözcüklerle tenasüp yaparak buranın bir ticaret yolu olma özelliğine de atıfta bulunur.

3.8 Amul

Amu Derya'nın sol kıyısında, büyük Horasan yolunun Buhara ve Semerkand'ın ötesine geçtiği noktada bulunan, kervanların daimi geçidi ve mükemmel çarşılarıyla ünlü Amul şehrine (Le Strange, 2015, s. 491) Şeyh Galip (ö. 1799);

Ĝālibā Rūm'da bir gence eriṣmiṣ Ĝālib
Gönderir gāh Buķārā'ya gehī Āmul'e ƙarz G. 170/7 (Okçu, 1993)

beytinde, borç anlamına gelen “karz”, “genc” ve önemli bir ticari merkez olan Buhara ile birlikte yer verir. Şair;

Şevket-i iķbālın ey ṣeh ṣi're etmez mi dimāĝ
Yoķsa Ĝālib söylemez mi Tālib-i Āmul gibi G. 355/5 (Okçu, 1993)

beytinde, Fars şiirinde sebk-i Hindî akımının önde gelen şairlerinden Amullu şair Talib (ö. 1626)'i (Kırlangıç, 2010) anarak; şiirinin onunki kadar iyi olup olmadığını sorgular.

3.9 Ankara

İç Anadolu'nun kuzeybatısında Ankara çayının geçtiği ovanın doğusunda yer alan ve kuruluşu İlkçağ'a dayanan Ankara (Erdem, 1991a), 1354 yılında Orhan Gazi'nin

oğlu Süleyman Paşa tarafından Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil olur (Özdemir, 1991). Ankara'ya Sadullah İzzet (ö. 1855);

Olur şûfî kumâş-ı Anḳara gülgün-ter ekşer
Nola rengin ederse nazmım 'İzzet vaşf-ı gül-rûlar G. 130/9 (Atik, 2016)

Çeşm-i baht-ı Anḳara hem görmedi görmez daḥi
Sen gibi ehl-i hüner şâhib- 'adâlet el-vedâ' G. 240/3 (Atik, 2016)

Eylesin deryûze-kârân-ı mekîn-i Anḳara
Şâhid-i sîm ü zer-i ihsânla şöbet el-vedâ' G. 240/8 (Atik, 2016)

beyitlerinde yer verir.

3.10 Ankon

İtalya'nın Ancona şehri, 16. yüzyıl şairlerinden Yetîm'in;

Ṭonanmaya delîl olup yine fânûs-ı Ḥayru'ddîn
Şu deñlü ğarba 'azm itdük ki şarkı düşdi Anḳon'a G. 182/3 (Aktaş, 1996)

beytinde yer alır. Yetîm'in ifadesine göre Barbaros Hayrettin Paşa'nın kılavuz olduğu donanma, batıya doğru öylesine ilerlemiştir ki Ankon şehri donanmanın doğusunda kalmıştır. Şair, bu beytin alındığı gazelinde donanmanın İspanya üzerine dümen doğrulttuğundan söz etmektedir.

3.11 Antalya

Antik çağlarda "Attaleai" adı verilmiş, tarih boyunca çeşitli kaynaklarda Atalia, Adalia, Satalia, Adalya ve Antâliyye şeklinde anılan (Emecen, 1991) Antalya şehri, Karamanlı Aynî (ö. 1490)'nin;

Cihânda şehir olan şehir-i Aṭalya
Hilâli bedr olan şehir-i Aṭalya

Lebin dirseñ n'ola cennet şuyıdur
'Aselden tatludur nehr-i Aṭalya

Bilürdün lezzetin *li'ş-şâribe*
Nasîb olsa saña ḥamr-i Aṭalya

Şadāka rūhı aldı bir ‘arūsı
Bu albi mihr iden mihr-i Aalya

amu tiryāk-ı ekberdür ü Hırşid
Bulunmaz zerrece zehr-i Aalya

Güzeller luf ile memlū olupdur
İlāhī olmasun ahr-ı Aalya

Gözün tūfān oparsa añ mı ‘Aynī
Cemi‘ fülke odı bar-i Aalya G. 443 (Mermer, 1997)

gazelinde “Atalya” şeklinde geçer. Şair, Antalya’nın suyunu cennet suyuna benzeterek nehrinin baldan tatlı olduğunu ifade eder. “Li’ş-aribe” lafzıyla şair, *Kur’an*’ın “Sizin için sağmal hayvanlarda da kesin olarak ibret vardır. Nitekim size hayvanın karnında, besin artıklarıyla kan arasında (oluşan), içenlere lezzet veren saf sūt içiriyoruz.”²² ayetine atıfta bulunarak, Antalya şarabını içmenin nasip olduğu kişinin ayette bahsedilen lezzete ulaşıcaını dile getirir. Karamanlı Aynī ayrıca, Antalya şehrinin güzellerle dolu olduğundan ve denizinin birçok gemiyi tufanıyla batırdıından söz eder.

Şair;

Düşdi Aalya şuyına bir ba içün bu az-ı dil
Ol ördek içün oldu uş ‘ışı deizine almalu G. 408/5 (Mermer, 1997)

beytinde, gönöl kazının bir kaz için Antalya suyuna düştüğünü/Antalya tarafına gittiğini söyler. Bu beyitte şehir deniziyle yer alır.

Günümüzde Antalya iline bağlı olan Elmalı ilçesine Sünbülzade Vehbī (ö. 1809);

Sīb-abab tāze kim nev-bāve-i Almalı’dır
Diş kirāsı istemez şeftālusun almalıdır G. 68/1 (Yenikale, 2011)

beytinde yer verir. Şair, elmaya benzettiği sevgilinin çene altını, Elmalı’nın yeni yetişmiş meyvesi olarak nitelendirir.

²² 16/Nahl, 66. Ayet. وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبْنَا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ

3.12 Ardahan

Yerleşim yeri olarak geçmişi tunç çağına kadar götürülen, tarih içerisinde Urartu, Pers ve Araks krallıklarının hâkimiyetine giren Ardahan, 11. yüzyılda Alparslan tarafından ele geçirilişinin ardından Selçuklular, Gürcü prensler, Moğollar, İlhanlılar, Karakoyunlular ve Akkoyunlular'ın egemenliklerine girmiş ve I. Selim devrinde Osmanlı'ya katılmıştır (Halaçoğlu, 1991a). Gazellerde Ardahan'a 18. yüzyıldan itibaren rastlanır. Bu yüzyılda Ardahan, Çıldır'a bağlı bir sancak merkezi konumundadır (Halaçoğlu, 1991a).

Erzurumlu şair Hazık (ö. 1763);

Reftâr ederse serv-i revânım Revânlıdır
Güftâra gelse gence-femim Ardahânlıdır G. 55/1 (Güfta, 2001)

beytinde, Erivan ve Ardahan'a yer verir. Şair, selvi boylu sevgilinin yürüyüşünü Revanlılara, konuşmasını Ardahanlılara benzettir.

Kânî (ö. 1791);

Er oğlu erligini gördi ol dehen-tengüñ
Dil ol fikirle Semerkand mı Ardahân mı kodı G.208/13 (Yazar, 2010)

beytinde “dehan” sözcüğü ile “Ardahan” arasında cinas-ı mükerrer yapar. Benzer şekilde 19. yüzyıl şairlerinden Bayburtlu Zihnî;

Bu yek serv-i revân itmiş dehâniñ Ardahân itmiş
'Aceb yağma girân itmiş Īrân üzre ĥudâ zülfüñ G. 180/5 (Erbay, 2014)

beytinde “dehan” ve “Ardahan” arasında cinas yapmış; sevgilinin yüzünü İran, dudağını Ardahan olarak vasıflandırmıştır.

3.13 Aydın

On dördüncü yüzyıl başlarında Aydınoğlu Mehmed Bey tarafından ele geçirilerek Aydınoğulları Beyliği'nin en önemli şehirlerinden biri olan Aydın, önce I. Bayezid tarafından Osmanlı Devleti topraklarına dâhil edilmiş, Timur ile Osmanlı Devleti

arasında meydana gelen mücadeleler sırasında tekrar Aydınoğulları Beyliği'nin eline geçtikten bir süre sonra, 1426'da, II. Murad tarafından kesin olarak Osmanlı egemenliği altına alınmıştır (Emecen, 1991).

Aydın şehri manasından yola çıkılarak beyazlık, aydınlık ve ılık anlamlarına gelen kelimelerle yahut tezat oluşturacak şekilde siyah ve karanlık manalarını ihtiva eden Tire ve Karaman gibi şehir adları ile birlikte kullanılır. Aydın şehrine ayrıca Ruşeniyye tarikatının kurucusu Dede Ömer Ruşenî ve Aydın abası ile rastlanmaktadır.

3.13.1 Aydın/Tire/Karaman/Germiyan/Akşehir/Manisa

Necatî (ö. 1509);

Aydın içinde T/tire dūrūr hāl-i 'ārīzūñ
Ruḥsār Germiyān ḥaṭ-ı müşgīn Kārasi'dūr G. 171/6 (Tarlan, 1997)

beytinde, sevgilinin yanağındaki beni "Aydın içerisinde bulunan Tire" olarak açıklar.

Tire, Aydın şehrinin merkezlerinden biridir (Emecen, 1991). Şair Aydın ve Tire sözcüklerini tevriyeli kullanır. Aydın sevgilinin yüzünün aydınlığını ve parlaklığını temsil ederken, Farsça "tîre" sözcüğü, sevgilinin karanlık, siyah beni ile ilişkilendirilir. Sevgilinin yanağını Germiyan, misk kokan ayva tüylerini Karasi şeklinde nitelendiren Necatî yine tevriye yoluyla Germiyan ile sevgilinin yanağının sıcaklığı ve kırmızı rengini, Karesi ile ayva tüylerinin siyahlığını ifade eder.

Şair;

Ruḥuñda hoş yaraşmış hāl-i miskīn
Nitekim Aydın içinde Tire G. 531/4 (Tarlan, 1997)

beytinde de benzer bir hayal kurarak sevgilinin yanağını Aydın, benini Tire ile ilişkilendirir.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Kütahyalı Rahimî, gazellerinde, Aydın, Tire, Saruhan, Akşehir ve Karaman şehirlerine birçok kez yer vermiştir. Bu şehirlerin şairin görev yerleri olduğu düşünülmektedir (Kaplan, 2016b, s. 130). Şairin Aydın ve Tire’ye yer verdiği;

Murāda irdi Aydın Tire’nün başına gün toğdı
Şehirde olalı sen devlet-i devr-i kamer peydā G. 1/4 (Mermer, 2004)

beytinde, bu şehre gelen önemli bir şahsiyetten söz edilir. Bu dönemde, daha sonra Osmanlı sultanı olacak Şehzade Murad’ın Aydın ilinde sancak beyliğine atanmış olması ve beyitteki “Murada erdi” ifadesi şairin bu hadiseye gönderme yaptığını gösterir (Kaplan, 2016b, s. 130). Şehzadenin Aydın Tire’ye gelmesiyle karanlıklar ışığa kavuşmuş; güneş doğmuştur. Rahimî, Aydın ve Tire sözcükleri arasında parlaklık ve karanlık manaları üzerinden tezat kurar. Şair;

Akşehir’e döndi Aydın olup ay yüzüñle dehr
Gördi saçuñ virdi Karaman hemān harāc G. 24/2 (Mermer, 2004)

beytinde, sevgilinin ay gibi parlak yüzü ile Aydın ve Akşehir şehirleriyle ilişkilendirirken; siyah saçlarını Karaman şehriyle birlikte renk bakımından bağlantılı olarak anar. Rahimî;

Ey Raḥīmī Tire bahtuñ Aydın olsun dirseñ
Bile seyr eyle Selīm Hān ile Şarḥān illerin G. 243/5 (Mermer, 2004)

beytinde, Tire, Aydın ve Manisa şehirlerine şehzadelerin geldiği merkezler olması sebebiyle yer verir. Diğer beyitlerdeki kullanıma benzer şekilde, Aydın ve Tire tevriyeli şekilde beyitte yer alır.

Manastırlı Celal (ö. 1574),

Dilā Aydın diyārında hemānā Tire şehridür
Bi-lā-teşbīh hāl-i dilber yāruñ yañağında²³ G. 551/2 (Güneş, 2013)

²³ Vezin bozuk.

beytinde, sevgilinin yüzünü parlaklık açısından Aydın; benini siyahlık bağlamında Tire ile ifade eder.

İhyâ (ö. 1813);

Şanma pertev götürür Aydın ilinden penbe
Toldurur mahzene her dide-i pür-hâbe şabâh G. 53/3 (Erzen, 2012)

beytinde Aydın, parlaklık mefhumuyla birlikte anılır.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Rahimî'nin; "Karaman mülkin A/aydın idicek sen şâh-ı meh-çihre/Güneş menzil-be-menzil karşı çıkdı şehrden şehre" G. 304/1 (Mermer, 2004), "Karaman Aydın oldu ay yüzüñle döndi Akşehir'e/Olaldan tâb-ı meyden gül-ruhuñ ey gonca-leb gül gül G. 177/2 (Mermer, 2004), "Gün yüzüñsüz gözüme Akşehir ey meh Tire'dür/Kâkülüñsüz şanma Aydın'dur Karaman illerin" G. 243/3 (Mermer, 2004), "Kıl kadar meyl eylemez dil Germiyân u Tire'ye/Sen şehüñ Şarhan gibi Aydın diyârın gözlerüz" G. 113/6 (Mermer, 2004), "Raḥīmī 'ākıbet aydınlığına bir işâretdür/Çıkup Aydın ol ay yüzlüyle geldüñ Akşehir'e" G. 304/5 (Mermer, 2004) ve "Tire rûzum rûşen it ey âfitâbum gün gibi/İtme Şarhan'ıñ bu Aydın illerin zulmet baña" G. 4/5 (Mermer, 2004) beyitleri burada anılabilir.

3.13.2 Aydın abası

Aydınlı şair Ömer Hulusî (ö. 1868);

Her balık başdan koğarmış var murâdu'llâh di de
Hiç yorulma Aydın urbası gibi var kısa kes G. 178/3 (Baş, 2014)

beytinde, "Aydın abasıdır kısa kes" yahut "Kısa kes Aydın abası olsun" şeklinde günümüz kullanım şekilleriyle ifade edilebilecek olan atasözüne yer verir.

3.13.3 Dede Ömer Ruşenî

On beşinci yüzyıl şairlerinden Dede Ömer Ruşenî;

Şorarsaň tuhfesi Mısr'uň şekerdür
Velî Aydın ilinüň Rüşenî'dür G. 21/5 (Tavukçu, 2020)

beytinde, Mısır'ın hediyesi şeker, Aydın'ın ilinin Ruşenî'dir, der. Dede Ömer, Ruşenîyye tarikatının kurucusudur (Tavukçu, 2020, s. 15).

İbrahim Gülşenî (ö. 1533), Tebriz'de iken tanıştığı ve intisap ettiği Aydınlı Dede Ömer Ruşenî'ye;

Görenler Rüşenî vechin ziyâdan Aydın ilinde
Bilür kim aydan aydın-râh kimüñ nürdan likâsı var G. 14/3 (Akay, 1996)

beytinde yer verir.

3.14 Ayntab/Antep

3.14.1 Şehir tarihi

Güneydoğusunda Münbiç, güneyde Elbab ve Kilis, batıda Adana, kuzeyde Maraş, doğuda Urfa ile komşu olan (Sami, 1896, s. 3232), günümüzde Antep veya Gaziantep şeklinde adlandırılan şehir tarihte; Beda, Bida, Diba, Diva, Siba, Daba, Heba, Tulub, Dolicheunus, Doliche, Doluk, Dülük, Telük, Telupa, Hatap, Hamtap, Teluch, Dolikhe ve Ayıntap isimleriyle anılmıştır (Tuğlacı, 1985, s. 38).

Kalesinde kalkolitik döneme ait kalıntılar bulunan, Eski ve Orta Çağ'da Mezopotamya'dan gelen kervanların kavşak noktasında yer alan Antep bölgesi (Darkot & Dağlıoğlu, 1979, s. 65); Hitit, Asur, Roma ve Bizans yönetimleri altında kaldıktan sonra Hz. Ömer'in kumandanlarından İyaz b. Ganm tarafından İslam topraklarına dâhil edilir (Özdeğer, 1996). Bir süre sonra tekrar Bizans idaresine geçen bölgeyi Harun Reşid 782 senesinde geri almış fakat bölgede Bizanslılar ile mücadeleler bir süre daha devam etmiştir (Darkot & Dağlıoğlu, 1979, s. 67).

On birinci yüzyılda Alparslan'ın kumandanlarından Afşin tarafından ele geçirilen yerler arasında bulunan Antep'i, 1084'te Süleyman Şah Anadolu Selçuklu topraklarına katmış; şehir 1098'de Urfa Kontluğu daha sonra Maraş Kontluğu'na tabi olmuştur (Özdeğer, 1996). 1270 senesinde Moğolların istilasına uğrayarak harap olan bölge, Mısır hükümdarı Baybars tarafından kurtarıldıktan sonra Türkmenlerin ve Timur'un saldırısına uğrar (Darkot & Dağlıoğlu, 1979, s. 65). Şehir, 1516'da Yavuz Sultan Selim'in İran seferi sırasında Osmanlı Devleti'nin topraklarına katılana kadar Dulkadiroğulları tarafından yönetilmiş, bu süre zarfında özellikle Memlüklerle yapılan mücadelelere sahne olmuştur (Özdeğer, 1996).

Birinci Dünya Savaşı sonrası önce İngilizlerin ardından Fransızların işgaline uğrayan Antep, İstiklal savaşında Fransızlara karşı verdikleri büyük mücadele sebebiyle 1921 senesinde 'Gazi' ünvanını alır (Darkot & Dağlıoğlu, 1979, s. 66).

Orta Çağ'dan itibaren önemli bir ilim ve kültür merkezi olan Gaziantep "Küçük Buhara" olarak anılan, birçok ilmî ve edebî şahsiyetin yetiştiği bir şehirdir (Özdeğer, 1996). Bölge, pekmez, üzüm, fıstık ve pamuklu kumaş üretimiyle meşhurdur (Darkot & Dağlıoğlu, 1979, s. 66). Evliya Çelebi (2005), Antep'te üretilen ünlü yiyecekleri şöyle anlatır:

Evvelâ cihân-ârâ kırk elvân üzümü ve niçe kerre yüz bin tulum bekmezi ve bâdemli ve Şâm fisdıklı şîrîn köfteri ve basdığı ve bağı basdı niçe kerre yüz bin deve yükü Arab ve Acem'e ve Hindustân'a köfterin götürürler. Ve gûnâgûn helvâsı bir diyârda yokdur. Ve cümle halkı şîrîn yediklerinden şîrîn söylerler. Ammâ lisânlarında sehel lüknet vardır. Hurûf-ı râyî ve kâfi mahâric-i hurûfu ile icrâ edemezler. Ve limon ve turunc ve enâr ve incîri ve dud ve şeftâli ve zerdâlû ve kayısı ve beyâz ekmeği ve yoğurdu meşhûr-ı cihândır. Ve elvân boğası ve Ayntâb eğeri ve yay ve gedececi şöhre-i şehir olmuştur. Ve niçe bâğ-ı cinân-misâl bâğçeleri var kim yalancı fânî cihânın remezâtıdır. Ammâ cümleden ma'mûr [u] müzeyyen olan Musulluoğlu bâğçesidir. (s. 176)

Gazellerde Antep, çoraklığı, güzelleri, çeşitli yiyecekleri, Antepli Hafız ve kelime anlamı itibarıyla sevgilinin yanağı ile ilişkilendirilerek karşımıza çıkar.

3.14.2 Sevgilinin yanağı

Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600), sevgilinin yan bakışını Tatar mülküne değişmeyeceğini ifade ettiği;

Ruḥuñı ‘Aynıtāb’a ğamzelerüñ
Dār-ı mülk-i Tatār’a virmezler G. 397/4 (Aksoyak, 2018)

beytinde, sevgilinin yanağını Antep’e vermeyeceğini söyler. “Aynıtāb” sözcüğünün anlamını “parlaklığın kaynağı” olarak kabul ettiğimizde, şairin Ayntab’a şehir adının yanı sıra sevgilinin yanağının parlaklığını ifade etmek amacıyla yer verdiğini söyleyebiliriz.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Kütahyalı Rahimî;

‘Ārızuñsuz ‘aynuma ey nūr-ı ‘aynum ‘Ayn-tāb
Ḥaḳḳ bilür ‘ayn-ı ‘inā ‘ayn-ı ‘azāb u ‘ayn-tāb G. 11/2 (Mermer, 2004)

beytinde gözünün nuru olarak seslendiği sevgilinin yanağı olmadığında, Ayntab şehrinin kendisine sıkıntı kaynağı olduğunu dile getirir. “Ayntab” ile sıkıntı kaynağı olarak da anlamlandırılabilir “ayntab” arasında cinas-ı tam yapan şair, ilk dizede şehir adının yanı sıra sevgilinin yanağının parlaklığına da atıfta bulunmuştur.

3.14.3 Yiyecekler

Hevayî (ö. 1725) Antep’i Arabistan çölü olarak nitelendirdiği;

Çü mukleci ‘Arabistān çölünde tavlandıñ
Hevāyî yaradı ya semt-i ‘Ayn-tāb saña G. 4/5 (Çakır, 1998)

beytinde, bölgenin ünlü yemeklerinden “mukle”yi anarak, Antep’in kendisine yaradığını ve burada kilo aldığını söyler.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Ebubekir Celalî, İstanbul’a pekmezin Antep’ten geldiğini dile getirir:

Tatlıdır her sene peşkeş gelür İstanbul’a
‘Ayıntāb’ındır o pekmez ‘aseli n’eylemeli G. 102/2 (Sarıkaya, 2018)

3.14.4 Şehrin güzelleri

On yedinci yüzyıl şairlerinden Kadri;

Ḳadrī'nün ḥālīn su'āl eylerse yārān-ı şafā
Ḥaste-i ḥübān-ı şehir-i 'Ayntāb olmuş yatur G. 23/5 (Külahlıoğlu, 1997)

beytinde, Antep şehrinin güzellerinin hastası olarak yatmakta olduğunu dile getirir.

Şair;

Güzel bulunmaya ḥübān-ı 'Ayntāb'a göre
Gerekse Ḳadri gezüp her diyārı seyreyle G. 112/5 (Külahlıoğlu, 1997)

beytinde ise Antep'teki güzellerin bir benzerinin hiçbir diyarda bulunamayacağını söyler.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Hasmî; Maraş'ın dilberinde vefa olmadığını dile getirdiği;

Cemāl-i dilberān-ı şehir-i Mar'aşdan vefā yokdur
Anıñçün Ḥaşmīyā cān u gönül 'Antāb'a düşmüşdür G. 129/5 (Selçuk, 2007)

beytinde, canı ve gönlünün bu sebeple Antep'e düştüğünü bildirir.

3.14.5 Antepli Hafız

Hasırcızade Hafız Mehmed Ağa, 1803 yılında Antep'te doğmuş, çeşitli şehirlerde tahsil görmüş önemli bir şairdir. 19. yüzyıl şairlerinden Kilisli Zihnî'ye göre Antepli Hafız'ın eserleri, dünyada güzel söz söyleyenlere belagatin ne olduğunu gösterir niteliktedir:

Cenāb-ı Ḥāfız-ı 'Ayntāb'dan işbāt kılsınlar
Belāğat n'eydügin şimden gerü dehrîñ sūḥan-dānı G. 201/12 (Şener, 2014)

3.14.6 Mekân olarak Antep

Antep, yer adı olarak anıldığı beyitlerde çoğunlukla kuraklığı ve sıcaklığıyla ele alınır. 19. yüzyıl şairlerinden Nafî, Antep'in temmuz ayındaki sıcaklığının kendisinde güç ve takat bırakmadığını söylediği;

Kesüp tâb u tüvânı 'Ayn-tâb'un tâb-ı temmûzı
Hemân ahkerlerin şimden gerü kılsun nihân âteş G. 108/5 (Özen, 2010)

beytinde, ateşin bundan sonra kendi korunu gizlemesini söyler. Antep öylesine sıcaktır ki ateşi bile geride bırakır.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Raculî,

'Ayntab dillerde meşhûr eşkiyâsı var ise
Ey Raculî çok hâkikat ehl-i diller var imiş G. 124/7 (Karakaş, 2008)

beytinde, Antep'te eşkiyanın çok olduğunu söylemekle birlikte gönül ehli insanların da bulunduğunu dile getirir.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Raculî'nin;

Sû-i zann itmededir meşreb-i ma'nâ-yı şakîl
Hışaraltı'na gidüp sözünü hîç bilmez imiş G. 126/5 (Karakaş, 2008)

beytinde yer verdiği Hisaraltı, İstanbul'un Fatih ilçesinde ve Gaziantep'te bulunan mahallelerin adıdır. Şairin bir dönem Antep'te bulunmuş olma ihtimali sebebiyle (Karakaş, 2008, s. 5), Antep'teki Hisaraltı'ndan söz edildiği söylenebilir. Şair Hisaraltı'nı insanların toplandığı bir mahal olarak anar.

Fehim-i Sanî (ö. 1847)'nin;

Humâr-ı bâde-i 'aşkıñ çeken siyeh-mestân
Hevâ-yı la'l-i lebiñle Kızılhişâr'a gider G. 16/3 (Çelik, 2012)

beytinde, sevgilinin lal dudakları ile renk bakımından ilgi kurulan Kızılhisar, Halep vilayetine bağlı Ayntab'da (Gaziantep) bir kazadır (Sezen, 2006, s. 33).

Raculî'nin; "Çeküp fânûs-ı fikrim düşdi öñüme benim Şâm'dan/Geçüp Haleb'i getürdi beni 'Ayntab'a dek şubuh" G. 61/6 (Karakaş, 2008) ve 19. yüzyıl

şairlerinden Ebubekir Celalî'nin "Göñül sükkânı 'ayn-ı eşk ü táb-ı 'aşk ile hoşdur/Olur herkesde bir tağ anda ehl-i 'Ayıntáb-āsā" G. 5/2 (Sarıkaya, 2018) beyitleri burada anılabilir.

3.15 Babil

3.15.1 Şehir tarihi

Bağdat'ın 88 kilometre güneyindeki Hille kasabası yakınlarında, Fırat'ın doğu kıyısında yer alan, isminin anlamı Akkadca "Tanrı'nın kapısı" anlamına gelen ve adına ilk defa milattan önce üçüncü binyılın sonlarına ait Akkad vesikalarında rastlanan fakat kuruluşunun bundan çok daha önce olduğu düşünülen Babil şehri, en az 2000 yıl devam ettiği tespit edilen ömrü boyunca Amurrular, Kassitler, Asurlar, Keldanîler, Ahamenîler ve İskender-Selevkîlerin hâkimiyetleri altına girmiş; I. Seleukos'un Dicle kenarında yeni başşehir Seleukeia'yı kurmasının ardından önemini yitirmiş ve yavaş yavaş harap olarak milattan sonra ikinci yüzyılın başlarında tamamıyla terk edilmiştir (Erdem, 1991b).

Divan şiirinde Babil şehrine, telmih, teşbih veya tenasüp sanatları yoluyla, "çâh-ı Babil" ve Hârût ile Mârût²⁴ adlı meleklerle kurulan ilgiler bağlamında sevgilinin çene çukuru (çâh-ı zekan/zenahdan), gözü, saç ve gamzesi gibi çeşitli güzellik unsurları ile birlikte rastlanır.

Çoğu kaynakta kendilerinden melek olarak söz edilen Hârût ile Mârût, bazı rivayetlere göre de Allah'ın gerçek melekleri değil, melek unvanı müteşâbihen

²⁴ Hârût ve Mârût'un kim olduklarına dair tartışmaların ayrıntılı açıklamaları için bkz. Bedir, A. & Tunçbilek, H. H. (2002). Hârût ve Mârût iki melek mi? *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV, 1-28. Erişim: 30.05.2018, <http://ilahiyat.harran.edu.tr/assets/uploads/sites/58/files/dergi-10-17082016.pdf>; Kardaş, S. (2013). Divan şiirinde sihir ve büyü'nün kaynağı: Hârût ve Mârût. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 50, 29-46. doi: <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat12>; Sarıkçıoğlu, E. (2014). Babil'de Hârût ve Mârût'un melekliği meselesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33, 141-146. Erişim: 30.05.2018, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd/issue/48320/611739>

kendilerine verilmiş mabet görevlileridir ve Babil mabedinde cemaatlerini büyüclere karşı korumaya çalışan bilge kişilerdir (Sarıkcıoğlu, 2014, s. 142).

Onay (2016); şark efsanesi olarak nitelendirdiği Hârût ve Mârût hadisesini

Sarı Abdullah'ın kaleme aldığı *Mesnevi* şerhinden şöyle nakleder:

Rivayete göre melekler, insanların yeryüzünde putlara taptıklarına, birbirlerini öldürdüklerine, haramı helal gibi yediklerine şaşarlarmış. Allah onlara 'Eğer insanların terkinde olan şehvet sizin terkinizde de olsaydı hâliniz dahi insanların hâli gibi olurdu' buyurur. Melekler bunu mümkün görmezler. 'Sübhanek ma-yenbakî lenâ en na'sike' derler: Yani doğruluktan ayrılmayacaklarını söylerler. Allah 'O hâlde içinizden iki melek seçiniz. Onları insan terkinde arza göndereyim' buyurur. Melekler de en âbidleri olan Hârût ve Mârût'u seçerler; insan terkinde arza gönderilirler. Allah bunlara ibadet, adalet ve insaf etmelerini ve şirkten, zinadan, şaraptan, kan dökmekten sakınmalarını emreder. Bunlar da gündüzleri arzda adalet, geceleri semada ibadetle vakit geçirmeye başlarlar. Fars hükümdarlarından birinin kızı yahut meşhur yosmalardan Zühre adlı bir kadın kocasıyla geçinemediğinden boşanma davası açar. Ve duruşma için kocasıyla birlikte Hârût ve Mârût'un huzuruna çıkarlar. Kadın çok güzel olduğundan bunlar kadına gönül kaptırırlar ve onu gizli görüşmeye davet ederler. Kadın bu davetteki maksadı anlar, razı olmaz. Israrları üzerine; 'Eğer vuslatımı istiyorsanız üç şartımı yapmak lazımdır: Benim ibadet ettiğim puta siz de tapmalısınız, şarap içmelisiniz, haksız yere kan dökmelisiniz.' Bunlar ibtida bu şartları kabul etmezler. Kadın işveyi edayı arttırdıkça artırır; nihayet yalnız şarap içmeye razı olurlar. Çünkü bunu diğerlerinden ehven görürler. Halbuli şarap fenalıkların anasıdır. Her kötülük sarhoşluktan doğar. Bunlar şarap içerler. Sarhoş olurlar; kadın onlardan işve ile ism-i azam²⁵, öğrenir: Okuyarak semaya çıkar. Fakat sema bekçileri olan melekler üçüncü kat gökte yükselmesine mani olurlar. Allah tarafından zühre şeklinde mesh olunur, yani Zühre şekline sokulur. İşte bildiğimiz Zühre yıldızı bu kadınmış. (s. 202)

Feyzî Kefevî'nin (ö. 1614)'nin;

Feyzî kuzeh-i dehri şakın Zühre ucında
Hârût ile Mârût çeh-i Bâbil'e düşdi G. 370/5 (Eflatun, 2003)

beytinde de zikrettiği üzere, Hârût ve Mârût, Zühre ile yaşadıkları bu olay üzerine

Tanrı tarafından cezalandırılarak Babil'de bulunan Gongdij adlı kalenin içerisindeki

kuyuya başaşağı şekilde asılmışlardır (Yıldırım, 2012, s. 517).

²⁵ İsm-i azam: "En büyük isim", Allah'ın bütün isimlerini kendinde toplayan ismi. Hârût ve Mârût ism-i azam okuyarak göğe yükselip yere inerdi.

Levend (2015)'in aktardığı bir rivayete göre Babil ahalisi sihir ile çok meşgul olan bir topluluktur. Sihir ile mucizeyi birbirinden ayıramamaları üzerine Tanrı, sihir öğretmeleri emriyle Hârût ve Mârût'u Babil'e göndermiştir (s. 222). Hârût ile Mârût, kuyuya atıldıktan sonra bu kuyuya yaklaşanlara sihir öğretirler ve sihre inanmamak gerektiğini söylerlermiş (Mütercim Asım, 2009, s. 320). Keçecizade İzzet Molla (ö. 1829); şuh sevgili Babil kuyusuna sihir öğrenmeye gitmesin, çünkü oradaki cadıları kendi efsununa hayran eder, dediği;

Bi'llâhi çâh-ı Bâbîl'e 'azm etmesün o şûh
Câduları füsûnuna hayrân edip gelir G. 132/3 (Ceylan & Yılmaz, 2005)

beytinde, bu rivayete atıf yapar.

Tüm bu rivayetlerin ve hikâyelerin çıkış noktası, *Kur'an-ı Kerim*'in Bakara suresinin; “Onlar, Süleyman’ın hükümranlılığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine uydular. Gerçek şu ki Süleyman kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular; çünkü insanlara sihri, Bâbil’de iki meleğe, Hârût’la Mârût’a indirileni öğretiyorlardı. Halbuki bu iki melek, ‘Biz ancak imtilan vasıtasıyız; sakın küfre sapma!’ demedikçe hiç kimseye bilgi vermezlerdi. Fakat onlar bu iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa Allah’ın izni olmadıkça onunla hiç kimseye zarar veremezlerdi. Yine de kendilerine fayda sağlayanı değil zarar vereni öğreniyorlardı. Andolsun onlar, bunu (sihir) satın alan kimsenin âhiretten nasibi olmadığını çok iyi biliyorlardı. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür, bir bilselerdi!”²⁶ ayetidir.

Hz. Süleyman’a atılan iftiralarla Hârût ve Mârût’un sihir öğretişi hakkında bilgi veren bu ayetin sihir öğretmenin ve öğrenmenin sakıncalarını vurguladığı ifade

²⁶ 2/Bakara, 102. ayet. وَأَتَّبِعُوا مَا نَزَّلُوا الشَّيَاطِينَ عَلَىٰ مَلِكٍ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ. وَمَا أَنزَلَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ بُيُوتًا وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرُّوا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

edilmektedir ve ayette Hârût ve Mârût ile ilgili var olan tek bilgi, onların Bâbil’de bulundukları ve günah olduğu konusunda uyarıda bulunarak insanlara sihir öğrettikleridir (Demirci, 1997). Ayette Hz. Süleyman’ın hükümranlığının sihre dayandığını söyleyen Yahudiler eleştirilerek, şeytanlar, onlara uyan insanlar, Hârût ve Mârût sihirle ilişkili taraflar olarak gösterilmektedir (Çelebi, 2009).

3.15.2 Göz

Çoğu zaman gamze, kirpik ve kaş ile birlikte yer verilen sevgilinin gözlerinin en önemli özelliklerinden biri büyüleyici olmasıdır. Bu nedenle şairler gözü “cadu”, “sahir”, “sehhar” ve “sihr” sözcükleriyle birlikte anarlar. Gözün Babil ile birlikte zikredilişi, Babil şehrindeki kuyuda asılı olduğuna inanılan Hârût ve Mârût’un sihir öğreticiliği vasıfları ve Babil halkının sihre olan ilgisi sebebiyledir.

On beşinci yüzyıl şairlerinden Ahmedî;

Şaçuñ bigi olmasa dünyâda zâlim
Gözün bigi olmaya Bâbil’de sâhir G. 260/5 (Akdoğan, 2017)

beytinde, sevgilinin saçına benzer bir zalimin dünyada, gözüne benzer bir büyücünün de Babil’de olmadığını söyler.

Şair;

Gözün vaşfinda sihri Aḥmedî’nün
Sözinden öğrenür cādū-yı Bâbil G. 384/9 (Akdoğan, 2017)

Gözün vaşfin diyicek Aḥmedî’nün
Sözine mât olur cādū-yı Bâbil G. 409/8 (Akdoğan, 2017)

beyitlerinde, Babil cadısının, sevgilinin büyücü gözlerinden söz ettiği şiirlerinden sihir öğreneceğini, sözlerine mat olacağını söyler. Ahmedî sözlerinin sihirli oluşunu, sevgilinin gözlerini anlatmasına bağlar.

Ahmed Paşa (ö. 1496-97), ey melek yüzlü sevgili; Âdem henüz yaratılmadığı zaman dahi senin gözün Babil kuyusunda Hârût’a sihir öğretirdi, dediği;

Ey melek-rû âb u gilden çıkmadan Âdem henüz
Çâh-ı Bâbil’de gözün Hârût’a sihr-âmûz idi G. 311/3 (Tarlan, 2005)

beytinde, Hârût ile Mârût’un Zühre adındaki bir kadına âşık olup onun tuzağına düşerek Allah’ın emirlerine ve yasaklarına karşı gelmeleri sebebiyle içinde asılarak cezalandırıldıkları bir kuyu olarak açıklanan (Pala, 1993) “çah-ı Babil”de asılı, sihir bilen ve öğreten bu iki zatın sihri sevgiliden öğrendiklerini söyleyerek sevgilinin gözünün büyücülüğünü mübalağa ile anlatır.

Fakih (ö. 1538-39’dan önce?), sevgilinin çene çukurunu Babil kuyusuna benzettiği;

Gelüp çah-ı zenaḥdānuñla iki göz gören görsün
Taleb Hârût u Mârût ile Bâbil’den kılan efsûn G. 72/3 (Sünger, 2004)

beytinde, Babil’de Hârût ve Mârût’tan sihir talep edenlerin sevgilinin gözlerine bakmasını salık verir.

Gülşenî-i Saruhanî (ö. 1484-85’ten sonra);

Gülşenî gamze-i seḥḥârına şākird olan
Ehl-i Bâbil’den olur sihr fenninde üstâd G. 14/7 (Turan, 2011)

beytinde, sevgilinin sihir yapan gamzesine öğrenci olanın, sihirde Babil ehlinden üstün olacağını söyler.

Berberzade Mehmed Zihnî (ö. 1715), Babil kuyusundaki Hârût’un sihir yapma kabiliyetinde kayba uğradığını ve sevgilinin efsuncu gözlerine ilim öğrenmeye geldiğini söylediği;

Çâh-ı Bâbil’de erüp efsûn-ı Hârût’a ḥalel
Ḥizmet-i taḥşîle geldi dîde-i seḥḥāruña G. 278/4 (Alptekin, 2007)

beytinde, sevgiliyi sihirde Hârût’tan üstün tutar.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Şuhudî;

Gözine zerre göstermez çeh-ı Bâbil’de Hârût’ı
Nigāruñ fenn-i sihr içinde çeşmi şöyle mâhirdür G. 103/2 (Eğri, 1989)

beytinde, sihir ilminde sevgilinin gözünü Babil kuyusundaki Hârût'tan üstün bir konuma yerleştirir.

Bağdatlı Esad (ö. 1790?), Babil'in sevgilinin gözünden sihir öğrendiği şeklinde bir hayal kurduğu;

Füsûn meşk eylemiş gūyā ki Bābil-i zār çeşminde
Seniñ ey gözleri cādū ne pek üstāddır ğamzeñ G. 159/3 (Arbatlı, 2002)

beytinde, sevgilinin gözlerinin ve bakışının büyüleyiciliğini vurgular. Şair;

Şuyı tîğ-i nigāhıñ çāh-ı Bābil'dir nedir bilmem
Ki bir keskin bakışla bismil itdiñ çeşm-i cādūyı G. 91/3 (Arbatlı, 2002)

beytinde, bakış kılıcının suyu Babil kuyusundan mıdır, keskin bir bakışınla cadının gözünü susturdun; derken, kılıçların dövülürken su katılışına atıfta bulunmuş ve sevgilinin bakışlarını kılıca benzeterek onun keskinliğini yahut büyüleyiciliğini, suyun Babil kuyusundan çekilmiş olabileceği ihtimaline bağlamıştır. Esad;

Nühüfte bir nigehe Bābilistān itdi āfākı
Ne cādū oldıñın ol çeşm-i efsûn-kār gördüñ mi G. 295/4 (Arbatlı, 2002)

beytinde, sevgilinin gizli bir bakışı ile ufukların Babilistan oluşundan bahsederek Babil şehrinin sihirle meşhur oluşuna ve sevgilinin gözünün büyüleyiciliğine işaret eder.

Ferrî Mehmed (ö. 1805)'in;

Ben o Hârût'um ki emre rām müşkildür baña
Çeşm-i sihr-ālūd-ı dil-ber çāh-ı Bābīl'dür baña G. 2/1 (Kırbyık, 1994)

beytinde, âşık, Allah'ın emrine uymayan Hârût'a benzetilmiş, sevgilinin sihirli gözleri ise Babil kuyusu olarak nitelendirilmiştir.

Enderunlu Vasıf (ö. 1824);

Meşk-i sihr etmek içün Bābil'e 'arz etmek 'abes
'Amel-i sihr-i füsûn dide-i dilberde de var G. 20/4 (Gürel, 2007)

beytinde, sihir öğrenmek için Babil'e gitmenin abes olduğunu söyleyerek sihir işinin sevgilinin gözlerinde de bulunduğunu dile getirir.

Şakir (ö. 1744-45), sevgilinin mest gözlerinin büyü işinde tek olduğunu ve Babil cadılarının bile sihir işini ona bıraktığını söylediği:

Öyle yektâ ki füsûn itmede o mest-i ğazab
Eylemiş ğamzesine Bâbil-i cādū tefvîz G. 124/4 (Yıldız, 2002)

beytinde, sevgilinin sihirdeki üstünlüğünü vurgular.

On beşinci yüzyıl şairlerinden Ahmedî'nin; “‘Akl u gönül n’olur ki ide sihr-ile esîr/Hârût-ı Bâbil içre bu ‘ayn-i ‘anâ gözün” G. 361/3 (Akdoğan, 2017), “Şorana vaşfını gözünüñ hayrete düşüp/Ne efsündadur bu cādū-yı Bâbil diyemez” G. 426/3 (Akdoğan, 2017), “Şaçun kılur selâsil ‘uğdesin şerh/Gözün Bâbil füsünün ider inşâ” G. 14/5 (Akdoğan, 2017), “Yûsuf cemâlini idüben kışşa şüretün/Bâbil füsünün eyledi efsâne gözlerün” G. 348/3 (Akdoğan, 2017) ve “Ne kâfir kâfir-i pür-dil ne hûnî hûnî-i kâtil/Ne cādū cādū-yı Bâbil ne fitne fitne-i mahşer” G. 257/6 (Akdoğan, 2017), Nesimî (ö. 1404-05)’nin; “Gözün sihrinden ol Hârût u Mârût/Aşılmış çâh-ı Bâbil’de yiridür” G. 113/3 (Ayan, 2014), Gülşenî-i Saruhanî (ö. 1484-85’ten sonra)’nin; “Nâkil-i efsûn-ı ğamzeñ sâhîr-i Bâbil gerek/Nâzır-ı âb-ı ‘izârün çeşm-i deryâ-dil gerek” G. 88/1 (Turan, 2011), Hamdullah Hamdî (ö. 1503)’nin; “Çâh-ı Bâbil’de dağı Hârût u Mârût olmadın/Gözlerün sihriyle cân u gönül meshûr idi” G. 178/5 (Özyıldırım, 1999), “Kûyında gözi sihrini Hamdî görüp eydür/Dünyâda meger memleket-i Bâbil iki oldı” G. 184/6 (Özyıldırım, 1999), 16. yüzyıl şairlerinden Arşî’nin; “‘Ākıbet cellâd-ı ğamzeñ hışm ile/Aña seyr itdürdi çâh-ı Bâbil’i” G. 297/3 (Kahraman, 1989), Cenabî Paşa (ö. 1561-62)’nın; “Sihr ile ey cân çeşmün gönlümün Hârût’una/Ğabğab-ı sîmînüñi bir çâh-ı Bâbil ‘arz ider” G. 82/2 (Kesik, 2018), Nedim (ö. 1730)’in; “Ğamze-i fettânını koydun ki yıkdı ‘âlemi/Bahse dalmışken çeh-i Bâbil’de cādûlarla sen” G. 99/2 (Gölpınarlı, 2015), Bağdatlı Esad (ö. 1790?)’in; “Rûh-ı Hârût ile Mârût’ı çeh-i Bâbil’de/Yümn-i şâkird-i çeşmiñ ile ifhâm ederiz” G. 101/3 (Arbatlı, 2002), “Tahte-i dükkân-ı sihri şimdi çâh-ı Bâbil’iñ/Levh-i ser-meşş-i

füsündür nergis-i cādūsına” G. 247/2 (Arbatlı, 2002), Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807-08)’in; “İtmez mi sihr-i dīde eṣer baḵ sürūṣa da/Maḥbūs-ı ḫāh-ı Bābil olanlar melekdiler” G. 146/2 (Bektaş, 2007), Osman Nevres (ö. 1876)’in; “Zülfüñ efsün-ger gözün sāḫir nigāhın ḫeṣm-bend/Şehr-i hüsnün Bābil’e döndürdü cādū ḡamzeler” G. 71/2 (Kaya, 2017), “Her yanımı Tātār-ı ḡam aldı ḫanı Nevres/Bābil iline aḫın eden ḡamze sipāhı” G. 288/5 (Kaya, 2017), Refi’-i Amidî (ö. 1816)’nin; “Nihānī mülk-i Bābil’de dōker bir demde yüz biñ ḫan/Yine ḫ’ābīde baḫsañ ḡamze-i cādū-fiken nāzik” G. 157/5 (Aydemir, 1989), Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807)’in; “Nigāhuñ gerçi kim Bābil-zemīn cādūlarındandır/Siyeh ḫeṣmün velī deṣt-i Ḥoten āhūlarındandır” G. 93/1 (Bektaş, 2007) ve “Ser-nigūn eyledi seḫḫārı ḫeh-i Bābil’de/ḫeṣm-i cādūlarınıñ sihr ü füsün-sāzlıḡı” G. 529/2 (Bektaş, 2007) beyitleri burada anılabilir.

3.15.3 Çene ve çene çukuru

Genellikle kuyuya yahut zindana teşbih edilen sevgilinin çenesi, Babil şehri ile bağlantılı olarak “ḫāh-ı Babil’e benzetilir. Çoḡu zaman ayva tüyü, ben ve saç gibi diḡer güzelliḡ unsurları ile birlikte farklı hayallerle tekrarlanan bu teşbihe Üsküdarlı Aṣḫî (ö. 1576-77);

Sihr işinde gözlerün mānendi māhirdür velī
Bābil’ün ḫāh-ı zenaḫdānuñ gibi zindānı yok G. 231/3 (Uzun, 2011)

beytinde, sevgilinin gözlerinin büyücülüḡü ile Babil ehlinin sihir işindeki ustalılıḡını karşılaştırır. Şair, sevgilinin gözlerinin sihirdeki kabiliyetini Babil ehliyle denk tutarken; çenesi gibi bir kuyunun Babil’de bile olmadığını dile getirir.

Cenabî Paṣa (ö. 1561-62);

Leblerün la’l-i Bedaḫṣān dişlerün dürr-i ‘Aden
Ol zeneḫde görinen bilsen ḫeh-i Bābil midür G. 104/5 (Kesik, 2018)

beytinde, sevgilinin dudaklarını Bedaḫṣān şehrinde çıkarılan kırmızı renkli lal taşına, dişlerini Aden incisine; çenesini ise Babil kuyusuna benzetirken; Zatî (ö. 1547);

Sendeki çāh-ı zenaḥdānuñ işidüp vaşfını
Yire geçmişdür utanup çāh-ı Bābil dostum G. 928/3 (Tarlan, 1970)

beytinde, sevgilinin çene çukurunun vasfını işitince Babil kuyusunun utancından
yere geçtiğini dile getirir.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Fasiḥî, sevgilinin çenesinin rakiplere Kevser
havuzu kaynağı, kendisine ise Babil kuyusu gibi olduğunu söylediği;

Ġayre ‘ayn-ı ḥavż-ı Kevşer’dür zenaḥdānuñ senüñ
Ey nigāh-ı fitne ammā çāh-ı Bābil’dür baña G. 24/2 (Gökalp, 2001)

beytinde, rakiplerin sevgiliyle sefa sürmesi karşısında, kendisinin Hârût ve Mârût
gibi kuyuya atılarak cezalandırılmasından şikâyet eder.

Refî’-i Amidî (ö. 1816), sevgilinin çene çukurunu çeh-i Babil olarak
nitelendirdiği;

Çeh-i Bābil ki dinür çāh-ı zeneḥdānuñdur
Aña üftāde olur görse hezārān cādū G. 216/6 (Aydemir, 1989)

beytinde, binlerce cadı eğer çene çukurunu görürse bu kuyuya düşeceklerini/biçare
kalacaklarını dile getirerek sevgilinin büyücülüğünün üstünlüğüne dikkat çeker.

Subhizade Abdî (ö. 1763-64);

Hufte-şad mekr ü füsün-ı cāh-ı zeneḥdānında²⁷
‘Abdiyā fark nedir söyle çeh-i Bābil’den G. 39/6 (Yalap, 2007)

sevgilinin binlerce hile ve büyüyle dolu çene çukurunun Babil kuyusundan farkı
olmadığını söylerken; Bağdatlı Esad (ö. 1790?), tüm fitne ve efsunların sevgilinin
çene çukurunda toplandığını ve Babil kuyusunun sadece kuru bir adının kaldığını
dile getirir:

Füsün u fitne hep çāh-ı zenaḥdānında gird olmuş
Kuru bir adı kalmış şimdi çāh-ı Bābilistān’ın G. 147/4 (Arbatlı, 2002)

²⁷ Vezin bozuk.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Necmî'nin; "Keşret içre zekân-ı vahdeti kıldım seyrân/Kayda girdim çâh-ı Bâbil'de mişâl-i Hârût" G. 18/3 (Tiker, 2003), Fakih (ö. 1538-39'dan önce?)'in; "Nice kırtıla göz ol çâh-ı zekan bahrından/Merdüm oldısa melek ol çeh-i Bâbil bağlar" G. 17/8 (Sünger, 2004), Hasan Ziyaî (ö. 1584)'nin; "Ser-i zülfüñ zenaḥuñda kaṭı seḥḥâr ancaḫ/Zenaḥuñdur çeh-i Bâbil ser-i zülfüñ cādū" G. 380/5 (Gürgendereli, 2002), Sehabî (ö. 1562)'nin; "Şafâ-yı çâh-ı zenaḥdân-ı yâri görse idi/İderdi eşk ile pür çâh-ı Bâbil'i Hârût" G. 35/2 (Bayak, 2017), "Yâruñ zekânında dil-i şeydâmı gören dir/Hârût'a nazar eyle çeh-i Bâbil içinde" G. 336/4 (Bayak, 2017), Emrî (ö. 1575)'nin; "Ne kuyı kazdı zenaḥdânı çeh için ne didi/K'utanup geçdi yidi kat yire çâh-ı Bâbil" G. 304/2 (Saraç, 2002) ve Gülşenî-i Saruhanî (ö. 1484-85'ten sonra)'nin; "Katında çâh-ı zenaḥdânına fütâdelerüñ/Hemân fesâne durur çâh-ı Bâbil u Hârût" G. 8/2 (Turan, 2011) beyitleri burada zikredilebilir.

3.15.4 Saç

Şairlerin en çok kullandığı güzellik unsuru olan saç, Babil ile ilişkili olarak anıldığında büyücülüğüyle öne çıkar. Sevgilinin saçı öylesine büyüleyicidir ki her kılına binlerce âşığı asar veya bağlar.

Ahmed Paşa (ö. 1496-97);

Şol çeh-i Bâbil'deki Hârût kim vaşf itdiler
Bu zenaḥdânuñdaki zülf-i perîşân olmasun G. 251/8 (Tarlan, 2005)

beytinde, Babil kuyusunda asılı olarak vasedilen Hârût'un, sevgilinin çenesine düşmüş dağınık saçları olabileceğini bildirir.

Lebîb-i Amidî (ö. 1768);

Sihr-i Hârûtî çeh-i Bâbil'den olmuş ser-zede
Şoñra gelmiş kâkülünde pîç u tâb olmuş saña G. 2/5 (Kurtoğlu, 2017)

beytinde, Babil kuyusunda ortaya çıkan Hârût sihrinin, sevgilinin kakülünde toplandığını söyler.

Yenişehirli Avnî Bey (ö. 1883), naz âlemi içerisinde sevgilinin güzelliğinin Babil şehri gibi olduğunu söylediği ve onun güzelliğinin büyüleyiciliğine gönderme yaptığı;

‘Âlem-i nâz içre hüsniñ Bâbilistân’dur senüñ
Her ham-ı zülfünde biñ Hârût pinhândur senüñ G. 232/1 (Turan, 1998)

beytinde, sevgilinin saçının her bir kıvrımında binlerce Hârût’un gizli olduğu hayalini kurarak, saçlarının büyüleyiciliğine atıfta bulunur.

Şeyh Mehmed Nazmî (ö. 1701)’nin; “Bend itdi ser-i zülfüne dünyâyı ser-â-pâ/Ol cādū-yı Bâbil-hüner efsün-ı maḥabbet” G. 24/5 (Bektaş, 2005), Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807)’in; “Her şikencinde niçe sâhir-i Bâbil beste/Böyle bir zülf-i şikender-şikenüñ var senüñ” G. 308/2 (Bektaş, 2007), “Bend iken her târ-ı zülfünde hezârân cāduvân/Bir tutulmazsın hele Bâbil’de cādûlarla sen” G. 372/2 (Bektaş, 2007) ve Şakir (ö. 1744-45)’in; “Naḡş eylediği demde ḥayâlim ser-i zülfî/Her târını dil üzre görüp Bâbil’e yazdım” G. 183/2 (Yıldız, 2002) beyitleri sevgilinin saç ve Babil’in ilişkilendirildiği diğer beyitlerdir.

3.15.5 Ayva tüyü

Emrî (ö. 1575);

Henüz ayağı tozıyla gelüpdür çāh-ı Bâbil’den
Ḥaṭ-ı seḥḥār-ı dilber kim zuhūr itdi zenaḥdāndan G. 396/2 (Saraç, 2002)

beytinde, sevgilinin çenesini Babil kuyusuna benzetirken, büyücü ayva tüylerinin çenesinde görünmeye başladığından söz eder.

Azmizade Haletî (ö. 1631);

Haṭṭuñ gelüp zuhūra āşüfte olsa diller
Ol çāh-ı ğabgab içre çün sihr-i Bābil olsa G. 764/3 (Kaya, 2003)

beytinde, sevgilinin hattının büyüleyiciliğinden bahseder.

3.15.6 Ben

Çenenin Babil kuyusu olarak nitelendirildiği Mesihî (ö. 1512)'nin;

Ey ruḥuñ üzre ḥaṭuñ üstād-ı sihr-i Sāmīrī
Vey zenaḥdānuñda ḥālūñ çāh-ı Bābil sāḥiri G. 280/1 (Mengi, 2014)

beytinde, sevgilinin siyah ve fitneci olarak nitelendirilen beni, kuyudaki büyücü olarak tanımlanır.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Sebzî;

Hālūñi görenler didi çāh-ı zeḳanuñda
Hārūt durur şanki çeh-i Bābil içinde G. 733/4 (Yekbaş, 2016)

beytinde, sevgilinin çene çukurunda bulunan benini görenlerin, onun Babil kuyusundaki Hārūt olduğunu söyleyeceklerini dile getirerek sevgilinin beninin büyücülüğüne işaret eder.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Ravzî'nin; “Unutdurdı cihānda sihrini Hārūt u Mārūt’uñ/Şu ḥālūñ kim zenaḥdān olmuş aña çāh-ı Bābil hā” G. 79/4 (Aydemir, 2007) beyti bu başlık altında anılabilir.

3.15.7 Söz

Şairler şiirlerinin güzelliğini sözlerinin sihirli oluşuyla açıklamışlardır. 15. yüzyıl şairlerinden Ahmedî;

Çün Aḥmedī ide Hārūt bigi sihre şürüc
Sözine Bābil içinde taña kalur Mārūt G. 96/9 (Akdoğan, 2017)

beytinde, Babil'deki Mârût'un dahi sözüne şaşıracağını, Hârût gibi bir sihirbaz olduğunu dile getirerek sözlerinin sihirli olduğunu öne sürer.

Ramî (ö. 1639/1640);

Sihr idersün nazm-ı rengînünde Rāmī dā'imā
Çāh-ı Bābil'dür meger var ise serdāb-ı devāt G. 33/5 (Hamimi, 2001)

beytinde, nazımının sihirli oluşundan söz ederken divitinin hokkasının Babil kuyusuna benzetir.

Sabih (ö. 1783);

Olalı neffāse-i Bābil-zemīn-i nazm-ı şūh
Ey Şabīh olmaḳdadur meşhūr cādūlar baña G. 4/7 (Özdingiş, 1998)

beytinde, şuh nazımının Babil zemininin büyücüsü gibi olduğunu söyleyerek şiiriyle cadıları dahi büyülediğini dile getirir.

Yenişehirli Avnî Bey (ö. 1883);

Sihr ü i'cāz benüm ṭab'uma muhtaş ancak
'Avniyā Bābil-i ma'nāda bu gün Hārūt'um G. 265/5 (Turan, 1998)

beytinde kendisini mana Babil'inin Hârût'u olarak niteler.

Abdûlbaki Arif (ö. 1713-14)'in; “İder her demde ḥāmeñ ṭarḥ-ı resm-i sīmyā-kārı/Senüñ ey 'Ārif sāḥir u dāmuñ cāh-ı Bābil'dür”²⁸ G. 15/6 (Şahin, 2002) ve Osman Nevres (ö. 1876)'in; “Nevres-i sāḥire yok ḥācetimiz minnetimiz/Ki füsün-gāh-ı dilin Bābil'i sen ḡulḡulü ben” G. 244/5 (Kaya, 2017) beyitleri bu başlık altında anılabilir.

²⁸ Vezin bozuk.

3.16 Bağdat

3.16.1 Şehir tarihi

Doğusunda İran, kuzeyinde Musul ve güneydoğusunda Basra vilayetleri bulunan Dicle nehrinin iki tarafında kurulu (Sami, 1889, s. 1326) Bağdat şehri, günümüz Irak Devleti'nin başkentidir.

Bağdat'ın isminin kaynağının İranî olduğu konusunda araştırmacıların büyük bir kısmı birleşirler. Buna göre “Bağdad”, “Tanrı vergisi veya hediyesi” anlamına gelir (Streck, 1979a, s. 195). Strange (1990), eski Farsça'da “Bağ” kelimesinin “Tanrı”; “dad”ın ise “kurulmuş” anlamlarına geldiğini belirterek; “Bağdad” kelimesinin anlamını “Tanrı tarafından kurulmuş” olarak açıklar (s. 11).

Bağdat'a Medinetü Ebi Ca'fer, Medinetü'l-Mansur, dairevi planı dolayısıyla el-Medinetü'l-müdevvere, ez-Zevra ve Medinetü'l-hulefa isimleri de verilmiştir (Yiğit, 2008, s. 52). Evliya Çelebi (2001), Hz. Peygamber zamanında, onun huzuruna giderek müslüman olan Bağ ve Dâd adlı bir baba-oğuldan bahseder. Irak'a döndüklerinde bir kale yapmak için Hz. Peygamber'den izin isteyen bu kişiler, peygamberin olumlu cevabıyla şehirde bir kale inşa ederler ve kalenin ismi bu kişilerin adlarından oluşur:

Çünkü Hazret-i Risâlet'e kırk yaşında “إِقرأ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ”²⁹ geldikde, Bâğ ibn Dâd bin Ankâyi'd-Dâr-ı ber-murâd evlâd-ı Amâlika'dan idi. Hazrete gelüp Bâğ ve pederi Dâd huzûr-ı Resûl'de îman ile müşerref olup Melik Bâğ bir kal'a âbâd etmeğe Hazret'den izin taleb etdi. Hazret dahi izin verüp “Dâr-ı Nu'mân-ı na'îmân dârü'l-hilâfe-i dâr-ı Bağdâd ola” buyurmuşlar. Andan Bâğ ve pederi Dâd hâk-i Irâk'a gelüp hâlâ şimdiki Bağdâd'ın esâsına şürû' edüp Hazret'in nübüvveti gününden tâ hicret-i Resûl'ün evvelki senesinde tamâm olup Bâğ ve pederi Dâd binâ etmeğile kal'a-i Bağdâd denilmesinin vech-i tesmiyyesi oldur (s. 234).

Bazı araştırmacılar kelimenin anlamının Ârâmîce kökenli olduğunu ve “koyun ağılı” anlamına geldiğini iddia ederlerken, Hammurabi kanunlarında

²⁹ 96/Alak, 1. Ayet. إِقرأ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ “Yaratan rabbinin adıyla oku!”

“Bagdadu” şehrinden bahsedilmesi kelimenin Farsça’nın etkisinden önce de var olduğunu göstermekte ve aynı şekilde Bâbil Kralı Mardukapaliddin dönemine ait bir sınır taşında Bağdat’tan söz edildiği, II. Adadnirari’nin yağmaladığı yerler arasında “Bagdadu” adlı bir yerin bulunduğu bilinmektedir (Ed-Dûrî, 1991). Bu nedenlerden ötürü “Bağdad” isminin çok eski olduğuna kanaat getirebiliriz.

Bağdat ayrıca, “esenlik ve barış yurdu” olarak anlamlandırılabilir Medinetü’s-selam ve Daru’s-selam isimleriyle adlandırılır (İbn Battuta, 2004, s. 316). “Daru’s-selam” *Kur’an*’da “huzur yeri” anlamında, cennet için kullanılan bir tabirdir. *Seyahatname*’de birçok kere “behişt-abad” olarak vasıflandırılan şehir, güzelliğiyle cennete benzetilmektedir. Kuruluşundan itibaren büyüklüğü, görkemi ve asırlar boyunca İslam medeniyetinin önemli bir merkezi olması sebebiyle Bağdat; Ümmü’l-dünya, Seyyidetü’l-bilad, Cennetü’l-arz, Kubbetü’l-İslam, Daru’l-hilafe, Gurretü’l-bilad, Mecmeu’r-rafideyn gibi isimlerle de anılmıştır (Yiğit, 2008, s. 53).

Bağdat’ın tarihi, Abbasî halifesi Ebu Ca’fer el-Mansur ile başlatılır ve el-Mansur’un şehrin banisi olduğu söylenir. Sekizinci yüzyılda Mansur’un kurduğu bu şehrin yepyeni bir şehir olduğu kabul edilirken (Streck, 1979a, 196) aynı zamanda araştırmacılar, sonradan hilafet merkezi olacak bu yerin eski zamanlardan beri yerleşimin olduğu bir bölge olduğu konusunda hemfikirdirler. Bununla ilgili olarak, Bağdat’ın bulunduğu mevkinin yakınlarında Heremdad adlı bir hükümdarın kurduğu ve onun adını taşıyan eski bir yerleşim yerinden bahsedilir. Evliya Çelebi (2001), Heremdad şehrini şöyle anlatır:

Manzara-i evvel oldur kim müverrihân-ı Arab u Acem ve Hind ü Sind ü Rûm ve nükte-pezîrân-ı zevi’l-mefhûm kavilleri üzre ba‘de’t-Tûfân Ays evlâdlarından Heremdâd nâm bir melik bir kal‘a-i azîm ü hısn-ı hasîn ü sedd-i metîn binâ edüp anın ismiyle müsemmâ Heremdâd nâm bir sûr-ı âbâddandır. Hâlâ bu imâr olan Bağdâd’dan aşağı Eski Bağdâd dedikleri şehr-i Heremdâd idi (s. 233).

MÖ 900 ile 775 yılları arasında hüküm süren Keyanîler'in Bağdat yakınlarında bahçeleri bulunduğu (Streck, 1979a, s. 196) söylenmekte ve Dicle'nin batı yakasında MÖ 1100 tarihli bazı taşlarla, üzerinde milattan önce altıncı yüzyılda yaşamış Babil kralı II. Nebuchadnezzar'ın isminin yazılı olduğu bir takım tuğlalar bulunduğu kaydedilmektedir (Rawlinson, 1910, s. 197). Ayrıca Bağdat'ın güneyinde bulunan Sarat şehrinin kuzeyinde, Dicle'nin batı yakasında, yıllık panayırların kurulduğu Bâdûreyâ şehri olduğu belirtilir (Streck, 1979a, s. 196). Şehrin batı kısmı sonradan büyük pazar mahallesi hâline gelen Kerh ismiyle adlandırılır. Eski yerleşim merkezlerinden bazıları, Dicle'nin batı yakası ile Kerh yakınındadır ve bunların büyük bir kısmının Ârâmîler'e ait olduğu kaydedilir (Ed-Dûrî, 1991). Xenophon'a göre Ahamenidler Bağdat yöresinde geniş bahçelere sahiptiler ve Sasanîler döneminde Dicle'nin iki yakasını birleştiren bir köprünün ve bir sarayın inşa edildiği kaydedilmektedir (Streck, 1979a, s. 196).

Bu bilgiler doğrultusunda Abbasî Halifesi Mansur'un bu şehri, İslam öncesi devirde pek çok yerleşim alanının bulunduğu bir yerde kurduğu söylenebilir. Mansur, şehrini kurmak için bir süre elverişli bir yer aramış, sonuçta Dicle bölgesini seçmiştir. Yakubî (2002), Halife'nin, 759 yılında gördüğü Bağdat için yaptığı değerlendirmeyi şöyle anlatır:

Vallahi burası babam Muhammed b. Ali'nin dediği yerdir; buraya yerleşeceğim ve bir şehir kuracağım. Benden sonra da oğlum buraya yerleşecek. Allah'ın takdiri bize kısmetmiş; zira Cahiliye'deki ve İslam dönemindeki hükümdarlar burayı fark edememişler. Dünyaya bir alamet olan, batısında Fırat'ın, doğusunda Dicle'nin yer aldığı, Dicle ile Fırat arasındaki yarımada ile ilişkin rivayetleri doğruluyor ve delilleri görünüyor. Basra, Vasil, Übülle, Ahvaz, Faris, Umman, Yemame ve Bahreyn'den gelen her şey Dicle vasıtasıyla buraya ulaşır; burada yüklenir ve indirilir. Aynı şekilde Musul, Diyar-ı Rabi'a, Azerbaycan ve Ermeniyeye'den gelen her şey yine gemiyle Dicle üzerinden taşınır. Diyarı Mudar ve Rakka, Şam, Suğür, Mısır ve Magrib'den gelenler de gemilerle Fırat'ta taşınır; burada yüklerini boşaltırlar ve tekrar yüklenirler. Cebel, İsfahan ve Horasan bölgelerinin insanları da bu yolu kullanırlar. Allah'a hamt olsun ki, sanki burasını benim için saklamış; ben ise Allah'ın bana sunduğu şeyin farkında değilim. Vallahi ben buraya

yerleşeceğim ve hayatımı burada geçireceğim. Çoluk çocuğum ve benden sonra gelenler de buraya yerleşecekler. Burası dünyanın en mamur şehri olacak (s. 20).

Mansur'un Medinetü's-Selam ismini vereceği Bağdat'ın inşasına, Irak ve dışarıdan gelen, rivayetlere göre yüz bin işçi ile 762 senesinde başlanır. Dört sene süren inşa süreci sonunda Bağdat, bir merkez etrafında daire şeklinde genişleyen, tam ortasında halife sarayının bulunduğu bir kent hâlini alır (Streck, 1979a, s. 197). Bağdat, İslam tarihinde şehir planlamasının ulaştığı zirve nokta olarak görülmüş, ilk dönem İslam tarih ve coğrafya kaynaklarında, dünyada dairevi plan üzerine kurulmuş ilk şehir olarak anılmıştır (Yiğit, 2008, s. 48).

Halife Mansur'dan sonra sırasıyla Muhammed Mehdî, Musa Hadî, Harunü'r-Reşid, Muhammed Emin ve Abdullah Me'mun halife olur. Bu halifeler zamanında Bağdat büyük bir gelişme kaydeder, özellikle Harunü'r-Reşid dönemi Bağdat tarihinin en parlak dönemi olarak zikredilir (Streck, 1979a, s. 198). Şehir, elli seneden daha az bir süre içerisinde, dünya zenginliklerinin bir araya geldiği, İstanbul şehrinin rakibi olabilen, uluslararası ehemmiyet elde etmiş bir merkez olmuştur (Hitti, 1989, s. 463).

Bağdat, Emin ve Me'mun'un halifelik mücadeleleri sırasında yakılıp yıkılır. Şehrin ilk muhasarası olarak tarihe geçen bu hadiseden sonra Emin öldürülmüş, Me'mun, 833'te vefat edene kadar halifeliği sürdürmüştür (Sutay, 2013, s. 63). Me'mun'un ölümüyle hilafeti devralan Mu'tasım, hilafet merkezini Bağdat'tan Samarra'ya taşır, Mu'temid ise 892 senesinde merkezi Bağdat'a tekrar nakleder (Streck, 1979a, s. 199). Bağdat, tüm bu mücadelelere rağmen ilim, medeniyet ve ticaret merkezi olmayı sürdürür. Şehir, Harran ve Basra ile birlikte, dokuzuncu ve onuncu asırlarda ilmin en yüksek seviyelere ulaştığı ve en mühim ilim ve medeniyet merkezleri arasında yer alır (Barthold & Köprülü, 1984, s. 32). Burada bulunan

çeşitli müesseselerde ilim, kültür ve sanatta en önde gelen el-Hârizmî, Fârâbî, İbn Sînâ, Birûnî, Gazzâlî ve Zemahşerî gibi şahsiyetler yetişir (Özaydın, 1991).

Büveyhîlerden Deylemî Ahmed Mu'izzü'd-devle 945'te Bağdat'ı zapt eder. Bu dönem, Bağdat'ta anarşinin hüküm sürdüğü; Sünni, Şii ve Türkler arasında kanlı kavgaların meydana geldiği ve bu durumun olağan bir hâl olarak görüldüğü bir devirdir. Halk da bu karışıklıktan faydalanarak yağma ve soygunculuktan geri durmazken halife Kâim, Selçuklu Tuğrul Bey'den yardım ister. Bunun üzerine Tuğrul Bey, 1055 senesinde Bağdat'a girerek şehirde asayişi sağlar (Baysun, 1979a, 200). Moğol istilasına kadar Abbasî halifelerince yönetilen bölge, Sünnilerle Şiiler arasında sonu gelmeyen ihtilaflardan faydalanan Hülagü ve ordusunun, 10 Şubat 1258'de şehrin surları önüne gelmesiyle kötü bir sürece girer. Moğollar şehri yağmalar, kütüphaneleri tahrip ederek kitapların bir kısmını yakıp bir bölümünü Dicle'ye atarlar (Ed-Dûrî, 1991). Hülagü, Bağdat'ın bütün hukukçuları ve ileri gelenlerini idam ettirmiş, ordusu ise şehrin her köşesine ve hilafet saraylarına saldırmış, Bağdat'ta kırk gün boyunca sürececek korkunç bir katliama imza atmıştır (Zeydan, 2015, s. 543). Bu hadiseden sonra Abbasî Devleti yıkılır. Birkaç şair ve yazarın dışında çok az kişi Abbasî Devleti'nin yıkılmasına teessürle yaklaşmış, devletin yıkılması, İslam dünyasında herhangi bir yankı uyandırmamıştır (Barthold & Köprülü, 1984, s. 171). Bununla birlikte Moğol istilasının, İslam medeniyetinin duraklamasına sebep olduğu muhakkaktır (Ed-Dûrî, 1991).

Bağdat, 1340 yılına dek İlhanlı hâkimiyetinde eyalet merkezi olur ve sonrasında Celayirli yönetimine geçer. 1401 senesinde Timur tarafından işgal edilen şehir; 1410 yılında Karakoyunlu, 1467 yılında Akkoyunlu hâkimiyetine girer. 1508'de Şah İsmail yönetimindeki Safevî Devleti sınırları içerisine dâhil olan

Bağdat, 1534'te Osmanlı egemenliğine girene kadar Osmanlı ile İran arasında birçok mücadeleye sahne olur (Tuğlacı, 1985, s. 318).

Kanunî Sultan Süleyman'ın, Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap³⁰ bölgelerine düzenlediği Irakeyn Seferi sonucunda Bağdat, 1534 yılında Osmanlı hâkimiyetine geçer (Emecen, 1999). Padişah, dört ay süreyle şehirde kalır. 16. yüzyılın en önemli şairlerinden Fuzulî, ünlü Bağdat Kasidesi'ni sultana burada takdim eder (Uzunçarşılı, 1988, s. 333). Şair, Bağdat için Darü's-selam ve Burc-ı Evliya sıfatlarını kullanmış, şiirinde Bağdat'ın hem hilafet hem saltanat merkezi oluşunu dile getirmiştir.

Fuzulî'ye göre Bağdat; havası ve suyu her mizaca uygun, zulmün kalıcı olmadığı ve zalimin payidar kalamadığı bir şehirdir. Fakat birkaç zamandır küfrün Bağdat'ı istila etmesi İslam'ı güçsüzleştirmiş; şehirde cehalet yaygınlanmış, ilim ehli itibarsızlaşmıştır. Kanunî'nin Acem ve Arap fetihleri ile Bağdat'ın bu hâlimden eser kalmaz, çünkü padişah şehrin her köşesinde adalet kandilleri yakmış, şehrin her mülküne feyiz (bereket, ilim ve ihsan) ırmakları akıtmıştır:

Buğ'a-i Bağdād'uñ etmiş vaşfını Dārü's-selām
Kim ana teslīm ü taḥsīn ede her kişver ki var

Evliyā burcı demiş zīrā ki ḥāk-i eşrefi
Buğ'a buğ'a evliyāu'llāha olmuşdur mezār

Ḥabbezā Bağdād-ı ḥayr-encām ü cem'iyet-eşer
Kim olupdur mazḥar-i āsār-ı luḡf-ı Kirdigār

Hem ḥilāfet ḥükmini hem saltanat fermānını
Bundan etmiş 'āleme cārī mürūr-ı rūzgār

Bundadır bākī nişān-ı mu'cīz-i Ḥayrū'l-beşer
Ṭāk-i Kistrā nüṣṣa-i mülk-i mülūk-i kām-kār

Bunda olmuş ḥuccet-i ḥük-m-i ḥilāfet munṭavī
Bundadır ḥāk-i ḥilāfet-ḥīz-i ḥatm-i Çār-yār

Bunda bağlanmış ġazā şem-şīrīni Sultān-ı Rūm
Bunda şalmış sāye-i iḡbāl Şāh-i Zū'l-feḡār

³⁰ Irak-ı Arap; Musul, Bağdad ve Basra şehirlerinin bulunduğu, Irak-ı Acem; İran topraklarındaki Hemedan, Kirmanşah vs. şehirlerinin bulunduğu bölgelere verilen addır.

Bunda kılmış sırr-ı Hâk âhir Şehîd-i Kerbelâ
Bundadır tahkîk-i şıdk ü kizb için dârü'l- 'iyâr

Bunda olmuş münteşir feyzi İmâm-ı A'zam'ın
Bunda bulmuş behre-i 'ilm-i şerî'at intişâr

Bundadır Ma'rûf'a ser-menzîl Cüneyd'e cilve-gâh
Bundadır Behlûl'e zencîr-i cünûn Manşûr'a dâr

Destin itmiş seyr biñ Hâtem gibi şahrâ-nişîn
Şehrin itmiş taht biñ Nûşirevân tek şehir-yâr

Bunda olmuş şıyt-i ihsân ü kerem âfâk-gîr
Bunda bulmuş ma'delet resmi şiyâ' ü iştihâr

Şahn-ı şahrâsında biñ Leylî vü Mecnûn cilve-ger
Kûh-sârı üzre biñ Ferhâd ü Şîrîn bâde-h'âr

Her ğarîbe nâzenîn şehir ü vilâyâtı vâtan
Her mizâca mu'tedil âb ü hevâsı sâz-kâr

Türbet-i makbûli birr ü fâcire te'sîr-bahş
Hâk-i pâki şûret-i her niyyete âyîne-dâr

Bu mücerrebdür ki bulmaz zulm bunda imtidâd
Bu muqarrerdür ki zâlim bunda olmaz pây-dâr

Gerçi bir kaç gün felek hayl-i belâ ta'yîn idüp
Kılmağ isterdi bu mülküñ raht-ı 'ayşın târ-mâr

Küfr müstevlî olup kılmışdı İslâm'ı zebûn
Cehl istilâ bulup itmişdi 'ilm ehlini h'âr

Dutdı dest-i nâle-i mazlûm devrân dâmenin
Şaldı dūd-ı âh-ı dil âyîne-i çehre ğubâr

Çerh fi'l-hâl oldu ol re'yi ğalaţdan münfa'il
Devr fi'l-fevr oldu ol fikr-i haţâdan şerm-sâr

...

Kıldı meşhûr-ı 'Arab fetḥ-i 'Acem târîḥini
Geldi Burc-ı Evliyâ'ya Pâd-şâh-ı nâm-dâr³¹

Rûşen itdi 'adlden her gûşesinde biñ çerâğ
Cârî itdi feyzden her mülküñe biñ cüy-bâr K. 11/2-21, 25-26 (Akyüz, Beken,
Yüksel & Cunbur, 1997)

³¹ H. 941/M. 1534

Amasya Muahedesi ile hukuken Osmanlı Devleti'ne bağlanan Bağdat'ta, I. Ahmed devrine (1590-1617) dek birkaç aşiret ayaklanması dışında önemli bir hadise meydana gelmez (Halaçoğlu, 1991b). I. Ahmed'den sonra merkezi otoritenin sarsıldığı Osmanlı Devleti'nde, Bağdat da isyan çıkan yerler arasındadır. Safevî Şahı Abbas, II. Osman'ın tahttan indirilip katledilmesinden sonra çıkan isyanları fırsat bilerek 1624'te Bağdat'ı zapt eder (Gökçek, 2016, s. 36). Uzun süren mücadeleler, muhasaralar, kıtlık ve hastalığın hâkim olduğu dönemlerden sonra tekrar Safevî egemenliğine giren şehir, IV. Murad'ın 1638 Bağdat seferi ve sonucunda 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Anlaşması ile yeniden Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil olur (Küpeli, 2010, s. 239). Şeyhülislam Yahya, IV. Murad'ın Bağdat fethi için şöyle tarih düşer:

Telh idüp 'ayş-ı kızılbaşı alup dâduñuzı
Alduñuz 'avn-i İlâhî ile Bağdâd'uñuzı³² T. 12 (Kavruk, 2001)

Devletler arasında yüzyıllar boyu süren bu mücadeleler halkı ve sosyal yaşamı büyük oranda etkiler. Evliya Çelebi (2001), Bağdatlılardan âdeti girdapta kalmış bir topluluk olarak bahseder. Eski zamanlardan beri faziletli insanların zuhur ettiği, âlimlerin toplandığı, salihlerin meskeni ve evliyaların şehri olan Bağdat'ı Acem şahı alsa, halka Sünni; Osmanlı alsa, halka Şii demektedir:

Zîrâ bu şehr-i atîk zamân-ı kadîmden berü mecma'-ı ulemâ vü menba'-ı fuzalâ ve mesken-i sulehâ vü burc-ı evliyâdır.... Anınçün şu'arâ vü mü'ellifin ü musannifini bî-hisâbdır.... Bu kavm-i Bağdâd bir girdâbda kalmış kişi gibidir. Bu şehr-i Bağdâd'a Acem şahı istîlâ etse ehl-i Bağdâd'a, 'Ey Nu'mân-ı A'zamî-i Sünnî!' ve Âl-i Osmân mutasarrıf olsa bu ehl-i Bağdâd'a, "Ey Şâhseven Şîî vü Râfîzî vü Hâricî!" derler. Bu hâl üzre ehl-i Bağdâd arada kalmıştır. (s. 254)

Evliya Çelebi (2001), "Şehrengîz-i dâr-ı hulefâ-yı Bağdâd ve ziyâretgâh-ı Irâk-ı behîşt-âbâd" başlıklı 59 beyitlik bir şehrengiz yazmıştır. Bu manzumesindeki

³² H. 1048.

“İki kavm arasında ta‘neden āvāre kalmışlar/Biri ya‘nī ‘Acem şāhı biri hem Rūm sultānı”, “‘Acem geldikde Bağdād’a eyidir mülhid u sūnnī/Urūm geldikde söyler Rāfīzī bī-dīn-i Naşrānī” (s. 257) beyitleri Bağdat halkının durumunu anlatır niteliktedir.

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı Devleti topraklarından ayrılan Bağdat, önce İngiltere himayesine, daha sonra 1921 senesinde İngilizlerin kurduğu Irak Krallığı’nın egemenliği altına girer (Hotinli, 1979, s. 212).

Gazellerde Bağdat; konumu, Dicle, Fırat ve Şat nehirleri, ayyarları, çeşitli tarihî meseleleri, sevgilinin bazı güzellik unsurları, âşığın gönlü, “Âşığa Bağdat ırak olmaz” ve “Yanlış Bağdat’tan döner” darbimeselleri, şehirdeki güzeller, tohum, kahve, kumaş ve hatt-ı Bağdat ile yer alır.

3.16.2 Bağdat’ın siyasi geçmişi ve fethi

Bağdat’ın Moğollarca yakılıp yıkılması birçok beyte konu olmuş, şairler, yağmalanan Bağdat şehrini âşıkların sevgilinin aşkıyla yanan ve yıkılan gönüllerine benzetmişler; âşıklar, Bağdat gibi bir şehrin bile yakılıp yok olduğu bir zamanda kendi gönüllerinin geldiği hâli olağan görmüşlerdir. Ahmedî (ö. 1410’dan sonra);

N’ola gönülñ Rūm’ı yıhılsa Aḥmedī
Çün yıhıldı Şām u Bağdād u Haleb G. 64/7 (Akdoğan, 2017)

beytinde, şair kendi gönül ülkesinin yıkılmasına şaşırması gerektiğini dile getirirken; Şam, Bağdad ve Halep’in dahi yıkıldığına işaret eder.

Şairin aşağıdaki beytinde; Bağdat ile Şam’ın yıkılıp yakıldığı gibi âşığın gönlü de sevgilinin aşkıyla tamamen yanmış ve yıkılmış hâldedir:

Şöyle kim yıhıldı vü yahıldı Bağdād-ıla Şām
‘İşkuñ ile yıhdı yahdı gönülñ Mısr’ın temām G. 447/1 (Akdoğan, 2017)

Benzer olarak;

Şām u Bağdād’uñ ser-encāmını çün gördüñ nedür
Tā ser-encām unudıla cām içelüm şubh u şām G. 447/4 (Akdoğan, 2017)

beytinde Bağdat’ın da içerisinde bulunduğu bölgede meydana gelen farklı grupların şehri ele geçirmek amacıyla sergilediği mücadeleler neticesinde bölgenin geldiği durumu; Şam ve Bağdat’ın başından geçenleri unutmak için sabah akşam şarap içmeyi önerir.

Daha önce bahsedildiği gibi Bağdat Osmanlı ile Safevî devletleri arasındaki mücadelelerin merkezlerinden biri olmuştur. Osmanlı Devleti tarafından önce Kanunî zamanında sonra IV. Murad devrinde olmak üzere iki defa fethedilen bu şehir için şairler birçok şiir kaleme alır. Cenabî Paşa (ö. 1561-62); her padişah Süleyman Han gibi Bağdat’ı fethedemez dediği;

Açamaz gönlin bilâdın iy Cenâbî her melîk
Hân Süleymân gibi her şeh feth-i Bağdād eylemez G. 107/5 (Kesik, 2018)

beytinde, Bağdat ve gönül arasında alaka kurar. Nasıl ki Bağdat’ı her hükümdar fethedemez, âşığın gönül mülkünü de her melik/sevgili gamdan azat edemez.

Fevrî (ö. ?)’nin;

Kızıl başlar çıkup bağrumda dil Bağdād’ıdur kaşdı
Yitiş şāhum yitiş mülkünde oldı surh-ser peydā N. 419/4 (Gıynaş, 2017)

beytinde, “kızıl baş” ile âşığın gönlünde açılan yaralar kast edilmiş ve padişahın/sevgilinin yetişerek âşığın gönül Bağdat’ını bu yaralardan kurtarması dilenmiştir. Bu hayalin yanı sıra beyitte, Osmanlı’nın Safevî devleti ile mücadelesi ve Sünni-Şii çatışmalarına gönderme yapıldığı söylenebilir. Amaçları Bağdat’ı almak olan kızılbaşlara karşı padişah imdada çağrılmaktadır.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Ravzî’nin;

Kızılbaşlarla zeyn it turma dil Bağdād’ın ey ‘âşık
Bilinmez kadr ü kıymet mülk-i ‘Osmân’da n’eylersin G. 460/3 (Aydemir, 2007)

beytinde, Osmanlı'ya kadir kıymet bilmemesi sebebiyle serzenişte bulunur. Bunun karşılığı olarak ise “Sen de gönül Bağdat'ını kızılbaşlarla süsle” diyen şair, Safevî ve Osmanlı mücadelesine atıfta bulunur. Ravzî, kıymetinin bilinmemesinden dolayı gönlünün yaralı olduğunu ifade ederken bir yandan da gönlü Bağdat'a ve âşığın gönlündeki yaraları kızılbaşla teşbih ederek tarihî açıdan manidar bir söylem oluşturur. Şair;

 Kıldı Bağdād'a sefer ol şeh tutar il yas aña
 Kāfile-sālārı olsun Hızr ile İlyās aña G. 4/1 (Aydemir, 2007)

beytinde, Bağdat seferine çıkan padişaha dua ederken, “İlyas” ve “il yas” arasında cinas-ı tam yapar.

Şeyhülislam Yahya (ö. 1644) Bağdat redifli aşağıdaki gazelinde, Sultan IV. Murad'ın bu şehri fethiyle birlikte Bağdat'ın havasının günden güne değiştiğini, kışının Ürdibehiş'te, yani bahara döndüğünü, padişah eğer iltifat ederse Bağdat'ın baştanbaşa gül bahçesine döneceğini söyler. Şaire göre Bağdat sarayı, buraya gaza etmenin nasip olduğu padişahın temiz/uğurlu ayağıyla müşerref olunca, en yüce cennetin bile kıskandığı yer olur. Yahya gazelini, Bağdat'ın din âlimlerinin ve önde gelenlerinin, padişaha himmet etmeleri yönündeki duasıyla bitirir:

 Gün-be-gün mu'tedil olmakda hevā-yı Bağdād
 Gayret-i ürd-i bihişt oldu şitā-yı Bağdād

 İltifāt itse o şeh ser-be-ser ola gülzār
 Bu hevāyile bu āb ile fezā-yı Bağdād

 Nice sultān-ı guzāt olmaya Sultān Murād
 Ki cenābına naşīb oldu ğazā-yı Bağdād

 Feth idüp maḳdem-i pākiyle müşerref olıcak
 Reşk-i firdevs-i berīn oldu sarāy-ı Bağdād

 Dā'imā pādişehe eyleye himmet Yahyā
 A'zam-ı müctehidīn ü küberā-yı Bağdād G. 43 (Kavruk, 2001)

Hisalî (ö. 1651), IV. Murad'ın Bağdat'ı fethini beklediğini şöyle ifade eder:

Ey Hişālî umaruz luṭf-ı Ḥudādan ki bu yıl
Ḥān Murād'ıñ naẓar-ı himmeti Bağdād'a ola G. 3/5 (Ercan, 2008)

Şair aşağıdaki beytinde ise Bağdat ve Kerbela'nın fethi konusunda askeri ve sultanı dikkat etmeleri hususunda uyarır:

Bağdād u Kerbelā'nuñ fethine diḳḳat itsün
Serdār bir taraḑdan ḥünkār bir taraḑdan G. 355/3 (Ercan, 2003)

Behiştî (ö. 1571), nasıl Rum sultanı Bağdat'ı alıp mamur etmişse; sevgilinin hayalinin de şairin gönlünü mamur ettiğini dile getirir:

Ey Behiştî geldi gönlüñ şehrini yaptı ḥayāl
Nitekim Bağdād'ı ma'mūr eyledi sulṭān-ı Rūm G. 331/5 (Aydemir, 2000)

Feyzî (ö. 1771), çeşitli musiki makamlarına yer verdiği gazelinde, Bağdat'ın fethini duyanların soluğunun kesildiğini ifade eder:

Gūş idenler feth-i Bağdād'ı ḳalır dem-beste līk
Çār-gāh ile hevā-tebdīl ider ehl-i mecāz G. 50/5 (Karagöz, 2004)

Hanyalı Nurî (ö. 1815), her kim adalet Bağdat'ının/şehrinin yolunun saliki olursa Sultan Murad gibi muradına erer, der ve Bağdat'ın Sultan Murad tarafından fethine atıfta bulunur:

Her kim ki sālīk-i reh-i Bağdād-ı dād olur
Sulṭān Murād gibi o da ber-murād olur G. 199/1 (Aydın, 2009)

Şuhî Bengizade (ö. 1738)'nin;

Ḳıldı ġāret bu göñül mülkini Ḥaccāc-ı ġamuñ
Gitmesün pādişehüm elden o Bağdād meded G. 46/3 (Çukurlu, 2012)

beytinde, sevgilinin gam Haccac'ının, âşğın gönül mülkünü yağmaladığından söz edilir. Haccac (ö. 714); Emevî Devleti'nin Irak valisidir, valiliği döneminde Irak'ı çok sert tedbirler alarak idare etmesi ve örneği görülmemiş şekilde kıyım yapması sebebiyle Haccac-ı zalim olarak anılagelmiştir (Şen, 2014, s. 1870). Şair, zalimliği ile tanınan Haccac ile sevgili arasında ilgi kurar. İkinci mısrada, padişahı/sevgiliyi

Bağdat'ın elden çıkmaması için yardıma çağıran Şuhî Bengizade'nin, Bağdat'ı gönül ile ilişkilendirdiği muhakkaktır. Fakat bunun yanı sıra, 17. yüzyılda Bağdat yönetiminde meydana gelen çeşitli mücadeleler başka bir yoruma daha kapı aralar. IV. Murad'dan sonra Bağdat ve çevresinde meydana gelen yeniçeri itaatsizlikleri ve bölge aşiretlerinin ayaklanmaları, Basra'nın çeşitli kişilerin eline geçtikten sonra İranlıların hâkimiyetine girmesine neden olması Bağdat'ın durumunu da zora sokar (Baysun, 1979a, s. 211). Şairin beyitte bu siyasi duruma işaret ettiği düşünülebilir.

Gelibolulu Sun'î (ö. 1533), sevgilinin kirpiklerinin, onun güzeliğini seyretmeye engel olmayacağını söylerken bu duruma örnek olarak Zülfikar'ın Bağdat'ı Rum şahına vermesini gösterir:

Seyr-i hüsne mâni' olmaz ey gönül müjgân-ı yâr
İtdi Bağdâd'ı şeh-i Rûm'a müselleme Zü'l-fekâr G. 33/1 (Yakar, 2018)

Beyitte Zülfikar'ın, Bağdat'ın Şii toplumunu temsil ettiği düşünülebilir. Halkının Şii olması Osmanlı'nın buraya hükmetmesine engel olmadığı gibi; sevgilinin Rum/beyaz yüzünü seyretmeye kılıç gibi olan kirpikleri mani olamaz. Gelibolulu Sun'î, Bağdat'ın tarihî ve toplumsal arka planıyla sevgilinin güzellik unsurları arasında alaka kurar.

3.16.3 Hatt-ı Bağdat

Onay (2016)'ın *Burhan-ı Kâtı*'dan aktardığına göre İran şahı Cem'in kadehinde yedi türlü yazı veya çizgi varmış. Gönül ehli olan kişiler Cem'i örnek alarak kenarı yazılı kadehler kullanmışlar. Mecliste bulunanların şaraba dayanma güçlerine göre, bu çizgiler mikdarınca şarap verilirmiş. Kadehteki çizgilerin adları Hatt-ı cevri, hatt-ı Bağdad, hatt-ı Basra, hatt-ı ezrak, hatt-ı şeb, hatt-ı eşk, hatt-ı kâse ve hatt-ı ferverdinedir. Kadehin ağzına en yakın olan çizgi hatt-ı Bağdad'dır ve hatt-ı Bağdad, kadehin en son dolacak yeri manasına gelmektedir (s. 205).

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Hayrî, aşağıdaki beytin alındığı gazelinde, sevgilinin yeni yeni çıkmaya başlayan ayva tüylerinden bahseder. Sevgilinin yüzünü sahife, ayva tüylerini yazı, benini nokta olarak tahayyül eden şair;

Piyâleden ki zühûr itdi hatt-ı Bağdâdî
Bu devrde aña yâkût-ı nev-nişân okunur G. 64/4 (Şener, 1999)

beytinde, kadehte hatt-ı Bağdâdî'nin ortaya çıktığını söyleyerek, yakut renkli kadehi sevgilinin dudağına/ağızına benzetir. Hatt-ı Bağdâdî, “nev-nişân”, yani yeni ortaya çıkmaya başlamış ayva tüyleridir. Şair, hatt-ı Bağdâdî'nin ortaya çıktığı kadehe bu devirde “yakut-ı nev-nişân” denilir, diyerek çevresinde yeni yeni ayva tüyleri beliren yakut renkli bir dudak hayali kurmuştur.

Şairler bu terkibi, “hatt” kelimesi münasebetiyle sevgilinin ayva tüyleri ile bağlantılı olarak andıkları gibi doğrudan kadehteki şarap miktarını kastedecek şekilde de kullanmışlardır. 18. yüzyıl şairlerinden Halil Nurî;

Bir hat görünürdi püşt-i lebde
Sordum bu mıdır o hatt-ı Bağdâd G. 37/6 (Güler, 2009)

beytinde, hatt-ı Bağdâd terkibi ile sevgilinin ayva tüyleri arasında bağlantı kurar. Sevgilinin dudağı çevresinde ortaya çıkan bu tüyler divan şiirinde yazı olarak da hayal edilmiş; ayva tüyleri yazı olduğunda sevgilinin yüzü çoğunlukla mushafa benzetilmiştir. Sevgilinin dudağı ve ağız ise şekil ve renk bakımından şarap kadehine benzetilir. Beyitte, sevgilinin ağız/dudağı şarap kadehi olarak düşünülmüş ve çevresindeki ayva tüyleri için hatt-ı Bağdâd benzetmesi yapılmıştır. Şair, o bahsedilen, kadehlerin üstüne çizilen hatt-ı Bağdâd bunlar mıdır diye sorar. Hatt-ı Bağdâd, kadehteki son çizgi olması dolayısıyla sarhoş ediciliği düşünüldüğünde, sevgilinin dudağının âşık üzerindeki etkisi de bu beyitte anlatılmak istenen noktalardan biridir, denebilir.

Haşmet (ö. 1768);

Şat gibi āb-ı ıarab akmaz mı vādī-i ğama
Var meyin meydānı sāğarda ıat-ı Bağdād'a dek G. 146/3 (Aksoyak & Arslan, 1994)

beytinde, sarhoşluğun verdiği sevinçten söz ederek, kadehte hatt-ı Bağdad'a kadar şarabın yeri varken gam vadisine mutluluk suyu Şat gibi akmaz mı?, der. Şat, Şattü'l-Arab da denilen, Dicle ve Fırat nehirlerinin birleşmesinden teşekkül etmiş büyük nehirdir. Şarap, kadehin son noktasına, hatt-ı Bağdad'a dek doldurulmuştur; bu hâlde mutluluk suyu gam vadisine Şat gibi akacak, sarhoşlukla birlikte âşık dertlerinden bir nebze uzaklaşarak mutluluk bulacaktır.

Lebîb-i Amidî (ö. 1768) sevgilinin lal gibi kırmızı dudaklarının hatt-ı Bağdad'a kadar neşeyle dolu olduğunu ve bu sebeple şaraba yer kalmadığını söylediği beytinde, sevgilinin dudağını kadehe benzetmiş ve şarabın doluluk derecesini hatt-ı Bağdad tabiriyle açıklamıştır:

Neş'eden pürdür ıat-ı Bağdād'a dek almaz şarāb
La'lüñi maşş eyleyen peymāneler maḥmūr olur G. 31/5 (Kurtoğlu, 2017)

Hayale göre, sevgilinin dudaklarını emen kadehler içkiden sersemler, kendinden geçer. Bu defa sarhoş olan peymanenin kendisidir ve sarhoşluğu sevgilinin hatt-ı Bağdad'a dek şarap dolu olan lal dudaklarından dolaydır.

Kastamonulu Sadî, sakiye seslendiği beytinde, sıra kendisine geldiğinde kadehte hat-ı Bağdad'ı geçirmesini söyler, çünkü âşığın şarap içtiği kadehin çizgisi hatt-ı Bağdad olmalıdır:

ıat-ı Bağdād'ı geçir baña gelince sāķī
'Āşıkā çün ıat-ı sāğar ıat-ı Bağdād yazar (Onay, 2016, s. 205)

Şair başka bir beytinde yine sakiye şarabını doldururken kadehin hatt-ı Bağdad çizgisini geçmesini söyler; eğer şarap Şat gibi akarsa neşesi ve sarhoşluğun verdiği keyif artacaktır:

Cāmda geçsin ḥaṭ-ı Bağdād'ı luṭf et sākīyā
Neş'emiz efzūn olur cūy-ı mey olsa cūy-ı Şaṭ (Onay, 2016, s. 206)

Münif (ö. 1743)'in aşağıdaki beytinde “hat-ı Bağdad”, kadehteki şarap ve sarhoşluğun derecesini anlatmak için kullanılır:

Şaṭ gibi olsa revān mey yine kānūn-ı neşāt
Cāmda neş'e-i nişābın ḥaṭ-ı Bağdād yazar G. 16/3 (Küçük, 1999)

Refi'-i Amidî (ö. 1816) şaraba yazdığı bir gazelinde;

Metn-i sāğar da ḥaṭ-ı Bağdād'a 'āşık dikkat it
Baḥş-i şerḥ-i 'aşkı eyler hep saña izāḥ rāḥ G. 34/2 (Aydemir, 1989)

beytinde, kadehin üstündeki yazıların da hat-ı Bağdad'a âşık olduğunu söyleyerek, şarabın âşığa aşkı izah ettiğini dile getirir.

Raîf (ö. 1847), sevgilinin ayva tüylerinin hayalinin kendisinde irade bırakmadığını, kadeh hatt-ı Bağdad'a kadar dolu olsa dahi onun kendisine gözyaşı kadar bile gelmediğini dile getirir:

Ḥayāl-i ḥaṭtı ile ihtiyārım elde degil
Ki gözyaşı kadar olmaz baña ḥaṭ-ı Bağdād G. 47/4 (Yıldırım, 2016)

Mehmed Nebil (ö. 1818), sevgilinin gözünü, komutasındaki ordusuyla birçok şehri yerle bir eden Hülāgü'ye benzeterek aman vermeyen, merhametsiz ve sarhoş sıfatlarıyla andığı aşağıdaki beytinde; onun hışmının neşvesinin hatt-ı Bağdad'da ortaya çıktığını söyler. Bu beyitten sevgilinin, hatt-ı Bağdad'a kadar dolu bir kadehi içip sarhoş olduğunun anlaşılmasının yanı sıra şairin, hatt-ı Bağdad ve Hülāgü, bî-aman ve hışm sözcükleriyle Hülāgü'nün Bağdat'ı yağmalamasına göndermede bulunduğu düşünülebilir:

Neş'e-i hışmı ḥaṭ-ı Bağdād'da izhār ider
Bir Hülāgü'dur ki mest ü bî-emāndır çeşm-i yār G. 139/3 (Aktaş, 2010)

Sünbülzade Vehbî (ö.1809)'nin; “Fitne-i ḥaṭtı-ı leb-i sākī-i sāğar-be-kefi/Görse añlardı Hülāgü ḥaṭ-ı Bağdād'ından” G. 196/3 (Yenikale, 2011), 18. yüzyıl şairlerinden Bağdatlı Esad'ın; “Siyeh-nüvīs-i kitāb-ı ḥumār-ı ye's oldı/Raḫam-keş-i

ḥaṭ-ı Bağdād gördiğñ gönüm” G. 189/3 (Arbatlı, 2002) beyitleri de bu başlık altında değerlendirilebilir.

3.16.4 Şehrin güzelliği

Bağdat, dünyanın anası ve memleketlerin efendisi (Yakut el-Hemevî’den aktaran Bakır, 2018, s. 176), yeryüzünün cenneti, barışın şehri, İslam’ın kubbesi, iki nehrin toplayıcısı, memleketlerin gözdesi, Irak’ın gözü, hilafetin evi, iyiliklerin ve güzelliklerin toplayıcısı ve zarafetlerle güzelliklerin madeni, aynı zamanda her sanatta istek sahiplerinin erbabı ve her dünyanın her çeşit nadide şeylerinin bulunduğu (Yakut el-Hemevî’den aktaran Bakır, 2018, s. 186), ince latif bir havası, şaraptan daha lezzetli suyu, misk gibi toprağı, gümüş gibi suyu, yakut ve inci gibi taşları olan bir şehirdir (Yakut el-Hemevî’den aktaran Bakır, 2018, s. 190).

Kadı Burhaneddin (ö. 1398), dünyada ancak Bağdat ile/Bağdat’ta mutlu olacağını dile getirdiği aşağıdaki beytinde, bu şehrin bendesi olarak üzüntüden azat olacağını söyler:

Ben dünyāda Bağdād ile dil-şād olısaram
Bendesi olup guşşadan āzād olısaram G. 397/1 (Ergin, 1980)

Nesimî (ö. 1404?), Bağdat’a müştak olduğunu;

Tā ‘Irākīstān’ı gezdüm bir muvaḥḥid görmedüm
‘Āşık-ı Mısr’am velī müştāk-ı Bağdād olmışam G. 248/5 (Ayan, 2014)

beytiyle dile getirir.

Bağdat’ın sularının çok ve tatlı olması sebebiyle şehrin her tarafında bağlar ve bahçeler vardır (Yakubî, 2002, s. 33). Bakî (ö. 1600), baharın gelişiyiyle tabiatta meydana gelen değişimleri anlattığı bir gazelinde, gül bahçesini Bağdat’a, akarsuyu Şat’a benzetir:

Şahn-ı gülşen mülk-i Bağdād oldu āb-ı cūy Şat
Yāsemenler şu yüzinde seyr ider mānend-i baṭ G. 222/1 (Küçük, 1994)

Karamanlî Nizamî (ö. 1473?), âşığın gönlü sevgilinin Şam/siyah saçlarında
iken onun Rum/beyaz yüzünü aramaz; çünkü alışkanlık/yakınlık, herkesin vatanını
Bağdat kadar güzel görmesini sağlar dediği;

Şām-ı zülfinde dil añmaz yüzi Rûm'ını ki üns
Her kişinüñ vatanın kendüye Bağdād eyler G. 35/3 (İpekten, 1974)

beytinde Bağdat, “güzel şehrin” temsilcisi olarak yer alır.

Hisalî (ö. 1651/52)'nin;

Cennet-i a'lâ bilüp Âdem gibi kıldum vatan
Sen baña ey kûy-ı dilber Ka'be vü Bağdād'sın G. 328/3 (Ercan, 2008)

beytinde, âşık için sevgilisinin mahallesi cennet gibidir. Cennet gibi olan bu mekân
ayrıca Kâbe ve Bağdat'a teşbih edilmiştir.

Karamanlî Nizamî (ö. 1473), âşığın gönlünün sevgilinin mahallesini bırakıp
Darü's-selâm'a, cennete/Bağdat'a heves etmeyeceğini söyler. Darü's-selâm ayrıca
selametler evi manasıyla cennet yerine kullanılmakta, Bağdat'ın cennete teşbihi bu
yolla yapılmaktadır. Nizamî'ye göre, insana kendi şehri, en güzel şehirlerden biri
olan Bağdat'tan daha güzel gelir:

Dil ser-i kûyuñ koyup itmez heves Dāru's-selām
Her kişiye kendü şehri yeg gelür Bağdād'dan G. 89/6 (İpekten, 1974)

Hilalî (ö. 1543)'nin;

Mısr-ı hüsnüñi cihān bāğına virmez bu gönül
Kişiye hubb-ı vatan şehrini Bağdād eyler G. 26/3 (Yağmur, 1998)

beytinde, âşığın gönlünün, sevgilinin güzellik şehrini cihanın bahçelerine
vermeyeceği söylenmektedir. “Gönül kimi severse güzel odur” sözünü hatırlatan bu
ifade; vatan sevgisinin, kişiye kendi şehrini Bağdat gibi görmesini sağlayacağı
düşüncesi ile desteklenmiştir.

Gelibolulu Âlî (ö. 1600);

Bağdād'a uğrar ise yolum bāğ-ı dād idem
Gülzār-ı nazmum ile o cāy-ı leṭāfeti G. 1357/4 (Aksoyak, 2018)

beytinde, Bağdat latif, hoş yer şeklinde anılmıştır; şair eğer oraya yolu düşerse, şiir gül bahçeleriyle o latif yeri adalet bahçesi yapmayı dilemektedir.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Kerküklü Ebubekir Müftî Efendi, Bağdat'ı cennete benzetenlerdendir:

Bağdād ismi budur bāğ-ı behişt-i gülzār
Hürlardır görünür şanki derün-ı cennāt G. 24/7 (Aydoğan, 2012)

Kamî (ö. 1724)'nin aşağıdaki beytinde Bağdat'ın feyiz arttıran gül bahçelerinden söz edilir:

Kāmiyā böyle şabūhī gāzelūñ peyrevine
Feyz-bahşendegī-i gülşen-i Bağdād gerek G. 125/6 (Yazıcı, 2017)

Hazık (ö. 1763)'a göre âşığın gönlü Erzurum, Şam ve Irak'ı istemez; gönlü hoş olduktan sonra onun için her yer Bağdat'tır, Bağdat kadar güzeldir:

Ne Erzurūm u ne Şām u 'Irāk'ı ārzū eyler
Hoş olsun göñli yohsa 'āşıkā Bağdād'dır her yer G. 101/6 (Güfta, 2001)

Şuhî Bengizade (ö. 1738), herkesin kendi vatanının kendisine güzel; Bağdat gibi olduğunu dile getirir:

Dirler ey Şūhī şılası herkesūñ Bağdād'dur
Kārye de olsa yine her şehre serverdür vātan G. 166/5 (Çukurlu, 2012)

Herkesi güzelliğiyle kendisine hayran bırakan Bağdat, kimileri için olumsuz bir anlam da ifade edebilir. Örneğin Bağdatlı Ruhî (ö. 1605), memleketi Bağdat'tan ayrılarak Rum'a gitmek istemekte, fakat Bağdat bir “damen-gir” olarak ona engel olmaktadır. Bu sebeple şair kendisini, güzelliğin vücut bulmuş hâli Rum'a, yaratıcının ulaştırmasını diler:

Dil eyler ārzū-yı Rūm u Bağdād ise dāmen-gīr
O hāk-ı behcet-ābāda bizi Perverdīgār ilte G. 983/6 (Ak, 2001)

İstanbul'dan, yani payitahttan uzak olan şairler, kendilerini ispat ve takdir kazanmanın ancak oraya gitmekle mümkün olacağı düşüncesindedirler. Gerek hükümdar, gerekse edipleri destekleyen ve şairlerin intisap edebileceği yüksek

zümreden diğerk şahsiyetler burada bulunur. Bundan dolayı taşrada yaşayan şairler payitahta yaklaşmayı kendilerine amaç edinirler. Böylece hem şiiri değerini anlayacak kişilere kavuşacak hem de şair maddi açıdan rahat bir nefes alacaktır.

Bağdatlı Ruhî gibi, 16. yüzyılın en büyük şairlerinden Fuzulî de;

Fuzulî ister iseñ izdiyâd-i rütbe-i fazl
Diyâr-ı Rûm'ı gözet terk-i hâk-i Bağdâd et G. 41/7 (Akyüz, Beken, Yüksel & Cunbur, 1997)

beytinde aynı durumdan bahseder. Şair, eğer kıymetinin artmasını istiyorsan; Bağdat toprağını terk et, Rum diyarını gözet, şeklinde kendine öğüt verir.

Şair;

Fuzulî eyledi âheng-i 'ayş-hâne-i Rûm
Esîr-i miñnet-i Bağdâd gördüğün gönlüm G. 203/7 (Akyüz, Beken, Yüksel & Cunbur, 1997)

beytinde gönlünü, Bağdat eziyetinin, belasının esiri olarak niteler. Padişahın gölgesinden uzak şehir olarak anılan Bağdat, Fuzulî'nin Rum ayşhanelerinin ahengini söyleyen gönlünü, kendisine esir etmiştir.

Bağdatlı Ruhî (ö. 1605) aşağıdaki beytinde, Rum'u yani Anadolu'yu sefa yeri olarak anarken; bu sefa yerini terk ederek, Hz. Peygamber'in ailesinin binbir sıkıntılar yaşadığı Kerbela'nın yakınlarındaki Bağdat'a gittiğini söyler ve bu nedenle Bağdat'ı mihnet yeri olarak nitelendirir:

Devrden âl-i Resûlün çekdüğün yâd eyledün
Terk idüp Rûm'un şafâsın 'azm-i Bağdâd eyledün G. 679/1 (Ak, 2001)

Daha önce “Bağdat”ın, “Tanrı vergisi” anlamına da geldiğinden bahsedilmişti. Gelibolulu Âlî (ö. 1600) aşağıdaki beytinde, ölmeden evvel, sağlığında dahi Tanrı vergisi cennete girebileceğini; fakat zorlayıcı feleğin, ancak tozunu Bağdat'a iletmediğini söyler. Şair Bağdat'a gitmeyi çok istemekte fakat gerçekleştirememektedir:

Girerdüm sağlıgumda bāğ-ı dād-ı cennet-ābāda
Ġubārum rūzgār-ı zūr-kār iletdi Bağdād’a G. 1199/1 (Aksoyak, 2018)

Âlî, yukarıdaki beytin alındığı gazelindeki;

O cāy-ı bî-mişālūñ behredāram āb u hākinden
Eger gördüklerüm şūfî mişāl olmazsa rū’yāda G. 1199/2 (Aksoyak, 2018)

beytinde de, bir benzeri daha olmayan Bağdat’ın suyu ve toprağından ancak
rüyasında nasiplenebildiğini ifade eder.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Visalî’ye göre, onun gözyaşlarını gören,
Dicle’yi anmaz ve sevgilinin mahallesi öylesine güzeldir ki burayı gören kişi,
Bağdat’tan, onun gibi bir şehirden bile, usanır:

Eşkūmi iden temāşā añmaz olur Dicle’yi
Kūyuñı kılan teferrūc uşanur Bağdād’dan N. 3545 (Köksal, 2018)

Garibî (ö. 1796), Bağdat’ın önemini vurguladığı;

Ser-i kūyuñda ğam-gīnlik baña şād olmadan yegdūr
Saña çākerligūm vālî-i Bağdād olmadan yegdūr G. 42/1 (Tok, 1995)

beytinde, sevgilinin bulunduğu yerde yüreği gam ile dolu olmayı mutluluğa;
sevgiliye köleliği Bağdat’a vali olmaya tercih eder.

Karamanlı Aynî (ö. 1494?)’nin; “Çün sürūr-ı Mısr içinde bulmadum bir şād
evin/Ġam bucağın hūzn ilinde baña Bağdād itmişem” G. 355/5 (Mermer, 1997),
Neyyâr (ö. 1800)’in; “Ümīd-i vaşlile cāyuñ geçer āh-ı firākından/Ser-i kūyın dile
mānend-i Bağdād olsun isterse” G. 89/5 (Altunel, 1995) ve 19. yüzyıl şairlerinden
Suturî’nin; “Bu fānī dehri hoş-ābādī kılduñ seyr-i maḥlūka/Ḳamunuñ meskenüñ
kendilere şan eyledüñ Bağdād” G. 99/8 (Adaş, 2008) beyitleri de burada anılabilir.

3.16.5 Sevgilinin güzellik unsurları ve Bağdat’ın güzelleri

Şairler, sevgilinin güzelliğiyle Bağdat şehrini, çeşitli unsurlarla ilişkilendirerek ele
alırlar. Şehrin isminde geçen “bağ”ın bahçe/yeşillik anlamı sebebiyle, -divan şiirinin

hayal dünyasında bahçeye de benzetilen- sevgilinin yanağı ve yüzü Bağdat’a benzetilir. Kadı Burhaneddin (ö. 1398), sevgilinin güzelliğinin/yüzünün Bağdat’ı için gözlerinin Şat gibi olduğunu söyler. Âşığın gözyaşlarının çokluğunu anlatmak için söz edilen Şat, daha önce de belirtildiği gibi Dicle ve Fırat’ın birleşmesinden müteşekkil büyük bir nehirdir:

Bağdād-ı cemālünçün gözüm çü Şat olmışdur
Kān deñizine gönül talmāğa bať olmışdur G. 64/1 (Ergin, 1980)

Cem Sultan (ö. 1495)’ın, Bağdat’ın önünde nasıl Şat akıyorsa benim de senin yanağının arzusuyla gönülden ağlamam yaraşır, dediği aşağıdaki beytinde; âşığın gözyaşları Şat nehrine, sevgilinin yanağı Bağdat’a benzetilmiştir:

‘Ārızūñ şevkine ağlarsam gönülden yaraşur
Lāzımīdur kim aķa Bağdād öñinde cūy-ı Şat G. 156/4 (Ersoylu, 2013)

Hamdî (ö. 1503);

Hüsn Bağdād’ında yār oldı ḫalīfe bī-ḫilāf
Bu ‘alāmetdür ki ‘Abbāsī-livādur perçemi G. 170/3 (Özyıldırım, 1999)

beytinde, sevgilinin güzellik Bağdad’ının halifesi/padişahı olduğunu dile getirir. Divan şiirinin hayal dünyasında sevgili, güzellik şehrinin veya ülkesinin padişahı olarak anılagelmiştir. Bağdat’ın bu beyitte şehir manasına kullanılmasının yanı sıra beyitteki “halife” ve “Abbasi-liva” ifadeleri, doğrudan Bağdat’ın tarihi ile ilişkilidir. Daha önce de bahsedildiği üzere Bağdat, Abbasi halifeleri tarafından uzun yıllar boyunca yönetilmiştir. Dolayısıyla sevgilinin perçemi Abbasi sancağına benzetilmiş, bu durum sevgilinin güzellik Bağdat’ının halifesi olduğunun alameti olarak yorumlanmıştır. Ayrıca siyah renkli Abbasi bayrağı sevgilinin siyah saçlarını temsil eder. Abbasiler, Hz. Muhammed’in ve Hz. Ali’nin sancaklarının siyah olması sebebiyle sancaklarında, başlıklarında ve kıyafetlerinde siyah rengi çokça tercih ederler (Yılmaz, 2008, s. 241-243).

Ahmed Paşa (ö. 1517), gözünü, Bağdat'ın Dicle'sinin bir alameti olarak vasıflandırdığı aşağıdaki beytinde, “ruh-ı Bağdad” tamlamasıyla sevgilinin yanağını Bağdat'a benzetir. “Bağ” sözcüğünün yanında; Bağdat'ın çiçek, özellikle gül bahçeleri ile meşhur olduğu düşünüldüğünde, divan şiirinin hayal dünyasında güle veya bahçeye teşbih edilen sevgilinin yanağı bu bağlamda Bağdat'a benzetilmiştir denebilir. Âşığın gözyaşları ise bu bahçeleri daima sulamalıdır, çünkü o Bağdat'ın Dicle'sinin bir benzeridir:

Her dem akıd eşküñi yāruñ ruḥ-ı Bağdād'ına
Ey gözüm çünkim nişān-ı Dicle-i Bağdād'sın G. 250/6 (Tarlan, 2005)

Bakî (ö. 1600), sevgilinin yanağını görmeyi arzulayan âşığın gönlünün, onun saçlarında kaldığını dile getirir. Sevgilinin saçı renk bakımından Karabağ ile ilişkilendirilirken, yanağı da bağ ve bahçeleriyle ünlü Bağdat'a benzetilir:

Zülfüñüñ kaldı gönül murḡı Kara Bāğ'ında
Ruḥuñuñ görmege 'azm itmiş iken Bağdād'ın G. 374/2 (Küçük, 1994)

Manastırlı Celal Bey (ö. 1574?);

Pādişāhum şehr-i ḥüsnüñ 'āşıkā Bağdād'dur
Kim lebüñle gamzeñ anda dād ile bī-dāddur G. 105/1 (Güneş, 2013)

beytinde, sevgili o kadar güzeldir ki eğer şair bu güzelliği bir şehre benzetecek olsaydı, o ancak güzelliğiyle meşhur Bağdat olurdu, der. Güzellik ve güzellerin şehri olan Bağdat, sevgilinin güzelliğinde vücut bulmuş; onun dudağı “dad”, yani âşıklara can vermesi sebebiyle “adalet”, gamzesi “bî-dad”, yani âşıkları öldürmesi sebebiyle “zalim” olarak vasıflandırılmıştır.

Bağdat şehri, şiirde güzelliğiyle anılmasının yanı sıra bu şehirde yaşayan güzeller dolayısıyla da karşımıza çıkmaktadır. Bağdatlı Ruhî (ö. 1605);

Nice Bağdād'ı ögüp yürimesünler şu 'arā
Kim ola ḥübları biri birinden a'lā G. 23/1 (Ak, 2001)

beytinde şairlerin, hoşlukta birbirleriyle yarışan güzellerin bulunduğu Bağdat'ı övüp durmalarına şaşılmaz, der.

Şairin;

Bir vilāyet kanı Bağdād gibi kim güzeli
Hem suhan-dān ola hem şūh ola hem ehl-i vefā G. 23/2 (Ak, 2001)

beytinde ise Bağdat'ın güzeli hem güzel söz söylemeyi bilen hem şuh hem vefalı olarak nitelendirilir. Ruhî aşağıdaki beytinde, gönlünün, Rum'un civanlarında vefa olmadığını gördüğünü ve bunun üzerine Bağdat'a yola koyulduğunu söyler:

Rūhiyā Rūm'un cevānānından gördi yok vefā
'Āzim-i 'işret-serā-yı mülk-i Bağdād oldu dil G. 748/8 (Ak, 2001)

Kerküklü Ebubekir Müftî Efendi (ö. 1830), gül endamlı Bağdatlı bir güzelden söz eder:

Bu Bağdād'ın gül endāmı gönüller dāgdār itmiş
Bu Müftî'den su'āl eyle ne cānāndır ne cāndır bu G. 132/8 (Aydoğan, 2012)

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Rıfkî, sevgili gibi bir ay yüzlüyü Bağdat'ta dahi görmediğini dile getirerek çaresizce ona meftun olduğunu söyler:

Görmedim Bağdād içinde sen gibi bir meh-likā
Çāre yok mecbūruñ oldum düşmüşem bir dāra ben G. 82/7 (Altınoluk, 2008)

Yetîm Ali Çelebi (ö. 1553)'nin, “Perçemüñ pür-çîn idüp çok başlu 'ayyār eyleyen/Hatıuñı Bağdād-ı hüsne eylemiş bārū-yı misk” N. 4346/3” (Gıynaş, 2017), Sehabî (ö. 1562)'nin, “Gözlerüm olmuş ser-i kūyuñda ey Bağdād-ı hüsñ/Birisi 'ayn-ı Furāt ü birisi mānend-i Şat” N. 3699/3 (Gıynaş, 2017) ve Osman Nevres (ö. 1876)'in; “Nevres dem urma dil-keş-i Çîn ü Rūm'dan/Ger ehl-i 'aşk iseñ saña Bağdād'dır vatan” G. 252/5 (Kaya, 2017) beyitleri burada anılabilir.

3.16.6 Âşığın gönlü

Gazellerde âşığın gönlünün kimi zaman şehre kimi zaman ülkeye benzetildiği görülür. Ahmed Paşa (ö. 1517)'nin “gönül Bağdat'ı” tabirini kullandığı aşağıdaki beyitte, Yusuf yüzlü sevgilinin hasreti yüzünden ağlayan âşığın gözyaşları, Rum'a dökülen Şat olarak vasıflandırılırken; âşığın gönlü Bağdat'tır:

Mısr-ı hüsnüñ hasretinden her dem ey Yūsuf-cemāl
Nîl-i çeşmümden döker Bağdād-ı gönlüm Rūm'a Şat G. 137/4 (Tarlan, 2005)

Cenabî Paşa (ö. 1561);

Cigerden geçdi peykānuñ dile oldı bu dem mevşıl
Ulaşdı semt-i Bağdād'a geçüp rāh-ı Karaman'ı G. 341/2 (Kesik, 2018)

beytinde, sevgilinin kirpiğinin ciğerden geçerek gönle ulaştığını söylerken, sevgilinin aşkından yanan âşığın ciğeri renk bakımından Karaman şehri ile ilişkilendirilmiş; gönül, semt-i Bağdat şeklinde anılmıştır.

Zatî (ö. 1547)'nin aşağıdaki beytinde âşığın gönlünün Bağdat gibiyken harap hâle geldiği söylenir. Bağdat mamur olmanın temsilcisidir:

İki evli bir köye döndi ḫalīfe-i ferāḫa
Ḥarāba vardı o Bağdād gördüğün gönlüm G. 991/4 (Tarlan, 1970)

Şuhî Bengizade (ö. 1738); aşkın zulmü, gönül şehrini/Bağdat'ını ele geçirdi, güzelliğinin padişahı aşk yağması için Çin ülkesine gider, şeklinde ifade edebileceğimiz aşağıdaki beytinde, âşığın gönlünü şehre benzetirken bu teşbihi Bağdat ve onun yanı sıra mülket-i Çin tabiriyle yapar. Âşığın gönlü ülkeye veya şehre benzetildiğinde, buranın hükümdarı da sevgili olacaktır. Şair, Moğol istilalarını ve yağmalarını hatırlatarak sevgilinin/padişahın; âşığın gönlünü/Bağdat'ı/Çin'i yağmalayıp ele geçirdiğini dile getirmiştir:

Żabt (u) rabt itdi gönül Bağdād'ını Haccāc-ı 'aşk
Şāh-ı hüsnüñ mülket-i Çin'e ider tārāc-ı 'aşk G. 133/1 (Çukurlu, 2012)

Revânî (ö. 1523)'nin aşağıdaki beytinde, âşığın gönlü, sevgilinin Tatar gözleri tarafından yıkılır. Revânî, Moğolların Bağdat istilasını anımsatarak kendi gönlünün Bağdat'ını Tatar gözlü sevgilinin viran ettiğini dile getirir:

Hây cānum çīn-i zülfünden haṭuñ leşker çeküp
Gözlerüñ Tatar'ı yıkdı göñlümün Bağdād'ını ZG. 2304/3 (Gıynaş, 2017)

Refî'-i Amidî (ö. 1816);

Hîşār-ı tendeki Bağdād-ı kalb-i 'āşıkı nā-gāh
Hülāgü Hān-ı gamze aldı mülk-i Mu'taşım başdı G. 260/7 (Aydemir, 1989)

beytinde, vücudu kaleye benzetir; âşığın kalp Bağdat'ını/şehrini sevgilinin Hülagü Han gamzesinin aldığı söyler. Sevgili, gönül yağmacılığı ve istila ediciliğiyle Bağdat'ı yağmalayan Moğol hükümdarı Hülagü Han'a benzetilmiştir.

Nigarî (ö. 1885);

Bezm-i 'uşşāka ki ol yār-ı cefā-cūy gelür
Şehr-i Bağdād'a şanasın ki Hülāgü gelür G. 171/1 (Bilgin, 2003)

beytinde, âşıklarına cefa eden sevgilinin meclise gelişini, Bağdat şehrine gelen Hülagü'ye benzetir.

Sünbülzade Vehbî (ö. 1809), gam ordusunun gönül kalesine Dicle gibi akın etmesi hâlini, Moğol hükümdarı Hülagü Han'ın ordusuyla Bağdat'a saldırmasına benzetir:

Ceyş-i gam Dicle gibi etdi akın hışn-ı dile
Geldi cūşişle Hülāgü yine Bağdād'a meded G. 45/3 (Yenikale, 2011)

Bayburtlu Zihnî (ö. 1859); harap olan gönlü şarabın neşesiyle donatarak, yeniden gönül mülkünün/Bağdat'ının kurucusu olalım, der:

Donadup neş'e-i meyle bu harāb-ābādı
Yeñiden mülk-i dile bānī-i Bağdād olalım G. 217/3 (Erbay, 2014)

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Mislî, gönlünün yıkık olmasına rağmen dışarıdan mamur görünmesini Basra ve Bağdat şehirleri aracılığıyla anlatır:

Ĥatırum vīrānedur ābād şeklin gösterür
Ba‘de-zīn Başra ĥarāb Bağdād şeklin gösterür G. 104/1 (Gökçe, 2015)

Basra, Bağdat’ın 420 kilometre güneydoğusunda bulunan, çeşitli şehirlerin harabeleri üzerinde kurulmuş ve tarihi boyunca birçok işgale ve yağmaya maruz kalan bir şehirdir (Bakır, 1992). “İş işten geçtikten sonra” anlamında kullanılan “Basra harap olduktan sonra” sözüyle de bilinen şehir, âşığın harap gönlünü temsil eder. Bağdat ise âşığın gönlünün dışarıdan görülen mamur hâlidir.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Necmî, güzelliğın padişahı sevgili orduyla gönül şehrine gelerek orayı Bağdat gibi talan etti diyerek, sevgilinin gözlerini/bakışlarını Tatar’a benzetmiş, Bağdat’ın Moğollarca istilasına gönderme yaparak sevgilinin, kendi kalbini ele geçirmesini bu hadiseye teşbih etmiştir:

Ordu çekip yürüdü dil şehrine şāh-ı ĥubbuñ
Bağdād-veş kıldı talan Tatar-ı cünd-i Türkān G. 75/2 (Tiker, 2003)

Osman Nevres (ö. 1876);

Ĥayāl-i fitne-i ģamzeñ dil-i nā-şāda gelmişdir
Şanırsıñ leşker-i Tātār der-i Bağdād’a gelmişdir G. 49/1 (Kaya, 2017)

beytinde, sevgilinin fitneli yan bakışının hayalinin âşığın gönlüne gelişini; Tatar askerlerinin Bağdat kapısına dayanmasına benzetir.

Nailî-i Kadim (ö. 1666)’in; “Döndi Bağdād-ı dile kişver-i cān
‘ahdüñde/Müjeler leşger-i Tātār u Hülāgū’sun sen” G. 259/2 (İpekten, 1970), 18.
yüzyıl şairlerinden Abdullah Sermest’in; “Dāne-i ĥālın geçe mi mürğ-ı cān/İşte bu
Bağdād vīrān oldu gel” G. 55/3 (Şahin, 1999), Subhî (ö. 1548)’nin; “Añdı Yūsuf
ĥüsnini mevc urdı Nīl’i yaşumuñ/Taşdı eşküm Dicle-veş yıkdı gönül Bağdād’ını” N.
7818/2 (Gıynaş, 2017), Mislî (ö. 1869)’nin; “Nazar-ğāh-ı Ĥudā’yı zarb-ı tevĥīd ile
ābād it/Münevver kıl vücūd iklīmını nev-şehr-i Bağdād it” G. 54/1 (Gökçe, 2015),
Osman Şems (ö. 1893)’in; “Dilde zahm-ı laṭme-i ģam elde nān-ı iltifāt/Şöhre-i
Bağdād-ı ten Behlül-i cān ağlar güler” G. 288/4 (Yıldırım, 2013), Osman Nevres (ö.

1876)'in; “Dicleleşmiş kehkeşânı çarh-ı kûsec-meşrebiñ/İstemez Bağdād-ı kâlbîñ bir gün âbād olduğun” G. 238/3 (Kaya, 2017) ve “Ben dağı Nevres n’ola olsam ‘araķ-rîz-i ‘Irâķ/Sîne Bağdād oldu dil Başra iki göz iki Şaţ” G. 123/5 (Kaya, 2017) beyitleri, âşığın vücudunun veya gönlünün Bağdat’a teşbih edildiğı beyitlerdendir.

3.16.7 Bağdat’ın ayyarları

Sözlükte, “Orta Çağ’da İslam devletlerinde devlet otoritesi zayıfladığı zamanlarda ortaya çıkan ve toplum düzenini hiçe sayarak başlarına buyruk hareket eden, işsiz güçsüz, basit halk tabakasının meydana getirdiğı bir zümre” şeklinde açıklanan “ayyar” sözcüğü; Bağdat’ın tarihiyle ilişkili olarak beyitlerde kendisine yer bulur.

Gerek Bağdat’ta, gerek diğerk İslam şehirlerinde “ayyarlar”, “şatırlar” (hilebazlar), “serseriler”, “baldırıçıplaklar” ve “hırsızlar” isimleri verilen birtakım topluluklar ortaya çıkmış, yöneticiler bu zümrelere engel olmakta zorlandığında ve onların varlığı tehlikeli bir durum hâlini aldığında, savaşlarda bu sınıftan yararlanma yoluna gitmişlerdir (Zeydan, 2015, s. 608). Örneğın, sekizinci yüzyılın sonlarında, ayyarlar Bağdat’ta güçlü ve düzenli bir teşkilata sahip olarak Emin ile Me’mun arasındaki mücadelelerde önemli rol oynarlar (Barthold & Köprülü, 1984, s. 158). Halife Emin, kardeşi Me’mun ile olan mücadelesinde, Bağdat’ta kuşatılmış haldeyken, askerî destek olarak ayyarlardan yardım ister (Zeydan, 2015, s. 610).

Bağdat’ın ayyarları hakkında Barthold ve Köprülü (1984) şu bilgileri aktarır:

Bunlar, sadece avret yerlerine futa ve peştemallar bağlayarak ve başlarına hurma yaprağından yapılmış başlıklar koyarak, çırıl çıplak dolaşırlar, yalnız, vücutlarını, hurma yaprağı ve hasırdan yapılmış ve içi kum ve çakıl dolu torbalarla muhafaza ederlerdi. Bu serseri güruhu arasında, boyunlarına çanlar, kırmızı ve sarı sedefli yularlar, gemler, süpürgeler ve kıldan ipler asan çıplak adamlar da mevcuttu. Büyük şehirlerde, anarşinin hüküm sürdüğü iç kavgalar esnasında halka musallat olan bu çapulcu teşkilatı mensupları, kavgı ve anarşi uzun zaman devam ettiğı takdirde, şehri âdeta haraca keserler, kendi hesaplarına vergi toplamağa kalkarlardı. (s. 158).

“Ayyar” sözcüğü gazellerde sevgili ve sevgilinin gözünü kastedecek şekilde karşımıza çıkar. Sevgilinin gözü yağmacı, kan dökücü, kavgacı ve fitneci olarak hayal edilirken sevgilinin kendisi de çapkın ve hileci olarak düşünülür ve ayyara benzetilir. Nesimî (ö. 1404?);

Bağdād’a gel ey kâşîd ilet şol haberi kim
Şol şa‘bedeci dil-ber-i ‘ayyărımı buldum G. 271/9 (Ayan, 2014)

beytinde, sevgiliyi “şa‘bedeci” yani el çabukluğu ile ünlü bir hırsız olarak vasıflandırırken, onun için “ayyar” tabirini kullanır.

Necatî (ö. 1509), kendisinin hâlini ancak Bağdat’taki ayyarlarla karşılaşanların bileceğini söylediği;

Çeşm ü ğamzeñle bilür hâl-i Necâtî’yi şu kim
Tuş gelmiş ola Bağdād’da ‘ayyārlara G. 463/7 (Tarlan, 1997)

beytinde, sevgilinin gönül hırsızı olan göz ve yan bakışlarını Bağdat’ın ayyarlarına benzetir. Şair;

Ser-i kūyuñda bilür ğamzelerüñle hālüm
Şu ki Bağdād’a vara tuş ola ‘ayyārlara G. 465/3 (Tarlan, 1997)

beytinde de bu hayalini tekrar eder.

Hayalî (ö. 1557), sevgilinin yüzündeki -âşığın gönlünü çalan- siyah benini yankesiciye benzeterek, öyle bir hırsızı Bağdat’ın ayyarlarının gece rüyalarında bile göremeyeceğini söyler:

Yüzünde hâl-i Hindū gibi tarrār
Düşünde görmedi ‘ayyār-ı Bağdād G. 5/2 (Tarlan, 1945)

On altıncı yüzyıl şairlerinden Günahkâr, Bağdat’a yolun düştüğünde malını iyi sakla; zira orası fitne ve ayyar doludur, der:

Añsuzda yoluñ çünkü Bağdād’a yitişdi
Key şakla metā’uñ töludur fitne vü ‘ayyār G. 14/8 (Atik, 2010)

Günahkâr, cihan Bağdat'ının ayyarı olarak şeytanı işaret eder:

Bu cihân Bağdād'ınun 'ayyārıdur dīv-i racīm
Key şakın aldırmağıl sermāyeñi 'ağyārına G. 56/11 (Atik, 2010)

Şemsi Paşa (ö. 1580), sevgilinin gözlerinin yaptığı hileleri kendisine Bağdat'ın ayyarlarının dahi yapmadığını söyleyerek, aldatıcılıkta sevgilinin ayyarlardan üstün olduğunu iddia eder:

Göz göre âl itdüğün baña ḥarāmī gözlerün
İtmemişdür kimseye Bağdād'da 'ayyārlar G. 108/2 (Akkaya, 1992)

Yetîm (ö. 1553);

Perçemün pür-çîn idüp çok başlu 'ayyār eyleyen
Ḥaṭṭuñ Bağdād-ı ḥüsne eylemiş bārū-yı misk G. 114/3 (Aktaş, 1996)

beytinde sevgilinin saçlarını, onun güzelliğinin Bağdat'ındaki ayyarlar olarak tahayyül etmiş, ayva tüylerini ise sevgilinin güzellik şehrinin miskten yapılmış kalesine benzetmiştir.

3.16.8 Yanlış hesap Bağdat'tan döner

Sözlüklerde, “Yanlış hesap Bağdat'tan döner” atasözünün anlamı, “Ortaya çıkan bir yanlışlık çok geç de olsa düzeltilebilir” şeklinde verilmektedir.

Ahmed Paşa (ö. 1517) sevgiliye hitap ederek, siyah saçın güzellik ülkenden yüz çevirdiyse o misk kokuluyu/miskini asma, dediği;

Şām-ı zülfün Mısr-ı ḥüsnuñden çevürdiyse yüzün
Aşma ol miskini kim yañlış döner Bağdād'dan G. 240/4 (Tarlan, 2005)

beytinde, “yanlış döner Bağdat'tan” atasözüne yer verir verir.

Âşıklar için sevgilinin bulunduğu yer Kâbe, hatta bazen Kâbe'den daha kıymetlidir. 16. yüzyıl şairlerinden Fevrî'nin aşağıdaki beytinde, âşığın kiblesi sevgilidir; âşık ona giderken şaşırarak Kâbe'ye doğru yol alır. Bağdat daha önce de

belirtildiği üzere Kâbe'ye gidilen yol üzerinde bir şehirdir. Âşık bu durumu “yañlış döner Bağdād'dan” diyerek telafi edeceğini bildirir:

Kūyuña ‘azm eylemişdüm Ka‘be’ye şapmış yolum
Kıblem incinme baña yañlış döner Bağdād'dan N. 5347/2 (Gıynaş, 2017)

Ahmed Paşa (ö. 1517), âşığın gözyaşlarının Kâbe yolundan sevgilinin kapısına Dicle gibi dönmesini, yanlıştan Bağdat'tan döner sözüyle ifade eder:

Döndi yaşum Kâ‘be yolından kapuña Dicle-veş
Dōstum ma‘zūr dut yañlış döner Bağdād'dan G. 241/2 (Tarlan, 2005)

Hasan Ziyaî (ö. 1584), sevgilinin mahallesini bırakıp Kâbe'ye gittinse yanlıştan yola girdin, “yanlıştan Bağdat'tan döner”, geri gel, der:

Ka‘beye gitdünse kūy-ı dil-beri terk eyleyüp
Yol yañulduñ gitme gel yañlış döner Bağdād'dan G. 314/2 (Gürgendereli, 2002)

Haşimî (ö. ?)'nin, “Sevdüğümden ğayrı yok cānā günāhum bilürem/Şuçumı bağışla kim yañlış döner Bağdād'dan” N. 5345/3 (Gıynaş, 2017) ve 18. yüzyıl şairlerinden Çeşmizade Naşid'in, “Şahîh olmazsa erbāb-ı dürüğüñ ger hisābatı/Meşeldir kim döner Bağdād'dan yañlış hisāb atı” G. 99/7 (Zülfe, 1988) beyitlerinde de bu atasözüne yer verilir.

3.16.9 Âşığa Bağdat ırak olmaz

Sözlükte, “Bir şeyi elde etmek için aşırı istekli olan kimseye, bu uğurda katlanacağı fedakârlıklar güç gelmez” anlamı verilen “Âşığa Bağdat ırak olmaz/sorulmaz” atasözüne şiirlerde sıkça rastlanır. Düşünceye göre, Bağdat'ın, hâlihazırda bulunulan yere çok uzak bir mesafede olması sevgiliye ulaşmak için istekli olan âşığın önünde engel değildir; âşık gerekirse sevgili uğruna Bağdat'a dahi gidebilir.

Necatî (ö. 1509);

Nola benden kapuña var ise yirden gökce fark
Olmaz ey Mısr-ı melāhat ‘âşığa Bağdād ırağ G. 264/5 (Tarlan, 1997)

beytinde, sevgiliyle arasında yerden göğe kadar fark olsa dahi, âşık sevgiliye ulaşmak için bu uzun yolu katedecektir, der. Güzelliğin ülkesi olan sevgiliye ulaşmak için Bağdat, âşığa uzak değildir, bu uğurda âşık her türlü özveriyi gösterecektir.

Münirî (ö. 1521?); İstanbul’u görmek istersen Rum’da dahi olsan git; eğer gerçekten görmeyi diliyorsan engelleyici bir sebep ileri sürme, âşığa Bağdat ırak olmaz, der:

Görmek isterseñ Münîr İstanbul’a var Rûm’dan
‘Âşıka Bağdâd ırâğ olmaz getürme ‘özü-i leng G. 154/9 (Ersoy, 2017)

On altıncı yüzyıl şairlerinden Seyyid Mehmed Şerîfî, gözünü aç ve sevgilinin yanına git; gerçek âşığa Bağdat bir adım bile değildir, der:

Yüri ‘azm eyle der-i yâra Şerîfî gözün aç
‘Âşık-ı şâdıka bir hatvece gelmez Bağdâd G. 90/5 (Yazar, 2006)

Gelibolulu Âlî (ö. 1600)’nin aşağıdaki beytinde, nasıl âşığa Bağdat bile uzak olmaz, sevgiliyi görmek için her yere giderse, gönül de sevgilinin saçını seyir için o zalim padişaha/sevgiliye gider, der:

Seyr içün zülfini dil o şeh-i bî-dâda gider
Ey gönül olmaz ırak ‘âşıka Bağdâd’a gider G. 348/1 (Aksoyak, 2018)

Şair;

Mısr-ı vişâle Şâm u Haleb bir konak degül
Dil-ber yolında ‘âşıka Bağdâd ırak degül G. 794/1 (Aksoyak, 2018)

beytinde, âşık için kavuşma şehrine değil Şam ve Halep’in, Bağdat’ın dahi uzak olmadığını söyler.

Asım Arifzade (ö. 1737), sevgilinin hayaliyle bütün cihanı baştanbaşa dolaşsam şaşılmaz; çünkü âşıklar sevgili uğruna Bağdat’a dek gider, der:

N’ola geşt etsem hayâliñle cihânı ser-te-ser
‘Âşık olanlar uzak kalmaz gider Bağdâd’a dek G. 25/3 (Arslan, 2010)

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Bağdatlı Esad, âşığın gönlünün, Dicle nehri gibi akan gözyaşları ile sevgilinin yanına gittiğini söylerken, eski bir mesel olan “Âşığa Bağdat uzak değildir” sözünü hatırlatır:

Gider dil kūy-ı yāre eşk-i çeşm-i Dicle-bārımla
Degüldür ‘âşığa Bağdād uzak eski meşeldir bu G. 225/5 (Arbatlı, 2002)

Bu atasözüne yer verilen diğer beyitler; Enverî (ö.?)’nin; “Bağdād’a gitdi Enverî ol h̄’āce-i cemāl/Ġam çekme gel ki ‘âşığa Bağdād ırak degül” N. 4797/5 (Gıynaş, 2017), Sabuhî (ö.?)’nin; “Ka’be-i kūyuña ey Mısr-ı melāḥat gitdi dil/Bu meşeldür kim degüldür ‘âşığa Bağdād ırak” N. 3849/4 (Gıynaş, 2017), Seyyid Şerifi Mehmed (ö.1630)’in; “Kūyına hemān ‘azm idegör dime ırakdur/İllerde meşel olmaz ırak ‘âşığa Bağdād” G. 83/7 (Yazar, 2006), Mehmed Zihni (ö. 1715)’nin; “Ārzū-mend-i şinā ḥidmet-i Şaṭ’dan kaçmaz/Zihniyā olmaz imiş ‘âşığa Bağdād ırak” G. 191/6 (Alptekin, 2007), Daniş (ö. 1775)’in; “Ḥāne-i kalb-i ḥazīn dūr olamaz kūyuñdan/Çün ba’id olmayıcak ‘âşığa cānā Bağdād” G. 75/6 (Birgören, 2004), 18. yüzyıl şairlerinden Adem Çelebi’nin; “Olamam dūr ser-i kūyuñdan/Diyemem ‘âşığa Bağdād uzak” G. 314/2 (Karakaş, 2010), Hafız Mehmed (ö. 1795)’in; “Ḥoş-āyende meşeldür ‘âşığa Bağdād ırak olmaz/Göñül zann eyleme ey şūḥ senden dūrdur gūyā” G. 10/4 (Atacan, 2014), Kānî (ö. 1791)’nin; “Meşhūr budur ‘âşığa Bağdād ırak olmaz/Rūznāme-i hicrānuñı da ger ideyazdum” G.122/5 (Yazar, 2010), Tahir (ö. 1774)’in; “Bir anda kūy-ı nigāra varır bu peyk-i ḥayāl/Meşeldir ‘âşığa Bağdād olur mu şāhım ırak” G. 104/4 (Büyükkarcı Yılmaz, 2013) ve 19. yüzyıl şairlerinden Sadî-i Karabağî’nin; “Kūy-ı nigāra gitse nola dād uzak degil/Bu bir meşeldir ‘âşığa Bağdād uzak degil” G. 39/1 (Bal, 2012) beyitleridir.

3.16.10 Dicle & Fırat, Şat

Bağdat yakınlarındaki Dicle ve Fırat nehirleriyle bu nehirlerin birleşmesi sonucu ortaya çıkan Şattü'l-Arap adlı büyük nehir; şiirlerde çoğunlukla âşığın gözyaşlarının çokluğunu anlatma amacıyla yer alır.

Ahmedî (ö. 1410'dan sonra);

Gözinden Dicle ahdı Ahmedî'nün
Yıhali göñli Bağdād'ını dil-şād G. 118/9 (Akdoğan, 2017)

beytinde, sevgilinin gönül Bağdad'ını yıkmasından sonra gözlerinden yaşların Dicle nehri gibi aktığını söyler.

Bakî (ö. 1600)'nin aşağıdaki beytinde âşığın gözyaşları Bağdat'ın Dicle'sine benzetilir:

Kūyuñ yolında döne döne ahdı göz yaşı
Seyl-āb-ı dīde Dicle-i Bağdād olup gider G. 141/3 (Küçük, 1994)

Cinanî (ö. 1595);

Beden mışrına zīver Nīl-i eşk-i çeşm-i 'āşıkdur
'Azīzüm āb-rū-yı Dicle'dür etrāfı Bağdād'uñ G. 124/4 (Okuyucu, 1994)

beytinde, nasıl Bağdat'ın etrafı Dicle ile çevriliyse; beden ülkesinin/şehrinin süsü de âşığın gözünden Nil nehri gibi akan gözyaşdır, der.

Vasfî (ö.1512?), gönlüne Bağdat aşkının hakikati tecelli ettiğinden beri, gözyaşlarının oluşturduğu selin Şat'ı utandırdığını dile getirir. Âşık öyle ağlamaktadır ki çağlaması Şat'ı dahi geride bırakmıştır:

Tā esās-ı 'ışk-ı Bağdādī uruldı göñlüme
Seyl-bār-ı eşk-i çeşmümden hacıldür cūy-ı Şat G. 26/4 (Çavuşoğlu, 1980)

Bağdatlı Ruhî (ö. 1605), sevgilinin bulunduğu yeri Bağdat'a; kendi gözyaşlarını da durmaksızın akan Şat'a benzetmiştir:

Kūy-ı yāri şahñ-ı Bağdād ile teşbīh eyledüm
Anda eşküm tırmayup akmakdadur mānend-i Şat G. 565/4 (Ak, 2001)

On altıncı yüzyıl şairlerinden Celilî için sevgilinin mekânı, Bağdat ve Mısır gibidir. Şair, Mısır'ın Nil nehriyle Bağdat'ın Şat'ını gözyaşlarının iki ayağı olarak tasvir eder:

Ey Celilî yâr kūyudur baña Bağdād ü Mısr
Gözlerüm ser-çeşmesinüñ ayağıdur Nîl ü Şat N. 3697/5 (Gıynaş, 2017)

Mehmed Zihnî (ö. 1715), şiirim irfan arsasına Şat gibi akıp çağlamasaydı, hüner Bağdat'ı/şehri susuzluktan yıkılacaktı diyerek şiirini, Bağdat'a can veren Şat'a benzetir:

Teşnelükden yıkılurdu hele Bağdād-ı hüner
Şat gibi 'arşa-i 'irfāna akup çağlamasam G. 239/2 (Alptekin, 2007)

Fasihî (ö. 1743);

İrdi gülzār-ı hayāl-i cū-yı 'aşka eşk-i dil
İrdi gūyā şehir-i Bağdād-ı bihişt-ābāda Şat G. 189/2 (Gökalp, 2001)

beytinde, gönlün gözyaşlarının, aşk ırmağının hayalinin gül bahçesine erişmesini, Şat'ın cennet gibi olan Bağdat şehrine ulaşmasına benzetir.

Sebzî Hafız (ö.?), güzelliğin gül bahçesi gibi olan sevgilinin mahallesi Bağdat gibi olmasaydı; âşığın gözyaşları Şat gibi akmazdı, der:

Olmasa Bağdād-ı kūyuñ ey letāfet gülşeni
Gözlerüm yaşı revān olur mıdı mānend-i Şat N. 3692/3 (Gıynaş, 2017)

Tacizade Cafer Çelebi (ö. 1515) sevgilinin, âşığın gözyaşlarını mahallesinden uzaklaştırmak istemesinin nedenini anlayamaz, çünkü Bağdat'a parlaklık veren Şat'tır:

Eşkūmi kūyından ol dil-ber niçün ırmağ diler
Ca'ferā revnağ viren Bağdād'a çün kim oldu Şat N. 3674/5 (Gıynaş, 2017)

Şair, sevgilinin bulunduğu yeri Bağdat'a, gözyaşlarını Şat'a teşbih eder.

Revânî (ö. 1523)'nin;

Hasret-i Bağdād-i hüsnünden eyā serv-i revān
Dicle-i eşki Revānî'nüñ revāndur hem-çü Şat N. 3675/5 (Gıynaş, 2017)

beytinde, sevgilinin güzellik BaĒdat'ından ayrı kalan  şıĒın gözyaşı ırmaĒı/Dicle'si, Şat gibi akmaktadır.

Halepli Edip ( . 1748?)'in, 15. yüzyılda yaşıamış, ünlü minyatür sanatçısı Bihzad'ı andıĒı;

Her ka an peykerimi h me-i Bihz d yazar
Hey'et-i c y-ı sirişkim Şat-ı BaĒd d yazar G. 247/1 (Mum, 2004)

beytinde, Bihzad'ın kalemi kendisinin yüzünü nakşedecek olsa, gözyaşlarını BaĒdat'ın Şat'ı gibi resmedeceĒini söyleyerek,  şıĒın gözyaşlarını BaĒdat'ın Şat'ına denk tutmuştur.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Refet Mehmed, şeker dudaklı sevgilinin Mısırlı atına binmesi üzerine  şıĒın gözyaşı nehrinin/Nil'inin BaĒdat Şat'ı gibi aktıĒını dile getirir:

Esb-i Mışr 'ye o şekker-lebim olunca s v r
Akıdup N l-i sirişkim Şat-ı BaĒd d etdim G. 207/4 (Tari, 2011)

Sermed ( . 1847);

Girye-i çeşm-i terim durmaz akar ol r tbe kim
S y-ı BaĒd d'a rev n olsa şaşardı  b-ı Şat G. 19/3 (Yıldız, 2002)

beytinde, gözyaşları BaĒdat tarafına aktıĒı taktirde Şat nehrini bile şaşırtacak derecede çok olduĒunu dile getirir.

 şhak ( . ?);

K yu a varmasa olmazdı gözüm yaşı seb l
Gelmese BaĒd d'a olmazdı Fur t'  n adı Şat N. 3676/4 (Gıynaş, 2017)

beytinde,  şıĒın gözyaşlarının sevgilinin mahallesine ulaşınca arttıĒını dile getirir. Bu durumu, Fırat nehrinin BaĒdat'a vardıĒında Dicle ile birleşmesi sonucu Şat adı verilen daha büyük bir nehre dönüşmesine benzetir.

Feyz -i Kefev  ( . 1614);

Seyl-i eşküm k y-ı c n na varup eyler şar r
Nitekim BaĒd d ikl minden ayrılmaz F r t G. 31/3 (Eflatun, 2003)

beytinde; âşığın gözyaşı selinin sevgilinin mahallesine varıp orada kalmasını, Fırat nehrinin Bağdat bölgesinden ayrılmamasına benzetilir. Şair, sevgilinin bulunduğu yeri Bağdat’a, âşığın gözyaşlarını Bağdat dolaylarındaki Fırat nehrine benzetir.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Feyzî, sevgiliyle kavuşma yerini Bağdat şehri ile ifade etmiş; ona kavuşmada ve mutluluğa ulaşmada kendisini engelleyen unsurlardan biri olarak Fırat nehrini saymıştır:

Bağdād-ı vaşl-ı dil-beri feth eylemek güzel
Lakin yolunda mani ‘-i neşât Furât’ı var G. 43/3 (Karagöz, 2004)

Sünbülzade Vehbî (ö. 1809)’nin;

Furât u Dicle-āsā cūşış-i eşk-i revānıñla
O şūhuñ cennet-i kūyun behişt-ābād-ı Bağdād et G. 26/2 (Yenikale, 2011)

beytinde, âşığın Fırat ve Dicle nehirleri gibi coşkuyla akan gözyaşları sayesinde sevgilinin cennet gibi olan mekânı, cennetten daha güzel olarak tasvir edilen Bağdat’a benzemiştir.

Osman Nevres (ö. 1876) “Bağdat” redifli;

Çevirmiş yine Dicle sūr-ı sūr-ābādıñ ey Bağdād
Harāb etmek dilermiş seyl ile būnyādıñ ey Bağdād

Murādı Dicle’niñ bundan nedir endīşe kılmaz mı
Ki bir gün eyleye berbād anı feryādıñ ey Bağdād

Vefāsız Bī-sütūn Ferhād’ı dağda seng-sār etdi
Seniñ seyl içre kaldı gavta-zen Ferhād’ıñ ey Bağdād

Su üzre sābit olmaz naķş cārī bir meşeldir bu
Niçün āb üzre naķş etmiş seni Bihzād’ıñ ey Bağdād

Hülāgū mu kesildi Dicle yoħsa sed çekip taķdīr
Kesildi mi ricāl-i ğaybdan imdādıñ ey Bağdād

Dirīgā hayl-i seyl-i hādīsāta pāy-māl olduñ
Belā-keşlikle meşhūr oldu gitdi adıñ ey Bağdād

Cihāna şayd olunmaz bir Hümā-pervāz iken hayfā
Neheng-i Dicle oldu ‘ākıbet şayyādıñ ey Bağdād

Sūyumca devr eder mi bir daḥi dolābı gerdūnuñ
Olur mu yine ebnā-yı vaṭan dil-şādīñ ey Baġdād

Telāfī bir daḥi mümkin midir “yā leyte mā-fāte”
Olur mu tūtiyā ḥākiñ eser mi bādīñ ey Baġdād

Çeker zencīr sedd-i ḥükmüne elbet bir İskender
Felekdir alır ol bī-dād-gerden dādīñ ey Baġdād

Sirişk-i dīde-i Nevres’den ayrı düşdügiyçündür
Muşāb-ı seyl-i mihnet tarḥ-ı tūfān-zādīñ ey Baġdād G. 34 (Kaya, 2017)

gazelinde şehirde yaşanan sel baskınını anlatır. Dicle nehrinin taşmasıyla sular altında kaldığını anlaşılan şehrin bu hâlini şair, Baġdat’ın Dicle timsahı tarafından avlandığı şeklinde anlatır.

Dicle, Fırat ve Şat’ın çeşitli şekillerde ele alındığı beyitler arasında; Zihnî (ö.?)’nin; “Mısr-ı kūyuñda gören deryā-yı Nīl-i eşkümi/Dir revān olmış aḡar Baġdād içinde cūy-i Şaṭ” N. 3684/3 (Gıynaş, 2017), 16. yüzyıl şairlerinden Ravzî’nin; “Görmeyelden āh kim Baġdād-ı ḥüsn-i dil-beri/Cūy-ı eşküm oldı hem çün Dicle vü Ceyḥūn u Şaṭ” G. 363/2 (Aydemir, 2007), 18. yüzyıl şairlerinden Feyzî’nin; “Aḡarsa Şaṭt gibi Baġdād-ı ṭab‘a nehr-i mezād/Derūn-ı Feyzî-i şeydā ṭolar ṭaşar boşalır G. 32A1/7” (Karagöz, 2004), Sünbülzade Vehbî (ö. 1809)’nin; “Feleke der mi gülüñ cūy-ı sirişki var iken/Götürür ‘āşıkı Baġdād-ı vişāle ol Şaṭ” G. 134/3 (Yenikale, 2011), Haşmet (ö. 1768)’in; “Şaṭ gibi eşkiñ revān eyle muḥīte k’ola/Mevşil-i Baġdād-ı ‘ışk dilde suraġ-ı heves” G. 116/3 (Aksoyak & Arslan, 1994), Zatî (ö. 1547)’nin; “El yuyup benden revān yanuñdan ırmaḡ istedüñ/Eyledüñ Baġdād-i kūyuñda sirişküm cūy-i Şaṭ” N. 3678/4 (Gıynaş, 2017), Şem’î Dede (ö. ?)’nin; “Aḡlasam ey Yūsuf-ı Mısr-ı melāḡat ġam degül/Kūyuña Baġdād dirler n’ola eşküm olsa Şaṭ” N. 3679/4 (Gıynaş, 2017), Şamî (ö. ?)’nin; “Yaşumuñ cūyını kūyuñdan gel ırmaḡ isteme/Şehr-i Baġdād ile şöḡret buldı çün kim cūy-i Şaṭ” N. 3682/3 (Gıynaş, 2017), Sinanî-i Katib (ö. ?)’in; “Seyl-i eşküm ṭolanur Baġdād-ı kūyın şubḡ ü şām/Ey

Sinānī muṣṭaribdür ẓā‘r-ı dilden cūy-i Şaṭ” N. 3686/5 (Gıynaş, 2017), Tali’î Çelebi (ö. 1519)’nin; “Nice aḳar diyeyin dirseñ bu yaşum Dicle’sin/Bir kez ey Mısr-ı melāḥat seyr ide Bağdād’a gel” N. 4825/4 (Gıynaş, 2017), Muhibbî (ö.1566)’nin; “Kūy-i dil-berde gözüm yaşı revān olur revān/Nitekim Bağdād şehrinde aḳardur baḥr-i Şaṭ” N. 3688/4 (Gıynaş, 2017), Osman Nevres (ö. 1876)’in; “Şoñra Bağdād’daki zevķimi añsam Nevres/Ağlasam ḥasret ile Dicle gibi cūş etsem” G. 182/5 (Kaya, 2017), “Çağladıkça Tuna Bağdād gelir ḥāṭırma/Cūşış-i Dicle-i berbād gelir ḥāṭırma” G. 264/1 (Kaya, 2017), Nazmî’nin; “Gülşen-i kūyuñda eşküm n’ola ḥālî olmasa/Hey begüm Bağdād’dan münfekk olur mı cūy-i Şaṭ” N. 3689/3 (Gıynaş, 2017) ve “Eşk-i ‘āşık kūy-ı ma‘şūka virür revnaḳ revān/Nitekim revnaḳ virür Bağdād ü Mısr’a Nîl ü Şaṭ” ZG. 3690/3 (Gıynaş, 2017), Hâmî (ö. 1891)’nin; “Bugün mâtem günidir ṭurma ey ḥūn-ābe-i çeşmim/Revān olduñ Fırāt u Dicle-āsā ‘azm-i Bağdād it” G. 50/4 (Altay, 2008) beyitleri sayılabilir.

3.16.11 Bağdat tohumu

“Bağdat tohumu” nesnenin veya kişinin değerini bildiren bir ifade olarak dilimize yerleşmiştir. Gelibolulu Sun’î (ö. 1533)’nin, sevgilinin yanağındaki beni, gözünün, gönlünden dahi sakındığını söylediği;

Hāl-i ruḥsāruñ ḥayālîni dīde dilden şakınur
Şöyle beñzer kim gelür toḥmı anuñ Bağdād’dan G. 145/2 (Yakar, 2018)

beytinde, sevgili öylesine değerlidir ki sanki sevgilinin tohumu Bağdat’tan gelmiştir. Sevgilinin güzelliğinin derecesini ve nadirliğini Bağdat tohumu tabiriyle bildiren şairin, tohum ile sevgilinin beni arasında benzerlik ilgisi kurduğu; sevgilinin yanağını, gül bahçeleri ile ünlü olan Bağdat’a teşbih ettiği de ayrıca düşünülebilir.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Gedayî;

Bir siyeh-rûdur benefşe hem-ser itme zülfüne
Yire geçsün tohmı anuñ gelmedi Bağdād'dan N. 5349/3 (Gıynaş, 2017)

beytinde, onun kara yüzlü/utanmaz olması sebebiyle sevgiliye, saçını menekşeye benzetmemesini söyler. Şair, menekşenin yere geçmesini diler ve değersizliğini anlatmak için tohumunun Bağdat'tan gelmediğini söyler. Böylece, sevgilinin saçları menekşeden daha üstün tutulur.

Zatî (ö. 1547) aşağıdaki beytinde, âşık ile maşuğun konuşmasına yahut birlikteliğine engel olanı, tohumu Bağdat'tan dahi gelmiş olsa, hile ile dövün/yok edin, der:

Şoḥbet-i 'āşık u ma'şūkda engel olanı
Tohmı geldiyse de Bağdād'dan āl ile eküñ G. 711/2 (Tarlan, 1970)

Kemal-i Zerd (ö. 1488?), Hint karabiberi, sevgilinin misk kokulu benine öykünürse onu öldür dediği;

Öykünürse fülful-i Hindū mu'anber ḥālūñe
Sengsār it tohmı anuñ gelmedi Bağdād'dan N. 5330/2 (Gıynaş, 2017)

beytinde onun kıymetsizliğini, tohumunun Bağdat'tan gelmediğini dile getirerek anlatır.

Adlî (ö. 1512);

Ḥırm-en-i ḥüsninde dil murğına virmez dāneyi
Ol şanem şan kim getürmiş tohmını Bağdād'dan G. 105/6 (Bayram, 2009)

beytinde, sevgilinin, güzellik harmanında âşığın gönül kuşuna tohum/yem vermediğini söyleyerek; sanki sevgilinin tohumunu Bağdat'tan getirdiğini söyler. Beyitte hem tohumun değerine hem de Bağdat'ın uzaklığına gönderme yapılmıştır.

Revanî (ö. 1523)'nin;

Mihr gülşenden çıkar serv-i nigāra öykünür
Bāgbān çün gelmedi tohmı anuñ Bağdād'dan N. 5338/3 (Gıynaş, 2017)

beytinde, güneşin gül bahçesinden doğuşu sevgilinin boyuna öykünmesine ve onu geçmeye çalışmasına bağlanır. Fakat onun tohumu Bağdat'tan değildir; dolayısıyla sevgiliye erişemez.

3.16.12 Bağdat kumaşı

Bağdat şehri 17. yüzyıla dek pamuklu kumaş ve ipek dokumacılığında önde gelen merkezlerdendir (Gürcan Yardımcı, 2016, s. 222).

Nevî (ö. 1599)'nin;

Şām-ı hecrinde baña hoşdur o gül-pîrehenûñ
Bir fenâ şālî niçe atlas u Bağdādî'den G. 336/4 (Tulum & Tanyeri, 1977)

beytinde, Bağdat kumaşı değerli bir kumaş olmasının yanında, âşğın, sevgilinin gül renkli gömleğine tercih etmediği bir kumaştır.

Gelibolulu Âlî (ö. 1600) ise Bağdat'ın ham bezinden bahsettiği;

Bize dîbâ-yı Şāmî kendüdür kirpās-ı Bağdādî
'Abādur şalumuz âyîne-i âl-i abâyuz biz G. 493/3 (Aksoyak, 2018)

beytinde kendilerine göre Şam ipeğinin Bağdat'ın bezi değerinde olduğunu söylerken, kendilerinin; şalları/kumaşları abâ olan, “âl-i abâ”nın temsilcileri olduklarını bildirir. Âl-i abâ, Uludağ (1989) tarafından şöyle açıklanır:

Sünnî ve Şîî hadis kitaplarında yer alan bir rivayete göre, Hz. Peygamber Ümmü Seleme'nin evinde iken, “Ey Ehl-i beyt! Allah kusurlarınızı giderip sizi tertemiz yapmak ister” (el-Ahzâb 33/33) meâlindeki âyet nâzil olmuş, bunun üzerine Peygamber Hz. Ali'yi, Fâtıma'yı, Hasan ve Hüseyin'i abâsının altına alarak, “Allahım, benim ehl-i beytim işte bunlardır; bunların kusurlarını gider, kendilerini tertemiz yap!” diye dua etmiştir.

Şeyh Galip (ö. 1799)'in aşağıdaki beytinde Osmanlı güzeli aba giyer, derviş gönüllüdür, Alevi keten kumaşından elbiseli, yavuz atlıdır ve Bağdat poşusu takar:

Bir 'abâ-püş u yavuz atlı vü Bağdād puşulu
'Alevî-kış ü dervîş-dil ü 'Oşmānlı güzel G. 229/2 (Okçu, 1993)

3.16.13 Mekân olarak Bağdat

Şairler Bağdat'ı uzak bir mekân olarak veya kendilerinin yahut sevgilinin bulunduğu şehir olarak anarlar. Muhibbî (ö. 1566);

Nâmeler gelse kaçan İstanbul-ı âbâddan
Büy-ı zülfini şehir-geh aluram Bağdâd'dan G. 2283/1 (Ak, 1987)

beytinde, İstanbul'dan ne zaman mektuplar gelse, saçının kokusunu şehir vaktinde Bağdat'tan alırım, der. Kanunî'nin savaşta iken haseki Hürrem Sultan ile mektuplaştığı bilinmektedir. Hükümdarın bu gazelini Bağdat seferi esnasında yazmış olduğu düşünülebilir.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Şemsi Paşa, öyle bir şahın kuluyum ki, Bağdat şahı onun kölesi, Mısır sultanı kuludur, diyerek Bağdat ve Mısır'ın ehemmiyetine nazaran kendisinin kulu olduğu padişahın rütbesinin yüksekliğini ifade eder:

Şemsî bir şâh-ı cihānuñ bendesidür kim anuñ
Mısır sultānı kulu Bağdād şāhı çākeri G. 447/5 (Akkaya, 1992)

Gelibolulu Âlî (ö. 1600) aşağıdaki beytinde, 16. yüzyılın en önemli şairlerinden Fuzulî'yi anar. Fuzulî (ö. 1556)'nin büyük ihtimalle Kerbela'da doğduğu, Bağdat ve çevresini kasıp kavuran büyük veba salgını sırasında vefat ettiği, Kerbela'da medfun olduğu bilinmektedir (Karahana, 1996):

Şabā vir müjdemüz āb-ı Furāt u hāk-i Bağdād'a
Fuzulî rûhın ihyā eyleyen 'İsā-edāyuz biz G. 494/6 (Aksoyak, 2018)

Gelibolulu, sabaya, Fırat nehrine ve Bağdat toprağına ulaşmasını ve Fuzulî'nin ruhunu ihya eden birilerinin varlığının müjdesini vermesini ister.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Sadî Karabağî, Bağdat'ın durumundan hoşnut değildir, kendi derdine deva olması için ömrünün büyük kısmı bu şehirde geçen Fuzulî'yi yardıma çağırır:

Gel bir devā kıl derdine sen ey Fuzulî Sa'dî'niñ
Ğarķ oldu seyl-i eşke devr-i Bağdād'a baķ Bağdād'a G. 164/7 (Bal, 2012)

Bağdatlı Ruhî (ö. 1605), Bağdat'ın şairlerinin nazikliğini, sürekli olarak sevgilinin saç ve belini vafsetmeleriyle açıklar:

Ser-i zülfüñle belüñ vaşfın iderler dāyim
Şu 'arāsı güzelüm nāzik olur Bağdād'ıñ G. 636/4 (Ak, 2001)

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Erzurumlu Zihnî, Anadolu'nun tabibi olarak nitelendirdiği kahvenin Bağdat'tan geldiğini dile getirir:

'Azîz-i Mısr'dur metbû '-ı şehr-i Şâm u İstanbul
Tabîb-i Rûm'dur Bağdād'dan eyler sefer kahve G. 290/4 (Macit, 2001)

Fasihî (ö. 1743);

Yazılsa kūyuña bir nāme gūyā ārzū ile
Açar pervāza Bağdādî kebûter gibi perr kâğaç G. 99/4 (Gökalp, 2001)

beytinde, sevgilinin mahallesine arzuyla bir mektup yazılacak olsa, kâğıdın uçmak için Bağdadî güvercin gibi kanat açacağını söyler. Evliya Çelebi (2000) "esnaf-ı kuşbâzân"dan söz eder. Bu kişiler güvercinleri besler ve onlara takla attırarak kâr ederler. Taklabaz, pal, şeber, alara, martolos gibi çeşitleri olan güvercinlerin en taklabazı ve en makbulü Bağdadî güvercinlerdir. Evliya (2000) onları şu cümlelerle anlatır:

...ve ol isim ile müsemma olup Kuşlar kal'ası derler. Ve hâlâ Bağdâdî güvercinler andan kalup Rûm u Arab u Acem'de meşhûr-ı âfâk Bağdâdî güvercindir ve hâlâ ahâlî-i Bağdâd besleyüp bir eşin Şâm'a ve Haleb'e ve Mısır'a ve Hind ü Sind'e götürüp anda kanadına Hıtâyî kâğızla rakîk hatlar yazup hapisden âzâd edüp Hindistân'dan ve Mısır u Yemen ü Aden'den bir ânda gelir murg-ı zeyrek kebûterler vardır. Ekseriyyâ Bağdâd'ın tüccârları besler ve her bâr birbirlerine kafes kafes güvercinler gönderüp vakt-i hâcetde birer birer rehâ edüp elbette ol murg-ı Bağdâdî âşiyânına gelmeyince olmazdır... Bu murg ile her diyâra mektûb göndermek Bağdâd'daki Kuşlar kal'ası ruhbânından kalmıştır ve 's-selâm (s. 250).

Osman Şems (ö. 1893) Bağdat'ın çöl kenarında olmasına rağmen şeref bulmuş bir yer olmasını, Hazret-i Gavs'ın kabrinin burada olmasına bağlar:

Hakîkat çöl kenârında şeref-yâb oldığı Bağdâd
Mübârek Hâzret-i Gavs'ın maķâmı olduğındandır G. 299/1 (Yıldırım, 2013)

Gavs, Kadiriyye tarikatının kurucusu Abdülkadir Geylanî'dir. 1077'de İran'da doğan Geylanî, 18 yaşında iken döneminin ilim ve kültür merkezi Bağdat'a gider. Çeşitli eserler kaleme alan mutasavvıf, Bağdat'ta vefat eder.

Osman Nevres (ö. 1876);

Hevāsı muhtelif ābı mükedder hāki āteş-hīz
İkāmēt ba'd-ez-īn düşvārdır şehrinde Bağdād'ın G. 158/5 (Kaya, 2017)

beytinde, Bağdat'ın havasının değişken, suyunun bulanık, toprağının ise ateş saçtığını söyleyerek burada yaşamının zor olduğunu dile getirir.

Gelibolulu Âlî (ö. 1600)'nin; “Bāğ-ı dād özle özüñ bülbul-i Bağdād eyle/Dem-be-dem nāy-ı 'Irākī gibi feryād eyle” G. 1282/1 (Aksoyak, 2018), “Bağdād bāğ-ı dehr ki güldür hālīfesi/Egnümde berg-i sebz duḥāvī kaṭīfesi” G. 1450/1 (Aksoyak, 2018), Natıkî (ö. 1716)'nin; “Bulmayan maḫşūdını ey Nātıkī meyḥānede/Gezmesün Rūm ü 'Irāḫ ü Mısr ü Bağdād'ı 'abeş” G. 62/5 (Özer, 2006), Ahmed-i Daî (ö.1421?)'nin; “Ḥalīfe sensin uş cūd ile ḥaḫdan/Cihāñ 'adlūñ bile Bağdād u Kūfe” G. 322/3 (Özmen, 2001), Firakî (ö. ?)'nin; “Yeltenürsem ey perī ṭaān mı hevā-yi kūyuña/Vaḫt olur kim Ādem'i Bağdād'a iltür bu heves” N. 3342/3 (Gıynaş, 2017), Gelibolulu Âlî (ö. 1600)'nin; “Ne naḫl olur ḫadūñ ey ser-bülend-i Bağdādī/Hezār teşne-leb andan ider umīd-i ruṭab” G. 82/1 (Aksoyak, 2018), Diyarbakırlı Malî (ö. 1674)'nin; “Tuḥfe ḫalsun fırḫa-yı nezzām-ı Bağdād'a bu nāz/Mālī-yi pākīze eş'ār u ḡarīb īcāddan” G. 88/7 (Akgül, 2013), 16. yüzyıl şairlerinden Usulî (ö. 1538)'nin; “Ḳul olmayan ḡam-ı 'aşḫa velāyet şāhı olmazmış/Gerek Bağdād şehrinde Cüneyd ü Bāyezid olsun” G. 99/4 (İsen, 1990), Feridî (ö. 1672)'nin; “Arşa-ı Bağdād-ı bezme geldi şem'-i surḫ-serr/Cünd ü nuşret reh-beri miḫrāz-i iḫbāliyyedür” G. 53/5 (İbrahim, 2010), Nazik (ö. 1686)'in; “Eger etmezse 'adl u dād olur bī-dād aña Bağdād/' Aceb mi ḫil'at-i semmūr olursa aña āteşden” G. 181/6 (Gümüş, 2011) ve “N'ola Mañşūr-veş rāz-ı ene'l-Ḥaḫdan ḫaber

verse/Kemāle hıdmet etmiş neş'e-i Bağdād'dır hāmem" G. 142/4 (Gümüř, 2011), Kařif Esad (ö. 1699)'ın; "Dil-rübāmuñ zülfı meftūnı olaldan zāhidā/Merd-i Bağdād'em odur her yerde dārum tā ebed" G. 75/5 (İlhan, 2015), 17. yüzyıl şairlerinden Muhyiddin Kadirî'nin; "Lāmekān Bağdād'ını feth itdi Gılān'un baña/Nice yüz bin dünyevī Bağdād sana olsun fidā" G. 3/21 (Dağdelen, 2011), 19. yüzyıl şairlerinden Ferdî Abdullah Efendi'nin; "Mālik-i kişver-i irřād ki derler o biziz/Bende-i mürşid-i Bağdād ki derler o biziz" G. 97/1 (Memiř, 2008), Osman Nevres (ö. 1876)'ın; "Gayrı ğurbet yetişir 'āzim-i Bağdād olalım/Çıkalım kayd-ı ğam u ğuşşadan āzād olalım" G. 183/1 (Kaya, 2017), "Etmedikçe dil-i řeydā gibi terk-i Bağdād/Bilemezsiñ elem-i 'āřık-ı āvāre nedir" G. 41/2 (Kaya, 2017), "Gerçi Bağdād'dan ayrıldığıma çekmem elem/Līk Nevres cigerim fırkat-i aħbāb yaķar" G. 61/5 (Kaya, 2017), "Müjde ey dil ki yine 'āzim-i Bağdād olduķ/Ķayd-ı ğurbet denilen varıadan āzād olduķ" G. 128/1 (Kaya, 2017), "Ey řabā müjde ver aħbāba ki biz Nevres ile/Yine şaı gibi aķıp 'āzim-i Bağdād olduķ" G. 128/5 (Kaya, 2017) ve Bayburtlu Zihnî (ö. 1859)'nin; "Gider 'āřıkların dāde elinden Zihnî-i feryāda/Yeniden řaħn-ı Bağdād'a ĳurupdur Kerbelā zülfüñ" G. 180/9 (Erbay, 2014) beyitleri burada anılabilir.

3.17 Bahçesaray

Günümüzde Ukrayna'nın Kırım yarımadasında bulunan Bahçesaray, 1503'te, I. Mengli Giray Han'ın, Çürüksu ırmağının kenarına yaptırdığı Han Sarayı etrafında ve ırmak vadisi boyunca kurulmuş bir şehirdir ve bu sarayın bağ ve bahçeler içerisinde bulunması nedeniyle Bahçesaray adını almıştır (Karatay, 1991).

Asım Arifzade (ö. 1737);

Ol serv-kaḍ Kırmılı ya Bāğcesarāylıdır
Ḥāl-i siyāhı var ise Menli Giraylıdır G. 17/1 (Arslan, 2010)

beytinde Bahçesaray’a, selvi boylu sevgilinin memleketi olma ihtimaliyle yer verir.

3.18 Balıklı

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Nurî’nin;

Ḳo git Balıklı’ya ey sîm-ten çünkü ben ‘indînde
N’ola bir pûla degmezsem ki cismim pârenmişdür G. 32/2 (Yılmaz, 2010)

beytinde bahsi geçen Balıklı semtinin, nerede doğduğu kesin olarak bilinmeyen şairin, Manisa, Saruhan, Foça, Aydın ve Yanya gibi şehirlere şiirlerinde yer vermiş olmasından yola çıkılarak, bir Ege kasabası olduğu düşünülebilir (Yılmaz, 2010, s. 4), Nurî, Balıklı, sim (gümüş) ve pul kelimeleri arasında tenasüp yapar.

3.19 Basra

Basra şehri, eski devirlerden bu yana üzerinde önemli şehirler kurulmuş bir bölge içerisinde yer alır. Büyük ticaret yollarının üzerinde, Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği, Bağdat’ın 420 kilometre güneydoğusunda (Darkot & Gökbilgin, 1993, s. 320), İskender zamanında Teredon (Diritidis), Sasanîler zamanında Behiştabâd Erdeşir olarak adlandırılan ve Araplar’ın Hurayba dedikleri bölgede 635-637 seneleri civarında halife Hz. Ömer’in emriyle kurulmuştur (Bakır, 1992). Tarihteki önemli hadiselerden Hz. Ali ile Hz. Ayşe’nin ordularının karşı karşıya geldiği Cemel muharebesi bu bölgede inkişaf eder.³³ Şehrin kurulmasından itibaren Emevîler ve Abbasîler’in hâkimiyetleri içerisine girdiği dönemler de dâhil olmak üzere ticaret

³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Darkot, B. & Gökbilgin, M. T. (1993). Basra. *İslam ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

merkezi olması sebebiyle ekonomik açıdan hızla büyür, ilmî ve fikrî faaliyetleri ile şöhret kazanır. Birçok caminin yapıldığı ve kütüphanenin kurulduğu şehir, Arap filolojisinin beşiği olarak adlandırılmıştır. Emevîler döneminde Basra'da yaşamış Hasan Basri ve eş'ari mezhebi kurucusu El-Aş'arî bölgenin önemli ilmi şahsiyetleri arasında zikredilmektedir (Darkot & Gökbilgin, 1993, s. 321).

Dokuzuncu yüzyılda merkezi hâkimiyet zayıfladığı önce Zengîler, 10. yüzyılda Karmatîler tarafından yağmalanmış, Selçuklular döneminde civardaki Arap kabilelerinin saldırılarına uğramış, 1258 yılında ise Moğollar tarafından işgal edilmiştir (Darkot & Gökbilgin, 1993, s. 322). Moğolların Irak'ı işgali ve şehirlere yaptığı tahribattan kendi payına düşeni alan Basra, sonrasında İlhanlılar, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve 1508 senesinde Safevîlerin hâkimiyetine girer (Bakır, 1992).

Arap coğrafyacıları ve Osmanlılar tarafından Şattü'l-Arap olarak adlandırılan ve 16. yüzyılın başlarında İran şahına bağlı bir emirlik olarak idare edilmekte olan şehir, Kanunî'nin 1533-1535 senelerinde gerçekleşen Irakeyn seferi sırasında Osmanlı topraklarına katılır. Basra emiri Raşid, Kanunî'ye bağlılığını bildirerek şehrin anahtarını teslim edince hükümdar şehri hutbe ve sikkenin padişah namına olması şartı ile kendisine bırakmıştır. Fakat Raşid ve oğlunun ardından Basra emiri olan Şeyh Yahya Osmanlı'ya karşı muhalif bir tutum takınca, Ayas Paşa 1546'da şehre girerek Basra'yı tamamıyla Osmanlı egemenliği altına almıştır (Sağırılı, 2005, s. 45).

On altıncı yüzyıl divan şiirinin en önemli şairlerinden Fuzulî'nin divanında Bağdat valisi Ayas Paşa'nın Basra seferi ile ilgili üç kaside bulunur. Şairin Paşaya hayran olduğu ve kendisine birtakım mektuplar gönderdiği de bilinmektedir (Karahana, 1948, s. 261). Tarihi boyunca yönetimi sürekli el değiştiren, istilalara,

yağmalara maruz kalan Basra'nın nasıl bir şehir olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetiyle birlikte aldığı hâli Fuzulî şöyle anlatır:

Feth kıldıñ ol yeri kim devr-i Âdem'den-berü
Kılmamışdı şāhibinden özge her giz intikāl K. 13/16

Alduñ ol iklîmi kim 'âlemde yüz biñ pād-şāh
Hasretiylen verdi cān fethin bilüp emr-i muḥāl K. 13/17

Şāhid-i Basra perīşān-hāl iken verdin añā
Ḥatt ü hāl-i leşker-i İslām'dan zīb ü cemāl K. 13/19 (Akyüz, Beken, Yüksel & Cunbur, 1997)

Binlerce padişahın hâkimiyeti altına almaya çalıştığı ve başaramadığı, halkının perişan bir hâlde olduğu şehri Osmanlı topraklarına katan Ayas Paşa, Fuzulî'nin ifadesine göre bu fetihle, İslam askerinin ben ve ayva tüylerinden Basra'ya güzellik ve süs vermiştir. Fuzulî ayrıca bu fetihle Ayas Paşa'nın, ticari önemi büyük olan ve bu sebeple sürekli olarak Portekizlilerin tacizine uğrayan şehri, bu zulümden de kurtardığını ifade eder:

Kesdiñ ol iklîmden ehl-i Firenk'in rağbetin
Açabilmez oldu küffār ol yana çeşm-i ḥayāl K. 13/22 (Akyüz, Beken, Yüksel & Cunbur, 1997)

Fakat Basra şehrinin merkeze olan uzaklığı, halkının kabilelerden oluşması ve Şii nüfus sebebiyle İran ile sürekli bir ilişki içerisinde bulunması nedeniyle şehirde asayişin sağlanması zorlaşmış, bölgede zaman zaman çeşitli muharebeler meydana gelmiştir (Sağırlı, 2005, s. 94). Baharat yolu üzerinde bulunan Basra ve Basra körfezi, Osmanlı Devleti ve Portekizliler arasında türlü çekişmelere sahne olmaya devam etmiştir (Halaçoğlu, 1992).

Basra'nın fethini 16. yüzyıl divan şairlerinden Şemsi Paşa bir gazelinde şöyle anlatır:

Yıkdılar düşmen hişārın ḥüsrevā bünyāddan
Basra şehrin aldı bir bendeñ varup Baḡdād'dan

Hamdili'llāh bunca günlerdür çekerdük intizār
Müjde peygāmı irişdi āşinādan yāddan

Top-ı nuşret ağız açdı üstine ejder gibi
Pādişāh-ı Hürmüz itsün kal'asın pūlāddan

Rāfizīler lāle-veş yaqsun cigerde dāğlar
Halk-ı Hindū'su da kaçsun nale vü feryāddan

Kaçmasun mı bunca şehbāzı görüben Şemsiyā
Āşiyānın terk ider çün zāğlar şayyāddan G. 298 (Akkaya, 1992)

Kanunî'nin bendesi, Bağdat valisi Ayas Paşa'nın düşman kalesini yıkarak şehri aldığını söyleyen Şemsi Paşa, bu hadisenin uzun bir zamandır beklendiğinin de altını çizer. Gazelin üçüncü beytinde geçen Hürmüz ile Basra Körfezi üzerindeki ticari yolun en kritik kısmında yer alan ve o sıra Portekiz'in elinde bulunan Hürmüz adasına gönderme yapılmıştır. Basra şehrini ele geçiren Osmanlı Devleti'nin Hürmüz kalesini ele geçirmediği sürece ticari anlamda gelişme sağlanamayacağı düşüncesindedir (Önalp, 2010, s. 3). Bu adanın alınması için Kanunî, Piri Reis komutanlığındaki donanmayı bölgeye gönderir. Komutanın, padişahın bazı emirlerine uymaması ile kuşatmayı kaldırarak ganimetlerle birlikte bölgeden ayrılması Piri Reis'in idamının sebeplerinden biri olarak gösterilecektir (Önalp, 2010, s. 12). Hürmüz'ün hükümdarı kalesini isterse çelikten yapsın; zafer topu kaleye doğru âdeti bir ejderha gibi ağzını açtı diyerek Şemsi Paşa, anlaşıyor ki Basra'dan sonraki ikinci adımın Hürmüz kalesi olacağını bilmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi Basra'da ikâmet eden ve İran ile yakın ilişkideki Şii nüfus, Osmanlı tarafından her zaman bir tehdit olarak düşünülmüştür. Gazelin dördüncü beytinde, Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın hilafetlerini kabul etmeyip reddeden Şii fırkası Rafizîlerden söz edilmiş, bu fetih üzerine onların ciğerlerinde yara açılacağı ve feryat edecekleri, dolayısıyla sonunda burayı terk edecekleri söylenmiştir. Son beyitte Osmanlı ordusunu doğana benzeten şair,

Rafizîleri de kargaya benzeterek, kargaların avcı yüzünden yuvalarını terk ettiklerini dile getirir. Dolayısıyla nasıl kargalar doğanı görünce kaçıyorlarsa, Rafizîler de Osmanlı ordusunu görünce kaçacaklardır.

Basra'ya gazellerde “Basra harap olduktan sonra” anlamına gelen ve mecazen “iş işten geçtikten sonra” manasındaki “ba’de harabi’l-Basra” tabiriyle rastlanır. Arapça’da “شيفيد الندم بعد خراب البصرة” şekliyle söylenen bu darbimesel, “Basra’nın yıkılmasından sonra yaşanan vicdan azabı” olarak Türkçe’ye çevrilebilir. Basra’nın tarih boyunca başından geçen savaşlar ve yağmaların, özellikle de Moğol istilası esnasında yaşanıldığı düşünülen büyük tahribatın bu deyişin ortaya çıkmasına sebep olduğu düşünülebilir.

Hasan Ziyaî (ö. 1584), gönlü şehre benzettiği aşağıdaki beytinde; gönül Bağdat’ını yıkan sevgilinin, Basra harap olduktan, yani iş işten geçtikten sonra tekrar yapmayı dilemesini tenkit eder:

Yıkdı Bağdād-ı dili zulm ile ol şūh-ı cihān
Şimdi yapmak mı diler *ba’de harābi’l-Başra* G. 420/2 (Gürgendereli, 2002)

Feridî (ö.1672), kötü bakışlı kimse asla güzelliğe alaka göstermesin, onun kötü bakışlı olduğu ortaya çıktıktan sonra bu ilgisi fayda vermez der:

İtmesün hüsne ta’alluk başar-ı bed zinhār
Oldı fāş anuñ içün *ba’de harābi’l-Başra* G. 294/3 (İbrahim, 2010)

Feyzî (ö. 1771/1772) sevgilinin kendisinin kadrini bilmediğini ve vaktini geçirdiğini söylerken yine iş işten manasına “ba’de harabi’l-Basra” sözünden faydalanır:

Oğunur *ba’de harābi’l-Başra* bu darb-ı meşel
Bilmedi kadrin geçürdi vaktini dildār yuf G. 70/2 (Karagöz, 2004)

Trabzonlu Hilmi (ö. 1884)’nin aşağıdaki beytinde ise âşık, sevgiliden Basra gibi harap olmuş, yıkılmış virane gönül sarayını lütuf eliyle tekrar yapmasını talep

eder. Burada diğ er beyitlerde görülen eskiye geri dönememe h linden farklı olarak,

Basra, yani      n gönlünün tamiri sevgilinin iyilik eliyle mümkün kılınır:

Dest-i i s n   ile *ba‘de  ar bi‘l-Basra*
Nice yı dı n ise  a r-ı dil-i v r nemi yap G. 7/3 (Duman, 2010)

Nigar  ( . 1885);

Yakd n  m n m evin  onra çıkardın  a ra
G  l m almak diledi n *ba‘de  ar bi‘l-Basra* G. 613/1 (Bilgin, 2003)

beytinde, sevgilinin önce gönlünü yakması sonra gönlünü almayı dilemesini “bade harabi‘l-Basra” darb meseliyle anlatır.

3.20 Bayburt

Türklerin Anadolu‘da ilk yerleştikleri bölgelerden olan ve 1514 yılında Osmanlı

Devleti topraklarına d hil olan (Miroğlu, 1992) Bayburt‘a, Bayburtlu Zihn  ( .

1859);

   n -y   ak y   u mec zd r B yburd
Neşr   ta   lde M  r u H c z‘dur B yburd

S nb li yok güli yok ‘andel bi var amm 
‘Ahd-i gül-ge tede  ehr-i  ir z‘d r B yburd

‘ lm   edy n  n olur anda fu  li icr 
N  f serm  ise de n  f da yazdır B yburd

Bir kılı kır  yarar Oğlu gibi ‘ lim var
‘ lm   tefs r ile  ilk t- ir zd r B yburd

‘Ulem sında ki Z hn  vera‘ u zühd    al  
Belde-i s ‘irede  zdan azdır B yburd G. 47 (Erbay, 2014)

gazelinde yer verir. Zihn ‘ye göre Bayburt, hakikat ve mecazlara   ına olanların

yaşadı bir şehirdir. Tahsil ile neşirde M  r ve H caz gibidir. G l seyrine çıkma

devrinde “g l şehri” olarak vasıflandırılan Şiraz  ehri gibi olan, birçok ilmin ve dinin

icra edildi   Bayburt‘un yarısı yaz yarısı k  tır. Bayburt‘un önemli şahsiyetlerinden

Oslu Baba'ya da şiirinde yer veren Zihnî, şehrin âlimlerini takva sahibi, doğruluk ve dürüstlükten ayrılmayan ve ibadetle meşgul insanlar olarak anlatır.

3.21 Beç

Avrupa'nın ortası olarak nitelendirilen ve günümüzde Avusturya'nın başkenti olan Viyana, Osmanlı Devleti'nin kullandığı, Macarcadan kaynaklı adıyla Beç şehrine (Beydilli, 2013), 18. yüzyıl şairlerinden Halimî;

Reftâr ider geçer gülerek bir elinde meç
Didüm ki ڭangı bāğ gülisin didi şehr-i Beç G. 17/1 (Çağlı, 1998)

beytinde yer verir. Elinde “meç” adlı ensiz ve düz bir kılıç tutan güzel, sorulan hangi bağın gülüsün sorusuna Beç şehri olarak yanıt verir.

Şakir Mehmed (ö. 1852)'in;

Şeb-nemcesine gül gibi ruhsâra düşeydim
Ol mäh-liķā eylemeden ‘azm-i reh-i Beç G. 24/4 (Yıldız, 2002)

beytinde âşık, sevgili Beç yoluna düşmeden onun gül gibi olan yanağına şebnem gibi düşmek istemektedir. Şair, “şeb-nemce” sözcüğüyle Avusturya'ya Osmanlıların verdiği isim olan Nemçe'ye de atıfta bulunur.

Bursalı İffet (ö. 1840);

Mışl olmaz o âyîne-beden şūh-ı Firenk'e
Gezseñ niçe yıl Beç'le Fransa yaķasında G. 104/3 (Arslan, 2005)

beytinde, parlak tenli Frenk şuhunun bir benzerinin Fransa ve Beç'te dahi görülemeyeceğini dile getirir. Şair;

Kāse-i Beç'de ھاٹā çîn şadāsın çekemem
Cām-ı iķbāl ile bed-mestūñ edāsın çekemem G. 77/1 (Arslan, 2005)

beytinde Beç'i, burada üretilen kâse/kadeh ile anar.

İbrahim Tırsî (ö. 1766-67);

Kim görürse beni Beç ördegine beñzediyor
Reviş ü cünbişümi seyr iden erbāb-ı kirām G. 135/4 (Yılmaz, 2017)

Yaz günüdür hep gıdā gibi atup tıtdıkları
Kış günü Beç ördegi gibi alurlar lānede G. 184/3 (Yılmaz, 2017)

beyitlerinde Beç’e ördegiyle yer verir.

3.22 Belgrad

İsmi Sırpça beyaz şehir anlamındaki “Beo-grad”dan gelen Belgrad şehri, Tuna ve Suva nehirlerinin birleştiğı noktada bulunur (Baysun, 1979b, s. 475). Belgrad’dan önce Singidinum adıyla bilinen şehir, milattan önce dördüncü yüzyılda Kelt kabilelerinin yerleşim yeri olmuş, İlkçağ’ın sonlarında Romalıların yönetimi altına girmiş, dokuzuncu yüzyıldan itibaren Bulgarlar, Bizanslılar ve Macarlar arasında sık sık el değıştirdikten sonra 1354’te Sırp Kralı Stefan Duşan tarafından zapt edilmiştir (Djuric-Zamolo, 1992). Sonrasında Sırpların Macarlara terk ettiğı Belgrad 1441 yılında Osmanlılar tarafından kuşatılmış, Kanunî Sultan Süleyman’ın Macarlar üzerine yaptığı seferle, 1521 yılında fethedilmiştir (Baysun, 1979b, s. 477).

Avusturya ile yapılan savaş sonrası 1718 senesinde imzalanan Pasarofça Antlaşması ile Belgrad Avusturya’ya bırakılmış, Osmanlı Devleti’nin şehri geri almak için verdiği mücadeleler neticesinde 1739’da imzalanan Belgrad Antlaşması ile şehir tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmiş, kısa süreliğine Avusturya sınırlarına dâhil olan ve bu kısa süreli el değıştirmeler esnasında birçok savaşı sahne olarak harap olan şehir, 1791 yılında imzalanan Zıştovi Antlaşması’yla Osmanlı Devleti’ne iade edilmiş, Sırp isyanından sonra, 1839 senesinde Sırbistan’ın idari ve siyasi merkezi olup, 1878 Berlin Antlaşması’yla resmen kurulan bağımsız Sırbistan’ın başşehri olmuştur (Djuric-Zamolo, 1992).

Osmanlıların, devletin sınırları içerisinde birden fazla Belgrad isimli yer alması sebebiyle, Tuna Belgradı, Belgrad-ı Üngürüs ve Belgrad-ı Semendire isimleriyle de andıkları bu bölge, askerî bir üs olmasının yanında önemli bir ticari

mevkidir (Baysun, 1979b, s. 484). Evliya Çelebi (2001) Belgrad'ın ticari yönünü anlatmak amacıyla, "... zîrâ bu şehir Rûmeli'nin Mısrı'dır ve halkı cümle hisâbî bâzergânlardır," cümlesini zikreder (s. 195).

Belgrad'a gazellerde askerî unsurlar ve Tuna Nehri ile ilgili olarak yer verilir.

Sehî Bey (ö. 1548)'in;

Gelse dilber gönline dilber hayâli şanuram
Rûm sultânı varup düşdi Beligrad üstine G. 232/3 (Yekbaş, 2010)

beytinde, gönül Belgrad'a, sevgili sultana benzetilmiş ve Belgrad'ın Rum sultanı tarafından fethine atıfta bulunulmuştur.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Feyzî;

Haşna tab'ım leşker-i gam kıldı berbâd ü harâb
Geldi küffâr 'askeri gûyâ Beligrad üstüne G. 124/3 (Karagöz, 2004)

beytinde, Belgrad'ın 18. yüzyıl başlarında Avusturyalılar tarafından yakılıp yıkılması hadisesine göndermede bulunur. Şair, güzel mizacının çektiği gamlar sebebiyle kötü bir duruma gelerek harap oluşunu, kâfirlerin Belgrad'a saldırıp burayı harap etmelerine benzetir.

Hevayî (ö. 1710-15?);

Añılsın Abaza köşkünüñ eşrâfı verâçarda
Muķîm-i muhyem-i deşt-i Beligrad olduğum yerdir ³⁴ G. 38/4 (Çakır, 1998)

beytinde, Celâlî isyanlarının baş aktörlerinden Abaza Mehmed Paşa'nın Belgrad'ın güneyinde bulunan Hünkâr Tepesi'nde yaptırdığı (Tan, 2017, s. 65) Abaza Köşkü'nden söz eder.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Âsaf'ın;

Şehrün ucından revân olsun yine cüy-ı sirişk
Oldı zirâ Tuna nehrine Beligrad muttaşıl G. 639/4 (Kaya, 2009)

beytinde Belgrad, yanında kurulmuş olduğu Tuna nehriyle birlikte anılır.

³⁴ Divanı tez olarak çalışan Zehra Vildan Çakır, her iki mısranın sonuna “?” işareti koymuştur.

3.23 Belh

3.23.1 Şehir tarihi

Belh, 25 bin yıllık geçmişe sahip, kültürel ve ticari açıdan önemli bir şehirdir.

Günümüzde Kuzey Afganistan'ın en stratejik ve en verimli toprağına sahip olan şehir (Erkin, 2005, s. 9), Amu Derya (Ceyhun) nehrinin güneyinde ve Kuh-i Baba'nın ovaya doğru yayılan kuzey yamacında önemli bir ticaret yolunun üzerinde bulunur (Hartmann, 1979a, s. 485). İlkçağlarda Bakhtra adını taşıyan şehir (Umar, 1993, s. 148) Orta Farsçada Bahtriş olarak adlandırılırken (Hartmann, 1979a, s. 485), Zerdüştlüğün kutsal metni Avesta'da Bahdi (Bahdri) şeklinde geçer (Yazıcı, 1992). Zerdüştlükte, Ahura Mazda'nın yarattığı ilk ülkelerden birinin Belh olduğuna inanılır (Sivrioğlu, 2014, s. 6).

Şemsettin Sami (1889), şehrin Keyumers veya Keykavus tarafından kurulduğunu ve Keyaniyan'ın başkenti olarak özellikle Guştasb zamanında şöhret kazandığını, Zerdüştlük dininin ortaya çıkmasıyla bu dinin merkezi konumuna geldiğini ve en büyük ateşgedelerin burada bulunduğunu söyler (s. 1341). Büyük İskender Belh'i İskenderiye adıyla yeniden kurmuş ve sonrasında bölge Yunan krallarının payitahtı ve Yunan kültürünün merkezi hâline gelmiştir (Hartmann, 1979a, s. 485).

MÖ 328'e kadar Persler'in, sonrasında İskender'in hâkimiyetinde olan ve İskender'in ölümünden sonra Selevkos Krallığı sınırları içinde kalan Belh; sırasıyla Tohar, Kuşan ve Akhunların hâkimiyet kurduğu, özellikle Kuşan saltanatı zamanında, Budizm ve Zerdüştlüğün yanyana varlıklarını sürdürdüğü bir şehirdir. Belh, burada bulunan Nevbahar mabediyle çeşitli bölgelerden gelen kişilerce ziyaret ve tavaf edilen önemli bir Budizm merkezi hâline gelir (Hartmann, 1979a, s. 486).

Bazı kaynaklarda İslam ordularının Belh'i ilk olarak 653 senesinde el-Ahnaf öncülüğünde teslim almaya çalıştığı bildirilir ancak, şehrin ve bölgenin Arap egemenliğine tam olarak girişi Emevî hilafetinin kurucusu Muaviye dönemine rastlar (Yazıcı, 1992). Arap vakayinamelerine göre şehir, 664 yılında Kays b. Heysem tarafından fethedilmiştir ve Nevbahar mabedi yıkılmıştır (Hartmann, 1979a, s. 486). Bu dönemde bölgede çeşitli iç karışıklıklar ve isyanlar meydana gelir. Şehrin de zarar gördüğü bu ayaklanmalar sonrasında Tahirîler ve ardından Saffarîler'in eline geçen Belh, 900 yılında, şehri ticaret ve kültür yönünden yüksek seviyelere çıkaran Samanîler'in yönetimi altına girer (Yazıcı, 1992). Samanîlerin yıkılışından sonra; Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular arasında mücadelelere sahne olan bölgenin hâkimiyeti 11. yüzyılda Selçuklular'a geçer (Hartmann, 1979a, s. 487).

On ikinci yüzyılın son çeyreğinde Karahitaylar'ın hâkimiyetinde olan Belh için, Harezmsahlar ve Gurlular mücadele içine girerler. Yüzyılın sonunda Belh, Gurluların eline geçer (Erkin, 2005, s. 69). 1206 yılında Harezmsahlar'ın topraklarına kattığı şehir, 1221 senesinde Moğol istilasına uğrar (Spuler, 1957, s. 38) ve Cengiz Han'ın ordusu şehri öylesine tahrip eder ki İbn Battuta'nın bölgeyi ziyaret ettiği 14. yüzyılda dahi şehir hâlâ harabe haldedir (Spuler, 1957, s. 487). 1370 yılında Timur'un kontrolüne geçen Belh, eski şehrin büyük bir bölümü yeniden inşa edilerek tamir edilir (Erkin, 2005, s. 75).

Bin beş yüzlü yıllara kadar Timur ailesinin birçok kolu Belh'te hüküm sürmüş, şehir, takip eden yüzyıllarda Özbek, Cânî ve diğer Türk-Hind imparatorlukları arasında ihtilaflara neden olmuş, Nadir Şah'ın vefatından sonra Buhara emirleri tarafından 1826 senesinde zapt edilinceye kadar Durranî ailesinin yönetiminde kalmıştır. Belh, 1841 senesinde günümüzde de sınırları içerisinde bulunduğu Afganistan'a dâhil olur (Hartmann, 1979a, s. 487).

Horasan eyaletinin Nişabur, Herat ve Merv ile birlikte dört büyük şehrinden biri olan; Nevbahar, Rehbeta, Hadid, Hunduvan, Yahud-i Şestbend ve Yahya adlarıyla bilinen (Erkin, 2005, s. 14) yedi kapısıyla Belh şehri, güzelliği ve ihtişamıyla öne çıkarak “şehirlerin anası” anlamına gelen Ümmü’l-Bilad ve “güzel Belh” manasındaki Belhü’l-Behiyye lakaplarıyla anılır (Le Strange, 2017, s. 467). Mahdi (2011)’nin Züvarî’den aktardığına göre Belh’e; Belhu’l-Hüsna, Daru’l-ictihad, Daru’l-istam, Daru’l-Fukaha, Kubbetü’l-İslam, Ümmü’l-Kura ve Hayru’t-Türab gibi isimler de verilmiştir (s. 221).

İpek yolu üzerinde bulunan, bu yönüyle ticari anlamda tarih boyunca büyük öneme sahip olan Belh’in (Yasir, 2011, s. 221), İslâm kültür ve medeniyet tarihinde çok mühim bir yeri vardır. Burada hadis, tefsir, fıkıh, felsefe, tıp ve coğrafya alanında yetişen âlimler daha sonra çeşitli şehirlere giderek İslâm kültür ve medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bundan dolayı şehir “Kubbetü’l-İslam” ve “Dârü’l-fıkh” adlarıyla anılır (Yazıcı, 1992). İbrahim b. Edhem, Mevlânâ Celaleddin-i Rumî, Ebu Ali Şakikî Belhî, Ebu’l Kasım el-Hasan b. Ahmed Unsurî, Katran b. Mansur-ı Tirmizî ve Reşidü’d-din-i Vatvat Belh’te yetişmiş önemli şahsiyetlerdendir (Erkin, 2005, s. 82-84).

Gazellerde Belh’e çeşitli özellikleri doğrultusunda bir coğrafi mekân ve burada doğmuş önemli şahsiyetlerden İbrahim b. Edhem dolayısıyla rastlarız.

3.23.2 Mekân olarak Belh

On altıncı yüzyıl şairlerinden Pirkal;

Gel беру ey Pırķāl şimden gerü sen sâkin ol
Nice bir seyr-i ‘Irāk u bâ-Şifahân yâhû Belh G. 45/5 (Küçük, 2008)

beytinde Belh’e yer verir. Şiirlerinde tasavvufi unsurların çokça bulunduğu şair, gazellerinde çeşitli şehirlerde yaşamış birçok mutasavvıftan bahseder. Öğretilerine

duyduğu ilgi sebebiyle onları ziyaret etmek veya ders almak amacıyla birçok yere gider. Aşağıdaki beytinde gittiği yerlerden birinin, Irak ve İsfahan ile birlikte, Belh olduğunu görürüz.

Cesari (ö.1829)'nin aşağıdaki beytinde Belh, Buhara ile birlikte güzelleri meşhur bir şehir olarak zikredilir. Âşığa göre, Belh ve Buhara her ne kadar güzelleriyle ünlenmiş olsa dahi, buralarda gönlü süsleyen şuh sevgili kadar güzel kimse bulunmaz:

Hübân ile meşhûr ise de Belh ü Buḥārā
Sen gibi güzel anda yok ey şûḥ-ı dilārā G. 29/1 (Sezer, 2009)

Benzer şekilde Hüznî (ö.1894), Belh ve Buhara'yı birlikte anmış, bu şehirler güzelin/sevgilinin bulunduğu yerler olarak şiirde zikredilmiştir:

Dilâ sevdik meded yandık dilārâyı dil-ārâyı
Olup seyyāḥ anuñçün gez hemân Belh ü Buḥārā'yı G. 150/1 (Güneş, 2000)

Âsaf (ö. 1781?), kendisini Belh padişahına hediye götüreren bir kula benzettiği aşağıdaki beytinde, sevgiliye şiirini hediye götürerek onun ayağına yüz sürdüğünü söyler. Beyitte geçen “surre” sözcüğünün anlamı, “Osmanlı padişahlarının, her yıl hac zamanında Haremeyn (Mekke ve Medine) halkına dağıtılmak üzere özel bir alay tertip ederek gönderdikleri para ve hediyeler” ve “para kesesi” şeklinde verilir. Aynı zamanda eskiden padişahın yanına gidilirken kendisine hediye götürülmesi geleneği göz önüne alınırsa; Belh güzellerin ülkesi, sevgili de güzellerin şahı olarak tanımlandığında, şairin sevgiliye sunduğu şiiri de kulun padişahına sunduğu bir hediyedir:

Şurre-i şî'ri ile pāyuña Āsaf yüz urur
Bir gedādur o şeh-i Belh'e hedāyā götürür G. 220/5 (Kaya, 2009)

3.23.3 İbrahim b. Edhem

Sekizinci yüzyılın başlarında Belh'te dünyaya gelen İbrahim b. Edhem ünlü bir sufidir. Arendonk (1987)'un Goldziher'den aktardığına göre, İbrahim b.

Edhem'in tasavvufa yönelişi şöyle olur:

İbrahim, Belhli bir şehzadedir; bir gün avda iken, nereden geldiği bilinemeyen bir ses işitir. Ses, kendisinin, tavşan ve tilki avlamak için yaratılmadığını söyler. Bunun üzerine İbrahim attan iner, babasının çobanlarından birinin yün abasını giyer, atı ile üzerindeki bütün eşyasını çobana verir. Sonra takva ve riyazet yolunu takip etmek üzere dünyevi hevesler yolundan ayrılır (s. 886).

İbrahim b. Edhem'i anlatan, Malaya dilinde yazılmış başka bir eserde, Arendonk (1987)'un, Hollander'den aktardığına göre; İbrahim b. Edhem, Irak'ta hükümdarlık yaptıktan ve mutlu bir saltanat sürdükten bir süre sonra Mekke'ye hacca gitmeye karar verir. Kufe şehrine ulaştığı zaman burada Saliha adlı bir kadın ile evlenir. Fakat çok geçmeden onu bulunduğu yerde bırakarak Mekke'ye doğru seyahatine devam eder. Yirmi sene sonra Saliha'dan olan oğlu onu Mekke'de; aralıksız şekilde ibadet eder hâlde bulur. İbrahim b. Edhem, üzerinde kendi mührü kazılı olan yüzüğü oğluna vererek ona Irak'a gitmesini emreder. Oğlu Irak'a gider fakat ülkenin yönetimini eline almayarak vezire bırakır (s. 887).

Levend (1943) İbrahim b. Edhem'in hayatını şöyle anlatır:

III. hicret asrında Belh'de hükümdar iken, bir gün avda bir ceylanı takip ederek vadiye indiği sırada, eli ayağı bağlı bir adamın bir karga tarafından beslendiğini görüyor. Bağlı adamın kervan halkını soyup öldüren hırsızlar tarafından bu hâle konduğunu, karganın da Allah tarafından onun rızkının teminine memur edildiğini duyunca, taç ve tahtından vazgeçerek derviş oluyor. Bir mağaraya çekilip ibadet ve riyazetle meşgul oluyor (s. 145).

Anlatılan tüm rivayetlerde İbrahim b. Edhem'in saltanattan ve dünya varlığından vazgeçerek ibadete yönelmesi ortak noktadır.

Yetim (ö.1553) aşağıdaki beytinde, Galata ve İstanbul'u İbrahim Edhem'in kanatları olarak zikreder. Yetim'in söz konusu gazeli, birinci beytinden itibaren

İstanbul ve Galata'yı öven bir şiiirdir. Şair, mürşit, yani hak ve hakikate erişme yolunda müritlerine örnek olan rehber bulmak istersen Galata ve İstanbul, en önemli mürşitlerden İbrahim b. Edhem'in kanatlarıdır, O'nun kanatları altındadır, başka bir yere gitmeye gerek yok, demektedir:

Hevā-yı Belh idüp mürşid dilerseñ ey Yetīm el-hāk
Per-i İbrāhīm Edhem'dür Kālaṭa'yile İstanbul G. 115/5 (Aktaş, 1996)

On yedinci yüzyıl şairlerinden İlmî Belh'e, gönlü şehir olarak ele aldığı "Belh-i dil" tabiriyle yer verir. İlmî'ye göre mert olan kişi tacını ve tahtını terk ederek sultan olabilendir. Bunu yapabilmek için İbrahim b. Edhem'in olgunluğunda olmak gerekir. Beyitte İbrahim b. Edhem'in tahtını bırakarak ibadete yönelmesi ve mevkisinin bu anlamda yükselmesi asıl sultanlık olarak yorumlanır:

Merd odur kim tāk u taḥtı terkile sulṭān ola
Belh-i dilde etmege bu cünbīşi Edhem gerek G. 77/5 (Çetinkaya, 2003)

Osman Fazlî (ö. 1691);

Ġāyetle şerīf olmasa dervīşlik eger kim
Taḥtından olur mıydı cudā pādīşāh-ı Belh G. 70/4 (Erdem, 2008)

beytinde, dervişliğin bir ülke padişahı olmaktan daha kutsal olduğunu dile getirerek; eğer öyle olmasaydı Belh padişahı, İbrahim b. Edhem, tahtını bırakıp derviş olmazdı, der. Şair;

‘İzzet külāhıñı çıkarup Edhem etdi terk
İḳlīm-i Belh’e şāh-ı ‘adālet-nihād iken G. 241/5 (Erdem, 2008)

beytinde de İbrahim b. Edhem'in Belh sultanlığını bırakmasına atıfta bulunur.

Üsküdarlı Sırrî (ö. 1699), gönül Belh'inin makamına sultan olan, altın tacı bırakıp keçe külahı başına geçirendir, dediği aşağıdaki beytinde, İbrahim b. Edhem'e ve onun Belh hükümdarlığını bırakarak derviş oluşuna gönderme yapar. Belh, hem İbrahim b. Edhem dolayısıyla; hem de gönlün şehre benzetilmesi mefhumundan yola çıkarak şehir yerine kullanılmıştır:

Ol kesdür olan mesned-i Belh-i dile sultân
Tâc-ı zeri tebdîl-i külâh-ı nemed eyler G. 36/4 (Kazan, 2003)

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Kuddusî, İbrahim b. Edhem'in padişah iken
tüm mal varlığını ve makamını bırakıp dağlara, çöllere gitmesini hatırlatır:

Belh pâdişâhın çöllere düşürdü yayan aç
Altun tabâk üzre yir iken sükker ü helvâ G. 74/4 (Doğan, 2013)

3.24 Bender

Günümüzde Romanya devleti sınırları içerisinde Boğdan yakınlarında bulunan

Bender, Benderli şair Cesarî'nin (ö. 1829);

Kağı yerlü olduğum dilberler eylerse su'âl
Ben Cesârî 'âşıkım mevlûd ol Bender baña G. 15/6 (Sezer, 2009)

beytinde karşımıza çıkar. Şair, güzeller nereli olduğumu sorarlarsa, ben Cesarî adlı
bir âşığım, doğum yerim Bender'dir, der.

Boğdan'da divan kâtipliği görevi yapmış olan Katibzade Sakıb (ö. 1716/17)
(Kırbiyık, 2017, s. 25);

Metâ'-ı şî'r-i ter-i hoş-kumâşdur Şâkıb
Suhanverân-ı zamâna hediye Bender'den G. 473/9 (Kırbiyık, 2017)

beytinde, güzel ve taze bir edaya sahip olan şiirinin, zamanın güzel söz
söyleyenlerine Bender'den bir hediye olduğunu söyler.

İbrahim Tırsî (ö. 1766-67);

Bir potaç kıçlı çocuk sevdüm yapısı ferlidür
Şordum ardın aradum didiler ol Benderlidür G. 74/1 (Yılmaz, 2017)

beytinde, sevdiğinin Benderli olduğunu bildirir.

3.25 Beyrut

Doğu Akdeniz’de Ortadoğu’nun en önemli liman şehri olan ve 1516’da I. Selim’in Mısır seferi sırasında Osmanlı hâkimiyetine giren Beyrut (Dursun, 1992), 19. yüzyıl şairlerinden Şakir Mehmed’in;

‘Aşk ile gürsine la‘l-i lebe yâkût didi
Sâhil-i fikri ne zann eyledi Beyrût didi G. 271/1 (Yanbal, 2009)

beytinde yer alır.

3.26 Bistam

İran’ın Horasan eyaletinde, Elbürs dağının eteklerinde kurulmuş, başta ünlü mutasavvıf Bayezid-i Bistamî olmak üzere birçok evliya türbesinin bulunduğu Bistam şehrine (Streck, 1979b, s. 649), 17. yüzyıl şairlerinden Ahmed Yarî;

Büy-ı fenâ dimâğuma Bistâm’dan gelür
Reng-i şafâ derûnuma tâ Câm’dan gelür G. 85/1 (Karayazı, 2013)

Elinde sāğar-ı vahdet dilinde sübhâ-i hikmet
Gönül yâ Câm’dan yâ hıttâ-i Bistâm’dan çıkmış G. 326/3 (Karayazı, 2013)

beyitlerinde yer verir. Horasan eyaletinde bulunan bir diğer şehir Cam (Türbet-i Cam) ile birlikte anılan Bistam’ın, Ahmed Yarî’nin mısralarında “fena” ve “sagar-ı vahdet” gibi tasavvufî unsurlarla birlikte ele alındığı görülmektedir.

3.27 Bitlis

Güneydoğu Torosların arasında bulunan dar ve derin bir vadide kurulu, ticaret kervanlarının uğrak noktası olan Bitlis şehri, 1534 yılında kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmıştır (Tuncel, 1992). 19. yüzyıl şairlerinden Diyarbakırlı Azmî, “Bidlis” redifli aşağıdaki gazelinde, bu şehrin gönül açan bir sefa yeri olduğundan söz eder. Bitlis’in suyu ölümsüzlük suyu ve havası kutsal nefeslerden müteşekkildir. Şair, Bitlis’i tarikat sultanlarının tahtgâhı ve evliya mekânı olarak vasıflandırarak

buranın her türlü övgüye layık, beldelerin iftihar kaynağı, Tanrı'nın nazargâhı olduğunu söyler:

‘Aceb cāy-ı şafâdır şehir-i Bidlīs
Maķām-ı dil-küşâdır şehir-i Bidlīs

Açar dil dīdesin cānım ‘imāret
Türāb-ı tūtiyâdır şehir-i Bidlīs

Selāṭīn-i ṭarīkat taḥtgāhı
Mekān-ı evliyâdır şehir-i Bidlīs

Ḳamu sükkānı Ḥaḳḳ’a āşnâdır
Göñül seyr et ne cādır şehir-i Bidlīs

Ḥavāsı gūyiyā enfās-ı ḳudsī
Şuyu āb-ı beḳâdır şehir-i Bidlīs

Ne gūne medḥ ü vaşf etsem sezâdır
Ferahzâ pūr-bahâdır şehir-i Bidlīs

Sezâ faḥr-ı bilād olursa ‘Azmī
Nazargāh-ı Ḥudâ’dır şehir-i Bidlīs G. 66 (Duymaz, 2010)

3.28 Bosna

Üsküp’ün 1392’de, Paşa Yiğit Bey tarafından alınışından sonra Bosna’yı topraklarına dâhil etme amacıyla başlayan Osmanlı taarruzları, 1463 yılında, şehrin Osmanlılar tarafından ele geçirilmesiyle sonuçlanır (Emecen, 1992). 17. yüzyıl kaynaklarında, Bosna, Hersek, Klis, İzvornik, Kırka (Lika), Zaçasna ve Bihke (Bihaç) sancaklarını kapsayan Bosna Eyaleti (Emecen, 1992), günümüz Bosna-Hersek topraklarının tamamı ile Hırvatistan, Sırbistan ve Karadağ topraklarının bir kısmı üzerine kurulu idi.

Mesihî (ö. 1512);

Cān u dil niçün mürğın eyledüñ didüm didi
Bosna’dur bunda kim anadan toğan şehbâz olur G. 71/3 (Mengi, 2014)

beytinde, Bosnalıların anadan doğma şahbaz olduğunu dile getirirken, “togan” kelimesini doğan kuşu anlamını da hatırlatacak şekilde “şehbaz” ile birlikte anar.

Gelibolulu Alî (ö. 1600) aşağıdaki beytinde gittiği bir şehri, havası gönül açan, suları hayali artıran dünyanın rahat bir yeri nitelendirmeleriyle Bosna’ya benzetir:

Hevâlar dil-güşâ şular hayâl-efzâ meger ‘Âlî
Mişâl-i Bosna bir râhat-serây-ı dehre yaklaşdum G. 860/5 (Aksoyak, 2018)

Hevayî (ö. 1715);

Etli kapuska için Bosna’ya varsak ayâ
Bize pişmiş bir iki baş kelem gelmez mi G. 148/4 (Çakır, 1998)

beytinde, Bosna’da etli kapuska yemek istesek, önümüze bir iki tane pişmiş lahana gelir, der.

Bosna’ya 1741 yılında kadı olarak tayin edilen Nevres-i Kadim (ö. 1762)’in;

Zindegî-i küşteğân-ı ‘aşkı derk eyler varan
Bosna’da ‘Ayn-ı hayât ile Şehîdler başına G. 123/2 (Akkaya, 1996)

beytinde, Bosna, Ayn-ı hayat ve Şehidler mevkileriyle anılır. Şair, buralara gidenin aşk nedeniyle “diri” birer ölü hâline gelenleri anlayacağını dile getirir. Ayn-ı hayat ve Şehidler, Bosna’da küçük birer mahalle olabilir.

İbrahim Tırsî (ö. 1766-67);

İbrîk-i lutf ile bir içüm suyu virmedüñ
Bosna işi kalaylı legen söylerüm sana G. 3/2 (Yılmaz, 2017)

beytinde, Bosna işi kalaylı leğenlerden söz eder.

3.29 Budin

Günümüzde Budapeşte şehrinin bir kısmını teşkil eden, Osmanlı İmparatorluğu’nun Macaristan’da bulunan bir eyaletinin ismi ve bu eyaletin merkez şehri olan Budin,

بودين, بدون, بودون ve بوديم gibi çeşitli yazılışlarla karşımıza çıkmakla birlikte şehre çoğunlukla “Budin” denmiştir (Baysun, 1979c, s. 748).

Budin şehri Türklerin eline ilk defa I. Süleyman’ın Macar kralı II. Layoş’u 28 Ağustos 1526 tarihinde Mohaç muharebesinde yenilgiye uğratmasıyla geçer ve önceleri himaye altına alınan Budin, sonradan bu şekilde muhafazası mümkün görülmeyince 1541’de kesin olarak fethedilerek Osmanlı’nın eyaleti hâline gelir (Baysun, 1979c, s. 749). Bir buçuk asır boyunca Osmanlı’nın eyaleti olarak kalan ve bu süre zarfında 99 beylerbeyi tayin edilen şehir (Gökbilgin, 1971-72, s. 169), birçok mücadeleye sahne olduktan sonra 1686 yılında Osmanlı’nın elinden çıkar (Eyice, 1992a).

Şairler Budin’e çoğunlukla sevgilinin memleketi ve âşığın gönlü olarak yer verir. Ayrıca Budin, öncesinde bir Hristiyan memleketi olması ve Osmanlı’nın fethinden sonra da sürekli olarak Hristiyan (Macar ve Alman) akınlarına maruz kalması sebebiyle sevgilinin siyah saçları ve kâfirlik mefhumuyla birlikte zikredilir.

Gelibolulu Sun’î (ö. 1533)’nin;

Dil alduñ sen Budin’den olalıdan
Yüzüñ Rûm u ser-i zülfüñ uc iller G. 32/6 (Yakar, 2018)

beytinde, sevgilinin yüzünü beyazlığı sebebiyle Rum ellerine, saçlarının ucunu uç illere benzetirken sevgilinin bulunduğu yer olarak, Osmanlı’nın uç eyaletlerinden Budin’i anar. Budin’in Osmanlı ele geçirilmeden önce Hristiyanların elinde oluşu ile sevgilinin saçları arasında küfür ve siyahlık açısından da ilgi kurulmuştur, denebilir.

Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600);

Sâkıını Budin’e lebini Yemen’e
Kâkülün İbşalâ’ya virmezler G. 398/5 (Aksoyak, 2018)

beytinde, sevgilinin kâkülünü İbsala’ya, dudağını Yemen’e, baldırını Budin’e vermeyeceğini söyler.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Kütahyalı Rahimî;

Pîç-i zülfi küfr-i haţtıyla Budin mülkin diler
Kır kıral alayın ey şâhib-kırân alaya şal G. 166/2 (Mermer, 2004)

beytinde, sevgilinin saçının kıvrımının ayva tüylerini örterek Budin’i istediğinden söz ederken, “kıral alayını kırmak”, “sahibkırân” ve “alaya salmak” ifadeleri ile beyitte bir savaş söylemi oluşturur. Budin’e yapılan Hristiyan akınlarına atıfta bulunulmasının yanında, Budin ile âşığın gönlünün kastedildiği söylenebilir. Şair;

Zülfinûn pîçi Budin mülkine şalarsa akın
Kayd-ı bend idüp anı ‘azm-i Ferendûş idelüm G. 190/3 (Mermer, 2004)

beytinde, sevgilinin saçının kıvrımı Budin ülkesine/âşığın gönlüne akın ederse, onu bağlayıp Ferendûş’a doğru yola çıkaralım, der. Ferendûş, Avusturya Kralı Ferdinand için kullanılan bir lakaptır (Kurtaran, 2006, s. 82). Rahimî;

Budin mülkini yıkmak hîç zülf-i yâre âyîndür
Velî ey şâh-ı İslâm olma râzısın nev-ayına G. 303/6 (Mermer, 2004)

beytinde, sevgilinin saçının Budin mülkünü yıkmasının onun âdeti olduğunu ifade eder. İlk mısradan Budin’in âşığın gönlü olarak ele alındığı düşünülebilir. İkinci mısra ile bu anlamın yanında, Budin’in kâfirlerce sürekli saldırıya uğrayarak yakılıp yıkılmasına atıfta bulunulduğu; İslam şahının, Osmanlı hükümdarının buna razı olmamasının dilendiğini söylemek mümkündür.

Bazı kaynaklarda Üsküplü olduğu söylenen, Âşık Çelebi’nin ise Macaristan’da beylik yaptığını dile getirdiği (Taş, 2008, s. 13) Vusulî (ö. 1592), bir namüselmana âşık olduğundan söz ederek Müslümanlardan yardım istediği gazelinin;

Baňa zülfi firâkı küfri ez-ber okudur oldı
Gidelden ol büt-i Çîn’üm Budin’den kâfiristâna G.160/2 (Taş, 2008)

beytinde, Çin putu gibi güzel olan sevgili, Budin'den kâfiristana gittiğinden beri, sevgilinin saçının ayrılığı bana küfrü ezberden okutur, der. Şair, Budin, kâfiristan, zülf, büt ve küfr sözcükleri arasında tenasüp yapar.

Behiştî (ö. 1571), âşığın gönlünü Budin şehrinin kulesine benzettiği;

Çeküp gam kâfiri leşker ne deñlü baksa alınmaz
Dil-i 'âşık Behiştî kulle-i şehir-i Bedün olmuş G. 226/7 (Aydemir, 2000)

beytinde, kâfir, leşker, kule ve Budin kelimeleri arasında tenasüp yapar. Şair, gam kâfirinin asker çektiğini fakat âşığın gönlünü alamayacağını söyler. Çünkü âşığın gönlü, aynı kâfirler tarafından ne yapılırsa yapılsın alınamayan Budin gibidir.

Edirneli Nazmî (ö. 1585?);

Mihri ki şakludur o mehûñ dilde dîn gibi
Sînem benüm bu vech ile Budin hişâridur N. 1708/3 (Köksal, 2017)

beytinde, ay gibi olan sevgiliye duyulan muhabbetin âşığın gönlünde din gibi saklı olduğundan söz ederken, sinisini Budin kalesine benzetir.

Peşteli şair Hisalî (ö. 1651);

Hişâlî dād u 'adlile Bedün serdâridur şimdi
Vezîr-i bî-naẓîri Hân Murād'uñ Murtaẓâ Paşa G. 14/5 (Ercan, 2008)

beytinde, IV. Murad'ın veziri Murtaza Paşa'nın Budin beylerbeyi olduğunu haber verir.

3.30 Buhara

3.30.1 Şehir tarihi

Le Strange (2015)'in Soğd nehri boyundaki soylu şehir olarak nitelendirdiği, bugün Özbekistan sınırları içerisinde yer alan Buhara, Soğd eyaleti içerisindeki iki ana şehirden biridir ve dinî başşehirdir (s. 33, 555). Asya kıtasının en mühim ve en büyük şehirlerinden olup Maverâünnehir'in merkezi kabul edilen Buhara'nın etrafı, zamanında o kadar bağ ve bahçe ile çevrilidir ki şehir uzaktan gözükmez (Sami,

1889, s. 1247). Şeşen (1992)'in İbn Havkal'dan naklettiğine göre Buhara'da yetişen meyveler Maverâünnehir'in en iyi ve en tatlı meyveleridir. Strange (2017), Buhara'nın kavunlarının bütün dünyada meşhur olduğunu ve bununla birlikte dokuma tezgahları, halılar, seccadeler, güzel elbise kumaşları imal ettiklerini bildirir (s. 568). Bunlara ek olarak *Babürname*'de, Buhara'nın şaraplarının ve eriğinin çok iyi olduğu bilgisi verilir (Babür, 2000, s. 75).

Şehrin adı eski paralar üzerinde “Pwy'r ywB” şeklinde geçtiğinden Buhara adının çok daha önceleri kullanılmakta olduğu düşünülmekte ve yerli dilin Soğdca olduğuna hükmedilmektedir (Şeşen, 1992). Şehrin isminin “manastır” manasındaki “vihara” kelimesinden geldiği de -burada bulunan bir Buda manastırı sebebiyle – muhtemel gözükmektedir (Bala, 1979a, s. 762).

Nûmickes adıyla da bilinen şehrin (Strange, 2015, s. 556) bulunduğu mevkinin yakınlarında Buhara şehrinden daha önce kurulmuş Riyâmîsân adlı meskun mahallerin bulunduğu kaydedilir (Bala, 1979a, s. 762). İslam öncesi zamanların Eski Buhara'sının kalıntıları Müslüman şehrinin kuzeybatısına doğru ve nehir kıyısında yer alır (Strange, 2017, s. 557).

Kaynaklarda Buhara'nın tarihinin İslam ile birlikte aydınlandığı belirtilir (Şeşen, 1992; Bala, 1979a, s. 762). Müslümanlar bu bölgeye geldiklerinde şehrin hükümdarına Buhar-hudât (Buhara sahibi) denilmektedir (Şeşen, 1992). Arap ordusu ilk olarak 674 yılında Ubeydullah b. Ziyad komutasında Buhara önlerinde görülür (Bala, 1979a, s. 762). Bu sırada ölmüş olan hükümdarın karısı Bidun Hatun Buhara'dadır ve şehri kuşatan Ubeydullah b. Ziyad ile anlaşma yoluna gider. Arap hâkimiyeti bu devirde sürekli olmamış, bölgede bulunan Türkler ile Araplar arasında Buhara birkaç kez el değiştirmiştir (Yürekli, 2002, s. 16).

Horasan valisi Kuteybe b. Müslim, 710 senesinde Buhara'ya hâkim olur ve böylelikle şehirde İslam hâkimiyeti ilk olarak sağlam şekilde vücut bulur (Bala, s. 762). Müslim, Bidun Hatun'un oğlu Tuğşada'yı Buhara valiliğine tayin eder. Sonrasında şehri Tuğşada'nın oğlu ve torunu yönetir. Horasan emirlerinin hükümetin merkezini Nişabur'a taşımaları üzerine şehir, 874 senesine kadar Tahirîlerin yönetime geçer (Yürekli, 2002, s. 17). Bu hanedana son veren Saffarîlerin eline geçen Buhara, sonrasında Samanîlerin yönetimi altına girer ve Samanî emiri İsmail'in burada ikamet etmesiyle saltanat merkezi hâline gelir (Bala, 1979a, s. 763). Bu suretle Samanîler Buhara'yı başkent yaparlar, imar ve tezyin ederler (Sami, 1889, s. 1248). Samanîler zamanında Buhara'nın tarihini yazan Nerşahî (ö. 959) ve aynı dönemde Buhara'ya uğrayan İstahrî, İbn Havkal ve Makdisî gibi coğrafyacılar Buhara'nın büyük bir ilim ve kültür merkezi olduğunu dile getirmişlerdir (Şeşen, 1992). Bunun yanında Bala (1979a)'nın Mukaddesî'den aktardığı üzere, Buhara 10. yüzyılda fazla kalabalık, suyu ve havası kötü bir şehir olarak tanınmaktadır (s. 765).

İlig Nasr b. Ali 999 senesinde Buhara'ya girerek Samanîlerin hâkimiyetine son verir. Bu tarihten itibaren şehir, çeşitli merkezlere bağlı valiler ve emirler tarafından yönetilir (Bala, 1979a, s. 766).

Cengiz Han tarafından ilk ele geçirilen şehirlerden biri olan Buhara, 1273'te, Nikbay-Bahadır'un kumandası altındaki İran Moğolları tarafından zapt edilerek öylesine yağmalanmıştır ki, bu hadiseden sonra 7 sene boyunca Buhara'da kimse yaşamaz (Bala, 1979a, s. 767). Moğol istilasıyla yağmalanan ve harap olan şehrin önceki ihtişamının bir bölümünü yeniden kazanması, 14. yüzyılda, Semerkand'ı başşehri yapan Timur'un hâkimiyeti esnasında olur (Strange, 2017, s. 559). Şemsettin Sami (1889), Timur'un Semerkand'a daha çok ilgi gösterdiğinden Buhara'nın eski haline tekrar dönemediğini bildirir (s. 1248).

Şehir, 16. asrın başından 1868 senesine kadar bağımsız olarak; bu tarihten 1920'ye kadar Rusya himayesi altında Buhara Hanlığı tarafından yönetilir ve 1924'ten itibaren Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalır.

Gazellerde Buhara, Hâce Ubeydullah, âşığın âhı, buhar, hâr-hâra, âlû, divan şiirinde sevgilinin güzellik unsurları ve coğrafi uzaklık bağlamları dâhilinde karşımıza çıkar. Ayrıca Çin, Hint ve Semerkand ile birlikte anılır.

3.30.2 Hâce Ubeydullah

On beşinci yüzyıl başlarında Taşkent'te doğan ve Nakşibendî geleneğinde Hâce-i Ahrar olarak bilinen Hâce Ubeydullah, bir süre Maverâünnehir'de birçok şehri dolaşmış, Nakşibendî tarikatına mensup şeyhleri ziyaret etmiş ve hayatının bir döneminde Timululardan Ebu Said Mirza'nın daveti üzerine Semerkand'da yaşamıştır (Tosun, 2012).

Şiirlerinde Kalenderîlik ve Mevlevîlik izlerine rastlanan 16. yüzyıl şairlerinden Yetîm'in aşağıdaki beytinde, Hâce Ubeydullah'ın bulunduğu yerlerden biri olarak Buhara'ya yer verilir:

İderseñ Hazret-i Hâce'Ubeydu'llâhdan istimdâd
Yüz üzre sürinür âh-ı Semerkand ü Buḥārâ tūt G. 18/6 (Aktaş, 1996)

3.30.3 Ah-Duman-Buhar

Şairler, şehrin isminden hareketle, “ah”, “duman” ve “buhar” gibi sözcükleri şiirlerinde kullanarak çeşitli sanatlar yaparlar. Gelibolulu Âlî (ö. 1600), âşığın ahı ile gözyaşını iki nasipsiz olarak tasavvur eder ve ahının Buhara'dan, gözyaşının ise Maverâ'dan (Amuderya/Ceyhun) olduğunu söyler:

Ḳapuñda āhum ile yaşum iki bî-nevâdur kim
Biri anuñ Buḥārâ'dan birisi Mā-verā'dandur G. 314/3 (Aksoyak, 2018)

Halepli Edip (ö. 1748?), Buhara'dan gam buharıyla, âh ederek geçtiğinden beri, sevgilinin Semerkand gibi dudaklarının, (tatlılık yeri) olduğunu dile getirdiği aşağıdaki beytinde, sevgilinin dudaklarının tatlılığını anlatma amacıyla -isminde “şeker” anlamındaki “kand” sözcüğü bulunan- Semerkand ile “kand” sözcüğü arasında cinas-ı mükerrer yaparken; “buhar” ve “Buhara” sözcükleri ile cinas-ı müzeyyel yapar. “Buhar” aynı zamanda duman şeklinde düşünülerek divan şiirinde sevgilinin ayva tüylerini işaret eder. Sevgilinin ayva tüyleri ayva tüyü değil, âşıkların yanan yüreklerinin dumanıdır (Şahin, 2012, s. 398). Şair âşığın gönlündeki gam buharını/dumanını sevgilinin dudağının çevresindeki ayva tüyleri ile ilişkilendirmiştir. Âşık buradan geçerek lezzetin mekânı olan şeker gibi dudağa ulaşma amacındadır:

Mezâka oldu Semerkand la'li dil-dârîñ
Buḥâr-ı ğamla geçelden diḥ-i Buḥārâ'dan G. 984/3 (Mum, 2004)

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Kânî, sözlüklerde “sıcak yer, yetimler için hayır kurumu” ve “soba ile ısıtılan çiçeklik” manaları verilen “tav-hane” ile “ah” sözcüklerine Buhara ile birlikte yer vererek şehrin ismiyle alaka kurar. Buhara, âlimler, şeyhler ve mutasavvıflar şehridir ve buraya insanlar eğitim için, bir üstada intisap amacıyla gitmektedir. Bu noktada Mevlana'nın *Mesnevi*'sinde söylediği; “این بخارا منبع دانش بود - پس بخارایی است هرک آنش بود” (Tahirü'l-Mevlevi, 1971, s. 992); “Buhara'dan murat: İlim ve irfan membaı bulunan insan-ı kâmindir. Ona vasil olan kimse, Buharalı demektir” ile “گر چه این عاشق بخارا می رود - نه به درس و نه به استا می رود B. 11500”; “Bu âşık, Buhara'ya gidiyor, fakat orada bir üstat bulmak ve ders okumak için değil,” beyitleri akla gelmektedir (Tahirü'l-Mevlevi, 1971, s. 1004). Şairin burada önemli bir şahsiyete duyduğu sevgiden ortaya çıkan ah dumanının, Buhara'nın tavhanesini dolduracak kadar çok olduğunu bildirdiği söylenebilir:

Bir müslem-i müsellemlüñ 'ışkıyla āhımız
Tāv-ḥāne-i zemīn-i Buḥārā'yı taldurur G. 40/3 (Yazar, 2010)

3.30.4 Sevgilinin güzellik unsurları

Nakşî (ö. 1702/3), sevgilinin beni üzerinde çıkmış amber kokulu tüyü, Buhara'dan çıkmış bir Hindu'ya benzetir. Hindu, divan şiirinde sevgilinin beni, saç ve ayva tüyü ile ilişkilendirilerek siyahlık mefhumu içerisinde yer almaktadır. Şair, sevgilinin ayva tüyleri ile -daha önce de bahsedildiği üzere Buhara şehrinin isminden kaynaklı olarak buhar ve duman ile ilişkilendirerek - Buhara arasında ilişki kurmuştur:

Ḥālî üzre müy-ı 'anber-büy-i yāruñ gūyiyā
Bir siyeh Hindū'ya beñzer kim Buḥārā'dan çıkar G. 73/4 (Ayhan, 2000)

Döneminin ilim merkezlerinden olan Buhara'ya birçok yerden insan gitmekte; aynı şekilde buralarda eğitim alan insanlar seyyah olup coğrafyanın dört bir yanına dağılarak öğretilerini yaymaktaydı. Buhara'nın aynı zamanda İpek ticaret yolu üzerinde bulunan bir kent olması, yanındaki diğer şehirlerle birlikte bir durak olarak anılmasına yol açar. Nakşî'nin aşağıdaki beytinde âşık, sevgilinin benini hatrına getirerek Hint ülkesine ve Buhara'ya doğru yola çıkmak istemektedir. Buhara, yol üzerinde uğranılan bir kent olarak düşünülebileceği gibi, âşığın ayva tüylerinden geçerek bene ulaşacağı kabul edilirse; Hint'in renk itibarıyla sevgilinin beni ile ilişkilendirildiği ve Buhara'nın sevgilinin ayva tüylerini çağrıştırdığı söylenebilir:

Ḥāl-i yārı añup 'uşşāk ile seyyāḥ olalum
'Azm-rāḥ eyleyelüm Hind ü Buḥārā diyerek G. 157/2 (Ayhan, 2000)

Nakşî'nin konuyla ilgili olarak Buhara'ya yer verdiği; "Kaçan kim ḥal-i 'anber-büyü yād itse 'aceb midür/İrişdürse şadāsın mürğ-i dil Hind ü Buḥārā'ya" G. 209/4 (Ayhan, 2000) şeklinde bir beyti daha bulunmaktadır.

Peşteli Hisalî (ö. 1651), sevgilinin şeker gibi olan dudakları ile Semerkand arasında bağlantı kurar. Sevgilinin saçına karşılık olarak siyahlık mefhumu üzerinden Buhara'yı anar:

Hevâ-yı zülf-i yâr u ârzû-yı kând-i la'liyle
Göñül varur gelür her dem Buḥārâ vü Semerḳand'e G. 409/3 (Ercan, 2008)

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Âsaf'ın,

Ḳāşid-i göñlümi irsâl ideyüm yâr köyine
Olmasun kând-ı Buḥārâ'ya nihâyet ğâ'ib G. 73/3 (Kaya, 2009)

beytinde Buhara şekerinden bahsolunur. Beyitlerde şeker mevzu olduğu zaman Semerkand veya Şam şehrinin geçmesi beklenirken burada Buhara şehrinin geçiyor olması Mevlana'nın *Mesnevi*'sindeki; “در سمرقند است قند اما لبش - از بخارا یافت و آن شد” B. 11516”; “Gerçi, şeker Semerkand'dadır; ama o âşığın dudağı, şekeri Buhara'dan bulmuş, bu sebeple oraya azimet kılmıştır,” (Tahirü'l-Mevlevi, 1971, s. 1008) beytini hatırlatır niteliktedir.

Divan şiirinin hayal dünyasında sevgilinin saçları siyahlığıyla küfrün temsilcisi, yanakları kırmızılığıyla âdetâ bir gül bahçesidir. Sevgilinin saçları yüzü örten ve dışarıdan yüze ulaşmayı engelleyen bir unsur olarak tahayyül edilir. Ahmed Badî (ö.1908)'nin aşağıdaki beytinde, sevgilinin kâfir saçları onun kırmızı yanağı üzerine düşmüş ve görünüş itibariyle âdetâ Semerkand ve Buhara'nın üzerine asker inmiştir. Şairin Semerkand ile dudağı, Buhara ile yanak ve ayva tüylerini kastettiği söylenebilir:

Kâfir-i zülfüñ çeküp sedd ḥadd-i ḥamrâ üstine
Leşger indi şan Semerḳand ü Buḥārâ üstine G. 128/6 (Okmak, 2008)

3.30.5 Zerdali

Evliya Çelebi (1998a)'nin “âlû-yı Buhara” olarak andığı sarı erik, 18. yüzyıl şairlerinden Hazık'ın aşağıdaki beytinde karşımıza çıkar:

Olalı ruḥ zerd-ālū-yı Buḥārā’dan daḥi
Görmedim nev-bāve ūft-ālū-yı dil-berden lezīz G. 47/3 (Güfta, 2001)

3.30.6 Hâr-Hâra

Halepli Edip (ö. 1748?) aūağıdaki beytinde “bu hâra” ve “Buhara” sözcükleri
arasında cinas-ı mefruk yapar:

Şehâ bālā-yı nāzıñda bu ḥâra
Olur mevc-efken-i mülk-i Buḥārā G. 23/3 (Mum, 2004)

“Hâra” kelimesinin anlamı sözlükte “Düz renkli, üzerinde mermer
damarlarına benzeyen dalgalar bulunan sof cinsinden menevişli eski bir kumaş
çeşidi, ipekli kumaş” olarak verilmektedir. Sevgilinin naz ile salınan
boyundaki/vücudundaki hâra kumaşından yapılmış elbise, Buhara mülkünün “mevc-
efgen”i olur, oraya dalga salar. “Mevc” sözcüğü ile kumaş üzerindeki dalgalara
çağrışım yapılmıştır.

Şairin “Ḥâr-ı zâhid uçar bir loḳma-i şîrîni gûş etse/Ki düşünde Semerḳand’ı
şikâr eyler Buḥārā’da” G. 1541/2 (Mum, 2004) ve “Görünmez çeşme tâc u mesnedi
Çîn ü Buḥārā’nıñ/Şudâ’-endâz iken ğavġā-yı âşûbu bu ḥâranıñ” G. 854/2”(Mum,
2004) beyitleri bu bağlamda değerlendirilebilir.

3.30.7 Mekân olarak Buhara

Abdullah Sermest (ö. 1882)’in beytinde Buhara, manevi hasletlerin, fazilet ve
terbiyenin alındığı bir yer olarak tasvir edilir:

Ser-i kūyuñı tavâf itmese geçmez yâ niçün
Bu kemâlâtı şabâ cümle Buḥārā’dan alur G. 16/2 (Şahin, 1999)

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Bayburtlu Zihnî, Belh, Kirman ve Horasan
ile birlikte Buhara şehrini Turan pazarı olarak niteler. “Turan”, İranlılar tarafından
Türkler’in Orta Asya’daki en eski yurtlarına verdikleri isimdir:

Buḥārā Belḥi Kirmān’e ḥaber gitdi Ḥorāsān’a
Düşüp bāzār-ı Tūrān’a senün Īrān-bahā zūlfūñ G. 180/7 (Erbay, 2014)

Ebubekir Celalî (ö.1817), hoşnutsuz ve hiçbir şeyi beğenmeyen kişileri tenkit ettiği gazelinde; bu şahısların Buhara gibi güzel bir şehri beğenmeyeceklerini dile getirir:

Temāṣā kılsañ ey bülbül eger Īrān ü Tūrān’ı
Görüp gül-pāye-gān şeydā Buḥārā’yı beğenmezsın G. 77/2 (Sarıkaya, 2018)

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Yenişehirli İzzet “Gel meskenüñe sihr gibi söyle gazeller/Var şöretüñi diñle Buḥārā vü Yemen’den” G. 132/7 (Nar, 2016) ve Yenişehirli Avnî (ö. 1883) “Kiminüñ rızkı gelür semt-i Buḥārā’dan tā/Kimisi ḥ’āhiş-i kısmetle Buḥārā’ya gider” G. 122/4 (Turan, 1998) beyitlerinde Buhara’ya uzak bir mekân olarak yer verirler.

3.31 Bulak

Günümüzde eski Kahire’nin iki kilometre kuzeybatısında ve Nil nehrinin batı kıyısında yer alan Bulak şehrine (Kallek, 1992), Belîğ (ö. 1760)’in;

Ḥāl-i siyeh gerden-i dildārı ol akda
Bir qara ‘Arab peçe gibi ara Bulak’da G. 162/1 (Açıköz, 1994)

beytinde yer verilir. Şair, Arap, siyeh, hal ve kara kelimeleri arasında tenasüp yaparken siyah ve ak sözcükleri arasında tezat, “ol akda” ile “Bulak’da” arasında cinas-ı merfu yapar. Belîğ, Bulak’ın bir Arap şehri oluşundan yola çıkarak, Bulak şehrindeki bir Arap çocuğu gibi olan siyah benini, sevgilinin o beyaz gerdanında aramaktan söz eder.

3.32 Bursa

3.32.1 Şehir tarihi

Uludağ (Keşiş Dağı/Olympos mysos)’ın kuzeybatı eteklerinde bulunan meyilli ovanın üzerine kurulu (Darkot, 1979b, s. 806), Anadolu’nun en eski yerleşim yerlerinden biri olan ve Hitit, Lidya, Frigya, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı kültürlerinin izlerini taşıyan Bursa’nın (Yahşi, 1998, s. 10-11) adının Prousa’dan kaynaklandığı söylenir. Şehrin İlkçağ’daki adı olan ve günümüzde kullanılan isminin kaynaklandığı Prousa (Hisar-kent) adının, Luwi kökenli “hisar” anlamına gelen Pura/Pria (Hisar) sözcüğü ve tüm Anadolu halklarınca kullanılan, “yerleşim, kent, kasaba” anlamlarına gelen assa/issa sözcüklerinden oluştuğu düşünülür (Umar, 1993, s. 679-80). Evliya Çelebi (1998b) ise şehrin Bursa adını alış hikâyesini anlatırken Bursa’nın “Bulursa”dan galat olduğunu ifade eder:

Yâ Emînallah! Bir kerre Tûfân-ı Nûh’dan evvel bu mahalle bir Süleymân ile leşker-keş olup geldiğimizde bu kûh-ı bülendin dâmeninde bir kal’a-i azîm ve bir şehir-i kadîm var idi. Ol kal’ayı cânn kavmi yaptı derler. Almada âciz olup bî-feth rücû’ edüp gîtdik. ‘İşte Tûfân’da gark olup nâm [u] nişânı güm olmuş’ dedikde tiz Hazret-i Emîn cümle ins ü cinne, vuhûş u tuyûra emr edüp derhâl taş u toprağın tathîr ederken kal’anın burc [u] bârûları nümâyân olur, ammâ tathîrinde usret çekerler. Hemân Emîn-i Mübîn rîha emr edince bir kerre Lodos rûzgârı Âd kavmine esdiği gibi bir rîh-ı akîm esüp cümle taşı ve toprağı hevâya perrân edüp tarfetü’l-ayn içre kal’anın der-i dîvârları ve burc [u] bârûları zâhir olur. Bir dîv-i sefid eydür ‘Yâ Emînallah! Bu kal’anın altındaki kayalarda bir mutalsam kenz vardır. Anı bulsanız dünyâ halkına inkırâzu’ d-devrân kifâyet ederdi’ der. Bir dîv dahi mu’âraza edüp ‘Bulunmaz’ der. Biri dahi ‘Eğer ol dahme bulunursa ol define ile Emînullah bu şehri imâr ede’ der. Kimi bulunursa, kimi bulunmazsa derler. Derhâl dîvlere emr edüp ol dahmeyi bulup şehri ta’mîr [u] termîm edüp ismini Bulursa korlar. Bursa, Bulursa’dan galatdır (s. 9).

Şemsettin Sami (1889)’nin, Anadolu’nun en büyük ve en güzel şehirlerinden biri olduğunu söylediği Bursa’nın (s. 1294) kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, şehrin genellikle Bithynia krallarından, ismi “Prousalı” anlamında Prousa’dan türetilmiş olan (Umar, 1993, s. 679) kral Prousius tarafından kurulduğu kabul edilir (İnalçık, 1992).

MÖ 88’de Bursa’yı ele geçiren Kral Mithradates’in (Yahşi, 1992, s. 13) mağlup edilmesinin ardından şehir Romalılar’ın eline geçmiş, önce Nicomedia’ya bağlanan Bursa, Roma İmparatorluğu’nun parçalanmasıyla Doğu Roma hâkimiyetinde kalmış ve bu süre içerisinde Arap ordularının ve sonrasında Türkler’in taaruzlarıyla karşılaşmıştır (İnalcık, 1992). Bursa, İran Sasanî hükümdarı Hüsrev Perviz tarafından bir süre Bizans’ın elinden alınmış, sekizinci yüzyılın sonlarına doğru Abbasî halifesi Harun Reşid’in orduları Bursa’nın Söğütçük kasabasına kadar ilerledikten sonra geri dönmüş, 924 yılında ise şehir Hamdanoğlu sülalesinden Seyfüddevle tarafından kuşatılmıştır (Tuğlacı, 1985, s. 68). 1080’de, Selçuklu sultanı Süleyman Şah, İznik’i aldıktan sonra Bursa’yı da ele geçirmiş fakat sonrasında bir süre şehir Selçuklu hâkimiyetinden çıkmış, 1113 senesinde, Şehinşah b. Kılıç Arslan döneminde tekrar zapt edilmiş, imparator Aleksis Komnenos’un şehri geri almasıyla (Darkot, 1979b, s. 810) bölgede Osmanlılar faaliyet göstermeye başlayana dek Bursa’nın yönetimi Bizans’ın elinde kalmıştır (İnalcık, 1992).

Osmanlılar’ın Bizans sınırında yaptıkları kayda değer ilk büyük fetih olarak kaydedilen ve devletin ilk başkenti olan Bursa’nın fethi için (Yılmaz, 2015, s. 62) çeşitli tarihler verilmektedir. Bizans kaynakları Osmanlıların Bursa’yı ilk kuşattığı tarihi 1302 olarak verir (Tuğlacı, 1985, s. 68). Bizans tarihçilerinden Pahimeres, Osman Bey’in 1308’de Bursa’yı muhasara ettiğinden söz ederken, Osmanlı tarihleri on seneden fazla süren Bursa ablukasının başlangıcını 1315 olarak alır (Cezar, 2010, s. 54). Yılmaz (2015), fetih tarihi olarak 1310 ve 1327 yılları arasında çeşitli tarihler verildiğini bildirmiş (s. 63), çeşitli eserlere atıfta bulunarak Bursa’nın asıl fetih tarihinin 1322 olduğunu tespit etmiştir (s. 67).

Fetihden sonra beylik merkezi nakledilerek şehirde imar faaliyetleri başlamış, 1327’de ilk Osmanlı akçesi burada basılmış (Uzunçarşılı, 1988, s. 112), Osmanlılar

uç beyliğinden başkenti, sınırları ve yerleşik halkı olan gerçek bir devlete dönüşmeye başlamıştır (Demirci, 2004, s. 63). Fetih öncesinde bir hisardan ibaret olan Bursa şehri, fetih sonrası giderek artan medrese, cami, han, bedesten, hamam gibi eserlerin yapılmasıyla büyük bir değişim geçirmiştir (Aslan, 2006, s. 13).

Bursa, 1402 yılında, Ankara Savaşı sonrası, Timur'un ordusu tarafından yağma edilerek ateşe verilmiş (Tuğlacı, 1985, s. 69), bu yangın sırasında ilk Osmanlı padişahlarına ait resmi vesikalar ve birçok telif eser yok olmuştur (İnalcık, 1992). Bu hadise sonrasında yeniden onarılan şehir fetret devri döneminde Bayezid'in şehzadelerinden Mehmed Çelebi'nin devlet merkezi olmuş, 1413 yılında Karamanoğlu Mehmed Bey tarafından kuşatılmış ve yağmalanmış, Çelebi Sultan Mehmed'in bağımsızlığını tam olarak elde edişinin ardından imar edilmeye ve onarılmaya başlanmıştır (Yinanç, 1979, s. 812). Timur'un Bursa'yı yağmalamasından sonraki fetret devrinde Bursa'nın yerine Edirne devletin başşehri hâline gelmiş, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethederek burayı merkez yapmasıyla Bursa, Fatih devrinde doğuya yapılan seferler için askerî üs görevi görmüştür (İnalcık, 1992).

Bin dört yüz yirmi dokuz yılında meydana gelen veba salgını ve 1649 senesinde vuku bulan Celâlî istilas ve yağması Bursa'nın tarihindeki önemli olaylardandır (Tuğlacı, 1985, s. 70).

Hammer (2015) Bursa'yı ve şehrin meşhur özelliklerini şöyle anlatılır:

Bursa, civarının güzelliği, tabiî ve sınaî mahsûlleri, kaplıcaları, Keşiş Dağı zirvesinden şelâleler teşkîl ederek düşen menbâların çokluk ve safveti (bunlardan en mârufları Pınarbaşı, Ak-çağlayan, Mîr Alişir'dir), leziz üzümleri, dutları, kırksekiz adet sayılan armutları, kayısıları, kirazları, bazısı kırk dirhem çeker kestaneleri, ipeği, ketenleri, deniz köpükleri, hamur işleri, şurubları, şekerlemeleri, sırma ziyneti ipekli kumaşları, muslinleri, kadifeleri, yastıkları, dokumaları ile de meşhurdur. Ancak İslâm arasında asıl şöhret ve ihtiram sebebi olan meziyyetleri, mâruf ve takvî sahibi olmakla vasıflandırılmış olan o kadar zevatın ikâmetgâh ve medfeni olması ve

İstanbul'un fethine kadar payitahtı olduğu devletin ilk adımı bulunmasıdır (s. 144).

Bursa şehrine gazellerde, güzelliği, güzelleri, kaplıcaları, yangınları ve bazı mesire yerleri ile rastlanmaktadır.

3.32.2 Şehrin güzelliği

Bursa şehri, yeşil doğası, kaplıcaları, hanları ve çarşılarıyla çok beğenilen şehirler arasında yer alır. İbn Battuta (2004)'nın, şehrin bahçeler ve gür çaylarla çevrili olduğunu, çarşılarının çok güzel caddelerininse çok geniş olduğunu bildirdiği (s. 428) Bursa için, Lamiî (2011), Bursa şehrengizinde;

...
Başından başla medh it kūhsārın
Ne tenhā kūhsārın her kenārın

Ne anuñ gibi var kūh-ı felek çehr
Ne Bursa gibi gök altında bir şehir (s. 22)

beyitlerini söyler. Şaire göre gök kubbe altında Bursa gibi bir başka şehir yoktur.

Aydın (2017), Bursa şehri için zikredilen sıfatların arasında darüssaltana, mahmiye ve mahrusanın yanı sıra şehrin güzelliğine ithafen kullanılmış “behiştâsâ” ve “iremnazîr” ifadelerini sayar (s. 40-41). 18. yüzyıl tezkire yazarlarından Salim (2005), “Tahtgâh-ı kâdim şehir-i cennet-na‘ım diyâr-ı şevk-medâr medîne-i Burusa” (s. 182) ve “Âb u hevâsı şafâ-bahşende-i aşhâb-ı istirâhat ve nahcîr-i şevk u zevki bî-endâz u bî-minnet olan şehir-i Burusa” (s. 247) cümleleriyle eski başkent Bursa'yı, cennet nimetlerinin şehri, şevk ve zevkin sonsuz ve minnetsiz olduğu bir yer olarak nitelendirirken şehrin suyu ve havasının da sefa bağısladığını söyler.

Ahmedî (ö. 1410'dan sonra);

Firdevs-durur Bursa kamu vechile lîkin
Gerekmez-idi anda bu hayyât u ‘ākārib G. 57/9 (Akdoğan, 2017)

beytinde, cennete benzettiği Bursa’da, cehennemle özdeşleşmiş yılanların ve akreplerin olmaması gerektiğini dile getirir. Ahmedî’nin yılan ve akreplerle kastettiği şeyin kötü insanlar olduğunu söyleyebiliriz. Nasıl ki kötü insanlar cennete giremez, onların yerleri cehennemdir; cennet gibi bir şehir olan Bursa’da da onların yeri yoktur. Ayrıca, cehennemde akrep ve yılanların bulunduğu inancı da burada hatırlanmalıdır.

Gençliğinde tahsil için Bursa’ya giden Dede Ömer Ruşenî (ö. 1487);

Her yire Bursa’dan irür behre
Güveneyin bunuñ kimi şehre

Gün kimi âdemîsi rüşen-dil
Dil-rübâsı kamu kamer-çehre

Kendü Firdevs bâğına beñzer
Cüyü bâğ-ı İrem’deki nehre

Âb-ı hayvâna beñzededen şuyını
Çeşme-i Hızır beñzedür zehre

Zühre hoş-hânlarının âvâzın
İşidüp gökde çāk ider zehre

Rüşenî’nüñ du‘âsı bu her dem
Virdügince Hudâ şeref dehre

Yâ Latîf eyle lutfuñı izhâr
Bursa’yı maẖhar eyleme ẖahra G. 75 (Tavukçu, 2020)

gazelinde, kismetin her şehre Bursa’dan eriştiğini söylerken, bu şehrin insanların anlayışlı, güzellerinin hepsinin ay yüzlü olduğunu dile getirir. Bursa’nın suyunu ab-ı hayattan üstün tutan şair, gazelini Bursa’nın sıkıntılara gark olmaması için dua ederek bitirir.

Bursalı şair Nazik (ö. 1682), nevrüz vaktini anlattığı gazelinin;

Kem görür bostânın İstanbul’uñ ammâ Bursa’nıñ
Ehl-i vecdi ‘azm-i kühsâr etdigi demdir yine G. 200/5 (Gümüş, 2011)

Böyle demde gitmemek Nâzik neden Bursa’ya kim
‘Andelîbiñ ‘azm-i gülzâr etdigi demdir yine G. 200/6 (Gümüş, 2011)

beyitlerinde, Bursa'nın vecd ehlinin/hayranlarının İstanbul bostanlarını beğenmediğinden ve nevrüzda Bursa'nın çokça övülen dağlarına gittiklerinden söz ederken, böyle bir zamanda Bursa'ya gitmek gerektiğini, zira bu devrin, bülbülün gül bahçesine geldiği devir olduğunu söyler. Şair Bursa için, “Merhabā ey şehr-i Bursa kim bihişt-āyīnsin/Hübsun ğāyetde hem şāyeste-i taḥsīnsin” mısralarıyla başlayan bir terkibibent de kaleme almıştır (Gümüş, 2011, s. 209).

Bursalı şair Feyzî (ö. 1771), “Bursa” redifli;

Bir diyāra beñzemez zevk şafāsı Bursa'nıñ
Kān-ı gevherdir ki hīç olmaz bahāsı Bursa'nıñ

Her taraf kıldım teferrüc vādī-i şahrāların
Olmaya mānend vardır kablıcası Bursa'nıñ

Maṭla‘-ı ‘irfān burc-i evliyādır şübhesiz
Biñ kitāb olsa sezā medḥ ü şenāsı Bursa'nıñ

Bāğ-ı cennetdir ādem teşnedir seyrānına
Mürdeler iḥyā ider āb u hevāsı Bursa'nıñ

Biñde bir vaşf etsem olmaz ḥaşra dek Feyzî tamām
Defter-i dīvāna sığmaz mācerāsı Bursa'nıñ G. 80/1 (Karagöz, 2004)

gazelinde, Bursa'nın benzersizliğinden ve değer biçilemezliğinden söz eder.

Kaplıcaları eşsiz olan Bursa bir cennet bahçesi, irfanın doğuş yeri, medhi binlerce kitaba sığacak, cevher madeni olan Bursa'nın suyu ile havası da ölüleri diriltir. Feyzî gazelinesi, Bursa'yı ne kadar anlatsa da onun macerasının defterlere sığmayacağını söyleyerek bitirir.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Hitabî, Kemal-i Zerd'in “Hilāl-i ‘īd görindi açuñ mührini şahbānuñ/Kim ola tutmaya hükmin bu ‘ālī-ḳadr tuġranuñ” matlalı gazeline yazdığı naziresinin;

Yine ey bülbül-i bāğ-ı leṭāfet zār u nālān ol
Cinān bāğına dönmişdür bahārı şimdi Bursa'nuñ N. 2741/2 (Köksal, 2017)

beytinde, Bursa'ya bahar geldiğinde şehrin cennet bahçesine döndüğünü söyler.

Muidî (ö. 1585);

Kūyuñ gözüm yaşıyla meger Bursa şehridür
Kim tırmaz aķar āb-ı zülālî taraf taraf G. 210/4 (Tanrıbuyurdu, 2018)

beytinde, âşık öylesine gözyaşı dökmüştür ki sevgilinin mahallesi her yanından saf sular akan Bursa'ya dönmüştür.

Lamiî (ö. 1532)'nin, Bursa'nın bayram yerinin, salıncaklarıyla cennete bir basamak olduğunu söylediği;

Olupdur 'ıyd-gāh-i Bursa şimdi
Şalıncaklar ile uçmağa pāye G. 454/5 (Burmaoğlu, 1983)

beytiyle ve;

'ıyd-gāh-ı Bursa'nuñ bir dem iden seyrānını
Harcanur sen sīm-ten yolına naķd-i cānını

Ṭañ mı topı çarḫa dōñse her şalıncaguñ bugün
Sen melek-pervāzle eyler cihān seyrānını

Bir boğazı iplü aşmalı levend-i şehrdür
Dil-berüñ yilter hevāya zülf-i müşk-efşānını

Yire başmaz çarḫ-veş dūlāb-ı 'ıyduñ ayağı
Gül gibi el üzre tutup ol mehüñ dāmānını

Yiridür her dem şafādan itse dest-efşān semā'
Kim sürerse böyle hurrem-dil kamer devrānını

İñlesün gerdün gibi Kāv-ı zemīn kim goncalar
Esb-i Çüpīn birle seyr eyler şafā meydānını

Yok Bıñarbaşı gibi şimdi perīler mecma'
Gel berü seyrān dilerseñ Bursa'nuñ hūbānını

Hūr u ğilmān u melāyik seyr içün beñzer bugün
Yire inüp hālî kōmışlar sipihr eyvānını

Seg gibi ardınca gezmekden nolur kim avlamış
Şağlı şollu ehremenler her perīnūñ yanını

Olur idüm ben daḫi çeşmüñ gibi mest ü ḫarāb
La'l-i meygūnuñ gibi içsem rakībūñ kanını

Dil-berā ko Lāmi'ī öpsün elüñ bayramlık
Ala gelmişdür gedālar beglerüñ ihsānını G. 525 (Burmaoğlu, 1983)

gazeliyle, Bursa'nın bayram zamanı ayrı bir güzellik kazandığını anlarız. Şair, Bursa'da bayram yerine giden güzellerden, burada bulunan salıncaklardan ve dönme dolaplardan, meydanlarında oynanan atlı oyunlardan söz eder.

Üsküplü İshak Çelebi (ö. 1538) Bursa'nın bayram yerini anlattığı;

Yirine harcandı naqd-i kīse-i eyyāmını
Bursa şehrinüñ temāşā eyleyen bayrāmını

Şöyle tezyīn eylemişdür kendüyi her bir güzel
Añmaya şimden girü hūr-ı cinānuñ nāmını

Merhābā ey serv-ı kadd diyü elin şunmuş çenār
Gözleye ol ham-ı destüñ dilbere akdāmını

Sen gözi āhūyı şayd itmek diler bir bend ile
Türmaz etrāfa şalar her bir şalıncak dāmını

Bindi tolaba nigārüm gitdi şandum dimege
'İyd bezminüñ melekler gūşına peyāmını

Var Bıñarbaşı'na seyreyle perīler mecma'ın
'Ays u 'işretle geçür zevk u şafā eyyāmını

'İyd-gāhuñ seyrine gelmiş felekde her melek
Yıkmasunlar hayli keşret-vār sipihrüñ tāmını

Yār bir nāzük-beden dildāra göz degmiş yine
Sükker-i pālūdeye şarf eylemiş bādāmını

Devletüñde beglügi vardur şalınsun dōstum
Nüş iden mey-gün lebüñ cām-ı sürür-encāmını

Şoralum 'ayb olmasun bir lahza ārām it begüm
Görmedüñ mi kande gitdi göñlümüñ ārāmını

Āsumāndan bir nidā gelmiş dimiş dilberlerüñ
Cümlesi İshāk'a virsüñ būsese in'āmını G. 283 (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1989)

gazelinde, palude tatlısı, salıncak, badem ve dolap gibi bayram yerine ait unsurlara yer verir. Bayramda Bursa'nın güzellerinin süslediğinden ve bu güzelleri görenlerin artık cennet hurilerinin adını anmadığından söz eden şair, bayram yerinde dönen salıncağın ceylan gözlü sevgiliyi avlamak için döndüğünü söyleyerek hüsn-i talil

yapar. İshak Çelebi, Bursa'nın bayram yerinin periler madeni olduğunu ve bayram günlerinin yeme içme ve eğlence ile zevk ve safa günleri olduğunu dile getirir.

Şem'î (ö. 1529);

Rûz-ı hicrâne değışdi 'ıyd-i vaşl eyyâmını
Bursa'nuñ her kim bu gün seyr itmedi bayrâmını G. 178/1 (Karavelioğlu, 2014a)

beytinde, Bursa'nın bayramını görmeyenin, kavuşma bayramının günlerini ayrılık gününe değıştığını dile getirir.

3.32.3 Şehrin güzelleri

Evliya Çelebi (1998b);

Ammâ mahbûb ve mahbûbesi gâyet çokdur kim mümtâz [u] dilârâ civânların şu'arâlar medh edüp şehir-engîzler etmişlerdir. Nisvânı gâyet hüsn-i cemâlde ve lûtf-i i'tidâlde olup kelimâtları mevzûn ve dişleri dürr-i meknûn ve giysû-yı müşkbârları girih girih ve mergûle mergûle etdiklerine şâ'irân-ı Bursa "giysû-yı mergûle" derler, bir diyâr zenânesine mahsûs değıldir, illâ Bursa'ya mahsûsdir (s. 22).

cümleleriyle, Bursa'nın güzel kadın ve erkeklerinin çokluğundan söz etmiş, gönül alan bu güzide güzellere şairlerin övgüler dizerek şehrengizler yazdıklarını belirtmiştir. Çelebi, Bursa'nın inci dişli kadınlarının gayet güzel, nazik ve endamlı olduklarını söyleyerek, onların büküm büküm ve dalga dalga, misk kokulu saç örgülerine Bursa şairlerinin "giysu-yı mergule" adını verdiklerini ve bunun Bursa'ya mahsus olduğunu bildirmiştir.

Bursa kaplıcaları mütevellisi olarak 1519 yılında atanan (Avşar, 2017, s. 5)

Revanî (ö. 1523); Bursa redifli;

'Āşıkı odlara yaķar dil-rübāsı Bursa'nuñ
Ey gönül germ olma ıssıdur havāsı Bursa'nuñ

Rā kaşıyla her hilâl-ebrūsı eyler merhabā
Dostlar hoşça gelür baña burası Bursa'nuñ

Kendüyi yüksek dutar hürşid-i 'âlem-tâbdan
Yere inmez neyleyem her meh-liķāsı Bursa'nuñ

Yaray' (?) ibrişim götürmez zülf-i dildârı gören
H'âce-i 'âlem geçer her bir gedāsı Bursa'nuñ

Issıcaķ yüz gösterüp öper kuçar dil-berleri
Rind-i 'âlemdür Revânî kaplucası Bursa'nuñ G. 213 (Avşar, 2017)

gazelinin matla beytinde, Bursa'nın güzellerinin âşıkları yaktıklarından ve Bursa'nın havasının sıcak oluşundan söz eder. Şairin bu beyitle, şehirde sık sık çıkan yangınlara da atıfta bulunduğu düşünülebilir. Revanî, Bursa'nın hilal kaşlı, kendisini âlemi aydınlatan güneşten daha üstün tutan güzellerinden bahseder.

Revanî (ö. 1523) Bursa'nın bayram zamanlarını Bursa güzelleri ile birlikte
anar. Şair;

Nice bir zühd ile taķvâ nice bir şavm u şalât
Bursa dil-berleri ile gel e bayram idelüm G. 239/2 (Avşar, 2017)

Bir güneş yüzlü hilâl-ebrüyı almış yañına
Bursa şehrinüñ Revânî eylemiş bayramını G. 477/5 (Avşar, 2017)

beyitlerinde, bu kadar ibadetin, oruç ve namazın yettiğini ve artık Bursa dilberleri ile bayram etmek istediğini, güneş yüzlü, hilal kaşlı bir güzelle Bursa'da bayram yaptığını dile getirir.

Şem'î (ö. 1529), Revanî'ye naziresi;

Aldı gönüm dōstlar bir dil-rübāsı Bursa'nuñ
Kūy-ı cennet kendüzi hūrî-liķāsı Bursa'nuñ

Sāye-veş kaldum ayakda nice irişsün elüm
Kendüyi gökde tutar her meh-liķāsı Bursa'nuñ

Geh Buñarbaşı'n gehî āb-ı hayātın gösterür
Gözlerüm yaşıyla ekşer mācerāsı Bursa'nuñ

La'lden mīve getürmüş serv-i sīmīnler biter
Hāki cevher rūḥ-perverdür hevāsı Bursa'nuñ

Gün gibi mīzāne gelmiş şanki bir Yūsuf-cemāl
Āsumān işiği kendü meh-liķāsı Bursa'nuñ

Akçesüz pulsuz kuçar 'uryân idüp dilberleri
Dâm idüp havzın hoş olur kaplucası Bursa'nuñ

Bir içim şuyından odlu olmaduk Şem'î anuñ
Gün gibi yakdı velî her bî-vefâsı Bursa'nuñ G. 103 (Karavelioğlu, 2014a)

gazelinde, hem Bursalı güzellerden hem de Bursa şehrinin güzelliğinden söz eder. Şair, Bursalı, huri yüzlü bir güzele gönül verdiğini söylerken Bursa şehrini de cennete benzetir. Bursa'nın ay yüzlülerinin kendilerini gökte/üstün tuttuklarını ve onların karşısında kendisinin gölge gibi kaldığını söyleyerek onlara erişemediğini anlatan Şem'î, gözyaşlarını hem ab-ı hayata hem Bursa'nın ünlü Pınarbaşı deresine benzetir. Bursa'nın toprağında, lal gibi meyveleri olan gümüş bedenli serviler yettiğini ve Bursa'nın havasının da ruhu beslediğini söyleyen şair, Bursa'nın ay yüzlü güzelinin eşiğinin sanki gökyüzü olduğunu dile getirir. Bursalı güzeli güzelliğiyle meşhur Hz. Yusuf'a benzeten Şem'î; Bursa'nın vefasızlarının kendisini güneş gibi yaktığını anlatarak gazelini sonlandırır.

Şem'î (ö. 1529);

Yakdı gönlüm dostlar bir meh-liķası Bursa'nuñ
Yanalum yanmağdurur çün muķtezâsı Bursa'nuñ

Şehri gülzâr-i İrem yaylağı Firdevs-i berîn
Gösterür iki cihân zevķın şafâsı Bursa'nuñ

Yâr dîdârın görüpdür ol şafâdan germ olup
Cenneti 'aynüne almaz kaplucası Bursa'nuñ

Câm elinde Cem gibi geçmiş maḥabbet taḥtına
'Âlemüñ sultânıdur her bir gedâsı Bursa'nuñ

Başuña odlar yaķar mihrüñ tıyar meh-pâreler
Şem'iyâ âh itme götürmez hevâsı Bursa'nuñ G. 104 (Karavelioğlu, 2014a)

gazelinin ilk beytinde, Bursa'nın yangınlarına da gönderme yaparak Bursalı ay yüzlü bir güzelin gönlünü yaktığından söz eder. Bursa'nın şehir bölgesinin İrem bağları gibi, yaylasının yüce cennet gibi olduğunu dile getirerek Bursa'nın iki cihan zevkini tattırdığından bahseden şair, Bursa'nın her bir kulunun âlemin sultanı olduğunu,

elinde kadehle Cem gibi muhabbet tahtına geçtiklerini söyler. Şem'î'nin bu beyitte, kardeşi II. Bayezid ile taht için mücadele ederken Bursa'yı ele geçirerek burada padişahlığını ilan eden Cem Sultan'a gönderme yaptığı söylenebilir. Şem'î gazelini, ay yüzlüler senin sevgini duyunca başında ateş yakar, ah etme, çünkü Bursa'nın havası bunu götürmez diyerek sonlandırır. Şairin bu beyitle, kaplıcalar şehri olan ve iklimi sıcak Bursa'nın daha fazla ısınmaya dayanamayacağını söylediği, ayrıca Bursa yangınlarına atıfta bulunduğu da düşünülebilir.

Celîlî (ö. 1569);

Sevmişem bir âfet-i cān şeh-süvārı Bursa'da
Olmışam süm-i semend-i hāksārı Bursa'da

Tā semend-i hūsne cev-lān virdi ol meh şayd için
Oldılar fitrākümün cānlar şikārı Bursa'da

Atı na'ln kırdurup dāğ itdi yir yir sīnemi
Veh ki oldum nā-tüvān u dil-fiğārı Bursa'da

Çünkü gördüm baña rām olmadı ol çāpūk-süvār
Eline virdüm 'inān-ı ihtiyārı Bursa'da

Hayfdur atı ayağı yire başmak kāşki
Olsa hāk-ālūde çihrem reh-güzārı Bursa'da

Dostlar ol yāre deñ āheste cev-lān eylesün
Olmasun diller igen pā-māl ü zārı Bursa'da

Şanma kim sensüz Celîlî rāhat u āsūdedür
Derd ü miñnetle geçürdi rüzgārı Bursa'da G. 342 (Nas, 2011)

gazelinde, at binicisi Bursalı bir güzeli anlatır. Şair, Bursalı şehsüvar bir güzeli sevdiğinden ve onun atının perişan, toz toprak içinde kalmış toynağı hâline geldiğinden söz ettikten sonra, aya benzeyen sevgilinin güzellik atına bindiğini, onu av için harekete geçirdiğini, usta bir binici olan sevgilinin âşığa boyun eğmediğini ve onun dizginlerini ele geçirdiğini söyler. Şair dostlarına seslenerek, o güzele söyleyin, yavaş hareket etsin de gönülleri bu kadar perişan edip inletmesin dedikten sonra,

sevgili olmadan Bursa’da zamanının dert ve mihnetle geçtiğini, rahat ve huzurlu olmadığını söyleyerek gazelini bitirir.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Matemî;

Bursa gibi Mâtemî yokdur güzeller ma‘deni
Nitekim şehr-i Bedahşân la‘l-i nâbuñ kânıdur N. 2726/5 (Gıynaş, 2017)

beytinde Bedahşân nasıl saf lal taşının kaynağıysa, Bursa da güzellerin madenidir, der.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Firakî;

Ey şâh-ı şîve gönçesi Bursa dil-âveri
Ref‘ it niķābı gül gibi âfet gel e beri ZG. 8046/1 (Gıynaş, 2017)

beytinde, gül gibi bir afet olan Bursalı yiğitten söz eder.

Lamiî (ö. 1532), Bursa şehrinin meşhur “Bursa oynarı” olarak adlandırılan güvercilerine atıfta bulunduğu;

Zülfiyle oynasa her dem ‘aceb mi ol şanem
Bursa’nuñ dil-berleri ekşer kebûter-bâz olur G. 138/3 (Burmaoğlu, 1983)

beytinde, put gibi güzel olan sevgilinin sürekli saçıyla oynamasına şaşılmaz derken, bunu Bursa güzellerinin çoğunun “kebuter-baz” olmalarıyla açıklar.

Nisarî (ö. 1656);

Gül-‘izâr u gönca-femdir dil-rübâsı Bursa’nıñ
Bülbüli hoş-nağmedir şâhib-nevâsı Bursa’nıñ

Mesken ü me’vâ idinse cân mıdır erbâb-ı dil
İ‘tidâl üstündedir zîrâ hevâsı Bursa’nıñ

Şan ‘üyun-ı selsebil içre gümüş mâhî durur
Kaplucu havzında her bir meh-liķâsı Bursa’nıñ

Meclis-i meyde surâhî kulkuluñ yâd eyleyüp
Başka bir ‘âlemedir ehl-i şafâsı Bursa’nıñ

Nola itdiyse Nisârî Bursa’da cây-ı karar
Hep mesîreyle ser-â-serdir fezâsı Bursa’nıñ G. 138 (Çağlayan, 2007)

gazelinde, Bursa'nın güzellerinin gül yanaklı, gonca ağızlı; bülbüllerinin ise güzel sesli, ahenk sahibi olduğunu söyler. Bursa'nın mutedil havasından bahseden Nisarî, Bursa kaplıcasının havuzundaki her bir ay yüzlü güzeli, pınarlar içindeki gümüş balıklara benzetir ve Bursa'ya yerleşmesini bu şehrin baştanbaşa gezinti yerleriyle dolu olmasıyla açıklar.

Sünbülzade Vehbî (ö. 1809)'nin;

Kāle-i hüsnünü gösterdi Burusa'da meded
Naqd-i ārām-ı dili aldı bu rû-sāde meded G. 45/1 (Yenikale, 2011)

beytinde, sevgilinin güzellik kumaşını Bursa'da gösterdiğini ve bu sade yüzlünün gönül huzurunu aldığından söz eder. Şairin Bursa'nın meşhur kumaşlarına da atıfta bulunduğu söylenebilir.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Sermed;

Geçti de seyr eyledim bir gül-'izârı Bursa'da
Eylemiştim gūyiyā evvel bahârı Bursa'da

Bilmedim yârdan uçurmuş kuş gibi ağyârını
Bulmadım çok gözledim hercâyî yârı Bursa'da

Kāle-i 'ömrümü ben bî-hûde verdim müftüne
Eyleyenler eylemiş vaktiyle kârı Bursa'da

Geh vaţan geh yâri der-ḥâţır edip ḥayretle ben
Yaş akıttım iki çeşmimden pıñarı Bursa'da

Kākülûñ sevdâsı ile rûyuña kıldım nazar
Şaşırp Sermed gibi leyl ü nehârı Bursa'da G. 46 (Yıldız, 2002)

gazelinde, Bursa'da seyrettiği bir gül yanaklıdan söz eder, bu şehirde sevgiliyi bulamadığını ve ömür kumaşını boşuna harcadığını söyler. Şair, gözyaşlarını Bursa pınarlarına benzeterek, sevgilinin saçının sevdasıyla yüzüne baktığını ve Bursa'da gündüzünü gecesini şaşırdığını anlatarak bitirdiği gazelinde, renkleri itibarıyla sevgilinin yüzünü gündüz; saçını ise gece ile özdeşleştirir.

Celilî (ö. 1569)'nin; “Merhamet umma Celilî ol meh-i bed-mihrden/Bursa şehrinde bilürsin hūblar bî-dād olur” G. 85/5 (Nas, 2011), “Bursa’yı degül ger arasañ mülk-i cihānı/Bu hūsn ile bulunmaya hem-tāsı Memîn’ün” G. 217/7 (Nas, 2011), “Dostlar bir dem qarār itmezdi cān-ı bî-qarār/Bursa’da ger Muşafā’nuñ mübtelāsı olmasa” G. 347/5 (Nas, 2011), Bursalı İffet (ö. 1840)’in; “Görenler vaşf iderler lūliyān-ı Çın ü Keşmîr’i/Nigāristān-ı Bursa Halluh u Nevşād’dan qalmaz” G. 49/2 (Arslan, 2005) ve “Eyle bir āfet-i nev-ḥaṭṭıla tebdîl-i çemen/Bursa’nuñ yoksa rebî’inde bahār oldığı yok” G. 58/5 (Arslan, 2005) beyitleri, Bursalı güzellerden bahseden diğer beyitlerdendir.

3.32.4 Yangınları

Tarihi boyunca birçok yangına sahne olan Bursa, 1490 yılında, tarihinin en büyük yangınlarından birini yaşar ve 25 mahallesi yok olur (Texier, 2002, s. 200). Birçok şair Bursa’nın bu yangına teslim oluşundan şiirlerinde söz etmiştir. Lamiî (2011), Bursa şehrengizinde;

Dilüñdür şehr-i Bursa gibi pür sūz
Duhānuñda feleklerdür siyeh rûz (s. 21)

beytinde Bursa’yı “pür suz/ ateş dolu” sözcüğüyle niteler.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Edirneli Şevkî;

Göñül Mısr’ını Bursa gibi yakarsın oda her dem
Hele şehr-i Sitanbül’a efendi pādşā gelsün G. 122/6 (Yakar, 2010)

Bursa gibi āhum odıyla yanar ha şehr-i dil
Bir zamānda görmedüm ābād ola ol yanası G. 225/4 (Yakar, 2010)

beyitlerinde Bursa’yı ateşle ve ateşle ilgili unsurlarla birlikte anar. Göñül ülkesinin Bursa gibi oda yakıldığından/ateşe verildiğinden söz eden şair, ahının ateşiyle göñül şehrinin Bursa gibi yandığını söylerken onu hiçbir zaman abad görmediğini dile

getirerek hem kendi gönlünün hem de Bursa'nın sık tekrarlayan yangınlarına gönderme yapar.

Necatî (ö. 1509), gönlünün her vakit bir lale yanaklı tarafından yağma edildiğini, yakıp yıkıldığını söylediği;

Necâtî gönlünü her dem eder bir lâle-ruḥ yağmā
Şanasın Bursa şehridür ki yaḳar her zamān âteş (Tarlan, 1992)

beytinde, onu her zaman ateşler içerisinde olan Bursa'ya benzettir.

Sehî Bey (ö. 1548), arzu ateşiyle ah dumanının mavi renge bürünmesine şaşılmaz, dediği;

Boyanmasun mı göge dūd-ı āhum nār-ı şevḳuñla
Bu gönlüm şehir-i Bursa gibi her dem oda yanuktur G. 53/3 (Yekbaş, 2010)

beytinde, gönlünün Bursa şehri gibi her an ateş içerisinde olduğunu söyler. Mavi de kırmızı gibi ateş renklerindendir.

Celilî (ö. 1569);

Ḥayf kim âteş-i ḳahr ile Celilî dil ü cān
Bursa şehri gibi tekrār-be-tekrār yanar G. 111/7 (Nas, 2011)

beytinde, kahr ateşleri içerisindeki gönlünü ve canını tekrar tekrar yanan Bursa şehrine benzettir.

Bursalı Rahmî (ö. 1567/68), yaşı durmayan gözlerini Pınarbaşı'na benzettiği;

Vücūdum Rahmiyā şahrā-yı ḡamda şehir-i Bursa'dur
Revān olup kesilmez şan ki çeşmümdür Pınarbaşı G. 214/5 (Erdoğan, 2017)

beytinde, gam sahrasındaki vücudunu Bursa'ya benzeterek şehrin yangınlarını hatırlatır.

3.32.5 Kaplıcaları

Bursa şehrinin ününün sebebi olarak tanımlanan, şehrin en bilinen özelliklerinden bir diğeri kaplıcalarıdır. Texier (2002), Bursa'nın batı tarafındaki Uludağ çıkıntılarından

ortaya çıkan kaplıcalardan dört tanesini sayar: Eski Kaplıca, Yeni Kaplıca, Kükürtlü, Kara Mustafa (s. 207). Bu kaplıcalar arasında 1552 yılında Kanunî Sultan Süleyman dönemi sadrazamı Rüstem Paşa tarafından inşa ettirilmiş Yeni Kaplıca (Stanley, 2007, s. 101), salonlarının dış tarafından kurşun kaplı kubbelerle örtülmüş olması, kubbelerin kemerlerinin iç tarafta çiniler ve içeriye ışık veren çok sayıda köşeli delikleri olan mermer pencerelerle süslenmiş olması sebepleriyle hepsinden daha süslü ve dikkate değer bulunmuştur (Texier, 2002, s. 208-209). İbn Battuta (2004)'nın seyahatnamesinin;

Şehir dışında sıcak akan bir memba var; büyük bir göle dökülüyor. Onun üzerine iki hamam yapılmış; biri erkeklere, diğeri kadınlara ait. Hastalar uzak diyarlardan gelip bu kaplıcada şifa bulurlar. Burada yolcuların konaklayacağı bir zaviye vardır; gelen üç gün kalır ve doyurulur. Orayı Türkmen hükümdarlarından biri yaptırmış (s. 428).

cümlelerinde, Bursa'ya seyahati sırasında şehirde gördüğü bir kaplıca ve kaplıcanın işleyişi hakkında bilgi verir.

Kaplıca ve Bursa kaplıcaları üzerine Evliya Çelebi (1998b) şu cümleleri zikreder:

Anadolu'da ılıca derler, Arabistân'da (---) derler, Acem'de germ-âb derler, Rûm'da kaynarca derler, Bursa'da kaplıca derler, Moğolî'de kerense derler, Rûmeli'nde bânâ derler. Nice diyârlarda vardır. Biemrillahi Te'âlâ bir mâ-i zülâl kükürd ma'denine uğrasa bi-kavli hukemâ ol su âteşde kaynar gibi kaynayup ne'üzübillah âdemi pişirüp helâk eder. Ammâ bu germ-âblara, serm-âblar halt edüp i'tidâl üzre olur. Ba'dehû benî Âdem ne kadar gasl edüp nûş etse ol kadar nâfi'dir. Hukemâ-yı kudemâ yetmiş hâssasın yazmışlar. Ammâ çok nûş edenin dişlerin dökmişler, demişler ve sahîh yazmışlar. Ekseriyyâ kükürdlü ve civalı hap isti'mâl edenlerin dişleri dökülmüşdür. Ammâ bu Bursa'da niçe yüz ılıca kaynakları vardır, kefare zamânında küffâr bu germâbların hâssalarından gâfil olup üzerlerine bir âsâr binâ etmemişler (s. 16).

Lamiî (2011)'nin şehrengizinin “Medh-i Havz-ı Kapluca” bölümünden alınan;

Huşûşâ çarhveş şol havz-ı dil-keş
Ki urmışdur güneş cânına âteş

Periler kânıdur kapluca nâmı
Hümâlar şaydınıñ ferhunde dâmı

Girüp içine her mäh-ı cihân-tâb
İderler kendüzin gün gibi pertâb

...

Döker ol havz dîdem gibi ceyhûn
Kabağlarla yüzer her la'li mey-gûn (s. 90-91)

beyitlerinde, periler madeni ve hümalara tuzak olan, güneşin canına ateş vurduğu

Bursa kaplıcalarından söz edilir.

Bursa kaplıcalarına gazellerinde yer veren şairlerden biri Necatî (ö.

1509)'dir. Şair kaplıca redifli;

Cennete dönmişdürür el-kışşa yārân kapluca
Ol periler mecma'ı ser-çeşme-i cân kapluca

Ayağına varur ola biñ perî gün başına
Var ise bulmuşdurur Möhr-i Süleymân kapluca

Āyîne gibi perî-peyker semen-sîmâları
Hoş şafâlarla çeker bağına 'uryân kapluca

'Āşık-ı dîdâr olup gördügi maḥbûba aḳar
Germ olup gün yüzlilerle sürdi devrân kapluca

Şükr kim şakalluya cennetde yir yokdur dimez
Dopdoludur bâğ-ı Rıdvân gibi ğilmân kapluca

Kendüyi vakf eyleyüp yollar gözetmezdi müdâm
Ger Ḥalîlü'llâh gibi sevmese mihmân kapluca

Anadan doğma olur her kim gelürse ḳatuña
Bâreke'llâh ey bu gün her derde dermân kapluca

Çünkü sen Bursa'da olduñ 'âleme def'ü'l-melâl
Dâ'im âbādân olasın şād ü ḥandân kapluca

Eski yeñi saña ḥıdmet-kâr olımaz gerçi kim
Pîr ile pîr olduñ oğlan ile oğlan kapluca

Kâ'inât içinde Bursacık gibi bir dânesin
Dâm ider gerçi seni erbâb-ı 'irfân kapluca

Vuşlat-ı cânân ile şād it Necâtî müflisi
Daḫi müşkiller senüñ ḳatuñda âsân kapluca (Tarlan, 1992)

gazelinde, perilerin toplandığı, can pınarı şeklinde vasıflandırdığı kaplıcayı cennete benzetir. Necatî, her gün bin güzelin kaplıcaya gittiğini söylerken kaplıcanın Süleyman mührünü bulmuş olabileceğinden söz eder. Beyit, Hz. Süleyman'ın ateşe, suya, rüzgâra, kuşlara ve hayvanlara hükmetmesini sağlayan bu yüzük (Pala, 2006) aracılığıyla kaplıcanın perilere hükmettiği ve onları hamama getirdiği şeklinde yorumlanabileceği gibi (Çelik, 2014, s. 95), bu yüzüğün şeklinin Osmanlılar'da hamamların kubbe deliklerinde şeytanı uzaklaştırmak amacıyla yüzyıllarca kullanılmış olduğu (Pala, 2006) hususu da akıllara gelmektedir. Necatî, kaplıcanın peri yüzlü güzelleri çıplak olarak bağrına çektiğini; kaplıcanın, bu güzellerin yüzlerine âşık olarak, gördüğü güzele doğru aktığını, böylelikle gün yüzlülerle devran sürdüğünü dile getirir. Cennet bahçesi gibi gılmanlarla dolu olan kaplıcaya gelenlerin anadan doğma soyunarak suya girmesinden söz ettikten sonra Bursa kaplıcasının kimsede gam ve keder bırakmadığını belirten şair, kaplıcanın Bursa gibi kainat içinde bir tane olduğunu söyleyerek, her şeye derman olan kaplıcanın kendi derdine de derman olmasını diler ve ondan, kendisine sevgiliye kavuşmakta yardımcı olmasını isteyerek gazelini bitirir.

Sehî Bey (ö. 1548) “kaplıca” redifli;

Germ olsa kıysa kıynına cânâı kablucâ
Ölmelü hasteye vire cân anı kablucâ

Râm oldı cümle emrüne ins ü perî vü cin
Var ise buldı mühr-i Süleymân'ı kablucâ

Başdan ayağa lutf u kerem ıssı kalbi şâf
Oldur el üzre tutduğı mihmânı kablucâ

Şan büse ile cân u dil ağzına bal ezer
Kaçan ziyâfet eylese yârânı kablucâ

Dönse ‘aceb mi Bursa güzelliğinde cennete
Bir yaña bâğ u bâğçe bir yanı kablucâ

Bınarbaşı olalı hecründe gözlerüm
Ol mâhuñ oldu çāh-ı zenehdānı kablucu

Akçağlan itdi yaşum olup Gökdere gözüm
Olalı Bursa hūbları seyrāmı kablucu

Sürsün Emīr Efendī işigüne yüzini
Her kim dir ise saña Sehī kāmı kablucu G. 244 (Yekbaş, 2010)

gazelinde, kaplıcanın, ölmek üzere olan hastalara can verdiğinden, Süleyman'ın mührüne sahipmiş gibi insanlara, perilere ve cinlere hükmettiğinden söz eder. Bursa'nın bir yanda bağ ve bahçeler diğer yanda kaplıcalarla cennete dönmesine şaşılmayacağını söyleyen şair, gazelinin son beyitlerinde Bursa'nın Pınarbaşı ve Akçağlan suları ile Uludağ'ın Bursa ovası üzerine hâkim dik yamaçlarından aşağı inen Gökdere (Darkot, 1979b, s. 807) ile gözyaşlarının çokluğu arasında ilgi kurar.

Bursa'daki Kaplıca (Hüdâvendigâr) medreselerinde müderrislik yapan
Üsküplü İshak Çelebi (ö. 1538),

Sīm-tenler ma‘deni maḥbūb kāmı kablucu
‘Aşık-ı dil-ḥasteler ārām-ı cāmı kablucu

Şoḥbetinde germ olup cām u gönüller nerm olur
Mürdeye virür ḥayāt-ı cāvidānī kablucu

Cübbe vü derstār ehlin müflis ü ‘uryān eder
Ḥāce-i şehre unıtdurur dükāmı kablucu

Kendüye ııındurupdur kucmaduḡ dilber mi var
‘Ayş u ‘işret güninüñ rind-i cihāmı kablucu

Bursa şehri kime yana yakıla derdin ‘aceb
Sīneye çekmiş yine ol dilsitāmı kablucu

Bir meh-i nā-mihribāna dil veripdür var ise
Dīdeden tırmaz döker eşk-i revanı kablucu

Göñli mir’atında levḥ-i sīm-gün-ı ḥavẓda
Naşş edüpdür şüret-i hūr-ı cināmı kablucu

Ḥavẓı güyā dāğdur sīmīn-bedenler penbedür
Lāle-veş şaḡlar derün-ı dilde anı kablucu

Şoyunup ‘uryān olayın yolına nem var ise
Kucdurursa bana İshāk ol fülānı kapluca G. 263 (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1989)

gazelinde kaplıca, gümüş tenli güzellerin kaynağı, gönlü yaralı âşıkların canlarına rahatlık veren; ölüye sonsuz hayat veren, kucaklamadığı güzel kalmayan bir yer olarak anlatılır. Şair, hüsn-i talil yaparak, kaplıcanın, merhametsiz bir ay yüzlüye gönül verdiği ihtimalinden dolayı gözyaşlarını sürekli gözlerinden (çeşme) akıttığını söyler. İshak Çelebi, kaplıca bana gümüş tenli, cennet hurisi kadar güzel sevgiliyi kucaklatırsa; neyim varsa soyunup feda edeyim, diyerek gazelini sonlandırır.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Fennî;

Çekirge-i dili bir Bursevî güzel tutmuş
Bu murg-ı cāna ola bārī lāne kaplucalar G. 73/13 (Demirkazık, 2009)

beytinde, gönül çekirgesini Bursalı bir güzelin tuttuğundan söz ederken can kuşuna kaplıcaların yuva olmasını diler. Şair “çekirge” sözcüğünü ihamlı kullanarak aynı zamanda Bursa’nın ünlü kaplıcalarının bulunduğu Çekirge semtini de kasteder.

Yahya Tevfik (ö. 1791);

Havz-ı dīdemdeki germī-i sirişkim seyr it
Kapluca zevkī hemān şehir-i Burusa’da mıdır G. 62/7 (Yılmaztürk, 2014)

beytinde, gözlerinden akan sıcak gözyaşlarından söz ederek kaplıca zevkinin sadece Bursa’da olmadığını dile getirir.

3.32.6 Pınarbaşı

Bursa’nın başlıca dereleri Pınarbaşı, Gökdere ve Akçağlayan’dır (Texier, 2002, s. 205). Bunlardan Pınarbaşı, Bursalıların gün başına bir mesire yerimiz var diye övündükleri 366 adet mesire yerlerinden birisidir (Evliya Çelebi, 1998, s. 19). Suyu âşığın gözyaşları için benzetmelik olarak beyitlerde anılırken, güzel bir mesire yeri olması ile de gazellerde karşımıza çıkar. Pınarbaşı’nı Evliya Çelebi (1998b) şöyle anlatır:

Ammâ cümleden mukaddem mesîregâh-ı nazargâh-ı Hudâ Bınarbaşı: Yalçın kayalardan âb-ı hayâtlar cereyân edüp matbahlarında kebâblar pişüp tenâvül olundukda âb-ı hayâtından nûş edüp ân-ı vâhidde yine âdem acıdır. Böyle bir serî‘u’l-hazm âb-ı hayvândır. Bu mahalde bir câmi‘i var. Arab ve Acem’de Bınarbaşı nâmıyla meşhûr bir mesîregâh-ı cây-ı sürûr [u] mekân-ı ferah-fezâdır (s. 19).

On altıncı yüzyıl şairlerinden Derunî, Necatî’nin; “Ėamuñdan haste olup dil kapuñda yaşıdanur taş/ Terahhüm kıl ki bîmârûñ kaçı yaşıkdadur başı” matlalı gazeline naziresindeki;

‘ Aceb mi Bursa’da olsa firāvân gözlerüm yaşı
Kim anuñ biri Akçağlañ birisidür Pınarbaşı N. 5325/1 (Köksal, 2017)

beytinde Bursa’nın önemli iki suyu Akçağlayan ve Pınarbaşı’na âşığın gözyaşlarının benzetmeliği olarak yer verir.

Revanî (ö. 1523);

Kirpügi ucına aşmaz kaatre deñlü gözlerüm
Bursa’nuñ ey dil Bınarbaşı ki bir nehri geçer G. 115/4 (Avşar, 2017)

beytinde, âşığın gözyaşları öylesine çoktur ki, Bursa’nın bir nehri olarak adı geçen Pınarbaşı, âşığın gözyaşlarının bir damlası bile olamaz, der.

Lamiî (ö. 1532) Pınarbaşı’nı periler madeni olarak nitelendirdiği;

Yok Bınarbaşı gibi şimdi perîler mecma‘ı
Gel berü seyrân dilerseñ Bursa’nuñ hûbânını G. 525/7 (Burmaoğlu, 1983)

beytinde, Bursa güzellerini seyretmek isteyenlere Pınarbaşı mesiresine gelmelerini salık verir.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Vechî’nin, Âhî’ye naziresinde yer alan;

Yâ Pınarbaşı durur yâ Tunca’dur yaşum benüm
Kim kıomaz meylin Edirne ile Bursa’dan yaña N. 180/3 (Köksal, 2017)

beytinde, Bursa ve Pınarbaşı, yine âşığın gözyaşlarının benzetmeliği olarak Edirne ve Tunca ile birlikte anılır.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Selman'ın, Necatî'nin “Nev-bahār eyyāmı geldi
‘İş u ‘işret çağıdır/Tevbelerle gül kızıl düşmen kadeh kan yağıdır” matlalı gazeline
naziresindeki;

Gözlerüm ‘aynı Bıñarbaşı olupdur kim anuñ
Her yirinde Bursa’nuñ āb-ı revān ayağıdır N. 993/2 (Köksal, 2017)

beytinde âşığın yaşlı gözleri Pınarbaşı’na benzetilir.

Leyla Hanım (ö. 1848)’in; “Bursa’nıñ Pıñarbaşı’na itmem ser-fürū
şimdi/Dü-çeşmim iftirākıñla pıñar-ı hasret olmuşdur” G. 26/3 (Arslan, 2003) ve
Bursalı İffet (ö. 1840)’in; “Ne rütbe ḥāce Ḥāfız vaşf iderse şehr-i Şīrāz’ı/Pıñarbaşı
bizim de āb-ı Rūkn-ābād’dan kalmaz” G. 49/3 (Arslan, 2005) beyitleri bu başlık
altında anılabilir.

3.32.7 Mekân olarak Bursa

On altıncı yüzyıl şairlerinden Derunî, Şeyhî’nin “Ey şabā ger menzil-i cānāna
kılursañ güz̄er/Gülşen-i cāndur gözümden gözle rüşen kıl nazar” matlalı gazeline
naziresindeki;

Rūzgāruñ naqşına örnek yiter ey sâde-dil
Bursa’da resm-i riyāz-ı meşhed-i şeh-zâdeler N. 888/4 (Köksal, 2017)

beytinde, Bursa’yı şehit şehzadelerin gömülü olduğu yer şeklinde nitelendirir.

Derunî, Kanunî Sultan Süleyman tarafından katli emredilen ve türbesi Bursa’da
bulunan Şehzade Mustafa’nın meclisinde bulunan şairlerdendir (Beyanî Mustafa Bin
Carullah, 1997, s. 42). Bu nedenle beyitte bahsi geçen şehzadenin Şehzade Mustafa
olduğu düşünülebilir.

Bursa’da doğan Celilî (ö. 1569), bir dönem İstanbul’a gider fakat sonrasında
Bursa’ya geri döner (Aksoy, 1993). Şairin;

Nuql-ı bezm eyledi Bursa’ya şeker sözümi
Ey Celilî nice bir ‘ayş-ı Sitanbul ideyin G. 314/9 (Nas, 2011)

beytinde, bu dönüşten söz ettiği düşünülebilir.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Bursalı Refet Mehmed;

Ne bem-i muhtesib ne nâz-ı sâkî ne ğam-ı bâde
Varup yan gelmeli şadr-ı harâbâta Burusa'da G. 281/1 (Tari, 2011)

beytinde, Bursa'yı meyhaneleri ile anar.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Ravzî;

Teb-i hicründe akan yaşımı seyr itmek isterseñ
Burusa'da temâşâ eyle hamâmin Temürtaş'ın G. 418/4 (Aydemir, 2007)

beytinde, ayrılığının hararetiyle akan yaşımı seyretmek istersen, Bursa'daki Timurtaş Hamamı'nı temaşa et, diyerek günümüzde hâlâ ayakta olan, 14. yüzyılda inşa edilmiş Timurtaş Paşa Hamamı'yla Bursa'ya yer verir.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Firakî'nin, "Seyr eyle şehr-i Bursa'yı ağla sürürle/Küy-ı vişâl-i yârî Firākî şula beri" ZG. 8046/5 (Gıynaş, 2017); Âhî (ö. 1517)'nin; "Yıllar ile egleyen Âhî'yi şehr-i Bursa'da/Âstân-ı dergeh-i 'âlî-cenâbuñdur senüñ" G. 55/7 (Sungur, 1994); Feyzî (ö. 1771)'nin; "Sen gibi bir dürr-i yektâ bulmaya ğavvâş-ı 'aşk/Sâhil-i deryâları geşt etse Mudânyâ'ya dek" G. 84/4 (Karagöz, 2004), "Nedîm-i bezm-i hâşş etse sezâdır ol şeh-i hüsnüm/Diyâr-ı Bursa'da Feyzî gibi merd-i sühân kopdı" G. 151/2 (Karagöz, 2004), Bursalı İffet (ö. 1840)'in; "İffetâ belde-i Türkân'a şebîh olmuşken/Bursa'nun kadrini 'irfân ile bâlâ itdim" G. 73/5 (Arslan, 2005), "İffetâ olsağ Sitanbul'a sezâdır rû-be-râh/Bulmadık Bursa'da biz bir sâye-i 'âlem-penâh" G. 112/5 (Arslan, 2005) ve "Evvelî Bursa sühân-perver yeri/Şimdi meydân-ı ribâ vü zer yeri" G. 125/1 (Arslan, 2005) beyitleri de burada anılabilir.

3.33 Derbend

Günümüzde Rusya'ya bağlı Dağıstan'da, Hazar Denizi'nin kuzeybatı sahilinde bulunan tarihî bir şehir ve liman olan (Aliev, 1994) Derbend'e, Çeşmizade Naşid (ö. 1791);

Şaf-ı müjgân-ı çeşm-i mesti şan ceyş-i Hülâgü'dür
Geçer şehir-i derûnu urmağa Derbend u Bakü'den G. 69/8 (Zülfe, 1998)

beytinde yer verir. Sevgilinin mest gözlerindeki sıra sıra kirpiklerini, ünlü Moğol hükümdarı Hülagü'nün ordusuna benzeten şair, onların “şehir-i derunu”, yani âşığın gönlünü vurmak için Derbend ve Bakü'den geçtiklerini söyler. Derbend ve Bakü 13. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda Moğollar tarafından işgal edilen şehirlerdendir.

Şair;

Senûn etdüklerûn 'uşşâka ey şüh-ı vefâ-düşmen
Ne Cengiz etdi ne Derbend u Bakü'de Hülâgü de G. 82/3 (Zülfe, 1998)

beytinde, sevgilinin âşıklarına ettiği cefayı, Cengiz ve Hülagü'nün Derbend ve Bakü'de etmediklerini söyleyerek, sevgilinin zalimliğinin derecesini anlatır.

3.34 Dimetoka

Günümüzde Yunanistan'nın Trakya kesiminde bulunan eski bir Osmanlı kasabası olan Dimetoka'yı (Kiel, 1994a) Hevayî (ö. 1715);

Dimetoka'nın kırmızı bardağı тұrurken
Şu içmeye leb-teşneler üsküreyi neyler G. 37/3 (Çakır, 1998)

beytinde meşhur kırmızı bardağı ile anar. Şair, Dimetoka'nın- ününü hâlâ korumakta olan- kırmızı bardakları dururken, susamışların su içmek için topraktan yapılmış çukur çanağa ihtiyacı olmadıklarını söyler.

3.35 Diyarbakır/Amid

Dicle havzasının yukarı kısmında, nehrin sağ tarafında, önemli ticaret ve ulaşım yolları kavşağında kurulmuş olan Diyarbakır şehri, Antik Çağ'daki adı Amida'dan kaynaklı Amid olarak anılmıştır (Darkot, 1978b, s. 601).

Kendisi de Diyarbakırlı olan Valî (ö. 1738) çeşitli bağlamlarda bu şehre beyitlerinde yer verir. Şair;

Etdi pür Āmid'i āvāze-i ḥüsnüñ şimdi
Vālî eş'arı gibi geşt-i bilād etmededür G. 90/7 (Koncu, 1998)

beytinde, sevgilinin güzelliğinin şöhretinin Amid'i sardığını ifade ederken bu durumu kendi şiirinin beldeler dolaşmasına; her yerde okunacak kadar ünlü ve güzel oluşuyla örneklendirir. Sevgilinin güzelliğinin ünü, aynı Valî'nin şiirinin beldelerde şöhret bulması gibi, Amid'i doldurmuştur.

Valî;

Der-kenār eylemede Vālî kuşūr eylemedüñ
Āmid'üñ ekşeri nāzende vü dil-cūlarını G. 376/7 (Koncu, 1998)

beytinde, Amid'in tüm işveli ve gönül alan güzellerini kucaklamada/elde etmede kusur etmediğini dile getirirken;

Bilmem ki n'oldı Āmid'e kaḥt-ı cemāl ile
Bir maṭmāḥ-ı nihāl olacak meh-liḳası yok G. 197/4 (Koncu, 1998)

beytinde, bir süredir Amid'de güzellik kıtlığının yaşandığından ve bir tane dahi ay yüzlü güzelin bulunmadığından yakınır.

Şair;

Nev-ḳumāş-ı suḥan-ı tāze-edādan Vālî
Āmid'i eylemişüz ḥıṭṭa-i Keşmîr gibi G. 383/5 (Koncu, 1998)

beytinde, “kumaş” sözcüğünü şiir tarzı olarak kullanarak taze edalı yeni şiir üslubunun, Amid'i Keşmir diyarı gibi yaptığını söyler. Keşmir kumaşlarıyla meşhur bir şehirdir.

Valî'nin; “Gözi kıymışdur Āmid kısdına destin şunar nādān/Diler bād-ı semūn olsun hemān bād-ı hevā olsun” G. 291/4 (Koncu, 1998) ve “Vāliyā gerçi Āmid'de sitem-ger çokdur/Azlemi Nükhetî'dür zūlm ile meşhūrlaruñ” G. 210/7 (Koncu, 1998) beyitleri şairin Amid'e yer verdiği beyitlerdendir.

Hâmî (ö. 1747);

Cinān-resmüñ Diyārbekr'de taşvīr ider mehtāb
Kenār-ı Dicle'yi mānend-i cūy-ı şīr ider mehtāb G. 4/1 (Yılmaz, 2017)

beytinde, ay ışığının cennet resmini Dicle kenarında kurulu Diyarbakır şehrinde tasvir ettiğini dile getirir.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Salik Efendi “Amed” redifli;

Oldum yine girīfte ħubān-ı Āmed'e
Ĥayretdeyüm nevāziş-i ĥayrān-ı Āmed'e

Gencīne-i melāḥat iken bender-i Ḥaleb
Būm eyledüñ hūmāmızı virān-ı Āmed'e

Meclislerinde nāṭıka meşķ-i sūkūt ider
Söz yok edā-yı neş'e-i elḥān-ı Āmed'e

Her perdeden mu'āmele bend-i uşūl olur
Olduḳ rübūde şīve-i yārān-ı Āmed'e

İ'māl-i tīşe-i heves-i nā-be-cā idüp
Düşdüñ ümīd-i gevher ile kān-ı Āmed'e

Āmāde eyledüñ bu güzer-gāhda teḥī
Dām-ı niyāzı şayd-ı ġazālān-ı Āmed'e

Nazmuñ nümüne-baḥş metā'-ı Ḥaleb olur
Sālik şala mu'āşir-i 'irfān-ı Āmed'e G. 273/7 (Kılıç, 1998)

gazelinde, Amid'in güzellerinden söz ederek şehri tasvire başlar. Sonrasında

dönemin önemli ticaret merkezlerinden Halep'i melahat hazinesi olarak

vasıflandırırken Amid'i virane olarak ele almış, Halep'i hüma kuşu, Amid'i baykuş

ile ilişkilendirmiştir. Salik Efendi, şiirinin Halep kumaşının/tarzının bir örneği

olduğunu, Amid'deki dostlarına haber vererek gazelini sonlandırır.

3.36 Edirne

3.36.1 Şehir tarihi

Osmanlı Devleti'nin Bursa'dan sonraki payitahtı Edirne, Balkan yarımadasının Trakya tarafında, Tunca ile Arda nehirlerinin Meriç'e ulaştığı yer yakınlarında kuruludur (Peremeci, 1939, s. 7). Şehrin eski adları arasında Orestas, Orestia, Orestias, Uscudama, Adrianapolis, Hadrianopolis, Edrinus, Edrune, Edrinabolu ve Endriye sayılır (Tuğlacı, 1985, s. 102). Osmanlı dönemi tarihî eserlerinde, Dârü'n-Nasr ve'l Meymene, Darü's-Saltana, Darü'l-Mülk, Dârü'l-Feth, Mahmiye-i Edirne, Mahrûsa-i Edirne ve Taht-gâh-ı Edirne gibi isimlerle de anılan Edirne'nin adını, ikinci asırda şehri yeniden kuran II. Hadrianus'un adına izafetle Hadrianopolis olarak aldığı bildirilir (Gökbilgin, 1979a, s. 109). Peremeci (1939), şu an Edirne şehrinin bulunduğu yerde, Odrissiye adı verilen bir şehir olduğunu ve bu şehrin milattan 30-40 yıl önce bu topraklara gelerek önceleri devlet kurmadan kabile hâlinde yaşamış ve Pulpudof (Filibe), Uskudama (Edirne'nin kuzeyinde bulunan Üsküdar köyü), Vize ve Vizantion (İstanbul) şehirlerinin de temelini atan Traklar tarafından kurulan bir şehir olduğunu bildirir (s. 8). Bu bilgiyle paralel olarak, Umar (1993), şehrin adının imparatorun isminden hareketle "Hadrianus'un kenti" anlamındaki Hadrianopolis/Adrianopolis şeklini almış olduğu düşüncesine kuşkuyla yaklaşarak, Edirne'nin, Adra/Odra adlı bir baş tanrıya tapınılan kasabada kurulduğuna ve bölge halkının da adını "Odrys" olarak bu tanrıdan aldığına dikkat çekmiş, Balkan Yarımadası'nda bu isim kaynaklı birçok yerleşim yeri bulunduğunu bildirmiştir (s. 22).

Edirne'nin çok eski bir şehir olduğu bilinmekle birlikte ne zaman ve kim tarafından kurulduğu kesin olarak tespit edilememiştir. Bölgede Trakların yaşaması ve Trakların Edirne'nin yerinde kurmuş oldukları Odrissiye adlı şehirlerinin

bulunduğu ve Odrissi adı verilen budunun bu şehrin temelini attığı düşünülmektedir (Peremeci, 1939, s. 8). Mansel (1965), Edirne’yi içine alan bölgenin tarih öncesi ve ilk tarih devirleri hakkında hiçbir bilginin olmadığını belirtmiş, yalnız MÖ 1400-1200 yılları arasında bu bölgede Aka medeniyetinin varlığından söz edilebileceğini dile getirmiştir (s. 22). MÖ 513’te Pers kralı Dareios I (Dara)’ın hâkimiyetine giren Trakya bölgesi, sonrasında Odrys’ler tarafından kurulan feodal karaktere sahip bir devlet hâlini almış, büyük bir Balkan devleti kurmak amacıyla olan Makedonya kralı Filip’in bölgeyi ele geçirmesinin ardından, MÖ 280-279 yıllarında, Galatlar ve Keltlerin istilalarına uğramış, MÖ 168 senesinde Makedonya Krallığı’nın Romalılar tarafından ortadan kaldırılmasıyla Roma ordularınca birçok defa işgal edilmiş, imparator Claudius zamanında ise, Roma İmparatorluğu sınırlarına dâhil etmiştir (Mansel, 1965, s. 22).

Kervanlar için İstanbul’a varmadan geçilen son önemli durak yeri ve aynı zamanda istila amaçlı saldırılara karşı mevzi hizmetini gören Edirne, Roma hâkimiyeti döneminde, Doğu ve Orta Avrupa üzerinden gelen taarruzlara dayanabilecek bir hâle getirilmiş ve barış döneminde de Roma yolları üzerinde önemli bir menzil yeri olmuştur (Darkot, 1965, s. 2-3). MS 395 yılında Roma İmparatorluğu ikiye ayrılınca Trakya ve Edirne Bizans’ın payına düşer (Peremeci, 1939, s. 9). Bizans İmparatorluğu’nun parlak devirlerinde de önemini koruyan fakat zaman içerisinde bir hudut bekçisi durumuna düşerek Hunların, Gotların, Bulgarların, Avarların ve Peçeneklerin hücumuna uğrayan ve kimi zaman bu kavimlerin eline geçen Edirne, bu süreçte dahi İstanbul’un korunmasını sağlar (Darkot, 1965, s. 2-3). Edirne’nin, Bizans devri boyunca Balkanlardan gelen toplulukların tehdidi altında kaldığı söylenebilir (Eyice, 1965, s. 42). 586’da Avarlar

tarafından muhasara edilen Edirne, 914'te Bulgar işgaline sahne olmuş ve Edirne kalesi 1050 yılında Peçenekler tarafından kuşatılmıştır (Gökbilgin, 1979a, s. 109).

Edirne için bundan sonraki başlıca tehlike Haçlı seferleri sırasında ortaya çıkmış, I. Haçlı Seferi esnasında Bizans topraklarına giren Haçlı ordusu Sofya ve Filibe'den geçerek Edirne'ye gelmiş ve buradan İstanbul önüne gitmiştir (Eyice, 1965, s. 51). Latin İmparatorluğu'nun İstanbul'da yerleşmesinden sonra onlara karşı ortaya çıkan isyanlar sırasında Bizans ve Bulgar kuvvetleri Edirne'de Latinleri mağlup etmiş; 14. yüzyılın ilk yarısında ise Bizanslılar Edirne'yi Bulgarlara karşı savunmak zorunda kalmışlardır (Gökbilgin, 1994).

Eyice (1965), Türk kuvvetlerinin 1359'da İstanbul surları önünde görüldüğünü ve bu tarihten sonra Osmanlıların Trakya'ya yayılmaya başladığını, 1360 veya 1361'e doğru önce Dimetoka'nın belki bir yıl sonra da Edirne'nin fethedildiğini bildirerek, Edirne'nin fethinin kesin tarihinin başka bir araştırmaya ihtiyaç duyduğunu söyler (s. 62). İnalçık (2009), literatürde Osmanlıların Edirne fethi için 1363, 1364, 1369 tarihlerinin verildiğini, fakat gerçekte Edirne'nin, 1361'de, Şehzade Murad ve lalası Şahin tarafından fethedildiğini kaydeder (s. 44). İnalçık (1964), Edirne'nin fethini mutlaka I. Murad'ın 1362'de tahta cülusu ile tarihlendirmeye çalışmanın gereksiz olduğunu söylerken, bazı Osmanlı kaynaklarının fetih tarihi konusunda yanıldığını dile getirmiş, Edirne'nin kesin fetih tarihini, o sene meydana gelen güneş tutulması rivayetlerinden de hareketle, birçok farklı tarih eseri ve çeşitli takvimlerden yararlanarak 1361 olarak tespit etmiştir (s. 159).

Ünlü Osmanlı tarihçisi Neşrî (1957), Edirne'nin fethini şöyle anlatır:

Rivayet olunur ki, çünkü Murad Han Gazi Bergoz'dan Eski'ye geldi, Eski'nün dahi hisarını boş bulub yıkdılar. Ve bu kal'anun kâfirleri Edirne'ye cem oldılar. Murad Han Gazi, Şahin Lala'ya asker koşub Edirne'ye gönderdi. Hemandem Şahin Lala'yı kâfirler mübalağa askerle karşıladılar. Gazilerle buluşub, azim cenk itdiler. Hak tebarek ve teâlâ gazilere fırsat virüb, kâfiri münhezim kıldılar. Kaçub Edirne'ye girdiler. Murad Han Gazi'ye dahi bir

nice küffârdan baş gönderdiler. Pes, Hacı İl-Begî ve Evrenos, Murad Han Gazi'nün önüne düşüb, Edirne'ye getürdiler. Ol hinde Meriç gayetde taşmışdı. Edirne tekvuru giceyle bir kayığa binüb, kaçub Enez'e gitdi. Ale's-sabah hâli tuydılar. Şehrün kapuların açub, Murad Han Gazi'ye teslim itdiler. Sultan Murad Han Gazi elinde bu fetih hicretün yidi yüz altmış ikisinde vâkı' oldı (s. 196-197).

Kafadar (1995), Cem Sultan için derlenmiş ve Edirne'nin başkentlik vasfını kaybettikten sonra yazıya geçirilen *Saltukname*'den söz eder (s. 245). Eserin aşağıdaki bölümünde, 13. yüzyılda yaşamış gazilerden olan ve kutsal bir adam olarak nitelendirilen Sarı Saltuk'un bölgeyi ziyaret ederek Müslüman yöneticileri gelecek hakkında uyardığı görülmektedir ve onun bu cümleleri, Edirne'nin önemini gösterir niteliktedir:

Rum memleketinin [tamamını] kim fethetmek isterse Endriyye'de mukim olmalıdır. Ve her kim küffarı ve düşmanları yok etmek isterse Edirne'de kalmalıdır, çünkü o gazilerin kalbidir. Gaza için ondan iyi yer yoktur. Dünya bir yüzük gibidir; Rumeli yüzüğün mührüdür ve o mührün ortası Endriyye'dir. Kim bu Rum[ülkesi]'u parmağındaki bir mühür yüzüğü gibi isterse bu yüzüğün merkezi ['başkent' olarak okunabilir] bu mevkii olmalıdır. O Rum [ülkesi]'un iç harimidir (s. 246).

Yıldırım Bayezid döneminde önemi artan Edirne'de, Bizans, Avrupa ve Asya üzerine seferlere hazırlanılmış, şehre eklenen mahallerle Edirne genişlemiştir (Peremeci, 1939, s. 13). Yıldırım Bayezid'in ölümünden sonra şehir şehzadelerin mücadelesine sahne olmuş, Emîr Süleyman Bursa'dan Edirne'ye gelerek burayı devlet merkezi yapmış, kardeşi Musa Çelebi bazı uç beylerinin de yardımıyla Edirne'yi kuşatarak ele geçirmiş, Edirne'de Musa Çelebi'yi bertaraf eden Çelebi Mehmed ölene kadar bu şehirde yaşamıştır (Gökbilgin, 1994). Edirne'nin mamur bir şehir hâline gelme süreci II. Murad devrinde hızlanmış, Darülhadis ve Üç Şerefeli Cami, Tahtakale ve Topkapı hamamları gibi birçok eser inşa ettirilmiş (Peremeci, 1939, s. 14), II. Murad burada oğulları için görkemli düğünler tertip etmiş ve hayatının sonuna kadar bu şehirde bulunarak yine bu şehirde vefat etmiştir (Gökbilgin, 1994).

Fetih sonrası Osmanlıya karşı yapılan Haçlı seferine rağmen Osmanlıların Rumeli’de ilerlemesi durmaz ve Osmanlılar yeterince kalabalıklaşarak bölgede sağlam şekilde yerleşir (İnalcık, 2003, s. 57). Akdağ (1979), Osmanlılarda başşehrin uca en yakın yerde olma geleneğinden söz ederken, Edirne’nin payitaht oluşunun ardından büyük bir merkez olan eski başşehir Bursa’nın, II. Murad’ın tahta oturduğu 1422 yılına kadar iki ortak başşehirden biri olduğunu bildirir (s. 70). II. Murad, Edirne’de yerleştikten sonra, burada tek bir başşehir ve hükümet vücuda getirmiştir (Akdağ, 1979, s. 380). Ancak 1453’te İstanbul’un alınmasıyla, başşehrin geziciliği geleneğine ve uçlara yakın bulunma siyasetine son verildiğini belirten Akdağ (1979), devletin sürekli başşehrinin İstanbul olduğunu, Edirne ve Bursa’nın şeklen bir süre daha başşehir ortağı olarak adlandırılabilir merkezler şeklinde görüldüğünü, fakat buraların aslında padişah için yazlık veya dinlenme yeri hâline geldiğini bildirir (s. 71).

İkinci Murad’ın ölümünün ardından Şehzade Mehmed, Manisa’dan Edirne’ye gelerek tahta oturmuş, İstanbul’un ele geçirilmesi ile ilgili plan ve hazırlıklarını 1452-1453 kışında Edirne’de yaptırmıştır (Gökbilgin, 1994). 1453 senesinin ilkbaharında büyük alaylarla Edirne üzerinden İstanbul’a yürüyen II. Mehmed İstanbul’u fethettikten sonra başkenti buraya taşır fakat Edirne sarayına gelmeyi sürdürür (Peremeci, 1939, s. 17). Edirne, 1453’te İstanbul’un fethedilmesiyle payitaht olma vasfını kaybetse de padişahların ilgisinden mahrum kalmaz (Darkot, 1965, s. 2-6).

Fatih Sultan Mehmed’den sonra tahta çıkan II. Bayezid, 1484 yılının baharında Edirne’ye gelerek burada birçok önemli yapının temelini attırmış, 1530 yılının Ağustos ayında İstanbul’da meydana gelen ve küçük kıyamet olarak adlandırılan deprem sonrası padişah yine Edirne’ye gelmiştir (Tuğlacı, 1985, s. 104).

Çaldıran ve Mısır seferleri için hazırlıkları Edirne’de yaptıran ve sefere buradan çıkan I. Selim’in ardından oğlu Sultan Süleyman da dönem dönem Edirne’ye gelerek aylarca burada kalmıştır (Peremeci, 1939, s. 18). Edirne, Kanunî devrinde de gelişmeye devam etmiş, sultan, Avrupa’ya yaptığı seferlerin önemli bir bölümüne burada hazırlanmıştır (Tuğlacı, 1985, s. 104).

Edirne’yi çok seven padişahlardan biri olan II. Selim, bu şehirde oldukça fazla zaman geçirmiştir; Mimar Sinan’a, “ustalık eserim” şeklinde nitelendirdiği Selimiye Camii’ni yaptırmıştır (Ortaylı, 2014, s. 85). I. Ahmed, II. Osman ve IV. Murad av eğlenceleri sebebiyle Edirne’de kalmışlar (Gökbilgin, 1994), avcı lakablı padişah IV. Mehmed ise Köprülüzade Fazıl Ahmed ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadrazamlıkları zamanında, saltanatının birkaç yılını burada geçirerek şehri İstanbul’u kışkındıracak bir şekilde mamur hâle getirmiştir (Peremeci, 1939, s. 23). IV. Mehmed, şehzadeleri Mustafa ve Ahmed’in sünnet düğünleriyle kızı Hatice Sultan’ın on sekiz gün süren muhteşem düğününü de Edirne’de yapmıştır (Gökbilgin, 1994). IV. Mehmed’in oğlu II. Süleyman, Avusturya savaşları sebebiyle Edirne’de kalmış ve burada vefat etmiş; yerine tahta geçen II. Ahmed, Edirne Eskihisar’da kılıç kuşanmış, II. Mustafa’nın tahta geçiş törenleri burada yapılmıştır (Tuğlacı, 1985, s. 104). Padişahın Edirne’de bulunması, hocası Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi’nin devlet adamları üzerindeki baskısı isyana yol açmış (Gökbilgin, 1994), II. Mustafa’nın tahttan indirilmesi ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi’nin öldürülmesiyle sonuçlanan (Peremeci, 1939, s. 23) bu isyan Edirne Vakası (1703) olarak adlandırılmıştır. Edirne vakasıyla kentin gelişimi önemli ölçüde etkilenmiş ve şehir sadece yeni seferler için İstanbul ve Anadolu’dan gelen birliklerin konakladığı bir üs hâline gelmiştir (Tuğlacı, 1985, s. 105).

Edirne Vakası sonrası padişah ilan edilen III. Ahmed devrinden 19. yüzyıl başları, II. Mahmud'un Edirne gezilerine kadar, şehir padişahların uğrak yeri olmaktan çıkar (Tuğlacı, 1985, s. 105).

Edirne, ilk ikisi Ruslar, üçüncüsü Bulgarlar ve sonuncusu da Yunanlılar tarafından olmak üzere 1829, 1878, 1913 ve 1920 tarihlerinde istila edilmiş; milli mücadelenin zaferle sonuçlanmasıyla Mudanya mütarekesi hükümlerine göre 25 Kasım 1922'de işgalden kurtulmuş (Baykal, 1965, s. 180, 194), Lozan Antlaşması ile de Türkiye Cumhuriyeti'nin bir serhat şehri olmuştur (Gökbilgin, 1994).

Osmanlı döneminde Edirne'de iki tane saray yapılmıştır. Eski Saray (Saray-ı Atik) ve Yeni Saray (Saray-ı Cedid-i Amire) olarak adlandırılan bu saraylardan Saray-ı Atik, şehrin fethinden 4 yıl sonra I. Murad tarafından yaptırılmış; II. Murad tarafından yaptırılan, Tunca Sarayı, Edirne Saray-ı Hümayunu ve Hünkâr Bahçesi Sarayı gibi adlarla da bilinen Yeni Saray'ın inşası ise 1454'te tamamlanmıştır (Ülgen, 2014, s. 114).

Evliya Çelebi (1999), Edirne'de yapılan saraylar hakkında bilgiler vererek, yapılan son sarayın çevresinin Kanunî Sultan Süleyman devrinde âdeta bir cennet bahçesine döndüğünü aktarır:

Kadîm-i evvelde İdrivne kral-ı dâllinin şikârgâhı bir hıyâbân-ı kûyâğistân bir koru-yı kân-ı gülistân idi. Ba'de'l-feth şehîd Murâd Hân halkdan münzevî olup tâ'at [u] ibâdet için bir savma'a ve câ-be-câ ba'zı maksûreler inşâ edüp imâr eder. Andan Ebü'l-feth pederi Koca Murâd Hân-ı Sâni bu bağ-ı İrem içre nehr-i Tunca kenârınca niçe tâk-i Havernâklar ve niçe tâk-i nüh-tâk-i tumturaklı kulleli kasr-ı âlîler ihdâs eder. Her mülûk birer âsâr edüp gûyâ bağ-ı İrem mânend-i Peçevî-yi dîlcû-yı Sirem olup tâ Sultân Süleymân Hân asrına gelince devlet-i Âl-i Osmân şân u şöhrat [ü] şevket bulup yevmen feyevmen terakkîde olmağla Süleymân Hân diyâr-ı Alaman gazâlarına râğbet etmeğile bu Edirne'yi âşiyân edinüp bu mekân-ı mübârekden her tarafda olan düşmânlarına süzölüp şikâr alup yine bu Edirne âşiyânında meştâ verirdi. Ol ecilden bu sarâyı ol kadar ma'mûr [u] âbâdân eyledi kim gûyâ ravza-i Rıdvân-ı bağ-ı cînân oldu (s. 249).

Keşan’a sürgüne gönderilen Keçecizade İzzet Molla (ö. 1829), *Mihnetkeşan*

adını verdiği eserinin;

Edip her tarāf sîr şun ‘-ı Hākīm
Göründü Edirne o şehr-i ‘azīm

Sitanbul’u gördüm kıyās eyledim
Cenāb-ı Hudā’ya sipās eyledim

Ne gördüm ki bir fırka bostāniyān
Turur reh-güzārımda çün gülsitān

...

Olup çeşme Paşakapısı ‘ayān
Sitanbul’daki bābı şaḡdım hemān

...

Sarāy-ı hümāyūna oldum revān
Baḡa oldu dünyāda cennet ‘ayān

Nola bendesi etse ol cāyı cāy
Efendim sarāyı idi ol sarāy Ms. 3755-3757, 3765, 3775, 3776 (s. 385-388)

beyitlerinde, Edirne’ye gelişini anlatır. İstanbul ile Edirne’yi karşılaştıran şair, bu iki şehrin kimi yerlerini benzettiğini, yol boyunca birçok bostan ve gül bahçeleri gördüğünü ve Edirne’de bulunan saraya gittiğini dile getirir. Keçecizade, eserinin “Evsâf-ı Sarây-ı Edirne” başlıklı;

Edirne sarāyı dīger bir cihān
Cihānla eder Tunca kat ‘-ı miyān

Gören cedvel-i sîm ile der hemān
Yeşil şafḡhada nüṣḡa-i Gülsitān

Bināsı Sarāy-ı hümāyūn gibi
Biribirine beyt-i merhūn gibi

O bāğın da Gülḡāne Meydānı var
Hezārān gülü var gülistānı var

Ne varsa Sitanbul’dan a‘lāsı var
Bu dünyāda bir başka dünyāsı var

O eşcār-ı mültefetü’s-şākḡlar
Niçe erguvānlar ne leylākḡlar

Hezārān tākı felek-iştibāh
Görenler ḡarāb olduḡun eyler āh

...
Misâfir olup anda beş gün tamâm
Edirne sarâyın gezerdim müdâm

Çıkardım gehî şehri seyrân için
Ederdim nevâ ol gülistân için Ms. 3777-3783, 3793, 3794 (s. 385-388)

bölümünde, sarayın yakınında bulunan Tunca nehrini İstanbul'un en önemli ve gözde mesire yerlerinden Sadabad'da bulunan "cedvel-i sim" kanalına benzetir. Şair, Edirne sarayında da tıpkı İstanbul sarayında olduğu gibi Gülhane Meydanı'nın bulunduğunu dile getirerek, burada binlerce gülün ve gül bahçesinin olduğunu bildirir. Keçecizade İzzet Molla, Edirne sarayında bulunan çeşitli çiçeklere ve ağaçlara duyduğu hayranlığı anlatırken bu sarayın binasını Topkapı Sarayı'na benzetmiş ve iki saray için "beyt-i merhun" tabirini kullanmıştır. "Beyt-i merhun" terimi, manası kendi içinde tamamlanmayan, kendisinden sonra gelen beyit veya beyitlerle tamamlanan beyit, anlamına gelmektedir. Burada "beyt" in ev anlamı da düşünüldüğünde tevriye sanatının varlığından söz edilebilir.

Edirne'nin edebiyat tarihimizdeki yeriyle ilgili Canım (2014b), şehrin, kültür tarihimizin öbür öğeleriyle mukayese kabul etmeyecek oranda önemli ve büyük olduğunu, Osmanlı şiirinin doğup gelişmeye başladığı asırlarda başkent olduğunu hatırlatarak, 16. yüzyıl sonuna kadar da Osmanlı kültür coğrafyasının en önemli merkezi olduğunu ifade eder (s. 47). Edirne, İstanbul'un fethedilerek başkent yapılmasının ardında da uzun yıllar boyunca padişahların çokça zaman geçirdiği bir merkez olmuştur. Bu sebeple Edirne, aynı zamanda canlı bir kültür ve sanat zeminidir (Canım, 2014b, s. 54). Özellikle, zevk ve eğlenceye düşkünlüğü ile bilinen Emir Süleyman Çelebi'nin, Ahmedî, Hamzevî ve Ahmed-i Daî gibi şairler ve âlimlerle meclisler tertip ettiği dönemde Edirne, edebi anlamda parlak bir devir yaşamıştır (İpekten, 1996, s. 162-164).

Evliya Çelebi (1999), Edirne hakkında yazılmış şiirlerden şöyle söz eder:

Şehr-i Edirne'yi niçe bin şu'arâ-yı Rûm âb [u] hevâsıyla ve mahbûb
mahbûbesiyle kasâ'id-i şehrengîz etmişlerdir ammâ deryâda katre ve güneşde
zerre ta'rîf ü tavsîf edememişlerdir. Zîrâ dest-i Âl-i Osmân'da bilâd-ı seb'anın
memâlik-i Rûm'da {evveli} İslâmbol'dan sonra bu şehr-i Edirne'dir. Andan
şehr-i Sofya-i sâfiyedir, andan Belgrad-ı behîşt-âbâddır, ondan Budin-i sedd-i
İslâm'dır, andan Bosnasarâyı'dır, andan kal'a-i Selânik ve kân-ı benî Âdem
[ü] melâ'ikdir, ammâ bu Edirne İslâmbol'dan gayri diyârlara göre tercîh
olunup medh olunmuştur.

Şehr-engiz-i bilâd-ı selâs:

Sanasın bâğ-ı cennetdir Edirne, Bursa, İslâmbol
Güzellerle müzeyyendir Edirne, Bursa, İslâmbol

Birinin Tunca suyunda, birinin kaplıcasında
Sitanbûl Kumkapusu'nda deniz mâlikleri oynar
mazmûnu üzre Edirne şehri içre cereyân eden enhâr-ı selâsede bâ'de'l-asr
cemî'i dilberânlar âşıkân-ı sâdikânlarıyla bu enhârlara girüp koç koçağ olarak
şinâverlik ederler (s. 257).

Evliya, birçok şairin Edirne şehrinin suyunu, havasını ve güzellerini şiirlerinde
övdüklerini fakat bu övgülerinin denizde bir damla; güneşte bir zerre bile
olamayacağını dile getirmiştir. Osmanogulları'nın en önemli beldesi İstanbul ise
ikincisi Edirne'dir.

3.36.2 Şehrin güzelliği

Doğal ve mimari güzellikleriyle şiirde kendisine yer bulan Edirne şehrinin
güzelliğinden gazellerde nasıl söz edildiğine değinmeden önce, bu konuda çeşitli
eserlerde Edirne hakkında neler söylendiğine bakmak yerinde olacaktır.

Bir şehrin güzelliklerini ve güzellerini anlatan ve daha çok mesnevi tarzında
yazılmış eserler olan şehrengizler, klasik Türk edebiyatında en çok İstanbul, Bursa ve
Edirne hakkında yazılmıştır. Türk edebiyatındaki ilk şehrengizin Mesihî (ö.
1518)'nin Edirne şehrengizi olduğu kabul edilir. Mesihî; *Şehr-engiz der medh-i
cuvânân-ı Edirne* adını verdiği eserinin;

'Aceb şehr ol ki anuñ bâğ u rāğı
Virür kişiye cennetden ferāğı

İçinde şuları mevzûn u reftâr
Bulutlar başı ucında havâ-dâr

Temâşâ eyleseñ her bir minâre
Dönüpdür serv-kâmet bir nigâra

Şoyınur Tunca'ya girer güzeller
Açılur aķ göğüsler ince beller

Siyeh futa kuşanur aķ dilber
Olur şan gice vü gündüz berâber

Futada Hâķ kômıř bir sırr-ı ğaybı
Ki örter dâmeniyle görse 'aybı

Şu içre bunlara kılsañ nigâhı
Görürsin burc-ı âbî içre mâhı

Bulardan vaşl uman abdâla beñzer
Ki bunlar şuya düşmiş bala beñzer

Gözün yaşı Meriç olsa nazarda
Ne mümkün biri ķol boyuña Arda

Gören bu şehri bu resme kıyâmet
Şanur bunuñla tokuz oldu cennet Ms. 60-69 (Mengi, 2014, s. 90, 91)

beyitlerinde, bu şehrin bahçeleri öylesine güzeldir ki insan cennetten dahi vazgeçer diyerek Edirne'nin baĝ ve bahçelerini cennetten üstün tutar. Şehrin sularının ve havasının güzelliğinden bahseden şair, güzellerin soyunarak şehirdeki Tunca nehrine girdiğini, bu beyaz tenli dilberlerin siyah peştemaller giyerek bu görüntüleriyle gece ile gündüzü sanki biraraya getirdiklerini anlatır. Mesihî, Edirne şehrinin suya düşmüş bala benzeyen, kavuşulması imkânsız güzellerle sanki dokuzuncu cennet gibi olduğunu dile getirir.

Kısaca şair biyografileri olarak tanımlanan tezkire türü eserlerde yazarlar kimi zaman şehirlere atfedilen sıfatları anmışlar, kimi zaman da şehirlere övgü dolu sözler söylemişlerdir. Edirne tezkirelerde, Dârüddeve, Dârülmülk, Dârüssaltana, Dârülmeymene, Dârünnasr, Mahmiye ve Mahrusa (Aydın, 2017, s. 41) gibi sıfatlarla anılmaktadır.

Ahdî (2005), Edirne için kaleme aldığı aşağıdaki satırlarda, şehrin havasının ve suyunun sefa verdiğiinden; burada yaşayan insanların gönül ehli oluşundan ve peri yüzlü dilberlerinden söz etmiştir:

Fi'l-ḥaḳīka mezkūr şehriñ āb u hevāsı şafā-baḥş u neşāt-engīz ve ḥāk-i ḥoş-nihādı mihr-āmīz çār faşlı çār 'unşūr gibi mu'tedil ü laṭīf ve cümle ādemleri ehl-i dil ü kāmildürler ve mezkūr şehriñ bāğ u bāğçesi reşk-i riyāz-ı berrīn ve ğonce-fem olan perī-rū dilberlerle ğayret-i ḥūr ü 'ayndurlar (s. 153).

Ahdî (2005) ayrıca; “Ol cāy-ı feraḥ-efzānuñ gülistānların ve gül gibi şüküfte-cevānların ve serv-i sehī gibi ḥırāmān ḥūbların ve çārsū vü esvākda olan maḥbūbların seyr itdükde bir ğazel-i bī-bedel vaşf-ı tarīḳ ile zuhūra gelüp mestūr olup bu evrāka taḥrīr olundı” (s. 154) diyerek şu gazeli söyler:

Tā āmedem çu bād be-bustān-ı Edrine
Gul gul şüküft dil zi-gülistān-ı Edrine

Şimşād u sefv ü ḥuld-ı melāfid-i ba'd-ez-īn
K'āmed be-cilve serv-i ḥırāmān-ı Edrine

Yād ez-kenār-ı Şat u zi Bağdādiyān dehed
Seyr-i kenār-ı Tunca vü ḥūbān-ı Edrine

Her dem zi bes ki yārī-i yārāne mī konend
Şermende-em zi yārī-i yārān-ı Edrine

Tā dāmen-i vişāl-i tu āred be-kef şode
'Ahdī zi ḥayl-i ḥāk-nişinān-ı Edrine (s. 154)

Ahdî şiirinde, Edirne'nin gül bahçelerine gelince gönlünün açıldığını söyleyerek, Edirne'nin servisini cennet bahçelerinden, şimşat ve diğer servilerden üstün tutar. Edirne'nin güzellerini ve Tunca kenarını seyredince Bağdatlıları ve Şat'ı hatırlayan Ahdî, Bağdatlıdır. Ahdî, hayatı boyunca çeşitli şehirlerde bulunmuş, bulunduğu şehirler arasında Edirne'nin onun için özel bir önemi olmuştur (Akün, 1988).

Kınalızade Hasan Çelebi (2017), Edirne'yi başta havası, suyu ve doğası olmak üzere birbirinden güzel sıfatlarla metheder:

Hâk-i zemîni gayret-fezâ-yı misk ü ‘anber hevâ-yı cân-fezâsı visâl-i zemânı
gibi safâ-güster olan... (s. 405)
Kemter-i nihâl-i bâgî reşk-i serv-i sehî ve hadâ’ik u riyâz-ı cennet-makâmı
letâfet ü nezâret-i mâ-lâ-kelâm ile handân u behî olan şehir-i Edirne... (s. 454)
Hadâ’ik u riyâz-ı pür-zînet ü bahâ ile müntehâ ve sâha-i bî-hadd ü intihâ ile
gayret-fezâ ve cennetin ‘arduhâ olan şehir-i Edirne... (s. 201)
Kesret-i cûybâr ile nümûdâr-ı cennâtın tecrî min tahtihe’l-enhâru olan şehir-i
Edirne’nün bâg-ı behîst-âsâlarında zevk ü safâ idüp gâh ‘ıyş u ‘işret ve gâhî
müşâ’are vü musâhebet iderlerdi... (s. 206)
Hevâ-yı cân-fezâsı eyyâm-ı visâl gibi rûha râhat ve ‘ızâr-ı ‘azrâ-yı dünyâda
hatt u hâl-i hüsn ü melâhat olan şehir-i Edirne... (s. 552)
Âb-ı musaffâsı nişâne-i selsebîl ü tesnîm ve hevâ-yı dil-güşâsı safâ-bahş-ı her
marîz ü sakîm olan şehir-i Edirne... (s. 570)
Sunûf-ı eşcâr-ı tayyibe ile mahfûf-ı büldân-ı Rûm içinde ‘uzûbet-i mâ ve
letâfet-i hevâ ile mevsûm u mevsûf gülistân-ı Sebâdan dil-güşâ ve bûstân-ı
İremden cân-fezâ sevdâ-yı gîsû-yı mâh-rûyân gibi dilâvîz ü ma’mûresi çehre-i
sîm-berân misâli tarab-engîz-i dem-i ‘Îsâ enfâs-ı nesîminde muzmer ve
neş’et-i âb-ı hayât hevâ-yı cân-perverinde mihmer olan Dârü’n-nasr ve’l-
meymene mahrûsa-i şehir-i Edirne... (s. 837)
Hevâ-yı cân-fezâsı tabla-i ‘attâr gibi hoş-bû vü müşg-bâr ve hâk-ı zemîn-i
pür-reyâhîni mânend-i misk-i Tibet ve nâfe-i Tatar olan şehir-i Edirne... (s.
856)

Ahmed Badî (2014), “Cennet-mekân Sultân Selîm Hân-ı Sânî hazretleri

hakkında Edirneli Hâtemî Bey (ö. 1595)’in söylemiş olduğu kasîdeden müfrez ebyât”

başlığıyla aktardığı;

Devr-i gülde reng-i cennetdür fezâ-yı Edrine
Gülşen-i firdevs olupdur şimdi cây-ı Edrine

Teng-dil olsañ daralsañ gonce-i dembeste-veş
Gönlünü açar fezâ-yı dilgüşâ-yı Edrine

Gülşen-i cennet gibi her bâgı bir hurrem-fezâ
Dem-be-dem hûb olmada hüsn ü bahâ-yı Edrine

Âbı Kevşer hâki misk ü sengi sîm-i hâmdır
Gayret-i Firdevs-i a’lâdır bînâ-yı Edrine

Teşnesin ihyâ eder dil mürdesine cân verir
Hızr u ‘Îsâ’dır eder âb u hevâ-yı Edrine

Reşk-i murgân-ı gülistân-ı İrem’dir her biri
Nağmede her bülbüli destân-serâ-yı Edrine

Her gümüş hum pür mey-i gencîne-i Cemşîd iken
Bürdegân mâlik olur budur şafâ-yı Edrine

Kūşe-i meyḥānesin Cem taḥtına vermez bugün
Derd-keş bir rind-i mey-nūş-ı gedā-yı Edrine

Leb-şeker āyīne-ruḥlar bezmini peydā eder
Ṭūtiyān-ı nūkte-gūy-ı hoş-edā-yı Edrine

‘Azm ederdi Tunca-veş olup revāne seyrine
Ḥān Selīm-i ‘ādil ol fermān-revā-yı Edrine

Tunca bir baḥr-i revān ol şāh-ı dürr-i şāhvār
Bir şadef olmuş ona devlet-sarāy-ı Edrine

Māverāünnehr’de Ḥān olmadan Ḥākān-ı Çīn
Yegdūrūr olmaḵ gedā-yı bī-nevā-yı Edrine

Nūş-ı dārūdur dem-i germāda her yaḥ-pāresi
Zehr-i ḳāṭildūr egerçi kim şitā-yı Edrine

Pādişāh-ı heft-kişver eyleye gāhī nāzar
Budurur ancaḵ cihānda iddi’ā-yı Edrine

Ey gönül bir derde uğrarsan esīr-i ‘aşḳ olup
Ḥātemī gibi olursun mübtelā-yı Edrene (s. 885-886)

beyitlerinde şair, gül mevsiminde Edirne’yi gül bahçeleriyle cennete benzetir. Bu şehrin gönlü daralmışların gönüllerini ferahlattığını, suyunun Kevser, toprağının misk, taşının gümüş olduğunu dile getiren şair; Edirne’nin suyu ve havasının susuzları ihya ettiğini, gönlü ölmüşlere can verdiğini söyler.

Klasik Türk edebiyatının en önemli kaside şairlerinden kabul edilen Nef’î (ö. 1635), “Der medh-i Sultan Ahmed Han aleyhi’r-rahmeti ve’l-gufran” yahut “Der-tarif-i şehir-i Edrene ba-medh-i Sultan Ahmed Han” başlıklı kasidesinin;

Edrine şehri mi bu yā gülşen-i me’vā mıdur
Anda ḳaşr-ı pādişāhī cennet-i a’lā mıdur

Beyt-i ma’mūr-ı felek mi ol fezāda ol sarāy
Yā zemīni cennet olmuş Ka’be-i ‘ulyā mıdur

Cūylar mı devr eden ṭarf-ı çemenzāruñ yāḥūd
Mā’ī pervāz ile naṭ’ olmuş yeşil ḥārā mıdur

Sebz ü ḥurrem bir fezā mı her kenār-ı cūybār
Yā miyān-ı cūda ‘aks-i künbed-i ḥaḍrā mıdur

Hıfz için yâhūd vücūd-ı pādīşāhı cūylar
Pāsban-ı genc-i devlet olmuş ejderhā mıdur

Cenneti görmüş bir âdem var ise gelsün desün
Tarhı anuñ dañı böyle dilkeş ü ra‘nā mıdur

Güllerinde var mı böyle reng ü bûy-ı dil-firîb
Yâ nesîm-i şubhı böyle bûstân-pîrā mıdur

Bir dırañt-ı ser-firâzı var mı bağ-ı cennetüñ
Yohsa ancak vâ‘izuñ medh etdügi Tûbā mıdur

Bunda Tûbā’dan kalur mı müşk-i bîd-i ser-nigûn
Yâ gubâr-ı berķ-i Tûbā anda müşk-âsā mıdur

Habbezā cāy-ı neşât-efzā ki Rıdvân görse ger
Hayretinden derdi bu cennet midür dünyā mıdur

Şun‘-ı Hakk yâ gülşen-i cennetden ifrâz eylemiş
Başka bir cāy-ı tarab-engîz ü ğam-fersā mıdur

Dā‘imā böyle müferrih mi bu cāy-ı dil-güşā
Her zamān āb u hevāsı böyle rûh-efzā mıdur

Yohsa şimdi eyleyen āb u hevāsın terbiyet
Āfitāb-ı devlet-i şāh-ı cihan-ārā mıdur K. 6/1-13 (Akkuş, 1993)

beyitlerinde, Edirne ve padişah sarayından övgüyle söz eder. Şair, cennetin gül bahçesi olarak nitelendirdiği Edirne’de bulunan bu sarayın, âdeta yüce Kâbe gibi olduğunu söyler. Cennetin çiçek bahçeleri ile Edirne’dekileri karşılaştıran Nef’î, cennet ve Edirne arasında birtakım benzerlikler kurarak, cennetin bekçisi olan Rıdvân’ın dahi Edirne’yi görmesi hâlinde buranın cennet mi dünya mı olduğunu anlayamayacağını söyler. Nef’î; bu şehrin her zaman mı böyle olduğunu, yoksa Edirne’nin suyu ve havasını terbiye edenin cihanı süsleyen şahın devletinin güneşi mi olduğunu sorarak, kasidesinin medhiye kısmına başlar.

Sünbülzade Vehbî (ö. 1809); “Der-vaķt-i resîden be-şahrâ-yı Edirne bā-mu‘asker-i sultānî berāy-ı laţife be-hayrî merhûm nüvişte bûd” başlıklı kasidesinin;

Hoş geldi baña şehr-i dil-ārā-yı Edirne
İstanbul’u aındırdı temāşā-yı Edirne

Her serv-kadiñ ‘aksi derûnunda nümâyân
Âyinedir enhâr-ı muşaffâ-yı Edirne

Dilberleriniñ bûse-i şîrîn-leb-i la‘li
‘Uşşâka verir lezzet-i helvâ-yı Edirne

Beñzer ruḥ-ı ḥübânına her vech ile gûyâ
Şad reng ile bûyâ gül-i zîbâ-yı Edirne

Erzân şatar şiveyi bî-narḥ u terâzû
Dil-dâde-yi sūḳ-ı ‘Alî Paşa-yı Edirne

Oğlanlı’da bir kız gibi dellâke süründük
Çokdur belî germâbe-i ra‘nâ-yı Edirne

Devr eyleyerek ‘âlemi şimdi beni Vehbî
Çarḥ eyledi üftâde-i şahrâ-yı Edirne K. 68/1-7 (Yenikale, 2011)

beyitlerinde, Edirne’nin kendisine İstanbul’u andırdığını, bu şehrin dilberlerinin lal dudaklarını öpmenin âşıklara Edirne helvası lezzetini verdiğini söyler. Edirne’nin rengârenk, güzel kokulu güllerinden söz eden Vehbî, Edirneli güzellerin yanaklarını bu güllere benzetir.

Hayalî (ö. 1557), Edirne’yi çeşitli yönleriyle andığı ve İstanbul ile karşılaştırdığı “Edrine” redifli;

Çün şitâ faşlında tuğyân eyler âb-ı Edrine
Ey gönül seylâb-ı meyle ol ḥarâb-ı Edrine

Kârbân-ı ‘işrete lâyıḳ mıdur Yûsuf-mişâl
Çâh-ı ḥumda muntazır olmak şarâb-ı Edrine

İşidüb vaşfin Sitanbul’uñ çemende goncası
Ağzı suyun ağıdur budur gülâb-ı Edrine

Rûzigâr ile Sitanbul’a ğubârum erse ger
Eyler idüm cismümi yârân türâb-ı Edrine

Her menâr oldu Sitanbul’uñ teninde bir elif
Raḥm kılmaz mı şeh-i gerdün cenâb-ı Edrine

Devr elinden çekdüğüm cevri temâşâ kıl deyu
Çağırur şavt-ı ḥazîn ile dolâb-ı Edrine

Biz Ḥayâlî yâr ile ‘azm-i Sitanbul eyledük
Ba‘d-ez-în olsun selâmet şeyḫ ü şâbb-ı Edrine G. 39 (Tarlan, 1945)

gazelinde, Edirne'nin akarsularının kışın taşmasına ve bu nedenle bölgede sıkça gerçekleşen sel baskınlarına gönderme yapar. İstanbul ve Edirne'yi karşılaştıran Hayalî, Edirne'nin meşhur gül suyunun, çimenlikte İstanbul'un vasıflarını işiten goncanın ağız suyu gibi olduğunu dile getirerek hüsn-i talil yapar. Eğer rüzgâr tozumu İstanbul'a eriştirebilecek olsaydı, vücudumu Edirne'nin toprağı hâline getirirdim diyerek İstanbul'a gitme isteğini anlatan şair, gazelinin son beytinde sevgiliyle İstanbul'a gittiğini haber vererek Edirne'ye veda eder.

Malkara'da doğan ve bir süre Edirne'de yaşayan şair Nevî (ö. 1599), "Edrine" redifli;

Cây-gâh-ı zevk u 'âlemdür fezâ-yı Edrine
Cüylar âyîne-i 'âlem-nümâ-yı Edrine

Sîm ü zer şeklin tutup berg-i hazân ile şular
Serv-i nâzum eyledi mâ'il havâ-yı Edrine

Cüybâr-ı eşk ile mînâ-sarây-ı çeşm-i ter
'Aks-i rüyuñdan şehâ oldı sarây-ı Edrine

Sebze-zâr isterse gönülñ var Hızırılık seyrine
Cân bağışlar mürdeye seyr ü şafâ-yı Edrine

'Arz iderler 'âşık-ı dil-teşneye bûs u kinâr
Cüybâruñ her biri bir dil-rübâ-yı Edrine

Korğarın şol mihri yok dilber gibi âhır bizüm
Âteş eyler yirümüz Nev'î şitâ-yı Edrine G. 399 (Tulum & Tanyeri, 1977)

gazelinde, Edirne'nin zevk ve eğlence yeri olduğunu, buradaki nehirlerin âlemi gösteren ayna gibi olduğunu söyler. Bu şehirde sular, hazan yaprağıyla gümüş ve altın renginde görünmektedir. Nevî, âşığın, gözyaşının nehir gibi aktığı ve sevgilinin yüzünün yansıdığı gözlerinin Edirne sarayı gibi olduğunu söyler ve sarayın nehirlerle çevrili oluşu ile gözyaşları arasında ilgi kurar. Tunca Sarayı olarak da adlandırılan bu saray, "Sarayıçi" denilen ve Tunca nehrinin oluşturduğu adacık üzerinde yapılan bir saraydır (Ülgen, 2014, s. 114). Şair, Edirne'de gezinmenin ölüye can bağışladığını

dile getirirken, şehrin en güzel mesire yerlerinden biri olan Hızırlık bölgesini

zikreder. Evliya Çelebi (1999), Hızırlık'ı şöyle anlatır:

Evsâf-ı tekye-i Hızırlık der-şehr-i Edirne: Kefere asrında dahi Hazret-i Hızır
Makâmı deyü imâr etmişlerdi. Ammâ ba'de'l-feth Edirne'yi Gâzî
Hudâvendigâr Makâm-ı Hızır ve Âsitâne-i Sefer Şâh Sultân'dır deyü
Edirne'nin gazâ mâlından bu tekyeyi ihyâ edüp fukarâ-yı Bektâşîyân için bir
meydân-ı azîm ve ma'bedhâne-i kadîm ve matbah-ı Keykâvûs'u ve kilârı ve
müte'addid hücreler inşâ edüp cümle imâretin sâfi rasâs ile mestûr edüp bâğ-ı
İrem-misâl ma'mûr etdi. (s. 245).

Edirneli Mehmed Kesbî Çelebi (ö. 1640);

Meymenet-âgîn-i şehr-i dilgüşâdur Edrine
Tarğ-ı maṭbû'u güzel zîbâ-bînâdır Edrine

Her yeri mânend-i çâr-bâğ anıñ gülgeştdür
Bir diyâr-ı bî-bedel nüzhet-fezâdur Edrine³⁵

Âb-ı Rûkn-âbâdı şîrâzî şîfat-enhâr ile
Gıbṭa-fermâ-yı en'âm-ı Firdevs-şâdır Edrine³⁶

Olmaz 'uşşâka bunuñ gibi qarârgâh-ı gôñül
Bir makâm-ı evc-i taḫsîm-i şabâdır Edrine

Gonca-ı ṭab'ı komaz nüşkûfte eyler münkeşif
Mâye-i feyz-i seher-veş hoş-hevâdır Edrine

Gösterir kâlâ-yı 'irfâna kemâl-i iştiḥâr
Şevḳ-i erbâb-ı hûner meşhûr-edâdır Edrine

Güş eden vaşfın nola ḥâkin ederse kühl-i çeşm
Kesbîyâ cây-ı nazargâh-ı Ḥudâ'dır Edrine (Ahmed Badî, 2014, s. 885, 886)

gazelinde, Edirne'yi benzersiz bir şehir olarak nitelendirerek cennete benzetmiş,

suyunun ve havasının güzelliğinden söz etmiştir.

Edirneli İlmî Nâzik (ö. 1600);

Gördüler luṭf u 'inâyet şeyḥ u şâbb-ı Edrine
Zâ'il olmaz ḥaşre dek bu âb u tâb-ı Edrine

Feyz-i ḥulḳ u meşreb-i pâküñle şimdi ṭa'n eder
Kevşer-i ğilmâna ḥübân u şarâb-ı Edrine

³⁵ Vezin bozuk.

³⁶ Vezin bozuk.

Mağdem-i şāh ola hem ‘ıyd ola hem faşl-ı bahār
Etmesin mi cürme istignā cenāb-ı Edrine

Ḳāhir-i şāh-ı ‘Acem Sultān Murād-ı Cem-ḥaşem
Şāh-ı ‘ālem pādişāh-ı kāmıyāb-ı Edrine

Her taraftan ‘askeri deryā gibi akup gelir
Pāyine yüz sürmeye mānend-i āb-ı Edrine

‘İlmīyā müştak-ı rû-māl idi ḥāk-i pāyüñe
Buldu teşrîf ile teskîn ıztırāb-ı Edrine (Ahmed Badî, 2014, s. 887)

gazelinde, Sultan Murad’ın Edirne’ye gelişi ve onun askerlerinin her taraftan derya gibi akışından söz ederek Edirne’yi güzelleri, şarabı ve padişahın şehre ayak basmasıyla kavuştuğu bayram ve bahar mevsimiyle anar.

Tatar Hânı Hüsâm Giray (ö. 1636);

Merḥabā ey pādişāh-ı Cem-cenāb-ı Edrine
Oldu teşrîfiñle ḥurrem şeyḥ u şābb-ı Edrine

Rağbet etse kīmyā deñlü ‘aceb mi ḥalk ona
Pāy-būsuyla şeref buldu türāb-ı Edrine

Şöyle ma‘mūr oldu kim reşk etmede cümle bilād
Feyz-i teşrîf-i kudümünle ḥarāb-ı Edrine

Pādişāh ile bile geldi bahārı nola ger
Ġālib olursa bihişte āb u tāb-ı Edrine

Şāh-ı Efrîdûn- ‘ālem Sultān Murād-ı Cem-ḥaşem
Ey şehinşāh-ı cenāb-ı kāmıyāb-ı Edrine

Ḥazret-i sultānı taşdı‘ eyledüñ Seyfi şakın
‘Afvını eyle ricā’ ey bî-ḥicāb-ı Edrine

Devletünle bir şafā elverdi kim erbābına
Vermez ol gūne şafā keyf-i şarāb-ı Edrine (Ahmed Badî, 2014, s. 889)

gazelinde, padişahın şehre gelişiyle ayağını bastığı toprağın şeref bulduğundan bahseder. Edirne’nin suyu ve doğasının cennetten güzel olmasına şaşılmanması gerektiğini ve padişahın gelişinin verdiği sefayı, Edirne’nin şarabının keyfinin bile vermeyeceğini söyler.

Edirneli Abdurrahmân Hibrî (1996);

Feyz-bahş olmada enhâra şehâb-ı Edrine
Cüş ederse ta‘n mîdur her bir habâb-ı Edrine

Şâhid-i gül hâr ile hem-şoĥbet olmışdur meger
Ona muĥberdür bulandı şanma âb-ı Edrine

Âteşin güller ile oldu kenâr-ı cûybâr
Gülşene gel kim yerinde âb u tâb-ı Edrine

Berg-i sebz ile olur eşcâr-ı bâĥı ser-bülend
Her biri rif‘atde oldu çün kıbâb-ı Edrine

Gülşen-âbâd-ı cihân ma‘mûr olubdur gûyiyâ
İltifât-ı Hân Murâd ile harâb-ı Edrine

Ol şehenşeh kim du‘âsın vird edinmişdir cihân
Nitekim zıkr-i cemîlin şeyĥ u şâbb-ı Edrine

Peyrevî-i ĥazret-i üstâda kıl Hibrî hemân
Ĥüsn-i nazmın tâ pesend ede şebâb-ı Edrine

Ol Ĥudâvend-i kerîmü’ş-şânımuñ bu ĥalkınuñ
Şemmesine degmeye tâze gülâb-ı Edrine

Luţf ü ĥaş et bendeñe ey dâver-i şâhib-kerem
Almak istersen du‘â-yı bî-hisâb-ı Edrine (s. 169)

gazelinde, benzer şekilde Edirne’nin suyundan, doğasından, gül bahçelerinden

övgüyle söz etmiş ve Sultan Murad’ı methetmiştir.

Ubeydî (ö. 1573);

Her kaçan olsa bahâr-ı dil-güşâ-yı Edrine
Dartılır misk-ile ĥâk-i ‘ıtr-sâ-yı Edrine

Sû-be-sû âb-ı revânı Nîl’e daĥl eyler yürür
Şöyle zîbâ-terdür âb-ı pür-şafâ-yı Edrine

Mürdeye cânlar baĥışlar kimseler görmüş degül
Rûĥ-perverdür leţâfetle hevâ-yı Edrine

Mîşezârına nice reşk itmesün burc-ı Esed
Şaydgâh-ı şâh-ı ‘âlemdür fezâ-yı Edrine

Serfirâz oldı ‘Ubeydî câmi’-i hünkâr-ile
Yiridür çarĥa irişürse binâ-yı Edrine G. 277 (Arslan, 2013)

gazelinde, Edirne'ye bahar geldiğinde toprağının misk gibi koktuğundan ve şehrin her tarafındaki akarsuların Nil nehrine dahlettiğini söyleyerek Edirne'nin hoş havasının ölümlere hayat verdiğinden söz eder. Âlemin padişahının avlanma yeri olan Edirne meşeliğini burc-ı Şîr (aslan burcu) olarak da bilinen Esed burcunun kışkandığını söyleyen Ubeydî'nin, padişahı en büyük avcılardan olan aslanla ilişkilendirdiği düşünülebilir. Ayrıca, güneşin yeryüzüne en çok hâkim olduğu dönem, Esed burcunda olduğu zaman olarak bilinmektedir. Bu bilgi doğrultusunda padişah ve güneş arasında da ilgi kurulabilir. Şair, hünkârın camisiyle yükseklerle uzanan, yücelen Edirne'nin çatısının gökyüzüne erişmesine şaşılmaz diyerek gazelini sonlandırır. Şairin sözünü ettiği caminin, 1574'te yapımı tamamlanan Selimiye Cami olması muhtemeldir.

Üsküplü İshak Çelebi (ö. 1536);

Neye meyl eyleyelüm cennet-i firdevse neye
Cennetüñ âb u havâsı iremez Edrene'ye G. 245/1 (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1989)

beytinde, cennetin suyunun ve havasının Edirne'ye benzeyemeyeceğini, bu nedenle cennete meyletmeye gerek olmadığını dile getirir.

Üsküdarlı Aşkî (ö. 1576);

Bunuñ gibi maķâm-ı dil-güşâ vü mäh-rûlarla
Edirne şehrini kimdür viren firdevs ü ğılmâna G. 416/4 (Uzun, 2011)

beytinde, Edirne gibi ay yüzlülerle dolu ve gönül açan bir makamın cennete ve gılmana verilmeyeceğini söyler.

Bahtî mahlaslı Sultan I. Ahmed (ö. 1617), İstanbul ile Edirne'yi karşılaştırdığı;

Edirne şehri gibi gerçi şehr-i bî-bedel olmaz
Yine ammâ bu dünyâda Sitanbul'a bedel olmaz

Egerçi hûb olur ğâyetde ayvası anuñ ammâ
Sitanbul'uñ şulu şeftâlûsi gibi güzel olmaz

Anuñ berg-i çınarı zîr-dest itdi Sitanbul'ı
Kimesne dimesün dünyâda kim el üzre el olmaz

Maħalsüz varmışuzdur dime ol şehre saķın ey dil
Zamānında irişdük ĥaķ budur böyle maħall olmaz

O şehir-i dil-güşānuñ vaşfına dinmiş ĥazeller çok
Velī Baħtī senüñ nażmuñ gibi rengīn ĥazel olmaz G. 20 (Kayaalp, 1999)

gazelinde, Edirne şehrinin benzersizliğinden, güzel ayvasından söz ettikten sonra, o gönül açan şehrin özelliklerini anlatan çok ĥazel olduğunu fakat kendi şiiri gibi bir ĥazel olamayacağını dile getiren I. Ahmed, ne olursa olsun Edirne'nin İstanbul'a denk olmadığını söyleyerek, İstanbul'u Edirne'den üstün tutar.

Celilî (ö. 1577);

Şan şabādan irdi gerd-i lālezār-ı Edrine
Kim dimāġı tutdı bŷy-ı müşg-bār-ı Edrine

Vādī-i Eymen'de āteş şu'lesidür gülleri
Tavr-ı 'arz-ı ĥacet-i dil kūhsār-ı Edrine

Levh-i jengār üzre şan sīm āb ĥaķ olmış raķam
Görinen āb-ı revān u sebzezār-ı Edrine

Dil-güşā olur temāşā-yı ruĥ-ı cānān gibi
Ĥāşşā ol gül ġeşt-i bāġ-ı nev-bahār-ı Edrine

Ey meh-i nā-mihrbān şehir-i Sitanbul[a] dirīġ
Kim Celilī eyledi 'azm-i diyār-ı Edrine G. 367 (Nas, 2011)

gazelinde, Edirne'nin havasından, güllerinden, akarsularından ve bağlarından övgüyle söz ederek İstanbul'dan Edirne'ye gittiğini haber verir.

Hafız (ö. ?);

Edirne gibi 'īş ü 'işrete hīç bir maħal olmaz
O yirden ġayrı yirde 'uķde-i ālām ĥall olmaz

Edirne ĥaķ bu kim her vech ile bu şahn-i 'ālemde
Bedel olur Sitanbul'a velī ni'me'l-bedel olmaz

Meşeldür dest ber-bālā-yı dest ey dil ezelden tā
Dime zinhār sen bu dünyede el üzre el olmaz

Dehān ile miyāna söz yok ammā kim görünürde
Güzelde göz ile el olmayınca ol güzel olmaz

Edirne şehri vaşında muḥakḳak bil ki ey Ḥāfız
Şeh-i kişver-güşānuñ şi‘ri gibi bir gazel olmaz (Gıynaş, 2017)

gazelinde, işrette hiçbir şehrin Edirne gibi olamayacağını söyleyerek buradan başka yerde elemelerin hallolmayacağını dile getirir. Edirne’yi İstanbul ile bir tutan şair şiirini, Edirne’yi vasfeden şiirler arasında memleketler fetheden sultanın şiiri gibi bir gazel olamaz diyerek bitirir. Hafız’ın bu gazeli, I. Ahmed’in (Bahtî)’nin gazeline bir naziredir. Şair;

Ḥusrevā buldı şeref zātuñla cāy-ı Edrine
Tañ mıdur virse feraḥ cāna şafā-yı Edrine

Ḥayli demdür görmemişdük bu maḳām-i dil-keşi
Reşk-i Firdevs-i berīn olmuş fezā-yı Edrine

Maḳdem-i pākūñle şāhā çün müşerref eyledüñ
Maḳz-ı cennet oldu billāhi sarāy-ı Edrine

Mürde diller dirgürür ḥakḳā dem-i ‘İsā gibi
Her kaçan esse nesīm-i cān-fezā-yı Edrine

Ol şehen-şāh-ı cihāna Ḥāfızā ta‘zīm için
Çıkdı istikbāle hep bāy ü gedā-yı Edrine (Gıynaş, 2017)

gazelinde, şehre padişahın gelişiyle Edirne’nin cana ferahlık verdiğini, bu şehrin cenneti kıskandıracak bir yer olduğunu, şahın gelişiyle Edirne sarayının cennet gibi olduğunu söyleyerek, Edirne’nin can veren rüzgârının ölü gönülleri canlandırıldığını anlatır.

Nef’î (ö. 1635); Sultan Murad’ın Edirne’ye gelişi üzerine söylediği;

Nice dilşād olmasınlar şeyḥ ü şāb-ı Edrine
Şehri teşrîf etdi şāh-ı kāmıyāb-ı Edrine

Sāyesinde şenlige yüz tutdu ser-tā-ser yine
Oldu yeksān cāy-ı ma‘mūr u ḥarāb-ı Edrine

Ol kadar etdi sirāyet feyż-i ḥulḳ u meşrebi
Kevşer ü müşk oldu hep āb u türāb-ı Edrine

Nükhet-i hulkıyla hoş-büy oldu hâki ol kadar
Rûm’u Çîn etdi şemîm-i müşk-nâb-ı Edrine

Meşreb-i şûhunda bir sır var ki te’sîr eylese
Olmaz haşre dek keyf-i şarâb-ı Edrine

Yaraşır Nef’î bu şî’r-i âbdârı ‘âleme
Ber-güzâr eyleyse mânend-i gülâb-ı Edrine

Açdı hürrem etdi zîrâ gül gibi endîşesin
İltîfât-ı pâdişâh-ı Cem-cenâb-ı Edrine

Mağdemiyle Edrine tahtın müşerref edeli
Oldu her iklîme gâlib âb u tâb-ı Edrine

Hażret-i Sultân Murâd-ı kâmrân kim haķ vere
Eyleye devletle zevķ-i bî-hisâb-ı Edrine G. 133 (Akkuş, 1993)

gazelinde, Edirne’nin harap ve mamur yerlerinde sultanın gelmesiyle şenlik havası yaşandığını bildirir ve şehrin, şahın gelişiyile kazandığı çeşitli güzelliklerden söz eder. Padişahın yaradılışının ve meşrebinin feyzinin Edirne’nin suyu ve havasına sirayet ettiğini; böylece şehrin suyunun kevser, havasının misk gibi olduğunu söyleyen şair, Edirne’nin suyunun ve tazeliğinin, sultanın şehre gelişiyile her memlekete üstünlük sağladığını, sıkıntılı gönüllerin ferahladığını dile getirir.

Şeyhülislam Yahya (ö. 1644)’nın “Edrene” redifli;

Gül ruḥuñ bûyın şabâdan aldı âb-ı Edrene
Ben de bildüm ki olur erzân gül-âb-ı Edrene

Şöyle ma’mûr oldu ḥübân-ı Sitanbul ile kim
Câydur bir gence her künc-i ḥarâb-ı Edrene

Özge ‘âlem viridi lutf ile o şehr-i dil-keşe
‘Âlemüñ sultânı şâh-ı kâm-yâb-ı Edrene

Hażret-i Sultân Murâd ol şâh-ı ‘âlî-kadr kim
Pây-bûsıyla mu‘azzamdur cenâb-ı Edrene

Mağdemiyle şöyle rif‘at buldı ol şehr-i güzîn
Nüh sipihre ta’n ider şimdi kıbâb-ı Edrene

Şemme-i lutfuñ virüp ḥâşiyet-i müşk ü gül-âb
Kadr ü kıymet bulmada âb ü türâb-ı Edrene

Anı döndermişdi pîr-i köhne-sâle rûzgâr
Ĥamdüli'llâh yine 'avd itdi şebâb-ı Edrene

İltifâtun bir şafâ bağışladı Yahyâ'ya kim
Virmeye bir meste ol hâli şarâb-ı Edrene G. 311 (Kavruk, 2001)

gazelinin, IV. Murad'ın Edirne'ye gelişi üzerine yazılmış olabileceğini Batıslam (2009), “Şehir şiirleri ve Şeyhülislâm Yahyâ'nın Edirne gazelleri” başlıklı makalesinde bildirir (s. 491). Şair, Edirne'nin suyunun sabah rûzgârından padişahın kokusunu aldığını ve bu sebeple Edirne'nin gül suyunun kıymetlendiğini söyler. Edirne'nin harap olmuş her köşesinin, İstanbul'un güzelleriyle bir hazine yeri hâline geldiğini dile getiren Yahya, padişahın gelişiyle Edirne'nin farklı bir hâl aldığını; hünkârın ayak basmasıyla şehrin yüceltiğini, kubbelerinin dokuz feleği ayıpladığını (yükseklikte onları geçtiğini) söyler. Feleğin yaşlandırdığı Edirne'nin şimdi gençlik günlerine geri döndüğünü söyleyen şair, padişahın gelişinin kendisine verdiği mutluluğu Edirne şarabının bir sarhoşa veremeyeceğini iddia ederek şiirini sonlandırır.

Şeyhülislam Yahya, diğer “Edrene” redifli;

Bir zamân gülşen degül miydi sarây-ı Edrene
Söylemez mi bülbül-i destân-serâ-yı Edrene

Bir fezâdur pür has u hâşâk her bir gülşeni
Reşk-i gülşenmiş zamân ile kazâ-yı Edrene

Dil-hırâş eyler nazar kıldukça miñnet artırur
Dil-güşâ her bir maķâm-ı ġam-zidâ-yı Edrene

Bâdeden hâlî eşer yok 'aşķdan bir kimsede
Bî-sebeb memdûh imiş âb u hevâ-yı Edrene

Edrene Yahyâ ayaklanmış ayaklansun diyü
Maķdem-i şâhı umar bây u gedâ-yı Edrene G. 381 (Kavruk, 2001)

gazelinde, Edirne'nin geçmişteki güzelliğinden bahseder. Şair, Edirne Sarayı'nın bir zamanlar gül bahçesi gibi olduğunu, eskiden gül bahçesinin dahi kıskandığı bir yer iken şimdi gül bahçelerinin her yerinin çer çöple dolduğunu söyler. Edirne'nin

eskiden gamı defeden yerleri şimdi sıkıntıyı arttırmaktadır ve bu şehrin havası ile suyu boşuna övülmüştür, artık burada ne aşk ne şarap bulunmaktadır. Şair, Edirne'nin zenginleri ve fakirlerinin padişahın gelmesini beklediğini söyleyerek gazelini bitirir.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Nazîr İbrahim;

Gerçi çok nüzhet-serâ seyr ü temâşâ eyledük
Şimdi şehr-i Edrine gülşen-serâsın gözlerüz G. 336/2 (Şengün, 2006)

beytinde, hayatı boyunca insana ferahlık veren çok fazla şeyi/yeri temaşa ettiğinden ve şimdi Edirne şehrinin gül bahçesini seyrettiğinden bahseder.

Şair;

Eyler dil-i şūrīdeyi bülbül gibi şeydâ
Bir şehr-i laţîf-i şeref-efzâdur Edirne G. 702/5 (Şengün, 2006)

beytinde Edirne şehrinin perişan gönülleri bülbül gibi âşık edeceğini söyleyerek ondan şeref arttıran, latif bir şehir olarak söz eder. Nazîr İbrahim;

Açılsa goncaları gül-sitân-ı Edrine'nün
Nevāya başlasa dâ'im hezâr yaklaşıa G. 703/2 (Şengün, 2006)

beytinde Edirne'nin gül bahçelerindeki goncaları açılmasını isteyerek bülbüllerin nağmeye başlamalarını diler.

Sadîk (ö. 1752), Edirne kadısı iken söylediği gazelinin;

Çünküim yogimiş 'işret-i rindāna işâret
Lafzında bu şehr-i tarab-efzānuñ Edirne G. 114/4 (Eroğlu, 1998)

beytinde Edirne'yi, ferahlığı arttıran şehir olarak niteler.

Subhizade Abdî (ö. 1739);

Bâğ-ı Edirne'niñ ne hoş âb ü hevâsı var
Her köşesiniñ bülbül-i âteş-nevâsı var

Tertîb-kenâr-ı cūyu olan naḥl-i dil-güşāñ
Mānend-i kadd ü kâmet-i dilber-şafâsı var

Feyz-i hevâsı gül gibi ḥâtır-güşâ olur
Her bir deminde biñ ferih-i ğamzedesi var

Mir'ât-ı kâ'inâta bakılsa nazîri yok
Ancağ o şüde şüretiniñ in'ikâsı var

Erbâb-ı tab'ı da'vete tertîb-i bezm idüp
Na't-ı zümürred ile müzeyyen fezâsı var G. 23/1-5 (Yalap, 2007)

beyitlerinde, Edirne'nin bahçelerinin, suyunun ve gönüller açan havasının güzelliğinden bahsetmiş, akarsularının kenarlarında bulunan gönül açan filizleri dilberlerin boylarına benzeterek, Edirne'nin kainatta bir benzerinin bulunmadığını dile getirmiştir.

Cenabî Paşa (ö. 1561-62)'nın "Biñ huzûr-ı kalbile geldük Fire konağına/Edrene şehrine nisbet buyurular yaz imiş" G. 144/4 (Kesik, 2018), 17. yedinci yüzyıl şairlerinden Nazîr İbrahim'in "Gerçi çok nüzhete esîr itmiş ebnâ-yı zamân/Edrine şehri gibi harem-serâ görmüş midür" G. 239/4 (Şengün, 2006) ve Şeyhülislam Esad (ö. 1753)'ın; "Gül mevsiminde Edrine'niñ hoş hevâsı var/Şâdi-fezâ-yı tab' olacak şad fezâsı var" G. 54/1 (Doğan, 1997) beyitleri de burada anılabilir.

3.36.3 Şehrin güzelleri

Evliya Çelebi (1999);

Der-sitâyiş-i mahbûb-ı dilberân: Gâyetü'l-gâye dilberân çokdur. Ekserî lûtf-i cemâlde ve hüsn-i i'tidâlde olup kelimâtları mevzûn, dişleri dürr-i meknûn ve kâkül-i çîm-ender-çîm müşkbârların târ kılup nehr-i Tunca ve Meriç [ve] Arda nehirlerinde deniz mâlikleri gibi şînâverlik etdiklerinde uşşâkın aklı, târimâr olur. Hakkâ ki sîm-endâm mahbûbları var (s. 254).

cümlelerinde Edirneli dilberlerin güzellikte ve hoşlukta orta halli olduklarını söyleyerek dişlerini inciye, saçlarının kokusunu miske benzetmiş; bu gümüş endamlı güzellerin Tunca, Meriç ve Arda nehirlerinde deniz yaratıkları gibi yüzdüklerinde âşıkların akıllarının darmadağın olduğunu bildirmiştir. Evliya Çelebi (1999), ayrıca;

Ammâ zenâneleri gâyetü'l-gâye hüsn-i cemâlde ve lûtf-i i'tidâlde sâhib-i ân olup levendâne cümbüş ve harekât-ı sekenâtlarına âdem hayrân olur.

Kelimâtları mevzûn ve dişleri lü'lü'-i meknûn, her siyâbı kendülere uygun, Râbi'a-i Adeviyye mertebesinde ehl-i perde, zâhide, sâhib-cemâl havâtîn-i mü'eddebeleri vardır. Gerçi böyle bir sevâd-ı mu'azzamda "Çam çakalsız olmaz" kelâmı üzre koç kaçkını eder nisvân-ı sâhib-isyânları da olur ammâ sâ'ir diyâra nazar ederek bu şehir-i Edirne aslah-ı mevcûddur. Zîrâ duhter-i pâkîze-ahterleri gâyet perhîzkâr pâkizeleri var kim henüz her biri birer gûne dürr-i yetim-âsâ birer dürr-i nâ-sufte ve birer gonca-i nâ-şüküftedirler kim pederlerinden gayri er yüzün {görmüş} ve merd sözün istimâ' etmiş değillerdir. Ve her biri marâlî ve gazâlî Hoten âhûsu gözlü ve şîrîn sözlü ve münevver yüzlü pençe-i âfitâbe müşâbih duhterleri vardır. Ve kâmil ü kâlim havâtîn-i mü'eddebeleri sâhib-cemâl ü latîfû'l-i'tidâl, hûb-manzar u perî-peyker, hadden efzûn, şems-i tâbân ve hurşîd-i draşân-misâl sâhib-i hüsn-i cemâl ve ma'rifetde ehl-i kemâl perî-rûları var kim her cünbüş-i hareketleri ve refât-ı güftârları {eyledir kim} gören uşşâkı işve-i gûnâ-gûnları kendülere meyl etdirüp âdem vâlih [ü] hayrân olur (s. 258).

cümleleriyle, Edirne'nin güzel yüzlü, düzgün konuşan, inci dişli, dindar ve güzellik sahibi kadınları olduğunu söyler. Edirneli kızları, "her biri birer dürr-i yetim birer açmamış goncadır" şeklinde vasıflandıran Evliya, bu kızların babalarından başka er yüzünü görmüş ve erkek sözünü işitmiş olmadıklarını bildirir.

Edirne'nin bu güzellerinden bahseden şairlerden biri 16. yüzyıl şairlerinden Mesihî'dir. Şair;

Şu resme zeyn olupdur Edrine şehri güzellerle
Ki çok 'âkılleri abdâl idüpdür bî-bedellerle

İki gözüm Meriç ü Tunca gibi her yaña aqma
Koluñı boynuma Arda yeter şalınuñ ellerle

Bu şehrüñ şimdiki dilberlerine 'âdet olmışdur
Öpüşmek gonca-leblerle kocuşmak ince bellerle

İşüm gücüm kemân-ebrûları pehlûya çekmekdür
Yatacak yer bulur mıyın 'aceb ben bu 'amellerle

Mesihî şî'r didügi gehî Türkî gehî Tâzî
Murâdı ol gâzâlî avlamağ imiş gâzellerle G. 232 (Mengi, 2014)

gazelinde, Edirne şehrinin eşsiz güzellerle süslü olduğundan söz ederek, bu şehrin dilberlerinin âdetinin gonca dudaklılarla öpüşmek ve ince bellilerle kucaklaşmak, sarılmak olduğunu dile getirir. Mesihî, şiirlerin, ister Arapça ister Türkçe olsun, sevgiliyi avlamak için yazıldığını ifade ederek gazelini sonlandırır.

Amrî (ö. 1523);

‘Amriyâ Kostaṭṭīniyye ‘azmine ṭāḳat ḳanı
Edrine dilberlerinden bir güzel sevdüm yine G. 115/5 (Çavuşoğlu, 1979)

beytinde, yine Edirne güzellerinden birini sevdiğinden ve bu nedenle İstanbul’a
gitmeye takatinin olmadığından bahseder. Şair;

Edrine dilberlerinden bir güzel sevdüm yine
Ḥüsn ili serverlerinden bir güzel sevdüm yine G. 115/1 (Çavuşoğlu, 1979)

beytinde, Edirne’yi güzellik ülkesi olarak tanımlar.

Gelibolulu Sururî (ö. 1562);

Degme güzelüñ ḥüsnine aldanma Surūrî
Bu Edirne’dür şanma nigârı azıcuḳdur G. 99/5 (Ünver, 2020)

beytinde, herhangi bir güzelin güzelliğine aldanma diyerek, Edirne şehrinde resim
gibi güzel sevgililerin çokça bulunduğunu haber verir.

Edirne’de Darü’l-hadis medresesi müderrisliği yapan (Savaş, 2000) Üsküplü

İshak Çelebi (ö. 1536);

Döstar Edrine şehrinde bir âfet ḳopdı
Cân u dilden yolına ölmege raḡbet ḳopdı

Şehrimüzde bu gün öldürmedük âdem ḳomadı
Çok yaşasın ne ‘aceb ehl-i mürüvvet ḳopdı

Ḳad-i bālāsı ile ṭurdı yerinden nāḡāh
Ḥayret aldı beni şandım ki ḳıyāmet ḳopdı

Toḡrulup geldügi’çün sîneme ey ḳaşı kemān
Ṭırüne yine derūnumda maḥabbet ḳopdı

Bir nazarda görelî yār cemālin İshāk
Ḡayrdan her ne ki var ise ferāḡat ḳopdı G. 306 (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1989)

gazelinde, Edirneli bir güzeli anlatır. Şehirde öldürmedik âdem bırakmayan bu afet,
uzun boylu, keman kaşlı, ok kirpikli ve güzel yüzlüdür.

Cesarî (ö. 1829), “Edirne dilberi” redifli;

Nūr-veş ü berrāk olur cānā Edirne dilberi
Sade-rū eblāk olur cānā Edirne dilberi

Gözücuyla bir nigāh itdikleriñ fehm eyleyüp
Mā'il-i 'uṣṣāk olur cāna Edirne dilberi

İçlerinde gāyet çok āfet-i devr ü zamān³⁷
Şöhret-i āfāk olur cānā Edirne dilberi

Vuşlatıñ leylinde bī-dār olmak ister her biri
'Ālem-i ıtlāk olur cānā Edirne dilberi

Ey Cesārī eyle evṣāfiñ lisān-ı hāl ile
Cāmi'ü'l-müşṭāk olur cānā Edirne dilberi G. 542 (Sezer, 2009)

gazelinde, Edirneli güzellerin nurlu ve berrak yüzlü olduklarını söyler. Bu güzeller içerisinde zamanın afetleri olarak nitelendirilebilecek derecede güzelliğe sahip olanların oldukça fazla olduğunu söyleyen şair, Edirne dilberinin şöhretinin her tarafa yayıldığını dile getirir.

Reşid Paşa (ö. 1918)'nın Edirne güzellerinden söz ettiği;

Mest etdi beni bāde-i ser-şār-ı Edirne
Her 'āşık mest etme midir kār-ı Edirne

Her kaşı kemāna yay çeker 'āşık ammā
Tīr-i müjeden yine diler yār-ı Edirne

Mir 'āt-i cemālinde cihān lem'a-nümādır
Billūr gibi şāf u dildār-ı Edirne

Mey-hāne boyanır kadeh ağlar ney inler
Meclisde iken sākī-i şehvār-ı Edirne

Lebleriñden şehridir Tunca kenārı³⁸
Gönlüm gibi cārī olur enhār-ı Edirne

Bülbül gibi söyletdürür ammā ki Reşidī
Bir gonçe-i nev-res-i gülzār-ı Edirne³⁹ G. 66 (Söylemez, 2016)

gazeli ve on dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Eğribozlu Mehmed'in; "Māl ü irāda
gurūr eyleme dünyāda Ferīd/Seni bu hāle kodı görme misin Edrinevī" G. 57/5
(Cansever, 2005) beyitleri de burada anılabilir.

³⁷ Vezin bozuk.

³⁸ Vezin bozuk.

³⁹ Vezin bozuk.

3.36.4 Edirne gülü

Gülü ve gül yağı ile meşhur olan Edirne'yi, Evliya Çelebi (1999);

... Mahmiyye-i Edirne'nin her tarafından gül [ü] gülistân ve sünbül [ü]
reyhânistân ve ravza-i Rıdvân misilli bâğ-ı cinânları ve bî-hadd u bî-pâyân
müşebbek bûstânları vardır kim hisâbın bâğbân-ı hakîkî Rabbü'l-izzet bilür.
Zîrâ bu şehrin zemîni bir vâsi'atü'l-aktâr ve rahîsatü'l-eş'âr hubûbât-ı vâfireli
bir dâr-ı diyâr memâlik-i Rûm'da yokdur (s. 257).

cümleleriyle anlatır. Şehrin her tarafının çiçek bahçeleriyle dolu cennet gibi yer
olduğunu söyleyen Evliya, buranın zemini gibi bereketli başka bir toprağın Rumeli
memleketlerinde olmadığını dile getirir. Peremeci (1939), Edirne'de yetiştirilen
güllerden çıkarılan gül yağları ve gül sularının bütün pazarlarda aranılan bir ürün
olduğunu bildirir (s. 14).

Seyyid Vehbî (ö. 1736);

Şanma serümde penbe-i hûnîn-i dâğ-dâr
Ol meh baña Edirne güli itdi yâdigâr G. 70/2 (Dikmen, 1991)

beytinde, başındakinin kanlı yaradaki pamuk olmadığını, sevgilinin hatıra olarak
bıraktığı Edirne gülü olduğunu söyler.

İzzet Ali Paşa (ö. 1734);

Mey görince rûy-ı al üzre Edirne güllerin
Pîçiş-i destârı yek-ser imrenür imrendürür G. 32/3 (Aypay, 1998)

beytinde al yanak üstündeki Edirne gülleri ile sarığa gül takılması âdetine gönderme
yapıldığı söylenebilir.

Fennî (ö. 1745-46)'nin;

Ucın şokınca Edirne güli nezâketle
Çıkardı bâğda başdan hezârı destârı G. 340/2 (Demirkazık, 2009)

beytinde de, Edirne gülünün sarığa takılmasından bahsedilerek, bülbülün destardaki
gülü görünce baştan çıktığı söylenir.

3.36.5 Nehirleri ve sel baskınları

Edirne tarihi boyunca büyük yangın, deprem ve sel felaketlerine sahne olmuştur.

1745'te Edirne'de çıkan yangında, altmış kadar mahalle baştanbaşa harap olmuş;

1751'de ise birçok binanın yıkılmasına sebep olan bir deprem meydana gelmiştir

(Gökbilgin, 1994). Tunca, Meriç ve Arda nehirlerinin sularının kışın yükselmesi

sonucu meydana gelen bir selden ise Evliya Çelebi (1999) şöyle söz eder:

Kaçan kim bu üç nehr-i azîm Miha! cisri altında deryâ-misâl olduklarında
şehir etrâfında olan cezâyirler içre niçe yüz bâğ gaytanları seyl olup harâb
eder. Bi-kavl-i mu'allimîn-i selef eyle tahrîr ederler kim âhiru'l-emr bu üç
nehr-i azîm Edirne şehrinin helâkine bâ'is olalar, deyü kafesli kapu üzre
lisân-ı Latin ile tahrîr etmişlerdir (s. 234).

Evliya'nın aktardığına göre kafesli bir kapı üzerinde, bu üç büyük nehrin sonunda

Edirne şehrini helak edeceği yazılıdır.

Ahmed Badî Efendi (2014), H. 1068/M. 1657'de Edirne'de meydana gelen

sel felaketini şu cümlelerle anlatır:

Kışın son günlerinde Tunca Nehri dahi cûş u hurûş edip taşkınlığı bir
dereceye vardı ki sarây-ı hümâyûn bahçesi mânend-i deryâ olup açılması bir
vechile mümkün olmayan demir kapı üzerine şiddetle hücum eden nehir suyu
eşiğinden içeriye seyelân ederek hamâm külhanı kurbuna kadar istilâ eyledi.
Bazı sâdiku'l-makâl ashâb-ı sinn ü sâldan suâl olundukda "bu âna gelince
böyle şiddet-i şitâ ve tuğyân-ı mâ' görmedik" diye haber verdiler. Bin türlü
zarûret ve usret ile eyyâm-ı şitâ mürûr ederek fasl-ı bahâr erişdikde etrâftan
zahîre ve odun yetişmekle ganîmet-i azîme husûle geldi (s. 458).

Hibrî (1996), çeşitli yıllarda Edirne'de meydana gelen sellerin sayısız evi

harap ettiğini bildirir (s. 49).

Şemsi Paşa (ö. 1578);

Şöyle ğarķ etdi gözüm yaşı vücûdum şehrini

Şanasın geldi yine seyl-i revân Edrene'ye G. 322/4 (Akkaya, 1992)

beytinde, gözünden akan yaşlar sebebiyle vücudunu taşkın sırasındaki Edirne'ye

benzetir.

Edirne’yi sel ile birlikte zikreden şairlerden bir diğeri Zatî (ö. 1547)’dir. Şair gözyaşları ile Edirne’de yaşanan seller arasında bağlantı kurar:

Seyle virdüm Edrine gibi karārum şehrini
Ol İstanbul’daki sultānı aǎdum aǎladum G. 962/4 (Tarlan, 1970)

Hayalî (ö. 1557), gönlü şehre benzettiği;

Çün şitā faşlında tuǎyān eyler āb-ı Edrine
Ey gönül seylāb-ı meyle ol ħarāb-ı Edrine G. 39/1 (Tarlan, 1945)

beytinde, kış mevsiminde Edirne sularının taşması sonucu şehrin harap oluşunu anlatır.

Edirne şehrinden geçen Arda, Meriç ve Tunca nehirleri beyitlerde sıkça konu edilir. 18. yüzyıl şairlerinden Âsaf, Meriç nehri Edirne’ye revan olduğu gibi; sel gibi akan gözyaşlarım da şehrinizden geçse ne olur, dediği:

Seyl-i Âsaf şehriñüzden de güzār itse n’ola
Nitekim Edrine’ye oldu revān nehr-i Meriç G. 117/5 (Kaya, 2009)

beytinde Edirne, sel, nehir ve gözyaşı sözcüklerine birlikte yer verir.

Beylikçi İzzet Bey (ö. 1809), Pertev ve Amir adlı şairlerin, “Ordu-yı humayunun Edirne’ye gelişi üzerine söylenen müşterek gazel” başlıklı;

Edirne şehriniñ medĥin demekde bir zemīn olsa
İçinde medĥe şāyān ya’nī kim bir meh-cebīn olsa

Çıkar mı renc-i reh rāĥat bulur mı şehre gelmekle
Kişi ev görmeyip bārān-zede ĥayme-nişīn olsa

Sırıĥ meydānına gelse bizimle oynasa mızrāk
Uzaĥdan bakmasa ol serv-ķamet tek yaķīn olsa

Burūdet-i ĥaymede ķamur cem’ oldu da Nīsān’ın⁴⁰
Yuĥulmaz toǎrsı her ķatresi dürr-i semīn olsa

Baķılmazdı pala pinyāline vuşlat havāsiyla
Edirne dil-berinden fī’l-meşel ādem emīn olsa

⁴⁰ Vezin bozuk.

Seferberdir bu demler Pertev ü ‘Âmir ile ‘İzzet
N’ola yek-dîgere beyt-i ğazel gibi ħarîn olsa G. 154 (Şen, 1995)

şiiirinde, Edirne’nin yağmurlarından ve çevredeki çamurdan söz etmişler, Edirneli dilberlerin kendilerinden uzak durmasından şikâyet etmişler ve onların güvenilir olmamasından yakınmışlardır. Gazelde, Edirne’de yağmur ve sonrası meydana gelen seller nedeniyle, “baran-zede”lerin çadırlarda yaşamak zorunda kalışlarına değinilmiş; ayrıca bir sırık meydanından ve burada oynanan oyunlardan da bahsedilmiştir.

Üsküdarlı Aşkî (ö. 1576)’nin, ey gül yanaklı sevgili, Tunca nehrinin Edirne’nin baharına şeref vermesi gibi gözyaşım, senin mahallene şeref verir, şeklinde nesre çevrilebilecek;

İy gül-‘izâr kūyuña yaşum virür şeref
Niteki Tunca şuyı Edirne bahârına G. 439/2 (Uzun, 2011)

beytinde, Edirne’nin bahar mevsiminden söz eder. Şair,

On altıncı yüzyıl şairlerinden Balî,

N’ola gencîne-i hüsn olsa Edirne Bâlî
Ki tılısmı var anuñ şu gibi üç ejderhâ G. 4/5 (Sinan, 2004)

beytinde, Edirne şehri güzellik hazinesi olsa şaşılmaz, çünkü onun üç tane ejderhası/nehri var, diyerek, Edirne’de bulunan Arda, Tunca ve Meriç nehirlerine gönderme yapar. Şair, hazinelerde bulunduğu inanılan tılsımlara ve bu hazineleri korumak için burada bulunduğu düşünülen ejderhalara gönderme yaparak, şehrin nehirlerini kıvrımları dolayısıyla bunlara benzetir.

Tırsî (ö. 1766-67)’nin; “O şallar kim Edirne’de kenâr-ı cūya bağlanmış/Düşüp hep bir şraya cümlesi bir şuya bağlanmış” G. 93/1 (Yılmaz, 2017), “Hîç kayık yok Filbe’de Edirne’de yek-pâre şal/Bir kürek yokdur şırıklarla gider hem-vâre şal” G. 125/1 (Yılmaz, 2017) ve “Dîde-i aġyâre ħara şu gibi çokdur

gelen/Edrine şehrinde Arda şuyı bir deryâ iki” G. 195/4 (Yılmaz, 2017) beyitleri burada anılabilir.

3.36.6 Şehrin iklimi ve hayatına dair

Hayalî (ö. 1557) Edirne ile İstanbul’u işret âlemi açısından karşılaştırdığı;

Keştî-i bâdeyi gel Tunca’ya karşı çekelüm
Ey diyen Edrine’de zevk-i Sitanbul olmaz G. 17/5 (Tarlan, 1945)

beytinde, Edirne’de Tunca’ya karşı şarap içmenin İstanbul’daki kadar zevkli olduğunu söyleyerek, Edirne’de İstanbul zevki olmaz diyenlere karşı çıkar.

Hevayî (ö. 1715), Edirne’nin soğğundan bahsettiği;

Şavğunda Edrine’niñ kışın işimiz biterse ‘aceb midir
Tonıcağ mürekkebi çatlayıp kırılır haşırılı zücâcımız G. 61/4 (Çakır, 1998)

beytinde, sert geçen Edirne kışının⁴¹ cam şişe içerisindeki mürekkebi dondurarak şişenin kırılmasına sebep olduğunu bildirir. Şair,

Edrine şehrine geldik hây yok hû kalmamış
Gece çorbası çıkar bir belli kapu kalmamış G. 71/1 (Çakır, 1998)

beytinde, Edirne’nin eski hâinden eser kalmadığını, gece çorbasının çıktığı bir yer bile olmadığını söyler. Hevayî;

Şakın âhûruñ kapusın bukağusız koyma kim
Eski bârgîr uğrusudur Edrine çingânesi G. 146/5 (Çakır, 1998)

beytinde, Edirne’nin çingenelerinin yaptıkları hırsızlıklara atıfta bulunurken;

Var iken Edrine’nin kargası kulak tutma
França milketiniñ nağme-i kanalyasına G. 136/5 (Çakır, 1998)

beytinde, Edirne’nin kargası varken Fransa ülkesinin kanaryasını dinleme demiştir.

⁴¹ Edirne’nin kış mevsimi ile alakalı yazılmış diğer şiirler için bkz. Kutlar, F. S. (2011). Klasik Türk şiirinde şehir hicivleri ve Arpaemini-zâde Mustafa Samî’nin Edirne kasidesi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/2, 1-16. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2448>

Şemsi Paşa (ö. 1578); padişahın Edirne'ye gidişi üzerine yazdığı;

Gitdi çün devlet ile şāh-ı cihān Edrene'ye
Tañ mıdur açsa perin uçmağa cān Edrene'ye

Her seher peyk-i şabā atūñ öñince şāhā
Yüzi üzre yüridür varsa yayan Edrene'ye

Şāhbāzuñ şu kadar dökdi şikāruñ kanın
Çağlayup akdı Meriç yirine kan Edrene'ye

Şöyle ğarķ etdi gözüm yaşı vücūdum şehrin
Şanasın geldi yine seyl-i revān Edrene'ye

Yüz tutup karşı çıkar cümle hilāl-ebrūlar
Şemsiyā varduğı dem şāh-ı cihān Edrene'ye G. 322 (Akkaya, 1992)

gazelinde, sultanın ne kadar avlandığını anlatmak için Edirne'de Meriç yerine kan aktığını söyler. Şairin yaşadığı dönem göz önüne alındığında gazelin Kanunî Sultan Süleyman, II. Selim yahut III. Murad'ın Edirne'ye gidişi üzerine yazıldığı söylenebilir.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Karacızade İzzet Molla;

Edirne şehrine icād kıldı kışla şeh Maḥmūd
Mu'allim cündine her yerde iḥsān itdi šāhen-šāh G. 22/6 (Kaplan, 2010)

beytinde, II. Mahmud'un Edirne'de yaptırdığı piyade kışlasından söz eder.

Tırsî (ö. 1766-67)'nin; “Kar topı gibi dil-beri görseydi it raķīb/Edirne buzı gibi toñardı sezāsıdır” G. 72/3 (Yılmaz, 2017) ve “Şıcağı ğāyet ile keskin olur Edirne'nün/Ba' zı cāmi'lerün üstindeki kurşun eridi” G. 189/3 (Yılmaz, 2017) beyitleri Edirne'nin iklimi hakkındaki diğer beyitlerdendir.

3.36.7 Edirne'nin çeşitli semtleri

Gelibolulu Alî (ö. 1600);

Sākını Būdin'e lebin Yemen'e
Kākülin İbşalā'ya virmezler G. 398/5 (Aksoyak, 2018)

beytinde, sevgilinin kâkülünün Edirne'nin İbsala semtinden kıymetli olduğunu dile getirir.

Keçecizade İzzet Molla (ö. 1786);

Kirās-ı la'î-i cānāndan nişān yok nev-bahār oldu
Ne geç geldi bu yıl şehr-i Keşān'a mevsim-i gül-zār G. 161/7 (Ceylan & Yılmaz, 2005)

beytinde, Edirne'nin Keşan ilçesine gül mevsiminin geç gelişinden yakınırken;

N'ola Mihnet-keşān-ı rūzigāra yādigār olsa
Nesīc-i ṭab'-ı 'İzzet tuḥfe-i şehr-i Keşān'dır bu G. 434/11 (Ceylan & Yılmaz, 2005)

beytinde, zamanın mihnet çekenlerine hatıra olsa ne olur, İzzet'in, yaratılışının meyvesi olan şiiri Keşan şehrinin hediyesidir, der.

Adnî (ö. 1474)'nin; “Ey ḥūr 'Adnî'nüñ şımağıl göñlü şīşesin/Kim Edrine diyârı durur bu Haleb degül” G. 38/7 (Yücel, 2002), Hasan Ziyaî (ö. 1584)'nin; “Ziyâ'î zulmet-i zulm içre kaldı cümle şevk ehli/Olaldan Edrine şehrinde Baqqaloğlı'nuñ devri” G. 458/5 (Gürgendereli, 2002), Balî (ö. 1594'ten önce)'nin; “Sidre-serîr-i şāhuma Bālî zamānede /Kaşr-ı Edirne evc-i şeref muntehāsıdır” G. 45/5 (Sinan, 2004), 16. yüzyılın şairlerinden Hafız'ın; “Edirne ḥalkını gördüm vedā' itdükde ey şeh ben/Taḥammül kılmayup hecrüñe kanlar dökdiler dilden” (Gıynaş, 2017), Sabit (ö. 1712)'in; “Sīm-i sefid-i ḥālīşe beñzer çeh-i zeķan/'Ayniyle şehr-i Edrine'nüñ Aķ Pıñarı'dur” G. 82/2 (Karacan, 1991); 18. yüzyıl şairlerinden Çeşmizade Naşid'in; “Döndü Edirne şehri devātına maḥbere/Nāşid yazarsa ḥāme 'acep mi devā-yı misk” G. 47/9 (Zülfe, 1988); Nailî (ö. 1666)'nin; “Bāy u gedāsın Edrine'nüñ eylemiş temām/Dāmān-ı pîr ü dest-i irādet fütāde-rū” G. 297/4 (İpekten, 1970) ve Hevayî (ö. 1715)'nin; “Sur şalmadığım Edrine'de bāb mı kaldı/Yalamadığım sofrā şaḥan kab mı kaldı” G. 158/1 (Çakır, 1998) beyitleri Edirne'nin anıldığı diğer beyitlerdendir.

3.37 Eğri

Macarca Eger, Almanca Erlau adlarıyla tanınan ve Osmanlı kaynaklarında Eğre/Eğri olarak rastlanılan, günümüzde Macaristan toprakları içerisinde bulunan Eğri (Gökbilgin, 1979b, s. 196), Eger çayının iki yakasında kuruludur (David, 1994). Şehir Macarların idaresinde iken, “Eğri fatihi” lakablı III. Mehmed komutasındaki orduyla 12 Ekim 1596 tarihinde Osmanlı hâkimiyeti altına alınır ve 91 yıl boyunca Osmanlı egemenliğinde kalıp, Viyana bozgunundan sonraki mücadeleler sırasında, 1687 yılında Osmanlı idaresinden çıkarak Avusturya topraklarına katılır (Gökbilgin, 1979b, s. 198).

Divanında Eğri’nin fethedilişine “Vecdî bu fütûh-ı rûh-bahşâ/ Zî-feth u fütûh didi târîh” T. 2/6 (Kavruk & Selçuk, 2009) ve “Haḵk’a çok şûkr eyleyüp da̱hi didi târîhini/Aldı Egri Kal’ası’n Sultân Muḥammed Nemçe’den” T. 3/7 (Kavruk & Selçuk, 2009) tarih manzumelerini söylemiş olan Filibeli Vecdî (ö. 1599);

Egri serdârına egri nazaruñ kâfîdür
Tîr lâzım degül ol kelbe yeter seg-zen beg G. 25/6 (Kavruk & Selçuk, 2009)

beytinde, Eğri’yi savunan kumandana, “beg” sıfatıyla övdüğü kişinin bir eğri bakışının kâfi geleceğini söyler.

Peşteli Hisalî (ö. 1652) “Eğri” redifli;

Hüsn-i hulk aşhâbıdur bây u gedâsı Egri’nüñ
Meskenet erbâbıdur ehl-i ğinâsı Egri’nüñ

‘Âşıķ-ı bîçâreye ‘arz-ı cemâl itmez kaçır
Her perî-sîmâsı vü hûrî-likâsı Egri’nüñ

Gül-ruh u gonca-dehen bir şûh u şengül yârile
‘İşret eyler bülbül-i nağme-serâsı Egri’nüñ

Güyyâ tûfân-ı Nûh u fitne-i Cengîz’dür
Tîğ-i hûn-efşân ile feth ü ğazâsı Egri’nüñ

Ḳanlar aĝladur kıral-ı bed-fi’âle dem-be-dem
Yâda geldükçe Hişâlî mâcerâsı Egri’nüñ G. 252 (Ercan, 2008)

gazelinde, Eğrililerin güzel yaradılışı olduğunu, şehrin zenginlerinin, gerçek zenginin Allah olduğunun ve kulun O'na karşı mutlak bir ihtiyaç içinde bulunduğunun farkında olduklarını söyler. Eğri'nin huri yüzlü ve peri simalı güzellerinin biçare âşıklara yüzlerini göstermediklerini anlatan şair, Eğri'nin şarkı söyleyen bülbüllerinin gül yanaklı ve gonca ağızlı sevgiliyle işret ettiğinden söz eder. Peştelî Hisalî gazelinin son beyitlerinde Eğri'nin fethi esnasında verilen mücadeleleri Nuh tufanı ve Cengiz'in fitnesiyle karşılaştırır.

Sünbülzade Vehbî (ö. 1809);

Efendim toğrusu bu rütbede bir himmet olmazsa

Ham eyler kâmetin Vehbî-i zârîñ el-amân Egri G. 252/5 (Yenikale, 2011)

beytinde Eğri'ye yer verir. Sünbülzade Vehbî, hamisiz kalmasından dolayı yedi yıl boyunca herhangi bir göreve getirilmeyip yoksulluk içerisinde yaşarken, Sadrazam Halil Hamîd Paşa'nın himayesiyle kadılık elde etmiş, çeşitli yerlerde bu görevi yaptıktan sonra 1788'de Avusturya seferi sırasında Ordu-yı Hümayun kadılığı naipliği görevine getirilmiştir (Kuru, 2010). Beyitte, eğer rütbesinde bir himmet/ihsan olmazsa, Eğri'nin Vehbî'nin boyunu egeceğinden söz eden ve yüksek ihtimalle yer değişikliği talep eden şairin, bu mısraları Avusturya seferindeki görevi esnasında söylediği düşünülebilir. Vehbî, “Egri” sözcüğünü tevriyeli kullanmış, şehir adının yanı sıra “bükülmüş” manasıyla da beyitteki -aynı zamanda “ham” ile de tezat hâlinde olan- “toğru” sözcüğüyle tezat yapmıştır.

3.38 Eğribük

Amasya'nın Suluova ilçesine bağlı bir köy olan Eğribük'e Amasyalı şair Mîhrî

Hatun (ö. 1514), buradaki bir kasırda yiğit biriyle sohbet ettiğini anlattığı;

Ḥamdülillāh Egribük’de şöḥbet itdük Mihriyā
Bu gice bir aşr-ı ‘ālī içre bir şehbāz ile G. 150/6 (Arslan, 2007)

beytinde yer verir.

3.39 Erdek

Günümüzde Balıkesir ilinin bir ilçesi olan Erdek’e, 18. yüzyıl şairlerinden Belig;

Mülk-i fenāda atana-i ferr-i ‘azz vicāh
Degmez yanımda bir adeḥ Erdek şarābına G. 181/2 (Açıköz, 1994)

beytinde şarabıyla yer verir. Evliya Çelebi (2001), Erdek’te dokuz çeşit misket
üzümünden şarap yapıldığını bildirir (s. 145).

3.40 Erzincan

Fırat nehrinin yukarı havzasında, kendisiyle aynı adı taşıyan ovanın ortasında yer
alan Erzincan şehrine (Miroğlu, 1995) Şeyḥî (ö. 1431?);

Şeyḥî’nün nazmıyile bād-ı şabā
Rūm ilinden iltür Erzincān’a cān G. 147/7 (Biltekin, 2018)

beytinde yer verir. “Erzincan” ve “can” sözcükleri arasında cinas-ı mutarraḥ yapan
şair, saba rüzgārı Şeyḥî’nin şiiriyle Rum diyarından Erzincan’a can götürür, der.

Erzincan’a bağı bir kaza olan (Sezen, 2006, s. 331) Kuruçay’a; Asım
Arifzade (ö. 1737)’nin;

Vā‘iz bükālar eyledi şatdı velāyetin
Çeşminden ağladı zürefā uruçaylıdır G. 17/4 (Arslan, 2010)

beytinde yer verilir. Şairin, fitneci bir güzelden söz ettiğı gazelinden alınan bu
beyitte, vaize velayeti, yani Allah’a yakınlığı bile kaybettiren, gözünden Kuruçaylı
olduğı anlaşılan bir dilberden bahsedilir.

3.41 Erzurum

Kafkasya ve İran'dan gelen büyük yolların Anadolu'ya açılan kapısı olan, ticari ve askerî üs niteliklerini taşıyan Erzurum (Darkot, 1979c, s. 340), beşinci yüzyılda Romalılar tarafından Erzen şehrinin güneydoğusunda inşa edilmiş ve şehre Teodosiopolis adı verilmiştir (Yınanç, 1979, s. 345). 11. yüzyılın başlarında, Türklerin, eski çağlardan beri yerleşim yeri olan ovadaki Erzen'i fethetmelerinden sonra (1048-1049) Erzen halkı Theodosiopolis'e sığınır; bunun üzerine buraya da Erzen denmeye başlanınca diğer Erzen'den ayırmak için ve buranın Anadolu'ya ait olduğunu belirtmek için sonuna "Rum" kelimesini eklenir ve Selçuklular tarafından basılan paralarda şehrin adı Erzenü'r-Rûm, Erzen-i Rûm ve Erz-i Rûm şeklinde yazılır (Küçük, 1995).

Erzurum tarih boyunca Bizanslılar, İranlılar, Araplar, Selçuklular, İlhanlılar, Togaylılar, Karakoyunlular, Timurlular, Akkoyunlular ve Safevîler'in yönetimi altına girmiş; 1514-1515 yıllarında Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır (Yınanç, 1979, s. 352).

Osmanlı döneminde de ticari ve askerî önemini koruyan, 1878 yılında Kars, Ardahan ve Batum'un Rusların eline geçmesi üzerine zor günler yaşamaya başlayan Erzurum (Küçük, 1995), üçüncü ordu müfettişi olarak buraya gelen ve daha sonra görevinden istifa eden Mustafa Kemal Paşa başkanlığında yapılan kongreye ev sahipliği yaparak milli mücadelede ve yeni Türk devletinin kuruluşunda önemli bir yer kazanır (İnalcık, 1979, s. 357).

On yedinci yüzyıl şairlerinden Hevayî;

Kışlarda çâr-şüyı yalın ayak tolaşma
Pâyînde Erzurûmî tiftik çorab göster G. 40/3 (Çakır, 1998)

beytinde, kışın çarşayı yalın ayak dolaşma derken, ayağa Erzurum'un tiftik çorabının giyilmesini öğütler. Soğuğuyla ünlü bir şehir olan Erzurum'un tiftik yani keçi yününden yapılan papak ve çorabı meşhurdur.

Erzurumlu şair Hazık (ö. 1763) “Erzeni’r-Rûm” redifli;

Biraz da mu‘tedil olsa şitâsı Erzeni’r-Rûm’uñ
Nice inkâr olur âb u havâsı Erzeni’r-Rûm’uñ

Vezân olsa nesîm ezhâr-ı reng-â-reng-i kûh-sâra
Koçar ‘anber gibi her bir giyâhı Erzeni’r-Rûm’uñ

Gehî ‘âşıklara şemşîr ü gâhî gösterür pingâl
Nigâh-ı dil-ber-i hâtır-rübâsı Erzeni’r-Rûm’uñ

Nümâyişli degüldür ol kadar sâ’ir bilâd-âsâ
Metânet üzredür tarh-ı binâsı Erzeni’r-Rûm’uñ

Ne ‘izzetdür bu kim Hâzık mişâli nâdire-perver
Ola bir şâ’ir-i rengîn-edâsı Erzeni’r-Rûm’uñ G. 148 (Güfta, 2001)

gazelinde, Erzurum'un havası biraz ılık olsaydı onun havasına ve suyuna denecek bir şey olmazdı, diyerek şehrin soğukluğuna gönderme yapar. Şair, rengârenk çiçekli dağlardan rüzgâr esse, Erzurum'daki bütün otların anber gibi kokacağından; Erzurum'un gönül alan dilberlerinin bakışının âşıklara bazen kılıç bazen “pingal” olduğundan söz eder. “Pingal” sözcüğünün anlamı sözlüklerde folluk ve yataklık eden, suçluyu gizlice koruyan kimse, şeklinde verilir. Hazık, Erzurum'un diğer şehirler kadar gösterişli olmadığını söylerken, binalarının tanziminin sağlam olduğunu dile getirir. Şair, kendisi gibi zarif ve nükteli sözleri seven bir şairinin olması, Erzurum için şereftir diyerek gazelini sonlandırır.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Bayburtlu Zihnî “Erzurum” redifli;

Nev-civânı nâz-perver bir mekândır Erzurûm
Dîde-i ‘uşşâka kuhl-ı İsfahân’dır Erzurûm

Şîve-peymâ hûblar destin gezer peymânesi
Bir mücessem şehir-i ‘işret-âşiyândır Erzurûm

Anda çok servî-revânî Ardahanlı hûblar
Kandehâr güftârile sükker-feşândır Erzurûm

Nâzenîn Şîrâz'dır ammâ ki şîri azdır
Tıfl-ı aşka dâyesi az müşfikândır Erzurûm

Bây ider yoğsulları sermâye-i sermâ ile
Berf ü bârânı belâ-yı âsmândır Erzurûm

Lîk yokdur ehl-i dil gelse severler beldedir
Ba'zı ehl-i şevke dâr-ı imtihândır Erzurûm

Anda bir zât var iderse fâhr anıñla eylesün
Ol şerefle Zihniyâ dâr-ı cinândır Erzurûm G. 213 (Erbay, 2014)

gazelinde Erzurum'u, nazlı tazelerin mekânı olarak vasıflandırır, burada selvi salınışlı, tatlı sözlü Ardahanlı güzellerin bulunduğu söz eder. Zihnî, Erzurum'un karını gökyüzünün belası olarak niteleyerek şevk ehlinin bazısına bu şehrin bir imtihan yeri olduğunu söyler.

Hazık (ö. 1763)'ın; "Erzurûm'un âb u tâbuñ nev-bahâr olsun da gör/Çeşme Sârâ Çeşm-i Pünhân âşikâr olsun da gör" G. 50/1 (Güfta, 2001), "Vülât-ı Erzeni'r-Rûm'ıñ degüldür mercimek aş/Be-tevfîk-i Hudâ bâzûsını zîr-i zemîn itdük" G. 149/10 (Güfta, 2001), Diyarbakırlı Azmî (ö. 1831)'nin; "Sezâ fâhr-ı bilâd olsa sevâd-ı Erzurûm el-hağ/Ki vermişdir aña 'izz ü şerefle zîb ü fer Şıdkî" G. 176/6 (Duymaz, 2010), 19. yüzyılda yaşamış Erzurumlu şair Necmî'nin; "Serv-ı kaddîñ ser çekip hüsnuñ bağında nâz ile/Sâye tutmuş Erzurûm'dan tâ İrân'ı kaplamış" G. 37/6 (Tiker, 2003), 18. yüzyıl şairlerinden Âsaf'ın; Âşaf ki sağ olur isek gâhice geşt eyler isek/Arz-ı Rûm'a gider isek cevân olalum bir zamân" G. 828/11 (Kaya, 2009) beyitleri Erzurum'a yer veren diğer beyitlerdir.

3.42 Eski Kilisalık

Eski Kilisalık, Karlova-Plevne yolu üzerinde bulunan İzladı kazasının bir karyesidir (İ. Hakkı Ayverdi'den aktaran Gürgendereli, 2002, s. 102). Mostarlı şair Hasan Ziyaî (ö. 1584);

Bugün cevruñle göñlüm yıķduñ aşı virmedüñ şüret
Ėamuñla ey şanem dil ĥānesi Eski Kilisālķ G. 215/2 (Gürgendereli, 2002)

beytinde, sevgilinin gamından virane olmuş gönlünü Eski Kilisalık'a benzeter.

3.43 Estergon

Günümüzde Macaristan'ın kuzeybatısındaki Komarom şehrinde bulunan ve 1543'te Osmanlı idaresi altına girerek Budin'e baēlı bir sancak merkezi olan Estergon, 1595'te Osmanlı hâkimiyetinden çıkar; on yıl sonra, 1605'te, yeniden Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil olur (David, 1995). 1683 yılında ise Estergon'daki 130 yıllık Osmanlı egemenliēi tamamen sona erer (Şimşirgil, 2014, s. 307).

Filibeli olan ve Sultan I. Ahmed'in kızı Ayşe Sultan'la evli olduğundan Damat Ahmed Paşa olarak da bilinen Hafız Ahmed Paşa (ö. 1631);

Alup Uşturğon'u hep ķavm-i kıralı kıralar
Ėāfızā müjdesi yakında gele ĥünkāra G. 1/5 (Uysal, 2010)

beytinde, Estergon'un tekrar Osmanlı Devleti hâkimiyetine gireceēinin müjdesini verir.

Sultan I. Ahmed (ö. 1617);

Bi-ĥamdillāĥ ki kılmış dīn-i İslām'ı Ėüdā manşūr
Dışığrad ile Eşturğon'ı almışlar olup mesrūr G. 5/1 (Kayaalp, 1999)

beytinde, Allah'ın İslam dinini zafere ulaştırdıēını söyleyerek Dışığrad ile Estergon şehirlerinin fethini haber verir.

3.44 Gelibolu

Günümüzde Çanakkale iline bağlı bir ilçe olan Gelibolu'ya, Gelibolulu Sun'î (ö. 1533);

Görđi vâfir gülđi var bülbül-i gülşen gelüp ol
Gelibolu'ya cihân halkı didi hep gülđi bol

Seyr idenlerde cihânı kimi gördüñ bih diye
Kalmaya şehr-i Gelibolu'da ey dil gelüp ol

Şun'îyâ şehrimizüñ goncaları tār şatar
Yohsa dirlerdi Gelibolu'ya 'âlem gülđi bol

Ger ferâgat idüben ister iseñ cāy-ı huzūr
Ey gönül sen de Gelibolu'ya fâriğ gelüp ol G. 106 (Yakar, 2018)

gazelinde yer verir. Gelibolu'da çok fazla gül olması sebebiyle dünya halkının ona “gülü bol” dediğini, dünyayı gezip görenlerin de/bile Gelibolu'ya gelip burada kaldıklarını ve şehrin güzellerinin iplik sattıklarını söyleyen şair gazelini, ey gönül, sen de huzurlu bir yer istiyorsan Gelibolu'ya gel, diyerek sonlandırır.

İbrahim Tırsî (ö. 1766-67);

Gelibolu'dan arpacık her sene nev-soğan gelür
Acısı çeşm-i bedlerüñ gözine her zemân gelür G. 75/1 (Yılmaz, 2017)

Çüridi kaba soğanuñ acısın çok çekdük
Gelibolu'dan 'aceb yerli soğan gelmez mi G. 196/4 (Yılmaz, 2017)

beyitlerinde, Gelibolu'da yetiştirilen soğanlardan söz eder.

3.45 Gence

Azerbaycan'ın Bakü'den sonra en büyük şehri olan Gence, Kazvinî'ye göre 659 yılında kurulmuş; yedinci yüzyılın ortalarında Araplarca zapedilmiştir (Bala, 1988, s. 762). Kuzeyinde verimli bir ova, güneyinde ise üzerinde yaylalar ve ormanlar bulunan dağlık bir arazi üzerindeki şehir, 943-44'te Ruslar'ın Berdea bölgesini yağma ve tahrip etmelerinin ardından Arran olarak adlandırılan bölgenin merkezi

olmuş, 955-56 yılında Salarîler hanedanının topraklarına katıldıktan sonra 970-71’de Şeddadîler’in hâkimiyeti altına girmiştir (Efendizade, 1996). 1088 yılında şehirde hâkimiyeti ele geçiren Selçukluların Gürcülerle mücadelelerine uzun yıllar sahne olmasının ardından Gence, Melikşah’ın oğlu Muhammed’in atabeyi olan Şemseddin İldeniz’in yönetimi altına girer (Solmaz, 1997, s. 81).

Moğollar 1221 yılında Gence surları önüne kadar gelmiştir. 1225 yılında Harizmşahların hâkimiyetine giren Gence’ye, ilk gelişlerinde zarar vermeyerek aldıkları hediyelerle geri dönen ve 1235 yılında tekrar gelen Moğollar; kendisine mukavemet gösteren halkın, düşman eline geçmemesi amacıyla kendi şehirlerini yakıp yıkmaları üzerine öfkelenerek şehir halkını kılıçtan geçirmişlerdir (Bala, 1988, s. 763). Bu hadiseden sonra dört yıl metruk bir hâlde kalan Gence, 1256 yılına kadar Moğol valilerince, 1355’e kadar İlhanlılar tarafından yönetilmiş, sırasıyla Karakoyunlu, Timur ve Akkoyunlu hâkimiyetine girmesinin ardından, 1588 yılında Osmanlı idaresine geçmiştir (Solmaz, 1997, s. 149-184).

Gence, 17. yüzyıl başlarında cereyan eden Osmanlı-Safevî savaşları sırasında, 1606’da, Safevîler tarafından ele geçirilir. 4 Eylül 1725’te Sarı Mustafa Paşa idaresindeki kuvvetler Gence’yi geri alır (Bala, 1988, s. 764). 18. yüzyıl şairlerinden Mehmed Râsim Efendi bu fetih üzerine şu tarihi düşer:

Dü-cenâh-ı bâbına yaz Râsimâ târîhîni
Leşker-i Sultân Aḥmed Gence bâbın açdılar⁴² T. 24/8 (Öksüz, 2010)

Fakat şehirde Osmanlı egemenliği kısa sürer ve Nadir Şah Gence’yi ele geçirir. Şehir, 1804 yılında Rusların hâkimiyetine geçmiş, 1918’de Azerbaycan’ın milli bağımsız hükümetinin merkezi olmuş, 1920’de ise Rus-Bolşevik ordusu

⁴² H. 1137

tarafından işgal edilmiştir (Efendizade, 1996). Gence, 1991 senesinden itibaren bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Devleti sınırları içerisinde yer almaktadır.

Gence, verimli topraklarında çeşitli mahsullerin yetiştiği, ekonomisinde ipek üretiminin önemli bir yeri olan, ikliminin güzelliği ve bahçeleriyle ünlü bir şehirdir (Solmaz, 1997, s. 187-192).

Mehmed Zihnî (ö. 1715);

Meftûn olan nigārâ hemîn İsfahân mıdur
Ol rûha ehl-i Gence de biñ cân revân eder G. 75/3 (Alptekin, 2007)

beytinde Gence'den söz etmiş, sevgiliye sadece tüm İsfahan'ın âşık olmadığını, Gence ahalisinin de onun için bin can vereceğini dile getirmiştir.

Gelibolulu Âlî (ö. 1600), Anadolu halkının kendi kıymetini bilmediğinden yakınlık; Horasan, Kum, Rey ve Gence şehirlerinin nükteden anlayan ahalisinin ise değerini bildiğini ifade eder:

Rûmiyân bilmedi kadrüñ bilür ammâ 'Âlî
Nükte-sencân-ı Hôrāsân u Kûm u Gence vü Rey G. 1546/7 (Aksoyak, 2018)

Niyazî (ö. ?) varlık/var olma şehrinde kendisine yer kalmadığını söylediği;

Niyâzî saña yir kalmadı bu şehr-i vücûd içre
'Adem mülkine var şimden girü ir Gence yurduñ tut N. 996/5 (Gıynaş, 2017)

beytinde, bundan sonra yokluk ülkesine git, Gence'ye ulaşır orayı yurt edin, der.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Feridî; kendisine iltifat etmeyen sevgiliden şikâyet ettiği gazelinden alınan aşağıdaki beytinde, sevgilinin bulunduğu Revan şehrini terk ederek Gence'ye gidişini anlatır:

Taht-ı Revân'e eyleyüp iclâs-ı mihri
İrdüm Ferîdî Gence bu demde şâhâne ben G. 251/13 (İbrahim, 2010)

Lutfî (ö. 1787), sevgilinin nazını, edasını gören Revan ve Gence ahalisinin ona gıpta edeceğini söyler:

Sâķî-i şîrîn-edânîñ tarz-ı nâzın görseler
Gıbta eyler şâh-ı İrân'ın Revân'ı Gence'si G. 97/2 (Dolat, 2014)

Valî (ö. 1739), İranlı bir güzeli anlattığı gazelinin;

Ḳanḳı kânuñ güheri olduğın idrâk edemem
Gösterişde revîşi Gencî yâ Şîrvânî'dür G. 103/8 (Koncu, 1998)

beytinde, onun hangi kaynağın cevheri/nereli olduğunu anlayamadığını; tarzının, yürüyüşünün Genceli yahut Şirvanlı gibi olduğunu düşündüğünü bildirir.

3.46 Germiyan/Kütahya

Batı Anadolu bölgesinde, geçmişi eski çağlara dayanan, tarih boyunca Frikyâ, Büyük İskender, Bithynia, Bergama ve Romalıların hâkimiyetleri altına giren ve Bizans hâkimiyeti sırasında önemi artan Kütahya, Malazgirt savaşının ardından Kutalmışoğlu Süleyman tarafından 1080 yıllarında ele geçirilerek Selçuklu hâkimiyeti altına girer (Gökbilgin, 1979c, s. 1119). 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Germiyanogulları'nın etkisi altında kalan bölgede, 1300 yılında Kütahya merkezli Germiyanogulları Beyliği kurulmuş, sonrasında hanedan adı şehir için de kullanılmıştır (Varlık, 2002). Kütahya - Germiyan vilayeti 1428'de Osmanlılar'ın sancağı hâline gelir (Gökbilgin, 1979c, s. 1121).

Sultan II. Mehmed döneminde Anadolu Eyaleti'nin merkezi yapılan Kütahya, Germiyanogulları zamanında da sahip olduğu kültür merkezi konumunu I. Süleyman'ın iki şehzadesinin burada sancak beyliği yapmasıyla geliştirmiş, Germiyanogulları sarayında Ahmedî, Şeyhoğlu Mustafa ve Şeyhî gibi şairler yetişirken, Osmanlı döneminde şehzadeler çevresinde büyük bir şair topluluğu oluşmuş ve özellikle Şehzade Selim devrinde Kütahya önemli bir edebiyat ve kültür muhiti hâline gelmiştir (İpekten, 1996, s. 210).

Osmanlı hanedanıyla ilk teması Emir Süleyman Çelebi ile başlayan ve sonrasında Çelebi Sultan Mehmed ve II. Murad ile temasları olduğu bilinen

(Biltekin, 2010), Germiyan sarayına mensup şairlerden Şeyhî (ö. 1431?), şaha sitem ettiği;

‘İnāyet eylemedi şāh saña Şeyhî bu gün
Günāhumuz bu durur Germiyān’da bulunduğ G. 98/7 (Biltekin, 2018)

beytinde, şahın kendisine ihsanda bulunmamasını Germiyanlı oluşuna bağlar.

Sehî Bey (ö. 1548)’in;

Kaşuñı koyup gönül ruhsāruña vardığı bu
Germiyān’dur mülket-i ‘Osmān’ı eyler ārzū G. 196/4 (Yekbaş, 2010)

beytinde, gönlün sevgilinin kaşını bırakıp yanağına gitmesi, Germiyan’ın Osmanlı mülkünü istemesiyle açıklanır. Geçmişinde hem Karamanlılar hem Osmanlılar tarafından ele geçirilen Germiyanogulları, bu beyliklerden çekinerek beyliğin muhafazası için Osmanlılarla akrabalık kurmak ister ve bu amaçla Süleyman Şah, kızı Devlet Hatun’un I. Murad’ın oğlu Bayezid’le evlenmesini sağlayarak Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı’yı çeyiz olarak Osmanlılar’a verir ve Osmanlı himayesine girer (Varlık, 1996). Beyitte, “kaş” ile Karamanoğulları’nın, “yanak” ile Osmanlılar’ın ve “gönül” ile Germiyan’ın ilişkilendirildiği düşünülebilir.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Kütahyalı Rahimî;

Dil-i vîrāne Kütāhiyye’nün bir köhne kūyudur
Belā kūhsārıdur başum şan Akça şuyı’dur G. 70/1 (Mermer, 2004)

beytinde, virane gönlünü Kütahya’nın eski bir köyüne benzetirken, belalı başının Akçasuyu gibi olduğunu söyler. Akçasuyu, Kütahya’da dağlık bir bölgede bulunan bir akarsu olabilir.

Rahimî, “Germiyan” redifli;

Mağdemünden hurrem olmuşdur bahār-ı Germiyān
Berf şanma yüzün ağartdı diyār-ı Germiyān

Aydın oldu Tire dehr Akşehir’e döndi kâ’ināt
Olalı sen meh bugün menzil-güzār-ı Germiyān

Ƙara bahtın Ƙarahişār'un felek ağ eyledi
Tañ mıdur gevher-nigîn olsa hişār-ı Germiyān

Bî-ķarār olur Ƙaraman başına tozlar ķopar
Rāst tā sen serv-ķadd ķıldıñ ķarār-ı Germiyān

Sāde-rūdur serd olur germiyyete ķābil degül
Dil-keş ü dem-keşdür āb u rüzgār-ı Germiyān

Serv-i bālā gibi şalınur kıyāmetler ķopar
Şehr-i Kütāhiyye'de çok şīve-ķār-ı Germiyān

Şimdi kuhl oldu gözüm nūrı başiret ehline
Hāk-i pāyuñdan bulup rağbet ğubār-ı Germiyān

Ƙara bağrum un idüp devrān ağartdı şaķalum
Vuşlata nevbet degirmendür kenār-ı Germiyān

Nev-cüvān iken cihān oldu Raḥīmī pür-şekl
Hasb-i ḥālūñden nişān virdi diyār-ı Germiyān G. 265 (Mermer, 2004)

gazelinde, Germiyan'a gelen birinden söz etmektedir. Öyle ki onun gelişiyile Germiyan'ın yüzü ağarmış ve baharı gönül açıcı hâle gelmiştir. Rahimî'nin benzer gazelleri göz önüne alındığında, gazelinde bölgeye bir şehzadenin -II. Selim yahut III. Murad olabilir- gelişinden söz ediyor diyebiliriz. "Tire" ve "Aydın" sözcüklerine tevriyeli şekilde yer veren şair, karanlık dünyanın, onun Germiyan'dan geçişiyile aydınlandığını, Karahisar'ın kara bahtını feleğin ak ettiğini söyler. Karahisar, bugünkü Afyon bölgesini içine alan, Anadolu eyaletinin diğer bir sancağıdır (Varlık, 1991). Şairin "gevher-nigin" olarak bahsettiği, Evliya Çelebi (1998b)'nin de "kal'a-i gevher-nigîn-i Kütâhiyye" şeklinde söz ettiği Germiyan hisarı (s. 26), beşgen yapısıyla yüzüğe benzetilir (Kaplan, 2016b, s. 150). Rahimî gazelinin devamında, şehzadenin gelişiyile Karaman'ın (Karamanoğulları) ne yapacağını şaşırdığından, Germiyan'ın soğuk ikliminden, kıyamet kopartan selvi boylu güzellerinden ve şehzadenin ayağının toprağının Germiyan topraklarını kıymetlendirdiğinden bahseder.

Tahir (ö. 1774)'in;

Sîr-mest-i bezm cān-ı 'āşıkā bir gün mekân
Bir güsiste cām-ı Kütāhiyye-i şeş-ḥānedir G. 55/4 (Büyükkarcı Yılmaz, 2013)

beytinde Kütahya, şeşhane (altı köşeli) fincanıyla yer alır.

Şeyhî (ö. 1431)'nin; “Devrān tapançasın yiyüben şāh-ı Germiyān/Şabrile oldu memlekete pādīşāh göñül” G. 116/5 (Biltekin, 2018), “Çü der-miyāndur anuñla cihān u cān u göñül/Gine bu derdüñ emin şāh-ı Germiyān'a yazam” G. 127/9 (Biltekin, 2018) ve 16. yüzyıl şairlerinden Ravzî'nin; “Çünki ḥazz itmedüñ Karasi'den/Sefer-i sū-yı Germiyān eyle” G. 494/3 (Aydemir, 2007) beyitleri burada anılabilir.

3.47 Göynük

Fatih Sultan Mehmed'in hocası, İstanbul'un manevi fatihi kabul edilen Akşemseddin'in türbesinin bulunduğu Bolu iline bağlı bir ilçe olan Göynük'e (Eyice, 1989), Akşemseddin'in en küçük oğlu Hamdî (ö. 1503),

Hamdî miskîn kapuña geldi yüzün alup ele
N'ola Göynüklü kulı şāhına za'frān götürür G. 43/5 (Özyıldırım, 1999)

beytinde yer verir. Sevgilinin yanına utancını yenmeye çalışarak gittiğinden söz ederken, kendisini padişahın yanına giden Göynüklü bir kul olarak betimleyen şair, sanki hediye olarak da safran gibi sarı olan yüzünü götürür. Safran ile âşığın yüzü arasında âşıklık alameti olarak renk açısından ilgi kurulmuştur.

Şair;

Pend itme vā'iz od ile Göynüklü Hamdî'ye
Korçutma hevl-i âteş ile bu semenderi G. 173/6 (Özyıldırım, 1999)

beytinde, kendisini ağızından alevler saçan masal hayvanı semender olarak vasıflandırarak, vaize, Göynüklü Hamdî'ye ateşle nasihat etme/ateş ile korkutma

diye seslenir. “Göynük” sözcüğü aynı zamanda gönül yanığı, acı ve keder manalarına da gelmektedir. Bu nedenle şairin kelimeyi tevriyeli kullandığı söylenebilir.

Necatî (ö. 1509);

Küynüklüsün nigarâ ruh-ı zerd ilet gönül
Küynüklü armağanı kamu za‘ferân olur G. 94/7 (Tarlan, 1997)

beytinde Göynük’e hem yer adı hem “yanık” anlamıyla yer verilir.

Gelibolulu Âlî (ö. 1600), Akşemseddin’i ziyarete gittiğinde söylediği

gazelinin;

Şehr-i Göynük’de sen âsüde yanar şevk ile cân
Ben de göynüklüyem ey mâh-ı sipîhr-i temkîn G. 1143/2 (Aksoyak, 2018)

beytinde, “Göynük”e şehir ve ızdırap anlamlarıyla yer vermiş, iki sözcük arasında cinas-ı tam yapmıştır.

3.48 Gümüşhane

Yakınındaki gümüş yatakları ve bölgenin eski bir ulaşım yolu üzerinde bulunmasından dolayı yerleşim yeri olarak seçildiği düşünülen, Harşit çayı vadisinde kurulu Gümüşhane şehrine (Tuncel, 1996), 19. yüzyıl şairlerinden Câzîb;

Ben Gümüşhâne emîni oldu şandım kendimi
Göricek çāk-i girîbânından ol sîmîn-beri G. 492/2 (Yılmaz, 2010)

beytinde yer verir. Âşık, sevgilinin gümüş gibi olan göğsünü gördüğünde, kendisini Gümüşhane şehrinin emiri zanneder.

Diyarbakırlı Azmî (ö. 1831);

Gümüşhâne boğazın sedd edipdir
İki dâne siyeh şeh-mâr gîsû G. 149/4 (Duymaz, 2010)

beytinde sevgilinin gümüş gibi olan boğazı ile Gümüşhane arasında ilgi kurarak, gerdanının iki yanında bulunan siyah saçlarını da yılanların şahı olarak niteler.

Âşığın gözünde gümüş hazinesi gibi olan sevgilinin boynu, siyah yılan saçlar tarafından korunmaktadır, diyebiliriz.

3.49 Halep

3.49.1 Şehir tarihi

İnsanların taş devrinden beri yurt edindiği, yapılan çalışmalar sonucunda eski ve orta tunç devrinde yerleşim yeri olarak kullanılmış olan (el-Bek, 1987, s. 459) dünyanın en eski şehirlerinden Halep'in adına ilk olarak Boğazköy (Hattuşa) kazısında elde edilen MÖ 2000 yılına ait dökümanlarda rastlanır (Kırkıl, 1999, s. 1). Tarih boyunca pek çok isimle anılan şehir, Hitit dilinde Halap, Mısır dilinde Hrb, Akad dilinde Hallaba, Halman ve Halvan şeklindeyken (Sauvaget, 1987, s. 117), İskender zamanında Beroia, Arapçada Halebü'-ş-Şehba şeklinde adlandırılır (Cıkay, 2012, s. 8). Arapçada Halep'in eş-Şehba ve el-Beyaz olmak üzere iki unvanı vardır. Eş-Şehba'nın Halep kalesinin taşlarının renkleriyle alakalı olduğu, el-Beyza'nın ise arazisinin taşlık oluşu ile ilgili olduğu söylenmektedir (Kırkıl, 1999, s. 2). Evliya Çelebi (2005), Halep için Arap tarihlerinin Zâtü'l-avâmid ismini kullandıklarını bildirir (s. 180).

Şehrin isminin neden Halep olduğuna dair anlatılan rivayetlerden biri Hz. İbrahim ile ilgilidir. Hz. İbrahim, Cuma günleri koyunlarını sağarak sütlerini fakirlere dağıtır, her hafta süt sağılırken insanlar sabırsızlıkla bitmesini bekler ve süt sağma işlemi bitince -sözlüklerde "süt, sağılmış süt" şeklinde anlamı verilen- "Halep! Halep!" diye hep bir ağızdan bağırırlar (Kırkıl, 1999, s. 2). Fakirler "İbrahim'in sütü" anlamında buraya "Halep" demeye başlamış ve şehir daha sonra bu isimle anılmıştır (Cıkay, 2012, s. 38). Evliya Çelebi (1996), bahsi geçen olayı şöyle anlatır:

Kârhâne 400, neferât 500, bunların pîri Hazret-i İbrâhîm, Haleb’de sâkin iken bir beyâz ineği var idi. Ana Sevrü’ş-şehb derlerdi, anı sağup südün yoğurd ve kaymak ve tereyağı ve kaşkaval peyniri ve teleme peyniri ve kesme peyniri yapup müsâfirlerine yedirüp ikrâm ederdi. Ol beyâz inek sebebiyle Haleb’e Halebü’ş-şehbâ derler, haleb sağıma, şehb beyâza derler ya’nî sağılmış beyâz inek şehri demektir. Hâlâ Hazret-i İbrâhîm’in ol beyâz ineğin südün sağup cemî’i fukarâya bezl etdüğü süd mecuru Haleb’in iç kal’asındaki câmi’ içinde makâm-ı İbrâhîm olan minberin altında durur bir taş mecur teknedir. Bu tekne içinden cemî’i halka süd üleşdirüp cümle halk südden müstağnî olup yine mecur ke’l-evvel leb-ber-leb dururdu. Cenâb-ı İzzet tâ bu mertebe berekât-ı Halîl vermiş idi. Hattâ Gavri Sultân asrında Kertbay, hâkim-i Haleb iken bu süd mecurundan bi-emrillâh süd taşup câmiden taşra çıkup iç kal’adan aşağı handaka cereyân edüp tâ Selîm Hân, Haleb kal’asın feth etmeyince süd cereyân edüp dinmemişdir. (s. 273)

Yakut el-Hamevî, Hz. İbrahim’e isnad edilen bu kıssaya karşı çıkarak kelimenin Arapça değil Süryanice olduğunu ve şehrin çevresi beyaz kalkerli topraktan oluştuğu için şehre Süryanicede beyaz anlamına gelen Halep isminin verildiğini ifade eder (Cıkay, 2012, s. 9).

MÖ 18. yüzyılda Yamhad Krallığı’nın başkenti olan Halep, 1650 yılında Mitânîlerin, 1430’da Hititlerin egemenliği altına girer ve Hititlerin dağılmasından sonra Halpa Krallığı adıyla müstakil bir geç Hitit devleti hâline gelir (Yâzîcî, 1997). Şehir, 1000 yılında Aramîler tarafından yurt edinilmiş, yedinci yüzyılda Asur İmparatorluğu’nun topraklarına dâhil olmuştur (Kırkıl, 1999, s. 3). Sonrasında Keldanî ve Pers istilalarına uğrayan Halep’in bu dönemde ehemmiyetini kaybettiği, İskender’in burayı ele geçirmesi ve sonrasında kurulan Selevkos Krallığı döneminde ise yeniden kalkındığı kaydedilir (Sauvaget, 1987, s. 117).

MS 64 yılında Roma’nın Suriye eyaleti bölgesine dâhil olan Halep, uzun sürecek bir barış dönemine kavuşur ve bu dönemde şehirde büyük çarşılar, çeşitli binalar ve kiliseler yapılır (Cıkay, 2012, s. 10). Roma İmparatorluğu’nun parçalanıp bölgenin Bizans İmparatorluğu egemenliğine geçmesiyle şehir, gelişim ve ticari faaliyetler açısından gerilemez ve tüccarların uğrak yeri olmayı sürdürür. Bu ticari canlılık Yahudi yerleşimcileri şehre çeker (Kırkıl, 1999, s. 4). 540 senesine

gelindiğinde Halep, I. Keyhüsrev'in ordusu tarafından istila edilir. Bu istila şehre ağır bir darbe vurur ve istila sonrası yapılan imar faaliyetleri şehrin eski hâlini almasına yeterli olamaz (Sauvaget, 1987, s. 118).

Halep'in İslam ordularınca fethi 637 yılında gerçekleşir. Hz. Ebu Bekir döneminde başarısız olan fetih girişimi, Hz. Ömer hilafeti zamanında Suriye orduları komutanlığına getirilen Ebu Ubeyde b. Cerrah tarafından görevlendirilen İyaz b. Ganem'in şehre ve insanlara zarar vermeyeceğine dair yaptığı anlaşmayla başarıya ulaşır (Cıkay, 2012, s. 12).

Emevî hilafeti döneminde hiçbir idari ve siyasi rolü olmayan Halep, Abbasîler yönetiminde ise en sönük dönemini yaşar (Sauvaget, 1987, s. 118). Abbasî otoritesinin zayıflamasıyla Tolonoğlu Ahmed ve Karmatîler tarafından kısa sürelerle ele geçirilen şehir, 937 senesinde Muhammed İhşîd'in yönetimi altına girer (Kırkıl, 1999, s. 7). Halep, 944 yılında Hamdanî Seyfû'd-Devle tarafından zapt edilerek devletin merkezi, hükümdarın payitahtı olur (Sauvaget, 1987, s. 118).

Şehir, 11. yüzyılın başında Fatimîler'in, 1022 yılında Mirdasîler'in hâkimiyeti altına girer (Cıkay, 2012, s. 15). Uzun süren mücadeleler sonucunda, 3 Aralık 1086 (23 Şaban 479) tarihinde Melikşah tarafından Selçuklu topraklarına dâhil edilen Halep (Kırkıl, 1999, s. 42), Selçuklu Melikliği sona erdikten sonra Artuklu hâkimiyetine girmiş, bu dönemde cereyan eden haçlı seferi sırasında yapılan yağma akınlarıyla ve kısa süreli de olsa kuşatmalar nedeniyle oldukça yıpranmıştır (Demirkent, 1997, s. 75).

Aksungur el-Porsukî 1125 yılında Halep yönetimini ele almış, Atabeyler dönemi olarak adlandırılan bu dönemde haçlılarla yapılan mücadelelere sahne olmaya devam etmiştir. 1128 yılında İmameddin Zengî şehri hâkimiyeti altına almış, haçlı varlığını kontrol altına alarak bölgede siyasi istikrarın kurulmasına büyük katkı

sağlamıştır (Kırkıl, 1999, s. 57). 1146 senesinde öldürülen Zengî'nin ardından bölgedeki istikrar tekrar bozulur ve şehir yine çeşitli çatışmaların merkezinde yer alır.

Zengî'nin oğullarından Nureddin Mahmud yeniden bir Zengî devleti kurarak bölgede siyasi birliği sağlayarak Halep'i mamur bir şehir hâline dönüştürür. Şehirde altı medrese, bir hastane ve mahkeme binası yaptırarak Halep'in sur, kale, cami ve pazar yerlerini tamir ettirir (Sauvaget, 1987, s. 120). Nureddin Mahmud'un inşa ettirdiği bu medreseler zamanla şeriatın öğretildiği, fıkhi tartışmaların yapıldığı birer dinî enstitü haline gelir (Yâzîcî, 1997).

Selahaddin Eyyubî tarafından 1183 senesinde ele geçirilen Halep, Eyyübîler döneminde bir ilim ve kültür merkezi olur (Cıkay, 2012, s. 20). Bu dönem Ortaçağ'da Halep'in en yüksek mertebeye ulaştığı dönem olarak kabul edilir. Venediklilerle yapılan ticaret anlaşmaları, şehre eklenen yeni mahalleler, inşa edilen medrese ve zaviyelerle Halep döneminin ilim merkezi hâline gelir.

Şehir 1260 yılında Hülagü kuvvetleri tarafından zapt edilerek baştan başa yıkılır. Bu tahribattan sonra Moğolların gelip tekrar şehri yıkacağı korkusuyla Halep yarım asır kadar boş kalır (Çakar, 1998, s. 12). 1292'de Memlûklülerin yönetimine geçen şehir, 1348 senesinde Timur tarafından tahrip edilir (Sauvaget, 1987, s. 121). Ayrıca şehirde baş gösteren veba salgını Halep'i âdeta felç eder (Çakar, 1998, s. 12).

On dördüncü yüzyıldan itibaren ticari yönden büyük gelişme kaydeden şehir Venediklilerle İtalyan kumaşları karşılığında Gilan ipeği satan kervanların buluşma yeri olur ve böylece Halep'in çarşıları genişlemeye, mahalleleri kalabalıklaşmaya başlar (Sauvaget, 1987, s. 121).

Halep 1516 Mercidabık Savaşı sonucunda Osmanlı topraklarına kesin olarak katılır (Tuğlacı, 1985, s. 348) ve vilayet merkezi olur (Sauvaget, 1987, s. 121). 16.

yüzyılda Avrupalıların ticari faaliyetlerinin Şam'dan Halep'e doğru yön değiştirmesiyle geçmişinde rastlanmayan büyük bir gelişme devrine giren şehir çok önemli ticaret merkezlerinden biri hâline gelir (Masters, 1997).

On yedinci yüzyıl ortalarında Halep şehrinin nüfusu 120.000'e ulaşmış, bu özelliği şehri Osmanlı'nın İstanbul ve Kahire'den sonra üçüncü büyük kent merkezi yapmıştır (Masters, 2012, s. 42). 19. yüzyıl itibariyle Osmanlı valisine karşı ayaklanmaların başladığı bölgede, 1832'de Mısırlı İbrahim Paşa Halep'i işgal eder ve şehir 1840'a kadar Mehmet Ali Paşa'nın hâkimiyetinde kalır (Cıkay, 2012, s. 25). Bu tarihten sonra Osmanlı egemenliğinin tekrar kurulduğu şehir, I. Dünya Savaşı sonunda Suriye'ye ilhak edilir (Sauvaget, 1987, s. 122).

Bazen bir beyit bazen gazelin tamamında anlatılan Halep şehrine şiirlerde, güzel havası, ticari merkez oluşu, burada satılan veya üretilen çeşitli metalar ve sevgilinin bazı güzellik unsurları ile şehir arasında kurulan bağ aracılığıyla rastlarız.

3.49.2 Cam-Şişe

Halep, züccaciye ürünlerinin üretiminde döneminin önde gelen şehirlerinden biridir.

Nasır-ı Hüsrev (1967) şehrin bu yönünü şöyle anlatır:

Halep'te buraya mahsus bir züccaciye mamulatı yapılır. Dünyanın hiçbir yerinde, buradaki cam eşyadan daha güzel züccaciye eşyası yoktur. Bunların satıldığı çarşıya girince, büyük bir zevkle, büyük bir incelikle yapılmış, nakışlarla bezenmiş vazoların güzelliği insanı öyle bir alır ki insan, oradan bir türlü uzaklaşmak istemez. Halep'te camdan yapılan şeyler, hediye olarak verilmek üzere dünyanın her memleketine gider (s. 173).

Divan şiirinin hayal dünyasında gönlün şişeye veya cama teşbihine çokça rastlanılır. Burada esas olan âşğın gönlünün nazikliğini, saflığını anlatmaktır. Adnî (ö. 1474) aşağıdaki beytinde gönlünü şişeye benzeterek sevgiliden onu kırmamasını ister. Çok kolay kırılabilen gönlünün tamirinin mümkün olamayacağını ise

bulunduğu yerin cam üretimiyle meşhur olan Halep değil Edirne olduğunu söyleyerek ifade eder:

Ey hūr ‘Adni’nüñ şımağıl göñlü şîşesin
Kim Edrine diyârı durur bu Haleb degül G. 38/7 (Yücel, 2002)

Benzer bir hayale Cem Sultan (ö. 1495);

Şîşe-i kalbin Cem’ün ey cān şıma
Kim bu şehr-i Konya’dur şanma Haleb N. 836/7 (Gıynaş, 2017)

beytinde yer verir. Cem Sultan şehzadeligi zamanında Konya’da bulunmuştur.

Cinanî (ö. 1595), gönlü sırçaya benzettiği aşağıdaki beytinde sevgiliden, kendisini cefa taşıyla kırmamasını diler. Çünkü âşığın bulunduğu yer, camıyla meşhur Halep şehrinden oldukça uzaktadır:

Sırça göñlümi şıma seng-i cefâ ile şakın
Ki gören haylî mesâfet didi şehr-i Haleb’i N. 5117/5 (Köksal, 2017)

Şevkî (ö.?), âşığın gönlünü şîşeye benzetmiş ve Halep şehrindeki cam üretimine gönderme yapmıştır:

Da‘vet itsem o perî şîşe gibi göñlümi sır
Kendü şehri mi şaňur yoňsa diyâr-ı Haleb’i N. 5118/3 (Köksal, 2017)

Gülşenî-i Saruhanî (ö. 1484-85’ten sonra);

Muṭrib hicāz perdesini çünki düzdi rāst
Demdür ki sākīyā pür ola şîşe-i Haleb G. 89/7 (Turan, 2011)

ve Tacizade Cafer Çelebi (ö. 1515);

Sākī şun şîşe-i Şām’ı vü zücāc-ı Haleb’i
İçelüm ol lebi ‘unnāb ile mā’ü’l-‘inebi G. 222/1 (Erünsal, 1983)

beyitleriyle Halep’te üretilen kadehlere gönderme yaparlar.

Üsküdarlı Aşkî (ö. 1576)’nin “O bāde gün gibi dā’ım nazarda rahşāndur/
Çidür qarābe-i Mısrî vü şîşe-i Halebî” G. 547/3 (Uzun, 2011), Behiştî (ö. 1571)’nin;
“Şām-ı ğamda dil ider ‘ışkuñı ‘ālemlere fāş/Ki nihān eyleyimez şem’i zücāc-ı
Halebî” G. 561/3 (Aydemir, 2000), Nazmî (ö. 1585)’nin “Hazzın idem dir iseñ

Nazmî diyâr-ı Şâm’uñ/Şevk u zevk ile elüñden koma cām-ı Haleb’i” N. 5126/5 (Köksal, 2017) ve Sâfî (ö. 1485)’nin “Gözi devrinde lebi yādına hoşdur k’ola nüş/Mey-i nâb u kadeh-i Çīnī vü cām-ı Halebī” N. 5112/4 (Köksal, 2017) beyitleri Halep’in meşhur züccaciye ürünlerine yer verilen beyitlerdendir.

3.49.3 Şehrin çeşitli vasıfları

Halep, her zaman için çok beğenilen, havasının ve suyunun hayranı olunan bir şehirdir. Cıkay (2012)’ın, İbn Cübeyr’den aktardığı aşağıdaki bölümde Halep’in güzelliği şöyle anlatılır:

Halep görkemli bir kenttir ve hilafet merkezi olmaya layıktır. Bütün güzellikleri kent içindedir. Dışındaki tek güzellik, kuzeyinden güneyine doğru akan ve kentin çevresindeki dış mahalleyi yarıp gecen çaydır. Kentin büyük dış mahallesinde sayısız han vardır. Kente bitişik olarak, dış mahallenin ortasında değirmenler bulunmaktadır. Mahalleye boylamasına bitişik bahçeler vardır. Kısaca içiyle dışıyla dünyada eşi olmayan bir kent olup anlatmakla bitecek gibi değildir (s. 36).

Evliya Çelebi (2001), Suriye’nin kuzeybatısındaki Aydıncık şehrini anlatırken şehrin havasını Halep’in güzel havasına benzeterek Halep’in ve Ma’arra’nın havasının yedi iklimde bulunamayacağını söyler:

Ve âb [u] havâsı ol kadar latîfdır kim gûyâ binâda ve havâda Halebü’ş-şehbâ ve havâda gûyâ Ma’arratü’n-nu’mân’dır (s. 147).
Hakîkatü’l-hâl Ma’arra’nın âb [u] hevâsı ve Haleb’in âb [u] hevâsı ve binâsı ekâlim-i seb’ada aslâ yokdur (s. 82).

Ayrıca Evliya (2005), Halep şehrinin Hz. İbrahim’in mekânı olduğunu dile getirerek O’nun bu şehir için “*Allâhümme tayyib serâhâ ve hevâhâ ve mâehâ*” yani “Allahım, toprağını, havasını ve suyunu güzel eyle” şeklinde dua ettiğini bildirir (s. 182).

Birçok şair Halep redifli gazeller kaleme almıştır. Urfa’da doğan, Halep’te en önemli eserlerinden *Hayriyye*’yi kaleme alan ve divanını düzenleyen, divan şiirinde hikemî tarzda yazdığı şiirlerle şöhret kazanan Nâbî’nin (Mengi, 2012, s. 46), Halep

şehrini konu aldığı iki gazeli vardır. Halep, Nâbî'nin ömrünün en verimli yıllarını geçirdiği, Nâbî'yi Nâbî yapan yer olarak kabul edilir (Mengi, 2012, s. 49). Şair, Halep'in suyunun şarabı utandıracak ve havasının cenneti mahcup edecek güzellikte olduğunu söylediği aşağıdaki "Haleb" redifli gazelinde, Halep'i, havası, suyu ve yapıları ile över. Halep, cennetin, onun gönül açan suyunun aynasından kendisini temaşa edebileceği güzellikte bir şehirdir:

Şarāba şerm virür āb-ı cān-fezā-yı Haleb
Şemīm-i cennete maḥcūb ider hevā-yı Haleb

Leb-i bütāna olur ḥande-rīz-i istihzā
Nemek-sirişte leb-i piste-i fezā-yı Haleb

Buḥa hevāda 'Irāḳ u 'Acem muḥālifdür
Ki çār faşlı da nev-rūz ider şabā-yı Haleb

Esāsı kāv-ı zemīnūñ şikest ider şāḥın
O deñlü ser-be-ser-i çerḥdür binā-yı Haleb

Bihışt kanda görür ḥüsninūñ temāşāsın
Tururken āyīne-i āb-ı dil-güşā-yı Haleb

Sezādur olmağa zeyn-i mevālī-i 'ulemā
Naşīb olursa kime manşīb-ı kazā-yı Haleb

Nesīm-i 'āfiyetūñ desti şell olur Nābī
Meded-res olmasa tedbīrine şafā-yı Haleb G. 20 (Bilkan, 1997)

Şair aşağıdaki gazelinde ise Halep ve Şam'ı çeşitli yönleriyle karşılaştırır.

Daha önce bahsedildiği gibi Halep bir ticaret şehridir. Nâbî, Halep'in bu yönüne atıfta bulunarak Allah'ın Şam'a güzellik ve Halep'e mal mülk verdiğini ifade eder. Şam ne kadar servetten, varlıktan yoksunsa Halep de o kadar güzel yüzlülerden mahrumdur. Allah, Halep'i baştan başa mal ile, Şam'ı ise dilberler ile doldurmuştur. Halep'te uzun arayışlar sonucu bulunabilen yüzü ay gibi parlak güzeller Şam'da aramaksızın, hemen insanın karşısına çıkmaktadır:

Herkesūñ vefḳ-i murādīnca Ḥudā-yı müte'āl
Şām'a ḥüsn eylemiş iḥsān Haleb'e māl u menāl

Şām'da her ne kadar ғаht-ı mekāsib var ise
Bulunur şehr-i Haleb'de o kadar ғаht-ı cemāl

Eyleyen māl u menāl ile leb-ā-leb Haleb'i
Eylemiş Şām'ı dahı dil-ber ile māl-ā-māl

Haleb içre arayup bulduğunu mäh-ruhān
Şām'a var tā ide yek merhaleden istikbāl

Başka bir hüsni de Nābī budur ol şehrūñ kim
Mäh-rüyānı ider 'āşıkā teklīf-i vişāl G. 491 (Bilkan, 1997)

Şeyhülislam Yahya (ö. 1644) gazelinde Halepli bir güzelden bahseder. Şair,
sevgilinin zülfünün kokusunun Halep'te anbere olan rağbeti bitirdiğini, Halep'in saf
şarabının sevgilinin dudağının verdiği keyfi vermeyeceğini dile getirir:

Zülfüñ koğusu müşk olup nāf-ı Haleb'de
Rağbet mi kodı 'anbere eknāf-ı Haleb'de

Luţfuñ yili cān-bahş olup esdükde qalur mı
Bir seng ki gül vormeye eţrāf-ı Haleb'de

Cām-ı leb-i şīrīnūñi emmek ne şafādur
Bu neşve 'aceb var mı mey-i şāf-ı Haleb'de

Beñzer ruh-ı rengīn ile bir ğonce-i ale
Bir tıfla düşürdüm dili eşrāf-ı Haleb'de

Yahyā ide Vaşşāf dahı tab'uña inşāf
Hoş şī'r didüñ haq bu ki evşāf-ı Haleb'de G. 379 (Kavruk, 2001)

Halepli Edip (ö. 1748?), Halep'in güzelliklerini anlattığı aşağıdaki gazelinde,
Halep'in cenneti kışkırtan güzel gül bahçeleri sebebiyle kendisinin Halep'in âşığı
bir bülbül gibi olduğunu dile getirerek Halep'i temaşa etmenin cenneti seyretmekle
aynı olduğunu ifade eder. Evliya Çelebi (2005), Halepli Edip'in de bahsettiği bu
bahçelerden;

Ve Haleb şehrinin garb cânibinde yedi bin kıt'a bâğ u bâğçe ve bostân ve gül
[ü] gülistân ve reyhânistân vardır. Cümleden Hünkâr bâğçesi remezâtü'l-
imâddan nişân verir bir gaytân ve koyah hıyâbândır. Müte'addid kâ'a ve kasr-
ı Havernâklar ile ârâste ve zer-ender-zer nakş-ı bûkalemûn kâşî-i Çinle pîrâste
olmuş şâhnişînler var kim midhatinde zebân âcizdir. (s.185)

şeklinde söz eder.

Evliya Çelebi (2005)'nin;

Evvelâ iç kal'ası bir amelî püšte üzre evce ser çekmiş dürr-i beyz-âsâ bir kal'a-i bâlâdır. Ve bu kal'anın etrâf-ı erba'asında olan şehir-i azîmî ihâta etmiş bir kat şeddâdî binâ-yımetîn [ü] müstahkem arşın bâlâdır. (s. 181)
Kal'ası bir bayır başında şekl-i murabba' bir taş binâ kal'a-i metîndir. Ve burc [u] bârûları vâki' olduğu âlî zemîndir. Ve dâ'iren-mâdâr cirmi altı yüz adımdır. (s. 189)

şeklinde bahsettiği şehrin yüksek duvarlı yapıları, sefa veren sütü, yanan gönülleri rahatlatan suyuyla insanların burada rahat ve huzur içinde uyuyabilmeleri, Halep şehrinin gazelde yer verilen özelliklerindendir:

Olmasa reşk-i cinân gülşen-i zîbâ-yı Haleb
Dilimiz olmaz idi bülbül-i şeydâ-yı Haleb

Zîver-i behcet ile dîde-i müştākâna
Hem-ser-i seyr-i behişt oldu temâşâ-yı Haleb

Âşikâr etdi kuşûr-ı gurâf-ı büldânı
Rif'at-i şân ile her kaşr-ı mu'allâ-yı Haleb

Sedy-i mâderden eder tıflı dimâğ-âzürde
Şîr-i pistân-ı şafâ-perver-i şehbâ-yı Haleb

Câmdan katre-feşân olsa ederdi ignâ
Dil-i germâ-zede-i guşşaya ger mâ-yı Haleb

Hâtır-ı ehl-i dili mihrine mecbûr eyler
Etmeden 'arz-ı likâ şâhid-i ra'nâ-yı Haleb

Şerefi müntesib oldukça Halîlu'llâha
Tâc-ı yâfûh-ı bilâd olsa n'ola pây-ı Haleb

Vezîş-i bād-ı revân-bahş ile olmuş gūyâ
Dem-i 'Îsî ile pür cāy-ı dil-ārâ-yı Haleb

Olmasa hubb-ı vaţan reh-ber-i âmâlim Edîb
Dürdan etmez idim kendimi ilkâ-yı Haleb G. 46 (Mum, 2004)

Şairin bir diğer gazelinde Halep, diğer şehirlerin gıpta ile baktığı, Şam şehrinde bulunan eğlence yerleri tarafından kıskanılan, güzelliğinin günden güne artan şöhretiyle herkesin iftihar ettiği, uğursuzlukların uzak bereketin bol olduğu bir yer olarak anlatılır:

Şükr kim ğıbtā-i büldān-ı enām oldu Haleb
Reşk-i nüzhet-kede-i hıttā-i Şām oldu Haleb

Maḥv olup ğā' ile-i hā' ile-i şūm-ı keder
Şāhid-i meymenete cāy-ı hırām oldu Haleb

Hâtır-ı fâtır-i hamyāze-keşān-ı mihene
Vāye-baḥş-ı eṣer-i neş'e-i cām oldu Haleb

Oldu çün şöhret-i ārayış-i hüsnü müzdād
Kadr ile müfteḥir-i ḥaş ile 'ām oldu Haleb

Kalması renc-i sühād-ı şeb-i miḥnet-kārī
Ḥāb-ı rāḥatle şafā-gāh-ı niyām oldu Haleb

Dürdur cuġd-ı hevān sāḥa-i meymūndan
Sāye-i yümn-i hümā ile be-nām oldu Haleb

Çille-i saḥt-ı kemān-ı elem-i düşmenden
Hâtır-āsūde-i te'sir-i siḥām oldu Haleb G. 53 (Mum, 2004)

Diyarbakır ve Şam'da valilik görevlerinde bulunan ve İran savaşında vefat eden Feragî Paşa (ö. 1605), *Pervane Bey Mecmuası*'nda yer alan aşağıdaki gazelini muhtemelen- Halep'e gelen Şam Beylerbeyi veya bir paşa için yazar. Haleplilerin kıymetini bilmedikleri, bağırllarına basmadıkları ve bu sebeple Halep'in canının yerine gelmediği- rahata kavuşmadığı- söylenen bu zat, Halep'in, var olduğundan beri cömertlikte bir benzerini görmediği temiz biridir:

İbtidā vaż' olalıdan berü bünyān-i Haleb
Fazl ü cūduñ bedelin görmedi a'yān-ı Haleb

Sayd-i 'adlūñ idi kadrini yücelden Şām'uñ
Nitekim zāt-i şerīfūñle bugün şān-ı Haleb

Başmayınca seni bağına şehā cānı gibi
Bilmiş ol gelmedi aṣlā yirine cān-ı Haleb

Gördiler zāt-i şerīfūñ gibi ma'mūr ü nazīf
Yazdılar nām-i hümāyūnuña 'unvān-ı Haleb

İde medhūñ o kadar tab'-i Ferāġi'yi hezār
N'ola dirlerse aña bülbul-i destān-i Haleb N. 3189 (Gıynaş, 2017)

Görevi gereği bir dönem Halep'te bulunduğu düşünülen Şehrî (ö. 1660), Halep'in havasının ve suyunun insana şarap kadar neşe verdiğini, rüzgârının can bağışladığını, yapılarının güzellikte ve sağlamlıkta âşıklara cefa eden güzellerin kalbini andırdığını söylediği;

Mey kadar neş'e virür âb u hevâsı Haleb'ün
Âh cennet gibi olsa-y-ıdı beķāsı Haleb'ün

Yolı enfâs-ı Mesîhâ'ya mı uğrar bilmem
Rûh-baḥşâne eser bâd-ı şabâsı Haleb'ün

Añdırur kalbini ḥûbân-ı cefâ-pîşelerün
Ḥüsn-i şûretde metânetde binâsı Haleb'ün

Görinür Bâğ-ı İrem şahınına dek ḥâ'il yok
Münkeşif tâ o kadar seyr ü şafâsı Haleb'ün

Mâlik olsam hele ben üste virürdüm Şâm'ı
Naḳd-i cennetle mezâd olsa bahâsı Haleb'ün

Şehrî taḥsîn iderüm bu ğazel-i bî-bedele
Virse gönlümce nazîre şu'arâsı Haleb'ün G. 86 (Demirel, 2017b)

gazelini, Halepli şairlerin yazmış olduğu bu benzer şiire nazire yazmalarını dileyerek sonlandırır.

Nâbî (ö. 1712) hayatının iki farklı döneminde İstanbul'da bulunur. Doğduğu şehir olan Urfa'dan İstanbul'a ilk gittiğinde henüz yirmili yaşlardadır ve kendisini himaye edecek bir devlet büyüğü arayışındadır (Mengi, 2012, s. 48). Mustafa Paşa'ya intisap eden Nâbî, paşanın ölümünün ardından Halep'e gider. Uzun yıllar Halep'te yaşar ve buradan Halep Beylerbeyi Baltacı Mehmed Paşa ile birlikte İstanbul'a döner (Bilkan, 1997, s. 17). 17. yüzyıl şairlerinden Âgâh'ın;

Âgâh nice faḥr-ı bilâd olmaya Şehbâ
Nâbî gibi bir ehl-i kerâmet var içinde G. 315/5 (Akpınar, 2017)

beytinde, Halep'in şehirlerin övüncü olmasının sebebi olarak içinde keramet ehlinden olan Nâbî'nin bulunmasını göstermesi, Nâbî'nin döneminin önde gelen şahsiyetlerinden biri olduğunu göstermektedir (Bilkan, 1997, s. 17). Bu sebeple

Nâbî'nin Halep'ten İstanbul'a dönmesi devrin ünlü şairlerini sevindiren bir hadise olur. Şair Sabit'in Baltacı Mehmed Paşa'ya yazdığı kasidesindeki;

Yükledüp taze kumâş-ı Haleb-i ma'nâyı
Geldi İstanbul'a şeh-bender-i taht-ı 'irfân

beytinde “taze kumaş-ı Haleb-i mana” tabiriyle Paşa'nın beraberinde İstanbul'a getirdiği şair Nâbî kastedilmektedir (Turgut Karacan'dan aktaran, Bilkan, 1997, s. 17).

Nâbî (ö. 1712), Şehbâ'dan ayrılışını artık burada içecek sütü kalmadığını söyleyerek ifade eder:

Naql itdi Rûm'a kısmetümüz dāye-i kadîr
Şehbâ'da şimdi nûş idecek şîr kalmadı G. 826/2 (Bilkan, 1997)

Şair, Halep'te valilik yapmış ve daha sonra sadrazamlık görevine getirilmiş bir paşanın Halep'ten ayrılışı üzerine bir gazel yazar. Burada bahsi geçen kişi büyük ihtimal ile Halep valiliğinden sadrazamlık makamına getirilen Baltacı Mehmed Paşa'dır. Nâbî gazelinde, Halep'in onun gibi adil, temiz yaradılışlı bir valiyi şimdiye dek görmediğini anlatırken; Paşa'ya da yeni görevinin mübarek olması yolunda dualar eder:

Görmedi saña mu'âdil dīde-i baht-ı Haleb
Fâzıl-ı hoş-ñüy destûr-ı suhan-dân el-vedâ' G. 372/2 (Bilkan, 1997)

Olmadı zât-ı şerîfüñ gibi Şehbâ'da muķîm
Bir vezîr-i pâk-tab' ü pâk-dāmân el-veda' G. 372/3 (Bilkan, 1997)

Arz-ı Rûm'a bürc-i Şehbâ'dan çü tahvîl eyledük
Hak mübârek itsün ey ħurşîd-i rahşân el-veda' G. 372/8 (Bilkan, 1997)

Eylemezse bir dañı Mevlâ telâfîsin naşîb
Ĥaşre dek çıkmaz Haleb'den dāğ-ı hicrân el-vedâ' G. 372/10 (Bilkan, 1997)

Osman Şems (ö. 1893), dağarcığına saf ilmin sütünün dolduğunu bildirirerek gönlünün bu nedenle Halep diyarına benzediğini söyler:

Beñzedi şahn-ı dil arz-ı Haleb-i Şehbâ'ya
Leben-i 'ilm-i muşaffâ tolup enbânımıza G. 646/40 (Yıldırım, 2013)

Ebubekir Sami Paşa (ö. 1813), bahar mevsiminde Halep'in gül bahçelerini görenin, Rum beldelerinin bahçelerine bakmayacağını dile getirir:

Nazar eder mi riyāz-ı bilād-ı Rûm'a o kim
Dem-i bahârı göre gül-sitân-ı Şehbâ'da G. 193/9 (Tozlu, 2005)

Hayatının bir döneminde Halep valiliği yapmış olan Âsaf (ö. 1781), gönlün Musul'da mutlu olmadığını söyler ve bu nedenle gönül açan şehir şeklinde nitelediği Halep'e gitmek ister:

Egerçi Mevşil-i hâdrâ'da şād olmadı dil
Gel Âşafâ Haleb'e şehir-i dil-güşâ diyerek G. 576/5 (Kaya, 2009)

Halepli Edip (ö. 1748?),

Alaydı çâşnî-i âb-ı nâbı Şehbâ'da
Şafâ-yı neş'e-i âbı şanırdı şeh bâde G. 1393/1 (Mum, 2004)

beytinde, Halep'in suyunun güzelliğini, padişah içse şarap sanar diyerek anlatır. Bir diğer beytinde ise Halep'i, cennetin imrenilen bir mevkisi gibi kabul eder:

Eylediñ saḥâ-i firdevse Edîbâ mağbût
Câygâh eyleyeli memleket-i Şehbâ'yı G. 1853/5 (Mum, 2004)

Nazır İbrahim (ö. 1774) Halep'i, Mısır ve Şam ile birlikte seyyahların uğrak yeri olarak anar:

Bezm-i dünyâyı temâşâda gezen seyyâḥa
'Âlemin Mısr ile Şâm u Haleb'inden sorılır G. 121/5 (Şengün, 2006)

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Salik Efendi'ye göre Halep o kadar güzeldir ki diğer şehirler gönle bıkkınlık verir:

Ġnâ virür dile semt-i dîgerden ey Sâlik
Budur nümâyiş-i ḥâk-ı Haleb kimûñ şu'cî var G. 112/5 (Kılıç, 1998)

Salik Efendi, Şam ve Halep'te uzun yıllar divan kâtipliğinde bulunmuş, aslında Kasımpaşalı bir zattır (Kılıç, 1998, 7). Şair, Halep'in insana huzur veren bir şehir olduğunu söyler:

Ḥuṭûr ider dile âsâyiş-i Haleb Sâlik
Kılup ḥayâl-i vaṭan ol diyâre müştâḳuz G. 141/5 (Kılıç, 1998)

Âlî;

Mahrem kalırdı zâhid-i huşk ile hürmetin
'Âlî mey-i Haleb'de eger bî-ğış olmasa N. 6419/5 (Gıynaş, 2017)

beytinde saf Halep şarabından söz eder.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Aşkî Mustafa, sözlüklerde anlamı “Keyif vermek için burna çekilen çürütülmüş tütün tozu, burun otu” şeklinde verilen enfiye üzerine yazdığı gazelinin iki beytinde Halep şehrini anarak burada yapılan enfiyenin, enfiyelerin sultanı olduğunu dile getirir:

Başla benderden gelür Hind'de xanı a'lâsı var
Ba'd-ez-în şehr-i Haleb'de kîmyâdur enfiye G. 485/12 (Yapa, 2007)

Enfiye sultânıdur haqqâ Haleb'de yapılan
Ko mücevher kûtu içre çek nihâdur enfiye G. 485/16 (Yapa, 2007)

Güzelliğiyle genel kabul görmüş şehirler dahi kimi zaman şairlerin özel durumlarından dolayı şiirlerde farklı algılanışlarla karşımıza çıkabilmektedir. Diyarbakırlı Azmî (ö. 1831), doğduğu ve çok sevdiği Diyarbakır'dan uzakta, Şam ve Halep'te uzun süre yaşar. Buralarda bulunduğu sürece memleketi Diyarbakır'ı çok özlediği şiirlerinden anlaşılan şair aşağıdaki gazelinde, Şam ile Halep'in görülmemiş güzellikte şehirler olduğunu kabul etmekle birlikte bunun kendisine bir faydası olmadığını dile getirerek bunların, insana, doğduğu yerin zevklerini yaşatamayacağını söyler. Şairin gönlü, gurbette olmasının etkisiyle kendisini cehennemde hisseder. Şam ve Halep şehirleri (güzellikleri) vatan özlemi sebebiyle şairin umurunda değildir. Azmî, sonunda Şam ile Halep'i terk ederek atıyla memleketine döner:

Deger mi zevk için bu cüst-cûya Şâm ile Şehbâ
Ki birdir dâde-i Rezzâk'a nisbet Şâm ile Şehbâ

Vaţan hubbu olupdur cüz'-i îmân ehl-i 'irfâna
Ki vâcib vuşlat-ı erhâm ü terk-i Şâm ile Şehbâ

Maḥalline girāndır ʔadr-i sengīn dir ekābirler
Ḥaḳīḳat dūn olur ʔadr-i ʔarīb-i Şām ile Şehbā

Meşeldir āb olur kendide ey dil tūl-i mekşinden
Biraz da mevlide meyl et nice bir Şām ile Şehbā

Ne sūd insāna vermezler mezāk-ı maskaṭ-ı re'si
Belī ma'mūre-i nā-dīdelerdir Şām ile Şehbā

Göñül dūzaḥda kendin ẓann eder te'sīr-i ʔurbetden
Vaṭan şevḳıyle çıkmışdır gözünden Şām ile Şehbā

Licām-ı esbi sür Āmid-i sevdāya 'atıf eyle
Yeter pā-mālīñ oldu 'Azmī ḥāk-i Şām ile Şehbā G. 13 (Duymaz, 2010)

Hayalî (ö. 1557), dünyada çalıp söyleyerek eğlenmekten, yiyip içmekten
güzel bir şeyin olmadığını dile getirir ve bu görüşü nedeniyle, ona bir meyhaneye
köşesi Halep şehrinden evladır:

Ne var 'ālemde ey zāhid bugün 'ayş ü ʔarābdan yeg
Baña bir künc-i meyḥāne gelür şehr-i Ḥaleb'den yeg G. 42/1 (Tarlan, 1945)

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Raculî de Halep'te bulunmaktan mutlu
olmayanlardandır. Aşağıdaki beytinde, Arapların Türkçe şiir yazamadığını ve
kıymetinin bu şehirde bilinmediğini söyler:

İdemez inşā 'Arab Türkī lisān üzre şī'r
Bilmedi bizi Ḥaleb kim şāhib-i eş'ār imiş G. 124/3 (Karakaş, 2008)

Raculî başka bir beytinde, Halep valilerinden Naşid'in rüşvet aldığını
söyleyerek, onun valiliğe layık olmadığını dile getirir:

Mey-i rüşvetle Nāşid neş'elenmiş şehr-i Ḥaleb'de
Ḥilāf-ı neş'et itdi vāililik bu zāta bühtāndır G. 112/3 (Karakaş, 2008)

Halep, çeşitli yerlerden gelen kervanların ürünlerinin çarşılarında satıldığı
önemli bir pazardır. Evliya Çelebi (2005)'nin aktardığına göre, Halep'in zengin
tüccarların bulunduğu çarşı ve pazarları, can otundan başka her şeyin satıldığı
yerlerdir:

Ve bu şehr-i Haleb'in enderūn [u] bîrūnunda rāhbe-rāh çārsū-yı bâzārdan
geçilmez. Ammā cümle sūk-ı sultānî beş bin yedi yüz dekākındır. Ve iki

bezzâzistân-misâl hânları vardır. Niçe yüz bin guruşa mâlik sevdâgerler andadır. Cân otundan mâ‘adâ cânlar cânı anda râyegândır. Ve cümle zîkıymet kâlâ-yı metâ‘ anda mevcûddur. Ve cemî‘i çârsû-yı bâzârları kâ[r]gîr binâ kemerlerdir. (s. 185)

Halep’e, Hindistan’dan birçok ürünün geldiği ve buradaki çarşılarında satıldığı kaydedilir. Bu özelliği sebebiyle şehir “Küçük Hindistan” şeklinde adlandırılır (Masters, 2012, s. 23). Mehmed Zihnî (ö. 1699);

Belde-i dil şâme-i Hindû ile ma‘mûr olur
Kâle-i Hind ile âbādân olur Şâm u Haleb G. 16/4 (Alptekin, 2007)

beytinde Şam ve Halep nasıl Hint kumaşıyla bayındır, şen oluyorsa gönül şehri de Hint kokusuyla/sevgilinin hindû beniyile gelişip güzelleşir, mutlu olur, der.

Nâbî (ö. 1712);

Nâbî dil ider emti‘a-i nev-be-nev icād
Güyâ ki şanâyî‘-kede-i şehir-i Haleb’dür G. 175/7 (Bilkan, 1997)

beytinde gönlü yeni yeni mallar (şiiirler) icat etmesi yönüyle Halep’in sanayi merkezine benzetir.

Halep pazarı, 18. yüzyıl şairlerinden İbrahim Hanîf’in aşağıdaki beytinde idrak endazesinin bulunduğu yer olarak geçer. Endaze, kumaşları ölçmede kullanılan bir ölçü birimidir. Şair, olgunluk ölçüsü Halep pazarında ise muhabbetin bol olduğu yer burasıdır, der:

Bâzâr-ı Haleb’de ise ger endâze-i idrāk
Kim bundadır ol vüs‘at-i meydân-ı muḥabbet G. 39/3 (Aksu, 1996)

Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600)’nin; “Senüñ maḳâmuñ iken Işfahân u Şâm u Haleb/Ḳarârgāhum idi muṭribā ‘Irāk-ı ‘Arab” G. 82/1 (Aksoyak, 2018), “Alışdı şîr ü şeker gibi dil-rubâları heb/Yaradı tıfl-ı dil ile mizāca şehir-i Haleb G. 87/1” (Aksoyak, 2018), “Mısr-ı vişâle Şâm u Haleb bir konaḳ degül/Dil-ber yolında ‘âşıḳa Bağdād ırāk degül” G. 794/1 (Aksoyak, 2018), “Şādmānam ki yolum düşdi diyār-ı ‘Arab’a/Himmetüm ḳāfilesi geldi yitişdi Haleb’e” G. 1187/1 (Aksoyak, 2018),

“Kuluñ yâ Mısr’a gönder yâ Haleb şehrine sulţānum/Sevād-ı Şām’a dönsün kil-k-i tedbīrümle her yazı” G. 1140/7 (Aksoyak, 2018), 16. yüzyıl şairlerinden Ravzî’nin; “Bir hūb Rūmī didi baña hey ‘Arab ‘Arab/Yirūñ senūñ ne yirdür ayıtdum Haleb Haleb” G. 112/1 (Aydemir, 2007), “Mısr’ı terk eyleyelüm gel beri ey la’li şeker/Varalum seyr idelüm ya Haleb’i ya Şām’ı” G. 603/4 (Aydemir, 2007), Hevayî (ö. 1715)’nin; “Bize ol şūh-ı Tāzī ‘albe ‘albe lüle göndermiş/Haleb’den eylemiş poliçe İstanbul’a göndermiş” G. 70/1 (Çakır, 1998), Nâbî (ö. 1712)’nin; “Murg-ı dil uçdu zabtına tedbīr kalmadı/Şehr-i Haleb’de müddet-i te’hīr kalmadı” G. 826/1 (Bilkan, 1997), “Çıkup bāme Haleb’de naḥline Nābī virüp cilve/Beni şayda açup çeşmin o Şehbā dāme uydurmuş” G. 341/5 (Bilkan, 1997), “Kalmamış ḥüsn-i Haleb köhne dil-ārālıkdan/Dem urur bād-ı revān-baḥş Mesīḥālıkdan” G. 552/1 (Bilkan, 1997), “Tāze-īcād-ı ḥasendür n’ola eylerse kabūl/Tuḥfe-i şehr-i Haleb ḥazret-i Sulţān’a kemer” G. 207/7 (Bilkan, 1997), “Şad ḥüsn ü bahā ile o gül arturup elden/Nābī viricek göñlümi Şehbā’da mezāda” G. 786/5 (Bilkan, 1997), “Nev-nüvişte ḡazelūñ Nābī idüp dest-āvīz/Şu’arā-yı Haleb’e söyle ki ma’zūr olsun” G. 620/7 (Bilkan, 1997), Feyzî-i Kefevî (ö. 1614)’nin; “Çekildi pehlivān-ı rāh-ı ma’nā gitdi sür’atle/Halāb Şuriyye düşmüş bir iki mān ile ḥar kaldı” G. 371/4 (Eflatun, 2003), Nazır İbrahim (ö. 1774)’in; “Bir yirde karar eylemez ‘uşşāk-ı cefā-kār/Geh Şām’a gider ḡahice ‘azm-i Haleb eyler” G. 294/3 (Şengün, 2006), Neylî (ö. 1748)’nin; “Bu şerefdür naẓar-ı ehl-i merāsimde daḥı/Pest iden Mısr’a göre pāye-i Şām u Haleb’i” G. 191/3 (Erdem, 2005), 16. yüzyıl şairlerinden Safayî’nin; “Luṭf-ı ḥüsn içre daḥi gelmedi sen şāha naẓīr/Gerçi seyr itdi şabā Mısr ile Şām ü Haleb’i” N. 7918/5 (Gıynaş, 2017), Rumî’nin “Ol güzeller şāhınuñ ey pīş-bīn/Yoluña olsun fidā Şām ü Haleb” N. 841/3 (Gıynaş, 2017), Hadidî’nin; “Nice sengīn-dil imişsin ki Ḥadidî bedelūñ/Görmedi geşt idüben Rūm’ı vü Şām u Haleb’i” N. 5121/5 (Köksal,

2017), Halepli Edip (ö. 1748)'in; “Künc-i vaṭan olmağla ‘abeş şanma Edībā/Gönlümde ğınā māye-i genc-i Ḥaleb’indir” G. 222/9 (Mum, 2004), “Edībā şīr-i sedy-i māder-i tevfiķi emdim ben/Riḍā’ım şanmasınlar żar’-ı şehbā-yı Ḥaleb’dendir” G. 475/5 (Mum, 2004), “Ṭab’ım gibi bir dürr-i girān-māye Edībā/Zāhir mi olur hīç şadef-i yemm-i Ḥaleb’den” G. 960/5 (Mum, 2004), “Biz Edībā zīnet-i ḥüsn-i bedī’-i naẓm ile/Mülket-i Şehbā’yı reşkīn-sāz-ı Şīrāz eyleriz” G. 630/7 (Mum, 2004), 17. yüzyıl şairlerinden Muhyiddin Kadirî’nin; “Yaradılmamışa düne lā ola bir gün cihān/İns u cīn қabre gire ḥālī қala Mısr u Ḥaleb” G. 21/7 (Dağdelen, 2011), Mehmed Zihnî (ö. 1699)’nin; “Ġam degül zühhād-ı Mısr eylerse andan imtinā’/Reşk ü ḥasret-gerde-i Şām u Ḥaleb’dür perçemün” G. 199/6 (Alptekin, 2007), “Şām u Ḥaleb’e ḥükm edemez nesl-i Hülāgü/Nezzāre-i ebrü vü müjeñ şāmeye şıgmaz” G. 111/3 (Alptekin, 2007), Cesarî (ö. 1829)’nin; “Bir dılbere meyl itdi göñül pek çelebıdır/Mevlūd Mısr Şam diyār Ḥalebī’dir” G. 243/1 (Sezer, 2009), 19. yüzyıl şairlerinden Bahrî’nin, “Bir devāsız derd ile inler bu göñlüm rüz u şeb/Bir kez āh etsem yanar baştan başa Şām u Ḥaleb” G. 21/1 (Stojanovska, 2015) ve Feyzi Halil Bey’in “Bir tıfl-ı şīr-ḥ’ār-ı mecāzī bilür iken/Gör şimdi baña vadī-i semt-i Ḥaleb tutar” G. 9/4 (Yurttaş, 2007) beyitleri, Halep’in çeşitli vasıflarıyla yer aldığı diğerk beyitlerdir.

3.49.4 Sevgilinin güzellik unsurları

On beşinci yüzyıl şairlerinden Karamanlı Aynî, sevgilinin saçı için Şam kelimesini kullanır, “şam” sözcüğünün “akşam, karanlık” anlamlarını da kastederek iham yapar. Şair, sevgilinin Halep şehrinin en güzeli olduğunu söyler:

Dil düşdi Şām-ı zülfüne iy emlaḥ-ı Ḥaleb
Âşüb-ı Türk ü şūr-ı ‘Acem fitne-i ‘Arab G. 42/1 (Mermer, 1997)

Hayalî (ö. 1557), gözleri ceylan gibi olan dilberleri aramaktadır, onları bulabileceği/avlayabileceği en iyi yer ise Halep şehridir:

Ḥayālî çeşmi ceylān dīlrübālar seyrin eylersin
Bu mevsimde şikāra yer mi var şehir-i Haleb'den yeg G. 33/5 (Tarlan, 1945)

Pirizade Mehmed (ö. 1749) Şam ve Halep şehirleriyle sevgilinin ayva tüyleri ve yüzü arasında ilgi kurar. Şam “karanlık, akşam” anlamlarıyla hattın temsilcisi olurken; “süt” anlamındaki Halep, sevgilinin beyaz yüzüyle ilişkilendirilir:

Tahvīl ideli tal‘at-ı ḥüsnüñ ḥaṭ-ı lebden
Naql eyledi dīvāne gönül Şām’a Haleb'den G. 83/1 (Topal, 2004)

Şairin;

Cem‘ olup zülfüne diller heves-i rüyuñ ile
Reh-i Şehbā’ya gider kâfile-i Şām oldu G. 112/3 (Topal, 2004)

beytinde, âşıkların gönülleri sevgilinin yüzüne ulaşmanın arzusuyla saça toplanmıştır. Bu durum Şehba yollarına düşen Şam kafilesine benzetilir. Sevgilinin siyah saçları ile Şam şehri arasında renk bakımından ilgi kurulmuş; Şehba ile sevgilinin beyaz yüzü kastedilmiştir.

Sükkerî (ö. 1686)’nin aşağıdaki beytinde sevgilinin saçları sanki âşığa Şam’ı; yanağı Halep’i göstermektedir:

Baṇa sevdā-yı zülf ü ruḥsārı
Gösterür gibi Şām ile Haleb’i G. 132/2 (Erol, 1994)

Zihnî (ö. ?);

Görelî kand-i lebün şehdini bir tūṭī-i dil
Unudupdur şeker-i Mısr ile Şām u Haleb’i N. 5120/3 (Köksal, 2017)

beytinde, gönül papağanı sevgilinin dudak şekerinin balını gördüğünden beri Mısır, Şam ve Halep şekerini unutmuştur, der.

3.49.5 Kumaş-şiiir tarzı

Halep daha önce bahsedildiği gibi kervanların buluşma noktası, döneminde ticaretin en canlı olduğu şehirlerden biridir. Kumaş ise Halep şehrinin ticari hayatında önemli bir yere sahiptir. Özellikle şehrin kuzeyinde kumaş boyama ve dokuma atölyelerinin çokça yer aldığı bilinmektedir (Raymond, 2018, s. 194).

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Adem Çelebi'nin;

Aldum haber-i kıymet-i kâlâ-yı vişâlũñ
Bildüm ne kumâş olduġın aşlı Halebîdür G. 14/4 (Karakaş, 2010)

beytinde, sevgilinin ne “kumaş” (yaradılış, tıynet) olduğunu anlayan âşık onun “Halebî” olduğunu söyler ki Halep kumaşı oldukça kıymetli ve kaliteli bir kumaştır.

Divan şiirinde Nâbî, Nailî, Sabit ve Şeyh Galip gibi birçok şair şiirlerini kumaş imgesiyle ifade etmiştir. Kurnaz (2007), bu kullanımın en az 16. yüzyılda başlamış olduğunu, Âşık Çelebi'nin Çelebi Mehmed devrinden söz ederken kurduġu; “Binâberîn kâlâ-yı şî'r revâcda ve erbâb-ı nazm ibtihâcda idi.” (s. 620) cümlesinden yola çıkarak söyler.

Nâbî, Halep'ten İstanbul'a gittiğinde orada söylediği şiirler için Halep yadigarı nev-kumaş tabirini kullanır. Şair hem şiirinden kumaş imgesiyle bahsetmiş, hem “tüccarlar” manasındaki “sudageran” sözcüğüyle ticaret merkezi “Halep” ve onun en önemli metalarından “kumaş”ı beytinde anmış, böylece Halep'e ve onun kumaşına gönderme yaptığı gibi kumaş imgesini İstanbul'da söylediği yeni tarz şiirler için kullanmıştır:

Sūdâgerân-ı şehir-i Sitanbul'a 'arz ider
Nâbî bu nev-kumâş Haleb yâdigârıdur G. 153/5 (Bilkan, 1997)

Onay (2016), eskiden türünü ve fiyatını gösteren damgaların kumaşların üstüne vurulduğunu, böylece taklitlerin önüne geçildiği aktarır (s. 268). 17. yüzyıl şairlerinden Sabit, kumaşa uygulanan bu damgadan söz eder. Şair, aşağıdaki beytinde

İstanbul'da Halep damgası taşımayan kumaşlara rağbet edilmediğini söylerken

Halep'te yaşamış Nâbî'nin şiirini kastetmektedir:

Ḳumāş-ı nev-zuhūr-ı ma'rifetden şimdilik Şābit
Bulınmazsa Haleb tamğası İstanbul'da rağbet yok G. 205/8 (Karacan, 1991)

Kurnaz (2007) yukarıda adı geçen makalesinde kumaş imgesinin şiirle birlikte kullanılmasının Nâbî'den sonra yaygınlaştığını ifade eder (s. 620). Halep'te yaşayan Nâbî'nin bu imgeyi kullanmasının ardından onun şiirlerini beğenen ve takip eden şairlerce kumaşın şiir tarzı manasında kullanıldığı gözlemlenmektedir. Hazık (ö. 1763) aşağıdaki beytinde, şiir tarzını git gide Nâbî'nin şiirlerine benzettiğini ifade eder ve şiirinin kumaşına Halep damgası vurmanın yaraşacağını söyler:

Hāzık etdin giderek Nâbî'ye nazmın taklîd
Ḳāle-i şi'rine şâyeste Haleb tamğası G. 199/5 (Güfta, 2001)

Hazık'ı kendisine üstat olarak kabul eden 18. yüzyıl şairlerinden Erzurumlu Zihnî (Kurnaz, 2007, s. 621), Halep kumaşının/bu şiir tarzının takipçi ve uygulayıcılarından:

Zihnî cebî-i şafha-i evrāka hāmemiz
Nev-kāle-i Haleb gibi çok zīver artırır G. 104/5 (Macit, 2001)

Seyyid Vehbî (ö. 1736), Nâbî'nun ruhu, nazmının kumaşını görse idi, sayfundaki yazıları Halep şehrinin ticaret limanı sandım derdi, şeklinde ifade edebileceğimiz aşağıdaki beytinde, şiirini Halep pazarlarındaki kumaş imgesiyle anlatır:

Dir idi rûḥ-ı Nâbî görse Vehbî kāle-i nazmum
Sevād-ı şafhañı bendergeh-i şehr-i Haleb şandım G. 153/7 (Dikmen, 1991)

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Yenişehirli İzzet için Halep kumaşı/bu şiir tarzı çokça görülmüş eskimiş bir tarzdır, onun şiirlerinin kumaşına benzemez:

Beñzemez kāle-i eş'ārumuza
Biz ḳumāşuñ Haleb'in çok gördük G. 80/8 (Özerol, 2013)

Keçecizade İzzet Molla (ö. 1829), kendi şiirlerinin Nâbî'nin şiirlerinden daha güzel olduğunu iddia ederken, şiirinin yeni kumaşının Halep kumaşına benzemediğini dile getirir:

Güfte-i Nâbî ile nazm-ı belîgüm bir midür
Nev-perend-i tab'uma beñzer mi kâlâ-yı Haleb G. 24/6 (Ceylan & Yılmaz, 2005)

Katibzade Sakıb (ö. 1716/17)'ın; “Müsâvîdür muhakkiqla muqallid nezd-i nâ-dânda/Ki yek-sândur metâ'-ı Hind ü kâlâ-yı Haleb şimdi” G. 561/4 (Kırbyık, 2017) beyti de bu başlık altında değerlendirilebilir.

3.50 Hanya

Girit adasının en önemli şehirlerinden Hanya'ya, Hanyalı Nurî (ö. 1815);

Hüccet-i hikmet ile âb u hevâsı şahid
Ki leñâfetde Girîd içre 'Aden'dir Hanya G. 489/7 (Aydın, 2009)

beytinde yer verir. Hanya'nın Girit içerisinde Aden gibi olduğunu söyleyen şair şehrin havasının ve suyunun güzelliğine işaret eder. Nurî;

Bunda neş'et eder ey sâkî 'aķık-i seyyâl
Kahve-i bâde-i gül-renge Yemen'dir Hanya G. 489/4 (Aydın, 2009)

beytinde, ey saki, akışkan olan inci burada ortaya çıkar; Hanya, gül renkli şarabın Yemen'idir; der. “Kahve” sözcüğünün ilk anlamı sözlüklerde “şarap, içilecek şey olarak verilir. Hanyalı Nurî, akan akik ile Girit'in gül renkli şarabını kastetmiş, akik ve kahvesiyle meşhur olan Yemen'e bu benzetme doğrultusunda yer vermiştir. Akik ve kahve için Yemen ne ise, şarap için de Hanya odur. Şair;

Tokad ederse eger Kânî ile fahr etsin
Seniñle ede Girîd'iñ de Nûrî Hanya'sı G. 549/17 (Aydın, 2009)

beytinde, Tokat'ın şair Kanî ile, Girit'in Hanya'sının da kendisi ile övünmesi gerektiğini dile getirir.

Şair;

Menba‘-ı zümre-i erbāb-ı suhendir Hanya
‘Andelīb-i suheniñ rûhına tendir Hanya G. 489/1 (Aydın, 2009)

beytinde ise Hanya’yı söz erbabının kaynağı ve söz bülbülünün ruhuna beden olarak niteler.

Aşkî Mustafa (ö. 1871);

Var ise düşüp ‘Aşkî bu Hanya-yı Girîd’e
Beytû’l-hazen oldu dile kırtar anı Mevlâ G. 39/5 (Yapa, 2007)

beytinde, Hanya’yı hüznler evi olarak nitelerken, 18. yüzyıl şairlerinden Hanyalı Kamî;

‘İbâdet ‘add olunur uyhumuz daği Kāmî
Ki Hanya’mız gibi arz-ı ribâtimiz vardır G. 49/5 (Akyol, 2020)

beytinde, Hanya gibi bir yere sahip oldukları için uykularının dahi ibadet addolunduğunu söyler.

Hanyalı Nurî (ö. 1815)’nin; “Ümîdim var ‘ināyet dergeh-i Hünkâr’dan Nûrî/Girîd’iñ Hanya’sından Konya’ya bir ‘arz gönderdim” G. 404/5 (Aydın, 2009) ve “Dağı kundağdadur o tıfl-ı Girîd olmazsa/Hayli kundağ bırakır Kal’a-yı Hanya tutuşur” G. 124/3 (Aydın, 2009) beyitleri Hanya’nın yer verildiği diğer beyitlerdendir.

3.51 Hayber

3.51.1 Şehir tarihi

İsminin, kurucusu Hayber b. Kāniye b. Mehlâîl’den geldiği rivayet edilen ve yedi ayrı kaleden oluştuğu (Hamidullah, 1998) bildirilen Hayber şehri, Medine’den Suriye’ye giden yol üzerinde bulunan bir vaha (Grohmann, 1987, s. 384) olarak tanımlanır. Grohmann’ın Yakut’tan aktardığına göre, şehrin kelime anlamı burada

ikamet eden Yahudilerin lehçesinde “hisar-kale” anlamına gelmektedir (1987, s. 385).

Hayber’in İslam tarihî açısından önemi 628 yılında, bizzat Hz. Muhammed’in yönettiği Hayber Gazvesi dolayısıyladır (Hamidullah, 1998). El-Belazurî (2013), Hayber fethini ravilerden şu cümlelerle aktarır:

Rasûlullah (s.a.s), yedinci yılda Hayberlilere karşı savaşa çıktı. Hayber halkı, Hz. Peygamber’e karşı koydular, kendisini oyaladılar ve Müslümanlarla savaştılar. Rasûlullah (s.a.s) onları, bir aya yakın bir süre muhasara etti. Sonunda Hayberliler, hayatlarının korunması, çoluk çocuklarının bırakılması şartıyla, Hayber’den çekilip gitmeyi ve topraklarını, altın ve gümüşlerini, üzerlerindeki hariç, elbise ve silahlarını Müslümanlara bırakmayı ve hiçbir şeyi saklamayacaklarını kabul etmek suretiyle Hz. Peygamber ile sulh yaptılar. Hayberli Yahudiler, bu şartları kabul ettikten sonra, Rasûlullah’a (s.a.s) şu teklifte bulundular: “Biz toprağı işlemeyi ve hurma yetiştirmeyi biliriz; bundan dolayı bizi, yerimizde bırak... Ben, İbn Şihab’a Hayber fethini sordum. O bana, Rasûlullah’ın (s.a.s) Hayber’i, zor kullanarak savaştan sonra fethettiğini söyledi. Hayber, Allah’ın Rasûlüne (s.a.s) fey olarak verdiklerinden olup Rasûlullah (s.a.s) onu, beşe böldükten sonra Müslümanlar arasında taksim etti. Hayberliler, topraklarını bırakıp gitmek üzere kalelerinden çıktılar. Bu sırada Rasûlullah (s.a.s), yarıcılıkla ortaklık yapmayı onlara teklif etti. Onlar da bunu kabul ettiler. (s. 25)

Yahudiler Hayber’de Hz. Ömer’in halifeliğine kadar kalabilmiştir (Hamidullah, 1998). Yahudilerin sonradan kısmen Hayber’e döndüğü ifade edilirken, 19. yüzyıl başında burayı ziyaret eden seyyah Burckhardt, şehirde bir tane bile Yahudi’ye rastlamadığını bildirir (Grohmann, 1987, s. 386).

Birçok kalenin bulunduğu Hayber’de, kalelerin en büyüğü olan Kamûs, Hz. Ali’nin olağan üstü çabasıyla fethedilir (Hamidullah, 1998). Hayber şehrinin yer aldığı beyitlerin büyük bir kısmında, Hz. Ali’nin Hayber Gazvesi’nde gösterdiği bu gayretler ve kahramanlıklardan söz edilir. Bunun yanı sıra, Hz. Ali’nin kılıcı Zülfikar ve Hayber, sevgilinin bazı güzellik unsurları ile birlikte anılır.

3.51.2 Hayber'in fethi ve Hz. Ali

Nesimî (ö. 1404-05);

Munda îmāna gelmeyen bulmadı sırr-ı Aḥmed'i
Şāh 'Alī gerek velī tā ki yığa bu Ḥayber'i G. 441/8 (Ayan, 2014)

ve

Ḥaydar bigi sen Ḥayber-i şirki yaḥamazsan
Bu 'arşada bil ki şeh-i merdān olamazsan G. 342/3 (Ayan, 2014)

beyitlerinde, Hz. Ali'ye, "Şah" ve aslan anlamına gelen "Haydar" lakaplarıyla yer verir ve Hz. Ali'nin Hayber kalesini ele geçirmesine atıfta bulunur. Şair, Hayber'in müşriklerin elinde bulunduğu dönemi hatırlatarak, Hz. Ali gibi, şirk Hayber'ini yakamazsan, bu meydanda mertlerin şahı olamazsın, demiş ve Hz. Ali'nin bir diğer lakabı "şâh-ı merdan"ı zikretmiştir.

Ravzî (ö. 1600'den sonra);

Vardum kapuḥa gördi 'adū kopdı yüregi
Güyā ki geldi Şîr-i Ḥudā Ḥayber üstine G. 486/2 (Aydemir, 2007)

beytinde, düşmanların kendisini gördüğünde korktuklarından söz ederken, kendisini Hayber üstüne giden Allah'ın aslanına, Hz. Ali'ye benzetir.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Günahkâr;

Ḥayder ki yıkdı bābını Ḥayber ḥişārınuñ
Gösterdi cümle 'āleme cūd ü şecā'ati G. 70/22 (Atik, 2010)

beytinde, Haydar'ın Hayber hisarının kapısını yıkmasından söz ederek, Hz. Ali'nin şehrin en büyük kalesini ele geçirmesine ve Hayber kalesinin kapısını kırarak kalkan gibi kullanmasına dair rivayeti hatırlatmıştır.

Feyzî-i Kefevî (ö. 1614);

Ḳal'a-yı ğam ne kadar berk ise Ḥayber-vārī
Dest-i luṭfuñ koparur ya beni Ḥayder-vārī G. 381/1 (Eflatun, 2003)

beytinde, gam kalesi Hayber kalesi kadar sağlam dahi olsa, lütuf elin, Haydar gibi beni bu gam kalesinden koparır diyerek, Hz. Ali'nin kale kapısını kırma hadisesine atıfta bulunur.

Benzer bir hayali Hasan Rıza (ö. 1890)'nın;

Çoparup Hayber'in evvâbını kal' itdi şavletle
Muhaqqak Tañrı arslanı Cenâb-ı Murtaza geldi G. 150/14 (Karaman, 2009)

beytinde, ve Himmetzade Ahmed (ö. 1829)'in;

Bâb-i Hayber'den tefekkür kıl anıñ her kudretin
Gör o şîr-i Haqq'ı kim merd-i şecâ'atdır 'Alî G. 77/5 (Maleky, 2012)

beytinde görürüz. Hz. Ali'den "cenab-ı Murtaza" ve "şîr-i Hakk" lakablarıyla söz eden şairler, Hz. Ali'nin Hayber kalesinin kapısını kırarak yok etmesinden söz ederken onun gücüne ve mertliğine atıfta bulunurlar.

Şeyh Galip (ö. 1799);

Merdânelik aşâleti meydânda bellidir
Hayber günü babasını kim şordu Düldül'ün G. 207/6 (Okçu, 1993)

beytinde, "merdanelik", "Hayber" ve "Düldül" sözcükleri ile Hz. Ali'nin Hayber'in fethi esnasında savaş meydanında gösterdiği cesaret ve kahramanlıklardan söz eder.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Sadi Karabağî;

Almış ele Zü'l-fikâr Düldül'e olmuş süvâr
Kimdi bu şîr-i Hüdâ feth kılub Hayber'i⁴³ G. 161/5 (Bal, 2012)

beytinde, "şîr-i Hüdâ" olarak söz ettiği Hz. Ali'nin eline Zülfikar'ı alarak ve atı Düldül'e binerek Hayber'i fethettiğini anlatır.

Osman Şems (ö. 1893);

Feth olur Hayber-i ma'nâ-yı sühan tâ bize kim
Hâmeniñ bāriq-i tīg-i dü-zebānın çekeriz G. 313/3 (Yıldırım, 2013)

⁴³ Vezin bozuk.

beytinde, iki dilli kalemini, Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar'a benzeterek, söz manasının Hayber'ini fethetmekten bahsetmiş; tarihî bir hadiseye gönderme yaparak kılıca benzettiği kalemiyle mana kalelerini ele geçişini anlatmıştır. şair;

Olursa şal'a-i şayber hicāb-ı şaflet eger
İder şikeste anı pençesiyle şaydar-ı 'aşķ G. 380/2 (Yıldırım, 2013)

beytinde, Hayber kalesinin gaflet ile örtölmesi durumunda aşķ Haydar'ının/aslanının pençesiyle onu kıracağını dile getirir. Gönöl ile Hayber kalesi arasında bağlantı kuran Osman şems, Hz. Ali'nin Hayber kalesi fethine ve kale kapısını kırışına atıf yapar.

Zatî (ö. 1547)'nin; "Bāb-ı řayber gibi cānā yüregi řalkuñ řopar/Nīze-i řıřmı ele ko'l çeřm-i řayder-ceng alır" G. 281/2 (Tarlan, 1967), Süheylî (ö. 1633-34'ten sonra)'nin; "Řalb-i düşmen ger ola řal'a-i řaybervārî/Tāb-ı āhumla yıķam ben anı řaydervārî" G. 320/1 (Harmancı, 2007), Azmizade Halletî (ö. 1631)'nin; "Āhen-dil olsa ger der-i řayber gibi 'adū/Bāzū-yı bařt u devleti virmez yine emān" G. 73/5 (Kaya, 2003), Lütfi (ö. 1787)'nin; "Çok gebri 'anīd eyledi īmāna teřebbūs/řaydar yüzine řal'a-i řayber açılınca" G. 85/5 (Dolat, 2014), Abdullah Sermest (ö. 1882)'in; "Hestî-i řayber'de fikri řod-pesendīdir Yeřūd/Fātih-i řayber gerek bir nefis Müslimān olur" G. 19/5 (řahin, 1999), Cesarî (ö. 1829)'nin; "Ey Cesārî özüñe mesken idi derler anı/Özge cāy ü vařan řal'a-yı řayber ü řanber"⁴⁴ G. 193/5 (Sezer, 2009), Ařķî Mustafa (1871-77?)'nin; "řayāl ü řāba beñzer gerdiř-i 'ālemden āzād ol/Ledün řamrın içüp feth etdi řaydar řayber'i sākî" G. 535/10 (Yapa, 2007), Nigarî (ö. 1885)'nin; "řātırıma gelmez fikr-i müşkilāt/Zirā zahīrimdir Fātih-i řayber" G. 184/2 (Bilgin, 2003), "Řal'a-i der-bendi açmaz merd tenhā kim bunu/Bāb-ı řayber'den řorun řāhib-dildir açan" G. 530/4 (Bilgin, 2003) ve Osman

⁴⁴ Vezin bozuk.

Şems (ö. 1893)'in; “Münkirān bāb-ı velāyetde ider çok güft u gū/Dāstān-ı kal' u kam'-ı bāb-ı Hayber olmasa” G. 610/22 (Yıldırım, 2013) beyitleri bu başlık altında anılabilir.

3.51.3 Sevgili ve âşık ile ilgili benzetmeler

Cem Sultan (ö. 1495)'in;

Ebrūsı Hayber'inde olurdu Emīr-i Şām
Hindū-yı hāle çekmese ger Zū'l-fiķār zūlf G. 32/5 (Derdiyok, 1994)

beytinde, sevgilinin beni siyah rengi dolayısıyla Hintli olarak anılırken saçları şeklen Zülfikar'a, kaşları Hayber'e/Hayber kalesine benzetilir.

Cenabî (ö. 1561-62);

Açılmaz üstüme bir dem işigün taşı da olsam
Dil-i senginün ey meh-rū meger kim bāb-ı Hayber'dür G. 43/3 (Kesik, 2018)

beytinde, sevgilinin âşığa hiç açılmayan taş kalpli gönlünü ancak Hz. Ali'nin gücüyle kırılan Hayber kapısına benzetir. Şair;

Umaram kim açam 'aşkuñ kapusın
Ki himmetle açıldı bāb-ı Hayber G. 75/4 (Kesik, 2018)

beytinde ise, Hayber kapısının himmetle, manevi bir güçle açıldığını hatırlatarak kendisi de aşkın kapısını açabilmeyi diler.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Sadi Karabağî;

Peyveste olmak ister kaşınla tāk-ı Hayber
Yā kaţ'-ı Zū'l-fiķār'ı yā seyr-i Düldül ister G. 58/7 (Bal, 2012)

beytinde, Hayber'in takının/kemerinin sevgilinin kaşlarına erişmek istediğinden söz ederken;

Düşende yādıma her dem nigār-ı Zū'l-fiķār-ebrū
Göñül şehri uçub Hayber kimi bağrum yarulmaz mı G. 139/3 (Bal, 2012)

beytinde, sevgilinin kılıç gibi keskin olan, âşıkların canlarını alan kaşlarını
Zülfikar’a, âşığın yaralarla dolu gönlünü Hz. Ali’nin harap ettiği Hayber kalesine
benzetir.

Nigarî (ö. 1885);

Nigārî dāmenin tut hāk-i pāyin öp ki merdāna
Yed-i Ḥayber-güşādır fātih-i dīdārdır sevdā G. 5/9 (Bilgin, 2003)

beytinde, sevdanın eteğini tut; ayağının toprağını öp, çünkü o mertler için Hayber’i
açan eldir, der. Şair, devamında sevgilinin göz, saç, yanak ve dudak gibi güzellik
unsurlarının âşıklar üzerinde bıraktığı etkilerden söz ettiği gazelinin aşağıdaki matla
beytinde, sevgilinin bulunduğu yerden bir serverin geldiğini ve bir hücumla bin
Hayber’i fethettiğini söylerken, âşıkların gönüllerini Hayber kalesine benzetir:

Ser-menzil-i dilberden geldi yine bir server
Bir kerre hücum itdi feth eyledi biñ Ḥayber G. 168/1 (Bilgin, 2003)

Nigarî;

Gönlüm nice kār itmiş zülfünde karar itmiş
Tutmuş reh-i Kerrār’ı almış yine bir Ḥayber G. 258/6 (Bilgin, 2003)

beytinde, âşığın gönlünün sevgilinin saçlarında bulunmasını, Hayber kalesini almaya
benzetir.

Ahmed Badî (ö. 1908);

Zü’l-fiķār-ı ebruvānuñla ḥarāb itdūñ şehā
Sīne-i ‘uşşākı döndürdūñ ḥişār-ı Ḥayber’e G. 146/2 (Okmak, 2008)

beytinde, sevgilinin kaşlarını Zülfikar’a, bu kılıçla yaraladığı âşıkların sinelerini
Hayber hisarına benzetir ve sevgilinin Zülfikar kılıcı gibi olan kaşlarıyla yaraladığı,
âşıkların sinelerini Hayber hisarı olarak nitelendirir.

3.52 Hemedan

3.52.1 Şehir tarihi

Ervend dağının eteğinde, Kazvin, Kirmanşah ve Bağdat yolu üzerinde ve Mezopotamya'dan Kafkasya'ya, Horasan'a ve Türkistan'a giden ticaret yolunun geçtiği mevkide bulunan, uzun bir geçmişe sahip Hemedan şehri; İran'ın en eski şehirlerinden biridir. Şehrin ismi, Asur hükümdarı I. Tiglat Plasar'ın çivi tabletlerinde Amadana, I. Dârâ'nın "Bisütun" kitabesinin Farsça kısmında, eski Fars dilinde "toplantı yeri" manasına gelen Hagmatana, Herodot'ta Agbatana, Batlamyus'ta Ekbatana, Arap müelliflerin eserlerinde Hamazan şeklinde geçer (Bala, 1987, s. 420).

Ünlü tarihçi Herodot'a göre Hemedan, Kral Deiokes tarafından milattanm önce yedinci yüzyılda Med İmparatorluğu'nun başşehri olarak kurulmuş ve sonrasında Ahamenî hânedanının gerçek kurucusu kabul edilen II. Kyros (MÖ 559-530) tarafından yazlık başşehir olarak kullanılmıştır. Ahamenî saltanatına son veren İskender'in askerî üs olarak kullandığı şehir, İskender İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra, milattan önce üçüncü yüzyılda Arsaklı hanedanının başşehri olmuştur (Yazıcı, 1998). Sasanîler devrinde, eski ehemmiyetini kaybederek hükümdarların merkez olarak kullandıkları bir şehir olmaktan çıkar (Bala, 1987, s. 421).

Nejabati (2014)'nin Muhammed b. Yahya Belazürî'nin *Fütühü'l-buldân* adlı eserinden aktarıldığına göre, Hemedan'ın Araplarca ele geçirilmesi, 643'te Cerir b. Abdullah'ın Hemedan'a giderek sulh yoluyla şehri teslim almasıyla gerçekleşir fakat kısa bir süre sonra halkın isyan etmesi sonucunda şehir savaşıarak ele geçirilir (s. 4). Ziyarî, Büveyhî ve Benî Kâkûye hanedanları tarafından yönetilen Hemedan, 1029

senesinde Oğuzlar, 1101 senesinde Selçuklular tarafından tahrip edilir (Yazıcı, 1998).

Irak Selçukluları'nın 12. yüzyılın ilk yarısında başşehri olarak medrese ve camilerle donatılan şehir, Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un Hârizmşah Alâeddin Tekiş'e yenilmesi üzerine 1194'te Hârizmşahlar'ın hâkimiyeti altına girer ve 1221'de Cebe Noyan kumandasındaki Moğol ordusu tarafından yağma edilir (Nejabatı, 2014, s. 4). Moğollar tarafından ele geçirildikten sonra, Hülâgû Han tarafından Alamut Kalesi'nin zaptı ve Bağdat'ın işgali için giriştiği savaşlarda bir üs olarak kullanılmış, İlhanlılar döneminde yeniden eski parlaklığını kazanmaya başlamıştır. Şehir, İlhanlılar'dan sonra sırasıyla Celayirliler, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevîler'in hâkimiyeti altına girer (Yazıcı, 1998).

Şehir 1469'da, Akkoyunlu Uzun Hasan'ın oğlu ve Fatih Sultan Mehmed'in damadı Uğurlu Mehmed Bey'in yönetimindedir (Bala, 1987, s. 423). Safevî hâkimiyeti altında iken birkaç kez Osmanlı orduları tarafından ele geçirilen Hemedan, Kanunî Sultan Süleyman devrinde, İbrahim Paşa tarafından Osmanlı topraklarına dâhil edilir (Yazıcı, 1998). Evliya Çelebi (2000), Hemedan'ın Hazret-i Ömer'den itibaren meydana gelen fetih silsilesini şöyle anlatır:

Evvelâ ba'de hicreti'n-Nebeviyye sene 28 târîhinde Hazret-i Ömer hilâfetine bu kal'a-i Hemedân'ı ashâb-ı güzînden Hazret-i Sâriyetü'l-cebel dest-i Havâric'den darb-ı kahr ile feth etmiştir. Yine melâhide istîlâ edüp sene 244 târîhinde Hârûnu'r-Reşîd feth etmiştir. Hulâsa-i kelâm niçe bir derd [ü] beladan girüde kalmış bir şehr-i Hemedân'dır. Âhir sene 940 târîhinde Süleymân Hân asrında Koca İbrâhîm Paşa emân ile feth edüp miftâhların Süleymân Hân'a îsâl eyleyüp eyâlet-i Hemedân mîr-i mîrânlığ-ı Âl-i Osmân oldu. (s. 207)

Bu fetih sonucu, şehirde Osmanlı hâkimiyeti tam manasıyla kurulamaz. Uzun bir süre Osmanlı-Safevî mücadelelerine sahne olan Hemedan, 18. yüzyıldan itibaren Rusların da saldırılarına maruz kalır ve 1724 yılında Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından ele geçirilir (*Tarih-i Asım*'dan aktaran Nejabatı, 2014, s.

24). Hemedan, 1730 yılında tekrar Safevî egemenliği altına girdikten sonra 1732’de Irak Seraskeri Ahmed Paşa’nın II. Tahmasb’ın ordusunu yenmesi ile tekrar Osmanlı’ya geçmiş fakat yapılan barış antlaşmasıyla artık tamamen İran hâkimiyeti altına gitmiştir. Dünya Savaşı sırasında Rus ve İngiliz işgalinde kalan şehir; savaş sonrasında İngilizler tarafından İran’a bırakılmıştır (Yazıcı, 1998).

Şiirlerde Hemedan, sürmesi ve “heme dâni” sözüyle yapılan cinaslar ile karşımıza çıkar.

3.52.2 Sürme

Hemedan, İsfahan gibi sürmesi ile meşhur şehirlerdendir. 17. yüzyıl şairlerinden Hulvî’nin;

Görüp hâkikat-ile dîdeler olur rûşen
Olnca hâk-i deri gözde sürme-i Hemedân G. 219/3 (Yavuz, 2012)

beytinde, sevgilinin ayağının tozunun Hemedan sürmesi gibi olduğu söylenir.

Seyyid Vehbî (ö. 1736), yüzünü sürdüğü dergâhın/eşiğin toprağını Hemedan sürmesine benzetir:

Bir âsitâne yüz sürerüz biz ki Vehbiyâ
Toprağı sürme-i Hemedan’dan haber virür G. 62/5 (Dikmen, 1991)

Vesîm (ö. 1760)’in, Osmanlı Devleti’nin Hemedan şehrinde verdiği mücadeleye düşürdüğü tarihi burada anmak yerinde olacaktır. Şair;

Oldu bu mışra‘-ı ber-ceste Vesîmâ târîh
Sürme kıldı Hemedân’ı kadem-i ‘âlî-ceyş⁴⁵ T. 10/10 (Tuğluk, 2007)

beytinde, Hemedan’ın ünlü sürmesini hatırlatarak, Osmanlı’nın yüce ordusunun şehre adım atmasından, girişinden bahseder.

⁴⁵ H. 1121

Kâmî (ö. 1805)'nin “Nā-dānī-i esrār-ı hürûf ‘ayn-ı kuzâta/Kül olmuş idi çekmese kühl-i Hemedân” G. 223/6 (Yazıcı, 2017) beyti de burada anılabilir.

3.52.3 Mekân olarak Hemedan

Halepli Edip (ö. 1748?) Hemedan’a, alçakların/kötü tabiatlıların hepsi anlamına gelen “heme dānī” sözü ile cinas-ı tam sanatıyla şiirinde yer verir:

Menhūm-ı ferāh olmadı gitdi heme dānī
Bāzīçe şanır fitne-i mülk-i Hemedân’ı G. 2032/2 (Mum, 2004)

Şair;

Bī-ğayret-i dīn gāret-i emvāl için ancak
Leşker çeken oldu heme dānī Hemedân’a G. 1316/6 (Mum, 2004)

beytinde, din için değil; sadece mal ve mülk talan etmek için Hemedan’a asker gönderenlerin hepsinin alçak olduğunu ifade eder.

Valî (ö. 1696), aşağıdaki beytin alındığı gazelinde; sevgilinin çene çukurunu İsfahan elmasına, gösterişini ve yürüyüşünü Genceli ve Şirvanlılara, kaşlarını Horasan kılıcına benzetir. Gazeldeki;

Bilmedük şīve mi var fenn-i cefā-kārında
‘İlm-i nāzuñ ‘aceb üstād-ı Hemedānīdür G. 103/9 (Koncu, 1998)

beytinde ise sevgiliden, âşığa cefa etme konusunda her türlü yolu bilmesi ve naz ilmine vakıf olmasından dolayı ilim ve kültür şehri Hemedan ile birlikte bahseder. Sevgili naz ilminde o kadar ustadır ki, âdeti bu konuda Hemedanlı bir üstattır. Bu noktada 17. yüzyıl şairlerinden Dimetokalı Vahdetî’nin bir kasidesinde geçen;

Gerçi bu bahş e rızā virmedi kısm-ı ‘ulemā
‘Ulemā didim ise şanma huzūr-ı Hemedān K. 6/8 (Öztürk, 2006)

beyti anılabilir. Vahdetî beytinde, Hemedanlı âlimlerin mertebesinin yüksekliğini vurgular.

3.53 Herat

Afganistan'ın batısındaki Herirud ırmağının kenarında kurulmuş; 652 yılında Müslümanların eline geçen Herat şehri, kültür ve sanat açısından büyük ehemmiyete sahiptir ve Timur döneminde ortaya çıkan Herat ekolü ile Osmanlılar'dan Babürlüler'e kadar bütün İslam sanat merkezlerini etkilemiştir (Uslu, 1998). Buraya Herev de denir.

Herat şehrine Yetîm (ö. 1553), *Menâzilü's-sâ'irîn* adlı eserin yazarı Heratlı mutasavvıf Hâce Abdullah Ensârî (Arpaguş, 2007)'yi, yani "pir-i Herat"ı anarak yer verir:

Rûm'dan dervîşini bir cezbeyile celbdür
Şeyh-i hâk-i Pârs u pîr-i Herât'umdan ümîd G. 31/5 (Aktaş, 1996)

Beyitteki tasavvufî terimler "dervîş", "pir", "cezbe" ve "şeyh" arasında tenasüp vardır.

Mehmed Zihnî (ö. 1715);

Cümleye tîğ-i Horāsānî-i gamzeñ gâlib
Beñzemez sâ'irine emti'a-i şeh-r-i Herev G. 263/4 (Alptekin, 2007)

beytinde, sevgilinin Horasan kılıcı gibi olan gamzesinin herkese galip geldiğinden söz ederken, Herev şehrinin malının diğerlerine benzemediğini söyler. Beyitte Horasan bölgesi şehirlerinden Herat'a "Herev" adıyla yer verilirken, bu söyleyiş çoğunlukla "Herevî" şeklinde, Heratlı manasına kullanılmaktadır.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Aşkî Mustafa;

'Aşkdan şūrîde var mı ben gibi 'âlemde gez
Hep Semerkand u Herât u hem Hicâz u mülk-i Rey G. 517/4 (Yapa, 2007)

beytinde, aşk yüzünden kendisi gibi perişan olan kimsenin cihanda bulunmadığını söylerken, Semerkant, Hicaz ve Rey şehri ile birlikte Herat'ı anar.

3.54 Hersek

Neretva nehri havzasında bulunan Hersek, Osmanlı hâkimiyetinin ilk yıllarında bir sancak iken, 1580’de Bosna’nın beylerbeyilik olması üzerine Hersek sancağı adıyla Bosna’ya bağlanır (Djurdjev, 1992). 16. yüzyıl şairlerinden Hasan Ziyaî;

Beglügüm varur kabā cem ‘ine mîrem gūyā⁴⁶
Rūmili’nde baña sancak virilmiş Hersek G. 229/2 (Gürgendereli, 2002)

beytinde, kendisini Hersek sancağının beyi olarak hayal ederken;

Seyr ider ağıyar ile tenhāca Hersek illerin
Beñzer ol āhū maḥabbet eylemişdür her sege G. 412/4 (Gürgendereli, 2002)

beytinde, sevgilinin rakip ile başbaşa Hersek’i gezip dolaştığından söz ederek, ceylana benzeyen güzelin sanki her köpekle dostluk ettiğini söyler. “Hersek” ve “her seg” sözcükleri arasında cinas-ı tam yapan şair, ceylanların köpekler tarafından avlanmasına da atıfta bulunur.

İbrahim Tırsî (ö. 1766-67);

Bār-gîr-i Hersek’üm var aqsadı kıç ayağı
Miḥ degdi zann iderdüm inmiş meger karkuş G. 91/2 (Yılmaz, 2017)

Ben egerde gördüğüm luṭfı semerde görmedüm
Bār-gîr-i Hersek’ün vaż’ını ḥarda görmedüm G. 131/1 (Yılmaz, 2017)

Hîç binici olmayan çapkun tavarı n’eylesün
Hersek’ün beygirleri varken ḥimârı n’eylesün G. 157/1 (Yılmaz, 2017)

beyitlerinde, Hersek beygirlerinden söz eder. Bir Hersek beygirinin olduğunu ve onun karkuş hastalığına yakalandığını aktaran şair, Hersek beygirlerini merkeplerden üstün gördüğünden bahseder.

⁴⁶ Vezin bozuk.

3.55 Hucend

3.55.1 Şehir tarihi

Maveraünnehir'in en meşhur şehirlerinden Hucend şehri (Şemsettin Sami, 1891, s. 2023), kuzeybatı Siriderya Nehri'nin orta kesiminde, Taşkent'in 150 km güneyinde ve Fargana vadisinin girişine yakın bir bölgede yer almaktadır. 14. yüzyıl Çin kaynaklarında Hu-chan ve Hu-jan şeklinde adlandırılan şehrin geçmişi milattan önce beşinci yüzyıla dayandırılmakta ve Büyük İskender'in mevcut kenti kuşatan İskenderiye isimli bir şehir inşa ettiği bilinmektedir (Hitchins, 2009). Bu dönemden yedinci yüzyılda meydana gelen Arap kuşatmasına kadar şehrin tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur.

Emevîler, Yezid b. Muaviye'nin halifeliği zamanında şehre sefer düzenlemiş fakat bu hareket başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Halife Haccâc döneminde şehir vergiye bağlanmış, Horasan valisi Said b. Amr el-Haraşî önderliğinde 722 senesinde asker ve asilzadelerin tamamı kılıçtan geçirilerek şehrin fethi tamamlanmıştır (Kurtuluş, 1998). 819-1005 yılları arasında Samanîler'in egemenliğinde olan Hucend'de ekonomik ve kültürel bir canlanma yaşanır. Orta Asya ticaret yollarının kavşağında elverişli bir konumda bulunması; kuzeybatıda Semerkant, kuzeyde Taşkent'e komşuluğu ve doğuda Fargana vadisi civarındaki üzüm bağları ve bahçelere yakınlığı şehrin kalkınmasına katkı sağlar (Hitchins, 2009).

Hucend şehri üç bölümden oluşmaktadır. Bunlardan biri “كه‌ن دژ” “Kohandej” şeklinde adlandırılan hapishanenin bulunduğu kısımdır. Ana camiye barındıran ve bir surla çevrilmiş olan şehrin en eski iç kısmı “Şehrestan” “شهرستان”, sarayın bulunduğu ve bir duvarla korunan dış kısım “Rebat” “رباط” olarak adlandırılır (Hitchins, 2009).

Şehir, Karahanlı hükümdarı Arslan İlig tarafından 11. yüzyılın başlarında ele geçirilir. Yüzyılın ortalarında Karahanlılar'ın ikiye ayrılması üzerine Hucend, Batı

Karahanlı Devleti sınırları içerisinde kalır (Kurtuluş, 1998). 1219 senesinde Moğolların eline geçen bölge, 1503'te Özbek hanı Şeybanî'nin şehri almasına dek Çağataylılar ve Timurluların yönetimi altında kalmıştır (Hitchins, 2009). Bu yüzyıldan itibaren hakkında çok fazla bilgiye ulaşılamayan Hucend şehri, 19. yüzyılda Hokand Hanlığı sınırlarına dâhil olur.

Babür (2000) Hucend'i şu cümlelerle anlatır:

Hocend, Endican'dan garba doğru yirmi beş yığaç mesafede bir kasabadır. Hocend ile Semerkand'ın arası da yirmi beş yığaçtır. Eski şehirlerdendir. Şeyh Maslahat ve Hoca Kemâl Hocendlidirler. Meyvası fevkalâde güzel olur. Narı, iyiliği ile meşhurdur. Semerkand elması (sib-i Semerkand) dedikleri gibi, Hocend narı (enar-ı Hocend) da derler. Fakat bu sıralarda Merginan'ın narı daha iyidir. Kurganı yüksek bir yerdedir. Seyhun nehri, şimalden akar ve kurgandan bir ok atımı kadar uzaktadır. Kurgan ile nehrin şimalinde, Mutugıl (Munu-gıl) adlı, bir dağ vardır. Burada firûze ve diğer mâden ocakları bulunur. Bu dağda yılan pek çoktur. Hocend'in av ve kuş avlayacak yerleri çok iyidir. Ak geyik, geyik, sülün ve tavşan çok bulunur. Havası sıhhatе çok muzirdir ve sonbaharda sıtması çok olur. Rivayete göre, serçeyi bile sıtma tutarmış. Havasının fenalığına sebep, şimâldeki bağlar olduğunu söylerler. (s. 6)

Hucend şehri gazellerde, Farsça şiirin en önemli temsilcilerinden Kemal-i Hucendî (ö. 1389), bülbül ve ahu ile anılmaktadır.

3.55.2 Kemal-i Hucendî

Hucend şehrinde doğan şair Kemal-i Hucendî, aynı zamanda tanınmış bir şeyhtir. Gençliğinde hacca gitmiş ve dönüş yolunda Tebriz'e yerleşmiştir. Burada birçok mürit edinen şeyh, bölge yöneticileri ile iyi ilişkiler kurar ve bu ilişkileri sonucunda kendisi için tekke yaptırılır ve giderleri karşılanır (Şahinoğlu, 2002).

Şairin gazelde Sa'di-i Şirazî ve Hümmam-ı Tebrizî'yi taklit ettiği, çağdaşı Hafız-ı Şirazî ile dostluk kurduğu bilinmektedir (Şahinoğlu, 2002). *Kamusü'l-Alam*'da Hafız-ı Şirazî ile birbirlerine şiirlerini gönderdikleri ve her birinin diğerini takdir ettiği kaydedilir (Şemsettin Sami, 1896, s. 3886). Türk divan şairlerinden

Ahmed Paşa, Şeyhî ve Zatî, Kemal-i Hucendî'den etkilenmiştir (Dilçin, 2011, s. 436). Bu şairler dışında kendisine nazireler yazan ve gazellerinde şahsına çoğunlukla iham yoluyla göndermeler yapan birçok şair vardır. Şairler Kemal-i Hucendî'ye, onu üstat kabul ederek şiirlerinin üstadın şiirinin seviyesine ulaştığını ve hatta geçtiğini anlatmak ve karşılaştırma yapmak amacıyla gazellerinde yer verirler.

Ahmedî (ö. 1410'dan sonra) aşağıdaki beytinde, şiiri için “şeker söz” benzetmesi yapar. Onun bu şeker gibi tatlı sözleri Hucend'e ulaşsa ve kemal ehli canlarını vererek dahi şükretseler; bundan utanırlar. Çünkü bu şiirin şükürü için can vermek bile yetersiz kalır. Beyitteki “kemal” sözcüğüyle iham yapan şair Kemal-i Hucendî'yi hatırlatmaktadır:

Bu şeker söz ger Hucend'e irişe ehl-i kemāl
Şükrine cān dahı virse utana şükr-āneden G. 506/9 (Akdoğan, 2017)

Aynı şekilde Muhibbî (ö.1566), kendi şiirini överek nazım ehlinin onun şiiri karşısında başını eğdiğini söyler. Bu “kemal” ile Hucend'e ermesi gerektiğini dile getiren şair, kendi şiirinin olgunlukta Kemal-i Hucendî'nin şiirine yaklaşmış olduğunu ifade etmektedir:

İy Muhibbî nazmuma nazım ehli çün baş indürür
Ben dahı şi'rüm Kemāliyle Hucend itsem gerek G. 1691/5 (Ak, 1987)

Muhibbî, Şâmî'nin “Ey kadûñ lutfinuñ efkendesidür serv-i bülend/V'ey lebûñ lezzetinûñ hastesidür şerbet-i kând” matlalı gazeline nazire yazar (Köksal, 2017). “Şâmiyâ şi'rûñ ile buldı şeref hıttâ -i Rûm /Nitekim şi'r-i Kemāl ile şeref şehr-i Hucend” diyerek Hucend'in, Kemal'in şiiriyle şeref bulduğu gibi Rum'un da kendi şiiriyle şeref bulduğunu ifade eden Şâmî'nin beytine karşılık olarak Muhibbî, aşağıdaki beyti söyler:

Pârs iline eger irse Muhibbî şi'ri
İşidüp kabri içinde diye taḥsîn Hucend N. 767/5 (Köksal, 2017)

Aynı şiire nazire yazan Revanî (ö. 1523), Kemal'in ruhunun Revanî'nin şiiriyle şad olacağını ifade ederken, şiirinin Kemal-i Hucendî'nin beğenisini kazanacak derecede güzel olduğunu anlatmaktadır:

Şād olur şi' r-i Revānī ile çün rūḥ-ı Kemāl
Faḥr idinse n'ola nazmıyla anuñ ehl-i Ḥucend N. 771/5 (Köksal, 2017)

Sabuhî bu gazele yazdığı naziresinde, önceki beyitlerle benzer şekilde, kendi şiiri eğer Kemal'e, ya da başka bir söyleyişle, olgunluğa erişirse; Hucend'in zarafetle dolacağını ifade eder:

Şi' ri eger Kemāl'e irişe Şabūḥī'nūñ
Memlū ola zārāfet ile milket-i Ḥucend N. 772/5 (Köksal, 2017)

Aynı gazele yazdığı nazirede Mesihî (ö.1512), sabah rüzgârına seslendiği beytinde ondan, eğer Hucend'in üstadının ruhunun şad olmasını istiyorsa, Mesihî'nin şiirini Fars ülkesine iletmesini ister. Burada yine Kemal-i Hucendî'ye atıf yapılmıştır:

Ey şabā şi' r-i Mesīḥīyi yūri Pārsa ilet
Şād olsun dir iseñ mūhce-i üstād-ı Ḥucend G. 33/5 (Mengi, 2014)

Mesihî aşağıdaki beytinde ise hayallerinin gitgide eşsizleştikinden bahseder ve Rum diyarı içinde bir yigidin şairlikte Şeyh-i Hucend'e eriştiğini söyler:

Vardıkça ferīd oldı ḥayālāt-ı Mesīḥī
Rūm içre erer bir yigit uş Şeyḥ-i Ḥucend G. 244/7 (Mengi, 2014)

Muhibbî'nin, Kıvāmî'nin “Öpmege la'l-i lebūñ oldı şehā emr-i muḥāl/
Koçmaga ince bilūñ mümteni' oldı bu ḥayāl” matlalı gazeline yazdığı (Köksal, 2017) naziresinde “Ey Kıvāmî sözümüz varsa Ḥucend illerine/Nazm-ı dūr-bāruña taḥsîn iderdi Şeyh Kemāl” beytine karşılık olarak söylediği;

Bir ḡazel didi Muḥibbī yine bir meh-rūya kim
İlteler Ḥucend'e ḳabrinde diye taḥsîn Kemāl N. 2888/5 (Köksal, 2017)

beytinde şair, Kemal-i Hucendî'nin beğenebileceği güzellikte bir şiir yazdığını iddia eder.

Hayalî'nin "Bilsem ne gördi ol şanem-i sîm-tende şem' / İklîm-i Şâm'a server iken oldı bende şem'" (Gıynaş, 2017) matlalı gazeline yazdığı nazirede Emrî Çelebi;

Tûmâr-i şî'r-i Emrî'yi iltûñ ki şevk ola
İletmeñüz mezâr-i Kemâl-i Hucend'e şem' N. 3806/5 (Gıynaş, 2017)

diyerek şiirlerinin Kemal-i Hucend'e iletilmesinin onu sevindireceğini ve mezarına mum olarak orayı aydınlatacağını söyler.

Ahdî'nin "Kanda varam sâye-i serv-i bülendüm var iken/Kime kıl olam senüñ gibi efendim var iken" matlalı gazeline yazdığı naziresinde Nazmî;

N'ola ırgürsem hayâlâtı Kemâle nazm ile
Nazmiyâ üslûb-ı üstâd-ı Hucend'üm var iken N. 3661/7 (Köksal, 2017)

diyerek, üstat olarak Kemal-i Hucendî'yi görmekte ve üslubunun onunkine benzediğini belirtmektedir.

Lamiî (ö. 1532), İsfahan ve Hucend ahalasının şiirini dillerine dolamasını, şiirlerinin olgunluğa erişmiş olmasına bağlar. Beyitteki "kemal", "Sıfahan" ve "Hucend" kelimeleri; Kemal-i Hucendî'nin yanı sıra diğer ünlü İranlı şair Kemal-i Sıfahanî'yi hatırlatmaktadır:

Çünkü eş'arın irişdürdi kemâle yiridür
Eylese nazmını vird ehl-i Şifâhân u Hucend G. 78/7 (Burmaoğlu, 1983)

Üstat, şeyh ve pir gibi kelimelerle şairlerin andığı Kemal-i Hucendî, 16. yüzyılın en büyük şairlerinden Bâkî (ö.1600)'nin şiirinde pir-i Hucend olarak anılır. Şair, sözünün, genç sevgilinin vasfına dair şiirlerle yeterli olgunluğa ulaştığını ve pir-i Hucend'in sözü ile denk hâle geldiğini ileri sürer:

Sözüm Bâkî kemâlin buldı vaşf-ı nev-cevânumla
Özüm lutf-ı suhanda hem-ser-i pîr-i Hucend itdüm G. 336/5 (Küçük, 1994)

Behiştî (ö. 1571)'nin; "Ey Hızır-ı mübarek bî-dâr Âb-ı Hayât ırgür/Şî'rini Behiştî'nüñ tâ Mîr-i Hucend ister" G. 133/5 (Aydemir, 2000), Nigarî (ö. 1885)'nin; "Âferîn söyler hadîs-i tab'ıma/Hâfız-ı hoş-lehce Hâcû-yı Hucend" G. 145/11 (Bilgin,

2003), Bakî (ö. 1600)'nin; “Sözüm Bākî kemâlin buldı vaşf-ı nev-cevānumla/Özüm luṭf-ı suḥanda hem-ser-i pîr-i Hucend itdüm” G. 336/5 (Küçük, 1994), Şeyh Galip (ö. 1799)'in; “Ġālîb ol şūḥuñ kemâl-i iltifât u ḥ’âhişi/Ṭab’ını reşk-âver-i mülk-i Hucend etmiş seniñ” G. 214/7 (Okçu, 1993), Peşteli Hisalî (ö. 1651)'nin; “Lebleri vaşfında cānānuñ kemāle ırgürüp/Nazm-ı pāküm hem-ser-i pîr-i Hucend itsem gerek” G. 247/4 (Ercan, 2008), Esrar'ın; “Nev-niyāzān-ı Kemāl eṭfāl-i ma’nîdir baña/Pîr-i endişem daḥi Şeyḥ-i Hucendî’dir baña” (Onay, 2016, s. 336) ve 16. yüzyıl şairlerinden Şevkî'nin; “ Şevķî’nüñ şî’r-i laṭîfî bulalı ḥadd-i Kemāl/Reşk ider ṭab’-ı dil-āvîzine aşḥāb-ı Hucend” G. 15/5 (Yakar, 2010) beyitlerini de burada anmak gerekir.

3.55.3 Çeşitli bağlamlarda Hucend

On yedinci yüzyıl şairlerinden Cevrî, Hucend’e bülbülleri ile yer verir. Şiraz ve Hucend şehirleri bülbülleriyle meşhurdur ve şairler bu özelliği kendileri ile ilişkilendirerek şiirlerinde kullanmışlardır. Cevrî kendisini, Rum’da ince manalı sözler söyleyen Şiraz ve Hucend bülbülü olarak görür:

Cevrî ki ola nükte-serā Rûm-ı suḥanda
Müstāḡnî-i şad bülbül-i Şîrâz u Hucend’üz G. 112/5 (Ayan, 1981)

Ferrî Mehmed (ö.1805) Şam, Rum, İsfahan ve Hucend şehirlerini birlikte anar. Sevgilinin saçını Şam’a ve yüzünü Rum’a benzeten şair, bu sebeple İsfahan ve Hucend’in Şam ve Rum’u kışkandığını ifade eder:

Mey-âşāmāne şām-ı Şām’a vü rûyın idüp ta’rîf
Ki Şām u Rûm’ı maḥsud-ı Sıfāḥān u Hucend itdük G. 125/4 (Kırbıyık, 1994)

Hucend şehrinde ceylanların çokça bulunduğu bilinmektedir. 19. yüzyıl şairlerinden Seyrî beytinde, sevgilisini Hucend ahusuna benzetir:

Ki rāşt ki çeb işler sînemde tîr-i ğamzeñ
Ey āḥû-yı Hucendî buldum seni Ḥıṭā’da G. 131/4 (Hatipoğlu, 2010)

3.56 Hoten

3.56.1 Şehir tarihi

Hıta ve Hoten yer adları üzerine birbirleriyle çelişen bilgiler mevcuttur. Kaynakların bir kısmında Hıta'nın Çin'de büyük bir arazi olduğu ve bu bölgeye Hoten de dendiği söylenirken; bazılarında Hoten'in küçük ve tarihî bir şehir olduğu ifade edilir.

Rıza Nur, "Hatayî" kelimesini Arap ve Acem tarihçilerinin Hıta, Hata, Hatay tarzında yazdıklarını, şimdiki Pekin şehrinin bulunduğu bu araziye Hoten de denildiğini söylerken (Rıza Nur'dan aktaran Onay, 2016, s. 204); Onay (2016), Hoten'in Çin idaresindeki Türkistan'da kırk bin nüfuslu eski bir şehrin adı olduğunu bildirmiş, burada güzel ipeklilerin dokunduğunu ve misk ahularının çok olduğunu aktarmıştır (s. 49).

Gömeç (2009), Kaşgarlı Mahmud'un; "Hıtay ülkesi Çin'dir ve Tibet'in doğu tarafındadır" cümlesini aktararak ve Çin'in, Tabgaç, Kıtay ve Barshan adlarıyla üç bölgeye ayrıldığını bildirerek; Kıtay yahut Hıtay bölgesine bu ismin verilmesini "Kök Türk Yazıtlarının Kıtany Bodun"undan gelebileceğine dikkat çeker (s. 3). Gömeç (2009), Çin yıllıklarında "K'i-tan" diye transkripsiyon edilen bu coğrafyanın özellikle Moğol, Rus ve Müslümanlarca Çin karşılığında bugün dahi kullanıldığını söyler (s. 3). Gömeç (2009), Hoten'in ise, iki yanından Ürüng-kaş Ögüz ve Kara-kaş Ögüz akarsuları akan, Yarkent'in güneydoğusunda kurulu bir yer olduğunu aktarır (s. 23).

İbn Battuta (2004);

Tinkiz [=Çingiz] Han Hıta ülkesinde demirciymiş. Onuruna düşkün, güçlü ve cengaver biriymiş. İnsanları çevresinde toplar, onları doyurmuş. Zamanla etrafındaki insanlar çoğalarak onu kendilerine önder seçiyorlar. Böylece o, önce doğduğu şehri ele geçirip kuvvet ve nüfuzunu artırıyor, sonra Hıta ve Çin ülkelerine aralıksız çapullarda bulunarak taraftarlarının sayısını artırıyor. Sonra Hoten, Kaşgar ve Almalı şehirlerini yağmalıyor. (s. 528)
Çin arazisinin sonu olan bu şehirden ayrılarak Hıta ülkesine girdik. Burası dünyanın en bakımlı ve işlenmiş memleketlerindendir. (s. 91)

cümlelerinde, Hıta'dan ülke, Hoten'den şehir olarak söz eder.

Eğri (2012); Millet Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan Sultan III.

Murad döneminde Farsça'dan Türkçe'ye tercüme edilen *Terceme-i Târih-i Nevâdir-i*

Çin Mâçîn adlı eserden, Hıta ve Hoten'in anıldığı şu bölümü aktarır:

Mülk-i Hıtâ'nın diyâr-ı İslâm'dan üç yolu vardır. Cânib-i berdden biri Keşmir ve biri Hoten ve biri Moğolistan... Hoten ve Keşmir yolu abâdândır. Adım adım üzerine suyu ve alefi vâfirdir. Ve ammâ Moğolistan tarîkının on beş günlük mesafesi susuz ve alefsizdir. Ammâ her menzilde adam boyu kazsalar, su çıkar. Ve bazı mahallinde bir zirâ" (75-90 cm) mikdarı kazıldıkda su çıkar. (s. 415)

Zeylan (2019)'ın tez olarak hazırladığı *Tarih-i Çin-i Maçin* adlı eserin;

Bazı evsâf-ı Hıta: Mâlum ola ki Hıta ahvâli müverrihlerin bildikleri gibi değildir. Zirâ bu "Hıta" Çin iklimine dâhildir ve bu Çin iklimi on beş memleketdir. Dokuzu cenûb dâhilinde vâki' olmuştur ve bu cânibe Tatar lisânında "Mençin" derler... Altı memleket şimâl tarafında vâki' olmuştur ve ol tarafa Hıta derler ve bu iki semtin mabeyninde King Irmağı mürûr eder ve musânnif dir ki bir asırda Müslümanlardan Çin padişâhına elçi geldi ve bir arslan Çin padişâhına hediye getürdi. Musâhabet esnasında Çin padişâhı elçiye sual edib eyetti bizim memleketimizi ne ile anarsınız? Elçi eyetti bu memlekete Hıta memleketi diriz...(s. 82)

bölümünde Hıta, Çin'in kuzey bölgesine verilen bir isim olarak yer alır.

Birçok farklı kaynaktaki birbirlerinin yerine kullanılan, bazı kaynaklarda da bu karışıklığın altının özellikle çizildiği gözlemlenen Hıta ve Hoten bölgelerinin, yukarıda zikredilen kaynakların ışığında, birbirlerinden farklı yerler ve dolayısıyla adlandırmalar olduğu, Hıta'nın geniş bir coğrafyayı; Hoten'in ise bu coğrafya içerisinde bulunan küçük bir şehri ifade ettiği sonucu akla yatkın gelmektedir. Fakat bu ayrıma divan şairleri açısından bakıldığında, şairlerin de bu adları çoğu zaman birbirinin yerine kullandığı söylenebilir.

Doğu Türkistan'da bir şehir olan Hoten (Barthold, 1979a, s. 565), şiirde "ahu-yı misk" terkihiyle sıkça anılır. Bu bölgede yaşayan misk ahularının göbeğinde, içi misk denilen güzel koku ile dolu siyah renkli küçük kese oluşur. "Nafe" adı verilen bu siyah keseyi şairler kimi zaman sevgilinin benine benzetmelik olarak anmış,

kokusu ve rengi dolayısıyla da saç ve hat ile de benzerlik ilişkisi içerisinde yer vermişlerdir. Ayrıca sevgilinin gözleri güzelliğiyle Hoten ahusunun gözlerine teşbih edilmiş; teninin kokusu da misk ile birlikte zikredilmiştir. On yedinci yüzyıl şairlerinden Eğirdirli Şeyhî Mehmed Efendi;

Dîbâce-i hüsnü yazılıp misk-i Hoten'le
Olsa her elif şîvede bir dâne müellef G. 90/2 (Parlak, 2006)

beytinde, sevgilinin güzelliğinin dibacesinin Hoten miski ile yazıldığını söyler.

Divan şiirinin hayal dünyasında sevgilinin güzellik unsurlarından saç, ayva tüyü ve ben çeşitli yönleriyle Hoten miski ile birlikte ele alınmış, sevgilinin gözleri ahuya, saçının kokusu miske benzetilmiştir.

Gazellerde Hıta da Hoten ile benzer bağlantılarla kendisine yer bulmuş, bunların yanı sıra bu memleketin özellikle Türk güzelleri, kâğıdı ve kumaşı da şairlerce sıkça anılmıştır.

3.56.2 Saç

Sevgilinin saç, Hoten şehrinin ceylanlarının göbeğinden çıkarılan veya kendiliğinden düşen göbek miskin kokusu ve rengi ile ilişkili olarak anılır. Onay (2016) misk ahusunun Hıta, Hoten, Çin ve Hindistan'da bulunduğunu aktarır (s. 49).

Ahmedî (ö. 1410'dan sonra), abıhayatın sevgilinin dudağının hayretiyle yere girdiğini, Hoten miskin ise saçının hasretiyle, onun saçlarına ulaşmak umuduyla rüzgâra vardığını/karıştığını söylediği;

Lebûññ hayretiyle girdi yire Âb-ı Hayât
Şaçuññ hasretiyle vardı yile müşg-i Hoten G. 497/3 (Akdoğan, 2017)

beytinde, sevgilinin dudaklarını abıhayattan, saçlarını Hoten miskinden üstün tutar.

Şair;

Ahmedî saçlarıññ vaşfin ider anuñ-ıçun
Nefesiññ ki urur müşg-i Hoten'dür koñusu G. 658/7 (Akdoğan, 2017)

beytinde, sevgilinin saçlarının özelliklerinden bahsettiği için nefesinin kokusunun Hoten miski gibi olduğunu söyleyerek sevgilinin saçlarının güzel kokusuna işaret eder.

Ahmedî aşağıdaki beytinde, sevgilinin kaşının siyahlığında bir anberin denizde, saçının kokusu gibi bir miskin de Hoten’de bulunamayacağını dile getirir:

Kaşuñ sevādına ‘anber bulınsa deryāda
Şaçuñ қоһusına nāfe Ḥoten’de bulına mı G. 716/3 (Akdoğan, 2017)

Anberin anlamı sözlüklerde, sıcak denizlerde yaşayan, amber balığı veya ada balığı adı verilen bir balığın bağırsaklarında toplanan ve dışkı ile dışarı atılıp su üzerinde yüzer halde bulunan hoş kokulu madde olarak verilir.

Kadı Burhaneddin (ö. 1398);

Ciger қаныyle geyik Ḥoten’de nāfe düzdügi
Bād-ı şabā қоһusını zülfı pıçından iledür G. 450/4 (Ergin, 1980)

beytinde, Hoten’de geyiğin ciğer kanıyla meydana getirdiği nafenin kokusunu, saba rüzgârı sevgilinin saçının kıvrımından iletir, der. Hoten ahusunun nefesine, insan veya hayvan ürkütmesiyle yahut birbirleriyle oynaşmaları sonucu ortaya çıkan hararet ile birkaç damla kan damlarmış (Onay, 2016, s. 49).

Cem Sultan (ö. 1495);

Dişlerüñ naẓmın işitse āb olur dürr-i ‘Aden
Kākülüñ būyını tuysa ḥāk olur müşg-i Ḥoten G. 236/1 (Ersoylu, 2013)

beytinde, Aden incisinin sevgilinin dişlerinin düzenini işitse, dağılıp su gibi olacağını; Hoten miskinın saçının kokusunu duysa toprak olacağını söyleyerek; Aden incisi yerine sevgilinin dişlerini, Hoten miski yerine sevgilinin saçlarının kokusunu yeğler.

Karamanlı Nizamî (ö. 1473?), sevgili için gözyaşı dökmekten kanlanan gözlerini kırmızı renkli Yemen akikine benzettiği;

Şermsār itdi şaçuñ nāfe-i müşk-i Hoten'i
Nitekim gözlerümün rengi 'aķıķ-i Yemen'i G. 120/1 (İpekten, 1974)

beytinde, sevgilinin saçının Hoten'in miskini utandırdığını söyler.

Necatî (ö. 1509);

Ey hāl-i ruħuñ memleket-i Rûm harâcı
Câ'iz ki şaçuñ misk-i Hoten'den ala bacı G. 566/1 (Tarlan, 1997)

beytinde, sevgilinin saçının Hoten miskinden haraç alması caizdir diyerek; sevgilinin saçının kokusunun miskten güzel olduğunu dile getirir.

Arşî (ö. 1620), aşağıdaki beytinde sevgilinin dudağını küçüklüğüyle goncaya, gözünü güzelliğiyle ahuya, sözünü tatlılığıyla bala, boyunu uzun ve düzgün oluşuyla serve benzetmiş ve saçlarını güzel kokusu nedeniyle Hoten ile birlikte anmıştır:

Ğonce-fem zülfi Hoten çeşmi ğazal ü sözi bal
Serv-ķadd [ü] kebk-reviş ince-meyān ister min G. 250/2 (Kahraman, 1989)

On altıncı yüzyıl şairlerinden Dukakinzade Ahmed Beg,

Öykünürmiş zülfüne luṭf it nigārā hışm idüp
Yile virme 'anber-i müşgüñ Hoten incinmesün G. 206/6 (Süzen, 1994)

beytinde, sevgiliye, Hoten miskinin zülûflerine öykünmesi sebebiyle sinirlenip güzel kokunu yele verme, Hoten incinmesin, diyerek, miskin sevgilinin saçının kokusuna benzemeye çalıştığını ifade eder.

Hasan Ziyaî (ö. 1584);

Ser-cümle cihān halkın miskīn ider ol āhū
Būy-ı ser-i zülfünden 'ālem Hoten olmuşdur G. 144/4 (Gürgendereli, 2002)

beytinde, ahu gibi sevgilinin saçının kokusunun âlemi Hoten gibi yaptığını söyler.

Kara Fazlî (ö. 1564) aşağıdaki beytinde miskin siyah rengine atıfta bulunarak, Hoten miskinin yüzünün karasıyla, sevgilinin dağınık saçlarının kokusuyla yarışmasını ayıplar:

Yüz karasın hāşıl idüp iy gönül müşg-i Hoten
Kaşd idermiş kılmağa zülf-i perişān ile baḥş G. 51/3 (Özkat, 2005)

Üsküplü Atâ (ö. 1524-52?), anber zülûflerinin kokusuyla yanıp yakıldığından beri, Hoten miskininin nafesinin içi kan doldu, dediği;

Büy-ı zülfüñ ile yanub yakılaldan ‘anber
Kan ile tıldı içi nâfe-i müşğ-i Hoten’ün G. 74/3 (Çağlar, 2013)

beytinde, anberin siyah renginin ve Hoten ahusunun nafesine damlayan kanın nedeninin, sevgilinin saçlarının kokusuyla yanıp yakılmaları olduğunu dile getirir.

Manastırlı Celal Bey (ö. 1574?), Üsküplü Atâ’ya benzer bir hayal kurduğu;

Murād almak dilerseñ umma ey dil Çîn-i zülfinden
Bu sevdâda ne kanlar yutduğun misk-i Hoten’den şor G. 70/2 (Güneş, 2013)

beytinde, ey gönül, sevgilinin saçlarına ulaşamaz, isteğine kavuşamazsın; Hoten miskinden bu sevda uğruna ne kanlar yuttuğunu sor, derken; sevgilinin kıvrım kıvrım; siyah ve güzel kokulu saçlarına işaret etmiş ve Hoten ahusunun nafesine düşen kanı hatırlatmıştır.

Mesihî (ö. 1512), Hoten miskininin renginin siyahlığını, sevgilinin saçına öykünmesi nedeniyle kudret eliyle aldığı cezaya bağlar:

Öykündüğüçün zülfüne cânâ yed-i kudret
Misküñ yüzine kara sürer Çîn ü Hoten’de G. 244/3 (Mengi, 2014)

“Yüze kara sürmek” eyleminin suçlu kişiyi toplum içerisinde ilan etme ve itibarsızlaştırma amacıyla kanuni bir ceza olarak uygulandığı bilinmektedir (Dinçer, 2019, s. 355).

Muhibbî (ö. 1566);

Büy-ı zülf-i siyehüñ çünkü virür cânâ hayât
‘Anber adın kim añar misk-i Hoten’den ne biter G. 599/2 (Ak, 1987)

beytinde, sevgilinin siyah zülûflerinin kokusunun cana hayat verdiğini söyleyerek; onun yanında anberin ve Hoten miskininin anılmadığını söyler.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Ravzî, sevgilinin siyah zülûflerindeki renk ve kokunun Hoten miskinde bile bulunmadığını dile getirir:

Siyeh zülfündeki bu reng ile bû
Bulınmaz Hâk budur misk-i Hoten'de G. 558/2 (Aydemir, 2007)

Sehî (ö. 1548/49);

Nicesi beñzedeyin zülfine misk-i Hoten'i
K'olalmaz misk-i Hoten zülfinüñ eñ kem kılıca G. 202/3 (Yekbaş, 2010)

beytinde, senin zülflerine Hoten miskini nasıl benzeteyim, Hoten miski senin saçının en küçük kılı kadar dahi olamaz, der.

Yetîm (ö. 1553);

Cân meşâmı çîn-i zülfünden alurken bûy-ı misk
İtmemişdi meskenin deşt-i Hoten âhû-yı misk G. 114/1 (Aktaş, 1996)

beytinde, can burnunun sevgilinin zülfünün kıvrımından misk kokusu alırken; misk ahusu henüz Hoten ovasını mesken edinmemişti, diyerek; miskin kaynağı olarak sevgilinin saçlarını gösterir.

Zatî (ö. 1547);

Çîn-i zülfüñ var iken mâ'il olan eyler haṭā
Eksüğüm budur deyu misk-i Hoten'den cânibe G. 1467/2 (Tarlan, 1987)

beytinde, sevgilinin saçlarının güzel kokusu varken, benim eksiğim budur diyerek Hoten miskine meyleden kişinin hata ettiğini dile getirir.

Azmizade Haletî (ö. 1631);

Bāddan alur peyām-ı zülf-i 'anber-bāruñ
Nāfesin atsa n'ola yabana āhû-yı Hoten G. 606/4 (Kaya, 2003)

beytinde, sevgilinin anber kokulu saçının haberini alan Hoten ahusunun nafesini yabana atmasına şaşılmaz, der. Şair, ahunun göbeğinden çoğu zaman sürtünme etkisiyle çeşitli yerlere düşen nafe keselerinin, sevgilinin saçlarının kokusunu duyan ahu tarafından atıldığını dile getirir.

Çorlulu Zarifî (ö. 1634'ten sonra);

Çekmese bār-ı ğam-ı kākül-i 'anber-bāruñ
Kūyuña düşmez idi āhû-yı misk-i Hoten'üñ G. 180/3 (Taşkın, 2009)

beytinde, Hoten'in misk ahusu, senin anber kokulu kakülünün gamının yükünü çekmese, mahallene düşmezdi, derken;

Ḥaṭāyıla Ḥoten'den Rūm'a tartılmağa gelmezdi
Bileydi kākül-i 'anber-feṣānuñ nāfe-i miskīn G. 227/4 (Taşkın, 2009)

beytinde, misk yüklü/kokulu zavallı nafe, sevgilinin anber saçan kakülünü bilseydi bir hata ederek değerinin belirlenmesi için tartılmaya, Hoten'den Rum'a gelmezdi, der.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Edirneli Ahmed Rüşdî, aşağıdaki beytinde Hoten ahusunun göbeğinde oluşanın nafe değil, sevgilinin saçını gördükten sonra ahunun bedeninde açılan siyah yara olduğunu söyler:

Ṭurre-i yārı görüp derdle āhū-yı Ḥoten
Yağdı bir dāğ-ı siyeh cismine ol nāf değil G. 96/3 (Tunadurur, 2012)

Hâsim (ö. 1717/18);

Etse 'aceb mi ana ḥased nāfe-i Ḥoten
Mānend-i bûy-i kākülidir sünbül-i 'aden G. 88/1 (Ustaömer, 2010)

beytinde, sevgilinin saçının kokusu adn cennetinin sünbülünün kokusuna benzediğinden, Hoten miskinini onu kıskanmasına şaşılmaz, der.

Sahhaf Rüşdî (ö. 1699);

Diller nice bend olmasun ol kāküle ey dil
Üftāde-i bî-çāresi kim müşğ-i Ḥoten'dür G. 56/6 (Ekici, 2006)

beytinde, Hoten miski sevgilinin saçının çaresiz âşığı iken, âşıkların gönülleri ona nasıl bağlanmasın; diyerek, onun kaküllerinin güzel kokusunun derecesini anlatır.

Ağazade Örfî (ö. 1778?);

Halka-i kākül-i dil-dāra muḳayyed olalı
Bilürüm şemmede bu müşğ-i Ḥoten'den yegdir G. 197/2 (Turan, 2011b)

beytinde, sevgilinin kakülünün kokusunun Hoten miskinden güzel olduğunu dile getirir.

Fasihî (ö. 1743);

Müşk-i Hoten'i zülfüne tercih ider 'âlem
Şâhum benüm ol lafz-ı haţadan haberüm yok G. 203/4 (Gökalp, 2001)

beytinde, sevgilinin zülûflerini Hoten miskine benzetmeyi hata olarak nitelemiş ve
“hata” sözcüğünü tevriyeli kullanarak misk diyarı olan “Hıta”yı hatırlatmıştır.

Ebubekir Samî Paşa (ö. 1813/14), put gibi güzel sevgilinin zülûflerini miske
benzetilenlerin nasıl bir hata yaptıklarını Hoten ehlinin bileceğini söylediği;

Zülf-i nigârı müşge müşebbeh tutanlarıñ
Vech-i haţası şüreten ehl-i Hoten bilir G. 36/2 (Tozlu, 2005)

beytinde, “hata” sözcüğünü tevriyeli kullanır.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Hasmî;

Cemâliñ âfitâb-âsâ ziyâ-bahş-ı cihân olmuş
Ne hikmet bu ki zülf ü kâkülüñ müşg-i Hoten'dendir G. 124/4 (Selçuk, 2007)

beytinde, sevgilinin yüzünü âlemi aydınlatan güneşe, zülûflerini Hoten miskine
benzetir.

Karayılanzade Mehmed Emin Sabrî (ö. 1820'den sonra);

Bulunmaz çeşm-i mekkârûñ gibi 'âlemde bir âhû
Ne mümkün çîn-i zülfüñle ola müşk-i Hoten hem-bû G. 80/1 (Keçeci, 2012)

beytinde, âlemde sevgilinin hilekâr gözleri gibi bir göze sahip ceylanın
bulunamayacağını ve sevgilinin saçının kokusuyla Hoten miskinin aynı kokuya sahip
olmasının mümkün olmadığını dile getirir.

Yahya Tevfik (ö. 1791);

Ğafletle çîn-i zülfüne müşk-i Hoten didik
Ey âhu-yı remîde haţamız budur bizim G. 107/6 (Yılmaztürk, 2014)

beytinde, sevgilinin saçlarının kıvrımlarını güzel kokusu nedeniyle Hoten miski
olarak nitelendirmesini bir gaflet olarak açıklar ve bu benzetmeyi hata olarak kabul
eder.

Hafız Mehmed Sebatî (ö. 1905);

‘Âlemi tutdı yine bûy-ı gül ü misk-i Hoten
Ġālība düşdi yere zülfüñ teli yâ şānesi G. 133/2 (Koç, 2006)

beytinde, cihanı Hoten miskinin ve gül kokusunun sarmasının sebebinin, sevgilinin saçının bir telinin yahut tarağının yere düşmesi olabileceğini söyler.

Nakam (ö. 1906);

Zülfüñ ıtrını şabādan işidüp şerm kılup
Atdı müşkîn yire şahrā-yı Hoten’de āhū G. 185/4 (Sağlam, 2010)

beytinde, sevgilinin zülüflerinin kokusunu sabadan işiten ceylanın, Hoten sahrasında miskini yere attığını dile getirir.

Abbas Vesîm (ö. 1760);

Dünyāyı siyeh-mest ü harāb eylediñ ey dost
Bu reşk-i Hıta nāfe-i müşg-i Hoten’iñle G. 253/4 (Tuğluk, 2007)

beytinde, ey sevgili, dünyayı Hıta’nın kıskandığı Hoten miski kokulu saçınla sarhoş ve harap eyledin, der.

Aşkî Mustafa (ö. 1871);

Nāfe-i müşk-i Hoten’dür nāfesi
Sīnesidür cennet-i a’lā Habeş G. 267/2 (Yapa, 2007)

beytinde, “nāfe” sözcüğünü sevgilinin saçı yerine kullanarak onu kokusuyla Hoten miskine benzetmiş, sinisini de esmerliğiyle Habeş diyarıyla anmıştır.

Ahmedî (ö. 1410’dan sonra)’nin; Leb mi bu yâ gönca yâ teng-i şeker yâ Āb-ı Hızır/Saç mı bu yâ sünbül ü yâ cūd u yâ müşg-i Hoten” G. 515/2 (Akdoğan, 2017), 15. yüzyıl şairlerinden Gülşenî-i Saruhanî’nin; “Çîn-i zülfünden dem urur tañ degül/Müşg olursa hūn-ı āhū-yı Hoten” G. 135/3 (Turan, 2011), “Reşk-i müşg ola reg-i tendeki her kıatre-i hūn/Saçı çininden urursa dem-i āhū-yı Hoten” G. 136/3 (Turan, 2011), “Çîn-i ser-i zülfeyn-i hevādārı katında/Āhū ola her kim dem ura müşg-i Hoten’den” G. 117/4 (Turan, 2011), 15. yüzyıl şairlerinden Ali Çelebi’nin;

“İreli nefha-yı zülfüñ demi iy çeşm-i ğazāl/Şaldı müşg āhūları nāfeyi deşt-i Hoten’e” G. 178/3 (Özaydın, 2011), Hidayet Çelebi (ö. 1583/84)’nin; “Ol ki yastanur anuñ sünbülü berg-i semeni/Kursanur lāle-i sīr-ābını müşg-i Hoten’i” G. 225/1 (Sona, 2006), 15. yüzyıl şairlerinden İbrahim Beg’in; “Efendi müşk-i Hoten nāfe içre māt oldu/Kara saçuñ қоhusı tañla kim şimāle düşer” G. 10/3 (Güler, 1995), Karamanlı Nizamî (ö. 1473?)’nin; “‘Anberīn zülfüne öykündüğünü işidicek/Tende kanı kurıdı kahr ile müşk-i Hoten’ün” G. 58/2 (İpekten, 1974), Şeyhî (ö. 1431?)’nin; “Nice sīmīn-ten olur tāze semendür қоhusı/Şacı çīni Habeşī müşg-i Hoten’dür қоhusı” G. 198/1 (Biltekin, 2018), “Didüm saçuñ sevādı vü zülfüñ girihleri/‘Anber midür ya müşk-i Hoten didi ikisi de” G. 150/3 (İsen & Kurnaz, 1990), 16. yüzyıl şairlerinden Dukakinzade Ahmed Beg’in; “Defter-i hüsnuñe çekmiş ‘anberīn haţtuñ resīd/Aldı tā mülk-i Hoten’den zülf-i müşkīnün harāc” G. 19/3 (Süzen, 1994), Gelibolulu Sururî (ö. 1562)’nin; “Olup pür-çīn haţ-ı yāri öpenlerdür iki gīsū/Yā sünbül otlar āhū-yı Hoten’lerdür iki gīsū” G. 376/1 (Ünver, 2020), Hayalî (ö. 1557)’nin; “Demi naqd eyleyüp misk-i Hoten kendin gelüb aña/Ala bûy u maḥabbet turra-i ‘anber-feşānından” G. 44/3 (Tarlan, 1945), Manastırlı Celal Bey (ö. 1574?)’in; “Kıanlar yudar irişmez aña nāfe-i Hoten/Ne yüzden oldı kākülüne şāne āşīnā” G. 2/8 (Güneş, 2013), Manastırlı Celal Bey (ö. 1574?)’in; “Bildı kim ğayra ‘alāķayla irişmez zülfüne/Kaţ’-ı rahm itmek şehā misk-i Hoten lāzım gelür” G. 74/3 (Güneş, 2013), Gelibolulu Mustafa Alî (ö. 1600)’nin; “Üzül zülfinden ey bād-ı şabā ol nāz-perverdün/Dem-i ‘Ālī gibi dünyāyı gez mülk-i Hoten’den geç” G. 57/5 (Aksoyak, 2018), 16. yüzyıl şairlerinden Sebzî’nin; “Diyārın terk idüp gelmezdi Rūm’a post-puş olup/Yüzünde olmasaydı zülfüne müşg-i Hoten ‘āşık” G. 357/2 (Yekbaş, 2016), “Müşg gibi çīn-i zülf-i yār olurken ‘ıtr-nāk/İtme ey h’āce sefer hergiz Hoten’den cānibe” G. 703/5 (Yekbaş, 2016), Üsküplü İshak Çelebi (ö. 1538)’nin; “Şemmesi

sünbülünüñ müşk-i Hıten'den nâzûk/Ruğlarıñ gülleri gül-berg-i semenden nâzûk”
G. 147/1 (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1989), Üsküdarlı Aşkî (ö. 1576/77)'nin; “Şol
‘anberîn külâleye misk-i Hıten tufeyl/Ol kıadd ü kıadde serv [ü] gül-i büstân fedâ” G.
11/3 (Uzun, 2011), “Dilde şevkıum her dem ol zülf-i semen-sâ arturur/Nükhet-i misk-
i Hıten elbetde sevdâ arturur” G. 84/1 (Uzun, 2011), 16. yüzyıl şairlerinden
Zaifî'nin; “Dīvâne gibi misk-i Hıten tağlara düşdi/Çün virdi şabâ bü-yi saçuñdan
haber iy dost” G. 30/5 (Akarsu, 2010), “Müşg-büy ü müşg-reng ü müşg-rîz olur
müdâm/Çîn ü Mâçîn ü Hıten'den mi gelür her bâr zülf” G. 160/2 (Akarsu, 2010),
Arşî (ö. 1620)'nin; “Baht-ı dil-i sevdâ-zedem ü ‘ömr-i dırâzum/‘İtr-ı haremüm kâküli
müşgîn-Hıten'ümdür” G. 72/5 (Kahraman, 1989), Âgâh (ö. 1728)'ın; “Dil-i
mecrûhuma sevdâ-yı zülf-i pür-şiken düşmez/Ser-â-pâ tâze tâze zaımdur müşg-i
Hıten düşmez” G. 167/1 (Akpınar, 2017), 17. yüzyıl şairlerinden Ahmed Yârî'nin;
“Anuñçün nâfe-i müşgîn gazâlân-ı Hıten her dem/Füsûn-ı zülfüñi püşide-dâr-ı şeb-
külâh eyler” G. 68/2 (Karayazı, 2013), “Biñ teng-i nâfe geldi Hıten'den velîkin
âh/Büy-ı haber belürmedi hîç zülf-i yârdan” G. 561/2 (Karayazı, 2013), “Ğazâlân-ı
Hıten âvîhte-i fitrâk-bendinde/Anuñçün nâfeler zeyn olmış ol gisû-yı pür-çîne” G.
611/2 (Karayazı, 2013), Azmizade Haletî (ö. 1631)'nin; “Kâküli sevdâ-ger-i mülk-i
Hıten'dür şübhesüz/Bağludur el-ân yanında nice teng-i müşg-i nâb” G. 55/4 (Kaya,
2003), 17. yüzyıl şairlerinden Edirneli Ahmed Rüşdî'nin; “Bu nükhet-i cân-bağşıla ol
zülf-i dilâvîz/Tercîh olunur nâfe-i Çîn u Hıten üzre” G. 155/5 (Tunadurur, 2012), 17.
yüzyıl şairlerinden Eğirdirli Şeyhî Mehmed Efendi'nin; “Zülfî çîniñden Hıten seyr
etdirir ‘aşıklara/Şatmağa sevdâger-i Çîn müşg-i nâbın gösterir” G. 53/2 (Parlak,
2006), Fasih Ahmed Dede (ö. 1699)'nin; “Hıten'den büy-ı zülfüñ ârzü itdüm haţâ
itdüm/Çemenden serv-kaddüñ cüst ü cü itdüm haţâ itdüm” G. 287/1 (Çıpan, 1991),
Hâsim (ö. 1717/18)'in; “La‘l-i lebiñde kıaldı anın dîde-i büsed/İtdi ‘abîr ü müşk-i

Hoten zülfüne hased” G. 11/1 (Ustaömer, 2010), “Ol turra-i hoş-nefha-i havrâ-yı behiştî/Reşk-âver olur nâfe-i Çîn ü Hoten’inden” G. 79/8 (Ustaömer, 2010), Mehmed Halis Efendi (ö. 1709/1710)’nin; “Zülfî nâf-i Hoten’e perçemi müşg-i Çîn’e/Böyle teşbîh hatâ vaşf-ı müşevveşler ne” G. 115/2 (Atıcı, 2009), 17. yüzyıl şairlerinden Nahifî’nin; “Dil-dâde oldum öyle bir âhû-nigâha kim/Nâf-ı gazâl-ı müşg-i Hoten perçemindedür” G. 111/2 (Aypay, 1992), Peşteli Hisalî (ö. 1651)’nin; “Reşk itmez ise kâkülüne âhû-yı Hoten/Her dem küyuñ yöresine uğraması neden” G. 311/1 (Ercan, 2008), Sahhaf Rüşdî (ö. 1699)’nin; “Nâfe-i çîn-i Hoten turrene olmaz hem-bû/Sünbül-i cennet eger olsa gedâ-yı âhû” G. 134/1 (Ekici, 2006), “Bu nûkhet-i cân-bahş ile ol zülf-i dil-âvîz/Tercîh olunur nâfe-i Çîn ü Hoten üzre” G. 161/5 (Ekici, 2006), İbrahim Hanîf (ö.1775)’in; “Varsa hatâsı tövbe eyâ şüh-i pür-fiten/Gîsûlarıñı müşk-i Hoten söylerim saña” G. 20/4 (Aksu, 1996), Vahyî (ö. 1718)’nin; “Fikr-i zülfündür o seyyâh-ı cihân-peymâ kim/Tâ Hıttâ vü Hoten ü Çîn selâmın getirür” G. 106/3 (Taş, 2017), Abbas Vesîm (ö. 1760)’in; “Şacı sünbül nâfe-i Çîn-i Hoten müşg-i Hıttâ/Sâye-i bâl-i hümadır gîsüvân-ı Gülşenî” G. 6/3 (Tuğluk, 2007), Ağazade Örfî (ö. 1778?)’nin; “Göbek burusu tıtdı nâfe-i Çîn u Hıttâ’yi hep/Hoten yollarını kesdi o zülf-i ‘anber-efşânı” G. 719/5 (Turan, 2011b), Ahmed Müsellem (ö. 1754/55)’in; “Füsûn-ger bir ‘aceb sevdâ-ger-i müşg-i Hoten’dür bu/Zemîni âsmâni gösterür sünbül nedendür bu” G. 133/1 (Şimşek, 2016), 18. yüzyıl şairlerinden Âsaf, “Gel ey dil kâkül-i pür-çîn-i müşg-i pür-Hoten’den geç/Girersin bend-i zencîre şağın mekr u fitenden geç” G. 123/1 (Kaya, 2009), Beylikçi İzzet Bey (ö. 1809)’in; “Ey bād-ı şabâ zülf-i semenden mi gelirsin/Ey peyk-i şafâ mülk-i Hoten’den mi gelirsin” G. 149/1 (Şen, 1995), 18. yüzyıl şairlerinden Hasmî’nin; “Degil başında ey âhû-yı Çîn’im perçem ü kâkül/Bilinmez sırrı itmiş lem-yezel müşg-i Hoten peydâ” G. 1/6 (Selçuk, 2007), “Âfitâb-ı cemâliñ muzî’e-i ‘âlem olmuşdur/Ne hâlet bu begim kâkülleriñ

müşg-i Hoten'dendir" G. 120/3 (Selçuk, 2007), Lazıkîzade Feyzullah Nâfiz (ö. 1767)'in; "Şabâ Hicâz'a haber verdi bûy-ı kâkülden/Meşâm-ı deşt-i Hoten doldu çîn-i sünbûlden" G. 532/1 (Demir, 2017), Sabih (ö. 1783)'in; "Haţâ itme şebîh it her hamın bir sünbül-i Çîn'e/Ki 'anber-bûy-ı çîn-i zülf ile müşg-i Hoten birdür" G. 84/2 (Özdingiş, 1998), Şeyh Galip (ö. 1799)'in; "Semt-i sevâd-ı müşg-i Hoten mülk-i Çîn-i zülf/Hep cûy-ı eşk-i çeşm-i terin mâ-verâsıdır" G. 100/3 (Okçu, 1993), Aşkî Mustafa (ö. 1871)'nin; "Ciger kan olduğu bir kâküli müşk-i Hoten'dendür/Tecellî-i cemâle mazhar olmuş gül bedendendür "G. 210/1 (Yapa, 2007), "Dilrubâ çîn-i Hoten müşk-i şafâdur perçemüñ/'Âşık-ı üftâdeye dâm-ı belâdur perçemüñ" G. 356/1 (Yapa, 2007), "Şabâ âverde-i peygâm-ı kâkül-gâh oldukça/Gelür müşk-i Hoten'den añladım bir hoşça bûdur bu" G. 455/4 (Yapa, 2007), Mehmed Memdûh Paşa (ö. 1925)'nin; "Sünbül-i bağ-ı Hoten turre-i müşkîninden/Bûy alıp 'âşık-ı miskîne demiş kimdir bu" G. 203/2 (Odunkıran, 2011), Seyyid İsmail Hakkı Mislî (ö. 1870)'nin; "Nedür bu ğaflet ey bād-ı şabâ bu hâli şerh eyle/O zülf-i 'anberi müşg-i Hoten'le kimseler bilmez" G. 155/4 (Gökçe, 2015), Osman Şems (ö. 1893)'in; "Dilde germ olmada 'aşkıñla hayâl-i zülfüñ/Güiyâ müşg-i Hoten nâr ile micmerde yatur" G. 235/2 (Yıldırım, 2013), "Gülşenî rûhı ider bûy-ı ruhuñla feyeżân/Sünbülü itdi fedâ zülfüne müşk-i Hoten'i" G. 740/9 (Yıldırım, 2013), 19. yüzyıl şairlerinden Refet Mehmed'in; "Mukayyed olma geşt eyle Hıţây-ile Hoten'dan geç/Şeb-i yeldâda ey şâne o gîsû-yı siyehden geç" G. 19/1 (Tari, 2011), "Misk-i Hoten'ı turre-i sevdâñla dolandı/Mecnûn gibi şahrâ-ile dil şâma dolandı" G. 303/1 (Tari, 2011), Sadî Karabağî (ö. 1879)'nin; "Şûret-i sünbül-i semen nâfe-i müşk-i Hoten/Lâle-şıfat gül yüze halka düşen teldedir" G. 116/2 (Bal, 2012), 19. yüzyıl şairlerinden Sutrî'nin; "'Anber-âsâ kâkül-i müşgîni tökmiş gerdene/Tâcir-i Çîn ü Hoten güyâ müheyyâdur gider" G. 139/3 (Adaş, 2008), "Tâcir-i mülk-i Hoten kaydın hayâle almazam/Zülf-i

müşgînüñle ol la‘l-i dıraḥşānuñ görüp” G. 508/5 (Adaş, 2008), 19. yüzyıl şairlerinden Şakir’in; “Dimiş ehl-i başiret zülf-i pîç-â-pîçine ‘anber/Ḥaṭā-yı fâş itmişler hemān müşg-i Ḥoten’dir bu” G. 209/2 (Yıldız, 2002) ve Trabzonlu Emin Hilmî (ö. 1884)’nin; “Nükheth-efzā-yı cihān olalı reyḥān zülfüñ/Oldu misk-i Ḥoten’e gāliye-efṣān zülfüñ” G. 64/1 (Duman, 2010) beyitleri Hoten şehrine sevgilinin saçları ile alakalı olarak yer verilen diğer beyitlerdendir.

3.56.3 Hat

Sevgilinin ayva tüyleri de saçları gibi Hoten miskine koku ve renk bakımından benzetilir. Cem Sultan (ö. 1495);

Cān ü dil bezmin mu‘aṭṭar kıılmağa
Ol ḥaṭı müşg-i Ḥoten gelmez mi ki G. 338/5 (Ersoylu, 2013)

beytinde, can ve gönül meclisini güzel kokusuyla doldurmaya, ayva tüyleri Hoten miski gibi olan sevgili gelmez mi?, diye sorar.

On beşinci yüzyıl şairlerinden Lealî;

Ḥıṭṭā-i Çīn ü Ḥıṭā’dan şerm idüp gelmez daḥı
Ger şabādan bûy-ı ḥaṭṭuñ işide misk-i Ḥoten G. 120/3 (Akçay, 2017)

beytinde, Hoten miski senin ayva tüylerinin kokusunu sabadan duyarsa utanır ve artık Çin ve Hıta memleketlerinden gelmez; diyerek sevgilinin ayva tüylerinin kokusunun daha güzel olduğunu belirtir.

Bursalı Rahmî (ö. 1567);

Lebūñde nev-demīde ḥaṭ mı yā misk-i Ḥoten’dür bu
Kenār-ı çeşme-i ḥayvānda bitmiş yā çemendür bu G. 169/1 (Erdoğan, 2017)

beytinde, sevgilinin dudaklarının kenarında yeni çıkan ayva tüylerini kokuları ve rengi dolayısıyla Hoten miskine benzetir.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Ahmed Yârî;

Didiler ol ھاٲ-ı nev-ħızı çemenden n   k
Ben didüm r  yih  sı müşg-i   ten'den n   k G. 373/1 (Karayazı, 2013)

beytinde, sevgilinin yeni çıkan ayva tüyleri için çemenden daha zarif dendiğini, kendisinin de ayva tüyelerinin kokusunun Hoten miskinden nazik, hoş olduğunu söylediğini aktarır.

 eyh  ( . 1634/35); bir dilberin nasıl olması gerektiğinden bahsettiği;

Dilber odur ki 'i veye  amzeleri sev  d ola
Misk-i   ten gibi ھاٲı yollarına öbür ola G. 153/1 (Nar, 2007)

beytinde, onun gamzelerinin işve mek  nı, ayva tüyelerinin ise Hoten miski gibi olması gerektiğini dile getirir.

Sünbülzade Vehb  ( . 1809);

Var dim   ında  em  m-i ھاٲ-ı 'anber-b  yu 
 anma kim n  fe-i müşg-i   ten ister '    k G. 157/2 (Yenikale, 2011)

beytinde, dimağında sevgilinin anber kokulu ayva tüyelerinin kokusu varken      ın Hoten miskini istemeyeceğini söyler.

Osman  ems ( . 1893);

    l-i ru  s  ra ھاٲ-ı m     nle remz eyler ki y  r
Onca     -yı   ten   r   ki verinden geldiler G. 243/3 (Yıldırım, 2013)

beytinde, sevgilinin yanağındaki beni saran misk kokulu ayva t  yelerini Hoten ahularına benzetir.

Ahmed  ( . 1410'dan sonra)'nin; "Ten mi bu y   berg-i semen der mi bu y   dürr-i 'Aden/     mı bu y   müşg-i   ten leb mi bu y   teng-i   eker" G. 148/2 (Akdoğan, 2017), Ahmed Paşa ( . 1496-97)'nin; "Ter 'anber ile la'line m    r urdı ھاٲı kim/C  m-ı ra    ka misk-i   ten'den   t  m ola" G. 6/7 (Tarlan, 2005), Hidayet   elebi ( . 1583/84)'nin; "Yoh     l ile ھاٲ sünbül-i nev-ħ  ze Hid  yet/M    g-i   ten'i '  r  zı b    ında mek  ndur" G. 64/5 (Sona, 2006), Necat  ( . 1509)'nin; "Hem-dem

olmayacak ol āhū-yı müşgīn-ḥaṭ ile/Ey nesīm-i seḥerī deşt-i Ḥoten'den ne biter” G. 146/3 (Tarlan, 1997), 17. yüzyıl şairlerinden Eğirdirli Şeyhî Mehmed Efendi'nin; “Ḥaṭṭ-ı nāmına lebinde ne hoş-bu çemen biter/Yārīñ güllere siḥriyle müşk-i Ḥoten biter” G. 58/1 (Parlak, 2006), “Dilber odur ki ‘işveye ğamzeleri süvār ola/Misk-i Ḥoten gibi ḥaṭṭı yollarına ğubār ola” G. 156/1 (Parlak, 2006), Feridî (ö. 1672)'nin; “Rūyında ḥaṭ-ı misk ki maḥmil-fiken olmuş/Āşūb fezāyende-i mülk-i Ḥoten olmuş” G. 134/1 (İbrahim, 2010), Sermed (ö. 1847)'in; “O āhū çeşmiñ efkār-ı ḥaṭıyla/Derūnum çengel-istān-ı Ḥoten'dir” G. 33/2 (Ergün, 2004) ve Valî (ö. 1738)'nin; “Uğrarsa būy-ı ḥaṭṭı taġyīr eder hevāsın/Hep nāfe-zār olursa deşt-i Ḥoten ser-ā-pā” G. 13/4 (Koncu, 1998) beyitleri bu başlık altında anılabilir.

3.56.4 Göz

Sevgilinin gözü, iri ve güzel gözlere sahip olan ahunun gözlerine benzetilir. Cem Sultan (ö. 1495);

Çeşmine beñzerem dir imiş āhū-yı Ḥoten
İy ğamzeler gelüñ yüregın tolu ılan idüñ G. 187/5 (Ersoylu, 2013)

beytinde, Hoten ahusunun sevgilinin gözlerine benzediğini iddia etmesi karşısında, sevgilinin gamzelerinden, Hoten ahusunun yüreğini kanla doldurmasını diler. Şair, sevgilinin ahu gözlü olduğunu değil; bilakis ahunun kendi gözlerini sevgiliye benzettiğini söyler.

Karamanlı Aynî (ö. 1490-1494?);

Misk-i Ḥoten bigi senüñ kimse dimez Ḥıṭā'da var
Āhū gözün bigi güzel görmediler Ḥoten'de yok G. 269/5 (Mermer, 1997)

beytinde, sevgilinin ceylan gibi güzel gözünün benzerinin Hoten'de bile olmadığını dile getirir.

Karamanlı Nizamî (ö. 1473?), sevgiliye, güzelliğinin bahçesinde gözün mest olup yatsa buna şaşılmaz; çünkü Hoten bağının köşesi ahunun meskenidir, dediği;

Yatursa n'ola ravza-i hüsnünde gözün mest
Kim bağ-ı Hoten gūşesidür mesken-i āhū G. 93/7 (İpekten, 1974)

beytinde, sevgilinin güzelliğini Hoten bağına, gözlerini ceylana benzetir.

Muhibbî (ö. 1566);

Çeşmüñüñ zülfüñe meyl itdüğini gören didi
Sünbül otlayan Hoten mülkinde āhūlar mıdur G. 585/2 (Ak, 1987)

beytinde, sevgilinin saçlarını şekil ve koku bakımından sünbüle, gözlerini güzellikleriyle ceylanın gözlerine benzetir. Şair, sevgilinin gözlerinin saçlarına meyletmesini, Hoten mülkünde sünbül otlayan ahular şeklinde resmeder.

Şem'î (ö. 1529/30), sevgiliyi Hıta güzeli olarak nitelendirdiği;

Şanki āhū-yi Hoten'dür çeşmüñ ey hūb-ı Hıtā
Çīn-i zülfüñ şayd içün olmuş aña müşgīn kemend G. 33/2 (Karavelioğlu, 2014a)

beytinde, bu güzelin gözlerinin Hoten ahusu, saçlarının av için ona bağlanmış misk kokulu bir kement olduğunu dile getirir.

Seyyid Şerif Mehmed (ö.1630);

Nāfe-i Çīn'i nigāra saçuñ itdi miskīn
Virdi mülk-i Hoten'e çeşm-i ğazalūñ revnağ G. 201/4 (Yazar, 2006)

beytinde, sevgilinin ceylan gözlerinin Hoten mülküne parlaklık verdiğini söyler.

Nisarî (ö. 1656), Hoten ahusu gözlü bir güzelin aşkıyla sahraları dolaşan aşk ehliyle yoldaş olduğunu dile getirir:

Bir Hoten āhūsı gözli güzeliñ 'aşkıyla
Geşt-i deşt eyleyen 'aşk ehline hem-rāhız biz G. 95/3 (Çağlayan, 2007)

Ağazade Örfî (ö. 1778?);

Siyeh çeşmin görüb şahrāya düşdi
Hoten'den geldiler şan çifte āhū G. 573/2 (Turan, 2011b)

beytinde, sevgilinin gözlerini Hoten'den gelen iki ahuya;

Cānā nedir ol ‘āşıkā mestāne bakışlar
Āhū-yı Hoten gibi beyābāna bakışlar G. 232/1 (Turan, 2011b)

beytinde, sevgilinin mest bakışlarını Hoten ahusuna benzetir.

Garibî (ö. 1796), sevgilinin yarım bakışının dahi vahşî âlemi

hareketlendirdiğini ve sevgilinin efsun dolu gözlerine Hoten ahusu dendiğini söyler:

Olur nīm-i nigāhı cılve-rīz-i ‘ālem-i vahşet
Dü çeşm ü pūr-fūsūn-ı yāre āhū-yı Hoten dirler G. 53/8 (Tok, 1995)

Hafid (ö. 1813);

O ğazalāna nighle o remīde reftār
Var mı āhūsı ‘aceb şöyle Hıṭā vü Hoten’iñ G. 159/5 (Özkan, 2004)

beytinde, ahu bakışları ve ürkek yürüyüşüyle sevgiliyi ceylana benzeterek Hıta ve Hoten’de böylesinin bulunmayacağını iddia eder.

Sadî Karabağî (ö. 1879);

Ol kākül-i pūrçine disem müşk-i Hıṭā’dır
Müşkildir ola āhū göziñ teg Hoten içre G. 44/5 (Bal, 2012)

beytinde, sevgilinin kaküllerini Hıta miskine benzetirken; onun ceylan gözleri gibisinin Hoten içerisinde bulunması zordur, der.

Cem Sultan (ö. 1495)’ın; “Āhū gözün olmasa ğazāl-ı Hoten ü Çīn/Hatṭuñdan olur mıydı otlağı benefşe” G. 267/6 (Ersoylu, 2013), 17. yüzyıl şairlerinden Cevrî’nin; “Çeşminden āhū-yı Hoten’ün bağı oldu hūn/Geydürdi müşk-i Çīn’e siyeh cāme ṭurrası” G. 259/4 (Ayan, 1981), Mezakî (ö. 1677)’nin; “Anuñ her bir nigāhı hānmān-sūz-ı dil ü cāndur/O çeşm-i fitne-peymā kanda āhū-yı Hoten kanda” G. 383/2 (Mermer, 1991), Nakşî (ö. 1702)’nin; “Şemsîr-i kazā ğamzesi çeşm-i fiten āşüb/Mestānumı āhū-yı Hıṭā-yı Hoten āşüb” G. 19/1 (Ayhan, 2000), Arpaeminizade Mustafa Samî (ö. 1734)’nin; “H’ābgāhıdur sevād-ı çeşm-i āhū-yı Hoten/K’oldı dil fikr-i nigāh-ı yār ile ārāmsuz” G. 54/3 (Kutlar, 2004), Ebubekir Samî Paşa (ö. 1813/14)’nın, “Deşt-i Hoten ğazāl-ı müdām şayd olunmada/Āhū bakışlı vahşî güzel

pek remidedir” G. 45/3 (Tozlu, 2005), Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807)’in; “Nigāhuñ gerçi kim Bābil-zemīn cādūlarındandır/Siyeh çeşmüñ velī deşt-i Hoten āhūlarındandır” G. 93/1 (Bektaş, 2007) ve 19. yüzyıl şairlerinden Raculī’nin; “Şaḥra-yı Hoten’den yolu şaşmış bağa girmiş/İncitme şakın gözleri āhūya ilişme” G. 227/4 (Karakaş, 2008) beyitleri bu başlık altında değerlendirilebilir.

3.56.5 Ben

Sevgilinin güzellik unsurlarından ben, siyah rengi, güzel kokusu ve nafeye olan benzerliği ile Hoten ile birlikte şiirlerde yer alır.

Kara Fazlî (ö. 1564);

Sīne-i sīmīni üzre Fazliyā ḥāl-i siyāh
Penbe içre dāne-i müşg-i Hoten’dür gūyiyā G. 24/5 (Özkat, 2005)

beytinde, sevgilinin göğsünü gümüşe benzeterek, siyah beninin sanki “penbe” içerisindeki Hoten miski tanesi gibi olduğunu söyler. “Penbe” kelimesinin bilinen renk anlamı dışında pamuk anlamı vardır. Şairin hem sevgilinin sinisinin rengini hem de pamuk benzetmesiyle yumuşaklığını vurguladığı düşünülebilir. Hoten miskin ipek ve benzeri yumuşak kumaşlar içinde saklandığı da bilinmektedir. Hayalî (ö. 1557)’nin;

Gülzārda ‘arūs-u güle lāle goncası
Vālā-yi ala şarılı misk-i Hoten çeker G. 69/3 (Tarlan, 1945)

beytinde, Hoten miskin al bir ipekli kumaşa sarıldığından söz edilir.

Manastırlı Celal Bey (ö. 1574?), sevgilinin benini, şekil, koku ve renk bakımından içi misk dolu nafeye benzettiği ve onun, ufukları güzel kokusuyla doldurduğunu söylediği;

Mu‘aṭṭar kıldı āfākı nesīm-i nāfe-i ḥālī
Hıṭā vü Çin’e beñzer kākūli mülk-i Hoten ‘arız G. 309/2 (Güneş, 2013)

beytinde, sevgilinin kakülünü kıvrımları ve güzel kokusuyla Çin ve Hıta'ya, yanağını, burada bulunan nafe benzeri benler nedeniyle Hoten mülküne benzetir.

Suheyli (1633/34);

Zülfüñ hamınıñ bād-ı şabā hem-nefesidür
Hal-i lebüñüñ müşg-i Hoten bir megesidür G. 100/1 (Harmancı, 2007)

beytinde, sevgilinin dudağı kenarında bulunan siyah beninin yanında Hoten miskinin bir sinek gibi olduğunu söyler.

Ümidî Ahmed (ö. 1571);

Hâl-i 'anber-bāruña beñzer diyü misk-i Hoten
Dostum başladı bürüp şarmağa 'atğarlar G. 69/2 (Buyruk, 2009)

beytinde, attarlar Hoten miskini senin anber kokulu benine benzediği için satmaya başladılar, der.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Cemaleddin Mahmud Hulvî, sevgilinin kaküllerini sümbülden, benini Hoten miskinden üstün tuttuğu;

Misk-i Hoten'e hâl-i ruhuñ virdi revâcı
Kāküllerüñe sünbüli kim beñzede hâşâ G. 13/3 (Yavuz, 2012)

beytinde, sevgilinin yanağındaki benin Hoten miskine revaç, kıymet verdiğini dile getirir.

Çorlulu Zarifî (ö. 1634'ten sonra);

Büy-ı müşk-i Hoten'ün şemmece yokdur kadri
Nāfe-i hâli yanında o gözi āhūnuñ G. 178/5 (Taşkın, 2009)

beytinde, Hoten miskinin kokusunun, gözleri ahu gibi olan sevgilinin beninin güzel kokusu yanında zerre kadar değeri olmadığını söyler.

Nisarî (ö. 1656);

Boynın egdi zülfüñi gördükde sümbül bağda
Cānı mı var hālūñe öykünmege misk-i Hoten G. 207/4 (Çağlayan, 2007)

beytinde, bağda sümbül senin saçını görünce boynunu eğdi; benine benzemeye Hoten miskin canı yoktur, diyerek sevgilinin saçlarının sümbülden güzel, beninin Hoten miskinden güzel kokulu olduğunu dile getirir.

İzzet Ali Paşa (ö. 1734);

Nâf-ı hâlûñ velvele şaldı o deñlü dehre kim
Yüregi kıpdı Hoten'den güş idüp âhûlaruñ G. 85/4 (Aypay, 1998)

beytinde, sevgilinin beninin cihana saldıgı velveleyi duyan Hoten ahularının yüreklerinin hopladığını söyler.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Şakir Mehmed, “hata” sözcüğünü tevriyeli kullandığı;

Teşbîh iden ol hâli haṭā eyledi müşge
Daḥl itme beni görmedim âhū-yı Hoten'de G. 220/3 (Yıldız, 2002)

beytinde, sevgilinin benini miske benzetenlerin hata ettiklerini ve kendisinin böylesi bir miski Hoten ahusunda dahi görmediğini iddia eder.

Ahmedî (ö. 1410'dan sonra)'nin; “İçdi çoḥ hūn-ı ciger idince hâl/Zülfüññ bir ‘uḳdesin müşg-i Hoten” G. 474/3 (Akdoğan, 2017), Çorlulu Zarîfî (ö. 1634'ten sonra)'nin; “Benlerüñle Rūm'a tartılmağa gelmezdi senüñ/Hâl-i ‘anber-bāruñı bilse eger müşk-i Hoten” G. 223/3 (Taşkın, 2009), 18. yüzyıl şairlerinden Âsaf'ın; “Semt-i Hoten'de hâli-veş ‘anber olur diyen/Şahrâ-yı Çîn'i seyr u güzâr it Hıṭâ'yı gör” G. 314/2 (Kaya, 2009), Bursalı Levhî (ö. 1751)'nin; “Âhū-yı Çîn hâli Hoten'de nihân olub/Eyler çerâ şahâri-i Hindūsitân'a dek G. 63/4 (Özbay, 2013), Natıkî (ö. 1716)'nin; “Nice teşbîh ideyim hâliñi misk-i Hoten'e/Bu haṭâdur giremem anı alanı şatına” G. 350/1 (Özer, 2006) ve Nevres-i Kadim (ö. 1762)'in; “Müşg-i Hoten didik benine dil haṭâ didi/Hâlî degil hayâli haṭâımız Hoten'dedir” G. 42/7 (Akkaya, 1996) beyitleri sevgilinin beni ile Hoten miski arasında çeşitli ilgilerin kurulduğu diğer beyitlerdir.

3.56.6 Hoten ahuları/Hoten güzelleri/Hoten ahusu gibi güzel sevgili

Gazellerde Hoten şehrinin güzellerine yer verildiği ve sevgilinin güzellikte Hoten ahusuna benzetildiği görülmektedir. On beşinci yüzyıl şarilerinden Ali Çelebi;

Nicedür iy münîr iy saçı Çîn kaşı Hıtâ
Server-i hûb-ı Hoten hoş mısın andan nitesin G.149/2 (Özaydın, 2011)

beytinde, sevgilinin saçını kokusu ve kıvrımları ile “Çin”, kaşını rengi ve kokusuyla Hıta ile birlikte anarken; sevgiliyi Hoten’in en güzeli olarak nitelendirir.

Fanî (ö. 1504);

Old[ı] yeksân gözüme Rûm u Horāsân u ‘Irāk
Düşeliden gönül ol Türk-i Hıtâ vü Hoten’e G. 127/6 (Kayhan, 2005)

beytinde, gönlü, Hoten ve Hıta Türk’ü güzeline düştüğünden beri Rum, Horasan ve Irak’ın onun için yerle yeksan olduğunu söyler. Hıta ve Hoten Türkleri yağmacılıkları ile bilinen bir kavimdir ve şairlerce hem yağmacılıklarıyla hem de güzellikleriyle anılırlar (Onay, 2016, s. 413).

Veysî (ö. 1628);

Reftâre gelse ol saçı sünbül boyı sehî
Âhû-yı müşg-büy-ı Hoten’dür bi-‘aynihi G. 59/1 (Toska, 1985)

beytinde, saçı sünbül, boyu fidan gibi olan güzelin yürüyüşünü Hoten’in misk kokulu ceylanına benzetir.

Hasan Ziyaî (ö. 1584);

Vahşî âhûdur Hoten şahrâlarından gelmemiş
Bir şekerdür lebleri kim Mısr anuñ kâmi degül G. 257/3 (Gürgendereli, 2002)

beytinde, sevgilinin vahşi bir ceylan gibi olduğunu fakat Hoten sahralarından gelmediğini; dudaklarının ise şeker gibi olduğunu fakat bu şekerin kaynağının Mısır olmadığını söylerken; sevgiliyi güzellikte Hoten ahusundan ve dudaklarını tatlılıkta Mısır şekerinden evla görür.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Raculî;

Firār itmiş Hoten'den Rūm'a geçmiş ya'ni bir āhū
Görüp üftādeler şahrāda şayyad oldılar yā hū G. 211/1 (Karakaş, 2008)

beytinde, sevgiliyi Hoten'den Rum'a gelmiş bir ceylana benzetirken, “ahu” ve “ya hu” kelimeleri arasında cinas yapar.

Koca Ragıp Paşa (ö. 1763);

Feyz-i tıynet başkadır şüh-i şüret başkadır
Her gazālī şanma kim deşt-i Hoten āhūsudur G. 39/4 (Yorulmaz, 1989)

beytinde, her ahuyu Hoten sahrası ahusu sanma; yaratılıştaki feyiz ile görünüşteki şuhluğu birbirinden farklıdır, diyerek; Hoten ahusunu/güzelini, diğer ahulardan üstün tutar.

Beyanî (ö. 1664/65)'nin; “Püyendeyem ümîd-i şikâr-ıla sū-be-sū /Dāyim nigāhum āhū-yı deşt-i Hoten'dedür” G. 240/4 (Başpınar), 19. yüzyıl şairlerinden Şakir'in; “Ezelden şîr-i 'aşkıñ mîşe-zârı münşâm-ı Şâkir/Gazālân-ı Hoten hep zaḥm-ı ḥurd-ı imtinānımdır” G. 97/5 (Yıldız, 2002), 17. yüzyıl şairlerinden Cemaleddin Mahmud Hulvî'nin; “Ḥaṭā itdüm diyü misk-i Hoten miḳdârını bildi/Revâcî sūḳ-ı ḥüsn içre bulınca ḥaşş-ı 'anber-sā” G. 5/3 (Yavuz, 2012), Feridî (ö. 1672)'nin; “Bî-gāne ülfetâne füsün-sāz-ı 'aşksın/Rām itdi āhū-yı Hoten'i ṭurfa vahşetüñ” G. 172/5 (İbrahim, 2010), Nazif (ö. 1693)'in; “Güyende yârî āh ile rām eyleseñ sezâ/Āhū-şikâr-ı bağ-ı Hoten'dir kemendimiz” G. 118/3 (Darıcık, 2006), Ağazade Örfî (ö. 1778?)'nin; “Ne Şıfāhān u Hoten'de saña beñzer māye/Nice mümkün bulına varsa da pek az bulunur” G. 249/2 (Turan, 2011b) ve Mehmed Şakir Galib (ö. 1911)'in; “Bü-yı ceyrân-ı Hoten nesr eyledi her sū nesīm/Eylemişdir nâf-ı āhū-yı zamānı çāk çāk” G. 97/4 (Cersel, 2009) beyitleri, Hoten ahusunun ve Hoten güzellerinin anıldığı diğer beyitlerdir.

3.56.7 Sevgilinin kokusu

Ahmedî (ö. 1410'dan sonra);

Dişleri dürr-i 'Aden müşg-i Hoten'dür koḥusı
Yāsemīndür teni vü tāze-semendür koḥusı G. 658/1 (Akdoğan, 2017)

beytinde, sevgilinin tenini beyazlığıyla yasemine, dişlerini Aden incisine, kokusunu Hoten miski ve taze yasemine benzetir.

Bursalı Talib (ö. 1706);

Çīn oldu çemen sünbül-i 'anber-şikenimden
Dehr oldu Hoten bûy-ı gül ü yāsemenimden G. 91/1 (Erdem, 1994)

beytinde, yasemin ve gül gibi olan sevgilinin kokusundan, cihanın Hoten gibi güzel kokulu olduğunu dile getirir.

Aşkî Mustafa (ö. 1871);

'Anber u müşk-i Hoten bûyına reşk-āver olur
Añladum ol peri ḥūrān ile hem-şoḥbet imiş G. 270/4 (Yapa, 2007)

beytinde, Hoten miskin ve anberin sevgilinin kokusunu kıskandığını dile getirir.

3.56.8 Çeşitli bağlamlar ve benzetmeler

Fakih (ö. 1538-39'dan önce);

Çeşm-i şayyāduña zülf öğredeli bende-kemend
Ḥūn olupdur cigeri āhū-yı müşg-i Hoten'ün G. 48/2 (Sünger, 2004)

beytinde, sevgilinin zülüfleri avcı gözlerine kement yapmayı öğrettiğinden beri, Hoten'in misk ahusunun ciğerinin kan dolduğunu dile getirirken sevgilinin gözlerinin avcılığına işaret eder.

Ağazade Örfî (ö. 1778?);

Vücūdı lerze-nāk etse 'aceb mi ol kemān-ebrū
Ḥadeng-i gānzesi ḥavfından āhū-yı Hoten ditrer G. 183/2 (Turan, 2011b)

beytinde, o keman kaşlı sevgilinin âşğın vücudunu titretmesine şaşılmaz; Hoten ahusu bile onun yan bakışının okundan korkarak titrer, der.

Hafid (ö. 1813);

Âhû-yı Hoten çeşm-i siyeh-kârını görse
Çekmek gözine kuhl kadar olmaya imkân G. 209/4 (Özkan, 2004)

beytinde, Hoten ahusu sevgilinin siyah gözlerini görse, gözlerine sürme çekecek imkânı bulamaz, diyerek sevgilinin gözlerinin avcılığına vurgu yapar.

Şeyhülislam Yahya (ö. 1644);

Müşkini hâk-i reh-i yâre idermiş teşbîh
Dağı beñzer ki yola gelmemiş âhû-yı Hoten G. 265/4 (Kavruk, 2001)

beytinde, Hoten ahusunun miskini, sevgilinin yolunun toprağına benzetmesini ayıplayarak onun hâlâ yola gelmediğini söyler.

Kadrî (ö. 1671);

Nâfe-i müşgîn-i Hıta vü Hoten
Hâk-i reh-i ca'd-ı semen-büsıdur G. 37/4 (Külahlıoğlu, 1997)

beytinde, sevgilinin yolunun toprağını Hoten ve Hita'nın misk nefesine benzetir.

Cinanî (ö. 1595);

Rengîn ruhuñ şafası yok verd-i nesterende
Şîrîn lebûñ edası yok nâfe-i Hoten'de G. 247/1 (Okuyucu, 1994)

beytinde, sevgilinin yanağının sefasının yaban gülünde, tatlı dudağının edasının Hoten nefesinde olmadığını söyler.

Rahmî-i Harputî (ö. 1884);

Şebbûy-ı gül-sitân-ı Hoten zülf-i anberîñ
Ben hâle müşg-i Çin didimse Hata mıdır G. 42/2 (Cengiz & Eren, 1996)

beytinde, sevgilinin anber kokulu zülfünü Hoten'in gül bahçesindeki şebboy olarak nitelendirirken; benini Çin miskine benzetmiş ve "Hita" sözcüğünü tevriyeli kullanmıştır. "Şebboy", "gece kokan" anlamıyla düşünüldüğünde sevgilinin güzel kokulu siyah saçlarına işaret edildiği de söylenebilir.

Ahmedî (ö. 1410'dan sonra)'nin; "Meşâm-ı ruḥ-demi revḥ ile girü taldı/Nice ki nâfe-i âhû Hoten'de bulundu" G. 641/3 (Akdoğan, 2017), 16. yüzyıl şairlerinden

Sebzî'nin; “Şimdi gülşen şanki dönmüşdür Hoten şahrāsına/İrişüp eyler mu‘aţtar cān meşāmın bûy-ı gül” G. 458/2 (Yekbaş, 2016), 17. yüzyıl şairlerinden Ahmed Yârî'nin; “Dimāğ-ı gülbün-i gül hep buhūr-ı ‘anber olur/Meger ki koyına kor nāfe-i Hoten gonce” G. 659/6 (Karayazı, 2013), Nazik (ö. 1686)'in; “Kimdir eden Nāzikā şî‘riñi lü’lü’-yi ter/Yā nefes-i pākiñi misk-i Hoten eyleyen” G. 169/10 (Gümüş, 2011), Şeyh Galip (ö. 1799)'in; “Deyince müşg-i Hoten etdi çîn ebrusun/Bu pîç u tábımız ey dil haţâyımış bildik” G. 218/2 (Okçu, 1993), Mehmed Memdûh Paşa (ö. 1925)'nın, “Hāk-i çemen kudūmuñ ile müşk-bārdır/Gülşen Hoten nümüne-i şāh-ı gazāl serv” G. 201/2 (Odunkıran, 2011), Mehmed Şakir Galib (ö. 1911)'ın, “Nāfe-i müşgi getir hattā Hoten’de olsa da/Gıbtā-fermāyāna ‘ıtr u ‘anber-i sarāya sen” G. 122/2 (Cersel, 2009), Osman Şems (ö. 1893)'in; “Kays şehrinde Felātūn-ı raşad-bîn-i hıred/Āhū-yı deşt-i Hoten sevdā-ger-i kuh-sār-ı dost G. 78/3 (Yıldırım, 2013) ve “Müşg-i Hoten’i dūd-ı dili eyledi ber-bād/Sevdā-yı maḥabbetle olup yār benefşe” G. 579/20 (Yıldırım, 2013) beyitleri Hoten’e yer verilen diğer beyitlerdir.

3.57 İçel

Osmanlılar Karamanoğulları Beyliği’ne son verdikten sonra, Toroslar’ı ikiye ayırarak Silifke merkezli güney kısmına İç İl, Konya merkezli kuzey kısmına da Karaman sancağı adını verirler (Çelik, 2000). 19. yüzyıl şairlerinden Ebubekir Celalî'nin;

Sevdā-gerānına şu Karaman-ı haţtınıñ
Hālā İçel dedikleri bir kişver oldu dil G. 68/3 (Sarıkaya, 2018)

beytinde, sevgilinin ayva tüyleri ile Karaman arasında renk bakımından ilgi kurarken, İçel ile gönül arasında bağlantı kurmuş, kelimenin “içteki ülke” anlamıyla ilişkili olarak, gönlünü şehirle ifade etmiştir.

3.58 İdincik

Geçmişİ MÖ 4500 yıllarına kadar dayanan, günümüzde Balıkesir'in Bandırma ilçesinin 10 kilometre uzağında küçük bir belde olan Edincik (Gülhan, 2012, s. 516), Edincikli şair Ravzî (ö. 1600'den sonra)'nin;

Açılalı bahār-ı İdincik
Cennet oldu diyār-ı İdincik

Yaraşur mīve-i cinān dir isem
Bī-bedeldür enār-ı İdincik

Şāh-ı Tūbā'ya meyl idüp hergiz
Başın egmez çenār-ı İdincik

Bize mihr ü maḥabbet eylemedi
Yüri ey şīve-kār-ı İdincik

Lālezār oldu dāğ-ı hecrūñle
Sīne-i kūhsār-ı İdincik

Seni arar müdām aḳup her şu
Dil-berā cūy-bār-ı İdincik

Ṭa'n ider 'ayn-ı selsebīle revān
Ravziyā çeşmesār-ı İdincik

Hüb sevseñ kimesne 'ayb itmez
Ne güzeldür diyār-ı İdincik G. 411 (Aydemir, 2007)

gazelinde çeşitli yönleriyle methedilir. Edincik şehrengizleri de yazmış olan Ravzî,⁴⁷ Edincik'in baharın gelişiyi cennete döndüğünü söyler. Narını cennet meyvesine, çınarlarını Tuba ağacına denk gören şair, Edincik dağlarında açan laleleri, sevgiliden ayrı olmasına bağlar. Edincik ırmağının da sevgiliyi aramak için aktığından söz ederek hüsn-i talil yapan Ravzî, Edincik'te güzel sevmenin ayıp karşılanmadığını, bu sebeple buranın çok güzel bir diyar olduğunu söyleyerek gazelini sonlandırır.

⁴⁷ Şehrengizler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gülhan, A. (2012). Şehrengiz türü ve Ravzî'nin Edincik şehrengizleri, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2, 515-545. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2914>

Şair;

Gitdi İstanbul'a zulm ihdāsına
Şakınuñ koparmasun ğavġā meded

Diñler ise ger anuñ da 'vāsını
Zulm ider halka 'Alī Paşa meded

Şehr-i İdincik'de bir iş itdi kim
Kimse mişlin görmedi kaç'ā meded G. 172/2-3-4 (Aydemir, 2007)

beyitlerinde, İdincik şehrinde görevli Ali Paşa adlı bir şahsın şehirde yaptığı
kötülükleri anlatırken;

Barmağında kāse-i ser Ravziyā fır fır döner
Şehr-i İdincik'de bir ġarrā güzel çanakçı var G. 195/7 (Aydemir, 2007)

beytinde, İdincik şehrinde, parmağında fır fır kafatası çeviren güzel bir çanakçının
varlığından söz eder. Kafatası ile âşıkların başlarının kastedildiği düşünülebilir.

3.59 İlbasan

1466-1912 yılları arasında Osmanlı hâkimiyetinde bir sancak merkezi olan ve
günümüzde Arnavutluk sınırları içerisinde bulunan İlbasan şehrine Muvakkıtzade
Pertev (ö. 1807);

Sen öyle bir yürekli cigerdârsın kuzum
Hüniligün hirās virür İlbaşan'a dek G. 295/4 (Bektaş, 2007)

beytinde yer verir. Şairin beyitte bahsettiği kişi öylesine cesur bir kan dökücüdür ki
İlbasan'a bile korku verir. Arnavutluk, ciğer yemeğiyle meşhur bir ülkedir. “Yürek”,
“ciğer”, “hunî” ve “İlbasan” arasında tenasüp olduğu söylenebilir.

Refi'-i Amidî (ö. 1816)'nin;

Başdı ol Arnabūd güzelin 'âşıkān ile
Kâfir rakīb ol aşılacak İlbaşanlıdır G. 77/6 (Aydemir, 1989)

beytinde, bir Arnavut güzelinden söz edilir. Arnavut güzelini âşıklarla yakalayan
kâfir rakip de İlbaşanlıdır. Şair “başdı” ve “İlbasan” arasında söz oyunu yapar.

3.60 İsfahan

3.60.1 Şehir tarihi

Günümüzde İran İslam Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan İsfahan, Zanda-rûd (Zayanda-rûd) ırmağı üzerinde (Bala, 1979b, s. 1068), Irak-ı Acem bölgesinin güneydoğusunda kurulu, İran'ın en büyük, en güzel ve en eski şehirlerindendir (Şemsettin Sami, 1889, s. 991). Cihanın yarısı olarak nitelendirilen, Evliya Çelebi (1998b)'nin “Zîrâ memâlik-i Îrân-zemîn-de Tebrîz-i dilâvîz ve İsfahân-ı nısf-ı cihân kadar bir şehir-i azîm ve sevâd-ı kadîm yoktur.” (s. 128) cümleleriyle, Tebriz ile birlikte İran'ın en büyük ve eski şehri olarak tanımladığı İsfahan hakkında Yakubî (2002) de şu bilgileri verir:

Kum'dan İsfahan'a 60 fersaktır; bu ise 6 merhaleye karşılık gelir. İsfahan'ın birine Ceyy, diğerine ise Yahûdiyye denen iki şehir merkezi vardır. Halkı karışıktır; içlerinde Araplar azdır ve çoğunluğu dihkanların ileri gelenlerinden oluşan Acemlerdir. Burada Basra ve Kûfe'den göç etmiş olan Sakif, Temim, Beni Dabbe, Huza'a, Beni Hanife ve Beni Abdülkays'dan bir Arap topluluğu vardır. Selman-ı Farisi'nin (Allah ona Rahmet eylesin) İsfahan'a bağlı Ceyyan denen bir köyden olduğu söylenir. Oraya İsfahanlılar 'İdare' derler. İsfahan halkının vadiden ve kaynaklardan akan suları çoktur. Bu sular Ahvaz'a doğru akmaktadır. İsfahan'dan Tustar'a, Menaziru'l-Kübra'ya, oradan da Ahvaz'a varılır. İsfahan 23/643-644 yılında fethedilmişti. (s. 56)

Şehrin ismi Arapça kaynaklarda Sibâhân, İsbahân ve bazı eski Farsça

kaynaklarda Sipâhân şeklinde geçmektedir ve anlamının “atlı askerler” olduğu kabul edilir (Sem'ânî'den aktaran Özgüdenli, 2000). Kaynaklarda İsfahan'ı ifade etmek için geçen isimler arasında Gâbâ, Gâbe, Gâben, Gâbeyan, Gey, Ceyy (Hünerfer'den aktaran Yazar, 2013, s. 15), Aspahân, İsbahân, İsfahan, Sipâhân (Bala, 1979b, s. 1068), Esbahan ve İsbahan (Yakut'tan aktaran Yazar, 2013, s. 15) isimleri sayılabilir. Evliya Çelebi (2000), İsfahan şehrinin ismi ve tarihi ile ilgili şu satırları kaleme almıştır:

Ba'dehû ârifân-ı Acem ve zarîfân-ı kavm-i Becem kesr-i elif ile ve feth-i elif ü med ile Aspehân derler ammâ niçe füsehâları kesr-i elif ve sükûn-ı sad-ı mühmele ve feth-i bâ-i muvahhid ve hâ-yı hüvvez meftûh ile ve sükûn-ı elif

ve uhrâ nûn-ı sükûn ile İsfahân dediler ammâ kâ'ide-i lisân-ı lûgat-i Acem'dir kim bâ-i muvahhideyi harf-i fâya tebdîl eylerler. Zîrâ ilm-i tecvîdde bâ harfî ve fâ harfî hurûf-ı şefevî olduğundan bâ harfîn fâ yerine isti'mâl ederler. Meselâ ferîşteye perişte ve perifte dahi derler ve file pîl dahi derler. Anınçûn Aspehân'a İsfahân-ı nısf-ı cihân derler. Ammâ bu gûne isim ile müsemmâ oldu ammâ yine ba'zı tevârîhlerde şehri-i Yahûd derler. Bu mezmûm isim ile müsemmâ olmuş pâ-yi taht-ı şâh-ı şâhân-ı İrân-zemîn olmasın için Âl-i Kiyâniyân'dan Keygubâd Şâh bir gayrı şehir inşâ edüp ismine "Nısf-ı cihân-ı seyyâhân" dediler. Anınçûn şehri-i İsfahân birbirine muttasıl iki şehirdir ammâ İsfahân-ı atîk-i şehri-i Yahûd'u ibtidâ binâ eden Tahmûres ve Cemşîd ve Zülkarneyn binâ etmişlerdir. Lâkin sonra kavm-i Yahûd mezkûr Hazret-i Hızır şehriden varup mâl-âmâl olduklarından şehri-i Yahûd derler (s. 349).

Her tarafı dağlarla çevrili, sulak ve sıcak bir iklime sahip olan (Bala, 1979b, s. 1068), Ortaçağ'da Cey ve Yahudiyye adlı yan yana iki şehir olduğu kaydedilen (Le Strange, 2015, s. 263) kadim İsfahan şehrinin ilk kuruluş tarihi tespit edilememiştir. Şehrin kurulu olduğu alanın bir dönem iki bin senelik bir geçmişe sahip olan Elam Devleti sınırları içerisinde olduğu, sonrasında Anzan Devleti ve Ahamenîler tarafından yönetildiği, 640-44 yılları civarında Araplar tarafından zapt edildiği bilinmektedir (Bala, 1979b, s. 1068). İsfahan, Abbasî hilafetinin zayıflamasından sonra Dülefîler, Saffarîler ve kısa bir süre için Samanîler'in, 10. yüzyıl başlarında Ziyarîler'in ve sonrasında Büveyhîler'in egemenliği altına girer (Özgüdenli, 2000). 10. yüzyılda ipekli, pamuklu ve desenli kumaşların ihraç edildiği büyük bir ticaret merkezi olan şehri 11. yüzyılda ziyaret eden İranlı seyyah Nasır-ı Hüsrev şu cümlelerle anlatır:

İsfahan sağlam bir hisar içinde ovaya kurulmuş bir şehirdi. Bu hisara kapılar, savaş yerleri, burçlar, mazgallar yapılmıştı. Büyük ve güzel bir cami olan Cuma Mescid'i şehrin ortasında yer almaktaydı. O dönemde şehrin suru üç büyük fersah sürer dediler. Buranın birçok pazarı var ve sarrafların bulunduğu çarşıda iki yüz sarraf vardı. Her çarşının bir geçidi ve kapısı bulunmakta. Bütün mahallelerin ve sokakların da böyle geçitleri ve sağlam kapıları var. Kervansarayları tertemizdi. Kû-Tiraz denen bir mahallesi var ki orada elli tane kervansaray vardı. Bunların her birinde bir çok satıcılar ve oda sahipleri oturmadı. (Nasır Hüsrev'den aktaran Yüksel, 2013, s. 10)

1030 yılında Gazneli Mahmud tarafından ele geçirilen İsfahan, sonrasında Selçuklu Tuğrul Bey tarafından zapt edilmiş, Melikşah zamanında payitaht olmuş ve

1235-36 yılında Moğollar tarafından istila edilmiştir (Bala, 1979b, s. 1070). 1300’lü yıllarda İsfahan’a giden ünlü seyyah İbn Battuta (2004), şehir hakkında şu bilgileri verir:

İkinci namazından sonra Acem Irak’ı bölgesinin şehirlerinden İsfahan’a vardık. Bu ismi patlak ‘f’ ile [İspahan şeklinde] de telaffuz ediyorlar. Çok büyük ve gösterişli şehirlerden; lakin Ehl-i Sünnet ile Şia arasında meydana gelen kavga ve çekişme sebebiyle geniş bir kısmı hala harap. Bu fitne bugün de devam ediyor. İki taraf da kavgadan geri durmuyor. İsfahan’da meyve boldur. Buranın kayısının eşi benzeri yok dünyada. Orada kayısıya ‘kamaruddın’ diyorlar. Bu meyveyi kurutup ambarlara atıyorlar. Çekirdeği kırılınca içinden pek lezzetli bir badem çıkıyor. Şehrin ayvası da gayet büyük ve leziz. Üzümleri de öyle. Bostanına gelince Buhara ve Huvarezm [=Harizm] diyarı hariç dünyanın hiçbir yerinde bu kadar güzeli yok. Kabuğu yeşil, içi kıpkırmızı [=karpuz] olan bu bostan cinsi kurutulup saklanıyor; Mağrip’te etin dilim dilim kurutulup saklanması geldi aklıma! Mübarek, kurabiye gibidir; yemeye alışkın olmayan biri dahi ilk lahzada mideye indiriverir bunu. İsfahan’da [ilk kez] karpuz yediğim zaman ben de bir anda hoşlanıverdim tadından. İsfahan ahalisinin ten rengi kıızıla çalan beyazdır. Genellikle cesur ve yardımseverdirler. Cömerttirler; birbirlerine yemek çıkarmada handiyse yarış ediyorlar. (s. 280)

İlhanlı Devleti’nin 1335 yılında yıkılışının ardından bir süre İnculular’dan Şeyh Ebu İshak’ın hâkimiyetinde kalan şehir, 1357 yılında Muzafferîler’in (Özgüdenli, 2000), 1387’de ise Timur’un eline geçer (Bala, 1979b, s. 1070).

Timurlulardan sonra Karakoyunlular ve Akkoyunlular’ın egemenliği altına giren İsfahan, 1505 yılında Şah İsmail tarafından zapt edilmiş, şehir bu dönemde edebî ve kültürel açıdan önemli bir gelişme göstermiştir (Özgüdenli, 2000). Kanunî Sultan Süleyman döneminde bir süre Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil edilen şehir, Safevîlerden Şah Abbas (1587-1628)’ın yönetimi zamanında mamur bir hâle getirilerek başkent olarak seçilmiştir (Bala, 1979b, s. 1070).

Barthold (1984), İsfahan’ın 17. yüzyıldaki görüntüsünü şu satırlarla aktarır:

İran’da XVII. asrın başlarında Büyük Şah Abbas hükûmet sürmüştür (1587-1628). Bu uzun devir İran için gayet parlak bir devir olup, payitaht olan İsfahan şehrinde ve bazı başka şehirlerde, yadigâr olarak, pek büyük mimari eserleri kalmıştır. Şah Abbas zamanındaki bir İtalyan seyyahı, bu Şah tarafından bina edilen Meydan-ı Şah ile “Çâr-Bâğ” bahçesini, o zamanki

Hristiyan şehirlerinin en büyük cadde ve meydanlarıyla mukayese etmektedir.
(s. 76)

Yüzlerce şair, edip, musikişinas, âlim ve filozofa mekân olan bu şehir, 1722’de Afganlar tarafından işgal edilmiş (Özgüdenli, 2000), 1729 yılında Nadir Şah tarafından geri alınmış, 18. yüzyıl sonlarında İran’da yönetimi ele geçiren Kacar hanedanı döneminde payitaht olma özelliğini kaybetmiş, I. ve II. Dünya Savaşı sonrası İngilizler tarafından işgâl edilmiş ve savaşın bitmesiyle işgâlden kurtulmuştur (Bala, 1979b, s. 1072).

Gazellerde en çok anılan şehirlerden olan İsfahan’a şehrin meşhur yönlerinden sürmesi ve elmasıyla yer verilir. “İsfahan”ın aynı zamanda musikide bir makam adı oluşu şairlerin kurdukları hayalleri daha da zenginleştirir.

3.60.2 İsfahan elması

Zekeriyya el-Kazvinî, bölgede yetişen elma ve armutların tadının ve kokusunun güzelliğinden söz etmiş (Kazvinî’den aktaran Özgüdenli, 2000), Mukaddesî ise İsfahan’da nefis elma ve üzümler bulunduğunu dile getirmiştir (Mukaddesî’den aktaran Aydoğmuşoğlu, 2017, s. 163). Şairler İsfahan elmasına sevgilinin güzellik unsurları ile benzerlik ilgisi kurarak gazellerinde yer verirler.

Hidayet Çelebi (ö. 1583/84);

Her dem nigârın barmağı başma turunc-ı ğabğaba
Taḳdīm kıлма қандақı sīb-i Şıfāhān üstine G. 188/2 (Sona, 2006)

beytinde, sevgilinin çene çukurunu İsfahan elmasına benzetmiş; Valî (ö. 1738);

Çār-bāğun gül-i rûy-ı sepedi ruḥsârı
Zeḳan-ı nāzûki ḥod sīb-i Şıfāhānî’dür G. 103/4 (Koncu, 1998)

beytinde, sevgilinin yanağını “Çar-bağ”ın sepetindeki güllere, nazik çenesini ise İsfahan elmasına benzetmiştir. “Çar-bağ” İsfahan’da bulunan, çiçek bahçeleriyle ünlü bir yerdir.

Reff'-i Amidî (ö. 1816);

Reng ü bûy almadadır sîb-i Şîfâhân andan
Ütrüc-i ğabğab-ı cānānda nûzhet kâat kâat G. 22/8 (Aydemir, 1989)

beytinde, İsfahan elmasının rengini ve kokusunu sevgilinin çene çukurundan aldığını söyleyerek sevgilinin çenesini İsfahan elmasından üstün tutar.

3.60.3 İsfahan makamı

İsfahan, Türk musikisinde bir makam adıdır. İsfahan şehrinin edebi ve kültürel anlamda yükselişte olduğu bir dönem olan 17. yüzyılda ortaya çıktığı kaydedilen (Özgüdenli, 2000) bu makama şairler çoğu zaman tevriye yoluyla şiirlerinde yer vererek zengin bir anlam dünyası yaratırlar.

Ahmedî (ö. 1410'dan sonra);

Andan muhayyerem ki bu nev-rûz yüzlünüñ
Bilemezem maķâmı Şîfâhân mı yâ 'Irâķ G. 343/4 (Akdoğan, 2017)

beytinde, aynı zamanda musiki makamları olan “muhayyer”, “makam”, “İsfahan” ve “Irak” kelimelerini tevriyeli kullanır. Şair, nevrüz yüzlü sevgilinin makamının İsfahan mı Irak mı olduğunu bilemediğini söylerken “makam” sözcüğünün yer, mahal anlamıyla birlikte musiki ahengini belirten manasını da kasteder, “muhayyer” sözcüğü de “seçme” anlamı dışında bir musiki makamıdır.

Ahmedî (ö. 1410'dan sonra);

Söziyçün Aḥmedî'nüñ Rûm iline
Gelür taḥsîn 'Irâķ u Şîfâhân'dan G. 492/11 (Akdoğan, 2017)

beytinde, kendi sözünün ahengi sebebiyle Rum'a İsfahan ve Irak'tan tahsin/alkış geldiğini söylerken “İsfahan” ve “Irak”ın hem yer adı hem musiki makamı anlamlarının çağrışımını yapar. Şair;

İşit ki'der Şîfâhân u 'Irâķ'ı
Muhayyer Aḥmedî'nüñ söz ü sâzı G. 652/11 (Akdoğan, 2017)

beytinde, kendi şiirini överken; sazının ve sözünün İsfahan ve Irak'ı muhayyer ettiğini söyleyerek, “İsfahan”, “Irak” ve “muhayyer” sözcüklerini tevriyeli kullanmıştır. Ayrıca, İsfahan ve Irak'ın birer kültür ve sanat merkezi olma özellikleri göz önüne alındığında, şairin kendi sözünün buralarda da beğenildiğini söylediği düşünülebilir.

On beşinci yüzyıl şairlerinden Ali Çelebi;

Mâlik-i milk-i 'Irâk u İsfahân'sın anda kim
Saña ol şeh nâz ide güyende şeh nâz eyleye G.181/8 (Özaydın, 2011)

beytinde, yer adlarını tevriyeli kullanır, “şehnaz” adlı musiki makamını da anar.

Bakî (ö. 1600);

Maķâmın âsitân-ı yâr idenler
Koyup gitmez Şıfâhân u Hicâz'a G. 453/2 (Küçük, 1994)

beytinde, sevgilinin eşliğini kendisine makam edinenlerin burayı bırakıp İsfahan ve Şiraz'a gitmeyeceğini söyler. Hicaz da İsfahan gibi bir musiki makamıdır. Şair, “İsfahan”, “Şiraz”, “makam” sözcüklerini tevriyeli kullanmıştır. Ayrıca, sevgilinin bulunduğu şehre gönderme yaptığı düşünülürse, İstanbul yerine de kullanılan “asitan” kelimesi bu sözcüklere eklenebilir.

Lamiî (ö. 1532), senin aşkının nağmesi bana âşıklar içinde gah İsfahan, gah Irak, gah Hicaz ahengini gösterir, dediği;

Gösterür 'ışkuñ nevâsı baña 'uşşâk içre âh
Gâh âheng-i Şıfâhân geh 'Irâk u geh Hicâz G. 165/7 (Burmaoğlu, 1983)

beytinde, “neva” ve “uşşak” kelimelerini tevriyeli kullanarak musiki makamı anlamına da işaret eder.

Ümidî Ahmed (ö. 1571);

Tahsînler itdi çekdi Ümidî kulağını
Güş eyleyince ehl-i Şıfâhân nevâlaruñ G. 128/5 (Buyruk, 2009)

beytinde, İsfahan ehlinin onun ahenkli sözlerini beğendiklerini dile getirirken “neva” sözcüğünün musiki anlamını da çağrıştırır.

Zatî (ö. 1547), “İsfahan”, “Irak”, “uşşak”, “muhayyer” ve “şehnaz”

sözcüklerini tevriyeli kullandığı;

İrişdi bu âvāze Şıfāhān ü ‘Irāk’a
‘Uşşākı muhayyer idüben eyledi şeh nāz G. 565/4 (Tarlan, 1967)

beytinde, şiirinin İsfahan ve Irak’a ulaşarak âşıkları muhayyer ettiğini, bu şehirdeki âşıklar tarafından beğenildiğini söyler.

Nabî (ö. 1712);

Güş-ı ‘uşşāka virür zevk reh-i rāst-ı Hicāz
Mutribā itdügün āheng Şıfāhān yolıdur G. 108/3 (Bilkan, 1997)

beytinde, Hicaz rastının yolu âşıkların kulaklarına zevk verir; ey mutrip, yaptığın nağme İsfahan yoludur, der. Beyitte “uşşak”, “Hicaz” ve “İsfahan” tevriyeli kullanılmış ve “uşşak”, “rast”, “Hicaz”, “mutrib”, “aheng” ve “İsfahan” kelimeleri arasında tenasüp yapılmıştır.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Sadık, İsfahan’ın meşhur ürünlerinden biri olan sürmeden söz ettiği;

O maḥbûb-ı mükahhal-dīde şimdi bir ‘Acem-beste
Terennüm-sāz olup ehl-i Şıfāhān oldu dem-beste G. 123/1 (Eroğlu, 1998)

beytinde, musiki makamlarından “Acem”, “beste” ve “terennüm-saz” sözcükleri arasında tenasüp yaparak; gözleri sürmeli sevgilinin Acem makamında bir beste terennüm etmesi üzerine İsfahan ehlinin suspus olduklarını söyler. Şair, İsfahan’a hem yer adı hem de musiki makamı anlamını çağrıştıracak şekilde yer verir.

İbrahim Hanîf (ö. 1775)’in;

Ğubār-ı pâyı geldi dīde-i fikr-i Hanîfā’ya
Be mutrib nağmeñi yā İşfahān et yā Hicāz eyle G. 340/5 (Aksu, 1996)

beytinde, İsfahan'ın sürmesine atfen “gubar”, “pa”, “dide” ve “İsfahan” kelimelerine yer verilmiş; musiki terimleri olan “mutrib”, “nağme”, “İsfahan” ve “Hicaz” kelimeleri arasında tenasüp yapılmıştır.

Lazıkîzade Feyzullah Nâfiz (ö. 1767), aynı zamanda musiki terimleri olan “uşşak”, “saba”, “nakş” ve “İsfahan” sözcüklerini tevriyeli kullandığı;

Nağş-ı ğubâr-ı pâyına yüz sürme ey şabâ
‘Uşşâk o kühl-i ‘ayn[a] ħaṭ-ı İşfahân okur G. 113/5 (Demir, 2017)

beytinde, ey saba, ayağının tozunun nakışına yüz sürme, onu bozma; âşıklar o göz sürmesine İsfahan çizgisi derler, diyerek İsfahan'ın sürmesine atıfta bulunur. Şair sevgilinin ayağı tozunu İsfahan sürmesine benzetir.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Câzîb;

‘Aceb mi bûselikden dem urursa n’ola ‘uşşâkı
‘Irak’la Şıfâhân’ı tuttu şayd-ı ħüsn-i şeh-nâzı G. 503/5 (Yılmaz, 2010)

beytinde, musiki terimlerinden “buselik”, “uşşak”, “Irak”, “İsfahan” ve “şehnaz” sözcüklerini tevriyeli kullanarak; âşıklar buselikten dem vururlarsa buna şaşılmaz, çünkü nazlı sevgilinin güzelliği Irak ve İsfahan’ı avlamıştır, der.

Ahmedî (ö. 1410’dan sonra)’nin; “Anuñ qavlin ‘Irāk u İşfahân’da/İşiden dir ki lillâh derrü kıyıl” G. 409/9 (Akdoğan, 2017), “Ne bülbül-durur ol ki itdi muhayyer/Nevâsı anuñ Şıfâhân u Irāk’ı” G. 655/13 (Akdoğan, 2017), Nesimî (ö. 1404/05)’nin; “Āheng-i Şıfâhânî kıılır ol nây-ı ‘Irākî/Rehhâvî yolında yine cānum kııla pervâz” G. 180/5 (Ayan, 2014), Tacizade Cafer Çelebi (ö. 1515)’nin “Maḳām-ı dil-keşüñ şevki-yle ‘uşşâk/Gezer her dem Şıfâhân u ‘Irāk’ı” G. 217/4 (Erünsal, 1983), Nevî (ö. 1599)’nin; “Nev’î ser-i küyinde geçe nâle-i ‘uşşâk/Hep tavr-ı Hicâz ile Şıfâhân u Nevâ’dur” G. 161/5 (Tulum & Tanyeri, 1977), 16. yüzyıl şairlerinden Sebzî’nin; “Ol ħuceste-dilberüm şehnâz iderken bezmde/Okuma mutrib Şıfâhân u ‘Irāk’ı kimseye” G. 724/4 (Yekbaş, 2016), Ümidî Ahmed (ö. 1571)’in, “Toldı şavt-ı

nevā-yı nālemle/İşfahān u ‘Irāk u mülk-i ‘Acem” G. 161/5 (Buyruk, 2009), Zatî (ö. 1547)’nin; “Bağışlar idüm aña Şıfahān u ‘Irāk’ı/Ol şūh-ı ‘Acem ger baña bir kez dise çünî” G. 1716/4 (Tarlan, 1987), 17. yüzyıl şairlerinden Ayıntablı Hafız’ın; “Delinse ney gibi sîneñ çıkup āgāze ‘uşşāka/Hicāz’ı seyr idüp ‘azm-i Şıfahān idelüm şimdi” G. 267/4 (Tuyan, 2007), Feridî (ö. 1672?)’nin; “Lā-ubālî İşfahān vaşlı[nı] seyr itmek gerek/Zümre-i ‘uşşāka gāyet şabādur sevdigüm” G. 190/3 (İbrahim, 2010), Ebubekir Samî Paşa (ö. 1813/14)’nin; “Etdikçe çeşm-i mest ile muṭrib nigāh-ı nāz/Şan şīve-i nühüfte ile İşfahān okur” G. 58/5 (Tozlu, 2005), Enderunlu Mehmed Hamid (ö. 1778)’in; “O şāh-nāza şabā diñlesün (beri) gelsün/Bir iki nağme-i pür-süz-ı İşfahān buldum” G. 92/5 (Tuğluk, 2010), Kânî (ö. 1791)’nin; “Boğdı bülend ü tiz nevālarla şavtımı/Pest itdi İşfahān’umı feryād-ı ‘andelīb” G.12/7 (Yazar, 2010), Lazıkîzade Feyzullah Nâfiz (ö. 1767)’in; “Olunca beste nigāra hevā ile ‘uşşāka/Düzenle sâzı çalar kār-ı İşfahān okudur” G. 131/2 (Demir, 2017), Subhizade Abdî (ö. 1763/64)’nin; “Gāh nev-rüz-ı ‘Acem gāhi nihāvend eylediñ/Ba’d-ezîn muṭrib maḳām-ı İşfahān lâzım saña” G. 1/7 (Yalap, 2007), 18. yüzyıl şairlerinden Sadık’ın; “Biz ‘Acem maḥbūbını meclisde ḥandān isterüz/Bezm-i meyde ya’nî bir naḳş-ı Şıfahān isterüz” G. 60/1 (Eroğlu, 1998) ve Hatif (ö. 1823)’in; “Muṭrib-i rūşen perde-i rāh-ı Şıfahān’dır/Kānūn-ı nevā-sāz ṭarab-ı şed-‘arabāndır” G. 91/1 (Kılıç, 2019) beyitleri bu başlık altında anılabilir.

3.60.4 Sürme

İşfahan’ın batısında üretilen sürmeye (İstahrî’den aktaran Zeydan, 2015, s. 425) şiirlerde çoğunlukla “kühl” sözcüğüyle birlikte yer verilir.

Adnî (ö. 1474);

Gözlerime tütüyā-yı ḥāk-i pāyuñ bes durur
Ey ṭabīb-i cān ne ḡam kühl-i Şıfahān olmasa G. 34/4 (Yücel, 2002)

beytinde, sevgilinin ayağının toprağından yapılan sürme gözlerime yeter; İsfahan'ın sürmesi olmasa ne gam?; diyerek sevgilinin ayağının tozunu İsfahan sürmesinden üstün tutar.

Ahmed Paşa (ö. 1496/97);

Çīn-i zūlfūñ göricek bāzār-ı misk olur kesād
Gerd-i rāhuñ añıcağ rāh-ı Şıfāhān bağlanur G. 103/4 (Tarlan, 2005)

beytinde, sevgilinin zūlfünün kıvrımlarını görünce misk pazarında işlerin kesat olacağını; yolunun tozunu anınca İsfahan'ın yolunun bağlanacağını söyleyerek; sevgilinin saçının güzel kokusuna atıf yapmış, sevgilinin ayağının tozunun İsfahan sürmesinden daha güzel olduğunu dile getirmiştir.

Gülşenî-i Saruhanî (ö. 1483/84'ten sonra);

'Aceb mi hāk-i reh-i cevherin gören merdüm
İderse kaṭ'-ı nazar sürme-i Şıfāhān'dan G. 125/5 (Turan, 2011)

beytinde, sevgilinin cevher gibi yolunun toprağını görenlerin İsfahan sürmesine itibar etmemelerine şaşılmaz, der.

Necatî (ö. 1509);

Hāk-i pāy-i yār olurken kühl-ı erbāb-ı nazar
Ey şabā lâzım degül 'azm-ı Şıfāhān eylemek G. 315/6 (Tarlan, 1997)

beytinde, sabah rüzgârına seslenerek, sevgilinin ayağının toprağı dururken İsfahan'a gitmeye gerek yok, der. Şair aşağıdaki mısralarda sevgilinin ayağının tozunu İsfahan sürmesiyle karşılaştırır:

Gözümü tutsun eger kim tutmadı ise gözüm
Ayağūñ toprağını kuhl-ı Şıfāhān yerlüce G. 469/4 (Tarlan, 1997)

Bakmayam kuhl-ı Şıfāhān'a iki gözüm için
Ayağūñ tozu gibi derdüme degül'a G. 501/5 (Tarlan, 1997)

On beşinci yüzyıl şairlerinden Sabayî;

Rahm eyle yaşum sā'iline sürme kapuñdan
Hāk-i derüñe kühl-ı Şıfāhān uma geldüm G. 78/4 (Kavaklık, 2008)

beytinde, sevgiliye seslenerek; gözyaşıma merhamet et, kapından sürme; eşiğinin toprağına İsfahan sürmesi ümidiyle geldim, der. Şair “sürme” sözcüğünü tevriyeli kullanır.

Bağdatlı Ruhî (ö. 1605/66) aşağıdaki beytinde; ey dostum, yolunun toprağıyla gözlerimiz doludur, dopdolu bir cevher olsa bile İsfahan sürmesine bakmayız, der:

Bakmazuz kuhl-ı Şıfāhān’a tolu cevher ise
Dostum hāk-i rehūñle gözümüz memlūdur G. 274/4 (Ak, 2001)

Bakî (ö. 1600);

Göz kararur düşerdi hāk-i rehūñ
Görse ger sürme-i Şıfāhānī G. 488/4 (Küçük, 1994)

beytinde, İsfahan sürmesi yolunun toprağını görseydi, gözü karararak yere düşerdi, der.

Derzizade Ulvî (ö. 1585); yolunun toprağını almak için sevgilisinin mahallesine gelmesini sürme için İsfahan’a giden tüccarlara benzetir:

‘Azm ider kūyuña ‘Ulvî hāk-i rehūñ almağ çün
Kūhl için ḥāceye beñzer ki Şıfāhān’a gider G. 107/8 (Çelik & Kılıç, 2018)

Şair, sevgilinin yolunun toprağıyla İsfahan sürmesini eş tutarken;

Eylemezler hāk-i pāy-ı yāre zāhidler nazar
Bilmez ā‘mālar ola kūhl-ı Şıfāhān kıymetin G. 545/5 (Çelik & Kılıç, 2018)

beytinde, zahitlerin sevgilinin ayağının tozuna bakmadıklarını söyleyerek, onların İsfahan sürmesinin kıymetini bilmeyen körler gibi olduklarını söyler.

Lamiî (ö. 1532);

Görmedüm bir zerre hāk-i āsitānuñ gibi kūhl
Ol kadar ben bī-nevā gezdüm Şıfāhān illerin G. 375/4 (Burmaoğlu, 1983)

beytinde, İsfahan şehrini nasipsiz olarak uzun süre gezdiğinden ve bir zerre bile sevgilinin eşiğinin toprağı gibi bir sürmeyi görmediğinden bahseder. Şairin “neva” ve “İsfahan” sözcüklerinde tevriye yaptığı düşünülebilir.

Manastırlı Celal Bey (ö. 1574?);

Bir zerre kühl-i maḳdemine mālīk oldısa
Bād-ı şabāya dīñ ki Şıfāhān’a girmeye G. 552/2 (Güneş, 2013)

beytinde, saba rüzgârına söyleyin, eğer bir zerre dahi sevgilinin ayağının
tozuna/sürmesine ulaşmışsa İsfahan’a girmesin, der.

Muidî (ö. 1585/86) aşağıdaki beytinde, uzun yıllar İsfahan’ı dolaştığından ve
burada sevgilinin ayağının tozu gibi bir sürme görmediğinden söz eder:

Görmedüm ḥāk-i rehūñ mānendi cevher tūtiyā
Gerçi seyr itdüm niçe yıllar Şıfāhān illerin G. 358/2 (Tanrıbuyurdu, 2018)

Mustafa Alî (ö. 1600);

Tarīḳ-i kühlī ne bilsün şu ḥ’āce-i ‘acemī
Koyup ğubār-ı rehūñ varur İsfāhān’a çıkar G. 381/4 (Aksoyak, 2018)

beytinde, acemi tüccarın sürmenin yolunu bilmediğini söyleyerek; onun, sevgilinin
yolunun tozunu bırakıp İsfahan’a gitmesini ayıplar.

Nevî (ö. 1599);

Gözi açılmaya kühl olsa hep ḥāk-i Şıfāhānī
Şular kim kühlī tercīḥ eyledi kuyūñ ğubārından G. 321/2 (Tulum & Tanyeri, 1977)
beytinde, sevgilinin mahallesinin tozu varken sürmeyi tercih edenlerin, İsfahan
toprakları tamamen sürme olsa da gözü açılmaz, der. Sürmenin göze parlaklık veren
ve gözün daha iyi görmesini sağlayan bir madde olduğuna inanılmaktadır.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Rahimî;

Kühl-i ḥāk-i maḳdemūñ irgürdüğüçün çeşmüme
Bād-ı şubḥa muştılık virdüm Şıfāhān illerin (Mermer, 2004)

beytinde, gözüme senin adımının toprağının sürmesi ulaştığından İsfahan’ı sabah
rüzgârına müjdelik olarak verdim, diyerek; sevgilinin ayağının toprağına tüm
İsfahan’ı bağışlar.

Ravzî (ö. 1600'den sonra), İranlı bir güzelden söz ettiği;

Çeşm-i hūn-ābumda ey dil ol 'Acem maḥbūbınuñ
Ḥāk-i rāh-ı kūyı kühl-i İsfahānī'dür baña G. 29/4 (Aydemir, 2007)

beytinde, kanlı göz yaşları olan gözlerim için, Acem güzelinin mahallesinin yolunun toprağı, bana İsfahan sürmesidir, der.

Salih Çelebi (ö. 1565);

Ayağın tozın dirīg itme bu ben bī-çāreden
Çok zamandır tālib-i kühl-i Şıfāhān'dur gözüm G. 99/3 (Gündoğdu, 1997)

beytinde, sevgiliden kendisini ayağının tozundan mahrum etmemesini dilerken, gözünün uzun zamandır İsfahan sürmesine talip olduğunu dile getirir. Şair;

Ke Şıfāhān kühlini iki gözüm çün ey şabā
Ḥāk-i pāy-i yār gibi tūtiya girmez ele G. 123/4 (Gündoğdu, 1997)

beytinde, sabah rüzgârına İsfahan sürmesini bırakmasını söyleyerek sevgilinin ayağının toprağı gibi bir sürmenin ele geçmeyeceğini söyler.

Seyyid Şerif Mehmed (ö. 1630);

Revā mil ol göze ḥānum nazardan sürmese lāyık
Koyup ḥāk-i derūñ meyl eyleye kühl-i Şıfāhān'a G. 276/18 (Yazar, 2006)

beytinde, eşiğinin toprağını bırakıp İsfahan sürmesine meyledenin gözüne mil çekilmesinin reva olduğunu dile getirerek “sürme” sözcüğünü tevriyeli kullanır.

Taşlıcalı Yahya (ö. 1582), mektubunun yazısı İsfahan sürmesi gibidir; onu her zaman gözden geçirmek farz oldu, dediği;

Ḥaṭṭ-ı nāmeñdür senüñ mānend-i kühl-i İsfahān
Farz-ı 'ayn oldı anı gözden geçürmek her zamān G. 301/1 (Çavuşoğlu, 1977)

beytinde, “gözden geçirmek” fiilini hem sürmenin göze sürülmesi/çekilmesi hem de mektubu okumak anlamında kullanır.

Usulî (ö. 1538);

İzin tozu gibi kühl-i cevāhir görmedi hergiz
Gezen hep Çīn'i Māçin'i gören mülk-i Şıfāhān'ı G. 129/3 (İsen, 1990)

beytinde, Çin ve Maçin'i gezenlerin ve İsfahan şehrini görenlerin asla onun/sevgilinin izi tozu gibi bir sürme görmediğini dile getirir.

Ümidî Ahmed (ö. 1571);

Ƙondurur çihreme hâk-i rehini bād-ı şimāl
H̱ācedür Rūm'a gelüp kühl-i Şıfāhān getürür G. 51/3 (Buyruk, 2009)

beytinde, kuzey rüzgârının sevgilinin yolunun toprağını yüzüne kondurduğunu söyleyerek, rüzgârı tüccara, yüzünü beyaz renkle ilişkili olarak Rum'a/Anadolu'ya, toprağı ise İsfahan sürmesine benzetir.

Zatî (ö. 1547), sevgilinin mahallesinin tozunun özelliklerini yazdıkça, İsfahan ve Hicaz kalemin gıcirtısı olur, dediği;

Yazdukca vaşf-ı kühl-i ğubār-ı maħalleñi
Olur şarîr-i hāme Şıfāhān ile Hicāz G. 564/3 (Tarlan, 1967)

beytinde, hem İsfahan'ın sürmesine atıfta bulunmuş hem de “İsfahan” ve “Hicaz” sözcüklerini musiki makamlarını kastedecek şekilde tevriyeli kullanmıştır.

Berberzade Mehmed Zihnî (ö. 1715);

Sen kühl-i Şıfāhān'a heveslenme zāhidā
Çeşm-i fu'āda sürme hemān hâk-pā-yı 'aşk G. 192/29 (Alptekin, 2007)

beytinde, ey zahit, sen İsfahan sürmesine heves etme; gönül gözüne aşkın ayağının toprağı sürmedir, der.

Feridî (ö. 1672);

Āsitānun üzre her gün hāke koymış rüyını
Ġālibā hurşîd için kühl-i Şıfāhān'dur ğaraz G. 140/3 (İbrahim, 2010)

beytinde, güneşin her gün sevgilinin toprağına yüzünü koymasını onun İsfahan sürmesine erişme isteğine bağlayarak hüsn-i talil yapar ve sevgilinin eşiğinin toprağını İsfahan sürmesine benzetir.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Gümülcineli Dürrî;

Hâk-i pây-i yâri çekdüm dîdeme aytdı beni
Cüst ü cû-yı sürme vü kühl-i Şıfāhān'dan ħalâş G. 56/2 (Kılıç, 2010)

beytinde, sevgilinin ayağının toprağını gözüne çektiğini ve sürmeyi aramaktan ve
İsfahan sürmesinden kendisini kurtardığını anlatır. Şair;

Derd-mend-i ‘aşka kūyuñdur senüñ dār’üş-şifā
Ayağūñ toprağıñdur kühl-i Şıfāhān’dan ğaraž G. 57/2 (Kılıç, 2010)

beytinde, sevgilinin mahallesinin aşktan dertli olanlara şifa yeri olduğunu söylerken;
İsfahan sürmesiyle kastedilenin sevgilinin ayağının toprağı olduğunu dile getirir.

Kamî (ö. 1724);

Göz terāzūsi ‘ıyār ideli hāk-i kademūñ
Rağbet eyler mi nazār kühl-i Şıfāhān’a göre G. 189/5 (Yazıcı, 2017)

beytinde, göz terazisi senin ayağının toprağını ayar olarak belirlediğinden beri
gözünün İsfahan sürmesine meyletmediğini söylerken; “terazü” ve “ıyar” gibi
kuyumculukla ilgili terimleri kullanır.

Rahmî (ö. 1752), aşağıdaki beytinde siyah renkli oğlanın İsfahanlı olduğunu
sürmeli iki gözünden anladığını söyler:

Fehm eyledim görünce dü-çeşm-i mükeḥḥalın
Kim ol siyeh-çerde püser İsfahānlıdır G. 41/2 (Elmas, 1997)

Nahifî (ö. 1738);

Şafā-yı sürme-i hāk-i derūñ gitmez gözümnden hīç
Egerçi hāk-i kühl-āsā yirüm şimdi Şıfāhān’dur 146/5 (Aypay, 1992)

beytinde, eşiğinin toprağının sürmesinin sefası gözümnden hiç gitmez, şimdi yerim
sanki sürme toprağı gibi İsfahan’dır, der. Şair;

Hāk-i rehūñ firāķı ey şūḥ-ı bī-bahāne
Ben hāk-sārı şaldı tā şehir-i İsfahān’a G. 458/1 (Aypay, 1992)

beytinde, şuh sevgilinin yolunun toprağından ayrı kalmasının perişan âşığı İsfahan
şehrine saldığını dile getirir.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Talib;

Yüz sürüp müjgānumı kūyuñda çārüb eyledüm
Hāk-i pāyuñ tūtiyā-yı İsfahān’umdur benüm G. 44/2 (Şahin, 2009)

beytinde, senin eşiğine yüz sürüp kirpiklerimi süpürge ettim; ayağının toprağı bana
İsfahan sürmesidir, der.

Bursalı Levhî (ö. 1751), aşağıdaki beytinde şuh sevgilinin siyah gözlerinin
sihir ve hile ile sürmeli olduğundan, İsfahan sürmesi çekmediğini dile getirir:

Füsûn u hîleden çeşm-i siyeh-mesti mûkahhaldur
O şûh sürme-i düşmen fikr-i kühl-i İsfahân çekmez G. 42/2 (Özbay, 2013)

Garibî (ö. 1796) sevgiliye, gözünde sürmeye yer verdiği gibi rakibe yer
verme dediği;

Qılma raķıbe sürme gibi gözde i ‘tibār
Ş’ol rū-siyāh inanma degül İsfahānlıdur G. 65/6 (Tok, 1995)

beytinde, siyah yüzlü rakibin İsfahanlı olmadığını söyler.

Hafız Mehmed (ö. 1795);

Çarh-ı siyeh kül itdigine ğam yimem beni
Çeşm-i nigāra kühl-i Şıfāhān olur mıyuz G. 183/5 (Atacan, 2014)

beytinde, kara bahtın beni kül etmesine üzülmem; sevgilinin gözüne İsfahan sürmesi
olur muyum, diyerek hoş bir hayal kurar.

Haşmet (ö. 1768);

Ğubār-ı hātırımdan çeşm-i fettānı mûkahhaldır
O şūhuñ üstüne çok sürme kühl-i İsfahān çekmez G. 91/3 (Aksoyak &
Arslan, 1994)

beytinde, şuh sevgilinin gözünün, yanmış gönlünün tozuyla sürmelendiğini
söyleyerek; onun üstüne İsfahan sürmesi çekmediğini söyler.

Hazık (ö. 1763)’ın, her ne kadar sürme toprağıyla dolu bir yaratılışa sahip
olsalar da İsfahan gibi harap edilmiş olduklarını söylediği;

Her-çend hāk-i kühl ile ālūde-tıynetiz
Efgān harāb-gerdesiyiz İsfahān gibi G. 203/2 (Güfta, 2001)

beytinde, İsfahan'ın 18. yüzyılda Afganlar tarafından ele geçirilmesine ve 1740'lı yıllarda iki defa yağmalanması (Özgüdenli, 2000) hadisesine gönderme yaptığı düşünülebilir.

Nazîr İbrahim (ö. 1774/75) aşağıdaki beytinde, Tanrı'nın, sevgilinin kirpiklerini, kaşlarını ve gözlerini siyah yarattığını ve gözlerinin bu özellikleriyle İsfahan sürmesine ihtiyaç duymadığını dile getirir:

Ebruvân u çeşm ü müjgānuñ siyāh itmiş Hudā
İstemez 'ālemde kühl-i İsfahānī gözlerüñ G. 477/3 (Şengün, 2006)

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Nüzhet;

Hayāl-i sürme-i çeşm-i siyāh-ı dil-ber ile
Miyān-ı meclis-i 'āşıkda İsfahān okunur G. 131/2 (Demirkol, 2003)

beytinde, sevgilinin siyah gözünün sürmesinin hayaliyle âşık meclisinde İsfahan okunur, der. Şair “İsfahan” sözcüğünü hem sürme ile bağlantılı olarak yer adı olarak hem de musiki makamı olarak kullanır. Şair;

Mükaḥḥal-çeşm-i māder-zād dil-berden nazar degdi
Çekildi gelmez oldu sürmesi şehir-i Şifāhān'ın G. 212/6 (Demirkol, 2003)

beytinde, yaradılışından sürmeli gözlere sahip olan sevgilinin bakışıyla, artık İsfahan şehrinden sürmenin gelmez olduğunu söyler.

Nüzhet;

Eger kör olsa daḥi çeşm-i bahtım dest-i a'dādan
Yine ben Nüzhetā ümmīd-i kühl-i İsfahān itmey G. 227/6 (Demirkol, 2003)

beytinde, rakibin eliyle bahtımın gözü kör olsa bile İsfahan sürmesini ümit etmem, diyerek sevgiliye olan bağlılığını dile getirir.

Selanikli Akif (ö. 1827) aşağıdaki beytinde sevgiliye, hayal ulağı İsfahan'a kadar gezinip dolaşsa, senin kapının tozu gibi bir sürme bulamaz, der:

Bulmaz ğubār-ı ḥāk-i derüñ gibi tūtiyā
Geşt eyler ise peyk-i hayāl İsfahān'a dek G. 83/4 (Kaya, 2010)

Şeyh Galip (ö. 1799);

Hem cāna vü hem ƙalbe vü çeşme cilādır
Gerd-i ğam ile kühl-i Şifāhān edemez baħş G. 44/6 (Okçu, 1993)

beytinde, gam tozunun cana, kalbe ve göze cila olduğunu ve İsfahan sürmesinin onunla iddialaşamayacağını söyler.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Cāzib,

Etsem ğubār-ı pāyini kühl-i cilā n’ola
Zīrā gözümde ħāk-i reh-i İsfahān deger G. 143/3 (Yılmaz, 2010)

beytinde, ayağının tozunu sürme yapsam ne olur; çünkü o benim gözümde İsfahan yolunun toprağıdır, diyerek sevgilinin ayağının tozunun değerini İsfahan sürmesiyle belirler.

Osman Şems (ö. 1893);

‘Aks-i çeşmiñle şaķın baķma ki ey āhū-nigāh
Mihir ü māhıñ gözine kühl-i Şifāhān çekilür G. 229/3 (Yıldırım, 2013)

beytinde, ahu gözlü sevgilinin gözünün aksinin güneşe ve aya değmesiyle, onların gözüne İsfahan sürmesini çektiğini söyler.

On beşinci yüzyıl şairlerinden Cemalî’nin; “Çīn-i zülfinde gönül olmadı çün nāfe-ğüşāy/Ġam-ı sevdāyile bes seyr-i Şifāhān görünür” G. 9/5 (Derdiyok, 1994), Gülşenî-i Saruhanî (ö. 1483/84’ten sonra)’nin; “Feyz-i nūr içün cihān cevherlerinden çeşmüme/Ĥāk-i dergāhuñ bigi kühl-i Şifāhān olmaya” G. 153/2 (Turan, 2011), 15. yüzyıl şairlerinden Sabayî’nin; “Ĥāk-i deri var-iken anuñ kühl-i İsfahān/Yañılmasun ya soñra peşimān olup gider” G. 32/4 (Kavaklık, 2008), “N’eylerem Şām u ‘Irāk’ı Ka‘be-i kūyuñda çün/Çeşme-i kühl-i Şifāhān görünür her ħār u ħes” G. 51/4 (Kavaklık, 2008), Âşık Çelebi (ö. 1572)’nin; “Çīn ü Māçīn’i kesāda virdi bñy-ı kākülññ/Sürme-i gerd-i rehññ kesdi Şifāhān yolların” G. 61/2 (Kılıç, 2017), “Gerd-i dergāhuñ çeşm-i emel yüz milden/Göze göstermez Şifāhān sürmesinin minnetin” G. 72/5 (Kılıç, 2017), Cenabî Paşa (ö. 1561/62)’nin; “Bugün bir kaşrı seyr itdüm

merâtible cināndan yig/Ġubār-ı rāhıdur her çeşme-i kühl-i İşfahān'dan yig” G. 185/1 (Kesik, 2018), Cinanî (ö. 1595)’nin; “‘Aynuma almaz isem kühl-i Şıfāhān’ı n’ola/Besdür dīde-i giryāna ġubār-ı rāhı” G. 297/4 (Okuyucu, 1994), Derzizade Ulvî (ö. 1585)’nin; “Çeşm-i ġamda meh her demde nesīm-i seheri/Hāk-i pāyūn getürür kühl-i Şıfāhān yirine” G. 693/2 (Çelik & Kılıç, 2018), Hakanî Mehmed (ö. 1606)’in; “Ayağı tozı gibi kühl ele girmez bunda/Meger ey dīde-i ġam-dīde Şıfāhān’a dek” G. 403/2 (Gülhan, 1996), Hasan Ziyaî (ö. 1584)’nin; “Ey gözlerümin nûrı beni sürme tapuñdan/Hāk-i ġademüñ kühl-i Şıfāhān’da bulunmaz” G. 176/4 (Gürgendereli, 2002), Hayretî (ö. 1534/35)’nin; “Dile mışbāh-ı hüsñüñ zav virür şem’-i ma’ānīdür/Gözüme hāk-i rāhuñ tütüyā-yı İşfahānī’dür” G. 45/1 (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1981), “Ġam-dīde dīdesine bu miñnet-keşidenüñ/Ol izi tozı kühl-i Şıfāhān kaçan gelür” G. 54/3 (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1981), “Olur erbāb-ı ‘ışkuñ hāk-i rāhı/Göñül gözine kühl-i İşfahānī” G. 442/8 (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1981), İbn-i Kemal (ö. 1534)’in; “Çekmezem şimden girü kühl-i Şıfāhān minnetin/Hāk-i pāyüñde gözüme tütüyā eksük degül” G. 193/4 (Demirel, 1996), “Göstermez oldı kühl-i Şıfāhān’ı gözine/Bulup izüñ tozında göñül tütüyā-yı Rüm” G. 221/6 (Demirel, 1996), Manastırlı Celal Bey (ö. 1574?)’in; “İki gözüñ olursa şat tütüyā yirine/Ey bād hāk-i rāhın çağ İşfahān’a ırgür” G. 99/5 (Güneş, 2013), “Ayurma hāk-i pāyüñdan şakın kühl-i Şıfāhān’ı/Hele bir fark ider misin biri birinden ayır gör” G. 195/4 (Güneş, 2013), “Almazuz kühl-i Şıfāhān’ı şehā ‘aynumuza/Ayaguñ toprağını kühl-i Şıfāhān bilürüz” G. 256/4 (Güneş, 2013), “Gözüm hāk-i rehüñ kühl-i Şıfāhān ile vezn itdi/Görüp el arkası yirde didi evvel naẓar mīzān” G. 448/6 (Güneş, 2013), Muhibbî (ö. 1566)’nin; “Mest-i mey ide kühl-i Şıfāhān’a zerrece/İzüñ tozını çeşmine kim tütüyā şanur” G. 418/3 (Ak, 1987), “Varma nesīm mülk-i Şıfāhān’a kühl için/Çün hākpāy-i yār göze tütüyā giçer” G. 978/5 (Ak, 1987), “Gözüme kühl idinem baña

yiter hāk-i deri/Tūtiyā eceli için şanma Şıfāhān’a varam” G. 1891/3 (Ak, 1987), Muidî (ö. 1585/86)’nin; “Kirpigüme aşmazam kühl-i Şıfāhān’ı velî/Hāk-i pāyuñ minneti çeşm-i cihān-bîn üstine” G. 404/5 (Tanrıbuyurdu, 2018), “Dil n’ider kühl-i Şıfāhān’ı ki izüñ tozu var/N’oldı bî-çāre nazarsuz degül āhîr gözi var” G. 122/1 (Tanrıbuyurdu, 2018), Nevî (ö. 1599)’nin; “Nazardan sürmedür Nev’î’yi çünkü ‘ākıbet maqşūd/Tūtalum tıynet-i ‘uşşāk kühl-i İşfahānî’dür” G. 106/5 (Tulum & Tanyeri, 1977), “Girmek olmaz gözüne gönlüne ey şāh meger/Hāk-i ten sūde olup kühl-ı Şıfāhān’a girem” G. 304/4 (Tulum & Tanyeri, 1977), 16. yüzyıl şairlerinden Pirkal’in; “Hāk-i pāy-ı evliyādur sürme-i erbāb-ı dil/Yellere vir gel şehā kühl-ı Şıfāhān cevherin” G. 168/2 (Küçük, 2008), “Ey gönül ger bulduñ ise nūr-ı imān cevherin/Ten gözünden sile kühl-i Şıfāhān cevherin” G. 169/1 (Küçük, 2008), “Sürme iden cān gözine kāmîl insān cevherin/Kirpigne almaz ol kühl-i Şıfāhān cevherin” G. 170/1 (Küçük, 2008), Ravzî (ö. 1600’den sonra)’nin; “Görmesem bir dem yüzün görmez cihānı gözlerüm/Çeşm-i cānumda benüm kühl-ı Şıfāhān’dur külāh” G. 563/7 (Aydemir, 2007), “Ravziyā hāk-i rehi çıksa Şıfāhān’a eger/Görseñ ol yirde niçe olur anuñ rağbetini” G. 625/5 (Aydemir, 2007), “Çekeyin gözlerüme pādîşehüm ihsān it/Ayağuş toprağına kühl-i Şıfāhān dirler” G. 293/2 (Aydemir, 2007), 16. yüzyıl şairlerinden Sebzî’nin; “Ayağı toprağı cānānuñ olurken sürme/Hāceler aılamayup kühl-i Şıfāhān getürür” G. 262/5 (Yekbaş, 2016), “‘Aynına almaz idi kühl-i Şıfāhān’ı eger/Hāk-i pāyuñ sürme itse ehl-i ‘irfān Muşlıcık” G. 365/6 (Yekbaş, 2016), “‘Aynına alması tañ mıdur Şıfāhān kühlini/Hāk-i pāy-ı dil-rübādur tūtiyāsı çeşmümün” G. 416/4 (Yekbaş, 2016), Seyyid Şerifi Mehmed (ö. 1630)’in; “Sürme-i ehl-i Şıfāhān’ı gerekmez çü yeter/Çeşm-i gam-dīdeye kühl olmağa hāk-i der-i dost” G. 47/2 (Yazar, 2006), Şāhî (ö. 1506/07)’nin; “Hāk-i pāyı pes durur bu çeşm-i hūn-ālūduma/Ey sabā getürmegil kühl-i Şıfāhān

illerin” G. 120/2 (Kılıç, 2000), Şem’î (ö. 1529/30)’nin; “N’idelüm kühl-i Şıfâhân’ı alup ‘aynumuza/Gözlerüm nûrî izûn tozunadur minnetümüz” G. 73/7 (Karavelioğlu, 2014a), Ümidî Ahmed (ö. 1571); “Ğubâr-ı hâk-i rehûn tütîyâ iden gözine/Alur mı ‘aynına hîç sürme-i Şıfâhân’ı G. 247/2 (Buyruk, 2009), Üsküdarlı Aşkî (ö. 1576/77)’nin; “Çeşmüme besdür benüm kühl-i ğubâr-ı râh-ı yâr/Tütîyâ içün şabâ tutsun Şıfâhân yolların” G. 342/4 (Uzun, 2011), “O dergâh-ı sa’âdet-destgâhuñ zerrece hâki/Yiter çeşm-i cihân-bîne n’ider kühl-i Şıfâhân’ı” G. 548/2 (Uzun, 2011), Zaiî (ö. 1557)’nin; “İki gözüme hâk-i rehûnden ‘atâ idüb/Yine efendi kühl-i Şıfâhân bağışladuñ” G. 175/4 (Akarsu, 2010), “Gözlerümi ayağıñ tozu mücellâ eyledi/Kühl içün bād-ı şabâ ‘azm-i Şıfâhân itmesün” G. 245/6 (Akarsu, 2010), Zatî (ö. 1547)’nin; “Ayağı tozın gözine idinür sürme Kemâl/Kim iletse Zātîyâ nazmuñ Şıfâhân’dan yaña” G. 46/7 (Tarlan, 1967), “Tütîyâ gibi kıparsam nola küyuñ tozını/Ol benüm gözlerüme kühl-i Şıfâhân görünür” G. 199/4 (Tarlan, 1967), “Dest-i gam kühl-i Şıfâhân gibi Zātî bendeyi/Târ-mâr eylerse almaz ‘aynına şâhum benüm” G. 875/5 (Tarlan, 1970), “Tütîyâ gibi kıpar gözlerine sürme içün/Gerd-i küyuñ güzelüm kühl-i Şıfâhân alıcı” G. 1675/2 (Tarlan, 1987), Berberzade Mehmed Zihnî (ö. 1715)’nin; “Yalıñuz bir şahsa yapılmazsa kühl-i İşfahân/Zihniyâ bu gözlerüm ederler anda iştirâk” G. 200/5 (Alptekin, 2007), Enverî (ö. 1547)’nin; “İzûn tozını kühl idinürdi iki gözüme/Bād-ı sabâ iletse Şıfâhân erenleri” G. 280/4 (Kurnaz & Tatçı, 2001), Cemaleddin Mahmud Hulvî (ö. 1653-54)’nin; “Çıkarsa eger tûde-i hâk-pâyi semendüñ/‘Aynıyla olur dîdelere kühl-i Şıfâhân” G. 229/5 (Yavuz, 2012), Çorlulu Zarîfî (ö. 1604’ten sonra)’nin; “Almaz cihânda kühl-i Şıfâhân ‘aynına/Her kim gözine hâk-i rehûn kıldı tütîyâ” G. 5/3 (Taşkın, 2009), 17. yüzyıl şairlerinden Eğirdirli Şeyhî Mehmed Efendi’nin; “Dîde-i şüret-pereste müy-ı miñnetdir velî/Çeşm-i ma’nâ-bîne rāhat-bahş kühl-i İşfahân” G. 112/4 (Parlak, 2006),

Emetullah Hanım (ö. 1703/04)’ın; “Almaz gözüne kühl-i Şıfâhân’ı zerrece/‘Âşık olana hâk-i rehin tütüyâ yeter” G. 44/4 (Çolak, 2010), Feridî (ö. 1672)’nin; “Yâd idelden sürme-i çeşmini kühl-i İşfahân/Kağdı şavtın âteş-i gayret şadâsı kalmadı” G. 324/6 (İbrahim, 2010), “Hâk-i pâyın tütüyâ kıl behr-i çeşm-i bâ-remed/Tâ ola hâşıl aña kühl-i Şıfâhân’dan hâlâş” G. 138/3 (İbrahim, 2010), Feyzî-i Kefevî (ö. 1614)’nin; “İzüñ tozına beñzer dîdeler kühl-i Şıfâhânî/Varup gözden geçürsün anı bir şâhib-nazar gitsün” G. 309/3 (Eflatun, 2003), “Ğubâr-ı yârine hem-ser geçer gibi serüme/Göze toğunsa Şıfâhân eline dek sürevüz” G. 192/3 (Eflatun, 2003), 17. yüzyıl şairlerinden İlmî’nin; “Eger göstermezise çeşmine kühl-i Şıfâhân’ı/Derünuñ şu‘lesinden incilâdur kâm-ı istignâ” G. 2/1 (Çetinkaya, 2003), 17. yüzyıl şairlerinden Medhî’nin; “İzinüñ tozı cilâdur dîde-i hûn-bâruma/Hâk-i râh-ı yâr kühl-i İşfahân’umdur benüm” G. 351/4 (Seyhan, 2000), Nakşî (ö. 1702/3)’nin; “Bâ’iş-i nûr-ı cilâ olan ğubâr-ı mağdemo/Tütüyâ-yı dîde-i kühl-i Şıfâhân’dur baña” G. 4/2 (Ayhan, 2000), Nisarî (ö. 1656)’nin; “Tütüyâ-yı hâk-i pâyıñ bahş iderken bād-ı şubh/Merdümân-ı dîde kühl-i İşfahân’ı neylesün” G.191/4 (Çağlayan, 2007), Ravzî (ö. 1600’den sonra)’nin; “Mağabbet şâh-râhında ğubâruz gerçi ey Ravzî/Velî erbâb-ı ‘ışkuñ çeşmine kühl-i Şıfâhân’uz “G. 340/5 (Aydemir, 2007), Birrî Mehmed (ö. 1716)’in; “Cilâ-yı çeşm için hâcet mi var kühl-i Şıfâhân’a/Olur hâk-i der-i dil-berden ey dil dîde-i ter ber” G. 107/4 (Erkul, 1992), Ramiz (ö. 1769)’in; “Ârzû-yı hâk-i pâyı ile merdüm-i hayâl/Gitse sezâdur izleyerek İşfahân’a dek” G. 104/2 (Polat, 2003), Sehmî (ö. 1651/52)’nin; “Var iken tütüyâ-yı hâk-ı pâyıñ çeşm-i istignâ/Niçün eyler tevağku‘ himmet-i kühl-i Şıfâhânî” G. 5/20 (Dirican, 2007), Peşteli Hisalî (ö. 1651/52)’nin; “Nergis çekerse kühl-i Şıfâhân’ı göz göre/Sürme yerine hâk-i rehûñ çeşm-i ter çeker” G. 82/3 (Ercan, 2008), Sıdkî Paşa (ö. 1661’den önce)’nin; “Nice hağ vesme-i ebrû-yı cebîn-i devlet/Nice hağ kühl-i Şıfâhân-i çeşm-i gerdün” G. 61/2

(Erdoğan, 2011), Şeyh Mehmed Nazmî (ö. 1701)'nin; “Vesme-i ebrû-yı nâz u fitnede ol şîveler/‘ Aşk-ı kühl-i İşfahân çeşm-i cân-ı gamzedür” G. 64/2 (Bektaş, 2005), Şinasî (ö. 1702/03)'nin; “Añlayup bâdî nazarda hâk-pây-ı kadrini/Kemterîn her zerresi kühl-i Şıfâhân'dur baña” G. 5/11 (Harmancı, 1999), “Hâk-ı rāhın dîdeye âlûde çekdi hep şabâ/Biz Şināsî saf bir kühl-i Şıfâhân görmedük” G. 51/7 (Harmancı, 1999), Hafız Mehmed (ö. 1795)'in; “Hevâ-yı büselükde ol da gerdâniyyeye dem-sâz/Gelû-gîr olma kühl-i İşfahân tek perde-cûlukda” G. 323/4 (Atacan, 2014), Abbas Vesîm (ö. 1760)'in; “Sürme-i bîniş olur çeşm-i ülü'l-ebşâra/Hâk-i pāk-i kademiñ kühl-i Şıfâhânî'dir” G. 58/4 (Tuğluk, 2007), 18. yüzyıl şairlerinden Âdem Çelebi'nin; “Bilmezem kühl-i Şıfâhân mı o meh-rû dil-berûñ/Hâk-pâyından ‘alîl olan ider ebşâr hazz” G. 298/2 (Karakaş, 2010), 18. yüzyıl şairlerinden Âsâf; “Gerd-i pây-ı dilber iken kühl-i aşhâb-ı başâr/Ey nesîm olmaz revâ seyr-i Şıfâhân eylemek” G. 543/2 (Kaya, 2009), Beylikçi İzzet Bey (ö. 1809)'in; “Hâk-i kadem-i hazret-i üstâdı hemîşe/Çeşm-i emele kühl-i Şıfâhân biliriz biz G. 79/8 (Şen, 1995), 18. yüzyıl şairlerinden Bağdatlı Esad'ın; “Vaşf ider ehl-i nazâr dîdem içün müjgânîñ/Hâk-i naqş-ı kademiñ kühl-i Şıfâhân'a ‘ivaż” G. 125/4 (Arbatlı, 2002), Danîş (ö. 1775/76)'in; “İncimâd-ı hûn ile böyle kalırsa güsteriş/Dîdede yâkût olur kühl-i Şıfâhân ‘âkıbet” G. 48/5 (Birgören, 2004), “Bağmaz ol gözleri âhû dil-i zâra tâ-key/Çeşmine gerd-i cefâ kühl-i Şıfâhân olsun” G. 454/13 (Birgören, 2004), Ebubekir Samî Paşa (ö. 1813/14)'nın; “Göz açma vâdi-i tehdîd ile zâhid ne dersin de/Gubâr-ı rāh-ı dilber dîdeme kühl-i Şıfâhân'dır” G. 44/2 (Tozlu, 2005), “Sāmî-i metâ‘-ı ğayrı o şūh almaz ‘aynına/Südâ-ger-i sevâd-ı Şıfâhân olup gelir G. 57/9 (Tozlu, 2005), “İbret gözüyle görse eger çeşm-i mestiñi/Hâk olduĝuñ bilirdi hele kühl-i İşfahân” G. 144/6 (Tozlu, 2005), “Olalı şâyân nigâh-ı dil-rubâya sürme-dân/Nâ-medâr oldu ekālîm içre hâk-i İşfahân” G. 163/1 (Tozlu, 2005), Mustafa Fennî (ö. 1745/46)'nin;

“Saña meftûn olalı başbayağı sultānum/Hāk-i pāyuñ gözûme kühl-i Şıfāhān’lanıyor” G. 111/5 (Demirkazık, 2009), “Hāk-i rehine ehl-i nazar mālîk olaldan/Ey iki gözüm kühl-i Şıfāhān unutuldı” G. 356/6 (Demirkazık, 2009), Hafîd (ö. 1813)’in; “Bî-başîretidir iden hāk-i reh-i dildārı/‘Aynına almayuben kühl-i Şıfāhān’a fedā” G. 12/8 (Özkan, 2004), Halepli Edib (ö. 1748?)’in; “Çeşmiñ ümmîd-i ğubār-ı reh-i yār ile Edîb/‘Aceb iksîrde mi kühl-i Şıfāhān’da mıdır” G. 540/5 (Mum, 2004), Hanyalı Nurî (ö. 1815)’nin; “Sürmedir hāk-i der-i dergeh-i ‘ālî-şānıñ/Görünür zümre-i ‘uşşāka Şıfāhān-şıfāt G. 68/3 (Aydın, 2009), Hazık (ö. 1763)’in; “Sürme verir mi bād-ı hevā hāk-i rāhdan/Ferzenddir ‘Acem püseri İşfahānlıdır” G. 55/5 (Güfta, 2001), İbrahim Hanîf (ö. 1775)’in; “Deşt-i ğamıñda kim yolumuz var bizim şehā/Sevdā-yı hāk-i rāhıñ-ıla İşfahān’a dek” G. 248/2 (Aksu, 1996) ve “Hicr-i ğubār-ı hāk-i rehiñle devā edene/Hiç rûzgār kühl-i Şıfāhān esirgemez” G. 158/5 (Aksu, 1996), Karayılanzade Mehmed Emin Sabrî (ö. 1820’den sonra)’nin; “Ġubār-ı hāk-i pāyuñ tütîyā-yı çeşm-i cānımdır/Degişmem gerd-i rāhuñ mā-ḥasal kühl-i Şıfāhān’a” G. 90/4 (Keçeci, 2012), Lazıkîzade Feyzullah Nâfiz (ö. 1767)’in; “Ġubār-ı maḳdemiñ çeşm-i dile kühl-i Şıfāhān’dır/Gel ey nūr-ı başar göz sevmemiz ‘ayniyle iḥsāndır” G. 114/1 (Demir, 2017), “Dil[i] ḥayrān-ı pür-esrār eden ğonçe-dehānımdır/Ġubār-ı pāyı da ‘ayniyle kühl-i İşfahān’ımdır” G. 124/1 (Demir, 2017), Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807/08)’in; “Çeşmümde tütîyā iken olmaz baña naşîb/Gerd-i semend-i nâzı gider İşfahān’a dek” G. 295/3 (Bektaş, 2007), Lazıkîzade Feyzullah Nâfiz (ö. 1767)’in; “‘Aynıma kühl-i Şıfāhān ḳomam zerre ḳadar/Dîdeme şems-i ğubārı reh-i iksîr oldu” G. 628/2 (Demir, 2017), 18. yüzyıl şairlerinden Nebzî’nin; “Gözüm sürme idelden hāk-i pāyuñ/Gözetmez zerrece kühl-i Şıfāhān” G. 374/2 (Okumuş, 2015), Seyyid Vehbî (ö. 1736)’nin; “Göñül bir pâdişāhuñ çihre-sāy-ı âsitānıdır/Ki kemter hāk-i rāhı reşk-i kühl-i İşfahānî’dür” G. 50/1 (Dikmen, 1991), Nevres-i Kadim (ö. 1762)’in;

“Çekdirme dü çeşm-i terime minnet-i kühl-i/Hāk-i kâdemîn kühl-i sevād-ı
Şıfāhān’dır” G. 21/5 (Akkaya, 1996), Sünbülzade Vehbî (ö. 1809)’nin; “Siyeh-mest-i
şarāb-ı nāzdır ol dīde-i mey-gün/Ġubār-ı minnet-i kühl-i sevād-ı İşfahān çekmez” G.
102/2 (Yenikale, 2011), Şeyh Galip (ö. 1799)’in; “Bezimde ehl-i başiret sipāh-ı
efgānı/Sevād-ı şehir-i Şıfāhān’a sürmeli derler G. 85/6 (Okçu, 1993), Valî (ö.
1738)’nin; “Cinsiyet ile belki müsāvāt ederse de/Her tīre hāk kühl-i Şıfāhān olur mu
hiç” G. 31/4 (Koncu, 1998), “Ülfet-i şāhed-i mey şöhrat ü şān oldu bize/Tahta-i mey-
kede taht-ı Şıfāhān oldu bize” G. 358/1 (Koncu, 1998), Bayburtlu Zihnî (ö.
1859)’nin; “Şıfāhān minnetin yok çekmege hācet ki cānānıñ/Ġubār-ı maḳdeminden
çeşm-i cāna tūtiyā melhūz” G. 146/3 (Erbay, 2014), Hatif (ö. 1823)’in; “Tūtiyā
olmuş iken gerd-i rehin çeşmimize/İtmez āhū [y] harem kühl-i Şıfāhān’a heves” G.
167/2 (Kılıç, 2019), “Tūtiyā itse sezādır dīde-i bīmārına/Gerd-i kūyūñ gibi nev-kühl-i
Şıfāhān görmemiş” G. 172/3 (Kılıç, 2019), “Gerd-i kūyun rūzgār-ı ‘arz-ı Şıfāhān
itmeden/Çeşmine kühl-i nezāket itdi āhū-yı harem” G. 236/4 (Kılıç, 2019), “Haṭādır
gerd-i kūyūñ āhūvān-ı çine ‘arz itmek/Hayālî sürme-i nezzāredir çeşm-i Şıfāhān’a”
G. 279/3 (Kılıç, 2019), Seyyid İsmail Hakkı Mislî (ö. 1870)’nin; “Ne devlet çekse
‘āşık dīde-i cāna der-i hākiñ/Ġubār-ı hāk-i pāyın görse kühl-i İşfahān titrer” G. 103/8
(Gökçe, 2015), “Ey Şıfāhān-edā luṭfı dırāz eyleme gel/Kühl-i çeşmān olan hākini
şāyānlara baş” G. 189/9 (Gökçe, 2015), Osman Şems (ö. 1893)’in; “Öldirirse beni
müjgānlarıñ ey āhū-nigeh/Mīl ile kühl-i Şıfāhān çekilür hākimden” G. 501/3
(Yıldırım, 2013), Sâlik Efendi (ö. 1757)’nin; “Olursa hāk-rehūñ tūtiyā-yı dīde-i
cān/Reh-i Hicāz’ı koyup İşfahān’a dek giderüz” G. 122/2 (Kılıç, 1998), “Ġubār-ı
maḳdemūñle rūşen itdūñ çeşm-i āmālum/Nigāhūm sürme-sāy-ı feyz-i kühl-i İşfahān
itdūñ” G. 193/4 (Kılıç, 1998), Sutrî (ö. 1828’den sonra)’nin; “Ne sūd nūr üzre
çekmek rū-siyeh kühl-i Şıfāhān’ı/Cihānda hāk-i pāyūñ tek gözüm hīç tūtiyā bulmaz”

G. 241/3 (Adaş, 2008) ve Zekâî (ö. 1812/13)'nin; “Çeşm-i meygûnuñda müjgân-ı siyâhıñ gûyiyâ/Dîde-i âhûda kühl-i İşfahân olmuş saña” G. 4/3 (Köseoglu, 1997) beyitleri İsfahan'ın sürmesi ile birlikte yer aldığı beyitlerdendir.

3.60.5 Mekân olarak İsfahan

Bölgesinin en önemli kültür, sanat ve edebiyat merkezlerinden olan İsfahan şehrine

Natıkî (ö. 1716/17);

Nâtıkî eş'ârına sen gâmzesi cādū için
Dir Şıfâhân ü 'Irâk ehli zihî sihr-âferîn G.327/9 (Özer, 2006)

beytinde yer verir. Şair, içinde sevgilinin sihirli yan bakışı bulunduğu bu şiiri İsfahan ve Irak ehlinin büyüleyici bulduğunu söyler.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Feyzî'nin rakı ve şarabı karşılaştırdığı;

'Araqla bizi aldatma gel yeter sâkî
Neşât-ı meyle kişi İşfahân'a gider G. 41/4 (Karagöz, 2004)

beytinde İsfahan, şarabın neşesiyle varılan uzak bir mekân olarak yer alır.

İzzet Ali Paşa (ö. 1734);

Baňa kalursa değışmem o hâl-i Hindû'yı
Eger ki virseler İrân'ı İşfahân'a dek G. 83/2 (Aypay, 1998)

beytinde, sevgilinin siyah benini, İsfahan'a kadar tüm İran'a değışmeyeceğini dile getirir.

Sünbülzade Vehbî (ö. 1809);

Şıfâhân'da görüp bir çâr-ebrûyu haatın şordum
Dedi bu Çâr-bâğ'ın sünbül ü şebbûlarındandır G. 56/2 (Yenikale, 2011)

beytinde, İsfahan'da bir delikanlı görür ve ona ayva tüylerini sorar. Delikanlının cevabı ise, bunlar Çar-bağ'ın sünbül ve şebboy çiçeklerindendir, olur. “Çar-bağ” İsfahan'da bulunan, Safevî hükümdarlarına ait sarayların ve bahçelerin bulunduğu meydana verilen addır (Onay, 2016, s. 114).

Gelibolulu Âlî (ö. 1600)'nin; “Senüñ maķāmuñ iken İřfahān u řān u Haleb/Ķarārgāhum idi muṭribā ‘Irāk-ı ‘Arab” G. 82/1 (Aksoyak, 2018), “Bir göz yumup ki ‘azm iderüz Naḥcivān’a dek/řāhuñ gözün açar ḳovaruz İřfahān’a dek” G. 713/1 (Aksoyak, 2018), 17. yüzyıl şairlerinden Süheylî'nin; “Virse ‘aceb mi milk-i řıfāhān nergise/Meftūnıdur o gözleri řehlā vü řen-gülün” G. 188/4 (Harmancı, 2007), Lütfi (ö. 1787)'nin; “Derimde bendedir sālār-ı Īrān/Göñül ḥükm eylemez mi İřfahān’a” G. 92/2 (Dolat, 2014), Nedim (ö. 1730)'in; “Deste yine o nāy-ı ‘Īrākıyyi al Nedīm/Gitsin nevā-yı naẓm-ı nevin İřfahān’a dek” G. 60/6 (Gölpınarlı, 2015), Nazîr İbrahim (ö. 1774/75)'in; “Ger müdde‘ā-yı ‘aşḳuñı işbāt ider iseñ/İster ‘Irāk’a ister iseñ İřfahān’a git” G. 83/4 (şengün, 2006), Enderunlu Mehmed Hamid (ö. 1778)'in; “Ḥāk ile yeksān olub Ḥāmid ‘ayār itmek içün/Açılıp seyyāḥ-veř gitmiş řıfāhān üstüne” G. 126/6 (Tuğluk, 2010), Âgāḥ (ö. 1728)'ın; “Āgāḥ sürme-rīz-i dem-i řā’ib olmasa/Āvāzemüz giderdi bizüm İřfahān’a dek” G. 228/1 (Akpınar, 2017), 18. yüzyıl şairlerinden Priştineli Nurî'nin; “Aşlını şorma anın nesli ‘Acem/İřfahān’dan gelip oldu hem-dem” G. 5/2 (Egüz, 2009), Sünbülzade Vehbî (ö. 1809)'nin; “Büt-i ferḥāra beñzer bir püser gördüm řıfāhān’da/Ruḥun řehnāme-i ḥüsn üzre tařvīr-i ‘Acem şandım” G. 183/4 (Yenikale, 2011) ve Osman řems (ö. 1893)'in; “Ol ne müjgān u ne çeřm illā ḳaşın ḳavs görüp/Tīr-bārān itmiş āḥū-yı řıfāhān üstüne” G. 599/15 (Yıldırım, 2013) beyitlerine burada yer verilebilir.

3.61 İstanbul

3.61.1 Şehir tarihi

Şemsettin Sami (1889)'nin, "İstanbul, ve nam-ı diğerle Kostantiniye, Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye'nin payitahtı olup, dünyanın en meşhur ve mevkien en güzel şehirlerindendir," cümleleriyle anlattığı (s. 873) İstanbul; geçmişi, son yapılan arkeolojik kazılarda erişilen bilgiler ışığında MÖ 8500'lü yıllara dayandırılan (Uğur, 2016, s. 202), ilk olarak Haliç'in güneyinde küçük bir yarımada üzerinde (Demirkent, 2001), Kral Byzas tarafından kurulduğu rivayet edilen önemli bir şehirdir (İnalcık, 2001).

İstanbul'un ilk adının Byzantion olduğu ve bu ismin Trakça bir şahıs adı olan Buzas/Vizas'tan türediği kabul edilir (Tuğlacı, 1985). MS 196 yılında Roma imparatorunun oğlu Antonius Bassianus ile bağlantılı olarak Antonia adını alan şehir, 11 Mayıs 330'da imparator Constantinus'un devletin merkezini Roma'dan bu şehre taşınması üzerine Secunda Roma (ikinci Roma), beşinci yüzyıldan itibaren bazı kilise kayıtlarında Nova Roma (yeni Roma) ve bunlara ilaveten Bizans Roması şeklinde adlandırılmakla birlikte sonradan Konstantinopolis (Konstantinus şehri) ismini alır (Baysun, 1993, s. 1142). Halk arasında Grekçe "εἰς τὴν πόλιν"/"εἰς τὴν πόλιν" (İstinpolin/Stinpolin) yani "şehirde" isminin ise onüçüncü yüzyıldan itibaren kullanıldığı ifade edilir (Berberian, 1964, s. 191). Stachowski ve Woodhouse (2017), bu kullanımı el-Mesudî'yi kaynak göstererek onuncu yüzyıla dayandırır ve günümüzde kullanılmakta olan "İstanbul" adının "Konstantinopolis"ten değil, bu isimden kaynaklandığını ileri sürer yahut tespit ederler (s. 190).

Evliya Çelebi (2006), geçmişten beri şehrin aldığı isimleri şöyle listeler:

Ve İslâmbol kal'asının ibtidâ ismi lisân-ı Latin'de Makdonya'dır. Andan Yanko binâ etdüğüçün lisân-ı Süryânî'de Yankoviçe dediler. Andan İskender binâ etdüğüçün lisân-ı İbrî'de Aleksandira dediler. Andan bir zamân Sırf'da Pozanta dediler. Bir zamân lisân-ı Yahûd'da Vejendonya dediler. Andan

Freng'de Yağfurya dediler. Tokuzuncu kerrede Kostantîn binâ etdüğüçün lisân-ı Yûnân'da Poznatyam ve Kostantiniyye dediler. Ve, Lisân-ı Nemse'de Kostantîn Opol derler. Lisân-ı Maskov'da Tekurya derler. Lisân-ı Afrika'da Grandurya derler. Lisân-ı Macar'da Vezendovar derler. Lisân-ı Leh'de Kanaturya derler. Lisân-ı Çeh'de Aliyana derler. Lisân-ı İsfaç'da Harkılban derler. Lisân-ı Felemenk'de İstifanya derler. Lisân-ı Fransa'da İğrandona. Lisân-ı Portakal'da Kostıyya. Lisân-ı Arab'da Kostantiniyye-i Kübrâ. Lisân-ı Acem'de Kayser-zemîn. Lisân-ı Hind'de Taht-ı Rûm. Lisân-ı Mogolî'de Cakdurkan. Lisân-ı Tatar'da Sakâlibe. Lisân-ı Âl-i Osmâniyân'da İslâmbol derler. (s. 23)

İstanbul, Osmanlı Devlet Arşivi belgelerinde Âsitâne, Âsitâne-i Saâdet, Âsitâne-i Âliyye, Belde-i Tayyibe, Dâr-ı Saâdet, Daru's-Saltanat, Dâru'l-Hilâfe, Dersaâdet, Kontanstiniyye ve Konstantiniyye-i Mahrusi adlarıyla da anılır (Tuğlacı, 1985).

MÖ 659 yılında Megaralıların kumandanı Byzas tarafından çok önemli bir mevkiye kurulan Byzantion adlı küçük şehir, konumunun stratejik olması sebebiyle birçok saldırıya ve işgale uğrar (Demirkent, 2001). Ünlü coğrafyacı Strabo (1854) şehrin coğrafi konumunun önemini vurgulayan şöyle bir anekdot anlatır:

After the foundation of Chalcedon, Apollo is said to have enjoined the founders of Byzantium, in answer to their inquiries, to build their city opposite to the Blind, applying this name to the Chalcedonians, who, although they were the first persons to arrive in these parts, had omitted to take possession of the opposite side, which afforded such great resources of wealth, and chose the barren coast. (s. 492)

Strabo'nun aktardığına göre, bu bölgeye yerleşme amacıyla ilk defa gelen kişiler olduğu tespit edilen “Chalcedon/Kadıköy”lüler, böylesine zengin bir arazi yerine Kadıköy'e şehirlerini kurarlar. Bu nedenle kendilerinden “körler” şeklinde bahsedilir.

Kuban (2000), Ogier Ghislain De Busbecq'in İstanbul hakkındaki, “Kent in kurulduğu alana gelince, burası sanki dünyanın başkenti olmak üzere doğa tarafından yaratılmış gibidir” görüşüne yer verir (s. 11).

Atina ve Sparta arasında birkaç kere el değıştiren küçük fakat önemi büyük Byzantion şehri, MÖ 340'ta Makedonya kralı tarafından kuşatılır, MÖ 146 yılında Roma'nın bölgeye egemen olması ile birlikte "Civitas Feoderita" sıfatıyla Roma'ya bağılı bir kent haline gelir ve MS 74 yılında Roma'nın Bithynia eyaletinin bir parçası olur (Asal, 2010, s. 7).

Roma iç savaşı sonrasında, 196 yılından itibaren Septimus Severus'un yönetimi altında olan ve onun yaşamı boyunca Antoninia yahut Antoniniana olarak adlandırılan kentte bir dizi imar faaliyeti gerçekleşmiş ve uzun yıllar boyunca sosyal yaşam merkezi olarak anılacak Hippodrom bu dönemde inşa edilmiştir (Kuban, 2000, s. 18).

Byzantion, 258-269 yılları arasında Got ve Herulianların akınlarına uğradıktan sonra 312'de Maximinus-Licinius ve 324'te Licinius-Constantinus arasında vuku bulan savaşlara sahne olarak büyük ölçüde tahrip oluşunun ardından, Roma İmparatoru Konstantinus tarafından başkent seçilir (Demirkent, 2001) ve 324-330 yılları arasında yeniden kurularak önce "Nova Roma" (Yeni Roma) ve "Anthusa" (çiçek, çiçek açmış) ismini alır, imparatorun ölümünün ardından ise şehir Konstantinopolis şeklinde adlandırılır (Arslan, 2015, s. 29).

İmparator Konstantinus, Hristiyanlığı resmi din olarak kabul ederek şehirde birçok kilise ve bazilika inşa ettirmiş ve bu dönemde günümüzde de büyük öneme sahip olan Ayasofya'nın inşasına başlanılmış, 337-360 yılları arasında hüküm süren II. Konstantinus tarafından Ayasofya resmen açılmıştır (Kuban, 2000, s. 32).

Dördüncü yüzyıl sonlarında İmparator I. Teodosios zamanında, 395'te, imparatorluk Doğu-Batı Roma olarak ikiye ayrılır ve Batı Roma'nın başkenti Roma olurken (Eyice, 2011, s. 20), Doğu Hristiyan âleminin kalbi olarak nitelenen Konstantipolis,

Fırat Nehri'nden Cebelitarık Boğazı'na kadar uzanan ve doksan iki imparatorun hüküm sürdüğü Doğu Roma İmparatorluğu'nun başşehri olur (Mansel, 2007, s. 3,4).

Yedinci yüzyıl başlarında Avar, Slav ve İran ile savaşıyan Doğu Roma İmparatorluğu bir süre sonra İslam fetihleri ile karşılaşarak birçok eyaletini kaybeder ve Araplar'ın İstanbul'u hedef alan saldırıları imparatorluğun tamamen ortadan kalkmasına sebep olacak boyuta gelir (Demirkent, 2001). Muaviye'nin halifeliği döneminde oğlu Yezid'in idare ettiği ve Ebu Eyyüb el-Ensari'nin de katıldığı sefer, İstanbul'u kuşatma altına almalarıyla sonuçlanan ilk İslam teşebbüsü kabul edilir (Kafesoğlu, 1993, s. 1173). Sekizinci yüzyılın ilk çeyreğinde Emevîler tarafından ikinci defa kuşatılan şehir, Grek ateşi ve şehir surlarının dayanıklılığı sayesinde bu kuşatmayı da atlattı (Demirkent, 2001). Arapların İstanbul üzerine yaptığı son sefer ise Harunü'r-Reşid zamanında gerçekleşir ve Üsküdar'a kadar ilerleyen kuvvetler şehri haraca bağlarlar fakat İstanbul yine alınamaz (Tuğlacı, 1985).

Bulgarlar tarafından 813 ve 814 yıllarında iki defa kuşatılan İstanbul, 860 ve 941'de Rus muhasarasına maruz kalırken (Demirkent, 2001), aynı zamanlarda imparatorluğun kendi içerisinde meydana gelen hanedanlar arası taht mücadelelerine ve ikonoklazm gibi önemli dinî ve sosyal etkilere sahip olan çeşitli olaylara sahne olur. Şehre yapılan saldırılar ve kuşatmaların çoğu, devletin bu iç karışıklıklarından faydalanmak ve bu sayede imparatorluğun sonunu getirebilmek amacıyla yapılır fakat şehrin surları ve imparatorluğun kullandığı Grek ateşi işi zorlaştırarak kuşatmaların başarısızlıkla sonuçlanmasına olanak sağlar.

Hazırlıkları 1095 yılında tamamlanan I. Haçlı Seferi ile haçlı ordusu 1096'da İstanbul'un surlarının hemen dışında karargâh kurar. Bu güçlü ordudan çekinen Doğu Roma imparatoru Aleksios, ordunun bir an önce Anadolu'ya geçişini sağlamak için çalışır. Dokuz ay boyunca şehir surlarının dışına yerleşen Haçlıların çevrede

yaptığı yağma ve taşkınlıklar yüzünden pek çok sıkıntılara katlanmak zorunda kalan İstanbul halkı haçlı ordusunun İznik üzerine sefere çıkması ile rahatlar (Demirkent, 1997, s. 27). Fakat 1204 yılında Haçlı ordusu tekrar İstanbul'a gelir ve İstanbul bu defa önceki gibi kolay kurtulamaz. Paine (2011), Konstantinopolis'in bu dönemde içinde bulunduğu durumu şöyle anlatır:

Sonuçta şehre girmek Haçlılar için nispeten az çaba gerektirmişti. Bir kez girince de bastırılmış saldırganlıklarını, Bizanslılara kendileri yerine Müslümanlar tarafından fethedilmiş olmayı istetecek şekilde koyuverdiler. Bu barbarlar içeriye aktıklarında V. Aleksius kaçmıştı. Üç gün şehri yağmaladılar. Kadınlara tecavüz ettiler, erkekleri ve çocukları öldürdüler; çalabilecekleri her şeyi çaldılar, alamadıkları şeyleri de tahrip ettiler. Konstantinopolis'in 1453'te Osmanlı Sultanı II. Mehmet tarafından son yağmalanışında yitirilenlerden çok bahsedilir, ama 1204'te yapılan tahribat daha büyüktü. Asırlardır kalmış olan ve tarihi Sokrates ve Eflatun'un Atina'sına kadar giden bir heykel olan Phidias'ın antik Athena heykeli, önceki hükümdarın yerine geçme çabası içerisindeki V. Aleksius'un destekçileri tarafından parçalanmıştı. (s. 72)

Bu işgalden sonra Avrupalılar İstanbul'da bir Latin devleti kurarak

imparatorluk arazisini aralarında paylaşırlar (Demirkent, 2011). 57 yıl süren Latin hâkimiyeti süresince Konstantinopolis kenti tabiri caizse yerle bir hâle gelir ve tüm ekonomisi Venedik ve Cenevizlilerin eline geçer (Kuban, 2000, 157). 1261 yılında İstanbul'u Latinlerin elinden geri alan Bizans'ın bu tarihten itibaren amacı Batı-Latin tehdidinden şehri korumak olur ve bu uğurda tüm imkânlar harcanır. Fakat Latin tehdidi tam olarak ortadan kalkmadığı gibi Bizans'ın son hanedanı olan Palaiologoslar dönemi de taht mücadelelerinin ve darbelerin sık yaşandığı bir dönem olur (Daş, 2015, s. 56).

Bizans imparatoru III. Andronikos Palaiologos devrinde İstanbul'a gelen İbn Battuta (2004), o dönemin İstanbul'unu şu cümlelerle anlatır:

Bu şehir sonsuz derecede büyük. İki bölüme ayrılmıştır. İki taraf arasında, Mağrip'teki Sela vadisine benzeyen, sularında gelgit yaşanan büyük bir nehir vardır. Eskiden üzerinde köprü kurulmuş ama harap olmuş. Şu anda karşıdan karşıya büyük kayıklarla geçiliyor. Söz konusu nehrin ismi 'Absumi'dir (Haliç). 'Astanbtıl' (İstanbul) denen kısım, nehrin doğu yakasıdır. Hükümdarla devlet erkânı burada oturuyor, nüfusun büyük bölümü

de buraya yerleşmiştir. (s. 504)

Türklerin Konstantinopolis’e yaptığı kuşatmaların ilki beşinci yüzyılda, Hun hükümdarı Attila’nın Bizans’ı vergiye bağlamasıyla sonuçlanmış, sonrasında altıncı yüzyılda Avarlar ve 11. yüzyılda Peçenekler şehri kuşatmışlardır (Decei, 1993, s. 1160-1165). Türklerin geçmişten beri Doğu Roma İmparatorluğu ve başkenti ile dost veya düşman şeklinde var olan ilişkisi ve ilgisi, Osmanlı devrinde de devam eder. İnalçık (2015)’a göre, Konstantinopolis, Osman Gazi devrinden itibaren Osmanlı’nın hayranlıkla izlediği ve bir gün ele geçirmeyi amaçladığı efsanevi şehir “kıızıl elma”dır (s. 36).

Osmanlı hükümdarlarının İstanbul’a olan alakasının en önemli sebebinin, Hz. Muhammed’in, İstanbul’a hâkim olan devletin Müslümanlara boyun eğeceğini müjdelemesi ve birçok hadis âliminin sahihliğini onayladığı, “İstanbul (Konstantiniyye) muhakkak fethedilecektir. Onu fetheden emir ne güzel emirdir. Onu fetheden ordu ne güzel ordudur.” (Kulat, 2001, s. 5) şeklindeki hadisi olduğu belirtilir.

Müslümanların yedinci yüzyıldan itibaren bu hadiste bahsi geçen kumandan ve asker olma şefherine nail olma amacıyla yaptığı İstanbul seferleri ve kuşatmaları Osmanlı Devleti tarafından sürdürülür. Bu doğrultuda, Orhan Bey’in ve I. Murad’ın ordularının Bizans surları önüne kadar geldiği ve hatta şehre girdikleri bilinmektedir (Gökbilgin, 1993, s. 1180). Kuşatmalar, I. Bayezid’in, 1394’te yaptığı ilk ciddi muhasara ile devam eder. Konstantinopolis kuşatılır, bu kuşatma esnasında şehrin dışındaki yapılar tahrip edilir ve boğazdan geçen gemileri denetleyebilmek amacıyla Anadolu Hisarı yapılır (Kuban, 2000, s. 161). Yaklaşık 8 yıl süren bu muhasara, Timur’un Anadolu’ya girmesiyle son bulmuş, İstanbul tekrar 1412’de Bizans hanedanına karşı olan prenslerin desteğini alan Musa Çelebi tarafından kuşatılmıştır.

Fakat Bizans'ın desteklediği Çelebi Mehmed'in, Musa Çelebi'ye karşı harekete geçmesi nedeniyle kuşatma sonlandırılmak zorunda kalır (Küçükbaşçı, 2015, s. 292).

Sultan II. Murad döneminde gerçekleşen, fetihten önceki son İstanbul muhasarası şimdiye kadar gerçekleşenlerden daha ciddi ve şiddetli olmasıyla öne çıkmış; fakat 1422'de şehri kuşatan II. Murad, kardeşi şehzade Mustafa'nın çıkardığı isyan sebebiyle kuşatmaya ve saldırılarına devam edemeyerek Bursa'ya dönmek zorunda kalmıştır (Gökbilgin, 1993, s. 1184).

İstanbul fatihi II. Mehmed, Manisa'daki şehzadelik yıllarından itibaren İstanbul'u fethetmeyi hedeflemiştir (Emecen, 2012, s. 129). 1451 yılında vefat eden babasının yerine tahta geçtiğinde hemen kuşatma hazırlıklarına başlar. İlk olarak Karadeniz'den gelebilecek kuvvetlere engel olmak amacıyla yapılan Rumeli Hisarı'nın (Boğaz Kesen) inşası 1452'de tamamlanır. Neşri (1957), hisarın yapılışını şöyle anlatır:

Rivâyettir ki, Sultan Mehmed Bursa'ya gelip, diledi kim, Gelibolu'dan geçip, Edirne'ye gide. Eyittiler: 'Devletli Sultanım, şimdiki hinde Gelibolu boğazını kâfir gemileri gelip, bağlamıştır' diye Hünkârı alıp, Kocaeli'ne İstanbul'un üstün yanında Akça-Hisar'a getirdiler. Pederi geçtiği yerden geçip, şimdi ana Yenice Hisar'ı derler, Anadolu Hisarı'dır. Anda bir câmi yapıp cuma namazını kılmıştır. Andan oradan geçip, Akça-Hisar'ın karşısına kondu. Halil Paşa'ya eyitti: 'Lala, bunda bir hisar gerek' Fi'l-hal asker üşüp, kazmağa başladılar. Yirmi beş kulaç mikdarı inicek, bir kâfiri hamama rast geldiler. Kapısı üstünde tarihini kimse okuyamayıp, anı dahi kazıp, pâk edip, andan Yenice-Hisar'ın binasını yügürüp, tez zaman içinde Yenice Kale'yi ki, ana Boğazkesen kalesi derler, yaptırdılar. Karşısına dahi büyük kuleler ve burguzlar yaptırıp, toplar kodurup, hiç bir veçhile İstanbul'a zahire gemileri ve gayri gemiler geçmeğe mecâl vermediler. Karadeniz ve Akdeniz boğazı kesilip, Karadeniz boğazı bağlandı. Çünkü Boğazkesen hisarı tamam oldu. (s. 689)

Emecen (2012), II. Mehmed'in, altında yatan manevi ve dinî sebepler bir tarafa, devleti, İstanbul etrafında iki büyük toprak parçası hâlindeki yapısından kurtarmak uğruna büyük bir tutkuyla fetih hazırlığı yaptığı esnada, Bizans İmparatoru XI. Konstantin'in, Batı dünyasının, İstanbul'un "ilk Hristiyan"ların

başkenti olduğunu hatırlayarak, Hristiyanlığı kurtarma misyonu ile yeni bir “Haçlı” seferi düzenleyebilme ihtimaline odakladığını dile getirir (s. 165).

Bizans imparatoru, Papa’dan yardım talep ederek bunun için Ortodoks kilisesini Vatikan ile birleştirmeye hazır olduklarını bildirir ve bunun üzerine Papa’nın İstanbul’a gönderdiği bir heyet aracılığıyla şiddetli tartışmalardan sonra kiliselerin birleşme işleri tamamlanır (Emecen, 2001). 12 Aralık 1452’de Ayasofya’da birleşmiş kiliselerin yaptığı ayin Doğu Roma Bizans dünyasının sonunu simgelemesi sebebiyle, Ortodoksların gözünde Ayasofya kutsallığını yitirir ve halk imparatoru suçlayarak lanetler (Kuban, 2000, s. 177). İstanbul halkı hâlâ Latinlerin yönetiminde geçirdiği 57 yılın kötü hatıralarını unutmamıştır. Öyle ki Bizans ileri gelenlerinden Lukas Notaras, “Şehrin ortasında Latinlerin papalık tacındansa, Türk sultanının sarığı iyidir” der (Koloğlu, 1998, s. 99).

Kış hazırlıklarla geçiren Osmanlı padişahının karşısında Bizans imparatoru Kostantin, surların tamirine önem verir. Bu sırada birkaç Venedik kadırgası Bizans’a yardım için şehre ulaşmış, 2 Nisan 1453’te imparatorun emri ile meşhur zincir Haliç’e çekilerek burası kapatılmıştır (Gökbilgin, 1993, s. 1189).

Bombardıman 6 Nisan 1453’te başlar. II. Mehmed, 50000 kişilik ordusu (Emecen, 2012, s. 229) ve döktürdüğü toplarıyla saldırıya geçer fakat toplar dış surlara yalnızca küçük zararlar verir. Haliç’e çekilen zincir o taraftaki surların toplarla dövülmesine engel olur (Kuban, 2000, s. 176). Surların gedik açılan kısımlarının Bizanslılar tarafından hemen tamir edilmesi sebebiyle surlara yaklaşmak güçleşir, fakat Türk ordusu 12-18 Nisan arasında gece-gündüz bombardımanı sürdürerek kara surları boyunca hatırı sayılır bir tahribat yapar (Gökbilgin, 1993, s. 1191).

İlk genel hücum 18 Nisan'da yapılır ve bu hücum esnasında II. Mehmed İstanbul'un savunmasının güçlü olduğuna kanaat getirerek farklı yollar aramaya başlar. Bu sırada kaybedilen deniz savaşıyla birlikte ordunun moral bozukluğu yaşadığı kaydedilir (Emecen, 2012, s. 264). II. Mehmed yaptığı bir hamleyle Osmanlı ordusunu tekrar kazanmaya yakın olan taraf hâline getirir. Bu hamlesi 22 Nisan gecesi irili ufaklı 67 gemiyi karadan çektirerek Kasımpaşa'ya indirmesidir (Gökbilgin, 1993, s. 1194). Sabah Osmanlı donanmasını Haliç'te gören Bizanslılar gemileri önce ateşe vermeyi dener fakat başarısız olurlar. Haliç tarafından başlayan bu saldırı kara surlarının savunmasını zayıflatması üzerine Bizanslılar başlarında imparator bulunduğu hâlde sonuna kadar savaşmış fakat yayılan imparatorun ölümü haberi ve yenilgi söylentileri askerlerin ailelerini koruma amacıyla evlerine kaçmasına neden olur ve 29 Mayıs 1453'te II. Mehmed, ulema ve ümerasıyla birlikte kente girer, ardından at üzerinde Ayasofya'ya giderek Osmanlı Devleti'nin zaferini ilan eder (Kuban, 2000, s. 178). Tursun Bey (1977), bu hadiseyi şöyle anlatır:

Çün erkân-ı devlet ve mülâzimân-ı hazret kal'anun kapuların açtılar, Sultan Mehmed-i gazi, Hazret-i Mehmed-i Arabî (aleyhi efdalü's-salevât) Burak'a binüp seyr-i cennet ider gibi, ulemâ ve ümerâsı ile kal'aya teşrif buyurdi... Bu esnada mele'-i a'lâ-i senâ-gûyân, "Hâzihi cennâtü adnin fe'dhulûhâ hâlidîn" âvâzesin esmâ'-ı âlemyâna yitiştürdi. Ol mısır-ı kadîmün ve ol kal'a-i vesî'ün tabakât-ı büyüâtın ve berzen ü esvâkın temâşâ idüp seyr iderek, Ayasofya nâm kelisâyı -ki cennetten bir âyettür-

Beyt
Bihişt ister isen eyâ sûfiyâ
Bihişt-i berîndür Ayasofya
görmeğe râğbet gösterdi. (s. 63)

Anonim bir *Tevarih-i Âl-i Osman*'da fetih hazırlıkları ve Konstantiniyye'nin alınışı, *Kuran-ı Kerim*'in Sebe sûresi 15. ayetinde bahsi geçen "belde-i tayyibe"nin⁴⁸ İstanbul'a işaret ettiği ve bu ifadenin ebced hesabına göre II. Mehmed'in fetih tarihi 857'yi veriş şü cümlelerle nakledilir:

⁴⁸ 34/Sebe, 15. ayet. "بَلَدٌ طَيِّبَةٌ".

Andan sefer idüp Kostantiniyye katında Bogazkesen hisarını binâ itdi, hicretün 856 yılında. Andan sonra Edrene’de ejdeha gibi topar dökülürdi. Etrâf-ı âleme nâmeler perâkende kılup mübâлага leşker cem’ idüp on bin yeniçeri, yigirmi bin azab vesâyir halk dahi gazâ-yı ekberdür diyü bî-nihâye leşker cem’ oldu. Edrene’deki topar arabalara bindirüp her bir topa nice yüz çift öküzler koşup dahi ile yanından urganlar takup bir nice bin adamlar çekeçeke Kostantiniyye üzerine iletüp topar kurdurdılar. Her taraftan topar atılup hisarun burçların yıkdılar. Andan sonra Galata’nın üstün yanında bir tag gibi depeden elli-altmış pâre gemileri karadan aşurup adamlar çeküp yürüdüp yelkenlerin açup denize aşurdılar. Âkıbet İstanbul’un kâfirleri içerüden ceng idüp Frenklerden yardım geldi. Çok çok cehd eylediler. Alınmasına çâre olmadı. Âkıbet Sultan Mehmed Hak yolına fî sebîlillah yagma buyurdi. Cebren ve kahren gâziler hisara koyulup kâfirlerin kırup avretlerin oğlanların kızların, esbabların yagma kıldılar. Rebî’ulevvel ayının yigirmisinde seşenbe gün şehr-i Kostantiniyye’yi feth ettiler. Kelâm-ı kadîminde âyet dahi gelmişdür kim Kostantiniyye’nün alınmasının Hak teâla kelâm-ı kadîminde buyurur: “بلدة طيبة” dimişdür. İmdi bu âyeti hesâb-ı cümle itsek bu sûret alur: 857. (Azamat, 1992, s. 77-78)

Padişahın kendisi de “آخرون”⁴⁹ sözcüğüyle bu büyük feth tarih düşer:

Feth-i İstanbul’a fırsat bulamadılar evvelün
Fethedüp Sultân Mehemmed dedi târîhini: Âhîrûn (Çelebi, 1955, s. 671)

Fatih Sultan Mehmed fetihten sonra vezirlerine ve emirlerine, “min ba’d tahtum İstanbul’dur” (Tulum, 1977, s. 67) diyerek burayı devletin yeni payitahtı olarak belirler ve imar faaliyetlerinin hızla başlatıldığı şehirde, bazı manastır ve kiliseler de camiye ve mescide dönüştürülür (Tekindağ, 1993, 1200). Şehrin duvarlarını da tamir ettiren padişah, bir yandan, sonradan “eski saray” olarak adlandırılacak ilk sarayını kentin merkezinde, Bizans Tauri forumu yakınında inşa ettirmeye başlar (Kafescioğlu, 2009, s. 22). “Sarayı cedid” adı verilen Topkapı Sarayı’nın inşası, padişahın 1455’te eski saraya yerleşmesiyle başlamış fakat Osmanlı sultanları 15. ve 16. yüzyıl boyunca eski sarayı tam olarak terk etmemiş ve ana konut olarak kullanmışlardır (Kuban, 2000, s. 206). Dört asır boyunca Osmanlı sultanlarını ağırlayacak olan yeni sarayın yapımı 1464 yılında tamamlanmış, 1473’te

⁴⁹ İstanbul’un fethine dair yazılmış diğer tarihler için bkz. Ünver, A. S. (1953). *İstanbul fethiyle kalelerinin manzum ve mensur tarih ibareleri*. İstanbul: Halk basımevi.

Çinili Köşk yapılmış, 1478’de tüm saray yüksek duvarlarla çevrilmiştir (İnalcık, 1988-89, s. 220).

Şehrin çeşitli semtlerinde cami, medrese, mektep, imaret ve bedestenler yaptırılır (İnalcık, 2015, s. 54-57). Kendisini kayserlerin halefi olarak gören II. Mehmed, imparatorluğun her yerinden ustalar ve zanaatçılar getirtir, aynı zamanda kent nüfusunu arttırmak için çeşitli bölgelerden Müslüman ve Gayrimüslim halk İstanbul’a yerleştirilir. Gayrimüslim halk arasında Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Slavlar bulunur (Kuban, 2000, s. 187). 1477 tarihli nüfus sayımında sur içi ve Galata’da toplam 16,324 hane tespit edilir ve bu sayıma göre hanelerin İstanbul’da yüzde altmışını ve Galata’da yüzde otuz beşini Müslümanlar oluştururken geri kalan nüfusun çoğunluğunu Rum, Yahudi ve Ermenilerin oluşturduğu saptanmıştır (İnalcık, 2012).

Osmanlı Devleti’ne yüzyıllar boyu başkentlik yapan İstanbul, 15 Mart 1919 yılında itilaf kuvvetleri tarafından işgal edilir. Mayıs 1919’da Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlayan milli mücadele ve bu yolda Ankara’da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 1922 yılında saltanatı ilga etmesiyle, merkezi İstanbul olan 600 yıllık Osmanlı Devleti son bulmuş; 2 Ekim 1923 günü işgal kuvvetlerinin İstanbul’u terk etmesi ve 6 Ekim’de Türk ordusunun İstanbul’a girmesiyle işgal devri sona ermiştir (Sertoğlu, 1993, s. 1214).

3.61.2 İstanbul’a dair birkaç şiir/birkaç eser

Gazellerde İstanbul’un ele alınışını incelemekten önce, İstanbul’un anıldığı farklı birkaç eserden örnekleri burada anmak yerinde olacaktır. 15. yüzyıl şairlerinden Karamanlı Aynî’nin -Hacı Kemal’in *Camii’ n-nezâir* adlı eserinde kaydettiği- murabbası, İstanbul’un anıldığı ilk metinlerden biri kabul edilir (Aynur, 2015, s. 24):

Şehr-i a'zām kim bināsı gerçi ma'vū tıntedür
Yā anuñ üstündedür cennet yāhūd altındadır
Bu haber kim söylenür hem zāhir ü bāındadır
Revnaķı bu kâinātuñ şehr-i Koştantin'dedür

Ger şala Sultān Mehemmed zū'l-fikār-ı Haydar'ı
Mişl-i Hayber'dür güşād ide bu yedi kişveri
Der felekler nuţka geldükçe melekler dilberi
Revnaķı bu kâinātuñ şehr-i Koştantin'dedür

Mişl-i dünyādur anuñ içindeki cāmi'leri
Zeyn olur haķķā tola her cum'a gün maħfilleri
Küşe-ber-küşe pür olmışdur cihān kāmilleri
Revnaķı bu kâ'inātuñ şehr-i Koştantin'dedür

İki 'ālem görmegi fikr ideriseñ cānla
Var Kalaťa şehrine deryāyı geç seyrānla
Bāde virme 'ömri nüş it bāde-i hūbānla
Revnaķı bu kâinātuñ şehr-i Koştantin'dedür

Şu'le şaldıkça zemīn üstüne māh-ı encūmen
Nergis-i ra'nā biter hāk üzre her küşe çemen
Der zebān-ı hāl ile süsen bu güftarı çün
Revnaķı bu kâinātuñ şehr-i Koştantin'dedür

Murğ-ı bādī kim açā deryā yüzünde bir peri
Ermiye pervāzına biñ biñ peri degse peri
Der kaçup minķār-ı şevķinden neheng-i heft-seri
Revnaķı bu kâinātuñ şehr-i Koştantin'dedür

Feth idüp Sultān Mehemmed anda çün cā eyledi
Kaşr-ı 'āliler yapup fırdevs-i a'lā eyledi
Degmesin ey 'Aynī pür-ğilmān-ı havrā eyledi
Revnaķı bu kâinātuñ şehr-i Koştantin'dedür (Morkoç, 2003, s. 351)

Şair, İstanbul'u kainata güzellik ve letafet veren bir yer olarak nitelendirerek, dünyanın her yerinden kâmil insanların gelip yerleştiği bu şehrin, Fatih Sultan Mehmed'in fethinden sonra yaptırdığı saraylarla âdeta cennete döndüğünü ve gılmanların mekânı hâline geldiğini dile getirir.

Pala (2001), İstanbul'u dikkate değer bir mekân duygusu ve şehir kimliğiyle ilk ele alan kişinin Tacizade Cafer Çelebi (ö. 1515) olduğunu ve şairin *Hevesname* adlı eserinin daha sonra yazılan mesnevilerde İstanbul'a dair bölümler yazılmasına

vesile olduğunu ifade eder. Eserinin “Vaşf-ı Hıttâ-i İslâmbol” başlıklı bölümünde

şair şu dizeleri kaleme alır:

Sevād-ı a‘zam-ı Kostantınıyye
Hamahu’llāhu ‘an-küllî’l-beliyye

Olup ol şehriyāruñ tahtgāhı
Şeref virmişdi tāk u taht-ı şāhı

Vücūd-ı şāh ile olmuş tüvānā
Dolanmış kapu kapu anı derya

Gedā-veş yüz sürer kapularına
Ağaç keçkül elinde her sefine

Hevāsı dil-güşā vü rûh-perver
Şuyı mā-verd ü hāki müşk ü ‘anber

Sevādı merdüm-i çeşmi cihānuñ
Hemīşe rüz u şeb şevkından anuñ

Rûh-ı Mısr üzre olup gözyaşsı seyl
Cihān ol seylüñ urmuş adını Nıl

Güzellikde nazīri yok cihānda
Mişāli gelmemiş devr-i zamānda

Oluban ‘āşık-ı dīvānesi sūr
İdüp zabt eylemiş kendüye mahşūr

Nazar idüp bu sūruñ devresine
Sipihrüñ lerze düşmüş gevdesine

Ser-i bārū burūca yār olmuş
Meh-i nev rahne-i dīvār olmuş

Sehergehden kapular şāma dek tā
Göz açup ‘ālemi eyler temāşā

Birün-ı sūr-ı berrī handek-i jerf
Ki olmuş kazmağa māl-i cihān şarf

Bu handekden öte ferseng ferseng
Bitürmüş lāle vü güller gil ü seng

Güzel yirler dil-ārā buk‘alardur
Kamu Cennet mişāli ravżalardur

Cemî‘-i ravzalar ma‘mûr u âbâd
Dıraht-ı mîvedâr u serv u şimşâd

Misâl-i dil-ber-i tannâz u pür-nâz
Kamu bâlâ-bülend ü hep ser-efrâz

Olup üftâde-i her serv-i dil-cû
Yürür şeydâ gibi zencîr ile şu Ms. 104-121⁵⁰

Cafer Çelebi’ye göre İstanbul; gönül açan ve ruha ferahlık veren havası, gülsuyu gibi suyu, misk ü anber gibi toprağı, cennet gibi bahçeleri olan⁵¹ ve güzellikte cihanda benzeri bulunmayan yüce bir şehirdir.

Gelibolulu Âlî (ö. 1600), “Kaşîde der-vaşf-ı İstanbul” başlıklı⁵² aşağıdaki şiirinde, şehirdeki insanların çokluğundan bahsederek, Nil ile Mısır’ı şeker denizi ve dünyanın anneleri olarak; İstanbul’u ise dünyanın babası veya dedesi olarak nitelendirir. Ayrıca İstanbul’un, padişahın hışmına uğradığı vakitlerde günde bin kişinin canının alındığı tehlikeli bir yer olduğunu dile getiren şair; şehirde görülen veba salgınından ve kimilerine göre buranın keder girdabı oluşundan söz eder. İstanbul, uleması ve şairleri çok olan fazilet ve hüner deryası; Akdeniz ve Karadeniz’den gelen gemilerin limanı, bir içim su güzellerle dolu, kadınlar menbaıdır. Âlî, İstanbul’un yangınlarından da söz ettiği kasidesinde, buranın derya kenarında olduğunu fakat yandığında kıvılcım denizine döndüğünü söyler:

Dirin İstanbul’a ben ehl-i nazar deryâsı
Kesret-i nâsa nazar nev‘-i beşer deryâsı

Ümm-i Dünyâ vü şeker bahrı ise Nîl ile Mısr
Ebi yâ ceddîdür anuñ bu maţar deryâsı

Günde biñ şahşî kesüp kanını baħr itmek olur
Hışm-ı şeh demleri ħusrân u ħaţar deryâsı

⁵⁰ Tacizade Cafer Çelebi. *Hevesname*.

http://courses.washington.edu/otap/archive/data/arch_txt/texts/a_heves.html adresinden erişildi.

⁵¹ İstanbul bahçeleri ile ayrıntılı bilgi için bkz. Atasoy, N. (2015). İstanbul bahçeleri. *Büyük İstanbul tarihi*, c. 4 içinde (s. 534-571). İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.

⁵² Başka bir nüshasında başlık “Diğer Kaşîde Der-menkabet-i Maħrûse-i ‘Aliyye” şeklindedir.

Emr-i Hâk ile vebâ demleri geldükde hemân
Lücce-i zehr olur ol hûn-ı ciger deryâsı

‘Azl ile faqr ile göz yaşı döken gamgîne
Guşşa gird-âbidur ol hüzni ü keder deryâsı

Mâ’il-i fışk u fücür olsa harâbât ehli
‘Âlemi garķ-ı şarâb eyler o şer deryâsı

Manşıb ehline şafâ kanı menâfi‘ deñizi
Merdüm-i düşkine şer‘ bahrı zarar deryâsı

Añma zühhâd ile pür-şavma‘ alar hem-çü şadef
Görinür dâne-i sübhayla dürer deryâsı

‘Ulemâsı fuzelâsı şu‘arâsı çokdur
‘Ukalâ bahrıdur ol fazl u hüner deryâsı

Atlanup cum‘aya çıķduķça şehensâh-ı cihân
Zîb ü fer menba‘ıdur nûr-ı baķar deryâsı

Aķdeñiz Karadeñiz’den çekilüp geldükçe
Baķr-ı lîmânı görünür gemiler deryâsı

Görinür her yolu bâzârının âdem oluķı
Cüş ü cünbişde eger şehir eger deryâsı

Didi şarrâf-ı hîred aña ki bezzâzistân
Ma‘den-i dürr ü güher nuķre vü zer deryâsı

Bir içim şu gibi dil-berler ile toptoludur
‘Âlemun yüzi şuyudur o püser deryâsı

Döndi bir deyre ser-â-pâ ola pür-naķş u nigâr
Zenlerün kânıdur ol süfte güher deryâsı

Leb-i deryâdadur ammâ tutuşup yandukça
Her zebâne dil olur kendi şerer deryâsı

Baķr u berden çekilüp gitmede ebnâ-yı sebîl
Ümerâ reh-güzeri naķl u sefer deryâsı

Gerçi seyyâh-ı eķâlîm-i cihândur ‘Âlî
Öyle ber-ter bir döner görmedi ber deryâsı K. 112 (Aksoyak, 2018)

İstanbul’a olan ilgisi, sevgisi ve özlemi şiirlerine çokça yansıyan Urfalı şair

Nabî (ö. 1712), *Hayriyye* adlı mesnevisinin “Der-beyân-ı şeref-i İstanbul” başlığı

altında İstanbul’u, başka yerlerde yaşamının ömrü telef etmek olduğunu ve feleğin

âlemde ne kadar dönerse dönsün ona benzer bir şehir bulamayacağını söylediği şu mısralar ile anlatır:

İy meh-i nūr-dih-i çarh-ı ümīd
Peder-i pīrūñ iden rūzın ı ‘īd

Olmadan mühr-zen-i genc-i güher
Yıgdür olmak güher-efrūz-ı hüner

‘İlm ile ma‘rifete cāy-ı kabūl
Olmaz illā ki meger İstanbul

Olmağa mīve-hor-ı bāğ-ı hüner
Olmaya şehir-i Sitanbul kadar

İtsün İstanbul’ı Allah ma‘mūr
Andadur cümle ma‘ālī-i umūr

Mevlid ü menşe-i aşhab-ı himem
Terbiyet-hāne-i eşnāf-ı ümem

Ne kadar var ise aşhāb-ı kemāl
Hep Sitanbul’da bulur istiqlāl

Her kemāl anda bulur mi‘yārın
Her hüner anda görür miqdārın

Andadur mertebe-i ‘izz u şeref
Gayri yirlerde olur ‘ömr telef

...

Ne kadar ‘ālemi devr itse sipihr

Bulmaz İstanbul’a beñzer bir şehir Ms. 370-381 (Kaplan, 1995)

On altıncı yüzyılın ünlü tezkirecisi Latifî (1977), divan edebiyatının İstanbul hakkındaki ilk müstakil kitabı olan (Pala, 2001) *Evsâf-ı İstanbul* adlı eserinin “Āğāz-ı Risāle-i İstanbul” başlıklı bölümünde, şehrin eşsizliğine ve güzelliğine dair şu satırları kaleme alır:

Bahr-ı Sefid ü siyāha mābeyn mecme’ü’l bahreyn beyn’en-nehreyn bir şehir-i güzīn pūr ziyb ü zeyndir ki ve bir şehir-i şöhet-i hāfikeyndir ki muhtāle-i ‘acūze-i dehrin ‘ārūs-ı zībāsı ve bānū-yı kühen-sālin yüzünde hāl-i bi-hemtāsıdır. Bir belde-i behişt-ābād ü irem bünyāddır ki, irem-i zātü’l-‘imād esās şefā iktibāsından kināyetdir. Ve bir mekân-ı cennet-mekindir ki Belde-i tayyibe bünyād-ı huld iktibāsından ibāretedir. (s. 9)

Latifi (1977) aşağıdaki mısralarda, letafette eşi benzeri olmayan İstanbul'u cennete benzetererek ona girenlerin çıkmak istemediklerini, cennetteki hurilerin İstanbul'u görmeleri hâlinde cenneti bırakıp bu şehre gelmek isteyeceklerini dile getirir:

Letâfetde nazîri yokdur elhak
Nazîrin ehl-i ahvel görmüş ancak

İrem bāğı budur der hep görenler
Ki çıkmak istemez aña girenler

Her tarafda metâ'-ı gūnāgūn
Arzeder dehre naşş-ı bûkalemūn (s. 9)

Ögme ey ẖāce bize Hind ü Hıttā vü Hoten'i
Bundadır lutf u şeref bu ki Stanbul derler

Bu maḳāmı ger görürse hūriler uçmaḳdan
Ḳoyalar uçmaḳı bu uçmaḳa uçmaḳ isteye (s. 10)

Nahifî (ö. 1738);

Şıfāhān'a dinür nısf-ı cihāndur
Sitanbul'uñ da nısfı İşfahān'dur Mt. 80 (Aypay, 1992)

mısralarında, İsfahan'a atfedilen “dünyanın yarısı” yakıştırmasını hatırlatır. Şair, dünyanın yarısı olarak vasıflandırılan bu şehri İstanbul'un yarısı olarak nitelendirerek, İstanbul'u cihana eş değer gördüğünü dile getirir.

İstanbul şairi olarak nitelenen, döneminde üslup özgünlüğünü yakalamış ve söyleyişiyle mahlasa dahi ihtiyaç duymadığını, “Ma'lūmdur benim sühanım mahlaş istemez/Farḳ eyler onu şehrimizin nükte-dānları” G. 147/5 (Gölpınarlı, 2015) mısralarıyla dile getiren Nedim (ö. 1730), “İstanbul'u vasıf zımında İbrahim Paşa'ya kaside”sinin nesib bölümünde kaleme aldığı;

Bu şehir-i Sitanbul ki bî-miḡl-u bahādır
Bir sengine yekpāre 'Acem mülkü fedādır

Bir gevher-i yekpāre iki baḫr arasında
Hurşid-i cihān-tāb ile tartılsa sezādır

Bir kân-ı ni'âmdır ki anıñ gevheri iqbâl
Bir bâğ-ı İrem'dir ki gülü 'izz-u ülâdır

Altında mı üstünde midir cennet-i â'lâ
El-hağ bu ne hâlet bu ne hoş âb-u hevâdır

Her bağçesi bir çemenistân-ı le'âfet
Her güşesi bir meclis-i pür feyz-u şafâdır

İnsâf değildir anı dünyâyâ değışmek
Gülzârların cennete teşbîh hâfâdır

Herkes erişir anda murâdına anıñçün
Dergâhları melce'-i erbâb-ı recâdır

Kâlâ-yi ma'ârif satılır süklerinde
Bâzâr-ı hüner ma'den-i 'ilm-u 'ulemâdır

Câmî'lerinin her biri bir küh-ı tecellî
Ebrû-yı melek andaki mihrâb-ı du'âdır

Mescidlerinin her biri bir lücce-i envâr
Kandilleri meh gibi leb-rîz-i ziyâdır

Ser-çeşmeleri olmada insâna revân-bağş
Germâbeleri câna şafâ cisme şifâdır

Hep halkının etvârı pesendide vü maqbûl
Derler ki biraz dilberi bî-mihr ü vefâdır

Şimdi yapılan 'âlem-i nev-resm-i şafânın
Evşâfı hele başka kitâb olsa sezâdır

Nâmı gibi olmuşdur o hem Sa'd hem âbâd
İstanbul'a sermâye-i fahr olsa revâdır

Kühsârları bağları kaçrları hep
Güyâ ki bütün şevk u tarab zevk-u şafâdır

İstanbul'un evşâfını mümkün mi beyân hîç
Mağşûd hemân Şadr-ı kerem-kâra senâdır K. 18/1-16 (Gölpınarlı, 2015)

beyitlerde, iki deniz arasında tek parça bir cevher gibi olan İstanbul şehrinin bahçelerini, kasırlarını, güzellerini, havasını, suyunu, mescitlerini, çarşılarını anlatır ve kasidesinin bu bölümünü İstanbul'un vasıflarını beyan etmenin mümkün olmayacağını söyleyerek bitirir.

Enderunlu Fazıl (ö. 1810), *Hubanname* adlı eserinde;

Ya'ni her gūşesidir bir mahşer
Daği her nāhiyesi bir kişver

Sanki bir nüsha gibidir dünyā
Bu da fihrist-i kitāb olmuş ana (Levend, 1977, s. 112)

beyitleriyle, İstanbul'un her bir yerinin başka bir memleket olduğunu ve âdeti

dünyanın bir kitap ve İstanbul'un da onun fihristi olduğunu dile getirirken,

Zenanne'sindeki;

Revnağ-ı rüy-ı cihān İslāmbol
Kān-ı ğılmān u zenān İslāmbol

...

Virdi bu şehre Cenāb-ı Hallāk
Hüsn-i hilkat ile hüsn-i ahlāk (Levend, 1977, s. 114)

beyitleriyle İstanbul'u dünyaya aydınlık veren, genç erkeklerin ve kadınların menbaı,

Allah'ın yaradılış ve ahlak güzelliği verdiği bir şehir olarak tasvir eder.

Türk edebiyatında Mesîhî ve Zatî ile başlayan ve bir şehrin güzellerini tasvir için kaleme alınan şehrengizler, şehrin bir veya birden fazla güzeli için yazıldığı gibi şehrin gezilip görülecek yerlerini anlatma amacıyla da kaleme alınır (Levend, 1957, s. 16).

Cemalî (ö. 1584) *Şehrengiz-i İstanbul*'unda, İstanbul'un cennete denk olduğunu söyler ve bu şehrin, övgüyle bahsedilen Mısır ile Şam'dan üstün olduğunu dile getirerek, çeşitli semtlerini metheder:

Leb-i deryā vü servistān ü zībā
Budur firdevse ger var-ise hemtā

Ḳosañ bir gūşesinde Mısr u Şām'ı
Cihān turdukça añılmazdı nāmı

...

Ḥişār-ı nev durur seyrāngāhı
Var etrāfında çok bostān-ı şahī

Bu gün Gökşu gibi bir cāy-ı hurrem
Yarın cennetde görür mi ki ādem

İki fânūs-ile zāhir nihānī
İki deryā bu şehrüñ pāsbānı

Qavağ u Qādıköyi gibi hoş-cā
Budur da ‘vī ki yok ‘ālemde kaç ‘ā

Hemān Allāh şaklasun hatırdan
Beyān itme dilā geç Üsküdar’dan

Añup şanma ki rencīde kılasın
Sever Rūmīleri Tavşan Adası’n

Ziyāretgāhına yok hadd u pāyān
Velīkin cümleden Eyyüb Sultān

Tıfildur dahı bu şehir-i dil-ārā
Olupdur Südlüce bir dāye āña

Bırağur şayd-ı mähī için ekşer
Beşiktaş’ında oğlancıklar ağlar

Şan ak deryā durur ol şehir-i zībā
Firengistāndur anda Ğalata Ms. 100, 101, 109-118 (Eren, 2012)

Taşlıcalı Yahya (ö. 1582), *Şehrengiz-i İstanbul* adlı eserindeki;

Huşūşā işbu şehir-i ‘işret-ābād
Olupdur şehir-i İstanbul ana ad

Ne şehir ol kim anuñ her beyti ma ‘mūr
Qusūrın bildi cennetden görüp hūr

Bahārı bāğ-ı cennetden numūne
Açılup gülsitānı gūne gūne

Açılmış bahra anuñ nice bābı
Qanad açmış sanasın murğ-ı ābī

Ne hūsn-i hulkı var yā Rāb bu şehrüñ
Göricek anı ağıdı gönli bahruñ

Olup hūsnile bir maḥbūb-ı zībā
Gümüş ḥālḥāldur pāyinde deryā

Vücūdı ḥātem-i mühr-i Süleymān
Ana bir ḥalka-i sīm oldu ummān

Saādet mähıdur bu şehir-i meşhūr
Şeref gökünde ana hāledür sūr (Çavuşoğlu, 1977, s. 252-253)

beyitlerinde, türlü türlü gül bahçeleri olan İstanbul'un baharını, cennet bahçelerinden bir örnek olarak nitelendirir. Burası öyle bir şehirdir ki her evi mamurdur ve cennet bile onun yanında kusurlu görünür. İstanbul öylesine güzel yaratılmıştır ki denizin gönlü bu şehri görünce akmış ve onun ayağına halhal olmuştur. İstanbul mutluluk ayıdır ve surları âdeta onu çevreleyen bir haledir.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Fakîrî, *Şehrengiz-i Fakîrî*'sinde İstanbul'u, yedi ülkenin padişahının payitahtı, güzel yüzlü gelin, tüm insanların mübtela olduğu gümüş kemerli bir dilruba, ayağına denizin yüz sürdüğü bir sevgili, güzellikte benzeri olmayan bir şehir olarak vasıflandırır:

Ne şehir ol bir 'arūs-ı hūb-manzar
Serîr-i pādşāh-ı heft-kişver

...

Ya bir sīmîn kemerlü dil-rübādur
Ki halk-ı 'ālem aña mübtelādur

Ya bir maḥbūbdur bu şehir-i zībā
K'ayağına sürer yüzünü deryā

Ya sāk-ı 'arşa deryā taqdı ḥālḥāl
Ya murg-ı devlete bir sīm-gün bāl

...

Nazîri yok güzellikde bu şehri
Girüpdür gönline berrile baḥruñ Ms. 108, 112-114, 116 (Gök, 2016)

Şairlerin biyografilerinden söz edilen ve eserlerinden örnekler verilen tezkirelerde de İstanbul'u öven satırlar kaleme alınmıştır. 18. yüzyıl şair tezkiresi yazarlarından Ramiz (1994), *Adab-ı Zuraḫā*'sında İstanbul'u şu cümlelerle betimler:

Rindān-ı bezm-i 'irfāna neş' e-rîz-i şafā ve şahbā-keşān-ı dāniş ü kemāle her tarafı bir meclis-i müheyyā-yı vefā olan şehir-i İstanbul... (s. 36)
Maḥarr-ı dāniş-verān ve ārāmiş-gāh-ı zümre-i 'irfān olan şehir-i bī-meşl ü bī-akrān maḥmiyye-i İslāmbol... (s. 77)
Ma'den-i cevāhir-i 'ilm ü 'irfān ve mehd-i etfāl-i vücūh-ı süḥan-verān olan şehir-i bī-nazîr-i şeref-erkān İslāmbol... (s. 197)
Gubār-ı cihān-i tibārı reşk-āver-i sürme-i İşfahān ve derūn-ı bîrūnı maḡbūt-ı bilād-ı cihān olan şehir-i 'adimü'n-nazîr İstanbul... (s. 268)

Ramiz'in, irfan meclisinin rintlerinin ve âlimlerin merkezi, ilim ve irfan madeni, eşsiz, cihan beldelerinin gıpta ettiği gibi sıfatlarla nitelendirdiği İstanbul'u, Salim Efendi (2005) *Tezkiretü 'ş-Şuarâ'* adlı eserindeki:

Şeref-bağ-ı rub'-ı meskûn ve sehmü's-sa'ade-i zâyîçe-i gerdûn olan belde-i ne'âyim-i kamer-i ahbiye-i ihsân medîne-i defînetü'l-berekât-ı ni'âm-ı firâvân Koştantıniyye-i felek-âsitân... (s. 127)
Mekîn-i her-ârâmgâh-ı nâzenîni şâyân-ı sâbâş-ı firâvân ve karîn-i her-bezmgâh-ı bihterîni muķârîn-i hezâr- 'irfân olup kıyâm-ı hıyâm-ı her-merâma fezâsı cây-ı pehnâ-yı huzûr-ı firâvân ve rîkistân-ı nâzenîni ğubâr-ı sükkerîn-i Dimyâtî vü 'aselden bihterîn olan şehr-i Koştantıniyye-i cennet-mümâşil... (s. 244)
Şehensâh-ı şuhûr u büldân... (s. 438)
leb-i deryâya zînet-efzâ olan kân-ı şeb-çerâğ-ı 'irfân mâ'den-i suhanverân Koştantıniyye-i bî-hem-tâ... (s. 545)

cümleleriyle, tüm şehirlerin ve beldelerin şahı, güzel söz söyleyenlerin madeni, türlü nimetlerin kaynağı ve cennetin emsali olarak zikreder.

İstanbul; aralarında Kütahya, Konya, Amasya, Bursa ve Edirne gibi eski başkent veya bey/şehzade idaresinde olan şehirlerin bulunduğu “Osmanlı edebiyat muhiti”nin merkezi olarak kabul edilen,⁵³ hem halk hem divan edebiyatı temsilcileri tarafından eserlere çokça konu edilmiş; gazellerde, başta güzelliği ve güzelleri olmak üzere, zevk ve eğlence yerleri, gezinti yerleri, mahalle ve semtleri, sosyal, tarihî ve mimari özellikleri gibi çeşitli konular çerçevesinde çokça anılmıştır.⁵⁴

⁵³ İstanbul'da doğmuş ve yaşamış şairlerin sayısı için bkz. İsen, M. (1997). Osmanlı kültür coğrafyasına bakış. *Ötelerden Bir Ses*. Ankara: Akçağ.

⁵⁴ İstanbul şehrinin tarihi ve edebiyatımızda İstanbul üzerine şimdiye kadar birçok makale ve eser yayınlanmıştır. Edebi metinlerde İstanbul'u inceleyen çalışmalar arasında şunlar sayılabilir: Akay, H. (1997). *Fatih'ten günümüze şairlerin gözüyle İstanbul*. İstanbul: İşaret; Levend, A. G. (1958). *Türk edebiyatında şehrengizler ve şehrengizlerde İstanbul*. İstanbul: İstanbul Enstitüsü; Çelebi, A. H. (2002). *Divan şiirinde İstanbul*. Ankara: Hece; Toska, Z. (1998). Şairlerin İstanbul'u: Günümüzden geçmişe bir bakış. *Journal of Turkish Studies*, 21, 195-221; Yetiş, K. (2011). Klâsik dönem şairleri ile yenileşme dönemi şairlerinin İstanbul algısının karşılaştırılması. *Tarih İçinde İstanbul Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 255-272). İstanbul: Marmara Üniversitesi; Pala, İ. (2011). Divan edebiyatında İstanbul. *Tarih İçinde İstanbul Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 243-255). İstanbul: Marmara Üniversitesi; Aynur, H. (2015). Şehri sözle resmetmek: Osmanlı edebî metinlerinde İstanbul (XV.-XVIII. yüzyıllar). *Büyük İstanbul tarihi*, c. 7 içinde (s. 128-145). İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi. Ayrıca İstanbul konulu edebî bibliyografya için bkz. Kahraman, Â. (2010). İstanbul ve edebiyat. *Talid*, 16, 149-170.

3.61.3 Şehrin güzelliği ve eşsizliği

İstanbul'un, şiirlerde ön plana çıkan en önemli yönlerinden biri güzelliğidir. 16.

yüzyıl şairlerinden Sebzî İstanbul redifli;

Şehirler gülsitânında gül-i ra'nâdur İstanbul
Galata Üsküdar gibi degül zîbâdur İstanbul

Bir olmuş hūrî vü gılmānlar ile kaşr-ı cennetdür
Leţāfet-kānı ğarrālar ile ğarrâdur İstanbul

Getürsün ayağı deryâ yüzini eylesek seyrān
Ġam u ğuşsa olur za'il feraḥ-efzâdur İstanbul

Haleb'le Mısr'ı vu Şām'ı temāşâ eyleyenler dir
Şehirler kalmadı seyr eyledük a'lâdur İstanbul G. 491 (Yekbaş, 2016)

gazelinde, “Bilâd-ı selase”den⁵⁵ Galata ve Üsküdar'a atıf yapar. İstanbul'u “şehirler gülistanının gül-i ranası” olarak vasıflandırarak, İstanbul'un, Galata ve Üsküdar gibi olmayıp güzel olduğunu söyler. Huri ve gılmanlarla dolu bir cennet sarayı olarak nitelendirilen İstanbul, gamı ve kederi ortadan kaldıran, ferahı arttıran ve sefa veren bir yerdir. İstanbul şehri; Halep, Mısır ve Şam şehirlerini görenler tarafından tüm şehirlerden daha yüce olduğu ifade edilen güzel bir şehirdir.

Zatî (ö. 1547);

Hüsn ile mecmû'-ı 'âlemde çıkarmışdur 'alem
Taḥtî ol şāh-ı cemālūñ behcet İstanbul'ıdur G. 140/5 (Tarlan, 1967)

beytinde, güzellik sultanının tahtının “güzellik İstanbul'u”nda olduğunu dile getirerek İstanbul'u güzelliklerin bulunduğu bir şehir olarak vasıflandırır.

Sehabî (ö. 1564), güzelleriyle meşhur Çin'in, cennet bahçesi olarak anıldığını, fakat buranın yalnızca İstanbul şehrinden ibaret bir yer olduğunu dile getirerek İstanbul'u cennetle denk tutar:

⁵⁵ “Bilâd-ı selâse”, İstanbul'a bağlı Galata, Üsküdar ve Eyüp kazalarının kadılığına mahsus olmak üzere benzer özellik taşıyan kadılıklar için kullanılmış bir tabirdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İpşirli, M. (1992). Bilâd-ı selâse. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bilad-i-selase> maddesinden erişildi.

Nigāristān-ı Çīn kim añılur bāğ-ı İrem birle
‘İbāretdür Seḥābī ḡālibā şehir-i Sitanbul’dan (Bayak, 2017)

Zaifî (ö. 1557), başka bir şehirde iken yazmış olduğu muhtemel;

Göñüller alıcı sīmīn-bedenler çok bu yirlerde
Velî İstanbul’uñ gitmez ḥayālî gözlerümden hiç G. 37/6 (Akarsu, 2010)

beytinde, bulunduğu yerde güzellerin çok olduğunu fakat yine de İstanbul’un hayalinin gözünün önünden gitmediğini, güzellerin bu şehri özlemesine engel olmadığını söyler.

Hayalî (ö. 1523), Edirne ve İstanbul şehirlerini karşılaştırdığı Edirne redifli gazelinde, Edirne’nin gül gibi suyunun oluşumunu, İstanbul’un vasıflarını duyan goncaların ağızlarından akan suyla açıklar:

İşidüp vaşfın Sitanbul’un çemende goncası
Ağzı şuyun akıdup budur gülāb-ı Edrine G. 39/3 (Tarlan, 1945)

Şair;

Rūzigār ile Sitanbul’a ḡubārum erse ger
Eyler idüm cismümi yārān türāb-ı Edrine G. 39/4 (Tarlan, 1945)

beytinde ise, rüzgâr tozunu İstanbul’a eriştirecek olsaydı, cismini Edirne’nin toprağı eyleyeceğini söyleyerek, İstanbul’a ulaşma arzusunu dile getirir.

Zatî (ö. 1547)’nin;

Bu yiri ‘arş-ı mu‘allādan müşerref eyledüñ
Ey melek fahr idemez cennet Sitanbul üstine G. 1312/4 (Tarlan, 1987)

mısralarıyla, karşısında cennetin dahi böbürlenemez, üstünlük iddia edemez dediği

İstanbul’u, Bahtî mahlasını kullanan Sultan I. Ahmed (ö. 1617), “Der hakk-ı Edirne”

başlıklı gazelinde, Edirne ile karşılaştırır. Edirne’nin eşsiz bir şehir olduğunu

söyleyen şair, buna rağmen İstanbul’la kıyaslandığında, Edirne’nin İstanbul’un yerini tutamayacağını dile getirir:

Edirne şehri gibi gerçi şehir-i bî-bedel olmaz
Yine ammā bu dünyāda Sitanbul’a bedel olmaz G. 20/1 (Kayaalp, 1999)

İstanbul'dan bir sebeple ayrılan kişilerde şehre duyulan hasret ve geri dönme isteği, Mısır'da bulunan Osmanzade Taîb (ö. 1724)'in gazeline şöyle yansır:

Nice vakt oldu Tâ'ib biz ki mehcûr-ı Sitanbul'uz
Hayâl-i dîdede âb u hevâsı artar eksilmez (Yatman, s. 114)

Şair, şehirden ayrı olduğu süre boyunca, İstanbul'un havası ve suyunun hayalinin gözünün önünden gitmediğini dile getirir.

Beliğ (ö. 1760), İstanbul'dan ayrılıp memleketine dönüşünden söz ettiği aşağıdaki beytinde, İstanbul'un toprağının güzel kokusuna veda ettiğini söyler:

Düşdük vatan vatan diyerek 'âkıbet yola
Şad elvedâ nûkhet-i hâk-i Sitanbul'a G. 164/1 (Açıköz, 1994)

Halimî (ö. 1759), Âsitane ismiyle andığı İstanbul'un bir benzerinin bulunmadığını söyleyerek buranın farklı bir dünya olduğunu ifade eder:

Olmaz Halîmî misl-i nazîr Âsitâne'ye
Bu bir 'acîb ü nakş-ı dîger kâr-hânedür G. 33/7 (Çağlı, 1998)

Osman Servet (ö. 1766) aşağıdaki beytinde İstanbul'u, şeker ile anılan üç memleket olan Mısır, Şam ve Kandehar'da tatlılığın bulunmadığını söyleyerek diğerlerinden üstün tutar ve lezzet almak isteyenlere onları değil, İstanbul'u medhetmeyi önerir:

Şeker-hûy-i şenâ ol lezzet istersen Sitanbul'a
Halâvet yok cihânîñ Mısr u Şâm u Kandeħar'ında G. 116/2 (Diriöz, 2015)

İstanbul, Latifî'nin *Evsaf-ı İstanbul* adlı eserinde dediği gibi, gelenlerin gitmek istemediği bir yerdir. Sünbülzade Vehbî (ö. 1809) aşağıdaki beytinde, kendimi idare edecek bir âdem olsaydım, İstanbul cennetini terk etmezdim, der:

Terk etmez idim cennet-i İstanbul'u Vehbî
Bir kendim idâre edecek âdem olaydım G. 195/5 (Yenikale, 2011)

Hâzık (ö. 1763), İstanbul kadar zevkli, hayattan tat alınan bir yerin olmadığını söyleyerek, Allah nasip ederse bir daha buradan ayrılmayacağını dile getirir:

Hak naşib eyler ise bir dahı çıkmam Hâzık
Yok Sitanbul kadar cāy-i mezāk icrāda G. 193/7 (Güfta, 1992)

İstanbul'da doğan ve İstanbul'un çeşitli semtlerine şiirlerinde yer veren Esrar Dede (ö. 1796), İstanbul redifli aşağıdaki gazelinde şehri öncekilerden farklı bir şekilde ele alır:

Dildār edicek va 'de-i yā-hū-yı Sitanbul
Teng oldu yine başıma her sūy-ı Sitanbul

Yārīñ kademi başdığı yer olmasa anda
Bir dahı harām idi baña būy-ı Sitanbul

Her semtine baksam görünür âteş-i hicrān
Dūzāh bana her kūçe vū her kūy-i Sitanbul

Bir āh edene biñ kez eder hayf-ı melāmet
'Aşık-keş olur nāşih-ı bed-kūy-ı Sitanbul

Gelmez mi 'aceb ol gül-i handān dahı Esrār
Gülmez mi bu günlerde yine rūy-ı Sitanbul G. 165 (Horata, 1998)

İstanbul, sevgilinin ayak bastığı yer olmasa, kokusu bir daha haram olur, şair hangi semtine bakarsa baksın ayrılık ateşi görür, öyle ki ona göre İstanbul'un her tarafı âdetâ bir cehennem hâlini almıştır. Esrar Dede gazelinin, sevgilinin yine İstanbul'a gelmesine dair beslediği umutla bitirir. Şair, sevgilinin gelmesiyle İstanbul'un yüzünün güleceğini, sevgilinin gelmesiyle İstanbul'un tekrar eski güzelliğine kavuşacağı ümidindedir.

Ebubekir Sami Paşa (ö. 1813), İstanbul redifli aşağıdaki gazelinde şehri; dünyanın gözbebeği, genç yaşlı herkesin dikkatini celbeden, ilim ve beyan⁵⁶ menbaı, ticaret merkezi, İrem bağlarından kıymetli, saltanat kuşunun yuvası bir şehir olarak nitelendirir:

Bakılsa merdüm-i 'ayn-ı cihāndır İstanbul
Nazarda maṭmaḥ-ı pīr ü cūvāndır İstanbul

⁵⁶ Belâgatın teşbih, mecaz, kinâye, istiâre gibi anlatım yollarını, sanatlarını gösteren bölümü.

Ġunūde pister-i rāḥatda cümle sükkāmı
Misāfirine de cāy-ı emāndır İstanbul

Mürekkab ebr-i füyūzātdan sirişt-i gülü
Güzīde menba‘-ı ‘ilm ü beyāndır İstanbul

Nukūş-ı āyīnesi revnaḳ-ı bahār verir
Maşūn-ı raḥne-i bād-ı ḥazāndır İstanbul

Sevād-ı Hind ü ‘Acem’den gelir temettu‘ için
Meṭāf-ı zümre-i sūdā-gerāndır İstanbul

Ḳırā‘at ehline şad-ḡıbtā eylemekde hezār
Güşāde bir ḳafes-i bülbulāndır İstanbul

Cerīḥa-i siteme ḥāk-i pāy-i merhemdir
Müdām melce‘-i dermān-degāndır İstanbul

Mühenned-sān-ı ḳadīmiñ mesāḥasınca hele
Bahā-yı bāḡ-ı İrem’den girāndır İstanbul

Sümüvv-i menzileti tā semādadır Sāmī
Hümā-yı salṭanata āşyāndır İstanbul G. 127 (Tozlu, 2005)

Sürurî (ö. 1814), İslambol redifli aşağıdaki gazelinde, gılman yüzlü İstanbul

güzellerinin parlaklık ve güzellik verdiği şehrin köşklerinin cennet kasırlarına

benzediğini, cihan memleketlerinin padişahı olduğunu ve bu sebeple İstanbul’un

fermanının her diyara gittiğini söyler. Şair gazelini, bahçe kuşlarının bahar haricinde

suskun olmasının aksine İstanbul’un söz söyleyenlerinin her daim “neva-perdaz”

olduğunu ve İstanbul’daki dostların kendisine sılayı unutturduğunu dile getirerek

bitirir:

Virüp revnaḳ aña ḡilmān-şıfat ḥübān-ı İslāmbol
Mişāl-i ḳaşr-ı cennetdür bülend eyvān-ı İslāmbol

Serv-i şān beyt-i ma‘mūrı ṭavāf eyler şanur ādem
Gürūh-ı dil-rübāya ne kim ider cevlan-ı İslāmbol

Eḳālīm-i cihānda memleketler pādişāhıdur
Olur her mülke anuñçün revān fermān-ı İslāmbol

Ḥamūşāndur bahār olmazsa murḡān-ı çemen ammā
Nevā-perdāzdur her dem süḥan-güyān-ı İslāmbol

Sürūrî'den selām olsun vaṭanda olan aḥbāba
Unutdurdı şilā fikrin aña yārān-ı İslāmbol G. 101 (Batur, 2002)

Sürurî (ö. 1814);

Başka revnaḵ virdi İstanbul'a mäh-ı rûze kim
Cennet içre olmayan ārāyiş elbet bundadır G. 26/3 (Batur, 2002)

beytinde ramazan ayının İstanbul'un güzelliğine başka bir tazelik, hoşluk kattığını söyleyerek, cennette olmayan süsün burada olduğunu bildirir. Bu beyitten, ramazan ayında şehrin süslendiği bilgisini ediniriz.

İstanbul'un güzelliği bir taraftan tartışılmaz bir olgu iken, Gelibolulu Sun'î (ö. 1533) içinde bulunduğu durum sebebiyle şehre beklenilenin aksine bir yakıştırma yapar. Gül bahçesi seyrine giden ve geri dönmeyen gül yanaklı sevgilisi yüzünden İstanbul kendisi için üstü açık bir zindandır:

Şun'îyā üsti açuḵ zindāndur İstanbul baña
Gitdi seyr-i gülşene ol gül-'izārūm gelmedi G. 207/4 (Yakar, 2018)

3.61.4 Şehrin güzelleri

İstanbul şehri, güzelliğiyle olduğu kadar güzelleriyle de meşhurdur:

Şun'î bir ḥūb sever şehir-i Sitanbul içre
Gelibolu'dan aña şimdi ferāgat düşdi G. 195/5 (Yakar, 2018)

beytiyle Gelibolulu Sun'î (ö. 1533), İstanbul güzeli için vatanını terk edeceğini söylerken; Ferruhî-i Akhisarî (ö. 1537) Zatî'ye yazdığı naziresinde, İstanbul'un da güzellerinin çok olduğunu; güzel kâfirlerin yalnızca Galata'da bulunmadığını söyler:

Hey müselmānlar Sitanbul'uñ büt-i ra'nāsı çok
Kim güzel kâfirleri ancak Ḳalata'nuñ mı var N. 1762/3 (Gıynaş, 2017)

Derzizade Ulvî (ö. 1585),

İki yanında güzeller şalınur her yoluñ
Ne güzel yollar olur yolları İstanbul'uñ G. 425/1 (Çelik & Kılıç, 2018)

mısralarıyla İstanbul'un yollarının, yolun iki yanında salınan güzellerle
güzelleştiğinden bahseder.

İstanbul şehrini güzelleştirenin güzelleri olduğunu dile getiren Ulvî'ye benzer
şekilde Manî (ö. 1598);

Bir âteş-i dil ü cân Mânîyâ degül eksük
Güzel mekânıdur olmaz güzelsiz İstanbul G. 58/5 (Demirel, 2017)

beytiyle İstanbul'u güzel mekânı olarak vasıflandırıp buranın güzelsiz olmayacağını
dile getirir.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Sebzî, benim yârimden başka yâr yoktur deme
şeklinde nasihat vererek İstanbul'daki farklı olanaklardan haber verir:

Dime yârimdan özge yok durur yâr
Sitanbul şehridir bunda neler var G. 244/1 (Yekbaş, 2016)

Pür olmuş hūrî vü gilmânlar ile kaşr-ı cennetdür
Leţâfet kânı ğarrâlar ile ğarrâdur İstanbul G. 491/2 (Yekbaş, 2016)

Şair, İstanbul'u huri ve gılmanlarla dolu bir cennet sarayına benzeterek şehri
letafetin ve gösterişin kaynağı olarak tasvir eder.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Cuşî, İstanbul'da güzellerin çok olduğunu
söylediği;

Gerçi İstanbul'da çok seyr eyledük ra'nâ güzel
Cümlesinden lîkin İbrâhîm müstesnâ güzel G. 69/1 (Açıl, 2016)

beytinde, bu güzeller arasında en üstün olanın İbrahim olduğunu dile getirir.

İstanbul'da doğan, medreselerde müderrislik görevini icra eden sultanü's-
şuara Bakî (ö. 1600), gönlünün İstanbul güzellerinden geçemediğini söyleyerek
İstanbul'un yollarını servi boylularla dolu gül bahçelerine benzetir:

Dil-rubâlarla 'aceb kesreti var her yoluñ
Geçemez hūblarından göñül İstanbul'uñ G. 267/1 (Küçük, 1994)

Serv-kâmetler iki yanın alurlar yoluñ
Râh-ı gülzâre döner yolları İstanbul'uñ G. 266/1 (Küçük, 1994)

Gelibolulu Âlî (ö. 1600), başka yerlerde güzelin ve şarabın evden çıkmadığını fakat aksine İstanbul’da güzelin ve şarabın meyhaneden çıkmadığını söyler. Şair ilk dizedeki “mey” ve “hane” sözcükleriyle ikinci dizedeki “mey-hane” arasında cinas-ı mefruk yapar:

Egerçi gayrı yirde dil-ber ü mey hāneden çıkmaz
Velî İstanbul’uñ dil-berleri mey-hāneden çıkmaz G. 531/1 (Aksoyak, 2018)

Bağdatlı Ruhî (ö. 1605), İstanbul’un dilberlerinin güzel yaradılışlı olduğunu söylediği aşağıdaki beytinde, dillerinin de kendilerine özgü bir şekilde saf olduğunu dile getirir:

Gerçi dilberleri hoş-tab‘dur İstanbul’uñ
Anlaruñ var lisānında velî özge şafā G. 23/3 (Ak, 2001)

Şeyhülislam Yahya (ö. 1644) İstanbul güzellerinden söz ederken aynı zamanda zamanının âdetlerine, eğlencelerine ve eğlence yerlerine de değinir:

Şalınsun ‘ıyd irişdi yine hūbānı Sitanbul’uñ
Yine ārāste olsun Karaman’ı Sitanbul’uñ

Şafālar kesb idüp ‘uşşāk olunsun merhabā yer yer
Vefā Meydānı’na gelsün cevānānı Sitanbul’uñ

Döner hırşīd-i ‘ālem-tābına gerdūn-ı gerdānuñ
Binüp dolaba her bir māh-ı tābānı Sitanbul’uñ

Semend-i nāzla yügrük cevānlar seyre çıksunlar
Pür olsun hūblarla At Meydānı Sitanbul’uñ

Bu şi‘rūñ hāk budur Yahyā ki gāyet bī-naẓīr oldı
Pesend eylerse lāyık ehl-i ‘irfānı Sitanbul’uñ G. 195 (Kavruk, 2001)

Bayramın gelmesiyle İstanbul’un güzellerinin belki alışveriş belki gezinti için ortaya çıktığını anladığımız ilk beyitten sonra şair, gençlerin Vefa Meydanı’na gelmelerini bekler. Bayramlarda sokaklarda dolaştırılan bir tür oyuncak “dolap”a İstanbul’un ay yüzlü güzellerinin binmesini, At Meydanı’nın güzellerle dolmasını dileyen Yahya, şehrin içinde yapılan at gezintilerine ve binicilik gösterilerine atıfta bulunur.

Böylelikle âdeta o zamanın İstanbul'unun bayram günlerinin okuyucunun hayalinde canlanmasını sağlar.

Şair aşağıdaki beytinde, hurilerin İstanbul güzellerinin nazını öğrenmesinden ve âşıkların bu nedenle cennette dahi rahat yüzü görmemesinden korktuğunu dile getirir:

Korğarın cennetde de 'uşşāk rāhat görmeye
Öğrenürse şīve-i hūbān-ı İstanbul'ı hūr G. 54/4 (Kavruk, 2001)

Sabit (ö. 1712);

Bağr-ı sefīd gibi yine mevc-i hüsn urur
İstanbul'un beyāza girüp sāde-rūları G. 343/4 (Karacan, 1981)

beytinde, İstanbullu genç güzellerin beyaz renkli elbiseler giyerek Akdeniz gibi güzellik dalgası oluşturdıklarından söz ederken;

Ya gāyet mihr-bārdur ya ziyāde bī-hakīkatdūr
Bizüm İstanbul'un āfetlerinde orta hālet yok G. 205/3 (Karacan, 1981)

beytinde İstanbul'un afetlerinin ya sevgi dolu ya vefasız olduklarından dem vurur.

Bu güzellerde orta bir hāl bulunmaz.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Rıfkî;

Ṭayansun 'āşīkānı nāz-ı hūbān-ı Sitanbul'a
Felekler nāz-keşdür nāzenīnān-ı Sitanbul'a

Ne sırdur hūrde-bīn ü mazhar-ı 'irfān olur ekser
Nazar-endāz olanlar māh-rūyān-ı Sitanbul'a

Eger revnağ-pezīr olsun metā' -ı şī'rimüz dirseñ
Ser-āgāz it var ey dil medh-i hūbān-ı Sitanbul'a

Müselsel şī'r-i dil-bend ü latīf ihsān ider Yezdān
Medīh-i ṭurrehā-yı müşk-būyān-ı Sitanbul'a

Temāşāsın Hudā takdīr iderse öyle müştākam
Ki deryāveş olam rū-māl dāmān-ı Sitanbul'a

Ğaraz 'arz-ı hevesdür yoğsa bu güftār-ı fersüdem
Nazīr olmak ne mümkün tāze-gūyān-ı Sitanbul'a

Yek-ā-yek ‘arza kıl şevk-i dil-i pür-sūzum ey nāme
Varub ruḥṣat bulursañ bezm-i yārān-ı Sitanbul’a

Kenāruñ bed-dilānından yeter sîr olduñ ey Rıfkî
Biraz var rîze-çîn ol ḥ’ân-ı ‘irfân-ı Sitanbul’a (Gülhan, 2018)

gazelinin ilk dört beytinde, İstanbul’un nazlı güzellerinden söz eder. Feleklerin bu nazı çektiklerini dile getirerek, âşıkların da dayanması gerektiğini söyleyen şair, İstanbul’un ay yüzlü güzellerinde bulunan gizli bir özellikten dolayı, onlara bakanların, ince şeyleri/incelikleri görebilecek bir irfana eriştiklerini dile getirir. Rıfkî, şairler şiirlerinin güzelleşmesini istiyorlarsa şiirlerinde İstanbul’un güzellerini methetmelidir dedikten sonra Allah’ın, İstanbul’un misk kokulu saçlılarını övenlere, gönülleri bağlayan hoş şiirler söylemeyi nasip edeceğini ifade eder.

Gazelinin son beyitlerinde ise bu eski sözleri söylemesindeki amacının hevesini arz etmek olduğunu dile getiren şair, İstanbul’un “tâze-gûyân” ediplerine erişmesinin mümkün olmadığını; bu yazdığı gazeli, -İstanbul’un dostlar meclisine girme iznine nail olursa- gönlündeki şevki anlatması için bir mektup niteliğinde yazdığını dile getirir. Artık kenardakilerden, merkezin dışındakilerden bıkmış olan Rıfkî, İstanbul’un irfan sofralarının döküntülerini toplamak; o irfana ulaşmak istemektedir.

Talib (ö. 1674);

Şehr-i Sitanbul dil-beri Yūsuf mıdur yāḥod perî
Tā devr-i Ādem’den beri müstağriḳ-ı nāz u na’ım G. 46/7 (Şahin, 2009)

beytinde, güzelliğiyle meşhur Hz. Yusuf’a ve periye benzettiği İstanbul güzelinin, Hz. Adem zamanından beri naza ve bolluğa (belki paraya) dalmış, onlara düşkün olduğunu ifade eder.

Vecdî (ö. 1661) de Talib ile aynı görüştedir. İstanbul’un güzellerine harcamak için Karun’un hazinesi ele geçse onun bile yetmeyeceğini söyler:

Ḥübān-ı Sitanbul'a yetişmez yine Vecdī
Bez̤l itmege sermāye-i Kārūn ele girse G. 60/7 (Mermer, 2002)

Asım Arifzade (ö. 1737), İstanbul'da ay parçası gibi çok güzel gördüğünü
dile getirir fakat şairin gözü İstanbul güzellerini tutmaz, bu nedenle içlerinden birini
dahi sevmez:

Cānım sevip birisini hīç tutmadı gözüm
Çok māh-pāre gördü Sitanbul'da gözlerim G. 30/4 (Arslan, 2010)

Nâbî (ö. 1712), taşralı ve İstanbullu güzelleri karşılaştırdığı ve İstanbul
güzellerinin nazlılığını öne çıkardığı;

Bilen hāk-i Sitanbul'dur rüsūm-ı şīve-i nāzı
Kenāruñ dilberi nāzik de olsa nāzenīn olmaz G. 303/10 (Bilkan, 1997)

beytinde, gönüller fetheden naz usüllerini ve şekillerini İstanbulluların bildiğini,
kenarın yani taşranın güzellerinin ise onlar gibi işveli olamayacağını iddia eder.

Beliğ (ö. 1760), içinde bulunduğu zamanın insanların hepsinin fitneye hazır
olduğunu söylerken onları; İstanbul güzellerinin dudaklarının kenarında bulunan,
divan şairinin hayal dünyasında siyahlığıyla kâfirliği, dâne olduğunda âşığı
avlayıcılığı ile öne çıkan ve "hâl-i fitne" şeklinde terkiplere giren sevgilinin fitneci
benine benzetir:

Ḥāl-i leb-i ḥübān-ı Sitanbul gibi dā'īm
Ebnā-yı zamān cümle müheyyā fiten üzre G. 168/4 (Açıköz, 1994)

Fasihî (ö. 1743), İstanbul güzellerini güzellikte bir ölçüt olarak anar:

O perīnūñ ruḥ-ı aluñdaki ḥāl-i siyehi
Hep Sitanbul'daki ḥübānı unutturdu baña G. 14/4 (Gökalp, 2001)

Bir güzelin kırmızı yanağındaki siyah beni, şaire İstanbul'daki güzelleri
unutturmuştur. Bu güzel İstanbul güzellerinden bile daha güzeldir.

Lazıkîzade Feyzullah Nafiz (ö. 1767), İstanbul'un ay gibi güzellerinden uzak
olmayı salık verdiği;

Ba‘id ol mehveşân-ı şehr-i İslāmbol’u sevmekden
Hilāl eyler seni Nāfiz karīn-i mihr-i ruhsārı G. 670/7 (Demir, 2017)

beytinde, onun güneş gibi yanağına yaklaşanin hilāl gibi olacağını söyler.

Nazir İbrahim (ö. 1774), artık güzel sevmekten usandığını, fakat gönlünün
İstanbul güzeline meyletmesinin önüne geçemediğini dile getirir:

Güzel sevmekden ‘ālemde usanduk gerçi biz ammā
Yine meyl eyler elbetde gönül hūb-ı Sitanbul’a G. 696/4 (Şengün, 2006)

Şair,

Naẓrā cümle hūbān-ı Sitanbul’ı görüp bildük
Benüm yārum yanında gayrı dilberler degil bir şey G. 813/5 (Şengün, 2006)

beytinde, İstanbul’un tüm güzellerini gördüğünü ve kendi sevgilisinin yanında
onların güzelliğinin bir değeri olmadığını söyler. İstanbul güzelleri güzelliğin
belirlenmesinde bir ölçüt olarak alınmıştır. Sevgili İstanbul güzellerinden bile daha
güzeldir, öyle ki onun yanında İstanbul güzellerinin dahi sözü edilemez.

Ratib Ahmed (ö. 1762), Türkler’de/taşralılarda İstanbullu güzellerin edasının
olmadığını söylediği;

Hālet-i hāk-i Sitanbul yok büt-i Etrāk’da
Çāşnī-i gül-şeker olmaz begüm pestilde G. 182/8 (Kılıç, 1996)

beytinde, İstanbul güzellerini “gülşeker” yani “Gül tatlısı”, Türk
güzellerini/taşralıları “pestil” ile açıklar.⁵⁷

Mirzazade Salim (ö. 1743), ahlarını ve inleyişlerini gökyüzünde devamlı hâle
getiren İstanbul’un melek yüzlü güzellerinin vefasızlığından söz ederek, kendisine bu
diyarın güzelinden vazgeçmeyi salık verir:

Āsmāna eyledi peyveste āh u zārumı
Şehr-i İstanbul’uñ ey Sālīm melek-sīmāları G. 299/7 (Güfta, 1995)

Bu diyāruñ güzelinden geçelüm ser-tā-ser
Sālīmā hāk-i Sitanbul’a hākīkat gelmez G. 136/6 (Güfta, 1995)

⁵⁷ Divan şiirinde Türk’e bakış hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öztürk, M. (2016). *Klasik Türk şiirinde merkez ve taşra*. Ankara: Kadim.

Mehmed Şerif (ö. 1790), İstanbul'un gümüş tenli, hilal kaşlı ve şeker dudaklı güzellerinden bahsettiği İslambol redifli;

Harâc-ı Rûm-ı diğer dilberân-ı İslâmbol
Girer mi âh ele sîmîn-tenân-ı İslâmbol

Olursa dilber-i mihr-i melâhat âfâkın
Yine nazarda hilâl-ebruvân-ı İslâmbol

Egerçi Mısr u Haleb kân-ı şîr ü şekkerdir
Ne yerde var velî şîrîn-lebân-ı İslâmbol

Sehâ 'arz u hüner cümle mâ-bihü'l-tercîh
'Ale-l-huşûş efendî lisân-ı İslâmbol G. 102 (Yağcı, 2006)

gazelinde, bu güzelleri elde etmenin zorluğundan yakınırken, her taraf güzellerle dolsa dahi yine akılda İstanbul'dakilerin olduğunu söyler. Mehmed Şerif'e göre, Mısır ve Halep şeker menbaıdır fakat İstanbul güzelleri daha tatlıdır. Şair gazelini İstanbul'un dilini överek sonlandırır.

Sürurî (ö. 1814) İslambol redifli;

Seyr idüñ dil-ber-i nâzikterîn-i İslâmbol'uñ
Arturan anlar imiş zîverîn-i İslâmbol'uñ

Zînetin mi ideyüm şimdi saña vaşf u beyân
Yohsa hûbân-ı perî-peykerîn-i İslâmbol'uñ

Ba'zı kâfir ki olur münkir-i gılmân-ı cinân
Görse İslâm'a gelür dil-berîn-i İslâmbol'uñ

Dil-beri var ki anuñ vaşlına kıymet olamaz
Cem' kılsañ heme sîm ü zerîn-i İslâmbol'uñ

Ekşeri mâlik olan kimse nişâb-ı hünere
Ka'be-veş kıldı ziyâret derîn-i İslâmbol'uñ

Yetişür baña tavâf-ı der-i erbâb-ı kemâl
Görmesi gerçi muhâl her yerin İslâmbol'uñ

Dergeh-i Behcet Efendî'ye Sürurî yürü var
Tuñfe it medh-i neşât-âverîn-i İslâmbol'uñ G. 93 (Batur, 2002)

gazelinde, İstanbul'un süslerini, en nazik güzellerini vasfeder. Cenneti ve gilmanları inkâr eden kâfirler bile İstanbul'un güzellerini gördükten sonra İslâm'a girer, imana

gelir. Tüm altın ve gümüş bir araya getirilse, bu güzellere kavuşmanın karşısında değersiz kalır. Şair, İstanbul güzellerini metheden bu beyitlerden sonra, İstanbul'un her yerini görmesinin imkânsız olduğunu söyler ve Behçet Efendi dergâhına gitmek ve İstanbul'u övdüğü gazelini ona hediye etmek istediğinden bahseder.

Sünbülzade Vehbî (ö. 1809); imamın cennetteki huri kızlarını vaazında şevkle yadetmesini, İstanbul'un aldatıcı ve hilekâr güzellerinin onu dahi kadın düşkünü hâline getirmiş olmasına bağlar:

Yâd eder va'zında hūrî kızların pek şevk ile
Şeyhî zen-dost eylemiş İstanbul'un mekkâresi G. 255/6 (Dikmen, 1991)

Fehim-i Kadim (ö. 1846), İstanbul güzellerinden vefasız ve merhametsiz olarak söz ettiği;

Hakikat bî-vefâ nâ-mihribân hübân-ı İslâmbol
Yine dil ârzü eyler ne çâre ülfet olmuşdur G. 77/6 (Üzgör, 1991)

beytinde, tüm bunlara rağmen gönlünün bu duruma alışmış olduğundan yine onu istediğini söyler.

Refet Mehmed (ö. 1813) İstanbullu güzelleri gönül yağmalamaları sebebiyle Tatar yaratılışlı olarak vasıflandırır:

Dil-i şad pâremi yağmâya verdim aldılar gitdi
Sitanbul'un aceb Tâtâr-meşreb dil-rübâsı var G. 37/4 (Tari, 2011)

Enderunlu Vasıf (ö. 1824), İstanbul güzelinden vefa beklenmemesi gerektiğini, çünkü onların ya hercaî/sözünde durmayan ya da zalim bir şuh olduklarından bahseder:

Ya şüh-ı sitem-kâr ya hercâyîdir elbet
Ümmîd-i vefâ etme Sitanbul güzelinden G. 92/5 (Gürel, 2007)

Şair, Türk güzellerinin/taşralıların İstanbul güzelleriyle bir tutulmaması gerektiğini söylediği;

Hübân-ı Sitanbul'a uyar mı büt-i Etrāk
Mısrî nice hem-cünbüş olur hargelelerle G. 115/4 (Gürel, 2007)

beytinde, Türk güzelleri için “hergele”, İstanbul güzelleri için “Mısrî” yakıştırmalarını yapar. “Hergele”, “huysuz binek atı” manasına gelirken, “Mısrî” için sözlüklerde “iyi cins Arap beygiri” anlamı verilir.

Helakî (ö. 1572-1576 arası)’nin; “Nihāl-i sidre vü bāğ-ı behişt ü şāh-ı Tübā’dan/Beni kıldı Sitanbul’un hevā-yı servi āzāde” G. 126/2 (Çavuşoğlu, 1982), Rahmî Çelebi (ö. 1567)’nin; “Ey baña cevri idici Sitanbul dil-āveri/Nāz eyleme iñende hey āfet gel a beri” N. 8049/1 (Gıynaş, 2017), Vusulî (ö. 1592)’nin; “Ucdur bunda ne merdāne güzeller bulunur/Öğme kız nağş-ı perî-rûların İstanbul’uñ” G. 111/3 (Taş, 2008), Nevizade Atayî (ö. 1635)’nin; “‘Aṭāyî ben geçerdüm Rûm ilinüñ merḥabāsından/Iraqdan seyr idebilsem civānān-ı Sitanbul’ı” G. 245/6 (Karaköse, 2017), Behçetî (ö. 1683)’nin; “Mecma’ul Baḥreyn iderse Behcetî çeşmin muḥal/Ol ki māyil-geşte-i ḥübān-ı İstanbul’dur” G. 132/5 (Ölmez, 1996), Verdî Kasım (ö. 1723)’in; “Mısr u İstanbul ararken ‘ālem baña didi ḳamû/Geldiğñ şehri bula gör andadır ḥübān ḳamû” G. 130/1 (Zöhre, 2009), Vâlî (ö. 1738)’nin; “Bütān-ı Rûm ile ḳalma göñül cān at Sitanbul’a/Geçüp Mersinlûk’i var def’-i ḡam et Nārvenlûk’de” G. 327/5 (Koncu, 1998), Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807)’in; “Şayd olur maḥbûb-ı İstanbul zer-i maḥbûb ile/Yine ḳuşla avlanur avlansa bunda ḳuş bile” G. 467/1 (Bektaş, 2007), Refî’-i Amidî (ö. 1816)’nin; “Genc-i maḥbûb-ı Sitanbul’a bahā Mısrı vir/Ki diğeri ḥüsni çü-gencîne-i Ḳārûn altun” G. 197/7 (Aydemir, 1989), Antepli Aynî (ö. 1837)’nin; “Şordum bütān-ı şehir-i Sitanbul’a ‘Ayniyā/Ol şūḥ bî-vefāya mûmāsil bulunmadı” G. 228/7 (Arslan, 2004) ve Sadullah İzzet (ö. 1855)’in “Ḥüb-rüyān-ı Sitanbul’u görüp nûr gibi/Dîdeler de atılırlar dil-i mecbûr gibi” G. 428/1 (Atik, 2016) beyitleri bu başlık altında anılabilecek diğeri beyitlerdir.

3.61.5 İstanbul'un dili, şiiri ve edipleri

Sanatın ve ilmin merkezi olarak görülen, şairlerin yeteneklerini ortaya koymak ve lütuf elde etmek amacıyla gittiği veya gitmek istediği payitaht İstanbul'a şairler, dili, burada yazılan şiirlerin güzelliği, şiirden anlayan âlimleri ve güzel söz söyleyenleri ile yer verirler.

Çakerî (ö. 1494-95?), İstanbul ve Edirne'yi şiir kalitesi bakımından karşılaştırdığı;

Şi' r-ile devründe bugün Çākerî
Edrene İstanbul'a gālib durur G. 47/5 (Aynur, 1999)

beytinde, kendi zamanında Edirne'nin şiir bakımından İstanbul'dan üstün olduğunu dile getirir. Şairin, İstanbul'dan Edirne'ye görev sebebiyle gitmiş olduğu ihtimalinden dolayı (Aynur, 1999, s. 2), ona göre kendisinin İstanbul'dan ayrılıp Edirne'ye gitmesiyle Edirne şiir bakımından İstanbul'dan üstün hâle gelmiştir, yorumu yapılabilir.

Gelibolulu Âlî (ö. 1600), İstanbul'un âlimlerinin çokluğundan, orada her işin pirinin bulunduğu söz ederken, kendisinin onlar arasında üslup sahibi olduğunu söyler:

Var gerçi pîri her yoluñ dānāsı çok İstanbul'uñ
Ammā senüñ 'Âlî kuluñ şāhib-edādur sevdüğüm G. 913/7 (Aksoyak, 2018)

Nabî (ö. 1712), İstanbul'a, diline ve halkına duyduğu hayranlığı anlattığı aşağıdaki beyitlerinde, İstanbulluları, en sade yazılarının dahi hoş olduğu, nükteli söz söylemede mahir kişiler olarak ele alır. Şair, sözlerinin tatsızlaşmasını İstanbul'dan uzak kalarak oranın dilini unutmasına bağlar:

Şehr-i Sitanbul'uñ ne güzel merdümānı kim
En sâde levhî nāzik olur nükte-dān olur G. 75/5 (Bilkan, 1997)

Nābî 'aceb mi sözlerümüz olsa bî-nemek
İstanbul'uñ lisānın unutduķ kenārda G. 697/7 (Bilkan, 1997)

Sabit (ö. 1712);

Nābī Efendi lehcesine iktifā ider
Sābit Sitanbul'ın daḥi pākize-gūları G. 343/7 (Karacan, 1981)

beytinde İstanbul'un güzel şiir söyleyenlerinin dahi Nabî'nin dilini örnek aldıklarını dile getirir.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Münif, İstanbul'dan başka bir yerde şiir yazmanın uygun olmadığını söyler:

Münifā ḥāk-ı pāk-ı şehr-i İstanbul'dan gayrı
Degül ebyāt-ı nazm itmek revā ta'mīr bir yerde G. 48/7 (Küçük, 1999)

Beliğ (ö. 1760), Nedim (ö. 1730)'in başlattığı, İstanbul Türkçesini şiire sokma, halk söyleyişlerine, atasözü ve deyimlere çokça yer verme gibi özellikleri haiz olan mahallileşme akımından etkilenir. Kaynaklarda iyi derecede Farsça bildiği kaydedilmesinin yanında şair, gazellerinde sade bir dil ve çoğunlukla Türkçe redifler kullanır (Açıköz, 1994, s. X). Beliğ;

Türkī zebānı eyle bu tarzıyla intiḥāb
Elyak egerçi nazma zebān-ı dūrriyyedir

Bezm-i tarābda saña şeker çigneden Belīg
Şīrīn-lebān-ı belde-i Kōştānīniyye'dir G. 60/4-5 (Açıköz, 1994)

beyitlerinde, şiirde, şiire en layık dil olan Türkçeyi seçmesi gerektiğini, kendisine tatlı sözler söyletenin, İstanbul şehrinin tatlı dili olduğunu söyler.

Şairin şiir yazma sevdası da İstanbul'da ortaya çıkmıştır:

Sevdā-yı nazm ḥāk-i Sitanbul'da cūş idüp
Oldı Belīg başıma pūsküllü bir belā G. 2/5 (Açıköz, 1994)

Beliğ (ö. 1760);

Bilinmez şanma tarz-ı dil-pesendi şāhid-i nazmuñ
Belīg İstanbul'un erbāb-ı tab'ı nükte-dān olmuş G. 102/11 (Açıköz, 1994)

beytinde, İstanbul'un edebiyat erbabının nükte yapmaya mahir olduğunu söyleyerek, kendi şiirinin güzelliğinin derecesinin bu şehirde anlaşılabilirliğini söylerken;

Şad-gence dest-res saña āsān idi Belīg
Biñ ma‘rifet geçdi Sitanbul’da bir pula G. 164/9 (Açıköz, 1994)

beytinde ise bu fikrinden vazgeçerek İstanbul’da bin marifetin bir pula geçtiğini dile getirmiş, buradakilerin sözün iyisinden anlamadığını iddia etmiştir.

Fasihî (ö. 1743), İstanbullu şairlerin eski dilden uzaklaştığını ve yeni bir dil meydana getirdiklerini söylediği;

Lisān-ı köhneden el çekdi maḥbūbı Sitanbul’uñ
Faşihî şā‘irān itmekdedür tāze-zebān peydā G. 18/7 (Gökalp, 2001)

beytinde, “taze-zeban” ile “sebk-i Hindî” ile ulaşılan dili kastetmiş olduğu düşünülebileceği gibi, Özgül (2018) bu yeni dilin İstanbul Türkçesi olduğunu söyler (s. 509). Şair aşağıdaki beyitlerinde, şiirlerinin kıymetinin muhakkak bilineceğini ve İstanbul’da güzel söz söyleyenlerin tükenmeyeceğini dile getirir:

Elbet bilinür kıymet-i eş‘ār-ı Faşihî
Bu şehir-i Sitanbul’da suḥandān dükenmez G. 160/5 (Gökalp, 2001)

Bilinür şehir-i Sitanbul’da Faşihî eş‘ār
N’ola gurbetde disem āh vaṭanum āh vaṭanum G. 252/5 (Gökalp, 2001)

On sekizinci yüzyılda bazı şairlerin İstanbul’da güzel şiir yazılmadığından yahut yazılan güzel şiirlerin kıymetinin bilinmediğinden şikâyet ettiği görülür. Eski şairlerin kalitesinde bir şair yetişmediği ve güzel şiirden anlayan ediplerin de kalmadığı gibi fikirlerle hâlihazırdaki durumu eleştiren, geçmişe özlem duyan şairlerden Beylikçi İzzet Bey, “gazel-i Fuzulîyan” başlıklı şiirinde, İstanbullu şairleri ve şiirlerini eleştirir:

Ḥansı şā‘ir dir Fuzulî’ye Sitanbul’da cevāb
Ḥansı nazmıñ çāşnisi ‘İzzet eş‘ārıñca bār G. 43/5 (Şen, 1995)

İzzet Bey’e göre İstanbul’da Fuzulî’ye cevap verebilecek, onu şiirde geçecek kimse yoktur, Fuzulî’nin şiirindeki lezzet diğer şiirlerde bulunmaz.

İhyâ (ö. 1812), İstanbul’da kıymetinin bilinmediğini söylediği;

İhyâ bilinmez oldu Sitanbul’da kıymetiñ
Var ise taşralardadır ‘izzet zamānede G. 238/10 (Erzen, 2012)

beytinde, artık bu zamanda saygının, değerin ancak taşralarda olduğunu söyler.

İzzet Ali Paşa (ö. 1734), İstanbul’un sanat erbabının “tanzire”, yani “bir şiirin
şekil ve mana bakımından benzerini söyleme, benzerini yazma”ya, şiirlerini birbirine
gösterip naziresini istemeye hevesli olduklarını söyleyerek yeni yazdığı şiiri
dostlarına sunmayı istemektedir:

Bu nazm-ı tāze-ṭarhı ‘İzzetā yārāna ‘arz it kim
Hüner-perverleri İstanbul’uñ tanzîre mā’ildür G. 52/6 (Aypay, 1998)

Şam, Kahire, Tebriz, Semerkant, Bağdat, Halep ve Herat gibi şehirler, birçok
âlimin eğitim almak amacıyla gittiği merkezlerdendir. Osmanlı Devleti’nin
payitahtının İstanbul olmasının ardından İstanbul, bu şehirlerin özelliklerini kendi
bünyesinde toplar ve artık yeni cazibe merkezi olarak şairlerin ve âlimlerin mekânı
hâline gelir. Koca Ragıp Paşa (ö. 1763);

H’āh Mısr u h’āh Bağdād işte Şehbā işte Şām
Var mıdır İstanbul’uñ mümtāz u müstesnâları G. 172/6 (Yorulmaz, 1989)

beytinde, Mısır, Bağdat, Halep ve Şam’da, İstanbul’da olduğu kadar seçkin kişilerin
olmadığını söyler.

Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807);

Meşîl-i Pertev-i hoş-güyı az Sitanbul’uñ
Egerçi şā’ir-i şöhret-şi’arı pek çokdur G. 97/5 (Bektaş, 2007)

beytinde, İstanbul’un Pertev gibi güzel söz söyleyenlerinin az fakat meşhur
şairlerinin pek çok olduğunu ifade ederek mevcut şairleri ve şiirleri eleştirenlere o da
katılır.

Zekâî (ö. 1812), İstanbul’u yüksek rütbeli insanların mekânı olarak

nitelendirir:

Ḥaqqā ki e‘ālî yeridir şehir-i Sitanbul
Ġurbetde n’ola kalsa Zekāyî gibi ednā G. 6/7 (Köseoğlu, 1997)

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Fatin, hüner tahsilinin cahillik mahallesinde yapılamayacağını söyleyerek ilim merkezi İstanbul’a gitmenin gerektiğini dile getirir:

Taḥşîl-i hüner kūy-ı cehāletde ne mümkün
İstanbul-ı ‘irfāna efendi sefer ister G. 34/2 (Erdoğan, 2007)

Şair aşağıdaki beytinde ise İstanbul şehrinde nevazişin, iltifatın olmadığını söyleyerek takdir edilmeyişinden şikâyet eder:

Görmedim şehir-i Sitanbul’da nūvāzişten eser
Kalkmış ‘ālemden Fatīn var ise nām-ı iltifāt G. 20/5 (Erdoğan, 2007)

Bursalı İffet (ö. 1840)’in; “Bu tab‘ıla Sitanbul’dan çıkar ‘İffet gibi şā‘ir/Burūsa gibi ammā belde-i bîgāneden çıkmaz” G. 46/7 (Arslan, 2005) ve “‘İffetā olsağ Sitanbul’a sezādır rû-be-rāh/Bulmadık Bursa’da biz bir sāye-i ‘ālem-penāh” G. 112/5 (Arslan, 2005) beyitleri de burada anılabilir.

3.61.6 Mekân olarak İstanbul

İnalcık (2005) 15. yüzyılın yüksek kültür merkezlerinin Semerkand, Herat ve Tebriz gibi Timurî devletlerin şehirleri olduğunu ve bu şehirlerin, yöneticilerinin aynı zamanda sanat patronu olmaları sayesinde yüksek saray kültürünün ve medeniyetinin merkezi hâline geldiklerini belirtir (s. 11-12).

İnalcık (2005), Timur’un ele geçirdiği tüm memleketlerdeki âlimleri ve sanatkârları Semerkand’a götürmesinin ve Hüseyin Baykara’nın edebiyata ve mimariye olan teşvikinin Osmanlı’ya örnek olduğunu dile getirir (s. 12). Bununla bağlantılı olarak Edirne sarayında, Çelebi Mehmed ve II. Murad devirlerinde küçük

çapta da olsa bir şairler topluluğunun oluştuğu bilinmektedir (İpekten, 1996, s. 15).

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul fethinin ardından İstanbul'a büyük âlim ve sanatkârları daveti, Yavuz Sultan Selim'in Tebriz ve Kahire'yi aldığıında buradaki sanatkârları İstanbul'a göndermesi, Osmanlı padişahlarının birçoğunun şair olması, sanatla ve edebiyatla yakından ilgilenerek şairlere olan iltifatları ve sağladıkları maddi olanaklar, fetihten sonra hızla imar edilen İstanbul'un, zaman içerisinde İslam'ın yüksek kültür merkezi hâline gelmesinde etkili olur.

On beşinci yüzyıl ortalarından itibaren padişahın önceki payitaht Edirne'den çok İstanbul'da bulunması; padişaha yakın olma isteği duyan herkesi payitahta, İstanbul'a gelme arzusu duymaya yöneltir (Andrews, 2014, s. 127). İstanbul iktidar merkezi olduğu kadar zamanla diğer şehirlerde yaşayan/taşralı şairlerin arzuladığı, özlediği ve âdeta gitmek için çabaladığı bir mekân hâlini alır.⁵⁸ Narlı (2014) bu arzunun sebebini şu cümlelerle açıklar:

Divan şiirindeki doğal çevre merkeze bağlı olarak tasvir edilir ve 'vahdaniyet' anlayışının içinde simgesel bir anlam kazanır. Bu, divan şiirinin estetik düzeninin esası olan çevre-merkez ilişkisidir: Pervane, ışığa; âşık, sevgiliye; taşra, İstanbul'a; devletli ve tebaa, saraya; yıldızlar, aya; bütün evren Allah'a doğru akar ve aktığı merkezde döner. (s. 38)

Merkez olarak nitelenen İstanbul'un dışında yaşayan şairlerde mahrumiyet duygusu açığa çıkmış; Bağdat, Halep ve Şam gibi büyük şehirlerde yaşayan şairler dahi İstanbul'un cazibesi karşısında yaşadıkları yerden ayrılmak ve payitahta, saraya yaklaşmak arzusuyla dolmuşlardır (Öztürk, 2016, s. 201). İstanbul; zaman içerisinde Osmanlı Devleti sınırları içerisinde, aralarında Kütahya, Konya, Amasya, Bursa ve Edirne gibi eski başkentler ve şehzade saraylarının bulunduğu edebiyat muhitinin merkezi hâline gelmiştir.

⁵⁸ Bu konuda ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Öztürk, M. (2016). *Klasik Türk şiirinde merkez ve taşra*. Ankara: Kadim.

Narlı (2014), divan şiirindeki İstanbul'un yeri hakkında şöyle bir tespitte bulunur:

Divan şiirindeki İstanbul'un, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki şehirlerin hatta bütün İslam beldelerinin merkezi olması, (zaman zaman imparatorluğun diğer kültür ve yönetim merkezleri şiirde görülse de, bu, temel durumu değiştirmez) İstanbul'u en âdil, en güzel ve en güçlü kılar. Bu yanıyla o, mutlak ve metafizik tekliğin, yeryüzündeki simgesidir. (s. 47)

Ahmed Paşa (ö. 1496), sevgilinin ele geçirilmesi güç taş kalbini fethetmek için âşıktaki İstanbul'u fetheden sultanın inayeti, gayreti olması gerektiğini söylediği;

Sengîn dilûn ki saht ola Kostañtiniyye-vâr
Feth itmege 'ināyet-i sulţān-nişān gerek G. 167/9 (Tarlan, 2005)

beytinde, II. Mehmed'in İstanbul'u fethetmek için gösterdiği kararlılığa ve çabaya işaret eder. Ahmed Paşa bu beyitte mecaz-ı mürsel yapmış; Kostantiniyye ile bu şehrin surlarını kastetmiştir. Sevgilinin taş gibi olan gönlü Kostantiniyye'nin sağlam surlarını andırır ve bu gönle girmek ancak sultanın inayetiyle olur.

Klasik Türk edebiyatının en önemli kadın şairlerinden Mihrî (ö. 1514), Amasya'da doğar ve hayatının bu şehirde geçtiğini şu dizelerle ifade eder:

Geçmiş ki hayıf Mihrî Amāsiyye'de 'ömrün
Kostañtini'de 'âkil iseñ gitme kal imdi G. 176/7 (Arslan, 2007)

Şair, Amasya'da geçen ömrü için hayıflanarak, akıllıysa şimdi İstanbul'da kalmayı ve Amasya'ya dönmeyi kendisine öğütler.

Necatî (ö. 1509);

Dā'iremden gözyaşı hālî degüldür bir nefes
Şehr-i Kostañtin'i çevre kuşayan deryā gibi G. 593/3 (Tarlan, 1997)

beytinde, gözyaşlarını İstanbul şehrini çevreleyen denize benzetir.

Hasan Ziyaî (ö. 1584), gözyaşlarını İstanbul'da birleşen iki derya olarak nitelendirir:

İki gözümün yaşı birbirine akdı
Buluşdı Sitanbul'da şanasın iki deryā G. 8/2 (Gürgendereli, 2002)

Sehî Bey (ö. 1548);

Nice şād olmasun rūḥ-ı Necātî iy gül-i cennet
Sehî eş‘ârı İstanbul’a şimdi armağan gitdi G. 273/5 (Yekbaş, 2010)

beytinde, şiirlerini mezarı İstanbul’da bulunan Necatî’ye armağan olarak gönderdiğini ve böylelikle Necatî’nin ruhunun şad olduğunu dile getirir. Edirneli şair, şiirlerinin Necatî’nin beğenebileceği kadar güzel olduğunu anlatmaktadır.

Bakî (ö. 1600),

Reh-i mey-ḥāneyi kaṭ‘ itdi tîğ-i ḳahrı sulṭānuñ
Şu gibi arasın kesdi Sitanbul u Ḳalaṭa’nuñ G. 279/1 (Küçük, 1994)

beytinde, İstanbul ile Galata’nın arası hâlihazırda Haliç/su ile birbirinden ayrı iken padişahın kahır kılıcının meyhane yolunu aynı bu iki yeri birbirinden ayıran su gibi kestiğini söyler. Bakî’nin değindiği hadise, Kanunî Sultan Süleyman’ın 1538 yılındaki fermanıyla İstanbul’a şarap getiren gemileri, İstanbul ile Galata arasındaki limanda yaktırmasıyla şarap ve onunla birlikte yapılan eğlenceleri yasaklamasıdır (Onay, 2016). Padişahın koyduğu bu yasakla birlikte; İstanbul’dan, meyhanelerin bulunduğu Galata’ya gidişler son bulur.

Ravzî (ö. 1600’den sonra) İstanbul’da meydana gelen bir yangına atıfta bulunduğ;

Şanma âteş düşdi nâ-geh yandı ser-tā-pā hemān
Dil Sitanbul’ını zulm-i şāh yaḳar yandurur G. 250/2 (Aydemir, 2007)

beytinde, gönül İstanbul’unu ateşin değil, padişahın zulmünün yaktığını dile getirir. Şair, âşık ve mâşuk arasındaki kul-padişah ilişkisi doğrultusunda, kendi gönlünün sevgilinin zulmünden dolayı yandığını ifade eder. Beyitte siyasi bir göndermede bulunduğu da düşünülebilir ve bu doğrultuda, şehirde meydana gelen yangının “madden” ateşten çıkması muhakkaktır; fakat Ravzî’nin manevi bir siyasi “yangından” bahsettiği söylenebilir.

Bursalı Rahmî Çelebi (ö. 1567);

Yakdı nār-ı ‘ışka ruhsāruñ derūnum kişverin
Şehr-i İstanbul’a döndi âteş-i sūzāna ġarķ G. 112/2 (Erdoğan, 2017)

beytinde; sevgilinin yanağının âşığın gönül ülkesini yangın yerine çevirdiğini söyler.

Şair, âşığın gönlünü yangınlarla ateşe gark olmuş İstanbul’a benzeter.

Bâlî (ö. 1594?);

Bārū-yı hatt ki baħr-i melāhat kenāresi
Şan şāh-ı şehr-i hūsne Sitanbul hişāridur G. 26/2 (Sinan, 2004)

beytinde, sevgilinin hattını/ayva tüylerini kale duvarına benzeterek, onların güzellik denizinin kenarında olduğunu söyler. Şair sevgiliyi güzellik şehrinin padişahı, ayva tüylerini ise bu güzelliği koruyan İstanbul surlarına benzeter. Beyitte sevgilinin yanakları deniz, ayva tüyleri deniz kenarındaki sur olarak tahayyül edilir.

Gelibolulu Âlî (ö. 1600),

Eşbāħa reh-güzār-ı eceldür çü her yolu
Dār-ı vebā medār-ı fenā bil Sitanbul’ı G. 1477/1 (Aksoyak, 2018)

beytinde, İstanbul’u da etkisi altına alan veba salgınından söz eder. Âlî’nin her yolunu ecel yolu olarak nitelendirdiği ve veba mekânı olarak andığı İstanbul, kayıtlara göre, 16. yüzyılda çeşitli tarihlerde (1511, 1526, 1561, 1584, 1586, 1590, 1592, 1599) başta veba olmak üzere salgın hastalıkların baş gösterdiği ve günde bin kişinin öldüğü bir şehir hâlini almıştır (İnalçık, 2001).

Hayalî (ö.1557), Hz. Yakup’un gözlerinin açılmasına vesile olan Hz.

Yusuf’un gömleği gibi, padişahın ak sancağının İstanbul’u aydınlattığından söz eder:

Aķ sancaķ kıldı İstanbul’u rüşen nitekim
Dīde-i Ya‘ķūb’u açdı Yūsuf’uñ pīraheni G. 646/2 (Tarlan, 1945)

Ak sancağın padişahı temsil etmesi sebebiyle Hayalî’nin bu beyti, seferden dönen padişah için kaleme aldığı düşünülebilir.

Nev'î (ö. 1599), İstanbul'daki tanıdıkları ile irtibatının kesildiğinden söz ettiğî;

Âşinâsından Sitanbul'ũ kesildũ Nev'iyâ
Tîğ-i bürrân oldu bu deryâ-yı 'ummân arada G. 451/5 (Tulum & Tanyeri, 1977)

beytinde, İstanbul'la arasında bulunan denizi keskin kılıca benzetir.

Üsküdarlı Aşkî (ö. 1576);

Mülk-i dilde dem-be-dem artar yaşumla zâd-ı ğam
Ni'metin şehr-i Sitanbul'ũ çü deryâ arturur G. 84/4 (Uzun, 2011)

beytinde, gönül mülkünde bulunan gam rızkının gözyaşlarıyla birlikte artmasını; İstanbul'un nimetinin burada bulunan denizden dolayı artmasına benzetir. Beyitte İstanbul'un yoğun deniz ticaretine atıf yapıldığı düşünülebilir.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Celilî;

Ger güzellerle Celîlî olur iseñ bâde-nüş
Yok durur 'işret mekânı şehr-i İstanbul gibi N. 5099/7 (Köksal, 2017)

beytinde, İstanbul şehri gibi bir işret mekânı olmadığını söyler.

Danişî (ö. 1650), İstanbul'un her an yaşanan zevk ve sefa âleminde eğlendiğinden ve bundan dolayı zevk sarhoşu olduğundan söz eder:

N'ola üftân u hîzân Dānişî ser-mest-i zevk olsak
Sitanbul şehriniñ 'ayş-ı müdâmindan şafâlanduñ G. 115/5 (Özer, 2004)

Neşatî (ö. 1674);

Emr-i Hâk ile Sitanbul'da olan kış bu sene
Belki dünyâ duralı olmadı bu resme şitâ

Üsküdâr ile Sitanbul arası toñdı kamu
Rûy-ı deryâyı gören kimse şanurdı şahrâ

Bunı kim gördi ki deryâ yüziniñ üstinde
Kara yir gibi niçe kimse gezer bî-pervâ

Müncemid oldu soğukdan nefesi insānuñ
Nice maḥlûk helāk eyledi berd ü sermâ

Lafzan u ma‘nen aña didi Neşātī tārīh
Be meded toñdı soğukdan biñ otuzda deryā G. 3 (Kaplan, 1996)

gazelinde, İstanbul’un 1030/1620-1621 yılında yaşanan çok soğuk bir kış mevsimini anlatır. Şair, Üsküdar ile İstanbul arasındaki denizin donduğundan ve denizin üstünde insanların korkusuzca dolaştığından söz ederken, insanın nefesini donduran bu soğuk havanın birçok canlının ölümüne sebep olduğunu bildirir.

Selman-ı Kadî, sevgilinin hayali olmadığına gönülde mutluluk olmayacağını, sevgilinin hayali olmayan gönlün ise padişahsız İstanbul gibi olacağını söyler. Şair gönlü şehir/ülke, sevgiliyi de oranın hükümdarı olarak ele alır:

Mısr-i dilde şāzlık olmaz hayālūñ gelmese
Şehr-i İstanbul’a beñzer kim ola hünkārsuz N. 3133/4 (Gıynaş, 2017)

Hafız;

Misāl-i sāye yanuñca şehā düşüp yola
Varup Edirne’ye irdük yine Sitanbul’a ZG. 572/1 (Gıynaş, 2017)

Sitanbul ehli şimdi bize anda muntazırlardur
Uğuruñ hayr ola şāhum yūri şevketle irkenden

Sitanbul’a teveccüh eyledūñ çün kim sa‘ādetle
Rikābuñdan şehā Hāfız kuluñam ayrı olmam ben ZG. 576/4-5 (Gıynaş, 2017)

beyitlerinde, padişahın yanında bir gölge gibi hareket ederek onunla birlikte

Edirne’ye ve daha sonra buradan İstanbul’a gittiğini; İstanbul’a dönüşlerinde halkın sultanı beklediğinden söz eder. Padişaha bağlılığını ve onun huzurundan

ayrılmayacağını ifade eden Hafız, padişahın doğancıbaşısı olduğunu;

“Toğancıbaşuñ olupdur çü çākerūñ Hāfız/Dem-ā-dem olsa n’ola bāz-i hizmetūñ

kula” ZG. 572/5 (Gıynaş, 2017) beytiyle dile getirirken, “Feth ide şark ile garbı

himmet it ān Aḥmed’e/Kim ola nā-būd kavm-i mülhidīn ü müşrikīn” ZG. 593/4

(Gıynaş, 2017) ve “Hāfızā Hāzret-i Hān Aḥmed’i dā’im umaruz/‘İşret ü seyr ü şafāda

ide Bārī her dem” ZG. 1093/5 (Gıynaş, 2017) beyitlerinde de çok sevdiği hünkarının

ismini anar. Osmanlı sultanlarının Edirne'ye av amacıyla birçok kez gittikleri bilinmektedir.⁵⁹

Muinî (ö.?), İstanbul içinde gezerken yeni açılmış olan bir macuncu dükkânından bahseder:

Gözüm tuş oldu eylerken Sitanbul içre seyrânı
Açılmış zînet ile bir güzel ma'cûncı dükkânı N. 7586/1 (Gıynaş, 2017)

Sultan I. Ahmed (ö. 1716)'in "Der hakk-ı Edirne" başlıklı gazelinde İstanbul ve Edirne karşılaştırılır ve Edirne çeşitli yönleriyle övülür. Padişah, Edirne'nin ayvasının güzel olduğunu dile getirdiği;

Egerçi hûb olur gâyetde ayvası anuñ ammâ
Sitanbul'uñ şulu şeftâlusi gibi güzel olmaz G. 20/2 (Kayaalp, 1999)

beytinde, onun İstanbul'un sulu şeftalisi gibi olamayacağını söyleyerek İstanbul'u bu beyitte üstün tutarken;

Anuñ berg-i çınarı zîr-dest itdi Sitanbul'ı
Kimesne dimesün dünyâda kim el üzre el olmaz G. 20/3 (Kayaalp, 1999)

beytinde ise Edirne'nin çınar yaprağının İstanbul'u yendiğini ifade eder.

Vecdî (ö. 1661)'nin İstanbul'a gitme isteği o kadar kuvvetlidir ki, kanatları olsa uçacağını söyler:

Sitanbul'a o deñli ârzü var dilde ey Vecdî
Uçardım bulsam amma neyleyim bâl ü perüm yokdur G. 19/7 (Mermer, 2002)

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Âsaf'ın,

Sitanbul'a o hâdden iştiyâkum var ki ey Âşaf
Ki pervâz eyler idüm n'ışleyem bâl u perüm yokdur G. 211/5 (Kaya, 2009)

beytinin Vecdî'ye nazire olduğu düşünülebilir.

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çelik, Ş. (2002). Osmanlı padişahlarının av geleneğinde Edirne'nin yeri ve Edirne kazasındaki av alanları (hassa şikâr-gâhı). *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 1-15). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Nedim (ö. 1730);

İrân-zemîne tuhfemiz olsun bu nev-ğazel
İrgürsün İsfahân'a Sitanbul diyârını G. 149/7 (Gölpınarlı, 2015)

beytinde, yeni gazelini İran'a hediye eder. İranlı şairlere üstünlük iddiasında bulunduğu bu gazelle İstanbul diyarını İsfahan'a ulaştırdığını söyleyen şairin, gazelini İstanbul şiirinin temsilcisi addettiği söylenebilir.

Ebubekir Celâlî (ö. 1817), Evliya Çelebi (2006)'nin de, “Andan Yanko binâ etdüğüçün lisân-ı Süryânî'de Yankoviçe dediler.” (s. 23) cümleleriyle aktardığı, İstanbul'u Yanko adlı birinin inşa ettiği bilgisine ithafen yazdığı;

Yanço nâmında o dilber var iken yâd eylemem
Ey Celâlî bânî-i Konstantîniyye Yanço'yu G. 100/7 (Sarıkaya, 2018)

beytinde, Yanko isimli bir güzelden bahseder ve o varken İstanbul'un bânisi Yanko'yu yadetmeyeceğini söyler.

Nevres (ö. 1762), sürgün edildiği Resmo'da, İstanbul'daki dostlarıyla yaptığı sohbetleri hatırlar ve onlardan ayrı kalmanın üzüntüsünün kendisini yakmakta olduğunu dile getirir:

Haşıra geldikçe Resmo'da yakar Nevres beni
İtdigim şöhetler İstanbul'da ihvân ile G. 120/7 (Akkaya, 1996)

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Adem Çelebi;

İy rûzgâr unutma düşerse eger yolun
Benden ğubâr-ı ħâkine yüz sür Sitanbul'un G. 333/1 (Karakaş, 2010)

beytiyle, rûzgârdan İstanbul'a yolu düşerse onun için toprağına yüzünü sürmesini ister. Şair aşağıdaki beytinde, Şam ve Kahire'nin şekerleri varsa İstanbul'un da akidesi var, der:

Şam'un nebâtı Kâhire'nün kandı var ise
İslâmbol'un yok mı fenâyî 'akîdesi G. 190/2 (Karakaş, 2010)

İstanbul akidesi olarak adlandırılan şekerin fetihten itibaren hem halk arasında hem de sarayda çokça tüketildiği kaydedilir (Koçu, 1958, s. 522).

Ağazade Örfî (ö. 1778), sevgilinin kaşlarını, İstanbul işi yaya benzetir. Ayrıca sevgilinin İstanbullu olduğu da söylenebilir:

Ġamzesi tîr-i kaçâ gibi mü'essir cāna
İki ebrûları İstanbul işi iki kemān G. 540/2 (Turan, 2011b)

Arpaeminizade Samî (ö. 1734), Edirne ve İstanbul'u karşılaştırdığı beytinde, İstanbul'u Edirne'nin Kâbe'si olarak anar:

Hâkinûñ bil şeref-i kadrini kim Edrine'nüñ
Ka'beden evvel olur secdesi İstanbul'a G. 121/4 (Kutlar, 2004)

Beliğ (ö. 1760);

Ne kadar olsa direm-dâra virek ni'meti bol
Tengdir bî-kese 'işret-gede-i İslâmbol G. 129/1 (Açıköz, 1994)

beytinde, İstanbul'un kimsesizlere nimetinin az olduğunu söyler.

Haşmet (ö. 1768), İstanbul'da meydana gelen sel baskını, kendi gözyaşlarıyla ilişkilendirir. Âşık o kadar ağlamıştır ki, İstanbul'u sele veren aslında onun ayrılık acısıyla döktüğü gözyaşlarıdır:

Seyr et nicedir seyl-i ħurûş-âver-i hicrân
Bārân-ı sirişk-i ġamım İstanbul'a düşdi G. 250/4 (Aksoyak & Arslan, 1994)

Keçecizade İzzet Molla (ö. 1829);

Naẓm-ı 'İzzet'le Sitanbul oldu reşk-i her diyâr
Tâlib-i ma'nâ olan elbette Āmül'den geçer G. 127/6 (Ceylan & Yılmaz 2005)

beytinde, şiirinin, İstanbul'u her diyarın kıskandığı bir yer hâline getirdiğini dile getirir.

Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807), İstanbul'un ve halkının değişiminden söz ettiği;

'Ādet-i ehl-i Sitanbul iken evvel nâzükî
Şehr o şehr âdem o âdem 'âdet o 'âdet degül G. 314/5 (Bektaş, 2007)

beytinde, halkın eskiden zarif olduğunu, fakat artık şehrin de, insanların da, âdetlerin de değiştiğini söyler.⁶⁰

Nazir İbrahim (ö. 1774)'in aşağıdaki beytinde İstanbul; sevgilinin, hevesle gitmek üzere yola çıktığı yer olarak şiirde yer alır. Âşık, sevgiliyi İstanbul'a uğurlarken onun fitneci gözlerini öpmeyi düşler:

‘Azm eylemiş ol şehir-i Sitanbul’a hevesle
Teşyi’ iderek dīde-i fettānını öpsem G. 558/4 (Şengün, 2006)

Mirzazade Salim (ö. 1743), İstanbul’da doğmuş ve burada eğitim almış; Selanik ve Galata kadılığı görevlerinde bulunmuş; kendisinin bazı uygunsuz davranışları ve bir dönem şeyhülislam olan babası Mirza Mustafa Efendi’nin içerisinde bulunduğu, kazaskerlerin azillerine sebep olan bazı komplo hareketleri sebebiyle 1715’te Trabzon’a sürülmüştür (Güfta, 1995). Şair, büyük olasılıkla sürgünde iken kaleme aldığı gazelinde;

Yerümüz şaff-ı ni’âl-i gurbet oldu Sālimā
Bir zamān ser-ḥalka-i yārān-ı İstanbul iken G. 245/6 (Güfta, 1995)

diyerek, bir zamanlar İstanbul’da, dostlarının yanında iken, şimdi gurbette olduğunu söylediğini söyler İstanbul’a duyduğu özlemi dile getirir.

Salim, 1721’de kendi adını taşıyan tezkiresini tamamlar ve Damat İbrahim Paşa’ya sunar. Şair, eseri beğenilince İstanbul kadılığına getirilir (Güfta, 1995). Bir gazelinde bu görevi “caize” olarak talep etmektedir:

Bu dil-keş nev-zemīne cā’ize devletli sultānum
Beni ger eyleseñ kâḏī-i İstanbul degmez mi G. 307/7 (Güfta, 1995)

Sultan III. Ahmed’e yakınlığıyla bilinen Seyyid Vehbî (ö. 1736), padişahın Edirne’ye gidişinin ardından İstanbul’un kendisine dar geldiğini söyler:

⁶⁰ 18. yüzyılda Osmanlı toplum yapısında ve İstanbul’da meydana gelen değişimler için bkz. Artan, T. (2012). Mahremiyet: Mahrumiyetin resmi. *Defter*, 20, 91-115; Hamadeh, S. (2010). *Şehr-i sefa 18. yüzyılda İstanbul*. İstanbul: İletişim.

‘Azm-i Edirne idelü şüh-ı Cem-cenāb
Bi’llāh Vehbī oldı Sitanbul baña dar G. 70/5 (Dikmen, 1991)

Vehbî;

Żamīrüm ‘ā’id olsa nola eşkümle Sitanbul’a
Şıla lâzımdur elbette efendi mā-i mevşüle G. 194/1 (Dikmen, 1991)

beytinde İstanbul’u sılası olarak nitelendirir ve ona derinden bağlı olduğunu ifade eder.

Fennî, Mısır ve İstanbul’u karşılaştırdığı aşağıdaki beytinde, Mısır’daki Nil nehrinden vazgeçtiğini; kendisine artık deryanın gerektiğini dile getirerek İstanbul’u tercih eder/ister:

Ārzū itdük Sitanbul’a Mısır lâzum degül
Nîl’den geçdük bize şimden-girü deryā gerek G. 191/4 (Demirkazık, 2009)

Sürurî (ö. 1814) için İstanbul, “Kâbe-i maksud”dur ve şair Allah’ın yardımıyla bu amacına ulaştığını dile getirir:

İstanbul idi Ka‘be-i maşşūdum irişdüm
Yollarda delîl oldı baña reh-ber-i tevfiķ G. 87/4 (Batur, 2002)

Şair, güzellerin gönül yakmaktan sakındığını söylediği;

Ey Sürūrî şakınur dil-beri sūz-ı dilden
Şehr-i İslāmbol’un olmağla buyūti ahşāb G. 7/6 (Batur, 2002)

beytinde, bu durum ile İstanbul’daki evlerin ahşap olması arasında alaka kurar.

İstanbul’un ahşap evlerine benzetilen âşığın gönlü, kolaylıkla alev alıp yanabilmektedir.

Ebubekir Celâlî (ö. 1817), İstanbul camilerini dağa benzetir:

Żikr-i kūhsāra ne hācet bu Sitanbul şehridir
İşte cāmi‘ler Celālî her biri bir gūne tağ G. 61/8 (Sarıkaya, 2018)

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Raculî; Antep, Halep ve Şam gibi şehirlerde yaşamıştır (Karakaş, 2008, s. 3). Aşağıdaki beytinden İstanbul’a da geldiği anlaşılan şair, İstanbul’un eğlence hayatını sevmemektedir:

Çünkü İslāmbol'da yorgunluk adı zevk ü şafā
Karadan yayan Kāğıdhāne'ye gitmek gibidir G. 101/2 (Karakaş, 2008)

Raculî'ye göre İstanbul'un “zevk u safa”sı yorgunluktan ibarettir ve bu yorgunluğun derecesini karadan yayan olarak Kâğıthane'ye gitmekle açıklar.

Fennî (ö. 1888)'nin;

Eyleyip sînede şad dâğ-ı hezārān peydā
Âteş-i 'ışkı Sitanbul gibi taşvîr ederiz G. 104/5 (Alagöz, 2016)

beytinde, göğsünde yüz tane yara peyda ederek aşk ateşini İstanbul gibi tasvir ettiğini söyler. 19. yüzyılın ikinci yarısında artan İstanbul yangınları arasında 1865 senesinde meydana gelen yangın İstanbul'un gördüğü en büyük yangın olarak nitelendirilir.⁶¹

Bu nedenle şairin şehirde meydana gelen yangınlara atıfta bulunduğu söylenebilir.

Bâlî (ö. 1594?)'nin; “Zahm-ı sînem göz olup dîde-i bînāya bakar/Revzen-i kaşr-ı Sitanbul gibi deryāya bakar” G. 50/1 (Sinan, 2004), 16. yüzyıl şairlerinden Enverî'nin; “Ten cāmesin yoluñda çürütüdi kuluñ didüm/Ol şehriyār didi Sitanbul hevāsıdır” G. 56/2 (Kurnaz & Tatçı, 2001), Hakanî Mehmed (ö. 1606)'in; “Şanasın cüz' i Bağdād oldu bārūsı Sitanbul'ın/Bu gün şatt-ı şarābuñ burclarından esdi tuğyānı” G. 594/4 (Gülhan, 1996), Hicrî (ö. 1556)'nin; “Çeşm-i ter-dāmende yir tutmuş durur hāl-i ruḥ/Şehr-i Kōstantîn içinde Rūm sultānı gibi” G. 136/2 (Yiğit, 2013), 17. yüzyıl şairlerinden Talib'in; “Şimdengerü yāhū seni ey şehr-i Sitanbul/Sen bunda selāmet ile kal düşdi bize yol” G. 42/1 (Şahin, 2009) ve “Rīzān ederek eşkini gitdi dedi Tālib/Şimdengerü yāhū seni ey şehr-i Sitanbul” G. 42/ 4-5 (Şahin, 2009) beyitleri, Mezakî (ö. 1677)'nin; “Mezākî ḥüsn-i ḥübān-ı Sitanbul'a nazîr olmaz/Güzellerde leṭāfet luṭf-ı āb u ḥākdandur hep” (Mermer, 1991), Nabî (ö. 1712)'nin; “Ḥüsn-i nemek be-düş bulunmaz kenārda/İstanbul içre Nābî o da rāygān olur” G. 75/7 (Bilkan, 1997), “Ḥakk itdi nevk-i gizlik-i āteş-dem-i kâder/Mecmū'a-i

⁶¹ İstanbul'da meydana gelen afetlere ilişkin bkz. Ürekli, F. (2010). Osmanlı döneminde İstanbul'da meydana gelen afetlere ilişkin literatür. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 16, 101-130.

Sitanbul içinde nişānemi” G. 846/2 (Bilkan, 1997), “İstanbul’a aķarsa gönül c  yveş n’ola/El şalmada sefineler  n b  db  nları” G. 855/2 (Bilkan, 1997) ve “     il  z nağme-şin  s  nına İstanbul’un/  igner ağızında Yeh  d  leri   ing  neleri” G. 867/5 (Bilkan, 1997), 17. yüzyıl şairlerinden Ereğlili T  rab  ’nin; “Nice şak  ku’l-kamer ol meh-li    muzdan hab  r virgil/G  zer kıldın Sitanbul’ı nice a  v  l-i mihr    m  h” G. 20/3 (Okuyucu, 2004), Üsküdarlı Sırr   (  . 1699)’nin; “Bu nev-güzeli eyleyüp İstanbul’a irs  l/Şırr  ’yi yine h  t  r-i a  b  ba düşürdüm” G. 74/5 (Kazan, 2003), Bel  ğ (  . 1760)’in; “Yağdı ber  -i   ahr ile bu demde ol   fet-nig  h/G    l  mi yap yap Sitanbul gibi kim ta’ m  r ider” G. 76/3 (Açıköz, 1994), “Bel  g   Vah  d  -i p  r-fen gibi h  k-i Sitanbul’da/Ed  s   t  ze kendi t  ze bir ‘a  k-  şin     ı  maz” G. 89/7 (Açıköz, 1994), “  e  m-i p  r-h  n  yla bu c  y-ı me  ak  katde Bel  ğ/T  t  y   oldu ba  na h  k-i reh-i İstanbul” G. 129/9 (Açıköz, 1994), “H  k-i İstanbul’ı g  z  me t  t  y   ider/Y   R  b bu kevkeb-i   feti  n çeşmi   an dola” G. 164/2 (Açıköz, 1994) beyitleri, Halepli Edip (  . 1748?)’in; “Şak  n ‘azm-i Sitanbul eylemekden geçme Hersek’den/Ciyef-h    r  den el   ek tu’me-c  ya olma her segden” G. 1020/1 (Mum, 2004), Sad  k (  . 1752)’in; “Sitanbul’u   kem  n mey  h  nesinden ehl-i dil geçmez/Eger ser-t  -ser olsa   e  me-i b  ğ-ı İrem şahb  ” G. 2/5 (Eroğ  lu, 1998), Halim   (  . 1759)’nin; “Germiyyet iden şehir-i Sitanbul’da olur d  ş/Z  hh  d ile erb  b-ı dili başkaca   uldur” G. 58/3 (  ağ  lı, 1998), Lazik  zade Feyzullah Naf  z (  . 1767)’in; “İstanbul’a Bağ  d   keb  ter-nig  h uymaz/T  t   gibi söylerse de dil-h    h degildir” G. 175/3 (Demir, 2017), Nevres-i Kadim (  . 1762)’in; “Fer  gat-ı vaşan it Nevres   Sitanbul’da/Bu devr böyle dönerse hemen i    meti g  r” G. 28/5 (Akkaya, 1996), Tahir (  . 1774)’in; “S  kker  ’se   de degil m  l  hid ‘a    de  n h  liş/Teng mezheblere c  y olsa   i s  d İsl  mbol” G. 124/2 (Büyükkarcı Yılmaz, 2013), S  rur   (  . 1814)’nin; “İsl  mbol içre dilde hev  -yı sığır-ı ş  h/H  bb-ı kib  r-ı n  dire-senc  nda c  ndadur” G. 40/6 (Batur, 2002), 19. yüzyıl

şairlerinden Aşkî Mustafa'nın; "Sitanbul u Hıta yoluñdan ey dil fâriğ ol gayrı/Tarîk-i Hakk'ı bulduñ 'aşk ile rāh-ı haṭādan geç" G. 140/2 (Yapa, 2007), Raif (ö. 1847)'in; "İşte ez-cümle bu 'abd-i ahḡar-ı nā-çiz yine/Pāyesin İstanbul'uñ ihsān edip bā-ihtirām" G. 4/8 (Yıldırım, 2016), "Şafā-yı bāğı unutturdu şimdi İslāmbol/İrādesiyle diger renk olup zemīn ü zamān" G. 9/12 (Yıldırım, 2016) ve Refet Mehmed (ö. 1813)'in; "Re'fet bürüse gāhī Sitanbul şafā vü ġam /Važ'-ı şütür-gürbe eden bu zamānedür" G. 77/6 (Tari, 2011) beyitleri burada anılabilir.

3.61.7 İstanbul ve çevresinde bulunan semt, mahalle ve caddeler⁶²

3.61.7.1 Adalar

İstanbul'un güneydoğu Marmara kıyısında, Bostancı ile Dragos Tepesi açıklarında bulunan 9 ada "Adalar" şeklinde anılır. Semte Enderunlu Vasıf (ö. 1824);

Ḳoca sebū ki bint-i 'ineb hem-firāşdır
Hālā babası ḡum Adalar'da subaşıdır G. 34/1 (Gürel, 2007)

beytinde sebu, bint-i ineb ve hum gibi şarap ve şarap ile ilgili unsurlarla birlikte yer verir.

3.61.7.2 Akıntıburnu

Arnavutköy semtinde bulunan Akıntıburnu'na, Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600),

'Âlî Akındıburnı'na beñzer Sitanbul'uñ
Bīnümle iki dīde-i giryān akındısı G. 1451/5 (Aksoyak, 2018)

beytinde yer verir. Şair buradaki deniz akıntısını iki gözünden akan yaşlara benzetir.

Semte ayrıca Ebubekir Celâlî (ö. 1817) aşağıdaki beytinde yer verir:

Akındıburnu gibi geldi kūşe ḡolluğına
Celālīyā çekelim zevraḡ-ı sebūyī li'vā G. 6/5 (Sarıkaya, 2018)

⁶² Alfabetik olarak sıralanmıştır.

3.61.7.3 Aksaray

Günümüzde Fatih ilçesinin semtlerinden biri olan Aksaray’a Derzizade Ulvî (ö. 1585);

Bir cevân-ı pāk-i dāmen şaydın ister göñlümüz
Cāmcı-zādeye buluşduk Aḳsarāy’a uğraduk G. 376/6 (Çelik & Kılıç, 2018)

beytinde yer verir. Şair, Aksaray’a gidiş sebebini namuslu bir civan bulmak/avlamak olarak bildirir. “Camcızade”, Aksaray’da bulunan günümüze ulaşmamış bir camidir.

Fennî (ö. 1745);

Horhor aḳarsa seyl-i sirişküm ‘aceb midür
Düş olduḡı güzel gözümüñ Aḳsarāylıdır G. 64/2 (Demirkazık, 2009)

beytinde sevgilinin Aksaraylı oluşunu söyleyerek, gözyaşlarının bu kadar çok akmasına şaşılmanması gerektiğini dile getirir. Şair, “Bolca akmak” manasına gelen “Horhor” kelimesini ihamlı kullanarak aynı zamanda Aksaray yakınlarında bulunan Horhor semtine atıfta bulunur.

Lazıkîzade Feyzullah (ö. 1767)’in;

Ol sîm-sîneye naẓar et Aḳsarāylıdır
Gūyā vücūdu ḥām gümüşden ḳalaylıdır G. 226/1 (Demir, 2017)

beytinde Aksaray, âdeta vücudu ham gümüşten kalaylanmış gibi olan gümüş sineli sevgilinin memleketidir.

Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807)’in;

Ol lâle-ḥad beyāz o gerden ki anda var
Ol şūḡ Lâleli veyâ-ḥūd Aḳsarāylıdır G. 137/3 (Bektaş, 2007)

anlattığı lale yanaklı, beyaz gerdanlı şuh sevgili ya Laleli ya Aksaraylıdır.

3.61.7.4 Alemdağ

442 metrelik tepesiyle ve mesire yerleri ile öne çıkan, Polonezköy, Reşadiye ve Paşaköy ile komşu Alemdağ bölgesi, Üsküdarlı Aşkî (ö. 1576)’nin;

Ėamuñla baħr olup tutmış Boğazı yaşum ırmağı
Olupdur dūd-ı āhumla bařum ġūyā ‘AlemdaĖı G. 527/1 (Uzun, 2011)

beytinde, âşığın ah dumanıyla kaplı başı için benzetmelik olarak yer almış; 17. yūzyıl şairlerinden Hulvī’nin;

Gitsek ‘AlemdaĖı’na ol ġonce-femle seyr idūp
Ėāřılı Ėulvī olurdu saña Ėoř dağ ŗsti bāĖ G. 160/5 (Yavuz, 2012)

beytinde, sevgili ile gidilmek istenen bir gezinti yeri olarak ele alınmıştır.

3.61.7.5 At Meydanı

Bizans dōneminde Ayasofya’nın gūneybatısında bulunan ve çeşitli siyasi olaylarla bazı ayaklanmaların başladığı bir yer olarak bŷyŷk ŗnem taşıyan Hippodrom (Cantay, 1991), bugŷn Sultanahmet Meydanı ismiyle anılan bŷlgedir ve İstanbul’un fethinden Yeniçeri Ocağı’nın kapatılışına kadar At Meydanı olarak adlandırılmıştır (SakaoĖlu, 1993, s. 414).

Tarihi boyunca ihtilallere, ayaklanmalara ve siyasi toplantılara sahne olan At Meydanı (Kou, 1960, s. 1315), aynı zamanda bayram şenliklerinin ve saray dŷĖŷnlerinin yapıldığı, şehir hayatının merkezi hāline gelmiş bir yerdir (Cantay, 1991).⁶³ At Meydanı’nda yapıldığı saptanan ilk şenlik 22 Mayıs 1524 tarihinde Kanunī Sultan Sŷleyman’ın kız kardeşi Hatice Sultan ile İbrahim Paşa’nın dŷĖŷnleridir. At Meydanı’nın tanık olduğu en gŷrkemli şenlik ise hazırlıkları bir yıl sŷren, 7 Haziran-30 Temmuz 1582 tarihleri arasında gerçekleşen III. Murad’ın oğlu şehzade Mehmed için dŷzenlenen 53 gŷnlŷk sŷnnet dŷĖŷnŷdŷr (Sakaoğlu, 1993, s. 417).

At Meydanı’na, 17. ve 18. yŷzyıllarda gelen seyyahlar, Tŷrklerin cuma gŷnleri ŗĖleden sonra At Meydanı’nda toplanıp iki gruba ayrılarak cirit

⁶³ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sinanlar, S. (2005). *At Meydanı Bizans atlı araba yarışlarından Osmanlı şenliklerine*. İstanbul: Kitap.

oynadıklarını, bu yarışların çok tehlikeli ve heyecanlı geçtiğini ve meydanda, at üzerinde ok atışları yapıldığını anlatırlar (Sakaoğlu, 1993, s. 414).

Atlara binip yarışılan ve cirit oynanan, İstanbulluların da bu oyunları seyretmek için doldurduğu At Meydanı'na şiirinde yer veren şairlerden biri Hayalî (ö. 1557)'dir. Şair, İbrahim Paşa'nın düğünü hakkındaki kasidesindeki;

Gözüm tuş oldu eylerken şehir vaktinde seyrânı
Semend-i nâza binmişlerle dolmuş At Meydânı K. 14/1 (Tarlan, 1945)

beytinde, At Meydanı'nın "semend-i naz"a binenlerle dolmuş olduğundan söz eder.

Hayalî, âdeta At Meydanı'ndaki eğlenceleri anlatan bir tablo çizerek, naz ve işve atına binmiş güzellerin şehir vaktinde At Meydanı'nını dolduklarını ve kendisinin bunları seyretmekten yorgun düştüğünü anlatır.

Taşlıcalı Yahya (ö. 1582), *Şah u Geda* adlı mesnevisinin "Mecma'-ı huban u menba'-ı âşıkân olan At Meydanı'nun beyanıdır" başlıklı bölümünde, At Meydanı ile alakalı şu dizeleri kaleme alır:

Oldı şehir içinde At Meydânı
Hüblar mecma'ı şafâ kânı

Cem' olurlar oraya hâş ile 'âm
Şanki âdem deñizidür o maķâm

Her sokakdan gelür sıgar u kibâr
Aķar ol bahre şanasın enhâr

Ol yüce yirden eylesen nazarı
Görinür Aķdeniz cezîreleri

Virmiş ol rûy-ı bahre zînet ü fer
Fi'l-meşel hâl-i 'arız-ı dilber

...

İşbu şehir şehir-i mu'azzama el-haķ
At Meydânı'dur viren revnaķ Ms. 575-79, 585 (Yoldaş, 1993)

At Meydanı, güzellerin toplandığı, sefa kaynağı, seçkin kimselerin ve halkın biraraya geldiği, küçük büyük herkesin toplandığı insan denizi olarak vasıflandırılırken, şehre güzellik ve parlaklık verenin burası olduğu dile getirilir.

Nedim (ö. 1730), bayram törenini anlatan ve Sultan III. Ahmed'i övdüğü kasidesinden alınan;

Binip şad 'izz ü nâz ile semend-i şûh-reftâre
Güzeller At Meydânı'nda alır şimdi meydânı K. 10/53 (Gölpınarlı, 2015)

beytinde, güzellerin yüz naz ile şuh yürüyüşlü atlara binerek At Meydanı'na geleceklerini haber verir.

Taşlıcalı Yahya (ö. 1582);

Hecr ile atı izinden tende yüz biñ dāğı var
Şehsüvârum görmege gelmez mi At Meydânı'nı G. 495/4 (Çavuşoğlu, 1977)

beytinde, özlediği sevgilisinin atıyla At Meydanı'na gelmesini beklerken, 16. yüzyıl şairlerinden Sebzî,

Zülfî çevgânına başın top ider 'âşıqlaruñ
Şeh-süvârum çıksa cevân itse At Meydânı'na G. 706/2 (Yekbaş, 2016)

beytinde, sevgili atına binerek At Meydanı'na çıkıp bir dolaşsa, tüm âşıkları onun çevgan gibi olan zülfüne başlarını top ederler; der. Şair bu benzetmeleriyle, “guy u çevgan” oyununa atıfta bulunur. Bu oyunda topa “gûy”, ucu eğri sopaya ise “çevgân” adı verilir ve oyuncular, iki takım şeklinde atlarına binip, “çevgan” yardımıyla “guy”u karşı tarafın iki direk arasındaki kalesinden geçirmeye çalışır, geçiren taraf oyunu kazanır (Karabey, 2012, 82). At Meydanı'nda oynanan oyunlardan biri olduğu anlaşılan “guy u çevgan”ın, Bizans döneminde de oynandığı bilinmektedir (Halıcı, 1993).

Şeyhülislam Yahya (ö. 1644), At Meydanı'nda yapılan gezintilere ve atlı gösterilere atıfta bulunduğu;

Semend-i nāz ile yügrük cevānlar seyre çıksunlar
Pür olsun hūblarla At Meydānı Sitanbul’uñ G. 195/4 (Kavruk, 2001)

beytinde, “yügrük” gençlerin naz atıyla seyre çıkmalarını diler. Şeyhülislam Yahya bu beytinin yer aldığı gazelinde İstanbul’un bayram günlerinin resmini çizer.

On beşinci yüzyıl şairlerinden Karamanlı Nizamî’nin; “Hüsñ bāzārında şimdi añılan kızzāzdur/At Meydānı’nda karşı şalınan cānbāzdur” G. 38/1 (İpekten, 1974), Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600)’nin; “Gelmemişdür gelmeye bir dağı At Meydānı’na/Böyle bir şāh-ı ser-āmed böyle bir çāpük-süvār” G. 186/2 (Aksoyak, 2018), Belig (ö. 1760)’in; “Bir dūr-nümā var Beligā cem’ olup hayl-i nücūm/Gice At Meydānı’na meş’āle yaqar mehtāb-ı çerh” G. 28/7 (Açıköz, 1994), İbrahim Tırsî (ö. 1766-67)’nin; “Şayd itmege dil-dārı varaklı araba ile/At Meydānı’na çıkdı gulām-pāre nedāmet” G. 27/3 (Yılmaz, 2017) ve Muvakkıtzade Muhammed Pertev (ö. 1807)’in; “At Meydānı’ndan ey çāpük-süvār āteş gibi/Her şehergāh esb-i pür-zīb ü ferūñ parlar geçer” G. 232/5 (Bektaş, 2004) beyitlerini burada anmak yerinde olacaktır.

3.61.7.6 Ayasofya

Ayasofya, ilk olarak dördüncü yüzyılda, ahşap çatılı bir bazilika olarak inşa edilmiş, yapının inşaatının tamamlanması I. Konstantinos’un oğlu II. Konstantios (337-361) zamanında gerçekleşmiş, 15 Şubat 360’ta resmen açılmıştır (Eyice, 1991). Bir halk ayaklanması sırasında yıkılan bu ilk yapı 415’te II. Teodosios tarafından tekrar yapılır. I. İustinianos döneminde meydana gelen ve kenti harabeye çeviren Nika ayaklanmasıyla bir kez daha yıkılan Ayasofya, imparator tarafından tekrar inşa ettirilir (Kuban, 2000, 32).

İbn Battuta (2004), yapının banisinin Hz. Süleyman’ın teyzesinin oğlu Âsaf b. Barhiya olduğunu bildirerek bu önemli eseri şu cümlelerle tanıtır:

Bu kilisenin ancak dışını anlatacağım. İçini bilmiyorum. Halk oraya Aya Sufiya (Ayasofya) der. Bu yapıyı Süleyman Peygamber'in teyze oğlu Âsaf b. Barhiya yaptırmış söylentiye göre. Hristiyanların en büyük kilisesidir. Her yanı duvarla çevrili olan bu kilise ve külliyesi, küçük bir şehri andırıyor; on üç kapısı var. Bir mil kadar geniş olan avlunun önünde koca bir kapı var; buradan girmek isteyenlere kimse engel olmaz. (s. 505)

İstanbul'un fethiyle birlikte camiye çevrilen, II. Mehmed, II. Bayezid, I.

Süleyman, II. Selim, III. Murad, III. Ahmed ve I. Mahmud zamanlarında ve sonrasında yapılan çeşitli tamiratlar, eklemeler ve yenilemelerle korunan Ayasofya (Eyice, 1991), 1 Şubat 1935'te resmen müze olmuş (Eyice, 1993a, s. 457), 24 Temmuz 2020'de cami olarak ibadete açılmıştır.

Tacizade Cafer Çelebi (ö. 1515) *Hevesname*'sinde "Şıfat-ı Ayaşofya" başlıklı bir bölüm kaleme alır:

Bu hışn öñinde bir ferhunde ma'bed
Müzehheb sakfı dīvārı mümehhed

Müşeyyed şahını vü muhkem esāsı
Muṭallā ḥurde-mīnādan şıvası

Ṭıbākı menzil ü me'vā-yı 'İsā
Fedā her ṭāķına yüz cān-ı Kisrā

Cihān mülkine vüs'atde müsāvī
Mu'allā ḳubbesi eflāke ḥāvī

Mülevven cā-be-cā i'mād u ṭāķı
Yaşıl mermer kimi kimi sümāķī

Sütūnlar miḥver-i aķṭāb-ı eflāk
Ruḥām-ı ferş-i pāk āyīneden pāk

Bu ferşüñ mermerinde olan emvāc
Ḳılupdur şahnını deryā-yı mevvāc

Derūnında 'ibādet ehli bī-mer
Sütūnlar ṭāķlar yir yir muḳarrer

Kimi varmış rükū'a kim ḳıyāma
İderler ṭā'at ol Rabbü'l-enāma

'İmāret olmamışken rub'-ı meskūn
Bu 'ālī ḳubbe vaz' olmuş humāyūn

Sipihr-i ser-firāzuñ təcıdur ol
Muḳaddes cānlaruñ mi' rācıdur ol

Ayaşofya adı cāy-ı 'ibādet
Mākām u menzil-i erbāb-ı t̄ā'at

Ne deñlü var ise ḥurrem me'ābid
Mubārek buḳ'alar 'ālī mesācid

Ḳamunuñdur şeh-i pirūz-baḥtı
Olupdur minber anuñ t̄ac u taḥtı

Öñinde minberuñ bir ḥūb maḥfil
Olur āzīne gün ḥuffāza menzil

İderler niçe 'aşr āyet kırā'at
Ḳılup miḥrāba te'sīr ol tilāvet

Anı gūş eylemek sevdāsına cüst
Yüzin ol yaña itmiş ḳibleye şüst⁶⁴ Ms. 212-228

Tacizde Cafer Çelebi'nin anlatımına göre Ayasofya; düzgün duvarlara yaldızlı bir tavana sahip, sağlam yapılı, yaldızlı mozaiklerle sıvalı, Hazret-i İsa'nın beşiği ve menzili olan, her kubbesine yüzlerce Kisra'nın⁶⁵ feda edilebileceği bir eserdir. Şair, Ayasofya'nın kıızıl veya yeşil renkli mermer sütunlarından bahsederek burayı, gökkubbenin tacı, mukaddes canların miracı olarak niteler. Cafer Çelebi'ye göre Ayasofya, tüm yüce ve gönül açıcı ibadethanelerin sultanıdır.

Hasan Ziyaî'nin (ö. 1584), Ayasofya'nın meşhurluğuna atıfta bulunarak söylediği;

Ben bulımadum cāmi'-i ḥüsnüñ gibi ma'bed
Meşhūr-ı cihān olmuş egerçi Ayāşofyā G. 8/4 (Gürgendereli, 2002)

beytinde, sevgilinin güzelliğini ihtiva eden bir mabet bulamadığını ifade eder.

Sevgilinin güzellik mabedi eşsiz ve benzersizdir.

⁶⁴ Tacizade Cafer Çelebi. *Hevesname*.

http://courses.washington.edu/otap/archive/data/arch_txt/texts/a_heves.html adresinden erişildi.

⁶⁵ "Tāk-ı Kisrâ", Sasani'lerden günümüze kalan sınırlı sayıdaki eserlerden biridir. Padişahın kemeri anlamına gelmektedir ve Bağdat'ın 35 km. kadar güneyindeki deniz kenarında bulunan yüksek bir kemerdur. "tak-ı Kisra" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Coşkun, V.S. (2010). Tāk-ı Kisrâ. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tak-i-kisra> maddesinden erişildi.

Nihani (ö. 1564);

Bir güzel gördüm ben Ayāsofyā’dan yaña
Şan melekdür indi Hâk emrile dünyādan yaña (Çelebi, 2015)

beytinde Ayasofya taraflarında bir güzel gördüğünden bahsederek onu dünyaya inmiş bir meleğe benzetir. Bu beyit, Ayasofya hakkında söylenen bir efsaneyi akıllara getirir. İnanişâ göre Ayasofya, Tanrı’nın göndermiş olduğu bir melek tarafından korunmaktadır. Yerasimos (1993), Ayasofya’nın melek efsanesini şöyle anlatır:

Bu melek paydos saatinde aletleri beklemekte olan mimarın oğluna görünerek kiliseden ilk defa Ayasofya (Kutsal Bilgelik) adıyla bahseder ve inşaatın hızlanması için genç işçileri çağırmaya gönderir; onun dönmesine kadar orada kalacağına ve aletleri bekleyeceğine yemin eder. Bu haberi alan mimar İgnatios oğlunu geri göndermeyerek meleğin sonsuza dek orada kalmasını sağlar. Meleğin saklı olduğu yerin, kalın bakır levhalarla kaplı olmasına rağmen yüzyıllarca ziyaretçilerin dokunması ile aşınan sütunun yeri olduğu kabul edilir ve ortaçağın sonuna kadar Konstantinopolis’i gezen seyyahlar, özellikle Rus hacılar, burayı meleğin bulunduğu yer olarak anlatırlar. 1453 kuşatmasına Türk saflarında katılan Rus Nestor İskender, fetihten beş gün önce, meleğin Ayasofya’yı terk edip göklere yükseldiğini yazar. Böylece kilise ve dolayısıyla kent, Türklere karşı korunmasız kalmıştır. (s. 458)

Nabî (ö. 1712), 12 beyitlik Ayasofya redifli bir gazel kaleme alır. Şair, Ayasofya’yı Ramazan ayında rindlerin buluştuğu, dostların dostluklarını pekiştirdiği; insanların ibadet etmek için toplandığı ve ibadet denizinin tufana dönüştüğü bir mekân olarak anlatır. Her ne kadar başka camilerde de ibadetler yapılıyor olsa da, Ayasofya’da bunların yüz katı yapılmaktadır. Ayasofya’da her tarafta yankılanan Kur’ân sesi, cennet bülbüllerini utandırır ve susturur. Nabî şiirini, Ayasofya’nın, kandillerin ışığının etrafı aydınlatması gibi, insanların gönlünü ferahlattığını söyleyerek sonlandırır:

Rûz-ı rûze cem‘ olur rindân Ayāşufiyye’de
Halka-bend-i üns olur yārân Ayāşufiyye’de

Olmadın dest-i du‘â-cünbân Ayāşufiyye’de
Müşkilât-ı halk olur âsân Ayāşufiyye’de

İtmek için fikr-i ekl ü şürbi hâtırdan be-der
'Akd-ı cem' iyyet ider ihvân Ayâşufiyye'de

Mevce-i a' māl ider enfās ile çerhe şu'ūd
Lücce-i tã'at ider tufân Ayâşufiyye'de

Her ne deñlü ğayri cāmi'de 'ibādāt olsa da
Olur efzūn yine şad çendân Ayâşufiyye'de

Düşmen-i dīrīn-i nefis ile cihād-ı ekbere
Leşker-i tã'at bulur meydân Ayâşufiyye'de

'Andelībān-ı bihişti şerm ile hāmuş ider
Her taraf āvāze-i Qur'ân Ayâşufiyye'de

Ferş-i berrāk-ı ruḥāmın eyledükçe secdegāh
Şāf olur āyīne-i īmān Ayâşufiyye'de

Pīşgāhında nevāl-i rahmeti ḥāzır bulur
Kim olursa şıdk ile mihmān Ayâşufiyye'de

Şahn-i şāfında metā'ı bī-dirīġ-i maġfiret
Būriyā-yı mışr ile yeksān Ayâşufiyye'de

Zühd ü takvā şaf-be-şaf tertīb idüp ālāyını
Pīç-i nevbet gösterür 'ūnvān Ayâşufiyye'de

Şeb-be-şeb mānend-i kındīl-i fūrūzān Nābiyā
İnşirāḥ-ı dil bulur insān Ayâşufiyye'de G. 705 (Bilkan, 1997)

Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807), Ayasofya'da gördüğü güzeli, İslamiyet'ten

önce Kâbe'de bulunan putlara benzetir:

Görenler ol büti dirler Ayasūfiyye'de Pertev
Derūn-ı Ka'be'de evvel olan aşnāmdan qalmış G. 234/7 (Bektaş, 2007)

Nabî (ö. 1712)'nin; "Düşüp cüz'ice kec-şaff-ı Ayâşūfiyye şeklinde/İmām

olmuş maḥalli lafzı satır-ı der-kenār üzre" G. 752/5 (Bilkan, 1997) beyti burada

anılabilir.

3.61.7.7 Balat

Ebubekir Celalî (ö. 1817)'nin;

Seyriñ hîṭām-ı zevkî efendim boğulmaza
Bir kere şu Balat'da rakîbî batırmadır G. 42/7 (Sarıkaya, 2018)

Şol Balat kârizî kim deryâya cārîdir kuyu
Yalı zevkî eylesün ol boğlu şuda boğ şoyu G. 100/1 (Sarıkaya, 2018)

beyitlerinde, lağım sularının denize döküldüğü ve âşığın buraya rakibi batırmak istendiği mahal olarak yer verilen Balat, Haliç kıyısında bulunan semtlerdendir.

İbrahim Tırsî (ö. 1766-67)'nin; “Didüm oğlana sen Bağdâd ilinde ben
Balat'da âh/Ne kâbildür ki hem-meclis olam sen kanda ben kanda” G. 166/2
(Yılmaz, 2017) beyti de Balat'a yer verilen diğer beyitlerdendir.

3.61.7.8 Bebek

Boğaziçi'nin Rumeli yakasında bulunan Bebek semtinin tarihinin, küçük bir balıkçı köyü olarak, Hristiyanlık öncesi döneme kadar gittiği sanılmaktadır (İstanbul, 1994a, s. 113). Kaynaklarda, II. Mehmed'in Rumeli Hisarı'nın yapımı sırasında buraya Bebek Çelebi adlı bir bölükbaşı gönderdiği ve Bebek Çelebi'nin bu semtte bir köşk ve bahçe kurduğu, onun ölümünden sonra semtin Bebek olarak anıldığı kaydedilir (İstanbul, 1994a, s. 113).

Sultan I. Selim'in Bebek'te bir kasır yaptırdığı bilinmektedir. Evliya Çelebi (2006) 'nin; “Bebek bâğçesi pâdişâhlarındır. Selîm Hân-ı Evvel'in ancak bir kasrı vardır, ol kadar amâr değil, bâğdır. Ammâ azîm servler vardır.” (s. 220) satırlarında aktardığı bilgiye göre burada bir hasbahçe olduğu anlaşılmaktadır. Koçu (1961), bölgenin tanzimata kadar yalılar ve bahçeleriyle yazlık olarak kullanıldığını ve Şirket-i Hayriyye'nin kuruluşunun da katkısıyla mahalle hâlini aldığını bildirir (s. 2329).

Şiirde Bebek semtine şairler, bahçeleri ve Boğaz semtlerinden biri olması dolayısıyla yer vermelerinin yanı sıra “göz” ve “tıfl” sözcükleri ile ilişkilendirerek tevriyeli olarak anmışlardır.

Ferrî Mehmed (ö.1805);

Merdüm-i dīdesine pek bakıyor ‘âşık-ı zār
Niyyeti ol meh ile semt-i Bebek’dür bilirüz G. 78/2 (Kırbıyık, 1994)

beytinde, âşığın niyetinin sevgiliyle Bebek tarafına gitmek olduğunu anlatır.

Ratib Ahmed (ö. 1762), Bebek’in Boğaz semti oluşunu öne çıkararak sevgilinin gezinti zamanında çifte kayıkla Bebek’ten geçmesini ister:

Görinmez zīver-i tavk-ı kenār olmaz iseñ cānā
Boğaz devrinde bir çifte piyādeyle Bebek’den geç G. 32/3 (Kılıç, 1996)

Şair;

Nigeh-endāz-ı cevānān-ı Sitanbul olalı
Şahme-i dīdeme zindān gibidür bağ-ı Bebek G. 124/6 (Kılıç, 1996)

beytinde İstanbul tazelerine baktığından beri Bebek bahçesinin gözüne zindan gibi görüldüğünden söz eder. Şair, İstanbul güzellerini Bebek’te gördüklerine tercih eder.

Sünbülzade Vehbî (ö. 1809); “tıfl”, “merdüm”, “dide” ve “Bebek” sözcüklerini birarada kullandığı;

Tıfl-ı nāzım Bebek’e seyre gidince tenhā
Merdüm-i dīde kalır eşk ile deryāda meded G. 45/2 (Yenikale, 2011)

beytinde, nazlı sevgilinin yalnız bir şekilde Bebek’e seyre gitmesinden dolayı göz bebeklerinin gözyaşı denizinin ortasında kaldığını, çok ağladığını söyler.

Tahir (ö. 1774),

Yem-i eşkim görüp meyl-i kenār eyler terahhümle
O merdüm-zāde tıfl-ı merdüm-ı dīdem Bebeklidir G. 52/3 (Büyükkarcı Yılmaz, 2013)

beytinde, Bebek sevgilinin mahallesi olarak yer alır.

Bebek'in mahallelerinden Kuruçeşme'ye Fennî (ö. 1745), şaraba, eğlencelere ve meyhanelere gelen yasaklara ithafen yazdığı;

Bebek de 'aynı ile Kuruçeşme'ye döndü
Cihāna şimdi göz açdurmayan yasakdur bu G. 260/4 (Demirkazık, 2009)

beytinde yer verirken; Sünbülzade Vehbî (ö. 1809);

Nakl eylemiş o şūh Kuruçeşme şuyuna
Cūy-ı şafāmızıñ hele evvelki ābı yok G. 160/3 (Yenikale, 2011)

beytinde daha önce zevk u sefa ettikleri mahallerin eski hâlinin kalmamasını, sevgilinin Kuruçeşme tarafına gitmiş olmasına bağlar.

Ferrî Mehmed (ö.1805)'in; “Zāhid gözetme dil-beri ol rütbe beñlidür/Körfezde bile göz göre gezme Bebeklidür” G. 51/1 (Kırbıyık, 1994), Sünbülzade Vehbî (ö. 1809)'nin; “Gözcüsüdür hayâli hışâr-ı derûnda kim/Merdüm-nişîn-i çeşm-i ümîdim Bebeklidir” G. 53/2 (Yenikale, 2011), Fennî (ö. 1888)'nin; “Bebek'den ahz edip 'azm et Boğaz seyrine ol mâhı/Muşādif rûzgâr ile Hışâr'a her çi bād-âbād” G. 37/4 (Hocaoğlu Alagöz, 2016) ve Sadullah İzzet (ö. 1855)'in; “Merdüm-i dîde-i giryānda hayâl-i hâlin/Tıfıdır kim leb-i deryāda Bebeklerde gezer” G. 139/2 (Atik, 2016) beyitleri burada anılabilir.

3.61.7.9 Beşiktaş

Boğaziçi semtlerinden Beşiktaş, Dolmabahçe ile Ortaköy arasında bulunur. İstanbul Boğazı'na ve limana hâkim bir bölgede bulunan tarihî semt, tarih boyunca İasonion, Sergion, Dafne ve Diplokionion adlarıyla anılır (Artan, 1994, s. 161). Burada, beşiğe benzeyen, içi insan şeklinde oyulmuş bir taş bulunması sebebiyle semtin Beşiktaş adını aldığı rivayet edilir (Gökbilgin, 1992).

Semtte “Beşiktaş Bahçesi” olarak anılan önemli bir mekân bulunur. Evliya Çelebi (2006);

Beşiktaş bağçesi: ... Bâyezîd Hân asrında (---) Paşa yalısı idi. Ba‘dehu pâdişâhlara intikâl edüp behişt-âbâd bir bâğ-ı remezâtü’l-imâd oldu. Leb-i deryâda kat-ender-kat müte‘addid kâ‘alar ve şâhnişînler ile ârâste bir sarâydır, ammâ ol kadar vâsi‘ değildir. (---) Hân bunda tevellüd etdüğüçün dâ‘imâ bunda teferrüc ederdi. Ammâ Murâd Hân-ı Râbi‘, Nef‘î Efendi'nin hicviyyâtından *Sihâm-ı Kazâ*’yı okurken kazâ-yı âsumânî Murâd Hân’a yıldırım isâbet edüp elindeki *Sihâm*’ı deryâya atup mebhût oldu. Gayrı bu bâğçeye kadem basmayup ba‘dehu Bayram Paşa’ya Nef‘î Efendi’yi ma’nûkan katl etdirdi. (s. 217)

satırlarında, Nef‘î ve IV. Murad arasında vaki olan hadiseye atıfta bulunmuş,
Beşiktaş Bahçesi’nin padişahların hasbahçelerinden olduğunu söyleyerek buraya
gezintiye geldiklerini bildirmiştir. Beşiktaş 18. yüzyıldan sonra, Lale Devri ile
birlikte, şaşaalı bir dönem yaşayarak şiirlerde buraya eğlence mekânı olarak
rastlanılır.

Lale Devri’nin ünlü şairi Nedim (ö. 1730) de Beşiktaş’ta oturmuştur. Bir
şarkısından alınan aşağıdaki mısralarında;

Aman pek yârelendim ol nigâh-ı şüh-ı evbâşe
Kapıldım doğrusu ol yâl u bâle ol güzel kâşe
Geçersen semtimizden yoluñ uğrarsa Beşiktaş’e
Efendim gel mürüvvet kıl seniñdir bende vü hâne Ş. 24/3 (Gölpınarlı, 2015)

Beşiktaş’tan “semtimiz” şeklinde söz eden şair,

Münâsibdir saña ey tıfl-ı nâzım hüccetin al gel
Beşiktaş’a yakın bir hâne-i vîrânımız vardır G. 15/3 (Gölpınarlı, 2015)

beytinde, evinin Beşiktaş’ta bulunduğunu ifade ederek sevgiliyi buraya davet eder.

Neccarzade Şeyh Rıza (ö. 1746)’nın Beşiktaş redifli;

Açıldı yine gonc-i gülzâr-ı Beşiktaş
Mânend-i cinân oldu çemenzâr-ı Beşiktaş

Dil-teşne-i hicrânı olur vaşlıla şâd-âb
Sîr-âb ider ‘atşânını enhâr-ı Beşiktaş

Gördüm o mehi zîr-i dıraht-ı emelümde
‘Aks itdi ruh-ı âlına gülnâr-ı Beşiktaş

Yahyâ-yı Beşiktaş’ı ziyâret idelüm gel
Oldur sebep-i zînet-i kuhsâr-ı Beşiktaş

Gel Aḥmed-i Tūrān'ı daḥi eyle ziyāret
Ḥaḳḳā ki odur bā'ış-i envār-ı Beşiktaş

Āgūş-ı muḥabbetde yer itdi dil-i zāra
Şād eyledi tıfl-ı dili dildār-ı Beşiktaş

Gül-geşt idelüm yār ile pīrāmen-i deşti
Zeyn itdi çemen şahnını ezhār-ı Beşiktaş

Rū-māl idelim ḥāk-ı der-i Şeyḥ Rızā'ya
Tā keşf-i cemāl eyleye ruhsār-ı Beşiktaş G. 40 (Özdemir, 1999)

gazelinde, Beşiktaş'ın cennete benzeyen bahçeleri, suyu, güzelleri ve burada medfun önemli şahsiyetlerden Beşiktaşlı Yahya Efendi'ye yer verilir.

Beşiktaş'tan söz eden şiirlerde çocuk manasına gelen “tıfl” sözcüğü ile gönül çocuğu anlamında “tıfl-ı dil” tamlamasına çokça rastlanır. Şairler semtin adındaki “beşik” ile kurdukları bu alaka üzerinden çeşitli hayaller üretir. Neccarzāde'nin;

Dāye-āgūş-ı Beşiktaş içre buldı şehd-i şevk
Mehd-i ünsiyyet gelür tıfl-ı dile gāyet lezīz G. 25/5 (Özdemir, 1999)

Tıfl-ı murād virdi Beşiktaş'a zīb ü fer
Meydān-ı dilde şeyḥ-i mürid-i Rızā menem G. 70/8 (Özdemir, 1999)

beyitleri, bu duruma örnek verilebilir.

İbrahim Hanif (ö. 1775)'in, “siz” sözcüğünü hem ek hem zamir anlamında kullanarak söz oyunu yaptığı;

Olup peyveste ey dil kākül-i müşkīne heb siz biz
Ne şalındık Beşiktaş'ı o tıfl-ı gonca-leb/siz biz G. 162/1 (Aksu, 1996)

beytinde, “siz”i zamir olarak kabul edersek; âşık ve diğerleri, misk kokulu saça peyveste olup, gonca dudaklı tıfl ile birlikte Beşiktaş'ta gezinmişlerdir. Ek olarak kabul edildiğinde ise; âşık ve diğerlerinin, misk kokulu kaküle peyveste olup, Beşiktaş'a gonca dudaklı tıfl olmadan salınmaya gittikleri anlamı çıkar. Beşiktaş beyitte, sevgili ile gidilen bir gezinti yeri olarak yer alır.

Ratib Ahmed (ö. 1762)'in; “Akın eyleser Beşiktaş'a bahār-ı 'işret/Çok tıfillar virür 'uşşāka hedāyā deryā” G. 12/7 (Kılıç, 1996) ile Hoca Neşet (ö. 1807)'in;

“Neden ey tıfl-ı dil āsāyiş-i gerdūna inkārıñ/Seniñ ḥābīde-i mehd-i Beşiktaş olduğı var mı” G. 115/3 (Oğraş, 1991) beyitleri “Beşiktaş” ve “tıfl” sözcükleri arasında kurulan ilgi sebebiyle burada anılabilir.

Ferrî Mehmed (ö.1805)’in;

‘İdde ‘azm-i Beşiktaş idelüm didi o şūh
Şalınup gitdi murādı Ferriyā dūlābdur G. 49/5 (Kırbıyık, 1994)

beytinde Beşiktaş, bayramlarda gidilen eğlence mekânı olarak ele alınır. Beşiktaş’a gitmek isteyen sevgilinin buraya gitmekteki amacı “dolap”a binmektir. Dolap, içine binilen büyük bir meydan oyuncağıdır.

Nazır İbrahim (ö. 1774);

Gidersün gayrilerle geh Hışār’a geh Beşiktaş’a
Bize imā da itseñ biñ belādan soñra eylersün G. 463/4 (Şengün, 2006)

beytinde, sevgilinin rakiplerle Hisar ve Beşiktaş’a gittiğini söyler. Âşık, kendisine bu mahallere gitmeyi ima etmeyi dahi bin türlü eziyetten sonra yaptığı için sevgiliye sitem eder.

Sabih (ö. 1783);

Üç çifte kayıkla idelüm ‘azm-i Beşiktaş
Gel iki gözüm çekdirerek sūy-ı Bebek’den G. 234/3 (Özdingiş, 1998)

beytinde, Bebek tarafından üç kayıkla Beşiktaş’a gitmekten söz ederek Beşiktaş’ın gezinti yeri olma yönünü öne çıkarır.

Tahir (ö. 1774), taş kalpli sevgilinin Beşiktaşlı olmasına şaşılmaz dediği;

Tāhir ol seng-dil olduysa Beşiktaşī nola
Hāş elmāsıñ olur ma’den[i] seng-i hārā G. 4/5 (Büyükkarcı Yılmaz, 2013)

beytinde, bu durumu saf elmasın madeninin de çok sert oluşuna bağlar. Elmas, billurlaşmış saf karbondan oluşmuş, çok sert ve çok kıymetli bir taştır. Evliya Çelebi (2006) de, “Ve mahbûb [u] mahbûbe-i Beşiktaş taş yürekliilerdir, kimseye merhamet yüzünden nazar etmeyüp kec-nigâh ederler, garîbü’ d-diyâra dil-nüvâzlık etmezler.”

(s. 218) cümlelerinde Tahir ile benzer şekilde, Beşiktaşlı güzellerin taş kalpli olduklarını ve kimseye acımadıklarını söyler:

3.61.7.10 Beykoz

Rumların Amya ve Ameae diye adlandırdıkları Beykoz semtinin adının, Bithinya Kralı Amykos'tan geldiği söylenmekle birlikte, bu ismin “bey” kelimesiyle “ceviz” anlamındaki koz kelimesinin birleşmesinden meydana geldiği de iddia edilir (Gökbilgin, 1992). İsmi “koz” mu yoksa “köy” anlamına gelen “kos” ile oluşturulduğu noktasında tartışmalar vardır. Kimi kaynaklar Beykoz'un, “Beyköyü” anlamına geldiğini ileri sürerken, bazıları bölgenin ceviziyle meşhur olmasını neden göstererek “Bey” sözcüğünün yanında ceviz anlamındaki “koz” kelimesinin yer aldığını iddia ederler (İstanbul, 1994b, s. 193).

Şiirlerde başta ceviz olmakla birlikte, çeşitli kuruyemişlerle birlikte anılan Beykoz semti, seyir ve mesire yeri olmasıyla öne çıkar.

Halil Nuri (ö. 1799);

Bir taşla iki koz urabilseñ bu gidişle
Dil-seng o güzelle yolumuz Begkoz'a düşdi G. 307/15 (Güler, 2009)

beytinde “Begkoz” ve “koz” sözcükleri arasında cinas-ı mükerrer yapar. Şair, taş kalpli güzel ile yolunun Beykoz'da kesiştiğinden, böylece bir taşla iki ceviz vurabileceğinden söz eder.

İhyâ (ö. 1812)'nın;

İşte cānā nuql-i bezm ister mey iç ister boza
Pek katı findıkçısın gitmem seniñle Beykoz'a G. 254/1 (Erzen, 2012)

beytinde yer verdiği “findıkçı” tabiri argoda, cilveli ve hilebaz anlamlarına gelir. Âşık, hileci sevgiliyle Beykoz'a gitmeyeceğini ifade ederken; meclisin mezeleri bağlamında; mey, boza, findık ve koz arasında tenasüp yapar.

Tahir (ö. 1774), “Beykoz”, “Fındıklı”, “piste” ve “badam” sözcükleriyle tenasüp yaptığı;

Nezzâresi Begkoz’da o Fındıklı şûhunuñ
Bu piste-lebiñ dîde-i bādāmına maşşûş G. 90/3 (Büyükkarcı Yılmaz, 2013)

beytinde, Fındıklılı olan şuh güzelin gözünün Beykoz’da olduğunu söyleyerek; onun badem gözlü ve fıstık dudaklı olduğunu dile getirir.

Raif (ö. 1847)’in,

Beykoz’da gezip yâr ile tenhâca yorulmuş
Beyhûde degil dîde-i bādāma urulmuş G. 86/1 (Yıldırım, 2016)

beytinde Beykoz, badem gözlü sevgili ile yapılan gezintilerin mekânıdır.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Şakir Mehmed’in;

Begkoz’da ne koz kırdı ‘aceb ol şeh-i mümtâz
Var ise meger mekr ile ‘âşıkları şatmış G. 115/4 (Yıldız, 2002)

mısralarında, “Beykoz” ve “koz” sözcükleri arasında cinas-ı mükerrer yapılarak ceviz ve semt adı arasında ilgi kurulmuştur. “Koz kırmak” deyimi, gizli iş çevirmek manasında gelir. Sevgili Beykoz’da öyle gizli işler çevirmiştir ki, âşıkları hile ile atlatmıştır.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Raculî,

O çifte kayık Beykoz’a Kâğıdhâne dek tut
Aķındı(y)ı göz kesmez ise ba’z yedek tut G. 41/1 (Karakaş, 2008)

beytinde, Beykoz’dan Kâğıthane’ye giderken, akıntı sebebiyle eğer yolu gözün kesmez; oraya dek gidebileceğine emin olamazsan, yedek kayık tut diye öğüt verir. Şair gazelinin devamında yaz gecesinde mehtap etmekten söz ettiğinden, o dönemde seyir için Beykoz’dan Kâğıthane’ye kayıklarla geçildiği düşünülebilir.

Haşmet (ö. 1768)’in; “‘Âlem-i āba koyulmağa leb-i deryāda/Beykoz’a gitmiş idim bir gözü bādām ile ben” G. 190/2 (Aksoyak & Arslan, 1994) ve Leyla Hanım (ö. 1848)’in; “Dil-dār ile Beykoz’da gezüp hayli yoruldum/Fıstıklı’da bir dîde-i

bādāma uruldum” G. 82/1 (Arslan, 2003), “‘Arz itmege yok tākatim ahvālīmī
Leylā/Dil-dār ile Beykoz’da gezüp hayli yoruldu” G. 82/7 (Arslan, 2003) beyitleri
Beykoz’a yer verilen diğer beyitlerdendir.

Boğaziçi’nde Paşabahçe ile Beykoz arasında yer alan ve padişahların doğal
av, eğlenme ve dinlenme sahası olan Sultaniye Hasbahçesi, Beykoz’da bulunan
bahçelerin en büyüğüdür ve ismini Kanunî Sultan Süleyman’ın Hançerli Sultan adlı
eşinden alır (Yıldız, 2014, s. 551-557).

Sultaniye, 16. yüzyıl şairlerinden Üsküdarlı Aşkî’nin;

Sevdi gönlüm cān ile bir şāhı Sultāniyye’de
Kılmağ ister hātırum vallāhi Sultāniyye’de

Dāğum üzre hançerüñ bir darb uraldan görmedüm
Ol kadar bir sikke-şüret şāhı Sultāniyye’de

Her gice yıldız şayar çeşm-i dūr-efşānum benüm
Seyr idelden bir nazar ol māhı Sultāniyye’de

Eşk-i çeşmüm yollarum bağladı deryālar gibi
Gitmek için bulmadum bir rāhı Sultāniyye’de

‘İşkiyā seyr it Hasen Şāh ile Ahmed Bālî’yi
Gör ne āfetler kopar billāhi Sultāniyye’de G. 431 (Uzun, 2011)

gazelinde ele alınır. Şair, burada bir şāhı sevdiğinden dolayı gönlünün Sultaniye’de
kalmak istediğini, bu ay gibi güzeli Sultaniye’de gördüğünden beri inci gibi
gözyaşları döktüğünü söylerken, onların çokluğunu belirtmek için gözyaşlarının
Sultaniye’nin yollarını denizler gibi bağladığını ve burada gidecek yol bulamadığını
dile getirir. Aşkî, Hasan Şah ve Ahmed Balî gibi isimleri anıp, Sultaniye’de ne
āfetler kopuyor, diyerek gazelinin sonlandırır.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Emin Hilmî Sultaniye’yi güzellik şāhının
geçtiği bir yer olarak ele alır:

O şāh-ı hüsñ kim şāhrā-yı Sultāniyye’den geçmiş
Görünce anı ‘aqlım fark-ı ‘irfāniyyeden geçmiş G. 46/1 (Duman, 2010)

Daha etmez tenezzül Hilmiyā semt-i gedāyāna
O şāh-ı hüsn kim şahrā-yı Sulṭāniyye'den geçmiş G. 49/5 (Duman, 2010)

3.61.7.11 Beyoğlu

Galata ile birlikte “Pera” olarak anılan Beyoğlu, hemen bitişiğinde yer alan Galata’nın yanında, uzun bir zaman, içinde birkaç yapının bulunduğu bağlık bahçelik bir alan olarak kalır (Akın, 1994a, s. 212). 17. yüzyıldan itibaren elçilik görevlileri ile birlikte yabancı uyrukluların ve gayrimüslimlerin oturduğu önemli bir semt hâline gelen Beyoğlu, 19. yüzyılda en görkemli dönemini yaşar (Akın, 1994a, s. 215).

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Hafız Ulvî,

Neler etdi Begoglu'nda h ndekde ol z lim
Bana bi-vef l ğın o dem eyledi izh r G. 84/2 (Canlı, 2009)

Begoğlu hem u etrâfı alır ulmet icinde hep
Olur Eyy b münevver ger gelirse ol meh-i l mi' G. 136/3 (Canlı, 2009)

beyitlerinde Beyoğlu'na yer verir. Ulvî, parıldayan ay gibi olan sevgili Beyoğlu'ndan Eyüp'e geldiği taktirde buranın aydınlanacağını ve Beyoğlu ile etrafının karanlıkta kalacağını söyler. Buna ek olarak beyit, 1856 yılında, tüm İstanbul'da ışıklandırılan ilk caddenin Beyoğlu'nda oluşunu da akıllara getirmektedir. Işıklarlandırılan ilk caddenin bulunduğu semt Beyoğlu bile, sevgilinin Eyüp'e gitmesiyle karanlıklara gömülecek, Eyüp aydınlanacaktır.

3.61.7.12 Beylerbeyi

Boğaziçi'nin Anadolu yakasında, Kuzguncuk ile Çengelköy arasında yer alan Beylerbeyi, Esrar Dede (ö. 1796)'nin;

Ol şehenşâh-ı hüsün başdı qadem şevketle
Hele Beglerbegi'niñ başına devletdir bu G. 207/2 (Horata, 1998)

beytinde anılır. Şair, güzellik padişahının tüm haşmetiyle bu semte ayak basması, burası için talih; mutluluktur, der. 18. yüzyılın ortasından sonra burada Osmanlı hanedanlığının bir sahilsarayı olduğu bilinmektedir. Bu bilgiye dayanarak beyitte konu edilen güzellik ülkesinin haşmetli sultanının Beylerbeyi’ndeki sarayına gelen padişah olduğuna hükmedilebilir.

Evliya Çelebi ve çağdaşları, bugünkü Beylerbeyi’nin bulunduğu bölgeden İstavroz olarak bahsederler. Bu bölgenin, haç yahut haç biçiminde olan manasına gelen İstavroz adıyla anılması, II. Konstantinos’un, kubbesinin üzerinde büyük bir haç olan kiliseyi burada yaptırmasına bağlanır (Batur, 1994, s. 200). Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807);

Gitmek isterken o findıkçıyla bir gün Begkoz’a
İtdi kâfirlik yanaşdı n’eyleyem İstavroz’a G. 466/1 (Bektaş, 2007)

beytinde, bir findıkçıyla Beykoz’a gitmek isterken onun kâfirlik ederek İstavroz’a yanaştığını dile getirir. 18. yüzyıl şairlerinden Beylikçi İzzet Bey’in;

Kâfir-i zülfün gibi ey büt şalın İstavroz’a
Cevz ü müzdan gel geç ey nev-reste bakma Beykoz’a G. 162/1 (Şen, 1995)

Uyma kâfir zülfüne ey büt şalın İstavroz’a
Cevz ü müz aldanıp zinhâr gitme Beykoz’a G. 163/1 (Şen, 1995)

beyitlerinde de İstavroz, “kâfirlik” mefhumuyla birlikte şiirlerde yer almış; beyitlerde “put” gibi güzel olan sevgilinin siyah saçlarına atfen kullanılan “kâfir” sözcüğü üzerinden, sevgilinin Beykoz’a gitmemesi; ona layık olan İstavroz’da salınması istenmektedir. Divan şiirinin hayal dünyasında, put gibi güzel olan siyah saçlı sevgili hâlihazırda âşığa olan kayıtsız davranışları yahut ettiği cefalarla kâfir olarak vasıflandırılırken, tüm bu özelliklere ek olarak onun bulunması, gitmesi gereken yerin de “haç” anlamına gelen İstavroz semti olduğu söylenmektedir.

Esrar Dede (ö. 1796)'nin;

Gel çelîpâ için itme bizi hicrâna dūcār
N'ola İstavroz'a gitme bu gice kâfir-hû G. 207/4 (Horata, 1998)

beytinde de İstavroz semti, haç ve put anlamlarına gelen “çelipa” ve “kâfir” sözcükleriyle birlikte anılır.

3.61.7.13 Boğaziçi

Besim Darkot'un tanımına göre Boğaziçi; Karadeniz ve Marmara Denizi arasında bulunan boğazın Anadolu ve Rumeli kıyılarının aldığı addır (Darkot, 1979a, s. 666). Karadeniz'i Marmara'ya bağlayan Boğaziçi ile Osmanlı Devleti fetihten önce ilgilenmeye başlamış ve Rumeli ile Anadolu Hisar'larını inşa etmiştir (Gökbilgin, 1992). İstanbul'un fethinden sonra Karadeniz'in iç deniz hâline gelmesiyle Boğaziçi askerî yönüyle değil, yapılan çeşitli imar faaliyetleri ile birlikte insanlar için büyük bir eğlence yeri; edipler için ise şiir, musiki ve edebiyat konusu olmuş, Boğaziçi artık doğal güzellikleri, mimarisi ve hayat biçimiyle güzelleşerek ihtişamın ve azametinin temsilcisi hâline gelmiştir (Gökbilgin, 1992).

Boğaziçi ve semtleri, güzellikleriyle birlikte gezinti yerleriyle şiirlere konu olur. Şairler çoğunlukla sevgilinin gerdanı ve Boğaz arasında ilgi kurarak Boğaziçi'ne şiirlerinde yer vermiştir.

Sabit (ö. 1712)'in;

Ṭurrañ Boğaz yakasına düşmiş karasıdır
Sīneñ gümüş didükleri şehrūñ kazāsıdır G. 86/1 (Karacan, 1991)

beytinde; sevgilinin saçının düştüğü yeri “Boğaz” yakası ile ilişkilendirir. Sevgilinin “Boğaz”ı deniz, saçı ise karadır. Onun gümüşe benzetilen sinesi de Boğaz yakasının bir kazasıdır.

Halil Nuri (ö. 1799),

Mevc-i ğam ile boğulsun aġyār
Mehtāb idelim Boğaziçi'nde G. 273/2 (Güler, 2009)

beytinde, Boğaziçi'nde mehtapta yapılan gezintilere atıfta bulunur. Aġyar gam denizinde boğulurken; şair Boğaziçi'nin ay ışığı ile aydınlanmış denizinde dolaşmayı arzular.

Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807);

Eger Bahr-i Sefid'e dinmiş olsaydı ten-i deryā
O şüretde Boğaziçi'ne dirdüm gerdan-i deryā G. 16/1 (Bektaş, 2007)

beytinde, Akdeniz için denizin teni dense idi, Boğaziçi'ne denizin gerdanı derdim, der.

Haşmet (ö. 1768);

Ey dil Boğaziçi'ndedir ol meh yakala var
Çek gerdan-i emānı amānı bilir misin G. 147/4 (Aksoyak & Arslan, 1994)

Boğaziçi'nde zāhirdir şafāsı 'ālem-i ābın
Yanaşdım zevrāk-ı meyle kenār-ı vaşl-ı cānāna G. 207/3 (Aksoyak & Arslan, 1994)

beyitlerinde, Boğaziçi'nin sevgilinin bulunduğu yer ve eğlence mekânı olma yönüne gönderme yapar. Deniz âleminin sefasının Boğaziçi'nde olduğunu söyleyen şair, şarap kayığı (sarhoşluk) aracılığıyla sevgili ile vuslata yaklaştığını dile getirir.

Esrar Dede (ö. 1796);

Boğaziçi'nde bu şeb mey virerek mûğbeçeler
İtdi sāġar gibi lebrîz bizi tā-be-gelū G. 207/3 (Horata, 1998)

beytinde, meyhaneci çırağının Boğaziçi'nde kendilerine şarap vererek, onları aynı şarap kadehi gibi boğazlarına kadar doldurduğunu söyler. Farsça “gelu” sözcüğü “boğaz” anlamına gelmektedir. Muğbeçe, mey ve sagar sözcükleriyle tenasüp yapan Esrar Dede bu mısralarında, Boğaziçi'ndeki içki meclisinde bulunan kişiler öylesine

çok şarap içmişler ki, boğazlarına kadar şarapla dolmuşlardır, demektedir. Bu hâlleriyle tamamen dolu şarap kadehini andırırlar.

Lazıkîzade Feyzullah Nafiz (ö. 1767);

Ben seyr-i gerdeniñde lebiñle ağız birim
Sen de Boğaz zevkine tenhâ gider misin G. 516/2 (Demir, 2017)

beytinde, Boğaz’a seyr yeri olma özelliğiyle yer verilmiş ve sevgilinin gerdanı ile ilişkilendirilmiştir.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Ebubekir Celalî’nin,

Dil gerden-i şâfiñ gibi Boğâzici ister
Sîneñ gibi deryâ-yı mu‘azzam neme lâzım G. 72/5 (Sarıkaya, 2018)

beytinde, sevgilinin sinesi deniz olarak düşünülürken, gerdanı Boğaziçi şeklinde tahayyül edilir. Âşığın gönlü, sevgilinin muazzam bir derya olan sinesini değil; Boğaziçi gibi olan berrak gerdanını istemektedir.

3.61.7.14 Boğazkesen

Nevres-i Kadîm (ö. 1762);

İtmiş gülü-girifte anı sürme-i melâl
Hâlâ o ıztırâb ile Boğazkesen’dedir G. 42/17 (Akkaya, 1996)

beytinde, II. Mehmed’in İstanbul kuşatması hazırlıkları sırasında yaptırdığı ve sonrasında bulunduğu semte adını veren Rumelihisarı’dan diğer ismi Boğazkesen ile söz eder.

3.61.7.15 Bulgurlu

Çamlıca Tepesi’nin de içerisinde bulunduğu, günümüzde Üsküdar’ın en büyük mahallelerinden olan Bulgurlu, 17. yüzyıl şairlerinden Hasim’in;

Bulgurlı nâm mevzi’i kim yâd ider gönül
Dünyâda öyle bir feraḥ-âbâd görmedi G. 146/4 (Ustaömer, 2010)

mısralarında dünyada eşi benzeri olmayacak şekilde huzuru ve mutluluğu arttıran bir yer olarak tasvir edilir.

3.61.7.16 Çamlıca

Evliya Çelebi (2006), Üsküdar'ın güzelliğinden ve her yerinin gezinti yeri olduğundan söz ettiği, Üsküdar'da var olan bağ ve bahçelere ek olarak padişahların kendilerine özel, cennet gibi bahçeler yaptırdığını aktardığı aşağıdaki cümlelerinde, Üsküdar'ın en güzel mesire yerlerinden Küçük ve Büyük Çamlıca'yı zikreder:

Evvelâ her cânibi mesîregâh u teferrücgâhdır. Ammâ cümleden pâdişâhlara mahsûs olan bâğçe-i cennet-âsâlar birer tarîk ile seyr olunsâ her biri birer temâşâgâh-ı nısf-ı cihândır. Andan mesîregâh-ı Büyük Çamlıca, eflâke ser çekmiş bir cebel-i bâlânın tâ zirve-i a'lâsında bir tekye-i bülend idi... Andan aşağı mesîregâh-ı Küçük Çamlıca, çemenzâr u mesîregâh u şikârgâh çınâr-ı müntehâlî bir vâdîdir. (s. 231)

Beylikçi İzzet Bey (ö. 1809);

Bulur âdem şafâ-yı cenneti Çamlıca bağında
Tecellî neş'esi zâhir Kelîm-i 'aşka dağında G. 172/1 (Şen, 1995)

Şafâ var Çamlıca kuhsârının her bâğ u râğında
Bulunmak muhtemeldir neş'e her tākın ocağında G. 172/3 (Şen, 1995)

beyitlerinde, insanların cennet huzurunu Çamlıca'da bulduğunu ve tepesinin bahçesinde, çayırında, çimeninde sefa olduğunu söyler. Aşk sözünü söyleyende tecelli sevincinin ortaya çıkacağını söyleyen şairin Allah'ın Tur Dağı'na tecellisine telmihte bulunduğu söylenebilir. Hz. Musa'nın, vahiy ve tecelliye mazhar olduğu dağ olarak bilinen Tur Dağı'nda Allah ile konuştuğu için kendisine "kelimullah" unvanı verilir. Beyitteki tecelli, Kelim ve dağ sözcükleri arasında tenasüp vardır.

Kanî (ö. 1791), 'nin; "Sen dahî Çamlıca seyrinde şanursun kendin/Üsküdar serviligi fikrini der-kâr iderek" G.109/2 (Yazar, 2010) ve Şeref Hanım (ö. 1861)'in; "İştîyâkıyla baña 'âlemi zindân itdi/Aña kıl Çamlıca'yı cāy-ı meserret yâ Rab" G. 19/3 (Arslan, 2002) beyitleri Çamlıca'nın anıldığı diğer beyitlerdendir.

3.61.7.17 Çatladıkapı

Günümüzde Fatih ilçesinin semtlerinden biri olan, Kumkapı ile komşu Çatladıkapı semti, Sabit (ö. 1712)'in;

Setr itme gönül sîne-i çākuñdan açıkdur
Çatladı Kapu semti imiş kūyı nigāruñ G. 214/3 (Karacan, 1991)

beytinde sevgilinin mahallesi olarak yer alır.

3.61.7.18 Çekmece - Haramidere

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Adem Çelebi,

Beñzer ebrūlaruña Çekmeceler koñtarası
Gūşe-i gāmze-i hūn-rīzi Hārāmī Deresi G. 189/1 (Karakas, 2010)

beytinde, sevgilinin kaşlarını Çekmece semtinde bulunan kemerli köprüye benzetirken; kan dökücü yan bakışını Haramidere'ye benzetir. Haramidere, günümüzde İstanbul'un Büyükçekmece ilçesi sınırlarında bulunmaktadır. Şairin bahsettiği Çekmece köprüsü ise, 1567 yılında Büyükçekmece Gölü'nün Marmara Denizi ile birleştiği noktada, Mimar Sinan tarafından yapılmıştır (Eyice, 1992b). Günümüzde Büyükçekmece Köprüsü yahut Kanunî Sultan Süleyman Köprüsü olarak anılır.

3.61.7.19 Çengelköy

Beylerbeyi ile Vanıköy arasındaki koyun çevresinde bulunan Çengelköy, Sabit (ö. 1712)'in;

Eyledim yār ile tenhāca temāşā-yı Hışār
Bahtıma Kārye-i Çengel'de ağyār (Pala, 1996)

beytinde, Hisar ile birlikte anılır. Âşık, sevgili ile yalnız olarak Hisar'ı gezdiğinden söz ederken şansına rakiplerin Çengel karyesinde olduğunu dile getirir.

Fennî (ö. 1745), ay yüzlü sevgilisine rakibi çengele salmasını söylediği;

Rakîbi Çengel'e şal dil senüñle maḥfice
Şafâlar eyleye Beglerbegi'de ey meh-rû G. 260/6 (Demirkazık, 2009)

beytinde, birlikte Beylerbeyi'nde gizlice sefa eylemek istediğini dile getirir.

Her iki beyitte de yer alan rakibi “Çengel”de tutmak deyişi, eskiden suçluların çengele takılarak idam edilmesini hatırlattığından bu sözcüğün tevriyeli kullanıldığı söylenebilir.

Antepli Aynî (ö. 1837);

Ḳarye-i Çengel'de yandı âh kim meyḥâneler
Na'ra atsun kendin ol şûda olan mestâneler G. 63/1 (Arslan, 2004)

beytinde Çengel mevkinde meydana gelen, meyhanelerin yandığı bir yangından söz eder.

3.61.7.20 Çubuklu

İstanbul'un Anadolu yakasında, Paşabahçe ile Kanlıca arasında bulunan Çubuklu, padişah bahçesi olarak adlandırılmış (Kömürciyan, 1988, s. 46), Osmanlı hükümdarları tarafından av amacıyla kullanılmış ve 18. yüzyıldan sonra halkın yerleştiği ve mesire alanı olarak da kullandığı bir semt hâlini almıştır (Yücel, 1994, s. 534).

Kamî (ö. 1724);

Seyr eyle ehl-i keyfi ki çüb-ı duḥân ile
Döndi Çubuklı bağçesine ḳahve-ḥâneler G. 65/4 (Yazıcı, 2017)

beytinde ve 18. yüzyıl şairlerinden Hâtem;

Nihâl-i düz-ı kilik-i vâdî-i güftârımız Hâtem
Sıtanbul'un Çubuklu bağçesi gibi temâşâdır (Çelebi, 2015)

beytinde Çubuklu'ya bahçesiyle yer verirler.

3.61.7.21 Divanyolu

Eski İstanbul'un en meşhur yolu olarak adlandırılan, Ayasofya'dan Beyazıt Meydanı'na kadar uzanan, adını, II. Mehmed devrinden itibaren gerçekleştirilen Divan-ı Humayun toplantısı ardından sadrazamın ve diğer divan erkanının bu caddeden tantanalı bir alay ile geçerek saray ve konaklarına dağılmalarından alan (Koçu, 1968, s. 4624) Divanyolu, Keçecizade İzzet Molla (ö. 1829)'nın bir beytinde kendisine yer bulur:

Şıkılmış zāde-i t̄āb'ım biraz mecmū'adan 'İzzet
O maḥdūma ḳalem Dīvānyolı'nda bir mekān tutmuş G. 232/6 (Ceylan & Yılmaz, 2005)

3.61.7.22 Eminönü

Eminönü, Bizans döneminde Neorion adıyla anılan, İstanbul'un önemli limanlarından biridir ve kentin ilk kurulduğu dönemden bu yana var olduğu bilinen bu limanın bugünkü adının, Osmanlı döneminde deniz gümrüğü ve Gümrük Eminliği'nin burada bulunmasından kaynaklandığı söylenir. (Kuban, 1994a, s. 158)

Ferhat Paşa (ö. 1798)'nın aşağıdaki beytinde Eminönü, liman olması dolayısıyla malların denize döküldüğü bir yer olarak anılır:

Olsa emanet-şiār daḥi şaḳın aldanma
Eminöñü'nden atar deryāya cümle maluñ G. 56/1 (Yıldız, 2006)

3.61.7.23 Eyüp

Eyüp Sultan Külliyesi çevresinde zaman içerisinde oluşan, İstanbul'un fethi ile birlikte kurulan ilk Osmanlı Türk sur dışı yerleşmesi olan Eyüp semti ismini, tam ismi Halid bin Zeyd Ebu Eyyub el-Ensarî olan sahabeden alır (Kara, 1994a, s. 245). Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretinde O'nu evinde ağırlayan Halid bin Zeyd, Emevîler'in İstanbul kuşatması sırasında ölmüş, İstanbul Osmanlılar

tarafından fethedildikten sonra kabri keşfedilerek türbesi yaptırılmıştır (Tanman, 1994a, s. 237). Osmanlı sultanlarının özel bir önem verdikleri semt, padişahların cülusundan sonra kılıç kuşandıkları yerdir ve burada saray halkının yanı sıra İstanbul halkının da gezintiye çıktığı birçok mesire yer alır. Evliya Çelebi (2006); Küplüce Ayazma, Ağa sekisi, Ceres Meydanı, Kalamış, Deniz Hamamı, Can Kuyusu, İdris Köşkü, Kırkserviler, Ağa Karlığı ve Bülbülderesi'ni Eyüp'ün mesire yerleri arasında sayar (s. 193).

On altıncı yüzyıl şairlerinden Sebzî'nin,

Hemân o yâra iderdüm bu cānumı kurbân
İdeydi gitmege kulumı seyr-i Eyüb'a G. 713/3 (Yekbaş, 2016)

beytinde Eyüp bir seyir mekânı olarak ele alırken, Neylî (ö. 1748); huriye benzeyen güzellerin gelmesiyle Eyüp'ün cennete döndüğünden söz eder:

Eyleyüp feyz-i hayât-ı ebedî her maḥbûb
Ḥür-veşlerle bu gün cennete dönmüş Eyyüb G. 9/1 (Erdem, 2005)

3.61.7.24 Fener

Günümüzde Fatih ilçesi sınırları içinde yer alan, Balat'a komşu tarihî semt Fener, Sünbülzade Vehbî (ö.1809)'nin;

Görüp ol mâhı fetîl aldı Fener'de Vehbî
Mûm olan yanmağa şem'-i dil-süzânımdır G. 91/7 (Yenikale, 2011)

Dil fetîl aldı Fener'de o meh-i Rûm'u görüp
Yanmağa şahın-ı kilîsâda daḥî mûm oldum G. 182/4 (Yenikale, 2011)

beyitlerinde karşımıza çıkar. Âşğın gönlü yüzü ay gibi olan sevgiliyi görüp fitil alır/yanar. Fener, mum ve fitil kelimeleri arasında tenasüp yapan şair, Fener kelimesini ihamlı kullanarak hem semti hem içerisinde fitil yahut mum bulunan aydınlatma aracını kasteder.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Hafız Ulvî'nin;

O gün va'd etdi ol dil-ber o yerde
Dedi zevk eyleriz birgün Fener'de G. 211/1 (Canlı, 2009)

beytinde Fener, güzellerle zevk u sefa edilen bir yer olarak ele alınır.

3.61.7.25 Fenerbahçe

İstanbul'un Anadolu yakasında bulunan, Kadıköy ve Moda'nın güneyinde yer alan

Fenerbahçe semtine 19. yüzyıl şairlerinden Sermed'in;

Gitmelidir bile bu gice Fenerbağçesi'ne
Bir maḥal bulmalı eğlenmege dil-dāra şabāḥ G. 9/3 (Yıldız, 2002)

beytinde sabah sevgilinin eğleneceği bir mahal olarak yer verilir.

3.61.7.26 Galata/Pera⁶⁶- İstanbul'un karşısı

İsminin, “süt” anlamına gelen “galaktus” veya İtalyanca “merdivenli yol” demek olan “calata”dan geldiği ileri sürülen “Galata” semti, “karşı” manasına gelen “Pera” adı ile de anılır (Ortaylı, 1996). Evliya Çelebi (2006) bu bölgenin kralın süthanesi olduğunu ve sağmal hayvanların burada tutulmasından dolayı semte Galata dendiğini bildirir:

Galata zemîni bir çemenzâr-ı hoş-hevâ ve mahsûldâr fezâ olmağile cemî'i sağmal koyunlarını ve sığırlarını bu Galata zemîninde koyup südlerin dâ'imâ sağup kırala getirirler idi. Bu câ-yı mahsûldârda lezîz süd hâsıl olmağile ismine Galata dediler. Zîrâ lisân-ı Yûnân'da süde 'galata' derler. (s. 206)

Ulaştığı en geniş sınırlar batıda bugünkü Azapkapı, kuzeyde Galata Kulesi ve kuzeydoğuda bugünkü Tophane olan Galata, 13. yüzyıldan itibaren önem kazanmış, buraya 1204 yılından itibaren Cenevizliler, 1303 yılında Venedikliler yerleşmiştir

⁶⁶ Galata ve edebiyatımızdaki yeri hakkında yapılmış çalışmalara örnek olarak bkz. Tanrıbuyurdu, G. (2017). Klâsik Türk edebiyatına yansıyan yönleriyle “Galata”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1, 21-42; Karavelioğlu, M. A. (2014). Şuara tezkirelerinde Galata tasvirleri. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 50, 65-95; Çavuşoğlu, M. (1981). *Divanlar arasında*. Ankara: Umman.

(Kuban, 2000, s. 173). Âdeta Cenevizlilerin iskelesi hâlindeki (Eyice, 1992c, s.

1214/146), çok önemli bir ticaret merkezi olan Galata'nın ticari hacmi

Konstantinopolis limanlarının toplam hacminin üç katıdır (Kuban, 2000, 174). 1332

yılında İstanbul'a gelen İbn Battuta (2004), o zamanki Galata'yı ve ticari konumunu

şöyle anlatır:

Şehrin öteki kısmı Galata adını taşıyor. Demin bahsettiğim suyun batı yakasıdır burası. Nehre açılan kapılarıyla burası, bizim Ribatu'l-Feth'i andırıyor. Bu yakaya, hepsi de tüccar olan Frenk (Avrupalı) taifesi yerleşmiştir. Galata'da nüfus Cenova, Venedik, Roma ve Fransız gavurundan oluşuyor. Onlar da Kustantiniye hükümdarının hâkimiyeti altında yaşıyorlar. Hükümdar onların başına kendilerinin razı olduğu birini atamaktadır; o adama Kums (Konsolos) derler. Onların her yıl hükümdara vergi ödemeleri gerekliyse de bazen başkaldırırlar ve iki taraf savaşa tutuşur. Aralarını ancak Papa bulur! Bu taife tümüyle ticarete gömülmüştür; sahip oldukları liman, dünyanın en işlek limanlarından. Bu limanda yüz kadar kurkura (çektiri denilen büyük tekne) gördüm. Ufak tekneler ise sayılmayacak denli çok! Bu tarafta çarşılar gayet renkli ve zengin olmasına rağmen çok pis! Çarşıları birbirinden ayıran küçük dere sade lığım akıtıyor desem yeridir! Galatalıların kiliselerinde de hayır yok; revnaksız ve sessiz. (s. 505)

İstanbul'un fethi sonrasında II. Mehmed, Galata'ya bir subaşı ve kadı

atayarak semti doğrudan Osmanlı idaresi altına alır (Çöl, 2009, s. 685). Osmanlı

hâkimiyeti sonrasında, Müslüman nüfusun yerleşmeye ve zaman içerisinde artmaya

başladığı Galata'nın sakinlerinin çoğunluğunun Rum olduğu kaydedilir (Ortaylı,

1996). Evliya Çelebi (2006), “Murâd Hân tahrîri üzre iki kerre yüz bin kâfir ve

altmış dörd bin müslim vardır.” (s. 208) cümlesiyle Galata'nın nüfusu hakkında bilgi

verir.

Eldem (2012), Evliya Çelebi'nin verdiği 264 binlik nüfus bilgisinin gerçeği

yansıtmadığını ifade etmekle birlikte, oran olarak bakıldığında Müslüman halkın

toplam nüfusun dörtte birini oluşturmaya dikkat çekerek Galata'nın Müslüman

azınlıklı bir Hristiyan şehri görünümünde olduğunu söyler (s. 59). Eldem (2012),

yabancı ve gayrimüslim özellikleri sebebiyle 17. ve 18. yüzyıl seyyahlarının Osmanlı

başkentinden ayrı bir yapıya sahip olan Galata’da bir “Frenk havası”nın varlığından söz ettiklerini aktarır (s. 179).

Eyice (1992)’nin semtin nüfus durumunu gösteren bir vesikadan aktardığına göre 1476 yılında Galata’da, 535 Müslüman, 592 Rum, 62 Ermeni ve 332 Frenk evi bulunmaktadır (s. 1214/147). Latifî (1977) de, Galata’nın her köşesinin Frenk güzelleriyle dolu olduğunu ve buranın bin Frengistan’dan daha iyi olduğunu söylemektedir:

Ve bu şehr-i â‘lâ vü vālāya muḳābil bir şehr-i pūr-timsāl ve temāsīl ki ‘işrethāne-i dünyā ve ismi elsīne-i enāsda Ḳalāṭa’dır. Mey ü maḥbūbda bī-bedel ve maḥall-i ‘ayş ü ‘işretde ḍarb-ı meseldir. Her kūşesi Freng’in büt-i meh-rūlarıyla maṭlā‘-ı mihr gibi rūşen ve vāzin ve her kūşesi bin mülk-i Frengistan’dan bihter ü rāciḥdir. (s. 57)

Şiirlerde Galata’ya yapılan atıfların büyük kısmını, semtin gayrimüslim yönü, güzelleri, günahkârlık olgusu ve şarap meclisleri oluşturur.

Galata’nın en meşhur unsurlarından biri meyhaneleridir. Semtin bu yönünü Evliya Çelebi (2006); “Galata demek meyhâne demektir kim Allāhümme âfinâ⁶⁷ gûyâ Malta ve Alakorna kâfiristânıdır” (s. 349) sözleriyle anlatır. Evliya (2006) ayrıca, Ve Rûm tâ’ifesi meyhâneciyândır. Ermenîleri pasdırmacı ve hâcegândır. Yahûdîleri bâzâr-ı mahabbetde miyânciyândır. Yahûdî bîçeleri ulefeciyândır. Bunlardan mezmûm hîzân olmazdır.” (s. 210) cümleleriyle semtin meyhanecilerinin Rum olduğunu bildirir.

Evliya (2006), İstanbul’un meyhanelerinden bahsederken Galata meyhanelerini biraz daha ayrıntılı ele alır. İstanbul’da Galata’dan başlayıp Karadeniz boğazına kadar birçok meyhane bulunduğunu söyleyen Evliya Çelebi, bunların arasında Galata meyhanelerinin “yolunu şaşırmış” olduğunu ve “gümrah” lafzının onlar hakkında söylendiğini ifade eder. Meyhanecileri, tüm cihan halkının yerdği

⁶⁷ “Allah korusun” anlamında bir dua.

melun kimseler şeklinde nitelerken; birçok çalgıcı, şarkıcı, dansçı ve soytarının

Galata meyhanelerinde toplanıp gece gündüz zevk ü sefa ettikleri anlatır:

Ammâ Galata meykedeleri gümrâhdır kim lafz-ı gümrâh bunların hakkındadır. Zîrâ şeytân aleyhi'lla'nenin⁶⁸ ta'lîmiyle ibtidâ hamrî Cemşîd peydâ etdi, ba'dehu hukemâlar bu asl şarâba ba'zı edviyeler zam eyleyüp gûnâ-gûn mükeyyifâtlar peydâ etdiler. Ammâ bu meyhâneciyân mezmûm-ı halk-ı cihân bir alay mel'ûnlardır kim Galata meyhâneleri içre bu kadar hânende ve sâzende ve mutribân ve kaşmerân meyhânelerine cem' olup şeb [u] rûz zevk [u] safâ ile sürûr ederler. Ammâ bu ordu alayında hamr metâ'ların meydâna çıkaramayup ancak cümlesi tebdîl-i câme pür-silâh ubûr ederler. (s. 349)

Latîfî (1977)'nin *Evsâf-ı İstanbul*'da kaleme aldığı;

Şanemlerle içi pür şûret olmuş
Frengin bütleriyle ziynet olmuş (s. 58)

Koma meylin rind iseñ cām-ı muşaffâdan yaña
'Ârif isen götür ayağı Kalağa'dan yaña (s. 59)

mısralarında Galata, Frenk güzelleriyle dolu ve onlarla süslenmiş, saf şarap içen

rindlerin mekânı olarak ele alınır.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Kâşîf, İstanbul'da içki içmeye tövbe edenlere itimat edilmemesi gerektiğini söylerken, bunun sebebi olarak, şehrin meyhaneleriyle ünlü semti Galata'nın varlığını gösterir:

Kim ki İstanbul içre tevbe edip
Derse bir daği içmezem şahbâ
İ'timâd eylemen sözüne anî
Galağa ihtimâli var zîrâ (Pala, 2001)

Safâyî'nin tezkiresinde yer verdiği şairlerden Gafûrî (ö. 1667)'nin aşağıdaki gazelinde Galata, meyhane ve şarap ile ilgili unsurlarla ele alınır. Burası, şarap içen rindlere can veren, eski şarap gibi insanın aklını alan meyhane çıraklarının bulunduğu, aynı zamanda fitne yuvası olan bir yerdir. Bu meyhaneler üzümün kızının (şarap) gelin odası, içki içenlerin tekkesidir:

⁶⁸ "Lanetli" anlamında Arapça ifade.

Mey ü maḥbûb ile ‘ayşın ḵoma elden Ḳalaṭa’nun
Helākī bâde iç ‘ömr-i ‘azîzi virmedin bâda G. 126/5 (Çavuşoğlu, 1982)

beyitlerinde Galata, şarap içilen ve sarhoş olup kalınan bir mekân olarak kendine yer bulur. İlk beyitte şair Galata’da mest olup kalmanın kendisine nasip olmasını dilerken, ikinci beyitte kendisine cihanın şahı olmaktan, Galata’da cûra içen yoksul olmanın yeğ geldiğini söyler. “Cûra”, içki kabının dibinde kalan son yudum anlamına gelmektedir. Tortu şeklinde olan bu kısım kimi zaman şarabın mucidi Cem’in ruhu için toprağa serpilir. Şair, Galata’da bu tortuyu içen fakir olmayı, padişah olmaya tercih eder.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Sebzî’ye göre, Galata’daki saf şarap öylesine güzeldir ki onu tadanlar yüce cenneti ve kevser şarabını yererler:

Şarāb-ı kevşere firdevs-i a‘lāya ider ta‘nı
Geçüp nûş eyleyen cām-ı muşaffāyı Ḳalaṭa’da G. 696/5 (Yekbaş, 2016)

Taşlıcalı Yahya (ö. 1582);

Şarābı terk idüp şōfî başuñı virme gavgāya
Güzellerle ayak seyrānın eyle gel Ḳalaṭa’ya G. 421/1 (Çavuşoğlu, 1977)

beytinde, Galata’da “ayak seyranı”⁶⁹ etmekten söz eder. “Ayak”, bilinen anlamı dışında “kadeh” anlamına da gelir. Şair bu kelimeyi tevriyeli kullanarak, hem “Galata’da gezip dolaşma”; hem güzellerle şarap içme, iştret etmeyi kasteder.

Ümidî Ahmed (ö. 1571),

Ḥaber alınmadı çok şordılar cām-ı muşaffādan
Gelüp erbāb-ı ‘iştret cümlesi geçdi Ḡalaṭa’dan G. 179/1 (Buyruk, 2009)

Yasağ olalı sākī bâde-i cām-ı muşaffāya
Muḥaşşal varacağum gelmez oldu hîç Ḡalaṭa’ya G. 231/1 (Buyruk, 2009)

beyitlerinde, şarap yasağına atıf yapar. Gazellerinde şarabın yasaklanarak şarap taşıyan gemilerin denizde yakılıp batırılmasına değinen şair, örnek olarak alınan

⁶⁹ “Ayak seyrı” ile ilgili bkz. Çavuşoğlu, M. (1981). *Divanlar arasında*. Ankara: Umman.

yukarıdaki mısralarında, işret erbabının Galata’dan geçtiklerini ve çok sormalarına rağmen şaraptan haber alamadıklarını söyler. şairin, şarabın yasaklanmasından önce Galata’ya hiç gidesi olmamasına rağmen yasağın gelmesiyle birlikte Galata’ya gitme isteği duyduğu anlaşılmaktadır.

Zatî (. 1547), bir kadehin bin erbainin sonunda ulaşılan keyfiyeti verdiğini iddia ettiği;

Bir ayak biñ erba‘inüñ hāletin virmez mi gör
Geç ayak seyrine ey řfi alata’dan yaña G. 45/4 (Tarlan, 1967)

beytinde, sofuya Galata’dan yana ayak seyrine gitmesini salık verir. “Sofi”, derviş yahut rint olarak düşünüldüğünde; “erbain”in anlamı, sözlüklerde ifade edildiği şekliyle, dervişlerin nefislerini terbiye etmek için bir yere kapanarak dış dünya ile ilişkilerini kestikleri, çok az yiyeceklerle yetinip kendilerini ibadete verdikleri 40 günlük bir dönem yahut ile, olarak kabul edilebilir. şu hāde şairin zahide, Galata’da işret etmeyi öğütlediği söylenebilir.

Keçecizade İzzet Molla (. 1829), Galata sokaklarından biri olan Gmşhalkalı’dan işret mahalli olarak bahseder. Gümüş tenli sevgili orada işret sefası süreli, Gmşhalkalı rindlerin meyhanesi olmuştur:

Süreli sīm-tenān anda řafā-yı ‘işret
Oldu rindāna Gmşhalkalı cāy-ı ‘işret G. 43/1 (Ceylan & Yılmaz, 2005)

Kumkapı meyhaneleri ile Galata’yı karşılaştırdığı aşağıdaki beytinde Sünbülzade Vehbî (. 1809), Kumkapı meyhanelerinin “amur” olduğunu söyleyerek, Galata’ya gitmeyi ğtler:

Pek çamurdur bilirim umkapı meyhāneleri
Vehbiyā gel alata semtine git etme alať G. 134/5 (Yenikale, 2011)

Vehbî, “yanlış, hata” anlamına gelen “galat” sözcüğü ile “Galata” arasında cinas-ı müzeyyel yapar.

Esrar Dede (ö. 1796);

Esrār olup mücāvır-i mey-hāne-i fenā
Şimdi Ğalaṭa’dır bizim el-ḥaḫ medīne’miz G. 110/5 (Horata, 1998)

beytinde Galata’yı mesken tuttuğunu söyleyerek kendisinin “fena”⁷⁰

“meyhane”sinin⁷¹ “mücavir”i⁷² olduğundan söz eder. Şair, Galata Mevlevihanesi şeyhidir ve mısralarında yer verdiği meyhane ve Galata ilişkisi alışılmış manasının dışında tasavvufi olarak yorumlanmalıdır.

Ayrıca, Şemsi Paşa (ö. 1580)’nın; “Vaḫtidür şimdi Ğalaṭa’yı ṭavāf eyleyelüm/Cām-ı gül-gün içelüm lāf u güzāf eyleyelüm” G. 239/1 (Akkaya, 1992), Keçecizade İzzet Molla (ö. 1829)’nın; “Meyde varken bu ḡalā olsa da diğēr Ğalaṭa/Yine yetmez şanırim ikisi bir mollāya” G. 469/10 (Ceylan & Yılmaz, 2005) beyitlerine burada yer verilebilir.

Evliya Çelebi (2006)’nin; “Âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbeleri meşhûrdur.” (s. 210) cümlesiyle de dile getirdiği gibi Galata’nın meşhurlarından bir diğeri güzelleridir. İstanbul fatihi II. Mehmed (ö. 1481);

Bağlamaz firdevse göñlini Kalaṭa’yı gören
Servi añmaz anda ol serv-i dil-ārāyı gören G. 60/1 (Doğan, 2015)

beytinde, gönlü süsleyen selvi boylu Galata güzelini görenin selviyi anmayacağı gibi; Galata’yı görenin de cennete gönlünü bağlamayacağını dile getirir. Galata hem güzelliğiyle hem de selvi boylu güzelleriyle cennetten ve hurilerden üstün tutulur.

Avnî;

‘Avnīyā kılma gümān kim saña rām ola nigār
Señ Sitanbul şāhısuñ ol [da] Kalaṭa şāhıdur G. 14/5 (Doğan, 2015)

⁷⁰ Fena, tasavvufi manada, kulun benliğinin Allah’ın varlığında yok olması, eşyanın nazarından silinmesi, kendi fiilini göremez olması, kesret âleminin kayıtlarından sıyrılıp Hakk’ın tasarrufu altına girmesi hâli, fenafillah anlamına gelmektedir.

⁷¹ Meyhane, tasavvufi manada, tekke veya dergâh anlamına gelmektedir.

⁷² Mücavir, tasavvufi manada, bir tekke, türbe veya mabet yakınındaki bir yerde kendini ibadete vererek dünyadan el etek çeken, uzlete çekilen, itikâfa giren kimse anlamına gelmektedir.

mısralarında, sevgilinin sana ram olacağını; boyun eğeceğini zannetme, çünkü sen İstanbul'un şahı isen o da Galata'nın; güzellik şehrinin şahıdır, der.

Hayalî (ö. 1557); bir dervişe seslendiği;

Adın aınmaz idüñ şöfî dañi firdevs-i a'lānuñ
Eger ra'naların görseñ Sitanbul u Ğalaṭa'nuñ G. 22/1 (Tarlan, 1945)

beytinde, İstanbul ve Galata'nın güzellerini görse idin yüce cennetin adını anmazdın, der.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Helakî, gönlü kayığa benzettiği;

Hā çeker dil zevrağın yaşum bu deryādan yaña
Bir Fireng oğlın sever gibi Ğalaṭa'dan yaña G. 4/1 (Çavuşoğlu, 1982)

beytinde, gönlünün Galatalı bir Frenk güzelini sevdiğini dile getirir.

Ferruhî-i Akhisarî (ö. 1537);

Sākiyā kaçduk Sitanbul'uñ şafāsından bugün
Kim güzellerle içelüm gelsün Ğalaṭa'dan yaña N. 529/2 (Gıynaş, 2017)

beytinde, İstanbul'un sefasından Galata güzelleriyle içmek için kaçtıklarını söyler.

Muhibbî (ö. 1566); İran güzelleriyle İstanbul ve Galata güzellerini

karşılaştırdığı;

Getürmez idi Pürs ehli dile Ğum ile Ğāşān'uñ
Varup mehrûların görse Sitanbul u Ğalaṭa'nuñ G. 1629/1 (Ak, 1987)

beytinde, Pers ehli, İstanbul ve Galata'nın ay yüzlü güzellerini görse, Kum ile Kaşan şehrini gönüllerinden geçirmezdi, der.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Âhî'nin;

Hā çeker yaşum beni durmaz bu deryādan yaña
Seyre çıkmışdur meger dil-ber Ğalaṭa'dan yaña G. 7/1 (Sungur, 1994)

beytinde Galata, güzelleri ile şiire konu olur.

Nihanî (ö. 1564)'nin;

Ey Nihānî görmek istersen güzeller kânını
Ğāh İstanbul'a gel git geh Ğalaṭa'dan yaña (Çelebi, 2015)

beytinde İstanbul ve Galata güzellerin menbaı olarak vasıflandırılır.

Mumcuzade Balî Çelebi (ö. 1574);

Dolu sîmîn-bedenlerle içi şehr-i Kalaṭa'nın
Şanasın gülşen-i bâğ-ı riyaż-ı deyr-i 'İsâ'dur (Çelebi, 2015)

beytinde, Galata'nın, beyaz tenli güzellerle dolu, âdeta Hristiyan meyhanesinin gül bahçesi gibi olduğunu dile getirir.

Galata kimi zaman cennete benzetilirken, kimi zaman da sevgilinin mahallesi karşısında değersiz bir yer hâlini alır. Hasan Ziyaî (ö. 1584), dünyada, cennet hurisi gibi olan sevgilisinin mahallesi varken; gönlünün Galata'yı dilemeyeceğini söyleyerek sevgilinin bulunduğu yeri Galata'dan üstün tutar:

Küyuñ var iken dünyede ey hūr-ı cinānum
Göñlüm dilemez şehr-i Sitanbul'da Kalaṭa G. 8/3 (Gürgendereli, 2002)

Avnî'nin aşağıdaki Farsça müfredinin de burada anılması yerinde olacaktır.

Hafız-ı Şirazî'nin ünlü, “Eger ān Türk-i Şirāzī be-dest āred dil-i mā-rā/Be hāl-i Hindūyeş baḥşem Semerḳand u Buḥārā-rā G. 3/1”⁷³ (Kanar, 2011, s. 46) beytine nazire olan;

Eger ān gebr-i efrencī be-dest āred dil-i mā-rā
Be-hāl-i Hindūyeş baḥşem Sitanbul u Kalaṭa-rā Mf. 78 (Doğan, 2015)

mısralarında şair, o kâfir firenk güzeli gönlünü ederse, onun Hint benine İstanbul ve Galata'yı bağışlayacağını söyler.

Yetîm (ö. 1553), İstanbul ile Galata'yı anlattığı;

İki şehr-i mu'azzamdur Kalaṭa'yile İstanbul
Ḥaḳīkatde dü-‘ālemdür Kalaṭa'yile İstanbul

Şafā vü Merve ḥaḳkıyçün her iḳlīmüñ tavāfında
Niyāz itdükçe kıblemdür Kalaṭa'yile İstanbul

Yire el arḳasın koyup cihān-dīde olanlar dir
Gök altında müsellemdür Kalaṭa'yile İstanbul

⁷³ “O Şirazlı dilber gönlümüzün muradını verse, yanağındaki Hint benine Semerkant ve Buhara'yı bağışlarım.”

Esās-ı ‘āleme gelse tezelzül ğam yimez gönüm
Bilür anı ki muhkemdür Kālaṭa’yile İstanbul

Hevā-yı Belḥ idüp mürşid dilerseñ ey Yetīm el-ḥaḳ
Per-i İbrāhīm Edhem’dür Kālaṭa’yile İstanbul G. 115 (Aktaş, 1996)

gazelinde, her iki şehrin de muazzam olduğunu söyleyerek her birinin ayrı bir âlem olduğunu dile getirir. Galata ile İstanbul şairin her gittiği memlekette onun Kâbe’si gibidir; âlemde bir “sarsıntı” meydana gelse endişe edilmez, çünkü Galata ve İstanbul sağlamdır, onlara bir şey olmaz. Şair şiirini, mürşit bulmak istersen Galata ve İstanbul, en önemli mürşitlerden İbrahim b. Edhem’in kanatlarıdır, O’nun kanatları altındadır, başka bir yere gitmeye gerek yok, diyerek sonlandırır.

Manastırlı Celal (ö. 1574?);

Celālī n’ola tercīḥ eylese kūyuñ Sitanbul’dan
Mezākı olana anuñ Kālaṭa’sı Sitanbul’dur G. 122/5 (Güneş, 2013)

Cihān mülkinde cennet var ise şehir-i Sitanbul’dur
Cihāna daḥı virmez rind olanlar Kālaṭa semtin G. 485/6 (Güneş, 2013)

beyitlerinde, sevgilinin mahallesini İstanbul’a tercih etmekle birlikte; cihanda cennet varsa oranın İstanbul şehri olduğunu ve rintlerin, İstanbul’un Galata semtini cihana dahi vermeyeceğini dile getirir.

Nevî (ö. 1599), şarap yasağına gönderme yaptığı;

Geçürmezler boğazdan kaṭraca āb-ı Mesihā’yı
Yasağı ādem öldürmez mi hey şūfī Kālaṭa’nuñ G. 257/2 (Tulum & Tanyeri, 1977)

beytinde, Galata’nın yasaklanmasının insanı öldürebileceğini dile getirir. Bir damla şarabın bile boğazdan geçmesine izin verilmediğini söyleyen şair, tevriyeli olarak şiirinde yer verdiği “boğaz” kelimesiyle hem insan boğazını hem de şarapların gemilerle taşındığı Galata boğazını, yani Haliç’i kasteder.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Sebzî;

‘Aynuma gelmez ise n’ola Sitanbul zevki
Sebzīyā dilber ile şimdi Kālaṭa’da yine G. 739/5 (Yekbaş, 2016)

mısrarlarında, sevgili ile Galata'da iken İstanbul zevkinin gözüne gelmemesine şaşılması gerektiğini dile getirir. Bu beyitte Galata âlemleri İstanbul sefasından evla görülmektedir.

Şem'î (ö. 1529);

‘Acāyib hāleti vardur gelen gitmez Sitanbul’dan
Şanasın bāğ-ı cennetdür giren çıkmaz Kalaṭa’dan G. 123/7 (Karavelioğlu, 2014a)

beytinde, İstanbul’a gelenin gitmediğini; sanki cennet bahçesiymiş gibi Galata’ya girenin de buradan çıkmadığını söyler.

Taşlıcalı Yahya (ö. 1582);

‘Azm-i deryā eyleyüp gitseñ Ğalaṭa’dan yaña
Gösterür Ka‘be-i kūyuñ tarafın müjgānum G. 18/3 (Çavuşoğlu, 1977)

beytinde, Galata’dan yana azm-i derya etmekten bahseder. Evliya Çelebi (2006), eskiden burada bir köprü olduğundan fakat hâlihazırda insanların İstanbul’dan Galata’ya geçişlerinin çeşitli kayıklarla yapıldığını “İslâmbol’dan Galata’ya kayık ve pereme ve mavunalar ile ubûr olunur. Kefere asrında zencîr üzre cîsr var imiş.” (s. 206) cümleleriyle anlatır. Sevgili denizi geçip Galata tarafına dahi gitse âşığın kirpikleri sevgilinin bulunduğu yeri Kâbe addederek o tarafa yönelmektedir.

Peşteli Hisalî (ö. 1651), denizi geçip Galata’ya gitmek yerine “semt-i kara”yı tercih eder. “Semt-i kara” ile Karaköy kastedilmiş olabilir:

Deryâyı geçüp varmadan ise Ğalaṭa’ya
‘Iyş ise ğaraṣ ‘azm idelüm semt-i qaraya G. 383/1 (Ercan, 2008)

Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807);

Mesîre yerleri çok şaydgāhdur Ğalaṭa
Tutulmaz āh ki tavşan-şıkārı pek çokdur G. 97/2 (Bektaş, 2007)

beytinde, Galata’nın mesire yerlerinin iyi bir av yeri olduğundan söz eder. Buna karşın Galata’da avlanmak zordur çünkü burada “tavşan” avlayan da çoktur.

“Tavşan” kelimesinin anlamı sözlüklerde, “Rakseden Rum delikanlısı, tavşan oğlanı”

olarak verilir. Şu hâlde şairin çizdiği av sahnesi, mesire yerlerindeki Rum güzellerin elde edilme çabasıdır, denebilir.

Ravzî (ö. 1600'den sonra)'nin; "Bilmedin eblehligüñ cümle Sitanbul ehli hep/Şûfî gel rindân ile 'azm it Kâla'ta'dan yaña" G. 48/3 (Aydemir, 2007), "Zevrâk-ı 'îş u neşât ile Kâla'ta'ya geçüp/Ravziyâ gül gibi çâk eyle girîbânları" G. 642/5 (Aydemir, 2007) ve "Zevrâk-ı hayret ile tırma Sitanbul'dan geç/Bir nigâr ile yûri şehr-i Kâla'ta tenhâ" G. 83/4 (Aydemir, 2007) beyitleri, Üsküdarlı Aşkî (ö. 1576)'nin; "Her nefes bu mürde dil bulur hayât-ı câvidân/Ol Mesîhâ-demle gül-geşt-i Ğala'ta eylesem" G. 312/2 (Uzun, 2011), Hevayî (ö. 1715)'nin; "Lodos esmesine bakar Şarayburnu'ndan içeri girmege/Yanaşırdı gümrüğe gelse ger Ğala'ta öñüne potacımız" G. 61/2 (Çakır, 1998), Keçecizade İzzet Molla (ö. 1829)'nin; "Devrân-ı kec-'atâ Ğala'ta mevlevîyetin/'İzzet düşürdi hayf ki şahbâ yasağına" G. 467/10 (Ceylan & Yılmaz, 2005), Faik Ömer (ö. 1829)'in; "Olub gûy-ı sühan Ğala'tî'de gûyâ şûh nazmımdan/Figâr-ı âğûşuna çü kân-ı tab'ımla püser çekdim" G. 81/5 (Coşkunyürek, 2007), Hatem (ö. 1755)'in; "Maşşer-i bâde be-çeşmân olalı ey Hâtem/La'l-i dilber Ğala'ta mahkemesidir gûyâ" (Çelebi, 2015) beyitleri burada anılabilir.

3.61.7.27 Göksu, Küçüksu ve Hisar⁷⁴

Göksu; Anadolu Hisarı'yla Küçüksu Kasrı yakınından denize ulaşan Büyük ve Küçük Göksu (Küçüksu) dereleri arasında bulunan mesire alanı olarak tanımlanır (İstanbul, 1994c, s. 411). Evliya Çelebi (2006), Göksu mesiresinin güzelliklerini ve insanların Göksu'dan kayıklarla gezinti yerlerine gidişlerini şu cümlelerle anlatır:

Mesîregâh-ı Göksu: Bir âb-ı hayât nehirdir. Âlem dağlarından berü cereyân edüp iki cânibi dıraht-ı müntehâlarla zeyn olmuş bâğlardır. Ve Halıcızâde

⁷⁴ Küçüksu, Göksu ve Hisar'dan söz edilen beyitler, bu alan bir bütün olarak kabul edilerek aynı başlık altında incelenmiştir.

bâğçeleridir ve âsiyâb-ı dakîklerdir. Ve bu nehir üzre bir haşeb cisri var, cümle uşşâkân kayıklar ile bu nehirden teferrüçgâh kurâları çemenzârına varup her şecere-i tayyibenin sâyesinde taraf taraf uşşâkân zevk u safâ ederler bir vâcibü's-seyr Göksu'dur. Ve bu mahalde bir gûne kırmızı toprak hâsıl olup andan üstâd-ı kûze-kârlar gûnâ-gûn sifâl ve kûzeler binâ ederler. Ve bu Hisâr dahi Üsküdar mollâsı hükmünde ve subaşısı vardır. Her gece bostâncıbaşı dahi muhâfaza eder. (s. 227)

Boğaziçi'nin ünlü mesirelerinden olan Göksu ve güneyindeki Küçüküsu (Küçük Göksu) dereleri ile çayırıları halkın çoğunlukla Cuma günleri gittiği, hem kayıkla girilebilen dere, hem de yeşil alanı çok fazla rağbet gören bir bölgedir (Gökbilgin, 1992). Gökbilgin (1992), Batılı gezginlerin Göksu'yu "Asya'nın tatlı suları" şeklinde adlandırdıklarını aktararak buranın Kâğıthane ile yarışan bir teferrüçgâh olduğunu bildirir. Göksu, 18. ve 19. yüzyıllarda ünlü bir eğlence yeri olarak deresinde piyade adı verilen kayıklarla dolaşılan, dere kenarında ise yaya, atlı ve arabalıların gezindiği İstanbul'un en gözde mesirelerindendir (İstanbul, 1994c, s. 411).

Nedim (ö. 1730)'in;

Ey şüh Nedîmâ ile bir seyrin işittik
Tenhâca varıp Göksu'ya işret var içinde G. 128/5 (Gölpınarlı, 2015)

beytinde, işret meclisleri ile anılır.

Fennî (ö. 1745),

Kırıldı diyu kederlenmeyüz bezimde sebû
Boğazici'nde huşûşâ тұrur iken Göksu G. 260/1 (Demirkazık, 2009)

beytinde, özellikle Boğaziçi'ndeki Göksu dururken, mecliste şarap testisinin kırılmasına kederlenmeyeceklerini söyler. Şairin bu dönemde getirilen şarap ve içki meclisi yasaklarına atıf yaptığı söylenebilir.

İbrahim Hanif (ö. 1775), Göksu ve Hisar'a aynı mısradaki yer vererek;
sevgilinin mahallesinin burayı andırdığından söz eder:

Resm-i baş-ı kûy-ı yârı görmediñse ey gönül
Ol maħalli azacığ Göksu Hîşâr'ı andırır G. 87/3 (Aksu, 1996)

Bu beyitten de anlaşılacağı üzere bu isimlendirmeler birbirinin yerine kullanıldığı gibi, birbirlerinin parçası olarak da anılmaktadır.

Esrar Dede (ö. 1796);

Gice Kāndilli'de gökḳandil olup ol meh-rū
Māh-tāb eyleyerek eyledi 'azm-i Gökḣū G. 207/1 (Horata, 1998)

beytinde, Boğaz'ın beğenilen yerlerinden Kandilli'yi de anarak, gece vakti, sevgilinin burada zilzurna sarhoş olarak Göksu tarafına gittiğinden bahseder.

Ebubekir Celālî (ö. 1817) benzer olarak;

Zihī müjde bu şeb Kāndilli'den Gökḣu'ya dek yārīñ
Celālī gitdi gökḳandīl deyü tebşīr eder mehtāb G. 10/7 (Sarıkaya, 2018)

beytinde, ay ışığının âşığa sevgilinin sarhoş bir hâlde Kandilli'den Göksu'ya gittiğini müjdelediğini söyler.

Keçecizade İzzet Molla (ö. 1829),

Nigāhım cüst-cū-yı yār içün her sūya gönderdim
Sirişk-i çeşmi lākin müstaḳīl Gökḣu'ya gönderdim G. 361/1 (Ceylan & Yılmaz, 2005)

beytinde, sevgiliyi aramak için bakışını her tarafa gönderdiğini fakat gözyaşlarını yalnızca Göksu'ya gönderdiğini söyler. Şair “sû” ve “Göksu” kelimeleri arasında cinas-ı mükerrer yapar. Molla,

Demīde olmamışdı sünbül-i sır-āb-ı ruḣsārı
Geçen yıl Gökḣu'da seyr etdiğim nev-res fidāndır bu G. 434/4 (Ceylan & Yılmaz, 2005)

beytinde, geçen sene Göksu'da gördüğü, henüz yanağının taze sünbülü tam yetişmemiş olan güzelden söz eder. Tekrar bu güzeli gördüğü anlaşılan şair onun geçen yıl gördüğü nevres fidan, yeni yetişmekte olan taze olduğunu söyler.

Şair, aşağıdaki beytinde ise Göksu'da bulunduğu bir içki meclisinden söz etmektedir:

Bu gice Gökḣu'da hem-bezm-i mey olduklarımıñ
Birini söylemem ammā meh-i tībān birisi G. 512/3 (Ceylan & Yılmaz, 2005)

Keçecizade İzzet Molla, bezmi oluşturan şarap, ay ışığı ve sevgili unsurlarından ikisini şiirinde anar. Şairin “şeh-i taban”ı istiareli söylediği kabul edilirse, bu tabirle hem parlak ayı hem sevgiliyi kastetmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Ramiz Mehmed (ö. 1759);

Didim o şūha ki ‘ālem-i āb içredür şafā
Üç çiftcecikle Gökşu’ya gitsek hoş hevā G. 3/8 (Polat, 2003)

beytinde sevgiliye kayıkla Gökşu’ya gitmeyi, sefanın su âleminde olduğunu söyleyerek teklif eder.

Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807), Gökşu’da gördüğü ve ahbaplarına methettiği bir güzeli yanındakilere göstererek, onun kayığın kıç tarafında oturan mavi elbiseli olduğunu söyler:

Gökşu’da seyr idüp size medh itdigüm güzel
Şol kayıguñ kıçındaki mā’î binişlidür G. 152/4 (Bektaş, 2004)

Şair;

‘İzzet-āsā neş’ enüñ buldur şuyın zühd eyleme
Gökşu’da gökķandil ol Pertev қо gitsün ‘aql u hūş G. 237/6 (Bektaş, 2004)

beytinde, kendisine İzzet gibi neşesini bulmayı; bu amaçla Gökşu’da zilzurna sarhoş olmayı öğütler.

Antepli Aynî (ö. 1837)’nin;

Hayāl-i zülf ü ruhuñla efendim ağlayarak
Bu bende her gice Gökşu’ya māh-tāba gelür G. 48/3 (Arslan, 2004)

beytinde, âşığın sevgiliyi aradığı yer olarak karşımıza çıkan Gökşu; Raif (ö. 1847)’in;

Gökşu’da görüp bendeñi dün bakmama n’olsun
Bī-gāne-edā böylece ip takmama n’olsun G. 49/1 (Yıldırım, 2016)

beytinde âşık ile sevgilinin karşılaştığı fakat sevgilinin âşığı görmezden geldiği yerdir.

Fatin (ö. 1866), sevgiliyi, eskiden kendisine ettiği iltifatı etmemesi sebebiyle vefasızlıkla suçlarken, ona Gökşu'da aralarında olan eski muhabbetleri hatırlatır.

Gökşu âşık ile sevgilinin buluşma yeridir:

Şanı ey bî-vefâ evvelki cünbüşler nevâzişler
Seniñle bir aralık Gökşu'da çok ülfet itdikdi G. 157/2 (Erdoğan, 2007)

Reşid Paşa (ö. 1918), sevgilinin Gökşu'da şarap içip zilzurna sarhoş olarak gül kokulu yanağını âşıklara arz ettiğini söyler:

Gökşandîl olmuş sevdigim Gökşu'da nûş-ı cām idip
Şād eylemiş 'uşşâkıñı 'arz-ı ruh -ı gül-fām idip G. 12/1 (Söylemez, 2016)

Ratib Ahmed (ö. 1762)'in; “Dāğdur girye degül cilve-ger-i sâhil-i 'aşk/İ'tibār itme gönül Gökşu'ya Şandilli'ye git” G. 23/3 (Kılıç, 1996) ve “Çeşm-i gamuñda Gökşu'yı Şandilli'sindedür/Sâhil-ger-i Fenâr u Hîşâr'a ne ihtiyâc” G. 33/13 (Kılıç, 1996) beyitleri, Sabih (ö. 1783)'in; “Bâğ-ı 'aşkuñ nem-i eşküm ile dūr âb u tâb/Revnağ-efzâ-yı nişîmen-gehi Gökşu'dur şû” G. 257/4 (Özdingiş, 1998), 18. yüzyıl şairlerinden Seyyid Burhan'ın; “Bugün Gökşu'da giymiş bir havâyî câme ol mehrû/Aña hayyât-ı gerdün mihr ü mâhı zer-nişân dikmiş” G. 41/2 (Bakht, 2011), Lazıkîzade Feyzullah Nafiz (ö. 1767)'in; “Gökşu'nun gömgök kesilsin sünbülü mâ'î ile/Nâfizâ oldukça kıddi zîb ü zîver mâ'îli” G. 672/5 (Demir, 2017); Tahir (ö. 1774)'in; “Hayâl-i nâf-ı dil-ber Tâhirâ çeşmim kebūdumda/Demîde Gökşu'da bir tâze nîlufer midir bilmem” G. 139/5 (Büyükkarcı Yılmaz, 2013), Ebubekir Celalî (ö. 1817)'nin; “Gül-fem deyü cūyân olurum Gökşu'da yâri/Yoḥsa derede cāriye Gül-fem neme lâzım” G. 72/3 (Sarıkaya, 2018) ve 19. yüzyıl şairlerinden Sermed'in; “Revân ettikçe eşkim pâyine ey gül-nihâlim sen/Yine ettiñ baña Gökşu'da meyl-i sūy-ı istiğnâ” G. 1/4 (Yıldız, 2002) beyitleri burada anılabilir.

Enderunlu Hamid (ö. 1778);

Küçükşu'ya o serv-i bâğ-ı 'işve eyleyüp da'vet
Dil-i maḥzûn-ı zâr-ı Hāmidi gâyetle şād itmiş G. 64/5 (Tuğluk, 2010)

beytinde, naz bahçesinin selvisi olan sevgilinin kendisini Küçüküsu'ya davet etmesinden söz eder. Bu davetiyle sevgili, şairin ağlayan mahzun gönlünü şad etmiştir.

Selanikli Akif (ö. 1827),

Beşiktaş'dan binip ol tıfl-ı dil-cû uydurup sūyuñ
Bebek'den şarf-ı enzār ile Küçüküsu'ya dek gitdi G. 165/4 (Kaya, 2010)

beytinde, en gözde gezinti yerlerinden Beşiktaş, Bebek ve Küçüküsu'yu zikreder. Şair, gönül çeken genç sevgilinin, yönünü denk getirip Beşiktaş'ta kayığa binerek Bebek'ten vazgeçtiğini ve Küçüküsu'ya gittiğini haber verir. “Su” sözcüğü hem bilinen anlamı hem “taraf, yön” manasıyla tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Boğazın Anadolu tarafında, Göksu'nun denize döküldüğü mahalde bulunan ve Anadolu Hisarı yahut Hisar olarak adlandırılan bu bölge, şiirde seyir yeri olma özelliği ve kirazı/kiraz mevsimindeki güzelliğiyle öne çıkar. Semt, Güzelcehisar ve Güzelhisar adlarıyla da anılmıştır.

Üsküdarlı Aşkî (ö. 1576);

Riyāz-ı cennete dönmiş Güzelhişār'ı göre
Ya selsebîl olup akan şu çeşmesârı göre G. 428/1 (Uzun, 2011)

beytinde Hisar semtinin cennet bahçeleri gibi olduğunu söylerken coşkuyla akan Göksu deresine de atıfta bulunur. Şair;

Vāh ki ol sîm-beden gitdi Hişār'a gelmez
Hefte vü ay geçer ol bu diyāra gelmez G. 180/1 (Uzun, 2011)

beytinde, gümüş bedenli sevgilinin haftalar ve aylar geçmesine rağmen hâlâ Hisar'a gelmeyişiinden dert yanarak ah eder.

Subhizade Feyzî (ö. 1739), “Hisar” redifli;

Şadā-yı bülbul olup zevk-bağş-ı kūy-ı Hişār
Sipihri velvele-nāk itdi hāy hūy-ı Hişār

Humār-ı derd-i elem dūr olurdı ger olsa
Şarāb-ı şevk ile pūr-cām-ı ārzū-yı Hîşār

Olurđı sūziş-i āh-ı derūnumuz teskīn
Olursa mevc-fiken bahr-ı hoş gulūv-i Hîşār

Dem-i kirās olur idi Gökşu ğam-fersā
Şarāb-ı nāb ile pūr olsa ger sebū-yi Hîşār

Kirāsa ta'ne ider la'l-i yār ey Feyzī
Mişāl olur mı leb-i māh-ı sāde-rūy-ı Hîşār G. 42 (İspirli, 1997)

gazelinde, Hisar'ın bülbul sesleri ile dolu, zevk veren bir yer oluşunu anlatır. Şair burada kurulan işret meclislerine atıfla Hisar'ın tüm dertleri uzaklaştırma, derinlerde bulunan sıkıntıları yatıştırma özelliğine sahip olduğunu; özellikle kiraz mevsiminde Gökşu'nun üzüntüleri yok ettiğinden söz eder. Ayrıca sevgilinin dudağının kirazı yediğini söyleyen şair, kiraz ve dudak arasında renk bakımından ilgi kurmuş ve şair, Hisar'ın sade yüzlü ayının dudağının emsalinin bulunmadığını söyleyerek sevgilinin dudağını kirazdan üstün tutmuştur. Onay (2016)'ın *Burhan-ı Katı*'dan aktardığına göre Hisar, ahalisi güzellikle meşhur olan bir semtin adıdır (s. 256).

Nabî (ö. 1712), İstanbul'da oturanların Hisar seyrine gelmemelerini, sinenin lezzetine tapanların boynun güzelliğinin farkında olmamasıyla açıklar. İstanbul sevgilinin sinesi, Hisar ise boynudur:

Lezzet-perest-i sîne hüsni gelüyü bilmez
Hep sâkin-i Sitanbul seyr-i Hîşār'a gelmez G. 295/5 (Bilkan, 1997)

Hevayî (ö. 1715);

Ey Hevâyî yürümez mavnaya bin deryāya çık
Turma kim seyr-i Hîşār'ın özge çağıdır kirās G. 69/5 (Çakır, 1998)

beytinde, Hisar seyrinin en güzel zamanının kiraz mevsimi olduğunu dile getirerek kendisine tekneye binip denize açılmayı öğütler.

Kamî (ö. 1724),

Hevāsı Tübbet'e gâlib zemîni Bulğar'a
Hîşār gibi cihānuñ eñ zübde hâki mi var G. 37/4 (Yazıcı, 2017)

beytinde Hisar'ın havasını Tibet'ten, zeminini Bulgar'dan üstün tutarak dünyada Hisar gibi seçkin bir yer olmadığını söyler.

Sabit (ö. 1712);

Münāsib idi bu mevsimde zevraḡ-ı saḥbā
Çekilse semt-i Ḥiṣār'a havā da limanlık G. 198/4 (Karacan, 1981)

beytinde, havanın limanlık olduğunu dile getirerek, şarap sandalının bu mevsimde Hisar semtine doğru yol almasının münasip olduğunu dile getirir. Şaire göre ortalık تنها, hava sakın iken şarap içerek Hisar seyrine gitmenin tam zamanıdır.

Şair;

Bir buse kirāsile alup zevraḡa yārı
Dün faşl-ı Ḥiṣār'ı güzel eyyāma düşürdük G. 220/5 (Karacan, 1981)

beytinde, sevgiliyi sandala alıp Hisar faslı yaptığını anlatır. “Eyyam” sözcüğü “zaman, devir” anlamına gelmesinin yanı sıra “uygun rüzgâr” manasına da gelir. Kayık için uygun bir havada, biraz kiraz ile sevgiliyi kayığına alan Sabit; Hisar seyrini hem doğru zamanda hem doğru havada yaptıklarını dile getirir. Ayrıca, “faşl-ı hisar” ve “buse” sözcükleri Türk müziği makamlarını da hatırlatmaktadır.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Adem Çelebi,

Bu hevālar rinde meyl-i ‘ālem-i āb itdürir
Neyle meyle muṭribā faşl-ı Ḥiṣār ister göñül G. 242/3 (Karakaş, 2010)

beytinde, bu havalar rindin su âlemine olan meylini arttırır; ey mutrip gönül ney ve mey ile birlikte Hisar faslı ister, der. Şair, “Hisar faslı” ile hem Hisar’a seyre gidip şarap içmeyi hem musiki makamını kasteder.

Arpaeminizade Samî (ö. 1734);

Ṭarāvet-i çemen ü nūş-i mey leb-i deryā
Tamām-ı ‘ālem-i ābı Ḥiṣār'dan gördük G. 75/5 (Kutlar, 2004)

beytinde, su âleminin tamamını -taze çimenlikleri, şarap içmeyi ve deniz kenarını- Hisar'da gördüğünü söyler.

Nedim (ö. 1730), sevgiliyle Hisar seyrini kendi gönlünden dahi

saklamaktadır:

Söylenmez ol perî ile seyr-i Hîşâr'ımız
Zannetme ey dil anı hemân söylerim saña G. 3/5 (Gölpınarlı, 2015)

Daniş (ö. 1775),

Gece Tarabya'da muṭrib terānede der idi
Yarın da zevrak-ı meyle Hîşâr'ı seyr edelim G. 429/2 (Birgören, 2004)

beytinde, gece Tarabya'da âlem ettiklerinden bahsetmiş ve ertesi gün şarap kayığı ile Hisar'ı seyre çıkmak istediğini dile getirmiştir. Şair; mutrip, hisar (makam olarak) ve terane sözcükleriyle musikiye de atıfta bulunur. Daniş;

Gül gibi açıldı yüzü çün geldi bahārın
Zevkın sürelim biz de kirāsıyla Hîşâr'ın G. 364/2 (Birgören, 2004)

Büyür leṭāfet ile lāle-zār-ı iḳbāle
Niyāz u nāz ile zevk-ı Hîşār mevsimidir G. 98/6 (Birgören, 2004)

Neşāt-ı zevrak-ı meyle bu şeb Hîşâr'a degin
Ya el verir bize ol şūh ya çeker gideriz G. 244/3 (Birgören, 2004)

beyitlerinde, kiraz mevsimini Hisar'da sefa etmenin zamanı olarak gösterir. Âşık şarap kayığının mutluluğuyla; sarhoş olarak sevgili ile ya da sevgilisiz Hisar'a dek kürekleri çeker.

Haşmet (ö. 1768);

Haşmetā leşker-i ğam dört yanım eylerdi deñiz
Zevrak-ı bāde ile seyr-i Hîşâr olmayıcaḳ G. 143/5 (Aksoyak & Arslan, 1994)

beytinde, şarap kayığı ile Hisar seyri olmasaydı; gam askeri dört bir yanımlı sarardı, der. Hisar, dertlilerin şarabın da yardımıyla dertlerinden uzaklaştığı bir mekândır.

İbrahim Hanif (ö. 1775)'in;

Tecāvüz eyledi ārāma ğāret-i sevdā
Bu derd-i ser ile seyr-i Hîşâr'a dek varalım G. 283/4 (Aksu, 1996)

beytinde, âşık gönlündeki sevda akınının kendisinde huzur bırakmadığını söyleyerek, başındaki bu derdi def etmeye Hisar seyrine gider.

Lazıkîzade Feyzullah Nafiz (ö. 1767), sevgilinin nar çiçeği renkli dudağı akla düşünce Kirazlı'ya değil Hisar'a bile gideceğini söyler:

Düşünce hâtırâ gül-nâr-ı la'li cānānıñ
Degil Kiraslı'ya semt-i Hışār'a dek gideriz G. 311/4 (Demir, 2017)

Şair, Hisar semtini “kiraz” ile birlikte anarak buranın kirazlarına ve kiraz mevsimindeki güzelliğine de atıf yapar.

Hisar, Yenişehirli Avnî (ö. 1883)'nin aşağıdaki beytinde, meyhanesinin bir köşesinde oturularak, gam ordusunun hücumundan kurtulunan bir yer olarak tasavvur edilir:

Ne ğam tehâcüm-i cünd-i ğumūmdan 'Avnî
Muķīm-i kūşe-i mey-hāneyüz Hışār'dayız G. 157/6 (Turan, 1998)

Fennî (ö. 1888), sevgiliyi Bebek'den alıp Hisar'a, Boğaz seyrine gitmek ister:

Bebek'den aḥz edip 'azm et Boğaz seyrine ol mähı
Muşādif rüzgār ile Hışār'a her çi bād-ābād G. 37/4 (Alagöz, 2016)

Nahifî (ö. 1738)'nin; “Taşmīm-i dil o serv ile seyr-i Hışār'edür/Bir iki gün tevaḳḳufumuz nev-bahāredür” G. 104/1 (Aypay, 1992), Vahyî (ö. 1718)'nin; “Büse-çīnî-i leb-i dildār ile bī-vehm ü bāk/Mevsim-i gül-nārda seyr-i Hışār itmek nice” G. 230/5 (Taş, 2017), Birrî Mehmed Dede (ö. 1716)'nin; “Degüldür beg muḥāfız begdür ol Boğaz Hışār'ında/Anuñ öñünce 'Abbāsî 'alemdür kākül-i dilber” G. 75/3 (Erkul, 1992), Fennî (ö. 1745)'nin; “Bülbül çemende eyler bir birisini tebşîr/İtsüñ Hışār'a toğrı cānān ile refāḳat” G. 25/3 (Demirkazık, 2009), “Kirās mevsimi seyr-i Hışār'a geldükçe/Hayāl-i la'li-i lebüñle 'aceb şafā iderüz” G. 125/3 (Demirkazık, 2009) ve “Yār ile zevraḳ-ı şahbāyı berāber çekerüm/Yalıñuz seyr-i Hışār'ı çekemem sultānum” G. 229/2 (Demirkazık, 2009, 18. yüzyıl şairlerinden Feyzî'nin; “Yār āk boyā'da ṭurna gözi bāde içermiş/Mestāne gönül na're çeker şimdi Hışār'da” G. 135A1/3 (Karagöz, 2004), Haşmet (ö. 1768)'in; “Almış o şūḥu ortaya ceyş-i fütādegān/Vardım o mest-i 'işveyi gördüm Hışār'da” G. 204/4 (Aksoyak & Arslan,

1994), Lazikîzade Feyzullah Nafiz (ö. 1767)’in; “Şık boğazın Hışâr’da mey içme el görür/Rez-duhteri harâmîlik eyler boğaz alır” G. 98/3 (Demir, 2017), İbrahim Tırsî (ö. 1766-67)’nin; “Vardum Hışâr’a devr-i ahıbbâya der-beder/Çıkdı öñüme desti şopalı taraf taraf” G. 107/2 (Yılmaz, 2017), “Avlar sinek ricâl ü nîsâsı bu demde hep/Olur kiras zemânı Hışâr’un güzelliği” G. 198/2 (Yılmaz, 2017), Seyyid Vehbî (ö. 1736)’nin; “Güyende eşk-i çeşm-i rakîbüñ bi-‘aynihî/Şeytan akındısına müşâbih Hışâr’da” G. 203/5 (Dikmen, 1991) ve “Mihri o seyyidüñ dil-i semt-i rakîbde/Pinhan çü resm-i hatt-ı Muhammed Hışâr’da” G. 203/6 (Dikmen, 1991), Sünbülzade Vehbî (ö. 1809)’nin; “Seferber-i reh-i ‘aşkıñ niçe diyâra gider/Güzel adıñ işidip tâ Güzelhışâr’a gider” G. 55/1 (Yenikale, 2011), 19. yüzyıl şairlerinden Ebubekir Celâlî’nin, “Hışâr’a Gökşu’dan âgâzeyi mehtâbsız geçme/Heva-yı hûb-ı şarkı ‘âzim-i garba muvâfıkdır” G. 24/5 (Sarıkaya, 2018) beyitlerine burada yer verilebilir.

3.61.7.28 Gülhane

Gülhane, Topkapı Sarayı’nın bahçelerindendir ve “Hasbahçe” adıyla anılır (Ortaylı, 2008a, s. 35). Çeşitli spor gösterilerinin burada düzenlenmesi sebebiyle “Cirit Meydanı” ve “Cündî Meydanı” olarak da adlandırılan (Tanman, 1994b, s. 438), Topkapı Sarayı, Alay Köşkü ve Sarayburnu arasında yer alan (Yaltırık, 1994, s. 439) Gülhane’ye Çeşmizade Naşid (ö. 1791);

Cırîde çıkdı şâh-ı nahl-i gülle yine bülbüller
Buyur ey şâh-ı taht-ı ‘aşk gel Gülhâne’ye lutf et G. 9/4 (Zülfe, 1998)

beytinde cirit oynanılan bir meydan olması yönüyle yer verir. Şair, aşk tahtının sahibi olan padişahı, gül fidanının dalı ile bülbüllerin cirit oynadığını söyleyerek, bu müsabakayı seyretmek üzere Gülhane’ye davet eder. Öte yandan, Osmanlı padişahlarının Gülhane’deki cirit ve benzeri müsabakaları izledikleri muhtemeldir. Şair bu duruma atıfla gönlünün padişahı sevgiliyi, Gülhane’ye çağırılmaktadır.

Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807);

Güller olur zīneti eyyām-ı bahāruñ
Dil-berler ile ‘ıdde Gülhāne müferriḥ G. 53/3 (Bektaş, 2007)

beytinde, baharın süsünün güller olduğunu söylerken, Gülhane’nin de bayramda buraya gelen güzeller ile iç acıcı, ferahlatıcı bir yer olduğunu dile getirir.

Fatin (ö. 1866)’in;

Rūḥ-ı ‘ālınle leb-i la‘lin taḥayyül eyleyüp yārın
Faṭın-i dil-şode dā‘im gezer Gülhāne mülhāne G. 148/5 (Erdoğan, 2007)

beytinde âşık, sevgilinin yanağı ve lal dudaklarının hayaliyle Gülhane’de gezinmektedir. Şair “ruh”, “leb-i lal” ve “Gülhane” sözcükleri arasında renk bakımından ilgi kurar.

3.61.7.29 Gümüşsuyu

İstanbul’un Eyüp ve Taksim gibi çeşitli bölgelerinde Gümüşsuyu adı verilen mahalle ve semtler bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde yer alan bu semt adının hangi bölgedeki Gümüşsuyu semti olduğu kesin olarak tespit edilememiştir. Şairlerin Eyüp’te bulunan Gümüşsuyu mahallesini kastediyor olma ihtimalleri yüksektir.

Sabit (ö. 1712),

Bu şehrde Gümüş Suyı dirler
Şöhre-i rûzigârdur kemerüñ G. 211/4 (Karacan, 1991)

beytinde, sevgilinin ince beline bağladığı kemerin Gümüşsuyu’nda meşhur olduğundan bahseder. Burada sevgilinin gümüş kemer takmasına gönderme yapıldığı söylenebilir.

Eyüp’e yakın Sötlüce’de bir süre yaşayan Şeyh Galip (ö. 1799)’in;

Etdi girdāb gümüş ḥalkayı mīnā-yı ‘arak
Güyyiā verdi Gümüşsuyu’na mehtāb-ı ferī G. 344/7 (Okçu, 1993)

beyti ile Mehmed Memduh Paşa (ö. 1925)’nın;

Gird-āb ile Gümüşsuyu peydā eder ḥabāb
Pertev şalınca ıkd-ı mücevherde gerdeniñ G. 155/3 (Odunkıran, 2011)

beyitleri semte yer veren diğerk beyitlerdir.

3.61.7.30 Halkalı

Ebubekir Celalî (ö. 1817);

Tab ü tüvān verir bedene āb-ı Halkalı
‘Aynü’l-ḥayāt olur içene āb-ı Halkalı

Billürdan ziyāde güzel ḥüsn ü şafveti
Beñzer civān-ı şāf-tene āb-ı Halkalı

Ḳatmer şekerli ḥalka olur keyf-i ḳatmeri
Ḳatmer yeyüp şafālanana āb-ı Halkalı

Pişdikce bād-ı büyü şabā ḥāletın şabāḥ
Vermez mi ḳahve-i Yemen’e āb-ı Halkalı

Ā ‘lā çubukları içirir dūd-i ḥalka-dār
Verdikce naḥl-i yāsemine āb-ı Halkalı

Meh ṭās-ı ḥāme gösterüp imā eder maṭarr
Seyr et sebīli üstine āb-ı Halkalı

Ḳayışpınar devr-i zamānıñ müsellemini
Oldı aña yamaḳ bu sene āb-ı Halkalı

Evḳāt-ı erba‘inde kırk ḳat elezz ü hoş
Kırk çeşmeden dil ü dehene āb-ı Halkalı

Ḥoy-kerde oldı çāḥ-ı zenehdānı ol mehiñ
Āmiziş etdi āb-ı çene āb-ı Halkalı

Zülfün ṭararsa şānesini ter kılub o meh
Etmez mi ḥalka ḥalka yine āb-ı Halkalı

Şağlık verir Celālī bu bābü’l-miyāhda
Aḥbābdan su‘āl edene āb-ı Halkalı G. 103 (Sarıkaya, 2018)

gazeli boyunca, Halkalı suyunu çeşitli yönleriyle över. Halkalı suyu, İstanbul

surlarının batısındaki Halkalı köyü ile kuzeybatısındaki Cebeciköy arasında kalan

bölgeden çıkarak İstanbul sur içi bölgesinin ihtiyacını karşılayan sulardır (Çeçen, 1997).

3.61.7.31 İstinye

Rum tebaanın yerleşim yerlerinden, İstanbul Boğazı'nın Rumeli yakasında, Emirgân ile Yeniköy arasında bulunan İstinye semtine (Aysu, 1994a, s. 275), Ebubekir Celalî (ö. 1817);

Yeme İstinye'de mīyve koma anbāra moloz
A kayıkçı güzeli işte yozoz māvramoloz G. 49/1 (Sarıkaya, 2018)

beytinde yer verir.

3.61.7.32 Kabataş

Fennî (ö. 1745); şarap ve meyhane yasaklarından söz ettiği gazelinin;

Hezār-veş tūtalum āşiyān Qayalar'da
Öte geçince Kabataş'ı yok imiş kaygu G. 260/3 (Demirkazık, 2009)

beytinde, Sarıyer'de bulunan Kayalar semtinde bülbül gibi yuvalanalım, Kabataş'ı geçince endişe etmeye gerek yok, der. Bu beyitten yasak denetimlerinin Kabataş'tan öte tarafta pek sık yapılmadığı çıkarılabilir.

3.61.7.33 Kadıköy

İstanbul'un tarihî semtlerinden Kadıköy, Sürurî (ö. 1814)'nin;

Zāhidūñ rind ile da'vālarını faşl itsün
İdelim Qadıköy'ü bādesini naşb-ı hüküm G. 104/3 (Batur, 2002)

beytinde şarabıyla yer alır.

3.61.7.34 Kâğıthane

Latîfî (1977)’nin; “Ol fezâ-yı hoş hevâ ve şâha keḥ-i cânfezâ ki tamâm şeh-r-i İstanbul’a teferrücgâh-ı bî-bahâne beyâz şafḥa-i cihânda cânib-i Kâğıdḥâne’dir gül-rûlarla gülgeşt ve seyr-i kûh u deşt için mesîre-i rindâne ve seyr-i sülûke nâzikânedir.” (s. 59) cümleleriyle anlattığı Kâğıthane, İstanbul’un, özellikle tarihin bir döneminde, en gözde semti olmuştur. Aktepe (2001), semtin mevkisini; “Terkos gölünün güneydoğusundaki Karatepe mevkisinden çıkan, Belgrad ormanlarından birçok kol aldıktan sonra Haliç’e dökülen derenin ve bu derenin kıyısında kurulan yerleşme yerinin adı” şeklinde aktarır.

Ünver (2006), Bizans devrinde el tezgâhlarında kâğıt imal edildiği rivayetinden bahisle, 15. yüzyılda Türkler’in de Kâğıthane’de bu üretime devam ettiklerine dair var olan düşüncüyü dile getirir (s. 437). Semtin adının, bu özelliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir (İstanbul, 1994d, s. 380).

Asıl gelişimini 18. yüzyılda yaşayan Kâğıthane, öncesinde deresi ve güzel doğasıyla dikkat çekmiş, çeşitli kutlama ve törenlere ev sahipliği yapmış, aynı zamanda halkın gezintiye gittiği bir mesire alanı olmuştur. Sakaoğlu (2015), Kanunî Sultan Süleyman’ın Mart 1525’te İstanbul’a döndüğünde, Kâğıthane ve Terkos taraflarında avlandığından ve 27 Haziran 1530’da başlayan, padişahın üç şehzadesi Mustafa, Mehmed ve Selim’in sünnet düğünlerinin Kâğıthane’de yapılan at yarışlarıyla sonlandığından söz eder (s. 127-129).

Tacizade Cafer Çelebi (ö. 1515), *Hevesname* adlı eserinin “Şıfat-ı Kâğıd-ḥâne” bölümünde Kâğıthane’yi; çevresi dağlık, geniş, ağaçlık bir ova olarak tasvir eder. Ortasından bir ırmak akan bu ovanın çevresi laleler ve güllerle kaplıdır:

Geñiş şaḥrası çevre yanı kühsâr
Diraḥtistân u sebzistân u gülzâr

Dıraht-ı sāye-perverler irişmiş
Budaqlar birbirine el virişmiş

Dutarlar el ele serv ile şimşād
Segirdüp ƙalğar üstinden geƙer bād

İderler dağı nice lu‘b u bāzī
Sürerler zevk ile ‘ömr-i dırāzı

Çenāruñ bergi olmuş sebz-i dīdār
Eline şan ƙomış hınnā-yı ter yār

Yeñi yaprağ getürmüş şanma ‘ar‘ar
Zebān olmuş ƙamu cismi ser-ā-ser

Ki rüz u şeb niyāz ide İlāha
Gezend irişmeye bu sebzegāha

Aralıƙ yirde bir ırmağ revāne
Çemenler der-kenārı bī-kerāne

Çemen pür-lāle vü güldür ser-ā-ser
Gül āteş-pāredür her lāle aħker

Meger görüp cemālin bir nigāruñ
İçine od düşüpdür sebze-zāruñ

Gülüşür gonceler idüp nezāre
Gül ile mā-cerā-yı cūy-bāra

Ki yılda bir görünürsiz diyü cū
Döker verdüñ ayağına soğuk şu

Şu ile bīd idüp hoş zindegānī
Sever cānı gibi āb-ı revānı

Anuñ üstinden er ir ü eger giç
Yavuz yıl esdüğini istemez hīç

Anuñçündür ki bād olduƙça cünbān
Olur āb üstine her bīd lertzān Ms. 681-695⁷⁵

Sevengil (1998), Kâğıthane’nin 1591 yılından itibaren büyük önem

kazandığını ve bir panayır yeri hâline geldiğine anlatır. İstanbul halkı bölük bölük

⁷⁵ Tacizade Cafer Çelebi, *Hevesname*.

http://courses.washington.edu/otap/archive/data/arch_txt/texts/a_heves.html adresinden erişildi.

Kâğıthane'ye gelerek günlerce yiyip içip eğleniyor; derenin iki yanına kurulan çadırlarla bu yer günler süren eğlencelere sahne oluyordu (s. 41).

On yedinci yüzyılda Kâğıthane'nin görünümüne Kömürciyan (1988), şu satırlarla ışık tutar:

Denizin müntehasını arkamızda bırakalım ve kayığımızı ileriye doğru sevk ederek Kâğıthane'ye doğru girelim. Dağlardan buraya tatlı sular akar... Beylik barut burada dövülür ve ihtiyaca göre tevzi edilir. Burada bulunan beylik mandalara mahsus mandıradan sarayın yoğurdu ve sütü temin edilir... Kâğıthane'de padişaha mahsus güzel Vidos bahçesi, Alibey ve Küçük köy ile çiftlik ve mandıralar vardır... Büyük bir padişah bahçesi olan Vidos, Litros köyü yakınındadır. Padişah, diğer bahçelere yaptığı gibi, harem halkı ile buraya eğlenmeye gelir... Bizzat görmüş ve yazmış olduğum veçhile, padişah yazın şehrin garp tarafında yaptığı gibi, kışın da buralarda büyük avlar tertip ettirir. On günlük bir mesafeden getirilen adamlar, sahayı dört tarafından ihata ederek av hayvanlarını sopa ve kılıçlarla kovalarlar ve içeriye doğru sürerler. Padişah da, kuş ve tavşan avlamak üzere, atlaslar giydirilmiş köpekleriyle sahanın içinde at koşturur... Yazın, şimal rüzgârları sayesinde son derece latif bir yer olup padişahlar tarafından çok sevilen Karaağaç bahçesi bu civardadır. (s. 32)

Evliya Çelebi (2006), “Sultân Murâd-ı Râbi‘in hâtırına bu bâğçenin âb u hevâsı hoş gelüp dâ‘imâ bu iremde ayş u nûş edüp niçe bin kayık ve peremeler ile Kâğızhâne teferrücüne giden kimesneleri seyr ü temâşâ edüp ihsân ü in‘âmlar ederdi.” (s. 198) cümlelerinde, IV. Murâd (ö. 1640)’ın kayıklar ve peremelerle Kâğıthane gezintisine gidenleri izlediğini ve onlara hediyeler dağıttığını aktarır. Kâğıthane bu devirde, Kadir gecesı şenliklerinin düzenlendiğı; Kurban bayramının kutlandığı bir mekândır. Evliya Çelebi (2006), her yıl Şaban ayının başından sonuna dek İstanbulluların Ramazan ayını karşılamak düşüncesiyle burada çadırlar kurup zevk u sefa ettiklerini naklederek, Kâğıthane'nin “cay-ı sürur”, sevinç mekânı oluşundan bahseder (s. 235). İnsanların Kâğıthane'ye ne zaman ve nasıl geldiklerini Evliya Çelebi (2006);

Ve ta‘tıl günleri niçe bin kayık ve peremeye süvâr olmuş niçe bin pîr [ü] cüvân âşıkân-ı sâdıkân bu câ-yı meserrete gelüp her biri birer güne cilvelenirler... Yine böyle iken niçe bin dilberân mukaşşer bâdâm gül-pembe misâl vücûd-ı nâzenînlerin nîlgûn ibrîşim fütalara sarup mâhîler gibi

gavvâslık edüp âşıklarına dil-nüvâzlık ederler. Ve herkes cavk cavk olup köşe köşe sâz u söz ile Hüseyin Baykara sohbeti ederler. (s. 234).

satırlarıyla anlatır.

Sultan II. Mehmed devrinde imarına başlanılan Kâğıthane'nin önem kazanarak ünlü bir mesire yeri hâlini alması, Lale Devri (1718-1730) yıllarında olur (Göktaş, 1994, s. 382). İnalçık (2010), Kâğıthane'de zevk u sefa devrinin başlamasını Batı'yı örnek alan yenilikçi padişah III. Ahmed ve damadı İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı dönemine tarihler ve Kâğıthane Deresi'nde padişah için Sa'd-abad Kasrı'nın ve bahçelerinin yapılışından; ayrıca çeşitli yerlerde yapılan ve işret meclislerine sahne olan kasırlardan söz ederek bu köşklere padişahın en çok hoşlandığı yerin Kâğıthane'deki Sa'd-abad Köşkü olduğunu bildirir (s. 307-308). Lale Devri'nde bu köşklere gece yapılan çerâğân âlemlerinin dillere destan olduğunu söyleyen İnalçık, padişahın hükûmet işleri sonrasında hareme çekildiğinden yahut eğlenmek için mevsiminde saltanat kayığına binip Haliç, Kâğıthane veya Boğaziçi'ndeki köşklere gittiğinden söz eder (2010, s. 292). Artan (2011), Sa'dabad Köşkü'nün yapılışının ardından Kâğıthane bölgesine yapılan köşklere sayısının iki yüz civarında olduğunu bildirir (s. 533).

İbrahim Paşa, 15 Nisan 1719'da, III. Ahmed'e Kâğıthane'de bir ziyafet verir ve ardından 24 Mayıs 1719'da Kâğıthane şenliği düzenleterek burada cirit gösterileri, at koşuları ve pehlivan güreşleri yaptırır (Sakaoğlu, 2015, s. 301). Kâğıthane'de yapılan ilk kasrın adından kaynaklı olarak bölgeye Sa'dâbâd da denmiştir (Aksel, 1994a, s. 383).

Sa'dabad dendiği zaman ilk akla gelen şair şüphesiz Nedim (ö. 1730)'dir. İstanbul şairi olarak adlandırılan Nedim, Sa'dabad'a, hem kasrı hem bölgeyi kastederek birçok kaside, şarkı ve gazeline yer verir. Şair, "Kaside der-sitayiş-i

Sultan Ahmed Han u vâsf-ı Sa'dabad" adlı kasidesinde, Sa'dabad'ın göz alıcı

özelliklerini anlatır:

Bak Sitanbul'ıñ şu Sa'd-âbâd-ı nev-bünyânına
Âdemiñ cânlar kıatar âb u hevâsı cânına

Ey şabâ gördün mü mişlin bunca demdir 'âlemiñ
Püşt-i pâ urmağdasın ĩrân'ına Tûrân'ına

Ey felek inşâf ey mihr-i cihân-ârâ aman
Bir nazîri vâ r ise söylen konulsun yanına

Ben de bilmem böyle rûh-efzâlıgın aşlın meger
Hızr tohm-ı 'ömr-i câvid ekdi nağlistânına

Hey ne feyz-i câvidândır kim olur serv-i sehî
Sürseler bir kıatre âbın nâvekiñ peykânına

Şöyledir şahıñdaki cûş u hurûş-ı nev-bahâr
Kim erişmişdir telâţum âsmân eyvânına

Hey ne hâletdir ki dûduñ sünbül-i sir-âb eder
Uğrasa bâd-ı şabâsı dûzağıñ nîrânına

Turfa reng-â-reng âheng eylemiş şahrâyı pür
Kûh ses verdikçe şeydâ bülbülüñ efgânına

Şabr u tağatsız çıkıp bir gül dahi peydâ eder
Hande sığmaz gınceniñ zîrâ leb-i handânına

'Arşa dek çıkmakda mânend-i du 'â-yı müstecâb
Uğrayan âb-ı muşaffâ râh-ı şâdirvânına

Sizde böyle müşk olur mu deyü hâkinden birâz
Ah göndersem şabâyile Hoten hâkânına

...

Ölsa ger kıaşrıñdaki nağş u nigâra bir şebîh
Anı yazmaz mıydı Ğaffârî Nigâristân'ına K. 17/1-11, 14 (Gölpınarlı, 2015)

Yeni inşa edilen Sa'dabad, havası ve suyuyla insanın canına can katan; ĩran ve Turan'da hatta cihanda dahi benzeri olmayan bir yerdir. Uzun zamandır esmekte olan, ĩran ve Turan'ı gezen sabah rüzgârına seslenen şair, onun bu cihanda bir benzerine rastlayıp rastlamadığını sorar. Sa'dabad'tan esen saba rüzgârı cehennem ateşine ulaşsa, onu suya kanmış sünbül hâline getirir. Şair, fidanlığına Hz.

Hızır'ın ölümsüzlük tohumu ektiğini söylediği Sa'dabad'ın toprağının bir parçasını, imkân olsa idi, miskiyle ünlü Hoten ülkesinin hakanına götürüp, ona, hiç sizde böyle bir müşk var mı diye sormak istemektedir. Nedim, buranın toprağının kokusunu Hoten miskinden üstün tutar. Sa'dabad sarayındaki putların ve nakışların benzerinin şimdiye kadar yapılmadığını, yapılsaydı bunu Gaffarî (ö. 1525), *Nigaristan*'da muhakkak yazardı, diyerek dile getirir. Nedim'in aynı zamanda burada bulunan gerçek nigarların da güzellikte benzerlerinin olmadığını söylediği düşünülebilir.

Sultan III. Ahmed devrinde, Kâğıthane nehri boyunca inşa edilen kasır, köşk, çeşme, havuz, köprü ve bentlerin isimleri şöyledir: Kasr-ı Sa'dabad, Hurremabad, Hayrabad, Çeşme-i Nevpeyda, Kasr-ı Cenân, Kasr-ı Nişad, Çeşme-i Nur, Cetvel-i Sîm, Asr-ı Sürur ve Cîsr-i Nurani (Eldem, 2018, s. 6). Nedim (ö. 1730), “Der vasf-ı Sa'dabad-ı Nev-bünyad” adlı bir diğer kasidesinde, nehir boyunca bulunan bu yapıları isimlerini zikrederek metheder:

Pek şafâ kesb edecek tekye hele Hıyır-âbâd
Cümle zevk ehli anuñ zümre-i dervîşânı

Görmeyen âdeme el-hâk ne kadar vaşf etsem
Nice ta'bîr olunur Çağlayan'ın seyrânı

Yok bu dünyâda hele Kâsr-ı Cinânıñ mişli
Bilmezem var mı cinân içre dahı akrânı

Çeşme-i Nûr ise Nûr âyetin eyler tefsîr
Cedvel-i Sîm ile bulsa n'ola zîb ü şânı

Güyyiâ zevk u şafâ dahmesine oldu tılsım
Şâh-ı mârânı 'aceb ol cesed-i nûrânî

Pek güzel mevķ'ine düşdü hele Kâsr-ı Neşât
Gerçi kendi küçük ammâ ki büyükdür şânı

Yâ o cîsrin ki adı kendi gibi Nev-peydâ
Şüphesiz yokdur aña mülk-i cihânda şânı

Ferkadandır adı üstünde olan kâsrlarıñ
Ki ederler ikisi 'âleme nûr-efşânî

Ḥurrem-ābād'a qarīb olduĝ'ıçün Cısr-i Sürür
Etmede ḥurrem ü mesrūr dil-i nālānı K. 16/9-18 (Gölpınarlı, 2015)

Nahifî (ö. 1738), "Vasf-ı Sa'dabad der-zımn-ı dua-yı Hazret-i Sultan Ahmed

Han" adlı, Sa'dabad redifli;

‘Ālemi tutsa n’ola şöhreti Sa‘dābād’uñ
Bî-bedeldür şeref ü behceti Sa‘dābād’uñ

Ḥıttā-i Rūm’a gelüp revnaķ-ı tāze şimdi
Düşdi Hind ü ‘Acem’e ḥasreti Sa‘dābād’uñ

Sābıķan kaşr-ı Ḥavernaķ ile ‘evsaķ ki dinür
Oldılar pā-zede-i şevketi Sa‘dābād’uñ

Fevķ u tahtında anuñ māh ile māhī ḥayrān
Şerḥ olunmaz hele māhiyyeyi Sa‘dābād’uñ

Şūret-i ḥüsn ü bahā tarḥ-ı bedī‘u‘l-eşeri
Ma‘nī-i şevķ u şafā şūreti Sa‘dābād’uñ

Çok perīşān-dil idüp kesb-i leṭāfet and
Cem‘ ider ḥāṭırı cem‘iyyeti Sa‘dābād’uñ

Olmuş eşnāf-ı ‘acāyib ile meşḥūn u muḥāt
Bü‘l-‘aceb olsa n’ola künyeti Sa‘dābād’uñ

Ḳadem-i şāh-ı cihān olmaz idi buse-gehi
Olmasaydı başınuñ devleti Sa‘dābād’uñ

Ḥikmet ü hendese-i ṭab‘ını eyler takrīr
Tarḥ-ı maṭbū‘ ile bu hey’eti Sa‘dābād’uñ

Himmet-i Āşaf-ı ‘aşr ile muḥaşşal oldı
Ḥoş-nümā sāḥa-i pür-‘ibreti Sa‘dābād’uñ

Oldı ḥüsn-i nazar-ı ‘ātīfet-i sulṭānī
Āb-ı rūy-ı sebeb-i rif‘ati Sa‘dābād’uñ

Ey Nahīfī olamaz ḥaķķ-ı edā-yı ta‘bīr
Ne ḳadar olsa beyān midḥati Sa‘dābād’uñ

Ḥaķ Te‘ālā ide Ḥān Aḥmed-i ‘ālī-şānı
Feyz-yāb-ı şeref-i nüzheti Sa‘dābād’uñ

Devlet ü ‘ömrini her dem ide efzūn Allāh
Şāh-ı İslām iledür ‘izzeti Sa‘dābād’uñ

Ṭūl-ı ‘ömr ile mu‘ammer ola şeh-zâdeleri
Olalar mâye-i ünsiyeti Sa‘dâbâd’uñ

Şadr-ı a‘zam o kerîmü’l-vüzerâyı ide Hâk
Mazhar-ı feyz-i şafâ-ülfeti Sa‘dâbâd’uñ K. 21 (Aypay, 1992)

kasidesinde, cihanda şöhrat bulmuş, Hint ve Acem dâhil, hiçbir yerde benzeri olmayan güzellikteki, perişan gönüllülerin rahata kavuştuğu ve sultanın ihsanına mazhar olan Sa‘dabad’ın, Rum diyarını aydınlattığından söz ederek onun özelliklerini kelimelerle anlatabilmenin mümkün olmadığını söyler.

Sa‘dabad, şairlerin toplanma yeri, cirit oyunları, koşu, güreş gibi gündüz vaktinde yapılan eğlencelere mekân olur. Geceleri top, kandil, lâle, söz ve saz sohbetleri gibi eğlencelerin düzenlendiği bir yer olarak göze çarpan bu dönemin Sa‘dabad’ını (Bilgicioğlu, 2008), Nedim’in şiirlerinde okumak âdetâ orada dolaşmaya benzer.

Şair;

‘İyd erişsin bâ‘iş-i şevk-ı cedîd olsun da gör
Seyr-i Sa‘d-âbâd’ı sen bir kerre ‘ıyd olsun da gör
Güşe güşe mihrler mehler bedîd olsun da gör
Seyr-i Sa‘d-âbâd’ı sen bir kerre ‘ıyd olsun da gör

Anda seyret kim ne fırsatlar girer cânâ ele
Gör ne dil-cûlar ne meh-rûlar ne âhûlar gele
Ṭıfl-ı nâzım sevdiğim bir iki gün şabret hele
Seyr-i Sa‘d-âbâd’ı sen bir kerre ‘ıyd olsun da gör

Gerçi kim vardır anıñ her demde başka ziyneti
Rûze eyyâmında da inkâr olunmaz hâleti
Şimdi añlanmaz hele bir hoşca qadr u kıymeti
Seyr-i Sa‘d-âbâd’ı sen bir kerre ‘ıyd olsun da gör

Dur zuhûr etsin hele her güşeden bir dil-rubâ
Kimi gitsin bâğa doğru kimi şahrâdan yaña
Bağ nedir dünyâda resm-i şohbet-i zevk u şafâ
Seyr-i Sa‘d-âbâd’ı sen bir kerre ‘ıyd olsun da gör

Ṭıfl-ı nâzım cümle gördüm deyü aldatma beni
Görmedin bir hoşca sen dañi o dil-cû gülşeni
Serv-i nâzım gel Nedîm-i zâr gezdiresin seni
Seyr-i Sa‘d-âbâd’ı sen bir kerre ‘ıyd olsun da gör Ş. 4 (Gölpınarlı, 2015)

şarkısında, Sa'dabad'ın seyrinin bayram zamanı görülmesi gerektiğinden ve her köşesinden birbirinden güzel gönül alıcı ay yüzlülerin çıktığından söz eder. Aslında buranın her dönemde farklı bir güzelliği olduğunu da dile getiren Nedim, şiirinin sonunda sevgiliye seslenerek Sa'dabad'ı ona gezdirmeyi teklif eder.

Lale Devri'nin simgesi olarak görülen, bir yeryüzü cenneti olarak tanımlanan (Sevengil, 1998, s. 99) Kâğıthane'nin debdebeli yılları, 28 Eylül 1730'da başlayan Patrona Halil İsyanı ile sona erer. İsyancılara göre Kâğıthane'deki köşkler ve bahçeler, onların karşı oldukları yaşam biçiminin temsilcisi konumundadır. Buradaki yapıların tamamını yerle bir ederler ve III. Ahmed'in tahttan indirilişinden sonra yerine geçen I. Mahmud bu mekânların yakılmasını engelleyerek; 1743'te tamamı olmasa da köşkların bir kısmının yenilenmesine olanak sağlar⁷⁶ ve böylece Kâğıthane, eskisi gibi olmasa da bir eğlence mekânı olmayı sürdürür (İstanbul, 1994d, s. 381).

Sultan II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) Kâğıthane, mesire olma özelliği ve eğlenceleriyle tekrar hem halkın hem ricalin ilgisine yeniden kavuşmuş (Göktaş, 1994, s. 382), Abdülaziz döneminde de bu canlılığını sürdürmüş, 20. yüzyıl başlarına kadar bu özelliğini korumuş (Aksel, 1994a, s. 383) fakat daha sonra bir sanayi bölgesi hâlini almıştır.

Şiirlerde Kâğıthane, “kâğıt” sözcüğüyle yapılan söz oyunları, gezinti alanı, güzellerin seyir yeri olması ve deresiyle anılır. Genellikle şairler beyitlerde bu özelliklerden birkaçına aynı zamanda atıfta bulunur.

Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600) aşağıdaki beytinde Kâğıthane'yi, şairlerin toplanma yeri olmasından mütevellit, şiir mecmuasına benzetir:

Oldı mecma' yine nazm ehli olan yārāna
Şi' r mecmū' asına beñzedi Kâğıdhāne G. 1305/1 (Aksoyak, 2018)

⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Eldem, S. H. (2018). *Sa'dabad*. İstanbul: Kâğıthane Belediyesi.

Şair, nazm, mecmua ve şiir kelimeleri ile Kâğıthane arasında, hem gerçekten şairlerin biraraya geldiği bir yer olması hem de bu yüzyılda hâlâ devam ediyor olması muhtemel kâğıt üretimi bakımından ilgi kurar.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Sebzî;

Şanma Kâğıdhâne'nün ırmağıdır olan revân
Eşk-i çeşmümdür saña 'arz eyler ahvâlüm benüm G. 529/2 (Yekbaş, 2016)

beytinde, Kâğıthane ırmağını kendi hâlini sevgiliye arz eden gözyaşlarına benzetir.

Yetîm (ö. 1553);

Görse İstanbul'da nehrini Kâğıdhâne'nün
Yurdı dilden ehl-i Şîrâz âb-ı Rûkn-âbâd'ını G. 202/3 (Aktaş, 1996)

beytinde, İstanbul Kâğıthane'de bulunan nehri Şiraz ehli görseydi; gönlünden Rûknabad'ın suyunu çıkarırdı, der. Rûknabad, Hafız-ı Şîrazî'nin gazellerinde de kendisine yer bulmuş, kıyısı cennetle bir tutulan hatta ondan üstün görülen, Şiraz'ın altı kilometre yakınlarında yer alan bir dere ve çevresinde bulunan gezinti yeridir.

Danişî (ö. 1650);

Dānişî nev-rûzdur rûz-nāme-yi şahbâyı gör
Şahın-ı Kâğıdhâne'de dildâr ile 'işret yazar G. 88/5 (Özer, 2004)

beytinde, nevrüz zamanı şarabın günlüğünde, sevgili ile Kâğıthane'de işret yazdığını dile getirir. Şair, bahar mevsiminin başlamasıyla Kâğıthane'ye seyre gitmenin vaktinin geldiğini işaret eder.

Ganizade Nadirî (ö. 1626); şiirinin suyuyla her kâğıdın, Kâğıthane arsası gibi revnak bulduğunu söylediği;

Buldı revnağ nitekim 'arşa-i Kâğıdhâne
Âb-ı eş'ârûn ile Nâdiriyâ her kâğız G. 26/5 (Külekçi, 1985)

beytinde, Kâğıthane deresinin bölgeye verdiği güzellik ve kendi şiirlerinin kâğıt üzerinde meydana getirdiği letafet ile benzerlik ilgisi kurarken aynı zamanda semt

adı “Kâğıthane” ile “kâğıt” arasında söz oyunu yaparak buranın kâğıtla olan ilgisine de atıfta bulunur.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Hüsamzade Feyzî, Kâğıthane’nin kâğıt üretimi yapılan bir yer ve güzellerin gezinti mekânı oluşuna atıfta bulunduğ;ı;

Levh-i dilde yazduğun nakş-ı haṭ haṭ-ı cānānedür
Dil-rübālarla pür olmuş şanki Kāğıdhāne’dür G. 27/1 (Gülner, 1996)

beytinde, kâğıt, haṭ, nakş ve levh kelimeleri arasında tenasüp yapar.

Kelim (ö. 1686);

Eylemişdür nice dil-mecrūhı şādān-ı vişāl
Bunda çok ‘ālemler olmuşdur bu Kāğazhāne’dür G. 80/2 (Çelen, 1994)

beytinde, Kâğıthane âlemlerinden bahsederek; burada çok gönlü yaralı âşığın sevgiliyle kavuşma mutluluğuna eriştiğini söyler.

Kırımlı Mustafa Rahmî (ö. 1752);

Mürekkeḳ olsa farza cūy-ı Kāğıdhāne ‘uşşāka
Yine nā-būd olurdu yāre ḥasret-nāme yazmağdan G. 103/3 (Elmas, 1997)

beytinde, diyelim ki Kâğıthane ırmağı âşıklara mürekkeḳ oldu; o bile sevgiliye yazılan özlem mektuplarından yok olurdu, diyerek Kâğıthane’ye deresi ile bağlantılı olarak yer verir. Şair, mürekkeḳ, name ve Kâğıthane arasında tenasüp yapar.

Nef’î (ö. 1635);

Mahşer olmuş şahn-ı Kāğıdhāne dünyā bundadır
Cennete dönmüş güzellerle temāşā bundadır

Bu da bir gündür kıyāmetden nişānı āşkār
İşte gör ol āftāb-ı ‘ālem-ārā bundadır

Dilberūñ bālā-bülendi ‘āşıkuñ üftādesi
Bir yere gelmiş bu gün a ‘lā vü ednā bundadır

Añmasuñ şūfî daḥi keşretde vaḥdet ‘ālemin
Yārı tenhā avlayan ‘uşşāk-ı şeydā bundadır

Cümleden ol gūne sermestān-ı şāhib-ḥālden
Nef’î-i şūrîde-i bî-bāk ü rüsvā bundadır G. 37 (Akkuş, 1993)

gazelinde, Kâğıthane'nin halkın ne kadar rağbet ettiği bir yer olduğunu anlatırken buraya mahşer benzetmesi yapar. Mahşer gibi kalabalık olan Kâğıthane; güzellerin gelmesiyle âdeta cennet gibi olmuş; dilberlerin uzun boylularının, âşıkların üftade olanlarının yeri olmuştur. Halkın her tabakasından insanın burada olduğunu söyleyen Nef'i, çılgın âşıkların da sevgiliyi burada yalnız yakaladığını dile getirir.

Sabit (ö. 1712), Kâğıthane'yi neredeyse her beytinde bir "kâğıt" ilgisi kurarak anlattığı;

Keşretinden ak sâdeyle gelen cānānenüñ
Bir ṭabak-ābādīdür ṣaḥrası Kāğıdhāne'nüñ

Lāle faşlı mevc-zen bir kıṭ'a-ı ebrī olur
Eşk-i ḥūn-ālūdesinden 'āşık-ı dīvānenüñ

Keştī-i ṣaḥbā degül üstinde zevraklar yürür
Cūy-ı Kāğıdhāne-āsā girye-i mestānenüñ

Saṇa şūret gösterüp ṣan'atla dilber ṣayd ider
Bunda kırtāsiyedür sermāyesi ferzānenüñ

Āl kâğız mūhreler mecmu'a-ı germiyyete
Her ḥabābı mūhre-i billūrdur peymānenüñ

Da'vet için berg-i gülden kâğız uçurdu nesīm
İnkisārın ḥiss idüp bu bezmde bīgānenüñ

Şābitā kâğızcılar sūḳına döndi 'arşası
Keşretinden ak sâdeyle gelen cānānenüñ G. 208 (Karacan, 1991)

gazelinde, Kâğıthane sahrasını, o zamanın modasına göre beyazlar giyerek gelen güzellerin çokluğundan, semtin ismiyle de bağlantılı olarak, "tabak-abadî"ye benzetir. "Tabak" dikdörtgen biçiminde büyük kâğıt parçası; "abadî" ise Hindistan'ın Devletâbat şehrinde imal edilen, kalınca, yarı mat, açık saman renginde, eskiden hattatların pek makbul tuttukları, ipekten yapılmış bir nevi yazı kâğıdı, anlamına gelir. Ak elbiseli güzeller o kadar çoktur ki, onların kalabalığından Kâğıthane, uzaktan abadi kâğıdına benzemektedir. Semt, lale mevsiminde divane âşığın kanlı gözyaşlarından dolayı dalgalı bir ebru kâğıdı parçası gibidir. Sermayesi "kırtasiye",

yani kâğıt, kalem, defter ve mürekkep olan bilginler yahut seçkinler, burada dilberleri avlarlar. Şair şaraptaki kabarcıkları, kâğıtları cilalamak, parlak ve pürüzsüz hâle getirmek için kullanılan, billur veya istiridye kabuğundan yapılmış yuvarlak bir âlet olan mühreye benzeterek, Kâğıthane bezminde, biganelerin gönül kırıklığını hisseden bahar rüzgârının onlara gül yaprağından davetiye gönderdiği şeklinde hoş hayaller kurar. Sabit şiirini, beyaz elbiselerle gelen güzellerin çokluğundan, buranın kâğıtçılar pazarına döndüğünü söyleyerek sonlandırır.

Vahyî (ö. 1718), “Kâğıthane” redifli iki gazel yazmıştır. Aşağıdaki gazelinde, Kâğıthane sahnındaki işret meclislerinden, cennetin dahi kıskanacağı bezmlerden, burada sevgili ile kurulan muhabbet ve Kâğıthane’nin kavuşma meclisinin mekânı oluşundan söz eder:

Şevk-i dille ‘işret itdük şahn-ı Kâğıdhâne’de
Bezmi reşk-i cennet itdük şahn-ı Kâğıdhâne’de

Bülbül-i zâr-ı dili şühî be-kürî-i rakîb
Ol güle hem-şoḥbet itdük şahn-ı Kâğıdhâne’de

Şâgar-ı vuşlat be-dest ü cām-ı bâde leb-be-leb
Yâr ile hoş ülfet etdük şahn-ı Kâğıdhâne’de

Bâde būs u cām rûy-ı al ü sâkî çeşm-i dost
Tarḥ-ı bezm-i vuşlat itdük şahn-ı Kâğıdhâne’de

Vahyî-i hoş-ṭab‘ ile bir şi‘r inşâd eyleyüp
Halkı vakf-ı hayret itdük şahn-ı Kâğıdhâne’de G. 231 (Taş, 2017)

Vahyî (ö. 1718);

Meyl iderler dâ’imā hūbân Kâğıdhâne’ye
N’ola ‘uşşâk olsalar pūyân Kâğıdhâne’ye

Zıll-ı eşcâr u çemenzâr u kenâr-ı cūybâr
Niçe meyyâl olmasun insân Kâğıdhâne’ye

Bir yaña âb u hevâ bir yaña seyr-i dil-rubâ
Diseler kân-ı şafâ şâyân Kâğıdhâne’ye

Ey olan seyr-âşnâ-yı çeşm-i dilber âbda
Gör ne yüzden cân atar yârân Kâğıdhâne’ye

Yūsufistān eylemiş gül-pīrehenler cūyını
Anuñ-içün ‘azm ider ihvān Kāğıdhāne’ye

Müjde teşrīf-i şehādet nazra-sāz-ı rüyına
Seyre gelmiş nāz ile cānān Kāğıdhāne’ye

Leb be-yād-ı la‘l bāzū bā-miyān-ı fikr-i dost
Vahiyiā ‘azm it ğazel-gūyān Kāğıdhāne’ye G. 243 (Taş, 2017)

gazelinde, güzellerin sürekli Kâğıthane’ye meylettiklerini ve bu nedenle âşıkların da oraya koşmalarına şaşılmayacağını söyler. Kâğıthane’ye meyletmenin doğal bir durum oluşunu, buranın ağaçlık ve çimenlik oluşuyla akarsunun kenarında bulunmasına ve bir yanda bu doğal güzelliklerin diğer yanda güzellerin seyrinin yapılabilmesine bağlar. Bu özelliğiyle Kâğıthane âdeti bir sefa kaynağıdır. Burada gül rengi gömlek giyen güzellerin bulunmasından dolayı Kâğıthane’yi Yusufistan’a benzeten şair, güzelliğiyle meşhur Hz. Yusuf ve onun kanlı gömleğine telmih yapar. Dostlar, güzellerin buraya toplanmasından dolayı Kâğıthane’ye giderler.

Danış (ö. 1775);

Ğande olsañ sen benimle gülşenistāndır baña
Zevk-ı vuşlat sevdiğim olmaz mı Sa‘dābād’sız G. 262/4 (Birgören, 2004)

beytinde, sevgilisine seslenerek, o nerede ise kendisi için gül bahçesinin orası olduğunu söyler. Sa’dabad öylesine kavuşma yeri olarak zihinlerde yer etmiştir ki, Sa’dabadsız da vuslat zevkinin olabileceğini dile getirir.

Haşmet (ö. 1768);

‘Ālem-i āba letāfet çağlayan cūlardadır
Gidelim serv-i revānım nehr-i Sa‘dābād’a dek G. 146/5 (Aksoyak & Arslan, 1994)

beytinde, Kâğıthane’deki çağlayanlara atıfta bulunur. Eldem (2018), 18. yüzyılın en önemli ve parlak havuz mimarisi örneğinin Kâğıthane’deki Çağlayan bahçesi olduğunu bildirir (s. 6). Kâğıthane deresinin, Çadır köşkünün önünde, kanalın içinde inşa edilen iki bend üzerinden akarak oluşturduğu bu çağlayanlar (Eldem, 2018, 6),

şair tarafından hatırlatılır. Haşmet su âlemine hoşluk verenin coşkuyla akan nehirler olduğunu dile getirerek sevgiliye Sa’dabad nehrine gitmeyi teklif ederken, “çağlayan” sözcüğünü tevriyeli kullanarak burada bulunan ünlü “Çağlayan bahçesi”ni de hatırlatır.

Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807);

Benüm seyl-âb-ı eşküm nice demler cüş kılmazdı
Meger kim Çağlayan’uñ yolları çağ olmak istermiş G. 247/3 (Bektaş, 2007)

beytinde gözyaşları ile Çağlayan arasında ilgi kurar.

Fennî (ö. 1745), gözyaşlarının bir afetin taş gönlüne nispetle taş kesilerek;

Sa’dabad nehrine bent oluşundan söz eder:

Dil-i senginine nisbet ile bir âfetüñ şimdi
Taḥaccür itdi eşküm cüy-ı Sa’dābād’a bend oldı G. 366/3 (Demirkazık, 2009)

Nedim (ö. 1730);

Göksu bir nā-ḥoş hevā şimdi Çıbıklı pek zihām
Sevdiğim tenhāca çekdirsek mi Sa’dābād’a dek G. 58/4 (Gölpınarlı, 2015)

beytinde, ünlü gezinti yerlerinden Göksu’nun şu an havasının güzel olmadığını ve

Çubuklu’nun ise çok kalabalık olduğunu söyleyerek, sevgili ile yalnız bir hâlde

Sa’dabad’a kürek çektiirmek isteğindedir.

Lazikîzade Feyzullah (ö. 1767);

Unutduñ mu şafâ-yı seyr-i Sa’dābād’ı āyā kim
Neler olmuşdu ey mäh-ı zamānım ol zamānlarda G. 555/2 (Demir, 2017)

beytinde Sa’dabad seyrinin sefasından söz ederken; Çelebizade Asım (ö. 1759);

Çamlıca seyri mükerrerdır Hışār ise ba’id
Serv-i nāzım gel gidelim bāri Sa’dābād’a (Kahraman, 2003)

mısralarıyla Sa’dabad seyrini Hisar ve Çamlıca seyirlerine tercih ettiğini dile getirir.

Şaire göre Çamlıca seyri çok tekrarlanmış; Hisar ise uzaktır, bu nedenle âşık sevgili

ile dönemin en popüler mesiresi Sa’dabad’a gitmeyi ister.

Sürurî (ö. 1814) Kâğıthane redifli;

Nev-bahâr ile gelüp zînet-i Kâğıdhâne
Oldı maḥsūd-ı cinân sāhat-ı Kâğıdhâne

Resm iderdi iremi şafḥa-i kevne böyle
Olsa Şeddād'e 'ayân hey'et-i Kâğıdhâne

Nehrine girmek için sūḥtegān 'uryāndur
Andurur maḥşeri cem'iyet-i Kâğıdhâne

Sıgmaz eşcārı kalem ābı mürekkeḥ olsa
Kütüb-i menKâbet-i midhat-i Kâğıdhâne

El-ḥazer defter-i a'mālüne yazdurma günāḥ
İtme zāhid heves-i 'işret-i Kâğıdhâne

Bir mürekkeḥci güzel sevdüm icābet itse
İderüm nāme yazup da'vet-i Kâğıdhâne

Penbe-āsā teni olmağla beyāz ol şūḥuñ
Olinur cilvegehi nisbet-i Kâğıdhâne

Cümle etḥāl-i Sitanbul āña cem' olsa şığar
Kālb-i 'āşık gibidür vüs'at-i Kâğıdhâne

Ey Sürūrî n'ola oldıysa yasak nisvāna
Tāzelerle iderüz şoḥbet-i Kâğıdhâne G. 132 (Batur, 2002)

gazelinde; baharın gelişyle Kâğıthane'nin güzelliğinin cenneti kışkandıracak bir hâl aldığını söyler. Şair, Şeddad'a eğer Kâğıthane'nin görünüşü ayan olsaydı, Şeddad burayı görseydi, varlık sayfasına cenneti onun gibi resmederdi diyerek Yemen'deki Âd kavminin hükümdarı Şeddad'ın yeryüzünde bir cennet kurmak iddiasıyla yaptırdığı İrem bağına ve buradaki büyük köşke telmihte bulunur. Kâğıthane'yi methetmek için ağaçları kalem, suyu mürekkep olsa dahi yeterli olmayacağını söyleyen Sürurî, İstanbul'un bütün tazeleri biraraya gelse buraya sığar, çünkü buranın genişliği âşığın gönlü gibidir diyerek istihzalı bir söyleyiş yakalar. Şair son beytinde, o dönemde Kâğıthane'nin kadınlara yasak olduğunu haber verir. Sevengil (1998), 18. yüzyılın ikinci yarısında, III. Osman'ın tahta geçişiyle birlikte, padişahın gezinti günlerinde kadınların sokağa çıkmasının yasaklandığını, saray tarafından

konulan kıyafet kurallarına uymayan kadınların Boğaziçi'nden denizden atılarak boğdurulmaları üzerine kadınların korkudan haftanın hiçbir gününde evlerinden çıkmadıklarını kaydeder (s. 113). III. Osman'dan sonra tahta geçen III. Mustafa ise Müslüman kadınların sokağa çıkmalarını bir dönem tamamıyla yasaklamıştır (Sevengil, 1998, s. 113).

Âgâh (ö. 1728)'in; “Bir şikâyet-nâmedür bâl ü per-i pervânenen/Şahın-ı Kâğıdhane vü fânûsı dîvânihâne bil” G. 237/3 (Akpınar, 2017), Mehmed Şerif (ö. 1790)'in; “Câddesi gülzâr-ı maşşûdîñ tarîk-i şabrdır/Semt-i Sa‘dâbâd toğrıdır reh-i Eyyüb'dan” G. 112/2 (Yağcı, 2006), Neylî (ö. 1748)'nin; “Zamân-ı hürrem zemîn-i reşk-i irem-ferhunde bir demdür/Çadem-i rencide kıl devletle Sa‘dâbâd'e sultânüm” G. 114/6 (Erdem, 2005), Mirzazade Salim (ö. 1743)'in; “Haç ber-âverde olaldan berü ol cânâne/Cümlenden baña güzel gelmede Kâğıdhâne” G. 287/2 (Güfta, 2013), Şeyh Galip (ö. 1799)'in; “Uşandık seyr-i Kâğıdhâne-i eş‘ardan Gâlib/Bahâr ermez mi yâ vaqt-i Sa‘dâbâd yetmez mi” G. 368/6 (Okçu, 1993), 19. yüzyıl şairlerinden Sermed'in; “Şarâb-ı erguvânı bir tarafta sâki-i gül-rû/Bahâr eyyâmı Kâğıdhâne'de bu kâm-rânlıktır” G. 13/2 (Yıldız, 2002) ve Raif (ö. 1847)'in; “Olunca cāyına zevk-i sūy-ı Sa‘dâbâd/O şevk ile ğama olsun maḥall ‘adem-âbâd” G. 47/1 (Yıldırım, 2016) beyitleri burada anılabilir.

3.61.7.35 Kanlıca

Günümüzde Beykoz ilçesine bağlı olan Kanlıca, Boğaziçi'nin Anadolu yakasında aynı adla anılan koyun gerisinde ve kuzeyinde yer alan bir semttir (Aysu, 1994b, s. 416). Kanlıcak olarak da anılan semte Fennî (ö. 1745)'nin;

Yine bir Kanlıcaklı âfetün efgendesi oldum
Bu demlerde degül dünyâ gözümde kanlı yaşum var G. 118/4 (Demirkazık, 2009)

beytinde rastlanır. Şair, Kanlıcalı bir afetin tutkunu olduğunu söyleyerek dünyanın gözünde olmadığını dile getirir.

3.61.7.36 Kartal

Enderunlu Vasıf (ö. 1824);

Benim meylim o çār-ebrūyadır ammā nedir çāre
Göñül bir sāde-rū Kartallı dilber ihtiyār etdi G. 133/7 (Gürel, 2007)

beytinde, âşğın meylinin “çar-ebru” yani, bıyığı yeni terlemiş olan bir delikanlıya olduğunu fakat gönlünün sade yüzlü Kartallı bir dilber seçtiğini dile getirir. Adalar semtinin karşı kıyısında bulunan Kartal, Bizans döneminden itibaren yerleşim yeri olarak kullanılan, sonrasında Türkler ile Rumların birlikte yaşadığı bir bölgedir.

3.61.7.37 Körfez- Haliç

Sarayburnu-Galata arasından başlayıp önce batıya sonra da kuzeybatıya uzanan Haliç körfezi (Eyice, 1997), Haşmet (ö. 1768)’in;

Tenhāca aḥibbāsı ile görmege ‘işret
Gökşu’ya gider göz göre hīç Körfez’e gelmez G. 104/4 (Aksoyak & Arslan, 1994)

beytinde, sevgilinin dostlarıyla işret etmek için tercih etmediği bir mahal olarak yer alır. Sevgili hep Gökşu’ya gitmekte, Körfez’e ise hiç gelmemektedir.

Ramiz Mehmed (ö. 1759); Körfezli güzele gönlünü verdiğiinden dolayı Haliç gibi kenara itilişine dertlenme, der;

Çünli dil virdüñ o Körfezli büt-i fettāna
Laṭma-ḥār oldığına ğam yeme mānend-i Haliç G. 21/3 (Polat, 2003)

3.61.7.38 Kumkapı

Gayrimüslim nüfusun yoğun olarak yaşadığı, Bizans döneminde “küçük iskele” anlamına gelen “Kontoskalion” adıyla anılan, isminin kente kum getiren gemilerin yük boşalttıkları iskelelerin burada bulunmasından kaynaklanması yüksek ihtimal olan Kumkapı, tarihî yarımadaının Marmara Denizi kıyısındaki semtlerinden biridir (Akın, 1994b, s. 121) ve şiirlerde semtin en meşhur yönü olan meyhaneleri ile karşımıza çıkar.

Ferrî Mehmed (ö. 1805) bir gazelinde Yorgi adlı bir civana âşık olduğundan söz eder. Şair Yorgi’yi Kumkapı’da bir meyhanede görmüştür:

Ꞑumꞑapu mey-hānesinde itdi yağma hālūmi
Ꞑoymadı rüşd-i dirāyet bu dil-i dīvānede G. 183/3 (Kırbyık, 1994)

Sünbülzade Vehbî (ö. 1809);

Pek çamurdur bilirim Ꞑumꞑapu meyḥāneleri
Vehbiyā gel Ğalaṭa semtine git etme Ğalaṭ G. 134/5 (Yenikale, 2011)

beytinde Kumkapı meyhaneleri ile Galata’yı karşılaştırarak Kumkapı meyhanelerinin “çamur” olduğunu dile getirir.

3.61.7.39 Kuzguncuk

Boğaziçi’nin Anadolu kıyısında, Üsküdar, Paşalimanı ve Beylerbeyi arasındaki Kuzguncuk semti, Üsküdar’ın gayrimüslim yerleşim oranının yüksek olduğu semtlerindendir. Sabit (ö. 1712),

Mücerred merg-zār-ı Üsküdār’uñ bülbülin diñle
Teferrücgāhını Ꞑuzguncuğ’uñ teslīm-i zāğ eyle G. 320/6 (Karacan, 1991)

beytinde, yalnızca Üsküdar çemenzarlarının bülbüllerini dinlemeyi ve Kuzguncuk’un mesire yerlerini kargalara bırakmayı öğütler. Şiirde, semtin isminde geçen ve kara karga anlamına gelen “kuzgun” ile “zağ” arasında alaka kurulmuştur.

3.61.7.40 Laleli

Kent merkezinden Yedikule'ye giden anayolun buradan geçmesi sebebiyle Roma ile Bizans dönemlerinde, Osmanlı dönemine göre daha önemli bir kent bölgesi konumunda olan Laleli, Osmanlı devrinde Beyazıt ile Aksaray arasında bulunan (Kuban, 1994b, s. 187), önceleri daha çok yerleşim yeri olarak kullanılırken daha sonra ticari önem kazanmış bir semttir.

Şeyh Galip (ö. 1799), gözyaşı damlaları sevgilinin yanağına düşen turrelerini/saçlarını seyredip, Laleli işi anber olduğunu söylediği;

Ruḥuṇda seyr edip eṭfāl-i eşk ṭurralarıñ
Buḥūr-ı ḥam-be-ḥam-ı kār-ı Lāleli derler G. 85/2 (Okçu, 1993)

beytinde, Laleli'de satılan bir tür kokuya atıfta bulunur.

Antepli Aynî (ö. 1837);

Ḥasret-i 'arız-ı pür-tâb ile sūzân giryân
Uğrayup Lāleli'ye Ḥorḥor'a toğrı şaparız G. 76/3 (Arslan, 2004)

beytinde, sevgilinin yanağı ile Laleli semti arasında renk bakımından ilgi kurar ve Laleli yakınlarında bulunan Horhor⁷⁷ semtini anar.

Osman Şems (ö. 1893);

Dest-i cevri ile sebū-yı dilimi kırdı o şūḥ
Toldı eşk ile Çukurçeşme misâli çeşmim G. 447/3 (Yıldırım, 2013)

beytinde, Laleli'deki "Çukurçeşme" bölgesine yer verir. İstanbul'da At Meydanı ve Laleli gibi yerlerde yapılmış, yan yana sıra hâlinde bulunan bu çeşmelerin, çevresinde ikamet eden halkın su ihtiyacını karşılamak amacıyla yapıldığı düşünülür (Eyice, 1993b). Laleli'de, burada yapılmış çukur çeşmelere istinaden bu ismi alan bölgeyi şair âşığın gözyaşları ile dolu gözlerinin müşebbehünbihi olarak kullanır.

⁷⁷ Horhor semti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Göncüoğlu, S. F. (2009). Değeri unutulmuş tarihi bir İstanbul semti: Horhor. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 23, 135-148. Erişim: 27.04.2018, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunigsed/issue/2579/33179>

3.61.7.41 Nuruosmaniye

Çemberlitaş'ın kuzeybatısında, Kapalıçarşı girişinde bulunan Nuruosmaniye Cami ve Külliyesi, Trabzonlu Emin Hilmî (ö. 1884)'nin;

Cemâ'at şaşırıp tekbîrini hayrette kalmışlar
Kaçan ol nûr-ı 'aynım Nûr-ı Osmâniyye'den geçmiş G. 49/2 (Duman, 2010)

beytinde, sevgilinin Nuruosmaniye'den geçmesi ile cami cemaatinin hayrette kalarak namazda şaşırdıklarını anlatırken karşımıza çıkar.

3.61.7.42 Okmeydanı

Okmeydanı, II. Mehmed'in İstanbul'u fethi esnasında deniz savaşlarını yönettiği, gemileri Haliç'e indirdiği, daha sonra ok sporuna tahsis edilen önemli bir meydandır ve bir dönem okçular dışında kimsenin giremediği, yüksek taş duvarla çevrili bir alan hâlini almıştır (İşli & İşli, 1994, s. 126).

Hayalî (ö. 1523), sevgilinin yan bakış okunun temrenine/kirpik ucuna sınır olmadığını gören âşıkların, şairin sinisini Okmeydanı'na benzettiklerini söyler:

Gördüler had yok hadeng-i ğamzeññ peykânına
Sînemi beñzetediler 'uşşâk Okmeydânı'na G. 80/1 (Tarlan, 1945)

Nedim (ö. 1730)'in;

Yârsız gül-zâr seyri nîşterdir çeşmime
Yâr ile olunca Okmeydânı semmü'l-hıyât G. 54/5 (Gölpınarlı, 2015)

beytinde, âşığa sevgili olmadan gül bahçesi neşter gibi görünürken; sevgili ile Okmeydanı bir iğne gibi gelir.

Beliğ (ö. 1760);

Çekinür dil kevn-i hûbân ile Okmeydânı'na
Korkarım kim yine bir kaşı kemâne urulur G. 68/6 (Açıköz, 1994)

beytinde, Okmeydanı'ndaki yay kaşlı bir sevgiliye -bakış okuyla- vurulmaktan korktuğunu dile getirir.

3.61.7.43 Samatya

Günümüzde İstanbul'un Fatih ilçesine bağlı semtlerden biri olan tarihî Samatya semti, Ebubekir Celalî (ö. 1817)'nin;

Yazıldı bülbül-i şeydâ s.koğlı 'uşfûre
Samatya'da ediyor şimdi cüst ü cüy-ı nevâ G. 6/4 (Sarıkaya, 2018)

beytinde anılır.

3.61.7.44 Sarıyer

Sarıyer, Boğaziçi'nin Rumeli sahilinde bulunan, tarihi Antik Çağ'a kadar giden ve asırlar boyunca Rumların ve Türklerin birlikte yaşadığı bir bölgedir. Fennî (ö. 1745)'nin;

Teb-i gamıyla görün şimdi Fennîyâ ayva
O Şarıyâr benüm benzüm itdi zerd-âlû G. 260/7 (Demirkazık, 2009)

beytinde âşık, sevgilinin gam sıtmasına yakalanmış, benzi ayva ve zerdali gibi olmuştur. Şair bu beytin alındığı gazelinin her beytinde bir İstanbul semtini anar. Bu nedenle “Sarıyâr” ifadesinin ihamlı kullandığı, hem sarışın sevgili hem Sarıyer semtini temsil ettiği söylenebilir. Şair, “Sarıyâr”, “zerd-alu” ve “ayva” arasında renk bakımından ilgi kurar.

Seyyid Vehbî (ö. 1736);

Gel bûseler yirin göre o zerrîn 'izârda
Güyâ kirâs mevsimidür Şarıyâr'da G. 203/3 (Dikmen, 1991)

beytinde, sevgilinin altın gibi yanağı ile Sarıyer; buse izi ile kiraz arasında renk bakımından bağlantı kurar.

Tahir (ö. 1774)'in;

Degildir vahşî ol âhû-yı deşt-i nâz-ı nesrînter
Dil-i Mecnûnumuñ Leylâsı müşfik Şarıyâridir G. 56/2 (Büyükkarcı Yılmaz, 2013)

beytinde Sarıyer'e sevgilinin memleketi olarak yer verilir.

3.61.7.45 Silivri

Çatalca yarımadasının güneybatısında yer alan Silivri'ye; 18. yüzyıl şairlerinden

Adem Çelebi'nin;

Vefâdan bî-ḥaber semt-i Vefâ'yı görmemiş gūyâ
Silivri içre Âdem ḡamzesi mekkâreler vardır G. 251/5 (Karakaş, 2010)

N'ola Silivri'de bir dil-berin nağme-sâzına
Disünler Âdem maḡâlin maḡâma uydurmuş G. 274/6 (Karakaş, 2010)

beyitlerinde, sevgilinin veya güzellerin bulunduğu mahal olarak yer verilir.

3.61.7.46 Süleymaniye

Süleymaniye, İstanbul'un üçüncü tepesinde, adını İstanbul'un sembolü kabul edilen Süleymaniye Cami ve Külliyesi'den alan tarihî bir semttir (Yıldırım, 1994, s. 94).

Şehrin en güzel silüetinin başrolünde bulunarak imparatorluğun en simgesel yapısına ev sahipliği yapan (Kuban, 1994c, s. 96) Süleymaniye, Üsküplü İshak Çelebi (ö. 1538)'nin;

Bir güzel sevdi Süleymāniye'de dīvāne dil
Ol perī-şūret melek-sīmā-yı kimdür dimezem G. 174/6 (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1989)

beytinde, buralı bir güzelden bahisle karşımıza çıkar. Âşık, Süleymaniyeli, peri görünüşlü, melek yüzlü sevgilinin kim olduğunu söylemez.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Hüsamzade Feyzî'nin; “Kovarsun cevri-i yârı şāh-ı ‘aşka eylesün şekvâ/Dili semt-i Süleymāniye'den dīvāne gönderdüm” G. 63/4 (Gülner, 1996), Trabzonlu Emin Hilmî (ö. 1884)'nin; “Süleymān-ı zamānım çignetip mūr-ı dil-i zārī/Nesīm-āsā bu gün semt-i Süleymāniyye'den geçmiş” G. 49/3 (Duman 2010) beyitleri Süleymaniye semtinden söz edilen beyitlerdendir.

3.61.7.47 Sütölçe

Haliç kıyısında yer alan Sütölçe semti, Osmanlı döneminde kurulmuş eski bir yerleşim yeridir. Evliya Çelebi (2006)'ye göre bu semtin Sütölçe adını alma sebebi kasabanın bitkilerinin ve havasının hoşluğundan buradaki hayvanlarının sütünün güzel olmasıdır:

Evvelâ kasaba-i Sütlüce Eyyûb Sultân önündeki Halîc-i mâlihînin karşı şimâlinde er avret nümâyân olduğı Halîc kenârında Galata mevleviyyeti nâhiyesinde başka subaşı hâkimli bin iki yüz ma'mûr [u] âbâdân bâğ-ı iremli sarâyılar ve gayrı âsâr-ı binâlar ile müzeyyen bir kasaba-i şîrindir kim lisân-ı Acem'de 'Kend-i şîr' derler, lisân-ı Arab'da 'Rabta-i leben' derler, Türkî'de "Sütlüce" derler, Rûm'da 'Galata' derler, cümlesi süd ma'nâsınadır. Zîrâ bu kasabanın nebâtâtı ve hevâsının letâfetinden südü hâlis olmağıle Sütlüce derler. (s. 198)

Evliya Çelebi (2006) ayrıca, Sütölçe'den Eyüp'e kayıklarla gidildiğinden ve kâfirler zamanında burada zincir üzerinde büyük bir köprünün varlığından söz ederken, Sütölçe'den Alibeyköy'e ve Kâğıthane'ye yeşillikleri seyrederek varıldığını ve buradaki hanelerin Haliç'e ve Eyüp'e bakacak şekilde birbiri üzerine yapılmış; bağlı bahçeli havadar haneler olduğunu anlatır (s. 198).

Sütölçe sahilleri, padişah ve diğer devlet adamları ile birlikte halkın da sayfiye ve dinlenme yeri olarak rağbet ettiğı; sahillerine yalı, kasır, bağ ve bahçeler yaptırılan bir bölgedir (Kara, 1994b, s. 118). Gazellerde bahçeleri, kaymağı ve sevgilinin mahallesi olarak karşımıza çıkar.

Üsküdarlı Aşkî (ö. 1576) "Südlíce" redifli;

Bâğ-ı cennetdür dilâ bâğ u bahâr-ı Südlíce
Selsebîlün 'aynıdır şân cûybâr-ı Südlíce

İy nihâl-i tâze hoş âzâde yirdür seyre gel
Serv-ğadler cılvegâhıdır kenâr-ı Südlíce

Kanlu yaşum lâlezâr oldı gözümnden gitmedi
Fıkr-i ħaddünle ħayâl-i lâlezâr-ı Südlíce

Tekye-i Ca'ferde görelden ruħuñla zülfüñi
Gice gündüz meskenüm oldı diyâr-ı Südlíce

Bir müzeyyen cāydür ki olmuş maḳām-ı ehl-i dil
'İşḳīyā anuñla çıḳdı iştiḥār-ı Südlüce G. 404 (Uzun, 2011)

gazeline, buranın bahçelerini cennet bahçelerine benzetir. Sütlüce'nin güzellerin gezinti yeri olduğunu ve gönül ehlinin makamı olduğunu dile getiren şair, sevgilinin yanağının düşüncesi ve Sütlüce'nin lale bahçelerinin hayalinin âşığın gözünden hiç gitmediğinden söz eder. Âşığın kanlı gözyaşları lale bahçelerini andırmaktadır. Sevgilinin yanağı ve zülfünü Cafer'in tekkesinde gördüğünden beri âşığın meskeni Sütlüce olmuştur.

Yetîm (ö. 1553);

Cennet-âbād-ı çemenzâr-ı cihân çok ammâ
Südlüce cânibidür bâğ-ı İrem dünyâda G. 165/5 (Aktaş, 1996)

beytinde, dünyada cennet gibi güzel olan birçok yerin olduğunu fakat Sütlüce tarafının dünyanın İrem bağları olduğunu dile getirir. Sütlüce cennete benzemez, cennetin ta kendisidir.

Enderunlu Vasıf (ö. 1824);

Yakduñ süd iken ağızım inanmam saña ey şüh
Kaymak ye varıp Südlüce'ye sen bu ağızla G. 108/2 (Gürel, 2007)

beytinde, "Südlüce", "süd" ve "kaymak" sözcükleri arasında tenasüp; "Südlüce" ve "süd" arasında cinas-ı mükerrer yapar.

Haşmet (ö. 1768);

Var mı arslan südüne ḥāhişi yavrum nicedir
Kaymak isterse kızum zevke maḥal Südlüce'dir G. 81/1 (Aksoyak & Arslan, 1994)

beytiyle Sütlüce'yi kaymağı ile anan şairler arasına katılır. Kaymağın yerinin Sütlüce olduğunu bildirirken; "Südlüce", "süd" ve "kaymak" sözcükleri arasında tenasüp; "Südlüce" ve "süd" arasında cinas-ı mükerrer yapar.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Ebubekir Celalî,

Dil-rübā Südlüce-i sîne de vardık h'āba
Kaymak āmāde Celālî o şeker-hāba şabāh G. 16/7 (Sarıkaya, 2018)

beytinde, Sütlüce'nin kaymağına atıfta bulunarak; sevgilinin göğsü ile Sütlüce arasında renk bakımından bağlantı kurar. Sevgilinin süt gibi olan göğsünde uykuya daldığından söz eden şair, bu nedenle sabah şekerlemesinde kaymağın hazır olduğundan söz eder.

Şeyh Galip (ö. 1799);

Yād eylemez olduk haber-i Yūsuf-ı Mısr'ı
Südlüce'de bir māh ile şîr ü şekeriz biz G. 130/14 (Okçu, 1993)

beytinde, Sütlüce'de ay gibi güzel olan sevgili ile “şîr ü şeker” olduğundan, sütle şeker gibi karışıp kaynaştığından söz eder.

3.61.7.48 Tarabya

Boğaziçi'nin kuzeyinde, Rumeli yakasında yer alan Tarabya semtini Keçecizade İzzet Molla (ö. 1829);

Hoş gelir hāk-i Tarabya 'İzzetā rindāna kim
Bende-i pîr-i hārābātız kalender-ṭîynetiz G. 184/5 (Ceylan & Yılmaz, 2005)

beytinde, kalender yaradılışlı rintlerin bulunmaktan hoşlandığı bir yer olarak ele alır.

3.61.7.49 Tophane

Boğaziçi'nin güneyinde, Rumeli yakasında, Galata ile Fındıklı arasında bulunan tarihî semt, Bizans döneminde ormanların başladığı boş bir arazi iken II. Mehmed'in yaptırdığı tophane binasıyla imara açılmış, semtin iskelesi 1894'te Galata rıhtımı yapılana kadar Beyoğlu'na iniş ve çıkış için kullanılan başlıca kıyı olmuştur (Gülersoy, 1994, s. 275). Tophane, 17. yüzyıl şairlerinden Ereğlili Türebî'nin;

Geçer mi cum‘a gün Tophâne‘ye alay ile yārān
Nice billāh o cāy-ı cān-fezāmuzdan haber virgil G. 20/10 (Okuyucu, 2004)

beytinde ve Asım Arifzade (ö. 1737)’nin;

El ele versek de gitsek şöhet etsek sevdiğim
Seyr edip Tophâne‘yi sonra Neşāt-ābād‘a dek G. 25/4 (Arslan, 2010)

beytinde kendisine yer bulur. Asım Arifzade’nin beytinde sözü edilen Neşatabad,

1726 senesinde III. Ahmed için Ortaköy Defterdarburnu mevkisine yapılan

Neşatabad sarayıdır (Şehsuvaroğlu, 1954, s. 32).

3.61.7.50 Tozkoparan

Topkapı yakınlarında bulunan ve Osmanlı döneminin ok talimgâhlarından biri olan

Tozkoparan semti, Bursalı Rahmî (ö. 1567)’nin;

Haft-ı lebini ol kaşı yādan su‘āl idüñ
Müjgān-ı tîri Tozķoparan menzilin bilür G. 45/2 (Erdoğan, 2017)

beytinde, sevgilinin yay gibi kaşı ve ok gibi kirpikleriyle ilişkilendirilerek anılır.

Sabit (ö. 1712), Tozkoparan semtini kaza yayı, menzil ve taş ile birlikte anar:

Ol günü añ ki atup kıavs-i kazādan Şābit
Menzil-i kıabre ecel Tozķoparan‘ı dike taş G. 168/6 (Karacan, 1991)

Menzil sözcüğünün anlamı sözlükte; ok meydanlarında, belli bir rüzgâr altında 900

gezden daha uzağa ok atılarak açılan ve kırılan rekorları göstermek için işâret taşları

dikilen sâbit atış yeri, olarak verilir.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Adem Çelebi;

Ėamzeler Tozķoparan menzilin almış feryād
Çīn-i cebīn Ėam-ı ebrū-yı kemān-dārından G. 203/3 (Karakaş, 2010)

sevgilinin yan bakış oklarının Topkoparan menzilini kapladığından söz ederken;

gamze, ebru, keman ve menzil kelimeleri arasında tenasüp yapar.

3.61.7.51 Üsküdar

Kadıköylülerin tersanesi/limanı olarak milattan önce yedinci yüzyılda kurulduğu kaydedilen (Texier, 2002, s. 125) Üsküdar'ın en eski adı Chrysopolis/Krizepolis'tir. İstanbul'un karşısında, eskiden Anadolu, İran ve Arabistan'a giden kervanların uğrak noktalarından biri ve ticari açıdan önemli bir konumda bulunan Üsküdar'ın ilk adının, düşmanlarının takibinden kaçarak Üsküdar'a gelen Khiris (Krizes)'ten geldiği iddia edilir (Konyalı, 1976, s. 3). Başka bir iddiaya göre Krizepolis ismi, şehrin kurucusu kâhin Khryses'in kızının ismi olan Krhyseis'ten türemiş, altın anlamındaki Khrysos'tan gelmektedir (Yazıcı, 1986, s. 127).

Texier (2002), İranlılar zamanında yarımada halkından gelen vergilerin burada toplanıyor olmasından dolayı şehrin "altın şehri" anlamındaki "Chrysopolis" adını aldığını ifade eder (s. 126). Bölgenin "altın şehir" manasına gelen bu ismi almasının başka bir sebebi olarak, Marmara üzerinde güneş battığı esnada, akşam güneşinin kıyılarına vurarak şehre altın rengi vermesi gösterilir (Eyice, 2004, s. 17).

Şemsettin Sami (1889), Hrizopolis (Krizepolis) isminin zamanla değişime uğrayarak önce "Eskütari", sonrasında Üsküdar şeklini aldığını söyler (s. 924) fakat, şehrin isminin daha sonra aslında tamamıyla değişerek "Skytarion" olduğu yaygın bir görüştür. Yunanca ham ve tabaklanmış deri anlamına gelen "Skytos" sözcüğünden türeyen bu ad, Roma hâkimiyeti döneminde sözcüğün Latincesinden kaynaklı olarak "Scutari" hâlini alır. Şehrin bu ismi almasının sebebi, Antik Çağ'da kalkanların deriden yapılması ve bu kalkanları kullanan imparatorluk muhafızlarının bu bölgede yer almasıdır (Yazıcı, 1986, s. 127).

Evliya Çelebi (2006), bambaşka bir yorum getirerek, "Üsküdar"ın galat olduğunu ve şehrin asıl adının "Eskidâr" olduğunu ileri sürer:

Ammâ zamânımızda Sultân Murâd Hân-ı Râbi' tahrîri üzre şeh-i azîm
Eskidâr yedi dağın dere ve depesi üzre tokuz bin kat-ender-kat bâğlı ve

bâğçeli ve yalılı ve sarây-ı âlîler ve gayrı büyütlar ile ârâste ve gûnâ-gûn imâretlerle pîrâste olmuş şehir-i Eskidâr'dır. Üsküdar galat-ı meşhûrdur. Eskidâr'dan murâd Üsküdar bâğçesi yerinde Hârûnu'r-Reşîd'in serâperdesi yerinde Seydî Battâl Gâzî'nin yedi sene sâkin olup bâğlar ve beytü'l-hüzünler binâ etdüğü dârlardır. Anıniçün Eskidâr derler. Üsküdar galatdır. (s. 229)

Üsküdar'a ilk yerleşim, MÖ 675'te, Traklar'ın bir kolu olan Bthynialılar tarafından yapılır (Konyalı, 1976, s. 6). MÖ 410'da Atinalı kumandan Alkibiyades'in surlarla çevirdiği şehir, tarih boyunca Makedonyalılar, Persler, Romalılar ve Bizanslıların hâkimiyetine girer (Bostan, 2012). Bizans döneminde Üsküdar'ın, Kadıköy'ün gölgesinde önemsiz bir kasaba görünümünü aldığı ifade edilir (Yazıcı, 1986, s. 127). Fakat Üsküdar, Atinalılar dönemi öncesinde ve sonrasında önemli bir ulaşım ve konaklama merkezi olmuş, boğaz ulaşımı açısından büyük önem taşımıştır. Şehir ayrıca, Bizans ve İstanbul'u kuşatmak ve ele geçirmek amacıyla bölgeye gelen çeşitli ordulara birçok kez üs vazifesi görür (Aksel, 1994b, s. 346).

Emevî halifesi Muaviye'nin, İstanbul'u fethetmesi amacıyla 668 yılında gönderdiği ordu, ilk olarak Üsküdar'ı işgal eder ve burayı karargâh hâline getirir (Konyalı, 1976, s. 13). Abbasî halifesi Mehdî-Billah'ın, 781-82 yılında oğlu Hârûnu'r-Reşîd komutasında İstanbul'a sevkettiği ve 100.000 civarında askerden oluştuğu kaydedilen ordusu Üsküdar'a gelerek burada konaklar (Bostan, 2012).

Selçuklular, Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın kumandasında 1078 ve 1080 yıllarında Üsküdar'a ulaşırken (Bostan, 2012); Danişmendliler'in Turasan idaresinde bir orduyla Üsküdar'a geldiği ve Alemdağı üzerinde bir kale yaptırdığı rivayet edilir (Yazıcı, 1986, s. 128).

Üsküdar'ın Osmanlı Devleti topraklarına dâhil olması İstanbul'un fethinden çok önce, 1352 senesinde Orhan Gazi devrinde gerçekleşir (Aksel, 1994b, s. 346). 1402 Ankara Savaşı sonrası kaybedilen Üsküdar, 1420'de Çelebi Mehmed

zamanında tekrar Osmanlı Devleti topraklarına katılır ve bununla birlikte Üsküdar ve çevresindeki Türk yerleşmeleri artmaya başlar (Bostan, 2012).

Üsküdar'ın askerî üs olarak kullanımı Osmanlı döneminde de devam etmiş, II. Mehmed, Uzun Hasan üzerine sefere çıkarken otağını Üsküdar'da kurmuş; I. Selim, Mısır seferinde ve Kanunî 1522, 1534 ve 1548 yıllarındaki seferlerinde ordugâhını Üsküdar'a kurmuştur (Yazıcı, 1986, s. 128).

Fatih döneminde Üsküdar'ın tahmini iskan bölgelerinin⁷⁸ nüfusunun 500 civarı olduğu düşünülmektedir (Bostan, 2004, s. 119). 16. yüzyılda ise mahallelerdeki nüfus 1095, köylerdeki 2287 olarak tespit edilir (Bostan, 2004, s. 122). 1530'lu yıllardan sonra köy ve şehir nüfusu neredeyse eşit seviyeye ulaşmış; yüzyıl ortasından itibaren şehirli nüfus köylü nüfustan fazla hâle gelerek 5000 dolaylarına erişmiştir ve bu nüfusun %71'lik kısmı Müslümandır (Bostan, 2004, s. 128). Evliya Çelebi (2006)'nin; "Ammâ hâlâ bu şehir-i Üsküdar yetmiş mahalle-i müslimîn ve on bir mahalle-i kefer-i Rûm ve Ermenî ve bir mahalle-i Yahûdî vardır. Ammâ Freng keferesi yokdur." (s. 229) cümlelerinde verdiği bilgilere göre, 17. yüzyıldaki Üsküdar, çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu; ayrıca Rum, Ermeni ve Yahudilerden müteşekkil bir şehirdir. Ermenilerin Üsküdar'daki varlıklarının ne zaman başladığı bilinmemekle beraber 16. yüzyıldan itibaren bu nüfusun iskânından söz edilir (Hançer, 2004, s. 140). İskan edilen bölgelerin hızla çoğaldığı Üsküdar'da 1885 yılında 40 mahalle ve 4 köy bulunmaktadır ve Üsküdar'daki Müslüman ve Gayrimüslim nüfus oranı % 61'e %32'dir. Yahudiler toplam nüfusun %5'ine, Rumlar %15'ine, Ermeniler de %12'sine tekabül etmekte iken nüfusun %78'i Üsküdar şehir merkezinde, %22'si de köylerde yaşamaktadır (Bostan, 2004, s. 146).

⁷⁸ Çamlıca, Çengel, Fatih Cami Mahallesi, Rumi Mehmed Paşa Mahallesi, Toygar Hamza Mescidi Mahallesi.

1914 nüfus sayımına göre Üsküdar’da 70.447 Müslüman, 19.832 Rum, 13.296 Ermeni, 6.836 Yahudi bulunmaktadır (Kahraman, 2004, s. 137).

Şiirlerde Üsküdar’a şehrin güzelliği, çeşitli semtleri ve buraların meşhur yönleri, Kız Kulesi ve Miskinler Tekkesi gibi mekânları ile rastlanılır.

Üsküdarlı Aşkî (ö. 1576);

Açılmaz ‘İşkiyâ gönüm ko añma Mısr ile Şâm’ı
Cihânda Üsküder gibi maķâm-ı dil-güşâ olmaz G. 160/5 (Uzun, 2011)

Mısr u Şâm’ı n’eylerüz cennet-fezâmuz var iken
Üsküder gibi maķâm-ı dil-güşâmuz var iken G. 373/1 (Uzun, 2011)

‘İşkiyâ gurbetde her yâduñ çekem mi minnetin
Üsküder gibi vaţanda âşinâmuz var iken G. 373/5 (Uzun, 2011)

beyitlerinde Üsküdar’ın güzelliğinden bahsederken; Mısır ve Şâm’ın gönlü açmadığını; zira dünyada Üsküdar gibi gönül açan bir yerin bulunmadığını söyler. Hayatının büyük bir kısmını Üsküdar’da geçiren şairin Mısır ve Şâm’dan üstün tuttuğu Üsküdar, ona yakın, bildik olandır.

Mezakî (ö. 1677), “Üsküdar” redifli aşağıdaki gazelinde burayı çeşitli yönleriyle över. Şaire göre Üsküdar, âdeta yaşlıların ve gençlerin gönüllerine sefa bahşeden sonsuz bir cennet, sabah rüzgârının ufuklara onun çiçeklerinin kokusunu yaydığı, gönül açan gül bahçeleriyle dillere destan olan, herkesin insanın canına can katan havasını övdüğü, medhedilmeye layık bir yerdir:

Bâreke’llâh şan behiş-i câvidândur Üsküdâr
Kim şafâ-bahş-ı dil-i pîr ü civândur Üsküdâr

Büy-yı ezhârın şabâ âfâķa neşr eyler müdâm
Nûkhet-efrûz-ı meşâm-ı ins ü cândur Üsküdâr

Gonca-fem cânân ile bûlbûl-neğam rindân ile
Gül-sitân-pîrâ-yı bâğ-ı kün-fe-kândur Üsküdâr

Söylenür her dem şafâ-yı dil-küşâ-yı gül-şeni
Lâ-cerem dillerde böyle dâsitândur Üsküdâr

Medh ider feyz-ı hevā-yı cān-fezāsın her kişi
Hāşılı memdūh-ı ebnā-yı zamāndur Üsküdār

Ey Mezākī n'ola ma'mūr olsa böyle her yeri
'İřret-ābād-ı űehen-řāh-ı cihāndur Üsküdār

Cem-nejād-ı muhterem Sultān Murād-ı pūr-kerem
Kim zamānında hemān bāğ-ı cināndur Üsküdār

Çekmesün bir dem elem tā kim cihānda dem-be-dem
Gül-şen-i cennet gibi rāhat-resāndur Üsküdār G. 60 (Mermer, 1991)

Batiislam (2018), Mezakī'nin bu gazelini, muhtemelen Sultan IV. Murad'ın
Üsküdar'a gelişi sebebiyle yazdığını dile getirir (s. 206). şair, Sultan Murad'ın
zamanında Üsküdar'ın cennet bahçesi gibi olduğunu söyler. Ayrıca burası cihan
şahının işret yeridir.

Sultan I. Ahmed (ö. 1617), Üsküdar'ın güzelliklerinden bahsettiği;

Üsküdār'uñ bāğ u bahçesini seyrān eyledük
Nice günler 'İş idüp zevk-i firāvān eyledük

Gāh derdük büstānında anuñ sünbüllerin
Gāh güller cem' idüp seyr-i gülistān eyledük

Gāh sürgün avların itdük koşakduk dağların
Gāh řāhın olup ele şayd-ı murğān eyledük

Gāh oynaduk cirid oynın mu'allem at ile
Gāh ... alup ele biz 'azm-i meydān eyledük G. 22 (Kayaalp, 1999)

gazelinde, şehrin bağ ve bahçelerini gezdiğinden, işret ālemlerinden, bostanlarında
topladığı çiçeklerinden ve burada oynadığı cirit oyunlarından söz eder. Bahtī
mahlasını kullanan I. Ahmed;

Ahmedā řükr ol hūdā-yı lā-yezāle dem-be-dem
Üsküdār'uñ yirini şohbetle seyrān eyledük G. 22/5 (Kayaalp, 1999)

beytinde Üsküdar'ı daima gezebildiği için Allah'a şükreder.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Hayrī,

Cinānı kūyuña benzetmezem ben ey yüzi hūr
Taşavvur ile Sitanbul Üsküdār olmaz G. 97/4 (şener, 1999)

beytinde, sevgilinin mahallesini cennetten üstün tutar. Bu durumu İstanbul ve Üsküdar üzerinden örnekleyerek; İstanbul'un tasavvur edilerek Üsküdar olamayacağını söyler. Beyitte Üsküdar sevgilinin bulunduğu yer olarak ele alınır.

Üsküdar ve İstanbul, Mezakî (ö. 1677)'nin aşağıdaki beytinde tercih edilmeyen taraf olmakla birlikte, yine de güzellikleri ve güzelleriyle diğer yer ve o yerin güzellerinin karşılaştırıldığı ölçüt konumundadır:

İdüp Rûm illerüñ zevkin Mezākî sâde-rûlarla
Göñül ne meyl-i İstanbul ne fikr-i Üsküdâr eyler G. 126/9 (Mermer, 1991)

Şair, Rum diyarında yüzünde tüy bitmemiş güzellerle eğlenirken gönlünün ne İstanbul'a meylettiğini ne de Üsküdar'ı düşündüğünü söyler. Rum diyarı ile kastedilen Anadolu topraklarıdır.

Daniş (ö. 1775);

Üsküdâr'ın hüsnü Dāniş bülbülânın nâlesi
Şabr u ârāmım tebāh u cānı hayrân eyledi G. 575/6 (Birgören, 2004)

beytinde, Üsküdar'ın güzelliğinin ve bülbüllerinin inlemelerinin tahammül ve sükununu yitdiğini ve onu hayran/şaşkın hâle getirdiğini söyler.

İstanbul kadılığı ve İran sefirliği, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği, Maarif nazırlığı gibi önemli görevlerde bulunan Sahaflar Şeyhi Esad Mehmed (ö. 1848), “Üsküdar” redifli;

Nur-āver oldı çeşmimize dār-ı Üsküdâr
Arz-ı cemāl eyledi dildâr-ı Üsküdâr

İrân'e virme külbe-i çūbin esāsını
Bāğ-ı Kacâr'e gıbta virir hār-ı Üsküdâr

Küh-ı harābe oldı şerîk-i zemîn nola
Halvet-nişîne virse şafâ gār-ı Üsküdâr

Cây 'acep mi Kutb-ı 'Azîze makâm iken
Pertevde olsa 'āleme envār-ı Üsküdâr

Es'ad fütür-ı rāhı unutsun hele kalem
Eyler edā-yı midhatı tekrār-ı Üsküdâr G. 409 (Aydoğan, 2003)

gazelinde, Üsküdarlı sevgililerin arz-ı cemal etmeleri, güzelliklerini göstermeleriyle Üsküdar'ın âşıkların gözlerine ışık verdiğinden; Kacar bağlarının, İran'ın Üsküdar'a gıpta ettiğinden bahseder. Ayrıca şair, "Kutb-ı Aziz" tabiriyle celvetiye tarikatının kurucusu, Üsküdarlı mutasavvıf ve şair Aziz Mahmud Hüdai'ye atıfta bulunur.

Üsküdar'ın güzelleri de güzelliği kadar meşhurdur. Evliya Çelebi (2006); "Zîrâ âb [u] hevâsı da gâyet latîfdır... Anıniçün mahbûb u mahbûbesi gâyet çokdur. Ba'zı şu'arâlar mahbûb-ı Üsküdar'ı şehrengîz etmişlerdir." (s. 232) cümlelerinde Üsküdar'ın havasının ve suyunun hoşluğuna değinerek, buranın kadın ve erkek güzellerinin çok olduğundan ve bazı şairlerin Üsküdar güzellerini anlatan eserler kaleme aldığından bahseder.

Şeyhülislam Esad (ö. 1778), mahvolma dahi sevgiliye iyiliğe geçmediğini söylediği;

Maḥv olsa da özüm ḥora geçmez ol âfete
Bildim ki aşlı Engüri ya Üsküdarlıdır G. 70/3 (Doğan, 1997)

beytinde, onun aslının Ankaralı yahut Üsküdarlı olduğunu söyler.

Fennî (ö. 1745), mihnet köşesinde ağlayan gönlünü seyredenlerin, Üsküdarlı bir güzelin aşkından dolayı miskin hâle geldiğini söylediklerini dile getirdiği;

Seyr idenler künc-i miḥnetde dil-i zârı didi
Üsküdârî bir perînüñ 'aşkı miskîn eylemiş G. 151/5 (Demirkazık, 2009)

beytinde, "miskin" sözcüğüyle Miskinler Tekkesi'ne atıfta bulunur. Aynı orada hastalıklarından dolayı münzevi bir hayat yaşayanlar gibi; âşığın da sevgilinin aşkından dolayı bu hastalar gibi bir köşede inlediğinden söz eder.

Tahir (ö. 1774)'in;

Ḥayâl-i yâriñ arz-ı beyt-i dil çün reh-güzâridir
Gelirse bî-tekellûf gelsin ol meh Üsküdârîdir G. 56/1 (Büyükkarcı Yılmaz, 2013)

beytinde ay gibi olan sevgilinin Üsküdarlı olduğunu söylerken;

Zekai (ö. 1812);

Yâr andadır karar itmez bu ilde n'eylesin
Eyledi bî-çâre gönlüm yine 'azm-i Üsküdâr G. 24/3 (Köseoglu, 1997)

beytinde, sevgilinin mahallesinin Üsküdar olmasından dolayı âşğın gönlünün oraya gittiğinden söz eder.

Antepli Aynî (ö. 1837), Üsküdarlı şuh güzelin bakış doğanının aşkıyla;

Doğancılar'da yuvalandığını/buraya yerleştiğini söyler:

O şûh-ı Üsküdâr'ın 'âşk-ı şehbâz-ı nigâhıyla
Toğancılar'da 'Aynî lâne tutdum vahşetim yokdur G. 47/7 (Arslan, 2004)

Evliya Çelebi (2006)'nin; “Ve seyrângâh-ı Doğancılar meydânı, selâtînler Üsküdar'a göç etdikleri mahalde cümle doğanbâz bunda göçerler bir azîm kârhâne.” (s. 231) cümleleriyle anlattığı Üsküdar'ın tarihî semtlerinden Doğancılar'ın adı, padişahların av kuşlarının yetiştirildiği bölge olmasından ve padişahların eğlencelerinde hizmet gören Doğancılar Bölüğü'nden gelir (Hür, 1994, s. 81).

Seyyid Vehbî (ö. 1736)'nin,

Teşyî' idicek o âsaf-ı zî-şânı
Kâr eyledi cân u dilüme hicrânı
Şehbâz-ı ümîdümü uçurdum elden
Teng oldı baña Toğancılar Meydânı R. 36 (Dikmen, 1991)

rubaisinde de Doğancılar bu özelliği ile yer alır. Ümit doğanını elden kaçırdığını söyleyen şair için Doğancılar Meydanı bile dar gelir.

Bugün Kocaeli yarımadasının güneybatı ucunda; güneyde Harem, sonrasında Nuhkuyusu, Bağlarbaşı, Beylerbeyi boyunca kuzeydoğuya doğru devam ederek Çavuşdere ve Bülbürdere'yi de içine dâhil edip kuzeyde Kuzguncuk'a uzanan Üsküdar (Yazıcı, 1986, 127), kaymağı ve sarayları gibi çeşitli meşhur yönleri ile şiirde kendisine yer bulur. Evliya Çelebi (2006); “Ammâ Südlüce ve Kâsımpaşa ve Ortaköy'de imâm yoğurdu ve Kanlıca yoğurdu ve Üsküdar kaymağı ve yoğurdu meşhûr-ı âfâklardır.” (s. 274) satırlarında Üsküdar'ın kaymağının meşhurluğundan

söz ederken 17. yüzyıl şairlerinden Hevayî (ö. 1715) de semti bu yönüyle beytinde anarak, denizlerde bulunan fırtınadan dolayı Üsküdar'dan kayığın gelemeyeceğini söyleyerek tabkale kaymağının ulaşmasının ümit edilmemesi gerektiğini dile getirir:

Tabkale kaymağını sütçülerden etme ümîd
Kayık bu fırtınada Üsküdâr'dan gelmez G. 67/2 (Çakır, 1998)

Fennî (ö. 1745), Üsküdar'da, Şemsipaşa denilen bölgede yer alan Şerefabad kasrına atıfta bulunur:

Yapıldı Üsküdârî bir şerîfûñ iltifâtıyla
Benüm kaşr-ı dilüm şimdi Şeref-âbâd'dan kalmaz G. 131/2 (Demirkazık, 2009)

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Feyzî, İstanbul'da bulunan genç, peri gibi olan sevgilisinin, âşığına cefa etmesi sebebiyle kendisine Üsküdar'ı dar ettiğinden söz eder:

İslâmbol içinde sevdiğim ol tâze bir perî
Cevr ile kıldı başıma âh Üsküdâr dâr G. 25/5 (Karagöz, 2004)

Şair “Üsküdar” ve “dar” sözcükleriyle cinas-ı mükerrer yapar.

Haşmet (ö. 1768)'in;

Çıkıldık Haleb'den eşheb-i himmetle Haşmetâ
Düşdüm o şeh-levendim ile Üsküdâr'a dâr G. 59/5 (Aksoyak & Arslan, 1994)

beytinde, Halep'ten “şehlevend” sevgili ile yola çıktıklarını ve Üsküdar'a güçlkle ulaştıklarını anlatır. “Şehlevend”'in anlamı sözlüklerde, yaramaz ve çapkın olarak verilir. Şair ayrıca “Üsküdar” ve “dar” sözcükleri arasında cinas-ı mükerrer yapar.

Keçecizade İzzet Molla (ö. 1829);

Kümeýt-i kâmi alan Üsküdâr'ı geçmiş idi
Der-i ümîde ki biz Üsküdâr'dan geçdik G. 308/4 (Ceylan & Yılmaz, 2005)

beytinde ünlü “Atı alan Üsküdar'ı geçti” sözüne atıfta bulunur.

İbrahim Hanif (ö. 1775)'in; “Raķīb-i kâfiri ğarķ etmege yem-i eşke/Biniyyet-i ğazâ Üsküdâr'a dek varalım” G. 283/3 (Aksu, 1996) ve Ömer Şevki Mardinî (ö.

1852)’nin; “Esîr-i devlet-i şevk ü muķîm-i kayd-ı niyâz/Bahr-i murâdı keser hem Üsküdâr’a çıkar” G. 85/5 (Kanmaz, 2010) beyitleri burada anılabilir.

Üsküdar’ın kıyı kesiminde, bir kayaya oturmuş halde bulunan ve İstanbul’un simgelerinden sayılan Kız Kulesi; Ahmed Müsellem Efendi (ö. 1754)’nin;

Rind-i bî-sāmāna kim duĥt-ı ‘ineb tevķîr ider
Her sebū-yı bâde bir Kızkulesi’n taşvîr ider G. 54/1 (Şimşek, 2016)

beytinde şarap testisi olarak tasavvur edilir.

Nevizade Atayî (ö. 1635), şarap kadehinin üzümün kızıyla/şarapla
dolduğunda, şaraptaki hava kabarcığının Kız Kulesi gibi göründüğünü söyler:

Rez duĥteriyle pür olıcaķ sāğar-ı şarāb
Kızkulesi gibi görünür ortada ĥabāb G. 11/1 (Karaköse, 2017)

Ebubekir Celalî (ö. 1817);

‘Uşşākı der top etmege de çigne bir şakız
Kızkulesi’nde top gibi batlatma şakızı G. 98/4 (Sarıkaya, 2018)

beytinde âşıkları biraraya toplamak için sevgiliye sakız çiğnemesini söylerken aynı
zamanda Kız Kulesi’nde top gibi sakız patlatmamasını ister. Evliya Çelebi
(2006)’nin;

Ve mesîregâh-ı Kızkulesi, deryâ içre karadan bir ok menzili ba’îd çâr-kûşe
bir musanna’ kulle-i bâlâdır, kaddi kâmil seksen zirâ’dır, cirmi iki yüz
adımdır. (---) tarafına nâzır bir demir kapusu vardır. İçinde yedi kat hücreleri
ve âb-ı hayât suyu matar-ı rahmetden cem’ olur sahrîcdır. Dizdârı Çelebi
Cüce ve yüz neferâtı ve leb-i deryâda ejder-i heft-ser gibi kırk balyemez
topları ve mazgal delikleri ve mükemmel cebehânesi vardır. (s. 232)

şeklinde verdiği bilgilere göre Kız Kulesi’nin boyu 800 arşın, büyüklüğü 200
adımdır ve 100 askeri, deniz kıyısında yedi başlı ejderha gibi 40 parça balyemez
topları ve mükemmel cephanesi vardır. Kız Kulesi’nin etrafı toprakla çevrili bir kale
görünümüne sahip olmasına şairin atıfta bulunduğu söylenebileceği gibi, beyit ayrıca
bayramlarda ve padişahların cüluslarında Kız Kulesi’nden yapılan ve gelenekselleşen
top atışlarını da hatırlatmaktadır.

Fennî (ö. 1745)'nin,

Hasretiyle dâ'imā Miskīnler'dür meskenüm
Olalı üftādesi bir Üskūdārī seyyidūñ G. 198/6 (Demirkazık, 2009)

beytinde “Miskinler” olarak bahsi geçen mekân Üsküdar'da bulunan Miskinler Tekkesi'dir. Sözlükte “âciz, zavallı, yoksul; tepkisiz, hareketsiz” anlamlarına gelen miskin sıfatı, cüzzamlıların niteliklerine uyduğu için bu hastalığa isim olmuş ve halktan ayrı tutulan cüzzamlıların barındırıldığı müstakil binalara bu isim verilmiştir. Bu yerlere tekke, zaviye veya dergah denilmesinin sebebi, tekkelere benzetilmesidir, çünkü cüzzamlılar da tekke sakinleri gibi topluma karışmayarak insanlardan uzak bir hayat sürmektedirler (Yıldırım, 2005). Ayrıca şehrin uzağında inşa ettirilen bu mekânlara yerleştirilen cüzzamlı hastalara tedavi uygulanmamakta, yalnızca burada ömürlerinin sonuna kadar yaşamaları sağlanmaktadır (Yıldırım, 2005). Şair yukarıdaki mısralarında, bir seyyidin üftadesi olduğundan beri, onun hasretinden meskeninin daima “Miskinler” olduğunu dile getirirken, duyduğu bu özlemin onu burada yaşamaya mahkum edecek, hatta ölümüne sebep olacak derecede şiddetli olduğunu anlatır.

3.61.7.52 Vefa

Bugün Fatih ilçesi sınırları içerisinde yer alan Bozdoğan Kemerî'nin Haliç tarafında bulunan Vefa semti ismini, II. Mehmed ve II. Bayezid döneminin ulemasından Şeyh Vefa Efendi'nin adına burada yapılan külliyyeden alır (Eyice, 1994, s. 372). Vefa, tüm Osmanlı dönemi boyunca önemini korumuş ve sınırları içerisinde bulunan cami, medrese ve tekkeler sayesinde öğrencilerin ve hocaların yoğunlaştığı Beyazıt, Vezneciler ve Şehzadebaşı bölgesine yakınlığıyla toplumun kültür seviyesi yüksek şahsiyetlerinin semti olmuştur (Eyice, 1994, s. 372).

Şiirlerde Vefa semti çoğunlukla, sözlüklerde, “sözünde durma, bağlılık, sadakat” şeklinde anlamları verilen “vefa” sözcüğüyle tevriyeli olarak yer alır.

Hayretî (ö. 1534);

Pâdişāhum kuluñam mihr ü vefā eyle didüm
Didi nāz ile biraz semt-i Vefā’dan berīyüz G. 147/4 (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1981)

beytinde padişahım şeklinde seslendiği sevgiliden, onun kulu olduğunu ve kendisine biraz sevgi ve vefa göstermesini diler. Bu isteğe sevgili, Vefa semtinden uzak olduğunu söyleyerek cevap verir. “Semt-i Vefa” tamlaması, hem Vefa semtini kasteder, hem de mısraya, sevgilinin âşığa vefa etmekten uzak olduğu anlamını verir.

Süheylî (ö. 1633);

Acımışdur var ise geçdi bizi ağyār-ı hār
Nice gündür beklerin ol şeh Vefā’dan geçmedi G. 324/3 (Harmancı, 2007)

beytinde, sevgiliyi uzun zamandır Vefa’dan geçecek diye beklediğini dile getirirken, aynı zamanda onun vefasız oluşunu ima eder.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Meylî’nin aşağıdaki beytinde âşığa, genel talihin aksine, vefalı bir sevgili rastlar:

Hayli ihsānını gördük bir vefālî dil-berün
Yolumuz düşdi bugün yine Vefā’ya uğraduk G. 15/4 (Şenödeyici & Akdağ, 2014)

Beyitte “vefa” sözcüğüne hem sözlük anlamı hem semt adı olarak yer verilmiştir.

Haşmet (ö. 1768);

Bize teşrīfe ma’nî va’dine incāzdır ammā
Be hey zālīm hele bir kerrecik semt-i Vefā’dan geç G. 35/4 (Aksoyak & Arslan, 1994)

beytinde, zalim sevgilinin “semt-i Vefa”dan geçmesini, âşığa sevgi göstermesini diler.

Fennî (ö. 1745), “Vefa”yı tevriyeli kullanarak hem sevgilinin vefası hem semt adı olarak yer verdiği;

Dil-i üftâde o dem gül gibi güşâde olur
O şûh dirse eger hânemüz Vefâ’da olur G. 56/1 (Demirkazık, 2009)

beytinde, âşîğın biçare gönlünün ancak, şuh güzelin “hanemiz Vefa’da olur” sözünü söylemesiyle ferahlayacağını dile getirir. Sevgili bunu söylerse, hem birlikte olmayı hem de sözüne sadık kalacağını vadedecek, böylece âşîğın gönlü rahata kavuşacaktır.

Şair aşağıdaki beyitlerinde de, sevgiliye kavuşma ve onu görme isteklerini, sevgilinin Vefa semtine yakın olmasını dileyerek veya oraya gelmesini bekleyerek ifade eder. Fakat şuh sevgili ya semt-i Vefa’ya uzaktır, ya oradan hızla geçmiştir yahut oraya gelmek amacıyla yola çıkmasına rağmen yolunu değiştirmiştir. Tüm beyitlerde “vefa” sözcüğünde tevriye vardır:

Temennî eyleyicek vaşlını uzak dimeyüp
O şûh semt-i Vefâ’ya biraz qarîb olsa G. 287/8 (Demirkazık, 2009)

Ol perî semt-i Vefâ’dan yel gibi geçdi bugün
Kendüsin üftâdegâna çün şabâ göstermedi G. 355/3 (Demirkazık, 2009)

‘Ahd itmiş-idi gelmek için semt-i Vefâ’ya
Azdurdı yolın itdüğü peymân unutuldı G. 356/7 (Demirkazık, 2009)

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Hasan Yaver;

Nâ-refte rāh-ı semt-i V/vefâ esb ü nāzuña
Güyâ tarîk-i cevride bir cāddedür saña G. 13/3 (Üstüner, 2010)

beytinde, sevgilinin naz atı “Vefa” yolundan geçmez. Sanki “semt-i Vefa” onun cefa yolunun bir caddesi gibidir.

Halepli Edip (ö. 1748?)’in aşağıdaki beytinde, Vefa semti ve vefasızlık arasında ilgi kurularak, şuh güzelin Vefa semtinde oturduğu hâlde vefasız olmayı terk etmediğinden bahsedilir:

Semt-i Vefâ’yı cāygeh eylese de o şûh
Terk eylemez yine şanıırım bî-vefālîğı G. 1805/5 (Mum, 2004)

Trabzonlu Emin Hilmi (ö. 1884)'nin; “Düşer yolsuz o mehden ârzü-yı mihr eden zîrâ/Vefâ'yı terke şâhib olmuş İhsâniyye'den geçmiş” G. 49/4 (Duman, 2010), Daniş (ö. 1775)'in; “‘İzz ü nâz ile görünce dil-ber-i fettânını/‘ Âşık-ı bî-tâb eder semt-i Vefâ'da iltizâz” G. 86/4 (Birgören, 2004), Daniş (ö. 1775)'in; “‘Aceb mi hâne-ber-düş-ı maḥabbeti olsam/Bulunca dil o perî-rûyu hep Vefâ'da bulur” G. 146/5 (Birgören, 2004), “Teşrîfe va‘diñ olmuş idi mâhtâb-veş/Her cāyı yañlış añlama semt-i Vefâ'dayız” G. 255/5 (Birgören, 2004), Lazikîzade Feyzullah (ö. 1767)'in; “Ey meh sipihr-i bezm-i şafâya gelir misin/Devr-i felekde semt-i Vefâ'ya gelir misin” G. 515/1 (Demir, 2017) ve Sabih (ö. 1783)'in; “Bilmez siyâh-mest-i tegâfûl şu rûtbe kim/Semt-i Vefâ'ya ol şehe çeşm-i siyâh râh” G. 282/7 (Özdingiş, 1998) beyitleri de burada anılabilir.

Bir gezinti mekânı olma özelliğiyle Vefa semti ve meydana, Şeyhülislam Yahya (ö. 1644)'nın;

Şafâlar kesb idüp ‘uşşâk olunsun merḥabâ yer yer
Vefâ Meydânı'na gelsün civânânı Sitanbul'uhn G. 195/2 (Kavruk, 2001)

beytinde, İstanbul'un gençlerinin toplanma yeri olarak, Taşlıcalı Yahya (ö. 1582)'nin;

‘Âşıka mihr ü vefâ itmez ol âdem cānı
Cilvegâhıdur anuñ gerçi Vefâ Meydânı G. 513/1 (Çavuşoğlu, 1977)

beytinde sevgilinin görüldüğü, bulunduğu yer olarak karşımıza çıkar. Şair sevgilinin tecelli ettiği yerin Vefa Meydanı olmasına rağmen âşığa hiç vefa göstermemesinden yakını.

Raif (ö. 1847)'in;

Akdîñ yine cûlar gibi sen semt-i Vefâ'ya
Bir lahzacık ârâm kıl ey serv-i revânım G. 44/4 (Yıldırım, 2016)

beytinde Vefa, sevgilinin sürekli gittiği bir yer olarak anılır ve âşık, sevgiliden bir lahza bir yerde durmasını ister. Trabzonlu Emin Hilmî (ö. 1884);

Bu ān ki bu ānda ola sāde saña maḥşūş
Gezmek yaraşır semt-i Vefā'da saña maḥşūş G. 53/1 (Duman, 2010)

beytinde sevgilisine Vefa semtinde gezinmeyi yakıştırır. “Vefa” yine tevriyeli olarak kullanılmış, sevgiliye vefalı olmak yakıştırılmıştır.

Süheylî (ö. 1633)'nin; “Bugün o şāh-ı kerem cānib-i Vefā'ya
çıkarılmış/Gedālarına sehā 'arz idüp 'atāya çıkarılmış” G. 142/1 (Harmancı, 2007), İhya
(ö. 1813)'nın; “Tehī semt-i Vefā gerçi civān-ı tünd-ḥūlardan/Tārīk-i 'işvede ammā
geçilmez ḥūb-rūlardan” G. 225/1 (Erzen, 2012), Koca Ragıp Paşa (ö. 1763)'nın;
“Ben itmem 'iddiā ammā sen inşāf eyle ey āfet/Vefā Meydānı'na bak var mı Rāğib
gibi pūyende” G. 148/8 (Yorulmaz, 1989) ve Refet Mehmed (ö. 1813)'in; “Eḥibbālar
Vefā semtinde tutmuş hep vaṭan şimdi/Cihān maḥmili sultānım kerem et böyle nem
evzā'” G. 154/4 (Tari, 2011) beyitlerine burada yer verilebilir.

Üsküplü İshak Çelebi (ö. 1538);

Seher vaktinde rindāne Vefā ḥammāmına düşsek
Hemān tenhāca ḥalvetde ben olsam perī olsa G. 230/2 (Çavuşoğlu & Tanyeri,
1989)

beytinde söz ettiği Vefa hamamı, Şeyh Vefa küllliyesinin içerisinde yer almaktaydı
(Doğanay, 2010). Âşık, seher vaktinde sevgiliyle bu hamamda buluşmayı
dilemektedir.

3.61.7.53 Vezneciler

Beyazıt, Laleli, Süleymaniye ve Şehzadebaşı semtlerinin ortasında yer alan
Vezneciler, Selanikli Akif (ö. 1827)'in;

Çekildi Vezneciler'den o altın damlası tıflım
Levendāne ḥırām ile Uzunçarşū'ya dek gitdi G. 165/2 (Kaya, 2010)

beytinde kendisine yer bulur. Şair, altın damlasına benzettiği güzelin levendane yürüyüş ile Vezneciler'den uzun çarşıya gittiğini söyler. Uzun Çarşı, Kapalıçarşı ile Tahtakale arasında, günümüzde de cadde olarak ismini muhafaza etmiş bir yerdir.

3.61.7.54 Yakacık

Günümüzde Kartal ilçesi sınırları içerisinde olan Yakacık, eski mesire alanlarındandır. Şeref Hanım (ö. 1861)'ın;

Yağayı kurtarup ağyardan Yağacığ'a dek
Berây-ı zevk o meh-i pây-dâr ile gitdim G. 143/3 (Arslan, 2002)

beytinde semte sevgili ile zevk için gidilen bir seyir yeri olarak rastlanır.

3.61.7.55 Yedikule

Tarihî yarımadaının güneybatı ucunda yer alan, İstanbul'un fethinin ardından Karamanlı Rumların yerleştirildiği (Kâhya, 1994, s. 459) Yedikule semtini Evliya Çelebi (2006), bağ ve bostanlarıyla İstanbul'un rağbet gören mesire yerlerinden biri olarak sayar (s. 247).

On altıncı yüzyıl şairlerinden Enverî, II. Mehmed'in İstanbul fethinden sonra, Yedikule'de bulunan ve Bizans döneminde inşa edilen kalenin, kuşatma esnasında zarar gören kısımlarını onararak ve Altın Kapı adlı bölüm ve aynı sıradaki iki Bizans kulesini kullanarak beşgen şeklinde yedi kuleye sahip bir hisar hâline getirdiği (Yılmaz, 1994, s. 460) yapıya gönderme yapar:

Sana kim teşbîh ider şemsi eyâ sîmîn-beden
Sen şeh-i 'âlemsin ol Yedikule dizdâridur G. 95/4 (Kurnaz & Tatçı, 2001)

Gümüş bedenli sevgiliyi güneşe teşbih edenlere karşı çıkan şair, güneşi Yedikule'nin kale muhafızı olarak anarken sevgiliyi âlemin sultanı şeklinde vasıflandırır.

Yedikule Hisarı aynı zamanda yabancı siyasi suçluların, Osmanlı Devleti'nin savaştığı ülkelerin İstanbul'daki elçilerinin ve Osmanlı devlet adamlarının hapsedildiği bir zindandır (Yılmaz, 1994, s. 461). Hasan Ziyâî (ö. 1584), Yedikule'nin zindan olma yönüne göndermede bulunarak;

Ḥabs olsa Żiyā'ī Yediķulle'de sekiz yıl
Virmedi sekiz cennete dīdāruñi cānā G. 8/5 (Gürgendereli, 2002)

beytinde, yedi yıl Yedikule'de hapsedilse bile sevgilinin yüzünü sekiz cennete vermeyeceğini dile getirir.

Hayalî (ö. 1523);

Melek-simā güzellerle verelden kendüye zīnet
Sekiz cennet temāşasını eyler Yediķule'nüñ G. 22/2 (Tarlan, 1945)

beytinde, semtin güzellerinden söz eder. Yedikule kendisini melek yüzlü güzellerle süslediğinden beri sekiz cennetin temaşa ettiği bir yer olmuştur.

Âsım Ârifzade (ö. 1837)'nin; “Dört kaşlı Yediķulle'de bir dil-beri gördüm /Zann eyleme ‘âlemde şeş ü penc bulunmaz” G. 21/4 (Arslan, 2010) ve Keçecizade İzzet Molla (ö. 1829)'nın; “Altınmermer'de Yediķulleli bir seng-dile/Sekizinci yıla gelmiş katı pek güç çatdık” G. 296/2 (Ceylan & Yılmaz, 2005) beyitleri Yedikule'ye yer verilen beyitlerdendir.

3.61.7.56 Yeniköy

Boğaziçi'nin Rumeli yakasında, Tarabya ve İstinye arasında bulunan Yeniköy semtine Ebubekir Celalî (ö. 1817);

Kec-ḥāne-i Çubuklu'ya ‘aks eyleyüp verir
Ḥamrı Yeñiköy'üñ der-i serd-âbdan fūrūğ G. 60/6 (Sarıkaya, 2018)

beytinde yer verir.

3.61.7.57 Zeyrek

Bizans İmparatorluğu’nun başlarında, manastırlarıyla ünlü bir yer olarak öne çıkan

Zeyrek semtinin adını, II. Mehmed tarafından burada kurulan medresenin

başmüdürrisi Molla Zeyrek’ten aldığı düşünülür (Karaman & Önal, 1994, s. 553).

Zeyrek, yamaçta bulunan ve dik yokuşlarıyla ünlü bir semttir. “Serçeden başka

kuş, Zeyrek’ten başka yokuş bilmez” sözü semtin bu meşhur yönüne dair bir deyiştir.

Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807);

Nice gelmez benüm yokuşuma fıkır it a her-câyî
Raķīb ile Vefā’ya toğrı sen in git de Zeyrek’den G. 380/6 (Bektaş, 2007)

beytinde semtin yokuşlarına atıfta bulunur.

Hafid (ö. 1813)’in;

Yokuşuna gelürse Hafid gelsün ol āfet
Zeyrekdir o añlar ki Vefā’dan gezerim yok G. 149/13 (Özkan, 2004)

beytinde “Zeyrek” tevriyeli kullanılır. “Zeyrek” sözcüğü yakın anlam açısından zeki, aklı başında manasına gelirken uzak anlamı yokuşlarıyla ünlü Zeyrek semtidir.

3.61.7.58 Zincirlikuyu

Günümüzde Şişli ilçesi içerisinde bulunan Zincirlikuyu semtine, Nevizade Atayî (ö.

1635)’nin;

Üzerine düşicek sille-i zülf-i siyāh
Oldı Zincirlikuyu çāh-ı zenaħdān-ı niğār G. 50/3 (Karaköse, 2017)

ve Sünbülzade Vehbî (ö. 1809)’nin;

Çāh-ı zekān üftādesi dil-beste-yi zülfüz
Zincirlikuyu anıñ için meskenimizdir G. 51/2 (Yenikale, 2011)

beyitlerinde rastlarız. Her iki şair de semtin ismindeki “zincir” ile sevgilinin saçı;

“kuyu” ile sevgilinin çene çukuru arasında bağlantı kurar.

3.62 İzmir

Batı Anadolu’da, kendi adını taşıyan körfezde kurulu İzmir şehri, tarih sahnesine MÖ 11. yüzyılda çıkmış, yedinci yüzyılda Lidyalılar tarafından ele geçirilmiş, altıncı yüzyılda ise İranlılar tarafından istila edilip tamamen harap bir hâle getirilerek nüfusu dağıtılmış ve şehir ortadan kalkmış, şehrin tekrar kuruluşu, bu kez farklı bir noktada, milattan önce üçüncü yüzyılın başlarında İskender tarafından gerçekleştirilmiştir (Darkot, 1979d, s. 1243). Lysimakhos ve Seleukoslar’ın yönetimi altına girdikten sonra milattan sonra ikinci yüzyılda Romalılar tarafından ele geçirilen İzmir, Roma İmparatorluğu’nun ikiye ayrılmasından sonra önce Bizans topraklarına, sonrasında 14. yüzyılda Aydınogulları Beyliği’ne katılmış; 1390 yılında ise ilk olarak Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil olduğu hâlde şehrin sahil kısmı, Timur’un 1402’deki zaptına kadar Hristiyanların elinde kalmış, Çelebi Mehmed devrinde, 1415’te, tamamıyla Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur (Kütükoğlu, 2001).

Raşid (ö. 1735), dostlara başka bir hediye gerekir fakat şimdilik hediye olarak bir gazel yeter, dediği;

Tuħfe-i dīger gerek yārāna līkin Rāşidā
Bir ğazel besdür hediyye şimdilik İzmīr’dēn G. 199/7 (Günay, 2001)

beytinde İzmir’e yer verir. İzmir’de bulunduğu sırada söylemiş olması muhtemel bu dizelere, Arpaeminizade Mustafa Samî (ö. 1734);

Naẓm-ı Rāşid tuħfe-i pākīze-i İzmīr’dür
Hübterdir Sāmīyā būy-i gül-i Keşmīr’dēn G. 92/11 (Kutlar, 2004)

beytinde atıfta bulunur. Samî’nin Raşid’e naziresi olarak düşünülebilecek gazelinin bu beytinde, Raşid’in şiirinin İzmir’in güzel bir hediyesi olduğunu söyleyen şair, onun Keşmir gülünün kokusundan daha güzel olduğunu dile getirir.

İbrahim Tırsî (ö. 1766-67);

Soğan-ı sünbülü İzmir’den itdüm taḥṣîl
Narḥını indi yine ḳandîli on dânelidür G. 70/5 (Yılmaz, 2017)

beytinde, İzmir’den ucuza aldığı 10 kandilli sünbül soğanından söz eder. Sünbülün çiçeklerine kandil de denmektedir.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Daniş;

Görüp köhne bahârîñ revnaḳıyla dil-güşâ Dâniş
Ḳıyâs etdim ki İslâmbol’umuz İzmîrlenmiştir G. 207/8 (Birgören, 2004)

beytinde, İstanbul’un baharının gönle ferahlık veren bir tazeliğe sahip oluşundan dolayı İstanbul’u İzmir’e benzetir.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Lebib;

Dil kim Freng-i zülf-i girih-gîre bağlıdır
Bir ḳaryedir iç ildeki İzmir’e bağlıdır G. 34/1 (Kurtoğlu, 2017)

beytinde, sevgilinin dolaşık saçlarına bağlı olan âşığın gönlünü İzmir’e bağlı bir karye olarak anlatır. Sevgilinin saçının Frenk olarak nitelendirilmesi ve İzmir’in bu yüzyıllarda nüfus olarak daha çok Rum ve Ermenilerden müteşekkil olması arasında “sevgilinin kâfirliği” mefhumu üzerinden bir bağlantı olduğu söylenebilir.

Bir dönem Aydın’da kethüdalık vazifesiyle bulunan (Sarıkaya, 2018)

Ebubekir Celalî (ö. 1817);

Bir meh-i dellâk Aydın’dan gelüb İzmîr’e dek
Eylemiş ḥammâm-ı şehri ḡıḃta-gâh-ı nüh-felek G. 67/1 (Sarıkaya, 2018)

beytinde, Aydın’dan İzmir’e gelen ay gibi güzel bir tellaktan söz eder. Bu tellak, İzmir şehrinin hamamını dokuz feleğin kıskandığı bir yer hâline getirmiştir.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Karacızade İzzet Molla;

Anlara kıldı memâlikde binâ meştâlar
İtdi İzmîr’e hemân ḳışla-ı vâlâ icâd G. 24/3 (Kaplan, 2010)

‘İzzetâ ‘asker-i manşûra yazıldı târîh
Ceyş-i İzmir’e bu nev kışla olundu bünyâd⁷⁹ G. 24/10 (Kaplan, 2010)

beyitlerinde, İzmir’de yeni yapılan bir kışladan söz eder.

Feyzî Halil Bey (ö. 1889);

Yağşı eṭvârı amân bir mîr-zâ şühî bugün
Küşte-i tîr-i nigâh itdi beni İzmir’de G. 38/8 (Yurttaş, 2007)

beytinde, güzel tavırlı, nazlı bir bey kızının İzmir’de, onu bakış okuyla

öldürdüğünden söz eder.

Günümüzde İzmir ilinin Ödemiş ilçesine bağlı bir bucak olan Birgi’ye,

Sahaflar Şeyhizade Esad Mehmed (ö. 1848);

Belde-i Birgi sükûn eyleyecek cây idi lîk
Bir iki yâr-ı muvafık ile ülfet olsa G. 493/2 (Aydoğan, 2003)

beytinde yer verir. Bir dönem Birgi naipliği yapan ve burada yaşadığı sıkıntılardan

divanında söz eden şair, bu şehirde bir iki yakınlık kurulabilecek yar olsaydı,

Birgi’nin kâin olunacak bir yer olabileceğini dile getirirken;

Niyâbet ile şu Birgi’ye bir giden Es‘ad
Bi-hakḳ-ı şuru‘ idüp tevbe ‘avd-ı râh eyler G. 380/5 (Aydoğan, 2003)

beytinde, Birgi’ye bir kere naip olarak gelenin tövbe edip yoldan geri döneceğini

söyler.

3.63 Kahire

Nil deltasının güneyinde, yeni bir idare merkezi olarak kurulan, Halife Muiz-

Lidinillah’ın gelişiyle “Kahire” yani düşmanlarını kahreden adını alan şehir (Seyyid,

2001), 1171 senesinde Eyyübîler’in, 1251’de Memlûkler’in hâkimiyeti altına girmiş,

Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferiyle 1517’de Osmanlı topraklarına katılmış ve

1914’te fiilen Osmanlı Devleti egemenliğinden çıkmıştır (Raymond, 2001).

⁷⁹ H. 1242

Mısır valiliği yaptığı dönemde iç karışıklık içerisinde bulunan Mısır’da düzeni sağlamak için uzun zaman uğraşan Koca Ragıp Paşa (ö. 1763), sonunda bu görevinden ayrılır (Yorulmaz, 1989, s. 12). Şair;

Kelâl geldi taşarrufdan ümm-i dünyâyı
Yeter şu Kâhire’niñ kahrı ‘azm-i Rûm idelim G. 110/3 (Yorulmaz, 1989)

beytinde, “ümm-i dünya”nın idaresinin kendisine bezginlik verdiğinden ve artık Kahire’nin kahrından kurtulup Rum’a gitmek istediğinden söz eder. “Kahire” ile “kahr” arasında söz oyunu yaparak Kahire’yi kahr çekmekle ilişkilendiren ve şibh-i iştikak yapan şair, Kahire’nin “dünyanın anası” anlamındaki “ümm-i dünya” lakabına da beytinde yer verir.

Gelibolulu Âlî (ö. 1600);

Diyâr-ı Kâhire’nüñ kahrı cûy-ı Nîl gibi
Mükedder itdi zülâl-i hayâtı fevka’l-had G. 151/2 (Aksoyak, 2018)

beytinde, Kahire diyarının kahrını Nil nehrine benzetir ve hayatın güzelliğini alıp onu haddinden fazla kederli hâle getirdiğinden şikâyet eder. Âlî’nin iki kere Mısır’a gittiği bilinmektedir (Aksoyak, 2018).

Bayburtlu Zihnî (ö. 1859);

Mihnet-güzîn-i Kâhire aķ itdi şî rimi
Çık Rûm’a Zihnî kahra qarîn olduğıñ yeter G. 99/5 (Erbay, 2014)

beytinde Kahire’yi “mihnet” ve “kahr” sözcükleri ile birlikte anarak, Kahire’de bulunmasını “kahra yakın olmak” olarak açıklar ve kendisine Rum’a gitmeyi öğütler.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Suturî;

Ki şadr-ı sâbık-ı fâtiḥ-i Mısr u Kâhire’de⁸⁰
Erenler defterinde kayd olan şâhib-‘alem geldi G. 540/3 (Adaş, 2008)

beytinde, Mısır’da Fransızlarla yaptığı mücadelelerle bilinen Sadrazam Yusuf Ziya Paşa’ya atıfta bulunur.

⁸⁰ Vezin bozuk.

Halepli Edip (ö. 1748?)’in; “Zemîn-i Kâhire tıfl-ı yetîme dönmüş idi/Rûsûm-ı terbiyetin bilmeseydi ümm-i kıyâs” G. 736/3 (Mum, 2004), Nafî (ö. 1850)’nin; “Kâhire kahrı ile oldu dil-i zâr u nizâr/Keder-i dehr ile duş oldu gönül âlâma” G. 175/2 (Özen, 2010) ve Bayburtlu Zihnî (ö. 1859)’ni; “Da‘vâ-ı fazla şâ‘ir-i Rûm itmesün cebel/Şevket-i fenn olsa Kâhire’de hışşe-mend” G. 84/4 (Erbay, 2014) beyitleri Kahire’ye yer verilen beyitlerdendir.

3.64 Kandehar

3.64.1 Şehir tarihi

Kandehar, Afganistan sınırları içerisinde Tarnak ve Argantab ırmakları yanında bulunan, geçmişi oldukça eskiye dayanan bir şehirdir. Hindistan ile İran’ın arasında yer alması sebebiyle ticari açıdan önemi büyük olan şehrin (Şemsettin Sami, 1896, s. 3697) zaman içinde birkaç kez yer değiştirdiği; yıkılan eski Kandehar’ın kalıntılarının bugünkü şehrin altı buçuk kilometre güney batısında, surlarla çevrili halde olduğu ve “köhne şehir” olarak adlandırıldığı kaydedilmektedir (Yiğit, 2014, s.4).

Şehrin isminin, tarihte Kâbil ve İndus nehirlerinin yukarı havzalarında hüküm süren Gandhara Hint Krallığı’nın adından geldiği tahmin edilmektedir (Özcan, 2001). Bu görüşün dışında farklı varsayımlar da mevcuttur. Bazı araştırmacılar şehrin ismini “qand” ve “har” şeklinde ikiye ayırır. “Qand”ın “köle suyu”, “har”ın ise “are” kökünden geldiğini belirterek kelimeyi “ekim ve ziraat” şeklinde anlamlandırır. Böylece Kandehar kelimesinin anlamı “köle suyunun ekimi” şeklinde açıklanır (Osman Seddiqi’den aktaran Yiğit, 2014, s. 4). Başka bir iddia, şehrin İskender tarafından kurulduğu rivayetinden yola çıkılarak, bölgeye öncelikle

“İskenderiye” adı verildiği, bu ismin zaman içerisinde Kenderiye, Kehandar ve son olarak Kandehar şeklini aldığıdır (Osman Seddiqi’den aktaran Yiğit, 2014, s. 4).

Yedinci yüzyılda Emevîler tarafından ele geçirilen Kandehar, dokuzuncu yüzyılda Saffarîler’in, 10. yüzyılda Gazneliler’in hâkimiyetine girer (Özcan, 2001). Şehir, 1278 senesi civarında Herat hükümdarı Şemseddin’in hâkimiyetine girmesinden itibaren ehemmiyeti artan bir bölge olmuş ve başkent olduktan sonra bölge tarihinde önemli bir rol oynamıştır (Dames, 1977, s. 153).

Timur tarafından 1383 senesinde işgal edilerek torunu Pir Muhammed yönetimine verilen Kandehar, 1418 senesinde Şahruh, daha sonra Hüseyin Baykara’nın mülkü olur (Özcan, 2001). Kandehar adına ilk defa Hüseyin Baykara döneminde basılmış sikkelerin üzerinde rastlandığı belirtilmektedir (Dames, 1977, s. 153).

Babür tarafından 1522’de, Şah Tahmasb tarafından 1556’da zapt edilen şehir; 1637’de Şah Cihan’ın ordusu tarafından geri alınır ve bu tarihten itibaren, Safevîlerle Babürlüler arasında bir süre el değiştirmiş, II. Şah Abbas’ın 1648’de düzenlediği seferle Safevîlerin eline geçmiştir (Dames, 1977, s. 154). Safevîler şehirde yüzyılın sonuna kadar egemenliklerini korurlar (Özcan, 2001).

Afşarlı Nadir Şah’ın ve sonrasında Ahmed Şah’ın hâkimiyetine giren Kandehar, 19. yüzyılda İngiliz-Afgan savaşlarına sahne olmuş; kısa bir süre sonra İngilizlerin işgali ve Afganistan-Hindistan sınırının tesbit edilmesi esnasında Afganistan sınırları içerisinde bırakılmıştır (Özcan, 2001).

Kandehar şehri gazellerde çoğunlukla kand, sükker (şeker), tatlı gibi kelimelerle birlikte anılarak, sevgilinin dudağı için yapılan teşbihlerde veya iştikak ve cinas sanatlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Meşhur tülbent kumaşı ile de şiirlerde

kendisine yer verilen şehir, ayrıca Çin gibi uzak, gidilmesi zor bir memleket olarak tasavvur edilir. Çoğu zaman bu hayallerin hepsine aynı beyitte rastlarız.

3.64.2 Sevgilinin güzellik unsurları

Divan şiirinin hayal dünyasında sevgilinin dudağı şeker gibi tatlı, lal gibi kırmızı olarak tahayyül edilir. Gelibolulu Âlî (ö. 1600) aşağıdaki beytinde sevgilinin ayva tüyleri ile Şam şehri arasında, “şam” sözcüğünün akşam, karanlık anlamları dolayısıyla renk bakımından; sevgilinin dişleri ile Aden şehri arasında Aden’den çıkarılan inciyi hatırlatarak renk ve şekil bakımından ilgi kurarken dudakları için Kandehar şehrini tercih eder. Şair, sevgilinin ayva tüylerinin, dişlerinin ve dudaklarının, onlarla birlikte andığı şehirlerden daha kıymetli olduğunu belirtir. Kandehar kelimesinde geçen “kand” (şeker) ile sevgilinin dudağı arasında tat bakımından bağ kuran şaire göre sevgilinin dudaklarını şekerden daha tatlıdır:

Haṭṭuñ Şām’a dişlerüñ ‘Aden’e
Leblerüñ Kāndehār’a virmezler G. 397/3 (Aksoyak, 2018)

Behçetî (ö. 1683) beytinde, gönül seyyahının, sevgilinin dudağının çevresindeki ayva tüylerini hiç göremediğini ve gönlün onu görmek uğrunda Mısır diyarını geçerek Kandehar’a yaklaştığını söyler. Şair, hem sevgilinin dudağına ulaşmak için gönlün kat ettiği uzun mesafeyi dile getirmekte, hem de “diyar-ı Mısır” ile sevgilinin yüzünü, “Kandehar” ile sevgilinin dudağını kastederek aslında âşığın gönlünün, sevgilinin yüzünü geçip dudağına yaklaşmış olduğunu bildirir. Burada divan şiirinde âşıkların gönüllerinin sevgilinin saçlarının uçlarında olduğu; buradan - gözün, kirpiğin ve kaşın attığı oklardan ve yan bakışlardan sağ kurtularak - yanağa/yüze geçerek dudağa kavuşma hayalleri akla gelmektedir. Gazelin önceki beyitlerinde âşık önce sevgilinin kûyuna ve sonra saçına yaklaşmış, adım adım ilerleyen âşık bu beyitle dudağın yakınlarına gelmeyi başarmıştır:

Lebûñ nebâtını hiç görmedi dil-i seyyâh
Diyâr- Mısr'ı geçüp Kândeâr'a yaklaştı G. 491/4 (Ölmez, 1996)

Nâilî (ö.1666), Kandehar'a hem uzak bir mekân imgesi olarak hem de sevgilinin dudağını anımsatma amacıyla yer verir. Sevgilinin şeker gibi dudağı âşığın aklına gelirse, âşık Mısır diyarını da geçer, Kandehar'a dek gider, diyen şair, - sevgilinin bulunduğu yerler olarak düşünülebilecek- şehirlerin coğrafi yerlerini ifade etmenin yanı sıra “diyar-ı Mısr” ile sevgilinin yüzü ve “Kandehar” ile sevgilinin dudağı arasında bağlantı kurmuştur:

Ederse kand-ı lebûñ hâtır-ı mezâka hıttır
Diyâr-ı Mısr'a degül Kândeâr'a dek giderüz G. 166/5 (İpekten, 1970)

Antepli Aynî (ö. 1837);

Lezzet-i la' l-i lebin şormak için sükkerden
Kândeâr'a varırız da girü Mısr'a şaparız G. 66/3 (Arslan, 2004)

beytinde, sevgilinin lal gibi dudağının lezzetini şekerden sormak/emmek için Kandehar'a ve Mısır'a gideceğini söyler. Sevgilinin dudağı şekeriyle meşhur Mısır ve Kandehar ile birlikte anılır.

Sevgilinin beni şiirde, Hintliye veya Hintli bir çocuğa benzetilir. Hindu veya Hindu-beçe şeklinde karşılaşılan bu kullanım sevgilinin beninin rengi itibariyledir. Nakşî (ö. 1702)'nin aşağıdaki beytinde âşığın aklına sevgilinin siyah beni gelir ve bu hatırlayış âşığın Hind diyarına ve Kandehar'a yola çıkmasına sebep olur. Ülke ve şehir isimleri âşığın sevgiliye ulaşmak için mesafeleri önemsemediğini göstermekle birlikte; sevgilinin beninin, dudağın hemen yanında bulunması nedeniyle; “Hind” ile sevgilinin beninin, “Kandehar” ile dudağının kastedildiği söylenebilir:

Anuñ yâd eyleyüp hâl-i siyâhın
'Azîmet itdi Hind ü Kândeâr'a G. 208/2 (Ayhan, 2000)

Hayrî (ö.1789-90) aşağıdaki beytinde; sevgilinin dudak, yanak ve çene çevresinde ortaya çıkan ve âşığa sıkıntı veren bela askerleri olarak nitelendirilen

(Şahin, 2012, s. 389) ayva tüylerini, aralarında renk ve  okluk bakımından alaka kurarak, Hint askerine benzetir. Şair, leff   neşr sanatından faydalanarak, sevgilinin ayva tüyleri ile Hint askeri arasında oluşturduğu paralelliğin benzerini, sevgilinin şeker gibi olan dudakları ile “Kandehar” arasında kurar. Hindistan ile Kandehar’ın coğrafi yakınlığı ile ayva tüyleri ve dudağın yakınlığından yola çıkan şair, Hint askerinin Kandehar şehrini kuşattığı gibi ayva tüylerinin de sevgilinin dudağını çevrelediğini ifade eder:

 ıldı ih ta gird-i leb-i s kker ni hatt
Hind ‘askeri yetişdi gelüp  andeh r’e dek G. 122/3 (Şener, 1999)

 hy  ( . 1812)’nın beytinde Kandehar’ın yanında Çin ülkesine rastlarız. Şair, sevgilinin saçının esiri olan  şık, Çin’in karanlığına kendini bırakır derken; “Çin” sözcüğünü tevriyeli kullanmış ve siyahlık anlamındaki “sevad” sözcüğüyle sevgilinin siyah kıvrımlı saçlarını akıllara getirmiştir. Beyitte sevgilinin dudağını isteyen  şıkların Kandehar’ı kendilerine yer edindiği söylenir; şair “kand” sözcüğü ile Kandehar şehri arasında ilgi kurar ve sevgilinin dudağının tatlılığına gönderme yapar:

Es r-i z lf  ni sevd  sev d-ı   n’e şalar
Har ş-i  and-i leb  n semt-i  andeh r’ı tutar G. 109/4 (Erzen, 2012)

Sünbülzade Vehb  ( . 1809), sevgilinin ayağı tozunu, sürmesiyle meşhur olan  sfahan’la; Kandehar’ı sevgilinin şeker gibi dudağı ile birlikte anar.  şığın gözü, sevgilinin ayağının tozu için  sfahan’dadır; dudağının şekerine kavuşma ümidi ile  şık Kandehar’a dek gidebilir:

 ub r-ı p y   i  n  sfah n’dadır nazarı
 m d-i  and-i lebi  ile  andeh r’a gider G. 55/2 (Yenikale, 2011)

T lib ( . 1706)’ın beytinde  şık, sevgilinin bal gibi dudağını düşünerek mest olmuş ve sarhoşluğun verdiği keyifle Kandehar’a dek gidebilir h le gelmiştir. Şair

Kandehar ile dudak arasında ilgi kurmakla beraber şehrin uzaklığına da atıfta bulunmuştur:

Şu deñlü fikret-i şehd-i lebüñle mest oldum
Hücüm-ı keyf ile tā Kāndehār’a dek giderüz G. 27/3 (Şahin, 2009)

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Çeşmizade Nâşid, peri yüzlü sevgilinin yanağını, onun güzellik bağının lale bahçesi olarak tanımladığı aşağıdaki beytinde, sevgilinin dudağını “Kandeharlı” sözcüğüyle niteleyerek onun şeker gibi oluşuna gönderme yapar:

Ruḥuñ bağ-ı cemālūñ ey perī-rū lāle-zārıdır
Leb-i yāḳūt-fāmuñ şordum ammā Kāndehār’dir G. 32/1 (Zülfe, 1998)

Azmizade Haletî (ö. 1631)’nin; “Ḥamdülillāh oldu bîkr-i fikrümūñ
āşūftesi/Müşk-büyān-ı Ḥoten şekker-lebān-ı Kāndehār” G. 145/8 (Kaya, 2003),
Dâniş (ö. 1775)’in; “Derūna kand-i lebiñ zeyn edip ḥalāvetle/Ḥazīne-i şeker-i
Kāndehār’ı seyr edelim” G. 429/3 (Birgören, 2004), Erzurumlu Zihnî (ö.1794-9)’nin;
“O zūlf ü ḥāl ile lā’liñ hevāsı bende ki var/Yā Hind ü Şāma yāḥūd Kāndehār’a dek
gideriz” G. 119/2 (Macit, 2001), Halebli Edîb (ö.1748?)’in; “Dehān-ı ārzusun kanda
şīrīn-kām eder bilmem/O dil kim Mısrı ḳor sevdā-yı kand-ı Kāndehār eyler” G. 261/3
(Mum, 2004), Râtib Ahmed (ö.1762)’in; “Şeker bınarına ḥelvācı çeşmesine
degül/Lebūñ lebūñ diyerek Kāndehār’a dek giderüz” G. 88/6 (Kılıç, 1996),
Şeyhülislam Esad (ö. 1753)’ın; “Şekker-feşān vaşf-ı lebiñ olsa ger n’ola/Tūṭī-i ṭab’-ı
nādire-gū Kāndehārıdır” G. 70/6 (Doğan, 1997); Fennî (ö. 1888)’nin; “Eşer yok hîç
feminden var ḥaber al būs-i la’linden/‘Azīmet eyle ey dil Kāndehār’a her çi bād-
ābād” G. 37/3 (Alagöz, 2016), Bayburtlu Zihnî (ö.1859)’nin; “Ḥabeş-ḥālīñ esīri
mülk-i çīn-i zūlfūñ perīşānı/Leb-i lā’liñ Bedāḥşān üzre şāh-ı Kāndehār olmış” G.
129/6 (Erbay, 2014), Meşhurî (ö. 1857)’nin; “Leb-i sükkerle veyā kākül-i müşkīn-ter
ile/Kāndehār’dan mı şehā yoksa Ḥitā’dan mı geliş” G. 61/3 (Aydemir & Çeltik,

2017) ve Numan Mahir (ö.1843)’in; “O şüh-ı Kandahārī Yūsuf-ı mısr-ı melāḥatdir/Nebāt-ı la’l-i nābı çün la’l-i sükkeridendir” G. 56/2 (Batği, 2017) beyitleri de burada anılmalıdır.

3.64.3 Tülbent kumaşı

Uzunçarşılı (1988), Kandehar’ın ince tülbentlerinin İranlı tüccarlar vasıtasıyla Anadolu topraklarına getirildiğinden bahseder (s. 579). Gelibolulu Sun’î, Ahmedî’nin “Bir oda yakup-durur cānumı yāruñ fūrḳatı/Kim içümden zā’il olmaz bir dem anuñ ḥurḳatı” N. 7734/1 (Gıynaş, 2017, s. 2784) matlalı gazeline yazdığı naziresinde, sevgilinin dudağı ile Kandehar arasında ilgi kurarken buranın meşhur tülbent kumaşına da şiirinde yer verir:

Ḳandehārī şanma dülbendin o şekker-leb āña
Barmağın ağzına koyup virdi barmak şerbeti G. 192/4 (Yakar, 2018)

Nev’î (ö. 1599) Kandehar ile tatlı arasındaki bağlantının yanı sıra, “tülbent” ile şehrin meşhur unsuruna atıfta bulunur:

Tatlu geldi ḥāceye fikr-i metā’-ı Ḳandehār
Terk idüp biz tāt ile dülbendi alduḳ sāğarı G. 517/4 (Tulum & Tanyeri, 1977)

3.65 Kandiye

Girit’in kuzey kıyısında bulunan adanın en büyük şehri Kandiye’ye (Gülsoy, 2001); 1795’te Hanya valiliğine atanan ve daha sonra Kandiye’ye geçen (Yıldız, 2006, s. viii) Ferhat Paşa (ö. 1798), dünyanın Şam, Mısır ve Kandiye’sinden bir lezzet almadan geçtiğini söylediği aşağıdaki beytinde yer verir:

Ol istersen saña yolda Ḥudā’ya ḥamd it
Bī-lezzet geçdim cihānuñ Mısr u Şām Ḳandiye’sinden⁸¹ G. 66/9 (Yıldız, 2006)

⁸¹ Vezin bozuk.

Kandiye kalesinin fethine katıldığı söylenen Mezakî (ö. 1677);

Ḳandiye kanda Meẓākī vü Sitanbul kanda
Bu demi hoş görelüm ğayrı ferāmūş idelüm G. 316/7 (Mermer, 1991)

beytinde, İstanbul ile Kandiye arasındaki uzaklığa dikkat çekerek; muhtemelen zor şartlar altında olduğu Kandiye’de iken İstanbul’u unutmayı kendisine salık verir.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Giritli Hilalî, aşağıdaki beyitlerinde, Kandiye’ye devlet hizmetine gönderilen Ferhat Paşa’yı metheder:

Ceddimiñ sırrıyla hem-dem şāh-ı zāt-ı muhterem
Biñ iki yüz on ikide başdı Ḳandye’ye ḳadem G. 182/1 (Bilgi, 2019)

Maḥlaşı Ferhād denir devletde şānı mu‘teber
Yok nazīri bir vezīrdır görmeye ‘ömründe kem G. 182/4 (Bilgi, 2019)

Şair;

Sırr-ı Mevlānā’ya erdiñ şāhım ‘Abdullāh Paşa
Ḳandye mensūb oldu kendüye kemālātla Paşa G. 176/1 (Bilgi, 2019)

Başın egmişdir Hilālī Ḳandī hem rızādadır
Sen vezīr-i bī-nazīrsin devletiñle biñ yaşa” G. 176/5 (Bilgi, 2019)

beyitlerinde kendisine “Ḳandī” sıfatıyla yer vererek, Kandiye’de görevlendirilen Abdullah Paşa’yı över.

3.66 Karabağ

3.66.1 Şehir tarihi

Karabağ, tarihi Arran bölgesi⁸² sınırları içerisinde bulunan şehirlerden biridir (Nesirov, 2017, s. 411). Arran, Azerbaycan’da bulunan, Kür ve Aras ırmakları ile Gökçe-Göl arasındaki dağlık bölgedir (Bala, 1977, s. 212).

⁸² Bu bölge içerisine dâhil olan diğer şehirler: Berde, Beylegân, Berdic, Şemahı, Şirvân, Layicân, Şabrân, Şeki, Gabele, Gence, Şemkir ve Tiflis. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nesirov, E. (2017). Abbasiler’den Safevîler’e Karabağ’ın askerî-siyasî tarihine bakış. *Sutad*, 42, 409-436. Erişim: 28.08.2018, <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/991>

Şehrin Karabağ adını alması, arazisinin kara ve verimli topraklardan oluşmasına bağlanırken, “kara” ve “bağ” kelimelerinin terkiibinden oluştuğu iddia edilir (Bala, 1977, s. 212).

Karabağ Roma, Sasanî ve Bizans egemenliğinde kaldıktan sonra, Hz. Osman devrinde Müslümanlar tarafından fethedilir (Aydın, 2001). Arap hâkimiyetinin sona ermesinin ardından 9-10. yüzyıllarda Saçiler’in, 10. yüzyılda Salarîler’in, 11-12. yüzyıllarda Şaddadîler ve 12-13. yüzyıllarda Atabey İldenizler’in yönetimi altına girer (Alizade, 2013, s. 32). Sonrasında İlhanlılar tarafından ele geçirilen Karabağ, bu devletin idaresinde yazlık payitaht olarak kullanılırken, 15. yüzyıl başlarında bölgeye hâkim olan Akkoyunlular’a kışlak vazifesi görür (Bala, 1977, s. 214).

Akkoyunlu Devleti’nin yıkılmasıyla bölgeyi Safevîler hâkimiyetleri altına alır. Osmanlı Devleti’nin Karabağ şehrine ilgisi Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman’ın İran seferleri ile başlamış, ilk olarak Kanunî Sultan Süleyman tarafından tahrip edilen Karabağ’ın (Hammer, 2015) Osmanlı Devleti’ne tamamen dâhil olması, III. Murad devrinde, 1578 yılındaki Osmanlı-Safevî savaşı sırasında gerçekleşmiştir (Aydın, 2001). 1603’te tekrar Safevî yönetimine giren şehir, III. Ahmed devrinde yeniden Osmanlı hâkimiyetine girmiş, çok geçmeden, 1735’te şehir İran’a terkedilmiştir (Bala, 1977, s. 214).

Safevî Devleti hükümdarı Nadir Şah’ın ölümünün ardından bölgede ortaya çıkan birkaç hanlıktan biri Penah Ali Han tarafından kurulan Karabağ Hanlığı’dır. 1822 yılında Rusya’nın Karabağ’ı topraklarına dâhil etmesiyle Karabağ Hanlığı yıkılır (Çapraz, 2012, s. 233). 1918’de bölgeye tekrar hâkim olan Osmanlı Devleti, Mondros Anlaşması’ndan sonra şehirden çekilmiş, Karabağ 1919’da Azerbaycan’a dâhil edilmiş, fakat Ruslar’ın 1920’de şehri tekrar işgal etmesiyle 1921’de Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi kurulmuştur (Aydın, 2001). Günümüzde Karabağ’ın büyük

bir kısmı Ermenistan işgâlinin son bulmasıyla Azerbaycan topraklarına dâhil olmuştur.

Evliya Çelebi (1998b);

Âb [u] hevâsı latîf ve enhâr-ı firâvânı nazîf ve bâb-ı rakîk-i uyûn-ı câriyeleri vardır. Ve bâğ u besâtînleri, deşt [u] sahrâ-yı bî-pâyânı zeyn etmiş. Ve bu şehrin dahi me‘kûlât [ü] meşrûbâtının memdûhâtından duvâzde-elvân, âbdâr [u] la‘l-gûn engûrları olur. Ve şarâb-ı nâbı ve vişnâbı ve âb-ı şüllesi ve on sekiz gûne alûsı ve abdâr şehribân narı misâl rummânı olur. Bâ-husûs âdem kellesi kadar ayvası meşhûrdır. Ve câ-be-câ suları zîr-i zemînden kehrîzler ile cereyân edüp mâh-ı temmûzda yah-pâremisâl âb-ı zülâlleri vardır. (s. 119)

cümleleriyle Karabağ’ın güzellerinden, saf şarabından ve ayvasından söz eder.

Karabağ şehrine gazellerde siyasi geçmiş, sevgilinin ayva tüyleri ve saçları ile kurulan çeşitli benzetmeler ile yer verilir.

3.66.2 Siyasi geçmiş

Gence, Tebriz ve Bağdat şehirleri gibi uzun yıllar boyunca Osmanlı-Safevî çatışmalarına sahne olan Karabağ, yönetimi ve ahalisi itibarıyla “kızılbaş” yahut “surh-ser” sözcükleriyle anılır. Gelibolulu Âlî (ö. 1600);

Ḳarabâğ’ı şanasın lâlezâr oldı kızılbaşuñ
Şu deñlü dökdiler ḥâk-i siyâha ḥûn-ı ḳallâşı G. 1453/3 (Aksoyak, 2018)

beytinde, kızılbaşların kalles kanı, siyah toprağa o kadar döküldü ki Karabağ şehri âdeta lale bahçesi gibi oldu, der. Şair;

‘Âlî şalınsa bir begümüz surḥ-serlere
Eyler yüz aqlığın Ḳarabâğ u Muğân’a dek G. 713/7 (Aksoyak, 2018)

beytinde ise, bir Osmanlı beyinin kızılbaşlar üzerine salınması hâlinde, Karabağ ve Mugan’a kadar olan coğrafyayı Osmanlı topraklarına katacağını ifade eder. Mugan, Arran bölgesi içerisinde yer alan şehirlerdendir (Nesirov, 2017, s. 412).

3.66.3 Sevgilinin güzellik unsurları

Şairler sevgilinin saçı ve ayva tüyleri ile “Karabağ” arasında renk bakımından ilgi kurar. Üsküdarlı A k  ( . 1576), ay yüzlü sevgilinin alnını doğu memleketine, yüzünü güneşe benzettiği aşağıdaki beytinde, yanağındaki ayva tüylerini Karabağ’a benzetir:

Alnu  diy r-ı  ark durur yüzü  f t b
 y m h-çihre  a  -ı ru u  şarabı’dur G. 72/2 (Uzun, 2011)

Divan  irinin hayal dünyasında sevgilinin yanağının bahçe olarak tahayyül edildiği düşünüldüğünde, şairin, sevgilinin ayva tüyleri ile Karabağ arasında siyahlık açısından ilgi kurduğu ve şehrin isminde bulunan “ba ” ile sevgilinin yanağı hakkında kurulan bahçe hayaline atıfta bulunduğu söylenebilir.

Beyan  ( . 1664/65);

Cem l   seyr edenler ‘ r zu  b  ında  almı dur
Sev d-ı z lf     diller şarabı’ında  almı dur G. 210/1 (Başpınar)

beytinde, sevgilinin yanağının bahçesini görenlerin orada, gönüllerin ise saçının siyahlı ının Karabağ’ında kaldığını dile getirir. Karabağ, sevgilinin yanağının bahçeye benzetilmesi ve saçının siyahlığı ile ilişkili olarak beyitte yer alır.

Nevres-i Kadim ( . 1762), sevgilinin, sa  d   mlerinin anahtarını     n boynuna ba ladı ını, böylece       sanki Karabağ’ın fethine memur yaptığını söylediği beytinde, sevgilinin siyah saçları ile Karabağ arasında renk bakımından alaka kurar:

Ba lad   feth-i uıd-ı zülfi c n  boynuma
G yiy  me’ m r-ı feth-i şarabı itdi  beni G. 131/3 (Akkaya, 1996)

Me hur  ( . 1857)’nin; “Z hm-ı t r-i g mze-i T t r’ına gis l r n/Geh fet l-ender-fet l g h  şarabı gösterir” G. 42/2 (Aydemir &  eltik, 2017) beyti de bu başlık altında anılabilir.

3.66.4 Mekân olarak Karabağ

Karabağlı şair Sadi Karabağî (ö. 1879)'nin aşağıdaki beyitlerinde Karabağ, bir coğrafi mekân olarak yer alır. Şair, Karabağ'ın yanı sıra, bu şehir içerisinde bulunan küçük yerleşim yerlerine de şiirlerinde yer vermiştir. Örneğin, 16-18 yaşlarında iken Karabağ'ın Berküşâd köyünü terk ederek Lenberan'a gidişini şu beyitle anlatır (Bal, 2012, s. 4):

Gel ey cān murğu terk et Berküşâd'ı
Sefer kı l Lenberān'a eyle pervāz G. 204/5 (Bal, 2012)

Buna ek olarak şair;

N'ola hoş olsa Karabāğ'da Karaş karyesi
Eylemiş nezzāre-i himmet emīr-i mīrlar G. 202/6 (Bal, 2012)

beytinde Karabağ'ın Karaş köyünden söz eder.

Karabağlı şair Nigarî (ö. 1885);

Ābād olsun Karabāğ içre ol yer çünkü cānānī
Habībāne Karaş'ına kurbān olduğım yerdir G. 175/2 (Bilgin, 2003)

beytinde, "Karaş"a tevriyeli bir şekilde yer verir. Şair;

Firdevs-i dil-ārādır gerçi Karabāğ ammā
Hoşdur Karabāğ içre kūy-ı Karaş evlā G. 637/6 (Bilgin, 2003)

beytinde, Karabağ gönül süsleyen bir cennettir, fakat Karabağ'ın içindeki Karaş mahallesinin daha hoş olduğunu dile getirir.

Sadi Karabağî (ö. 1879), Karabağ içinde sağlam bir sevgi tuzağı kurduğunu, fakat sürekli beklemesine rağmen avının anka gibi tuzağına gelmediğini dile getirir:

Karabāğ içre bir dām-ı muhabbet kurmuşam muhkem
Hemīşe gözlerim gelmez şikārım dāma 'anķa teg G. 157/2 (Bal, 2012)

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Sadi Karabağî, Karabağ şehrinde bulunan Lenberan köyüne;

Gel ey cān murğı terk it Berküşâd'ı
Sefer kı l Lenberān'a eyle pervāz G. 204/5 (Bal, 2012)

beytinde yer verir. Karabağ'da bulunan Berküşad şehrini terk ederek Lenberan'a gitmeyi kendisine öğütleyen şair;

Çü Hâfız Sa'diyā gū şî'r-i be-nişîn
Be-şehir-i Lenberān mişl-i Şîrāz G. 204/9 (Bal, 2012)

beytinde, Hafız'ın Şiraz'a söylediği gibi, sen de Lenberan'a şiir söyle, der. Aynı zamanda şairin Lenberan'ı Şiraz'a benzettiği söylenebilir. Sadi Karabağî;

Hoş metā'dır gevher-i iş'ār-ı tab'în Sa'diyā
Hayf ola kim Lenberān'ın revnağ-ı bāzārı yoh G. 225/9 (Bal, 2012)

beytinde, şiirlerinin iyi bir kalitede olduğundan söz ederken, Lenberan'ın pazarında bir letafet olmadığından yakınır.

Sadi Karabağî (ö. 1879)'nin, "Bir kadem baş bu yana eyle hırām ey servim/İntizārıyla seniñ cümle Karabāg ağlar" G. 194/3 (Bal, 2012), "İsterim bir şeh-i zer- taht-ı Karabāg üzre/Basmağa mührini fermānıma gökçek gökçek" G. 180/6 (Bal, 2012), "Ya'nī ey şāh getürdüñ Karabāg'a teşrīf/Şan gülistān içine serv-i hırāmān geldi" G. 251/2 (Bal, 2012), "O gün kim yār-ı dīdārı gözimden gitdi iy Sa'dī/Yaşım yüz arħa ayrıldı Karabāg içre ter tek" G. 283/5 (Bal, 2012) Nigarî (ö. 1885)'nin; "Hayālâtıyla gülgeşt-i Karabāg'ı gezer göñlüm/Gelür kim kūy-ı dildāra kalur zevk-ı murād eyler" G. 208/5 (Bilgin, 2003) ve "Reşk-i behişt ya'nī Karabāg'da/Āteşe yakdıñ beni ey gül Nigār" G. 242/4 (Bilgin, 2003) beyitlerini de burada anmak yerinde olacaktır.

3.67 Karahisar

Karahisar isminde Anadolu'da otuzdan fazla yer vardır (Tuncel, 2001). Gazellerde yer alan Karahisar'ın, Anadolu eyaletine bağlı sancaklardan (Varlık, 1991), ismini, koyu renkli volkanik kayalardan oluşmuş ve üzerinde hisar bulunan tepeden aldığı

düşünülen, günümüzde Afyonkarahisar olarak bilinen şehir (Emecen, 1988) olması muhtemeldir.

Gazellerde Karahisar’a “ak” sözcüğüyle tezatlı olarak ve sevgilinin ayva tüyleri ile bağlantılı şekilde rastlarız. Şeyhî (ö. 1431);

Güni kutlu rûzgâruñ yüzi ak Karaḥiṣār’uñ
Ki bu şehre şehriyâruñ tozı tâc-ı ser görindi G. 174/3 (Biltekin, 2018)

beytinde Karahisar’a yer verirken, şehrin gününün kutlu, bulunduğu devrin ak olmasını, buraya gelen bir şehzadeye bağlar. Şair “kara” ve “ak” sözcükleri arasında tezat yapar.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Kütahyalı Rahimî, bulunduğu yere bir şehzadenin gelişinden söz ettiği düşünülebilecek gazelinden alınan;

Ḳara bahtın Karaḥiṣār’uñ felek ağ eyledi
Tañ mıdur gevher-nigîn olsa ḥiṣār-ı Germiyân G. 265/3 (Mermer, 2004)

beytinde, onun gelişiyile Karahisar’ın bahtının açıldığını dile getirerek “kara” ve “ak” sözcükleri arasında tezat yapar.

Üsküdarlı Sırrî (ö. 1699);

Ḳapıldı ḥüsnine bir nev-ḥaṭuñ gönül gūyâ
Muḳîm-i ḥışn-ı ḥaṣîn-i Karaḥiṣār oldı G. 110/4 (Kazan, 2003)

beytinde, âşğın gönlünün ayva tüyleri yeni çıkmakta olan bir güzele kapıldığından bahsederken, gönlün, Karahisar’ın sağlam kalesine yerleştiğini söyleyerek sevgilinin ayva tüyleri ile Karahisar arasında renk bakımından ilgi kurar.

Asım Arifzade (ö. 1737);

Reyhānî dense vechi var ammā ki gösteriş
Vādî-i ḥaṭṭ-ı dil-keşi Karaḥiṣārıdır G. 16/2 (Arslan, 2010)

beytinde, sevgilinin gönülleri cezbeden ayva tüylerinin bulunduğu yeri Karahisar’a benzetir. Hat ile Karahisar arasında siyahlık mefhumuyla ilgi kuran şair, “reyhani”

sözcüğünü tevriyeli kullanır. Bir yandan ayva tüylerinin reyhan kokulu olduğuna gönderme yapılırken bir yandan “reyhanî” adı verilen bir hat çeşidine işaret edilir.

Sevgilinin hattı ile Karahisar’ın birlikte anıldığı beyitlerde ayrıca Afyonlu ünlü hattat Ahmed Şemseddin Karahisarî (ö. 1555/6)’ye de gönderme yapıldığı düşünülebilir. 18. yüzyıl şairlerinden Hayrî;

‘Aks-i haṭṭın o saḥt-dilüñ cānda naḳş iden
Şan meşk-i haṭṭ-ı Kārahisārī yazar bozar G. 47/6 (Şener, 1999)

beytinde, katı kalpli sevgilinin âşğın canına nakşedilen hattının aksi, sanki Karahisarî’nin hat talimidir, yazılır bozulur, bir görünür bir kaybolur, der.

Neylî (ö. 1748);

Olup reng-i ruḥ-ı ḥübān-ı afyon-ḥāre ḥaṣḥāṣī
Olur Kārahisārī haṭṭı ol ruḥsār-ı gül-gūnuñ G. 103/4 (Erdem, 2005)

beytinde, sevgilinin ayva tüyleri ile Karahisar arasında siyahlık açısından ilgi kurarken aynı zamanda hattat Karahisarî’ye de atıfta bulunur. Şair, afyon ve haşhaşa da üretildiği yer olması bakımından Karahisar ile birlikte yer verir.

3.68 Karaman

3.68.1 Şehir tarihi

Matrakçı Nasuh’un *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn* adlı eserinde “taht-ı Yûnân ya’nî vilâyet-i Karamân” (Yurdaydın, 1976); Evliya Çelebi (2005) tarafından “Lârende yani şehir-i Karaman dâr-ı iman” (s. 158) olarak nitelendirilen; yüzyıllar içerisinde Ermeni, Rum ve Türkmen gibi birbirinden farklı toplum, kültür, dil ve dinlere ev sahipliği yapmış Karaman şehrinin mazisi tarihin ilk çağlarına dayanır. Birçok önemli ticaret yolunun⁸³ geçtiği Karaman’ın eski adı Laranda’dır (Tuğlacı,

⁸³ Silifke, Mut, Karaman, Konya. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tuncel, M. (2001). Karaman. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karaman> maddesinden erişildi; Bardakçı, K. (2018). Antikçağ’da Konya ovasını Taşeli platosuna bağlayan yollar. *Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar* 3, 39-45. doi: <https://doi.org/10.31455/asya.390030>

1985, s. 194). Laranda isminin Anadolu'nun eski dillerinden Luwice kaynaklı olduğu tespit edilmiştir. Luwi dilinde kum anlamına gelen “Lara” ve “-lu” eki görevindeki “-wanda”nın birleşimi Larawanda, zamanla Laranda hâlini alır (Umar, 1993, s. 507). Şehir antik dönemde, “Luwilerin ülkesi” anlamındaki “Lukkawaniya” kelimesinden türediği düşünülen Lykaonia bölgesi içerisindeki önemli bir merkezdir (Ten Cate'den aktaran Bahar, 2015, 277). Laranda ilkçağda kurulmuş Arvaza ülkesi sınırları içerisinde iken Hititlerin kontrolüne geçmiş, ardından sırasıyla milattan önce yedinci yüzyılda Frigyalıların, altıncı yüzyılda Lidyalıların, beşinci yüzyıl sonlarında Perslerin hâkimiyeti altına girmiştir (Tuncel, 2001).

MÖ 324 yılında İskender, generallerinden Perdikkas'ı Laranda ve çevresini kontrol altına almak üzere görevlendirir. İskender'in ölümünden sonra generaller arasında yapılan paylaşım sonucu bölgenin yönetimi önce Antigonos'a, sonra Lysimakhos'a verilir. MÖ 281 yılına kadar Lysimakhos kontrolünde kalan şehir, milattan önce birinci yüzyıla kadar Seleukosların idaresine geçer (Kurt, 2010, s. 3). Sonrasında bağımlı krallıklar sistemiyle Romalıların yönetimine geçen Lykaonia bölgesi ve Laranda şehri, 395 senesi itibarıyla Bizans hâkimiyetine girerek Hristiyanlığın önemli bir merkezi olur (Tuncel, 2001). Bu dönemde başta Karadağ olmak üzere bölgede birçok kilise inşa edilmiş, Konya başpiskoposluğa, Laranda da buraya bağlı bir piskoposluğa ev sahipliği yapmıştır (Bahar, 2015, s. 293).

Şehir yedinci ve dokuzuncu yüzyıllarda Arap orduları tarafından birkaç defa işgal edilir fakat bu Arap hücumları geçici niteliktedir ve Karaman bir süre daha Bizans egemenliği altında kalır (Tuğlacı, 1985, s. 194). Sonrasında Anadolu beyliklerinden Danişmendliler'in yönetimine geçen şehir, II. Kılıç Aslan'ın Danişmendliler'e son vermesi üzerine 1165 senesinde Anadolu Selçuklu topraklarına katılır (Cezar, 2010, s. 17).

Üçüncü Haçlı Seferi esnasında Alman imparatoru Friedrich Barbarossa 1190 Mart'ında ordusunu Çanakkale Boğazı'ndan Anadolu'ya geçirip güneye doğru ilerlemiş, 30 Mayıs'da Karaman'a varan Haçlı ordusunun bir kısmı imparatorlarının sefer sırasında ani ölümü üzerine Avrupa'ya geri dönmek zorunda kalınca işgal kısa sürmüştür (Demirkent, 1997, s. 152). 1210 yılında Hospitalier tarikatının talebi doğrultusunda Ermenistan Kralı II. Leon tarafından zapt edilen şehir, 1216 senesinde tekrar Selçuklu hâkimiyetine geçer (Kramers, 1977a, s. 310). 1243 Köse Dağı Savaşı'nda Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev idaresindeki ordu Moğollara yenilince bölge, Selçuklu Devleti 1308 tarihinde tamamen yıkılana dek İlhanlı himayesine girer. İlhanlıların Anadolu'daki etki alanının Doğu ve Orta Anadolu ile sınırlı kalmasından faydalanan Türkmen beyleri, Karaman yöresinde ve Batı Anadolu'da birtakım küçük devletler kurarlar (Cezar, 2010, s. 17).

Anadolu beylikleri içinde ilk kurulan ve en uzun ömürlü olan beyliğin kurucusu Karamanlıların, Oğuzların Salur yahut Afşar boyundan olduğu düşünülür. Moğol istilasından kaçarak bu bölgeye geldikleri düşünülen ve Alâeddin Keykubat tarafından 1228 senesinde Ermenek yöresine yerleştirilen Karamanlılar, Selçukluların Moğollar karşısında ikinci defa mağlup olması, ülkenin II. İzzeddin Keykavus ile IV. Kılıç Arslan arasında paylaştırılması ve bundan sonra meydana gelen taht kavgalarından yararlanarak beyliğe adını veren Karaman Bey'in önderliğinde beyliğin temellerini atarlar (Sümer, 2001). Anadolu Selçuklu sultanı IV. Kılıç Arslan 1261'de tek başına tahta geçince Karaman Bey'e hem kız kardeşini hem de beylik rütbesini vererek onu devlet hizmetine alır (Ünal, 1957, s.62). Fakat buna rağmen Karaman Bey'in yol kesip soygunculuk yaptığı kaydedilmektedir (Sümer, 2001).

Karamanlıların Selçuklu Devleti'nin kuvvetli olduğu zamanlarda göçebeliği bırakıp tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları; otoritenin zayıf düştüğü vakitlerde etraftaki kaleleri ani baskınlarla zapt ettikleri, hırsızlık ve yol kesicilik gibi faaliyetlerde bulundukları söylenmektedir (Tekindağ, 1977, s. 317). Selçuklu Devleti'nin tam olarak yıkılmasına kadar olan süreçte Selçukluların hâkimiyetinde bir beylik olarak hayatını sürdüren Karamanoğulları, devletin zayıf durumundan faydalanarak Karamanoğlu Mehmed Bey zamanında Konya'ya karşı hücumla geçip şehri zapt eder. Karamanlılar Selçukluların merkezi Konya'yı ele geçirmeleri nedeniyle kendilerini Selçukluların vârisi addederler (Cezar, 2010, s. 19).

Laranda'ya kabaca 1256-1483 yılları arasında Karamanoğulları Beyliği'nin hâkim olduğu kabul edilir. Beyliğin payitahtı olan Laranda, hanedana mensup kişilerin yaşadığı; kale, medrese ve cami gibi yapıların inşası gibi imar faaliyetlerinin yardımıyla Antik Çağ'dan beri var olan merkez statüsünü sürdürmüştür. Diğer yandan, henüz Karamanoğulları Beyliği'nin bölgeye hâkimiyet kurmasından önce, ilk İslami kurumların da Semerkantlı Seyyid Şerefeddin, Belhli Sultanü'l-ulemâ Bahaüddin Veled için bu kentte yapıldığı bilinmektedir (Sözen & Sakaoğlu, 2005, s.16).

Karamanoğlu Beyliği'nin Osmanlı ile ilişkisi, beyliğin sonunu da hazırlayacak olması sebebiyle büyük önem arz eder. Alaeddin Bey'in I. Murad'ın kızı Melek Hatun ile evlenmesiyle kurulan ve dostluk temelli bir ilişkinin var olacağını düşündüren bu ilk bağlantı, beylikler arasındaki bir takım çekişmeleri ve toprak mücadelelerini engellemez. 1389'da I. Murad'ın Kosova'da şehit edilmesi üzerine oğlu Yıldırım Bayezid tahta geçer. Anadolu beyliklerinde Osmanlılar aleyhinde bir hareket açığa çıkar ve bunun üzerine Bayezid Anadolu'ya geçerek Saruhan, Aydın, Balat tarafındaki Menteşe beyliklerini egemenliği altına alır.

Bayezid'in bir sonraki işi, Osmanlı'yı kendisine rakip gören ve bu nedenle onun genişlemesine mani olmak için Türkmen ve Tatar aşiretlerini isyana teşvik eden (Şemsettin Sami, 1896, s. 3645) Alaeddin Bey'in yönetimindeki Karamanoğlu'nu da ele geçirmektir. Bayezid, Konya'ya kapanan Alaeddin Bey'i orada yakalatır ve öldürtür. Alaeddin Bey'in ölümünden sonra Yıldırım Bayezid, onun oğullarını ve zevcesini Larende, yani Karaman'dan Bursa'ya göndertir (Uzunçarşılı, 1988, s. 58). Ankara Savaşı'nda Bayezid'in Timur'a yenilmesi üzerine Timur, Karamanlı ülkesini Kayseri, Kırşehir, Sivrihisar ve Beyşehir'le birlikte Alaeddin Bey'in oğulları Mehmed ve Ali beylere geri verir (Sümer, 2001). Osmanlı şehzadeleri arasındaki taht mücadeleleri esnasında Karamanoğlu Mehmed Bey ve daha sonra Karamanoğulları Beyliği'nin başına II. Murad'ın desteği ile geçen oğlu İbrahim Bey, hükümdarın ölümünden sonra Osmanlı topraklarına saldırılarda bulunur (Gök, 2012, s. 115). Osmanlılara karşı Sırp ve Macarlarla ittifaka girişen Karamanoğulları ile Osmanlılar arasındaki düşmanlık ve mücadele, beyliğin tamamen ortadan kaldırılmasına kadar devam eder (Uzunçarşılı, 1988, s. 58).

Fatih Sultan Mehmed'in Gedik Ahmed Paşa komutasındaki ordusu Karaman'ı 1474'te Osmanlı ülkesine katmasına rağmen beyliğin egemenliği 1483 yılına dek sürer. Buraya kadar geline süreçte Toros dağlarında savaşçı Türkmen kabileleri Karamanoğulları idaresinde Osmanlı ile savaşır, Karamanlılar Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ile ittifak kurarak Osmanlı idaresinde bulunan şehirlere girerler (İnalcık, 2009, s. 83).

Fatih, Karaman valiliğine ilk olarak Şehzade Mustafa'yı tayin eder. Fakat şehzadenin ani ölümü üzerine Şehzade Cem, Karaman valiliği görevine getirilir. Şehzade Cem burada daha önce II. Mehmed'e türlü şekillerde baş kaldıran Karamanoğlu Pir Ahmed'in kardeşi Kasım Bey'le dostluk kurar. Sultan II.

Mehmed'in ölümünden sonra kardeşi Bayezid ile saltanat mücadelesine giren Cem'e, Kasım Bey ve bölgedeki diğer beyler destek olacaklardır (Tekindağ, 1963, s. 72). Kasım Bey, Şehzade Cem'in Rodos'a iltica etmesinin ardından II. Bayezid'le anlaşma yaparak İçil bölgesine emir olur. Fakat II. Bayezid, Kasım Bey'in Şehzade Cem'in tarafını tutmuş olmasından dolayı onu affetmez ve beyin taraftarlarını dağıtarak- Karamanlıların tarihçisi olan Şikarî'nin aktardığına göre- onu, üç oğlu ve bir kardeşi ile birlikte zehirleterek öldürtür. Kasım Bey'in vefat tarihi olan 1483, Karamanoğulları'nın yıkılış tarihi olarak kabul edilmektedir (Sözen & Sakaoğlu, 2005, s. 50). Aynî'nin Kasım Bey'in ölümü üzerine yazdığı "Karamanoğlu Kasım Bey için Ağıt" adlı şiiri Kasım Bey'in ölümü üzerine halkın duyduğu üzüntünün büyüklüğünü gösterir niteliktedir:

Ey dirîgâ kim cihân zulmün begâyet eyledi
Halk-ı 'âlem baş açıp andan şikâyet eyledi

Kılmadı Nüşinrevân dökdi neşât âbın felek
Mülk-i Yûnân bezminin nüşin melâlet eyledi

...
Yıkıdı dâr u devletin mülk-i Karaman'ın dirîg
Çarh-ı zâlim zulm edip yine 'adâvet eyledi

Her gören ağladı meşhûdı göremeyen dahî
Her kişinin gözleri aña şehâdet eyledi

...
Çünkü Sultân Kâsım'ın nâzik teni oldu türâb
Vaktidür şimdengerü mülk-i Karaman ol harâb

...
Şerbet-i nâliš içen ehl-i Karaman zâr olup
Ger içerse yâr olan şerbet demidür âh u vâh

...
Ağlasun ol şâh için İklîm-i Yûnân ağlasun
Taht u baht u devlet ü mülk-i Karaman ağlasun (Uzluk, 1962, s. 89)

Tarih kaynaklarında Laranda bölgesinin yönetiminin Selçuklular, Moğollar, Karamanoğulları, Osmanlılar ve diğer bazı beylikler arasında sürekli el değiştirdiği kaydedilir. Şair Hakîkî'nin (ö. 1487) "Der- 'arz-ı beyân ve şikâyet ez-ahvâl-i vilâyet" adlı şiiri, bölgenin bu durumunu anlatır niteliktedir. Hakîkî

Karaman'ın Türk ve Tatar'ın karşısında zayıf düştüğünü, yakılıp yıkıldığını, türlü zulümlerle karşılaşarak çok cefalar çektiğini anlatır. Karaman sanki bela değirmenine düşen bir un gibi öğütölmektedir. Hakîkî geçmiş güzel günler bir hayal miydi diyerek geleceğin yine güzel olmasını umut eder ve bunun için Allah'a dua eder:

Elinde Türk ü Tātār'ın zebün olup Karaman
Yıkıldı ser-te-ser uş ser-nigün olup Karaman

Dirîg zulmile dürlü cefâ vü cevr çeküp
İñiler uş kâmunuñ bağı hün olup Karaman

Bu âsiyâ-yı belânuñ meger ki altına
Düşüp durur öginür şanki un olup Karaman

Ne çalkânur idüben bahır kahr-ı Hâk cünbiş
Bu mevc-i fevc-i sükün bî-sükün olup Karaman

Egerçi küşe-i dînde hîle kînde
Ururdu lâfı kâmu zî-fünün olup Karaman

Ne meyl kaldı şalâha ne kimse ıslâha
Gelür kulüb karardı ki ton olup Karaman

Ne kaldı 'âlim-i 'âmil ne merd-i şâhib-dil
Bulınur uş yıkılır bî-sütün olup Karaman

Biri birini yir oldu yıkıldı yir oldu
Kimisi kurd kimisi koyun olup Karaman

Güci yiten kişiler dört yanında alup yir
Toyar harâmilere işde hün olup Karaman

'Aceb hayâl miyidi kanı şu hoşlıklar
Tağıldı şanki bugün bir oyun olup Karaman

Hâkuñ 'inâyeti rahmi meger yitişmege
Mağal olmadı himmetde dün olup Karaman

Ki râhat olayıdı ber-karâr şâbık hoş
Emîn 'adlile yine bütün olup Karaman

Hakîkî eydür İlâhî 'inâyetüñ gözedür
Felek gibi ki ser-â-ser 'uyün olup Karaman G. 475 (Boz, 2017)

Osmanlı döneminde Karamanlıların topraklarına dahil olan bölgenin tamamına Karaman vilayeti denilmiştir. Bu bölgede Konya, Larende, Seydişehir,

Bozkır, Akhisar, Niğde, Karahisar, Koçhisar, Aksaray, Ereğli ve Ulukışla vilayet ve kazaları bulunur (Tuğlacı, 1985, s. 194).

Yüzyıllar boyu türlü siyasi çekişmelerin ortasında kalmış olan Karaman, Osmanlı dönemi şairlerinin gazellerinde kimi zaman sevgilinin saçı, kimi zaman beni, kimi zaman da gözüne teşbih edilerek karşımıza çıkar. Bunların yanı sıra Karaman, neredeyse var oluşundan bu yana bulunduğu çokça çekişmeli siyasi ortam ve coğrafi konumu ile gazellerde kendine yer bulur.

3.68.2 Siyasi geçmiş

On beşinci yüzyıl şairlerinden, aslen Horasanlı olan (Uzluk, 1962, s. 87) Aynî, şiirlerinde Karaman için mülket-i Yunan ve hıttâ-i Yunan tabirlerini kullanır. Bunun sebebi, o dönemde Karaman’da yaşayan kalabalık Ortodoks Hristiyan nüfusun varlığıdır. II. Mehmed’in saltanatı zamanında Karaman’dan çok sayıda Rum ve Türk İstanbul’a getirilmiş, İstanbul’da bu topluluktan Karamanlılar şeklinde bahsolunmuştur. Bu adlandırma sadece İstanbul ile sınırlı kalmamış, başta Orta Anadolu olmak üzere Anadolu’nun birçok bölgesinde gayrimüslim nüfusa Karamanlılar denmiştir. Bu adlandırma Osmanlı arşiv vesikalarında da “zımmiyân-ı Karamâniyân” şeklinde karşımıza çıkar (Başkan, 2012, s. 120):

Didiler oldı bizüm mülk-i Karaman dahı yig
N’ola hikmet biline mülket-i Yûnân dahı yig G. 283/1 (Mermer, 1997)

Şehzade Cem, II. Mehmed’in ölümü üzerine kardeşi Bayezid ile taht mücadelesi içerisinde iken bir dönem Karaman’dan ayrılıp Mısır’a gider; yerine Şehzade Abdullah Karaman valisi olur. Şehzade Cem bir müddet sonra Karamanoğlu Kasım Bey ile ittifak kurarak Konya üzerine yürür. Aşağıdaki beytin yazıldığı tarih bilinmemekle birlikte; Şehzade Cem’in Karaman’a dönüşü üzerine yazıldığı düşünülebilir. Aynî, çok sevdiği Şehzade’den ayrı düşmüş olması sebebiyle

üzgündür, Osmanlı mülkünün varisi Cem Sultan'ın Karaman'a geleceğini müjdelir.

Bu beyitte Cem için sultan ve şeh sıfatlarını kullanması da dikkate şayandır:

Gitme Karaman'dan gönül şol mülk-i 'Osmān vārişi
Bu hıttā-i Yūnān'a ol şeh Cem olan sultān gelür G. 193/5 (Mermer, 1997)

Şehzade Cem'in vali iken sarayına topladığı "Cem Şairleri" şeklinde adlandırılan sanatkârlardan Aynî'nin, Şehzade Mustafa'dan umduğunu bulamaması üzerine Cem'in yanına Kastamonu'ya gittiği ve buradan Karaman'a gelişinde de onun yanında bulunduğu düşünülmektedir (Mermer, 2003, s. 224). Aşağıdaki beyitte Aynî, kara gözlü hitabıyla seslendiği Şehzade Cem ile, Candaroğulları beyliğinin kurulduğu ve Osmanlı egemenliği sonrası Şehzade Cem'in sancak beyliği yaptığı Kastamonu şehrinden Karaman'a gidişlerini anlatır:

N'ola Candar ilini terk idüben ger gidevüz
Hey kara gözlü bize mülk-i Karaman dahı yig G. 283/9 (Mermer, 1997)

Aynî, Karaman'da valilik yaparken genç yaşta vefat eden Şehzade Mustafa için, "Karaman semasının tutulmuş ayı" tabirini kullanırken; Cem'i, "zamanın güneşi, iyilik ve lütuf gölgesi" olarak vasıflandırır:

N'ola huş oldısa ol mäh-ı sipihr-i Karaman
Bize hürşid-i zamān sāye-i ihsān dahı yig G. 283/4 (Mermer, 1997)

Aynî'nin Osmanlı taht mücadelesinde Cem'in tarafında olduğu muhakkaktır. Aşağıdaki beyitlerde şair, görünenin Ali'nin nuru değil Karaman'ın ateşi olduğunu söyleyerek Osmanlı hükümdarını, bu ateşin Osmanlı mülkünü yakabileceğini söyleyerek uyarır. "Ali'nin nuru" tabiri, Alevilikteki Allah'ın elinde nurdan beş halka olması ve bunların; Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in nurları olduğu, Hz. Ali'nin ise velâyet nuru kabul edildiği inancından gelmektedir. Yaratıcının nuru, bu ulu kişiler üzerinden evrende varlığını sürdürmektedir (Doğan & Çelik, 2017, s. 201). Karamanoğulları beyliğinde Aleviliğin yaygın bir inanç sistemi olduğu bilgisi ile birlikte (Sözen & Sakaoğlu,

2005, s. 38), bu beyitte Cem ile Bayezid mücadelesinin yanı sıra mezhepsel

çatışmalardan bahsolunduğunu da düşündürmektedir:

Dil ‘Alî’nün nûrîdur şanma Karaman nârîdur
Şâh-ı ‘Osmânî şakın ki mülk-i ‘Osmân’ı yaķar G. 172/6 (Mermer, 1997)

Aynî bir diğerk beytinde Cem’e, Karaman ilinin Kayser’i unvanını layık görür.

II. Mehmed’den sonra Kayser-i Rum şeklinde kullanılmaya başlayan bu unvan,

Roma ve Doğu Roma imparatorlarına verilen Caesar unvanının Osmanlı Devleti’nde

kullanılan biçimidir. Aynî, Kayser-i Rum makamına Cem’i yakıştırmaktadır:

Karaman iline Kayser bigi hân olmak için
Cem ü Cemşîd ü ciger-küşe-i hâkân dahı yig G. 283/2 (Mermer, 1997)

Aynî’nin gazellerinde siyasi meseleleri doğrudan gözlemleyebiliriz. Başka bazı şairler, şiirlerinde farklı bir mazmunla birlikte yine siyasi çağrışımlarla Karaman şehrini zikretmişlerdir. Bu beyitlerdeki siyasi çağrışımlar yeri geldikçe belirtilecektir.

3.68.3 Mekân olarak Karaman

Şairler Karaman’ı tarihî geçmişi ve divan şiirinin hayal dünyasından farklı

çağrışımlarla çeşitli bağlamlarda şiirlerine dâhil etmişlerdir. Bunların yanında

Karaman’ın yine bazı başka bağlantılarla beraber özellikle coğrafi yeri kastedilerek

zikredildiği beyitlere rastlanmaktadır. Örneğin Aynî, Osmanlı diyarını terk etmesine

şaşılmaması gerektiğini söylerken gönlünü zorla alan güzelin Karamanlı olduğunu

söyler:

Tańlama ‘Osmân ilini terk idüben gitdügümi
Cebr idüp aldı dilümi bir Karamanî severem G. 353/6 (Mermer, 1997)

Bir diğerk beytinde Aynî, sevgiliden ayrı olmanın verdiği üzüntüyle o kadar

ağlamıştır ki, Tebrizli onun bu gözyaşını “sürh-âb”a benzetir. Burada âşığın

gözyaşının kanlı olduğu söylenmekle birlikte ayrıca ‘Sürhab’ tabiriyle Tebriz

yakınlarında bulunan kırmızı topraklı “Kuh-ı Sürhab”a atıf yapılmıştır:

Sensüz gözümüñ yaşı şu oldı Karaman'da
Gördi anı Tebrîzî beñzer didi sürh-āba G. 440/4 (Mermer, 1997)

Nevî (ö. 1599), Kanunî Sultan Süleyman'ın koyduğu şarap yasağından söz eden gazelinde, şarabı yasaklayanların iki yüzlülük tozu ile üzüm suyunun bahtını kararttıklarını ve Karaman'ın kahve içenleri için sefa sürme vaktinin geldiğini söyler. Şarabın yasaklanma sebebini ikiyüzlülüğe bağlayan şair, şarabın bahtının iki yüzlülük tozuyla karartıldığını anlatırken, “iki yüzlülük tozu”ndan kastedilenin toz hâlinde olması sebebiyle kahve olduğu düşünülebilir (Bahadır, 2013, s. 96). Şarap yasağıyla birlikte meyhanelerden çıkan halk, kahvehanelere gitmeye başlayacaktır. Beyitten Karamanlıların kahveye düşkün oldukları sonucu çıkarılabilir. Bunun yanında, İstanbul'da kahvehane sahibi Rumların bulunduğu ve bu Rumların Karaman'dan İstanbul'a göç eden Karamanlılar olduğu düşünülebilir. Ayrıca şair ‘tire’ sözcüğü ile karanlık anlamının yanı sıra Tire ilçesini ‘engur’ sözcüğüyle ilişkili olarak beytinde anar (Kaplan, 2016a, s. 234). Ünlü coğrafyacı Strabon'un aktardığına göre tarihin eski devirlerinden beri üzüm bağlarıyla donanmış olan Tire'de ve buradaki Güme Dağı dolaylarında elde edilen üzümlerden yapılan şaraplar çok ünlüdür. Günümüzde de Tire üzüümüyle meşhurdur ve Tire halkının üzümden sağladığı gelirle zenginleştiği söylenmektedir:

Gübār-ı zerķ idüpdür T/tire baht-ı āb-ı engūrı
Şafālar sürse demdür k̄ahve-nüşānı Karaman'ıñ G. 257/4 (Tulum & Tanyeri 1977)

Rahimî, aşağıdaki beytinde ay yüzlü hükümdar Karaman memleketini A/aydın edince güneş menzilden menzile, şehirden şehire onu karşıladı diyerek, güneşin doğmasını ve batmasını hüsn-i talil sanatıyla şehzadeyi karşılıyor oluşuna bağlar. Kaplan (2016)'ın tespitine göre bu beyitte Rahimî, II. Selim'in Karaman eyaletine naklolduğunda babasıyla Aydın'dan Konya'ya giden ve orada Akşehir sancak beyliği de yapan III. Murad'ı anlatmaktadır (s. 151). Güneş, karanlık olan

Karaman şehrinde ay doğacağı için batmaktadır. Şairin tevriyeli kullandığı “Aydın” kelimesi ile “Karaman” arasında da tezat sanatı vardır:

Ḳaraman mülkin A/aydın idicek sen şāh-ı meh-çihre
Güneş menzil-be-menzil karşı çıkdı şehrden şehre G. 304/1 (Mermer, 2004)

Rahimî bir diğer beytinde Karaman şehrini yine Aydın ve Akşehir ile birlikte anar. Gonca dudaklı, ay yüzlü sevgilinin yanakları şarabın hararetinden gül gibi kızarmıştır, Karaman ili Aydın olup Akşehir’e dönmüştür. Buradan anlaşılıyor ki sevgili bezme iştirak etmiş; karanlıkları ay yüzüyle aydınlatmıştır:

Ḳaraman Aydın oldu ay yüzüñle döndi Akşehir’e
Olaldan táb-ı meyden gül-ruhuñ ey gonca-leb gül gül G. 177/2 (Mermer, 2004)

Bir diğer beytinde Rahimî, Karaman’da sancakbeyliği yapan Kanunî Sultan Süleyman’ın, oğullarından Şehzade Bayezid’in şehirden ayrılıp Kütahya’ya gidişinden duyduğu üzüntüyü anlatır. Osmanlı Devleti’nin sancaklarından Kütahya ve çevresinden Germiyan şeklinde bahseden şair, şehzadenin gitmesi üzerine Karaman’ın huzurunu yitireceğini, kötü bir hâle geleceğini söyler:

Bî-ḳarār olur Ḳaraman başına tozlar ḳopar
Rāst tā sen serv-ḳadd ḳılduñ ḳarār-ı Germiyān G. 265/4 (Mermer, 2004)

Şehzade Bayezid divan sahibi hanedan üyelerindendir. 1546’da Karaman sancakbeyliği göreviyle Konya’ya gönderilen şehzade aşağıdaki beyitte, Karaman diyarının beyi olmaktansa sevgilinin hizmetinde bulunan aşağı bir köle olmayı yeğlediğini söyler. Gazelin tamamına bakıldığında ve özellikle “Sāyeñi Ḥaḳ başımızdan ırmasun tā ḥaşre dek/Bendeñüñ budur du‘āsı pādişāhum dā’imā” beyti gözönüne alındığında hitap edilen kişinin Sultan Süleyman olduğu düşünülebilir:

Bende-i ednāñ olsam hizmetüñde kāşkī
Mîr-i iḳlîm-i Ḳaraman olmadansa ben şehā G. 2/5 (Kılıç, 2000)

Bayezid'in;

Eyle şāhā mülk-i 'Osmānī'yi şimdengirü terk
Gel kudūmuñla müşerref kııl Karaman illerin G. 120/6 (Kılıç, 2000)

beytinde ağabeyi Selim'le savaşmak için Karaman civarına geldiğinden söz ettiği yorumu yapılmıştır (Kılıç, 2000).

Yavuz Sultan Selim'in hizmetinde bulunmuş, II. Selim'in her nereye giderse yanında götürdüğü, Anadolu ve Rumeli beylerbeyliklerine kadar yükselen Şemsi Paşa, Karaman'ın yeni yetişmiş goncası tabiriyle şiirinde andığı II. Selim için güzel dileklerde bulunur. II. Selim şehzadeligi döneminde Karaman sancakbeyliği de yapmıştır. Gazelin; "Cihān tırdukça maşşūdum budur 'ālemde sulţān ol/ Kamu şehirler kapuñda bende olsun sen Süleymān ol" şeklindeki ilk beytinden şairin şehzadeler arasında II. Selim'in tarafında olduğu görülmektedir:

Yine bir gonca-i nev-restesin gördük Karaman'ıñ
Benüm serv-i hırāmānum açıl gül gibi handān ol G. 213/2 (Akkaya, 1992)

Karaman bölgesinde bulunan 2288 metre yüksekliğindeki Karadağ da şiirlerde kendisine yer bulmuştur. Üsküplü İshak (ö. 1538), Karadağ'daki Akpınar'ı andıkça, gözyaşlarının sevgilisinin ocağına akıp gittiğini söylerken gözyaşlarını Karadağ yakınlarındaki Akpınar'a benzetmiştir. Aynı zamanda Karadağ'ın yakınındaki bir köyün adı da olan Akpınar, sevgilinin bulunduğu yer olarak düşünülebilir:

Yaşum ocağına gice gündüz revān olur
Añdukça Karağ'ı dağı ol Akbıñar'ını G. 322/5 (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1989)

Mehmed Zihnî (ö.1715) sevgilinin yanağındaki her bir benin Karadağ'a nazire olduğunu söyler. Burada şair sevgilinin beni ile Karadağ arasında renk ve şekil bakımından ilgi kurar:

Her dānesi nazīre olur Karağ'a bil
Yāruñ ruñında şāmesi ufağ tefekse de G. 276/2 (Alptekin, 2007)

On altıncı yüzyıl şairlerinden Azizî şiirinde bayramın gelmesini istediğini söyler. Sebebi ise Karaman çarşısındaki ayakkabıcı dükkânlarının bayram nedeniyle gençlerle dolarak süslenecek olmasıdır:

Rûz-ı 'îd olsa Karaman'daki haffâfların
Yine zeyn olsa cüvânân-ıla dükkânları G. 366/3 (Ersoy, 2013)

Şeyhülislam Yahya (ö.1644) İstanbul'un güzellerinin salınma zamanı olan bayramın geldiğini müjdelediği beytinde, İstanbul'un Karaman'ından bahseder. Daha önce de söylendiği gibi, II. Mehmed döneminde Karaman'dan İstanbul'a yaptırılan göçler neticesinde buradan gelen Rum, Ermeni ve Türkmen halk, Fatih, Yedikule gibi İstanbul'un belli bölgelerinde ikâmet ederler. Aynı zamanda, Başkan (2012)'ın Angiolello'dan aktardığı üzere, Fatih Cami ile Saraçhane arasında haftada bir defa kurulan ve her çeşit bezirgân ve sanatkârın bulunduğu bir dükkân denizi olarak nitelendirilen Karaman Pazarı'na (s. 126) 'ârâste' kelimesinin bir diğer anlamı olan "çarşı bölümü" üzerinden atıfta bulunulur (Kaplan, 2016a, s. 234):

Şalınsun 'ıyd irişdi yine hûbânı Sitanbul'uñ
Yine ârâste olsun Karaman'ı Sitanbul'uñ G.195/1 (Kavruk, 2001)

3.68.4 Hat

Yüze ait bir unsur olan ve ayva tüyü anlamına gelen, sevgilinin dudak, yanak ve çene çevresinde ortaya çıkan hat, divan şairlerince kimi zaman bir güzellik unsuru kimi zaman da güzelliğe düşen bir gölge olarak tahayyül edilmiştir. Bu bağlamlar içerisinde şairler ayva tüylerini çoğu zaman sevgilinin diğer güzellik unsurları ile birlikte teşbih ve mecaz yoluyla kullanmışlardır (Tolasa, 1973, s. 239).

Divan şiirinde sevgilinin yüzünün niteliklerinden birisi aydınlık ve beyaz olmasıdır. Yüzün Rum'a benzetilmesi, beyaz tenli güzellerin ülkesi olması sebebiyledir (Tolasa, 1973, s. 212). Gelibolulu Sun'î (ö. 1533)'nin aşağıdaki beytinde

sevgilinin ayva tüyleri rengi itibarıyla Karaman’a, yüzü Osmanlı diyarı Rum’a benzetilmiştir:

Mülk-i ‘Oşm n’ı ha u n geldi  araman itdi
Yaşımu n la’lileri R m’ı Beda ş n itdi G. 182/1 (Yakar, 2018)

Sevgilinin bembeyaz yüzünde çıkan ayva tüyleri rengi ve çokluğu sebebiyle kesretle ilgili olarak fitne, bela, afet, fettan gibi unsurlarla divan şiirinde kullanılmıştır. Ayva tüyleri  aşığa sıkıntı veren bela askerleridir (şahin, 2012, s. 389). Enver  ( . 1547)’nin aşağıdaki beytinde de, sevgilinin yüzü için diyar-ı Rum, hattı için ise Karaman tabirleri kullanılır. Bu beyitte I. Selim döneminde ortaya çıkan ve 16. ve 17. yüzyıllarda devam eden Celal  isyanlarına da atıfta bulunulmuştur. Enver , sevgilinin ayva tüylerini birer isyancı ve/veya asker gibi tahayyül ederek Celal ler, Karaman ve Osmanlı arasında ilgi kurar. O padişah; ayva tüylerinin, sevgilinin yüzünde fitne çıkaran ve isyan eden Celal ler gibi çıkarak, orada kargaşaya sebep olduğunu zannetmesin, Karaman erenleri Rum diyarına gelmiştir, diyerek ayva tüylerinin gelişini hoş karşılar:⁸⁴

Haçı bel rdi şanmasu n ol şeh Celal -v r
Geldi diy r-ı R m’a  araman erenleri G. 280/3 (Kurnaz & Tatcı, 2001)

Sinan , Necat ’nin “Ağladur  demi gurbet kişi kendin ye emez/Nitekim  aste çeküp n le kemendin ye emez” (Gıynaş, 2017, s. 1184) matlalı gazeline yazdığı naziresinde;

Devr-i ha ıu nda n’ola be ler  n alsa dil   c n
Bu  araman ilidür kimse levendin ye emez N. 3219/1 (Gıynaş, 2017)

diyerek sevgilinin hattının bulunduğu yeri Karaman’a benlerini de Karaman’ın yenilmez leventlerine benzetir.

⁸⁴ Beyit aynı zamanda, II. Mehmed döneminden itibaren Karaman’dan Osmanlı topraklarına yapılan g   de anımsatmaktadır.

Aşağıdaki beyitte Cenabî Paşa (ö. 1561/62), yine sevgilinin ayva tüyleri ve saçıyla Karaman, yanağı ile Rum’u ilişkilendirerek iham-ı tezat oluşturmuştur. Karaman hem bir coğrafi bölge hem de siyahlığı çağrıştırması yönüyle beyitte anlam derinliği sağlamıştır:

Baş koşar zülfüñle Rûm-ı ‘izāruñda ḥaṭuñ
Yüz kırasını anuñ ehl-i Karaman’a diyem G. 209/3 (Kesik, 2018)

Feyzî-i Kefevî (ö. 1614), sevgilinin yanağındaki ayva tüylerini deniz üzerinde sıralanan Karaman ordusuna benzetir. Burada yine renk yönüyle Karaman ile ilişki kurulurken çokluk yönüyle ayva tüyleri askerlere benzetilmiştir:

Ḥaṭṭ degül ‘arız-ı dil-berde olan Feyzî
Tutdı deryā yüzini ceyş-i Karaman şaf şaf G. 216/5 (Eflatun, 2003)

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Âsaf, iham-ı tenasüp yoluyla renk ile ilgili anlamını söylemeksizin Karaman’ı beytinde anarak gece manasındaki “şeb” sözcüğüyle arasında bağlantı kurmuş; sevgilinin ayva tüylerini siyahlığı sebebiyle Karaman ile bağdaştırmıştır. Sevgilinin yanağını seyretmeye onun yeni çıkan ayva tüylerinin engel olmaktadır:

Ḥaṭṭ-ı nev-ḥîz oldı mâni‘ rûy-ı cānān seyrine
Çıkısa varılmaz şeb-i gâmda Karaman seyrine G. 950/1 (Kaya, 2009)

3.68.5 Hâl

Divan şiirinin hayal dünyasında sevgilinin beni, yüzün ve boynun çeşitli yerlerinde beliren siyah, naz ile dolu bir nokta, dâne, Hindu ve misk gibi çeşitli benzetmelerle; saç, yanak ve dudak gibi farklı güzellik unsurlarıyla birlikte anılır.

Cenabî Paşa (ö. 1561) aşağıdaki beytinde, sevgilinin saçını ve benini siyahlığı dolayısıyla Karaman ile ilişkilendirir. Sevgilinin yüzünü Rum elinde hüküm süren Osmanlı olarak tahayyül eden şair; “şur u gavga” kelimeleriyle Osmanlı-

Karamanoğulları ilişkisini hatırlatır. Sevgilinin siyah beni Karaman'dır ve sevgilinin beyaz yüzünü -yani Osmanlı mülkünü- fitneye verir:

Şalaldan şūr u ğavġāya Karaman semtini zūlfūñ
Virüpdür fitneye ħālūñ diyār-ı mülk-i 'Oşmān'ı G. 318/2 (Kesik, 2018)

3.68.6 Saç

Sevgilinin güzellik unsurları arasında âşığı en çok etkileyen saçtır. Perişan, kıvrım kıvrım, uzun, siyah ve güzel kokulu olan sevgilinin saç, Karaman bahsinde çoğunlukla rengi dolayısıyla karşımıza çıkar. Cenabî Paşa'nın (ö. 1561) aşağıdaki beyitlerinde saç ile Karaman arasında hem renk hem koku ilişkisi kurulmuştur. Şair; sevgilinin beyaz yanağından saçına yönel, gönlüm, o Karaman'ın kokusunu fazlasıyla övmektedir, derken sevgilinin saçının siyahlığı ve güzel kokusundan söz etmiş, Karaman ve Rûmî kelimeleri ile tezat oluşturmuştur. İkinci beyitte ise şairin gönlü, sevgilinin Karaman mülkü olan siyah saçlarında gezer. Divan şiirinin hayal dünyasında âşığın gönlü, sevgilinin yanağına ulaşma ümidiyle onun siyah saçlarında yaşamaktadır:

Cenābī Rūmī ħaddinden niġāruñ zūlfine yüz tūt
Beġāyet medh ider göñlüm hevāsını Karaman'ı G. 165/7 (Kesik, 2018)

Diyār-ı Rūm-ı ħaddūñde olup āvāre-i zūlfūñ
Niçe yıllar durur göñlüm gezer mülk-i Karaman'ı G. 331/2 (Kesik, 2018)

Hasan Ziyaî (ö. 1584) şiirlerinde Karaman'a, sevgilinin saçının rengi ile ilişkilendirerek yer verir. Bu bağlantılarda Ziyaî, sevgilinin saçını Karaman'a benzetmek yerine, onun karşısında sevgilinin saçının vasıflarını yüceltir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin lal gibi olan dudağının lal taşının çıkarıldığı yer olan Bedahşan'da dahi bulunamayacağını söylerken, zülfünün denginin de Karaman'da bulunamayacağını dile getirir:

Mānend-i leb-i la'li Bedehşān'da bulunmaz
Hemtā-yı ser-i zūlfı Karaman'da bulunmaz G. 176/1 (Gürgendereli, 2002)

Hasan Ziyaî'nin aşağıdaki beytinde sevgili, Rum memleketi içerisinde bir lale yanaklı olarak vasıflandırılır. Onun benleri Hintli ve saçları Karamanlı değildir, sevgilinininkiler bunlardan üstün niteliktedir:

Bir nigâr-ı lâle-ruhdur mülket-i Rûm içre bu
Benleri Hindî degül zülfi Karamânî degül G. 257/4 (Gürgendereli, 2002)

Rum kelimesinin beyaz anlamıyla Karaman sözcüğünü tezat oluşturacak şekilde şiirinde kullanan Ziyaî, Karaman'ı yine saçın rengi ile ilişkilendirir. Beyaz yüzlü güzellerin memleketi Rumeli'de sevgilinin güzelliğinin vasfı gibi bir hediye bulunamayacağını, sevgilinin saçının vafsinin da Karaman ehline bir hediye olduğunu söyler:

Rûmilinde vaşf-ı hüsnüñ gibi olmaz ber-güzâr
Vaşf-ı zülfüñ tuhfedür şâhum Karaman ehline G. 402/4 (Gürgendereli, 2002)

Hayalî (ö.1557) de Ziyaî gibi sevgilinin saçını üstün tutarak onu Karaman mülküne değişmeyeceğini ifade eder. Burada Karaman, Aydın ve Akşehir hem bir coğrafi bölge olarak hem de Karaman sevgilinin saçının rengiyle, Aydın ve Akşehir yüz ve alnının beyazlığı ve parlaklığıyla bağlantılı olarak kaşımıza çıkmaktadır. Şaire göre sevgilinin alnı, beyazlığı sebebiyle Akşehir'den, yüzü aydınlığı ve parlaklığı sebebiyle Aydın'dan ve güzel kokulu siyah saçları da Karaman'dan daha değerlidir:

Akşehir'e alnuñı yüzüñi Aydın eline
Miskîn saçunuñ mülk-i Karaman'a vermezem G. 22/3 (Tarlan, 1945)

Lamiî (ö.1532) aşağıdaki beytinde Rum'u sevgilinin yüzüne ve Karaman'ı sevgilinin saçına benzetir. Rum ve Karaman sözcükleri arasında iham-ı tezat yapan şair, sevgilinin saç ve yanağının bir araya gelerek oluşturduğu birlikteliği yıllarca ve aylarca Rum ve Karaman memleketlerini gezmesine rağmen bulamadığını ifade eder:

Bulmadum bir yirde şohbet ruḥ u zülfüñ gibi
Sâl u meḥ devr eyledüm Rûm u Karaman illerin G. 375/3 (Burmaoğlu, 1983)

Mesihî (ö. 1512) de Rum ve Karaman şehirlerini yanak ve saç üzerinden ilişkilendirir. Şair, Rum'un yani Osmanlı'nın Karaman üzerinde hâkimiyet kurmuş olmasına karşın sevgilinin yanağının hala kara saçlara bağlanmış olduğundan yakınır:

Sen ruḥuñ mülkin ḳara zülfüñe mensûb eyledüñ
Ġâlib idi gerçi Rûm evvel Ḳaraman üstine G. 226/2 (Mengi, 2014)

Muidî (ö. 1585/86) Karaman ile kelime olarak akşam manasına gelen Şam şehirlerini renk bakımından sevgilinin saçıyla, Rum ve Mısır'ı da sevgilinin yüzüyle ilişkilendirmiştir. Âşık, sevgilinin yüzünün Rum'unu gördükten sonra Mısır'a heves etmez, zülfünün Şam'ını görünce Karaman şehrini anmaz:

Dil görüp Rûm-ı cemâlûñ eylemez Mısr'a heves
Şâm-ı zülfüñ var iken añmaz Ḳaraman illerin G. 358/6 (Tanrıbuyurdu, 2018)

On altıncı yüzyıl şairlerinden Rahimî, Karaman şehrini Akşehir, Tire ve Aydın şehirleriyle birlikte anar. Sevgilinin yüzü güneştir, o olmadan Akşehir âşığın gözünde T/tire'dir. Bu mısırada 'tire' kelimesinin karanlık anlamı da kastedilerek tevriye yapılmıştır, ikinci mısırada ise kakülün olmadan Karaman illeri A/aydın değildir diyen şair, iham-ı tezat sanatından faydalananarak kelimelerin kara ve parlak anlamlarına da gönderme yapmıştır. Âşık için sevgili güneştir, sevgilinin yüzü görünmeyince her yer karanlıktır, gecedir. Dolayısıyla sevgilinin güneş gibi yüzü olmadan Akşehir âşığın gözünde t/Tire'dir. Bu beyitte Rahimî, yine Karaman ve kakül ile Aydın ve sevgilinin alnı arasında renk bakımından ilgi kurmuştur (Kaplan, 2016a, s. 215):

Gün yüzüñsüz gözüme Akşehr ey meh Tire'dür
Kākülüñsüz şanma Aydın'dur Ḳaraman illerin G. 243/3 (Mermer, 2004)

Rahimî bir diğer beytinde yine aynı şehirlerle sevgilinin güzellik unsurları arasında münasebet kurmuş, sevgilinin ay yüzüyle dünyanın A/aydın olup Akşehir'e

döndüğünü dile getirmiştir. Sevgilinin saçı o kadar karadır ki bu özelliğiyle

Karaman'dan üstün tutulur, Karaman sevgilinin saçına haraç vermek zorundadır:

Akşehre döndi Aydın olup ay yüzüñle dehr
Gördi saçunu virdi Karaman hemân harâc G. 24/2 (Mermer, 2004)

On altıncı yüzyılda yaşadığı düşünülen Sebzî aşağıdaki beytinde, Karaman'ın bir dönem yol kesip haraç alanların bolca bulunduğu bir şehir olduğuna değinir. Nasıl ki Karaman yollarını haramiler tutmuş ve kimsenin girmesine izin vermiyor, girecek olanların kanını döküyorsa; sevgilinin gözleri de âşıkları “Karaman”/siyah saçlardan uzak tutmakta, yaklaşanların kanını dökmektedir. Karaman burada renk bakımından sevgilinin saç ve gözü ile bağlantılıdır. Bunun yanı sıra sevgilinin gözleri Karaman haramileri ile ilişkilendirilmiştir:

Gözleri kanın döker zülfine meyl idenlerüñ
Sebzîyâ tıtdı harāmîler Karaman yolların G. 573/7 (Yekbaş, 2016)

Divan şiirinde sevgilinin saç kıvrım kıvrım, misk kokulu ve siyahtır. Ümidî Ahmed (ö. 1571) sevgilinin saçlarının şeklini bir ülke adı olmasının yanı sıra “kıvrım, büküm” anlamlarına da gelen “çin”, bir şehir adı olmasına ilaveten “hata” şeklinde de okunmaya müsait ve bu şekliyle “eğri” anlamına gelen Hıta kelimesiyle, kokusunu Hıta ve Çin memleketlerinde ceylandan elde edilen misk maddesi ile, rengini de Karaman şehriyle anlatmıştır. Sevgilinin siyah saçının bir teli bu şehir ve ülkelerin tamamından daha kıymetlidir:

Efendi bir kılına degmez ol siyeh zülfüñ
Diyâr-ı Çîn ü Hıtâ milket-i Karaman'ı G. 247/4 (Buyruk, 2009)

Karaman şehri, sevgilinin saç gibi yele vardı diyen Âhî, sözlükte (Dilçin, 1983, s. 245) “heba olmak, heder olmak” anlamları verilen “yele varmak” eylemiyle, sevgilinin saçının perişanlığına atıfta bulunmuş; aynı zamanda Karaman şehrinin çeşitli kuşatmalar ve savaşlar sebebiyle yakılıp yıkılmış olmasına gönderme yapmıştır. Burada Karaman yine sevgilinin saç kastedilerek kullanılırken, şair bu

kullanıma sevgilinin saçı ile Karaman arasına bir ortak yön daha eklemiştir. Şair varalım biz de Rumeli’ni ele geçirelim diyerek sevgilinin yüzüne ulaşmayı hedefler:

Zülf-i dil-ber gibi vardı Karaman mülki yele
Varalum Rûmeli’ni biz de hışâr eyleyelüm G. 73/4 (Sungur, 1994)

Kasım Paşa’nın “Cân revân oldu yaşumla kûy-ı cānāndan yaña/Āferin kim yüz şuyıyla gitdi cān andan yaña” (Köksal, 2017, s. 132) matlalı gazeline yazdığı nazirede Feyzî;

Cān gezerken hasret-i la’liyle Āzerbāycān
Yād idüp zülfini dil döndi Karaman’dan yaña N. 191/2 (Köksal, 2017)

diyerek, âşğın canı dudağın hasreyitle Azerbaycan’da gezerken gönül sevgilinin saçını hatırlar ve Karaman’dan yana döner, der, sevgilinin ateş gibi dudaklarından söz ederken Azerbaycan’ı, siyah saçlarından söz ederken Karaman’ı kullanır.

Feyzî-i Kefevî (ö. 1614), sevgilinin saçının hayalini âşğın karanlık gönlünde görenler; bir yeniçeri komutanının Karaman’a gözcü olduğunu sanır şeklinde çevrilebilecek aşağıdaki beytinde Karaman şehrini, hem sevgilinin saçı hem de âşğın gönlü ile ilişkilendirir. Osmanlı Devleti’nin askerî sınıflarından olan yeniçeri bölüklerinin her birine orta, bu ortaların kumandanlarına da bölükbaşı denir ve yeniçerilerin başlarına giydiği börk adı verilen beyaz keçeden yapılmış başlıkları vardır. Bu başlıkların ön kısmında bir tüylük bulunur. Yeniçeri bölükbaşları buraya rütbelerine göre turna veya balıkçıl kuşu teli takarlardı. Bu teller çoğunlukla siyah renkte olurdu.⁸⁵ Şair Karaman gibi kara ve karanlık gönlünde sevgilinin saçının hayalini görenlerin, bir yeniçeri bölükbaşısının başlığındaki tüylerden yola çıkarak, onun sanki Karaman’a gözcülük ettiğinden bahseder:

Dir gören zülfi hayālini dil-i tārumba
Bir bölükbaşı Karaman’a nıgehbān oldu G. 376/4 (Eflatun, 2003)

⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Bağdatlı Esad, Karaman şehrini sevgilinin saçının rengi dolayısıyla beytinde anar. Gözleri sürmeli, kaşları ve saçları siyah olan sevgili Karamanlıdır ve bu sevgili âşıklarının, saçı gibi kara günlü etmiştir:

Tire-rûz eyledi ‘uşşâkını hep zülfi gibi
Sürmeli gözli siyeh kaşlı Karamanlı güzel G. 163/6 (Arbatlı, 2002)

Ahmed Badî (ö. 1908), Giritli Sırrı Paşa’nın gazeline yazdığı naziresinde, sevgilinin saçı, Konya yolundaki âşığa külah eder, der. Sözlüklerde “aldatmak”, “hile yapmak” anlamları verilen “külah etmek” tabiriyle, Konya’ya gitmekte olan âşığa kılavuzluk yapan sevgilinin saçları ona oyun etmiş, yolunu Karaman’a çevirmiştir. Karaman bu beyitte de yine sevgilinin saçıyla ilişkilendirilmiştir. Burada önemli bir diğer nokta ise Konya ve külah kelimelerinden elde edilen Mevlana çağrışımıdır. Âşık, Konya’ya yola girmeye, külah giymeye giderken, yine bir hile sonucu sevgilinin kesreti simgeleyen kara saçlarında takılmıştır:

Ne külâh itdi gice Konya tarîkinde baña
Zülfüñ olmışdı kılâguz Karaman’a yakın G. 120/3 (Okmak, 2008)

Şeyhülislam Esad (ö. 1778)’ın aşağıdaki beytinde sevgili, Karamanlı esmer bir güzel olarak resmedilir. Şair sevda, siyah-çerde ve Karaman sözcükleri arasında renk bakımından ilişki kurmuştur. Bu beyitte de sevgilinin esmer oluşu söylenerek Karaman ile, sevgilinin saçına ve ten rengine gönderme yapılır:

Sevdâ-ger eyleyen beni bir Karamanlıdır
Gerçi siyâh-çerdedir ammâ ki ânlıdır G. 71/1 (Doğan, 1997)

Vusulî (ö. 1592)’nin; “Tuğrâ-yı zülf Rûm’a revân etdi hükmini/Sancağ çekdi mülk-i Karaman’a kâkülûñ” G. 110/3 (Taş, 2008) beyti de bu başlık altında anılabilir.

3.68.7 Göz

Divan şiirinde sevgilinin gözü kan dökücü, zalim ve insafsız olarak tahayyül edilir. Gözlerin vazifesi görmektir fakat sevgilinin gözleri âşığı ya görmez ya da görmezden gelir. Şairin hayal dünyasında sevgilinin gözü renk itibarıyla genel olarak eladır fakat bazen siyah olarak da karşımıza çıkar. Sevgilinin ve âşığın gözünün Karamanla ilişkilendirilmesinde çoğunlukla renk ilişkisi öne çıkmaktadır. Bunun dışında Karaman Osmanlı tarafından fitne kaynağı, sözünde durmayan ve isyankâr olarak nitelendirilir. Sevgilinin gözünün de fitneci, aldatıcı olarak vasıflandırıldığı beyitlerde Karaman bu yönüyle de karşımıza çıkar.

Aşağıdaki beyitte Aynî (ö. 1490/94?) gönül verdiği bir Karamanlı güzelden bahseder. Bu güzelin gözleri siyah, bir bakışı Türkistan ülkesi kadar değerlidir. Şair iham sanatı yoluyla Karaman'ı sevgilinin gözü ile bağlantılı olarak beytinde zikretmiştir:

Bir kara gözlü Karaman dil-berini sevdi dil
Kim anuñ bir bakışı bir milk-i Türkistân deger G. 196/5 (Mermer, 1997)

On altıncı yüzyıl şairlerinden Rahimî, Karaman şehri ile kendi kanlı yaşı arasında renk bakımından münasebet kurar:

İrüp Bağdād kūyına olınca vaşluña mevşıl
Gözümüñ kara kanlu yaşı ğarķ itdi Karaman'ı G. 320/2 (Mermer, 2004)

Cenabî Paşa (ö. 1561) aşağıdaki beytinde, göz-Karaman, gözyaşı-kızılbaş ve çehre-Rum sözcükleri arasında renkleri bakımından bağlantı kurar. Şair, kara gözlerinden beyaz yüzüne dökülen kanlı gözyaşları ile âdeta Karaman'ın kızılbaşlarını Rum ülkesine getirmiş olduğunu dile getirir:

Ciger hūn-ābesin dökdüm gözümdeñ çihreme iy meh
Getürdüm milket-i Rūm'a kızılbaşın Karaman'ı G. 165/6 (Kesik, 2018)

On altıncı yüzyıl şairlerinden Enverî ise gözleri için doğrudan kanlı kavun benzetmesi yapar. Karaman bölgesinde yetiştirilen siyah çizgili kavun meyvesine de göndermede bulunan şair, Karaman ile göz arasında renk bakımından ilgi kurar:

Segirdüp kara bağrumdan gelür dergāhuña dīdem
İki kanlu kağun Karaman'dan gelür yaşum G.178/4 (Kurnaz & Tatcı, 2001)

Bir diğer beytinde Enverî, gözyaşlarını seyyaha benzeterek onların Karaman'dan Rum eline geldiklerini söyler. Şair Rum ile yüz/yanak, göz ile Karaman arasında renk yönünden ilgi kurar:

Eger dirseñ begüm ben bendeñe kandan gelür yaşum
İki seyyāhdur Rūm'a Karaman'dan gelür yaşum G. 178/1 (Kurnaz & Tatcı 2001)

Erdebîlî Âmâ Yūsuf Garîbî (ö. 1818) aşağıdaki beytinde, doğrudan sevgilinin gözünün Karamanlı olduğunu söyler. Kirpikleri ok, yan bakışı amansız cellat, kaşları kılıç gibi olan sevgilinin gözleri de Karamanlıdır. Burada sevgilinin gözünün fitneciliği ve aldaticılığı vurgulanır:

Müjgānı tīr ü gamzesi cellād-ı bī-amān
Ebrūları kılıcı gözi Karamanlıdır G. 66/4 (Tosun, 2007)

3.68.8 Nizamî

On beşinci yüzyılda yaşamış Karamanlı divan şairlerinden Nizamî, İstanbul dışından bir şair olmasına rağmen hayatta iken belli bir şöhrete kavuşur. Bu kanıya birçok şiir mecmuasında şiirlerine rastlanılmasından, tezkirelerde kendisinden yetenekli bir şair ve şiirlerinden nefis olarak bahsedilmesinden varılmaktadır. Ahmed Paşa ve Şeyhî'ye nazireler yazan Nizamî, Osmanlı Devleti'nin Karaman'ı fethetmesi üzerine Mahmut Paşa aracılığıyla padişah tarafından İstanbul'a davet edilmiş fakat yolda genç yaşta vefat etmiştir (Bilgin, 2001). Aşağıdaki beyitte tezkire yazarı şair Sehî Bey, kendi şiiri Karaman'a ulaşırsa, Nizamî şiirden elini eteğini çeksın, der. Sehî

Bey kendi şiirinin kalitesini Nizamî üzerinden belirlemektedir ve Nizamî gibi bir şairin bile onun şiiriyle karşılaşması durumunda bu işlerden elini çekmesi gerektiğini savunarak kendi şiirini üstün tutar:

Fāriğ ola nazmından elin yuya Nizāmî
Varsa Sehî bu şi‘r-i laṭîfûñ Karaman’a G. 205/5 (Yekbaş, 2010)

Hayalî ise eğer nakledenler Karaman’a şiirini ulaştırırsa, Nizamî’nin şiirinin bu can veren şiirle taze bir can bulacağı iddiasındadır. Bu durumda da yine Hayalî’nin Nizamî ile boy ölçüştüğü ve kendisini ondan üstün tuttuğunu görmekteyiz:

Rāvî iltürse Karaman’a Hayālî şi‘rünü
Bula nazm-ı rûḥ-baḥşuñdan Nizāmî taze cān G. 7/5 (Tarlan, 1945)

Nazmî, Kasım Paşa’nın “Cān revān oldu yaşumla kūy-ı cānāndan yaña/Āferīn kim yüz şuyıyla gitdi cān andan yaña” (Köksal, 2017, s. 132) matlalı gazeline yazdığı naziresinde;

Hazz idüp Nazmî Nizāmî’nüñ revānı şād olur
Her kaçan kim vara eş‘āruñ Karaman’dan yaña N. 197/5 (Köksal, 2017)

diyerek, şiirinin Karaman’a ulaşması hâlinde Karamanlı Nizamî’nin onun şiirini begeneceğini ve ruhunun şad olacağını ifade eder.

3.68.9 Karaman bahşişi

Divan şiirinde sevgili ahdine uymayan, sözünden dönen bir kişi olarak tahayyül edilir. Bu durum bazı beyitlerde Karaman ile ilişkilendirilir ve sevgilinin bu şekilde davranmasının sebebi Karamanlı olmasına bağlanır. Bu anlayışın nedenini Onay (2016), Fazıl Veled Çelebi’ye ait bir mecmuada anlatılan hikâyeden şöyle aktarır:

Şair Karamanlı Nizamî, bir gece Karamanoğlu Mehmed Bey’in işret meclisinde bulunur ve Bey hakkında yazdığı kasideyi okur. Mehmed Bey caize olmak üzere ‘falan ve filan köylerin mahsulünü bağışladım, yarın hatırlat, fermanını vereyim!’ der. Sabah olunca Nizamî huzura girer, vaadini hatırlatır. Mehmed Bey, ‘Ben, akşam aklım başımda olmayarak, sarhoşlukla

bir halt etmişim’ deyince, şair: ‘Şahım asıl haltı şimdi ettiniz’ cevabını verir. İşte ‘Karamanoğlu gibi akşam verdiğini sabah alır’ sözü bu vakıa dolayısıyla şayi olmuştur. (s. 248)

Onay (2016)’ın naklettiğine göre Fuad Köprülü bu ahidden dönme meselesini Karamanoğulları’nın Osmanlı Devleti’ne verdiği çoğu sözde durmamasına da bağlar (s. 248).

Pala (2008) yukarıda anlatılan hadiseye ek olarak II. Murad ile Karamanoğlu Mehmed Bey arasında geçen bir anektodu şöyle aktarır:

Hadise II. Murat ile Karamanoğlu Mehmet Bey arasında geçer. II. Murat, bir sulh muhaveresi için huzurunda bulunan Karamanoğlu hükümdarından, bundan böyle Osmanlı ile iyi geçineceğine dair söz ister. Karamanoğlu elini kalbinin üstüne vurarak birkaç defa yemin eder: Bu can bu tende bulunduğu müddetçe, soyumdan bir daha size muhalefet olunmayacaktır. Oysa çok geçmeden Karamanoğlu yine Osmanlı’ya karşı ordu tedarikine başlayacaktır. Çünkü o yemini ettiği sırada cübbesinin göğüs cebinde, yani tam da eliyle vurduğu yerde bir güvercin saklıdır ve huzurdan ayrılır ayrılmaz güvercini uçurup, işte bu can bu tenden ayrıldı, yeminin hükmü kalmadı, diye parlak zekâsı ile övünecektir. (s. 60)

Tüm bu bilgiler ve aktarılan hikâyeler ışığında beyitleri ele alacak olursak; Necatî (ö. 1509)’nin aşağıdaki beytinde sevgili âşığa; için ferah olsun, seni öfkemin kılıcıyla öldüreceğim der. Fakat sevgili, bu sözünde durmaz. Divan şiirinin hayal dünyasında sevgilinin âşığa cefalar çektirip eziyetler etmesi, öldürmeye kalkması sevgiliden bir iltifat olarak kabul edilir. Çünkü böylece sevgili âşıkla ilgilenmiş olacaktır. Fakat şairin de dediği gibi sevgili âşığa bu lütfu göstermemiş, âdetâ bir Karamanlı gibi sözünde durmamıştır:

Dimişdi öldürem seni ferah ol tîğ-i hışmumla
Dirîgâ ‘ahdine ırmaz şanasın Karamanludur G. 69/4 (Tarlan, 1997)

Aşağıdaki beyitlerde Karamanoğlu’nun Nizâmî’ye önce ihsan edip verdiği şeyleri sonra geri almasını hatırlatır nitelikte, dünyanın da verdiği her şeyi bir gün geri alacağı söylenir:

Hep Karaman bahşışidür rûzigâruñ virdügi
Hâzır ol kim virdüğün senden girü devrân alur G. 55/6 (Tarlan, 1997)

Şaňa kalur şanma şakın kim bu devrân bahşışi
Hep Karaman bahşışidür hep Karaman bahşışi G. 605/1 (Tarlan, 1997)

Mesihî (ö. 1512)'nin aşağıdaki beytinde vefasız bir sevgiliden söz edilir.

Âşığa vefa göstereceğine dair yemin eden sevgili vefa göstermemekle kalmaz,
üzerine cefalar eder. Sevgili bu yaptıklarıyla sözünde durmama mertebesinde
Karaman'a ulaşır. Ayrıca sevgilinin bu yaptığıyla artık bir Karamanlı olarak kabul
edildiği de düşünülebilir:

'Ahd itdi vefâ eylemedi kıldı cefâlar
Ol yâr meger vardı Karaman'a dimişler G. 592/3 (Mengi, 2014)

Kanunî Sultan Süleyman, aşağıdaki beytinde tam olarak Nizamî ile Karaman
beyi arasında geçen olayı hatırlatarak; yemin edip hemen yemininden dönen kişiyi
Karaman şahına benzetir:

Ey Muhibbî 'ahd eder 'ahdine tîz tûrmaz döner
Şöyle beñzer nâz ile şâh-ı Karaman'dur gelen G. 2102/5 (Ak, 1987)

“Karaman'a varmak” tabirini Mesihî gibi Muhibbî de kullanmıştır. Aşağıdaki
beyitte sevgili yine âşığa vefa göstereceğine dair yemin etmiş ve yeminini
bozmuştur. O eziyet etmeyi huy edinmiş olan sevgili, sözünde durmayarak bir
Karamanlı gibi davranmaktadır:

Muhibbî'ye vefâ idem diyüp 'ahdün bozar anı
Dirîgâ ol cefâ-pîşe meger varmış Karaman'a G. 2537/5 (Ak, 1987)

Son olarak bu meseleye 19. yüzyıl şairlerinden Cesarî'nin divanında,
Karaman ve Osmanlı'nın aynı beyitte zikredilmesiyle rastlarız. Sevgili verdiği sözde
durmaması özelliğiyle Karamanlı iken; levandane yürüyüşüyle, yani cesurluğu ve
kuvvetiyle, bir Osmanlı güzelidir:

'Ahd ü peymânına tûrmaz o Karamanlı güzel
O levendâne revîşli gülşen 'Oşmânlı güzel G. 391/1 (Sezer, 2009)

Behiştî (ö. 1571)'nin; “Felegûn ‘ahde hılâf itmek ezelden işidür/Cümle cünbişleri anuñ Karaman bahşışidür” G. 155/1 (Aydemir, 2000) beyti de Karaman bahşışine yer veren diğer beyitlerdendir.

3.69 Karan

Kaynaklarda Karan, Yemen'deki küçük bir köy olarak veya bir kabile adı olarak açıklanır ve Karan olarak adlandırılan mevkinin de bu addan ileri geldiği söylenir (Cellek, 2011, s. 24-25). Divan şairlerinin Karan'dan diyar, semt ve hâk tabirleriyle söz etmeleri dolayısıyla Karan, bir yer adı olarak kabul edilmiştir. Gazellerde Karan, tabiîn büyüklerinden kabul edilen, hakkında menkıbeler kaleme alınmış Veysel Karanî ile birlikte anılır.

Ahmedî (ö. 1410'dan sonra), sevgilinin çemende görülmesi üzerine meydana gelen hadiselerden söz ettiği gazelinin;

‘Azîz-i Mısr bu gün çâhdan hâlâş oldı
Üveys girü diyâr-ı Karan'da bulundu G. 641/4 (Akdoğan, 2017)

beytinde, kardeşleri tarafından kuyuya atılan Hz. Yusuf'un kuyudan kurtulduğunu ve Veysel Karanî'nin Karan diyarında tekrar görüldüğünü söyler. Şair, bu beytin alındığı gazelinde sevgilinin çemende bulunmasıyla, meclise gelmesiyle gerçekleşen güzel hadiselerden söz eder. Bu olaylardan biri de Veysel Karanî'nin Karan'da tekrar ortaya çıkmasıdır. Tansel (1975)'in, Feridüttin Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliya* adlı eserinden aktardığı bir olaya göre, Hz. Muhammed, Veysel Karanî'nin, dünyada halktan gizli olarak ibadet eden, ahirette de halktan gizli olacak olan kişi olduğunu söylemiştir ve kendisinin onu dünyada zahir gözüyle göremeyeceğini dile getirmiştir (s. 222).

Karamanlı Aynî (ö. 1490-94?);

Ger varursa Yemen'e bûy-ı vefâ ile şabâ
İdüben Veys'i diri hâk-i Kâren'den çıkarur G. 133/3 (Mermer, 1997)

beytinde, saba vefanın kokusuyla Yemen'e varırsa, Veysel Karanî'yi Karan toprağından diri çıkarır, der. Beyitteki koku anlamına gelen "buy", Veys, Yemen ve Karan kelimeleri, Hz. Muhammed'in, Veysel Karanî'yi kastederek söylediği; "Ben Tanrı'nın nesimini/nefesini Yemen tarafından bulurum." (Tansel, 1975, 223), hadisini hatırlatmaktadır.

Nazik (ö. 1682);

Dem-i Raḥmân'ı benden iste ammâ bir sefer eyle
Yoluñ düşün Yemen iklimine semt-i Kâran'dan geç G. 36/2 (Gümüş, 2011)

beytinde, "dem-i Rahman" ifadesi ve Karan ile Hz. Muhammed'in hadisine gönderme yapmıştır.

Sehi Bey (ö. 1548-49)'in;

Sehî ol serv lebi oldı 'aķık-i Yemenî
Kâra beñlerdür 'izârında Üveyse'l-Kâranî G. 286/5 (Yekbaş, 2010)

beytinde, selvi boylu sevgilinin dudakları Yemen'de çıkarılan kırmızı renkli akik taşına benzetilirken yanağındaki siyah benleri Veysel Karanî olarak nitelendirilir.

Necatî (ö. 1509)'nin; "Dil Ḥalîl'i işigün Ka'besini terk idemez/Men' ider hubb-ı vaṭan Veys Kâran'den çıkamaz" G. 231/2 (Tarlan, 1997), Nazik (ö. 1682)'in; "Olsa müsâfir n'ola bir gece bu tekyede/Şehri görüñ var mıdır 'azm-i Kâran eyleyen" G. 169/7 (Gümüş, 2011), Vusulî (ö. 1592)'nin; "Varup her şeyhe uyduñ şüfî anı Bû'l-Ḥasen şanduñ/Görüp her pîr-i bî-dendânı sen Veyse'l-Kâran şanduñ" G. 115/1 (Taş, 2008), Emrî (ö. 1575)'nin; "Kaḡı dervîş ki 'ışk iline sultân olmuş/Ḥazret-i Veys-i Kâren aña şütürbân olmuş" G. 227/1 (Saraç, 2002) ve Neccarzade (ö. 1746)'nin; "O naḡl-i sāye-dâr ki ṭaraf-ı Yemen'dedir/Gülmîḡ-i bîḡ-i menşe'i bâğ-ı Kâran'dadır" G. 101/1 (Özdemir, 1999) Karan'ın anıldığı diğer beyitlerdir.

3.70 Karlova

Günümüzde Karlovo ismiyle bilinen, Filibe'nin 56 kilometre kuzeyinde, Balkan dağları ile Sredna Gora dağları arasında kurulu şehrin, 1370'li yıllarda Filibe'nin fethiyle Osmanlı yönetimi altına giren bölgede, 15. yüzyılda kurulduğu düşünülmektedir (Kiel, 2001). Günümüzde Romanya sınırları içerisinde bulunan Bender'de doğduğunu ifade eden (Sezer, 2009, s. 2) 19. yüzyıl şairlerinden Cesarî, Karlova redifli;

Murg-i dil ârâm-gâha hoş âşiyândır Karlova
Dil-rübâ bir turre-perçem ü nişândır Karlova

Lâle gül sünbül şakâyık şad-hüner üşkûfte var
Cân dimâğın 'ıtr ider 'anber-feşândır Karlova

Hîç doymaz bâğ bakçe bostân seyrine⁸⁶
Güyyâ dehr içre firdevs-i cinândır Karlova

Çağlayup her bir taraftan şuları akmağdadır
Ehl-i 'aşk iklîmiñe hoşça mekândır Karlova

Hüblarınıñ bir nigâhı 'âşıkânı cezb ider
Hâyala bir mecmâ' ü kân-ı dilândır Karlova⁸⁷

Şâ'ir-i şîrîn-edâlar vaşfin etmişdir anuñ
Ey Cesarî diller içre râygândır Karlova G. 11 (Sezer, 2009)

gazelinde, Karlova'nın gönül kuşuna hoş bir yuva olduğundan söz eder. Lale, gül ve sünbül gibi çiçekleriyle güzel kokular saçan, bağları ve bostanlarıyla âdeta dünya içerisinde cennet gibi olan şehir, her bir yanından çağlayanlar akan, aşk ehlinin güzel bir mekânıdır. Karlova güzelleri bir bakışta âşıklerini cezbederler, âşıkların gönülleri burada toplanmıştır. Cesarî gazelinin, latif şairlerin Karlova'nın güzelliklerini anlattığından ve buranın gönüllerde sevilen bir yer oluşundan söz ederek sonlandırır.

⁸⁶ Vezin bozuk.

⁸⁷ Vezin bozuk.

3.71 Kars

Tahir (ö. 1774);

Kenār dil-beri Tāhir uyar mī šehrīye
Hevā-yī Rūm ile bir mī mizāc-ı belde-i Kārş G. 89/5 (Büyükkarcı Yılmaz, 2013)

beytinde, şehirli güzeller ile taşradakileri karşılaştırırken, Rum vilayetlerindeki güzeller ile Kars şehrindekilerin mizaçlarının birbirlerinden farklı olduğunu söyleyerek tercihini Rum’dan yana yapar. Beyitte “kenar” olarak vasıflandırılan Kars, coğrafi açıdan da merkeze uzak bulunan, “köşede” bir şehirdir.

3.72 Kastamonu

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Mehmed Nebil;

Ey Türk-beççe Kaştamonu’dan mısın ‘aceb
Zabt eylediñ bu eski sarāy-ı muhabbeti G. 252/4 (Aktaş, 2010)

beytinde, II. Mehmed’in, 1461 yılında Candaroğulları Beyliği’ne son vererek kesin biçimde Osmanlı topraklarına kattığı, 16. yüzyılda suhte ayaklanmalarına sahne olan ve 17. yüzyılda ortaya çıkan Celalî isyanlarından da etkilenen Kastamonu’ya (Şahin, 2001), muhabbet sarayını zapt eden Türk gencinin muhtemel memleketi olarak yer verir.

3.73 Kaşan

İsfahan’a üç günlük, Tahran’a 12 fersah mesafede bulunan ve İran’ın büyük olmasa da en güzel şehirleri içerisinde sayılan (Huart, 1977, s. 404) Kaşan’ın adının, kâşî adı verilen çinilerin üretildiği yer olmasından kaynaklandığı söylenmekle birlikte başka bir rivayete göre ise efsanevî Pers Hükümdarı Kays’ın ikametgâhı anlamına gelen Kays-Âşiyân kelimesinden gelmiştir (Kurtuluş, 2002). Kaşan şehri, bakırcılık, sırma ve gümüş işlemeli ipekliler, altın, gümüş, çelik işçiliği (Huart, 1977, s. 404) ve kâşî

adı verilen ve cami dekorasyonunda kullanılan mavi ve yeşil duvar çinileriyle meşhurdur (Le Strange, 2015, s. 270).

Muhibbî mahlasıyla şiirler yazan Kanunî Sultan Süleyman (ö. 1566);

Getürmez idi Pürs ehli dile Kum ile Kâşân'ı
Varup mehrûların görse Sitanbul u Ğalaṭa'nın G. 1629/1 (Ak, 1987)

beytinde, Pers ehli, İstanbul ve Galata'nın ay yüzlü güzellerini görse, Kum ile Kaşan şehrini gönüllerinden geçirmezdi, diyerek şehrin güzelliği ve güzellerini ön plana çıkarır.

Hakanî Mehmed (ö. 1606);

Yanarlar âzer-i la'lüñle Âzerbâycânîler
Keş-â-keşlerdedür kullâb-ı zülfüñle Kâşânîler G. 101/1 (Gülhan, 1996)

beytinde, Azerbaycanlılar, lal gibi dudağının ateşiyle yanarlar; Kaşanlılar, saçının, çengeline çekilirler, der. Azerbaycan adı halk etimolojisine göre Pehlevîce âzer “ateş” ve bâykân “muhafız” kelimelerinden oluşmuştur ve Azerbaycan toprakları İslam öncesinde, birçok yerinde ateşkedeler bulunan, Zerdüştiliğin en önemli merkezlerinden biridir (Buniyatov, 1991). Şairin, ilk mısrasını ateş üzerine kurduğu söylenebilir. İkinci mısradaki “kullab” sözcüğü hem çengel hem iplik üzerine sarma sarmaya yarayan eğirme çarkı anlamına gelmektedir. Bu da Kaşan şehrinde yapılan sarma işlemeciliğini akıllara getirmektedir. Şair;

Kullâb-ı 'aşk ile getürürler keşân keşân
Var sen gerek Kâşân'a gerek İsfahân'a git G. 35/4 (Gülhan, 1996)

beytinde, âşık ister Kaşan'a ister İsfahan'a gitsin, onu aşk çengeli ile çeke çeke getirirler diyerek, “Kaşan” ve “keşan” sözcükleri arasında cinas-ı tam yapar.

Bursalı Levhî (ö. 1751-52);

Geçdi ḥadeng-i gamze-i Tātār'ı cāna dek
Gitdi şadā-yı şast-ı kemānı Kâşân'a dek G. 63/1 (Özbay, 2013)

beytinde, sevgilinin bakış oklarıyla vurulduğunu ve yayının zıhgirinin sesinin Kaşan’a ulaştığını söyler. “Kaşan” sözcüğünün “çeken” anlamı dolayısıyla beyitte iham olduğu düşünülebilir.

Hazık (ö. 1763) “keş” ve “Kaşan” sözcükleri arasında cinas yaptığı;

Ḳaddiyle zülfî ser-keş ü dil-keş nişānesi
Zannım budur ki sākî-i şahbā Kāşānlıdır G. 55/3 (Güfta, 2001)

beytinde, sakinin boyunun ve saçının dik başlı ve gönül çekici olduğunu dile getirerek bu özelliklerinden dolayı onun Kaşanlı olabileceğini zikreder.

Sürurî; “Kaşan” ve “kaşane” sözcükleri arasında cinas yaptığı;

Yapma kaydında olurken ‘acemî oldığ’ için
Yakdı kâşāne-i ārāmumı Kāşānlı güzel G. 102/7 (Batur, 2002)

beytinde, Kaşanlı bir güzel rahatının ve huzurunun köşkünü yaktığından söz eder.

Kırımlı Mustafa Rahmî (ö. 1752);

Ol şehsüvār-ı milket-i cān kim Revānlıdır
Lîk iktizā-yı cezbe-i hüsnü Kāşānlıdır G. 41/1 (Elmas, 1997)

beytinde, can mülkünün şehsüvarı olarak nitelendirdiği Revanlı sevgilinin, güzelliğinin cezbesi yönüyle Kaşanlı olduğunu ifade eder.

Naşid (ö. 1749);

Nihāvendî yine bir şūhūn oldum beste-i zülfü
Ki gitdi nağme-i evc-i kemāl-i hüsnü Kāşān’a G. 87/3 (Zülfe, 1988)

beytinde, bir güzelin saçına bağlandığından, güzelliğine kapıldığından söz ederken; onun güzellik nağmesinin Kaşan’a ulaştığını söyler.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Kütahyalı Rahîmî;

Sāye şalalı kākül-i dil-ber gibi tūğuñ
Tuğrā-yı zafer Hind’e vü Kāşān’a irişdi G. 336/3 (Mermer, 2004)

beytinde tuğ, sevgilinin kakülü gibi saye saldığından beri zafer tuğrasının Hint ve Kaşan’a ulaştığını dile getirir.

3.74 Kayseri

Tarihi MÖ 3500'lere dayandırılan, antik dönemde Mazaka, Roma zamanında Caesarea, İslam fetihleri ve Türkler'in egemenliğine girdikten sonra Kaysariye olarak isimlendirilen Kayseri, antik dönem sonrasında Bizans, Sasanî, Arap, Selçuklu, Moğol ve Karamanoğlu hâkimiyetleri altına girmiş, Osmanlı Devleti'ne kesin olarak 1474 yılında dâhil olmuştur (İpşirli, 2002).

On beşinci yüzyıl şairlerinden Karamanlı Aynî;

Saňa bu cānān besdür Kayseri'de iy gönül
Ger ili bahş itseler saňa da bu cānān deger G. 196/6 (Mermer, 1997)

beytinde, sevgiliyi Kayseri şehrine tercih eder.

Amasya sancakbeyliği yaparken Kayseri'ye nakledilen (Kütükoğlu, 1989)

Gelibolulu Âlî (ö. 1600)'nin;

Çü kaşr-ı Kayser imiş hem sa'adet ocağı
Virilse baňa revā Kayseriyye şancağı G. 1457/1 (Aksoyak, 2018)

beytinde, Kayseri sancağı, saadet ocağı olarak nitelendirilerek Kayser'in sarayına benzetilir.

Ebubekir Celalî (ö. 1817)'nin;

Bir Kayserili dilber-i sabbāğa boyanmış
Şehrîliği sūfî-i harın gide ne māni' G. 59/3 (Sarıkaya, 2018)

beytinde, Kayserili boyacı bir dilberden söz edilir.

3.75 Kazan

Refî'-i Amidî (ö. 1816)'nin;

Tîr-i nigāh-ı naḥveti gūyā ki Nişlidir
Tātār-ı ğamzesi de meger kim Kazanlıdır G. 77/3 (Aydemir, 1989)

beytinde, bugün Tataristan Özerk Cumhuriyeti başkenti olan Kazan'a, günümüzde Sırbistan sınırları içerisinde yer alan Niş şehri ile birlikte yer verilir. Divan şiirinin

hayal dünyasında yağmacı, hırsız, fitneci ve avcı şeklinde vasıflandırılan sevgilinin gamzesi, Refi'-i Amidî tarafından savaşçılığı ve yağmacılığıyla ünlü Tatar'a benzetilir. Gamzesi Tatar olan sevgilinin de Tatarların yaşadığı yer olan Kazan şehrinden olması muhtemeldir.

3.76 Kazvin

İran'da, Elburz dağlarının güneyinde bulunan Kazvin şehrine, Bakî (ö. 1600), Kanunî Sultan Süleyman'ın Şirvan fethinden ve ondan önceki kimi padişahların çeşitli şehirlerle ilgili fetihlerinden bahsettiği gazelinin;

Ğubār-ı na'l-i esbin dīde-i a'dāya kühl itdi
Ne Tebrīz'in kodı ceddūn ne Qazvīn ü Şifāhān'ı G. 546/6 (Küçük, 1994)

beytinde yer verir.

Lebib-i Amidî (ö. 1768);

Nizā' eyleser cism-i 'āşıkā te'sīr bābında
Virür qat'ī cevāb ol tīg-ı ebrū tīg-ı Qazvīn'e G. 122/4 (Kurtoglu, 2017)

beytinde, âşığın vücuduna tesir etme hususunda sevgilinin kılıç gibi kaşlarının, Kazvin kılıcından üstün geleceğini söyler. İran, kılıçları ve kılıç ustalarıyla meşhur bir ülkedir (Bozkurt, 2002).

3.77 Keban

Günümüzde Elazığ iline bağlı bir ilçe olan Keban'a Refi'-i Amidî (ö. 1816);

Ğam pūtesinde zer gibi zerd itdi cismimi
Ol ma'den-i melāḥatūn aşı Kebānlıdır G. 77/2 (Aydemir, 1989)

beytinde, “maden”, içinde maden eritilen kap anlamına gelen “pute” ve “zer” sözcükleri ile birlikte yer verir. Âşığın cismini gam kabında altın gibi sarartan sevgili, zengin altın madenlerine sahip olmasıyla tanınan Keban şehrindendir.

3.78 Kefe

Kırım yarımadasında, günümüzde Ukrayna’ya bağlı tarihî bir liman şehri olan Kefe,

II. Mehmed döneminde Osmanlı sınırlarına dâhil olarak devletin sancak

beyliklerinden biri olur (Öztürk, 2002).

Gelibolulu Mustafa Alî (ö. 1600)’nin;

Çeşm-i Tātār’a karşı haat-ı rüyuñ âşkâr

Pervāzī lāledür Kefe’den Rûm’a yādgār G. 188/1 (Aksoyak, 2018)

beytinde, Tatar gözler ile Kefe, yüz ile Rum arasında ilgi kurulur. Kırım bölgesi

Tatarların yoğun olarak yaşadığı bir bölge olması yönüyle bilinirken, Rum ise

şiiirlerde beyazlık mefhumu dolayısıyla ele alınır.

3.79 Kerbela

Günümüzde Irak Cumhuriyeti sınırları içerisinde, Bağdat’ın 100 kilometre

güneybatısında yer alan (Öz, 2002) Kerbela şehrinin isminin, Aramice “Kerbela”

yahut Asurca bir tür başlık manasına gelen “Karballatu” kelimesinden geldiği

düşünülmektedir (Jacob ve Daniel’den aktaran Honigmann, 1977, s. 580).

Şehrin ilk olarak ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte; 634 yılında

Hâlid b. Velîd’in bu şehre gelmesi ve birkaç gün burada konaklaması (Yakut’tan

aktaran Öz, 2002), Hz. Ali’nin Kufe’ye dönerken buraya uğraması (Hatîb’den

aktaran Öz, 2002), Kerbela şehrinin İslam öncesinde kurulduğunu düşündürmektedir

(Öz, 2002).

Kerbela, Şiiilerin mukaddes mekânlarından, yani “atebat-ı mukaddese” veya

“atebat-ı âliye” olarak adlandırılan şehirlerden biridir ve kutsallığını Hz. Hüseyin’in

burada bulunan türbesinden alır (İlhan, 1991). Hz. Ali’nin oğlu, Hz. Muhammed’in

torununun gömülü olduğu Kabrû’l-Hüseyin yahut Meşhed-i Hüseyin, Şiiiler arasında

oldukça meşhur ve kıymetlidir (Honigmann, 1977, s. 581).

Hiz. Ali'nin halifeliğinden sonra halifelige geçen oğlu Hiz. Hasan'ın Muaviye'ye biat etmesi ve halifeliğin Muaviye'ye geçmesi üzerine 661 yılında kurulan Emevî Devleti'nin hâkimiyetinde bulunan Kerbela şehri, Muaviye'nin ölümünün ardından yerine oğlu Yezid'in halife olması ve Hiz. Ali'nin diğeri oğlu Hiz. Hüseyin'in Yezid'e biat etmemesi sonrası yaşanan elim hadiselerle ev sahipliği yapar. Hiz. Hüseyin kendi halifeliği için Basra ve Kufe gibi birçok bölgeye elçi gönderir (Gürbüz, 2014, s. 5). Yezid'e biat etmeyerek önce Mekke'ye sonra ailesinin de içerisinde bulunduğu 70 kişilik bir kabileyle Kerbela'ya ulaşan Hiz. Hüseyin, susuz ve savunmasız bir yerde konaklamaya mecbur bırakılmış; burada gerçekleşen birtakım olaylar neticesinde⁸⁸ denk olmayan iki kuvvet arasında savaş başlamış; Hiz. Hüseyin'in yanında bulunan, sıcak ve susuzluktan kötü bir şekilde etkilenmiş küçük ordusu kısa sürede dağılmış; Hiz. Hüseyin, önce bir harbe ile yere düşürülmüş; daha sonra ise başı kesilmiştir (Fığlalı, 1998). Hiz. Hüseyin'in kesik başı Halife Yezid'e sunulmuşsa da sonrasında nereye gömüldüğü meçhuldür (Öz, 2002). Bu hadiseyi Evliya Çelebi (2007) şöyle anlatır:

İmâm Hüseyin bin Alî vilâdet-i bâ-sa'âdetleri Uhud gazâsında Hazret-i Hamza şehîd olduğu ân İmâm Hüseyin vücûda geldi. Ve ba'zı müverrihler hicretten evvel demişler. Ve müddet-i ömürleri 56 sene idi. Yezîd ibn Mu'âviye'ye hüsn-i rızâsıyla hilâfeti fâriğ olup Yezîd'den bî'at etmediği için üzerine Şâm'dan Abdullâh bin Ziyâd ve Ömer ibn el-Hasan ve Sa'd ve gayrılar serdâr olup Bağdâd'ın deşt-i Kerbela'sında yüz bin bela ile ceng-i azîm olup İmâm Hüseyin'in iki şehzâde-i cüvân-bahtı ve dörd nefer birâderleri ve bir karındaşı evlâdı ve beş aded ammusu oğulları ile ol neberd-i azîmde yigirmi bin Sahâbe-i kirâm ve Muhâcirîn-i zevî'l-ihirâm ve erbâb-ı soffâ-i sâhibhuddâm hicretin sene 61 târîhinin yevm-i Âşûrâ günü hâmûn-ı Kerbela'da ac u zâc ve susuz şehîd olmuşlardır, be-dest-i Yezîd. Ba'dehu İmâm Hüseyin hazretlerinin ser-i sa'âdetlerin Şâm'da Yezîd'e getirdiler. Ol dahi şâdumânîler edüp re's-i şerîfi Mısır'da Mu'âviye ibn Cerîh'e gönderdi. Ol la'în dahi Mısır meydânında galtân etdirdi. (s. 297)

⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fığlalı, E. R. (1998) Hüseyin. <https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin> maddesinden erişildi.

Hız. Hüseyin'in ve yakınlarının, 680 yılında, Emevî ordusu tarafından on gün boyunca çölde susuz bırakılması ve sonrasında Kerbela'da şehit edilmesi Müslümanlar üzerinde büyük bir etki yapmış, birçok mersiye ve "maktel-i Hüseyin" adı verilen müstakil eserler kaleme alınmıştır (Güngör, 2003).⁸⁹

İbn Battuta (2004)'nın;

Hurma bahçeleriyle çevrili küçük bir şehir Kerbela. Her yanı Fırat'la kuşatılmış. Mukaddes mezar şehrin içinde. Yanı başında büyük bir medrese ve gelip geçenleri doyurmaya mahsus bir zaviye bulunuyor. Türbenin kapısında kapıcı ve bekçiler var; hiç kimse onlardan izinsiz içeriye giremez. Gümüşten yapılmış eşığı hürmetle öpülür. Bu mukaddes mezara altın ve gümüş kandiller asılmış. Kapılarda da ipek perdeler vardır. Şehir halkı, biri Evlad-ı Rahik [=Rahik oğulları] diğeri Evlad-ı Faiz [=Faiz oğulları] adıyla iki gruba ayrılmış; hepsi İmamiye mezhebinden ve aynı atadan geliyor. Fakat aralarında kavga-niza hiç eksik olmuyor! İki taraf arasında çıkan kavgalardan ötürü şehir harap olmuştur. (s. 313)

cümleleriyle anlattığı Kerbela, Abbasîler, Büveyhîler, Selçuklular, İlhanlılar, Timurlular ve Safevîler tarafından yönetilmiş, 1534 yılında Kanunî'nin Bağdat'ı fethi ile Osmanlı egemenliği altına girmiş, 17. yüzyıl başlarında Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış, birçok defa el değiştirdikten sonra 1801 yılında Vehhabîler tarafından yağmalanmıştır (Erkoçoğlu, s. 298). 3000'den fazla insan öldüren; evleri ve çarşıları yağmalayan Vehhabîler, Hız. Hüseyin'in de türbesini tahrip etmişlerdir (Honigmann, 1977, s. 581).

Gazellerde Kerbala'ya susuzluk, kan, sıkıntı ve şehitlik mefhumlarıyla birlikte yer verilmiştir. Şairler, çoğunlukla Hız. Hüseyin'in ve ailesinin Kerbela'da başından geçen acı hadiselerle telmih yaparlar.

Nesimî (ö. 1404/05);

Lâle öz başını yarmışdur Hüseyinî'ler kimi
Kana boyanmış şehîd-i Kerbelâ'nun 'ışkına G. 388/2 (Ayan, 2014)

⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Güngör, Ş. (2003). Maktel-i Hüseyin. <https://islamansiklopedisi.org.tr/maktel-i-huseyin> maddesinden erişildi; Arslan, M.& Erdoğan, M. (2009). *Kerbela mersiyeleeri*. Ankara: Grafikler.

beytinde, lalenin (gelinciğin) çiçek açmasını yahut kırmızı rengini almasını, Hz.

Hüseyin ve ailesinin kan içerisinde bırakılarak şehit edilmelerine benzetir.

Hamdullah Hamdî (ö. 1503);

Ƙan ağlasun şafağ haberi Kerbelâ için
Mâtem libâsı giydi gice ol ğazâ için G. 122/1 (Özyıldırım, 1999)

beytinde, Kerbela’da yaşanan elim olayları haber alan şafağın kan ağladığını;
gecenin ise matem elbisesi giydiğini söyler.

Hamdî,

Ey dide göz yaşıyla şuvar Kerbelâ’yı kim
Çekdi belâ Hüseyin dili anda mâ için G. 122/4 (Özyıldırım, 1999)

beytinde, Hz. Hüseyin’in Kerbela’da yaşadığı susuzluğa atıf yapar. Şair gözlerine
Kerbela’yı gözyaşıyla sula diye seslenmiş; “bela” ve “Kerbela” sözcükleri arasında
cinas-ı mükerrer yapmıştır.

Karamanlı Aynî (ö. 1490-94?);

Meger şahrâ-yı ‘ışkuñ Kerbelâ’ dur
Ki anda dil çeker dürlü belâlar G. 169/6 (Mermer, 1997)

beytinde, sevgilinin aşk sahrasını, gönlünün orada türlü belalara düştüğünü
söyleyerek Kerbela’ya benzetir.

On beşinci yüzyıl şairlerinden Sabayî aşağıdaki beytinde, sevgiliye duyduğu
aşkı ve karşılık alamamasını, gönül Hüseyin’inin aşkın Kerbela’sında susuz kaldığını
söyleyerek anlatır:

Dil Hüseyin’i Kerbelâ’sında bu ‘ışkuñ teşne-leb
Cân verür pâbüsa lîk olmaz murâdı mültemes G. 51/3 (Kavaklık, 2008)

Derzizade Ulvî (ö. 1585);

Kerbelâ-yı ğama düşdüm bir içim şu dilerüm
Ƙatı dil-teşne geçer la ‘lûne cânım şasanum G. 461/5 (Çelik & Kılıç, 2018)

beytinde, sevgilinin dudağını arzu eden âşık, âdeta gam Kerbela’sına düşmüş ve bir
içim su dileyen biri olarak resmedilir.

Hayalî (ö. 1557);

Nigāruñ tîğ-i cevri küştesinden
Ser-i kūyî olubdur Kerbelā'lar G. 100/3 (Tarlan, 1945)

beytinde, resim gibi güzel sevgilinin cefa kılıcının, mahallesindeki âşıkları öldürerek orayı Kerbela'ya çevirdiğini dile getirir.

Manastırlı Celal Bey (ö. 1574), âşıkların gönüllerini saçının sevdasında/karanlığında görüp şaşırma; Kerbela semtini ziyaret etmeyen abdal olur mu, dediği;

Dil-i 'uşşāka ta'n itme görüp sevdā-yı zülfünde
Ziyāret kılmayan abdāl olur mı Kerbelā semtin G. 485/3 (Güneş, 2013)

beytinde, sevgilinin saçını Kerbela'ya benzetir. Kerbela, kargaşa ve karışıklıkların, savaşların çıktığı bir mekân olmasıyla ve “bela” ile sevgilinin saçına benzetilmiştir. Sevgilinin saçı, rengi ve çokluğu ile kargaşa içindedir, kargaşa da belaya sebep olur. Ayrıca, Kerbela hadisesi sonrasında Ehl-i Bey'ten esir edilen kişiler sıcağa rağmen baş açık ve yalınayak halde Kufe'ye yürütülmüşlerdir (Kalyon & Kalyon, 2016, s. 74); şair abdal olmanın şartı olan “baş açık yalın ayak” olma hâlini bu olaya gönderme yaparak anlatır.

Şair;

Hūnīn yaşumla dīdem olup 'ayn-ı Kerbelā
Destümde sübham olsa 'aceb mi türāb-ı sürh G. 35/6 (Güneş, 2013)

beytinde, kanlı gözyaşlarını Kerbela pınarı olarak niteler.

Gelibolulu Âlî (ö. 1600);

Nāmı Hüseyn ü vechi Hasan yār sevmegin
'Âlî belāda cān u dili Kerbelā'dadur G. 319/5 (Aksoyak, 2018)

beytinde, adı Hüseyin; yüzü Hasan gibi olan bir yar sevenin canının sıkıntıda, gamda ve gönlünün Kerbela'da olduğunu söyler. Şair “bela” ve “Kerbela” sözcükleri arasında cinas-ı mükerrer yaparken, “Hüseyin”, “Hasan”, “Kerbela” ve kendi

mahlası da olan “Ali” ile Hz. Ali’nin oğullarının ismini anmış; Kerbela hadisesini hatırlatmıştır. Şair;

Atup cânın maḥabbet Kerbelā’sı nār-ı hicrāna
Seni cân u gönülden sevmeyen şāhum Yezīd olsun G. 1117/3 (Aksoyak, 2018)

beytinde, canını ayrılık ateşinin Kerbela’sına atıp, sevgiliyi kalbinin tüm samimiyetiyle sevmeyen, Yezid olsun, der.

Hz. Hüseyin’in Kerbela’da Muharrem ayının 10. günü şehit edildiği gün önemli bir matem günü olmuş; zamanla bu merasimler özellikle İran’da geleneğe dönüşmüştür (Yavuz, 1991). Gelibolulu Âlî’nin; “Aña nisbet ‘öşr-ı ‘āşir gelmeye dünyā ğamı/Mātem it ‘Ālī ki ‘āşūr-ı Muḥarrem’dür bugün” beytiyle sonlandığı gazelinin;

Şerḥa kanın baḥr iden tūfān-ı mātemdür bugün
Kerbelā’nuñ her taşu la’l olduğı demdür bugün G. 1133/1 (Aksoyak, 2018)

Kerbelā cem’iyyeti rüz-ı kıyāmet günidür
Hüzn-i mātemle o vādī özge ‘ālemdür bugün G. 1133/4 (Aksoyak, 2018)

beyitlerinde, Hz. Hüseyin’in şehit olduğu gün ve sonrasında o günün matem günü olarak geçirilmesine işaret edilir.

Ravzî (ö. 1600’den sonra);

Hüseyn’ün ḥançer-i ‘ışkına düşdüm ğark-ı ḥūn oldum
Görenler ḥālūmi dirler şehīd-i Kerbelā’dur bu G. 466/2 (Aydemir, 2007)

beytinde, Hüseyin’in aşkının hançerine düşerek kana ğark olduğunu söylerken, hālîmi görenler Kerbela şehidi olduğumu söyler, der. Ravzî’nin bu beyti, matem gününde Şiilerin uyguladıkları dövünme ve işkenceye (Yavuz, 1991) varan ritüelleri hatırlatır.

Şâhî (ö. 1562), kendisine iltifat etmeyen sevgiliye sitem ettiği gazelinin;

Sen ol mihr-i sipihr-i saltānatsın kim münevverdür
Ser-ā-ser ḥıttā-i Tebrīz tūh-i Kerbelā senden G. 130/12 (Kılıç, 2000)

beytinde, sen, saltanat göğünün Tebriz diyarını ve Kerbela çölünü aydınlatan güneşisin, der.

Taşlıcalı Yahya (ö. 1582);

Cānā mişāl-i hūn-ı şehīdān-ı Kerbelā
‘Aks-i ruḥuñla oldu bu eşk-i revānum al G. 237/4 (Çavuşoğlu, 1977)

beytinde, sevgilinin al yanaklarının aksiyle âşğın akan gözyaşlarını, Kerbela şehitlerinin kanlarına benzetmiştir.

Usulî (ö. 1538), aşağıdaki beytinde sevgilinin eşiğindeki taşların insanların başı gibi olduğunu söylemiş ve bu hâliyle mahallesinin her bir köşesini Kerbela’ya teşbih etmiştir:

Eşigüñ toprağının her taşı ‘âdem başıdır
Kūyunuñ her kūşesi bir Kerbelā’dır sevdiğim G. 86/5 (İsen, 1990)

On yedinci yüzyıl şairlerinden Ayıntablı Hafız, aşk Kerbela’sında ayrılık kılıcıyla şehit olduğunu söylediği;

Tiğ-i hecriñle şehīdim Kerbelā-yı ‘ışkda
Vir Hüseyn ile Ḥasen ‘ışkına bir içim şu baña G. 22/4 (Tuyan, 2007)

beytinde, Hüseyin ve Hasan’ın aşkına sevgiliden bir yudum su ister. Şairin su istemesiyle vuslat talep ettiği düşünülebileceği gibi, Hz. Hüseyin ve ailesinin Kerbela’da yaşamış olduğu susuzluğa da gönderme yaptığı söylenebilir. Hafız, aynı zamanda kılıç ve suya birlikte yer vererek kılıcın su ile imal edilmesini de hatırlatır.

Azmizade Haletî (ö. 1631);

Şemşīr-i cevri dilberi her ârzū iden
Şu ḥasretiyle gitti çü mazlūm-ı Kerbelā G. 12/4 (Kaya, 2003)

beytinde, güzelin cevri kılıcını arzu edenlerin Kerbela mazlumlara gibi su hasretiyle öldüğünü dile getirir.

Beyanî (ö. 1664/65);

Ḥisābı yok helāk olmuşlaruñ dil-teşne bu yolda
Bu deşt-i Kerbelā’dur bunda ehl-i ‘aşka āb olmaz G. 302/3 (Başpınar)

beytinde, âşığın sevgiliye kavuşmasının imkânsızlığını, Kerbela çölü ve burada yaşanan susuzluk ile bağdaştırarak anlatır.

Feyzî-i Kefevî (ö. 1614), peygamberin ailesi için yapılan matem töreninden bahsettiği;

Boyanmış kana her dem mâtem-i âl-i Resûl için
Açılmış lâle-i pür-dâğ-ı geşt-i Kerbelâ'yuz biz 165/4 (Eflatun, 2003)

beytinde, matem yerinde vücutları kana boyanmış insanları, Kerbela'nın kan kırmızısı gelinciklerine benzetir. Yaban lalesi de denilen bu çiçek türü kırlarda ve dağ eteklerinde açar.

Seyyid Şerîfî Mehmed (ö. 1630);

Ol belâlar ki çeker 'âşıklarun cānı eli
Görmemişdür öyle derdi teşnegân-ı Kerbelâ G. 303/4 (Yazar, 2006)

beytinde, Kerbela'da susuz kalanların âşıkların çektikleri kadar bela çekmediklerini söyler.

Süheylî (ö. 1633-34'ten sonra);

Geldügince yāduma mazlūm-ı deşt-i Kerbelâ
Guşşadan kendüm helâke kaşd idersem gam degül G. 200/3 (Harmancı, 2007)

beytinde, Kerbela çölünün mazlumu hatırıma geldikçe, üzüntüden kendimi öldürmeye kalksam gam değil, diyerek Hz. Hüseyin'in başından geçenlere işaret eder.

Hafız Ahmed Paşa (ö. 1631), göğsünün parçasının gam yarasıyla gül gibi açıldığını ve vücudunun Kerbela'nın gül bahçesine döndüğünü söylediği;

Açılup gül gibi dâğ-ı gamla sînem şerhası
Kerbelâ gülzârına döndi vücûdum şafhası G. 36/1 (Uysal, 2010)

beytini, "Kan", "dağ" ve "gülzar" kelimeleriyle kırmızı renk üzerine kurar.

Nazik (ö. 1682), “bela” ve “Kerbela” sözcükleri arasında cinas-ı mükerrer yapıtı;

Yârdan luṭf u keremdir ger vefâ vü ger belâ
Böyle etmişler şehâdet hep şühüd-ı Kerbelâ G. 14/1 (Gümüş, 2011)

beytinde, sevgiliden gelen bela da vefa da lütuftur; Kerbela şehitleri de böyle şehadet etmişlerdir, der.

Natıkî (ö. 1716/17);

Ġarîbim teşne-leb kerb ü belâda her taraf düşmen
Zülâl-i merḥamet luṭf it şehîd-i Kerbelâ ḥaḳḳı G. 397/4 (Özer, 2006)

beytinde, sıkıntı ve bela içerisinde, her tarafının düşmanlarla çevrili olan bir garip olduğunu söyleyerek; Kerbela şehitleri hakkı için merhamet suyunun lütfedilmesini diler. Şair “kerb ü bela” ve “Kerbela” kelimeleri ile söz oyunu yapar.

Nisarî (ö. 1656), aşk mesnevilerinin ünlü kahramanları Vamık, Ferhad ve Kays’ı andığı;

Küşte-i ‘aşk olsa tañ mı Vāmık u Ferhād u Kays
Rezm-gāh-ı ‘aşka ey dil Kerbelâ’lar beñzemez G. 105/3 (Çağlayan, 2007)

beytinde, onların aşktan ölmelerine şaşılmaz; aşkın savaş yerine Kerbela bile benzeyemez, der.

Ramî (ö. 1639/1640);

Âl-i ‘abāya cān u gönülden muḥibb iseñ
Rāmî tavāf-ı meşhed için Kerbelâ’da ol G. 195/5 (Hamamî, 2001)

beytinde, Hz. Peygamber’in ailesini tüm samimiyetinle seviyorsan, meşhedi tavaf için Kerbela’da ol, der. Dinî bir kişiliğin şehit olduğu veya defnedildiği yerlerdeki mezar ve türbeler “Meşhed” olarak isimlendirilmiştir (Öz, 2004). Şair meşhed ile, Hz. Hüseyin’in Kerbela’da bulunan kabrini kasteder.

Bosnalı Alaeddin Sabit (ö. 1712);

Dü çeşmüm taş-ber-kef şeh-i ğam saḳḳālarındandır
N’ola hūn olsa ābı Kerbelâ şahrālarındandır G. 100/1 (Karacan, 1991)

beytinde iki gözünü, avucunda su taşıyla gezen gam şehrinin sakası olarak nitelendirerek, onların kanlı olmasına şaşılmaz, suyu Kerbela sahralarındandır, der.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Feyzî;

Yezîd ağyāra yüz verme şehîd-i Kerbelā hakkı
Revā mı mîve-i cennet ala destine zındık G. 74/3 (Karagöz, 2004)

beytinde, sevgiliye, Kerbela şehitleri hakkı için o Yezid rakibe yüz verme; bir zındığın cennet meyvesini ele alması reva mıdır, diyerek, cenneti hak etmeyen kâfir rakibi, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinin müsebbibi Yezid'e benzetir. Feyzî;

Şehîd-i Kerbelā olsam 'aceb mi rāh-ı 'aşkıñda
Yezîd ağyār göstermez baña bir kaçresin nehriñ G. 82/4 (Karagöz, 2004)

beytinde, rakibi yine Yezid'e benzetmiş ve sevgilinin aşkının yolunda Kerbela şehidi olsa, Yezid gibi olan rakibin nehirden bir damla bile kendisine göstermeyeceğini söylemiştir.

Aşkî Mustafa (ö. 1871);

Küştekān-ı Kerbelā'ya virmeyen bir kaçre şu
Teşne-gānum ben gedāya bî-güman virmez felek G. 352/5 (Yapa, 2007)

beytinde, Kerbela'da susuz kalanlara bir damla su vermeyen feleğin, kendisine de hiç şüphesiz vermeyeceğini söyleyerek talihinden şikâyet eder.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Bahrî, Kerbela vaktidir ey cismim, gece gündüz kan ağla; her seherde ortaya çıkan kırmızılık Hüseyin'in kanıdır, dediği;

Rûz ü şeb kan ağla cismim Kerbelā hengāmıdır
Her seher zâhir olan hāmriñ Hüseyin'iñ kanıdır G. 66/1 (Stojanovska, 2015)

beytinde, Hz. Hüseyin'in ölümü üzerine yapılan matemlere telmihte bulunmuş; gökyüzünün seherde aldığı kızıl rengi Hz. Hüseyin'in kanına benzetmiştir.

Diyarbakırlı Azmî (ö. 1831);

'Aceb hicrân elinden çekdigin bu zümre-i 'uşşāk
Şehîd-i teşnegān-ı Kerbelā çekmiş midir āyā G. 6/3 (Duymaz, 2010)

beytinde, acaba âşıkların ayrılık elinden çektiklerini, Kerbela'nın susuz kalmış şehitleri çekmiş midir, diyerek âşıkların çektikleri sıkıntılara dikkat çeker.

Hâmî (ö. 1891);

Âh u feryâd itmeyem mi Kerbelâ vâdisine
Kaldı tenhâ teşne-leb çün şâh-ı şâhânım Hüseyn G. 215/2 (Altay, 2008)

beytinde, Hz. Hüseyin'in susuz bir şekilde ailesiyle yalnız kalışını ve şehit edilişini hatırlatarak, Kerbela vadisinde yaşananları anıp feryat ettiğinden söz eder.

Osman Şems (ö. 1893);

Benim şu derdli gönlüm çok belâdan arta kalmışdır
Ki gūyâ vâkı'ât-ı Kerbelâ'dan arta kalmışdır G. 177/1 (Yıldırım, 2013)

beytinde, derdli gönlünün çektiği sıkıntıları Kerbela'da yaşananlara benzetmiş; şair;

Bir şehîd-i Kerbelâ-yı fûrkatem ki cismime
Her ser-i müyum olur bir hançer-i bürrân henüz G. 328/10 (Yıldırım, 2013)

beytinde, ayrılık Kerbela'sının şehidi olduğunu ve her kılının vücuduna keskin bir hançer gibi geldiğini dile getirmiştir.

Sadî Karabağî (ö. 1879);

Âb-ı tîğîñ teşnesidir Kerbelâ-yı sîneler
Kana çalğa 'âlemi 'âşûrlandır meclisi G. 62/2 (Bal, 2012)

beytinde, âşıkların gönüllerini Kerbela'ya benzeterek, sevgilinin kılıcının suyuna teşne olduklarını söyler. Şair;

Cûşa gelmiş mübtelâ cânımda hûn-ı Kerbelâ
Zâra seyr it dâğ-ı dilden lâlezârîñ vahtidir G. 82/2 (Bal, 2012)

beytinde, vücudundaki Kerbela kanının coştüğünü ve gönül yarısından sinisinin lale bahçesi olma vaktinin geldiğini dile getirir. Vücudunun kan ile kaplanmasından yahut yaralarla dolmasından söz eden şairin matem gününe işaret ettiği düşünülebilir.

Bağdatlı Ruhî (ö. 1605/06)'nin; “Cennet olsa itmezüz tağyîr-i mesken

Rûhiyâ/Biz muhibb-i ehl-i beytüz Kerbelâ'da sâkinüz” G. 471/5 (Ak, 2001), 16.

yüzyıl şairlerinden Günahkâr'ın; “Bedreyn-i envereyn-i şehîdeyn-i Kerbelâ/' Ayn-i

Tebük'ün anlar idi nūr-ı rāḥatı" G. 70/23 (Atik, 2010), Manastırlı Celal Bey (ö. 1574)'in; "‘Anāşırdan çıkup dil ihtiyār eyler fenā semtin/Dolanur çār-ḍarb abdāl olanlar Kerbelā semtin" G. 483/1 (Güneş, 2013), Gelibolulu Alî (ö. 1600)'nin; "Kerbelā-yı ğam-ı hecründe eyā şāh Hüseyn/Cānda biñ zaḥm bedende niçe şeh-nāz açılır" G. 446/4 (Aksoyak, 2018), "Kerbelā şehri sevādındaki mātemgedeler/Beytlerdür ğam aña lafz-ı belā-ma' nādur" G. 266/5 (Aksoyak, 2018), "‘Āşıkuñ ma' şūka ihsānıyla istignāsıdır/Bilmeyen anı şanur kim Kerbelā ğavġāsıdır" G. 339/1 (Aksoyak, 2018), "Kerbelā'dan yanķulanmış bir ḥazīn āvāzedür/Ehl-i Rūm'un şanma ol günlerde vā-veylāsıdır" G. 339/3 (Aksoyak, 2018), "Mışrı 'Ālī şühedā mātemi sīr-āb itsün/Kerbelā'nuñ bu da zīrā ki mükerrrem günidür" G. 355/5 (Aksoyak, 2018), "Kaṭār olduk çekildük āstān-ı şāh-ı mazlūma/Süleymān'ın yitürmüş mūr-ı ḥāk-i Kerbelā'yuz biz" G. 493/2 (Aksoyak, 2018), "Meh-i şehir-i ḥilāfet mihr-i burc-ı evliyāyuz biz/Eser yiller gibi vādī-neverd-i Kerbelā'yuz biz" G. 494/1 (Aksoyak, 2018), "İhtiyācum yok refīka nūr-ı 'aynum var benüm/Kerbelā rāhına toġruldum Hüseyn'üm var benüm" G. 951/1 (Aksoyak, 2018), "Vaşlın añdum 'Āliyā şerḥ ile zeyn oldı tenüm/Kerbelā rāhına toġruldum Hüseyn'üm var benüm" G. 451/5 (Aksoyak, 2018), "Ġam yimem ğam ğuşsa yirsem Kerbelā mihmānıyam/Teşne-leb cānın viren merd-i Hudā mihmānıyam" G. 966/1 (Aksoyak, 2018), "Göz açmaz ağlaruz ḥālī degüldür çeşmümüz nemden/Ġubār-ı Kerbelā kuḥline açmazdan taleb-kāruz" G. 497/2 (Aksoyak, 2018), "Şusuzlık mā-cerāsın sâ'il olsun eşk-i ḥūn-bārum/Varursam Kerbelā deştindeki şimşād-ı āzāda" G. 1199/3 (Aksoyak, 2018), 16. yüzyıl şairlerinden Pirkal'in; "Şehīd-i derd-i 'aşķam Kerbelā'da/Bugün 'aşķ içre kurbānum ben Allāh" G. 196/3 (Küçük, 2008), Taşlıcalı Yahya (ö. 1582)'nin; "Şahrā-yı lā-yezālī gördi murāda irdi/Derbend Kerbelā'nuñ derdin çeken fedāyī" G. 507/4 (Çavuşoġlu, 1977), Vusulī (ö. 1592)'nin; "Şehīd-i tīġ-ı

‘ışık olup Hüseyin-i Kerbelâ hakkı/Seni biz ihtiyâr etdük begüm hüsnî hasenlerde” G. 169/4 (Taş, 2008), Yetim (ö. 1553)’in; “‘Aşk ile Meşhed’i ziyâret için/Girdiler Kerbelâ’ya beglerümüz” G. 68/6 (Aktaş, 1996), Dimetokalı Vahdetî (ö. 1598)’nin; “‘Meh-i evc-i velâyet mihr-i burc-ı evliyâyuz biz/Cevâhir ma‘deni hâk-i şehîd-i Kerbelâ’yuz biz” G. 42/1 (Öztürk, 2006), 17. yüzyıl şairlerinden Ahmed Yârî’nin; “‘Ruḥṣat ey virdüñ yeter ol ğamze-i hûn-rîz ki/Eyledi dünyâ yüzün mânend-i rûz-ı Kerbelâ” G. 8/4 (Karayazı, 2013), Beyanî (ö. 1664/65)’nin; “‘Müyesser olmadı rû-mâl-i dest-i Kerbelâ âhır/‘Irâk’a ‘azm eden Şâm-ı ğamuñ râğında kalmışdur” G. 210/2 (Başpınar), 17. yüzyıl şairlerinden Egirdirli Şeyhî Mehmed Efendi’nin; “‘Olupdur Kerbelâ-yı ğuşşada her biri leb-teşne/Yezîd olsun terahhüm etmeyen eşrâfa bu demde” G. 146/4 (Parlak, 2006), Feyzî-i Kefevî (ö. 1614)’nin; “‘Eyler beyân-ı hâl-i şehîdân-ı Kerbelâ/‘İbret göziyle deşte varup lâlezârı gör” G. 145/4 (Eflatun, 2003), 17. yüzyıl şairlerinden Hüsamzâde Feyzî’nin; “‘Meşhed’üm etrâfin almış ğuşte-ġân-ı tîġ-i ‘aşk/Guyyâ deşt-i Hüseyin-i Kerbelâ’dur topraġum” G. 71/5 (Gülner, 1996), Nazik (ö. 1682)’in; “‘O cāmı isterim ben kim şehîd-i Kerbelâ çekdi/O bezmi kûr ki tâ Meşhed’deki mâtem yerin tutsun” G. 174/2 (Gümüş, 2011), Ramî (ö. 1639/1640)’nin; “‘Şehr-i Bağdâd’da nevrûz bize derd oldı /Kerbelâ deşt-i çemen oldı bahâr ise ġubâr” G. 62/4 (Hamami, 2001), “‘Biz teşne-i zülâl-i Fırât-ı maḥabbetüz/Olur bize dem-i ‘atş-ı Kerbelâ lezîz” G. 57/4 (Hamami, 2001), 17. yüzyıl şairlerinden Şühudî’nin; “‘Teşne-dil cāmın viren sūz-ı firâk-ı yârla/Oldur iy ‘âşık belâ-yı Kerbelâ’yı mübtelâ” G. 29/2 (Eğri, 1989), “‘Fezâ-yı cennetüñ müşğ ü ‘abîr ü za‘ferânından/Meşâm-ı cāna bûy-ı ‘ıtr hâk-i Kerbelâ yegdür” G. 92/5 (Eğri, 1989), 18. yüzyıl şairlerinden Feyzî’nin; “‘Degil elde ‘inân-ı ihtiyâr-ı düldül-i ṭab‘ıñ/Muḥabbet Kerbelâ’sında civânsız ġöñlüm eglenmez” G. 52/3 (Karagöz, 2004), “‘Râh-ı ‘aşkıñ Kerbelâ’sından nola olsam şehîd/Çünkü oldı aşlım ey Feyzî benim

evlâddan” G. 112/5 (Karagöz, 2004), 18. yüzyıl şairlerinden Keşanlı Zihnî’nin; “Vaşl-ı Hüseyn hüsne rakīb oldu bir Yezîd/‘ Aşk-ı tufeyl semt-i reh-i Kerbelâ belâ” G. 5/4 (Akpınar, 2005), Moralı Aziz (ö. 1738/39)’in; “Tîğ-i tîz-i yâr bir harf-i şehâdetgâhdır/Teşne-gân-ı Kerbelâ-yı hasrete şu gösterir” G. 42/6 (Yılmaz, 2012), Halepli Edib (ö. 1748)’in; “Düşdük Edîb miñnete şeyh-i eşamm ile/Bilmem bize bu dâhiye-i Kerbelâ nedir” G. 279/5 (Mum, 2004), “Celâdet-kâr-ı ‘aşka hevl-i deşt-i Kerbelâ gelmez/Meserret-düşmeniñ bir kez dilinden kerbe lâ gelmez” G. 632/1 (Mum, 2004), Garibî (ö. 1796)’nin; “Oldum mişâl-i teşne-i leb deşt-i Kerbelâ/Zehr-âba nûş-ı mevc-i serâb eyledüñ beni” G. 282/2 (Tok, 1995), Hanyalı Nurî (ö. 1815)’nin; “Ey teşne-i müsafir-i şahrâ-yı Kerbelâ/Sîr-âb-ı âb-ı Kevser-i esrâr yâ Hüseyn” G. 413/2 (Aydın, 2009), Enderunlu Mehmed Hamid (ö. 1778)’in; “Dil-rîşim ol kadar ki degül kâbil-i beyân/Sultân-ı Kerbelâ’ya cefâ-yı Yezîd’den” G. 110/3 (Tuğluk, 2010), 19. yüzyıl şairlerinden Bahrî’nin; “Çün su’âl itdim dile bu hayrete bâ’iş nedir/Der a gâfil lâle-reng oldu zemîn-i Kerbelâ” G. 13/2 (Stojanovska, 2015), Diyarbakırlı Azmî (ö. 1831)’nin; “Tâ sezâvâr-ı nidâ-yı Vâdi-i Eymen ola/Nefse bismilgâh deşt-i Kerbelâ-yı ma’rifet” G. 25/2 (Duymaz, 2010), Fehim-i Sanî (ö. 1847)’nin; “Ben şehîd-i Kerbelâ-yı ‘aşk-ı cânânım Fehîm/Rûh-ı pür-feyz-i Fehîm ‘arz-ı niyâz eyler baña” G. 2/7 (Çelik, 2012), Hasan Rıza (ö. 1890)’nın; “Dañi evlâd ü ensâbı bu ümmet yârlığın gördü/Bu uğurda viren başın şehîd-i Kerbelâ geldi” G. 150/5 (Karaman, 2009), Himmetzade Ahmed Cezbî (ö. 1829)’nin; “Kerbelâ vâdileriñ cevlan iden ‘uşşâkı gör/Hiç teñâşi itdi mi bu yolda añlar hâliyâ” G. 2/2 (Maleky, 2012), Leskofçalı Galip (ö. 1867)’in; “Ben fedâ-yı Kerbelâ-yı ‘aşkıñım rûz-ı ezel/Dil-şehîdân-ı mañabbet cümle hem-demdir saña” G. 12/2 (Yıldız, 2003), Ömer Hulusî (ö. 1868)’nin; “Varam Şâm’a Haleb Bağdâd ki kûh-ı Kerbelâ içre/Hüseyn’iñ ‘ışkına gördüm Yezîdî la’nete lâyıķ” G. 245/3 (Baş, 2014), Rahmî-i Harputî (ö.

1884)’nin; “Cerīh-i ġāze-i hūn-rīz-i dilber kanda ben kanda/Şehīd-i Kerbelā-yı tūr ü
hançer kanda ben kanda” G. 144/1 (Cengiz & Eren, 1999), Trabzonlu Emin Hilmî (ö.
1831)’nin; “Tecdīd-i hüzn-i hādise-i Kerbelā için/Şahrā-yı kevne māh-ı Muḥarrem
gelir gider” G. 20/5 (Duman, 2010), Refet Mehmed (ö. 1823)’in; “Döginür iki seng-i
mihr [ü] māh ile felek ḥālā/Anıñçün vākı ‘āt-ı Kerbelā-yı şāha maḥremdür” G. 80/5
(Tari, 2011), Suzî-i Sivasî (ö. 1830)’nin; “Ol teşne-ġān-ı Kerbelā gibi cigerler sūz-
nāk/Vaşlın zülālne kandır reyyān olsun ‘atşāneler” G. 99/3 (Arslanb, 2010), Aşkî
Mustafa (ö. 1871)’nin; “Şehīd-i rezm-ġāh-ı bezm-i ‘aşk-ı Kerbelā olsam/Şu ‘ā’-ı
pertev-i nūr-ı mezārūm varsa sendendür” G. 193/7 (Yapa, 2007) ve Yenişehirli Avnî
Bey (ö. 1883)’in; “Ḥākdān-ı ḥasreti eşkümle ġarḳ-āb eyledüm/Teşnegān-ı Kerbelā-yı
‘aşkı sīr-āb eyledüm” G. 276/1 (Turan, 1998) beyitleri Kerbelā şehrinin anıldığı diğer
beyitlerdendir.

3.80 Kerbeniş

Halimî (ö. 1759)’nin;

Şayd eyleyen bu murġ-ı dilüm Kerbenişlidür
Şīrīn edālī nev-resīd ü hoş gelişlidür G. 46/1 (Çaġlı, 1998)

beytinde, âşğın gönül kuşunu avlayan sevgilinin memleketi olarak yer alan

Kerbeniş, Rumeli’de bir kazadır (Alan, 2016, s. 361).

3.81 Keşmir

3.81.1 Şehir tarihi

Keşmir, Himalaya’nın kuzeybatısında bulunan geniş bölgeye verilen addır (Darkot,
1979e, s. 601). Bölge ile alakalı en eski kaynaklarda Satisaras olarak anılan Keşmir’i
Grekler Kaspeiria, Tibetliler Khachal, Herodot ise Kaspatyros olarak adlandırır
(Şeker, 2019, s. 8). Keşmir kelimesi, Sanskritçe’de “kanal/nehir yatağı” anlamına

gelen “keş” ile “dağ” anlamına gelen “mir” kelimesinden oluşmuştur ve yerel halkın Kaşir dediği bu bölgeye Arap kaynaklarında Kaşmir yahut Keşmir olarak rastlanmaktadır (Lawrence’dan aktaran Şeker, 2019, s. 8).

Arkeolojik kalıntılar gözönüne alındığında geçmişi MÖ 2000’li yıllara dayandırılan (Şeker, 2019, s. 29) Keşmir bölgesinin tarihi MÖ 269-232 yılları arasında bölgede hâkimiyeti elde eden büyük Hint Kralı Aşoka ile başlatılmaktadır ve bölgenin bilinen bir sonraki yönetimi, MS 78-248 yılları arasında Kuşana İmparatorluğu dönemidir (Rızvî, 2002). Bundan sonra kısa süreli birçok devletin kurulduğu bölgede milattan sonra beşinci yüzyılda Hindu krallıkları dönemi başlamış, 11. yüzyılda Gazneli Mahmud bölgeye sefer düzenlemiş, bu taarruzlar başarılı sonuçlanmamakla birlikte Gazneliler Sultan Mesud ve İbrahim dönemlerinde bölgedeki bir kısım kaleleri fethetmişlerdir (Şeker, 2019, s. 90).

On ikinci yüzyılda Lahor Hanedanlığı yönetimiyle Hint hâkimiyetine giren Keşmir bölgesi 1320’de Moğollar tarafından işgal edilmiş; üç yıl süren bu işgal sonrasında Keşmir bölgesi çeşitli hanedanlıklar tarafından yönetilmiştir (Rızvî, 2002).

İngiliz işgali ve sonrasında 1947’de Hindistan ve Pakistan ülkelerinin kurulmasının ardından Keşmir sorunlu bir bölge olarak kalmış ve günümüzde dahi bölgedeki bu sorunlar tam manasıyla çözülememiştir.

Keşmir’e gazellerde şalı/kumaşı, ayı, güzelleri ve sevgilinin çeşitli güzellik unsurlarıyla bağlantılı olarak yer verilir. Şeyh Galip (ö. 1799)’in, Keşmir redifli;

Haṭ-ı nev-sebze-i mehtâb-ı Keşmîr
Ser-â-pâ neş’e-i sebz-âb-ı Keşmîr

Nigâhı sūmenât-ı baḥr-âşûb
Gözü mestānesi mihrâb-ı Keşmîr

Ruḥu gülnâr-reng mâye-i gülzâr
Leb-i ḥaṭ-âveri vişn-âb-ı Keşmîr

Esîr-i çîn-i zülfü nâfe-i Çîn
Zebûn-ı pençesi sincâb-ı Keşmîr

‘ Acebdir rûz-ı Hızır-ı haţ cemâlin
Eder âteşgehi-pür-tâb-ı Keşmîr

Miyânın eylemiş bir gülsitân nâz
Şarıp şâl-ı nev-kem-yâb-ı Keşmîr

Hurûşân oldu Gâlib çeşm-i terden
Bahâr-ı haţda bu seyl-âb-ı Keşmîr G. 70 (Okçu, 1993)

gazeli, Keşmir’in gazellerde ele alınış biçimlerinin bir özeti gibidir. Şair gazelinde bu şehri ayı, putları/puthaneleri, şalı ve gül bahçeleri ile anarken; sevgilinin saç ve ayva tüyleri ile de Keşmir arasında ilgi kurmuş; gazelini gözyaşlarını Keşmir’in sel sularına benzeterek sonlandırmıştır.

3.81.2 Şal/kumaş

Asya’nın, kuru ve soğuk bir iklimin hâkim olduğu yüksek kesimlerindeki keçi cinslerinin kollarından üretilen Keşmir şalı (Texier, 2002, s. 419), çubuklar arasında resmedilmiş çiçek ve badem şekilli motifleriyle meşhur yünlü bir kumaştır (Koçu, 1967, s. 213). Büngül (1939), keçi kılından üretilen şalın Anadolu’da bele, İstanbul’da boyna, Arabistan’da ise başa sarıldığını söyleyerek, bu tarzda şalın en güzelinin yapıldığı yerler arasında Keşmir’i de sayar (s. 67).

Keşmir şalı, Osmanlı Devleti zamanında altınla birlikte hediye olarak gönderilirdi. Bu tür hediyelerden çokça söz eden Evliya Çelebi (2005)’nin; “Paşa oğlunuz selâm eyleyüp şu iki yüz altunu harc-râh eylesin ve bu iki Keşmirî şalı ridâ eylesin ve gâhîce bize teşrîf eylesin, dediler” dedim.. (s. 274) ...ba‘zıları gûnâ-gûn zî-kıymet Keşmîrî ve Lâhorî şâl sarınırlar.” (s. 390) cümlelerinde de Keşmir şalının kıymetine ve armağan olarak gönderilişine değinilir.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Dukakinzade Ahmed Beg;

Duhter-i Keşmîr'e beñzer lālenüñ gördüm özin
Zeyn için egnindeki pîrehen-i vālāya bak G. 138/2 (Süzen, 1994)

beytinde, süslenmek için üzerine ince kumaştan gömlek giymiş olduğunu söylediği
laleyi, Keşmirli kıza benzetir. Şairin, lalenin ince kırmızı yapraklarını Keşmir
kumaşına teşbih ettiği söylenebilir.

Muin (ö. 1652/53), bahar bulutları ve rüzgârıyla zamanın bir başka hâl
aldığını söylediği;

Zamān ebr-i bahār u bād ile bir özge hāl içre
Zemīn pinhān olmuş bir yeşil Keşmîrî şāl içre G. 62/1 (Savran, 2010)

beytinde, yeryüzünün sanki yeşil bir Keşmir şalı içine saklanmış olduğunu ifade
eder.

Nakşî (ö. 1702/03), bir güzeli tasvir ettiği;

Ȧkınmış āteşî Keşmîrî-şāle tāze sünbüller
Açılmış bāğ-ı ruhsārında gül-günî karanfiller G. 64/1 (Ayhan, 2000)

beytinde, onun, ateş rengi Keşmir şalına taktığı taze sünbüllerden ve yanağının gül
bahçesindeki gül renkli karanfillerden söz eder. Şairin sünbül ile güzelin saçını
kastettiği ve yanağını kırmızı rengi itibariyle karanfile ve güle benzettiği söylenebilir.

Rızayî (ö. 1629);

Serümde şu'le-i āhum şanurlar şāl-ı Keşmîrî
'Abā-püş-ı ğamuz biz fark çokdur şāldan şāla G. 215/4 (Demirel, 2005)

beytinde, başındaki ahının ateşini Keşmir şalı sandıklarını söyleyerek; biz gam
abasını giyenlerdeniz; şaldan şala fark vardır, der.

Sabit (ö. 1712);

Boynuña alma günāhın bu kadar 'uşşākuñ
Setr idüp gerdeni mānende-i şāl-ı Keşmîr G. 90/2 (Karacan, 1991)

beytinde sevgiliden, gerdanını Keşmir şalı gibi kapatarak bu kadar âşğın günahını
boynuna almamasını diler. Şair;

Alışdum sâde ser-püş-ı cünûna şimdiden soñra
Ser-i jûlîdeme Keşmîrî sāmānî şāl istemem G. 246/3 (Karacan, 1991)

beytinde, sade delilik başlığına alıştığını ve artık karmakarışık olan başına saman rengi Keşmir şalı istemediğini dile getirir.

Peşteli Hisalî (ö. 1651/52);

Dîde müjgāndan giyer bir taze Keşmîrîce şāl
Merdüm-i şāhib-nazar kâni‘ gerek peşmîneye G. 147/3 (Ercan, 2008)

beytinde, sevgilinin gözlerini örten kirpiklerini taze Keşmir şalına benzeterek; bu sade elbiseyi görebilmek için görüş sahibi ve inanmış bir göz/kişi olmak gerektiğini söyler.

Asım Arifzade (ö. 1737)’nin;

İhtilāf eyleyip fütādeleriñ
Kimi Keşmîr-i çârdır kemerîñ G. 27/4 (Arslan, 2010)

beytinde, Keşmir şalı, bele sarılan bir kumaş olarak anılır.

Haşmet (ö. 1768);

Fıkr-i sevdā-yı haqîkat bî-dile bîgānedir
Şāl-ı Keşmîrî bulunmaz bender-i Lāhūr’da G. 208/3 (Aksoyak & Arslan, 1994)

beytinde, Lahor limanında Keşmir şalı olmadığı gibi; hakikat sevdasının fikri de korkak/gönülsüz olana yabancısıdır, der.

Daniş (ö. 1775/76);

Şehîr olan Keşmîrî kâledir ne kadar
Leţâfet olsa da Bengāle’niñ kumâşında G. 524/6 (Birgören, 2004)

beytinde, Bengal’in kumaşında ne kadar letafet olsa da meşhur olanın Keşmir kumaşı olduğunu dile getirir. Şair;

Ol büt-i Keşmîr’iñ ağızından işitdim der idi
Hiç bahâsı olmayan kâla kumâşımdır benim G. 415/6 (Birgören, 2004)

beytinde, Keşmirli bir güzelin söylediklerini aktarır. Beyitte kullanılan “baha/beha” sözcüğünün güzellik ve paha anlamları; “kala” sözcüğünün kumaş ve sermaye

anlamalarının her biri beyitle uyum içerisinde. Keşmirli güzelin söylediği cümleyi; hiç güzelliği/değeri olmayan sermayem kumaşımdır, olarak ifade edersek; meşhur Keşmir kumaşının bile en değersiz sermayesi olduğunu dile getirerek, güzelin kendi güzelliğinin derecesini anlattığını düşünebiliriz. Daniş;

Cihānābād-ı nāza gelmemiştir pârçe-i hüsni
Ne mümkün bender-i Keşmîr'de böyle kumaş olmak G. 358/3 (Birgören, 2004)

beytinde, naz Cihanabad'ına güzelliğinin kumaşı gelmemiştir; Keşmir limanında böyle bir kumaşın olması mümkün değildir, der. Cihanabad, Delhi'ye yakın bir şehirdir. Sevgilinin güzelliğini kumaş ile anlatan şair; onun güzelliğinin kumaşının; öyle bir güzelliğin, Keşmir limanında bile bulunamayacağını ifade eder.

Ebubekir Sami Paşa (ö. 1813/14);

Nağş-ı hârî etmesin âzürde gül-endâmını
Şâl-ı Keşmîr'e değış saña girândır hâreler G. 47/4 (Tozlu, 2005)

beytinde, gül fidanı gibi güzel ve ince endamlı sevgiliye giydiği ağır ve sert olan hare kumaşını, Keşmir şalıyla değişmesini söyler.

Lazikîzade Feyzullah (ö. 1767);

Ol siyeh-çerde muhannâ zülfün 'arz etmiş değil
Şâl-i gül-günün eder zîb-i gelû Keşmîr'den G. 531/5 (Demir, 2017)

beytinde, esmer sevgilinin kınalı saçlarını göstermediğini; boğazına süs olarak Keşmir'in gül renkli şalını doladığını, dile getirir.

Lebib-i Amidî (1768/69), sevgilinin yumuşak kolundaki eski, renkli yarasını Keşmir şalı üzerindeki gül tasvirine benzettiği;

O şūhuñ sâ'id-i nerminde köhne dāğ-ı rengîni
Gül-i taşvîre beñzer şâl-ı Keşmîr içre göstermiş G. 62/4 (Kurtoğlu, 2017)

beytinde, sevgilinin kolunun yumuşaklığı ile Keşmir şalı, renkli yara ile gül tasviri arasında benzerlik ilgisi kurar.

Nedim (ö. 1730);

Tār u pūdu terk-i tār u pūd-ı hestīdir anuñ
Şāl-ı dervīşī dokunmaz sevdiğim Keşmīr’de G. 112/7 (Gölpınarlı, 2015)

beytinde, Keşmir’de derviş şalının dokunmayacağını dile getirerek; dervişlerin varlık/vücut kumaşını terk ettiklerini dile getirmiş ve Keşmir kumaşını süs amaçlı kullanılan, lüks bir ürün olarak ele almıştır.

Sabih (ö. 1783), aşağıdaki beytinde, o esmer şuh güzel, güzellik kumaşını gösterse, Keşmir kumaşının parlaklığı ve latifliği ortadan kalkar, der:

Ḳumāş-ı hüsnini ‘arz itse ol şūh-ı siyeh-çerde
Gelür hāl-i şikesti revnaḳ-ı kālā-yı Keşmīr’e G. 293/6 (Özdingiş, 1998)

Keşmir bölgesi güzelleri ten renkleri dolayısıyla şiirlerde genellikle esmerlikleriyle öne çıkar.

Valî (ö. 1738);

Nev-ḳumaş-ı suḥan-ı tāze-edādan Vālī
Āmīd’i eylemişüz hıttā-i Keşmīr gibi G. 383/5 (Koncu, 1998)

beytinde, taze bir edayla söylediği sözlerinin yeni kumaşından, Diyarbakır’ın Keşmir diyarı gibi olduğunu söyleyerek, şiirinin değerine işaret eder.

Lazikîzade Feyzullah (ö. 1767)’ın; “Dikildi tavḳ-ı ḳumrī Gülşenī şeyḫi hevāsıyla/Hām-ı gīsū gibi Keşmīr şālī bir ridādır hep” G. 26/5 (Demir, 2017), Tahir (ö. 1774)’ın; “O şūh-ı esmeriñ gül-büsedden cismi beneklidir/Benim Keşmīrī şālım naḳşı şeftālū çiçeklidir” G. 52/1 (Büyükkarcı Yılmaz, 2013), Said Giray (ö. 1728)’ın; “Olurdu feth-i vuşlat ‘uḳdesi zerrīn kemerinden/Muḳaddemce şaralum çözmege Keşmīrī şāl üzre” G. 148/9 (Karaköse, 2017) ve Osman Nevres (ö. 1876)’ın; “Keşmīr şālın örtünüp eyler hırām o şūh/Git ey ḥayāl bağlan o Keşmīr’e sen daḫī” G. 313/5 (Kaya, 2017) beyitleri bu başlık altında anılabilir.

3.81.3 Şehrin güzelleri

Özellikle esmerliğiyle sözü edilen Keşmir güzeline Şeyhî (ö. 1431);

Şāni ‘üñ şun ‘ın görüñ ol dilber-i Keşmîrî’nüñ
Şaçını müşg-i Tātār özin Moğolçîn eyledi G. 201/3 (Biltekin, 2018)

beytinde yer verir. Şair, Tatar miski kokulu saçları olan Keşmirli bir güzelden söz eder.

Nedim (ö. 1730);

Görse ol bârika-i hüsnü bütân-ı Keşmîr
Tâb-ı hayretle erirlerdi büt-i mûm gibi G. 142/4 (Gölpınarlı, 2015)

beytinde, Keşmir putları/güzelleri, sevgilinin güzelliğinin parıltısını görürlerse, hayretin hararetiyle mumdan put gibi erirler, diyerek sevgilinin güzellikte Keşmirli güzellerden daha üstün olduğunu ifade eder. Ayrıca, Onay (2016), *Baharistan Şerhi*’nde sözü edilen Nigaristan-ı Keşmir’den şöyle bahseder: “Nigarhâne-i Keşmîr de derler. Şol tasvir evine denir ki, anda tasâvîr-i gûnâ-gûn mündericdir.” (s. 318) Keşmir’in puthaneleriyle de ünlü bir şehir olduğu düşünülürse, Nedim’in bu putlara da atıf yaptığı söylenebilir.

Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807/08), Keşmirli bir ay yüzlü ile küçük bir kayığa bindiklerinden ve onun sayesinde Keşmir’in mehtabını izlediğinden söz ettiği;

Bu gice Keşmîrî bir meh-rû alup zevrağçeye
Sāyesinde Pertevā meh-tâb-ı Keşmîr eyledük G. 294/5 (Bektaş, 2007)

beytinde, “mah-ı Nahşeb”e benzer şekilde beyitlerde karşımıza çıkan “mah-ı Keşmir, meh-tab-ı Keşmir” ifadelerine sevgilinin güzelliğini anlatmak için yer verir.

Enderunlu Vasıf (ö. 1824);

Perî-rüyân-ı Keşmîrî olur pek cezbeli ammâ
Kuluñ eyler efendim gibi şûh-ı sîm-berden hazz G. 65/4 (Gürel, 2007)

beytinde, Keşmirli peri yüzlü güzellerin çok cezbeli olduklarını, fakat kendisinin, gümüş göğüslü şuh sevgiliden hazzettiğini söyleyerek; Keşmirli güzellerin esmerliğine atıfta bulunur.

Osman Şems (ö. 1893);

Muḳavves ebruvānın her nazar ey şūḥ-ı Keşmīrī
Çekerler sīneme şad nāvek-i Tātār yanında G. 592/2 (Yıldırım, 2013)

beytinde, Keşmirli şuh güzelin kavisli kaşlarının, onun her bakışında âşığın göğsüne yüz tane Tatar oku attığını dile getirir.

Lazikîzade Feyzullah (ö. 1767)’ın;”Ol siyeh-çerde ḥayālîyle edersem gül-geşt/Görünür şahn-ı çemen gülşen-i Keşmīr baña” G. 18/3 (Demir, 2017), Münirî (ö. 1521?)’nin; “Ol büt-i çābūk-süvār ey dil ki şehler mīridür/Bāc alur Çīn ü Hıṭā’dan H/ḥüsrev-i Keşmīrī’dür” G. 64/1 (Ersoy, 2017) ve Osman Nevres (ö. 1876)’in; “Serv-i Keşmīr’i ögerdik nāfile biz cā-be-cā/Cūy-bār-ı Rūm’da serv-i bülendi gel de gör” G. 74/4 (Kaya, 2017) beyitleri burada anılabilir.

3.81.4 Ben

Divan şiirinin hayal dünyasında sevgilinin beni ile Hind arasında kurulan renk ilgisi, bu coğrafyaya yakın ve özellikleri benzer olan Keşmir ile de kurulmuştur.

Karamanlı Aynî (ö. 1490/95), bu yüz güzelliğiyle Rum’a emir olmana şaşılmaz; bu Hint beninle bir gün Keşmir şahı olasın; dediği;

Bu ḥüsn-i rūy ile Rūm’a n’ola ger mīr olasın sen
Bu Hindū ḥāl ile bir gün şeh-i Keşmīr olasın sen G. 379/1 (Mermer, 1997)

beytinde, beyaz tenli güzellerin diyarı “Rum”a emir olabilecek olan sevgilinin, siyah Hint beniyile de Keşmir şahı olabileceğini dile getirir.

Nakşî (ö. 1702/03);

Rūy-ı tābānında ḥāl-i ‘anberīni gūyiyā
Dilber-i Keşmīr-i Hindū’dur ki ol şudan çıkar G. 74/2 (Ayhan, 2000)

beytinde, sevgilinin parlak yüzündeki misk kokulu beni, sanki sudan çıkan Hindistanlı Keşmir dilberidir, der. “Hindu” ve “Keşmir” sözcüklerinin “ben” ve “esmer” anlamları da beytin anlamıyla uyumludur.

Ahmed Müsellem Efendi (ö. 1754/55);

Endîşe-i hâlûñle şehir cilveler itdüm
Bir merdüm-i Keşmîr idi mihmân-ı nigâhum G. 106/5 (Şimşek, 2016)

beytinde, şehir vakti sevgilinin beninin düşüncesiyle oyunlar yaptığını, bakışının misafirinin bir Keşmirli olduğunu dile getirerek; Keşmir’in siyahlık ile olan ilişkisine yer verir.

Ramiz Mehmet (ö. 1769), aşağıdaki beytinde sevgilinin Hindu benini vasfetmek için şiirinin sayfasını Keşmir diyarı gibi yapmaktan söz eder:

Hâl-i Hindû’sını vaşf eylemede dildârûñ
Şafha-i nazmımızı hıttâ-i Keşmîr idelim G. 128/3 (Polat, 2003)

Sevgilinin beninin özelliklerini anlatmak, onu övmek için o kadar yazmak gerekir ki, sayfa yazılarla Keşmir diyarı gibi olmalıdır. Şair, sevgilinin beni ile Keşmir ve Hind diyarları arasında renk bakımından ilgi kurarken; beninin vasfını anlatmanın uzun süreceğine işaret ederek güzelliğinin derecesini anlatır.

Selanikli Akif (ö. 1827) Keşmir, Hind ve Şam’a birlikte yer verdiği;

Kişîver-i Keşmîr ü Hind’i Şâm’ı pîç-â-pîç edip
Genc-i rûda bir muţalsım hâl-i Hindû eylemiş G. 60/4 (Kaya, 2010)

beytinde, sevgilinin bu memleketleri kıvrım kıvrım yaparak yüzünün hazinesinde tılsımlı bir ben hâline getirdiğini dile getirir. Şair bu üç diyarı da siyahlık mefhumuyla anmış, “piçapiç etmek” tabiriyle büyüün düğüm yoluyla yapıldığına atıfta bulunmuş, sevgilinin yüzünü hazineye benzeterek hazinelerin tılsımlı yerler olduğu düşüncesini hatırlatmıştır.

Sünbülzade Vehbî (ö. 1809), sevgilinin beninin kendisi için kıymetini dile getirdiği;

Bağış eyledim Īrān'ı ben hāl-i ruḥ-ı cānāneye
Şīrāz u Keşmīr ü Hoten olsun fedā bir dāneye G. 229/1 (Yenikale, 2011)

beytinde, sevgilinin yanağındaki bene İran'ı bağışladığını söylerken; Şiraz, Keşmir ve Hoten'i bir taneye/bene feda edeceğini belirtir.

Said Giray (ö. 1728)'ın; “Bir hālini Lāhūr ile Keşmīr'e deġişmem/Gül-çehre-i Rūm olsa baña Tūnca kenārı” G. 162/8 (Karaköse, 2017) beyti bu başlık altında anılabilir.

3.81.5 Saç

Klasik Türk şiirinde sevgilinin saçı çoğunlukla hoş kokulu, kıvrım kıvrım ve siyah renkli olarak tahayyül edilir. Şairler “Keşmir” sözcüğünün esmer anlamıyla ve Keşmirli güzellerin ten renkleriyle saç arasında bağlantı kurarlar.

Hayalî (ö. 1557);

Çīn-i zūlfūñ Rūm'da cānā Ḥayālî göreli
Geçdi iklīm-i Ḥaṭā'dan terk-i Keşmīr eyledi G. 60/5 (Tarlan, 1945)

beytinde, sevgilinin saçının kıvrımlarını Rum'da gördüğünden beri; Hıta ülkesinden vazgeçtiğini, Keşmir'i terk ettiğini söyler. Şair, “Rum”u sevgilinin beyaz yüzü için anarken, saçlarının güzel kokusunu Hıta ile, siyah saçlarını Keşmir ile anlatır.

Peşteli Hisalî (ö. 1651/52);

Şaçı leylüm hevā-yı kākül ü sevdā-yı zūlfūñle
Yine Mecnūn gibi düşdi Ḥişālî mülk-i Keşmīr'e G. 402/5 (Ercan, 2008)

beytinde, sevgilinin saçının sevdası, kakülünün hevesiyle yine Keşmir mülküne gittiğinden söz ederek, sevgilinin saçının siyahlığını ön plana çıkarır.

Lazikîzade Feyzullah (ö. 1767);

Mūy-ı şeb-günun ede Leylā süveydā-yı ḥased
Var mıdır böyle siyeh-çerde güzel Keşmīr'de G. 578/4 (Demir, 2017)

beytinde, sevgilinin gece renkli saçının, kıskançlık süveydasını çok kararttığını söyleyerek; böyle esmer bir güzel Keşmir’de var mıdır?, diye sorar. Sevgili gibi siyah saçlara sahip birinin Keşmir diyarında dahi bulunmayacağını dile getiren şairin; “leyla”, “süveyda”, “siyeh” ve “şeb-gun” kelimeleri ile beytini siyahlık üzerine kurduğu söylenebilir.

Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807/08);

Ey kākül-i ĥod-rüste sen kişver-i Keşmîr’ün
Ezhâr-ı bahârından şeb-bûsına beñzersin G. 420/2 (Bektaş, 2007)

beytinde, sevgilinin kaküllerini Keşmir diyarının bahar çiçeklerinden şebboya benzetir.

Bayburtlu Zihnî (ö. 1859), sevgilinin saçının Gence, Karabağ, Semerkand, Kandeher’ı geçip, otağını Keşmir’de, Dağıstan’dan yana kurduğunu söylediği;

Geçüb Gence Karabâğ’ı Semerkand Kandeher tağı
Kurub Keşmîr’de otağı Dağıstân’dan yana zülfün G. 180/8 (Erbay, 2014)

beytinde, sevgilinin esmerliğine/siyah saçlarına gönderme yapar.

3.81.6 Göz

Karamanlı Aynî (ö. 1490/95)’nin;

Hayâl-i çeşm ü zülf-i yâr ile dil
Hıtâdan ‘azm idüp Keşmîr’e düşdi G. 470/4 (Mermer, 1997)

beytinde, gönlün, sevgilinin gözünün ve saçının hayaliyle Hıta diyarından yola çıkarak Keşmir’e gittiği söylenir. Şair, “zülf-i yar” ile “Hıta”, “hayal-i çeşm” ile “Keşmir” arasında leff ü neşr-i gayr-i müretteb yapmış; Hıta ile sevgilinin saçının güzel kokusuna ve Keşmir ile sevgilinin siyah gözlerine atıfta bulunmuştur.

3.81.7 Hat/Yanak

Neyyir (ö. 1800);

Görince ey siyeh-çerde ruḥuṇḍa ḥaṭṭuñı bildüm
Diyār-ı Hind'den Keşmîr'e gelmiş bir siyāhîdür G. 22/3 (Erdem, 2002)

beytinde, esmer sevgilinin yanağında gördüğü ayva tüylerini Hint diyarından Keşmir'e gelen bir siyahiye benzetir. Şair, Hint ve Keşmir ile sevgilinin esmerliğine ve hattının siyahlığına dikkat çeker.

Neyyir aşağıdaki beytinde ise sevgilinin ayva tüylerini askere benzetir. Divan şiirinin hayal dünyasında sevgilinin yanağı suya teşbih edilir. Ayva tüyünün kılıcını sirab ettiğinden/suya kandırdığından söz eden şair, kılıcın su ile üretimine atıfta bulunur. Şair, sevgilinin ayva tüylerini coşarak gelen bir bölük sipahiye benzetirken, Keşmir ile sevgilinin ayva tüyleri ve ten rengi arasında renk bakımından ilgi kurar:

Tiğını sîr-âb idüp Keşmîr'den
Bir bölük 'askerle tuğyân itdi ḥaṭṭ G. 51/7 (Erdem, 2002)

Nedim (ö. 1730);

Meh-i nev-resmidir destârıñ ey şūḥ-ı siyeh-çerde
Nola Keşmîr-i ruḥsârında meh-tâb olsa tâbende G. 120/4 (Gölpınarlı, 2015)

beytinde, esmer şuh sevgilinin sarığını ayın ilk evresi olan yeni aya benzeterek; yanağında ay ışığının parlamasına şaşılmaz, der. Şair, sevgilinin yanağını Keşmir'e benzetmiş; Keşmir ayının parlaklığına gönderme yapmıştır.

Sabih (ö. 1783)'in; “Ol siyeh-çerde cüvānuñ nice beñzer görsem/Raḥne-i 'arîz-ı ḥübān sevād-ı Keşmîr” G. 125/3 (Özdingiş, 1998) beyti bu başlık altında anılabilir.

3.81.8 Ay

Şairlerin sevgilinin yüzünü yahut yanağını Nahşeb ayına teşbihleri meşhurdur. Onay (2016), “mehtab-ı Keşmir”, “mah-ı Keşmir” ifadelerinin de “mah-ı Nahşeb” gibi kullanıldığını ifade eder (s. 282).

Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807/08);

Baķuñ ol sebz-i teh-gül-gūnda[ki] ḥaṭṭ-ı siyeh-tāba
Gider Keşmīr’e şevķ-i yād-ı ruḥsār ile meh-tāba G. 501/1 (Bektaş, 2007)

beytinde, sevgilinin zemini yeşil, gül renkli yanağındaki parlak tüylerine bakın; yanağın ve mehtabın hatırlanmasının hevesi ile Keşmir’e gider, der. Sevgilinin yanağı, zemini yeşil olan siyah ayva tüylerinin mekânı, bir çimenlik ve parlak Keşmir ayıdır.

Nedim (ö. 1730) aşağıdaki beytinde esmer bir sevgilinin gönlünü keten kumaşı gibi yıprattığından söz etmiş ve sevgilinin teninin parlaklığını Keşmir mehtabıyla anlatmıştır:

Dili hemçün ketān fersūde etti bir siyeh-çerde
Ki ṭa’ n eyler beyāz-ı gerdeni meh-tāb-ı Keşmīr’e G. 122/2 (Gölpınarlı, 2015)

Karcı (2004) dolunayın, keten, kamış ve kuru otları çürüttüğünü ve bu etkinin ayın ilk yarısında daha çok olduğunu bildirir (s. 179). Âşığın gönlünün, ay gibi olan sevgilinin karşısında keten kumaşı gibi çürümüş bir hâlde olduğunu söyleyen şair, esmer sevgilinin beyaz gerdanını parlaklıkta Keşmir ayından üstün tutar.

Esrar Dede (ö. 1796)’nin; “Feyz-i Şems’i mäh-ı Keşmīr aḥz edip/Şām-ı zülfü ḥāveristān etdi ḥaṭ” G. 128/9 (Horata, 1998) ve Osman Şems (ö. 1893)’in; “Ḥaṭāyīdir o iḳlīm-i melāḥat burcınıñ māhı/Ḥatā ile anı mensūb idüp Keşmīr’e yazmışlar G. 279/9 (Yıldırım, 2013) beyitleri bu başlık altında değerlendirilebilir.

Nesimî (ö. 1404/05)’nin; “Şol sūnbül-i pūr-çīn içün sevdāya düşdük cān ile/Tüccāriyuz Çīn’üñ biz uş Kembāyet ü Keşmīr’ümüz” G. 193/9 (Ayan, 2014),

Şeyh Galip (ö. 1799)’ın; “Ğarķ eder tā kişver-i Keşmîr’i sebz-âb-ı hayâl/Fıkr-i Ğâlib kim sevâd-ı Hind’e Kâbil’den geçer” G. 83/7 (Okçu, 1993) ve “Fıkr-i sebzân-ı perî-şüretle pürdür sînemiz/Rû-nümâdır kişver-i Keşmîr’den âyînemiz” G. 134/1 (Okçu, 1993), Said Giray (ö. 1728)’ın; “Bir hâlini Lâhûr ile Keşmîr’e deġişmem/Gül-çehre-i Rûm olsa baña Tunca kenârı” G. 162/8 (Karaköse, 2017) ve Osman Şems (ö. 1893)’ın; “İnsilâh-ı kayddır kârı Mesîhâ-menziliñ/Yoġsa Hakk’a vuşlat olmaz Mekke vu Keşmîr’de” G. 642/7 (Yıldırım, 2013) beyitleri Keşmir’e yer verilen diġer beyitlerdendir.

3.82 Kırkkilise

Osmanlı devrinde, Bizans dönemindeki Saranta Ekklesies adından aynen tercüme edilerek Kırkkilise şeklinde adlandırılan şehir, Edirne’nin 1361 yılında fethinden sonra Osmanlı egemenliğine girdiġi kabul edilen, Rumeli eyaletinde Vize sancağına baġlı, Müslüman, Hristiyan ve Yahudi halkın yaşadığı bir kaza merkezidir (Tuncel, 2002a). Kırkkilise günümüzdeki Kırklareli şehridir (Akbayar, 2001, s. 99).

Filibeli şair Ferrî Mehmed (ö. 1805)’ın;

Olup zünnâr-bendi dil girince Kırkkilisâ’ya
Perestîş eyledüm yüz yirde ol meh-rû-yı tersâya G. 177/1 (Kırbyık, 1994)

beytinde, Kırkkilise’ye ismiyle baġlantılı olarak, keşişlerin baġladığı kuşak “zünnar”, Hristiyan anlamındaki “tersa” ve tapınma manasına gelen “perestîş” gibi din ile ilişkili sözcüklerle birlikte yer verilerek sevgilinin kâfirliği ön plana çıkarılır.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Edirneli Ahmed Badî,

Rûşen itmekdür gönül kândîlini gündüz daġı
Cânsız ey büt gice ‘azm-i Kırkkilise’den ġaraż G. 74/5 (Okmak, 2008)

beytinde, Kırkkilise'yi sevgilinin yaşadığı yer olarak ele alarak, gece vakti yalnız başına Kırkkilise'ye gidişinin amacını gündüz de gönül kandilini aydınlatmak olarak açıklar.

Günümüzde Kırklareli ilinin bir ilçesi olan Vize'ye, Vizeli şair Behiştî (ö. 1571);

Çün bahārıdur Behiştî Vize'nüñ
Çorlu'da düşmenlerüm itsün qarār G. 180/5 (Aydemir, 2000)

Felekde ādeme hergiz vatandaşan özge yer olmaz
Behiştî bāğ-ı cennetden 'ālāmetdür baña Vize G. 458/5 (Aydemir, 2000)

Mihrāb-ı āstānuñ eger kıddüñ olmasa
Kıalurdı Vize cāmi'i gibi mināresüz G. 191/3 (Aydemir, 2000)

beyitlerinde yer verir. Şaire göre Vize, bahar mevsiminin güzel geçtiği bir şehir, cennet bahçesinden bir alamettir.

3.83 Kırşehir

Karaman eyaletine bağlı bir sancak olan Kırşehir'e (Sezen, 2006, s. 307), Hevayî (ö. 1715);

Olurken sāye-i şeklin girān kābūs-ı a'zamdan
Senin ey Kırşehirli bürd-bār-ı şıkketiñ kimdir G. 44/4 (Çakır, 1998)

beytinde yer verir. Gazeli boyunca muhatabına, ne semtin Türküsün, kiminle yan yanasın ve nedimin kimdir gibi sorular yönelten şair, yukarıdaki beyitte, Kırşehirli olan bu zata, yüküne sabırla tahammül edenin kim olduğunu sorar.

3.84 Kilis

Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına katılan, 16. yüzyılın sonlarında Halep'e bağlı ve kendisiyle aynı adı taşıyan sancağın merkezi konumunda olan

Kilis’e (Tuncel, 2002b), 19. yüzyıl şairlerinden Kilisli Aşkî Mustafa’nın divanında rastlarız. Şair;

Maskat-ı re’sim benim Kilîs’dür ez-ibtidâ
Şundı cām-ı ‘aşk sākî deste der-şehr-i Haleb G. 67/9 (Yapa, 2007)

beytinde, doğum yerinin Kilis olduğunu bildirirken, sakinin aşk şarabını Halep şehrinde sunduğunu söyler. Aşkî;

Şordum vaţanın hayret ile bilmedi itmiş
Kilîs gibi bir belde-i vîrânı ferāmûş G. 264/21 (Yapa, 2007)

beytinde ise Kilis’ten “belde-i viran” olarak söz eder. Şair, “Kilis” redifli 16 beyitten oluşan;

Efdaliyyet bahşin itmem lîk a’lâdur Kilîs
Büstân-ı ‘âlem içre verd-i ra’nâdur Kilîs

Âb u hâk ile hevâsı mu’tedil yok ihtilâf
Bağş-ı cân eyler vücûda şanki ‘İsâ’dur Kilîs

Zâhiri ‘ilm ü ‘amel takvâ ile ârâste
Bâtını pîrâste-i envâr-ı ma’nâdur Kilîs

Sihr-i sâhîr eylemez te’şîr aña mu’ciz-nümâ
Sihr-i ibtâl itmede şan dest-i beyzâdur Kilîs

Olsa bir zâlim musallat ejder-âsâ zulm ile
Mağv ider bir anda güyâ çüb-ı Mûsâ’dur Kilîs

Şarf u naḥvı ḥ’ân-ı cā-yı ğayrda ‘allâmedür
Menba’-ı ‘ilm-i ma’ârif böyle bir câdur Kilîs

Ehl-i mevrûş-ı peder eyler zirâ’at kesbini
Bü’l-beşer büldân-ı ğayra ya ki havrâdur Kilîs

Mümkün olmaz iki zıdduñ cem’i dir ehl-i kıyâs
Gel nazâr kıl cāmî’-i dünyâ vü ‘uqbâdur Kilîs

Pek fakîr-i Hâtem-âsâ ḥânedâr-ı dehrde
Her biri şâhib-keremkân-ı ‘atâyâdur Kilîs

Dil uzatma tu’me-i miḳrâz-ı şî’rüm olmağıl
Şem’-i iḳbâlûñ ider yuf-kerde demhâdur Kilîs

Hâkini tâc eyle başda var ise ‘aḳluñ senûñ
Hâk-i zilletde ḳalursın cā-yı ğavġâdur Kilîs

Paşamuz hep yapduğı hayrâtını ta‘dâd ider
Kilîs’e yapsa ‘ibâdet-hâne evlâdur Kilîs

Şi‘r ü inşâ cengde merdânelerdür pür-kemâl
Cümleden ednâ benem sen şanma ednâdur Kilîs

Fazlını tâb-âver olmaz hâme ta‘dâd itmege
Gâv-i dü-pâ fehmi kılmaz şân-ı vâlâdur Kilîs

Eyledi terk-i vaţan gerçi bu ‘Aşkî hayl[i] sâl
Kurb-ı Peygamberdeyem gayretle güyâdur Kilîs

Zâtını mir’ât kılmış her baķan kendin görür
Mü‘mine cā-yı ‘amel küfre kilîsâdur Kilîs G. 247 (Yapa, 2007)

gazelinde, Kilis’in çok güzel, kainat bahçesinin seçkin bir gülü olduğunu ifade eder. Kilis, havası ve toprağının ılıkılığıyla vücuda İsa gibi can bahşeder. Şehir, dışı ilim, amel ve takva ile süslü, içi mana nurları ile donatılmış, kendisine bir zalim musallat olursa onu Musa’nın asası gibi bir anda mahvedecek güçtedir. Dünyanın ve ukbanın bir arada bulunduğu, şanı yüce olan Kilis’ten yıllardır uzakta olduğunu söyleyen şair, Kilis’in inananlara ibadetlerini yerine getirmek için bir yer, inanmayanlara da kilise gibi olduğunu söyleyerek gazelini sonlandırır.

3.85 Kirman

3.85.1 Şehir tarihi

Kirman, İran’daki bir bölgenin ve aynı zamanda bu bölgenin merkezinde bulunan şehre verilen addır (Kramers, 1977b, s. 815). *Kamusu’l-âlâm*’da Kirman’ın coğrafi konumu, “İran’ın müntehâ-yı cenûb-ı şarkîsinde vasi’ bir hatta olup, garben Farsî, şimâlen Irak-ı Acemî ve Horasan, şarken Sistan ve Belucistan ile cenûben dahi Bahr-i Farsî ve Hürmüz Boğazı ve Bahr-i Umman ile muhat ve mahduddur.” (Şemsaddin Sami, 1889, s. 3847) cümleleriyle anlatılır.

İran’ın merkezindeki Lut çölünün güneybatısında bulunan Kirman bölgesinin isminin kaynağı ve anlamı üzerinde birçok tartışma vardır. Çeşitli kaynaklarda ismin,

nl coğrafyacı Strabon’a göre “Karmana” adındaki eski bir merkezden alındığı belirtilmektedir (Bazın, 2002a). Başka bir iddiaya göre Kirman şehri adını, bu bölgeye yerleşmiş olan Nuh peygamberin oğullarından Yafes’in torunu Kirman b. Fluc’dan almıştır (Kramers, 1977b, s. 815). şehrin isminin sıcak anlamındaki “germ” sözcüğünden (Planhol & Bernard, 2014) ve solucan ve ejder anlamlarına gelen “kirm” sözcüğünden geldiğini ve en son “Kirman” hlini aldığını ne süren görüşler de bulunmaktadır (Schmitt, 1990). Fakat araştırmacılar bu etimolojik açıklamaları makul bulmaz, bu nedenle ismin etimolojisinin tam olarak bilinmediğini belirtirler.

Milattan sonra üçüncü yüzyılda, Sasan hükümdarı I. Erdeşir tarafından kurulduğu kabul edilen Kirman’ın fethi için hazırlıklar Halife Hz. Ömer zamanında başlar ve Kirman zerindeki kesin Arap hkimiyeti 720 senesinde Emev Halifesi mer b. Abdlazz zamanında kurulur (Bazın, 2002a). 750-1041 yılları arasında Abbaslerin eline geçen Kirman, 1041-1222 seneleri arasında Selçukluların egemenliği altına girer (Kramers, 1977b, s. 817). Selçuklu egemenliği Karahıtay asıllı Barak Hcib’in buraya hkim olmasıyla sona erer ve Kutluğhanlılar adıyla bilinen hnedan kurularak Kirman bölgesi Moğol istilasına dek bu yönetim altında kalır (Bazın, 2002a). Moğolların yönetimi 40 seneye yakın sürer ve 1340’da Kutluğhan’ın damadı Muzaffar, Kirman’ı ele geçirerek Muzaffarler hanedanını kurar (Kramers, 1977b, s. 818). 1502 senesinde şah smail tarafından alınan Kirman, bu yıldan itibaren Safev devleti hkimiyetine girmiş, 1794 senesinde Kaçarların eline geçmiş, bu yüzyılın ikinci yarısında önemli bir ticaret merkezi olmuştur (Kramers, 1977b, s. 818). 1907 senesindeki ngiliz-Rus Anlaşması ile Britanya

nüfuzuna geçen şehir, 1925 yılından itibaren İran devleti sınırları içerisinde yer almıştır.⁹⁰

Gazellerde Kirman şehrine burada üretilen kılıçlar, kimyon ve ünlü İranlı şair Hâcû-yı Kirmanî vasıtasıyla rastlarız.

3.85.2 Kimyon

Mevlânâ *Mesnevi*'sindeki, “Zîre rā men sūy-ı Kirmān āverem/Ger be-pīş-i tū dīl u cān āverem” B. 3191 (Tahirü'l-Mevlevî, 1971, s. 1479) beytinde, Kirman ve kimyonu birlikte anarak; eğer ben sana gönlümü ve canımı -hediye olarak- getirseydim, Kirman'a kimyon getirmiş gibi olurdum, der. Kirman'da kimyon o kadar boldur ki bir kıymeti yoktur; beyitte canın ve gönlün de bir kıymeti olmadığı bu yolla anlatılmıştır.

Kadı Burhaneddin (ö. 1398), Kirman'a kimyon ile bağlantılı olarak gazellerinde sıkça yer vermiştir. Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin dudağı için bin can feda eder fakat aynı zamanda, kimyonun Kirman'da kıymetsiz görüldüğü gibi, canının değersiz addedilmesinden korkar:

La 'lūñe gerçi kıluram biñ cān fidā hem qorharam
Tā olmaya ki fi 'l-meşel çün zîre vü Kirmān ola G. 852/5 (Ergin, 1980)

Şair;

Cānāneye cān tuhfe aparuram u hergiz
Zîre niçe ki çoḡ ola Kirmān'a maḡal yoḡ G. 929/8 (Ergin, 1980)

beytinde, sevgiliye hediye olarak canını götürmesini, Kirman'a kimyon götürmeye benzetir.

⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Karadeniz, Y. (2017). 1907'deki İngiliz-Rus Anlaşması'nın İran siyasetine etkisi. *Route Educational and Social Science Journal*, 4(2), 222-236. doi: <https://doi.org/10.17121/ressjournal.591>

Kadı Burhaneddin (ö.1398) aşağıdaki beytinde sevgiliye, âşıktan ayva tüylerini esirgeme, kimyon çok da olsa Kirman’ın ona ihtiyacı vardır, der. Şair sevgilinin ayva tüylerini renk ve çokluk açısından karıncaya benzeterek ayva tüylerinin bolluğunu Kirman’ın kimyonuyla örneklendirerek anlatır:

Şol mürçe-pā haṭṭuña esirgeme cānı
Zîre daḥıyise hele Kirmān’a gerekdür G. 1152/5 (Ergin, 1980)

Tacizade Cafer Çelebi (ö. 1515), Mecnun’un gam vadisinde çektiği sıkıntıları âşıklara söyleme, yani kimyonu Kirman’a getirme, diyerek âşıkların da zaten aynı belalara düştüğünü; bu dertleri onlara anlatmanın Kirman’a kimyon getirmek gibi gereksiz olacağını ifade eder:

Mecnūn ne belā çekdüğini vādī-yi ğamda
‘Uşşāka dime zîreyi Kirmān’a getürme G. 203/4 (Erünsal, 1983)

Kadı Burhaneddin’in; “Kirmān’a zîre yükin aparmağ olur velī/Zībā nigārā cān u gönül terki sehl ola” G. 585/5 (Ergin, 1980), “Ben niçe cān aparam k’ol hāzrete ola qabūl/Çün kamu zîrelerüñ sen iy sanem Kirmān’ısın” G. 622/9 (Ergin, 1980), “Varursa şıdķ-ı selmānı ola çün zîre Kirmānī/Eyā taḥt-ı Süleymānī selāmullāh selāmullāh” G. 850/5 (Ergin, 1980), “Zülfüñe cānum apardum ne görem cān u cihān/Baña dir zîre daḥi cehl ile Kirmān’a düşer” G. 901/7 (Ergin, 1980) beyitlerine de burada yer verilebilir.

3.85.3 Kılıç

Kirman’dan 1282 yılında geçen Marco Polo, şehrin önemli bir silah üretim merkezi olduğunu belirtir (Bazın, 2002a). Bu doğrultuda kılıç ve hançerleri ile şiirlerde karşılaştığımız Kirman şehrine, 15. yüzyıl şairlerinden Karamanlı Aynî aşağıdaki beytinde şöyle yer verir:

Ķatı göñlüñe āhen dirdi diller
Ol āhenden qatı Kirmānī çıkdı G. 509/2 (Mermer, 1997)

Şair, sevgilinin sert gönlünü demire benzettiklerini fakat onun gönlünün demirden de sert olan Kirmanî gibi olduğunu dile getirerek, burada yapılan dayanıklı kılıçlara atıfta bulunur.

Hasan Ziyaî (ö. 1584),

Kaṭ‘ā o gözi kâtil ü hûn-rîz nigāruñ
Şemşîr-i cefası gibi Kirmân’da bulunmaz G. 176/3 (Gürgendereli, 2002)

beytinde, sevgilinin gözünün katilliğini ve kan dökücü oluşunu söyleyerek divan şiirinin hayal dünyasında sevgilinin kirpiklerinin oka, kaşlarının yaya, gamzesinin yani yan bakışının da kılıca teşbihini hatırlatır. Gözle birlikte bu unsurlar arasında âdeta bir ittifak vardır ve hepsi âşığın kanını dökmek, gönlünü yaralamak için çalışır. Âşık onların elinden hep cefa çeker. Şaire göre, âşığın kanını dökmek için sevgilinin gözünün çektiği cefa kılıcı gibi bir kılıç, Kirman şehrinde bile bulunamaz.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Hayrî, sevgilinin kirpiklerini Kirman hançerine benzetir:

Sîne-i mecrûhuma ilmez geçer
Her müjesi hançer-i Kirmânîdür G. 55/4 (Şener, 1999)

Şeyh Galip (ö. 1799)’in; “Âb vermiş mevc-i geşt rîze-i Kirmân’dan/Eylemez ebr olsa tîği bâğ-ı dervişânı sebz” G. 131/3 (Okçu, 1993) ve Gelibolulu Âlî (ö. 1600)’nin; “Bilûnde tîğ-i Kirmânî tenûnde câme-i fâhîr/Ser-â-ser kabza-i hükümündedür hem Mısr u hem Kirmân” G. 970/4 (Aksoyak, 2018) Kirman’ın kılıcına gönderme yapılmış beyitlerdendir.

3.85.4 Hâcû-yı Kirmânî

Sadi-i Şirazî ile Hâfız-ı Şirazî arasında bir köprü vazifesi gördüğü kabul edilen ünlü İranlı şair Hâcû-yı Kirmanî, 1290 yılında Kirman’da doğmuştur (Tokmak, 1996).

Şairler, Hâcû'ya onunla boy ölçüşerek yahut onu üstat kabul ederek gazellerinde yer verirler.

Gelibolulu Âlî (ö. 1600) aşağıdaki beytinde, Hâcû-yı Kirmânî'yi üstat kabul eder ve Hâcû'nun mezarı Âlî'nin şiirini işitseydi, mezarındaki her bir bitki, ona şiiri beğendiğini dile getirebileceği birer dil olurdu, der:

Her bir giyeh olurdu aña zebân-ı taḥsîn
'Âlî eger işitse şi'rüm mezâr-ı Hâcû G. 1165/5 (Aksoyak, 2018)

Başka bir beytinde Âlî, kendisinin Hakanî ve Hâcû-yı Kirmânî düzeyinde bir şair olduğunu iddiasındadır. Ayrıca bu beyitte, “tiğ ü kalem” tabiriyle, Hâcû'nun kılıçla kalemin münazarasını anlattığı *Risâle-i Seb'u'l-Mesânî* adlı eserine göndermede bulunur (Tokmak, 1996):

Mülk-i nazmumdur kalem-rev aña Ḥakânî benem
Ḥâce-i tiğ u kalem Hâcû-yı Kirmânî benem G. 957/1 (Aksoyak, 2018)

Âlî, kıskançların kendisi gibi bir “sühan-dân”ı -güzel söz söyleyeni- beğenmemelerinden şikâyet ettiği ve kendisini İran şairlerinden Kemal-i İsfahanî'nin “mana yaratıcısı” anlamına gelen lakabı “Hallak-ı maani”nin ikinci temsilcisi olduğunu iddia ettiği gazelinde, bu hasid kişilerin Kirman şairini beğenmediklerinden yakınır:

Firdevsî ki saḥbân-ı 'Acem'dür beğenür dil
Ammâ ki gönül şâ'ir-i Kirmân'ı beğenmez G. 556/4 (Aksoyak, 2018)

Nigarî (ö. 1885) aşağıdaki beytinde kendisini Hâfız ve Hâcû ile denk tutar:

Ḥayret-zede[y]em zîrâ bu şâ'ir-i bî-hemtâ
Yâ Mîr Nigârî yâ Ḥâfız mı vü yâ Hâcû G. 561/10 (Bilgin, 2003)

Gelibolulu Âlî (ö. 1600)'nin; “Diye bu şi'rüñi 'Âlî göricek Ḥusrev-i Rûm/Şive-i nazm-ı Ḥasan şan'at-ı Hâcû'dur bu” G. 1173/9 (Aksoyak, 2018) ve 16. yüzyıl şairlerinden Ahmed-i Rıdvân'ın “Kelâmına bu Rıdvân'ıñ kılaldan resm-i

İsmā‘îl/Kemāl olup durur kırbān nola Selmān ile Hācū” G. 664/7 (Çeltik, 2011)

beyitleri Kirmanlı şair Hācū’nun anıldığı beyitlerdendir.

3.86 Koçhisar

Anadolu’da Koçhisar adlı birçok yer bulunmaktadır. Şeyhülislam Esad (ö. 1753)’ın;

Girmez kıyuna kelle de virsem rehinde ben
Ol şîr-hāre kızıcağım Kıçışārlıdır G. 70/2 (Doğan, 1997)

beytinde, âşğın onun yolunda kellesini verse dahi koynuna girmeyeceğini bildirerek “süt emen kuzu” olarak nitelendirdiği güzelin memleketi olan Koçhisar’ın, Karaman eyaletine bağlı, bugün Şereflikoçhisar olarak bilinen yer olması muhtemeldir. Şair, “koç”, “kuzu”, “koyun” ve “kelle” sözcüklerini bir arada kullanarak tenasüp yapar.

3.87 Konya

3.87.1 Şehir tarihi

Kuzeyde Ankara, güneydoğuda ve doğuda Adana ve güneyde İçel ile sınırları (Sami, 1896, s. 3782) olan Anadolu’nun en geniş vilayeti Konya, tarihinin en eski devirlerinden itibaren aynı adı taşıyan şehirlerden biridir. Frigler’in Kawania adını verdikleri şehir, Yunan ve Romalılar tarafından Eikonieon ve İkonium olarak (Kıvrım, 2005, s. 5), çeşitli haçlı kaynaklarında Yconium, Conium ve Stancona, Arap kaynaklarında Kûniya şeklinde yer almış ve Türk imlasına göre Konya şeklinde adlandırılmıştır (Darkot, 1977, s. 842).

Konya’ya ilk yerleşimler MÖ 7000 yılına tarihlenir (Kıvrım, 2005, 5). Şehir, Hitit hâkimiyeti altında bir süre kaldıktan sonra Frig idaresine, ardından Lidyalılar’ın yönetimi altına girer (Baykara, 2002). Konya, milattan önce altıncı yüzyılın ortalarından itibaren İranlılar tarafından istila edilmiş, sonrasında İran hâkimiyetine son veren İskender tarafından milattan önce dördüncü yüzyılda ele geçirilmiş,

İskender'in ölümüyle sırasıyla Selefkîler, Bergama kralları ve Roma İmparatorluğu tarafından yönetilmiştir (Darkot, 1977, s. 844).

Yedinci yüzyıldan itibaren Arap ordularının taarruzuna maruz kalan şehir, 723-24 senesinde Emevîler (Baykara, 2002), ardından Abbasîler tarafından istila edilmiş, bir süre Bizanslı valiler tarafından yönetildikten sonra Selçuklu hanedanı üyesi Kutalmışoğlu Süleyman tarafından zapt edilerek 1097'de devletin başkenti konumuna yükselmiştir (Darkot, 1977, s. 843). Bu tarihten itibaren Bizans ile Selçuklular arasındaki mücadelelere sahne olan Konya, çok geçmeden haçlı saldırılarına uğrar. Halkının dağlara çekilip tamamen boşalttığı Konya'ya ulaşan haçlı ordusu, Selçuklular'a ölümcül bir zarar vermez, sadece devletin gelişme sürecinin gecikmesine sebep olur (Demirkent, 1997, s. 64).

Konya 1256 yılında, Moğollar tarafından kuşatılır (Darkot, 1977, s. 845). Bu hadiseden sonra Selçuklu idaresi zamanla İlhanlılar'a tabi olmuş, hanedana duyulan saygının azalmasıyla birlikte bu durumu fırsata çeviren Karamanlılar, 1277'de Konya'ya hâkim olmuştur (Baykara, 2002). Bu tarihten itibaren birkaç defa daha el değiştiren şehir, 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Karamanlılar ve Osmanlılar arasındaki mücadelelere sahne olur (Kıvrım, 2005, s. 7). Konya, I. Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad devirlerinde birkaç kere Osmanlılar tarafından ele geçirilmiş fakat çeşitli sebeplerle Karamanlılar'ın yönetimine bırakılmış; 1465 senesinde Fatih Sultan Mehmed tarafından kesin olarak Osmanlı Devleti topraklarına dâhil edilmiştir (Darkot, 1977, s. 848-849).

Konya, Osmanlı hâkimiyeti altına girdikten sonra şehzadeler şehri olmuş (Kıvrım, 2005, s. 7), Cem Sultan'ın da yedi yıl boyunca idareciliğini yaptığı Konya'da, Şehzade Bayezid ile Şehzade Selim taht için girdikleri mücadele esnasında birbirleriyle savaşmıştır (Baykara, 2002).

Mısır kuvvetlerinin 1832 yılında kısa bir süre işgaline uğrayan Konya (Darkot, 1977, s. 850), 1922’de Büyük Taarruz’un hazırlıklarında önemli rol oynamış; Milli Mücadele’nin zaferle sonuçlanmasının ardından Türkiye’nin önemli il merkezlerinden biri olmuştur (Baykara, 2002).

Gazellerde Konya’ya, Mevlana ve mevlevîlikle bağlantılı olarak, helvası, bağları, ve Meram bölgesi ile rastlanılır.

3.87.2 Mekân olarak Konya

Karamanlı Aynî (ö. 1490?), Konya redifli aşağıdaki gazelinde; Konya’nın bağ ve bahçelerle süslü olmasından ve yüceliğinden bahsederek, bu şehrin Hz. Musa’nın gelip batınî ilimleri öğrenebileceği, “Hızır-ı âlem” bir yer olduğunu ifade eder.

Bilindiği üzere Allah, batınî ilmi Hızır’a verirken aynı dönemde yaşayan Hz.

Musa’ya yalnızca dinî ilimleri bahşetmiştir.⁹¹

Ḳamu dilleredür ta ‘zîm-i Ḳonya
Hezārān āferîn iḳlîm-i Ḳonya

Ledün ‘ilminde Hızır-ı ‘âlem olmuş
Gel öğren Mûsiyâ ta ‘lîm-i Ḳonya

Cesed anda vü nefis ü rûḥ anda
Zer olmuş tarḥ ile her sîm-i Ḳonya

Nücûm u neyyireyn-i rûḥānîsi
Saña teşḥîr ider tencîm-i Ḳonya

Binüp ‘azm eylegil sî-murğ-ı Ḳâf’a
Dilâ ‘anḳâ durur ta ‘zîm-i Ḳonya

Ser-â-ser toptoludur cāna ümmîd
Du ‘â kıl olmasun dil bîm-i Ḳonya

‘Arab Rabbî ḥaḳı iy ‘Aynî imsāl
Böler Cîm’i ‘Acem’den Mîm-i Ḳonya G. 444 (Mermer, 1997)

⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. 18/Kehf, 61-80 ayetler.

Şair, Konya'yı mekân edinmenin zamanı geldiğini bildirdiği beytinde,

Konya'nın ünlü bağ ve bahçelerine de atıfta bulunur:

Mey ü maḥbûbı avla evi terk it
Maḳâm eyle demîdür Konya bâğın G. 366/3 (Mermer, 1997)

Şehrin özellikle Meram bölgesi bağlarıyla meşhurdur. Evliya Çelebi (1999)

Meram bağlarını şöyle anlatır:

Cümle dokuz bin aded bâğ u bâğçedir. Garîbü'd-diyâr kimesne bu bâğ-ı
Merâm'a girse gâ'ib olur ve gûnâ-gûn tuyûr-ı hoşelhânın neğamât-ı sadâ-yı
nevâhânlığından âdem hayât-ı cân bulur. Husûsan bülbül-i gûyâ-yı hezârın
hezârân neğamâtı hayât-ı câvidân verir. Ahâlî-i Konya ehl [u] iyâlleriyle sekiz
ay bu bâğ-ı Merâm'da sâkin olup zevk [u] sefâ edüp felekden kâm alırlar.
Niçe bin bâğ evleri ve külbe-i ahzânları ve cevâmi' ü mesâcid ü musallâ ve
hân u hammâmât ve çârsû [vü] bâzâr var kim Konya şehrine gelmeğe muhtâc
değillerdur. (s. 20)

Şeyh Galip (ö. 1757) Meram redifli gazelinde, cennetin gül bahçeleri gibi
olduğunu söylemekle dahi anlatamayacağı bu kazanın havasının, azizlerin nefesinden
geldiğini söyleyerek, buranın meleklerin kışkandığı bir aşk yuvası ve suyunun cennet
suyu gibi olduğunu ifade etmiş, Konya'nın ilim hazinesi olmasının sebebini Meram'a
bağlamıştır:

Harîm-i gülşen-i Firdevsdir kazâ-yı Merâm
Ne rûtbe söylesem olmaz yine edâ-yı Merâm

Hayâtlar tâze verir çâr faşlı ervâha
'Âzîzler nefesinden gelip hevâ-yı Merâm

Dürüdu kûlzüm-i feyz-i Cenâb-ı Pîre gider
Kemâl-i zâhir u bâtındır ibtidâ-yı Merâm

Zemîn-i Konya 'aceb genc-i pür-ma'ârifdir
Bu hâkda bulunur gevher-i 'atâ-yı Merâm

O âşiyâne-i 'aşka melekler eyler reşk
Kebûter-i harem-i yârdır hümâ-yı Merâm

Sürüdu âb-ı dürûdun maḳâm-ı vuşlatdır
Behiştten mi gelir cûy-ı pür-şafâ-yı Merâm

Nesîm-i luṭf-ı Hûdevendigâr ile Gâlib
Getirdi menzil-i maḳşûda nâ-hudâ-yı Merâm G. 248 (Okçu, 1993)

Cem Sultan (ö. 1495) şehzadeligi zamanında bulunduğu Konya'ya;

Şiše-i kalbin Cem'ün ey cān şıma

Kim bu şehir-i Konya'dur şanma Haleb N. 836/7 (Gıynaş, 2017)

beytinde yer verir. Sevgiliden gönül şişesini kırmamasını dileyen şair, buranın cam işçiliğiyle ünlü Halep değil, Konya olduğunu bildirir.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Ebubekir Celalî'nin, "Yeter şu gülşen-i rüyân sevād-ı Konya neme/Hatıñla bāğ-ı Merām-ı nigāhım olmuşdur" G. 30/2 (Sarıkaya, 2018), Feyzî (ö. 1771)'nin, "Ġurbet-i hicrinde seyr etmiş cihānı ser-be-ser/Şañma Feyzî gördi dünyāyı begim Konya'ya dek" G. 84/5 (Karagöz, 2004) ve Keçecizade İzzet Molla (ö. 1829)'nın, "Aşl-ı hamīr-i kurş-ı beden hāk-i Konya'dır/Hālā gelir şemīmi demāğ-ı derūndan" G. 430/6 (Ceylan & Yılmaz, 2005) beyitleri burada anılabilir.

3.87.3 Mevlana-Mevlevîlik

Horasan'ın Belh şehrinde 6 Rebülevvel 604'te (30 Eylül 1207) tarihinde dünyaya gelen Mevlana; Bağdat, Şam, Malatya, Sivas ve Karaman şehirlerine gittikten sonra Sultan Alâeddin Keykubad'ın daveti üzerine, ileride Şems-i Tebrizî ile karşılaşacağı Konya'ya yerleşir (Öngören, 2004). Mevlana, Mevleviyye tarikatının piri kabul edilmektedir. Tarikat olarak Mevleviyye, 1284 senesinde ortaya çıkmış, ilk zamanlarda Karamanoğulları, Saruhanoğulları, Menteşeoğulları ve Aydınoğulları gibi beyliklerde yaygınlaştıktan sonra II. Murad devrinde açılan Mevlevihane ile birlikte Osmanlı'ya girmiş, tarikatın adap ve erkânı, Konya'da çelebilik makamında bulunan II. Pir Adil Çelebi zamanında tanzim edilerek son hâlini almıştır (Tanrıkorur, 2004).

Hayalî (ö. 1557);

Serv-kāmet Konevî bir güzele ‘âşık olup
Elif-i sebz ile Mollâyî külâhı çekelüm G. 15/2 (Tarlan, 1945)

beytinde, Konyalı selvi boylu bir güzele âşık olup, yeşil elif ile Molla külâhı giyelim,
der. Şair, Mevlevî ayinlerinde sema edenlerin giyindiği, bele sarılan, ucu sivri, dört
beş parmak genişliğindeki “elifi nemed” adı verilen (Uzun, 1995) yeşil kuşak ile
sikke-i Mevleviyye veya külâh-ı Mevleviyye olarak adlandırılan (Bozkurt, 2009)
başlığa gönderme yapar.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Dimetokalı Vahdetî, Mevlana’nın ölümüne ve
arkasından onun yolunu izleyenlerin meydanı boş bırakmayışından söz ettiği
gazelinin;

Konya semtine akar ehl-i dilüñ yaşları
Nûh yaşın yaşasun dîde-i hûn-pâşları G. 123/1 (Öztürk, 2006)

beytinde, gönül ehlinin gözyaşlarının Konya tarafına aktığını dile getirerek, Mevlana
için ağlayanların Hz. Nuh kadar yaşamalarını diler.

Feridî (ö. 1671), külâh, tekve ve sema gibi Mevlevilikle ilgili terimleri bir
arada kullandığı;

Döndürdi külâh eyliyerek tekve-i ğamda
Ol şûhı semâ’ eyledi dil kim Kōnavî’dür G. 106/3 (İbrahim, 2010)

beytinde, âşığın gönlünün Konyalı olduğunu ifade eder.

Keçecizade İzzet Molla (ö. 1829), derindeki gizli derdin çaresinin
Mevlana’da olduğunu söylediği;

Derd-i derûn-ı ‘İzzet’e Monlâ’dadır devâ
Ben varmadıkça Konya’ya olmaz direng-i âh G. 501/8 (Ceylan & Yılmaz,
2005)

beytinde, ahının Konya’ya gitmedikçe durmayacağını dile getirir.

Ahmed Badî (ö. 1908)’nin, Giritli Sırrı Paşa’nın gazeline yazdığı naziresinde
sevgili, saçını Konya yolundaki âşığa külâh eder. Sözlüklerde “aldatmak”, “hile

yapmak” anlamları verilen “külâh etmek” tabiriyle, Konya’ya gitmekte olan âşığa kılavuzluk yapan sevgilinin saçları ona oyun etmiş, yolunu Karaman’a çevirmiştir. Burada önemli bir diğer nokta ise Konya ve külâh kelimelerinden elde edilen Mevlevîlik çağrışımıdır. Âşık, Konya’ya yola girmeye, külâh giymeye giderken, yine bir hile sonucu sevgilinin kesreti simgeleyen kara saçlarında takılmıştır:

Ne külâh itdi gice Konya tarîkinde baña
Zülfüñ olmışdı kılağuz Karaman’a yakın G. 120/3 (Okmak, 2008)

Ömer Hulusî (ö. 1868);

Var gönül Konya-yı şâha mollâ Hünkâroğlu’nı
Faḡru faḡri faḡr iden sulṭân-ı Mevlânâ’yı gör G. 104/3 (Baş, 2014)

beytinde, Mevlevî şeyhlerinden Molla Hünkâroğlu’nu Konya’nın şahı olarak nitelendirir. Öz (1941)’ün yazarı ve tarihi belli olmayan bir vesikadan aktardığı; “Esmâ Sultan gelsin Tatar Han’ı yahut Konya’da Molla Hünkâr padişah olsun.” (s. 23) cümlesindeki Hünkâroğlu, beyitte bahsi geçen Mevlevî şeyhidir.

3.87.4 Helva

Konya’nın meşhurlarından bir diğeri helvadır. Evliya Çelebi (1999), Konya’nın helvasının ününü ve helvacılarını; “Evvelâ beyâz ekmeği ve kâhîsi ve çöreği ve ballı böreği ve helvasının gûnâgûnundan zülbiyyesi ve pandısı ve pişmânîsi ve tahînesi meşhûrdur... Başka mahsûs helvacı çârşûsu vardır... Konya’da âdeme helvayı döğerek yedirirler.” (s. 20) cümleleriyle anlatır.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Rahimî;

Cüllâba kondı Konyalı şîrîn sözüñle hep
Virdi lebûñ ḡalâveti ḡelvâya ḡoş-revâc G. 24/3 (Mermer, 2004)

beytinde, sevgilinin dudağının tatlığının helvanın değerini arttırdığını söylerken;

Çürük endîşe ey meh-rû dile Akşehr’üñ elması
Bu cāna zehr-i kâṭıldür lebûñsüz Konya ḡelvâsı K. 9/1 (Mermer, 2004)

beytinde ise sevgilinin dudağı olmaksızın Konya helvasının âşık için zehirden farkı olmadığını ifade eder.

3.88 Kudüs

Lut gölünün batısında, Yahudiye platosu üzerine kurulu, tarihi MÖ 4000’li yıllara dayandırılan, adı en eski olarak MÖ 19. ve 18. yüzyıllara ait Mısır belgelerinde geçen Kudüs şehrine, tarih boyunca Moriah, Yebus, Sion, Davud’un şehri, Ariel, adalet yurdu, inananlar şehri, barış şehri, doğruluk şehri, ‘ir Elohim (Allah’ın şehri), ‘ir Yahveh şebâôt (orduların rabbinin şehri) ve ‘ir haqqodeş (mukaddes şehir, mabed şehri) gibi isimler verildiği ve şehrin Arapça’daki adı olan Kuds’ün ‘ir haqqodeş’ten geldiği kaydedilir (Harman, 2002). Kudüs, tarihi boyunca ilahi dinlerin bulunduğu bir merkez özelliği taşımakla beraber aynı zamanda kültürel ve ilmi cazibe muhiti olma özelliğine sahiptir (el-Aselî, 2002).

Kudüs tarih boyunca Hikloslar, Hurrîler, Yebusîler, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Rehoboam, Yahuda kralları, Babiller, Persler, Büyük İskender, Ptolemaioslar, Selevkoslar ve Partlar’ın yönetimi altına girer (Harman, 2002). MS 70 yılında, İmparator Titus’un askerlerinin şehri ele geçirmeleriyle Romalılar döneminin başladığı şehir, 637 yılında, Hz. Ömer zamanında Müslümanlar tarafından fethedilmiş (Buhl, 1979a, s. 953); Emevîler, Abbasîler ve Tolunoğulları yönetimlerinden sonra (Avcı, 2002a), 1070 yılında, kumandan Atsız önderliğinde Selçuklu Devleti sınırlarına dâhil edilmiş ve 1096 yılında Fatımîler tarafından ele geçirilmiştir (Buhl, 1979a, 958).

Kudüs 15 Temmuz 1099 tarihinde Haçlıların eline geçer (Demirkent, 2002). Haçlıların katliam ve yağmalamalarına maruz kalan şehir, Selahaddin Eyyübî önderliğinde 1187 yılında tekrar Müslümanlar tarafından ele geçirilir (Buhl, 1979a, s.

960). 13. yüzyılda Eyyübîler ve Memlükler arasında el değıştiren Kudüs, 1260'ta Memlükler, Ekim 1516'da ise Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına girmiştir (el-Aselî, 2002). I. Dünya Savaşı esnasında, 1917'de, şehir İngilizler tarafından işgal edilmiş ve böylece Kudüs'teki Osmanlı yönetimi sona ermiştir (Buhl, 1979a, s. 963).

Kudüs şehri ile ilgili unsurlara şiirinde yer veren, II. Mehmed'in oğullarından Cem Sultan (ö. 1495);

Ka'be yüzüne maşad-ı akşâ disem n'ola
Oldı nişân yüzündeki zülfüñ Kamāme'si G. 329/4 (Ersoylu, 2013, s. 224)

beytinde, sevgilinin Kâbe yüzünü, uzak bir gaye olarak nitelendirmiş ve bunun göstergesinin sevgilinin yüzüne düşmüş “Kamame” saçının olduğunu dile getirmiştir. Şair, sevgilinin beyaz yüzüne düşen siyah saçı ile siyah kaplamasıyla bilinen Kâbe arasında ilgi kurmuş, ayrıca Doğu Kudüs'te bulunan Kamame Kilise'sini de anarak, sevgilinin siyah saçları üzerinden onun kâfirliğine gönderme yapmıştır. Doğrudan Kudüs'ün anılmadığı bu beyitte, Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa sebebiyle, “aksa” sözcüğü ve bu şehirde bulunan önemli bir kilise olan “Kamame” ile Kudüs hatırlatılmıştır. *Kur'an*'da, “el-Mescidü'l-aksâ” adıyla anılan yere⁹², Arapça uzak anlamına gelen “aksa” isminin verilmesi, mabedin Mekke'ye uzaklığı sebebiyledir (Bozkurt, 2004). Bu nedenle beyitte, âşğın sevgiliye kavuşmasının uzak bir ihtimal oluşu, Kudüs ve Mekke üzerinden, güzellik unsurlarıyla benzetme ilişkisi içerisinde anlatılmıştır, denebilir.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Ubeydî;

Ayağı yir başmadı zāt-ı şerîfünle senün
Şol zamân kim cânib-i Quds'e revân oldu Burak G. 158/2 (Arslan, 2013)

⁹² 17/İsra, 1. ayet سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ “Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir.”

beytinde, Miraç hadisesine gönderme yapar. Miraç, Hz. Peygamber'in Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya, oradan da göğe yaptığı yolculuktur (Yavuz, 2005).

On yedinci yüzyıl şairlerinden Eğirdirli Şeyhî Mehmed'in "Kuds" redifli iki gazeli vardır. "Kuds" sözcüğüne, Cebrail ve cenneti işaret etmek amacıyla da yer verdiği;

Şunarsa la'liñ eger sâķī-i şabūh-ı kuds
Benimle hem-dem olur her nefesde Rūh-ı Kuds

Nesīmī hem-dem-i ervāh-ı enbiyā-yı kirām
'Aceb mi cānıma cānlar kıatarsa rūh-ı kuds

Saña her işde dilā feth-i bāb eder Fettāh
Olunca fātiḥā-yı devletiñ fütūh-ı Kuds

Açıldı görmeden evşāfı ile dillerimiz
Şudūru münşeriḥ eyler belī şūrūh-ı Kuds

Erer sipihre başıñ gün gibi şerefle seniñ
Olunca secdegehiñ Şeyhiyā sutūh-ı Kuds G. 77 (Parlak, 2006)

gazelinin, üçüncü ve beşinci beytinde şehir olarak Kudüs'ü kastettiği düşünülebilir.

Son beyitte, Kudüs'e secde ederse başının şerefle göğe erişeceğinden söz eden şairin miraca gönderme yaptığı söylenebilir. 1622 yılında Kudüs kadılığına atanan (Parlak, 2006, s. 7) Eğirdirli Mehmed'in bir diğer "Kuds" redifli;

Kimiñ ki cilvegehi ola bāğ-ı ḥarem-i Kuds
Müdām neşve verir aña feyz-i 'ālem-i Kuds

Menār u minberi dāru's-selāma süllemdir
Behişte mevşil imiş sāḥa-ı müsellem-i Kuds

Safā-yı leyli münevver kılar süveydāmı
Semen bitirmede seng-i siyehde şebnem-i Kuds

Bulur mu ol ḥarem-i ḥāşa rāh-ı bīgāne
Cenāb-ı aḳdese maḥrem olunca maḥrem-i Kuds

Hemīşe mevrīd-i ruḥu'l- Kuds menāhilidir
'Aceb mi āb-ı ḥayāt olsa mā'-i zemzem-i Kuds

Miṣāl-i Ka'be o beyt-i muḳaddes örtülse
Sipihri atlas olurdu ḳabā-yı mü'lim-i Kuds

‘ Aceb mi kūt u kudsiyye eyleseñ taḥṣīl
Kalem-rev oldu saña Şeyḥiyā çü ‘ālem-i Kuds G. 78 (Parlak, 2006)

gazelinde, Kudüs’ün feyzinden, cennet gibi oluşundan, Ruhü’l-Kuds’ün gittiği ve bulunduğu yer olduğundan söz eder. Kudüs’ün kendisine kalemrev olduğunu dile getiren şair, hükümdarın emriyle Kudüs’e gelerek kadılık vazifesini icra ettiğine atıfta bulunur.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Hanyalı Kamî;

Sevād-ı Ka‘be-i ḥaṭ ‘ārız-ı münevveridir
Kudüs ki sīnesidir ehl-i ‘aşk maḥşeridir G. 22/1 (Akyol, 2020)

beytinde, sevgilinin ayva tüyleri ile Kâbe arasında renk bakımından ilgi kurarken, sevgilinin göğsünü, aşk ehlinin toplandığı yer olması sebebiyle Kudüs’e benzetir.

3.89 Kufe

Kufe, Bâbil harabelerinin güneyinde, Fırat’ın batı kenarında, 638-640 yılları civarında Hz. Ömer’in emriyle Sa‘d b. Ebu Vakkas tarafından kurulan, (Zettersteen, 1979, s. 964), Basra ile birlikte “İrakeyn” ve “Mısreyn” tabirleriyle anılan, Osmanlı idaresi altında, Kerbela sancağının Necef kazasına bağlı nahiye merkezi olan bir şehirdir (Avcı, 2002b).

Kufeliler, Medine’yi kuşatan, 656 yılında Hz. Osman’ı şehit edenler arasında bulunan, Hz. Ali’den ayrılarak “Hâricîler” adlı zümreyi oluşturan bir topluluk olarak açıklanır ve Hz. Ali’yi Kufe’de şehit edenin Hâricî İbn Mülcem olduğu bildirilir (Avcı, 2002b).

Kısa ömrünün bir kısmını Amasya’da geçiren ve burada vefat eden, Nakşibendî tarikatına mensup olduğu bilinen Azeri şair Sadî Karabağî (ö. 1879), her hırkalı dervişi Edhem sanma, her kul olanın sözüne inanma gibi öğütlerde bulunduğu

gazelinden alınan aşağıdaki beytinde, çok inançlı olan Kufe şehrinin bile kâfir olduğunu söyler:

Çoḥ mü'min olan Kūfe kimi kâfire çıḳdı
Sen müslime her gebr-i müselleḡ mi şanursın G. 21/9 (Bal, 2012)

Şair;

Kūfe ehli kimi da'vā-yı imāmet kılma
Senden āḫir günü Ḳur'ān-ı mecīd isterler G. 25/3 (Bal, 2012)

beytinde, Kufeliler gibi halifelik davası etme diyerek ahirette sorulacak olanın *Kur'an* olacağını hatırlatır. Karabaḡî, Süfyan sülalesinin adi kimselerden oluştuğundan söz ettiḡi;

Süfehā fırkasıdır silsile-i Süfyānī
Kūfe'den Şām'a kadar şom pelīd isterler G. 25/5 (Bal, 2012)

beytinde uğursuz anlamındaki “şom” ve pis manasına gelen “pelid” sözcüklerini “silsile-i Süfyan”la ilgili olarak kullanır ki şairin burada Ebu Süfyan'ın oḡlu Muaviye ve torunu Yezid'i işaret ettiḡi düşünülebilir. Muaviye; Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın ölümüne ilgisiz kaldıḡını öne sürmüş ve ona biat etmeyerek Şam halkından biat almış, Sıffın savaşında Hz. Ali ile savaşmış, Hz. Ali'den sonra halife seçilen oḡlu Hz. Hasan'ın elinden halifeliḡi almış, kendisinden sonra halifelik için oḡlu Yezid'i veliaht olarak atamıştır (Aycan, 2005). Yezid, Hz. Hüseyin ile giriştiḡi mücadele esnasında onu ve yanındaki 72 kişiyi feci şekilde öldürtmüştür (Kılıç, 2013). Şairin;

Giysün ḳara Medīne Ka'be niḳābını tek
Nāme Hüseyn'e Kūfe'den iblāḡ olan günü G. 87/3 (Bal, 2012)

beytinde, Hz. Hüseyin'e Kufe'den gelen bir mektuptan söz edilir. Medine'de bulunan ve Muaviye'nin ölümünü duyduktan sonra Mekke'ye giden Hz. Hüseyin'e Kufe'deki taraftarları bir mektup göndererek buraya gelip başlarına geçmelerini ister (Kılıç, 2013) ve Hz. Hüseyin bu mektup üzerine yola çıkar, sonunda Kerbela vakası

gerçekleşir. Sadî bu nedenle, Kufe’den mektubun gönderildiği gün, Medine siyah Kâbe örtüsü giysin diyerek yasa işaret eder.

Kufe şehrine yer veren diğer bir şair;

Aradım şüh-ı cihân-bânımı kıldım talebi
Gezüben Mısr Yemen Kûfe-i Şâm Halebî G. 154/1 (Güneş, 2000)

beytiyle, 19. yüzyıl şairlerinden Yozgatlı Hüznî’dir.

3.90 Kum

İran’ın en önemli dinî merkezlerinden biri olan ve birçok âlimin yetiştiği önemli medreseleri barındıran (Bazın, 2002b) Kum şehrine, Halepli Edip (ö. 1748?);

Bu vîrân-ḥānede gencîne-yâb-ı feyż olam dersin
Çalış iksîr-i pend al mısr-ı Kûm’uñ bir ‘azîzinden G. 973/2 (Mum, 2004)

beytinde, dünya viranhanesinde ihsan hazinesi bulmak istersen, çalış ve Kum’un bir azizinden nasihat iksiri al, diyerek yer verir. Tasavvuf açısından “iksir” sözlükte; “manevi kemalin en yüksek mertebelerine erişmiş olan kamil mürşit, bu mürşid-i kamilin oldurucu ve erdirici nazarı” olarak açıklanır.

3.91 Lahor

Şimdiki Pakistan sınırları içerisinde, Pencap eyaletinin merkezi konumunda ve Pakistan’ın en büyük ikinci şehri olan Lahor, rivayete göre Rava’nın oğlu Lava/Loh tarafından kurulmuştur (Whitehead, 1974, s. 7). Bir kısım Hintli tarihçiler şehrin adının Lava’dan (Loh) geldiğini iddia ederler (Rızvî, 2003). Latif (1892) Arapların, şehri “A’lahwâr” olarak adlandırdığı bilgisini Ahmed b. Yahya’nın *Fütuhu’l-Buldan*’ından aktarır (s. 2). Lahor şehrine verilen Loháovar, Loháru, Lohár, Lahánur, Rahvár ve Loh Kot gibi isimlere çeşitli eserlerde rastlanmaktadır (Latif, 1892, s. 8).

Onuncu yüzyıl öncesi için şehrin tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. 664 yılında Muâviye'nin kumandanlarından Mühelleb b. Ebû Sufre'nin bölgeye sefer düzenlediği; 982 senesinde şehrin Mültan emirinin kontrolünde olduğu ve 991'de Hinduşahîlerin yönetimine girdiği kaydedilir (Rızvî, 2003). Daha sonra Brahman hükümdarlarının eline geçen Lahor, 1030'lu yıllara dek Hindu hâkimiyetinde kalır ve sonrasında Gazneliler bölgeye Müslüman vali tayin ederler (Whitehead, 1974, s. 7).

Gazneliler yönetimindeki Lahor'a pek çok âlim, şair, sanatkâr, tüccar yerleşir (Rızvî, 2003) ve Hüsrev Şah devrinde şehir payitaht ilan edilir (Deliorman, 2010, s. 116). İndus Vadisi'nin kuzey kısmı ile Afganistan'da egemen olan Gaznelilerden sonra, 12. yüzyılda Peşaver, Lahor ve Delhi'yi ele geçirip Kuzeybatı Hindistan'ın fethine başlayan Gurlular bölgeyi hâkimiyeti altına alırlar (Ponting, 2011, s. 373).

Lahor, 1241'de bir Moğol akıncı grubu tarafından yakılıp yıkılır (Bauer, 2013, s. 371). Önce Cengiz Han ve sonrasında Timur tarafından gerçekleştirilen yağmalardan sonra, Whitehead (1974)'in Elliot-Dowson'dan aktardığına göre şehir, uğursuz baykuştan başka hiçbir canlının bulunmadığı ıssız bir bölge olarak anılır (s. 7).

Timur dönemi sonrası çeşitli topluluklar arasında birkaç kez el değiştiren Lahor, Büyük Hint-Türk İmparatorluğu döneminde Agra ve Delhi ile birlikte en önemli üç şehirden biri haline gelir (Whitehead, 1974, s. 8). 1588-1599 yılları arasında Lahor'a yerleşen Ekber Şah, Keşmir, Kandehar, Belucistan ve Sind'i fethetmek için burayı üs olarak kullanır ve bu dönemde şehir eski önemini kazanmaya başlayarak ipekçilik, dericilik, halıcılık, demir işçiliği ve silah imalatında gelişme kaydeder (Rızvî, 2003). Şah Cihangir, Lahor'u payitaht ilan edince şehir zenginlik ve ihtişamının en yüksek seviyesine ulaşır. Fakat sonrasında Müslümanlar

ve Sihler arasında birçok mücadelelere sahne olarak istilacıların yağma ve tahribine uğrar (Whitehead, 1974, s. 7).

On sekizinci yüzyılın sonlarından 1850'lere kadar burayı ele geçiren Sihler'in hâkimiyetinde kalan şehir, bu tarihten itibaren İngiliz Hindistan'ına dâhil olmuş, 1947'den sonra Pakistan topraklarına katılmıştır (Rızvî, 2003).

Lahor tarih boyunca dokumacılığıyla öne çıkmıştır. Birçok bölgeye kumaş ve şal ihracatı yapılan şehre gazellerde, kumaş ve şal ile bağlantılı olarak rastlanır. Nailî (ö. 1666)'nin;

Yayıldı Nâ'îlî bûy-ı haţ-ı müşkîn-i eş'ârüm
Sevâd-ı Rûm bendergâh-ı Lâhûr oldı gitdükçe G. 320/5 (İpekten, 1970)

beytinde şair, Lahor'a ticaret merkezi olarak yer verir. Ahalilerinin özelliklerinden yola çıkılarak Rum, beyazların memleketi ve Lahor, siyahların ülkesi olarak kabul edilir. Şair Lahor'a Rum'un karşısı olarak şiirinde yer vermiş denilebilir.

Evliya Çelebi (2001), başka memleketlerin kumaşlarının değerini "Bu Lahor'da yapılmaz" cümlesiyle anlatırken, aslında Lahor'da üretilen kumaşın kıymetini dile getirir (s. 122). Kabule göre şalın en ince ve en güzeli Lahor ve Keşmir'de dokunur (Büngül, 1979, s. 67). Muhammed Latif (1892)'in Ebu'l-Fazl'ın 16. yüzyılda yazmış olduğu *Aîn-i-Akbarî* eserinden aktardığına göre Lahor'da binden fazla şal üretimi yapan yer vardır (s. 89). 18. yüzyıl şairlerinden Daniş, şiiri için kumaş imgesini kullandığı aşağıdaki beytinde, hoş bir kumaş gibi olan şiiri Anadolu'nun güzelliğini arttırınca Rum diyarının Lahor'un ticaret limanına benzemesine şaşılmalı dediği beytinde, şiiriyle paralel olarak Lahor'un kaliteli ve güzel kumaşlarına gönderme yapar:

Olurken hoş-kumâş-ı nazm-ı Dâniş böyle hüsn-efzâ
Diyâr-ı Rûm bendergâh-ı Lâhûr olmasın n'olsun G. 453/7 (Birgören, 2004)

Lahor şalı, Osmanlı toplumunda fes üzerine sarılarak da kullanılırdı. 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılda şalın kullanımı, bilhassa İstanbul’da, oldukça moda hâline gelmiş, “bıçkın delikanlılar” başına veya beline şal bağlamadan dışarı çıkmaz olmuşlar (Koçu, 1967, s. 214) Hanyalı Kâmî (ö. 1802)’nin aşağıdaki beytinde bu kullanıma atıfta bulunulur:

Tāze henūz o nev-resimiz nev-heveslenir
Lāhūrī şāl şarar gehī ki sāde feslenir G. 38/1 (Akyol, 2020)

Divan şiirinde fesin sanatlı şekilde kullanılmasına sık sık rastlanır. Fakat Sultan II. Mahmut döneminden sonra fes, artık bir nesne olmanın ötesine geçerek değişen Osmanlı’nın sembolü olur (Özgül, 2018, s. 399). Bayburtlu Zihnî (ö. 1859), II. Mahmut’un uygulamaya başlattığı ve toplum içinde tartışmalara neden olan kıyafet reformunun bir parçası olan fese gazellerinde yer verir. Şair, aşağıdaki beyitlerinde Lahor ve Keşmir şehirlerini “fes mülkü” tabiri ile birlikte zikreder. Beyitlerde geçen Keşmir ve Lahor şehirleri, buralarda üretilen -fesin üzerine bağlanan ve fesin kullanımından önce sarık şeklinde başlara sarılan- kumaş ve şalları hatırlatır niteliktedir. Beyitlerdeki fes mülkünün Osmanlı toprakları olduğu düşünülebilir:

Kişver-i Keşmîr ile Lāhūr’ı gārāt eyleyüp
Şimdi fes mülkinde müstevfā sürer devranı fes G. 124/4 (Erbay, 2014)

Kişver-i Keşmîr ile Lāhūr’a aqdem şāh idi
Şimdi fes mülkinde bir şāhib-zamāndır perçemiñ G. 169/4 (Erbay, 2014)

Numan Mahir (ö. 1843/1844), Keşmir güzellerinin tarzını anlatırken, kıl kadar ince bellerinde kemer olarak Lahor’un şalının bulunduğunu dile getirir:

Tarz-ı dildārān-ı Keşmîr’i bilürdiñ var ise
Mū-miyānında kemer Lāhūrī şāl olmuş saña G. 2/6 (Batğı, 2017)

İbrahim Tırsî (ö. 1766-67);

İller aba yağmurluğı başlık geyer iken
Tırsî yine pūşende-i Lāhūr idük evvel G. 129/11 (Yılmaz, 2017)

beytinde, eller aba kumaşından yağmurluk giyerken biz Lahor kumaşı giyyorduk, diyerek bu kumaşın değerine işaret eder.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Raculî, ahının dumanıyla feleğin yol arkadaşı olduğunu söylediği aşağıdaki beytinde başına dolanan Lahor kumaşından bahseder:

Dūd-ı āhımla Raculî felek oldu hem-rāh
Toladı başıma bu mātēm-i kumāş-ı Lāhūr G. 106/7 (Karakaş, 2008)

Enderunlu Vâsıf (ö. 1824), sevgiliye, onun ince ve nazlı beline yaraşacak, onu kendi kucağı gibi saracak, yeni çıkan bir Lahor şalı hediyesinin olduğundan söz eder:

Mū-miyān-ı nāzüke şāyeste āğūşum gibi
Bir yeñi çıķma tuħaf Lāhūrī şālım var saña G. 7/2 (Gürel, 2007)

Yenişehirli İzzet (ö. 1821/1822) Lahor şalından, güzelin başında olması gereken bir öge olarak bahsederken, onun olmaması durumunda gönlü ferahlatan yeşil sarığının kat kat olmasını diler:

Ser-firāzum olmalı başında bir Lāhūrī şāl
Kat kat olsun yāħud ol destār-ı sebz-i dil-güşā G. 9/4 (Özerol, 2013)

3.92 Malatya

Anadolu'nun doğu vilayetlerinden Malatya'ya, 19. yüzyıl şairlerinden Ebubekir Celalî;

İşte elma-yı Malaṭiyye gibi pistānī
Nev-demīde ḥaṭ-ı ṭurfeyle yazılmış tüffāḥ G. 17/4 (Sarıkaya, 2018)

beytinde yer verir. Beytin alındığı gazelinde bir güzeli anlatan şair, yukarıdaki beytinde bu güzelin memelerini Malatya elmasına benzetirken, elmanın, yeni açılmış taze tüylerle yazılı olduğundan söz eder.

3.93 Manastır

Günümüzde Makedonya Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan, 1383 yahut 1385 yılında Osmanlı Devleti topraklarına dâhil olarak Müslüman ve Hristiyan nüfusun bir arada yaşadığı, Osmanlı'nın Balkanlardaki ekonomik merkezlerinden biri olan Manastır şehrinde 430 yıl süren Osmanlı hâkimiyeti, Sırpların işgaliyle, 1912 senesinde sona ermiştir (Prifti, 2003).

Manastır şehrine güzelleriyle yer verilir. Amrî (ö. 1532?);

Şofılık şatmayalum bunda ki dil naḳdin alur
Büt-i sîmînler olur buña Manastır dirler G. 30/4 (Çavuşoğlu, 1979)

beytinde Manastır şehrinde bulunan gümüş tenli, put gibi güzellerden bahseder. 19. yüzyıl şairlerinden Abid Efendi de;

Müstesnâ ol büt Manastır'da velîkin
Dil veren 'uṣṣâḳ(ı) yakar vaḥşet-i nâra⁹³ G. 121/6 (Gülen, 2011)

beytinde, Manastır şehrinde bulunan ve kimselere benzemeyen, ona gönül veren âşıkları yakan put gibi bir güzelden söz eder.

Tırnavalı şair Murad Emrî (ö. 1917);

Düşünce sevdiğim âgûşuna artık baña şorsañ
Manastır şehrine beñzer benimçün hoş diyâr olmaz G. 270/5 (Öztahtalı, 2009)

beytinde, sevgilinin kucığına girdikten sonra, onun için Manastır kadar güzel bir başka diyar olmadığını söyler.

3.94 Manisa/Saruhan

Anadolu'nun iç kesimleri ile Ege kıyılarını birbirine bağlayan yol üzerinde önemli bir yerleşim yeri olan Manisa'da, tarih boyunca Frigler, Lidyalılar, Persler, Büyük İskender, Selevkoslar, Bergama Krallığı, Romalılar ve İznik İmparatorluğu egemen

⁹³ Vezin bozuk.

güç olurken (Emecen, 2003b), 1313'te Saruhan Bey Manisa'yı alarak burayı Saruhanoğulları'nın merkezi yapmış, şehirdeki Osmanlı hâkimiyeti ise 1389-90 yılında başlayıp Ankara Savaşı yenilgisi ile kesintiye uğradıktan sonra, 1410 yılında yeniden kurulmuştur (Uluçay, 1979, s. 290).

Manisa, Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına katıldığı dönemden itibaren şehzadelerin yönetim tecrübesi kazanmaları amacıyla tayin edildikleri bir sancak merkezidir (İpekten, 1996, s. 181). Saruhan sancağı adı altında Anadolu beylerbeyliğine bağlı bir yer olan Manisa'ya, II. Murad'ın oğulları Alaeddin ve Mehmed, II. Mehmed'in oğlu Mustafa, II. Bayezid'in oğulları, Şehinşah, Korkut, Âlemşah, Mahmud, I. Selim'in oğlu Süleyman ve oğulları Mustafa, Mehmed ve Selim, II. Selim'in oğlu Murad ve III. Murad'ın oğlu Mehmed sancak beyi olarak gönderilen şehzadelerdir (Uluçay, 1979, s. 291).

Sancak merkezi olan Manisa'da camiler ve medreseler yapılmış, kültür faaliyetleri güçlenmiş, şehir imar edilmiş ve burada birçok âlim, devlet adamı ve şair yetişmiştir (İpekten, 1996, s. 181). Manisa'da, çevresinde Gazalî, Fedayî ve Serirî gibi şairlerin bulunduğu bir edebiyat muhiti yaratan ilk şehzade Sultan Bayezid'in oğlu Korkut olmuş, 15. yüzyılın önemli şairlerinden Necatî Bey Şehzade Mahmud'un, *Heşt Bihişt* adlı tezkirenin yazarı Sehî Bey Şehzade Süleyman'ın, Sururî ve Kara Fazlî Şehzade Mustafa'nın, Ayşe Hubbî Hatun Şehzade Selim'in muhitlerinde bulunan şairlerdendir (İpekten, 1996, s. 182-206).

Manisa gazellerde, şehre gelen şehzadeler ve diğer önemli şahsiyetler, Gediz ırmağı, Muradiye bölgesi, güzelleri ve şehrin güzelliği ile ele alınır.

Lamiî (ö. 1532), aydın ve tire sözcüklerini tevriyeli kullandığı;

Gel demidür eyle A/aydın T/tire çeşmüm vaşlile
Nice bir geşt eyleyem hicrûnle Şarhan illerin G. 375/8 (Burmaoğlu, 1983)

beytinde, senden ayrı olarak daha ne kadar Saruhan ellerinde dolaşayım diyerek, muhatabını, kararmış gözlerini vuslatıyla aydınlatması için çağırır.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Kütahyalı Rahimî;

Kıl kadar meyl eylemez dil Germiyan u Tire'ye
Sen şehün Şarhan gibi Aydın diyârın gözlerüz G. 113/6 (Mermer, 2004)

beytinde, Saruhan sancağına gelmiş olan şehzadenin (II. Selim) Aydın'a da gelişini beklemekte olduğunu söyler. Şair;

Ey Raḥīmī T/tire bahtuñ A/aydın olsun diriseñ
Bile seyr eyle Selīm Ḥān ile Şarḥān illerin G. 243/5 (Mermer, 2004)

beytinde, şehzadenin (II. Selim) Saruhan sancağına gelişini haber verirken, tire ve aydın sözcüklerini tevriyeli kullanarak, kara bahtının aydınlanmasını istiyorsan Selim Han'ın bulunduğu Saruhan'a git, der.

Üsküdarlı Sırrî'nin (ö. 1699), "sormak" fiilini tevriyeli kullandığı aşağıdaki beytinde, hangi denizin incisi olduğunu dudağından sormaya utandım dediği güzel, Manisa'da gördüğü zarif, genç bir güzeldir:

Ne baḥrūñ dürridür şormağa la'lūñden ḥicāb itdüm
Bu gün ben şehir-i Mağnisā'da bir nāzūk-cevān gördüm G. 79/6 (Kazan, 2003)
Manisalı şair Birrî Mehmed Dede (ö. 1716); Faiz Efendi'nin Manisa'ya gelişini üzerine;

Hezār-ı 'izz ile teşrîf idüp o zāt-ı şerîf
Kudūmi ile şeref-yāb oldı Mağnisa G. 14/5 (Erkul, 1992)

beytini söyler. Erdoğan (2008), şairin sözünü ettiği Faiz Efendi'nin Sultaniye Medresesi müderrisi Müftizade Mahmud Faiz Efendi olabileceğini bildirir (s. 76).

Birrî Mehmed,

Gül-i ra'nā[sı] çok bir gülsitāndur şehir-i Mağnisa
Dil-i şūrīde-i Birrî o gül-şen içre bülbüldür G. 90/7 (Erkul, 1992)

beytinde, Manisa şehrinin güzellerinin eşsizliğinden ve çokluğundan, gül ve gül bahçesi benzetmeleri yaparak söz ederken, kendisinin şeyda gönlünün de bu gül bahçesinin bülbülü olduğunu dile getirir. Şair;

Ne cāy-ı hūb olur eṭrāf-ı cūy-bār-ı Gedūs
Ferah-fezā heme eşcār-ı sāye-dār-ı Gedūs

Nihāl-i bīdūñ o hoş geçse sāyesinde n’ola
Aña zülāl içürür feyz-i bī-şümār-ı Gedūs

Hazīn hazīn yine ağlar ne cüst ü cū eyler
Ne mācerādur o kim qalmamış qarār-ı Gedūs

‘Aceb kenāre gelür mi diyü seni gözler
Habābe şanma odur çeşm-i intizār-ı Gedūs

Zülālde bu leṭāfet bulunmaz ey Birrī
Ki söyledik yine bir şi‘r-i āb-dār-ı Gedūs G. 176 (Erkul, 1992)

gazelinde, Manisa’nın mesire yerlerinden Gediz ırmağı ve çevresini anlatır. Buranın ne kadar güzel ve ferahlatıcı bir yer olduğundan söz eden şair, Gediz’in suyunun latifliğinden bahsettikten sonra kendisinin de Gediz hakkında taze ve parlak şiirini söylediğini ve şiirindeki hoşluğun zülalde, yani içilmesi güzel, tatlı suda dahi bulunmadığını dile getirerek gazelini sonlandırır.

Birrī Mehmed Dede’nin Manisa ile ilgili bir diğer şiiri “piş-i Muradiyye” redifli;

Niçün dirseñ ki ğam-fersā mıdur pīş-i Murādiyye
Maḥall-i şübhe bir me’vā mıdur pīş-i Murādiyye

Disem evşāfuñ üslūb-ı ḥakīm üzre saña dirsīñ
Medār-ı şihḥat-i merzā mıdur pīş-i Murādiyye

Şafā kesb eyler ādem lā-cerem āb u hevāsından
Gören dir cennet-i a’lā mıdur pīş-i Murādiyye

Anı ḥālī kıyās itme şakın ehl-i ṭabī’atdan
Hele seyr eyle gel tenhā mıdur pīş-i Murādiyye

O cāye sāye şalmış bir dıraḥt-ı müntehā bilmem
Maḳām-ı sidre vü ṭübā mıdur pīş-i Murādiyye

Okur yazar gürühı aña dirler mekteb-i ‘irfân
Egerçi halk içinde nâmıdur pîş-i Murâdiyye

Añılur Câmî ‘-i Sultân Murâd’a intisâbıyla
Tehî efsâne-i bîcâ mıdur pîş-i Murâdiyye

Gelenler şehr-i Mağnisa’ya gördükde anı dirler
Ki tâ böyle şeref-bağşâ mıdur pîş-i Murâdiyye

Ne cây-ı dil-güşâde cılve-güsterdür göre Birrî
Ki nâm-ı meymenet-encâmıdur pîş-i Murâdiyye G. 203 (Erkul, 1992)

gazelidir. “Muradiye’nin önü” diye adlandırılan yer, gazelin bir beytinde ismi geçen Sultan Murad Cami ve onun bulunduğu mahaldir. Şair bu bölgenin, gönüldeki üzüntüleri gideren, hastaların sağlığına kavuştuğu, havası ve suyunun cenneti anımsattığı gönül açan bir yer olduğunu anlatır.

Manisa’da, Osmanlı devlet teşkilatının üst seviyede kadılık payesi olarak tanımlanan mevleviyyet görevi yapan Seyyid Vehbî (ö. 1736), Manisa’yı çok beğenmiş ve sevmiş olacak ki “Magnisa” redifli iki gazel söyler. Manisa’ya baharın gelişiyle güllerin ve lalelerin açarak gönülleri hayrete gark ettiğinden, Manisa’nın gül bahçesinden esen bahar rüzgârının gönülleri sevindirdiğinden söz ettiği ve Hz. Âdem’in dünyaya indiği yer Manisa olsaydı, cennet fikri onun gönlünden uzaklaşırdı, diyerek Manisa’yı güzellikte cennetle yarışır bir yer olarak tasavvur ettiği;

Açıldı gülşen-i âteş-bahâr-ı Mağnisa
Semender-i dili itdi hezâr-ı Mağnisa

Hurûş-ı mevce-i reng-i şükûfe ile dili
Garîk-i hayret ider lâlezâr-ı Mağnisa

İder miŞâl-i şükûfe gönülleri handân
Nesîm-i gülşen ü bād-ı bahâr-ı Mağnisa

Meşâff-ı hâr u has-ı guşşaya ider tertîb
Şufûf-ı mevcini her cûybâr-ı Mağnisa

İderdi dâr-ı cinân fikrini gönülde dūr
Olaydı mehbit-i Âdem diyâr-ı Mağnisa

Nesīm çeşm-i Şifāhān'a tūtiyā yirine
Hediyye itse sezādur ğubār-ı Mağnisa

Diyār-ı Halluḥ u Nevşād görse çün İzmīr
Yire geçerdı olup şerm-sār-ı Mağnisa

Görince ol gözi şehbāzı ḥod bedīhīdūr
Kebūter-i nazar olmak şikār-ı Mağnisa

Şafā-yı heşt-behişte iderdı istiğnā
Olaydı bir dahı Vehbī duçar-ı Mağnisa G. 10 (Dikmen, 1991)

gazelinde, Manisa'nın tozunu İsfahan sürmesinden üstün tutar. Halluḥ ve Nevşād gibi güzelleriyle ünlü Türkistan şehirlerinin, Manisa'yı görselerdi İzmir gibi utançlarından yere geçeceklerini söyleyen Vehbī, çok sevdiği Manisa şehrine tekrar gelebilseydi, yedi cennetin sefasına tenezzül etmeyeceğini söyleyerek gazelini sonlandırır. Vehbī, diğer "Magnisa" redifli;

Dil virüp bir saçı leylāsına Mağnisa'nuñ
Düşdi gönülüm yine sevdāsına Mağnisa'nuñ

Bu ne ni'metdür olur her gice bir şöḥbet
Hiç toyılmaz hele burasına Mağnisa'nuñ

Kūh u şahrāsına ey bād beyān it şevķüm
'Arz it a'lāsına ednāsına Mağnisa'nuñ

Virelüm her ne ise mā-ḥaşal-i seyr ü sefer
Müjdegānī-i temāşāsına Mağnisa'nuñ

Ḥalkınuñ bā'ış-i āsāyişidūr ey Vehbī
Ḥaḳ şafālar vire mollāsına Mağnisa'nuñ

Dem-i can-baḥş-ı Mesīḥā eser-i 'adli ile
Oldı el-ḥaḳ sebeb iḥyāsına Mağnisa'nuñ

Böyle 'ālī-himemi kendüye teşḫīr itmiş
Āferīn himmet-i vālāsına Mağnisa'nuñ G. 144 (Dikmen, 1991)

gazelinde, Manisa'nın siyah saçlı bir güzeline gönül vererek, gönlünün yine Manisa sevdasına düştüğünü söyler. Manisa'nın her gecesinde doyulmaz bir sohbet olduğundan ve şehirdeki mollalardan, himmeti yüksek olanlardan söz eden şair, bu gazelinde de Manisa'ya duyduğu sevgiyi ve beğeniye dile getirir.

İbrahim Tırsî (ö. 1766-67);

Ğayriler ‘ıdiyye şālī cāmeler kesdürdiler
Ben de Mağnisa kumaşından zıbuncuğ isterüm G. 133/4 (Yılmaz, 2017)

beytinde, başkalarının bayramlık kıyafetler yaptırdığını, kendisinin de Manisa kumaşından yapılmış bir zıbın istediğini söyler.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Kütahyalı Rahimî’nin; “Tire rûzum rûşen it ey âfitâbum gün gibi/İtme Şarhan’uñ bu A/aydın illerin zulmet baña” G. 4/5 (Mermer, 2004), Birrî Mehmed Dede (ö. 1716)’nin, “Oldı hāmūş heme ehl-i dil-i Mağnisa/Anlara şimdi dinür beste zebân-ı hayret” G. 39/4 (Erkul, 1992), 19. yüzyıl şairlerinden Feyzî Halil Bey’in; “Feyziyâ ‘aşkile bu bâğ-ı cihānda āhır/İtdi bülbül beni bir gül-ruhı Mağnisa’nuñ” G. 24/5 (Yurttaş 2007) beyitleri Manisa’dan söz eden beyitlerdendir.

3.95 Mardin

İran, Azerbaycan ve Anadolu’dan gelip Suriye, el-Cezîre ve Irak’a giden kadim yollara hâkim bir konumda bulunan (Taştémir, 2003), Müslüman halkın yanı sıra Hristiyan nüfusun da oldukça fazla olduğu Mardin’e, Halepli Edip (ö. 1748?);

Dāmen-keş ol muhālaṭa-i Mardīn’dan
Olma emīn ledḡa-i her mār-ı dīnden G. 1079/1 (Mum, 2004)

beytinde yer verir. Mardin’de insanlarla dostluk kurmamayı öğütleyen şair, her din yılanının sokuşundan emin olma diyerek, “Mardin” ve “mar-ı din” arasında cinas yapar. Beyitte Mardin’deki çok dinli sosyal yapıya işaret edildiği söylenebilir.

Şeyh Galip (ö. 1799);

Pesend-i şî‘rini maṭlûb eden Ġālib Sitanbul’da
Zemīn-i kişver-i Bağdād u yā Mardīn’dan gelsin G. 293/7 (Okçu, 1993)

beytinde, İstanbul’da şiirinin beğenilmesini, övülmesini talep eden, Bağdat ya da Mardin’den gelsin diyerek, devrin tenkitçilerini eleştirir.

3.96 Medine

3.96.1 Şehir tarihi

Arap yarımadasının batısındaki Hicaz bölgesinde, Mekke'nin 350 kilometre kuzeyinde bulunan ve Arapça asıl ismi Yesrib olan Medine şehri (Küçükaşçı & Bozkurt, 2003a), hicretten itibaren peygamberin ikamet ettiği yer ve ilk halifeler zamanında Arap devletinin merkezi olmuştur (Buhl, 1979b, s. 459). Hz.

Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretiyle, ilk İslam toplumu bu şehirde oluşmaya başlamış ve buradan çevreye yayılmıştır (Demircan, 2017, s. 1).

Hz. Muhammed'in Mekke'den bu şehre hicretinden sonra Medinetü'n-nebi, Medinetü'r-resul ve Medinetü'l-münevvere olarak adlandırılan şehrin zamanla yalnızca şehir manasına gelen Medine ile anıldığı düşünülmektedir. Tayyibe, Miskîne, Azrâ, Câbire, Mecbûre, Mahabbe, Mahcûbe, Dârülhicre, Dârülmân ve Dârüssünne isimleri de İslam kaynaklarında Medine'ye verilen adlardır (Küçükaşçı Bozkurt, 2003a).

Tarihi boyunca Emevîler, Haricîler, Abbasîler, Fatımîler, Selçuklular ve Memlükler'in idaresi altına giren şehir 1517'de Yavuz Sultan Selim'in yaptığı Mısır seferiyle Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiş, I. Dünya Savaşı sonrasında, 30 Ekim 1918'de bu hâkimiyet sona ermiş, 1919'da İngilizlerin eline geçen Medine, 5 Aralık 1925'te ise Suudîler'in yönetimi altına girmiştir (Küçükaşçı & Bozkurt, 2003a).

Gazelerde Medine şehrine çoğunlukla Hz. Muhammed ve bu şehirde bulunan kabri dolayısıyla yer verilmiştir. Bunun yanı sıra şairler şehri gönül ve sevgili ile ilgili bazı unsurlarla karşılaştırmalı olarak anmışlardır.

3.96.2 Hz. Muhammed ve hicret

Dede Ömer Ruşenî (ö. 1487);

İy yüzi gül boyı serv bûyî semen kūyî bâğ
Şehr-i Medîne senüñ geştüñ içün bâğ u rāğ G. 34/1 (Tavukçu, 2020)

beytinde, yüzü gül, boyu servi, kokusu yasemin ve mahallesinin bahçe gibi olduğunu söylediği kişi için Medine şehrinin güllük gülistanlık bir yer olduğunu dile getirir.

Beytin alındığı gazelin tamamı incelendiğinde bu zatın Allah’ın ilhamının hüdhüdü ve Allah’ın aynasının papağanı sıfatlarıyla adlandırıldığı görülür. Bu nedenle beyitte sözü edilen kişinin Hz. Muhammed olduğu söylenebilir. Şairin;

Rûyî Rûmî gülesi Deylemî özi Medenî
‘Arabî sözi gözi Hâşimî kaşı Kureşî G. 77/2 (Aydemir, 1990)

beytinde, yüzünü beyaz, saçlarını Deylemî⁹⁴, özünü Medineli, sözünü Arapça, gözünü Haşimî⁹⁵ ve kaşını Kureyşî⁹⁶ olarak nitelendirdiği kişi de Hz.

Muhammed’dir.

Derzizade Ulvî (ö. 1585);

Harîm-i Yeşrib ü Baṭḥā’da vaşfuñ okuyup ‘Ulvî
Ziyâret eylesün ol ravż-ı cân-baḥş-ı ra’nâyî G. 779/5 (Çelik & Kılıç, 2018)

beytinde, Medine ve Mekke’de vafasını okuyarak can bağışlayan yüce ravzayı ziyaret etmekten söz ederken, Hz. Muhammed’in “ravza-ı mutahhara” adı verilen bölgede bulunan kabrini ziyaret etme arzusunu dile getirir.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Ahmed Yarî;

Yâ İlâhî idüben rāh-rev-i rāh-ı vuşûl
Sāḥa-i Yeşrib u Baṭḥā’ya revān eyle beni G. 712/5 (Karayazı, 2013)

beytinde, Allah’a kendisini kavuşma yolunun yolcusu eylemesi, Medine ve Mekke’ye gidebilmesi için yalvarır, dua eder.

⁹⁴ Deylemî, hem güzel tüylü bir kuşun adı, hem de İran’ın kuzeyindeki Gilân eyaletinin bir bölümünü oluşturan dağlık bir bölge olan Deylem’de yaşayan kavmin adıdır.

⁹⁵ Haşim, Kureyş kabilesinin Hz. Muhammed’in de mensup olduğu koludur.

⁹⁶ Kureyş, Hz. Muhammed’in mensup olduğu kabiledir.

Hac seyahati sırasında Mekke'deki vazifelerini yerine getirdikten sonra on gün kadar da Medine'de kalan (Özcan, 2013, s. 2045) Nabî (ö. 1712);

Maşşûre-i bihişt-i hakikat Medîne'dür
Maħrûsa-i sevâd-i nübüvvet Medîne'dür

H̱âhişgeh-i meţâlib-i 'ulyâ-yı feyzdür
Bârişgeh-i saħâ'ib-i rahmet Medîne'dür

Olmaħla saħnı ẖâbgeh-i hâtemü'r-rüsül
Faşş-ı nigîn-i ravza-i cennet Medîne'dür

İns ü melek aħarsa n'ola rûy-mâline
Devlet-serây-ı şâh-ı risâlet Medîne'dür

Anda telâţüm eyledi baħr-ı muħîţ-i şer'
Cây-ı ħurûş-ı mevce-i nuşret Medîne'dür

Hâkinde itdi kesb-i terâvet nihâl-i dîn
Cây-ı nemâ-yı naħl-i hidâyet Medîne'dür

Hadd-i kıyâma anda irişdi livâ-yı Hâk
Rif'atgeh-i ezân u ikâmet Medîne'dür

Dil-beste-i mücâverete şad hezâr reşk
Maħbûb-ı Hâkħ'a hâne-i hicret Medîne'dür

Sükkân-ı heft kişver-i İslâm'a Nâbiyâ
Ümmîdgâh-ı baħş-ı şefâ'at Medîne'dür G. 101 (Bilkan, 1997)

gazelinde Medine'yi, nübüvvetin büyük şehri, hakikat cennetinin mahfili olarak nitelendirirken; Hz. Peygamber'in kabrinin burada bulunması sebebiyle şehri cennet bahçelerinden bir bahçeye benzetir. Şair, Allah'ın sancağının Medine'de yükseldiğini ifade ederken ezan ve kametin semaya ilk buradan yükseldiğini hatırlatır. Medine, insanların ve meleklerin akarsu gibi toprağına yüz sürmeye gelmesine şaşırılmaması gereken, hicret sonrası İslam'ın yayılmasının hızlandığı bir yer olması sebebiyle de, hidayet fidanın geliştiğı, din fidanının tazelendiğı bir mekân şeklinde vasıflandırılır. Nabî gazelini, Medine'nin yedi iklimde yaşayan herkes için şefaatin bahşedileceğı bir ümit yeri olduğunu söyleyerek sonlandırır.

Abbas Vesîm (ö. 1760);

Şâh-ı mülk-i lî-ma‘a‘llâh mazhar-ı nûr-ı İlâh
Pâdişâh-ı Yesrib ü Baḥḥâ Muhammed Muştafâ G. 1/3 (Tuğluk, 2007)

beytinde, Medine’ye Yesrib adıyla yer vermiş ve Hz. Muhammed’i Mekke ve
Medine’nin padişahı olarak anmıştır.

İbrahim Hanîf (ö. 1775);

Rif‘at-medâr-ı ‘arş-ı mu‘allâ Medîne’dür
Tâbiş-fezâ-yı kûş-ı mücellâ Medîne’dür

Rûşen-çerâğ-ı şâm u seher mihr ü mâh anıñ
Ḥalvet-serâ-yı ḥaş-ı dilârâ Medîne’dür

Takrîrdür me‘âlini mantûḳdan su‘âl
Erbâb-ı ‘aşka maḳşad-ı A/aḳşâ Medîne’dür

Mest eyler ‘aḳlı neşve-i şevḳ-i Muhammedî
Peymâne-i leb-â-leb-i şahbâ Medîne’dür

Ârâmgâh-i leşker-i kerrûbiyândır
Sultân-ı dîne melce’ vü me’vâ Medîne’dür

Andan eser cihâna nesîm-i füyûz-ı Ḥaḳ
Cûş-ı ver-i bihâr-ı ‘atâyâ Medîne’dür

Sükkân-ı verd-i ter gibi nâzıkdür ey Ḥanîf
Revnaḳ-fezâ-yı bâğ-ı muṭarrâ Medîne’dür G. 68 (Aksu, 1996)

gazelinde, yüce arşın en yüksek mertebesinde olduğunu ve gök cisimlerine parlaklık
verdiğini söylediği Medine için aşk erbabının ulaşmak istediği en büyük gayesi
nitelendirmesini yapar. Hz. Muhammed’e olan sevgiden kaynaklanan şevkin verdiği
keyiften söz ederek Medine’yi şarapla tamamen dolu bir kadehe benzeten şair,
Medine’nin dinin sultanının yurdu ve dünyaya Allah’ın feyizlerinin rüzgârının estiği
yer olduğunu dile getirir. İbrahim Hanîf;

Gencîne-i ‘atâ-yı İlâhî Medîne’dür
Kenz-i künûz-ı nâmütenâhî Medîne’dür

Dâğ ursun âfitâba felekde şu kimse kim
Mâlişgeh-i cebîn-i siyâhı Medîne’dür

Elbet eder behem talebiyle vişâlini
Bir maqşadıñ ki cāy-ı güvâhı Medîne'dir

Seng-i cefâ-yı dest-i sitemden emîn olur
'Aşk ehliniñ ki peşt-penâhı Medîne'dir

Olsa Hanîf 'aceb mi şefâ'atla behrever
Şıdk u şafâ-yı qalbi kemâhı Medîne'dir G. 69 (Aksu, 1996)

gazeline Medine'yi Allah'ın ihsanının hazinesi ve sonsuz hazinelerin hazinesi olarak vasıflandırır. Sığınakları Medine olan aşk ehlinin, sitem elinin cefa taşından burada güvende olduklarını dile getiren şair, kalbinin saflığı ve doğruluğu nedeniyle Hz. Muhammed'in şefaatine nail olmayı dileyerek gazeline son verir.

Hanyalı Nurî (ö. 1815);

Medîne'de şeref-efzâ-yı kâ'inât olan
O reşk-i cennet-i a'lâ-yı merkade şalavât G. 60/4 (Aydın, 2009)

beytinde Medine'yi, kainatın şerefini arttıran Hz. Muhammed'in, cennetin bile kıskandığı kabrinin yer aldığı şehir olarak anar.

Hz. Muhammed'in Medine'de bulunan kabrini İbn Battuta (2004)

seyahatnamesinde şöyle anlatır:

Mescit dikdörtgen şeklinde. Dört yandan duvarlarla çevrilmiş. Ortasında çakıltaşları ve kumla döşeli avlu var. Mescidin etrafını yontma taşla döşenmiş bir yol çeviriyor. Ravda Mukaddese denilen yapı mescidin güneydoğusundadır. Allah'ın rahmeti ve esenliği kuşatsın buranın sahibini. Burası çok hoş; hakkıyla betimlemek mümkün değil. Gayet güzel yontulmuş mermer ile çevrili etrafı. Yüzyıllardan beri esansla bezendiği için üstünden rayihalar yayıyor. Güney tarafında Peygamberimizin kabri karşısında gümüş bir çivi var. Halk orada durup kibleye arkasını dönüyor ve Peygamberimize yönelip selam veriyor. (s. 174).

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Hasmî;

'Aşk Medîne'sine şimdi ben muhâcirlerdenem
Müşrik aldı yolımı enşâre yalvarsam gerek G. 244/3 (Selçuk, 2007)

beytinde, kendisinin aşk şehrine hicret edenlerden olduğunu söyleyerek müşriklerin yolunu kestiğinden ve bu nedenle ensara yalvarması gerektiğinden söz eder. Şair,

hicret döneminde Mekke'den Medine'ye göç edenlere muhacir ve onlara yardım eden Medinelilere verilen ensar sıfatına atıfta bulunur.

Sadî Karabağî (ö. 1879);

Bulurdı cenneti dünyâda iken Sa'dî küyünde
Medîne şehrin itseydi ziyâret yâ Resûlallâh G. 76/7 (Bal, 2012)

beytinde, Hz. Muhammed'in kabrinin bulunduğu Medine şehrini ziyaret edebilseydim, dünyada cenneti bulurdum, der.

Aşkî Mustafa (ö. 1871-77?);

Çatl idüp bî-ḥad 'adûsın şafder-i Peyğamberân
Terk-i Mekke eyledi kıldı bu Yeşrib ihtiyâr G. 180/3 (Yapa, 2007)

beytinde, peygamberin Mekke'yi terk ederek hicret için Medine'yi tercihini konu alır. Şairin, Medine'de gönlünü bir dilbere kaptırdığından ve servinin akarsu kenarında ayağı bağlı kalışı gibi onun yanında kaldığından bahsettiği;

Gönlümüz bir dilbere bend oldu Yeşrib'de emân
Pây-bestem serv-âsâ der-kenâr-ı cûy-bâr G. 180/4 (Yapa, 2007)

beytindeki sevgilinin Hz. Muhammed olduğu düşünülebilir. Aşkî Mustafa, Medine'yi huzur veren bir yer olarak nitelendirdiği;

Cây-ı rāḥat var ise 'âlemde Yeşrib der idim
Bunda da çāk-i girîbân eyledi dünyâ gamı G. 545/7 (Yapa, 2007)

beytinde, burada dünya gamının bulunmadığını dile getirir. Beyitte Medine'nin havasından söz edildiği düşünebileceği gibi, Hz. Muhammed'in kabrinin bulunduğu bir şehir olarak maneviyatının mertebesinin insanda dünyaya dair endişe bırakmadığının dile getirildiği de söylenebilir.

Aşkî;

Çaldım Medîne'de ġarîb sen derdüme olduñ ṭabîb
Gel pâdişâhum yâ Ḥabîb 'afveyle bendeñ itme nâz G. 230/6 (Yapa, 2007)

beytinde, Medine'de garip kaldığından ve derdine Hz. Peygamber'in derman olduğundan söz ederken; onun şefaatinin diler.

Diyarbakırlı Azmî (ö. 1831) Hz. Muhammed'den “insanların en hayırlısı” anlamındaki “Hayrû'l-beşer” sıfatıyla söz ettiği;

İlticâ ruḥşatıdır saña sebebdan sebebe
Mekke'den Yeşrib'e dek hicreti Ḥayrû'l-Beşer'in G. 95/3 (Duymaz, 2010)

beytinde, peygamberin Mekke'den Medine'ye hicretinin kendisinin sebepten sebebe sığınmasına ruhsat olduğunu söyler.

Hasan Rıza (ö. 1890);

Ol Yeşrib'e yüz sürmege bî-çâre Rızâ'nın
Gözyaşlarının seylleri deryâsı göründü G. 72/7 (Karaman, 2009)

beytinde, Medine'ye yüz sürme arzusunda olduğunu söylerken, bu uğurda akıttığı gözyaşlarını denize benzettir.

3.96.3 Medine ve gönül

Karamanlı Aynî (ö. 1490-94?), şehir-gönül teşbihi yaptığı;

Medîne dil durur gel ehl-i dil ol
Gerekse Ka'be gitmegil Hicâz'a G. 438/2 (Mermer, 1997)

beytinde, gönlün Medine gibi olduğunu söyleyerek, gel gönül ehlinden ol, Kâbe gerekiyorsa Hicaz'a gitmeye gerek yok, der. Ayrıca beyit, gönül yapmanın Kâbe'ye gitmek/Kâbe inşa etmek ile bir olduğu düşüncesi ve bununla ilgili olarak söylenilen “gönül Kâbesi” ifadesini de hatırlatır.

Manastırlı Celal Bey (ö. 1574?);

Ma'ni vü ma'rifet Celâli hemân
Dilde Mekke Medîne bulmağdur G. 189/5 (Güneş, 2013)

beytinde, mana ve marifetin Mekke ve Medine'yi gönülde bulmak olduğunu söyler.

Bağdatlı Ruhî (ö. 1605-06), Mekke'ye Batha, Medine'ye Yesrib ismiyle yer verdiği aşağıdaki beytinde, beytinde, ey hacı, Kâbe'nin haberini gönülden al; Medine ve Mekke nasıl bir yermiş, gör, der:

Al Ka‘be’nün ey hācī dilden haberin gör kim
Yeşrib ne ‘aceb kūşe Baṭḥā ne ‘aceb yerdür G. 288/3 (Ak, 2001)

Ahmed Suzî (ö. 1830);

Sūziyā ol Medīne-i dilde muḳīm
Rūz u şeb ṭurma Ḥabīb-ullāh’a yalvar G. 66/5 (Yıldız, 2012)

beytinde, gönül Medine’sinde olan Allah’ın sevgilisi Hz. Muhammed’e gece gündüz
yalvarmayı kendisine öğütler.

3.96.4 Sevgili

Zatî (ö. 1547);

Rūyuñ var iken cāna ne mescid nice kıble
Kūyuñ var iken baña ne Ka‘be ne Medīne G. 1419/5 (Tarkan, 1987)

beytinde, sevgilinin yüzü varken canına mescidin ve kiblenin gerekmediğini
söylerken; onun köyü varken de ne Kâbe ne de Mediye’yi aradığını dile getirir.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Dimetokalı Vahdetî;

İl secde ider Ka‘be Medīne diyü ammā
Ḳalbüm yüzüñe secde ider Ka‘be Medīne G. 110/3 (Öztürk, 2006)

beytinde, elalemin Kâbe, Medine diyerek secde ettiklerini fakat onun kalbinin,
sevgilinin Kâbe ve Medine’ye benzettiği yüzüne secde ettiğini söyler.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Vehbî;

Şevk-i ruḥuñla ṭurreye kūyuñda düşdü dil
İhrāma girdi zā’ir-i Ka‘be Medīne’den G. 94/3 (Karakaş, 2000)

beytinde, sevgilinin yanağının şevkiyle gönlün sevgilinin saçına düştüğünü
söylerken; âşığın gönlünü Medine’den Kâbe ziyareti amacıyla ihrama giren hacıya
benzetir. Bu benzetmede sevgilinin saçı siyahlığı dolayısıyla Kâbe’ye; âşığın gönlü
de temizliğine ithafen beyaz renkli ihrama benzetilir.

Fehim-i Sanî (ö. 1846);

Medîneli ile ol şehri dilber ülfet eder

O bir ğazâl-i H/ḥarem'dir olur mu ğayriye rām G. 39/5 (Çelik, 2012)

beytinde, şehirli dilberin Medineli ile dostluk kurduğunu, fakat Medinelinin haram bir ceylan olduğunu söyleyerek yabancılara ram olmayacağını bildirir. Mekke için Harem-i şerif; Medine için Harem-i nebevî tabirleri kullanılmış ve aynı zamanda Mekke ve Medine'nin yer aldığı bölge Harem olarak da isimlendirilmiştir. "Harem" sözcüğünün "Herkesin girmesine izin verilmeyen, saygı gösterilmesi gereken yer" anlamı da düşünüldüğünde, beyitte tevriye olduğu söylenebilir.

Yetîm (ö. 1553)'in; "Kaldırıp âvâzeyi a'lâya ey bâng-i ceres/Gel delîl ol Yeşrib u Baḥḥâ'ya ey bâng-i ceres" G. 73/1 (Aktaş, 1996), Muradî (ö. 1595?)'nin; "Baḥr u ber olmaz Murâdiye maḳâm ey müdde'î/Ân-ı vâḥid Ka'be vü Yeşrib'de vü Baḥḥâ'dadır" G. 367/5 (Kırkkılıç, 2015), Bağdatlı Ruhî (ö. 1605-06)'nin; "Sâye şalmış 'âleme evc-i sa'âdetde yaḥûd/Râyet-i mesned-nişîn-i Yeşreb ü Baḥḥâ mıdır" G. 332/5 (Ak, 2001), Halepli Edib (ö. 1748?)'in; "Âşık degil ziyâret-i kabr-i peyembere/Hâcî hemân müsâfir-i şehir-i Medîne'dir" G. 582/4 (Mum, 2004) ve "Şûfî deme ki şehir-i ğama gelmedi neye/Sen ihtiyâr-ı rāḥatı қо gel Medîne'ye" G. 1273/1 (Mum, 2004), Lazıkîzade Feyzullah Nâfiz (ö. 1767)'in; "Ḥâk-i Yeşrib'dir ğubâr-ı tütîyâ-yı çeşm-i Nûḥ/Zevḳ-baḥşâ-yı hevâsıdır ğidâ-yı feyz-i rūḥ" G. 73/1 (Demir, 2017), Aşķî Mustafa (ö. 1871-77?)'nin; "Siyâh-püş olmışam hicr ile ben çün Ka'be-i 'ulyâ/Teni Yeşrib'de vallâh bu gönülüm her zamân ağlar" G. 185/5 (Yapa, 2007), "Ben Mekke Yeşrib'de şehâ oldum çihil sâl der-niyâz/Şimdi maḳâm-ı Muştafâ oldu dile ârâm-sâz" G. 230/1 (Yapa, 2007) ve "Bu cihetden daḥî faḥr itse sezâ te'şîr/Arz-ı Baḥḥâ vü Medîne feyz-i ber-cândur sözüm" G. 418/13 (Yapa, 2007) beyitleri ile Osman Şems (ö. 1893)'in; "Bir civân-baḥt-ı Hıṭâ'yı dirdim itmezdim ḥaṭâ/Ger ziyâret Yeşrib'i

itseydi mi‘cer zülf-i dost” G. 79/4 (Yıldırım, 2013) beyti Medine şehrine yer verilmiş diğer beyitlerdendir.

3.97 Mekke

3.97.1 Şehir tarihi

Batlamyus’un II. yüzyıla ait *Cografya* adlı eserinde mukaddes ibadet mahalli, tapınak manasına gelen Macoraba ismiyle anılan (Bozkurt & Küçüktaşçı, 2003b); Müslümanlar tarafından yüce, aziz Mekke şehri anlamına gelen Mekke-i Mükerreme, Mekke-i Müşerrefe, büyüklüğüne ve ululuğuna ithafen Mekke-i Muazzama şeklinde adlandırılmış (Aydın, 2017, s. 49); Arap yarımadasının kuzeyinde bulunan Batnimekke (Bekke) adı verilen ve merkezindeki “Bathâü Mekke” (sel yatağındaki kumluk) olarak anılan, çukur alanında Kâbe’nin yer aldığı bir vadi üzerinde kurulu Mekke şehrinin doğusunda, eteğinde Safa ile tam hizasında Merve tepelerinin bulunduğu Ebûkubey, batısında Kuaykân, güneybatısında Sevr, kuzeydoğusunda Nur ve Sebîr dağları, doğusunda ise hac ibadetinin yerine getirildiği Arafat, Müzdelife ve Mina bulunur (Küçüktaşçı & Bozkurt, 2003b). Şehrin konumunu Evliya Çelebi (2005), “Mekke’nin hududu” başlığı altında şöyle bildirir:

Cânib-i şimâlîsinde on altı menzil cebel-i Nâka’ya varır. Andan öte şimâle hâk-i Şâm’dır. Cânib-i garbîsi on sekiz konak Müveylah’a varır. Andan öte Mısır hâki ile müşâ’dır. Cenûb tarafında on iki sâ‘at leb-i deryâda Cidde’dır. Ve cenûb ile şark mâbeyninde şehir-i Şîrîn dörd günlük yoldur, Yemen ile müşâ’dır. Yemen huccâcı anda Yelemlem nâm mahalde ihrâma girirler. Cânib-i şarkda on merhale yer Nehrü’l-Kâ’a varınca ya’nî Dicle ırmağına varınca Lahsa ve Basra ile hem-hudûddur. Ve cânib-i şarkın şimâline meyilli Bağdâd halîfesi Hârûnü’r-Reşîd’in ehli Zübeyde Hâtûn dîvârına varınca altı ve yâhûd yedi konaktır. Bağdâd-ı behîşt-âbâd ile çetdaşdır. Ve şehir-i Abbâs’ın cânib-i şimâlîsi arzullâh-ı vâsi’a çöl [ü] çölistân ve berr [ü] beyâbândır. Tâ nehr-i Furât’a ve kal’a-i Ane ve kal’a-i Selme ve kal’a-i Hille ve Kûfe’ye varınca sahrâ-yı tîh-i bî-pâyândır. (s. 361)

Kur'an-ı Kerim'de kendisinden şehirlerin anası manasına gelen “Ümmü'l-kurâ”⁹⁷ ismiyle de söz edilen, tarih sahnesine çıkışının Hz. İbrahim ve İsmail'in inşasında birlikte çalıştıkları bildirilen Kâbe'nin inşasıyla olduğu söylenen Mekke, Cürhümîler, İsmailoğulları, Abduddar oğulları, Abdumenaf oğulları (Işılak, 1995, s. 20-39) ve Haşimoğulları tarafından yönetilmiştir (Küçükaşçı & Bozkurt, 2003b). Mekke, Arap Cahiliye toplumu için göçebeliğin geçmişlerinden beri süregelen özelliklerinden kaynaklanarak daimi yerleşik hayat süren insan sayısının az olduğu, kayalıklarla çevrili, verimsiz bir toprağı olan ve rahat bir yaşayışa uygun olmayan iklim ve coğrafyaya sahip olan bir şehir olmasının yanı sıra aynı zamanda insanların güvenli olarak kabul ettikleri, dinî ve ticari amaçlı ziyaret ettikleri bir yerdir (Kalaycı, 1996, s. 8).

Hız. Muhammed'in ordusu 11 Ocak 630'da büyük ölçüde barış yoluyla Mekke'yi fethetmiş, bu dönemden itibaren Medine'den gönderilen valilerce yönetilen Mekke şehri (Küçükaşçı & Bozkurt, 2003b), sonrasında Emevîler (Lammens, 1979a, s. 636) ve Abbasîler'in idaresi altına girmiş ve ardından çeşitli şerif aileler tarafından yönetilmiştir (Wensinck, 1979, s. 640).

Osmanlı Devleti'nin Mekke'ye olan ilgisi devletin kuruluşundan itibaren başlar. Haremeyn, yani Mekke ve Medine şehirlerine surre gönderme geleneğinin ise I. Bayezid döneminde başladığı ve Çelebi Mehmet'ten itibaren kurumsallaşmaya başladığı kaynaklarda kaydedilir (Kurşun, 2017, s. 284). Sözlüklerde “akçe, para kesesi, para çıkını” anlamları verilen “surre”, terim olarak her sene hac döneminden önce Mekke ve Medine halkına dağıtılmak üzere yollanan para, altın ve diğer eşyaları ifade etmekte, bu geleneğin ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemekle

⁹⁷ 6/Enâm, 92. ayet. وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَهُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ “Bu (Kur'an), Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarmak için sana indirdiğimiz, kendisinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Ahirete inananlar buna da inanırlar ve onlar namazlarını kılmaya hakkıyla devam ederler.”

birlikte Abbasî Halifesi Mehdî-Billâh zamanında (775-785) ortaya çıktığı düşünülmektedir (Buzpınar, 2009).

İkinci Murad tahta geçtikten sonra önceki padişahlar gibi Medine ve Mekke'ye hazineden bir pay ayırmıştır (Kurşun, 2017, s. 284). Fatih Sultan Mehmed döneminde düzenli bir surre gönderimi olup olmadığı konusunda kesin bir bilgi yoktur (Buzpınar, 2009). II. Bayezid zamanında ise Haremeyn'e her yıl surre gönderilmiş ve 16. yüzyılın başlarında Haremeyn'de Portekiz tehdidinin ortaya çıkmasıyla Osmanlı Devleti bölge ile daha yakından ilgilenmeye başlamıştır (Kurşun, 2017, s. 284).

Birinci Selim doğuda Anadolu'nun bütünlüğünü tehdit eden faaliyetleri ortadan kaldırdıktan sonra Haremeyn'i tehdit eden Portekizliler karşısında zor durumda olan Memlûklerin hâkimiyeti altındaki Suriye ve Mısır'a yönelir (Emecen, 1994, s. 87). Mısır'ı işgal etme konusunda kararsız olan I. Selim, yeni Memlûk sultanı Tumanbay'a bir mektup göndermiş, halifenin ve kadıların biatı ile memleketi kendi egemenliği altına aldığını, Gazze'den öte Mısır'da kendi adına sikke bastırıp hutbe okutursa onu orada vali bırakacağını, fakat bunların yapılmaması hâlinde Mısır'a gireceğini bildirmiş; Tumanbay'ın savaşı seçmesi sonucu çözümlü geçen Osmanlı padişahı savaştan zaferle çıkmış, Kahire'de Cuma hutbesi Selim adına okunmuş ve sonunda Memlûk Sultanlığı yıkılmıştır (İnalcık, 2009, s. 104).

Birinci Selim'in 1517 yılında Mısır'ı Osmanlı topraklarına katmasıyla Mekke ve Medine'yi de içine alan Hicaz bölgesi Osmanlı idaresine girmiş, Memlûklere bağlı olan Mekke Emîri Şerîf Ebû Berekât, oğlu Şerîf Ebû Nümeyle Mekke'nin anahtarlarını padişaha gönderip Osmanlılara bağlılığını bildirmiştir (Uzunçarşılı, 1988, s. 278). Osmanlılar, kendilerinden önceki devletlerin yaptıkları gibi Mekke emirlerinin Hicaz kıtasındaki haklarını kabul etmiş, fakat aynı zamanda Mekke ve

Medine’yi kontrol altına almak amacıyla buraya asker ve kadılar göndermiş, ayrıca Cidde sancakbeyliğini kurmuşlardır (Uzunçarşılı, 1988, s. 400).

İslamın mukaddes beldelerini Osmanlı İmparatorluğu sınırları içine almasıyla I. Selim “Hadim-ül Haremeyn-i Şerifeyn” unvanını alır (Cezar, 2011, s. 768). Kurşun (2017), Osmanlı’nın Haremeyn’i idaresi altına alması üzerine elde ettiği konumu şöyle açıklar:

Haremeyn’in Osmanlı idaresine girmesinden sonra gerek Osmanlı idaresinin genel tabiatı ve Osmanlı sultanları Haremeyn’in himayesini üstlenip merkezi bütçeden ve kurdukları vakıflardan destekleyerek bir taraftan İslam’ın bir farızası olan haccın ifasına katkı verirken, diğer taraftan da Müslümanların nezdindeki iktidar ve hilafet gücünü pekiştirmiş oluyorlardı. (s. 284).

Mekke emirleri, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı ile bağlarını koparmaya yönelmiş, siyasi güçlerini Osmanlı Devleti’nin aleyhinde kullanmaya başlamışlar, Mekke emiri Şerîf Hüseyin, 27 Haziran 1916’da, I. Dünya Savaşı’nda, İngilizler’in desteğiyle bir Arap devleti kurmak için ayaklanmış ve Mekke’ye hâkim olmuş, 8 Mayıs 1919’da Meclis-i Vükela kararı ile emirlik unvanı kaldırılarak Osmanlı tarihinin Mekke Emirliği dönemi kapanmış, 16 Ekim 1924’te ise Abdülazîz b. Suûd Mekke’yi ele geçirerek şeriflerin Mekke hâkimiyetlerini sona erdirmiştir (Küçükaşçı, 2003).

Gazellerde Mekke, çoğunlukla kutsal bir şehir oluşu ve Kâbe dolayısıyla anılırken, bu özellikleriyle birlikte sevgili ve rakip ile kurulan hayaller çerçevesinde ele alınır.

3.97.2 Kutsal Mekke şehri

Şairler Hz. Muhammed ve hac vazifesine gazellerinde yer vererek şehrin kutsallığını öne çıkarmışlardır. Hakanî Mehmed (ö. 1606);

Yine Beytü’l-Ḥarām’a ‘azm idelüm
Şehr-i Fahrü’l-Enām’a ‘azm idelüm G. 389/1 (Gülhan, 1996)

beytinde, Kâbe'yi Beytü'l-haram ismiyle anmış ve Mekke'den Hz. Muhammed'in şehri olarak söz etmiştir.

Muidî (ö. 1585);

İlāhī Mekke şevābın müyesser it aña kim
Elüm alup ilede āstān-ı yāre benî G. 425/6 (Tanrıbuyurdu, 2018)

beytinde, elinden tutup kendisini sevgiliye kavuşturacak kişiye Mekke/hac sevabını nasip et, diyerek Allah'a dua eder.

Cesari (ö. 1829), "Safa" sözcüğüyle iham yaptığı;

'Ārifin gönlüne elbetde şafā 'arş ile ferş
Gel tavāf eyle anı sa'y ü şafā Mekke'sidir G. 191/2 (Sezer, 2009)

beytinde, âriflerin gönlünü Mekke'ye benzettir.

Osman Şems (ö. 1893), Mekke'yi Batha ismiyle andığı;

Sīnem içre görünüp şıdk-ı cenāb-ı nebevī
Mülk-i Baṭḥā'da olan ġār gelür ḥātırıma G. 633/3 (Yıldırım, 2013)

beytinde, peygambere inanç, sadakat ve sevgi ile dolu olan gönlünü Mekke'de bulunan ve Hz. Muhammed'e ilk vahyin geldiği mağaraya benzettir.

3.97.3 Kutsal Mekke, sevgili ve rakip

Ahmed Paşa (ö. 1496), sevgilinin köyünü Kâbe'ye benzeterek rakibin burayı tavaf için çabaladığını söylediği;

Ka'be-i kūyuñ tavāfına ne sa'y eyler rakīb
Mekke'ye varmak revā mıdır müselmān olmayan G. 227/6 (Tarlan, 2005)

beytinde, rakibin kâfirliğine işaret ederek müslüman olmayanın Mekke'ye varması reva mıdır, der.

Münirî (ö. 1521?), köyünde ortaya çıkması nedeniyle sevgilinin rakibe meyletmesinden şikâyet eder ve azgın olan Mekke'den çıksa ne faydası var?, diyerek rakibin yoldan çıkmış biri olduğunu öne sürer:

Kūyumda kopdı diyü raķībe ne meyl eder
Azğun olana Mekke’de  opmak ne f ayide G. 289/3 (Ersoy, 2017)

Hayal  ( . 1557);

Mek anu  Mekke’d r kıblem ev    uds
Yüzü R m eli z lf   mülk-i Efrenc G. 3/2 (Tarlan, 1945)

beytinde, sevgilinin mek anını Mekke’ye, evini Müslümanların ilk kiblesi olan Kudüs’e benzetir. Şair, sevgilinin yüzünü beyazlığı sebebiyle Rum, saçını da siyahlığı/k firl   dolayısıyla Firenk olarak anar.

Muid  ( . 1585), Mekke örtüsünü mihrap köşesinde bırakmaktaki amacının, sevgilinin ka ını ve saçını anarak secde etmek olduğunu söylediğı;

 aşu  u z lf  ni a up secde itmekdür  ara 
Mekke  rt sin  oma dan k  e-i mi r bda G. 399/2 (Tanrıbuyurdu, 2018)

beytinde, sevgilinin ka ını şeklen mihraba, saçlarını ise rengi bakımından K be örtüsüne benzetir.

Berberzade Mehmed Zihn  ( . 1715);

Tav f-ı Ka’be-i k y nda ol ma b b-ı Mek  ’n  
Bu gün  ucc c-ı ‘        ne d    m del l oldum G. 228/2 (Alptekin, 2007)

beytinde, Mek eli bir güzelin K be olarak nitelendirdiğı mahallesini tavaf ederken a   hacılarının önüne d    m, onlara rehber oldum, diyen şair, sevgilinin bulunduğu yeri Mekke’ye, evini K be’ye,   şıklarının buralarda dolaşmasını ise tavafa benzetir.

On yedinci yüzyıl  airlerinden Eğirdirli  ey   Mehmed Efendi;

K   ne v  k y    u ged  kim ede menzil
 ey   olur ol p di eh-i Mekke Med ne G. 145/5 (Parlak, 2006)

beytinde, sevgilinin köyünü ve evini bu kul menzil ederse, sanki Mekke ve Medine’nin padişahı olur, diyerek sevgilinin mek anını kutsallığı ve g zelli   açısından Haremeyn’e benzetir.

On yedinci yüzyıl  airlerinden F tuh , Mekke’de bulunan Merve ve Safa tepelerini de andığı aşağıdaki beytinde, sevgilinin bulunduğu yeri K be’ye

benzeterek oraya varmadıkça kurban kesmeyeceğini söyler. Şair, hac sırasında yapılan Merve ve Safa tepeleri arasında gidip gelme ve kurban kesme ritüellerine atıf yaparken, “safa” sözcüğünü tevriyeli kullanır:

Merve hakkı için Mekke’de ölmege hîç yokdur Şafâ’m
Ka’be kūyuña varmayınca qurbân virmezem G. 51/2 (Tökel, 1993)

Mehmed Halis Efendi (ö. 1709/1710);

Yeme şunmaz ne ‘aceb gamze-i vaḥşet-zedesi
‘Āşıkānuñ Mekke’sinde ya o dem-keşler ne G. 155/3 (Atıcı, 2009)

beytinde sevgilinin mekânını âşıkların Mekke’si olarak niteler.

Şuhî Bengizade (ö. 1738);

Vechüñle cebînüñ biri Mekke biri Ma’mūr
Kūyunda tavāf itse n’ola ins ü melā’ik G. 147/4 (Çukurlu, 2012)

beytinde, sevgilinin yüzünü Mekke, alnını Kâbe’ye benzeterek, mahallende melekler ve insanlar tavaf etse, buna şaşılmaz, der.

Refî’i Amidî (ö. 1816);

Baṇa ḥōş tūtiyâdır ḥāk-pāyı Mekkevi yâriñ
‘Acem gözine şoksun bakmazam kuḥl-ı Şifāhān’a G. 235/7 (Aydemir, 1989)

beytinde, Mekkeli sevgilinin ayağının toprağının kendisi için hoş bir sürme olduğunu söylerken, Acem, İsfahan sürmesini gözüne soksun, ona bakmam, der.

3.97.4 Atasözü

Nevî (ö. 1599);

Cān u dil kūyuña revān olsun
Ḥācī ḥācıyı Mekke’de bulsun G. 320/1 (Tulum & Tanyeri, 1977)

beytinde, “Hacı hacıyı Mekke’de, derviş dervîşi tekkede bulur” atasözünü anar.

Kadı Burhaneddin (ö. 1398)’in; “Ġarrā gâzel dimiş ola biñ ḥüsnüñe cānum/

Baṭḥā-yı Mekke’ye daḥi A’rāb gelmedin” G. 1127/4 (Ergin, 1980), Zatî (ö.

1547)’nin; “Olsam oturaḳ Mekke’de kūyuñ koyub ey dōst/Hep Ka’be kebüterleri

dirler baña kum kum” 965/4 (Tarlan, 1970), Berberzade Mehmed Zihnî (ö. 1715)’nin; “Mîne-i dilde riyâ dîvini recm etdi tenüm/İstemez hîç harem-i Ka‘be’de yek kem Mekke’m” G. 223/2 (Alptekin, 2007), Ramî (ö. 1639/1640)’nin; “Büy-ı Baḥḥā’yile hoş kıldı mu‘aṭṭar ey dil/Cân meşâmın şeheri ‘itr-ı hevâ-yı maḥmil” G. 187/4 (Hamami, 2001), 18. yüzyıl şairlerinden Hasmî’nin; “Sidre’den Nâmûs-ı ekber peyk-i Ḥaḥ Cibrîl’ine/Mekke vü Yeşrib’de her dem süy-ı Aḥmed gösterir” G. 82/9 (Selçuk, 2007), Aşķî Mustafa (ö. 1871)’nin; “Sa’y-ıla buldı şafâ Mekke-i küyında sükûn/Şanma kim mürde-i ḡalbinde bulur bâr ‘abeş” G. 126/2 (Yapa, 2007), “Mekke kudûm-ı devletüñ dârü’l-Medîne hicretüñ/Sen de bilürsin ḡurbetüñ ḡalîn efendüm tûl tîrâz” G. 230/10 (Yapa, 2007), “Cümlesin gördükde ‘Aşķî Mekke’de ḡaḡḡa didüm/Cem’ olup gelmiş cihânda hîç cinâyet ḡalmamış” G. 266/5 (Yapa, 2007), “Ḳalb ber-âteş iki tâb-âver olsun mı göñül/Mekke vü hem de Medîne yanmışam bu ḡasrete” G. 500/11 (Yapa, 2007), Hâmî (ö. 1891)’nin; “Şıdk ile şafâ Ka‘be’sidir seyyid-i Baḥḥā/Dil bâbını hep bâz ider ḡüy-ı Muḡammed” G. 69/3 (Altay, 2008), Mehmed Memdûh Paşa (ö. 1925)’nin; “Vuşûl-i menzil-i maḡşûd olmaz bî-te‘ab ḡaşıł/Bu ma‘nâ pençe-gîrâdır muḡaylân-zâr-ı Baḥḥā’dan” G. 184/7 (Odunkıran, 2011) ve Osman Şems (ö. 1893)’in; “Bu neş’e bûlbûl-i Baḥḥā’dan irdi demle sana/Revâ mı olmasa mu‘ciz-beyânın ey bûlbûl” G. 419/16 (Yıldırım, 2013) beyitleri Mekke şehrinin anıldığı diğerk beyitlerdir.

3.98 Musul

Dicle nehrinin batı kıyısında kurulmuş, I. Selim döneminde Osmanlı topraklarına dâhil edilen ve günümüzde Irak sınırları içerisinde bulunan Musul şehrini, Erbilli şair Garibî (ö. 1796);

Hîç meskende Ğarîbî ...⁹⁸ buldıramaz
Meger anı Şatı-ı Muşul yine sîrâb itsün G. 231/7 (Tok, 1995)

beytinde, “Şatı-ı Musul” tabiriyle, buradan geçen Dicle nehriyle anar.

Dürri Ahmed (ö. 1722);

Halka hoş gelmez idi âb u hevâsı Muşul’uñ
Şat’a ger uğramasa bâd-ı şabâsı Muşul’uñ

Şat kenârında meger eglene erbâb-ı şafâ
Ki bulunmaz dahı bir cây-ı şafâsı Muşul’uñ

Mihreveş bir meh-i tâbânı görünmez ancağ
Çeşm ü ebrû iledür mâh-liķâsı Muşul’uñ

O dahı ğâyet ile vahşet ider insâna
‘Acebâ neyle dil egler ğurebâsı Muşul’uñ

Hele bir ehl-i dil olsa güzelinden geçdük
Bilmem aşlnda mı yokdur şu‘arâsı Muşul’uñ

Sengveş hâmi tabî‘at görünür hep halkı
Ğalibâ seng iledür cümle binâsı Muşul’uñ

Dürriyâ şihhat ile ‘âzim-i Bağdâd olsak
İtmedin câna eşer cevır ü cefâsı Muşul’uñ G. 46 (Vural, 2020)

gazelinde, Musul’un saba rüzgârı Şat’a uğramasaydı; onun havası ve suyunun halka hoş gelmeyeceğini ve Musul’un sefa ehlinin herhâlde Şat kenarında eğlendiğini; çünkü Musul’da başka bir sefa/dinlenme yerinin olmadığını söyler. Musul’daki güzellerden de şikâyetçi olan şair, garip Musulluların gönüllerini ne ile avuttuklarını merak eder. Güzeli olmadığı gibi gönül ehli kimselerin de burada bulunmadığına değinen Dürri Ahmed, bu şehirde şairlerin bulunup bulunmadığı konusunda şüphededir. Şair gazelini, Musul’un cefasına uğramadan önce sağlıklı Bağdat’a gitmeyi dileyerek sonlandırır.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Yenişehirli Avnî;

Cenâb-ı bâķî-i Fârûķ-meşreb semt-i Mûşul’dan⁹⁹
Ma‘ârif Dicle’sidir cûş idüp Bağdâd’a gelmişdir G. 67/7 (Turan, 1998)

⁹⁸ Kelime kaynağında okunamıyor.

⁹⁹ Vezin bozuk.

beytinde, Musul ve Bağdat şehirlerine buradan geçen Dicle nehri ile birlikte yer vererek, beyitte sözünü ettiği kişinin ilmin Dicle'si olduğunu dile getirir.

3.99 Mültan

Hint alt kıtasının Orta Asya'ya açılan güzergâhında bulunan (Özcan, 2006) ve günümüzde Pakistan sınırları içerisinde yer alan Multan/Mültan şehrine Hazık (ö. 1763);

Ruhsâr-ı dil-rubâda o Hindû-yı hâller
Girmiş miyân-ı âteşe şan Mültânlıdır G. 55/2 (Güfta, 2001)

beytinde yer verir. Sevgilinin ateş gibi olan yanağındaki siyah benlerin sanki Multanlı olduğunu söyleyen şair, Hindu ve Multan ile sevgilinin beni arasında, bölge insanların ten renkleri bağlamında, siyahlık açısından ilgi kurar.

3.100 Nahcivan

Aras nehrinin sol kolu olan Nahcivançay'ın sağ kıyısında kurulu tarihî Nahcivan şehri, Manna, Med, Makedonya, Pers, Atropatene, Sasanîler, Roma İmparatorluğu, Abbasîler, Selçuklular ve İlidenizliler'in hâkimiyetine girdikten sonra, 1221 yılında Moğol istilasına uğrayarak büyük tahribata uğramış, sonrasında Çübânîler, Cuciler, Celâyirliler, Altın Orda, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevîlerin idaresi altına girmiş, Çaldıran yenilgisinden sonra Yavuz Sultan Selim'in emriyle halkının "kızılbaş" olmasından dolayı yağmalanmış, sonrasında şehirde tekrar Safevî idaresi kurulmuş ve Osmanlı-Safevî çatışmaları sırasında kısa sürelerle Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır (Karamanlı, 2006). Kanunî Sultan Süleyman'ın bizzat yönettiği ve Nahcivan adı verilen seferde Osmanlı kuvvetleri tarafından tahrip edilen şehir, III. Murad devrinde Osmanlıların eline geçmiş (Minorsky, 1979), bitmek bilmeyen Osmanlı-Safevî çatışmaları boyunca sürekli el değiştirdikten sonra Rus

işgaline uğramış ve günümüzde Azerbaycan’a bağlı özerk bir cumhuriyet konumunu almıştır.

Kanunî Sultan Süleyman, gözyaşlarını Aras ırmağına benzettiği;

Döneliden Nahçıvân’a gönlümüñ vîrânesi
İy Muhibbî gözlerüm yaşına da dirler Aras G. 1227/7 (Ak, 1977)

beytinde, Nahçıvan şehrinin tarih boyunca uğradığı tahribatlar neticesinde aldığı virane hâliyle âşîğın gönlü arasında benzerlik kurar.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Rahimî;

Nâr-ı kahrıyla kızılbaşuñ Revân’ın yakdılar
Nahcüvân’ın yakdılar güyâ ki cânın yakdılar G. 61/1 (Küçük, 2008)

beytinde, kahr ateşiyle kızılbaşın Revan’ını yaktıklarından bahsederken, Nahçıvan’ın da yakıldığını ve onun yakılmasıyla âdeta onların canlarının yakılmış olduğunu dile getirir. Şair, “Revan”ı hem kızılbaş şehirleri arasında anılan Revan şehrini kastederek kullanmış, hem sözcüğün “can, ruh” anlamına atıfta bulunmuştur.

3.101 Nahşeb

3.101.1 Şehir tarihi

Kaşka-Derya vadisinde, Buhara’dan 4, Belh’ten 8 günlük mesafede bulunan, Arap coğrafyacılarının Nasaf/Nesef olarak adlandırdıkları ve günümüzde, Çağatay hanlarının burada yaptırdıkları saraylar sebebiyle saray manasına gelen Karşi adıyla bilinen (Minorsky, 1964, s. 40), üzümleri ve çarşısıyla meşhur (Le Strange, 2015, s. 566) Nahşeb şehri, klasik Türk edebiyatı eserlerinde “mah-ı Nahşeb” ve “çah-ı Nahşeb” terkipleriyle yer alır. Mütercim Asım Efendi (2009) tarafından Türkçeye çevilen, Hüseyin b. Halef et-Tebrîzî’nin *Burhan-ı Katı* adlı sözlüğünde “mah-ı Nahşeb” şu cümlelerle açıklanır:

Meh-i Nehşeb: Mah-ı Siyam manasınadır. O aydır ki Mukanna’-i Horasanî, Maverâünnehir’de Nehşeb şehrine karib Siyam nam cebel dameninde bir

çahtan şubede ile peyda etmişti. Mah-ı asuman kayboldukta zuhur edip dört fersah mesafe yere dek pertav salardı. Dört ay bu hâl üzre kaldı. Cüz-i azam-ı maddesi civa idi derler. (s. 496)

Mehmed Salahî Bey (1895-96), hile ile ortaya çıkarılan bu ay hakkında,

Kamus-ı Osmanî adlı sözlüğünde şu cümleleri kaleme alır:

Esatir-i şarkiyeden olarak telakkisi zaruri olan bir rivayete göre İbn Mukanna namıyla arif Hakim İbn-i Atâ'nın Maverâünnehir'de kain Nahşeb civarında ve Siyam dağı eteğinde bir kuyudan sim-ab vesair mevaddan bi't-terkib sihir ve şubede ile semaya aks ettirip gösterdiği mah-ı müzevvere ıtlak olunur. Güya üç fersah yere değin ziyası akseden bu ay, altmış gece semada görünür ve bu müddet zarfında bi't-tabi gökte iki ay müşahede olunurmuş. Bu mah-ı musanna'a halk-ı âlem mütehayyir kalmış. Buna mah-ı siyam, mah-ı mukanna', mah-ı keş, mah-ı Nahşeb ve o kuyuya çah-ı Nahşeb denilir. İşbu kuyu şehir-i mezkura iki saatlik mesafede imiş. (s. 314)

Onay (2016), İbn-i Mukanna'nın bu isimle çağrılışının sebebini ve yukarıda

bahsedilen hadisenin farklı rivayetleriyle birlikte Sealibî'den aktarır:

İbn-i Mukanna da denir. Nuhbe şarihine göre bu adam Halife Mehdi zamanında Maverâünnehirde zuhur ederek hulûl ve tenasühe kail ve İlahlık iddiasına mütecasir idi. Yine sihirde ve simyada mahir olmakla bazı harikuladeler ibraz eyleyip bilad-ı Horasan'dan Keş, Kaşgar, Nesef, Semerkand ve Taşkent ahalisinden çoğunu kendine iman ettirmiş ve kendince kuvveti artarak bela kesilmişti. Çok çirkin ve deccal gibi tek gözlüymüş. Çehresini halktan saklamak için nikab tutarmış. Bu cihetle Mukanna denmiş. (s. 282)

Gazellerde Nahşeb'e bu sunî ay hadisesine yapılan telmihlerle yer

verilmesinin yanında (Çelebioğlu, 1991) şairler, "mah" kelimesini istiare yoluyla sevgili yerine kullanmış ve sevgilinin çeşitli güzellik unsurları ile "mah-ı Nahşeb" ve "çah-ı Nahşeb" arasında bağlantılar kurmuşlar, bunun yanı sıra şarap ve âşık ile ilintili çeşitli hayaller oluşturmuşlardır.

3.101.2 Çene

Nahşeb ile kurulan hayallerde sevgilinin çenesi, bu şehir yakınlarında bulunan batmayan ayın yükseldiği "çah-ı Nahşeb" ile şekil yönünden kurulan benzerlik

ilgisiyle karşımıza çıkar. Azmizade Haletî (ö. 1631), sevgilinin çenesinin parlaklığının, Babil ve Nahşeb kuyularında dahi ortaya çıkmadığını söylediği;

Çāh-ı Bābil çāh-ı Nahşeb'den bedīdār olmadı
Ol senüñ çāh-ı zenehdānuñda olan āb u tāb G. 64/2 (Kaya, 2003)

beytinde, sevgilinin çenesinin parıltısına ve büyüleyiciliğine gönderme yapar.

Beyanî (ö. 1664-65),

'Aks-i māl añlamañuz ol mehi belki 'aksi
Çāh-ı Nahşeb zekānı kendi meh-i Nahşeb'dür G. 237/3 (Başpınar)

beytinde, ay gibi olan sevgiliyi ayın yansıması olarak anlamayın, belki tam tersidir; onun çene çukuru Nahşeb kuyusu, kendisi ise Nahşeb ayıdır, der. Şair, “aks” sözcükleriyle cinas-ı tam yapar.

Karayılanzade Mehmed Emin Sabrî (ö. 1814), şarabın aksi/görüntüsü sevgilinin çenesine parlaklık verdikçe, sanki Nahşeb kuyusunda ay ışığı ortaya çıkar, dediği;

Virdikçe 'aks-i bāde zenañdān-ı yāre tāb
Güyā bedīd olur çeh-i Nahşeb'de māhtāb G. 9/1 (Keçeci, 2012)

beytinde, sevgilinin çenesi ile Nahşeb kuyusu arasında bağlantı kurmuş, “tab” ve “mahtab” sözcükleri arasında cinas-ı mükerrer yapmıştır.

Lazıkızade Feyzullah Nâfiz (ö. 1767);

Göñül çāh-ı zenañdānında cānānıñ mekân tutmuş
Bün-i Nahşeb'de ol murğ-ı hevāyî aşıyān tutmuş G. 372/1 (Demir, 2017)

beytinde, âşığın gönlünün sevgilinin çene çukurunu kendine mekân edindiğini söyleyerek burayı Nahşeb kuyusunun dibine benzetirken, âşığın gönlünü havayı bir kuş olarak nitelendirmiş, “bün-i Nahşeb” - “çāh-ı zenañdan” ve “göñül” - “murg-ı havayî” arasında leff ü neşr-i gayr-ı mürettep yapmıştır.

Şeyh Galip (ö. 1799) aşağıdaki beytinde beytinde, çeneyi Nahşeb kuyusuna benzetir:

Bedîd lafz-ı haatından me'âl-i nokta-i hâl
Zekân sitâre-i ma'nâya çâh-ı Nahşeb'dir G. 114/6 (Okçu, 1993)

Sünbülzade Vehbî (ö. 1809);

Fürûğ-ı 'arızî 'aks eyleyip çâh-ı zenaḥdâna
Derûn-ı çâh-ı Nahşeb'de ne hoş mehtâb göstermiş G. 121/4 (Yenikale, 2011)

beytinde, sevgilinin yanağının parlaklığının çene çukuruna aksedişini, Nahşeb kuyusunun derinine vurmuş ay ışığına benzetir.

Beyanî (ö. 1664-65)'nin; 'Aks-i mâh u âfîtabı gösterür âyîne-vâr/Çâh-ı Nahşeb'dür meger çâh-ı zenaḥdânuñ senûñ" G. 457/7 (Başpınar), Antepli Aynî (ö. 1837)'nin; "Çeh-i Nahşeb zekanda necm-i hâle dâğ-ber-dildir/Meh-i gerdün o mihre lâ-muḥâle dâğ-ber-dildir" G. 45/1 (Arslan, 2004), Rızayî (ö. 1629)'nin; "Üftâde olmuş aña nice mâh-tâb-ı ḥüsn/Halkuñ didükleri çeh-i Nahşeb zekân gibi" G. 228/3 (Demirel, 2005), Lazıkîzade Feyzullah Nâfiz (ö. 1767)'in; "Çâh-ı zekânı ḥâle füsüngâh degildir/Necm-i raşad-ı Nahşeb'imiz çâh degildir" G. 175/1 (Demir, 2017) ve Sünbülzade Vehbî (ö. 1809)'nin; "Görüp çâh-ı zenaḥdânıñ nice üftâde olmaz dil/Meh-i Nahşeb degil Vehbî meh-i Ken'ân'dır Yûsuf" G. 146/12 (Yenikale, 2011) beyitleri burada zikredilebilir.

3.101.3 Kaş

İki ay boyunca her gece kuyudan doğarak dört saatlik mesafeyi aydınlatan

(Çelebioğlu, 1991) "mah-ı Nahşeb"e Âgâh (ö. 1728);

Tâ tülû' itdi hilâl-i ebrûvânı reşkden
Eyledi pinhân 'adem çâhında mâh-ı Nahşeb'i G. 372/2 (Akpınar, 2017)

beytinde yer verir. Şair, sevgilinin hilâl kaşları, aylarca batmayan Nahşeb ayını kuyusunda kıskançlıktan yok etti, der.

3.101.4 Yanak/yüz/gerdan/ten

Nahşeb ile kurulan hayallerde sevgilinin yüzü, bu şehir yakınlarındaki kuyudan yükselen ve batmayan “mah-ı Nahşeb” ile renk yönünden kurulan benzerlik ilgisiyle karşımıza çıkar. 17. yüzyıl şairlerinden Behçetî, sevgilinin yanağının tasvirinin, gönlünün derinliklerinde yer edindiğini söylediği;

Nağş-ı ruḥuñ derün-ı dilümde yer eyledi
Bağ ey perî o çāhe meh-i Nağşeb’üm budur G. 110/4 (Ölmez, 1996)

beytinde, gönlünü kuyuya, sevgilinin yanağını parlaklığıyla Nahşeb ayına benzetir.

Nailî-i Kadim (ö. 1666);

Gerdenüñ şem‘a-i fānūs-ı girībānuñdır
Māh-ı Nağşeb gibi maḥbūs-ı girībānuñdır G. 89/1 (İpekten, 1970)

beytinde, parlaklığı dolayısıyla sevgilinin gerdanını Nahşeb ayına teşbih etmiş;

Numan Mahir (ö. 1843);

Māh-ı Nağşeb gibi bir dilber-i Yūsuf-ṭal‘at
Müjde-i vuşlatı mısr-ı dile kıldı tebşîr G. 44/2 (Batğı, 2017)

beytinde, Yusuf gibi güzel yüzlü sevgilinin yüzünün parlaklığını Nahşeb ayı ile anlatmıştır.

Ömer Şevki Mardinî (ö. 1852);

Mümtāz-ı dil-ber ‘ālemde oldur
Ruḥları olsun çün māh-ı Nağşeb G. 22/5 (Kanmaz, 2010)

beytinde, Nahşeb ayı gibi yanağa sahip olanların cihanın en seçkin güzelleri olduğunu söyler.

Hâsim (ö. 1726-27)’in; “Ger efsün-ḥ‘ān olursan külbe-i aḥzān-ı tārîkde/Perî-rüyān meh-i Nağşeb gibi maḥşûş olur ey dil” G. 67/4 (Ustaömer, 2010), Muin (ö. 1652/53)’in; “Düşerdi bâdeye bî-reyb cāh-ı sâğarda/Göreydi ‘aks-i ruḥın mihr [ü] māh-ı Nağşeb’ümün” G. 32/3 (Aras, 2010) ve Nüzhet (ö. 1778)’in; “Güneş gibi

toğup çünkim cihānı ğarķ-ı nūr itdiñ/Degildir çāh-ı Nahşeb adı batdı māh-ı

Ken ‘ān’ın” G. 212/2 (Demirkol, 2003) beyitleri de burada zikredilebilir.

3.101.5 Şarap

Nailî-i Kadim (ö. 1666);

Bāde kim tāb-efgen-i şad-şışedür her kaçresi
Şām-ı ğamda māh-ı Nahşeb-pīşedür her kaçresi G. 377/1 (İpekten, 1970)

beytinde, gamlı akşamda şarap damlalarını parlaklık ve şekil itibarıyla Nahşeb ayına benzettir.

Sabrî Mehmed Şerif (ö. 1645), sevgilinin ağzını şarabın parlak kadehinde seyredin; sanki sevgili yüzüğünü Nahşeb kuyusuna düşürmüştür, dediği;

Sāğar-ı rahşān-ı meyde seyr edüñ yārin femin
Şanki çāh-ı Nahşeb’e dilber düşürdi hātemin G. 129/1 (Kasır, 1990)

beytinde, şarap kadehini Nahşeb kuyusuna, sevgilinin ağzını ise şekil yönünden yüzüğe benzetmiştir.

Hayrî (ö. 1789/90), büyücü sakinin, şarap kadehindeki kabarcıklardan Nahşeb kuyusundaki gibi yüzlerce ayı nasıl bir sihirle gösterdiğini sorduğu;

Ne sihr itdüñ meded ey sākī-i sāhīr ki gösterdüñ
Hābāb-ı bādeden şad māh-ı çāh-ı Nahşeb-i mīnā G. 8/6 (Şener, 1999)

beytinde, şarap şişesini Nahşeb kuyusuna ve kabarcıkları aya benzettir.

Yahya Tevfik (ö. 1791), sevgilinin yanağı sihirle şarabın yüzeyine aksetmiş, şarap kabarcığı Nahşeb kuyusundaki ay gibi olmuş, dediği;

Ruḥ-ı dildār olup sihrile rūy-ı meyde ‘aks-endāz
Hābāb-ı bāde olmuş māh-ı çāh-ı Nahşeb-i mīnā G. 8/3 (Yılmaztürk, 2014)

beytinde, Nahşeb kuyusunu şarap kadehine, sevgilinin yanağını ise şarap kabarcığına benzettir.

Muvakkıtzade Pertev (ö. 1807/08)’in; “Hum-ı mey hāver-i şems-i hākīkatden baña Pertev/Be-cā olmaz demek şahbāya mäh-ı Nahşeb-i mīnā” G. 17/8 (Bektaş, 2007), Neşatî (ö. 1674)’nin; “Pür olup bāde ile yine tehī olsa olur/Geh çeh-i Nahşeb ü geh çāh-ı zekān peymāne” G. 120/4 (Kaplan, 1996), 18. yüzyıl şairlerinden Subhizade Aziz’in; “Çeküp inbīk-i mülden reng-i sīmānı ne sihr itdi/Beyāz-ı gerden-i kāfūra mäh-ı Nahşeb-i mīnā” G. 6/3 (Erdem, 2001), Numan Mahir (ö. 1843)’in; “Olur gördikçe yārān sākī-i meh tal’ati her dem/Giriftār-ı çeh-i ‘ālem-fürüz-ı Nahşeb-i mīnā” G. 7/2 (Batgı, 2017) ve 19. yüzyıl şairlerinden Nurî’nin; “‘Aks-i ruhuñ āyīne-i şahbāda celīdir/Bu vechile cāma çeh-i Nahşeb dimelidir” G. 23/1 (Yılmaz, 2010) beyitleri bu başlık altında anılabilir.

3.101.6 Âşık

Osman Şems (ö. 1893), sevgiliyi istiare yoluyla aya benzetirken kendisini/âşığı da Nahşeb kuyusu olarak zikreder:

O çāh-ı Nahşeb’em fikriñle ben ey mäh kim sensiz
Felekler çeşmime dölāb-ı āb-efzā-yı hasretür G. 292/5 (Yıldırım, 2013)

Şair;

Meh yüzün cānımda pinhān olduğın görse cihān
Dillerinde çāh-ı Nahşeb yerine cān söylenür G. 255/10 (Yıldırım, 2013)

beytinde de benzer bir hayal kurarak; ay yüzlü sevgilinin yanında canını Nahşeb kuyusu olarak nitelendirir.

Feyzî-i Kefevî (ö. 1614);

Çāh-ı Nahşeb gibi ka’r-ı sīneme rüz-ı ezel
Şevk ile nakş eyledüm sen mäh-tābuñ şeklini G. 404/2 (Eflatun, 2003)

beytinde, âşığın/kendisinin göğsünü Nahşeb kuyusu olarak vasıflandırmış ve ay ışığı gibi olan sevgiliyi, ezelde buraya nakşettiğini dile getirmiştir.

3.101.7 Lale

Neşatî (ö. 1674);

Gül den derûn-ı lāleye düşdükçe gâh tâb
Gūyâ bedîd olur çeh-i Nahşeb’de mâhtâb G. 10/1 (Kaplan, 1996)

beytinde, lalenin içine gülün parıltısı düşünce, sanki Nahşeb kuyusunda ay ışığı ortaya çıkar, diyerek; laleyi Nahşeb kuyusu, gülü ay ışığı ile bağdaştırır. Gül burada sevgili olarak düşünülebilir.

Sabrî Mehmed Şerif (ö. 1645);

Bu demde dâğ-ı lāle reşk-i mäh-ı çāh-ı Nahşeb’dür
O deñlü dehre mihr-i feyz-i Hâk pertev-nişâr olmış G. 85/3 (Kasır, 1990)

beytinde, bu zamanda Allah’ın feyzinin güneşi dünyayı öylesine aydınlatmaktadır ki; Nahşeb kuyusundaki ay, lale çiçeğinin içerisinde bulunan siyahlığı kıskanmaktadır, der.

Nailî-i Kadim (ö. 1666)’in; “Çevgân-ı dest-i himmetine mihri gūy eden/Muhtâc-ı rüşenî-i meh-i Nahşeb olmasa” G. 314/4 (İpekten, 1970), Esrar Dede’nin (ö. 1796); “Ger mezâyâ-yı kavâbil ne demek bildiñse/Meh degil mihri bile var çeh-i Nahşeb’den şor” G. 53/5 (Horata, 1998), 18. yüzyıl şairlerinden Şakir’in; “Mäh-ı Nahşeb’le tefâhür itmesün ehl-i qarîb/Bi’r-i endîşemde her lahza niçe biñ mäh olur” G. 62/4 (Yıldız, 2002) ve “Bu fenn-i işveyi ol mäh-i Nahşeb çeşm-i cādūya/Elifden mekteb-i ülfetde ‘ayniyle okutmuşmuş” G. 116/4 (Yıldız, 2002), Nef’î (ö. 1635)’nin; “Lā-mekân ol hem maḥallinde yerin bekle yine/Gâh mihr-i âlem-ārâ gâh mäh-ı Nahşeb ol” G. 73/4 (Akkuş, 1993) ve Nevres-i Kadim (ö. 1762)’in; “Peyâm-ı saltanat maḥşûl-ı sîr olurdu ihvâna/Meh-i Ken’ân olaydı vaz’-ı çāh-ı Nahşeb-i mînâ” G. 1/4 (Akkaya, 1996) beyitleri Nahşeb şehrinin anıldığı diğer beyitlerdir.

3.102 Necef

3.102.1 Şehir tarihi

Üç kapılı Necef şehri, Kerbela'nın 70 kilometre güneydoğusunda, Bağdat'ın 150 kilometre güneyinde ve Kufe'nin 10 kilometre batısında yer alır (Şemsettin Sami, 1898, s. 4565). Hz. Ali'nin türbesinin burada bulunması sebebiyle Meşhed-i Ali olarak da bilinen Necef, tarihte Gırâ (Guryân), Rabve ve Vâdisselâm isimleriyle de anılmıştır (Öz, 2006). Şemsettin Sami (1898) şehirde yüksek bir Şii medresesi bulunduğu, ayrıca birçok yerden gelen cenazelerin gömüldüğü meşhur bir kabristanın olduğu bilgisini aktarır. Bunun yanı sıra şehrin yanında, kurumuş ve günümüze kalmamış bir göl bulunduğunu söyler (s. 4566). Necef'in bulunduğu sırtlara kadar ulaşan bir denizin olduğu ve Necef'in bu deniz kenarında bulunduğu da ifade edilir (Darkot, 1993, 158). Bahsedilen denizin Sami'nin bahsettiği göl olması muhtemeldir.

Şehir çöl kenarında, çorak bir tepededir. Hz. Ali'nin burada gömülü olduğu bilgisi yaygınlaştıktan ve türbesi inşa ettirildikten sonra Necef şehrinin kurulduğu kabul edilmekte ve kabrin yerinin ortaya çıkışı ile mezarın tamirinin dokuzuncu yüzyılda gerçekleştiği düşünülmektedir (Öz, 2006). Hamdanî hükümdarı Abu'l-Hayca, Hz. Ali'nin türbesini yaptırarak burayı kıymetli halı ve perdelerle süsler (Darkot, 1993, s. 157). Sonrasında Büveyhî hükümdarı Adudüddavle (978-983) bu yapıyı genişletir ve tamir ettirir (İlhan, 1991). Bu sırada Necef, çevresi 2500 adımı bulan küçük bir şehirdir (Darkot, 1993, s. 158).

“Atebât-ı mukaddese”, “Atebât-ı âliye” adlarıyla da anılan; Necef, Kerbela, Kâzımiyye ve Samerra'daki Şiilerce kutsal sayılan yerlere “atebe” ismi verilir. Bu kutsal yerlerin ilki- Şiiler tarafından ilk mukaddes mekân olarak kabul edilen yer- Necef'te, Hz. Ali'nin defnedildiğine inanılan mevkidir (İlhan, 1991).

Necef'in Şii öğretimi merkezi kabul edilmesiyle nüfusu zamanla artmaya başlar ve 10. yüzyıl başlarında burası mamur bir şehir olma özelliği gösterir (Öz, 2006). Hasan b. Al-Fazl'ın 11. yüzyılın başında surlarını yaptırdığı Necef şehri, 13. ve 14. yüzyıllarda Irak'ın önde gelen şehirlerinden biri olur. İbn Battuta Necef'i ziyaret ettiğini, buraya Babülhadra denilen bir kapıdan girdiğini belirtip türbeyi ve şehri tasvir ederken şehirde dükkânlar, yemekhaneler ve fırınların yanında meyve pazarı, terziler ve attarların yer aldığı bir çarşının bulunduğunu söyler (İbn Battuta'dan aktaran Öz, 2006).

Necef, Kanunî'nin 1533-1535 senelerinde gerçekleşen İrakeyn seferi sırasında Osmanlı topraklarına katılır. I. Dünya Savaşı sırasında 7 Mart 1917 tarihinde İngilizler tarafından işgal edilene kadar Bağdat vilayetinin Kerbela sancağına bağlı bir kaza merkezi olarak Osmanlı Devleti yönetimi altında kalır (Darkot, 1993, s. 158).

Ahmed Namî (ö. 1673)'nin;

İdemez her dide seyr-i hıttā-i pāk-i Necef
Gülşen-i hulddür zîrā ravza-i hāk-i Necef

Bir dūr-i yektāyī āgūşa şādef-āsā çeküp
Şevk ile leb-rîz olmuş sîne-i çāk-i Necef

‘Ayn-ı vuşlatda gehī gālīb olup bīm-i firāk
Hūn-ı dil aqıtsa n’ola çeşm-i nem-nāk-i Necef

Vaşfını ancağ zebān-ı ‘ışkđur ta‘bīr iden
‘Aql ile sencīde olmaz vaşf-ı idrāk-i Necef

Cem‘ olunca hubb-i dilde şıdķ u ‘adl ü hilm ü ‘ilm
Himmet eyler Nāmī lābūd şāh-ı bī-bāk-i Necef G. 59 (Yenikale, 2017)

gazelinde güzelliğiyle ele alınan Necef, divan şiirinde ilk olarak şah-ı Necef, sultan-ı

Necef ve dürr-i Necef tabirleriyle Hz. Ali ile bağlantılı olarak karşımıza çıkar.

Allah'ın arslanı, Şir-i Yazdan, Esedullah, Şir-i Huda, Haydar, Haydar-i kerrar, Saki-i

kevser, Şah-ı velayet, Şah-ı Necef, Sultan-ı Necef, Dürr-i Necef, Padişah-ı Necef,

Sahib-i Necef, Ebu Turab, İmam-ı evliya, Emirü'l- müminin ve Murteza gibi unvanlarla anılan (Onay, 2016, s. 54) Hz. Ali; Hz. Muhammed'in amcası Ebu Talib'in oğludur ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine ilk iman edenlerdendir (Fığlalı, 1989). Hz. Ali aynı zamanda Hz. Muhammed'in damadı ve İslam'ın dördüncü halifesidir (Onay, 2016, s. 54). Necef şehri bunun dışında bahr-i Necef ve seng-i Necef gibi çeşitli özellikleriyle şiirde kendisine yer bulmuştur.

3.102.2 Hz. Ali

On beşinci yüzyıl şairlerinden Hidayet Çelebi, gönlünün ve canının Necef şahının - Hz. Ali'nin- şehit düştüğü yere gitmeye heves ettiğini şöyle anlatır:

Gönlüm heves-i meşhed-i şāh-ı Necef eyler
Yalguz ne gönül cān dahı 'azm-i ol taraf eyler G. 59/1 (Sona, 2006)

Şair;

Şāh-ı Necef 'ināyeti ilen Hidāyet'ün
Her sözidür havārici kesmekde Zū'l-fikār G. 57/7 (Sona, 2006)

beytinde, Necef şahının lutfuyla, her sözünün zülfikar kılıcı gibi Haricîleri¹⁰⁰

kestiğini söyler. Haricîlik, Hz. Osman zamanında başlayıp; Hz. Ali'nin halifeliği devrinde ve sonrasında da devam eden bir harekettir.

Necatî (ö.1509)'nin aşağıdaki beytinde Hz. Ali, Sahibü'n-Necef olarak isimlendirilir. Hastalar şifa bulma ümidiyle buraya gelir ve onun hürmetine hediye verir. Beyitte bu âdete telmihte bulunulmuştur:

Redd itme derdmendi eyā Şāhibü'n-Necef
Virsin harīm-i hōrmetüne hastalar tuhaf G. 269/1 (Tarlan, 1997)

Arşî (ö. 1620) beytinde, ünlü hadis bilginleri İbn-i Teymiye, Nevevî ve Ebu'l-Muzaffer bin Sem'ânî'nin uydurma hadisler arasında gösterdikleri; Mâverdi'nin,

¹⁰⁰ Haricîler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fığlalı, E. R. (1997). Haricîler. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hariciler#1> maddesinden erişildi.

“Rabb’ini en iyi bilen kimdir?” sorusuna, Hz. Peygamber tarafından “Kendini en iyi bilendir,” şeklinde cevap verildiğini Hz. Âişe’den naklettiği; mana yönünden doğruluğu kabul edilen “Men arefe nefsehû fekad arefe Rabbehû” yani “Kendini bilen Rabbini bilir” sözüne yer verir (Yılmaz, 1992, s. 123). Kimi kaynaklarda bu sözün yanlış olarak Hz. Ali’nin sözü sanıldığı bilgisi aktarılmaktadır. Arşî, Hz. Ali’nin bu sözü söylediğini dile getirdiği beytinde O’nun için Necef şahı, Arapların emiri unvanlarını kullanır:

Nefsin bilendür Rabbini idrāk edenler şübhesüz
Böyle beyān itdi bize mīr-i ‘Arab šāh-ı Necef G. 149/12 (Kahraman, 1989)

Yetīm (ö.1553) de Arşî’ye benzer olarak “men aref” sözünü şah-ı Necef

sıfatıyla andığı Hz. Ali’ye isnat eder:

Ḳāfile-sālārumuz šāh-ı Necef
Remz idüp çünkü buyurdi men ‘aref G. 96/1 (Aktaş, 1996)

Şühudî (ö.1612) Hz. Ali için şah-ı Necef tabirini kullandığı beytinde; Necef

şahının kapısının kölesi olan, “men aref” nüktelerini anlar, der:

Olan bende-i bāb-ı šāh-ı Necef
Olur ‘ārif-i nükte-i men ‘aref G. 150/1 (Eğri, 1989)

Hayalî (ö.1557), Arapçası “Ene medīnetü’l-ilmî ve Aliyyün bâbühâ” olan

“Ben ilmin şehriyim, Ali kapısıdır” hadis-i şerifine¹⁰¹ gönderme yaptığı beytinde Hz.

Ali’den şah-ı Necef olarak bahseder:

Nebî medīne-i ‘ilm oldı bābı šāh-ı Necef
O dergehüñ itiyem ol kapıda derbānem G. 21/3 (Tarlan, 1945)

On altıncı yüzyıl şairlerinden Pirkal, Allah’ın nurunun doğduğu yer

evliyaların kalpleridir; şah-ı Necef Hz. Ali de bu evliyaların piridir, der:

Maṭla‘-ı nūr-ı İlāhî’dür ḳulüb-ı evliyā
Evliyā ser-çesmesidür bilesin šāh-ı Necef G. 110/4 (Küçük, 2008)

¹⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, M. (1992). *Edebiyatımızda İslamî kaynaklı sözler*. İstanbul: Enderun.

Şerifi Mehmed aşağıdaki beytinde Seyyid, yani Hz. Peygamber'in soyundan geldiğini söylerken nesl-i sultan-ı Necef ifadesiyle soyunun Hz. Ali yönünden Peygamber'e bağlandığını söyler. Hz. Muhammed'in soyu, kızı ve Hz. Ali'nin eşi Hz. Fatıma'dan devam etmiştir:

Yâ Muhammed hānedānuñ bendesidür şefkat it
Bu Şerîfî-i fakîri nesl-i sultān-ı Necef G. 188/5 (Yazar, 2006)

Dâniş (ö. 1775), Necef sultanının kölesi olmak istersen abâ ehlini sevmeyi daima âdet edin dediği beytinde, Hz. Ali için sultan-ı Necef tabirini kullanır. Abâ ehli Hz. Muhammed, kızı Hz. Fâtıma, damadı Hz. Ali ve torunları Hz. Hasan ve Hüseyin için kullanılan bir ifadedir:

Dā'imā āl-i abā hūbbını mu'tād eyle
Olayım derseñ eger bende-i sultān-ı Necef G. 349/8 (Birgören, 2004)

Hanyalı Nuri Osman (ö. 1815), tasavvufta otorite olarak görülen, bu sebeble Şeyhü'l-Ekber unvanı verilen (Kılıç, 1999) ünlü islam düşünürü ve mutasavvıf Muhyiddin İbnü'l-Arabî'yi Necef şahı unvanıyla Hz. Ali'ye benzetir. Şair İbn Arabî'nin maneviyatının Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar gibi olduğunu dile getirirken bu yönüyle İbn Arabî'yi Hz. Ali'ye benzetir:

Çü Zü'l-fekār anıñ seyf-i ma'nevîsi var
Mişāl-i şāh-ı Necef'dir cenāb-ı Muhyi'd-dīn G. 414/2 (Aydın, 2009)

Diyarbakırlı Azmî (ö.1831) Hz. Ali'yi, onun cesurluğuna dikkat çekerek kılıcı Zülfikar ile birlikte anmış; Necef şahının yiğitlikte rakipsiz olduğunu dile getirmiştir:

Şāh-ı Necef yegāne şecī'ān iken yine
Etmezdi hīç gurūr 'Alī Zü'l-fiķār ile G.146/2 (Duymaz, 2010)

Fehim-i Sâni (ö. 1847), kendisine şiir cevherini Hz. Ali'nin ihsan ettiğini dile getirdiği beytinde, bu hadiseden sonra sözünün ünlü İranlı şair Selman-ı Savecî'den üstün hâle geldiğini söyler:

İdelden cevher-i nazmı baña şāh-ı Necef ihsān
Müreccaḥ oldu güftārım Fehīmā şī‘r-i Selmān’a G. 56/7 (Çelik, 2012)

Hayretî (ö. 1534)’nin; “‘Asker-i ğam yine cānum kaşdına bağladı şaf/ Üstüme
at şal mürüvvet eyle ey Şāh-ı Necef” G. 174/1 (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1981), 16.
yüzyıl şairlerinden Şevkî’nin; “Şibh-i şī‘rüm olur ise n’ola dürr-i şehvār/Çünkü
bilmecedür himmeti şāh-ı Necef’ün” G. 103/7 (Yakar, 2010), Gelibolulu Âlî (ö.
1600)’nin; “Kaṭre-i eşküm anuñ izinde ey şāh-ı Necef/Beñzer ol lü’lü’ye kim
koynına koymışdur şadef” G. 634/1 (Aksoyak, 2018), Hakanî Mehmed (ö. 1606)’in;
“Mürde-i āb-ı ḥayāt-ı ruḥuñ İskender-i Rūm/Fitne-i kevşer-i cām-ı dehenüñ Şāh-ı
Necef” G. 241/5 (Gülhan, 1996), Sakıb Dede (ö. 1735)’nin; “Ebrū-yı dil-dār ile hem-
ser olur pāyesi/Kilk-i ṭabī‘at k’ola mādiḥ-ı şāh-ı Necef” G. 103/11 (Arı, 2003), Aşkî
Mustafa (ö. 1871)’nın; “Olmayıcak zinde-dem ol dem-i aḳdem degül/Sırr-ı velāyet-
şinās ol dem-i şāh-ı Necef” G. 313/5 (Yapa, 2007), “‘Aşkî bil āl-i ‘abā cevritme
şekvā eylese/İntikāmın aḥz ider senden güzel şāh-ı Necef” G. 317/5 (Yapa 2007),
Nākām (ö. 1906)’in; “Ḥaşm olursa baña Nākām ne ğam ‘ālem kim/Ḥaşmdur ḥaşmına
bī-çārelerin şāh-ı Necef” G. 138/7 (Sağlam, 2010), Osman Şems (ö.1893)’in; “Kurre-
i a‘yān-ı şāh-ı Necef’e ağladı ḳan/Her kimiñ olmış ise tıynet-i tīn-i yāḳūt” G. 77/3
(Yıldırım, 2013), “Ḳıldı terbiyye ile cevher-i faşş-ı ḥātem/Ḥalka-i dest-i velāyetde
beni şāh-ı Necef” G. 366/3 (Yıldırım, 2013), Ömer Hulusî (ö. 1910)’nin; “Çün
imāmeyn ol velāyet ‘ışḳına zencīr olan/Ez-ḥaḳīḳāt ehl-i beytiñ şānıdır şāh-ı Necef”
G. 228/3 (Baş, 2014) beyitleri de burada anılmalıdır.

Hayretî (ö. 1534), batıl yoldan onu kurtarmasını dilediği beytinde Hz. Ali’yi
velilik mertebesinin en yüksek yeri ve Necef’in ayı olarak vasıflandırır:

Ḳıl beni bu künc-i ṭarīḳ-i ḍalāletden ḥalās
Ey şeh-i şadr-ı velāyet vey meh-i bedr-i Necef G. 175/4 (Çavuşoğlu &
Tanyeri, 1981)

Aşkî Mustafa (ö. 1871), Kerbela, Darü'n-Necef ve şehit sözcükleriyle Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi hadisesine ve Hz. Ali'nin Necef'te bulununan kabrine atıfta bulunur:

Ben şehîd-i Kerbelâ-yı 'aşk olursam ğamı var
Bize mevrûs-ı pider menzilgehi dârü'n-Necef G. 319/2 (Yapa, 2007)

Sabîh (ö. 1783) aşağıdaki beytinde Hz. Ali'den şîr-i Huda - Allah'ın aslanı - olarak bahsederken; Necef'in künamının Hz. Ali ile şereflendiğini söyler. Künam kelimesinin anlamı sözlüklerde yabani hayvan ini olarak verilir:

Meclâ-yı dilde 'aşk iledür kabza rû-nümâ
Şîr-i Hudâ'dan aldı künam-ı Necef şeref G. 185/2 (Özdingiş, 1998)

Hz. Ali ile bağlantı kurulan bir diğer Necef şehriyle ilişkili tabir, dürr-i Necef'tir. Şiirde dürr-i Necef, lü'lü'-i Necef ve güher-i Necef gibi kullanımlar çoğu zaman Hz. Ali ile bağlantı kurularak yorumlanmıştır. Hz. Ali'nin naaşının burada gömülü olduğunun kabul edilmesi, Bağdat'ın ve Necef'in sedef, Hz. Ali'nin de içerisindeki inci olarak hayal edilmesine olanak sağlamıştır. Örneğin Bağdatlı Ruhî (ö. 1605) Bağdat şehrini sedefe, içindeki inciyi Hz. Ali'ye benzettiği aşağıdaki beytinde Hz. Ali için dürr-i Necef tabirini kullanır:

Bağdād şadefdir güheri dürr-i Necef'dir
Yanında anıñ dürr ü güher seng ü hâzefdir (Onay, 2016, s. 54)

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Âsaf'ın aşağıdaki beytinde âşık, ayrılık denizinde ağlamaktadır. Âşık, inciye benzettiği sevgiliden uzak olduğunda o kadar ağlamıştır ki gözünde gözyaşı kalmamıştır. Böylelikle onun gözü çöl kenarında bulunan Necef şehrine dönmüştür. Beyitte, şairin bahsettiği sevgilinin Hz. Ali olduğu kabul edilebilir. Âşığın gözünde, yani Necef'te, "lü'lü'-i şehvar", Hz. Ali yok ise kurak Necef şehrinin bir manası olmayacaktır:

Nâle-i hecr ile giryânem yem-i firkatde ben
Dîde bî-nem bir Necef'dür lü'lü'-i şehvârsuz G. 356/4 (Kaya, 2009)

Âsaf'ın; “Katre-âb-ı mihr-i feyzüñ kılma Âşaf'dan dirîg/Yevm-i pür-süz-ı firâkda ey yem-i dürr-i Necef” G. 494/5 (Kaya, 2009), Vusulî (ö. 1592)'nin; “Baħr-i in 'amuñ çü bî-ħaddür eyâ dürr-i Necef/Keff-i luṭfuñdan n'ola her katreye erse tuḥef” G. 97/1 (Taş, 2008), Ahmed Badî (ö. 1908)'nin; “Ey sipihr-i şerefüñ maṭla'-ı mihr-i seħeri/Vey zemîn-i Necef'üñ şa'ş'a-pāş-ı güheri” G. 164/1 (Okmak, 2008), Hâmî (ö. 1891-92)'nin; “Şabâ bi'llâh beyâbân-ı Necef'de ger güzâr itsin/ Bu ħâlî 'arz idüp şâh-ı velâyet bâbına dâd it” G. 50/5 (Altay, 2008), Şeyh Galip (ö. 1799)'in; “Şepper ü Şeppîre eder intisâb/Gevher-i aşl-ı Necef-i mâhtâb” G. 20/4 (Okçu, 1993), Cüllabî'nin Kasım Paşa'nın “Dil 'izâruñda görüp ḥaṭṭuñı çün âh didi/'Ömrüm irdi ecele n'ideyin ey vâh didi” (Köksal, 2017) matlalı gazeline yazdığı naziredeki “İtdi dil ḥayderîsi şedde-i zülfüñe heves/Ṭutdı râh-ı Necef'i 'ışk ile yâ şâh didi” N. 5279/5 (Köksal, 2017) beyitleri Hz. Ali ile ilişkilendirilerek yorumlanacak beyitler arasındadır.

Dimetokalı Vahdetî (ö. 1598)'nin Necef redifli gazeline burada söz etmek gerekir. Vahdetî, Necef yollarına düşerek Hz. Ali'nin türbesini ziyaret etme isteğini ve bunun nedenlerini Necef'in özellikleri ile anlattığı gazeline, Hz. Ali için şah-ı Necef, mah-ı Necef ve ilah-ı Necef tabirlerini kullanır. Cennet ağaçlarından Tuba'nın ve Hz. Muhammed'in Miraç gecesinde Cebrail ile birlikte yükseldiği yedinci kat semada bir makam ve bir ağaç olarak tanımlanan Sidre'nin, Necef'in ağaçlarına ve çayırılarına başlarını eğdiğini; güneşin dünyayı -kendisinden daha parlak olan- Necef ayının ışığına yaklaşarak fethettiğini; Kaf dağının, Kâbe'nin, Kudüs'ün ve Sina'nın Necef makamının kapısının toprağına sığındığını anlatan şair için Hz. Ali'nin önemi büyüktür:

Gel gönül 'azm idelüm şevk ile râh-ı Necef'e
Gün gibi yüz sürelüm dergeh-i şâh-ı Necef'e

Sebze-zār-ı felek ü Sidre vü ‘arş u Tūbā
Ser-fürü eylediler nahl u giyāh-ı Necef’e

Bir yolın tīg ile feth itdi güneş gerdūnı
Mukhterīn olmağ ile pertev-i māh-ı Necef’e

Kūh-ı Kāf ile felek Ka‘be vü Quds u Sīnā
Şıgınur hāk-i der-i ‘arş-ı penāh-ı Necef’e

Vahdetī secde ider şems ü kamer leyl ü nehār
Hādī-i cinn ü beşer nūr-ı ilāh-ı Necef’e G. 111 (Öztürk, 2006)

3.102.3 Dürr-i Necef

Çeşitli kaynaklarda, geçmişte Necef’te var olan bir gölden bahsedilmesi ve ayrıca Necef şehrinin aslında bir deniz kenarında kurulduğunun ifade edilmesi, gerçekten de bilinmeyen bir zamanda Necef’in incisinin meşhur olduğunu düşündürmektedir. Dürr-i Necef tabirinin geçtiği beyitlerden bazılarının Hz. Ali ile bağlantı kurmadan da yorumlanabilmesine imkân veren bu durum ışığında, şairlerin “dürr-i Necef”i kalıplaştırmış olduğu düşünülmektedir; bulunamayan, eşsiz ve nadir olan birtakım şeyler için kullandıklarını söylemek mümkündür.

Dürr-i Necef şiirlerde, şairlerin sözleri ve sevgilinin dişleri olabildiği gibi âşığın gözyaşları da olmuştur. Âsaf’ın;

Dehānuñ lü’lü’ -i şehvāreye cev̄f-i şadefden yeg
Olur dendānuñ anda dürr-i nāyāb-ı Necef’den yeg G. 534/1 (Kaya, 2009)

beytinde şair; inciye, sevgilinin ağzının sedefden daha iyi bir mahfaza olduğunu dile getirir. Divan şiirinde sevgilinin dişleri inciye benzetilir. Bu doğrultuda lü’lü’, dürr, güher gibi sözcükler beyitlerde diş ile alakalı olarak kendilerine yer bulur. Âsaf’ın şiirinde sevgilinin dişleri, Necef’in bulunmaz incisinden üstün tutulur ve “nayab” sözcüğüyle burada sevgilinin inci gibi dişlerinin eşsizliğine ve bulunamazlığına vurgu yapılmıştır. Ayrıca Necef incisi diye bir nesnenin -şiirin yazıldığı dönemde- gerçekte var olmamasına atıfta bulunulduğu düşünülebilir.

Cinanî (ö. 1595) sevgilinin benzersiz inci dişlerini gördükten sonra benzeri olmayan Necef incisinin kendisi için bir kıymetinin kalmadığını söyler:

Qalmamışdur dürr-i yektânı görelden kıymeti
Gerçi kim bir gevher-i nâ-yâbdur dürr-i Necef G. 92/4 (Okuyucu, 1994)

Bakî (ö. 1600) dürr-i Necef'i söz ile ilişkilendirerek şiirine dâhil eder. Şair, eğer kavlinin dürr-i Necef gibi kıymetli olmasını dilerse, sedef gibi ağzını boş yere açma, kapalı tut öğüdünü verir. Burada incinin, dışı sert kabuklu istridye türü canlıların içerisinde uzun bir zamanda oluşması ve bu süreçte istridyenin kabuğunun çok nadir açılmasına, ayrıca uzun süre kapalı bir şekilde kalmasına gönderme yapılır. Ağzı sedefe benzeten şair, kişi az konuşursa söylediği sözün daha güzel ve dürr-i Necef gibi değerli olacağını söyler:

Kıymet gerekse qavlüne dürr-i Necef gibi
Bîhûde yire açma dehānuñ şādef gibi G. 522/1 (Küçük, 1994)

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Nebzî, kendi şiirinin güzelliğinden bahsettiği beytinde, şiir ipliğine dürr-i Necef dizdiğinden söz eder. Şair, sözünün dürr-i Necef gibi kıymetli ve eşsiz olduğunu dile getirir:

Yine dürr-i Necef dizdiñ sen ey dil rişte-i nazma
Degil mi yâ bu gevher gûş-ı hûş-ı şāha şāyeste G. 438/5 (Okumuş, 2015)

Cenabî (ö. 1561) gönlü sedefe benzettiği beytinde dürr-i Necef'e gözyaşı ile bağlantı kurarak yer verir. Kişi, gönlünü aşk cevherine sedef eyleyse, onun her damla gözyaşı dürr-i Necef olacaktır. Şair inci ile gözyaşı arasında şekil ve renk ilgisi kurmuş, bunun yanı sıra gönüldeki aşk cevherinden vücuda gelen gözyaşlarının değerini izhar etmiştir:

Her kim dilini gevher-i 'ışka şādef eyler
Her qatre yaşını o dürr-i Necef eyler G. 30/1 (Kesik, 2018)

Derzizade Ulvî (ö. 1585) göz ile sedef arasında benzerlik kurar ve gözyaşlarının Akdeniz'den çok olduğunu mübalağalı bir şekilde anlatır.

Gözyaşlarının her tanesinin dürr-i Necef'ten daha üstün kıymette olduğunu dile getiren Ulvî, inci ile gözyaşı arasında renk ve şekil yönünden alaka kurmuş, gözünün ve gözyaşının sedef ile dürr-i Necef'ten evlâ olduğunu iddia etmiştir:

Yaşum baħr-i sefide ta'n ider çeşmüm şadefden yeg
Olupdur eşkümün her dānesi dürr-i Necef'den yeg G. 400/1 (Çelik & Kılıç, 2018)

Hayalî (ö. 1557) gül üzerindeki çiğ tanesini şekil ve renk itibariyle inciye benzetir. Şairin tahayyülünde bülbül, gülün kulağına jaleden bir inci küpe asmıştır, bu inci eşsiz dürr-i Necef'tir:

Geydi benefşe başına rengin kalendar dūr şadef
Güşuna aşdı jâleden bülbül gülün dürr-i Necef G. 2/1 (Tarlan, 1945)

Lebib (1768/69);

Geçir tār-ı nighden gerden-i hoy-kerde-i şāfin
Geçin dürr-i Necef'le beg gibi dürr-i 'Aden'den geç G. 17/5 (Kurtoglu, 2017)

beytinde, sevgilinin gerdanındaki ter tanelerini Necef incisine benzetir.

Cenabî (ö.1561)'nin; Kaṭre kaṭre jālelerle fi'l-meşel gülzārda/Oldı pūr dürr-i Necef'le pençe-i mercān gül" G. 188/6 (Kesik, 2018), Emrî (ö. 1575)'nin; "Jāleler dürr-i Necef daḳdı kulağına anuñ/Oldı gül ḥalka-be-güşı o ruḥ-ı zībānuñ" G. 269/2 (Saraç, 2002) beyitleri bu başlık altında değerlendirilebilir.

3.102.4 Bahr-i Necef

Necef sırtlarına kadar ulaşan bir denizden söz edildiğine ve geçmişte burada bir gölün var olduğuna daha önce değinilmişti. Onay (2016)'ın, Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikâr hakkında bilgi verirken anlattığı "Kureyşlilerden Münebbih bin Âf'ın Bedir Muharebesi'nde iğtinam olunup... tarafından Hz. Ali'ye hediye edilen kılıçtır. Güya bir gün Hz. Muhammed, Ali'ye ben öldükten sonra Zülfikâr'ı kimseye çekme" diye

vasiyyet etmiş. O da Zülfikâr'ı Necef Deryasına atmış.” anekdotta Necef Deryası’ndan söz edilir (s. 28).

Bahr sözcüğünün deniz anlamının yanı sıra göl anlamının da bulunması; burada var olan fakat sonradan kurumuş olan göle bahr-i Necef isminin verildiğini düşündürmektedir. Haşmet (ö.1768) aşağıdaki beytinde bahr-i Necef için çölde karşılaşılan ama gerçekte olmayan su yanlışlığı anlamı verilebilecek “mevc-i serap” tabirini kullanır. Bahr-i Necef ilim deryası olarak yorumlandığında Hz. Ali’ye bir gönderme yapılmış olduğu düşünülebilir:

‘Ummāna dön ki kân-ı cevāhir ola diliñ
Mevc-i serāba meyli o bahr-ı Necef gibi G. 240/3 (Aksoyak & Arslan, 1994)

Hayalî (ö. 1557)’nin; “Seng-i dilümi lâ’l edeli kân-ı Medīne/Nazmum dūr-i şehvārını bahr-i Necef eyler” G. 131/5 (Tarlan, 1945), 17. yüzyıl şairlerinden Ahmed Yarî’nin; “Şadeî sâhil-i deryā-yı Necef midür ‘aceb/Bunca dūr çeşm-i güher-bāruñ ucından görünür” G. 148/6, Kafzade Faizî (ö. 1622)’nin; “Çün düşdi ‘aqs-i gānzesi mānend-i zü’l-fikār/Mahv oldu gitdi bahr-i Necef gibi cūy-ı dil” G. 86/4 (Okatan, 1995), Bandırmalı Haşim (ö. 1782)’in; “Rāh-ı Hāk’da vaşî hālîñ itmez ol kimse telef/Cevher-i zātını anıñ pāk ide bahr-i Necef” G. 85/1 (Yalçinkaya, 2015) ile “atre-i bahr-i Necefdir kevn-i kânîñ cevheri/Hāşimā ol bahre gāvvāş olmadır hayrū’l-halef” G. 85/5 (Yalçinkaya, 2015) beyitleri bahr-i Necef ifadesi geçen sair beyitlerdendir.

3.102.5 Seng-i Necef

Tarih boyunca hem mücevher olarak kullanılmış hem de işlenerek birbirinden değerli eşyalara malzeme olan Necef taşı, Necef’te elde edilen şeffaf ve renksiz kuvars kristal türünden; yüzük taşı, tespih ve mühür gibi nesnelerde kullanılagelmiş, ender rastlanan, parlak bir taştır (Bilirgen, 2004).

On yedinci yüzyıl şairlerinden Ahmed Rüşdî seng-i Necef ifadesini şiiri için kullanır. Nasıl lal ve şebçerağ taşı ile seng-i Necef bir tutulamaz, şaire göre onun cevher gibi şiiri de başkalarinkine benzemez:

Ğayre uymaz güher-i nazm-ı bülendiñ Rüşdiyā
Bir midir hîç şeb-çerāğ u la‘l ile seng-i Necef G. 80/7 (Tunadurur, 2012)

Valî (ö.1738) aşağıdaki beyitlerinde, Necef taşıyla süslü veya bu taştan mamul kadehlerden söz eder:

Ammā olur müferrih-i yāķūtdan farīh
La‘l-i müzābla pür olur ise Necef kadeh G. 33/2 (Koncu, 1998)

Bādesi ma‘tinī akdāhı Necef nuklī lezīz
Deme meyhāne ki maḥsūd-ı İrem’dür şimdi G. 387/6 (Koncu, 1998)

Lebib-i Amidî (ö.1768) lal, leb ve kadeh gibi sözcüklerle tenasüp oluşturduğu beytinde sevgilinin berrak çenesini Necef kadehi olarak hayal eder:

Būs eyledikçe lā‘l-i leb-i neş’e-baḥşuñı
İtdüm ḥayāl-i ğabğab-ı şāfuñ Necef kadeh G. 20/3 (Kurtoğlu, 2017)

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Ahmed Bâdî, gözünü denize, gözyaşı damlasını renk ve şekil yönüyle Necef taşına benzetir:

‘Aks-i ḥaddüñle gören kaṭre-i eşküm gözde
Şandılar sāhil-i deryāda yatur seng-i Necef G. 81/3 (Okmak, 2008)

3.103 Nehrevan

Nehrevan, Irak’ın Bağdat şehri yakınlarında bulunan bir kasabadır, buradan geçen ve Dicle ile birleşen aynı adlı bir nehir bulunur. Garibî (ö. 1796);

Ṭıfl-ı sirişk-i dīdelerüm cū-yı sīnede
Nehr olsa da yürise ne var Nehrevanlıdur G. 65/5 (Tok, 1995)

beytinde, âşğın gözyaşları ile Nehrevan’da bulunan nehir arasında ilgi kurmuş, “nehr” ve “Nehrevan” sözcükleri arasında söz oyunu yapmıştır.

3.104 Nevşad

Türkistan’da bulunan ve güzelleriyle meşhur (Mütercim Asım, 2009, s. 558) Nevşad şehrine, 18. yüzyıl şairlerinden Âsaf;

Biz başlayıcağ medhine ol şūh-ı cihānuñ
Gayret-dih-i maḥbūbe-i Nevşād iderüz biz G. 358/4 (Kaya, 2009)

beytinde yer verir.

Âsım Ârifzade (ö. 1737);

Hüsni ‘âlem-giriñe bi’llāh seniñ olmaz ‘adıl
Bulamaz ‘azm etse ‘âşık Halluh ü Nevşād’a dek G. 25/2 (Arslan, 2010)

beytinde, âşığın, güzellikte sevgiliye benzer birini Nevşad ve Halluh’ta dahi bulamayacağını söyler. Halluh, Orta Asya’da bulunan Nevşad gibi güzelleriyle meşhur bir şehirdir.

3.105 Niş

Günümüzde Sırbistan sınırları içerisinde bulunan Niş, ilk olarak I. Murad devrinde Osmanlı sınırlarına dâhil olmuş, 1413’te Çelebi Mehmed tarafından yönetimi Stephan Lazarevic’e bırakılmış, 1428 yılında tekrar Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş ve 1444’te tekrar Sırlara bırakılmış, 1456’da ise kesin olarak Osmanlı egemenliği altına girerek Osmanlı Devleti için önemli bir üs vazifesi görmüştür (Kiel, 2007a).

Gazellerde Niş’e yer adı olarak ve kelimenin “iğne, diken” manasıyla sevgilinin çeşitli güzellik unsurları arasında ilgi kurularak yer verilir.

Yetîm (ö. 1553), Niş’e yer verdiği;

Oldı İstanbul’dan çü menzilüm şahrâ-yı Nîş
Anı bildüm var imiş bu ‘âlemüñ nûşında nîş G. 75/1 (Aktaş, 1996)

beytinde, bulunduğu yerin yemeğinin zehirli olduğunu anladığını söyleyerek İstanbul’dan Niş’e gittiğini bildirir. Beyitten hareketle şairin İstanbul’dan ayrılmış olmaktan pek hoşnut olmadığı sonucuna varılabilir.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Kütahyalı Rahimî;

Göñül Nîş kal'asıdur şan harâb olmuş içi taşı
Başum taş-ı 'inâ 'aynıyla çeşmümdür Bıñarbaş G. 318/1 (Mermer, 2004)

beytinde, gönlünü içi dışı harap olmuş Niş kalesine benzettir. 1443 yılında Osmanlı kuvvetleri, János Hunyadi, Djordje Branković ve Polonya-Macaristan Kralı Vladislav'ın orduları tarafından bozguna uğratılmaları üzerine, şehrin üs olarak kullanılmaması için kenti ve çevresini tahrip ederler (Kiel, 2007a). Şairin bu hadiseye gönderme yaptığı düşünülebilir.

Haşmet (ö. 1768);

Oynar ciğerde hançer-i hûn-rîz-i gamzesi
Ol bî-âmân âfetimiñ aşlı Nîşlidir G. 70/2 (Aksoyak & Arslan, 1994)

beytinde, sevgilinin kan dökücü yan bakış hançerinin ciğerde hareket ettiğinden söz ederken, bu amansız afetin Nişli olduğunu söyler. Şairin “Niş” sözcüğünü tevriyeli kullandığı ve “iğne, diken” anlamıyla sevgilinin yan bakış hançeri arasında ilgi kurduğu söylenebilir. Şair;

Seyr-i müjgânı hayâliyle o Nîşli güzeliñ
Merdüm-i dîdelerim 'azm-i reh-i Nîş etdi G. 238/3 (Aksoyak & Arslan, 1994)

beytinde ise, kirpiklerini seyretme hayalinden söz ettiği sevgilinin Nişli olduğunu bildirmiş, âşığın gözbebeklerinin bu nedenle Niş yoluna çıktıklarını dile getirmiştir. Şair; “Niş” sözcüğünün “iğne” anlamıyla sevgilinin kirpikleri arasında bağlantı kurmuştur.

Münif (ö. 1743);

O Nîşli güzelüñ giysüvân u müjgânı
Şoşar derûnumı tûrmaz mişâl-i gejdüm-teg G. 36/4 (Küçük, 1999)

beytinde, Nişli güzelin saçları ve kirpiklerinin onu akrep gibi soktuğundan söz eder. Şair, “niş” sözcüğünün iğne anlamına sevgilinin kirpikleriyle, zehir anlamına da akrep kelimesi ile atıfta bulunur.

Refi'-i Amidî (ö. 1816)'nin;

Tîr-i nigâh-ı naḥveti gūyâ ki Nîşlîdir

Tâtâr-ı ğamzesi de meger kim Ẕazanlıdır G. 77/3 (Aydemir, 1989)

beytinde, Tatar gamzesiyle Kazanlı olarak vasıflandırılan sevgili, bakış okuyla da sanki Nişlîdir.

3.106 Nişabur

3.106.1 Şehir tarihi

İran'ın Horasan eyaletindeki dört baş şehirden biri ve en önemlisi olan Nişabur, Tahran'ı Meşhed'e bağlayan yol üzerinde yer alır (Özgüdenli, 2007). 2300 metre yüksekliğindeki Binâlûd Dağı'nın eteğindeki şehir, Horasan bölgesinin en yüksek yeridir ve bu özelliğiyle yeryüzünün semaya en yakın noktası olarak kabul edilmiştir (Pırlanta, 2010, s. 53). Meyve bahçeleri ve pamuk tarlalarının çokça bulunduğu bölge (Şemsettin Sami, 1898, s. 3632) ayrıca firuze taşı ile ünlüdür. Evliya Çelebi bu taştan birkaç yerde bahseder (1998a, s. 71).

Şehrin isminin etimolojisi hakkında çeşitli rivayetler mevcuttur. Şemsettin Sami (1898), Nişabur isminin eskiden “Nisa” veya “Nisus” olduğunu; sonrasında ismin “Neşâver” ve “Neşâvûr” şekline dönüştüğünü bildirir (s. 3632). Bunun dışında şehrin adının Sasanî hükümdarı Şâpûr'dan geldiği iddia edilir. Bu iddiaya göre şehir Artâşîr'in oğlu I. Şâhpûhr tarafından kurulmuştur (Honigmann, 1964, s. 302) ve ismin kökeni Pehlevîce “nev-Şâpûr” (yeni ve güzel Şâpûr) kelimesine bağlanmıştır (Özgüdenli, 2007). Nişabur'a tarih boyunca çeşitli topluluklarca verilen isimler; Nîvehşâhpûr (Karnîk-i Şâhpûr), Nehşâpûr, Neyşâpûr, Nevşâhpûr, Şâpûr Hâst (Hôst), Dendî Şâpûr, Nîvşâhpûher, Binâşâhpûr, Nîsâbûr - Neysâbûr, Nîsâfûr (Neysâfûr) - Nîsâver (Neysâver), Nebsâbûr, Nîşâbûr - Bîşâbûr, Nîsâyâ (Neysâyâ) - Nesâyâ,

Nîkehfü'r (Neykehfü'r), Niu-Şâpûh, Ebrşehr, İranşehr, Nishabur – Nishapur şeklinde listelenebilir (Pırlanta, 2010, s. 44-48).

Pırlanta (2010)'nın, Ebû Abdullah M. b. Abdullah el-Hâkim en-Nisâbûrî'nin *Târîh-i Nişâbûr* eserinden aktardığı bilgiye göre, Nişabur'un bulunduğu yere yerleşerek burada bir kent meydana getiren ilk kişi Ânûş b. Şîs b. Âdem'dir, fakat Hz. Âdem'in torunu Ânûş'un kurduğu bu şehir zamanla tahribata uğramış ve Zulika (Zuelika) isimli bir şahıs şehri yeniden inşa etmiştir (s. 29). Nişabur'un kuruluşundan itibaren bu bölgeye sırasıyla Büyük İskender, Pertler, Sakalar, Afrasyab, Pişdâdîler, Ebehşehr kavmi gibi hükümdarlar ve topluluklar egemenlik kurmuştur (Pırlanta, 2010, s. 33-34).

Hamza el-İsfahanî'nin, *Târîhi Sinî Mülûki 'l-Arz ve 'l-Enbiya* eserinden nakledildiğine göre, Pers Devleti içerisinde Sasanî hanedanı güçlenmiş, Nişabur'un da içerisinde bulunduğu kısmı kontrolleri altına almıştır. Sasanî kralları içerisinde Nişabur ile ilgilenen ilk hükümdarın I. Şapur'un babası Erdeşir olduğu kaydedilir (Pırlanta, 2010, s. 34). Sekizinci asır sonu veya dokuzuncu asır başlarında tamamlanmış önemli bir Pehlevîce (Orta Farsça) tarih-coğrafya metni olan *Şahrestānīhā ī Ērānšahr*'ın Sivrioğlu (2014) tarafından yapılan çevirisinde konuyla ilgili, "Nişâbûr şehri Ardâşîr oğlu Şâpûr tarafından kuruldu. Şâpûr (bu kentin) Turanlı Pahlîzang'ı öldürdüğü yerde kurulmasını emretti." (s. 13) ifadesi geçmektedir.

Sasanîleri 652 yılında yenilgiye uğratan Basra valisi Abdullah b. Âmir tarafından ele geçirilen Nişabur (Honigmann, 1964, s. 303), bir süre Safevî egemenliği altına girer. Safevî ve Emevîler döneminde gelişme gösteremeyen şehir, asıl gelişimine dokuzuncu asırda Tahirîler'den Abdullah b. Tâhir'in Nişabur'u

payitaht olarak seçmesiyle başlar. 873 yılında Saffarî Emîri Ya'kûb b. Leys'in topraklarına dâhil ettiği şehir, bu dönemde de gelişimini sürdürür (Özgüdenli, 2007).

Onuncu yüzyıl başlarında Samanî egemenliği altına giren Nişabur, 1037'de Selçuklu Tuğrul Bey tarafından zapt edilerek başkent yapılır (Honigmann, 1964, s. 303). İlk Selçuklu sikkesinin basıldığı yer olarak bilinen şehir, bir dönem Gazneliler tarafından ele geçirilmişse de Selçuklular hâkimiyeti tekrar sağlar (Özgüdenli, 2007). 1187 yılından itibaren bölgede gerçekleşen Moğol istilasına kadar Nişabur Harizmşahlar'ın egemenliğinde kalır.

Nişabur'da 1145, 1208 ve 1280 yıllarında meydana gelen depremler şehrin büyük ölçüde tahrip olmasına ve halkın şehri terk etmesine neden olur (Honigmann, 1964, s. 304). 1221 senesinde Moğollar tarafından şehir baştanbaşa yağma edilmiş ve bu dönemden sonra toparlanamamış; 1405 senesinde gerçekleşen başka bir büyük depremle tamamen harap olmuştur (Özgüdenli, 2007).

Kent, I. Şah Abbas saltanatının başlarında Özbekler'in saldırısına ve 18. yüzyılın ortalarında Nadir Şah'ın ölümünden sonra, Afgan saldırısına uğrar. 1796'dan itibaren Kacar hanedanının yönetimine giren Nişabur bu tarihten itibaren yeniden inşa edilir (Bosworth, 2010).

Nişabur şehrine gazellerde, Feridüddin Attâr, bölgede meydana gelen depremler, musiki makamı, firuze madeni ve sabahının güzelliği ile ilişkili olarak rastlanır.

3.106.2 Feridüddin Attâr

Kaynaklarda ismi Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nîşâbûrî olarak geçen Feridüddin Attâr'ın, 1142-1145 yılları arasında Nişabur'da dünyaya geldiği, eczacılık ve tıp ile meşgul olduğu için "Attâr" lakabını alarak bu

lakapla meşhur olduğu bilinmektedir (Şahinoğlu, 1991). Türk edebiyatında üstat kabul edilerek eserleri birçok kez tercüme ve şerh edilmiştir (Konar, 2010, s. vi).

Attâr; Irak, Şam, Mısır, Mekke, Medine, Hindistan ve Türkistan’a seyahat eder ve sonrasında Nişabur’a dönerek inzivaya çekilir, ileri bir yaşta iken şehri yağmalayan Moğollarca şehit edilir (Şahinoğlu, 1991).

On yedinci yüzyıl şairlerinden Âlî, İran edebiyatını ve şairlerini yakından takip eder (Arıkoğlu, 1999, s. 10). Şiirlerinde Örfî, Enverî ve Tâlîb’i anan şair; aşağıdaki beytinde Nişaburlu Attâr’dan söz eder:

Her bir şiken-i turra-i bād-i nefesimde
Biñ nāfe-i Atṭār-ı Nişābūr nühüfte G. 90/3 (Arıkoğlu, 1999)

Beyit, şairin her sözünde Nişaburlu Attâr’dan izlerin gizli olduğunu söylediği şeklinde yorumlanabilir. Âlî’nin şiirinde kullandığı “bād (rüzgâr)”, “turra (saç)”, “şiken (kıvrım)” ve “nāfe (koku)” gibi sözcükler dolayısıyla “Attâr” sözcüğünün “güzel koku satıcısı” anlamı da hatırlatılmaktadır.

Yenişehirli Avnî (ö. 1883)’nin, sevgilinin saçının misk kokusunun vasfını kendisi söylemezse, Nişabur toprağının altındaki Attâr’ın çıkıp söyleyeceğini dile getirdiği aşağıdaki beytinde şair; “Attâr” ile Feridüddin Attâr’ı anmasına ek olarak “müşk” ve “zülf” gibi sözcüklerle kelimenin “güzel koku satıcısı” anlamına beytinde yer verir:

Eger ben söylemezsem vaşf-ı müşk-i zülf-i dil-dârı
Çıkar ‘Atṭār zîr-i ḥāk-i Nişābūr’dan söyler G. 69/3 (Turan, 1998)

Avnî’nin;

Gül-bāğçe-i Tūr’a döner meşhed-i ‘Atṭār
Eylerse yüzüñ ḥāk-i Nişābūr’a tecellî G. 438/5 (Turan, 1998)

beytinde, Hz. Musa’nın Tur Dağı’nda yaşadıklarına gönderme vardır. Hz. Musa karısıyla Mısır’a dönerken havanın soğuk olması ve karısının rahatsızlanması üzerine ateşe ihtiyaç duyar. Tur Dağı’na doğru bakan Hz. Musa bir ateş görür. Oraya doğru

ilerler. Ateşin bir ağacın üst tarafında yandığını görür ki bu ateş değil, tecellidir. Bu sırada Allah kendisine, “Ya Musa, ben âlemlerin Rabbi olan Allah’ım!” şeklinde seslenir. Bu iltifatı gören Hz. Musa, Allah’tan zatını kendisine göstermesini diler. Allah; “Sen beni göremezsin,” hitabında bulunarak dağa tecelli eder ve bunun sonucunda dağ paramparça olur. Böylece Hz. Musa Allah’ı değil, sadece O’nun nurunun tecellisini görebilmiştir (Onay, 2016, s. 302).

Beyitteki “meşhed” sözcüğü hem “birinin şehit edildiği yer” hem “bir şehidin gömülü olduğu yer” anlamlarını haizdir. Daha önce de zikredildiği gibi Feridüddin Attâr, Nişabur’da şehit edilmiştir. Beyitte, eğer yüzün Nişabur toprağına tecelli etseydi, Attâr’ın mezarı Tur’un gül bahçesine döner denilerek bu iki hadise birlikte yer almıştır.

3.106.3 Deprem

Nişabur şehrinde meydana gelen yıkıcı depremler şiirlerde de karşımıza çıkar.

Keçecizade İzzet Molla (ö. 1829) aşağıdaki beytinde “arz-ı Nişabur” tamlaması ve “titremek” kelimesiyle Nişabur’un depremlerine atıfta bulunur:

Serdî-i iftirâkuñ ile titredükce dil
Her kande olsam arz-ı Nişâbü’r dur baña G. 4/4 (Ceylan & Yılmaz, 2005)

“İftirak” kelimesinin anlamı sözlüklerde “ayrılık” ve “dağılma, parçalara ayrılma” olarak verilir. “Serdî” ise “şiddetli olmak, sertlik” ve “soğukluk” şeklinde anlamlandırılır. Âşığın gönlü, ayrılığın soğukluğundan sert bir şekilde titremektedir; bu nedenle âşığın bulunduğu her yer onun için şiddetli depremleriyle meşhur Nişabur’a benzer.

Nevres-i Kadîm (ö.1762);

İmkânı virüp tezelzül-i şûra şarâb
Döndürdi şu dünyâyı Nişâbü’r’a şarâb G. 7/1 (Akkaya, 1996)

beytinde, sarhoşluk hâlinin verdiği sarsılma hissini, şarabın dünyayı Nişabur’a döndürdüğü şeklinde yorumlar.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Câzîb, aşk nedeniyle sıtma titremesine kapılan vücudunu depremlerle viran olan Nişabur şehrine benzetir:

Tâb-ı ‘aşk ile vücûdum olalı teb-lerze
Şöyle vîrândır ki Nişâbûr şeklin gösterir G. 118/4 (Yılmaz, 2010)

Câzîb (ö. 1856)’in, “Gören tâb-ı teb-i ‘aşkından Câzib olduğum lerzân/Dedi dîvâne dönmüş hem-çü Şâpûr-ı Nişâbûr’a” G. 398/5 (Yılmaz, 2010) ve “Görünce ol beni şûfi-i huşk teb-lerze olmuştur/Riyâ-âlûd cismi döndü Şâpûr-ı Nişâbûr’a” G. 441/7 (Yılmaz, 2010) beyitleri de Nişabur’un depremleriyle zikredildiği beyitlerdendir.

Ferrî Mehmed (ö. 1805) aşağıdaki beytinde, âşığın yaratılış toprağının ya Nişabur’dan ya da cıva madeninden olduğu söyler. Cıva hareketli olmasıyla bilinen bir elementtir ve Nişabur şehrinin toprağı da depremleri sebebiyle hareketlidir. “Muhtarib” sözcüğünün anlamı sözlükte “ıztırap içinde kıvranan, çırpıyan” olarak verilir. Âşığın vücudunun acıyla kıvranıyor olması, onun vücudunun cıvadan yahut Nişabur toprağından yaratılmasına bağlanmıştır:

Muhtaribdür dâ‘imâ ‘âşık ki hâk-i fıtrâtı
‘Arz-ı Nişâbûr’dan ya ma‘den-i sîm-âbdur G. 49/3 (Kırbyık, 1994)

Fehîm-i Sâni (ö. 1846), aşkın hararetiyle titremesini vücudunun Nişabur toprağından yaratılmış olmasına bağlar:

Lerzenâk olmağdayım tâb-ı muhabbetle Fehîm
Halk olunmuştur vücûdum hâk-i Nişâbûr’dan G. 40/18 (Çelik, 2012)

3.106.4 Nişabur sabahı

Sabah-ı Nişabur tamlaması, Muhammed Nur Doğan (2010)’ın, Ali Nihad Tarlan’ın bir dersinden aktardığı üzere; İran’ın Nişabur şehrinin güneş doğarken bir inci gibi

parlamasıyla bağlantılı olarak yorumlanır. Doğan (2010), Nişabur'un coğrafi konumuyla alakalı ortaya çıkan bu duruma, Nişabur'un bir özelliği olarak gerek İran gerekse Türk edebiyatında rastlandığını dile getirir (s. 26).

Şeyh Galip (ö. 1799)'in divanının ilk gazelinde bulunan aşağıdaki beyitte şair, “teblerze” (sıtma titremesi) kelimesi ve Nişabur şehrini birlikte anarak Nişabur'un depremlerine atıfta bulunmanın yanı sıra şehrin parlak sabahından söz eder:¹⁰²

Teblerze-zād gevher-i gālān-ı gurbetim
Mihr-i şadef şabāh-ı Nişābūr'dur baña G. 1/4 (Okçu, 1993)

İçi beyaz ve parlak olan sedef açılınca güneş doğmuş gibi olur ve sedefin açılıp inciyi dışarıya atması Nişabur sabahına benzetilir. Sedefin açılması da zelzele neticesinde vuku bulur (Tarlan, 2017, s. 126).

Şeyh Galip diğer bir beytinde, aydınlık ve parlak olan Nişabur sabahı ile beyaz saç arasında bağlantı kurar. Bu bağlantı ihtiyarlığın insanlarda titremelere sebep olmasıyla ilişkilidir. Nişabur depremlerine gönderme yapılan diğer bir mazmun “lal”dir. Nişabur'un çeşitli madenlerin çıkarıldığı bir şehir olması, beyitte anılan ve İran'da elde edilen, eskiden yeryüzüne çıkmasının depremlere bağlı olduğu bildirilen madenlerden lal taşı (Tarlan, 2017, s. 119) dolayısıyla *Kuran*'ın 99. suresi olan Zilzal'in birinci ve ikinci ayetlerine telmih vardır denilebilir. Ayetin meali, “Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığında; ve yer ağırlıklarını dışarı attığında,”¹⁰³ şeklinde verilir:

Mūy-ı sefīd şubh-ı Nişābūr-ı ra'şedir
Cūş-ı şarāb-ı la'l-i sirişkin de çağı var G. 82/2 (Okçu, 1993)

¹⁰² Beyit birçok anlam katmanlarına sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan, M. N. (2010). Divan şiirinin son çınarı. *Dil ve Edebiyat*, 22-30.

¹⁰³ 99/Zilzal 1. ve 2. ayetler. إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا

Selanikli Akif (ö. 1827), sevgilinin parlak gerdanını Nişabur sabahına
benzetir:

Cānā yeter şabāḥ-ı Nişābūr gerdenüñ
Tıfl-ı dil-i nizārıma gehvāre-i ḥayāl G. 86/3 (Kaya, 2010)

Bir diğer beytinde Akif, kendisini çocuğa benzetir ve uyuduğu yerin Nişabur
sabahı gibi olduğunu dile getirir. Burada şairin yine gerdan veya göğsü kast ettiği
düşünülebilir:

Hem çü tıfl-ı bī-nevā ḡalṭide kār-ı meskenim
Şubḥ-ı Nişābūr mehd-i ḥābgāhımdır benim G. 114/2 (Kaya, 2010)

3.106.5 Musiki

Nişabur, Türk musikisinin en eski makamlarından birinin adıdır. Şairler Nişabur’a
şehir adı olarak yer verdiği bazı şiirlerinde musiki makamı anlamını da çağrıştıracak
şekilde beyitler söylemişlerdir.

Nehcî Mustafa (ö. 1680?) aşağıdaki beytinde, sabah rüzgârının onun
inlemesinin ahengiyle Nişabur’a ulaştığını dile getirir. Nişabur, beyitte hem yer adı
hem de Türk musikisinin bir makamı olarak kendine yer bulur. Şair, diğer musiki
makamlarından olan neva, mahur, uşşak ve saba ile birlikte Nişabur’dan söz ederek
kelimeyi diğer anlamını da kastedecek şekilde ihamlı kullanır:

Nevā-yı nālem ile kim şabā varmış Nişābūr’a
İşitdüm nağmesin ‘uşşāk itmiş beste māhūra (Aslan, 2017)

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Bandırmalı Haşim’in beytinde Nişabur, yer
adı ve musiki makamı olarak anılır:

Acem’de Meşhed’e irdim rızām ile idüp nev-rüz
Şabā oldum Nişābūr’a hidāyet evcine İrān G. 135/22 (Yalçınkaya, 2015)

3.106.6 Firuze

Nişabur’da üç bin yıllık firuze madeni bulunduğu (Oğuz, 2003, s. 58) ve dünyanın en kaliteli firuze taşının buradan çıkarıldığı söylenmektedir (Taş, 2013, s. 92). Şeyh Galip (ö. 1799)’in aşağıdaki beytinde sevgilinin bakış askerleri Nişabur’a korku salmıştır ve gök ile dere derdinden boyanmış ve firuze dökmüştür. “Boyandı” sözcüğünün anlamı sözlüklerde “renk almak; boya ile boyanmak” ve “zıkkımlanmak, zehirlenmek” şeklinde verilmektedir. Zehirlenmiş bir kişinin etrafı mavi görme hadisesi ve bazı hastalıkların derinin rengini maviye çevirmesi burada akıllara gelmektedir. Bu doğrultuda denebilir ki sevgilinin bakış askerleri gök ve dereyi hasta hâle getirmiş veya zehirlemiştir; etraf bu nedenle mavidir, mavi görülmektedir veya mavi renge boyanmıştır. Böylece gökyüzü ve dere, âdeta firuze döküyor gibidir. Beyit, gökyüzü ile dere hastalıktan öylesine mavileşmiştir ki firuze taşının diyarı-hâli hazırda maviliklere sahip bir yer olarak düşünebilecek- Nişabur bile sevgilinin bakış askerlerinden korkmaya başlamıştır:

Boyandı gök dere firuze dökdü derdinden
Hirās şaldı Nişābūr’a leşker-i nigehiñ G. 206/7 (Okçu, 1993)

3.107 Öksün

Günümüzde Giresun’un Bulancak ilçesi sınırları içerisindeki Öksün köyünde bulunan kaleye, 15. yüzyıl şairlerinden Ali Çelebi;

Göñlün hisârı cengile fetḥ ola mı ki dil
Muḥkemliğin ḳal’a-yı Öksün’e beñzedür G. 69/5 (Özaydın, 2011)

beytinde yer verir. Şair, sevgilinin gönlünü Öksün kalesine benzeterek, buranın cenk ile fethedilemeyecek, içine girilemeyecek kadar sağlam olduğunu söyler.

3.108 Paris

Günümüzde Fransa'nın başkenti olan Paris şehrine, 19. yüzyıl şairlerinden Ebubekir Celalî;

‘Uşşāk-ı şîr-dil gibi olmaz rakîb-i seg
Beñzer mi hāk-i Fars’a Efrenc Paris’i G. 101/6 (Sarıkaya, 2018)

beytinde yer verir. Köpeğe benzeyen rakibin aslan gönüllü âşıklar gibi olmayacağını söyleyen şair, Fars toprağının Frenk Paris’ine benzemeyeceğini dile getirir. Celalî, aslan yürekli âşıkları Farslı, köpek rakipleri ise Parisli olarak vasıflandırarak rakiplerin kâfirliğine de atıfta bulunur.

3.109 Peşte

Peşte, Macaristan’ın kuzeyinde, Tuna nehrinin sol kıyısında bulunur (David, 1992).

Budin’in karşısında yer alan şehir, Budin ve çevresinin 1541’de kesin olarak fethinden sonra 145 yıl kadar Osmanlı Devleti egemenliği altında kalır. Bu süre zarfında çok defa Avusturya, Macaristan ve Almanların akınlarına maruz kalan Peşte için I. Ahmed (ö. 1617), Almanların işgal ettiği Peşte’nin geri alındığı haberi üzerine (Şimşirgil, 2013, s. 322);

Peşte’nün fethi Budin ehline cān-bağış oldı
Bu beşâret haberi kıldı cihānı mesrūr G. 4/2 (Kayaalp, 1999)

beytini söyler. Peşte’nin fethi Budin’de yaşayanlara hayat bağışlamış, bu müjdeli haber cihanı mutlu etmiştir.

Filibeli şair Hafız Ahmed Paşa (ö. 1632), Sultan Ahmed’e naziresi;

Hayl-i demdür ki Budin ehli kaçāvetde idi
Peşte’nün fethi ile oldılar āhîr mesrūr G. 3/2 (Uysal, 2010)

beytinde, Budin ehlinin uzun zamandır sıkıntı ve keder içerisinde olduğunu söyleyerek Peşte’nin fethiyle sonunda sevindiklerini dile getirir.

3.110 Priştine

Kosova ovasının kenarında kurulu, 1455 yılında II. Mehmed tarafından kesin olarak Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil edilen Priştine (Kiel, 2007b), 18. yüzyıl şairlerinden Priştineli Nurî'nin;

Ḥüsn var nâz ü nezâket dahı bilmezse n'ola
Sevilir Priştine'nin tâzesi nâ-dân ise de G. 333/6 (Egüz, 2009)

Meh-veşleri dil-keş mi olurdu bu kadar kim
Hoş olmasa ger Priştine'nin âb ü hevâsı G. 353/6 (Egüz, 2009)

beyitlerinde güzelleri, güzel havası ve suyu sebebiyle anılır. İşveli, zarif ve güzel olan Priştine tazelerinin cahil olmasının önemli olmadığını ve onların sevildiğini söyleyen şair, Priştine'nin ay gibi güzellerinin bu kadar gönül cezbedici olmalarını şehrin güzel suyu ve havasına bağlar.

3.111 Rabiğ

Rabiğ, Mekke-Medine yolu üzerinde bulunan ve Türkiye, Lübnan ve Suriye gibi bölgelerden (Küçükaşçı, 2007) Mekke'ye gidenlerin ihrama girdiği yerlerden biridir (Büyükkarcı Yılmaz, 2018, s. 188) Mevlevî şair Aşkî Mustafa (ö. 1871);

'Acâyib teşne-bahş-ı pür- 'atâdur belde-i Râbiğ
Cinân-âsâ zihî zevk u şafâdur belde-i Râbiğ

Ḳudümüñ güş idince şehsüvâr-ı enbiyânuñ bu
Cemâlin ferş idüp bir ḥâk-i pâdur belde-i Râbiğ

Ḥarâret şanma zâhid gördüğüñ germiyyeti anda
Yanar 'aşk-ı Muḥammed'le becâdur belde-i Râbiğ

...

Tecerrüd 'âleminde mürşid-i kâmil bunun-veş yok
Gelen tecrîd-i terk-i mâsivâdur belde-i Râbiğ

Bu mûtu kable mûtuñ sırrına mazḥar-nişân olmuş
Kefen ber-düşdur naḳş-ı rızâdur belde-i Râbiğ

Budur hall-i harem emr-i Hudā ta'zīm için beyte
Harām eyler helālî pür-kaḫādur belde-i Rābiğ

...

Bu bir cā-yı icābet-gāhdur turma tazarru' kıl
Sirişkūñ dök ki maḫbūlu'd-du'ādur belde-i Rābiğ

Leb-i lebbeyk-zen-i feryād ile düş rāh-ı maḫşūda
Der-i 'ulyā-yı Ka'be ibtidādur belde-i Rābiğ

Tekāsül itme ey dil bend-i iḫrām ol du'ā eyle
Ḳabūl eyler Hudā ḫācet-revādur belde-i Rābiğ

Ḥaḫīr-i bī-nevāyem bende-i efkende maḫlūmam
Meded nuşret diler bu 'Aşḫīyādur belde-i Rābiğ G. 312/1-3, 5-7, 9-12 (Yapa, 2007)

gazelinde yer verdiği Rabiğ'in sıcaklığının sebebini, şehrin Hz. Muhammed'e

duyduğu aşka bağlar. Cennete benzetilen Rabiğ, Allah'ın

habercisinin/peygamberinin geldiği yer ve bir kabul yeri olarak anlatılır. Burada

ağlayarak dua etmeyi öğütleyen şair, Rabiğ'in, Kâbe'nin yüce kapısına varışın

başlangıcı olduğunu söyleyerek kendisine tembellik etmemeyi ve ihramını

bağlayarak dua etmeyi salık verir.

3.112 Rafyol

Hanyalı Nurî (ö. 1815), aşağıdaki gazelinde, Rafyol'un benzersiz suyundan ve

havasından övgüyle bahsederek; buranın suyunun kapıcısının, ölümsüzlük suyunu

arayan İskender'in ruhu olduğunu söylemiş ve bu suya ab-ı hayatı bulan Hızır'ın

suyu, yani ab-ı hayat denmesinin layık olduğunu dile getirir:

Ḥabbezā cān-baḫş imiş servāb-ı āb-ı Rafyol'uñ
Menzil-i zevḫe gūşāde bābı āb-ı Rafyol'uñ

Dinse nāmına anıñ mā'ü'l-Hızır çespāndır
Oldu züvvāra ḫayāt işrāb-ı āb-ı Rafyol'uñ

Selsebīl-i cennetü'l-'adniñ bu durur cedveli
Beñzemez ğayra bu āb u tābı āb-ı Rafyol'uñ

Bunda sākīye ne hācet dest-i kudretten içiñ
İstemez ümmü'l-fesād aḥbābı āb-ı Rafyol'ıñ

Çāšnīde beñzemez ümmü'l-fesād-ı bādeye
Ekşimez mānend-i sirke nābı āb-ı Rafyol'ıñ

Nūrī isterseñ eger mā'ü'l-hayātı turma var
Rūḥ-ı İskender imiş bevvābı āb-ı Rafyol'ıñ G. 330 (Aydın, 2009)

Şair;

Var ise ger ḥafaḳān işte āb-ı Rafyolı
İç 'āfiyet ola zer-i müzāb-ı Rafyolı

Olan beriyy-neverd ḥicāz-ı hecd etsin
Girerse destine sürme turāb-ı Rafyolı

Niçün dirilmez o gezmez ayakda ke'l-evvel
Ki içdi böyle şulardan kebāb-ı Rafyolı

Ya Hızır ola ya Süleymān ya Cem ya İskender
Zemānede yapa vāy-ı ḥarāb-ı Rafyolı

Faḳaṭ naşībidir ehl-i cinānıñ ol tensīm
Verildi cümleye līk āb-ı nāb-ı Rafyolı

Döşene cur'a-ı mey-ḥ'ārelerle sümmākī
Sezādır bu südde-i devlet-me'āb-ı Rafyolı

Benim efendicigim gel bu Nūrī bende ile
Ziyāret edelim erkence bāb-ı Rafyolı G. 546 (Aydın, 2009)

gazelinde de yine Rafyol'un güzelliklerinden, havasından ve içene rahatlık veren suyundan söz eder. Nuri'nin gazellerinde yer verdiği Rafyol'un, Girit'te bulunan bir nahiye yahut köy olması muhtemeldir. Loklar (2012), Ayvacık bölgesine muhtemelen zeytinliklerde çalışmak üzere adalardan gelen yabancı reayadan söz etmiş; bu kişilerin geldikleri yerler arasında Rafyol köyünü de saymıştır (s. 221).

3.113 Resmo

Resmo, Osmanlı Devleti'nin Hanya'dan sonra fethettiği ikinci Girit şehridir (Gülsoy, 2007). Uzun yıllar Resmo'da sürgünde kalan Nevres-i Kadim (ö. 1762), İstanbul

şehrinin ceylanlarından korkarken, şimdi Resmo'da bir çirkine bağlandığından şikâyet ettiği;

İderken āhūvān-ı şehr-i İstanbul'dan vahşet
Gelüp Resmo'da Nevres şimdi bir berbāda bend'oldı G. 144/7 (Akkaya, 1996)

beytinde, İstanbul'daki güzel günlerini anar. Şair;

Hâtıra geldikçe Resmo'da yakar Nevres beni
İtdigim şöhetler İstanbul'da ihvān ile G. 120/7 (Akkaya, 1996)

beytinde, İstanbul'da dostları ile bulunduğu sohbet meclislerine duyduğu özlemi dile getirir.

3.114 Revan

3.114.1 Şehir tarihi

Erivan, İrevan ve Hrastan isimleriyle de bilinen Revan şehri (Bala, 1964, s. 311), Kafkasya'nın Tiflis'ten sonra en büyük ve en önemli şehri olarak anılır (Şemsettin Sami, 1891, s. 2305). Şehrin adı, MÖ 782 senesinde Urartular'ın inşa ettiği Erebuni Kalesi'ne dayandırılır (Aydın, 2008). Ermeniye şehirleri hakkında ayrıntılı bilgiler içeren birçok eserde Revan şehrine rastlanmamış, Sultan I. Selim'in Çaldıran zaferi sonrası Erivan surlarının önünde konakladığı bilgisiyle şehir, çeşitli tarih kaynaklarında ilk defa olarak zikredilmiştir (Bala, 1964, s. 312).

Evliya Çelebi (1998b) şehrin kuruluşu hakkında birtakım bilgiler verir.

Evliya'ya göre, 1407/8 senesinde Timur Han'ın tüccarlarından Hoca Cân-ı Lahîcânî adında zengin bir bezirgân Revan topraklarına gelir. Buranın verimli güzel topraklarını keşfeden bu zat bütün yakınlarıyla Revan'a yerleşir. Aile günden güne zenginleşir, tarım faaliyetleri sonucunda Revan büyük bir kent olur. 1509 yılında ise İran şahı İsmail, bir kale yapması için Revan Kulu adlı hanına emir verir ve kale tamamlanınca adına Revan derler (s. 138).

Safevî egemenliği altında bulunan Revan şehrine Osmanlı ilgisinin, I. Selim'in Çaldıran zaferiyle başladığı bildirilir. Revan şehrinin yakınlarında konaklayan I. Selim ve ondan sonra çeşitli tarihlerde bazı Osmanlı paşaları şehri yağmalar (Aydın, 2008). Daha sonra tekrar İranlıların yönetimine giren şehir, Kanunî Sultan Süleyman'ın ikinci İran seferi sırasında, 1549 yılında, Osmanlı Devleti'ne bağladığı 31 şehirden biri olur. 1553 yılında Safevî kuvvetlerinin Kars ve Erzurum'a akın etmesi üzerine Kanunî Sultan Süleyman 1554'te bölgeye gelerek, İran şahı I. Tahmasp'ı savaşa davet eder. Bir cevap alamaması üzerine Revan ve Nahçıvan üzerine yürür. Revan'ın tamamen fethedilmesi 1583 senesinde III. Murad döneminde gerçekleşir ve şehir bir eyalet olarak Osmanlı topraklarına katılır (Bala, 1964, s. 312). 17. yüzyılın başlarında tekrar Safevî egemenliği altına giren Revan, Sultan IV. Murad tarafından 1635 yılında tekrar Osmanlı topraklarına dâhil edilir (Emecen, 1994, s. 48).

Sultan IV. Murad, Erivan'ın idaresini Murtaza Paşa'ya bırakarak orduyla yola koyulur. Kısa bir zaman sonra Erivan'ın tekrar Safevîlerin eline geçtiği ve Murtaza Paşa'nın intihar ettiği haberi gelmesi üzerine ordu tekrar yola çıkmış; fakat sonrasında Erivan'ın Safevî egemenliğinde kalması konusunda 1639 senesinde barış imzalanmıştır (Bala, 1964, s. 313). 1647-1828 yılları arasında Revan Hanlığı olarak bağımsız bir devlet hâline gelen Revan, 18. yüzyıl başlarından itibaren Rusların hedefi hâline gelir (Aydın, 2008). 1723-24 senesinde Osmanlı kuvvetleri Tiflis, Gence, Tebriz ve Hemedan ile birlikte Revan'ı da zapt eder (Bala, 1964, s. 313). Nedim (ö. 1730)'in bu fetih ile ilgili;

Tezkîr için feth-i Revân ni'meti şükrün
Meclisde gerek kim gele helvâ-yı revânî K. 23/14 (Gölpınarlı, 2015)

beyti burada anılabilir. Rivayete göre revanî tatlısı bu fetih üzerine icat olunmuştur (Onay, 2016, s. 345).

Revan bir süre yine çatışmalara sahne olduktan sonra İran'a devredilir. Uzun süren mücadelelerden sonra 1828 senesinde Ruslar, Revan'ı ele geçirmiş, I. Dünya Savaşı sonrası şehir Ermenistan sınırları içerisinde kalmıştır (Bala, 1964, s. 314).

Gazellerde Revan şehrine, Osmanlı'nın Revan'ı fethiyle ve diğer çeşitli bağlamlarda yer verilir.

3.114.2 Şehrin fethi

Gelibolulu Âlî (ö. 1600);

Çok fırsat el virür niçe kanlar revân olur
Leşker ki cân atup gide bir kez Revân'a dek G. 713/2 (Aksoyak, 2018)

beytinin alındığı gazelinde; “Rüstem-i Destan-ı asr” olarak vasıflandırdığı Kanunî Sultan Süleyman'ın çıktığı İran seferlerine atıfla; Nahcivan, Şirvan, Mazenderan ve Karabağ gibi, şairin ifadesiyle “surh-ser”, yani kızılbaş şehirleri arasında Revan'ı da anar. Şair, “akmak ” anlamındaki “revan olmak” ile Revan şehri arasında cinas-ı tam yapar.

Kanunî'nin üçüncü İran seferi, Manastırlı Celal Bey (ö. 1574?)'in şiirine şöyle yansır:

Şāhuñ Revān'ı kaşdına olmuş iken revān
Gördük Revān'ı dañı kara göñli gibi şüm G. 404/4 (Güneş, 2013)

Manastırlı Celal Bey, I. Süleyman'ın oğlu Şehzade Selim'in görev için gittiği her yere onunla birlikte gider (Güneş, 2013, s. 44). Şehzade Selim babasının Nahcivan Seferi'ne katılır ve Dulkadir bölgesinin muhafazası için görevlendirilir, buradan ordusuyla birlikte Revan ve Nahcivan'a gider (Emecen, 2009). “Şah”, Safevî hükümdarı Şah Tahmasb'tır. Şair Revan'ı, Şah'ın gönlü gibi uğursuz olarak nitelendirir.

Seyyid Vehbî (ö. 1736)'nin;

Yārūñ peyām-ı vaşlı ki cāndan haber virür
Bir müjdedür ki feth-i Revān'dan haber virür G. 62/1 (Dikmen, 1991)

beytinde sevgiliye kavuşma haberi, Revan fethinin müjdecisi olarak anlatılır. Beyitte

IV. Murad'ın sefer sonrası payitahta dönüşü ele alınmıştır diyebiliriz.

3.114.3 Mekân olarak Revan

On altıncı yüzyıl şairlerinden Azizî;

'Aceb mi sîneñe ter-cān dise gönül şāhum
O şeh-i bî-bedelūñ yerini Revān'a çıkar G. 117/3 (Ersoy, 2013)

beytinde, gönül sevgilinin sinesine taze can derse buna şaşılmaz diyerek sevgilinin göğsünü Revan kadar benzersiz bir şehir olarak ele alır.

Selanikli Akif (ö. 1828),

Bir nev-nihāl-i nāz-ı Horāsān'a dil verip
Ceyhūn-veş ayağına ağıdım Revān'a dek G. 83/3 (Kaya, 2010)

beytinde, Horasanlı bir sevgiliye gönlünü kaptırdığını, Ceyhun nehri gibi Revan'a kadar onun ayağına aktığını dile getirir.

Şeyhülislam Esad (ö. 1778)'ın aşağıdaki beytinde, âşğın gözyaşlarını akıtan sert mizaçlı sevgili Revanlıdır:

Bir tünd-ḥū ise ağıdan yaşıñ Es'adā
Kıl cüst ü cū o rûḥ-ı muşavver Revānlıdır G. 71/5 (Doğan, 1997)

3.115 Rey

İran'da, başkent Tahran yakınlarında bulunan tarihî bir şehir olan Rey'e (Özgüdenli, 2008), Gelibolulu Âlî (ö. 1600);

İçür bir cāmı geçsün Rūm'dan 'Âlî'yi mest itsün
Hevā-yı bāğ-ı Şīrāz u fezā-yı mülk-i Rey sākī G. 1464/7 (Aksoyak, 2018)

beytinde Şiraz şehri ile birlikte ferahlığına ve genişliğine atfen yer verir.

Şair;

Rūmiyān bilmedi ƙadrūñ bilür ammā ‘Ālī
Nükte-sencān-ı Ĥorāsān u Ƙum u Gence vü Rey G. 1546/7 (Aksoyak, 2018)

beytinde, Rey şehrini Horasan, Kum ve Gence şehirleriyle birlikte nükteden anlayan bir ahaliye sahip yerler arasında anar.

3.116 Sebzivar

Horasan’da bulunan Sebzivar şehrine (Le Strange, 2015, s. 431) Hayalî (ö. 1557);

Ĥaṭṭuñı Sebzivār’a Semerƙand’e beñlerüñ
İzüñ tozunu kuḥl-i Şıfāhān’a vermezem G. 22/2 (Tarlan, 1945)

beytinde yer verir. Sevgilinin ayağının tozunu İsfahan’ın ünlü sürmesine; benlerini Semerkand’a vermeyen şair; ayva tüylerini de Sebzivar’a değışmez. Şehrin adında geçen “Sebz” sözcüğü, divan şiirinde sevgilinin yeni çıkmakta olan ayva tüyleri yerine/tazelikle bağlantılı olarak kullanılır.

3.117 Selanik

Therme körfezinin kuzey ucunda kurulu, günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde yer alan ve Thessaloniki olarak anılan Selanik, ilk olarak 1387 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiş, sonrasında Bizanslılar ve Venedikliler tarafından ele geçirilmiş, 1430’da tekrar Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur (Kiel, 2009).

Selanik kadılığı görevine 1713’te getirilen Mirzazade Salim (ö. 1743),
aydınlık ve karanlık tezatı kurduğı;

Sensüz baña ey mihr-i cihān-süz Selānik
Hicrānuñ ile oldı hemān bir şeb-i tārīk G. 181/1 (Güfta, 2013)

beytinde, cihanı yakan güneş olarak nitelendirdiğı sevgilinin yokluğu sebebiyle Selanik’in kendisine karanlık bir gece gibi olduğunu söyler.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Salik Efendi;

Hoş gelür telh-i hicrânı diyâr-ı Rûm’uñ
Sâlikâ şanma tehlî ‘azm-ı Selânik itdüm G. 216/5 (Kılıç, 1998)

beytinde, Rum diyarından ayrılığın acısının kendisine hoş geldiğini söylerken, Selanik’e gelmiş olmasının boşa olmadığını dile getirir. Hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olunmayan Salik Efendi’nin bu beytinden hareketle bir dönem Selanik’te bulunduğu söylenebilir.

3.118 Semerkand

3.118.1 Şehir tarihi

Orta Asya’nın en meşhur şehirlerden Semerkand, Maverâünnehir bölgesinde; Soğd - şimdiki ismiyle- Zerefşan nehrinin suladığı verimli araziler üzerinde bulunmaktadır (Sami, 1894, s. 2626). Doğulu ve Batılı seyyahların dünyevi cennet olarak nitelendirdiği Semerkand şehrinin isminin kaynağı üzerinde birçok iddia vardır. Eski Türk dili kaynaklarında adı “Semiz Kent” (Alyılmaz, 2002, s. 307) şeklinde geçerken, İskender zamanında “Marakanda” olarak adlandırıldığı kaydedilir (Gökçe & Tombuloğlu, 2018, s. 132). Çin vekayinamelerinde şehirden “K’ang” ve “Hsi-wan-chin” adlarıyla bahsolunur (Aydınlı, 2009). Başka bir argümana göre Semerkand ismi, şehri zapt eden ve yıkan Şemir b. Yer’ış’tan gelir (Aydınlı, 2011, s. 78). “Kend” sözcüğünün anlamını “yıkta, harap etti” olarak veren İbn-i Hişam ve Ebu Ubeyd el-Bekrî, “Şemirkend”i “Şemir’in yıktığı” şeklinde anlamlandırır (Aydınlı, 2011, s. 79). Şehrin adının, Doğu İran dillerinden Soğdcada “şehir” manasına gelen “kand” ile anlamı ve nereden geldiği kesin olarak ortaya konamayan “Semer” sözcüklerinden müteşekkil olduğu da söylenmektedir (Schaeder, 1966, s. 469).

Şehri ilk olarak kimin kurduğu üzerine birçok rivayet vardır. Bazı araştırmacılar tarafından İslam müelliflerinin aynı kişi olarak kabul ettiği Zülkarneyn

ve Büyük İskender'in şehrin ilk kurucusu olduğu kabul edilirken, bir rivayete göre Fars hükümdarlarından Feridun, bir başka rivayete göre de Keykavus b. Keykubat şehrin kurucusudur (Aydınlı, 2011, s. 81-82). 20. yüzyılda bölgede yapılan arkeolojik kazı sonuçlarının diğer rivayetlerle birlikte değerlendirilmesinin ardından şehrin MÖ 535 yılında Pers Hükümdarı Büyük Cyrus tarafından kurulduğu ortaya çıkmıştır (Aydınlı, 2009).

Semer kand'ın, bölgeye Araplar gelmeden önceki tarihi, kesinlik kazanmamış bilgilerden oluşur. Ahamenidlerin kurucusu Cyrus MÖ 546 yılında Semer kand'ın bulunduğu bölgeye girerek buralarda kaleler yaptırmaya başlar ve Soğdlularla birlikte Semer kand'ın kurar. III. Darius zamanında İskender'in bu bölgeye gelmesine kadar şehir Ahamenidler yönetimi altında kalır (Aydınlı, 2011, s. 113). MÖ 330-325 yılları dolaylarında İskender'in Semer kand'ı ele geçirerek büyük tahribata yol açtığı kaydedilir (Strabo'dan aktaran Schaeder, 1966, s. 469). İskender'in ölümünden sonra generalleri arasında meydana gelen büyük savaşlar sonucunda, komutanlardan Selevkos diğerlerine üstünlük sağlamayı başarır ve bunun sonucunda Semer kand'ın dâhil olduğu büyük bir alanda hâkimiyeti ele geçirir (Schaeder, 1966, s. 469). İslam ordularının Semer kand'ı ele geçirmesine kadar geçen sürede sırasıyla Yüeh-chih, K'ang-chu, Kuşanlar, Himyeriler, Akhunlar, Eftalitler, Göktürk, Tanglar ve II. Göktürkler bölgeye hâkim olur. İslam orduları bölgeye geldiği zaman burada kurulmuş küçük şehir devletleriyle karşılaşır ve böylece fetih kolaylaşır (Aydınlı, 2011, s. 159).

Kuteybe b. Müslim komutasındaki Arap ordusu 712 senesinde Semer kand'ı ele geçirir (Çeşmeli, 2002, s. 61) ve şehir böylelikle Buhara ile birlikte sonraki fetihler ve bölgenin İslamlaştırılması için üs hâline gelir (Schaeder, 1966, s. 469). Bu tarihten itibaren Türk, Arap ve Soğdluların çekişmelerine ve savaşlarına sahne olan

Semer kand, sekizinci yüzyılın ortalarında Abbasîlerin kontrolüne geçer ve sonrasında Tahirîler, Saffarîler, Samanîler şehre egemen olurlar. Semer kand’ın ilim ve kültür hayatındaki önemi Samanîler döneminde zirveye ulaşır. Yöneticiler tarafından himaye edilen âlimler, “Maveraünnehir Uleması” olarak tanınır ve yöneticilerin destek verdiği bu ilim ve sanat ehli, Arapça ve Farsça edebi eserler de üreterek kendileriyle birlikte şehri üne kavuşturmuş, bölgenin çevredekilerce takdir edilmesini sağlamışlardır (Aydınlı, 2011, s. 365).

Samanîlerden sonra Karahanlılar’ın yönetimi altına giren Semer kand, 11. yüzyılda, özellikle Böri Tegin Tamgaç Buğra Han zamanında, imar faaliyetlerinin çoğalması sonucu hızlı bir gelişme kaydeder (Çeşmeli, 2002, s. 61). Sonrasında Karahıtaylar ve Harzemşahlar’ın da kısa sürelerle hâkimiyeti altına aldığı bölge, 1220 yılında Cengiz Han yönetimindeki Moğollar tarafından yakılıp yıkılarak yağmalanır ve 14. yüzyıla kadar harap bir hâlde kalır.

Timur 1370’de Semer kand’ı alıp yeniden imar etmeye başlar ve burayı devletin idare merkezi yapar (Schaeder, 1966, s. 470). Timur’un Semer kand’ı başkent yapmasıyla tekrar canlanan şehir, dünyanın en gözde ilim, sanat ve edebiyat merkezi hâline gelerek ilim ve sanat erbabının buluşma noktası olur. Şehirde Uluğ Bey’in yaptırdığı ve bizzat kendisi ve öğrencileri tarafından bilimsel çalışmaların gerçekleştirildiği rasathanenin ve medresenin -böylelikle Semer kand’ın- namı şehrin sınırlarını aşar (Alyılmaz, 2002, s. 307).

Babür’ün 1497’de, Özbek Hanı Şeybanî’nin 1500’de hâkimiyetine giren Semer kand, on sene sonra ikinci defa Babür’ün yönetimine geçmiş ve bu süre zarfında birçok savaşa sahne olmuş, Babür’ün çekilmesiyle Özbek yönetimine kalmıştır (Aydınlı, 2009). 1868’e kadar Özbek hâkimiyetinde kalan şehir, Ruslar

tarafından işgal edilmiş, kısa bir süre özerk olarak yönetildikten sonra Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Özbekistan Cumhuriyeti topraklarına katılmıştır.

Aydınlı (2011), Semerkand'ın nasıl bir şehir olduğunu Yakûbî'nin *Kitabü'l-Büldân* adlı eserinden, "Semerkant, yeryüzündeki beldelerin en değerlisi ve kendisine bağlı bölgelerin genişliği ve yerleşim yerlerinin çokluğu bakımından en büyüğüdür." (s. 46) cümleleriyle aktarır.

İslam coğrafyacılarının eserlerinde doğal görünümüyle, saray ve köşkleriyle övgüler yağdırdığı Semerkand, havasının güzelliği, elması (sîb-i Semerkandî), üzümü (sâhibî-i Semerkandî) ve kadife kumaşı ile ünlüdür (Arat, 2000, s. 70, 198). Bir rivayete göre Zülkarneyn'in Semerkand'a gelerek buraya yerleşmesi havası sebebiyledir (Bustanî'nin *Dâiretü'l-Maârif* inden aktaran Aydınlı, 2011, s. 76).

Semerkand, kâğıdı ile de meşhur bir şehirdir. Burayı iki kere fetheden Babür Şah dünyada en iyi kâğıdın Semerkand'dan çıktığını söyler (Arat, 2000, s. 73). Ponting (2011), Semerkand'da 650 yılından beri kâğıt üretimi yapıldığını, Talas Savaşı sonucu esir alınan Semerkandlı kâğıt ustalarının Bağdat'a götürülerek burada kâğıt fabrikası kurulduğunu ve kâğıt teknolojisinin Kuzey Afrika üzerinden müslüman İspanya'ya oradan da tüm Batı'ya ulaştığını kaydeder (s. 347).

İpek yolu üzerinde olması sebebiyle bölgenin en önemli ticaret merkezlerinden biri olan Semerkand (Gökçe & Tombuloğlu, 2018, s. 140), güneyde Belh ve Tirmiz üzerinden Baharat yoluna dâhil olarak, Maverâünnehir'in en stratejik noktalarından birinde, ticaret yollarının kesiştiği bir yerde bulunur (Aydınlı, 2011, s. 320). Çin kaynaklarına göre Semerkandlılar; at, deve, eşek, tek hörgüçlü deve, altın, koku, halı, diba, yün kumaş ticareti yapmakta ve bol şarap üretmektedirler (Eberhard, 1942, s. 147).

Gazellerde Semerkand’a, sanat ve ticaret merkezi olarak, şehrin isminde geçen ve şeker anlamına gelen “kand” sözcüğüyle sevgilinin güzellikleri unsurları arasında yapılan çeşitli sanatlarla, ünlü şahsiyetlerinden Ebu’l-leys-i Semerkandî ve meşhur kâğıdı yer verilir.

3.118.2 Ben

Kadı Burhaneddin (ö.1398) aşağıdaki beytinde “kand” ve “Semerkand” sözcükleri arasında cinas-ı tam yapmış; sevgilinin beninin Semerkand gibi olduğunu söylemiştir. Eskiden müşg maddesinden bir parça alınarak ben şeklinde yüze konulduğu bilinmektedir (Tolasa, s. 237). Buradan yola çıkarak divan şairleri sevgilinin beninin müşk kokulu olduğunu söylerler. Semerkand’ın ihraç ettiği metallerden birinin koku olduğu düşünüldüğünde -sevgilinin beninin şekere benzetilmesinin yanı sıra- şairin, sevgilinin beni ile Semerkand arasında güzel koku yönünden de bir ilgi kurduğu sonucuna varılabilir:

Eyâ dilber-i dil-bend eyâ nâzûk-i leb-ķand
Eyâ Türk-i şeker-ķand eyâ ķālî Semerķand G. 318/6 (Ergin, 1980)

Hayalî (ö. 1557), sevgilinin ayva tûylerini Sebzivar’a, ayağının tozunu İsfahan şehrinin ünlü sürmesine değışmeyeceğini söylediğı beytinde, benlerini de Semerkand’a değışmez:

Ĥaţţuñî Sebzivâr’a Semerķand’e beñlerüñ
İzüñ tozunu kuĥl-ü Şıfâĥân’a vermezem G. 22/2 (Tarlan, 1945)

3.118.3 Dudak

Divan şiirinin hayal dünyasında sevgilinin dudağı, lezzeti bakımından şeker gibi, hatta şekerden daha tatlıdır. 16. yüzyıl şairlerinden Bursalı Rahmi Çelebi, aşağıdaki beytinde “Semerkand”a yer vererek sevgilinin şeker dudağına gönderme yapar:

Rahmî bir şüh-ı ‘Acem sevdi lebi şevk-ile
Dāsītān oldı ne çāre o Semerkand içre G. 203/5 (Erdoğan, 2017)

Sehî Bey (ö. 1548)’in “Semerkand” ve “kand” sözcükleri arasında cinas yaptığı aşağıdaki beytinde, sevgilinin bir öpücüğü için dünyanın en güzel şehirlerinden Semerkand ve Buhara’yı verir. Semerkand ile sevgilinin dudağı arasında tat (şeker) bakımından ilgi kurulmuş ve sevgilinin dudağının öpücük vermesinin, görenlerce şekerin meyve vermesi olarak yorumlandığı dile getirilmiştir:

Bir buseñe şükrāne Buḥārā vü Semerkand
Gören didi būs-i lebūñi virdi şemer kand G. 38/1 (Yekbaş, 2010)

Süheylî (ö. 1633-34’ten sonra), sevgilinin saçının bendinden çıkarak dudağına yönelen gönlünü, Buhara’dan Semerkand’a giden hocaya benzetir. Buhara şehrine, ismindeki “buhar”dan yola çıkılarak siyahlık mefhumuyla şiirlerde rastlanmaktadır. Aynı zamanda bu şehir âlimler, şeyhler ve mutasavvıflar şehridir. Semerkand da Buhara’ya benzer şekilde, birçok medresinin bulunduğu, âlimlerin, edebî şahsiyetlerin ve müderrislerin uğrak yeridir. Bu bilgiler doğrultusunda; âşığın gönlünün, sevgilinin onu bağladığı siyah saçlarından -Buhara’dan- çıkarak tatlı dudağa -Semerkand’a- yol aldığı söylenebilir:

Çıkup dil bend-i zülfünden lebünden yaña yüz tutdı
Gider bir ḥācedür güyā Buḥārā’dan Semerkand’e G. 306/2 (Harmancı, 2007)

Peşteli Hisalî (ö. 1651)’nin aşağıdaki beytinde âşığın gönlü, sevgilinin saçının ve şeker gibi olan dudağının arzusu ile her vakit Buhara ve Semerkand’a gider.

Beyitte Buhara saç ile, Semerkand dudak ile ilişkilendirilmiştir:

Hevā-yı zülf-i yār u ārzū-yı kand-i la’liyle
Göñül varur gelür her dem Buḥārā vü Semerkand’e G. 409/2 (Ercan, 2008)

Zatî (ö. 1547)’nin aşağıdaki beytinde şeker gibi gülen şuh sevgili, dudakları şeker gibi olan bir Semerkandlıdır:

Temāşā itmege vardum ben o şüh-ı şeker-ḥandi
Kapusın eyledi ol lebleri şekker Semerkandî G. 1773/1 (Tarlan, 1987)

On yedinci yüzyıl şairlerinden Enderunlu Vasıf, aya benzeyen sevgilinin dudağının çevresindekilerin siyah ayva tüyleri değil, şeker gibi dudağının vasıflarının yer aldığı yazılardır dediği aşağıdaki beytinde, Semerkand ve sevgilinin şeker dudağı arasında ilgi kurar:

Gird-i la‘linde degül hatt-ı siyāh ol māhuñ
Vaşf-ı kand-i lebi yazıldı Semerķand’a bu şeb G. 11/2 (Gürel, 2007)

Vasıf,

Haṭ-ı gerd-i leb-i la‘līni şanma hūn-ı kurbānla
Semerķand üzre yazılmış du‘ā-yı ‘īd-i kurbāndır G. 35/6 (Gürel, 2007)

beytinde sevgilinin lal dudakları çevresindeki ayva tüylerinin Semerkand üzerine yazılı Kurban Bayramı duası olduğunu söyler. Beyitte sevgilinin yüzü parlak Semerkand kâğıdı olurken ayva tüyleri de yazı olarak tahayyül edilir. Burada Semerkand ile hem sevgilinin şeker dudağına atıfta bulunulmuş, hem de Semerkand kâğıdı kast edilmiştir.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Nebzî’nin; “Kand-i la‘liñ yādına oldum Semerķand’a revān/Bilmezem uzaķdayım yaķındayım ya ķandayım” G. 354/4 (Okumuş, 2015), Halepli Edip (ö. 1748?)’in; “Bāğ-ı kevnīñ şemer-i kand-i vefāsı yoğiken/Olma cūyende Buḥārī vü Semerķandī’de” G. 1615/4 (Mum, 2004), Âsaf (ö. 1824)’in; “Gitdi bah-i lebūñle bu da‘vī/Tā Buḥārā ile Semerķand’a” G. 968/3 (Kaya, 2009) ve Ebubekir Celalî (ö. 1817)’nin; “Naķş edüp bir leb-i şīrīni dil-i saḥtına yār/Döndi la‘lī-i Semerķand’a Buḥārā-yı huzūz G. 58/3” (Sarıkaya, 2018) beyitleri Semerkand ve dudağın ilişkilendirildiği beyitlerdendir.

3.118.4 Kaş

Feyzi-i Kefevî (ö. 1614), sevgilinin kaşları ve gönül alan boyu ile Semerkand’ın kemerleri/kubbeleri ve gülleri arasında şekil yönünden ilişki kurar. Şaire göre,

“Kubbeler şehri” olarak adlandırılan Semerkand’ın kubbelerini/kemerlerini ve bahçeleriyle meşhur olan bu şehrin güllerini, sevgilinin boyu ve kavisli kaşları alt eder:

Semerķand’uñ başar gül-destesiyle beyn-i tākeynin
O ķadd-i dil-sitānıyla muķavves iki ebrūlar G. 134/2 (Eflatun, 2003)

3.118.5 Sanat merkezi

Semerķand’ı řairler, ūstat kabul edilen edebi řahsiyetlerin bulunduęu ve řiirin en gūzel örneklerinin verildięi yerlerden biri olarak kabul etmiřlerdir. Adlī (ö. 1512) ařaęıdaki beytinde, řiirdeki sūzlerinin, Acemlerin gūl yapraęı ūzerine yazarak Semerķand’a iletecek kadar gūzel olduęunu anlatma amacındadır. Bilindięi ūzere birķok İranlı řair divan řairlerince řiirde ūnder kabul edilmiř ve onların sūzlerini ařacak gūzellikte ve manada sūz sūylemek řairlerin hedeflerinden biri olmuřtur. řairin, ilim ve edebiyatın merkezlerinden biri olan Semerķand’a Acemlerce řiirinin iletilmesini istemesi bu yūnūyle manidardır:

Ėazelde naẓm-ı gūftāruñ yazup evrāk-ı gūl ūzre
‘Acemler Rūm’dan ‘Adlī iletsūnler Semerķand’e G. 121/8 (Bayram, 2009)

On beřinci yūzyıl řairlerinden Hidayet Ėelebi, řiirinin edebiyat sahasındaki yerini, Semerķand ve Horasan ehlinin aęzını baęlayacak seviyede olduęunu sūyleyerek anlatır. řair, ūylesine gūzel bir řiir kaleme almıřtır ki bunun karřısında ismi sanat ve edebiyatla anılan Horasan ve Semerķand řehirlerinin ahalisinin bile aęızları kapanmıř, bir řey sūyleyememiřlerdir:

Hidāyet bu bir şi’r ilen bend ķılduñ
Ėorasān u ehl-i Semerķand ağzın G. 161/5 (Sona, 2006)

Gelibolulu Ėlī (ö.1600);

Na’ralar şaldı Semerķand u BuĖārā’ya yine
Aęız aĖdurmadı Dāvūd-ı Ėoř-elĖāna Ėadiř G. 124/2 (Aksoyak, 2018)

beytinde, sözünün, Semerkand ve Buhara'ya naralar saldığını; güzel sesli Davud'a bile ağız açtırmadığını söyleyerek kendi şiirini över.

Beliğ (ö. 1760), şiirini “nazm-i pak” olarak nitelendirdiği aşağıdaki beytinde, onun değerini Rum'un irfan ehli bilmezse, Semerkand'ın nükte söyleyenlerine göndereceğini dile getirir:

Beliğā kadrini bilmezse Rūmuñ ehl-i 'irfānı
Bu nazm-ı pāki gönder nükte-subhān-ı Semerkand'e G. 159/9 (Açıköz, 1994)

3.118.6 Ticaret

Semerkand'ın önemli bir ticaret merkezi olduğu Münirî (ö. 1520?)'nin;

Cān ile gönül mümkün ise buse lebinden
Kılmaya Semerkand'a varan böyle ticāret G. 26/5 (Ersoy, 2017)

beytinde zikredilir. Şair, sevgilinin dudağından alınacak bir öpücüğün karşılığı olarak can ve gönlünü vereceğini söyler. Ona göre Semerkand'da dahi böyle kârlı bir ticaret yapılamaz.

3.118.7 Mekân olarak Semerkand

Şâhî (ö. 1561);

Bugün bir meh-liqā gördüm bu şehr-i 'ālem-ārāda
Ararsan mişli bulunmaz Semerkand u Buḥārā'da G. 140/1 (Kılıç, 2000)

beytinde, dünyanın en güzel şehrinde bir güzel gördüğünü ve benzerinin Semerkand ve Buhara'da dahi olmadığını dile getirir.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Ravzî, sevgilinin gönlü süsleyen Hint benleri olmadan âşığın huzura kavuşamayacağını söylediği;

Hāl-i hindū-yı dil-ārāmuñsuz ārām eylemez
Şāh-ı 'ışk olan Semerkand u Buḥārā'dan geçer G. 206/3 (Aydemir, 2007)

beytinde, aşk şahı olanın Semerkand ve Buhara'dan vazgeçmesi gerektiğini söyleyerek gerçek âşığın bu şehirleri sevgili uğruna feda edeceğine işaret eder.

Nigarî (ö. 1885);

Ger hâl kadar olsa ruhsârî hayâlimde
Bağş eylemek ehvendir H̱ârezm’i Semerkand’ı G. 690/2 (Bilgin, 2003)

beytinde, sevgilinin yanağının hayali ben kadar ufak dahi olsa, ona Semerkand ve Buhara’yı bağışlamanın daha ehven olduğunu dile getirerek sevgilinin yanağının âşığın gözündeki değerini anlatır.

Âgâh (ö. 1728), Semerkand’da doğmuş ve ilk tahsilini burada yapmış, kaynaklarda Semerkandî sıfatıyla tanıtılan bir şairdir (Akpınar, 2017, s. 3). Aşağıdaki beytinde Semerkand’ın güzel havasından söz eder:

Güşâde eyledi dil goncesin yine Âgâh
Meger nesîm-i Semerkand’dur hevâ-yı sebû G. 299/5 (Akpınar, 2017)

3.118.8 Kâğıt

Daha önce bahsedildiği üzere Semerkand’da yüzyıllar boyunca kâğıt üretilmiş ve bu kâğıt kalitesi bakımından dünyada eşsiz kabul edilmiştir. Bursalı Rahmî Çelebi (ö. 1567/68);

Varak-ı al-i Semerkand’ıma tahrîr itdi
Her ğazel didi Raḥmî o ruḥ-ı rengîne G. 180/5 (Erdoğan, 2017)

beytinde Semerkand’ı kâğıdı dolayısıyla şiirinde zikreder. Şair, divan şiirinin hayal dünyasında renkli, parlak ve şeffaf olarak tahayyül edilen sevgilinin yanağı ile kırmızı Semerkand kâğıdı arasında benzerlik kurar.

Sevgilinin yanağı ve dudağının çevresinde bulunan ayva tüyleri şairlerce yazıya, tüyler yazı olunca yanak da mushafa ve kâğıda benzetilmiştir. Ebubekir Celâlî (ö. 1817), Semerkandî kâğıt üzerindeki müsvedde yazıları, sevgilinin yanağındaki ayva tüylerine benzetir. Kâtibin yazıları silişi sanki sevgilinin tıraş olması gibidir. Beyitte sevgilinin ayva tüylü yanağı ile üzerinde yazı bulunan Semerkand kâğıdı arasında benzerlik kurulmuştur:

Şan hatt-ı ruḥ-ı yârı tırâş eyledi bir bir
Kâtib şu Semerkandî tesvîdi silince G. 94/5 (Sarıkaya, 2018)

Zatî (ö. 1547)'nin aşağıdaki beyitlerinde âşık, sevgilinin parlak renkli ve tatlı dudağının vasıflarını yazacaktır; sevgili onları yazacağı kâğıdın şeker renkli ve Semerkand kâğıdı olmasını ister. Şair, sevgilinin yanağı ve Semerkand kâğıdı arasında renk ve şekil bakımından ilişki kurmasının yanı sıra Semerkand, leb, şirin ve şeker kelimelerini kullanarak Semerkand ile sevgilinin tatlı dudağı arasında bağlantı kurar:

Didüm vaşf-ı lebüñ yazsam gerek rengîn ü şîrîn-ter
Eyitdi kâğıdı olsun şeker-reng ü Semerkandî G. 1588/2 (Tarlan, 1987)

Lebi vaşfında bir şîrîn ü ter rengîn gâzel dirseñ
Gerekdür kâğıdı Zâtî şeker-reng ü Semerkandî G. 1773/5 (Tarlan, 1987)

3.118.9 Ebu'l-Leys-i Semerkandî

On yedinci yüzyıl şairlerinden Osman Fazlî'nin;

Ebu'l-leys-i Semerkandî demiş ol kâmil ü fâzıl
Sekiz kavme yakın olan sekiz haşlet ider hâşıl G. 220/1 (Erdem, 2008)

beytinde adı geçen Hanefî mezhebinin meşhur fakihleri arasında yer alan Ebu'l-Leys-i Semerkandî, Semerkand'da doğmuştur (Yazıcı, 2009). Şair beytinde kendisini, “Sekiz kavme yakın olan sekiz haslet hâsıl eder,” sözüyle anar.

3.119 Sigetvar

Macaristan'ın güneybatısında bulunan ve 1566 yılında Kanunî Sultan Süleyman'ın Viyana seferi sırasında Osmanlı Devleti tarafından fethedilerek sancak merkezi yapılan Sigetvar'a (David, 2009); Hevayî (ö. 1715);

At tut demidir istediğîñ gibi Hevâyî
Kullan feres-i lâfî Sigetvâr yolunda G. 137/5 (Çakır, 1998)

beytinde yer verir. Şair, istediğın gibi atıp tutma zamanıdır, Sigetvar yolunda laf atını kullan, der. Beyitte “at” sözcüğünün “atmak” ve “binek hayvanı” anlamlarına gönderme yapılarak iham yapılmıştır.

3.120 Sinop

Hevayî (ö. 1715), Anadolu’nun kuzey yönünde uç noktası olan Sinop’a;

Göricek ağzı şulanır Türk’ün
Türş-i nâ-puhte sîb-i Sinob’u G. 159/3 (Çakır, 1998)

beytinde elması ile yer verir. Şair, Türklerin pişmemiş turşu ve Sinop elması görünce ağızlarının sulandığından söz eder.

Günümüzde Sinop iline bağılı bir ilçe olan Boyabat, Hevayî (ö. 1715)’nin;

Añılsın Kastamonu’nun ahālîsi şıyânetde
Rehâ-yâb-ı eşirrâ-yı Boyâbâd olduğum yerdir G. 38/5 (Çakır, 1998)

beytinde, Kastamonu ahalisi himaye ile anılsın derken buranın, Boyabat’ın hayırsızlarından kurtulduğu yer olduğunu söyler.

Boyabat ilçesi, Boyovası adı ile de anılmaktadır. 16. yüzyıl başlarında bu kaza, Kastamonu sancağının en önemli idari birimlerinden birisi konumundadır (Kuruca, 2009, s. 117).

Enverî (ö. 1547);

Şevk-i ruhuñla şöhetimüz Aydın ilidür
Zülfün hayâli ile gönül Boyovası’dur G. 56/5 (Kurnaz & Tatcı, 2001)

beytinde, Aydın şehrine, sevgilinin yanağı ile parlaklık bakımından ilgi kurarak tevriyeli bir şekilde yer verirken, sevgilinin saçının hayali ile âşığın gönlünün aldığı hâli Boyovası’na benzetir. Sevgilinin zülfünün fikri âşığın gönlünü genişletmektedir, denebilir.

3.121 Sivastopol

Ömer Hulusî (ö. 1868)'nin, Girit'teki karışıklardan ve yıllardır adanın alınamayışından söz ettiği gazelinde yer alan;

Sivastobol'u gibi al'a geçen aldık bi zahmetle¹⁰⁴
Anu stn bu on dirdim tokuz üste bah geldi G. 628/5 (Ba, 2014)

beytinde Kırım'ın en önemli şehirlerinden Sivastopol'a, çok uraılarak alınan kalesiyle yer verir. Şairin, 1853-1856 yılları arasında Osmanlı ve Rus devletleri arasında yapılan Kırım Savaşı'na atıfta bulunduğu söylenebilir.

3.122 Sofya

Balkan yarımadasında, Vidin ile Selanik arasında yer alan ve kaza merkezi olarak konumlandırılan Sofya'nın, 1383 yılında Osmanlı Devleti hkimiyetine girdiği söylenmektedir (ahin, 2009).

Hevay (. 1715);

Aılsın ofya'nın kıvrak giyen asn 'arsnı
Taavvur aclesinde gece dmd olduğum yerdir G. 38/3 (akır, 1998)

beytinde, Sofya'nın kıvrak giyen güzel gelinlerden söz eder. "Kıvrak" sözlüklerde, köylü kadınların giydiği, yerli dokuma siyah bezden yapılmış yeldirme ve kadınların başlarına rttukleri, kenarları saçaklı ipekli örtü, poşu olarak açıklanır.

Ramiz Mehmed (. 1759);

kamet itmedr mmd Rmiz end-rz
Olursa ofya'nu b  hevs glmce G. 153/5 (Polat, 2003)

beytinde, suyu ve havası güzel olursa, birkaç gün Sofya'da kalmayı mit ettiğinden söz eder.

¹⁰⁴ Vezin bozuk.

3.123 Şam

3.123.1 Şehir tarihi

Araplar tarafından fethedildikten sonra Suriye bölgesinin tamamına Biladü’ş-Şam (Lammens, 1979b, s. 51), Araziü’ş-Şam, Hıtatü’ş-Şam ve Berriü’ş-Şam isimleri verilmiştir (Taş, 2000, s. 75). Şemsettin Sami (1889)’nin; “Her ne kadar beyne’l-umum bu isim Dımaşk şehrine veriliyorsa da asıl Şam, lisan-ı Arabîde kadimen Suriye denilen hıtta-i vasıanın ismi olup, merkezi olan şehrin ismi ise Dımaşk’tır.” (s. 2824), cümleleriyle açıkladığı üzere Şam; Filistin, Ürdün, Hıms, Dımaşk, Kınnesrin, Avasım ve Sugür garnizonlarından oluşan geniş bir coğrafyayı kapsar (Zeydan, 2015, s. 380). Mukaddesî, Kâbe’nin şamesinde, yani sol tarafında yer alması sebebiyle yahut kimilerine göre uğursuz olduğu için bölgenin Şam ismini almış olabileceği rivayetlerini aktarmış; Dımaşk’ın ise, Hz. İbrahim’in dünyaya gelişinden beş yıl önce Dımaşk b. Kanî b. Malîk b. Erfahşaz b. Sam tarafından kurulmuş olduğunu nakletmiştir (Mukaddesî’den aktaran Yıldız, 2018, s. 55).

Yavuz Sultan Selim, 1516 yılında Mısır üzerine yürümeden önce Suriye bölgesini ele geçirmiş, bölgenin en meşhur şehri Dımaşk’ta Kasrû’l-Ablak’ta bir süre kalarak ordusunu toparlamış ve sonrasında Mısır seferine çıkmış (Cezar, 2011, s. 755, 756); bu dönemde Osmanlı egemenliği altına giren bölgede Kanunî devrinde ortaya çıkan karışıklıklar bastırılarak Suriye bütünüyle 1521’de kesin olarak Osmanlı saltanatının bir paşalık merkezi olmuştur (Hartmann, 1979b, s. 305-306). Çakar (2003), Şam beylerbeyiliğinin ilk idarî taksimatının “Vilâyet-i Arab” başlığı altında yapıldığını ve bu vilayetin, Halep, Hama, Ayntab, Trablus, Malatya, Hums, Tarsus, Divriği, Birecik, Darend, Kahta, Rum-kal’a, Behisni, Sis ve Şam olmak üzere, 12 adet sancağı olduğunu bildirir (s. 357). Çakar (2003), Şam sancağının aynı adla anılan vilâyetin (beylerbeyiliğın) “paşa sancağı” yani merkez sancağı olduğunu ifade

ederek; batı sınırının Akdeniz'e kıyı olduğunu dile getirmiş, Şam sancağına bağlı kazaları Mahrûse-i Şam, Ba'albek, Beyrut, Sayda, Kerek-Nûh ve Kârâ şeklinde sıralamıştır (s. 366). Harttman (1979b) ise Dımaşk ismiyle anılan ve Şam/Suriye bölgesinin merkezi olan şehrin, Osmanlı topraklarına dâhil olmasının ardından, geçmişte tüm bölgenin ismi olan Şam ismiyle anılmaya başlandığını söyler (s. 305-306). İç içe geçmiş hâlde olan bu isimlendirmelerin kesin olarak ayrımının hataya sebep olabileceğini de göz önünde bulundurarak; yukarıda aktarılan bilgiler ışığında, divan şairlerinin şiirlerinde yer verdikleri Şam'ın, Dımaşk şehri olduğu kabul edilmiş ve Dımaşk'ın tarihi hakkında kısa bilgiler vermenin uygun olduğu düşünülmüştür.

Müslümanlar tarafından fethedilmeden önce Bizans İmparatorluğu sınırları içerisinde bulunan Dımaşk/Şam, 613 yılında Sasanîler tarafından işgal edilmiş; 628'de Bizans İmparatoru Herakleios tarafından geri alındıktan sonra Hâlid b. Velîd komutasındaki İslam orduları ile Bizans arasında yapılan iki savaşın ardından 636 yılında İslam topraklarına dâhil edilmiştir (Tomar, 2010). 661 yılında, Emevî Devleti döneminde Şam başkent yapılmış; Abbasîlerin bölgeye hâkim olmaları sonrası başkent Şam'dan Bağdat'a taşınmıştır (Oral, 2018, s.7). 1076'da Selçukluların hâkimiyeti altına giren şehir, sonrasında Eyyubî idaresi altına girmiş; 13. yüzyıl ortalarında Hülagü'nün ordularının taarruzuna uğramış; Moğolların bu topraklardan çıkarılmaları sonrasında Memluk Devleti'nin merkezi olmuştur (Hartmann, 1979b, s. 304).

Memluklerden sonra I. Selim'in Mısır seferiyle Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına giren Dımaşk/Şam, Mekke'ye giden belli başlı hac yollarından birinin geçtiği bir şehir olması dolayısıyla Osmanlı padişahlarının haccı başarıyla himâye edebilmeleri ile bağlantılı olarak merkezi otorite ve meşruiyet açılarından büyük önem arzemiştir (Faroqhi, 2010, s. 119).

Şam, I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılarak Fransız mandasına girmiş; sonrasında uzun süren bir iç karışıklıklar ve darbeler dönemi geçirmiş; 1961’de Suriye Arap Cumhuriyeti’nin başkenti olmuştur (Hartman, 1979b, s. 307).

Şam/Dımaşk, birçok seyyah tarafından ziyaret edilmiş ve çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Yakubî (2002), Dımaşk’ın görkemli ve eski bir şehir olduğunu, sularının çokluğu ve mamurluğu ile Şam toprakları içerisinde bir benzeri olmadığını dile getirir (s. 101). Endülüslü Arap seyyah İbn Cübeyr (ö. 1217), 1184 yılında Dımaşk’a gitmiş ve burayı doğunun cenneti, güzelliğin temiz ve parlak aynası, hoş kokulu çiçeklerle bezeli, atlas elbiselere benzer bahçelerle süslü sandalyesinde oturan bir gelin, sıfatlarıyla tasvir etmiştir (İbn Cübeyr’den aktaran Yıldız, 2018, s. 61). İbn Cübeyr, Dımaşk’ın tatlı kaynak sularından, bahçelerinden söz ederek, “Eğer cennet dünyada ise, şüphesiz bu Dımaşk’tır. Eğer gökte ise, Dımaşk’ın üstünde bir yerdedir.” cümlesini kaleme alır (İbn Cübeyr’den aktaran Yıldız, 2018, 61).

En ünlü Müslüman seyyahlardan İbn Battuta (2004), Dımaşk’tan; “Dımaşku’ş-Şam’a ulaştım! ... Dımaşk, güzellik ve zarafette bütün şehirlerden üstündür. Kalem onun güzelliklerini saymaktan aciz!” (s. 131) cümleleriyle söz eder.

Gazellerde Şam’a tevriyeli olarak, Farsça “akşam” anlamına gelen “şam” kelimesi ile sevgilinin saç, hat ve ben gibi siyah renkli güzellik unsurları arasında kurulan benzerlik ilişkisi içerisinde yer verilmiştir. Şehrin güzelliği, güzelleri, kutsallığı, hac yolu olması, şehirdeki önemli yapılar, çelik işçiliğiyle burada üretilen kılıç ve mızrak gibi askerî malzemeler, kumaş, güvercin ve şeker beyitlerde Şam şehriyle ilgili olarak karşılaşılan diğer unsurlardır.

3.123.2 Saç

Divan şiirinin hayal dünyasında sevgilinin yüzü beyazlığıyla sabahı, saçları siyahlığıyla akşamı temsil eder. Ahmedî (ö. 1410'dan sonra);

Görelî zülfüñ ile yüzünde şām u şubhı
Rūm'ı yıhuban āhum nālem irişdi Şām'a G. 577/5 (Akdoğan, 2017)

beytinde, sevgilinin yüzünde akşamı ve sabahı gördüğünden beri âşığın nalesinin Rum'u yıkarak Şam'a ulaştığını söyler. Şair, "Rum" ve "subh" ile sevgilinin yüzünün beyazlığına, "Şam" ve akşam manasına gelen "şam" sözcüğü ile saçının siyahlığına işaret ederek tezat yapar.

Ahmed Paşa (ö. 1496/97), hünnap dudaklı sevgilinin İrem bağındaki üzüm salkımları gibi olan zülüflerini, üzümleriyle de meşhur bir kent olan Şam'da, üzüm kurutma işlerinde kullanılan meyve askısına benzetmiş, üzüm ile sevgilinin saçının şekline ve Şam dolayısıyla yine saçının rengine gönderme yapmıştır:

Hūşe-i bağ-ı İrem mi zülfüñ ey 'unnāb-leb
Yā aşılmış Şām'da miskīn 'ineb āvengidür G. 78/3 (Tarlan, 2005)

Bursalı Nakkaş Safî (ö. 1485/86);

Zülfünde mesken itdügi göñlüm benüm bu kim
Şimdiki demde Şām gārībūñ mekânıdır G. 20/2 (Özkan, 2015)

beytinde, Şam'ın gariplerin mekânı olduğunu söyleyerek, kendi garip gönlünün de sevgilinin saçlarını mesken edindiğini dile getirir.

Fakih (ö. 1538-39'dan önce);

Hurmā-yı ter ol lebdür bu zülf-i siyeh Şām
Niçün diyesin Rūm ilidür bu ruṭab olmaz G. 33/7 (Sünger, 2004)

beytinde, sevgilinin dudağını taze hurmaya benzeterek; yüzünü beyazlığıyla Rum; saçlarını siyahlığıyla Şam ile birlikte anar.

Karamanlı Aynî (ö. 1490-1494?)'nin;

Ol lebünñ kand-ı Mısrî ol saçı Şām u şebe
Ol Hıṭāyî gözlü vü ol hāl-i Hindū geldi mi G. 489/3 (Mermer, 1997)

beytinde, sevgilinin dudağı tadıyla Mısır şekerine, beni rengiyle Hind’e benzetilmiş, gözleri, ahuların yurdu olarak bilinen Hıta ile, siyah saçları ise Şam ile anlatılmıştır.

On beşinci yüzyıl şairlerinden Lealî;

Zülf ü ruhsârûñ şorarsañ bendeden ol dilberüñ
Mişlini görmiş degüldür kimse Rûm u Şâm’da G. 198/6 (Akçay, 2017)

beytinde, o dilberin saçını ve yüzünü ben köleden sorarsan; onların benzerini Rum ve Şam’da dahi kimse görmemiştir, der. “Zülf” ve “ruhsar” ile “Rum” ve “Şam” arasında leff ü neşr-i gayr-ı müretteb yapılmıştır.

Necatî (ö. 1509), sevgilinin güzelliğinin misk kokulu zülûfleriyle arttığından söz ederek, Mısır’ın Yusuf’un tahtı olduğunu fakat Şam ile revnak bulduğunu dile getirmiş, Mısır’ı sevgilinin güzellik ülkesi olarak ele almış ve Şam ile saç arasında ilgi kurmuştur:

Zîneti artar cemâlüñ zülf-i ‘anber-fâm ile
Mısr Yûsuf tahtı iken buldı revnak Şâm ile G. 495/1 (Tarlan, 1997)

Şair;

Ruhsârına bak zülf-i siyehgârını añma
Ey dil şefkat Rûm’dadur Şâm’ı ço şimdi G. 609/4 (Tarlan, 1997)

beytinde, ey gönül; sevgilinin yüzüne bak, siyah saçlarını anma, çünkü şefkat Rum’dadır; Şam’ı bırak, diyerek; sevgilinin saçlarını Şam, yüzünü Rum ile anlatır.

On beşinci yüzyıl şairlerinden Sabayî;

Ka’be-i dîdâr-ı yâra perde-i âşûb çeker
Pâdişâh-ı Şâm’a beñzer kākül-i müşgîn-i dōst G. 14/5 (Kavaklık, 2008)

beytinde, sevgilinin Kâbe’ye teşbih ettiği yüzüne, Şam padişahına benzettiği misk kokulu kakülünün sanki kargaşa perdesi çektiğini dile getirir.

Hayalî (ö. 1557), âşığın gönlünün meylinin sevgilinin yüzüne olduğunu fakat saçının bendine düştüğünü söylerken; sevgilinin yüzünü Kâbe; saçını Kâbe örtüsüne atfen Şam olarak nitelendirir:

Dil yüzüne meyl ederdi düşdü bend-i zülfüne
Ka‘beye ‘azm eyledi aldı diyār-ı Şām’da G. 19/2 (Tarlan, 1945)

Filibeli Vecdî (ö. 1599), âşğın gönlünün sevgilinin yanağını ayva tüyleriyle
dolmuş olarak görüp saçına meyledişini; Rum’da fitne görerek yolunu Şam’a
çevirmek olarak açıklar:

Meyl ider zülfüne dil haddüni pür ha göricek
Rûm’da fitne görüp rāh ile bağlar Şām’a G. 54/4 (Kavruk & Selçuk, 2009)

Cenabî Paşa (ö. 1561/62);

Şehr-i hatuñ ister iken zülfüne düş oldu dil
Mısır’a ‘azm iden kişi uğrar begüm Şām üstine G. 270/5 (Kesik, 2018)

beytinde, âşğın gönlünün sevgilinin ayva tüylerine ulaşmak isterken saçına
düştüğünü dile getirirken; Mısır’a gidenlerin Şam’a uğradığını söyler.

Hasan Ziyaî (ö. 1584);

Ka‘be kūyuñ rûy u zülfüñ Mısır u Şām
Şehr-i dil Bağdād’dur hālüm Yemen G. 348/3 (Gürgendereli, 2007)

beytinde sevgilinin mahallesini Kābe’ye benzetirken; yüzünü Mısır ve zülûflerini
Şam ile birlikte anar. Şair, gönül şehrini Moğollar tarafından yakılıp yıkılarak yağma
edilen Bağdat şehrine; hālını de yine birçok kez işgal edilerek yağmalanan Yemen’e
benzetir.

Şair;

Çün şehir zülfine tokındı güneş
Şām’ı feth itdi Rûm sultānı G. 451/2 (Gürgendereli, 2007)

beytinde, güneşin şehir vakti sevgilinin saçına yansıdığında, sanki Rum sultanının
Şam’ı fethettiğini söyleyerek Şam’ın Osmanlı sultanı tarafından fethedilişine
gönderme yapmış; Rum ile güneş, Şam ile sevgilinin saçları arasında ilgi kurmuştur.

Muhibbî (ö. 1566);

Göñül şeker-lebûñ cān zülfüñ ister
Biri Mısır’a birisi Şām’a düşdi G. 2698/2 (Ak, 1987)

beytinde, gönlünün sevgilinin şeker dudağını, canının da saçını istediğini söyleyerek birinin Mısır’a birinin Şam’a düştüğünü dile getirir.

Tacizade Cafer Çelebi (ö. 1515);

Ṭaʿn mî ḥaddūnden teveccüh itse diller zülfüne
Şimdi mi leşker gelüpdür Rûm’dan Şâm üstine G. 193/4 (Erünsal, 1983)

beytinde, gönüller yanağından saçına yönelse buna şaşılmaz; Şam üstüne Rum’dan askerler ilk defa gelmiyor; der. Şair, Şam üzerine yapılan akınlara da atıfta bulunarak sevgilinin saçı ile Şam arasında renk bakımından ilgi kurar. Tacizade;

Zülfî ucında ḥat u ḥâlin müneccimler görüp
Şâm serḥaddinde çok âşûb u şûr u şer yazar G. 50/6 (Erünsal, 1983)

beytinde, sevgilinin zülfünün ucunda ayva tüyleri ve benini gören müneccimlerin Şam sınırında çok karışıklık ve fitne olduğunu söylediklerini dile getirmiş, sevgilinin saçını Şam ile nitelendirerek ayva tüyleri ve benini de renkleri ve çokluklarıyla fitneci olarak vasıflandırmıştır.

Sehî Bey (ö. 1548/49), ey gönül, sen onun saçının Şam’ından/karanlığından güzellik Mısır’ına/ülkesine ulaşamazsın; bu sevdadan vazgeç, çünkü saçının yolu dolaşıktır, dediği;

Göñül sen Mısr-ı hüsne varıamazsın Şâm-ı zülfinden
Bu sevdâdan elüñ çek kim reh-i zülfî dolaşıkdur G. 53/5 (Yekbaş, 2010)

beytinde, sevgilinin siyah ve perişan saçlarına işaret eder.

Gelibolulu Sururî (ö. 1562) aşağıdaki beytinde sevgiliden, ayva tüyü fitnesinin çıktığı Rum/beyaz yanağına zülfünü koymasını ister. Âşık, sevgilinin saçlarını Şam’a benzettiğinden onu karargâh etmek niyetindedir. Şairin Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferinde önce Şam’ı ele geçirerek burayı bir süre karargâh olarak kullanmasına (Buzpınar, 2010) gönderme yaptığı düşünülebilir:

Belürdi fitne-i ḥat Rûm-ı ḥadde zülfünü ko
Karârgâh ideyin anı Şâm’a beñzetdüm G. 314/4 (Ünver, 2020)

On yedinci yüzyıl şairlerinden Ahmed Yarî aşağıdaki beytinde, sevgilinin güzel kokulu zülf vadisinin ne kadar karanlık olduğunu Şam ve Çin seyyahından sor; diyerek sevgilinin saçlarının karmaşıklığına ve siyahlığına işaret eder:

Ne zulmet olduğın vâdi-i zülf-i ‘anber-efşānuñ
Anı meh gibi bir seyyāh-ı Çîn ü Şām olandan şor G. 128/2 (Karayazı, 2013)

Şair, sevgilinin saçının ve beninin siyahlığını ön plana çıkardığı;

Zülfüñ içinde hâllerüñ eylemiş mekân
Bir (i)ki Habeş güzelleridür Şām’dan gelür G. 85/2 (Karayazı, 2013)

beytinde, sevgilinin zülflerinin içinde benlerinin bulunduğunu söyleyerek onları Şam’dan gelen iki Habeş güzeli olarak niteler.

Hakanî Mehmed (ö. 1606);

Hākānî zülf ü gamze vü la‘lidür ol mehüñ
Âşûb-ı Şām u fitne-i Rûm âfet-i Yemen G. 454/5 (Gülhan, 1996)

beytinde, “zülf” ile “âşûb-ı Şam”, “gamze” ile “fitne-i Rum” ve “la’l” ile “âfet-i Yemen” sözcükleriyle leff ü neşr yapmış; sevgilinin saçlarını karışıklığı ve rengiyle Şam ile, beyaz yanağındaki gamzesini Rum ile, kırmızı dudaklarını kırmızı akik taşıyla meşhur Yemen ile anlatmıştır.

Atayî (ö. 1618);

Rûyuña meyl eyledi zülfünde kalmışken gönül
Beñzer ol seyyāha kim ‘azm ide Rûm’a Şām’dan G. 48/3 (Yüce, 2010)

beytinde, sevgilinin saçından yüzüne meyleden gönlünü Şam’dan Rum’a giden bir seyyaha benzetir.

Danişî (ö. 1650), gönlünü seyyaha benzettiği ve gönül seyyahının gece ve gündüz dolaştığı yer sevgilinin yüzü ve saçlarıdır, gönlüme buralar Mısır ve Şam’ın havası ve suyundan daha hoş gelir, dediği;

Gönül seyyāhınuñ zülf ü ruhuñdur rûz u şeb seyri
Aña andan laţîf âb u hevâ-yı Mısr u Şām olmaz G. 96/5 (Özer, 2004)

beytinde Mısır ile yüz/güzellik, Şam ile saç arasında ilgi kurmuştur.

Sahhaf Rüşdî (ö. 1699), sevgilinin saçının sevdasıyla sonunda vatanını terk ederek Şam’a kadar gideceğinden korktuğunu söylediği;

Ḥavfūm oldur kim bize sevdā-yı zūlfūñ ‘ākıbet
İtdürür terk-i vaṭan bir gün sevād-ı Şām’a dek G. 90/2 (Ekici, 2006)

beytini, “seveda”, “sevad”, “zūlf” ve “Şam” sözcükleri ile siyahlık mefhumu üzerine kurar.

Herevî (ö. 1746);

Cem’ olup zūlfūñe diller heves-i rüyuñ ile
Reh-i Şehbā’ya gider kâfile-i Şām oldu G. 112/3 (Topal, 2004)

beytinde, sevgilinin yüzünün hevesiyle saçına toplanan âşıkların gönüllerini, Halebü’ş-şehba’ya giden Şam kafilesine benzetir. Şehba, kırmızı ve beyaz anlamlarına gelen bir sözcüktür ve Halep’teki yapıların genellikle bu renkte olması sebebiyle şehre verilen bir unvandır. Şair Şam ile saç, yüz ile Halep arasında renk bakımından bağlantı kurar.

İshakzade Zuhurî (ö. 1762), senin gül kokulu yanağın yüzünden gönül zūlfünde inliyor; gariptir ki Şam’ın bülbülü olmaz derler, dediği aşağıdaki beytinde; âşığın gönlünü bülbül, sevgilinin yanağını gül ve saçlarını Şam olarak nitelendirir:

İtdi zūlfūñde dili zār ruḥ-ı gül-fāmuñ
Ne ‘aceb dirler imiş bülbülü olmaz Şām’uñ G. 70/1 (Kahraman, 2002)

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Erzurumlu Zihnî;

O zūlf ü ḥāl ile la’lin hevāsı bende ki var
Ya Hind ü Şām’a yaḥud Kāndehār’a dek gideriz G. 119/2 (Macit, 2001)

beytinde, sevgilinin zūlfünün, beninin ve lal dudaklarının hevesiyle Hint, Şam ve Kandehar’a dek gideceğini söylerken; saç ve benini siyahlıklarıyla Şam ve Hint ile, dudaklarını da tadının şeker gibi olmasına ithafen Kandehar ile anlatır.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Nebzî, sevgilinin yüzünü Kâbe, ağzını Zemzem ve zūlflerini Şam’a teşbih ettiği aşağıdaki beytinde, âşıklarının sevgilinin

benini istilam ettiklerini dile getirir. “İstilam” kelimesinin anlamı sözlüklerde, öperek yahut el sürerek ziyaret etmek olarak verilmiştir. Kâbe’nin tavafı sırasında hacrû’l-esved ziyareti için de bu tabir kullanılır:

Çün yüzündür Ka‘be ağzıñ Zemzem ey zülfi Şām
Hâliñ idüp istilām ‘âşıqlarıñ ‘abher koçar G. 178/3 (Okumuş, 2015)

Şair;

‘Aceb o kāküli Şām’ıñ cemāli Ka‘be midir
İdindi ‘âşık-ı bî-çâreler kūyun ‘Arafât G. 128/2 (Okumuş, 2015)

beytinde, sevgilinin yüzünü Kâbe, kakülünü Şam ve mahallesini, hacıların kurban bayramı arifesinde hac gereği olarak toplandıkları Mekke’nin doğusundaki kutsal dağ Arafat’a benzetir.

Trabzonlu Emin Hilmî (ö. 1884);

Düşünce hâtıra sevdâ-yı zülf-i müşgîniñ
Degil diyâr-ı Habeş belki Şām’a dek gideriz G. 46/2 (Duman, 2010)

beytinde, sevgilinin misk kokulu saçlarının sevdası/siyahlığı aklına düşünce; yalnız Habeş diyarına değil, Şam’a kadar gideceğini söyleyerek sevgilinin saçlarının rengini öne çıkarır.

Nesimî (ö. 1404/05)’nin; “Vücûduñ Mısr-ı cāmî‘dür saçuñ Şām/Horāsân u ‘Aden Bulgâr’a beñzer” G. 120/5 (Ayan, 2014), “Menem ahter bu Mısr u Şām içinde/Kevākib tırrası tûmāra beñzer” G. 120/6 (Ayan, 2014), Karamanlı Aynî (ö. 1490-1494?)’nin; “Lebi nebâtı vü zülfi cihānda şehlerdür/Münāsib oldu maḥal Mısr buña Şām aña” G. 22/4 (Mermer, 1997), Necatî (ö. 1509)’nin; “Ey gönül Rûm ile Şām’a ta‘n iden dilberlerüñ/‘Ârız-ı sîmîn ile zülf-i siyâhı yok mıdur” G. 59/5 (Tarlan, 1997), “Māni‘ olma ko şalınsun cān ile dil zülfüne/Ol sevād-ı Şām’dur bir iki şeydādan n olur” G. 160/3 (Tarlan, 1997), 16. yüzyıl şairlerinden Şevkî’nin; “Rûz-ı ruḥsârında ko tırsun sitemger zülfüñi/Dostum bilmez misin Mısr-ı cemālün Şām’ıdur” G. 26/2 (Yakar, 2010), “Rûm’da zülfüñ perîşân-ḥâl ü ser-gerdān

yürür/Zülf-i ‘anber-bārınun hayfā maḳāmı Şām idi” G. 223/3 (Yakar, 2010), Revanî (ö. 1523)’nin; “Mısr-ı hüsnuñde yine sevdā-yı zülfünle gönül/H’ācedür güyā getürmişdür metā’ı Şām’dan” G. 271/3 (Avşar, 2017), Bağdatlı Ruhî (ö. 1605-06)’nin; “Mu‘aṭṭār eyledi gīsuları cihānı diyü/Getürdi bād-ı şabā Şām’a yine tāze nüvīd” G. 123/2 (Ak, 2001), Enverî (ö. 1547)’nin; “Ne ḥaṭā kıldum belürmez bü-yı zülf-i dil-rübā/Peyk-i āhumla diyār-ı Şām bu kuluñ iy şabā” G. 5/1 (Kurnaz & Tatcı, 2001), Hasan Ziyaî (ö. 1584)’nin; “Fikr-i zülfün ḳodı meyl itdi gönül ‘ārīzuña/Terk idüp Şām ilini gitdi diyār-ı Mısr’a” G. 420/3 (Gürgendereli, 2002), İbn-i Kemal (ö. 1534)’in; “Vech-i rūḥānī n’ider yüzinde zülfünün ‘aceb/Mısr’ı ḥod tercīh iderler hep görenler Şām’dan” G. 237/6 (Demirel, 1996), Muidî (ö. 1585)’nin; “Zülfün cefāları dile toğrılssa vechi var/Dirlerdi Şām’dan bir ulu kārban gelür” G. 101/5 (Tanrıbuyurdu, 2018), Sehî Bey (ö. 1548/49)’in; “Şevḳ-ı çeşmünle yaşımı gül-i bādām itdün/Heves-i zülfün ile Mısr-ı dili Şām itdün” G. 137/1 (Yekbaş, 2010) ve “Perde-i zülf ü ruḥuñda ḳoma iy dost keder/Mısr-ı hüsni görelüm seyr idelüm Şām’ı daḥı” G. 267/4 (Yekbaş, 2010), 16. yüzyıl şairlerinden Ruhî Çelebi’nin; “Tutdı çün Şāmī-i dil zülfünle ḥaddünle vaṭan/Cennet-i ‘adn ise de geçdüm şehā Bağdād’dan” N. 5339/4 (Gıynaş, 2017), Edirneli Nazmî (ö. 1585/86?)’nin; “Bugün ol Yūsuf-ı Mısr-ı cemālün zülf ü ruḥsārı/Şalubdur velvele hüsni-ile mülk-i Rüm’a vü Şām’a” G. 5433/4, “Seyr-i ruḥ u zülfini nigāruñ naḫar ehli/Virmez virür olsalar eger Rüm’a vü Şām’a” G. 5509/3, “Bu dil-i pür-şevḳ geh rūyuñda geh zülfündedür/Yaraşuḳdur şan gezer geh Rüm’da geh Şām’da” G. 5695/2, “İttişālī zülfünün ruḥsāruña/Bu durur kim muttaşıldur Şām’a Rüm G. 4435/3 (Üst, 2018) ve “Bir siyeh Hindü-yıdı geldi diyār-ı Şām’dan/Oldı mülk-i Rüm’a server kākül-i müşkīn-i dost” G. 947/2 (Üst, 2018), Seyyid Şerifî (ö. 1607)’nin; “Zülf-i dildārı koyup rūyına itdün meyli/Şām’dan Rüm’a revān olmağa pūyān olduḳ” G. 193/3 (Yazar, 2006), Taşlıcalı Yahya (ö. 1582)’nin;

“Leblerüñ Mısr-ı melâhat kara zülfüñ Şâm’dur/Hem-dem oldu şem‘ ile pervâne geydi bir nemed” G. 84/4 (Çavuşoğlu, 1977), Ubeydî (ö. 1573)’nin; “Ruḥ u zülfüñ görenler oldılar/Kişver-i Rûm u Şâm’dan fâriğ” G. 149/4 (Arslan, 2013), Ümidî Ahmed (ö. 1571)’in; “Kâkülüñ cāna diyār-ı Çîn’dür/Zülf-i miskînüñ sevād-ı Şâm’dur” G. 91/3 (Buyruk, 2009), Üsküdarlı Aşkî (ö. 1576/77)’nin; “Ḥaṭı geldükde dilâ zülfini eyle mesken/Devr-i âhirde kişinüñ turağı Şâm gerek” G. 249/3 (Uzun, 2011), 17. yüzyıl şairlerinden Ahmed Yarı’nin; “Dil âzād oldu zülfünden yine dünyâyı geşt eyler/O seyyāh-ı cihāndur kim diyār-ı Şâm’dan çıkmış” G. 317/3 (Karayazı, 2013), 17. yüzyıl şairlerinden Ahmed Yarı’nin; “Görinmiş ḥāl-i maḥbūbuñ sevād-ı kâkülüñ içre/O Hindü’dur ki ilk aḥşamdan tā Şâm’dan çıkmış” G. 326/2 (Karayazı, 2013), Behçetî (ö. 1683)’nin; “N’ola zülfinde kalsa ol perînüñ dil cünbüşle/Tuyın Şâm’uñ şafāsın anda eglenmek muḳarrerdür” G. 133/2 (Ölmez, 1996), Süheylî (ö. 1633-34’ten sonra)’nin; “Meşām-ı cāne bu kim zülf-i ‘anber-fāmdan gelmiş/Pür olmuş nāfedür iy h‘āce gūyā Şâm’dan gelmiş” G. 135/1 (Harmancı, 2007), Beyanî (ö. 1664/65)’nin; “Görüp dildarı bend oldum yine zülf-i siyeh-fāma/Düşürdüm gönülümü āḥır sevād-ı Hıṭṭa-i Şâm’a” G. 667/1 (Başpınar), Diyarbakırlı Malî (ö. 1674)’nin; “Dil ḥayāl-i ḥaddüñ itdi şoñra fıkır-i kâkülüñ/Tācir-i Rûm’um metā‘-ı Şâm geldi ḥāṭıra” G. 100/4 (Akgül, 2013), Fasih Ahmed (ö. 1699)’in; “Kemāl-i vaşf-ı ruḥ u zülf-i yāri itmek olurdu/Eger seyāḥat-i iklīm-i Rûm u Şâm’umuz olsa” G. 405/3 (Çıpan, 1991), 17. yüzyıl şairlerinden İlmî’nin; “Zülf-i sevdāsıyla yārüñ seyl-i eşk-i sekrân/Şâm’a karşı gūyiyā enhār olmuşdur revān” G. 119/1 (Çetinkaya, 2003), 17. yüzyıl şairlerinden Dürrî Ahmed’in; “Çîn-i zülf ü ḥaṭṭ-ı ‘anber-fāma girmiş çıkmışuz/Eyleyüp Çîn’i seyāḥat Şâm’a girmiş çıkmışuz” G. 31/1 (Vural, 2020), 17. yüzyıl şairlerinden Medhî’nin; “Şām illerini seyr iderek gūşe-be-gūşe/Şükrüm bu ki ol zülf-i siyeh-kāra irişdüm” G. 357/3 (Seyhan, 2000), Şeyhülislam Yahya (ö.

1644)’nın; “Eglenür seyr-i ruḥuñ fikriyle dil bayrama dek/Yoḥsa eylerdi sefer zülfüñ ḡamıyla Şām’a dek” G. 190/1 (Kavruk, 2001) ve “Zā’ir-i kūyuña zülfüñle cebīnūñ cānā/Birisi Beyt-i Mükerrrem birisi Şām-ı şerīf’ G. 126/3 (Kavruk, 2001), Şuhî Bengizade (ö. 1738)’nin; “Dil-i dīvānemüz ol kākül-i müşḡine yaşılanmış/Dönüp Şām’uñ yüzinden yüz çevürmiş Çīn’e yaşılanmış” G.87 /1 (Çukurlu, 2012) ve “Ḥayl-i ḥatt (u) sāyebān kākülden eyler ihtīşām/Şām (u) Mekke vālīsidür şanki mīrū’l-ḥacc-ı ‘aşḡ” G. 133/4 (Çukurlu, 2012), 18. yüzyıl şairlerinden Âsaf’ın; “Ḳatlanur mihr-i ruḥuñ seyriyle dil bayrama dek/Yoḥsa ‘azm eylerdi ḡīsūnuñ ḡamıyla Şām’a dek” G. 565/1 (Kaya, 2009) ve “Rūşen olmaz ḥātūrum fırkatde ger irişse Şām’a/Zülf-i ḥoş-būyuñ nesīmi yetişür cānā meşāma” G. 951/1 (Kaya, 2009), Beylikçi İzzet Bey (ö. 1809)’in; “Sevdā-yı sevād-ı şeb-i zülf-i siyāh ile/Baḥt-ı siyāhım hem-reh ü Şām’a seferim var” G. 51/2 (Şen, 1995), Fennî (ö. 1745/46)’nin; “Ḥaṭ-ı püşt-i lebiyle zülfine bend olduñ ol şūḥuñ/Yine üç tuḡ-ıla vālī mi oldun ey ḡoñül Şām’a” G. 286/4 (Demirkazık, 2009), Hafid (ö. 1813)’in; “Gehī Şām’a gehī şarka gehī Çīn ile Māçīn’e/Dili zülfīñ hevāsı şaldı cānā eyledi seyyāḥ G. 35/6 (Özkan, 2004), Halepli Edip (ö. 1748?)’in; “Yāriñ hevā-yı zülfü ile geçme Şām’dan/Yāḥud Edīb raḡbeti ḡo geç meşāmdan” G. 1129/5 (Mum, 2004), Münif (ö. 1743-44)’in; “Ḥaber alsak dil-i miskīn nicedür zülfinde/Var mı yollarda ‘aceb ḡāfile-i Şām gelür” G. 14/6 (Küçük, 1999), Nazîr İbrahim (ö. 1774)’in; “İtse sevdālar zülf-i ‘azm-i reh-i Çīn ü Ḥuten/Pā-yı ‘aḡlı dolaşur reh-güzeri Şām’a düşer” G. 193/3 (Şengün, 2006), 18. yüzyıl şairlerinden Nebzî’nin; “Yüzüñ göstermez iseñ kākülünle dil olur ḡānī’/Ziyāret itdigi ger Ka‘be olmaz ise Şām olsun” G. 384/3 (Okumuş, 2015), Raşid (ö. 1701)’in; “Zülfdür merḡale-i rāh-revān-ı sevdā/Sefer-i ḡāfile-i ‘aşḡ u hevā Şām’a düşer” G. 69/4 (Günay, 2001), Şeyhülislam Esad (ö. 1778)’in; “Ḡoñül ki kākül-i şeb-güne bestedir āḥir/Diyār-ı Şām’ı o sevdā ile penāh ideriz” G. 84/4 (Doğan, 1997),

Bayburtlu Zihnî (ö. 1859)'nin; “Olalı Rûm’a ser-‘ asker çekildi Şâm’a halk
ekşer/Habeş’de kesdi çok server o mehdi mâcerâ zülfün” G. 180/2 (Erbay, 2014),
Berberzade Mehmed Zihnî (ö. 1715)'nin; “Ġam degül zühhâd-ı Mısr eylerse andan
imtinâ‘/Reşk ü hasret-gerde-i Şâm u Haleb’dür perçemün” G. 199/6 (Alptekin, 2007,
s. 384), Besnili Lüzumî (ö. 1867)'nin; “Harâmî gözleriñ çālāk ġamzeñ turre-i
zülfün/Urup Şâm-ı dil [ü] Çîn [ü] Şarāhān’[ı] çalar çarpar” G. 41/3 (Kızıltaş, 2014)
ve Antepli Aynî (ö. 1837)'nin; “Aydın ze‘āmetiyle dili itdi ruġ çerāġ/Virdi diyār-ı
Şâm’dan ilhākı zülf ü ġaṭ” G. 105/4 (Arslan, 2004) beyitleri Şam ile saç arasında
baġlantı kurulan diġer beyitlerdendir.

3.123.3 Hat

Sevgilinin yanaġında, dudak ve çene çevresinde çıkan ayva tüyleri beyitlerde siyah
rengi dolayısıyla Şam ile birlikte anılır. Şairler Şam’ı çeşitli benzetmelerde karanlık
ve siyahlık anlamları ile tevriyeli kullanır. Âhî (ö. 1517/18);

Ĥaṭṭ-ı siyāhı ‘aksini eşkümdedir gören
Şan kim geçer cihān şuyunu Şām leşkeri G. 121/4 (Sungur, 1994)

beytinde, gözyaşında sevgilinin siyah ayva tüylerinin yansımasını görenlerin, bunu
cihan suyunu geçen Şam askerlerine benzettiğini dile getirir.

Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600);

Ĥaṭ-ı la‘lün miyānında şu sūdāġer durur ĥālün
Yöñelmiş kıand için Mısr’a sevād-ı Şām’dan çıkmış G. 601/5 (Aksoyak,
2018)

beytinde, sevgilinin dudaklarının çevresindeki ayva tüylerinin arasındaki beni,
Şam’dan çıkıp şeker için Mısır’a gitmekte olan bir tüccara benzetir.

Ravzî (ö. 1600’dan sonra)'nin;

Rûm-ı ĥüsnine idelden ġalebe Şām ĥaṭṭı
Yûsuf’a itmedi Mısr ehli anuñ ‘izzetini G. 625/4 (Aydemir, 2007)

beytinde, sevgilinin yüzü beyazlığıyla Rum; ayva tüyleri ise siyahlığıyla Şam olarak nitelendirilerek tezat oluşturulmuştur.

Ahmed Namî (ö. 1673), sevgilinin güzelliğinin parlaklığına sanki Şamlılar hücum etmiş; gamze fitnenin başıdır; hat ise kan dökücü askerlerdir, dediği;

‘Ayn-tâb-ı hüsne gūyâ itdi Şāmîler hücūm
Gamzedür sālār-ı fitne ‘asker-i hūn-h‘āre haṭ G. 207/4 (Yenikale, 2017)

beytinde, sevgilinin yüzündeki ayva tüylerini Şamî askerler olarak nitelendirir.

Feridî (ö. 1672?), aşağıdaki beytinde sevgili güzelliğiyle parlarken yüzünü ele geçiren Şam/siyah hatlardan şikâyet eder. Mısır da Rum gibi sevgilinin yüzü için benzetmelik olarak gazellerde yer verilen bir coğrafyadır:

Revnaḵ-dih-i melāḥat iken itdi haṭ zuhūr
Teshīr-i Mıṣr itdi o şeh kaşdı Şām’dur G. 95/3 (İbrahim, 2010)

Şair;

Seyr-i haṭdan ruḥın diler dil-i zār
Şām’dan Ka‘beye ‘azīmet ider G. 91/3 (İbrahim, 2010)

beytinde, âşğın inleyen gönlünün Şam’dan Kâbe’ye gider gibi; ayva tüylerinden geçerek sevgilinin yanağına erişmeyi dilediğini ifade eder. Kâbe sevgilinin yüzünü, Şam ayva tüylerini temsil eder.

Herevî (ö. 1746), aşağıdaki beytinde, sevgilinin güzelliğinin, dudağının çevresindeki ayva tüyleriyle değiştiğinden beri âşğın divane gönlünün de sanki Halep’ten Şam’a naklolduğunu söyler:

Taḥvīl ideli ṭal‘at-ı hūsnūñ haṭ-ı lebden
Naḵl eyledi dīvāne gönül Şām’a Haleb’den G. 83/1 (Topal, 2004)

Şair yüz beyazlığını temsil eden Halep ile hattın siyahlığına işaret eden Şam arasında tezat yapar.

Dürrî Ahmed (ö. 1722) aşağıdaki beytinde, sevgilinin kıvrım kıvrım saçlarını Çin, güzel kokulu ayva tüylerini Şam ile anlatır:

Çîn-i zülf ü hatt-ı ‘anber-fāma girmiş çıkmışuz
Eyleyüp Çîn’i seyāhat Şām’a girmiş çıkmışuz G. 31/1 (Vural, 2020)

Haşmet (ö. 1768)’in;

Olunmaz hattı inkār ol бүti şīrīn-zebān eyler
Toyulmaz zevkine Şām’ın hele sükker huşuşunda G. 215/3 (Aksoyak & Arslan, 1994)

beytinde, sevgilinin dudağının çevresindeki ayva tüyleri Şam, dudakları ise Şam şekeri olarak vasıflandırılır.

Şair;

Bulmadı bir mişlini ol gerden-i hat-āverin
Şām u şarkı rüz u şeb Haşmet dil etdi cüst u cū G. 201/5 (Aksoyak & Arslan, 1994)

beytinde, sevgilinin ayva tüyleriyle kaplı gerdanının bir benzerini Şam ve şarkta gece gündüz aramasına rağmen bulamadığını dile getirir.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Âsaf;

İdeli beñler hurūc ruḥsār-ı dilberde ‘aceb
Böyle revnaḵ bulduḡın Şām içre fülful görmedük G. 567/3 (Kaya, 2009)

beytinde, dilberin yanağında benler ortaya çıkmalı, Şam içinde karabiberin böyle parladığını görmedik, der. Şair ayva tüylerinden doğrudan söz etmese de sevgilinin yanağının Şam’a teşbihinin, buradaki siyah ayva tüylerinden yahut ten renginden kaynaklandığı söylenebilir.

İhya (ö. 1813);

Şanki atlas kīsedir cānā beyāz ‘ārīzuñ
Anda hatt mektüb-ı vālī-i diyār-ı Şām’dır G. 122/3 (Erzen, 2012)

beytinde, sevgilinin beyaz yanağını atlas kumaştan bir keseye; ayva tüylerini ise Şam diyarının valisinin yazdığı bir mektuba benzetir. Ayva tüylerinin yazıya teşbihi yaygın bir hayaldir.

Ahmed Paşa (ö. 1496/97)’nın; “Devr-i ruḥuñda geh gāh varduḡumuz/Çün fitne gördi gitdi āḥır zemānda Şām’a” G. 262/3 (Tarlan, 2005), Âhî (ö. 1517/18)’nin;

“Hatt-ı müşgînünle Rûm u Şâm teshîr itmege/Huṭbe-i ḥüsnüñ tapuñdan özge bir sultānı yok” G. 47/5 (Sungur, 1994), 16. yüzyıl şairlerinden Kütahyalı Rahimî’nin; “Çîn-i zülfini Hıṭā vü Hoṭen’e virme ḥatā/Ki şakın alma ḥaṭ u ḥaddine Rûm u Şâm’ı” G. 310/2 (Mermer, 2004), 17. yüzyıl şairlerinden Ahmed Yarı’nın; “Hattuñda dil-i zār n’ola ğurbete düşse/Tā Şâm’a varınca uralar menzilimüzdür” G. 71/3 (Karayazı, 2013), Nabî (ö. 1712)’nin; “Müşevveş ḥatır-ı gīsū mükedder gerd-i ḥatdan rû/Şafā yok ‘âlem-i ḥüsnüñ ne Şâm’ında ne Rûm’unda” G. 763/2 (Bilkan, 1997), Ferhat Paşa (ö. 1798)’nin; “Hattı geldikde dile zülfüñ ile miskîn-i kūh/Devr- i âḥirde kişinüñ durağıdır Şâm-ı kūh” G. 23/3 (Yıldız, 2006), Haşmet (ö. 1768)’in; “Geh ḥaṭ u geh gerden-i billūruñ etdik cilvegāh/Kişver-i ḥüsnünde Şâm u şarkı gül-geşt eyledik” G. 144/2 (Aksoyak & Arslan, 1994), Hazık (ö. 1763)’in; “Nigeh düşdi ḥaṭ-ı nev-ḥīze gül-geşt-i cemālinden/Temāşā eyleyip Rûm’ı güzārı Şâm’a uğratdım” G. 154/5 (Güfta, 2001), İbrahim Hanif (ö. 1775)’in; “Gam-ı hattıñla fūnūn-ı cūnūn olur peydā/Sevād-ı Şâm’a daḥı reh-nümūn olur peydā” G. 9/1 (Aksu, 1996) ve Bayburtlu Zihnî (ö. 1859)’nin; “Rûm’dan fitne belürdi buyurun Şâm’a deyü/Geldi Tātār şitābān ile fermān-ı ḥaṭṭı” G. 144/4 (Erbay, 2014) beyitleri de bu başlık altında anılabilir.

3.123.4 Ben

Sevgilinin boynu ve yüzünün çeşitli bölgelerinde bulunan, şiirlerde şekli ve rengiyle öne çıkan ben, siyah rengine ithafen “Şam” ile birlikte anılarak çeşitli teşbihlere konu olur.

Bağdat’ta vilayet kâtipliği yapan şair Osman Nevres (ö. 1876), aşağıdaki beytinde sevgilinin siyah beninin hasretiyle Şam’a gidersem Bağdat’ı kendime hüznler evi yaparım, der:

Eylerim Dārü’s-selām’ı kendime beytü’l-ḥazen
Hasret-i ḥāl-i siyāhıñla gidersem Şâm’a ben G. 208/9 (Kaya, 2017)

Şair;

Terk-i Bağdād gelir miydi benim hātırıma
Beni hāl-i siyehiñ atdı sevād-ı Şām’a G. 256/2 (Kaya, 2017)

beytinde, Bağdat’ı terk etmenin aklına gelmeyeceğini fakat sevgilinin siyah beninin onu Şam’ın karanlığına attığını söyler.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Dimetokalı Vahdetî’nin; “Hāl-i haddüñle şehā dest-i yemīnünde durur/Hind ü Sind ü ‘Arab u Şām u Yemen kūşeleri” G. 124/6 (Öztürk, 2006, s. 123) beyti de bu başlık altında anılabilir.

3.123.5 Savaş aletleri

Çelik üretimiyle meşhur olan Şam’a şairler, bu şehirde üretilen ve Dımişkî yahut Şamî adları da verilen kılıç, zırh ve mızrakla yer verir. Nejat Eralp (1993) kılıç namluları arasında en meşhur ve en seçkinlerinin Şam’da yapılmış olduklarını ve bunlara Dımişkî adının verildiğini aktararak, Şam’da silah yapıcılığının ve üretim yerlerinin kuruluşunun IV. yüzyılda Roma imparatoru Diocletien devri olduğunu bildirmiş; Osmanlı zamanında da Şam işi, Şam tekniği, Şam çeliği anlamlarına gelen Dımişkî olarak adlandırdan kılıç, kama ve hançerlerin aranan silahlar olduğunu kaydetmiştir (s. 60-61).

On beşinci yüzyıl şairlerinden Ali Çelebi;

Dil-i sengīnūñi gören şu nāzūk sīneñ içre dir
Her bir Rūmī’de şankim Dımişkî beyzā dürlüdür¹⁰⁵ G. 58/3 (Özaydın, 2011)

beytinde, sevgilinin beyaz ve nazik sinesinde bulunan taş kalbini Şam çeliği olarak niteler. Şairin sözünü ettiği “Dımişkî beyza”; “Şam yumurtası”, “Dımişkî yumurta” yahut “kılıç yumurtası” olarak adlandırılan ve kılıç yapımında kullanılan yuvarlak biçimli has bir çeliğin adıdır (Eralp, 1993, s. 61).

¹⁰⁵ Vezin bozuk.

Onay (2016)'ın siyah ve beyaz dalgalı beneklere sahip olduğunu dile getirdiği

Şam kılıcından (s. 108), Emrî (ö. 1575);

Dūd-ı āh-ı 'āşıkı bir Şāmî şemşîr eylemiş
Çarh cellād olmağa beñzer ki tedbîr eylemiş G. 224/1 (Saraç, 2002)

beytinde söz eder. Şair, âşığın ah dumanını Şamî bir kılıca benzetir.

Bağdatlı Ruhî (ö. 1605-06) aşağıdaki beytinde, sevgilinin kirpiğini Şam kılıcına benzetirlerse şaşılmaz; çünkü o gümüş bedenli, ay yüzlü sevgili de Şam kılıcı kadar sıkıntı verir, yaralar, der:

Beñzedürlerse Dımışkî kılıca müjgānuñ
'Aceb olmaz o meh-i sîm-beden ğamlıdur G. 356/4 (Ak, 2001)

Enverî (ö. 1547);

Bir Şāmî nîze almış ele ucı zer-nişān
Tağıtdı cünd-i şāmı gelüp iy nigār şem' G. 134/2 (Kurnaz & Tatçı, 2001)

beytinde, ucu altın işlemeli bir Şam mızrağından söz eder.

Süheylî (ö. 1633-34'ten sonra);

Virme dil zülfine ol ğamze-i hūn-āşāmuñ
Hāzer it kesgin olur tîği diyār-ı Şām'uñ G. 171/1 (Harmancı, 2007)

beytinde, gamzesi kan içici, gaddar olan sevgilinin zülfüne sakın gönül verme, Şam diyarının kılıcı keskin olur, diyerek Şam ile hem sevgilinin saçının rengine gönderme yapar hem de sevgilinin saçını keskinliğiyle ve kan dökücülüğüyle Şam kılıcına benzetir.

Zatî (ö. 1547);

Zātiyā ol seng-dil müjgānı cānum alduğın
Seng-i kabrümde Tımişkî tîğlerle kaçālar G. 421/7 (Tarlan, 1967)

beytinde, ey Zatî; canımı o taş kalplinin kirpiğinin aldığı, mezar taşıma Şam kılıcıyla kazısınlar, diyerek âşığın canını alan sevgilinin kirpiklerini Şam kılıcına benzetir.

Muidî (ö. 1585);

Geydi çün Şāmî zirihler kākül-i müşgîn-i dōst
Rûm ilin itdi musahhar kākül-i müşgîn-i dōst G. 44/1 (Tanrıbuyurdu, 2018)

beytinde, sevgilinin misk kokulu kakülünün Şamî zırhlar giyerek Rum diyarını ele geçirdiğinden söz eder. Şair Şam ile hem sevgilinin beyaz yüzüne düşen siyah saçları ile renk bakımından ilgi kurmuş hem de yüzü koruyan ve örten bir unsur olması yönünden kakülü Şam çeliğinden yapılmış bir zırha benzetmiştir.

Hazık (ö. 1763), keman kaşlı sevgilinin cevriini herkesin çekemeyeceğini söylediği;

Herkes çekemez cevriini ol kaş kemānıñ
Pülād-ı Dımışkî'den imiş yāy-ı maḥabbet G. 28/2 (Güfta, 2001)

beytinde, muhabbet yayının Şam çeliğinden olduğunu dile getirir. Şair, sevgilinin yay kaşlarının Şam çeliğinden olduğunu ima ederek aşkın zorluğuna işaret eder.

Münif (ö. 1743-44)'in; “Mücellā-tiğ olup destüñe pülād u meşakḳiden/Münifā şehr-i Şām'ı ser-te-ser teşhîr ider meh-tāb” G. 4/5 (Küçük, 1999) ve Ebubekir Celalî'nin (ö. 1817/18); “Degil miftāhı cānā seyfi lāzımdır Dımışkî'den/Bu kayd-ı men'-i ağıār öyle meşrūḥ ü mufaşşaldur” G. 38/3 (Sarıkaya, 2018) beyitleri Şam çeliğinin anıldığı diğer beyitlerdendir.

3.123.6 Cam/Şişe

Şam, cam/şişe yahut kandil gibi eşyaların üretimiyle de meşhurdur (Büngül, 1939, s. 136). Cem Sultan (ö. 1495), sevgilinin saçının siyahlığına işaret ettiği ve âşıkların gönüllerini cam şişeye benzettiği;

N'ola diller cāy idinse zülfüñi
Çün zücācuñ yiri şehr-i Şām'dur G. 78/3 (Ersoylu, 2013)

beytinde, gönüllerin zülüfleri mekân edinmesine şaşılmaz, ne de olsa Şam zücacın yeridir, diyerek Şam'daki cam üretimine gönderme yapar.

Ahmed Paşa (ö. 1496/97);

Akıdur şîşe-i Şāmî gibi Rûm içre gül-âb
Şām-ı zülfüne kılalardan berü çeşmüm seferi G. 299/2 (Tarlan, 2005)

beytinde gözünün, sevgilinin zülûflerinin karanlığına/Şam'ına sefer ettiğinden beri,
Rum içine Şamî şişe gibi gül suyu akıtır, der. Şair, gözlerini Şamî şişeye, kanlı göz
yaşlarını gül suyuna benzetmiştir. Şam gülleri ve gül suyu ile de meşhur bir şehirdir.

Tacizade Cafer Çelebi (ö. 1515), Şam'ı cam ürünleriyle meşhur diğer bir
şehir olan Halep ile birlikte andığı;

Sâki şun şîşe-i Şām'ı vü zücâc-ı Haleb'i
İçelüm ol lebi 'unnâb ile mâ'ül-'inebi G. 222/1 (Erünsal, 1983)

beytinde, sakiden bu kadehlerle içki sunmasını isteyerek, dudağı hünnap gibi olan
sevgiliyle üzüm suyu, şarap içmeyi diler.

3.123.7 Hac

Hac vazifesini yerine getirmek isteyen İstanbul ve Anadolu ahalisinin kullanabileceği
yollar İstanbul - Şam - Mekke ve İstanbul - Kahire - Mekke güzergâhıdır
(Büyükkarcı Yılmaz, 2018, s. 31). Divan şiirinin hayal dünyasında sevgilinin yüzü
Kâbe'ye ve saçları Şam'a benzetilir. Şairler bu yakınlığı, Şam'ın hac yolculuğunun
önemli bir durağı oluşu ile birlikte güzel hayallerle işlemişlerdir. Ayrıca tasavvufi
yorum açısından saç kesreti, yüz vahdeti temsil eder ve kesretten vahdete geçiş
şiirlerde bu hayal ile yer alır. Enverî (ö. 1547);

Geç gönül zülfî hevâsından ruḥ-ı dildârı gör
Ka'be'ye 'azm it yürü kalma diyâr-ı Şām'da G. 255/5 (Kurnaz & Tatçı, 2001)

beytinde, sevgilinin zülfü sevdasından vazgeç, yanağını gör; Kâbe'ye git, Şam
diyarında kalma, der.

Bağdatlı Ruhî (ö. 1605-06);

Şām'dan Ka'be'ye gitmek gibidür zülfünden
Şafḥa-i 'ârızuña 'azmi dil-i nâ-kāmuñ G. 695/4 (Ak, 2001)

beytinde, nasipsiz gönlün sevgilinin zülûflerinden yanağına gidişini, Şam’dan Kâbe’ye gitmeye benzetir.

Bağdatlı Ruhî (ö. 1605-06); sevgilinin saçının kokusunu rüzgâr Hicaz toprağına erişirse, hacılar çölde kalır, Şam’a çıkamaz; dediği;

Berr-i Hicâz’a şemme-i zülfün yitürse bād
Huccâc kıla bâdiyede Şâm’a çıkmaya G. 474/2 (Ak, 2001)

beytinde, “badiye” ile Şam’ın “Bâdiyetü’ş-Şâm” adı verilen çöl bölgesini kasteder.

Muhibbî (ö. 1566), aşağıdaki beytinde, sevgilinin zülfüne erişsem güzelliğın Kâbesi tavaf olunurdu; çünkü Kâbe yolunu Şamlılar bilir, der:

Zülfine irsem tavâf olurdu hüsün Ka’besi
Ka’beye varmak tarîkin çünkü Şâmî’ler bilür G. 939/4 (Ak, 1987)

Şemsî Paşa (ö. 1580)’nın, sevgilinin yanağındaki ben, yüz karasını arz etmek için Şam’dan geçerek yüzünü Kâbe’nin örtüsüne sürmüş, dediği;

Yüz karasın ‘arz için hâli ‘izâr-ı yârda
Şâm’dan geçmiş yüzün sürmiş niķâb-ı Ka’beye G. 327/2 (Akkaya, 1992)

beytinde, sevgilinin yüzü Kâbe, ayva tüyleri ise siyah Kâbe örtüsü olarak tasavvur edilmiş; aynı zamanda hattın ve benin siyahlığına işaret edilmiş ve Kâbe’ye Şam’dan geçilerek gidilmesine atıfta bulunulmuştur.

Süheylî (ö. 1633-34’ten sonra)’nin;

Kıblem ruķuña hatt-ı siyeh-fâm yitişdi
Cân Ka’besine kâfile-i Şâm yitişdi G. 321/1 (Harmancı, 2007)

beytinde, âşığın kiblesi olan sevgilinin yüzünde siyah renkli ayva tüyelerinin çıkması, can Kâbe’sine Şam kafilesinin gelmesi olarak anlatılmıştır.

Şair;

Şimden girü ruķsârına meyl eyle kı zülfin
Geç Şâm’dan iy dil yürü ‘azm-i Harem eyle G. 311/4 (Harmancı, 2007)

beytinde, ey gönül, artık sevgilinin zülfünü bırak, yanağına meylet; Şam’dan geç Harem’e azmet, der. Süheylî, sevgilinin yüzünü Kâbe, saçını Şam olarak

nitelendirerek; Şam'ın Kâbe, Harem-i şerif yolunda bir hac menzili olmasına atıfta bulunur. “Ruhsar” ile “Harem” ve “zülf” ile “Şam” sözcükleri arasında leff ü neşr-i gayr-ı mürettep yapılmıştır.

Feyzî-i Kefevî (ö. 1614), sevgilinin saçının mübtelaları gece vakti sevgilinin mahallesine vardı; sanki Şam hacıları Medine'ye erişti, dediği;

Kūyuña vardı gice saçun mübtelâları
Hüccâc-ı Şâm şanki irişdi Medîne'ye G. 360/2 (Eflatun, 2003)

beytinde, sevgilinin mahallesini Medine, saçlarını hacıların uğrak yeri Şam ile anar.

Revanî (ö. 1523)'nin; “Gün yüzün şevkı ile zülfüne varsa n'ola dil/'Azm iden Ka'be'ye uğrar şānemā Şām'a dağı” G. 480/3 (Avşar, 2017), Sehabî (ö. 1564)'nin; “Teveccüh kıldı zülfünden gönül ruhsāruña kıblem/Ṭavāf-ı Ka'be'ye hācī bilād-ı Şām'dan geldi” G. 385/4 (Bayak, 2017) ve 18. yüzyıl şairlerinden Âsaf'ın; “Çāh-ı zemzem yeter 'atşānlara yārūn zekānı/Çekmesün hācī olan Şām ile şahrā ğamını” G. 1076/6 (Kaya, 2009) beyitleri bu başlık altında zikredilebilir.

3.123.8 Cennet/Kutsallık

Şam, bazılarının doğruluğu tartışmalı olan birkaç hadiste kutsallığıyla söz edilen bir şehirdir. Cennetin Şam'ın altında olduğu ve Allah'ın yeryüzünden seçtiği bölgenin Şam olduğuna dair inançların kaynakları olan bu hadislerden biri, Abdullah b.

Amr'dan nakledilen; “Hayr onda ondur. Dokuzu Şam'da, biri ise diğer beldelerdedir. Şer de onda ondur. Biri Şam'da, dokuzu diğer beldelerdedir. Eğer Şam ehli bozulursa sizde hayr yoktur.” hadisidir. Ebu Ümame'den nakledilen bir diğer hadis; “Allah'ın yeryüzünden seçtiği bölge Şam'dır. Yarattıklarının ve kullarının seçkinleri de oradadır. Ümmetimden bir cemaat hesapsız ve cezasız olarak cennete girecektir.”

Zeyd b. Sabit'in naklettiği bir hadis ise şu şekildedir: “Resulullah (s.a.v.)'in yanında, Kuran (ayetlerini) rikalardan (yazılı parçalardan) bir araya getiriyorduk. Resulullah

(s.a.v.) dedi ki: “Şam’a ne mutlu!” ‘Hangi şey için?’, diye sorduk. ‘Çünkü Rahman’ın melekleri kanatlarını onlar üzerine yayıyorlar’, buyurdu.” (Ünal, 2000, s. 74-77).

Bağdatlı Ruhî (ö. 1605-06);

Zîr ü bālāsına bak ol haṭ-ı ‘anber-fāmuñ
Cennet altında ya üstinde demişler Şām’uñ G. 695/1 (Ak, 2001)

beytinde, sevgilinin o güzel kokulu ayva tüylerinin altına ve üstüne bak; cennet Şam’ın ya altında ya da üstündedir demişler; diyerek sevgilinin ayva tüylerini Şam ile nitelendirerek cennetin bu şehrin altında olduğu inancına gönderme yapar.

Edirneli Nazmî (ö. 1585/86?);

Şeref-i arz-ı muḳaddesle müşerref olur
Her kişi vara yüz süriye Kuds ü Şām’a G. 5865/4 (Üst, 2018)

beytinde, Şam’ı Kudüs ile birlikte mukaddes mekânlardan biri olarak anarken; Gelibolulu Sururî (ö. 1562) aşağıdaki beyitte “Bağdat tohumu” tabirine yer verir. “Bağdat tohumu” nesnenin veya kişinin değerini bildiren bir ifade olarak dilimize yerleşmiştir. Beyitte, rakibin alçak biri olduğu halde, tohumunun sanki Bağdat ya da Şam’dan geldiğini sanarak kendini servi boylu sevgiliye denk gördüğünü söyler.

Raḳīb özin dutar hem-ser o serve bir pelîd iken
Şan anuñ tohmı yâ Bağdād’dan yâ Şām’dan geldi G. 486/2 (Ünver, 2020)

Bağdatlı Ruhî (ö. 1605-06);

Geşt idüp ‘âlemi cennet diyü düşdün Şām’a
Âh kim murğ-ı dîl-i zârı düşürdün dâma G. 948/1 (Ak, 2001)

beytinde, âlemi gezip cennettir diye Şam’a düştün; inleyen gönül kuşunu tuzağa düşürdün, der. Şairin, Şam ile âşıklarının gönülleri için bir tuzak yeri olan sevgilinin saçına işaret ettiği ve bunu yaparken Şam’ın cennet ile olan bağlantısına gönderme yaptığı söylenebilir.

Üsküplü İshak Çelebi (ö. 1538);

Cennet kōhusı gelmege başladı meşāma
Yaklaşdı gibi kâfilemüz menzil-i Şām'a G. 280/1 (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1989)

beytinde, hem Şam'ın bir hac menzili oluşuna hem de cennetin burada olduğu inancına atıfta bulunur.

Sabih (ö. 1783);

Ādemi eylemese āb u hevāsı ihyā
Cennet-ıtlāk be-cā olmaz idi Şām'a göre G. 308/5 (Özdingiş, 1998)

beytinde, Şam'ın havası ve suyunun insanı ihya ettiğine değinerek; böyle olmasaydı, Şam'ın cennet diye tabir edilmesi uygun olmazdı, der.

Nafî (ö. 1849/50), bir bahçeyi methettiği gazelinin;

Nafî 'ā dinmiş ise Şām'a meşām-ı cennet
Buna bir kıt'a-i cennet diseler ahrādur G. 77/7 (Özen, 2010)

beytinde, Şam'a cennet kokusu denmiş ise, buna (bu bahçeye) cennetten bir diyar denmesi layıktır, der.

Şehrî (ö. 1660)'nin; “Mālik olsam hele ben üste virürdüm Şām'ı/Naqd-i cennetle mezād olsa bahāsı Haleb'ün” G. 86/5 (Demirel, 2017b), Halepli Edip (ö. 1748?)'in; “Elifān-ı sühād-ı bezm-i 'aşkıñ mukle-i cānı/Karîr olmaz behişt-ābād-ı Şām'ın şubh u şāmında” G. 1334/4 (Mum, 2004) , “Cemālin eylemiş mağt-ı cennet zīnet-i şāme/Temāşā eylesin meftūn olanlar behcet-i Şām'a” G. 1400/4 (Mum, 2004) ve Haşmet (ö. 1768)'in; “Gerden ü ruhda görenler hatt-ı 'anber-fāmıñ/Cennet altında yā üstünde dimişler Şām'ın” G. 159/1 (Aksoyak & Arslan, 1994) beyitleri Şam'ın cennet ile kurulan bağlantısıyla alakalı diğer beyitlerdendir.

3.123.9 Kumaş

Şamî, Damaşk, Dımişkî adları da verilen Şam kumaşı ve ipeği oldukça meşhurdur.

Emrî (ö. 1575);

Zülfüñ ile tolanurlardı ‘izāruñ gülşenin
Miskî Şāmî tāfte geymişdi gördüm kākülün G. 258/2 (Saraç, 2002)

beytinde, sevgilinin gül bahçesi gibi olan yanaklarında zülflerinin dolandığını ve kakülünün ise misk kokulu Şam işi bir tafta giydiğini söyleyerek, sevgilinin kaküllerini ipekle dokunan ve parlaklığı ile bilinen Şam işi tafta kumaşına benzetir.

Enverî (ö. 1547);

Āsumānî kamerî yaqalı Şāmî atlās
Giymiş arkasına öykünmek için yāra kamer G. 57/3 (Kurnaz & Tatçı, 2001)

beytinde, ayın sevgiliye öykündüğünden üstüne açık mavi ve beyaz Şam işi ipekli kumaş giyindiğini dile getir ve böylece ayın, gece gökyüzündeki görünüşünü aktarır.

Ağazade Örfî (ö. 1778?)’nin aşağıdaki beytinde de olduğu gibi şairler şiirlerinden söz ederken “kumaş” tabirini kullanırlar. Kumaş imgesi şairin söylediği şiirin tarzını anlatır:

Böyle bir kâle-i zībā yokdur
Gezdiler Mısr ile Hind ü Şām’a G. 665/4 (Turan, 2011b)

Örfî, şiirini “güzel kumaş” olarak nitelerken, böylesinin Mısır, Hint ve Şam’da dahi bulunmadığını iddia eder. Bu bölgeler hem güzel şiirin yazıldığı hem de kaliteli kumaşların üretildiği yerlerdir.

Gelibolulu Âlî (ö. 1600)’nin; “Bize dībā-yı Şāmî kendüdür kirpās-ı Bağdādî/‘Abādur şālumuz āyīne-i āl-i abāyuz biz” G. 493/3 (Aksoyak, 2018) ve Diyarbakırlı Lebîb (ö. 1768/69)’in; “Zülfü sevdāsına düşmek dil-i ħod-kām işidir/Ĥarc-ı sūdāger-i ‘aşkı arama Şām işidir” G. 29/1 (Kurtoğlu, 2017) beyitleri burada anılabilir.

3.123.10 Şeker

Evliya Çelebi (2008), Galata şekerçilerinden söz ederken, oradaki şekerlerin benzerinin ancak cennete benzeyen Şam'da olabileceğini ifade eder (s. 210). Evliya (2008), şeker üretiminin yapıldığı yerleri şöyle sıralar:

Ve eğer pâdişâhım murâd edinirse Alâiyye ve Adalya ve Silifke ve Tarsûs ve Adana ve Payas ve Antâkıyye ve Haleb ve Şâm ve Sayda ve Berût ve Şâm-ı Tarabulus'da bu zikr olunan eyâlet [u] livâlarda ol kadar kerre yüz bin kantâr şeker olur kim cihânı ganîmet eder, sizin şekerinize ne ihtiyâc. (s. 270)

“Ne Şam'ın şekerı, ne Arab'ın yüzü” sözüyle de zihinlerde yer edinmiş olan Şam şekerine Lazikîzade Feyzullah (ö. 1767);

Żuhûr-ı haţ lebi şîrîn-kelâm eyler dehen tursun
Nebât-ı Şâm variken Mısr [ü] Kāndeħâr'a yer almaz G. 286/4 (Demir, 2017)

beytinde, ayva tüylerinin ortaya çıkışı dudağı tatlı sözlü eder, ağız dursun; Şam nebatı varken Mısır ve Kandehar'a yer olmaz, şeklinde yer verir. Mısır ve Kandehar da şeker üretimiyle meşhur şehirlerdendir ve sevgilinin dudağının şeker gibi olduğunu anlatan beyitlerde bu bölgeler de zikredilir. Lazik  zade, sevgilinin dudaklarını benzettiğı Şam şekerini, Mısır ve Kandehar şekerinden üstün tutar.

Enderunlu Vasıf (  . 1824);

O meh  n şeb-reng-i zülf    lezzet-i and-i lebin
Ey şab   uğrarsa  ehl-i Ş  m'a sor şorma ba a G. 5/3 (Gürel, 2007)

beytinde, ey saba, ay yüzlü sevgilinin z  l  flerinin gece rengini ve dudağının şekerinin lezzetini bana değil, eğer uğrarsan Şam ehline sor, diyerek; sevgilinin saçının rengi ve dudaklarının şeker tadıyla Şam arasında bağlantı kurar.

Çeşmizade Naşid (  . 1791) aşığıdaki beytinde, sevgilinin lal dudaklarının g  l goncasından buse alanlar, onu lezzette Şam'ın g  l şekerine benzettiklerini söyler. Şair, g  l goncasına ve şekere benzettiğı sevgilinin dudağıyla hem Şam'ın g  llerine hem de şekerine gönderme yapar:

Alanlar büse-i gül-gonca-i la‘l-i leb-i yâri
Anı lezzetde gül-ķand-ı nebât-ı Şâm şanmışlar G. 16/4 (Zülfe, 1988)

Refet Mehmed Aziz (ö. 1765)’in; “Bâde-i telh ile doldur bârî şun cām-ı zeri/Seniñ olsun ‘Arab’ın ķehresi Şâm’ın şekeri” G. 183/1 (Kardaş, 2008), “Ne Şam’ın şekeri, ne Arab’ın yüzü” sözüne yer verdiği beyti ile Ravzî (ö. 1600’den sonra)’nin; “Mışr’ı terk eyleyelüm gel beri ey la‘li şeker/Varalum seyr idelüm yâ Haleb’i yâ Şâm’ı” G. 603/4 (Aydemir, 2007) Mısır, Halep ve Şam şehirlerini şeker ile ilişkili olarak andığı beyti de bu başlık altında zikredilebilir.

3.123.11 Şehrin güzelleri

Ravzî (ö. 1600’den sonra), Şamlı bir güzelden söz ettiği;

Bir perî zâhir olup nām-ı şerîfî Şāmî
Çeşmüme kıldı benüm şubh ile bir aķřamı

Ķıldı bünyād-ı cefâ gerçi ‘Acem mülkinde
Zulm ile yıķdı ģarâb eyledi Rûm’ı Şâm’ı

Gün gibi rûşen ider mihr-i ruģı âfâķı
Gerçi Şāmî’dür o meh-pârenüñ ey dil nāmı G. 627/1-2-3 (Aydemir, 2007)

beyitlerinde, peri gibi olan bu güzelin namının Şamî olduğunu, Rum’u ve Şam’ı zulüm ile yıktığını söyleyerek; bu ay parçasının namı Şamî de olsa, onun güneş gibi yanağının ufukları güneş gibi parlattığını dile getirir.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Sebzî;

Ger ķabûl itse beni ģıdmete ey dil Şāmî
Ana şükrâne virem Mışr u Haleb’le Şâm’ı G. 892/1 (Yekbaş, 2016)

beytinde, Şamlı sevgili beni hizmetine kabul ederse, bu nimete teşekkür için Mısır, Halep ve Şam’ı ona vereyim, der.

Azmizade Haletî (ö. 1631)

Bir civân-ı nev-zuhûr oldu şerîr-i ģüsne şâh
Şâm olaldan Şâm peydâ olmadı bir böyle mâh G. 795/1 (Kaya, 2003)

beytinde, güzellik tahtına bir taze şah olana kadar, şam şam olalı böyle bir ay doğmamıştır, diyerek; bu şamlı güzeli karanlıkları aydınlatan aya benzetir.

Hafız Mehmed ( . 1795);

G z mde t tiy - s  uçarken her yeri şimdi
S tanbul'ı unutdurd  ba a ş m' n dil- r s  G. 387/3 (Atacan, 2014)

beytinde, şam'ın gönül süsleyen güzelinin  stanbul'u kendisine unutturduğunu söyler.

Halepli Edip ( . 1748?);

Ber d-i vaşl-  c dur   nki ol ma b b-  ş m 'den
Nev d isterse ' şık  acib-i b b-  ber d olsun G. 980/4 (Mum, 2004)

beytinde  şık, o şamlı sevgiliden kavuşma konusunda iyi bir haber isterse, ulağın kapıcısı olsun, der.

3.123.12 şehrin güzelliği

 şakzade Zuhur  ( . 1762), şam redifli;

Ta' r ider meş m-  dil   c n  b y-  ş m
Reşk- ver-i riy ş-  behişt oldu k y-  ş m

Her kaťresi  ay t-dih-i cism-i m rded r
G y  ki Selseb l-i cin n oldu c y-  ş m

Sevd -yı   l-i müşk-feş nu la c n u dil
Ol reh-neverdd r kim ider  r  -y  ş m

Bir peyker-i 'ar s-  dil- r  olur hem n
 y ne-i taşavvura geldükde r y-  ş m

 tme  su' l-i   li ş h r -i z rdan
Dil-beste eylemiş an  bir 'işve-  y-  ş m G. 90 (Kahraman, 2002)

gazelinde, şam'ı güzel kokulu, cennet bahçelerinin dahi kısılandığı bir yer olarak anlatır ve akarsularını ölüye hayat veren cennet sularına teşbih eder. Bu şehir tasavvur aynasına geldiğinde, onun gönlü süsleyen bir gelin gibi olduğunu dile

getiren Zuhurî şiirini, Şam'ın işveli bir güzeline gönlünü bağladığını söyleyerek bitirir.

Azmizade Haletî (ö. 1631);

Herkesi ağladur ol turre-i 'anber-fâmuñ
Çoğ olur gâyetile âb-ı revânı Şâm'ıñ G. 437/1 (Kaya, 2003)

beytinde, sevgilinin güzel kokulu saçlarını siyah rengiyle Şam ile ilişkilendirirken, o saçlar için ağlayan âşıkların gözyaşlarını, Şam'da çokça yer aldığını belirttiği akarsulara benzetir.

Muidî (ö. 1585);

Tutdı çün seyyâh-ı dil zülfüñle haddüñde vatan
Cennet-i 'adn ise geçdüm Şâm ile Bağdâd'dan G. 327/2 (Tanrıbuyurdu, 2018)

beytinde, gönül seyyahının sevgilinin saçını ve yanağını vatan edindiğinden beri Şam ve Bağdat adn cenneti de olsa onlardan vazgeçtiğini dile getirir.

Hakanî Mehmed (ö. 1606);

Bizi dâr-ı gam-ı gurbetde şanmañ zâr u dil-tengüz
Muķīmüz Şâm-ı 'adn-âsâda Kudsî'lerle hem-rengüz G. 189/1 (Gülhan, 1996)

beytinde, bizi gurbetin gam yerinde gönlü daralmış ve inler hâlde sanmayın; cennete benzeyen Şam'da mukimiz, der. Şair, şehrin yukarıda da sözü edilen Şam ve cennet ilişkisine de atıf yapar.

3.123.13 Gül suyu

İbn-i Kemal (ö. 1534);

Tâb-ı hüsnüñle kaçan kim zer dizilür zülfüñe
Şişe-i çeşmüm tolu Şâmî gül-âbum var benüm G. 228/5 (Demirel, 1996)

beytinde, şişeye benzettiği gözlerinde Şamî gül suyu olduğunu dile getirirken; Zatî (ö. 1547);

'Araķ tımdı saçından 'arızı üzre didi Rüm'a
Bu müşg ile mürebbâ gül şuydur Şâm'dan geldi G. 1628/5 (Tarlan, 1987)

beytinde, sevgilinin saçından yanağına damlayan teri, Rum’a Şam’dan gelen gül suyuna benzetir.

3.123.14 Kâğıt

Dımışkî yahut Şamî adı verilen kâğıda; Fasihî (ö. 1743)’nin;

Faşıhî бүkdü қaddüm Şām’a gitdi ol hilāl-ebrū
Haķıķatsız imiş göndermedi barmaķ kadar kâğaz G. 99/5 (Gökalp, 2001)

beytinde yer verilir. Âşığın boyunu бүküp Şam’a giden hilāl kaşlı sevgili öyle hakikatsizdir ki parmak kadar bir kâğıt, mektup göndermemiştir.

3.123.15 Şam güvercini

Enverî (ö. 1547);

Şaqlaram Enverî zülfeyni hayālin yārūñ
Kafes-i dilde iki Şāmī kebūter yirine G. 236/5 (Kurnaz & Tadcı, 2001)

Görüp iy serv-ķāmet kākül-i şeb-rengüñi didüm
Ser-i serv üzre ķonmıř gūyiyā Şāmī kebūterdür G. 42/3 (Kurnaz & Tadcı, 2001)

Hevāyī cinsdür didüm kebūter zülfine yārūñ
İşitmiş ol meh-i nā-miķribānum didi Şāmī’dür G. 93/4 (Kurnaz & Tadcı, 2001)

beyitlerinde Şam güvercinine yer verir. Şair sevgilinin saçlarını Şamî güvercine benzetir.

3.123.16 Mekân olarak Şam

Şam bazen sadece bir coğrafi bölge olarak zikredilmiş, bazen şairler şehrin tarihî geçmişinden ve burada bulunan çeşitli yapılardan söz etmiş, kimi zaman da kelimenin “karanlık, siyah, akşam” anlamını tezat oluşturma amacıyla tevriyeli olarak kullanmışlardır.

Kadı Burhaneddin (ö. 1398);

Gözümden atılır yaşlar şanasın
Ki Şām'un cāmi'-i fevvāresidür G. 617/4 (Ergin, 1980)

beytinde, gözünden akan yaşları Şam camisinin fiskıyesinden akan sulara benzetir.

Ahmedî (ö. 1410'dan sonra) aşağıdaki beytinde âşığın yıkılmış gönül ülkesini

Moğollarca yakılıp yıkılan Şam, Bağdat ve Halep şehirlerine benzetir:

N'ola gönülün Rûm'ı yıhılsa Aḥmedî
Çün yıhıldı Şām u Bāgdād u Haleb G. 64/7 (Akdoğan, 2017)

Şair;

Şöyle kim yıhıldı vü yahıldı Bāgdād-ıla Şām
'İşkuñ eyle yıhıdı yahıdı gönülün Mısr'ın temām G. 447/1 (Akdoğan, 2017)

beytinde sevgileye seslenerek, Bağdat ile Şam nasıl yıkılıp yakıldıysa senin aşkın da benim gönül ülkemi tamamen yakıp yıktı, der.

Karamanlı Aynî (ö. 1490-1494?), Karaman'ı "Hıttā-i Yunan" ismiyle andığı;

Ġurbet-i Şām'a düşen şāh Cem añ 'Aynî'yi
Hıttā-i Yunān'da ol sensüzün oldı ġarīb G. 43/7 (Mermer, 1997)

beytinde, Cem Sultan'ın Karaman sancağını terk ederek Halep üzerinden Şam'a gidişine (Çeken, 2017, s. 54) işaret ederek, Cem'in gidişinden duyduğu üzüntüyü anlatır.

Üsküdarlı Aşkî (ö. 1576/77);

Rûm ḥammāmları gibi perīler kânı
Görmedüm dünyede gezdüm hele Mısr u Şām'ı G. 515/4 (Uzun, 2011)

beytinde, Rum hamamları gibi bir periler, güzeller membaini, dünyada, Mısır ve Şam'da bile görmediğini dile getirir.

Yetîm (ö. 1553);

Rûm'dan geçmek Yetîm olurdu ammā 'ālemün
Hind ü Sind'i laġvdür Şām u 'Irāk'ı suḥredür G. 38/5 (Aktaş, 1996)

beytinde, Hind ve Sind gereksiz, hükümsüzdür, Şam ve Irak maskaradır diyerek;
Rum'un bu bölgelerden üstünlüğünü vurgular.

Azmizade Haletî (ö. 1631) aşağıdaki beytinde, âşığı karanlıkta, sevgiliden
habersiz bir hâlde tasvir ederken, aynı zamanda Şam şehrinin devletin merkezinden
uzak oluşuna da gönderme yapar:

Kûy-ı yârûñ hâlini bilmez dil-i sevdâ-zede
Şâm'a çokdan gelmedi der-gâh-ı devletden haber G. 251/2 (Kaya, 2003)

Revanî (ö. 1523);

Müsâfir olalı kûyuñda göñlüm
Bağışladum saña ben Mısr u Şâm'ı G. 450/4 (Avşar, 2017)

beytinde, gönlü sevgilinin mahallesine misafir olduğundan beri, ona Mısır ve Şam'ı
bağışladığını söyleyerek, sevgilinin mahallesini bu yerlerden üstün tutar.

Edirneli Nazmî (ö. 1585/86?);

Edrine vü Bursa vü İstanbul'un
Beñzeridür Mısr-ıla Şâm u Haleb G. 767/7 (Üst, 2018)

beytinde, Edirne, Bursa ve İstanbul şehirlerini Mısır, Şam ve Halep'e benzetir.

Hayalî (ö. 1557), aşağıdaki beytinde, Şam camisinin Ak Minare'sini ve Hz.
İsa'nın Mesih lakabını anar. Emrullah Fatiş (2012), Hristiyan kültüründen İslam'a
geçen, Hz. İsa'nın ölmediği, göğe çıkarıldığı ve kıyametten önce tekrar dünyaya
gelip Şam'daki Ak Minare'den ineceği motifini aktarır (s. 181). İbn Battuta (2004)
da seyahatnamesinde Ak Minare'ye, "Dımaşk'ta doğu kapısı tarafında Minare Beyda
[=Ak Minare] bulunmaktadır. Sahih-i Müslim kitabında İsa Peygamber'in ineceği
yer diye bahsedilen yerin orası olduğu söyleniyor." (s. 147) cümleleriyle yer verir:

Olalı cāmi'-i Şâm'a Menāre-i Beyzā
Fırāk-ı şubḥ-ı Mesīhā-deme çeker kandil G. 266/4 (Tarlan, 1945)

Arşî (ö. 1620), "Der Ta'n u Zemm-i Şāmīyān-ı Şūmīyān" adını verdiği;

Şāmiyān-ı bī-ḥayānuñ şūm-endāmına yuf
Düşmen-i āl-i 'abānuñ kavm-i bed-nāmına yuf

Kaşd-ı âl-i Muştafâ iden Yezîd evlâdınıñ
İbtidâsına meyânına ser-encâmına yuf

Ķâtil-i nefis-i Hüseyn olup Hudâ-cüyam diyen
Ķâricî cumhûrınıñ sa'y ile iĶdâmına yuf

Kimisi şeyh ü kimi vâ'iz kimisi müctehid
Tâbi'-i Mervâniyânuñ cümle aĶsâmına yuf

Dâne-i dâm-ı riyâdur sübha-i seccâdesi
Ķubbe-i destârına Şeyd ile İslâm'ına yuf

Ba'zı ibn-i Sâmirî ba'zısı aĶvâm-ı Yezîd
Ehl-i Şâm'ıñ mâ-Ķaşal etbâ' u aĶvâmına yuf

Mülk-i Rûm'a Şâm'ı tercîh eyleyen nâ-Ķâbilüñ
Anda zâyî' ĶıldıĶı evĶât u eyyâmına yuf

Nân u âbı çok deyü Şâm'ı tavattun Ķılanuñ
Nân-Ķ'ârına daĶı hem âb-âşâmına yuf

'Arşiyâ âl-i Rasûli sevmeyen müşriklerüñ
Devlet ü manşûbına ta'zîm ü iĶrârına yuf G. 150 (Kahraman, 1989)

gazelinde, Şamlıların Hz. Muhammed'in âlini sevmediğini iddia eder. Hayasız Şamlıların uğursuz endamına yuh, Âl-i abâ'nın düşmanı, kötü namlı kavme yuh mısralarıyla başlayan gazelde, Şamlılar Hz. Peygamber'in ailesinin canına kasteden Yezid evladı olarak nitelendirilir. Onay (2016), "Şamî"nin tanımını; "Tarih ıstılahlarından olarak Hz. Hüseyin üzerine ordu sevk eden Emevî hanedanına mensup olanlar, Muaviye ve Yezid." (s. 38) şeklinde verir. Şair, Rum mülküne Şâm'ı tercih edenleri istidatsız olarak anarken, orada harcadıkları günlere ve vakitlere yuh, ekmek ve suyu çok diye Şâm'da ikamet edenin ekmek yiyenlerine ve su içenlerine yuh, Resulün ailesini sevmeyen müşriklerin devletine, memuruna, hürmetine ve ikrarına yuh diyerek şiirini sonlandırır.

Bosnalı Asım (ö. 1710)'ın, Şam mülkünü Rum askeriyle ele geçiren ay ışığının, gökyüzünde hale ve yıldızlardan güneş gibi parlak hâle geldiğini söylediği;

Felekde rûşen oldu gün gibi hâleyle encümden
Ki mülk-i Şâm'ı cünd-i Rûm ile teşhîr ider meh-tâb G. 13/2 (KurtoĶlu, 2018)

beytinde, Şam mülkü karanlığı, Rum ise aydınlığı simgeler. Şairin hale ve yıldızları Rum askeri olarak nitelendirdiği söylenebilir.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Erzurumlu Zihnî;

‘Azîz-i Mısr’dır metbû‘-ı şehr-i Şâm u İstanbul
Tabîb-i Rûm’dur Bağdâd’dan eyler sefer kahve G. 290/4 (Macit, 2001)

beytinde, Bağdat’tan gelen kahvenin, Rum tabibi ve İstanbul ile Şam şehirlerinin hükümdarı olduğunu söyler.

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Âsaf;

Dilersen meclis-i mey zevkini maḥbûb ile her dem
Bu ‘âlem içre Bağdâd ile Şâm-âsâ diyâr olmaz G. 394/3 (Kaya, 2009)

beytinde, sevgili ile içki meclisinin zevkini dilersen, bunun için cihanda Bağdat ve Şam gibi diyar olmaz, der.

Mezakî (ö. 1677)’nin gönlü, Mısır ve Şam’ı seyrettikten sonra Rum diyarını temaşa etmek isteğindedir:

Ey Mezākî Mısr u Şâm’ı seyr idüp şimdi gönül
Ârzû-mend-i temâşâ-yı diyâr-ı Rûm olur G. 108/6 (Mermer, 1991)

Hafız Mehmed (ö. 1795);

Tolaşdum Şâm u Şehbâ’yı metâ‘-ı ma‘rifet güm-nâm
Aransa bendedür Fâzıl kumâş-ı şî‘rûn a‘lâsı G. 387/5 (Atacan, 2014)

beytinde, Şam ve Halep’i dolaştığını, buralarda marifet kumaşının ortadan kalktığını söyleyerek; şiir kumaşının alasının kendisinde olduğunu söyler.

Halepli Edip (ö. 1748?) cinaslı bir söyleyişe yer verdiği;

Şekl-i rakîb-i şâmî-i meş’ûm-ı şâmiti
Çeşmim zâlâm-ı şebde görüp sandı Şâm iti G. 1811/1 (Mum, 2004)

beytinde, uğursuz, kara rakibin şeklini gözüm gece karanlığında görünce, onu bir Şam iti sandı, der.

Nafî (ö. 1849/50);

Dehrde ister iseñ olmağı hoş-dil hurrem
Şām’a var kim düşesin rāhat ile ārama G. 175/1 (Özen, 2010)

beytinde, eğer dünyada gönlü hoş ve mutlu olmak istersen, rahat ve huzura ereceğin yer olan Şam’a git, der.

Ahmedî (ö. 1410’dan sonra)’nin; “Sezādur itse server Mısr u Şām’a/Serîr ü tāt-ıla bu ser-firāzı” G. 692/4 (Akdoğan, 2017), “Şām u Bāgdād’uñ ser-encāmını çün gördüñ nedür/Tā ser-encām unudıla cām içelüm şubḥ u şām” G. 447/4 (Akdoğan, 2017), “Milk ḥaḳḳuñdur senüñ ne var arada Aḥmedî/Kim idersin nāle geh Bāgdād diyü gāh Şām” G. 447/7 (Akdoğan, 2017) ve “Şām-ıla Rūm’ı koğıl n’olursa olsun fitneden/Key düriş sen zāyi’ itme hīç şubḥı şām-ıla” G. 575/3 (Akdoğan, 2017) Mesihî (ö. 1512)’nin; “Güneş tayy-ı mekân itmiş ki seyri/Olur giceyle Şām u gündüzün Rūm” G. 157/2 (Mengi, 2014), Hasan Ziyaî (ö. 1584)’nin; “Benüm yār-ı ‘Azîzüm mālîk olmak vaşluña bir kez/Deger Ya ‘ḳūb u Yūsuf ḥaḳḳı Mısr u Şām u Ken ‘ān’a” G. 411/2 (Gürgendereli, 2002), Helakî (ö. 1572-1576 arası)’nin; “Toğup gün gibi şubḥ-ı Rūm’dan nūr/Sevād-ı Şām’dan ref’ oldı zulmet” G. 13/2 (Çavuşoğlu, 1982, s. 53), İbn-i Kemal (ö. 1534)’in; “Geldi didi ki varsa Şām’uñ diyārına/Leşker çeküp durur şeh-i kişver-güşā-yı Rūm” G. 221/9 (Demirel, 1996), İbrahim Gülşenî (ö. 1534)’nin; “Nidem t̤aliblerüñ Rūm’ıla Şām’dan/Tolar gel gel dimesinden kulağum” G. 94/3 (Akay, 1996) ve “Hezārān şehir var baḥr ile bersüz/Dilüñ Mısr ile Şām dilinden özge” G. 147/7 (Akay, 1996), Lamiî (ö. 1532)’nin; “Gerdeni anuñ alurlar Rūm u Şām u Fāris’e/Hāline bunuñ virürler Hind ü Sind ü Berber’i” G. 518/5 (Burmaoğlu, 1983), Hayalî (ö. 1557)’nin; “Bir ışıkdur şem’-i bezm-ārā diyār-ı Şām’da/Cezbe-i didārına pervāneden ḳurbān aḳar” G. 11/3 (Tarlan, 1945), Sehabî (ö. 1564)’nin; “Esîr-i ‘ışḳa zindān-ı ḡamuñla nār-ı āhıdur/Sevād-ı mülk-i Şām u şancaḳ-ı mîr-i Haleb’dan yeg” G. 215/5 (Bayak, 2017), Muhibbî (ö. 1566)’nin;

“Şem‘ uyandırdı çerāğını diyār-ı Şām’da/Eksük olmaz her gice pervāneden kırbān akar” G. 559/3 (Ak, 1987), Eşrefoğlu Rumî (ö. 1469-70)’nin; “İstedüm yedi iklimi ne Rûm’ı kıdum ne Şām’ı/Gezdüm yürüdüm tamāmı başum açık yalın ayak” G. 53/2 (Güneş, 2006), Karamanlı Aynî (ö. 1490-1494?)’nin; “Āb-ı çeşmüñ bigi Mısr u Şām’a iy dil gitdi yār/Sen de var ardınca hāk-i Yūsuf-ı Ken‘ān’ı öp” G. 41/5 (Mermer, 1997), Kemal Ümmî (ö. 1475-76)’nin; “Kişi bir şübhesüz muṭlaḳ helālî/Bulımaz geşt iderse Rûm u Şām’ı” G. 134/4 (Yavuzer, 2008), Münirî (ö. 1521?)’nin; “Şehr-i dil seyr ü sülûki kaşdın itmişdür Münîr/Meylümüz yoğ ey felek inende Mısr u Şām’uñ” G. 248/5 (Ersoy, 2017), Bağdatlı Ruhî (ö. 1605-06)’nin; “Ey gönül şām-ı ğarībān diyü geldüñ Şām’a/Giçdi ammā ğam-ı endühile şubḥ u şāmuñ” G. 695/6 (Ak, 2001), İbrahim Tırsî (ö. 1727)’nin; “Kaṭı ğayretli idi haylamadı hîç eşegüm/Görmedüm mişlini gezdüm iki yıl Şām u Haleb” G. 23/4 (Yılmaz, 2017), Şem’î (ö. 1529-30)’nin; “Çîn ü Mâçîn’i açup gün gibi tîğ-i hüsn ile/Rûm u Şām’ı feth iden gün yüzli mâhumdur benüm” G. 118/4 (Karavelioğlu, 2014a), Taşlıcalı Yahya (ö. 1582)’nin; “Terk eyle Rûm’ı Şām’a revān ol kıyāma gel/Bāl ü per aç hilāl gibi şehr-i Şām’dan” G. 236/2 (Çavuşoğlu, 1977), Ramî (ö. 1639/1640)’nin; “Şeb-i hicrile ülfet ideli dil/Sever cānum sevād-ı mülk-i Şām’ı” G. 275/3 (Hamami, 2001), Tahir (ö. 1774)’in; “Begim şeb-tā-seḥer ağlar ğamıñla Tāhir’e rahm et/Seniñçün etdi naḳd-i sîm-i eşki Şām’dan taḥşîl” G. 129/5 (Büyükkarcı Yılmaz, 2013), Mehmed Zihnî (ö. 1715)’nin; “Oldı rüşen-dil sevād-ı şāme-i yārı gören/Arz-ı beyzānuñ maḥalli oldı zîrā şehr-i Şām” G. 224/4 (Alptekin, 2007), 18. yüzyıl şairlerinden Hasmî’nin; “Tutdı eş‘arım şadāsı Mısr u Şām’ı Hāşmîyā/Mu‘cize-fermā-yı arz-ı Rûm olmaḳ muḥtemel” G. 248/7 (Selçuk, 2007), “Zekānıñ şu‘lesi maḥz-ı kerem-i ḥazret-i Hāḳḳ/Haleb ü Şām u Mısr cümle heves-nāk idiyor” G. 126/2 (Selçuk, 2007), “Bağdād’ı ba‘îd görmediler ‘āşıkā eslāf/Devr

eyle yürü Şām u Haleb itme dimezler” G. 64/2 (Selçuk, 2007), Pirizade Mehmed (ö. 1749)’in; “Olmağla karīn niyyet-i şıdka sefer-i şubh/Peyveste olur leşker-i Şām’a zafer-i şubh” G. 10/1 (Topal, 2004), Herevî (ö. 1746)’nin; “Olmağla karīn niyyet-i şıdka sefer-i şubh/Peyveste olur leşker-i Şām’a zafer-i şubh” G. 10/1 (Topal, 2004), Said Giray (ö. 1728)’in; “Sa’idā Şām Hind iklimini teşhîr için güyâ/Żiyâ-yı tîğ-i âteş-bārî-i hüşengdür âteş” G. 78/5 (Karaköse, 2017), “Şîrâze-bend olunca eczâ-yı gûne-‘allām/Hurşîd-i şemse rûze meh cild-i Şām’a lâyık” G. 98/3 (Karaköse, 2017), Sabih (ö. 1783)’in; “Sevdâ-ger-i feyz-dem-i şeb-i tâ-be-şabâhuz/Zann itme ticâret-gehimüz Şām u Haleb’dür” G. 71/3 (Özdingiş, 1998), Halepli Edip (ö. 1748?)’in; “Şanma nigâh-ı merdümekim Rûm’a Şām’adır/‘Aks-i sevâdı belki o meh-rûma şâmedir” G. 339/3 (Mum, 2004), Münif (ö. 1743-44)’in; “Hak-âşnâ-yı ‘âlem-i takdîs olan kişi/Kudsî cevâz hıttâ-ı Şām olduğın bilür” G. 15/3 (Küçük, 1999), 19. yüzyıl şairlerinden Seyrî’nin; “Dil olup âlûde-hûn-ı fîkr-i dūr-â-dürdân/İntihâ-yı mülk-i Mısr’uñ ibtidâ-yı Şām’dur” G. 50/3 (Hatipoğlu, 2010), Sadi Karabağî (ö. 1879)’nin; “Âhir yerimiz Şām olıcağ şubh-ı kıyâmet/Zülfün yüze dök şubhımı şām it beri başdan” G. 49/4 (Bal, 2012) ve “Koymaz bu kavm-i şûm beni Şām’a göndere/Men bir esîr-i derdem ki ayağım Hüseyin açar” G. 90/3 (Bal, 2012), Refet Mehmed (ö. 1823)’in; “Ġamze-i kâfir dil-i ‘uşşâkı berbâd eyledi/Düşmeni İslâm kılıc geldi yürürsün Şām’a kaç” G. 18/3 (Tari, 2011), 19. yüzyıl şairlerinden Raculî’nin; “Şormuşum tâ pîr olunca didiler âhir Şām/Şām baña virdi haber kim kısmetim nişâr imiş” G. 124/2 (Karakaş, 2008), Nafî (ö. 1849/50)’nin; “‘Aşrdan varsa ġamuñ kalma hemân aḡşama/Şubhdan evvel irişdür dili şehir-i Şām’a”, “Mısr’dan ḡaylî şıkıldı dil-i hûn-âşâmum/Bakmasam Şām’a gidüp ben n’ola şubh u şâma”, “Sâkin-i Mısr olup olmadan anda server/Düşmesi hûb durur Şām’a varup aḡdâma”, “Halkı âḡuşa çekerse n’ola Ümmü Dünyâ/Şām ‘izz ü şerefir virmede ḡâş u ‘âma” G. 175/1-5

(Özen, 2010), “Çıkardı bizi berr-i Şām’dan hep itdi hūn-āşām/Ķudūmımız düşürdi sāha-i Mısr içre şūm itdi” G. 214/5 (Özen, 2010) ve Garibî (ö. 1796)’nin; “O māh-ı şubh-ṭal’at Rūm’a çıkıdı Hind fethinden/Bu kez hūrşīd nisbet çekdi tūğı kışver-i Şām’a” G. 249/2 (Tok, 1995) beyitleri Şām’ın anıldığı diğer beyitlerdendir.

3.124 Şiraz

3.124.1 Şehir tarihi

Urduşir-i Hurra bölgesi şehirlerinden birisi olan (İbn Hurdazbih, 2008, s. 48), batısında Huzistan, doğusunda Kirman kuzeyinde İsfahan’ın yer aldığı, Fars eyaletinin başşehri Şiraz’ın (Huart, 1979, s. 562), Halife Ömer tarafından kurulduğu ve İslam fetihleri sırasında ordugāh olarak kullanıldığı kaydedilir (Le Strange, 2015, s. 314). Bunun yanı sıra Şiraz şehrinin bugün kurulu olduğu yerde, tarihî bir yerleşim yeri kalıntıları bulunduğu ve şehrin 693 yılında Emevî Valisi Haccac b. Yusuf es-Sekafi’nin kardeşi Muhammed b. Yusuf yahut amcasının oğlu Muhammed b. Kasım tarafından yeniden kurulduğu söylenir (İbnü’l-Belhî ve Yakut’tan aktaran Özgüdenli, 2010b).

Şiraz sırasıyla Akamenişler, Sasanîler (Limbert’ten aktaran Aydın, 2009, s. 14), Emevîler, Abbasîler, Saffarîler ve ardından Büveyhîler’in eline geçer (Özgüdenli, 2010b). Büveyhîler Şiraz’ı merkez yaparak şehirde büyük imar faaliyetleri gerçekleştirmiş ve cami, kervansaray, saray, kütüphane ve hastaneler yapmışlar (Aydın, 2009, s. 14), Ebu Kalicar Sultanü’l-devle zamanında ise şehri on iki kapılı bir surla çevirmişlerdir (Huart, 1979, s. 563). Şiraz, 1062 yılında Selçuklu hâkimiyetine girmiş ve bölgede Selçuklular adına Emirler ve Atabeyler yönetici olmuşlardır (Zerkûb Şîrâzî’den aktaran Rençber, 2019, s. 85). Sonrasında Salgurlular, İlhanlılar, İncular ve Muzafferîler’in hâkim olduğu Şiraz’a (Özgüdenli,

2010b), 1300'lü yılların ilk çeyreğinde gelen İbn Battuta (2004), seyahatnamesinde şehri şöyle anlatır:

Böylece Şiraz'a yöneldik. Şiraz geniş bir sahaya kurulmuş eski ve meşhur bir şehirdir. Caddeleri bakımlı, çarşıları muhteşemdir. Etrafında nehirler akıyor, bahçeleri gözleri şenlendiriyor. Binalar da çok sağlam. Burada her türlü esnafın kendi mesleğini icra ettiği özel çarşısı var. Başkası girmez aralarına. Şirazlılar sağlıklı, temiz ve güzel yüzlü insanlardır. Çarşı, nehir, bahçe ve ahali güzelliği açısından doğuda Şiraz'dan başka bir şehir yok, Dimaşk'a aşık atan. Şehir düz bir ovaya kurulu, her tarafından bahçelerle çevrilidir. İçinden beş dere geçiyor. Bunlardan biri Rüknebad'dır. Suyu tam içimlik. Yazın soğuk, kışın sıcak akıyor. Bu ırmak ora halkı tarafından Kulay'a adı verilen dağın eteğinden çıkıyor. Şehrin ulucamiine Mescid-i Atik diyorlar. Büyük bir alanı kaplıyor. Müthiş bir mimarisi var. Avlusu gayet geniş ve mermer döşeli. Sıcak mevsimlerde her akşam sulanıyor bu avlu. Şehrin ileri gelenleri gün batarken orada toplanarak akşam ve yatsı namazlarını eda ederler. Kuzeyde Babü'l-Hasan adında sebze çarşısına açılan bir kapısı var. Buranın, Dimaşk'taki Babü'l-Berld çarşısından bile üstün olduğunu söylemeliyim. Şirazlılar iffetlerine düşkün, dindar insanlardır. Özellikle kadınlar ayaklarına mest geçirir; çarşaf ve peçe ile çarşıya çıkarlar. Hiçbir yerleri görünmez. Hepsi iyilikseverdirler. Bol bol sadaka verirler. İlginç âdetleri vardır: Her Pazartesi, Perşembe ve Cuma günleri belki ikibinden fazla kadın şehrin büyük camiinde toplanarak ellerinde yelpazeler sallayıp vaaz dinlerler! Bu kadar kadının bir araya geldiğini başka ülkede görmedim. (s. 284)

Muzafferîler'in ardından, Timurlular, Karakoyunlular ve Akkoyunluların yönetimi altına giren Şiraz, 1503 yılında Safevîler'in idaresi altına girer (Özgüdenli, 2010b). Önemli bir ticaret ve kültür sanat merkezi olma özelliğine sahip bir şehir olan Şiraz'da 14. yüzyılda başladığı düşünülen el yazması eser üretimi dikkat çekmektedir (Aydın, 2020, s. 83). Şiraz ayrıca nakkaşaneleri ve burada yapılan birbirinden güzel minyatürler ile bilinmektedir. İlhanlılar, İnculular, Muzafferîler ve Timurlular döneminde de Şiraz'da varlığını sürdüren minyatür sanatı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevîler döneminde de Şiraz nakkaşhanesinde sürdürülmüştür (Mahir, 2005).

Şiraz, 1724 yılında Afganlı Galzaylar'ın, birkaç sene sonra Nadir Şah'ın, 1766'da Zend hanedanının, 1791 yılında ise Kacarlar'ın hâkimiyetine girmiştir, günümüzde ise İran'ın Fars bölgesinin merkezi konumundadır (Özgüdenli, 2010b).

Gazellerde Şiraz’a, bülbülü, gülü, şarabı, Rükhabad ve Gülgeşt bölgeleri ile yer verilmiş, ayrıca şehir bir şiir/sanat merkezi olma özelliğiyle de anılmıştır. Şairler kendilerini kimi zaman Şirazlı Örfî, Hafız ve Sadî gibi şairlerle de kıyaslamış, yahut bu şairleri kendilerine üstat olarak seçmişlerdir.

3.124.2 Sanat merkezi

Büyük şairlerin yetiştiği, güzel şiirin söylendiği, güzel yazının yazıldığı bir şehir olarak anılan Şiraz’a, Kadrî (ö. 1671);

Ḥaste ḥaste rūyî üzre Gülsitān evrākını
Sünbül-i şād-āb ile bend eyledi Şirāz’e ḥatt G. 72/2 (Külahlıoğlu, 1997)

beytinde yer verir. “Gülistan” ile hem Sadî-i Şirazî’nin ünlü eserini anmış; hem de sevgilinin yanağını rengi itibarıyla gül bahçesine benzetmiştir. Sevgilinin sünbül kokulu ayva tüyleri ile *Gülistan* yapraklarının bağlanması hayali, ayva tüylerinin şirazeye¹⁰⁶ teşbihini düşündürtmekte ve Şiraz’ın yazma eserlerin kaleme alındığı önemli bir merkez oluşunu hatırlatmaktadır.

Nazik (ö. 1682);

Benim ṭab‘ım ki ḥālā şehir-i Şirāz-ı me‘ânîdir
Hezār-ı rūḥ-ı sa‘d ile bu dil hem-lānedir cānā G. 15/6 (Gümüş, 2011)

beytinde, Şiraz’ın şiir/sanat merkezi olma özelliğine atıf yapar.

Usulî (ö. 1538), şiirini gülistan olarak nitelendirdiği;

Gül-i cennet-riyāzından pür ola ravza-i Sa‘dî
Uşulî kimse Şirāz’a iletse bu gülistānı G. 129/7 (İsen, 1990)

beytinde, biri bu gül bahçesini Şiraz’a iletse de Sadî’nin bahçesi/mezarı, cennet bahçelerinin gülüyle dolsa, der. Şair böylece, Şirazlı ünlü şair Sadî’yi ve eseri

¹⁰⁶ Ciltçilikte, kitap yapraklarını diplerinin ucundan birbirine bağlayan ve onları düzgün tutmaya yarayan ince bez şerit.

Gülüstan’ı anmış; kendi şiirinin de Sadî tarafından beğenilecek, onun bahçesini süsleyecek derecede güzel olduğunu ima etmiştir.

On yedinci yüzyıl şairlerinden Nehcî;

Bu şi ‘rûñ yine Nehcî Hâfız-ı Şîrâz’ı aındurdu
Açup ebvâb-ı ma‘nâyı Gülüstan’dan haber virdi G. 374/7 (Aslan, 2017)

beytinde, şiirinin Hafız-ı Şîrazî’yi andırdığını, mana kapılarını açmasıyla Sadî’nin *Gülüstan*’ından haber verdiğini dile getirir.

Behiştî (ö. 1511/12);

Ey Behiştî rûh-ı pāk-i Hâfız-ı Şîrâz imiş
Tıflıken ‘ışk âyetini itdüren ezber baña G. 24/5 (Aydemir, 2000)

Gayrdan geçsün Behiştî şâ‘irân-ı Rûm’a di
Mekteb-i ‘ışka mu‘allim Hâfız-ı Şîrâzî’dür G. 115/5 (Aydemir, 2000)

Muşhaf-ı ‘ışkı Behiştî ezber itmişsin tamām
Himmet olmuş gibi saña Hâfız-ı Şîrâz’dan G. 417/5 (Aydemir, 2000)

beyitlerinde, aşk mektebinin muallimi nitelendirmesiyle Şîrazlı ünlü şair Hafız’ı üstat bir şair olarak anar.

Nisarî (ö. 1656);

Nişârî bulmak isterseñ kemâl-i rûtbe-i nazmı
Ziyâret eyle var cân u gönülden hâk-i Şîrâz’ı G. 247/5 (Çağlayan, 2007)

beytinde, eğer şiirde olgunluk rütbesine ulaşmak istesen, Şîraz topraklarını can u gönülden ziyaret eyle diyerek, Şîraz’ı güzel şiir yazılan bir yer olarak anar.

Sükkerî (ö. 1686);

Urup el kabza-i şemşîr-i Bismi’llâh-i âğāza
İrişdürdüm şufûf-ı nazmı tâ ser-hadd-i Şîrâz’a G. 111/1 (Erol, 1994)

beytinde, şiir dizilerinin Şîraz hududuna kadar ulaştığını söyleyerek şiirinin güzelliğine ve olgunluğuna işaret eder.

Nefî (ö. 1635);

Rûh-ı revân-ı ‘Urfî’yi şâd eylesem n’ola
Reşk-i nevâ-yı Hâfız-ı Şîrâz’dır sözüm G. 88/6 (Akkuş, 1993)

beytinde, Örfî'nin ruhunu şad etsem ne olur, sözüm Şirazlı Hafız'ın nağmesini kışkandırır; diyerek fahriye yapar.

Aşkî Mustafa (ö. 1871), “varak”, “satır”, “hat” ve “Şiraz” ile, şehrin yazma eser üretim merkezi oluşuna atıfta bulunduğu;

Varak-ı mihrini pā-bend-i Şîrâz eylediler
Çekdi satıra bu siyâh-hûn Yemen eyledi haṭ G. 291/5 (Yapa, 2007)

beytinde, sevgilinin güneş gibi yüzünü sayfaya; ayva tüylerini satıra çekilmiş yazıya benzetir.

Cesarî (ö. 1829), Şiraz'a ölçüt olarak yer verdiği;

Rûm'da ehl-i kemâl var deyü ey bād-ı şabâ
Eyle İrân'a sefer semt-i Şîrâz'a haber it G. 73/3 (Sezer, 2009)

beytinde, Rum'da bir kemal ehli olduğunu Şiraz'a haber vermesi için sabah rüzgârına seslenir.

Ahmedî (ö. 1410'dan sonra)'nin; “Cemâlûñ vaşfi-y-ıla Aḥmedî nazmı şafâsından/Amasiyye urur ta'ne bugün Mısr-ıla Şîrâz'a” G. 605/7 (Akdoğan, 2017), Neşatî (ö. 1674)'nin; “Olmayan naḡş-ı ḥayālümle Neşâtî âşinâ/Resm-i kil-k-i 'Örfî-i Şîrâz bilmez neydügin” G. 96/6 (Kaplan, 1996), Fehim-i Kadim (ö. 1647)'in; “Ḳayd itdi siḥri zülf-i perîşân ḥuṭût ile/Eczâ-yı mekr ü fitne-i Şîrâz'a bestedür” G. 93/4 (Üzgör, 1991), Sükkerî (ö. 1686)'nin; “Müsaḥḥar itdi dâru'l-mülk-i Rûm'ı Ḥüsrev-i ṭab'um/Selâm it ehl-i dil yârâna şoḥbet ḵaldı Şîrâz'a” G. 111/11 (Erol, 1994), “Bikr-i fikr-i ma'nî-yi rengîn ḥayâl-i şūḥ ile/Ḥacle-gâh-ı ṭab'-ı Rûm'ı reşk-i Şîrâz eyledüm” G. 93/4 (Erol, 1994), Said Giray (ö. 1728)'in; “Lehce-ṭîrâz-ı 'Örfî-i Şîrâz olup Sa'id/Âteş-zebân-ı pey-rev-i pîr olmak isterin” G. 128/8 (Karaköse, 2017), Nigarî (ö. 1885)'nin; “Eylesem 'Örfî-i Şîrâz ile baḡs olmaz 'aceb/Ki virüp luṭf-ı Ḥudâ bâde-i 'irfân baña” G. 29/6 (Bilgin, 2003), “Dilâ eş'âr üslûbunda sa'y it ol ḵadar tâ kim/Pesendide-i aşḥâb-ı şafâ ehl-i Şîrâzî it” G. 81/11 (Bilgin, 2003), “Şarâb-hâne-i

sevdā bāde-i ezvāḳdır zīrā/Mürīd-i cām-ı tab‘-ı Hāfız-ı Şīrāz’dır gönüm” G. 459/6 (Bilgin, 2003), “Dem ursam ger n’ola eş‘ār-ı ter şīrīn ma‘ārıfdir/Ki peymāne-keş-i meyḥāne-i rindān-ı Şīrāz’am” G. 495/6 (Bilgin, 2003), Nevizade Atayî (ö. 1635)’nin; “‘Aṭāyī şan‘at-ı eş‘ār-ı Hāfızānumdur/Kabā-yı nazm-ı belāḡat-tırāze Şīrāzī” G. 261/5 (Karaköse, 2017), 16. yüzyıl şairlerinden Ravzî’nin; “Şīrāz’a kebüter eger iletse bu şī‘ri/Dīvānuma ‘unvān ideyin dir idi Hāfız” G. 367/2 (Aydemir, 2007), 18. yüzyıl şairlerinden Bosnalı Asım’ın; “Tuḥfe-i nazm-ı laṭīfūm kāḡıd-ı rengīn ile/Rūm’dan Şīrāz’a ‘Āşım armağan olmuş gider” G. 70/5 (Kurtoğlu, 2018), Sehabî (ö. 1562)’nin; “Müsaḥḥar eyledi şemşīr-i şāh-ı Rūm gibi/Seḥābī tīḡ-ı zebānum ‘Irāḳ u Şīrāz’ı” G. 409/7 (Bayak, 2017), 18. yüzyıl şairlerinden Erzurumlu Zihnî’nin; “Hemīşe vāridāt-ı ḡaybdır meşşāte-i tab‘ı/Olur Zihnî mişāl-i Hāfız-ı Şīrāz gitdikçe” G. 287/5 (Macit, 2001), Bursalı İffet (ö. 1840)’in; “‘İffetā her ḡazelūñ Hāfız-ı Şīrāz’a bedel/Hüsn-i sīt-i süḥanuñ kişver-i Īrān’a geçer” G. 34/7 (Arslan, 2005) beyitleri bu başlık altında anılabilir.

3.124.3 Şehrin güzelliği, gül bahçeleri, bülbülleri

Gül bahçeleriyle meşhur olan Şīrāz’a, 15. yüzyıl şairlerinden Edhemî;

Açılmaz sensizün derd-i ḡuzūrum
Ne sūd itsün maña gül-geşt-i Şīrāz G. 26/3 (Sevinç, 2001)

beytinde yer verir. Sevgili olmadan huzura kavuşamayan âşığa, Şīrāz’ın gül bahçelerinin faydasız olacağını söyleyen şairin; Farsçada güzel ve büyük gezinti yerlerine verilen ad olan “Gül-geşt” ile aynı zamanda Şīrāz’da bulunan Rūknabad adlı su kanalının kenarında yer alan Gülgeşt-i Musalla (Gökhan, 2007, s. 7) adlı gezinti yerini de kastettiği söylenebilir.

Yetîm (ö. 1553) aşağıdaki beytinde, âşığın gözyaşlarını Şīrāz’ın Rūknabad suyuna benzetir:

Bir niçe dem āb-ı Rükñ-ābād’a beñzetdüm seni
Şimdi ey eşküm Şat-ı Bağdād’a beñzetdüm seni G. 207/1 (Aktaş, 1996)

Şair;

Görse İstanbul’da nehrini Kâğıdhāne’nün
Yurdı dilden ehl-i Şîrāz āb-ı Rükñ-ābād’ını G. 202/3 (Aktaş, 1996)

beytinde, İstanbul’da bulunan Kâğıthane deresini Şirazlılar görseydi, Rükñabad’ı gönüllerinden çıkarırdı, diyerek Kâğıthane deresini Rükñabad’dan üstün tutar.

Mehmed Zihnî (ö. 1715) aşağıdaki beytinde, sevgilinin yüzünü mescid, kaşlarını mihrap olarak ele alır. Şirazlıların sevgilinin mihrap kaşlarına yüz sürdüklerinden söz eden şair, sevgilinin yüzünü Şiraz’ın gül bahçeleriyle dolu ünlü gezinti yeri Gülgeşt-i Musalla’ya benzetir. “Gülgeşt” aynı zamanda gül bahçesinde gezinti anlamına gelir, bu anlamda sevgilinin yanaklarıyla gül bahçeleri arasında renk bakımından ilgi kurulmuştur:

Kaşlaruñ mihrābuña rû-māl olur Şîrāziyān
Mescid-i rüyuñ mı Gül-geşt-i Muşallā’dan ğaraž G. 146/2 (Alptekin, 2007)

Kadrî (ö. 1671);

Benem ol nağme-senc ü nükte-pîrā-yı ma’ānî kim
Edāda Kadrî baña bûlbûl-i Şîrāz tâbî’dür G. 49/5 (Külahlıoğlu, 1997)

beytinde, kendisinin nağmeden anlayan, güzel manalar oluşturan bir şair olduğunu söyleyerek Şiraz bûlbüllerinin üslûplarının bile kendisine tabi olduğunu söyler.

Şair;

Nevber-demîde tâze zebānum zamānede
Reşk-i nevā-yı bûlbûl-i Şîrāz’dur sözüm G. 96/5 (Külahlıoğlu, 1997)

beytinde, yeni tarz sözlerini Şiraz bûlbülünün bile kıskandığını söyleyerek; taze lisanını, zamanının turfanda yetişmiş meyvesi olarak niteler. Şairin Şiraz bûlbülü ile, Şirazlı şairleri de kastettiği düşünülebilir.

Said Giray (ö. 1728)'ın; “Gül-geşt-i muşallâ ile Şîrâz'ı niderdi/Bir böyle deme düşmüş Sa'îd'ün ser ü kârı” G. 162/9 (Karaköse, 2017) beyti de bu başlık altında anılabilir.

3.124.4 Şarap

Özellikle Hullar köyünde üretilen şarabı (Huart, 1979, s. 562) çok meşhur olan Şiraz şehrine bu bağlamda Sabih (ö. 1783);

Siyeh-mest-i şarâb-ı nâz olaldan çeşm-i maḥmûrî
O şâh-ı kişver-i 'işve mey-i Şîrâz'dan geçmiş G. 163/7 (Özdingiş, 1998)

beytinde yer verir. Şair; işve ülkesinin sultanı olan sevgilinin mahmur gözünün naz şarabının sarhoşu olduğundan beri, Şiraz şarabından vazgeçtiğini söyler. Sevgili nazdan öylesine sarhoştur ki, şaraba gerek kalmamıştır.

Bursalı Talib (ö. 1706);

Var her suḥanda feyz-i dîger gerçi Tâlibâ
Keyf-i şarâb-ı şâkî-i Şîrâz başkadır G. 33/5 (Erdem, 1994)

beytinde yer verir. Her sözde başka bir feyiz olduğunu söyleyen şair, Şiraz sakisinin şarabının verdiği keyfin ise başka olduğunu dile getirir. Talib'in hem Şirazlı şairlerin söylediği şiirlere, hem de Şiraz'ın ünlü şarabına gönderme yaptığı düşünülebilir.

Sünbülzade Vehbî (ö. 1809), hayal kadehinde Acem nazımının neşesi olduğunu söylediği;

Nedir bu neş'e-i nazm-ı 'Acem câm-ı ḥayâlînde
Mey-i Şîrâz içirmiş var ise Vehbî saña Ḥâfız G. 138/5 (Yenikale, 2011)

beytinde, şiirinin güzelliğini Acem edasına bağlamış, sanki ünlü Şirazlı şair Hafız'ın kendisine Şiraz şarabı içirdiğini söyleyerek, üstat olarak kendisine Hafız-ı Şirazî'yi seçtiğini belirtmiştir. Şair;

Cem'-i dîvân-ı neşât-âver edince Vehbî
Etdi şîrâze reg-i mevc-i mey-i Şîrâz'ı G. 239/9 (Yenikale, 2011)

beytinde, sevinç veren divanını topladığında, sanki Şiraz şarabının dalgalarından divanına şiraze yaptığını söyler. Şirazenin anlamı sözlüklerde “klasik tarzdaki şark ciltlerinde formaların dikildiği ipliklerin uzun bırakılan uçlarının, formalar tamamlandıktan sonra usûlüne göre birleştirilip örülmesinden meydana gelen ve sayfaları düzgün tutmaya, dağılmasını önlemeye yarayan ibrişim şerit” olarak verilir. Şirazenin rengi de kırmızıdır. Vehbî; şiirinin temelinde Acem üslubunun bulunduğunu bu şekilde ifade etmiştir, denebilir.

Fehim-i Sanî (ö. 1846), su âlemini bölüşelim; sevgilinin dudağı bana, Şiraz şarabı sana, dediği;

‘Âlem-i âbı Fehīmā edelim gel taḫsīm
Leb-i cānān baña bāde-i Şīrāz saña G. 5/7 (Çelik, 2012)

beytinde, sevgilinin dudağının kırmızı rengine ve sarhoş ediciliğine işaret eder. Şair;

Nuṭḫ-ı Hāfız’dan olur ehl-i muḥabbet zinde-dil
Âb-ı ḥayvāndır Fehīmā bāde-i Şīrāz-ı ‘aşḳ G. 33/1 (Çelik, 2012)

beytinde, muhabbet ehlinin gönlü Hafız’ın kelimayla uyanır, dirilir; aşk Şiraz’ının şarabı abıhayattır, diyerek Hafız-ı Şirazî’nin şiirlerini Şiraz şarabına benzetmiştir.

3.124.5 Mekân olarak Şiraz

Feyzî Halil Bey (ö. 1889);

Cihānda ol kenārī şūḥumuñ bir mişli yok ḥattā
Berīd-i dil teccessüs iderek Şīrāz’a dek gitdi G. 43/2 (Yurttaş, 2007)

beytinde Şiraz’ı uzak bir memleket olarak anarken; 19. yüzyıl şairlerinden Abid

Efendi, gördüğü eşsiz güzellikte bir dilberi anlattığı gazelinin;

Mişl-i nābūd bir güzeldir var ise görmüş anı
İşte Türk mülk-i İrān işte Şīrāz-ı ‘Acem G. 95/2 (Gülen, 2011)

beytinde, Acem Şiraz’ında, İran mülkünde böylesinin görülmediğini söyler.

Karamanlı Aynî (ö. 1490-94?)’nin; “Oldı dehenüñ rāzına maḥkūm tamāmet/Ger mülk-i Semerkand ola ger ḥıttā-i Şīrāz” G. 202/5 (Mermer, 1997), Rızayî (ö. 1629)’nin; “Kemāl-i pīr idüp Ḥaḳ Ḥāfız-ı dīn-i metīn itsün/Beni ol bezme ırgürsin ki Şīrāz u Ḥucend’ümdür” G. 70/5 (Demirel, 2005) ve 19. yüzyıl şairlerinden Seyrî’nin; “Seni bī-mihr okurlar idi ben mihr diyü/Olma bī-mihrliğa şöḥre-i Şīrāz ‘abes” G. 31/2 (Hatipoğlu, 2010) beyitleri Şiraz’a yer verilen diğer beyitlerdendir.

3.125 Şirvan

3.125.1 Şehir tarihi

Kaynaklarda ülke, eyalet, bölge veya günümüzde mevcut olmayan bir şehir olarak bahsedilen ve merkezinin günümüzde Azerbaycan’da yer alan Şamah/Şamahî adlı bir kasaba olduğu bildirilen Şirvan yahut Şarvan; Hazar Denizi’nin batı kıyısında yer alır (Barthold, 1979b, s. 571; Aydın, 2010; Le Strange, 2015, s. 235). Le Strange (2015), buranın 10. yüzyılda, dağ eteklerinde bahçelerle çevrili taştan inşa edilmiş bir kasaba olduğu bilgisini Mukaddesî’den aktarır (s. 235).

Şirvanşahlar ve ardından Safevî Devleti hâkimiyeti altına giren Şirvan, 1578’de Osmanlılar tarafından fethedilmiştir (Barthold, 1979b, 572). Şimşirgil (2013), Şirvan’ın fethi öncesinde Lala Mustafa Paşa’nın söylediği şu sözleri aktarır:

Padişah hazretleri bizden bu sene Hak Teala’nın fırsat ve nusreti ile Gürcü vilayetlerin ve Şirvan’ı fethetmemiz ister. İnşallah bütün bu Gürcü vilayetleri ve beyleri padişah efendime muti olup boyun eğlerler. Şu halde Şirvan’a dört beş menzilimiz kalmıştır. Bu kadar emek ve zahmet çekip gelmiş iken dönmek makul değildir. Hem de padişah efendimizin namına layık değildir. (s. 94)

Sultan III. Murad devrinde, Şirvan’ın merkezi Şamahı ve Demirkapı ele geçirilerek bölgenin fethi tamamlanır (Şimşirgil, 2013, s. 95).

On yedinci yüzyılın başlarında tekrar İranlıların egemenliğine girmesi sonrası 1722’de Rusya tarafından işgâl edilmiş; 1732’de ise Şirvan’ın büyük bir kısmı tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçmiş, bu tarihten sonra şehir çeşitli topluluklar arasında meydana gelen mücadelelere sahne olmuştur (Barthold, 1979b, s. 573).

Şairler gazellerinde Şirvan’a, fethine, bazı meşhur özelliklerine ve güzellerine göndermeler yaparak yer verirler.

3.125.2 Fethi

Bakî (ö. 1600);

Bi-ḥamdi’llāh ki yārī kıldı ferr-i baht-ı sulṭānī
Müyesser eyledi Bārī Te’ālā feth-i Şirvān’ı G. 546/1 (Küçük, 1994)

beytinde, Şirvan fethine işaret ederken; Gelibolulu Âlî (ö. 1600);

Şıgmaz Demür Kıpula şirānumuz bizüm
Geşt ü güzārumuz tayanur Şirvān’a dek G. 713/4 (Aksoyak, 2018)

beytinde, bizim aslanlarımız Demirkapı’ya sığmaz; bizim gezip dolaşmamız, seferimiz, Şirvan’a dayanır, diyerek; ordunun Şirvan yakınlarında bulunan Demirkapı’yı ele geçirerek Şirvan’a dayandığını bildirir. Şair, “Şirvan” ve “şiran” sözcükleriyle cinas-ı müşevveş yapar. Âlî’nin; “Ne sırdur bir kuluñ Şirvān’ı zabt itmek ḥuşūşā kim/Anuñ zabtı ya İskender ya ḥod Nūşirevān ister” G. 245/2 (Aksoyak, 2018) beyti de burada anılabilir.

3.125.3 Şirvan ayı

Gelibolulu Âlî (ö. 1600);

Her ḥayālüm bir hilālidür ma’ārif burcınuñ
Şems-i āfāk-ı ma’ānī bedr-i Şirvānī benem G. 957/2 (Aksoyak, 2018)

beytinde, her hayalinin maarif burcunun bir hilali olduğunu söylerken, kendisini mana ufuklarının güneşi, Şirvan’ın ayı olarak nitelendirir.

Hakanî Mehmed (ö. 1606);

Eyledi çarh-ı kebûdî yine gömgök ‘âşık
Meh-i nev başına bir bôrk giyüp Şîrvânî G. 595/2 (Gülhan, 1996)

beytinde, yeni ayın başına Şîrvanî bir başlık giydiği benzetmesini yapmış, hem Şîrvan ayına hem de bölgede üretilen bôrklerle atıfta bulunmuştur.

3.125.3 Güzel sözün mekânı

Şîrvan, şairlerce güzel şiirin yazıldığı yer olarak da anılmıştır. Ferrî Mehmed (ö. 1805);

Ferrî’ye bahş-ı revnağ-ı hüsni edâ iden
Tab ‘-ı selîs-i bûlbûl-i Şîrvân’e virmemiş G. 105/7 (Kırbyık, 1994)

beytinde, Ferrî’ye verilen, ona bahşedilen güzel ve taze şiir yazma kabiliyetinin, âhenkli ve akıcı sözler söyleyen Şîrvan bûlbüllerine bile verilmediğini söyleyerek kendi sözünün güzelliğini öne çıkarır.

Moralî Aziz (ö. 1738) Hatem’e yazdığı naziresinin;

Naẓîre Hâtem-i mu‘ciz-beyâna hayli müşgildir
‘Azîzâ gitse nazm-ı dil-keşîñ Şîrvân’a Şîrâz’a G. 175/7 (Yılmaz, 2012)

beytinde, Hatem’in şiirine nazire yazmanın zor olduğunu söyleyerek onun taklit edilemeyecek bir üslûp veya ifâde tarzına erişen bir şair olduğunu “muciz-beyan” ifadesiyle anlatır. Şair gönül cezbedici olduğunu ifade ettiği şiirini, Şîrvan ve Şîraz’da yazılanlardan üstün tutar.

3.125.4 Güzelleri

Mehmed Sebatî (ö. 1904) Şîrvan’a güzelleri ile yer verir. Şair;

Bu nasıl ‘adl ü ‘adâlet bu nice luţf u kerem
Kanıımız içdi yine şîr gibi Şîrvânlı güzel G. 99/4 (Koç, 2006)

beytinde, âşıkların kanını içen bir Şîrvanlı güzelden söz eder. Sebatî;

Men gulām-ı bār-gāh-ı şāh-ı Şirvān'em gönül
Gāh sekbān-ı ser-i kūy-ı gehi der-bānıyem G. 104/3 (Koç, 2006)

beytinde, Şirvan şahı olarak nitelendirdiği sevgilinin huzurunda bazen bir köle, bazen muhafız, bazen ise kapıcı olduğunu dile getirir.

Nigarî (ö. 1885);

Ey Nigārī oluben server-i mestāne 'aceb
Çāker-i kemteriyem çünkü şeh-i Şirvān'ın G. 401/9 (Bilgin, 2003)

beytinde, âşıkları mest eden Şirvan şahı sevgilinin kemter bir kulu olduğunu söylerken, mestlerin en önde geleninin kendisi olduğunu bildirir.

Diyarbakırlı Hâmî (ö. 1747)'nin; "Kehfü'l-emān rehzen-i nāz ol çeh-i zeķan/Me'vā-yı Şirvān Hoten'dür kemīn zülf' G. 27/5 (Yılmaz, 2017), 19. yüzyıl şairlerinden Ebubekir Celalî'nin; "Şadr-ı hem-nām-ı nebī kim Anaṭolı şerefin/Faẓl ile kıldı ḥased-gerde-i Şirvān ü Şemaḥ" G. 19/2 (Sarıkaya, 2018) beyitleri Şirvan'a yer verilen diğer beyitlerdendir.

3.126 Şumnu

Kuzey Bulgaristan'da tarihî bir şehir olan Şumnu, 1389-1878 yılları arasında Osmanlı Devleti idaresi altında kalmıştır (Kiel, 2010). Şehre, burada memuriyet göreviyle bulunan Osman Nevres (ö. 1876);

Şumnu'da evzā'-ı Kōkand u Hocend'i gel de gör
Āb-ı Āmūy ü hevā-yı Taşkend'i gel de gör G. 74/2 (Kaya, 2017)

Rūm ilin Tātār ili etmiş Kırım dilberleri
Şumnu'da tarz-ı Buḥārā'yı efendi gel de gör G. 74/2 (Kaya, 2017)

beyitleriyle yer verir. Şair, Hocend ve Kokand şehirleriyle denk gördüğü Şumnu'nun suyunu Orta Asya'nın en uzun nehirlerinden biri olan Ceyhun'a, havasını Taşkent'e benzetirken; Şumnu'da yaşayan güzellere de söz eder.

3.127 Taif

Günümüzde Suudi Arabistan toprakları içerisinde bulunan, Hicaz bölgesinin üç önemli şehrinden biri kabul edilen Taif; İslamiyet öncesinde putların bulunduğu Kâbe'ye karşılık olarak yapılmış, içinde beyaz taştan Lât putunun bulunduğu bir mabede ev sahipliği yapan bir tür hac mekânıdır ve Taifliler İslam davetine karşı Mekke müşriklerinin safında yer almış, İslamiyet'i kabul etmeleri sonrasında şehirleri kutsal belde ilan edilmiştir (Küçükaşçı, 2010b).

Hanyalı Nurî (ö. 1815);

Beytü's-şanem göründüm ise 'uyūblara
Âl-i Muḥammed'e göre Ẓa'be vü Tā'if'im G. 346/4 (Aydın, 2009)

beytinde, Taif ve Kâbe'ye birlikte yer verir. Şairin “beytüssanem” (put evi) tabiriyle bu bölgelerin geçmişleri ile bağlantı kurduğu söylenebilir.

3.128 Tebriz

3.128.1 Şehir tarihi

İran'ın en büyük ve en meşhur şehirlerinden Tebriz, Acıçay (Talhrud/Sefidrud) adlı büyük nehir boyunca ve Urmiye gölünün doğusundaki ovanın kenarında, Sehend dağının kuzey eteklerinde bulunmaktadır (Şemsettin Sami, 1891, s. 1623). Onullahi (1982), kadim Tebriz'in yerinin eserlerde yanlış gösterildiğini söyleyerek şu bilgileri aktarır:

Hündürlüyü 400-500 metrə çatan və qırmızı təpələrdən ibarət olan Surxab dağı Təbrizi şimal və şimal-şərq tərəfdən əhatə edirdi. Şəhər Acıçay və Mehranrud çaylarının suyu ilə təmin olunurdu. Mehranrud çayı şəhərin ortasından axırdı. II. Sarqonun kitabəsində göstərilir ki, şəhərin ətrafı su ilə dolu kanallarla əhatə olunmuşdur. Ehtimal ki, həmin kanallar Acıçay və Mehranrud çaylarının suyundan doldurulmuşdur. (s. 31)

Onnullahi'nin Sürhab Dağı etekleri olarak bahsettiği bölge şu an Aynelali olarak adlandırılan dağ silsilesinin bir kısmıdır. Bu bilgiler ışığında şehrin sulak bir arazide kurulduğu anlaşılmaktadır.

Tebriz; bağları, bahçeleri, sultaniye namıyla bilinen üzümleri, geniş sokakları, kayısı ve diğer çeşitli güzel meyveleri, şarabı, ipek kumaşları ile ipek ve baharat ticaret yolları üzerinde bulunması bakımından önemli bir merkezdir (Sami, 1891, s. 1624) Doğuda Tahran-Kazvin-Miyana; batıda Trabzon-Erzurum-Hoy ve kuzeyde Tiflis-Erivan-Culfa ticaret yollarının tek müsait geçididir (Yazıcı, 1979, s. 82). Bu konumundan dolayı şehir, tarihte ticaretin her daim canlı olduğu bir bölgede yer alır.

Tebriz'in adı Arap ve Fars kaynaklarında Tibrîz, Bizans kaynaklarında Thavrez/Thavreş/Tabrezion, Ermeni kaynaklarında Thavrez/Davrez şeklinde geçerken Moğollar şehre Tevris, Azeri Türkleri ve Osmanlılar Tebriz, Pehlevîler Tovriz demektedir, Batı kaynaklarında ise şehir Tauris olarak anılmaktadır (Bilgili, 2011). Bunların dışında şehir tarihin çeşitli dönemlerinde Kabrik, Ekbatan ve Kaza olarak da adlandırılmıştır (Onnullahi, 1982, s. 31). Evliya Çelebi (1998b) şehrin tarihini ve Tebriz adını alışı şöyle anlatır:

Lisân-ı Moğolîde Tevris derler, lisân-ı Derîde Tevrîz derler, Dehkalîde Tâbrîz derler, lisân-ı Fârisîde Tebrîz. Cümle lisânda teb, ısıtma ma'nâsınadır. Hakkâ kim bir mehmûm âdem sâ'ir diyârdan gelüp Tebrîz'e dâhil olunca bi-emrillah Âcân âbından nûş edince tâze cân bulup ısıtmadan halâs olduğıyçün 'Tebrîz' derler. Şehr-i Mısr'ın iç kal'asında dahi böyle (ı)ısıtma olmaz şehreyn-i latîfeyndir. Ammâ şehr-i Tebrîz-i dil-âvîzîn ibtidâ bânîsî sene 175 târîhinde Hârûnu'r-Reşîd'in hâtûnu Zübeyde Hâtûn, âb [u] hevâsından hazz edüp Me'mûn Halîfeye hâmile kaldığıyçün bu hâk-i anber-pâki cây-ı sürûr edinüp bir kasr-ı serîr etdi. Ba'dehû niçe kerre yüz bin kez velek ve vesak ve tümen ve yük mâl-ı firâvân masrûf edüp bir şehr-i azîm binâ edüp ulemâ-yı Abbâsiyân ismine Tebrîz dediler. (s. 122)

Evliya Çelebi şehrin ilk kurucusu olarak Zübeyde Hatun'u gösterildiğini dile getirir fakat kendisi bu görüşte değildir. Seyidağa Onnullahi (1982); "Têbrizdê Zübeydê adına bulaq vardır. Lakin bu bir həqiqətdir ki, bu şəhər Sasanilər dövründə,

yəni Zübeydədən dörd əsr qabaq mövcud olmuşdur.” (s. 32) cümlələriylə bu bilginin yanlış olduğunu və şəhrin tarixinin çox daha eskilere dayandığını ifade etmektedir.

Tebriz depremleri ile bilinen bir şehirdir. Tarihin çeşitli dönemlerinde büyük depremlere sahne olan şehrin isminin buradan geldiği de düşünülmektedir (Yazıcı, 1979, s. 82). Kelimenin Tebriz şeklini Farsça ateş ve titreme anlamlarındaki, “teb” ve “lerz” kelimelerinin birleşimiyle zaman içinde aldığı varsayılır, ayrıca bölgede bulunan volkanik Sehend dağı da şehrin bu ismi almasına sebep olarak gösterilmiştir.

Bunların dışında Tebriz kelimesine “güneş saçan” manası verilerek bu doğrultuda şehrin adının burada bulunan Zerdüşt tapınakları olan ateşkedelerden geldiği öne sürülmüştür (Onullahi, 1982, s. 37).

Şehir eskiçağlardan beri bir yerleşim yeridir. Tebriz yakınlarındaki Yanıktepe’de Neolitik dönemle ilgili kalıntılar rastlanmış fakat şehrin tam olarak ne zaman ve nasıl kurulduğuna dair kesin bilgilere ulaşılamamıştır. Arap hâkimiyetine kadar şehrin tarihi hakkında çeşitli yerlerde birkaç bilgiye rastlanır. Milattan önce sekizinci yüzyıl olarak tarihlenen Asur Kralı II. Sargon’a ait tabletlerde, şimdiki Tebriz’in bulunduğu topraklarda Tarmakisa isminde bir şehir olduğu ve burada ambarı arpayla dolu bir kalenin varlığından söz edilir (Bilgili, 2011). Tebriz şehrinin Büyük İskender’in generallerinden Atropates’in bölgesi Atropatene’nin başkenti olduğu da kaynaklarda rastlanılan bilgilerdendir. Bizanslı Faustus eserinde Ermeni komutanı Vasak’ın Tebriz’de ordugâh kuran Sasanî hükümdarı II. Şapur’a hücumundan bahseder. Bu hadise milattan sonra dördüncü yüzyılda yaşanmıştır (Yazıcı, 1979, s. 84).

Azerbaycan’ın Araplar tarafından 642 senesinde ele geçirilmesiyle İslam coğrafyasına katılan şehir, bu tarihten itibaren Hazar Türkleri, Sacîler, Müsafirîler ve Revvadîler gibi çeşitli topluluklar tarafından dönem dönem yönetilmiş; Revvadî

emiri Ebu Mansur Azerbaycan'a gelen Selçuklu hükümdarı Sultan Tuğrul Bey'e itaatini bildirince 11. yüzyılda Selçuklu hâkimiyetine girmiştir (Bilgili, 2011). Selçuklu hâkimiyetinden sonra şehir kısa sürelerle Irak Selçukluları ve Azerbaycan Atabegliği gibi farklı yönetimler altına girmiştir. Çok geçmeden başlayan Moğol saldırıları, verilen fidyelerle bir süre geri püskürtülür. Fakat 1230 senesinde şehir Moğolların boyunduruğu altına girer (Aydoğmuşoğlu, 2011, s. 27). Tebriz İlhanlı yönetiminde iken başkent olur. Gazan Han devrinde rasathane, kervansaray, kütüphane, hamam ve çarşı gibi yapılar inşa edilerek şehrin gelişimi sağlanır (Yazıcı, 1979, s. 86). Gazan Han'ın ölümünden sonra bir takım karışıklıklar çıkar ve 1336'tan sonra Tebriz'e Celayirliler hâkim olur (Aydoğmuşoğlu, 2011, s. 28).

İran istilalarına 1384 senesinde başlayan Timur, 1386'da Tebriz'i muharebe olmaksızın zapt eder (Bilgili, 2011). 1410'da Karakoyunlu Yusuf'un eline geçen şehir, 1468'de Uzun Hasan tarafından alınır ve Akkoyunlular'ın payitahtı olur (Yazıcı, 1979, s. 89). Şah İsmail 1500 senesinde Tebriz'i Safevî topraklarına katar. Kaynaklarda halkı Şii mezhebini kabule zorladığı kaydedilmektedir (Aydoğmuşoğlu, 2011, s. 27). Şehir Çaldıran ovasında gerçekleşen meydan muharebesi ile 1514'te Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına katılır (Cezar, 2011, s. 734). Padişah şehirden ayrılmadan önce buranın usta, sanatkâr, ilim adamı gibi önemli şahsiyetlerinin İstanbul'a göçünü sağlamıştır (Cezar, 2011, s. 736).

Osmanlı Devleti'nin Tebriz egemenliği daimi olmamış, şehir Osmanlılarla Safevîler arasında birçok defa el değiştirmiştir (Aydoğmuşoğlu, 2011, s. 27). İbrahim Paşa yönetimindeki Osmanlı ordusu 13 Temmuz 1534'te Safevîlerin merkezi Tebriz'i ele geçirir (Cezar, 2011, s. 877). Fakat Tebriz tekrar Osmanlı'nın elinden çıkar. 1548'deki ikinci İran seferi, 1585 yılındaki Osmanlı-Safevî mücadelesi sonucunda bir Osmanlı bir Safevî egemenliği altına giren Tebriz, 21 Ekim 1603

tarihinde I. Abbas'ın şehri yeniden zapt etmesi ve tüm Osmanlı eserlerini hiçbir iz kalmayacak şekilde yıktırmasıyla tekrar Safevî Devleti sınırlarına dâhil olur (Bilgili, 2011). Tebriz üzerine yapılan Osmanlı seferleri bunlarla sınırlı değildir. Osmanlı paşalarının zaman zaman şehri ele geçirdikleri fakat sonra Safevî yönetimine devrettikleri, IV. Murad'ın da şehre girerek burada ağır tahribatta bulunduğu bilinmektedir (Yazıcı, 1979, s. 91). Cezar (2011), Osmanlıların Tebriz ve civarındaki hâkimiyetini muvakkat bir işgal olarak adlandırır (s. 885).

Evliya Çelebi (1998b), Tebriz şehrinin bu savaşlar ve mücadeleler esnasında ne kadar tahribe maruz kaldığını; “Anınçün cemî’i düvelde iken üzerine niçe yüz kerre yâğî gelüp Sultân Murâd-ı Râbi’ etdiği gibi bir kaç kerre Timur ve Cengiz Hân harâb etdiği gibi harâb olmuştur.” (s. 126) cümleleriyle dile getirir.

Bin sekiz yüzlü yıllarda Kacarların egemenliği altında olan ve 19. yüzyıl başında Ruslar tarafından işgal edilen Tebriz, I. Dünya Savaşı esnasında tekrar Türk hâkimiyetine girmiş fakat bir yıl sonra İran’a bırakılmıştır (Tuğlacı, 1985, s. 397). Tebriz bugün nüfusunun çoğunu Türklerin oluşturduğu İran'ın kuzeybatısındaki Azerbaycan eyaletinin önemli bir şehridir.

Tebriz’e gazellerde; konumu ve içerisinde bulunan kimi coğrafi şekiller, şehrin insan vücudu ile ilişkilendirilmesi, önemli şahsiyetler ve kelime anlamından yola çıkılarak yapılan mecazlar yoluyla rastlanır. Bu kullanımları incelemeden evvel, uzun zaman Tebriz şehrinde yaşayan Hidayet Çelebi (ö. 1497?)’nin divanında bulunan ve şairin Tebriz’deki bir sarayı çeşitli benzetmelerle methettiği gazeli burada zikredilebilir:

Bu ne қаşr-ı mu‘allâ vü ne uca tāk u eyvāndur
Ki alçaḡ pāyesi bu қаşr tek gerdūn-ı gerdāndur

Felek dirdüm velī andan hem a‘lādur bu ma‘niden
Ki her burcında yüz miñ kevkeb-i iḡbāl tābāndur

Mu‘allaḳdur güneş ḳandīl tek peyveste tāḳından
Özi hem nisbet ü hem ad içinde şem‘-i Īrān’dur

Ne yalnız toprağıdur kuḥl-ı bī-nīş taḥt-ı Tebrīz’e
Çe cāy toprağı kim daşı [vü] hem ser-kūb-ı Geylān’dur

Görenden berlü bu ma‘mūreyi çeşm-i cihān-bīnüm
Kimi pervā-yi taḥt-ı Fārs yā mülk-i Ḥorasān’dur

Ḥaṭ u ḥālūñden olmışdur Hidāyet vālih ü ḥayrān
Niçük kim çeşm ü rüyuñdan dil ü cān mest ü ḥayrāndur G. 72 (Sona, 2006)

3.128.2 Şehir

Tebriz şiirde, şehir kelimesinin mukabili olarak kullanılmış ve böylelikle insan vücudu şehre benzetilmiştir. Bu teşbih, divan şiirinde sıkça karşılaşılabilecek alışılmış bir benzetmedir. Kimi halk şairleri ve divan şairlerinin eserlerinde farklı şehirlerle oluşturduğu bu söyleyişte şairler, vücudu şehir, sevgiliyi de bu şehrin sakini olarak tahayyül ederler. Şehir-vücut ilişkisi felsefede de mevcuttur. Örneğin Farabî (2000), ideal şehri anlatırken şehri insan vücuduna benzetir:

Fâzıl şehir tam sıhhatte bir vücuda benzer. Bütün uzuvları onu hayat devresinin sonuna kadar muhafaza etmek hususunda yardımlaşır. Bir vücudun uzuvları nasıl çeşitli iseler, yaradılış ve kuvvetleri bakımından nasıl birbirlerinden üstün iseler ve hepsinin başında baş rolü oynayan kalb - adında bir uzuv - varsa ve bu hâkim uzva mertebece yakın olan uzuvlar ve bunların her biriyle sıkı münasebette bulunan diğer uzuvlar varsa ve bu son uzuvlarla ilgili olan ve emirleriyle hareket eden aşağı derecede uzuvlar varsa ve bu tâbi uzuvlara bağlı başka uzuvlar ve nihayet işleri güçleri yalnız başkalarına hizmet olan daha aşağı uzuvlar varsa, şehir de böyledir: yâni şehri teşkil eden unsurlar, yaradılıştaki çeşitli ve birbirlerinden üstün yapıdadırlar. (s. 80)

Kadı Burhaneddin (ö. 1398)’in aşağıdaki beytinde âşık, sevgiliye vücut Tebriz’ini feda kılmıştır fakat mâşuk, bunun karşılığını istediği yönde vermeyerek âşığın gözyaşlarını Şat nehri gibi çok ve çağlar hâle getirmiştir. Şair Tebriz’i ülke veya şehir kelimesinin yerine kullanır:

Ben çü Tebrīz-i vücūdumı fidā kıldum ana
Gözlerüm yaşını yüz vech ile ol eyledi Şaṭ G. 408/3 (Ergin, 1980)

Behiştî (ö. 1571)'nin beytinde Tebriz, Kadı Burhaneddin'in kullanımına benzer şekilde kullanılmış, aşkın, vücut şehrinde akla yer vermediği dile getirilmiştir:

‘Işk Tebrîz-i vücûdumda kımaz ‘akla kıâr
Şeh Süleymân çıkarur tût ki vatandaş şâhı G. 538/2 (Aydemir, 2000)

Divan şiirinde gönül şehir, sevgili de bu şehrin hükümdarı olarak hayal edilir. Bu minvalde Tebriz’e beyitlerde can ve gönül benzetmeleriyle rastlamaktayız. Aşağıdaki beyitte Gelibolulu Sun’î (ö. 1533)'nin kalbi sevgilinin bakış oklarıyla yaralanmıştır. Gönüldeki yara kanlı; dolayısıyla kırmızı renktedir. Şair, gönlü Tebriz şehrine benzeterek gönül ve şehir tahayyülü üzerinden beyitte gönüldeki yaralarla Tebriz şehrinin Kızılbaş ile dolu olması arasında paralellik kurmuştur. Sun’î, gönlü Tebriz’e benzetirken yaralar için Kızılbaş ifadesini kullanarak bu noktada Sünni Osmanlı’nın, Şii Safevî ülkesi ile olan siyasi ve mezhep mücadelelerini akıllara getirmektedir:

Toludur kalb-i Şun’î zağm-i tîrûñle yetiş şâhum
Kızılbaş ile pür oldu derûnı şeh-i Tebrîzüñ G. 93/5 (Yakar, 2018)

Zatî (ö. 1547) bir beytinde, Tebriz ve İstanbul şehirlerine şehir/ülke kelimelerinin bedeli olarak yer vermiştir. Bu kullanım, güzellik ülkesinin tahtının sahibi sen olduğundan beri, aşkın ülkesi/şehri gönlün padişahının tahtgâhıdır, şeklinde dile getirilmiştir:

Olalı sen pâdişâh-ı taht-ı İstanbul-ı hüsn
Taht-gâh-ı şâh-ı dildür serverâ Tebrîz-i ‘ışk G. 662/4 (Tarlan, 1967)

3.128.3 Sürhab

Tebriz şehrinin geçtiği gazellerde “sürhab” kelimesiyle çokça karşılaşılır. Daha önce de bahsedildiği üzere Sürhab, Eynali Dağ silsilesi içerisinde, Tebriz’de bulunan ve kırmızı toprağı ile ünlü bir dağdır. Burada Hz. Ali’nin oğulları Ayn-ı Ali ve Hazret-i Zeyn-i Ali’nin medfun olduğu bilgisini aktaran Evliya Çelebi (1998b), bunun dışında

Sürhab Dağı hakkında; “Seyrgâh-ı kûh-ı Sürhâb, ya ‘nî Kızıldağ: Tebrîz’in cânib-i (---) (---) vâki’dir. Vakt-i asr olunca bu kûh-ı bülendin zirve-i a‘lâsından Rûmiyye deryâsı nümâyândır. Tebrîz’e bir fersahdır. Az yâhût dahi az. Ve taban-keş şahbâz bir günde irer.” (s. 126) bilgilerini verir.

Sürhab’ın kelime anlamı olan kan üzerinden şairler çeşitli sanatlarla, sözcüğü Tebriz şehri ile birlikte anarlar. Sürhab, kimi zaman kanlı gözyaşı olarak karşımıza çıkarken kimi zaman da şarap anlamıyla Tebriz şehrinin adının geçtiği beyitlerde zikredilir.

Dede Ömer Ruşenî (ö.1487) beytinde “sürhab” kelimesini şarap anlamıyla kullanmıştır. Beyitte geçen Tebriz dolayısıyla, “sürhab” sözcüğünün iham yoluyla Sürhab Dağı’nı da hatırlattığı söylenebilir. Daha önce de söylendiği gibi üzüm bağları ve bahçeleriyle ünlü Tebriz, aynı zamanda güzel havası ve şarabıyla da meşhurdur:

Duysaduñ Tebrîz’de bād-ı ‘abîr-āmîzi sen
Nûş idüp sürh-âbı elden qor idüñ perhîzi sen G. 61/1 (Tavukçu, 2020)

Dede Ömer Ruşenî’nin bir diğr beytinde Tebriz birkaç özelliği ile ele alınır. Safevîler döneminde seramik ve seramikten üretilen eşyaların asıl üretim yeri kabul edilen (Ölçer, 2018, s. 271) Tebriz’in kasesini şiirinde anan Ruşenî, “sürhab” sözcüğünün şarap anlamını kastederek sakiye, şarabı Tebriz kasesine dökmesini söyler. Bu beyitte Tebriz, S/sürhab, Safevî Devleti içerisinde bulunan Revan şehri arasında bağlantı kurulmuştur:

Kāse-i Tebrîz’de sürh-âbı revān tōk sākîyā
Tā bilesin n’eydüğün sürh-âb ile Tebrîz’i sen G. 61/2 (Tavukçu, 2020)

On altıncı yüzyıl şairlerinden Edirneli Şevkî, “sürhab”a beytinde hem kanlı gözyaşı hem dağ anlamlarıyla yer verir. Âşığın gözü her tarafa “sürhab”, kan veya

kanlı gözyaşı akıtarak sevgilinin bulunduğu yeri âdeta kırmızılığı ile meşhur Sürhab Dağı'nın eteklerindeki Tebriz şehrine çevirir:

Gözümüñ kanlu yaşı her yaña sürh-âb ağıdur
Kūyuñ ey Mısr-ı melâhat hele Tebriz midür G. 34/2 (Yakar, 2010)

Divan şiirinde âşık, sevgilinin hasreti sebebiyle ve ona kavuşamamanın verdiği üzüntüyle gözünde yaş kalmayacak hatta bazen de gözlerinden yaş yerine kan dökülecek derecede çok ağlayan bir meftun olarak karşımıza çıkar. Karamanlı Aynî (ö. 1490?)'nin aşağıdaki beytinde âşık, sevgilinin yokluğunda sürekli ağlamaktadır. Tebrizli bu gözyaşlarını görünce onu kana veya Sürhab Dağı'na renk bakımından benzettir. Burada şair iham sanatı yoluyla “sürhab”ın hem kan hem dağ anlamına beytinde yer vermiştir:

Sensüz gözümüñ yaşı şu oldı Karaman'da
Gördi anı Tebrizî beñzer didi sürh-âba G. 440/4 (Mermer, 1997)

Bu beyitlere benzer olarak Hidayet Çelebi (ö. 1497?)'nin; “Sürhâb içinde kanuñı tökse Hidâyet incime/' Ayn-ı keremdür her ne kim ol terk-i Tebriz eyleye” G. 168/5 (Sona, 2006), Üsküdarlı Aşkî (ö.1576)'nin; “Beñzedürdüm kūyuña Tebriz gülzârın velî/Yaşuma ser-çeşme-i sürh-âb beñzer beñzemez” G. 165/2 (Uzun, 2011), Yetîm (ö. 1553)'in; “Şehîd-i Kerbelâ'yiçün gönül Bağdâd-ı hūnîn-şat/ Revân eyler nite sürh-âb ağıdur hatt-ı Tebriz” G. 71/4 (Aktaş, 1996), Figanî (ö. 1531)'nin; “Çıkan bağrumdaki başla olupdur ğarkâ-i sürh-âb/ Hayâl-i yâr şahıdur gönül tahtı durur Tebriz” G. 33/2 (Karahan, 1966) beyitlerini de burada anmak gerekir.

3.128.4 Fetih

Tebriz, Osmanlı Devleti'nin bu şehri fethi sebebiyle gazellerde kendine yer bulur.

16. yüzyılın en önemli şairlerinden sultanü'ş-şuara lakablı Bakî, Kanunî Sultan Süleyman'ın Şirvan fethinden ve ondan önceki kimi padişahların çeşitli şehirleri

fetihlerinden bahsettiği gazelinde, Sultan Süleyman’a daha nice yerleri fethetmesi

için dua eder ve atası Yavuz Sultan Selim’in Tebriz’i fethini hatırlatır:

Ğubār-ı na ‘l-i esbin dīde-i a ‘dāya kühl itdi
Ne Tebrīz’in kōdı ceddūn ne Qazvīn ü Şıfāhān’ı G. 546/6 (Küçük, 1994)

Yavuz Sultan Selim’in Osmanlı topraklarına kattığı fakat daha sonra elden çıkan Tebriz’in Kanunî Sultan Süleyman tarafından tekrar fethedilmesi Üsküdarlı

Aşkî (ö.1576)’nin gazelinde şöyle anlatılır:¹⁰⁷

Kızıl bayraklar ile kūh u deşti lālezār itdūñ
Şitā faşlında bu köhne cihānı nev-bahār itdūñ

Diyār-ı şarka çün hūrşīd-veş dikdūñ ‘alem şāhā
‘Adūyī zulmet-i şeb gibi yir yir tārūmār itdūñ

Çü kurdūñ şehir-i Tebrīz’e varup çetr-i hümāyūnı
Gözine mülhidūñ heşt-behişti teng ü tār itdūñ G. 255/1-2-3 (Uzun, 2011)

Kanunî Sultan Süleyman kendi divanında Tebriz fethinin zamanının geldiğini şöyle dile getirir:

Muhibbī geşt kıldūñ ‘ālemi çün
Olupdur vakt idesin ‘azm-i Tebrīz G. 1119/5 (Ak, 1987)

On altıncı yüzyıl şairlerinden Ravzî, Kanunî Sultan Süleyman’ın kahve yasağından ve padişah ile görüşmek istemesi fakat derbanlarının izin vermemesinden şikâyet ettiği gazelinin;

Saḥa Servān ile Tebrīz’ini mülk-i ‘Acem’ūñ
Baḥa Rūm illerūñ husrev-i hūbānları G. 650/2 (Aydemir, 2007)

¹⁰⁷ Şair Tebriz’in fethi dolayısıyla bir tarih de kaleme alır:

Deşt-i Tebrīz’de kızılbaşūñ
Hūnı sürh-āb iken Furāt oldu
‘Ākıbet pāy-i taht-ı saltanatı
Mezhebi gibi bī-şebāt oldu
Yine bār-ı girān-ı miḥnetle
Bükilüp bili kat kat oldu
Cām-ı merg ile tīg-ı tīz ābın
Niçeler içdi bī-ğayāt oldu
Müjde-i feth ile tölup ‘ālem
Herkesūñ ağızı pür-nebāt oldu
Didi ‘İşkī bu feth tārīhin
Depdi fili o Şāh māt oldu H. 955/1548 Mukattaāt 23 (Uzun, 2011)

beytinde, Acem mülkünün Tebriz'i ile Şirvan'ını padişaha bırakırken; kendisi Rum ellerinin güzeller padişahını tercih eder.

Ravzî bir başka gazelinde padişahın askerlerini Ömer-meşrep olarak niteleyerek onların Tebriz şahının ırkını baştanbaşa kestiklerini ve bu sebeple şahın Âl-i Osman'a korkuyla karışık bir saygı gösterdiğini dile getirir:

Kesdi 'ırkın ser-be-ser ya'nî 'Ömer-meşreblerüñ
Şâh-ı Tebrîz 'Âl-i 'Osmân'a mehâbet gösterür G. 244/6 2 (Aydemir, 2007)

Sehabî (ö. 1562)'nin; "Müsaḥḥar eyledi Tebrîz'i şîr-i bîşe-i Rûm/Muḥâlif özledi rûbeh-mişâl Şîrâz'ı" G. 410/6 (Bayak, 2017) ve "Seḥâbî âhını Tebrîz içinde şandı gören/Çekildi mülk-i Cem'e şancaḡ-ı şeh-i ḡâzî" G. 410/7 (Bayak, 2017) beyitleri bu başlık altında anılabilir.

3.128.4 Şems-i Tebrizî ve Saib-i Tebrizî

Üsküdarlı Aşkî (ö.1576)'nin, "Hazret-i Monlâ'ya Tebrîzî'den ırmış tâb-ı feyz/Şemsden nûr iktibâs itmiş ziyâ-yı mâhı gör" G. 118/2 (Uzun, 2011) beytinde söylediği gibi Mevlana'yı büyük oranda etkilemiş ünlü mutasavvıf ve İslam âlimi Şems ile 1601 senesinde Tebriz'de doğduğu kabul edilen ünlü şair Saib; şiirlerde Tebrizî sıfatıyla karşımıza çıkar. Esrar Dede (ö.1796)'nin:

Cihân dolmuş ser-â-ser Şems-i Tebrîz'îñ cemâliyle
Nazar gözle dolaşma bî-hûde Tebrîz ü Bağdâd'ı G. 233/16 (Horata, 1998)

beytinde, Tebriz ve Bağdad'ı dolaşmanın boşuna olduğunu; Şems-i Tebriz'in cemaliyle tüm cihanın baştanbaşa kaplandığını söyler. Tebriz, Şems'in doğum yeri ve Bağdad, hayatının bir kısmında yaşadığı şehirlerdendir.

Yenişehirli Avnî (ö. 1883)'nin;

'Avnî füyûz-ı maşrıḡ-i Tebrîz'den gelür
Kân-ı keremde cevher-i esbâba âb ü tâb G. 26/7 (Turan, 1998)

beytinde Tebriz, Şems-i Tebrizî'yi hatırlatmaktadır. “Şems” kelimesinin güneş anlamı düşünüldüğünde beyit; eski bir inanış olan altın ve onun gibi cevherlerin, güneş ışığının toprağı terbiye etmesiyle oluştuğı inancını akla getirir (Şentürk, 1994, s. 9). Şairin, Şems-i Tebrizî'nin feyziyle nice cevherlerin ortaya çıkıp parıldamaya başladıklarını söylediğı düşünülebilir.

Nailî (ö. 1666) aşağıdaki beytinde, Sâib-i Tebrizî'nin şiirini beğenir ve Tebriz şehrinin yeni kumaşı tabirini Saib'in şiiri için kullanır:

Kâsid olmazdı metâ'-ı hõd-furûşân-ı 'Acem
Şi' r-i Şâ'ib nev-ķumâş-ı şehr-i Tebrîz olmasa G. 337/8 (İpekten, 1970)

3.128.5 Kumaş

Tebriz'in ünlü kumaşı beyitlerde kendine yer bulan unsurlardandır. İzzet Ali Paşa (ö.1734)'nın;

Atlas-ı çarh üstine tertîb-i bezm-i şevķ idüp
Telli Tebrîzî ķumâş-ı nev dõşetsün kehķeşân (Aypay, 1998)

beytinde kumaşın telli şekli Samanyolu'na benzetilir.

Ağazade Örfî (ö. 1778) aşağıdaki beytinde Tebriz'in titreme ve sıtma manalarına gönderme yaparak, ayrılığın Örfî'de sıtma titremesine neden olduğunu ve bu sebeple gazelinin Tebriz kumaşına benzediğini dile getirir:

‘Örfîyi idüp pâdişehim teb-zede hicrân
İşbu ğazeli oldu anîñ kâle-i Tebrîz G. 329/5 (Turan, 2011b)

Tebriz şehri bunların dışında Karamanlı Aynî (ö.1490)'nin; “Dil düşdi zûlf-i tâzuña şol turre-i tarrârûña/Şol şems-püş u şâm u şeb şol Mâçîn ü Tebrîz'üñe” G. 31/5 (Mermer, 1997), Kadrî (ö. 1671)'nin; “Ķadriyâ ķadrini bil bekle der-i dil-dârı/Herkesüñ saña ne Bağdâd ile Tebrîz'inden” G. 101/5 (Kûlahlıoğlu, 1997) beytinde sevgilinin bulunduğu yerle; İbrahim Hanif (ö.1775)'in; “Bilindi şõhret-i

māhiyyeti yanında seniñ/Hemīşe kim bakar olsa mütâ‘-ı Tebrîz” G. 159/4 (Aksu, 1996) beyitlerinde anılır.

3.129 Tekfurdağı/Tekirdağ

Marmara Denizi’nin kuzey sahilinde kurulu, günümüzde Tekirdağ olarak anılan Osmanlı resmî kayıtlarında mevcut ilk ismi Tekfurdağı olan şehre (Ateş, 2011), Hevayî (ö. 1715), Kahire ile Tekfurdağı’nda içmediği vişne şurubu ve şerbet kalmadığını söylediği;

Geh Kāhire’de vü Tekfūrtağı’nda
Nüş etmedigim sübye vü vişn-âb mı kaldı G. 158/2 (Çakır, 1998)

beytinde yer verir.

Ayrıca, günümüzde Tekirdağ’a bağlı Saray ilçesine, Mesihî (ö. 1518);

Gel bugün şehr-i Sarāy içinde beglik sürelüm
Kim bilür yarın felek kimlerle ‘işret-bāz olur G. 71/2 (Mengi, 2014)

beytinde ve Gelibolulu Âlî (ö. 1600);

Kün-i sîmîn-i yârı Lûṭîler
Rûmîli’nde Sarāy’a virmezler G. 398/4 (Aksoyak, 2018)

beytinde yer vermiştir. Mesihî Saray şehrinde beylik sürmekten söz ederken; Gelibolulu Âlî, Saray’dan, sevgiliye değişilemeyecek güzel bir mekân olarak bahseder.

Günümüzde Tekirdağ ilinin bir ilçesi olan Hayrabolu’ya, İbrahim Hanif (ö.1775);

Yok ḥayrı lîk şerre gelince derûnu pür
Ol taşra yâdigârı güzel Ḥayrabolludur G. 107/3 (Aksu, 1996)

beytinde hayırsız ve içi kötülükle dolu sevgilinin memleketi olarak yer verir.

“Hayrabol” sözcüğünün ihamlı kullanıldığı kabul edilirse, “hayrı bol” ile birinci mısradaki “yok hayrı” arasında tezat olduğu söylenebilir.

Tekirdağ'ın bir ilçesi olan Çorlu'ya, Behiştî (ö. 1571);'nin;

Dime kıaddın görüp yāruñ vişāli şehrine irdüm
Söğütçük'den öte Çorlu Behiştî hayli menzildür G. 102/5 (Aydemir, 2000)

beytinde rastlarız. Vize'de doğan ve hayatını Çorlu'da geçiren (Aydemir, 2000) şair, sevgiliyi görmekle ona vasıl olmanın aynı şey olmadığını söylediği beytinde bu durumu, Söğütçük'ten Çorlu'nun görünüyormuş olmasına rağmen yine de arasında çok yol olduğunu söyleyerek açıklar.

3.130 Teraz

Burhan-ı Katı'da, Çin hududunda bulunan ve güzelleri ile meşhur olduğu söylenen (Mütercim Asım, 2009, s. 766), günümüzde Kazakistan sınırları içerisindeki Teraz şehrine Ahmed Paşa (ö. 1496);

Zāhıde mezheb şorarsañ zerķ ü tezvır ü riya
'Āşıka meşreb şorarsañ hüsni hūbān-ı Terāz G. 125/4 (Tarlan, 2005)

beytinde, güzelleri ile yer verir.

3.131 Tımişvar/Temeşvar

Hevayî (ö. 1715)'nin, Tımişvar yolunda kokoroz olmasaydı, Aydınlıların sefere gitmeyeceğini söylediği;

Aydınlılar eşmez idi esfār yolunda
Kokorōs bulunmasa Tımişvar yolunda G. 137/1 (Çakır, 1998)

beytinde yer verdiği, 1552 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren Tımişvar, günümüzde Romanya sınırları içerisinde bulunmaktadır (Maxim, 2012). Kokoroz sözcüğünün anlamı mısır ve çirkin kadın olarak verilir.

3.132 Timurhisar

Timurhisar (Demirhisar), Yunanistan'ın Makedonya kesiminde yer alan ve 1383 yılında Osmanlı topraklarına dâhil olmuş küçük bir kasabadır (Kiel, 1994b). Evliya Çelebi (2003), kasabanın ismi konusunda “Timurhisâr'dan galat Demirhisâr derler,” açıklamasını yapar ve kalesinin yüksek bir tepe üzerine yapılmış, çok sağlam bir kale olduğunu ifade eder (s. 61).

Ferrî Mehmed (ö. 1805);

Hışn-ı hüsünde gül bedenüm i 'tibârlıdur
Ol mâh-ı burc-ı 'işve ki Timurhışârlıdur G. 35/1 (Kırbıyık, 1994)

beytinde, Timurhisar'ı sevgilinin memleketi olarak anar. Sevgiliyi, gül bedenli, güzellik kalesinde itibarlı ve naz kalesinin ayı olarak nitelendiren şair, “hışn”, “beden”, “burc” ve “Timurhisar” sözcükleri arasında tenasüp yapar.

3.133 Tilimsan/Tlemsen

Cezayir'in kuzeybatısında, Fas sınırına yakın bölgede yer alan Tilimsan şehri, 1553 yılında Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil olur (Kavas, 2012). Cesarî (ö. 1829);

Birine şordum anıñ memleket ü semtinden
Gördüğün var mı didi böyle Tilimsanlı güzel G. 392/3 (Sezer, 2009)

beytinde Tilimsan'a, sevgilinin/güzelin memleketi olarak yer verir.

3.134 Trabzon

Doğu Karadeniz'in önemli bir liman şehri olan, Boztepe eteklerinde kurulu Trabzon, MÖ 331'de Büyük İskender'in idaresi altına girdikten sonra Pontus Krallığı ve Roma İmparatorluğu hâkimiyetlerine girmiş, Doğu Roma'nın kurucusu İmparator I. Konstantinos döneminde piskoposluk merkezi yapılmış, 1461 yılında Fatih Sultan

Mehmed tarafından fethedilerek Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır (Emecen & Lowry, 2012).

Gazellerde Trabzon güzelleri ve şairlerin özel hayatlarıyla ilişkili olarak çeşitli bağlamlarda ele alınır. Diyarbakırlı Hâmî (ö. 1747);

Bir Lās mäh-pāresi bir kebk-i hoş-ıırām
Gördüm Tırabizon’da ben ol mäh-peykeri G. 65/2 (Yılmaz, 2017)

beytinde, yürüyüşünü keklige, yüzünü aya benzettiği Trabzonlu Laz bir güzelden söz eder.

Bazı kazaskerlerin azillerine sebep olan bir komplonun içinde bulunduğu tespit edilen ve bunun üzerine Trabzon’a sürülen Mirzazade Salim (ö. 1743) (Güfta, 2013, s. 13);

Katı ednā bahāneyle kişiyi terk iderler hayf
‘Aceb halkı vefāsuz kimseler imiş Tırabzon’uñ G. 186/4 (Güfta, 2013)

beytinde, Trabzon halkının vefasızlığından yakınır. Şair;

Her taraf dil-ber ile yek-sere mālī Sālīm
N’ola kim nāmı bu şehruñ Tarab-efzūn olsa G. 261/5 (Güfta, 2013)

beytinde, şehrin her yanının dilberlerle dolu olduğundan bahisle, Trabzon’un namının “Tarab-efzun” -ferahlığı ve neşeyi arttıran- olmasına şaşılmaz, der.

Maliyeci olarak bir dönem Trabzon’da görev yapan (Okmak, 2008, s. 2) Ahmed Badî (ö. 1908);

Tırabzon’da bu gün meydān okur tā şarḳdan ğarba
Cemālūñ mihre vü kaşuñ hilāl-i çarḳ-ı devvāre G. 137/4 (Okmak, 2008)

beytinde, Trabzon’da gördüğü, yüzünün güneşe ve kaşının hilâle meydan okuduğunu söylediği bir güzelden bahseder. Divanında iki mahlas kullanan şair, Racih mahlasıyla yazdığı gazelinin;

Kılup Ortaḥişār’ı cünd-i zülfin cā-be-cā teşhîr
Top atdurdı şehā mehtāb-ı ḥüsnuñ şıf-ı aġyārā G. 137/3 (Okmak, 2008)

beytinde, sevgilinin saç askerinin Ortahisar'ın her yerini büyülediğinden söz eder.

Ortahisar, Trabzon'un en eski yerleşim yerlerindendir. Şair,

Geç bu vādide namāz-gāh odasından Rāciḥ
Yüri var zevk-i Çukurçayır'ı gör dünyāda G. 151/5 (Okmak, 2008)

beytinde, Trabzon'un Ortahisar bölgesinde bulunan bir mahalle olan Çukurçayır'ı
anar.

Trabzonlu Hilmî (ö. 1884), bir kasidesinin tegazzül bölümünde Trabzonlu bir
güzeli anlatır:

‘Aklıml alalı ey gül-i ra‘nā-yı Trabzon
Oldum ne ‘aceb bülbül-i şeydā-yı Trabzon

Âşüfteligim atma beyābāna ğamıñla
Derler baña Mecnūn saña Leylā-yı Trabzon

O çeşm-i ḥarāmī-şifatıñ ḥavf olunur kim
Cünd-i müjesi eyleye yağmā-yı Trabzon

Verdi bana bir yara ki şimşir-i nigāhıñ
Kâr etmeye her nev‘-i müdāvā-yı Trabzon

Lā-ḳayd iken etdi heves-i zülf-i ‘abīriñ
Ḥilmī-i siyeh-ṭālī‘i rüsvā-yı Trabzon K. 20/19-23 (Duman, 2010)

Hilmî'nin bahsettiği Trabzonlu güzel, onun aklını aldığından beri, şair Trabzon'un
şeyda bülbülü olmuştur. Kendisi Mecnun, sevgili ise Trabzon'un Leyla'sıdır.

Sevgilinin bakış kılıcı âşığı öylesine yaralamıştır ki Trabzon'un her türlü ilacı ona
kâr etmez, işe yaramaz.

Of mal müdürlüğüne 1846 yılında tayin edilen Bayburtlu Zihnî (ö. 1859),
Vâsıf Paşa'nın Trabzon valisi olması üzerine azledilmiş ve sırasıyla Ünye, Karaağaç,
Sürmene, Vakfıkebir ve tekrar Ünye mal müdürlüklerine atanmıştır (Uçman, 1992).
Şair aşağıdaki gazeline bu azilden ve maaşının boşa gittiğinden söz ederek başlamış,
kendisinin Of'a Of'un da kendisine alıştığını dile getirmiştir. Şair ayrıca yaşının 40
olduğundan ve terfi edemediğinden yakınır:

Of Of'dan 'azl olup kaldım kırı feryâda of
On bir aydan gitdi mahşûl-i ma'âşım bâde of

Ben Of oldım Of ben ü ben Of'la âlufteyim
'Âşık olmuştır bana Of ben Of'a üftâde of

Of'dan bir of daği eyler tevellüd âhlar
Ser çeküp âfâka eyler 'âlem-i bâlâda of

Sâl kırk oldu der-i vâlâ-yı destûr anda
İtmedim terfî '-i rütbe şöyle kaldım sâde of

Penç ü dih sâl oldu gerçi h'âceyim yâ hâmise
Râbia' mümküni ancak olmasa arada Of

Öyle of çeksem ki hep 'azâyı tahrîk eylesem
Ola ki bir iş göreydi meclis-i vâlâda Of

Mısrâ' -ı berceste-i evvelde târîh Zihniyâ
Of Of'dan 'azl olup kaldım kırı feryâda of G. 159 (Erbay, 2014)

3.135 Urfa

Urfa platosu adı verilen hafif dalgalı ve geniş bir platonun orta kesiminde kurulu, Hz. İbrahim ve Nemrut arasında geçen hadiselerin mekânı olan ve “kutsal şehir, peygamberler şehri” olarak anılagelen Urfa; Asurlular, Medler, Persler, Selevkoslar, Abgar ve Osrhoene Krallıkları ve Romalılar'ın hâkimiyetine girmiş, Hz. Ömer zamanında -639 yılında- Müslümanlar tarafından fethedilmiş, Emevî, Abbâsî, Bizans, Anadolu Selçuklu, Suriye Selçukluları, Urfa Haçlı Kontluğu, Eyyübîler ve Safevîler'in ardından 1517 yılında Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır (Turan, 2010).

Urfa kelimesinin kaynağının Arapça “suyu bol” anlamındaki “veriha”dan geldiği ileri sürülmekle birlikte, bir başka görüş Urfa ismini “kale” veya “pınar” anlamlarına gelen Yunanca Osrhoene, Latince Orrpei'ye dayandırmış, Osmanlı döneminde şehir, Arapça adı olan “Ruha” ile anılmış ve sonrasında Urfa şeklini almıştır (Turan, 2010).

Urfa şehri gazellerde çoğunlukla Hz. İbrahim'in ateşe atılma hikâyesi ve güzelleri ile yer alır. Halepli Edip (ö. 1748?); Urfa'nın, kâinatın kötülük odunu olduğunu söylediği:

‘Ālemin hîzem-i şerdir beled-i Urfa’sı
Hîme-i şerre şikest-âver olur ur fâsı G. 2078/3 (Mum, 2004)

beytinde, “Urfa” ile “ur fası” arasında cinas-ı mefruk yapar. Ayrıca şair “hîzem” ve “hîme” sözcükleri ile Hz. İbrahim'in ateşe atılması hadisesine gönderme yapmıştır, denebilir.

Diyarbakırlı şair Hâmî Ahmed (ö. 1747);

Evvel bakışda âteş-i Nemrûd’a atdırup
Sûzân iden Halîl-i dili bir Ruhâlıdur G. 10/2 (Yılmaz, 2017)

beytinde, “ateş”, “Nemrud”, “Halil” (Hz. İbrahim'in lakabı) ve “Ruha” sözcükleri ile tenasüp yapmış, Hz. İbrahim'in, bir put ustası olan babasının putlarını reddettiği için Nemrud tarafından ateşe atılması (Harman, 2000) olayına telmihte bulunmuştur. Şair, ilk bakışta âşîğın gönlünü Nemrut ateşine atıp yakanın bir Urfalı olduğunu dile getirir.

Hazık (ö. 1763);

Ol nev-cevân-ı tâze ki şeh-i Ruhâlıdır
Kâlâ-yı vaşlı ‘âşîka haylî bahâlıdır G. 66/1 (Güfta, 2001)

beytinde, Urfalı bir güzelden söz edilirken, onunla kavuşma kumaşının âşîğa hayli pahalıya geleceğini söyleyerek Urfa'nın meşhur kumaşına gönderme yapar.

Nâbî (ö. 1712), doğduğu, çocukluk ve ilk gençlik yıllarını geçirdiği Urfa şehrini;

Nâbî gâzeli gibi hoş-âyendeligün var
Ey bād-ı revân-bahş Ruhâ’dan mı gelürsin G. 654/10 (Bilkan, 1997)

beytinde, ey can veren rüzgâr; Nâbî'nin gazelleri gibi hoş gidiyorsun, yoksa sen Urfa'dan mı gelirsin? diyerek anar.

Şairin;

Egerçi Van'dan olur Nâbîyâ nevâ ümmîd
Velîk râh-ı hâkîkat Ruhâ bozundısıdur G. 148/9 (Bilkan, 1997)

beyti, Mengi (2012) tarafından “Ey Nâbî, sesin âhenklisi Van'dan (Vanlı olan Şair Nef'i'den) beklenir; ama gerçeğin, doğrunun yolunu da Urfa bozuntusu olan (Urfa doğumlu Nâbî) bilir.” (s. 47) şeklinde nesre çevrilir. Mengi (2012) beyitle ilgiyi şu açıklamayı yapar:

Söz konusu gazelinin son beytinde Nabi, kendisinden önce 16. yy.ın ikinci yarısı ile 17. yy.ın ilk yarısında (1572-1635) yaşamış olan ünlü şair Nef'i'ye gönderme yapmakta ve onun şiirlerinin ahenkli olarak tanınıp bilindiğine işaret etmekte; kendisiyle Nef'i'yi karşılaştırmakta; Urfalı olan kendisinin (Nef'i'den farklı olarak) şiirde anlamdan, düşünceden yana olduğuna dolaylı olarak değinmektedir. Bizce, beyitte geçen Ruha bozuntusu ise herhâlde; Urfa'da uzun süre kalmadığı için Urfalı özelliklerini tam taşımadığını ima etmektedir!” (s. 53)

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Raculî'nin; “Âteş-i Nemrûd'ı gülzâr eyledi Bârî kerem/Ĥazret-i İbrâhim ile bil ki Urfa'da benem” G. 183/4 (Karakaş, 2008), beyti ile 18. yüzyıl şairlerinden Halimî'nin, Urfa'nın Siverek ilçesine sevgilinin memleketi olarak yer verdiği; “Evvel görüşde aklum alan Sivereklidür/Gonca-dehân u gerdene bak sîm beleklidür” G. 47/1 (Çağlı, 1998) beyitleri burada anılabilir.

3.136 Üsküp

Balkan yarımadasının ortasında, Vardar nehrinin her iki yakasında yer alan, 1392'de Osmanlı Devleti idaresi altına giren Üsküp'e (İnbaşı, 2012), Vardar Yeniceci şair Hayretî (ö. 1534);

Ĥayretî'nün başına Üsküp şehrin tar idüp
Gözleri yaşını Vardar itme lûf it gitme gel G. 245/5 (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1981)

beytinde, Üsküp şehrini başıma dar etme, lütfet, gitme ve gözyaşlarımı Vardar Nehri gibi etme, diyerek yer verir.

On altıncı yüzyıl şairlerinden Ravzî;

Temāšā eyle Üsküp'i ne zībā şehir olur ol kim
Münāşibdür eger dirsem aña Rüm'ün Burusa'sı G. 633/6 (Aydemir, 2007)

beytinde, Üsküp'ün ne kadar güzel bir şehir olduğunu söylerken, onun için Rum'un Bursa'sı demek uygun olur, der.

Üsküplü İshak (ö. 1538) memleketi Üsküp'ü;

Bir yār var imiş dilberi 'āşık-küş olurmuş
İshāk yūri gidelüm Üsküp olacağdur G. 48/5 (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1989)

Gör e İshāk gör e Üsküp'i virmez feleke
Meleke yer kıomadı şehrimüzün oğlanı G. 282/7 (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1989)

İşitdüm yine bir gerçek kıyāmet dil-rübā kıpmış
Şacı zencirine dizmiş kıl itmiş cümle Üsküp'i G. 290/4 (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1989)

Åh ol kişiy e kim geçüre rüzgārını
Görmek müyesser olmaya Üsküp diyārını G. 322/1 (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1989)

beyitlerinde, güzelleri ve şehrin güzelliği ile anar. Meleklerden daha güzel olan Üsküp'ün güzelleri, âşıklarını öldürür ve tüm Üsküp'ü zincir gibi saçlarına bağlayıp köle ederler.

Dürrî Ahmed (ö. 1722)'in; "Birisi tevliyetün 'arzı biri eski sarāy/Bir de Üsküp'deki tevliyet-i şāh-ı hümāy" G. 6/2 (Vural, 2020) beyti Üsküp'e yer veren diğer beyitlerdendir.

3.137 Van

Kesin olarak 1548 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren ve Doğu Anadolu bölgesinin önemli şehirlerinden biri olan Van'a, gazellerde güzelliği ve güzelleri ile yer verilir.

Garibî (ö. 1796);

'İnān-ı şabrumı aldı hevā-yı hıttā-ı Van
Garibî meyl-i Hicāz itmenün zamānı degül G. 185/7 (Tok, 1995)

beytinde, Van memleketinin havasının/sevgisinin sabır iradesini elinden aldığından ve Hicaz’a gitmenin zamanı olmadığından söz eder.

Refi’-i Amidî (ö. 1816);

Zülfîn görince bir büt-i efrenedir didim
Bağdıkdâ hüsni ü ânına bildim ki Vanlıdır G. 77/4 (Aydemir, 1989)

beytinde, güzelin saçını görünce onun Frenkli olduğunu düşündüğünü, fakat güzelliğini ve cazibesini görünce onun Vanlı olduğunu anladığını dile getirir.

Mehmed Sebatî (ö. 1905);

‘Arab u Rûm u ‘Acem her ne var iklîm-i cihân
Bir tel-i kâkülüne bağlıdır ey Vanlı güzel G. 99/5 (Koç, 2006)

beytinde, Arap, Rum, Acem tüm cihan memleketlerinin Vanlı güzelin bir tel saçına bağlı olduğunu söyler.

3.138 Varna

Osmanlı hâkimiyeti altına 1393 yılında giren ve günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan tarihî liman şehri Varna (Kiel, 2012), Filibeli şair Ferrî Mehmed (ö. 1805)’in;

Şal bahre fülk-i fikri yûri semt-i Varna’ya
Ferrî tehâlûk it göresiñ var ne var imiş G. 107/5 (Kırbyık, 1994)

beytinde anılır. Şair, fikir sandalını denize salarak Varna tarafına git, oraya ulaş ve ne varmış gör, der.

3.139 Vidin

Bulgaristan’ın kuzeybatı köşesinde, Tuna nehrinin sağ kıyısı üzerinde kurulu olan ve Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlı topraklarına katılarak Osmanlıların kuzey sınırını muhafaza etmek için bir kale işlevi gören Vidin’e (Kiel, 2013a), Filibeli Vecdî (ö. 1599), Vidin kadılığını talep ettiğini bildirdiği aşağıdaki beytinde yer verir:

Vidin kâdîlîğın maṭlab idinmiş
Bu hâl üzre durur çok rûz u şebdür G. 30/2 (Kavruk & Selçuk, 2009)

Beylikçi İzzet Bey (ö. 1809);

Hısn-ı hasîn ü kuvvet-i dîn ya'nî kim Vidin
Ye'cüc-ı haşma bağı olur sedd-i âhenîn G. 135/1 (Şen, 1995)

beytinde Vidin'i sağlam kale olarak nitelendirir ve onun düşmanlara karşı demirden bir duvar olacağı söyler.

3.140 Yanya

Yunanistan'ın kuzeybatısında dağlık bir bölgede bulunan ve 1430 yılında Osmanlı Devleti egemenliği altına giren Yanya'ya (Kiel, 2013b), 18. yüzyıl şairlerinden Feyzî;

Nâm-ı hüsnuñ var şehâ 'unvân-ı İspanya'ya dek
Heft-kışver râm olur fermânîña Yanya'ya dek G. 84/1 (Karagöz, 2004)

beytinde yer verir. Sevgilinin güzelliğinin şanı İspanya'ya dek ulaşır ve onun emrine Yanya'ya kadar yedi memleket boyun eğer.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Nurî;

Yan çizer yanıma ey Yani yanaş disem aña
Yandım ey meh yeriñi söyle disem dir Yanya G. 7/1 (Yılmaz, 2010)

beytinde, ey Yani, ona/sevgiliye yanıma yanaş desem, yan çizer, ey ay yüzlü güzel, yandım yerini söyle desem, Yanya, der, dediği beytinde, Yanya şehrini sevgilinin memleketi olarak ele alır. Şair, “yan”, “yanıma”, “Yani”, “yanaş”, “yandım” ve “Yanya” sözcükleri ile kelime oyunu yapar.

3.141 Yaş

Günümüzde Romanya'nın kuzeydoğu kesiminde yer alan ve 1538'de Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil olan Yaş şehrine (Maxim, 2013), Nevres-i Kadim (ö. 1762);

Giryenāk olmağ ile maqdem-i yāre Nevres
Döndi ol şehre gözüm kim aña dirlermiş Yaş G. 58/5 (Akkaya, 1996)

beytinde, âşığn gözyaşları ile ilgi kurarak yer verir. “Yaş” sözcüğü beyitte ihamlı kullanılarak sözcüğün hem şehir hem “ıslaklık” anlamına gönderme yapılmıştır.

3.142 Yenice

1371-1912 yılları arasında Osmanlı Devleti’nin bir parçası olan ve Karasu nehrine yakınlığından dolayı Yenice-i Karasu olarak anılan, günümüzde Yunanistan’ın Batı Trakya bölgesinde bulunan Yenice kasabasına (Kiel, 2013c), Edirneli şair Sehî Bey (ö. 1548)’in;

Dilde dāğ-ı ‘ışkı tāze eyleyelden oldılar
Gönlümün şehri Yeñice eşk-i çeşmüm Kıraşu G. 198/8 (Yekbaş, 2010)

Cigerde Yeñice dāğ uralıdan beñlerüñ şevkı
Gözümüñ Kırluca ırmağı oldu şanki Kıraşu G. 200/3 (Yekbaş, 2010)

beyitlerinde, Karasu Nehri ile birlikte yer verilir. Beyitlerde âşığn gönlü Yenice şehri olurken, gözyaşları Karasu Irmağı’na benzetilir.

3.143 Yenişehir (Yenişehir-i Fener)

Günümüzde Yunanistan’ın Teselya bölgesinde bulunan, 1386 yılında Osmanlı Devleti hâkimiyetine giren Yenişehir (Kiel, 2013d), Gelibolulu Âlî (ö. 1600)’nin;

Māh pīşānını Yeñişehr’e
Nāfesin Akşarāy’a virmezler G. 398/2 (Aksoyak, 2018)

beytinde Aksaray ile birlikte yer alır. Şair, sevgilinin ay gibi alnını Yenişehir’e, misk kokulu saçını Aksaray’a vermeyeceğini söylemektedir.

Yenişehir-i Fener’de doğan Seyyid Vehbî (ö. 1736), her beytinde bir şehri andığı ve onları sevgilinin güzellik unsurları ile bağdaştırdığı gazelinin;

Zahm-ı nigāh-ı ahveli çeşm-i nizārda
Bir Zü’l-fekār resmine beñzer Fenār’da G. 203/4 (Dikmen, 1991)

beytinde, zayıf gözdeki şaşı bakış yarası, Fener’de bulunan iki parçalı zülfıkar resmine benzer, der. “Zülfıkar” iki parçalı anlamına geldiğinden bununla iki gören şaşı göz arasında ilgi kurulmuş, denebilir.

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Abid Efendi;

Maḥbūb Sitanbul’a mişāl olmadı ammā
Söz yok hele ḥūbān-ı Yenīşehr-i Fenār’e G. 121/5 (Gülen, 2011)

beytinde, Yenışehirli sevgilinin İstanbul’daki güzellere benzemediğini söylerken, yine de Yenışehir’in güzellerine laf olmaz, der.

BÖLÜM 4

SONUÇ

Klasik Türk edebiyatında şehirlerle ilgili kaleme alınmış şehrengiz, menzilname, sahilname, biladiye, sukiyye, mesairname, seyahatname ve sefaretname gibi türlerin yanında şehirler/coğrafi mekânlar aslında kıyafetnameler ve Acaibü'l-mahlûkat gibi birçok eserde farklı şekillerde yer almış; şair biyografileri olarak tanımlanabilecek tezkire türündeki eserlerde dahi bir şairin doğduğu, yaşadığı veya gittiği bir yer anlatılırken şehirler o şehrin güzelliği yahut önemini anlatacak sıfatlarla anılmış ve anlatılmıştır. Bu şehirler arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun üç başşehri olan Bursa, Edirne ve İstanbul sayılabileceği gibi yazarlar Halep, Bosna, Boğdan, Konya, Bağdat ve Buhara gibi birçok başka şehri de benzer şekilde zikretmişlerdir. Kınalızade Hasan Çelebi (2017)'nin tezkiresinde;

Hevâ-yı cân-fezâsı tabla-i 'attâr gibi hoş-bû vü müşg-bâr ve hâk-ı zemîn-i pür-reyâhîni mânend-i misk-i Tibet ve nâfe-i Tatar olan şehri-i Edirne..." (s. 856) ve Hevâ-yı cân-fezâsı eyyâm-ı visâl gibi rûha râhat ve 'ızâr-ı 'azrâ-yı dünyâda hatt u hâl-i hüsn ü melâhat olan şehri-i Edirne... (s. 552)

gibi cümlelerle anlatılan Edirne; Ahdî (2005)'nin tezkiresinde, havası ve suyu sefa veren; gönül ehli insanların yaşadığı ve peri yüzlü dilberlerin bulunduğu bir şehir olarak anlatılır:

Fi'l-hakîka mezkûr şehrin âb u hevâsı safâ-bahş u neşat-engîz ve hâk-i hoş-nihâdı mihr-âmîz çâr faşlı çâr unsûr gibi mu'tedil ü latîf ve cümle âdemleri ehl-i dil ü kâ mildürler ve mezkûr şehrin bâğ u bâğçesi reşk-i riyâz-ı berrîn ve gonce-fem olan perî-rû dilberlerle gayret-i hûr ü ayndurlar. (s. 153)

Safayî (2005) Konya'yı, "...hâk-i pâki sâlikân-ı râh-ı âşıkân nazarında kuhl-ı Sıfâhânî ile yeksân ve her seng-pâre-i tâb-nâki pâlehang-i miyân-beste-i dervîşân olan Konya..." (s. 73) cümleleriyle tanıtmış; Ramiz (1994), *Adab-ı Zuraflâ*'sında İstanbul'u; "Rindân-ı bezm-i irfâna neş'e-rîz-i safâ ve sahbâ-keşân-ı dâniş ü kemâle

her tarafı bir meclis-i müheyyâ-yı vefâ olan şehr-i İstanbul...” (s. 36); “Makarr-ı dâniş-verân ve ârâmiş-gâh-ı zümre-i irfân olan şehr-i bî-mesîl ü bî-akrân mahmiyye-i İslâmbol...” (s. 77) gibi cümlelerle betimlemiştir.

Divanlarda da gazel, kaside -özellikle nesib bölümleri-, tarih, kıta, müfred, rubai, terakibent ve şarkı gibi nazım biçimlerinde yer adları sıkça anılır. Birkaç örnekle değinmek gerekirse, Sünbülzade Vehbî (ö. 1809); “Der-vâkı-i resîden be-şahrâ-yı Edirne bâ-mu ‘asker-i sultânî berây-ı laîfe be-ḥayrî merḥûm nüvişte bûd” başlıklı kasidesinin;

Hoş geldi baña şehr-i dil-ârâ-yı Edirne
İstanbul’u aındırdı temâşâ-yı Edirne

Her serv-ḳadiñ ‘aksi derûnunda nümâyân
Âyinedir enhâr-ı muşaffâ-yı Edirne

Dilberlerinin bûse-i şîrîn-leb-i la’li
‘Uşşâka verir lezzet-i helvâ-yı Edirne

Beñzer ruḥ-ı ḥübânına her vech ile gûyâ
Şad reng ile bûyâ gül-i zîbâ-yı Edirne

Erzân şatar şiveyi bî-narḥ u terâzû
Dil-dâde-yi sūḳ-ı ‘Alî Paşa-yı Edirne

Oğlanlı’da bir kız gibi dellâke süründük
Çokdur belî germâbe-i ra’nâ-yı Edirne

Devr eyleyerek ‘âlemi şimdi beni Vehbî
Çarḥ eyledi üftâde-i şahrâ-yı Edirne K. 68/1-7 (Yenikale, 2011)

beyitlerinde şehrin dilberlerinden, Edirne helvasından ve rengarenk güllerinden söz eder.

Nedim (ö. 1730);

Tıfl-ı nâzım cümle gördüm deyü aldatma beni
Görmedin bir hoşca sen daḥi o dil-cû gülşeni
Serv-i nâzım gel Nedîm-i zâr gezdirsin seni
Seyr-i Sa’d-âbâd’ı sen bir kerre ‘ıyd olsun da gör Ş. 4/5 (Gölpınarlı, 2015)

Aman pek yârelendim ol nigâh-ı şüh-ı evbâşe
Kıpıldım doğrusu ol yâl u bâle ol güzel kâşe
Geçersen semtimizden yoluñ uğrarsa Beşiktaş'e
Efendim gel mürüvvet kıl seniñdir bende vü hâne Ş. 24/3 (Gölpınarlı, 2015)

şarkılarında, dönemin en önemli mesirelerinden olan Sa'dabad ve Beşiktaş'ı anar.

Seyyid Vehbî (ö. 1736);

Teşyî' idicek o âşaf-ı zî-şânı
Kâr eyledi cân u dilüme hicrânı
Şehbâz-ı ümîdümi uçurdum elden
Teng oldu baña Toğancılar Meydânı R. 36 (Dikmen, 1991)

rubaisinde ümit doğanını elden kaçırdığını ve Üsküdar'daki Doğancılar Meydanı'nın
bile bu nedenle kendisine dar geldiğini söyler.

Beliğ (ö. 1760);

Bu köhne şehirde bulunur köhne fûrûşân
Dellâli-i dâd u sited nazm eyle behre
Bir müşteri-i nâdire-dân olmadığından
Kâlây-ı dilüñ kaldı revâcî Yenişehir'de R. 21 (Açıköz, 1994)

rubaisinde Yenişehir'i anarken, Kadı Burhaneddin (ö. 1398);

Her nefes gönül âzâd oldu
Gönüller bu arada dil-şâd oldu
Dünyâ müşerref durur adum ile
Bu ara şimdi hele Bağdâd oldu Tuyuğ 1393 (Ergin, 1980)

tuyuğunda, Bağdat'a yer verir.

İzzet Ali Paşa (ö. 1734);

Şöyle çâlâkdür senüñ gamzeñ
Dîdeden kühl-ı İsfahân'ı çalar Mf. 2 (Aypay, 1998)

müfredinde sevgilinin yan bakışının çok çevik olduğunu ve gözden İsfahan sürmesi
çaldığını dile getirir. Ebubekir Celalî (ö. 1817);

Çekülür karye-i Çengelle şafâ-yı Kuleli
Terelellâ yeleli hey terelellâ yeleli Mf. 46 (Sarıkaya, 2008)

müfredinde Boğaziçi'nin önemli semtlerinden Çengelköy ve Kuleli'ye keyif veren
mahaller olarak yer verir.

Ebubekir Celalî (ö. 1817)'nin kıtalarından alınan;

Kim işte Okmeydânı'na teşrîf edüp seyrânına
Bir tîr atup idmânına taḥsîn eder ins ü behîm Kıtâ 12/4 (Sarıkaya, 2008)

İşte Okmeydânı'nı teşrîf edüp
Ol ḥidiv-i devlet-i dünyâ vü dîn Kıtâ 13/4 (Sarıkaya, 2008)

beyitlerde Sultan Selim'in Okmeydanı'na gelişinden söz edilir. Şair;

Ceküp enfiyye İstanbul'da sümkürdükçe her enfiñ
Çıkan şiti nihâde itdirirken penbe âzâna
Şadâ-yı Çağlağân Şahın-ı Kâğıdhâne var olsun
Mişâl-i zarta-i ḥallâc anı aḥlatmaz insâna Kıtâ 38 (Sarıkaya, 2008)

kıtasında İstanbul'un en güzel mesirelerinden Kâğıthane'yi ve burada bulunan
Çağlayan bahçesini anar.

Neylî (ö. 1748);

Revân'ı himmet ile aldı Sultân Aḥmed a' dâdan
Yine feth-i cezîl oldu hümâyûn eylesün Bârî T. 35/8 (Erdem, 2005)

Daḥme-i Efrâsiyâb'ı feth idüp şemşîr ile
Bî-'azîmet nâmı teşhîr itdi genc-i Gence'yi T. 38/4 (Erdem, 2005)

tarihlerinde Revan ve Gence'nin fetihlerinden söz eder.

Ayrıca Bursalı Levhî (ö. 1751-52)'nin bir terakibibendinden alınan;

Rızkuñ seni ḥ'âhişger olur Hind ü Yemen'den
Allâh virür kısmetüñ ey merd-i müsâfir Tb. 1/11 (Özbay, 2013)

beyti ile Nevres-i Kadîm (ö. 1876)'in İstanbul'da dostlarıyla geçirdiği zamanları
özlemle andığı;

Ḳanı o dem ki Sitanbul'uñ âhûvânı ile
Refîk-i bâde vü hem-dest-i deşt-i ülfet idim Tb. 2-4/3 (Akkaya, 1996)

beyitleri ve Ebubekir Celalî (ö. 1817)'nin;

Gayrıdan farka söğüt ihlâmur eşcârından
Pûte lambayla gerek Bec cividinden ḥadrâ Lugaz 9 (Sarıkaya, 2008)

lugazı, farklı nazım şekillerinde şehirlerin temsili ile ilgili olarak örnek verilebilir.

Şiirlerde yer adlarının ne şekilde yer aldığına dair belli başlı örnekleri Dilçin

(2011) şu cümlelerle dile getirir:

Divan şiirinde yer adları, doğrudan coğrafi işleviyle, yani belli bir ülkeyi, şehri, bölgeyi belirtme, anlatma açısından kullanıldığı gibi, teşbih, istiare, telmih, tenasüp, tezat, tevriye, cinas gibi anlatım yollarıyla bir mazmun çerçevesi içerisinde de çok daha sıklıkla ele alınmıştır. Hint, Çin, Hutun, Mısır, Bağdat, Aden, Bedahşan gibi ülke ve şehir adları, şairlerin “cemiyetli” söz oluşturmak için çok yaygın olarak başvurdukları yer adlarının başında gelmektedir. Divan şairleri arasında örneğin aklık-karalık karşıtlığından yararlanarak Aydın/Tire, Akşehir/Karaman, Akşehir/Karesi, Rum/Şam gibi yer adlarını ve bu türlü ilişkiler içerisindeki benzerlerini sevgilinin “yüzü, gözü, alını, yanağı” ve “saçı, kaşı, yüzünün tüyleri, beni” için benzetmelik olarak kullanmak çok yaygındır. Bu tür yer adları, şairlerin divanları üzerine yapılan “tahlil” başlıklı çalışmalarda özellikle taranıp incelenmiştir. Ancak, yukarıdakilerden farklı olarak şiirlerde kullanılmış yer adlarının, söz konusu kültürbilim açısından her çalışmada belli başlıklar altında toplanarak yeterli ve gerektiği biçimde incelendiğini söylemek zordur. Edebiyatın kaynağı toplum ve günlük yaşamdır (s. 251).

Dilçin, bazı divanlar üzerine yapılmış ve “tahlil” adı verilen çalışmalarda, yer adlarının belli başlı benzetmeler üzerinden değerlendirildiğini dile getirirken, şiirlerde yer verilen diğer şehir veya ülkelerin ele alınış biçimlerinin کافی derecede incelenmediğini ifade eder.

Günümüzde şiirlerde yer adlarının kullanımına dair yapılan incelemeler sayıca çoğalmıştır. Bu çalışmalar, yalnızca bir şehir, ülke yahut bölgeyi ele alanlar, tek bir yüzyıl ve belli sayıda divanı kapsayanlar, sadece bir şairin divanına odaklananlar, birkaç beyit örneğiyle belli başlı şehir veya bölgelerin şiirde nasıl yer aldığıyla ilgili kısa bilgiler içerenler ve şiirlerde yer adlarını tevriye ve benzetme gibi sanatlar veya methiye yahut hiciv gibi belli bir konu çerçevesinde inceleyenler olarak sınıflandırılabilir.

Bu çalışmada ise 14.-19. yüzyıllar arasında yazılmış 500’den fazla divan taranmış, yaklaşık 350’sinden veri elde edilen bu divanlarda geçen bütün şehir adları toplanmıştır. Buna göre divanlarda şehirlerin anıldığı beyit sayısının oldukça fazla olduğu tespit edilmiştir. Verilerin tasnif edilebilir bir sayıya indirilmesi zorunluluğu

sebebiyle kaside, kıta, terkibbent ve benzeri nazım şekillerinde şehirlerin ele alınış biçimlerinin incelenmesi diğer çalışmaların konusu olmak üzere ertelenmiştir.

Sadece gazellerde, yalnızca şehirlerin ve ilgili şehrin semt, mahalle ve benzeri isimlendirmelerle yer alan diğer küçük yerleşim yerlerinin siyasi tarihleri, coğrafi ve sosyal özellikleri hakkında bilgi verilerek ele alındığı bu çalışmada, 143 adet şehir tespit edilmiştir. Bu şehirlerin yanı sıra tezin ayrı bir bölümünde, ülke, bölge, ada ve eyalet şeklinde isimlendirilen 35 adet coğrafi yer adı ayrı başlıklar hâlinde ele alınmış; buna ek olarak onlarca semt, mahalle, deniz, nehir, dağ ve cami ismine de her bir şehrin kendi başlığı altında yer verilmiştir.

Gazellerde en çok zikredilen şehirlerin başında Aden, Aydın, Babil, Bağdat, Buhara, Bursa, Edirne, Gence, Halep, Hayber, Hoten, İsfahan, İstanbul ve çevresi, Kandehar, Karaman, Kerbela, Keşmir, Kirman, Kufe, Medine, Mekke, Musul, Nahşeb, Necef, Nişabur, Şam, Şiraz ve Tebriz'in geldiği söylenebilir.

Çeşitli yönleriyle anılan şehirlerin öne çıkan özelliklerinden biri güzellikleridir. Şairler, İstanbul, Halep, Edirne, Hanya, Bağdat, Bursa, Edirne, Şam ve Şiraz gibi birçok şehri bazen birbirleriyle karşılaştırarak taraftarı oldukları şehrin üstünlüğünü dile getirmişler, bazen bu şehirlerin güzellikte cennetle yarıştığını söylemişlerdir. Buraları temaşa etmenin cenneti seyretmekle aynı olduğunu ifade eden şairler bu şehirleri, gönlü daralmışların gönüllerini ferahlatan, suyu Kevser yahut şarap, toprağı misk veya İsfahan sürmesi gibi hatta onlardan güzel ve taşı gümüş gibi olan, havasının ve rüzgârının insanları ihya ettiği ve ölmüşlere can verdiği mahaller olarak anlatırlar. Bayram zamanları kurulan bayram yerleri ve burada yapılan şenlikler ile ayrı bir güzelliğe kavuşan bu şehirlerden özellikle İstanbul, Edirne ve Bursa, işret âlemleriyle de kişideki elemeleri alıp götürən ve gelenlerin bir daha ayrılmak istemedikleri yerler olarak nitelenirler. Bir zamanlar

sayılan güzel özelliklere sahip olan bu şehirlerin zaman içinde değişerek daha kötü bir hâl almaları da şairler tarafından gazelerde işlenen bir konu olmuş, şehirlerin geçmişte sahip oldukları siyasi veya kültürel mevki ile çeşitli doğa güzelliklerinin ortadan kalkmasını şairler, bu şehirlerin yaşlanması, her yerinin çer çöp olması ve artık can veren değil sıkıntı arttıran yer hâline gelmesi gibi ifadelerle anlatmışlardır. Öte yandan bahsi geçen güzelliğiyle genel kabul görmüş şehirlerde yaşayan fakat doğduğu yere özlem duyan kimi şairler, gurbette olmanın etkisiyle bu güzel şehirlerde kendilerini cehennemde gibi hissettiklerini dile getirmişler, bazen de buralarda kendi kıymetlerinin bilinmediğinden şikâyet ederek yahut burada sevgilinin olmamasını öne sürerek bu güzel şehirleri zindana benzetmişlerdir. Dönem dönem görülen salgın hastalıklar veya bazı siyasi baskılar yahut isyanlar da güzelliğiyle öne çıkan şehirlerin tehlikeli bir yer veya keder girdabı olarak nitelendirilmesine neden olmuştur.

Semer kand, Şiraz, Hemedan, İsfahan, Edirne, Rey, Şirvan, Halep ve İstanbul gibi bazı şehirler ise sanat, ilim, kültür merkezi, güzel şiirin yazıldığı, nükte yapmada mahir ve nükteden anlayan ediplerin bulunduğu şehirler olmalarıyla diğerlerinden ayrı tutulurlar. Halep, İstanbul, Lahor ve Semer kand ticari merkez olmalarıyla öne çıkarken, At Meydanı, Galata, Kumkapı, Tophane, Kâğıthane, Göksu ve Hisar gibi semtleriyle İstanbul, mesireleri ve meyhaneleriyle sosyal hayatın ve eğlencenin merkezi konumundadır. Bunlara ek olarak Edirne ve Bursa da İstanbul ile boy ölçüşebilen şenlikleri ve işret âlemleriyle, İsfahan Safevî hükümdarlarına ait sarayların ve bahçelerin bulunduğu Çar-bağ bölgesi ile ve Şiraz, Rükhabad Nehri kenarında bulunan Gülgeşt-i Musalla adlı gül bahçeleriyle ünlü mesiresiyle şiirlerde yer almaktadır.

Şehirlerle ilgili öne çıkan bir diğer konu şehirlerin güzelleridir. Şairler, Antep, Bursa, Edirne, Keşmir, Manastır, Hoten, Şam, Şirvan, Tilimsan, Van ve İstanbul gibi şehirlerin güzellerinden bahsetmişler, onları kimi zaman başka diyarların güzelleriyle kimi zaman cennetteki hurilerle mukayese etmişler, söz konusu şehrin güzellerini tüm güzellerden üstün tutmuşlardır. Şöhretleri her tarafa yayılmış, cennetteki hurileri kıskandıran ay yüzlü, selvi salınışlı, nazlı, tatlı sözlü, anber kokulu, gümüş tenli, hilâl kaşlı, şeker dudaklı, elde edilmesi zor, aldatici, hilekâr ve şehirlerin süsü olarak anlatılan bu güzeller dolaştıkları yerleri gül bahçesine çevirerek kendi güzellikleriyle bulundukları şehirleri de güzelleştirirler.

Gazelerde şehirlerin en yaygın şekilde -özellikle sevgilinin güzellik unsurları ile ilişkilendirilerek- teşbih amacıyla kullanıldığı söylenebilir. Karaman, Şam, Kerbela ve Karabağ gibi şehirler kelime anlamları yoluyla, sevgilinin saçları, gözleri, beni ve hattı ile renk bakımından ilgi kurulduğu şehirler arasında sayılabilir. Şairler sevgilinin saçlarının, ayva tüylerinin, beninin ve kaşının rengini ve kokusunu Hoten miskine, yanağını Nahşeb ayı, Edirne gülü, Semerkand kâğıdı ile yanakta/yüzde bulunan ve Hoten ahusunun göbeğinden Hoten sahralarına düşen, siyah renkli nafe keselerine benzetilen benler sebebiyle Hoten'e teşbih ederlerken, çenesini İsfahan elması ve Babil kuyusuna, kakülünü Şam çeliğinden yapılmış zırha, gözlerini Hoten ahusuna, bakışlarını Kirman ve Şam kılıcına, kirpiklerini Keşmir şalına, saçlarının/teninin kokusunu Hoten miskine, göğsünü Nişabur sabahına, dişlerini Aden incisine, gerdanını Boğaziçi'ne, gerdanındaki ve yanağındaki ter tanelerini Necef incisine ve Şam'ın gül suyuna, ayağının toprağını Hemedan ve İsfahan sürmesine, kalbini sertliğiyle Şam çeliğine, ayva tüylerini onun güzelliğini koruyan İstanbul surlarına benzetmişler, beyaz yüzünü süt anlamına gelen Halep ile birlikte anmışlardır. Birçok kez de bu benzerlikler ters yüz edilmiş, yukarıda anılan ürün,

madde yahut çeşitli diğer öğelerin sevgilinin saç, diş, ayva tüyü, göz, kaş ve kirpik gibi güzellik unsurlarına benzemeye çalıştıkları ifade edilerek sevgiliye ait hususiyetler bu öğelerden üstün tutulmuşlar, çoğu zaman da sevgiliye benzemeye çalıştıkları sebebiyle ayıplanmışlardır.

Âşığın âşıklık hâllerinin anlatıldığı beyitlerde de şehirler çeşitli özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Âşığın gözleri, içinden gül suyu/kanlı gözyaşı dökülen Halep ve Şam şişesi ile Tebriz'in ünlü kırmızı renkli Sürhab Dağı'na; gözyaşları, Aden ve Necef incisine; gönlü, Moğollar tarafından yakılıp yıkılarak yağma edilen Bağdat, Derbend ve Bakü şehrine benzetilir. Bunlara ek olarak âşığın gönlü/sinesi ay gibi sevgilinin ışığının yansıdığı Nahşeb kuyusu, sevgilinin Zülfikar kirpikleriyle yaraladığı Hayber hisarı, içi dışı harap olmuş Niş kalesi ve sevgili tarafından sürekli kırıldığı için Halep ve Şam şişesi olarak tahayyül edilir. Âşığın vücudu ise depremlerle viran olan Nişabur'a ve yangınlarıyla meşhur Bursa'ya teşbih edilir.

Gazellerde şehirlerle ilgili konu edilen diğer bir husus meşhur ürünleri yahut madenleridir. Divan şairleri Beç'i ördeği, Bosna'yı kalaylı leğeni, Gelibolu'yu soğanı, Hersek'i beygiri, Halep'i kumaşı, cam ürünleri, enfiyesi ve şarabı; Edirne'yi gülü, gül suyu, gül yağı ve şarabı; Dimetoka'yı kırmızı bardağı; Şam, Buhara ve Kahire'yi şekeri; Necef ve Aden'i incisi; Erdek, Şiraz ve Hanya'yı şarabı; Semerkand ve Şam'ı kâğıdı, Şam'ı çeliği ve şişesi, İsfahan'ı sürme ve elması, Kirman'ı kimyon, kılıç ve hançeri; Manisa, Tebriz ve Bağdat'ı kumaşı, Keşmir ve Lahor'u şal kumaşı, Şam'ı ipekli kumaşı, Kandehar'ı tülbent kumaşı, Konya'yı ve Edirne'yi helvası, Beç ve Tebriz'i kâsesi, Necef'i kadehi, Kütahya'yı altı köşeli fincanı ve Nişabur'u firuzesiyle anarlar. Ayrıca gazellerde Hucend ve Şiraz'a bülbülleri, Şam ve Bağdat'a güvercinleri, Hoten'e ceylanları ile yer verilir.

Şehirlerin uğradıkları yağma, işgal ve fetihler ile başlarından geçen doğal afetler de gazellerde yer almış, Nişabur depremleri, Edirne ve Keşmir selleri, Bursa ve İstanbul yangınları, Bağdat, Derbend, Halep ve Basra Moğol istilaları; Bağdat, Estergon, Peşte, Zigetvar, Revan, Şirvan, Tebriz, Şam ve Belgrad gibi şehirler ise Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmeleriyle öne çıkmıştır.

Bundan başka, ilk İslam toplumunun olduğu ve Hz. Peygamberin kabrinin bulunduğu Medine, Müslümanların hac vazifesi dolayısıyla ziyaret ettikleri Mekke, Hz. Ali'nin türbesinin bulunduğu Necef ve Müslümanların ilk kiblesi olan Kudüs gibi şehirler dinî açıdan önemleri; Urfa, Kerbela, Hayber ve Kufe burada yaşanan mühim dinî hadiseler; Antep, Edirne ve Bursa sıcak havası, Erzurum ve Edirne gibi şehirler soğuk kış mevsimleri ile gazellerde yer alırken, Resmo ve Trabzon şairlerin sürgüne gönderildikleri, özlemin ve hüznün yaşandığı şehirler arasında zikredilebilir.

Kimi şehirler bazı atasözü ve deyimler yoluyla veya bu sözlerin altlarında yatan hikâyeler aracılığıyla gazellerde kendisine yer bulur. Aydın, “Kısa kes aydın abası olsun”, Bağdat, “Âşığa Bağdat ırak olmaz/sorulmaz” ve “Yanlıs hesap Bağdat’tan döner” ve Mekke, “Hacı hacıyı Mekke’de, derviş dervişi tekkede bulur” atasözleri ile karşımıza çıkarken Basra, “ba’de harabî’l-Basra”, Karaman, “Karamanoğlu gibi akşam verdiğini sabah alır” sözünden hareketle kullanılan “Karaman bahşişi” deyimleriyle anılır.

Şehirlerin sosyal durumu ve halklarının çeşitli özellikleri gazellerde konu edilmiş bir diğer mevzudur. Örneğin, geçmişinde bir dönem ayyarların hüküm sürdüğü ve karışıklık ve kargaşa içerisinde olan Bağdat, ayyarlarından hareketle çapkın ve hileci sevgili ile, sevgilinin yağmacı, kan dökücü, kavgacı ve fitneci gözü ile ilişkilendirilir. Sözünde durmayan sevgili için, yine tarihte yaşanmış bir hadiseden hareketle, “Karamanlı” tabiri kullanılırken, Buhara ise manevi hasletlerin ve faziletin

yeri olarak anılmış, Bursa ve Edirne şehirlerinin insanların anlayışlı oldukları söylenmiştir. Keşmir ve Mültan şehirleri ise halklarının koyu ten rengine sahip olmaları dolayısıyla gazellerde sevgili ile ilgili teşbihlere konu olurlar.

Coğrafi şekilleriyle anılan şehirlere Bağdat, Üsküp, Tebriz, Bursa, Musul, Edirne ve Belgrad gibi mahaller örnek verilebilir. Bağdat, yakınlarındaki Dicle ve Fırat Nehri ve bu nehirlerin birleşmesi sonucu ortaya çıkan Şattü'l-Arap adlı büyük nehirle, Manisa Gediz Irmağı, Şiraz Rükhabad, Üsküp Vardar Nehri, Tebriz Sürhab Dağı, Karaman Karadağ, Nahçıvan Aras Nehri, Musul Dicle Nehri, Belgrad Tuna Nehri, Yenice Karasu Irmağı, Edirne Arda, Tunca ve Meriç nehirleri; Bursa Akçağlan ve Pınarbaşı suları, kaplıcaları ve Uludağ ile anılır. Nehirler çoğu zaman âşığın gözyaşlarının temsilcisi olarak karşımıza çıkarken kimi zaman da şairler şiirlerini nehre benzeterek kendi şiirlerinin, nehirlerin şehirlere can vermesine benzer şekilde, nazım sahrasına can verdiğini ifade ederler.

Şehirler, burada doğmuş, hayatını burada geçirmiş yahut şehri ziyaret etmiş ünlü şahsiyetlerle birlikte de anılmıştır. Örneğin, Şiraz Sadi-i Şirazî ve Hafız-ı Şirazî, Kirman Hacu-yı Kirmanî, Konya Mevlana, Semerkand Ebu'l-leys-i Semerkandî, Tebriz Şems-i Tebrizî ve Saib-i Tebrizî, Necef Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Karan Veysel Karanî, Hocend Kemal-i Hocendî, Nişabur Feridüddin Attar, Belh İbrahim b. Edhem ve Buhara Hacı Ubeydullah ile birlikte zikredilen şehirlerdir. Şehrin meşhur şahsiyetlerine, hem şehrin dinî yahut ilmî manada önde gelen önemli bir şahsiyeti olması sebebiyle yer verilmiş hem de aralarında şair olanları, divan şairlerince üstat kabul edilmişler ve şiirlerinin bu üstadın şiirinin seviyesine ulaştığını ve hatta geçtiğini anlatmak ve kendileriyle karşılaştırma yapmak amacıyla anılmışlardır. Şairler şiirlerinin ne kadar güzel, taze, kıymetli ve eşsiz olduklarını anlatmak için

ayrıca onları Keşmir, Halep ve Lahor kumaşına, Şiraz şarabına, Necef ve Aden incisi ile Necef taşına benzetirlerken kendilerini de Şiraz bülbülü olarak nitelerler.

Divan şairleri Eğri, Niş, Aydın, Tire, Hersek, Hemedan, Şam, Erzincan, Semerkand, Buhara, Kandehar, Karahisar, Kaşan ve Kerbela gibi birçok şehrin kelime anlamları üzerinden çeşitli benzerlikler ve zıtlıklar oluşturmuşlar, cinas ve tevriye gibi edebi sanatlar yoluyla bu şehirlere gazellerde yer vermişlerdir.

Şehirlerin klasik Türk edebiyatı boyunca gazellerde nasıl temsil edildiğini ortaya koymayı amaçlayan bu tez ile, şiir üzerinden Osmanlı tarihinin, sosyal ve kültürel özelliklerinin nasıl yansıtıldığına katkı sağlandığı düşünülmektedir. Yer adlarının edebi metinlerde yer alış biçimleri, çeşitli türlerde yazılmış eserlerin ve bu çalışmada ele alınabilenler dışındaki divanların incelenmesiyle genişleyecek, oldukça zengin ve kapsamlı bir konudur.

BÖLÜM 5

İNCELEMEDE İZLENEN YÖNTEM

1. Bu tezde, veri toplama aşamasında 14.-19. yüzyıllar arasında yazılmış 500’e yakın divan taranmış, yaklaşık 350 eserden veri elde edilmiştir. Bu divanlarda yer adlarının geçtiği beyit sayısının oldukça fazla olduğu tespit edilmiş, tezin tamamlanması için gereken süre sınırı göz önüne alındığında veri sayısının tasnif edilebilir bir sayıya indirilmesinin gerekli olduğu görülmüş, bu doğrultuda nehirler, dağlar, denizler, mimari eserler, ülke, eyalet ve bölge gibi isimlerle adlandırılan büyük coğrafyalar tezin kapsamı dışında bırakılmıştır. Kapsam dışında bırakılan cami, saray, çeşme ve benzeri mimari yapılar, nehirler, dağlar ve denizler için ayrı bir başlık açılmamış olsa da yeri geldikçe bunların hangi şehirler ve unsurlarla birlikte, nasıl ele alındıklarına değinilmiştir. Eyalet, ülke, bölge ve benzeri isimlerle nitelendirildikleri tespit edilen coğrafi mekânların, çeşitli tarih kitapları, seyahatnameler, coğrafi eserler ve coğrafya sözlüklerindeki bilgilere başvurularak şehir olarak ele alınamayacağı kanaatine varılmış, bu nedenle taranan divanlarda sık rastlanan bu mekânlar “Gazellerde Şehirler” başlığı altında değil, “Büyük coğrafyalar, ülkeler, bölgeler ve eyaletler” başlığıyla maddeler hâlinde incelenmiştir.

2. Kaside, kıta, terakibent ve benzeri nazım şekillerinde şehirlerin ele alınış biçimlerinin incelenmesi, yine tezin tamamlanması için gereken süre sınırı göz önüne alınarak diğer çalışmaların konusu olmak üzere ertelenmiş, bu tezde sadece gazellerin ve gazellerde geçen şehirler ve ilgili şehrin semt, mahalle ve benzeri isimlendirmelerle yer alan diğer küçük yerleşim yerlerinin incelenmesi kararına varılmış, bu incelemenin, klasik Türk edebiyatının bütün yüzyıllarını kapsayacak bir şekilde yapılması uygun görülmüştür.

3. İncelenen şehri anlatan veya şehirle ilgili bilgiler verebilecek olan fetihname, şehrengiz, tezkire ve seyahatname gibi çeşitli türlerdeki eserlere de, şehirlerin ve şehirlere ait çeşitli öğelerin kültürel bağlarının tespiti amacıyla başvurulmuştur.
4. Şehirlerin siyasi tarihleri, coğrafi ve sosyal özellikleri hakkında bilgi verilerek, şairlerin şehirler ve diğer unsurlar arasında kurduğu ilişkiyi daha yakından ortaya koyabilmek amaçlanmıştır.
5. Birden fazla şehrin geçtiği beyitler, beyitte hangisinin öne çıktığına göre konumlandırılmıştır.
6. Bir kez veya çok az sayıda rastlanılan şehirler, bu inceleme sırasında ulaşamadığımız veya daha sonraki yıllarda çalışılacak olan divanlarda ele alınma ihtimallerine karşı teze dâhil edilmiş ve alfabetik sıralamada yer almıştır.
7. Beyitlerdeki vezin kusurları, muhtemel okuma yanlışları ve transkripsiyon hataları Arap harfli metinlere ulaşılabildiği veya hatanın bariz olduğu durumlarda giderilmiş, ulaşılamadığı durumlarda ise kaynak çalışmadan alındığı şekliyle teze dâhil edilmiştir.
8. Divanların yanı sıra çeşitli kitap ve makale gibi yayınlarda tespit edilen şiirler de çalışmaya eklenmiştir.
9. Şehir maddelerinin her birinde şehre özel alt başlıklar oluşturulmuş, sınıflandırmalar her şehrin kendine özgü özellikleri göz önüne alınarak yapılmıştır: Şehrin güzelliği, şehrin güzelleri, sevgilinin güzellik unsurları, siyasi geçmiş, doğal afetler gibi.
10. Gazellerde çokça yer alan şehirler, tarihî ve kültürel geçmişleri açısından daha ayrıntılı incelenmiştir.

11. Kullanılan transkripsiyon alfabesi

ا a, e, ā	ض ž, đ
ب b	ط ʈ
ت t	ظ ʒ
ث ṡ	ع ʿ
ج c	غ ğ
چ ɟ	ف f
ح ḥ	ق k
خ ḫ	ك k, g, ñ, y
د d	ل l
ذ ḏ	م m
ر r	ن n
ز z	ه h, e, a
ژ j	و o, u, ö, ü, ū, v
س s	ى ı, i, ī, y
ش ş	ء ʾ
ص ş	

UZUN ÖZET (EXTENDED ABSTRACT)

City is a versatile and complicated phenomenon that varies depending on time, place, and different points of view and traditions. Urban sociologists have not provided a full-fledged definition of the concept of the city and they have suggested various definitions which share similar features at some points. The concept of city is sometimes explained in terms of geographical size and population density, sometimes in terms of economic and administrative activities, and sometimes in terms of the importance it bears as a center of religion. Among the ideas accepted in this point, the leading idea belongs to Max Weber, who is regarded as one of the founding fathers of sociology. Defining the city simply as a relatively closed settlement consisting of one or multiple clusters of houses, Weber lays down some certain criteria such as castle, marketplace and an autonomous legal system to characterize a settlement as a city. Upon their studies based on these criteria, some urban researchers criticize Weber and his followers suggesting that they form the concept of the city considering the Western cities. Whereas these sociologists do not include the cities other than the Western ones into this concept, the other researchers object to them suggesting that each settlement must be evaluated by its own history and social dynamics and these criteria cannot be applied to every city.

The urban sociologists express that the Islamic cities, which have a mosque at their center, are established with military, religious and political-administrative purposes. Researchers consider madrasa, bazaar, hammam, commercial buildings, covered bazaar and library as the important elements of a city and explain the Islamic city as a structure consisting of neighborhoods.

An Ottoman city is a city model organized under Islamic rules with its institutions and structures such as a mosque at the center surrounded by covered bazaar, bazaar, hammam, coffeehouse, caravanserai, madrasa and turbeh, having a distinctive structure while bearing marks of Byzantium, Seljuk, European and Arabic cities.

In Classical Turkish literature, there are many works whose main focus is a city. Şehrengizes, which tell the beauties of a city as well as places to visit in that city. On the other hand, biladiyes, are written by using the place names as double-entendre. In addition, menzilnames, which convey the places to accommodate on a way and the distances between these places. Moreover, sahilnames, tell the coasts of İstanbul and the settlements along these coasts with artistic expressions.

Furthermore, miyahiyyes are penned to praise the beauty of its waters while sukiyyes, which point to the neighborhoods and districts of İstanbul. Besides, mesairnames, point to the places to visit in İstanbul whereas dergehnames tell the monasteries in Istanbul. There are also satires on cities written to criticize a city for various reasons. In addition to satires on cities, there are also praises written to praise a city and elegies on cities which tell the situation of the cities captured, ruined or besieged by enemies. Furthermore, seyahatnames, in which the travellers tell their impressions on the places they visit, and sefaretnames, in which the ambassadors tell the characteristics of the places they visit are among the pieces composed about the cities exist in the Classical Turkish literature.

Other than these pieces, the names of places are used as poetical material in various poetry types in divans. Whereas the places frequently mentioned in different contexts and metaphors can be mosques, palaces, fountains and similar architectural structures, rivers, mountains and seas, they can also be the settlements called as

“city”; major geographical regions, countries and provinces expressed as yurt, diyar, memleket, mülk, milket or iklim.

During the study, more than five hundred divans were scanned in terms of usage of the names of places, and data were obtained from nearly three hundred and fifty of them. This thesis was primarily planned to focus on the Ottoman cities. However, the study revealed the existence of many other cities which were in social and cultural interaction with the Ottoman cities and which attracted the attention of Ottoman authors. Therefore, instead of limiting the study only with the Ottoman cities, all cities found in the ghazels were studied considering that these cities will enrich the research. Information was provided on the political history and the cultural characteristics of the cities and the other smaller settlements in the cities such as district, quarter and the places with similar names and their usage as poetical material was explained in the thesis. Due to the requirement to reduce the amount of data for classification, the study of the manner to mention the cities in kaside, kıta, terkibibent and similar verse forms in the divans has been suspended to be the subject of other studies, and the study was carried out only on the ghazel parts of the divans. Information on the history and social history of the major geographies, countries and provinces was given and how they are mentioned in the ghazels was explained in a separate chapter; and the mosques, palaces, fountains and similar architectural structures, rivers, mountains, and seas were mentioned together with the city in which they are located, when appropriate.

In the ghazels, one of the prominent characteristics of the cities are their beauties. The poets sometimes said that many cities such as İstanbul, Baghdad, Bursa, Edirne, Damascus and Shiraz compete with the heaven with their beauty, and that they are even more beautiful than the heaven, sometimes expressed the

superiority of the city they supported by comparing the cities with each other, and prioritized some cities such as Samarkand, Shiraz and İstanbul as being the centers of art and culture. The places to visit in the cities are the centers of social life and entertainment. Among the cities characterized as the center of entertainment in ghazels, İstanbul and its districts take the first place. With its taverns such as Galata, Kumkapı and Tophane, and its places to visit such as Kâğıthane, Göksu and Hisar, İstanbul is the popular place for pleasure and delight.

Another point mentioned related to the cities in the poetries is the beauties of the cities. When the poets mentioned the beauties of the cities such as Antep, Bursa, Edirne, Kashmir, Damascus, Shirvan, Tlemcen, Van and İstanbul, they compared them both with the beauties of the other lands and the houris and gilmans in the heaven, mostly favoring the beauties of the city they mentioned.

Famous products or mines of the cities are the other elements mentioned in the ghazels. Divan poets mention Aleppo with its fabric and glass products, Najaf and Aden with their pearl, Erdek, Shiraz and Chania with their wine, Samarkand with its paper, Isfahan with its kohl stone and apple, Kirman with its cumin and sword, Konya with its halva, and Neyshabur with its turquoise. In the couplets, which tell the history of the cities, the poets referred to the invasions and occupations of these cities, conflicts with the other states, conquests and natural disasters that the cities got through, with different connotations.

In addition, the divan poets include many cities to the ghazels sometimes by forming various contrasts on lexical meaning, sometimes by associating a certain part of the city names with the beauty elements of the loved one, and sometimes by literary arts such as equivocal allusion and double-entendre. The importance in terms of religion and characteristics, geographical location and formations, famous

structures and regions and climates of the cities are included to the poetries in line with the divan poets created with their imagination, their private lives, good and bad experiences and skills of observation.

The main focus of this thesis is the divans but various works, such as fetihnames, şehrengizes, tezkires and seyahatnames, which presents information on a city, were also analyzed to detect the cultural bonds of the cities and various elements of the cities in the divan poetry. In addition, in which contexts cities were mentioned in ghazels and which elements were used with them were investigated in this thesis. This dissertation aims to contribute to the detection of the cultural aspect of the geography of divan poetry and the Ottoman history by revealing how the poets mention the cities in the ghazels for historical, social, architectural, commercial, personal, or other reasons.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Hibri (1996). *Enisü'l-müsamirîn*. Kazancıgil, R. (Haz.). Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Açıköz, A. (1994). *Beliğ divanı (metin-indeks)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Açıl, B. (2016). *On altıncı yüzyılın tanıklarından Cûşî ve dîvânı*. İstanbul: Atlas.
- Adaş, E. (2008). *Sutûrî, hayatı, edebî kişiliği ve dîvânı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Adıyeke, N. (1999). Girit seferiyle konulan nokta: Kandiye'nin fethi ve psikolojik sonuçları. *XIII. Türk Tarih Kongresi*, c. 3 içinde (s. 153-161). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ahdî (2005). *Gülşen-i Şuara*. Solmaz, S. (Haz.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Ahmed b. Yahya El- Belazurî. (2013). *Fütuhü'l-Büldan* (Çev. M. Fayda). İstanbul: Siyer.
- Ahmed Badî Efendi (2014). *Riyaz-ı Belde-i Edirne*. Adıgüzel, N. & Gündoğdu, R. (Haz.). Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Ak, C. (1987). *Muhibbî dîvanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Ak, C. (2001). *Bağdatlı Rûhî divanı karşılaştırmalı metin*. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Akarsu, K. (2010). *Rumelili Za'îfî divanı*. Ankara: Berikan.
- Akay, H. (1997). *Fatih'ten günümüze şairlerin gözüyle İstanbul*. İstanbul: İşaret.
- Akay, M. (1996). *İbrahim Gülşenî'nin dîvânı metin-dil hususiyetleri-sözlük* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Akbayar, N. (2001). *Osmanlı yer adları sözlüğü*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Akçay, G. (2017). *Divan-ı Le'âlî*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Akdağ, M. (1979). *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi*. Ankara: Tekin.
- Akdoğan, Y. (2017). *Ahmedî divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78357/ahmedi-divani.html> adresinden erişildi.

- Akgül, H. (2013). *Diýarbakırlı Mâli divanı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Akın, N. (1994a). Beyoğlu. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 1. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Akın, N. (1994b). Kumkapı. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 5. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Akkaya, H. (1996). *Nevres-i Kadîm ve Türkçe divanı: inceleme, tenkidli metin ve tıpkıbasım*. Cambridge: Harvard University.
- Akkaya, M. (1992). *Şemsi Paşa dîvânı (inceleme-edisyon kritikli metin)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Akkuş, M. (1987). *Türk edebiyatında şehrengizler ve Bursa şehrengizleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk üniversitesi, Erzurum.
- Akkuş, M. (1993). *Nef'î divanı*. Ankara: Akçağ.
- Akkuş, M. (2006). *Klasik Türk şiirinin anlam dünyası, edebi türler ve tarzlar*. Ankara: Fenomen.
- Akpınar, M. (2005). *Keşanlı Zihnî divanı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Akpınar, Ş. (2013). Klasik Türk edebiyatında Beykoz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 27, s. 18-39. Erişim: 19.03.2018, https://www.sosyalarastirmalar.com/cilt6/cilt6sayi27_pdf/akpinar_serife.pdf
- Akpınar, Ş. (2017). *Âgâh dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195642/agah-divani.html> adresinden erişildi.
- Aksel, A. (1994a). Kâğıthane. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 4. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Aksel, A. (1994b). Üsküdar. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 7. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Aksoy, H. (1993) Hâmidîzâde Celîlî. [http://www.islamansiklopedisi.org.tr/celili-hamidizade-maddesinden erişildi](http://www.islamansiklopedisi.org.tr/celili-hamidizade-maddesinden-erisildi).
- Aksoyak, İ. H. & Arslan, M. (1994). *Haşmet külliyyatı*. Sivas: Dilek.
- Aksoyak, İ. H. (2016). Feyzullah Efendi'nin *Mesâir*'i ile Lutfî'nin Ferdî'nin *Bilâdiye*'sine zeyli. *Söylenmemiş sözler içinde* (s. 245-258). Ankara: Grafiker.
- Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208602/gelibolulu-mustafa-ali-divani.html> adresinden erişildi.

- Aksu, C. (1996). *İbrahim Hanîf divanı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Aktaş, A. (1996). *Yetîm divanı inceleme-metin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Aktaş, Y. (2010). *Mehmed Nebil ve divanı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Aktepe, M. (2001). Kâğıthane. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kagithane> maddesinden erişildi.
- Akün, Ö. F. (1988). Ahdî. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahdi> maddesinden erişildi.
- Akyol, İ. (2020). *Hanyalı Kâmî divanı*. İstanbul: Kriter.
- Akyüz, K., Beken, S., Yüksel, S. & Cunbur, M. (1997). *Fuzûlî divanı*. Ankara: Akçağ.
- Alagöz, K. H. (2016). *Rodosçuklu Kömürkayazade Fennî müşaaare divançesi*. Ankara: Grafiker.
- Alan, E. (2016). Yeni bir belgeye göre XVII. yüzyılın sonunda Rumeli’de kadılık rütbeleri. *Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 44, 337-366. Erişim: 20.09.2019, https://www.sosyalarastirmalar.com/cilt9/sayi44_pdf/2tarih_siyaset_uluslararasiiliskiler/alan_ercan.pdf
- Aliagaoglu, A. (2009). İslam şehri. *Hece*, 150/151/152, 195-203.
- Aliev, S. M. (1994). Derbend. <https://islamansiklopedisi.org.tr/derbend--dagistan> maddesinden erişildi.
- Alizade, R. (2013). İşgalcilik faaliyetleri ve Karabağ olayları. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 2, 31-40. Erişim: 12.02.2019, <http://ortadogu.firat.edu.tr/ortadogu/IX/II/butun.pdf>
- Alptekin, L. (2007). *Berberzâde Mehmed Zihnî divanı’nın bilimsel yayını ile eserin şekil ve muhtevâ bakımından incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Alsaç, Ü. (1993). *Türk kent düzenlemesi ve konut mimarlığı*. İstanbul: İletişim.
- Altay, A. (2008). *Hâmî dîvânı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Altınoluk, M. (2008). *Rıfkî divanı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

- Altınova, M. (2018). Klasik Türk şairlerinin dilinden Kudüs ve Mescid-i Aksâ. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2, 138-158. Erişim: 10.08.2019, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akaded/issue/38961/449839>
- Andrews, W. G. (2014). *Şiirin sesi toplumun şarkısı*. İstanbul: İletişim.
- Arbatlı, M. S. (2002). *Bağdatlı Es 'ad, hayatı, sanatı ve divanının tenkitli metni* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Arendonk, C. V. (1987). İbrahim b. Adham maddesi. *İslam ansiklopedisi*, c. 5/2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Arı, A. (2003). *Sâkib Dede dîvânı*. Ankara: Akçağ.
- Arıkoğlu, İ. (1999). *Âlî (Edirneli Hüseyin Efendi) hayatı, sanatı, eserleri ve divanının tenkitli metni* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Arıkoğlu, İ. (2008). Divan şiirinde şehir adlarının tevriyeli kullanımı Aydın-Tire örneği. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 23, 137-144. Erişim: 12.05.2018, <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/385/375>
- Arpaguş, S. (2007). Pir. <https://islamansiklopedisi.org.tr/pir> maddesinden erişildi.
- Arslan, F. Ş. (2010). *Asım Arif-zade divançesi (inceleme-metin-dizin-sözlük)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Arslan, M. (2002). *Şeref Hanım divanı*. İstanbul: Kitabevi.
- Arslan, M. (2003). *Leyla Hanım divanı*. İstanbul: Kitabevi.
- Arslan, M. (2004). *Antepli Aynî divanı*. İstanbul: Kitabevi.
- Arslan, M. (2005). *Bursalı İffet dîvânı*. İstanbul: Kitabevi.
- Arslan, M. (2007). *Mihri Hatun divanı*. Amasya: Amasya Valiliği.
- Arslan, M. (2015). İstanbul'un antik çağ siyasi tarihi, Byzantion'dan Konstantinopolis'e. *Büyük İstanbul tarihi*, c. 2 içinde (s. 24-29). İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.
- Arslan, M. (2018). Divan edebiyatında şehirler üzerine yazılan şiirler ve bunlar arasında Amasya şiirleri. *Uluslararası Amasya Şairleri Bilim Şöleni Bildiriler Kitabı* içinde (s. 47-70). Amasya: Kibatek.
- Arslan, M. & Erdoğan, M. (2009). *Kerbela mersiyeleri*. Ankara: Grafiker.
- Arslan, Ö. (2013). *Ubeydî dîvânı (metin ve inceleme)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

- Artan, T. (1994). Beşiktaş. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Artan, T. (2011). Sanat ve mimarlık. Faroqhi, S. (Ed.). *Türkiye tarihi 1603-1839 geç Osmanlı imparatorluğu içinde*. İstanbul: Kitap.
- Artan, T. (2012). Mahremiyet: mahrumiyetin resmi. *Defter*, 20, 91-115.
- Asal, R. (2010). *Yenikapı marmaray ve metro kurtarma kazıları buluntuları ışığında İstanbul'un Roma ve Bizans dönemi deniz ticareti* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Asiltürk, B. (2009). Edebiyatın kaynağı olarak seyahatnameler. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/1, 911-995. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.569>
- Aslan, M. (2015). Divan şiirinde Hârûr ile Mârûr. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/8, 485-516. doi :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8274>
- Aslan, M. (2016). Divan şiirinde Hindistan. *Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü I. Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Konferansı Bildiriler Kitabı* içinde (s. 78-100). İstanbul: Fatih Üniversitesi.
- Aslan, M. (2018). Divân şiirinde Keşmir. *Asya Studies*, 4, 1-14. doi: <https://doi.org/10.31455/asya.397676>
- Aslan, R. (2006). *16. yüzyıl ortalarında Bursa (A-84 ve A-202 numaralı Bursa şer'iyye sicillerine göre)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Aslan, Ü. (2017). *Nehcî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194366/nehci-divani.html> adresinden erişildi.
- Aslantaş, G. (1994). *Vecîhî hayatı, eserleri ve divanı'nın tenkitli metni* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Âşık Çelebi (2010). *Meşâ'irü's-şu'arâ*. Kılıç, F. (Haz.). İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Atacan, M. (2014). *Hafız Mehmed Tahir Efendi divanı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Atasoy, N. (2015). İstanbul bahçeleri. *Büyük İstanbul tarihi 4* içinde (s. 534-571). İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.
- Ateş, H. (2011). Tekirdağ. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tekirdag> maddesinden erişildi.

- Atıcı, M. (2009). *Mehmet Halis Efendi ve divanı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Atik, A. (2016). *Müderrişzade Sadullah İzzet divanı, inceleme-metin*. İstanbul: Simurg,
- Atik, H. (2010). *Günahkâr divanı*. Sivas: Asitan.
- Atmaca, T. (2010). *X-XIII. yüzyıllar arasında Halep ve çevresi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Avcı, C. (2002a). Kudüs - Fethedilişinden Haçlı istilâsına kadar. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kudus> maddesinden erişildi.
- Avcı, C. (2002b). Kûfe. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kufe> maddesinden erişildi.
- Avcı, C. (2008). Rum. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rum> maddesinden erişildi.
- Avcı, M. (2009). Sudan. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sudan> maddesinden erişildi.
- Avşar, Z. (2017). *Revânî divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196374/revani-divani.html> adresinden erişildi.
- Ay, Z. (2019). İslam öncesi Orta Asya tarihi coğrafyasında Bedahşan bölgesi ve Türk tarihindeki yeri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı*, 153-162. Erişim: 20.11.2020, <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/1722/1265>
- Ayan, H. (1981). *Cevrî: hayâtı, edebî kişiliği, eserleri ve divanının tenkidli metni*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Ayan, H. (2014). *Nesîmî hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve Türkçe divanının tenkitli metni*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aycan, İ. (2005). Muâviye B. Ebû Süfyân. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muaviye-b-ebu-sufyan> maddesinden erişildi.
- Aydemir, İ. A. (1989). *Refî ‘-i Âmidî dîvânı (edisyon-kritik)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Aydemir, Y. (2007). Şiir aynasında Halep. *EKEV Akademi Dergisi*, 31, 179-190.
- Aydemir, Y. (2007). *Ravzî divanı*. Ankara: Birleşik.
- Aydemir, Y. (2000). *Behiştî divanı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Aydemir, Y. & Çeltik, H. (2017). *Meşhurî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196428/selanikli-meshuri-divani.html> adresinden erişildi.

- Aydın, A. (2009). *Hanyalı Nûrî Osmân ve divânı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Aydın, A. (2012). Divan şairlerinin Girit'te Rumlara ve Rumcaya yaklaşımları. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/4, 865-882. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3921>
- Aydın, A. (2016). Hanyalı Nûrî Osman divanından Girit'e dair yansımalar. *Akademik Bakış Dergisi*, 55, 25-46. Erişim: 26.10.2019, <https://www.akademikbakis.org/file/55.pdf>
- Aydın, A. (2017). Şair tezkirelerine göre Osmanlı'nın unvanlı şehirleri. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 7, 35-56. doi: <https://doi.org/10.28981/hikmet.336828>
- Aydın, D. (2019). *Şiraz nakkaşhaneleri ve resimli şehnameler (1470-1500)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Aydın, D. (2020). Bir el yazma üretim merkezi olarak Şiraz ve resim üslubunun Türkmen dönemindeki dönüşümü. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 5(1), 82-89. doi: <https://doi.org/10.46628/itbhssj.736765>
- Aydın, M. (2001). Karabağ. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karabag> maddesinden erişildi.
- Aydın, M. (2008). Revan. <https://islamansiklopedisi.org.tr/revan> maddesinden erişildi.
- Aydın, M. (2010). Şirvan. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sirvan> maddesinden erişildi.
- Aydınlı, O. (2009). Semerkant. <https://islamansiklopedisi.org.tr/semerkant#1> maddesinden erişildi.
- Aydınlı, O. (2011). *Fethinden Samaniler'in yıkılışına kadar (93-389/711-999) Semerkant tarihi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Aydoğan, F. (2003). *Sahaflar Şeyhi-zâde Es'ad Mehmed Efendi divanı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Aydoğan, T. (2012). *Kerküklü Ebû Bekir Müftî Efendi ve divânı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Aydoğmuşoğlu, C. (2011). *Tarihte Tebriz*. Ankara: Berikan.

- Aydoğmuşoğlu, C. (2017). İslâm coğrafyacılarına göre İsfahan. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 48, 160-165. Erişim: 08.02.2019, https://www.sosyalarastirmalar.com/cilt10/sayi48_pdf/2tarih_siyaset_uluslara_rasiiliskiler/aydogmusoglu_cihat.pdf
- Ayhan, E. (2000). *Nakşî dîvânı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Aynur, H. (1999). *15. yüzyıl şairi Çakerî ve divanı*. İstanbul: Yeni.
- Aynur, H. (2015). Şehri sözle resmetmek: Osmanlı edebî metinlerinde İstanbul (XV.-XVIII. yüzyıllar). *Büyük İstanbul tarihi 7 içinde* (s. 128-145). İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.
- Aynur, H. (2020). Tatavlı Mahremî'nin Şehname'sinde Suriçi İstanbul'u. *Yıllık: Annual of Istanbul Studies*, 2, 143-150.
- Aypay, İ. (1998). *Lale devri şairi İzzet Ali Paşa hayatı-eserleri-edebî kişiliği- divan tenkitli metin-nigârname tenkitli metin*. İstanbul.
- Aypay, İ. (1992). *Nahifî Süleyman Efendi (hayatı, eserleri, edebî kişiliği ve divanının tenkitli metni)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Aysu, Ç. (1994a). İstinye. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 4. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Aysu, Ç. (1994b). Kanlıca. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 4. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Ayverdi, İ. (2005). *Misalli büyük Türkçe sözlük – kubbealtı lugati*. İstanbul: Kubbealtı.
- Azamat, N. (1992). *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Babür (2000). *Babürname*. Arat, R. R. (Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Bahadır, S. C. (2013). Şarap yasağının XVI. yüzyıl divanlarındaki izleri ve Kanunî Sultan Süleyman dönemi şarap yasağı. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 71-101. Erişim: 03.05.2018, <http://acikerisim.ktu.edu.tr/jspui/handle/123456789/164>
- Bahar, H. (2015). Eskiçağ'da Konya. *Şehirlerin sevdalısı İbrahim Hakkı Konyalı armağanı içinde* (s. 271-298). Konya: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Bakht, K. (2011). *Seyyid Burhân divanı ve incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Bakır, A. (1992). Basra. <https://islamansiklopedisi.org.tr/basra> maddesinden erişildi.

- Bakır, S. (2018). Bağdat şehri. *Oğuz-Türkmen araştırmaları dergisi*, 1, 176-199.
Erişim: 30.04.2019, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/otad/issue/38732/450668>
- Bal, A. (2012). *Sadi Karabâğî hayatı, edebî kişiliği dîvânı ve incelemesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Bal, H. (2015). *Kent Sosyolojisi*. Bursa: Sentez.
- Bala, M. (1964). Erivan maddesi. *İslam ansiklopedisi*, c. 4. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bala, M. (1977). Karabağ. *İslam ansiklopedisi*, c. 6. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bala, M. (1979a). Buhara maddesi. *İslam ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bala, M. (1979b). İsfahan. *İslam ansiklopedisi*, c. 5/2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bala, M. (1987). Hemedan. *İslam ansiklopedisi*, c. 5/1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bala, M. (1988). Gence. *İslam ansiklopedisi*, c. 4. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Balcı, K. (2019). *Kaybolan coğrafyanın klâsik edebiyatımıza yansıması: Suriye örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Bardakçı, K. (2018). Antikçağ'da Konya ovasını Taşeli platosuna bağlayan yollar. *Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, 3, 39-45. doi: <https://doi.org/10.31455/asya.390030>
- Barışta, Ö. (2015). *Türk el sanatları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Barthold, W. & Köprülü, M. F. (1984). *İslâm medeniyeti tarihi*. Ankara: Arısan.
- Barthold, W. (1979a). Hoten. *İslam ansiklopedisi*, c. 5/1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Barthold, W. (1979b). Şirvan. *İslam ansiklopedisi*, c. 11. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Barthold, W. (1979c). Bedahşan. *İslam ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Baş, M. Ş. (2014). *Aydınlı Bir Uşşaki Şeyhi Ömer Hulusi ve divanı*. İstanbul: Okurakademi.
- Başkan, Y. (2012). Fatih Sultan Mehmed döneminde Karaman bölgesinden İstanbul'a nakledilen nüfus. *Tarih Dergisi*, 55, 107-134.

- Başpınar, F. *Beyanî divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78363/beyani-divani.html> adresinden erişildi.
- Batğı, Ö. (2017). *Numân Mâhir divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196429/numan-mahir-divani.html> adresinden erişildi.
- Batıslam, H. D. (2009). Şehir şiirleri ve Şeyhülislâm Yahyâ'nın Edirne gazelleri. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 39, 483-498. doi: <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat892>
- Batıslam, H. D. (2011). Divan şairinin benzetme dünyasında Mısır ve Nil. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6, 203-210. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1859>
- Batıslam, H. D. (2018). XVII. yüzyıl divan şairi Mezâkî'nin Üsküdar gazeli. *Üsküdar Sempozyumu X Bildiriler Kitabı* içinde (s. 201-212). İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- Batur, S. (1994). Beylerbeyi. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Bauer, S. V. (2013). *Rönesans dünyası*. İstanbul: Alfa.
- Bayak, C. (2017). *Sehâbî divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194338/sehabi-divani.html> adresinden erişildi.
- Baykal, B. S. (1965). Edirne'nin uğramış olduğu istilâlar. *Edirne, Edirne'nin 600. Fetih yıldönümü armağan kitabı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Baykara, T. (1999). Osmanlı Devleti şehirli bir devlet midir? *Osmanlı 5* içinde (s. 528-535). Ankara: Yeni Türkiye.
- Baykara, T. (2002). Konya. <https://islamansiklopedisi.org.tr/konya> maddesinden erişildi.
- Bayram, Y. (2009). *Adlî Sultan ikinci Bayezid hayatı-şahsiyeti-şairliği divanının tenkitli ve orijinal metni*. Amasya: Amasya Valiliği.
- Baysun, C. (1979a). Bağdad-Tarih. *İslam ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Baysun, C. (1979b). Belgrad. *İslam ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Baysun, C. (1979c). Budin. *İslam ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Baysun, C. (1992). İstanbul - Şehrin adı. *İslam ansiklopedisi*, c. 5/2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Bazın, M. (2002a). Kirman. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kirman> maddesinden erişildi.
- Bazın, M. (2002b). Kum. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kum> maddesinden erişildi.
- Bedir, A. & Tunçbilek, H. H. (2002). Hârût ve Mârût iki melek mi? *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, IV*, 1-28. Erişim: 30.05.2018, <http://ilahiyat.harran.edu.tr/assets/uploads/sites/58/files/dergi-10-17082016.pdf>
- Bektaş, E. (2007). *Muvakkit-zâde Pertev dîvânı*. Malatya: Öz Serhat.
- Bektaş, H. (2005). *Şeyh Mehmed Nazmî dîvânı* (edisyon kritik, inceleme) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Berbercan, M. (2016). Yunan adalarındaki eski Türk varlığının edebî izleri II: Sakız. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1*, 21-34.
- Berberian, H. (1954). Stanbol (İstanbul) kelimesinin etimolojisine dair bir deneme. *Tarih Dergisi, 9*, 187-192.
- Beyanî Mustafa Bin Carullah. (1997). *Tezkiretü 'ş-Şuarâ*. Kutluk, İ. (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Beydilli, K. (2013). Viyana. <https://islamansiklopedisi.org.tr/viyana> maddesinden erişildi.
- Beyzadeoğlu, S. A. (2001). Hasan Çelebi tezkiresindeki şairlerin şehirlere göre tasnifi ve şehir tasvirleri. *İlmi Araştırmalar, 11*, s. 41-66. Erişim: 04.09.2019, <http://hdl.handle.net/11352/1051>
- Beyzadeoğlu, S. A. (2005). El yazması belgelere göre Edirne manzaraları. *Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü I. Edirne Kültür Araştırmaları Sempozyum Bildirileri içinde* (s. 85-92). Edirne: Edirne Valiliği.
- Bilge, M. (1989). Akkirman. <https://islamansiklopedisi.org.tr/akkirman> maddesinden erişildi.
- Bilge, M. L. (1988). Aden. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aden> maddesinden erişildi.
- Bilge, M. L. (1991). Bahreyn. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bahreyn> maddesinden erişildi.
- Bilgi, K. B. (2019). *Giritli Hilalî divanı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.

- Bilgicioğlu, B. (2008). Sâdâbâd. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sadabad> maddesinden erişildi.
- Bilgili, A. S. (2011). Tebriz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tebriz> maddesinden erişildi.
- Bilgin, A. (2001). Karamanlı Nizamî. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karamanli-nizami> maddesinden erişildi.
- Bilgin, A. (2003). *Divan-ı Seyyid Nigarî divanı*. İstanbul: Kule.
- Bilirgen, E. (2004). Topkapı sarayı hazinesi'ndeki necef eserler. *Antik Dekor*, 81. Erişim: 19.3.2018, <http://www.antikalar.com/topkapi-sarayi-hazinesindeki-necef-eserler/>
- Bilkan, A. F. (1997). *Nâbî dîvânı I-II*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Biltekin, H. (2010). Şeyhî. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seysi> maddesinden erişildi.
- Biltekin, H. (2018). *Şeyhî (Hekim Sinan) divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215511/seysi-divani.html> adresinden erişildi.
- Birgören, H. (2004). *Dâniş dîvânı inceleme-metin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Bolat, B. (2012). *Divan şiirinde eğlence mekânları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Bostan, M. H. (2004). Üsküdar'ın sınırları ve demografisi (XV-XIX. Yüzyıl). *Üsküdar Sempozyumu X Bildiriler* içinde (s. 117-147). İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- Bostan, M. H. (2012). Üsküdar. <https://islamansiklopedisi.org.tr/uskudar#1> maddesinden erişildi.
- Bosworth, C. E. (2010). Nîşapur. <http://www.iranicaonline.org/articles/nishapur-i> maddesinden erişildi.
- Boşkov, V. (1980). Türk edebiyatında şehir şiirleri ve şehir mersiyeleri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 12, 69-76.
- Boz, E. (2017). *Hakîkî divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194363/hakiki-divani.html> maddesinden erişildi.
- Bozkurt, N. (2002). Kılıç. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kilic> maddesinden erişildi.
- Bozkurt, N. (2004). Mescid-i Aksa. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mescid-i-aksa> maddesinden erişildi.

- Bozkurt, N. (2009). Sikke. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sikke--kulah> maddesinden erişildi.
- Buhl, F. (1979a). Kudüs. *İslam ansiklopedisi*, c. 6. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Buhl, F. (1979b). Medine. *İslam ansiklopedisi*, c. 7. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Buniyatov, Z. M. (1991). Azerbaycan. <https://islamansiklopedisi.org.tr/azerbaycan#1> maddesinden erişildi.
- Burmaoğlu, H. B. (1983). *Lami'i Çelebi divanı hayatı, edebi kişiliği, eserleri ve divanının tenkitli metni* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Buyruk, İ. E. (2009). *Ümîdî Ahmet dîvânı inceleme-metin-özel adlar dizini* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Büyükkarcı Yılmaz, F. (2013). *Tahir divanı [Halifezade Mehmed Tahir Efendi]*. İstanbul: Simurg.
- Büyükkarcı Yılmaz, F. (2014). Divan edebiyatında nakş ve nakkaş 1: İlk yüzyıllar. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 12, 13-28. Erişim: 03.02.2021, http://devdergisi.com/Makaleler/1410148606_2%20Fatma%20B%c3%bcy%c3%bckarc%c4%b1.pdf
- Büyükkarcı Yılmaz, F. (2018). *Hac menzilnamelerinde Osmanlı şehirleri*. İstanbul: Simurg.
- Buzpınar, Ş. F. (2010). Şam – Osmanlı dönemi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sam--suriye> maddesinden erişildi.
- Buzpınar, Ş. T. (2009). Surre. <https://islamansiklopedisi.org.tr/surre> maddesinden erişildi.
- Büngül, N. R. (1939). *Eski eserler ansiklopedisi*. İstanbul: Tercüman.
- Can, Y. (1995). *İslam şehirlerinin fiziki Yapısı*. Ankara: TDV.
- Canatan, K. (2009). Bir tanımlama çerçevesi: İslam kültüründe şehir kavramı. *Hece*, 150/151/152, s. 65-87.
- Cançelik, A. (2015). İstanbul şehrengizlerinde şehrin kurucu unsuru olarak aşkınlık. *Ekev Akademi Dergisi*, 61, s. 83-96.
- Canım, R. (1995). *Edirne Şairleri*. Ankara: Akçağ.
- Canım, R. (2014a). *Divan edebiyatında türler*. Ankara: Grafiker.
- Canım, R. (2014b). *Sultanların şehri-şehirlerin sultanı Edirne kitabı*. Edirne: Edirne Valiliği.

- Canlı, M. (2009). *Hafız Ulvi divanı (inceleme-metin-dizin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Cansever, S. (2005). *Eğribozlu Mehmed Emin Sırrî hayatı, eserleri, dîvânının edisyon kritik metni ve değerlendirmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Cansever, T. (1997). *İslam 'da şehir ve mimari*. İstanbul: İz Yayınları.
- Cansever, T. (2016). *Kubbeyi yere koymamak*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Cansever, T. (1999). Osmanlı şehri. *Osmanlı 5* içinde (s. 509-527). Ankara: Yeni Türkiye.
- Cansever, T. (2010). *Osmanlı Şehri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Cantay, T. (1991). At Meydanı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/atmeydani> maddesinden erişildi.
- Cellek, A. (2011). *Hadis edebiyatında Hz. Veysel Karanî* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Cengiz, H. A. (2019). Osmanlı kaynaklarında Girit seferi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 105-133. doi: 10.33207/trkede.517360
- Cengiz, H. E. & Eren, G. H. (1996). *Rahmî-i Harputî divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Cersel, F. (2009). *Mehmed Şakir Galib Efendi divanı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Ceyhan, S. (2010). Şems-i Tebrîzî. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sems-i-tebrizi> maddesinden erişildi.
- Ceylan, Ö. & Yılmaz, O. (2005). *Hazana sürgün bahar/Keçecizade İzzet Molla ve Divan-ı Bahar-ı Efkar*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- Cezar, M. (1959). *Mufasssal Osmanlı tarihi*, c. 3. İstanbul: Tan.
- Cezar, M. (1960). *Mufasssal Osmanlı tarihi*, c. 4. İstanbul: Baha.
- Cezar, M. (1965). *Osmanlı tarihinde levendler*. İstanbul: Çelikkilt.
- Cezar, M. (1971). *Mufasssal Osmanlı tarihi*, c. 5. İstanbul: Güven.
- Cezar, M. (1972). *Mufasssal Osmanlı tarihi*, c. 6. İstanbul: Güven.
- Cezar, M. (1996). Türkler ve şehirleri. *İslam geleneğinden günümüze şehir ve yerel yönetimler 1* içinde. İstanbul: İlke.

- Cezar, M. (2010). *Mufasssal Osmanlı tarihi*, c. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Cezar, M. (2011). *Mufasssal Osmanlı tarihi*, c. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Cıkay, N. (2012). *Seyyahların gözüyle Halep* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.
- Coşkun, İ. (2009). İstanbul: edebiyatın başkenti. *Hece*, 150/151/152, s. 327-332.
- Coşkun, M. (2007). *Bosnalı Muhlis'in manzum seyahatnamesi: Delilü'l-Menâhil ve Mürşidü'l-Merâhil*. Isparta: Fakülte.
- Coşkun, V. S. (2010). Tâk-ı Kisrâ. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tak-i-kisra> maddesinden erişildi.
- Coşkunyürek, A. (2007). *Fâik Ömer Efendi hayatı, edebi şahsiyet, eserleri ve divânı'nın tenkidli metni* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi, Muğla.
- Cotton, J. S. (1979). Bengale. *İslam ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Çağlar, A. (2013). *Üsküplü Ata ve divançesi (inceleme-tenkitli metin-sözlük)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Çağlayan, N. (2007). *Nisarî divanı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Çağlı, A. (1990). *Vişne-zâde İzzetî (hayatı, edebi kişiliği ve divanının tenkitli metni)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Çağlı, A. (1998). *Halimî hayatı, edebi kişiliği, eserleri ve divanı'nın tenkitli metni* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Çakar, E. (1998). *XVI. yüzyılda Halep sancağı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Çakar, E. (2003). XVI. yüzyılda Şam beylerbeyliğinin idarî taksimatı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 351-374. Erişim: 12.12.2020, <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt13/sayi1/351-374.pdf>
- Çakır, M. (2010). Bilinmeyen bir bilâdiye metni: Esmâ-yı bilâd-ı Mecdî. *Journal of Turkish Studies*, 34(I), 173-182.
- Çakır, Z. V. (1998). *Hevâyî (Abdurrahman, Kubûrîzâde) divânının tenkidli metni ve incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.

- Çapan, P. (2004). Tezkirelerde İstanbul'un ele alınışı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 81, s. 25-52.
- Çapraz, H. (2012). 19. yüzyılda Rusya'nın Karabağ politikası. *Belgi*, 3, 231-240.
- Çavuşoğlu, M. & Tanyeri, M. A. (1989). *Üsküblü İshak Çelebi divan tenkidli basım*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.
- Çavuşoğlu, M. & Tanyeri, M. A. (1981). *Hayretî dîvan tenkitli basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Çavuşoğlu, M. (1979). *Amrî divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Çavuşoğlu, M. (1980). *Vasfî divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Çavuşoğlu, M. (1982). *Helâkî dîvan tenkidli basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Çavuşoğlu, M. (1977). *Yahya Bey*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Çavuşoğlu, M. (1991). Bâkî. <https://islamansiklopedisi.org.tr/baki--sair> maddesinden erişildi.
- Çeçen, K. (1997). Halkalı suları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/halkali-sulari> maddesinden erişildi.
- Çeken, M. B. (2017). *Haydar Bey'in Vâkıât-ı Sultan Cem adlı eseri ve Cem'in hayatı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Çelebi, A. H. (1955). İstanbul'dan bahseden en eski Türk şairleri (Fetihten 16ncı asra kadar). *Türk yurdu*, 242, 671-675.
- Çelebi, A. H. (2002). *Divan şiirinde İstanbul*. Ankara: Hece.
- Çelebi, İ. (2009). Sihir. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sihir> maddesinden erişildi.
- Çelebioğlu, A. (1991). Ay-Kültür ve edebiyat. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ay#3-kultur-ve-edebiyat> maddesinden erişildi.
- Çelen, A. (1994). *Kelîm, hayatı, eserleri ve divanı'nın tenkitli metni* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Çelik, B. (2014). Necati'nin redifi yer ve şahıs ismi olan gazellerinde tasvir unsurları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16, 92-99. Erişim: 02.10.2018, <https://hdl.handle.net/11492/528>
- Çelik, B. & Kılıç, M. (2018). *Derzi-zâde Ulvî divan*. İstanbul: Dün bugün yarın.

- Çelik, C. (2012). İslam şehri'nden şehir İslam'ına: Tarihsel tecrübeden sosyolojik pratiğe şehrin medeniyet kodları. *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 3, s. 137-156.
- Çelik, R. (2012). *Fehîm-i Sâni (Süleyman Fehîm) ve dîvânı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Üniversitesi, Nevşehir.
- Çelik, Ş. (2000). İçel. <https://islamansiklopedisi.org.tr/icel> maddesinden erişildi.
- Çelik, Ş. (2002). Osmanlı padişahlarının av geleneğinde Edirne'nin yeri ve Edirne kazasındaki av alanları (hassa şikâr-gâhı). *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 1-15). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çeltik, H. (2000). Rumeli şairlerinde yöresel kültür. *Bilig*, 14, s. 99-109.
- Çeltik, H. (2011). *Ahmed-i Rıdvan divanı*. Ankara: Bizim Büro.
- Çeşmeli, İ. (2002). Semerkand şehrinin antik dönemden 19. yüzyıla kadar olan fiziksel gelişimi. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 15, 57-90. Erişim: 17.08.2019, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusty/issue/1182/13914>
- Çetin, K. (2018). Klâsik Türk şairlerinin kaleminden Mağrib, Habeş ve Sudan. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 63, 35-57. doi: <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3950>
- Çetin, O. (1998). Horasan. <https://islamansiklopedisi.org.tr/horasan> maddesinden erişildi.
- Çetinkaya, B. (2003). *İlmî dîvânı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Çınar, A. (2013). *Modernizm, Kent ve Toplum*. Bursa: Emin.
- Çıpan, M. (1991). *Fasîh Ahmed Dede hayatı, edebi kişiliği, eserleri ve divânı'nın tenkidli metni* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Çolak, M. (2010). *Emetullâh Hanım dîvânı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Çorak, R. (2008). 15. ve 16. yüzyıl divanlarında İstanbul semt tasvirleri. *Eski Türk edebiyatı toplantıları 15. ve 16. yüzyıl divanlarında Edirne, Bursa ve İstanbul* içinde (s. 51-64). İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı.
- Çöl, N. (2009). XVI. yüzyıla kadar Galata'da kentsel dokuyu etkileyen faktörler. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3, 681-695. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.700>
- Çukurlu, A. (2012). *Şuhi Bengizade divanı ve tahlili* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

- Dağdelen, S. (2011). *Muhyiddin Kadiri'nin Nasihat-name adlı divanı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Dames, M. L. (1977). Kandahar. *İslam ansiklopedisi*, c. 6. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Darıcık, M. (2006). *Nazif divanı (transkripsiyonlu çeviri ve metin-inceleme)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Darkot, B. & Dağlıoğlu, T. (1979). Ayıntab. *İslam ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Darkot, B. (1965). Edirne, coğrafi giriş. *Edirne, Edirne'nin 600. Fetih yıldönümü armağan kitabı*. Ankara: Türk tarih kurumu.
- Darkot, B. (1977). Konya. *İslam ansiklopedisi*, c. 6. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Darkot, B. (1978a). Aden. *İslam ansiklopedisi*, c. 1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Darkot, B. (1978b). Diyarbakir. *İslam ansiklopedisi*, c. 3. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Darkot, B. (1979a). Boğaziçi. *İslam ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Darkot, B. (1979b). Bursa. *İslam ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Darkot, B. (1979c). Erzurum-coğrafya. *İslam ansiklopedisi*, c. 4. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Darkot, B. (1979d). İzmir. *İslam ansiklopedisi*, c. 5/2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Darkot, B. (1979e). Keşmir. *İslam ansiklopedisi*, c. 6. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Darkot, B. (1993). Necef. *İslam ansiklopedisi*, c. 9. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Darkot, B. & Gökbilgin, M. T. (1993). Basra. *İslam ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Daş, M. (2015). Bizans İstanbul'unda siyasi gelişmeler. *Büyük İstanbul tarihi*, c. 2 içinde (s. 30-57). İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.
- David, G. (1992). Budin. <https://islamansiklopedisi.org.tr/budin#1> maddesinden erişildi.
- David, G. (1994). Eğri. <https://islamansiklopedisi.org.tr/egri> maddesinden erişildi.

- David, G. (1995). Estergon. <https://islamansiklopedisi.org.tr/estergon> maddesinden erişildi.
- David, G. (2009). Sigetvar. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sigetvar> maddesinden erişildi.
- Davutoğlu, A. (2016). *Medeniyetler ve şehirler*. İstanbul: Küre.
- Decei, A. (1993). İstanbul-Eski devir. *İslam ansiklopedisi*, c. 5/2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Deliorman, A. (2010). *Osmanlılardan önce Türkler*. İstanbul: Bayrak.
- Demir, H. (2017). *Lâzîkîzâde Feyzullah Nâfîz ve dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-191378/lazikizade-feyzullah-nafiz--divan.html> adresinden erişildi.
- Demircan, A. (2017). Hz. Peygamber'in (s.a.s) hicreti. *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1, 1-33.
- Demirci, K. (1997). Hârût ve Mârût. <https://islamansiklopedisi.org.tr/harut-ve-marut> maddesinden erişildi.
- Demirci, M. (2003). İslam'da şehir ve şehrin sosyal dinamikleri. *İstem*, 2, 129 – 146. Erişim: 01.02.2021, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/260595>
- Demirci, M. (2004). *Bursa şehrinin başkentlik sürecindeki gelişimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Demirel, M. (1996). *İbn-i Kemal dîvan tenkitli metin*. İstanbul: Fakülteler.
- Demirel, M. (2005). *Mehmed Ali Çelebi (Rızayî) divan: giriş, inceleme, metin, sözlük, tıpkıbasım*. İstanbul: Çağrı.
- Demirel, Ş. (2017). *Dîvân-ı Mânî ve Şehr-engîz-i Bursa*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194359/divan-i-mani-ve-sehr-engiz-i-bursa.html> adresinden erişildi.
- Demirel, Ş. (2014). *Şehrî divanı*. Malatya: Malatya Kitaplığı.
- Demirkazık, H. İ. (2009). *18. yy. şairi Mustafa Fennî dîvân (inceleme-tenkitli metin-dizin)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Demirkent, I. (1997). *Haçlı seferleri*. İstanbul: Dünya.
- Demirkent, I. (2002). Kudüs – Haçlılar dönemi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kudus> maddesinden erişildi.
- Demirkol, H. Ç. (2003). *Divan-ı Nüzhet inceleme-tenkitli metin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Deniz, S. (2005). *Tecellî ve dîvânı*. İstanbul: Veli.

- Derdiyok, İ. Ç. (1994). *Cemâlî, hayatı, eserleri ve divanı*. Cambridge: Harvard University.
- Dikmen, H. (1991). *Seyyid Vehbi ve divanının karşılaştırmalı metni* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni tarama sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Dilçin, C. (2011). *Divan şiiri ve şairleri üzerine incelemeler*. İstanbul: Kabalcı.
- Dinçer, A. (2019). Kara Sürmek Deyimi Üzerine. *Edebiyat Üzerine İncelemeler: Rıza Filizok'a Armağan* içinde (s. 353-360). İzmir: Ege Üniversitesi.
- Dirican, E. (2007). *Sehmî divanı inceleme metin dizin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Diriöz, M. (2015). *Pazarbaşı-zâde Osman Servet dîvânı tenkidli basım*. İstanbul: Patrol.
- Djurdjev, B. (1992). Bosna-Hersek. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bosna-hersek> maddesinden erişildi.
- Djuric-Zamolo, D. (1992). Belgrad. <https://islamansiklopedisi.org.tr/belgrad> maddesinden erişildi.
- Doğan, A. (2013). *Kuddûsî dîvânı*. Ankara: Akçağ.
- Doğan, E. & Çelik, H. (2017). Hû erenler! Hâyy'dan geldik Hû'ya gideriz: Alevî bektâşî deyimlerinin Türk edebiyatına yansımaları. *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2, 199-212. Erişim: 27.06.2018, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad/issue/33044/339142>
- Doğan, M. N. (1997). *Şeyhülislam Es'ad ve dîvânı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Doğan, M. N. (2009). Divan şiirinde şehir kültürü. *Hece*, 150/151/152, s. 286-299.
- Doğan, M. N. (2010). Divan şiirinin son çınarı. *Dil ve Edebiyat*, 22-30.
- Doğan, M. N. (2015). *Fatih divanı ve şerhi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu ve Başkanlığı.
- Doğanay, A. (2010). Şeyh Vefa Külliyesi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyh-vefa-kuliyesi> maddesinden erişildi.
- Dolat, M. (2014). *Kütahya belediyesi Mustafa Hakkı Yeşil kütüphanesi 24557 numaralı dîvân-ı Lutfî* (inceleme-metin-sözlük) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Donuk, A. (1992). Balık. <https://islamansiklopedisi.org.tr/balik> maddesinden erişildi.

- Duman, M. (2010). *Trabzonlu Emin Hilmi: Hayatı-eserleri-edebi kişiliği ve divanının metni* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yakar, H. İ. (2010). *Edirneli Şevkî dîvânı*. Konya: Palet.
- Dursun, D. (1992). Beyrut. <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyrut> maddesinden erişildi.
- Dursunoğlu, H. (2003). Klasik Türk edebiyatında bir şehrin güzelleri ve güzellikleriyle ilgili eserler (şehrengîzler). *Bellekten*, 2, 57-74.
- Duymaz, M. (2010). *Diyarbakırlı Azmî ve divançesi (inceleme-metin-indeks)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Erünsal, İ. E. (1983). *The life and works of Tâcî-zâde Ca'fer çelebi, with a critical edition of his dîvân*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi.
- Eberhar, W. (1942). Çin kaynaklarına göre Orta ve Garbi Asya halklarının medeniyeti. *Türkiyat Mecmuası*, VIII, 125-191. Erişim: 27.06.2018, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat/issue/18514/195193>
- Ed-Dûrî, A. (1991). Bağdad. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bagdat#1-genel-bakis> maddesinden erişildi.
- Editör (1998). Kerman. <https://www.britannica.com/place/Kerman-Iran> maddesinden erişildi.
- Efendize, O. (1996). Gence. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gence> maddesinden erişildi.
- Eflatun, M. (2003). *Feyzî-i Kefevî dîvânı: tahlil-metin* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Eflatun, M. (2003). Şehir medhiyelerine bir örnek: Akşehir medhiyesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 26, 273-278. Erişim: 15.02.2021, <https://hbvdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/579>
- Eflatun, M. (2018). Klasik Türk şiirinde kutsal ve mitolojik dağlar. 2. *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (s. 408-430). Ankara: Türk Eğitim-Sen.
- Egüz, E. (2009). *Priştineli Nuri divanı ve incelemesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Eğri, S. (1989). *Şühûdî dîvânı (levâmîü'l-eşvâk) gazeller (defter-i sâlis) inceleme-karşılaştırmalı metin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.

- Eğri, S. (2012). Hıtây Sefâretnâmesi ve Kanunnâme-i Çin ü Hıtây'da ipek yolu izlenimleri. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/2, 411-422. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3154>
- Ekici, H. (2006). *Sahhaf Rüşdî ve divanının tenkitli metni*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- El-Aselî, K. C. (2002). Kudüs - Osmanlı dönemi ve sonrası. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kudus> maddesinden erişildi.
- El-bek, A. (1987). İslam mimari mirasının korunması ve Halep belediye meclisinin deneyimleri. *İslam Mimari mirasını koruma konferansı bildiriler içinde*. İstanbul: İki nokta.
- Eldem, D. H. (2018). *Sa'dabad*. İstanbul: Kâğıthane Belediyesi.
- Eldem, E. (1992). Nostaljiden arındırılmış bir bakış Galata'nın etnik yapısı. *İstanbul*, 1, 58-63.
- Eldem, E. (2012). İstanbul: İmparatorluk payitahtından periferileşmiş bir başkente. *Doğu ile Batı arasında Osmanlı kenti Halep İzmir ve İstanbul içinde*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Eldem, E., Goffmann, D. & Masters, B. (2012). *Doğu ile Batı arasında Osmanlı kenti*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Eldem, S. H. (2018). *Sa'dabad*. İstanbul: Kâğıthane Belediyesi.
- Elmacı, S. & Bekdemir, Ü. (2008). Ortaçağ İslam âleminde şehir: İbn Haldun'un şehre bakışı. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19, s. 73-88. Erişim: 25.01.2021, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunidcd/issue/2429/30870>
- Elmas, S. (1997). *Rahmî (Kırımlı, Mustafa) hayatı, edebî şahsiyeti, eserleri ve dîvânının tenkidli metni* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Emecen, F. (1988). Afyonkarahisar. <https://islamansiklopedisi.org.tr/afyonkarahisar> maddesinden erişildi.
- Emecen, F. (1991). Aydın. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aydin> maddesinden erişildi.
- Emecen, F. (1992). Bosna eyaleti. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bosna-eyaleti> maddesinden erişildi.
- Emecen, F. (1994). Osmanlı gücünün sarsılması: bozulma ve yeni arayışlar, İhsanoğlu, E. (Ed.), *Osmanlı Devleti ve medeniyeti tarihi* içinde, s. 45-51. İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.

- Emecen, F. (1999). Irakeyn seferi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/irakeyn-seferi> maddesinden erişildi.
- Emecen, F. (2000). İmroz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/imroz> maddesinden erişildi.
- Emecen, F. (2003a). Limni. <https://islamansiklopedisi.org.tr/limni> maddesinden erişildi.
- Emecen, F. (2003b). Manisa. <https://islamansiklopedisi.org.tr/manisa> maddesinden erişildi.
- Emecen, F. (2011). Sakız adasının sakızları: Küçük bir Osmanlı tarım işletmesi. *Osmanlı Araştırmaları*, 37, 1-16. Erişim: 10.12.2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oa/issue/10941/130779>
- Emecen, F. M. (1994). Hicaz'da Osmanlı hâkimiyetinin tesisi ve Ebu Nüme. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 14, 87-120.
- Emecen, F. M. (1998). Tarih koridorlarında bir sınır şehri: Edirne. *Edirne: Serhattaki Payitaht* içinde. İstanbul: Yapı Kredi.
- Emecen, F. M. (2012). *Fetih ve kıyamet 1453*. İstanbul: Timaş.
- Emre, A. (2009). Yerel ve evrensel çözümleme olarak Osmanlı şehri. *Hece*, 150/151/152, s. 205-220.
- Eralp, N. T. (1993). *Tarih boyunca Türk toplumunda silâh kavramı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan silâhlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Eraslan, A. H. (2019). *Divan şiirinde yer adları ve bunların mitolojik özellikleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Erbay, N. (2014). *Bayburtlu Zihnî divânı inceleme-metin*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi.
- Ercan, Ö. (2008). *Peştelî Hisâlî divânı*. Bursa: Gaye Kitabevi.
- Erdem, K. (2008). *Kutup (Seyyid) Osman Fazlî divânı inceleme- metin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Erdem, M. (1994). *Bursalı Talib ve divânı tenkitli metin ve inceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Erdem, S. (1991a). Ankara. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ankara#1> maddesinden erişildi.
- Erdem, S. (1991b). Babil. <https://islamansiklopedisi.org.tr/babil> maddesinden erişildi.

- Erdem, S. (2001). *Subhî-zâde Azîz ve dîvân'ı inceleme-metin-sözlük*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Erdem, S. (2002). *Neyyir ve divânı: inceleme-tenkidli metin-sözlük*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Erdem, S. (2005). *Neylî ve dîvânı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Erdoğan, K. (2008). Birrî divanında Manisa ve şairin sosyal çevresi. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 37, 69-85.
- Erdoğan, M. (1997). Abdüllatîf Râzî ve Ankara methiyesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 550, 356-359.
- Erdoğan, M. (2007). *Fatin divanı*. İstanbul: Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2011). *Sıdkı Paşa Divan ve Berfü Bahar*. İstanbul: Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2009). Bazı Osmanlı şairlerinin Mısır izlenimleri. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/2, s. 406-445. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.634>
- Erdoğan, M. (2012). Gözden kaçmış bir XVI. asır şâiri: Celâl-zâde Mustafa'nın oğlu Mahmûd Efendi ve Konya, İstanbul ve Edirne medhiyeleri. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 300-325. Erişim: 26.07.2018, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos/issue/4066/53648>
- Erdoğan, M. (2017). *Bursalı Rahmî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195643/bursali-rahmi-divani.html> adresinden erişildi.
- Eren, A. (2012). *Defterdâr-zâde Ahmed Cemâlî'nin metâli '-i cemâlî ve şeh-er-engîz-i İstanbul adlı eserleri (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Ergenç, Ö. (2013). *Şehir, toplum, devlet-Osmanlı tarihi yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Ergin, M. (1980). *Kadı Burhaneddin divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Ergün, E. (2004). *Sermed (Feyzullah) divânı (edisyon-kritik, inceleme)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Erinç, S. (1998). Hindistan. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hindistan> maddesinden erişildi.
- Erkin, S. (2005). *İslâmlaşma sürecinde Belh şehri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

- Erkoçoğlu, F. (2010). Kutsal(laştırılmış) bir mekan: Kerbela (Osmanlı hâkimiyetinin sonuna kadar). *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/1, 277-320.
- Erkul, R. (1992). *Birri Mehmed Dede (Magnisalı) hayatı-edebî kişiliği ve divanının tenkidli metni* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Erkul, R. (2013). XVII. ve XVIII. yüzyıllar Osmanlı edebiyat coğrafyasında Manisa. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, s. 294-305. Erişim: 27.08.2019, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos/issue/4066/53648>
- Eroğlu, S. (1998). *Sadık hayatı, edebî kişiliği ve divanı'nın tenkitli metni* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Eroğlu, S. (2008). Türk edebiyatında miyâhiyye türüne bir örnek: Hâsib Efendi'nin Miyâhiyyesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 429-439. Erişim: 15.02.2021, <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php?pdf=0002567&lng=1>
- Erol, E. (1994). *Sükkerî, hayatı, edebî kişiliği ve divanı*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Ersoy, E. (2011). Biladiye türünün yayımlanmamış bir örneği: İştibâ Ahmed Efendi'nin Bilâdnâmesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 21, 61-72.
- Ersoy, E. (2017). *Münîrî divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196156/muniri-divani.html> adresinden erişildi.
- Ersoy, E. (2013). *Azizî divanı*. İstanbul: Akademi Titiz.
- Ersoylu, İ. H. (2013). *Cem Sultan'ın Türkçe divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Erzen, M. H. (2012). *İhyâ divanı ve tahlili (inceleme-tahlil-tenkidli metin)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Evliya Çelebi (1998a). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. I. Dankoff, R., Kahraman, S. A. & Dağlı, Y. (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Evliya Çelebi (1998b). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. II. Kurşun, Z., Kahraman, S. A. & Dağlı, Y. (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Evliya Çelebi (1999). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. III. Kahraman, S. A. & Dağlı, Y. (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Evliya Çelebi (2000). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. IV. Dağlı, Y. & Kahraman, S. A. (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Evliya Çelebi (2001). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. V. Dağlı, Y., Kahraman, S. A. & Sezgin, İ. (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi.

- Evliya Çelebi. (2005). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. IX. Dağlı, Y., Kahraman, S. A. & Dankoff, R. (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Evliya Çelebi (2007). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. X. Kahraman, S. A., Yücel & Dankoff, R. (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Eyice, S. (1989). Göynük. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aksemseddin-turbesi> maddesinden erişildi.
- Eyice, S. (1991). Ayasofya. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayasofya> maddesinden erişildi.
- Eyice, S. (1992a). Budin. <https://islamansiklopedisi.org.tr/budin#1> maddesinden erişildi.
- Eyice, S. (1992b). Büyükçekmece köprüsü. <https://islamansiklopedisi.org.tr/buyukcekmece-koprusu> maddesinden erişildi.
- Eyice, S. (1992c). Galata. *İslam ansiklopedisi*, c. 4. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Eyice, S. (1993a). Ayasofya. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 1. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Eyice, S. (1993b). Çukur çeşmeler. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cukur-cesmeler> maddesinden erişildi.
- Eyice, S. (1994). Vefa. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 7. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Eyice, S. (1997). Haliç. <https://islamansiklopedisi.org.tr/halic> maddesinden erişildi.
- Eyice, S. (2004). Fetihden önceki Üsküdar. *Üsküdar Sempozyumu I Bildiriler içinde* (s. 17-20). İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- Eyice, S. (2011). Bizans İmparatorluğu'ndan Osmanlı İmparatorluğu'na İstanbul. *Tarih içinde İstanbul*. İstanbul: Mtt.
- Farabî (2001). *El-medinetü'l-fazıla*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Faroqhi, S. (1994). *Osmanlı'da kentler ve kentliler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Faroqhi, S. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve etrafındaki dünya*. İstanbul: Kitap.
- Fatış, E. (2012). Hz. İsa'nın Mehdi ve Deccalle ilişkilendirilmesi Üzerine. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33, 175-190. Erişim: 20.12.2019, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/188417>

- Fıġlalı, E. R. (1988). Abdullah b. Vehb er-Râsibî. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-b-vehb-er-rasibi> maddesinden erişildi.
- Fıġlalı, E. R. (1997). Haricîler. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hariciler#1> maddesinden erişildi.
- Fıġlalı, E. R. (1998). Hüseyin. <https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin> maddesinden erişildi.
- Fıġlalı, E. T. (1989). Ali. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali#1> maddesinden erişildi.
- Galitekin, A. N. (2003). *Osmanlı kaynaklarına göre İstanbul, câmi, tekke, medrese, mekteb, türbe, hamam, kütübhâne, matbaa, mahalle ve selâtin imâretleri*. İstanbul: İşaret.
- Gıynaş, K. A. (2017). *Pervane Bey mecmuası*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-194492/pervane-bey-mecmuasi.html> adresinden erişildi.
- Goldhizer, (1978). Acem. *İslam ansiklopedisi*, c. 1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gök, B. (2012). İbrahim bey devri (1423–1464) Karaman-Osmanlı münasebetleri. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 10, 107-121. doi: <http://dx.doi.org/10.17540/hy.v5i10.182>
- Gök, T. (2015). Beyânî'nin Sinop şehrengizi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/8, 1637-1661. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8231>
- Gök, T. (2016). Fakirî'nin İstanbul şehrengizi. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 21, 233-282.
- Gökalp, H. (2001). *Fasîhî divanı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Gökalp, H. (2005). Divan şairlerinin gözüyle Mevlevî mekânları. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 281-298. Erişim: 08.11.2019, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/50237>
- Gökbilgin, M. T. (1971-72). Türk idaresinde Budin. *Atatürk konferansları V* içinde. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gökbilgin, M. T. (1979a). Edirne. *İslam ansiklopedisi*, c. 4. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gökbilgin, M. T. (1979b). Eğri. *İslam ansiklopedisi*, c. 4. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gökbilgin, M. T. (1979c). Kütahya. *İslam ansiklopedisi*, c. 6. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Gökbilgin, M. T. (1992). Boğaziçi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bogazici> maddesinden erişildi.
- Gökbilgin, M. T. (1993). İstanbul - İstanbul'un fethi. *İslam ansiklopedisi*, c. 5/2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gökbilgin, M. T. (1994). Edirne. <https://islamansiklopedisi.org.tr/edirne> maddesinden erişildi.
- Gökçe, M. & Tombuloğlu, T. (2018). 10. ve 15. yüzyıl seyyahlarının izlenimlerinde Semerkand. *History Studies*, 10/10, 131-144. doi: 10.9737/hist.2018.695
- Gökçe, E. (2015). *Mislî divanı*. Ankara: Akçağ.
- Gökçek, M. F. (2016). XVII. yüzyılın ilk yarısında Bağdat'ta Osmanlı-Safevî mücadelesine dair bir eser: Şeyh-oğlu'nun *Kitâbu târîhi Dâri 's-selâm'ı*. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11/6, 31-60. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9638>
- Gökhan, A. (2007). Hafız-ı Şirazi'nin bir gazeli üzerine. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 1-17.
- Göktaş, U. (1994). Kâğıthane âlemleri. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 4. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Gökyay, O. Ş. (1984). *Hâlâtü'l-Kahire mine'l-âdâtî'z-zâhire*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Gökyay, O. Ş. (1992). Divan edebiyatında şehirler I. *Tarih ve Toplum*, 105, 9-12.
- Gökyay, O. Ş. (1992). Divan edebiyatında şehirler II İstanbul ve Edirne. *Tarih ve Toplum*, 106, 9-12.
- Gökyay, O. Ş. (1992). Divan edebiyatında şehirler III Kastamonu ve Bursa. *Tarih ve Toplum*, 107, 9-14.
- Gölpınarlı, A. (1951). *Nedim divanı*. İstanbul: İnkılap.
- Gömeç, S. (2009). Divanü Lûgati't-Türk'de geçen yer adları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 46, 1-34. Erişim: 07.01.2021, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/782062>
- Göncüoğlu, S. F. (2009). Değeri unutulmuş tarihi bir İstanbul semti: Horhor. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 23, 135-148. Erişim: 27.04.2018, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunigsed/issue/2579/33179>
- Göre, Z. (2015). Za'fi-i Gülşenî'nin Moton Şehrengizi. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 4, s. 41-57.

- Grohmann, A. (1987). Hayber. *İslam ansiklopedisi*, c. 5/1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Güfta, H. (1995). *Sâlim (Mirzâzâde) hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve divanının karşılaştırmalı metni* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Güfta, H. (2001). *Erzurumlu şair Hâzık hayatı, edebî kişiliği ve divanı*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Gülen, F. N. (2011). *Âbid Efendi'nin divançesi (inceleme-metin-sözlük)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Üniversitesi, İstanbul.
- Güler, K. (1995). *İbrahim Beg divanı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Güler, K. (1996). XIX. asır şuarâsından Ârifî ve Pesendî'nin Kütahya methiyeleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 279-285. Erişim: 19.07.2019, http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/kadir_guler_kutahya_medhiyeleri_02.pdf
- Güler, M. (2009). *Halil Nuri divanı edisyon-kritik-inceleme* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Gülersoy, Ç. (1994). Tophane ve Tophane iskelesi. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 7. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Gülhan, A. (1996). *Hakânî Mehmed Bey hayatı, eserleri, edebî kişiliği ve divanının tenkitli metni* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Gülhan, A. (2012). Şehrengiz türü ve Ravzî'nin Edincik şehrengizleri. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2, 515-545. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2914>
- Gülhan, A. (2018). Rıfkî ve İstanbul şehrengizleri. *Journal of Turkish Language and Literature*, 4, 86-100. doi: 10.20322/littera.359739
- Gülner, Ö. (1996). *Hüsâm-zâde Feyzî divanı inceleme-metin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Gülsoy, E. (2001). Kandiye. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kandiye> maddesinden erişildi.
- Gülsoy, E. (2007). Resmo. <https://islamansiklopedisi.org.tr/resmo> maddesinden erişildi.
- Gümüş, M. Y. (2011). *Nazik divanı (inceleme tenkitli metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.

- Günay, F. (2001). *Râşid (Vakanüvis) hayatı, edebi kişiliği, divanının tenkitli metni ve incelemesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Gündoğdu, E. (1997). *Divan-ı Salih Çelebi ve Dürer-i Nesayih tenkidli metin-inceleme* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Güneş, M. (2000). *Yozgatlı Hüznî dîvânı*. İstanbul: Sahhaf Kitapevi.
- Güneş, M. (2006). *İznikli Eşrefoğlu Rumi'nin hayatı, eserleri ve divanı*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- Güneş, M. (2013). *Manastırlı Celâl Bey dîvânı inceleme-metin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Güngör, Ş. (2003). Maktel-i Hüseyin. <https://islamansiklopedisi.org.tr/maktel-i-huseyin> maddesinden erişildi.
- Gürbüz, H. (2014). *Kitab-ı Kerbela (İnceleme- metin- dizin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Üniversitesi, İstanbul.
- Gürel, R. (2007). *Enderunlu Vasıf divanı*. İstanbul: Kitabevi.
- Gürgendereli, M. (2015). Bir Rumeli kadısı olan Atâyî'nin şiirlerinde Balkan coğrafyası. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8, s. 1291-1312. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8258>
- Gürgendereli, M. (2016). *Osmanlı dönemi şiirinde Edirne*. İstanbul: Çantay.
- Gürgendereli, M. (2002). *Hasan Ziyâ'î hayatı-eserleri-sanatı ve divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Halaçoğlu, Y. (1991a). Ardahan. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ardahan> maddesinden erişildi.
- Halaçoğlu, Y. (1991b). Bağdad. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bagdat> maddesinden erişildi.
- Halaçoğlu, Y. (1992). Basra. <https://islamansiklopedisi.org.tr/basra#2-osmanli-donemi> maddesinden erişildi.
- Halıcı, F. (1993). Çevgan. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevgan--oyun> maddesinden erişildi.
- Hamadeh, S. (2010). *Şehr-i sefa 18. yüzyılda İstanbul*. İstanbul: İletişim.
- Hamami, E. (2001). *Rami divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

- Hamidullah, M. (1998). Hayber. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hayber> maddesinden erişildi.
- Hammer, J. (2015). *Büyük Osmanlı tarihi, c. 1*. İstanbul: Üçdal.
- Hançer, E. (2004). Üsküdar Ermeni cemaati tarihinde bir gezinti. *Üsküdar Sempozyumu I Bildiriler* içinde (s. 140-156). İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- Hanna, N. (2005). Osmanlı dönemi Arap şehir tarihi üzerine bir inceleme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6, 103-116.
- Harman, Ö. F. (2000). Hz. İbrahim. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim--peygamber> maddesinden erişildi.
- Harman, Ö. F. (2002). Kudüs. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kudus#1> maddesinden erişildi.
- Harmancı, E. (1999). *Şinasî dîvânı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Harmancı, E. (2007). *Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethuda dîvân*. Ankara: Akçağ.
- Hartmann, R. (1979a). Belh. *İslam ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Hartmann, R. (1979b). Şam. *İslam ansiklopedisi*, 11. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Hatipoğlu, G. F. (2010). *Seyrî ve divanı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Heyd, W. (1975). *Yakın-Doğu ticaret tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hillelson, S. (1979). Sudan. *İslam ansiklopedisi*, c. 10. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Hitchins, K. Khujand. <http://www.iranicaonline.org/articles/khujand-city-in-northwestern-tajikistan> maddesinden erişildi.
- Hitti, P. K. (1989). *Siyâsî ve kültürel İslam tarihi*. İstanbul: Boğaziçi.
- Holton, R. J. (1999). *Kentler, kapitalizm ve uygarlık*. (Çev. R. Keleş). İstanbul: İmge.
- Honigmann, E. (1964). Nişapur. *İslam Ansiklopedisi*, c. 9. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Horata, O. (1998). *Esrâr dede hayatı-eserleri- şiir dünyası ve divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

- Hotinli, R. A. (1979). Bağdad-Bugünkü Bağdad. *İslam ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Huart, C. (1977). Kâşân. *İslam ansiklopedisi*, c. 6. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Hür, A. (1994). Doğancılar. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Işılak, F. H. (1995). *İslam öncesi Mekke'nin siyasi yapısı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- İbn Battuta. (2004). *İbn Battuta seyahatnamesi*. (Çev. S. Aykut). İstanbul: Yapı Kredi.
- İbn Haldun (1977). *Mukaddime I*. (Çev. T. Dursun). Ankara: Onur.
- İbn Huzdanbih (2008). *Yollar ve ülkeler kitabı*. (Çev. M. Ağarı). İstanbul: Kitabevi.
- İbrahim, M. L. A. (2010). *Ferîdî ve divanı inceleme-metin* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- İlhan, A. (1991). Atebat. <https://islamansiklopedisi.org.tr/atebat> maddesinden erişildi.
- İlhan, E. (2015). *Ümmî Sinan'ın saklı hazinesi: Kaşif Es'ad Efendi hayatı-edebi kişiliği-divanı*. Ankara: Grafiker.
- İnalcık, H. (1965). Edirne'nin fethi. *Edirne, Edirne'nin 600. Fetih yıldönümü armağan kitabı* içinde. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnalcık, H. (1979). Osmanlı devletinin Erzurum beylerbeyliği. *İslam ansiklopedisi*, c. 4. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İnalcık, H. (1988-89). Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'un yeniden inşası (Çev. F. Unan). *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3-4, 215-225.
- İnalcık, H. (1992). Bursa. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bursa> maddesinden erişildi.
- İnalcık, H. (1995). İstanbul: Bir İslam şehri. (Çev. İ. Kalın). *İslam Tetkikleri Dergisi*, 9, 243-268. Erişim: 09.02.2021, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuislamtd/issue/1186/13952>
- İnalcık, H. (2001). İstanbul-Türk devri. <https://islamansiklopedisi.org.tr/istanbul#3-turk-devri> maddesinden erişildi.
- İnalcık, H. (2002). Kırım. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kirim> maddesinden erişildi.
- İnalcık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu klasik çağ*. İstanbul: Yapı Kredi.

- İnalcık, H. (2005). *Şair ve patron*. Ankara: Doğu Batı.
- İnalcık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- İnalcık, H. (2010). *Has-bağçede 'ayş u tarab nedimler şairler mutribler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- İnalcık, H. (2012). İstanbul.
https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/istanbul-COM_0393?s.num=2&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam-2&s.q=istanbul maddesinden erişildi.
- İnalcık, H. (2015). Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u. *Büyük İstanbul tarihi*, c. 1 içinde (s. 36-85). İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.
- İnbaşı, M. (2012). Üsküp. <https://islamansiklopedisi.org.tr/uskup> maddesinden erişildi.
- İnce, A. (2007). Kuyu cadısı ve düşündürdükleri. *Tübar*, XXI, 109-122. Erişim: 03.09.2019, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubar/issue/16962/177137>
- İpekten, H. (1970). *Nâ'îl-i Kadîm divânı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İpekten, H. (1974). *Karamanlı Nizâmî hayatı, edebî kişiliği ve divanı*. Ankara: Atatürk Üniversitesi.
- İpekten, H. (1996). *Divan edebiyatında edebi muhitler*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İpşirli, M. (1992). Bilâd-ı selâse. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bilad-i-selase> maddesinden erişildi.
- İpşirli, M. (2002). Kayseri. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kayseri> maddesinden erişildi.
- İsen, M. (1990). *Usuli divanı*. Ankara: Akçağ.
- İsen, M. (1997). *Ötelerden Bir Ses*. Ankara: Akçağ.
- İsen, M. (2000). Klasik şiirin merkezi olarak İstanbul. *Bilgi*, 13, 1-8.
- İspirli, S. (1997). *Subhizade Feyzî'nin hayatı, edebî kişiliği ve hamsesi (inceleme tenkidli metin)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- İstanbul (yayın kurulu). (1994a). Bebek. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- İstanbul (yayın kurulu). (1994b). Beykoz. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

- İstanbul (yayın kurulu). (1994c). Göksu. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- İstanbul (yayın kurulu). (1994d). Kâğıthane. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 4. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- İşli, N. & İşli, E. D. (1994). Okmeydanı. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 6. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Kadioğlu, İ. (2008). *Es 'ad-ı Bağdâdî dîvânı*. Malatya: Özserhat.
- Kafadar, C. (1995). *Osmanlı devletinin kuruluşu iki cihan aresinde*. İstanbul: Birleşik.
- Kafescioğlu, Ç. (2009). *Constantinopolis/Istanbul*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University.
- Kafescioğlu, Ç. (2011). Osmanlı şehir tahayyülünün görsel ve edebi izleri: onaltıncı ve onyedinci yüzyıl menzîlnâme ve seyahatnâmelerinde şehir imgeleri. Bağcı, S. & Yaman, Z. Y. (Ed.), *Gelenek, Kimlik, Bireşim: Kültürel Kesişmeler ve Sanat* içinde (s. 139-50). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kafescioğlu, Ç. (2011). Şehrin ve seyahatin görünür kıldıkları: Seyahatnâme'de Osmanlı ve Ortaçağ Anadolu mimarlığı. Tezcan, N., Tezcan, S. (ed.). *Doğumunun 400. yılında Evliya Çelebi* içinde (s. 310-324). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Kafesoğlu, İ. (1993). İstanbul-şehrin muhasaraları. *İslam ansiklopedisi*, c. 5/2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kahraman, A. (2002). *İshak-zâde Zuhûrî divanı inceleme-metin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Kahraman, A. (2003). *Zaman aynasında Üsküdar*. İstanbul: Kaknüs.
- Kahraman, Â. (2010). İstanbul ve edebiyat. *Talid*, 16, 149-170.
- Kahraman, B. (1989). *Arşî divanının tenkitli metni I.II* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Kahraman, K. (1993). Cezayir-Osmanlı dönemi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cezayir> maddesinden erişildi.
- Kahraman, K. (2004). Üsküdar'da birlikte yaşama tecrübesi. *Üsküdar Sempozyumu I Bildiriler* içinde (s. 137-140). İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- Kâhya, Y. (1994). Yedikule. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 7. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

- Kalaycı, A. (1996). *İslam öncesi Mekke sitesinde sosyal yapı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kallek, C. (1992) Bulak. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bulak> maddesinden erişildi.
- Kalpıklı, M. (1995). Kâmi'nin lugazı (16-17. yüzyıllarda İstanbul'da mahalle ve semt adları). *İstanbul*, 14, 42-45.
- Kalyon, A. & Kalyon, F. (2016). Ravzatü'l-eş'âr'dan hareketle Ehl-i Beyt ve Kerbelâ içerikli manzum metinler için bir inceleme önerisi. *Journal of Turkish Language and Literature*, 4, 59-80. doi: <https://doi.org/10.20322/littera.271934>
- Kanar, M. (2011). *Hafız Divanı*. İstanbul: Ayrıntı.
- Kandes, V. İ. (2009). *Kuruluşundan XIX. yüzyıl sonlarına kadar Bursa*. İstanbul: Gaye.
- Kanmaz, F. E. (2010). *Ömer Şevki Mardinî ve divanı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kaplan, E. (2010). *Karacızade İzzet Molla divanı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Kaplan, H. (2016a). Divan şiirinde Karaman. *Türkiyat Mecmuası*, 2, 205-239.
- Kaplan, H. (2016b). Mahallî şairin mahallî coğrafyası: Kütahyalı Rahîmi'nin şiirlerinde yer adları. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 17, 121-172. Erişim: 09.11.2018, http://www.devdergisi.com/Makaleler/913051362_HASAN.pdf
- Kaplan, H. (2018). Divan edebiyatında Sakız ve Sakız'ın fethinin edebiyatın nükte dünyasına yansımaları. *Ekev Akademi Dergisi*, 22, 367-394.
- Kaplan, H. (2020). Bir İstanbul methiyesi: İzzet'in bilâdiyesi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2, 442-487. doi: <https://doi.org/10.32321/cutad.804726>
- Kaplan, M. (1996). *Neşâtî dîvânı*. İzmir: Akademi.
- Kaplan, Y. (2015). Klasik türk edebiyatında sahil-nâmeler ve Derviş Hilmî Dede'nin Sahil-nâmesi. *Route Educational and Social Science Journal*, 2, 148-159. Erişim: 03.03.2021, [http://www.ressjournal.com/Makaleler/29330057_12%20Yunus%20Kaplan%20\(1\).pdf](http://www.ressjournal.com/Makaleler/29330057_12%20Yunus%20Kaplan%20(1).pdf)
- Kaplan, Y. (2015). Seyrî ve Halep şehrengizi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 14, 67-92. Erişim: 10.12.2018, http://www.devdergisi.com/Makaleler/1851729446_4.pdf

- Kaplan, Y. (2016). Türk edebiyatında bilâdiyyeler ve Zihnî Efendi ile İştibâ Ahmed Efendi bilâdiyyeleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 13/1, 102-124. doi: 10.1501/MTAD.13.2016.1.6
- Kaplan, Y. (2017). Lale devri İstanbul’unda padişah bahçelerini anlatan manzum bir eser: Hıfzî ve Mesâîr’i. *Mcbü Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 307-330. doi: <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.298093>
- Kaplan, Y. (2020). Klasik Türk edebiyatında manzum menzil-nâmeler ve Fethî’nin “Vasf-ı Menâzil” adlı hac menzil-nâmesi. *Sutad*, 49, 149-175. doi: <https://doi.org/10.21563/sutad.857439>
- Kara, F. (1994a). Eyüp. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Kara, F. (1994b). Sütluçe. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 7. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Karabey, T. (2012). Evliyâ Çelebî seyâhatnâmesinde gûy u çevgân oyunu. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7, 81-86. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3216>
- Karacan, T. (1991). *Bosnalı Alaeddin Sabit divanı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- Karacasu, B. (2007). Türk Edebiyatında şehir-engizler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 10, 259-313.
- Karadeniz, Y. (2017). 1907’deki İngiliz-Rus Anlaşması’nın İran siyasetine etkisi. *Route Educational and Social Science Journal*, 4(2), 222-236. doi: <https://doi.org/10.17121/ressjournal.591>
- Karagöz, S. (2004). *Feyzî Efendi divanı inceleme, transkripsiyonlu metin, sözlük* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Karahan, A. (1948). Fuzûlî’nin Mektupları I. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 3-4, 245-266.
- Karahan, A. (1966). *Figânî divançesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Karahan A. (1996). Fuzulî. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fuzuli> maddesinden erişildi.
- Karakaş, E. (2008). *Racûlî, hayatı, edebi kişiliği ve divanı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Karakaş, F. Ö. (2010). *18. yy şairi Âdem Çelebi ve dîvânı (inceleme-transkripsiyonlu metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

- Karakaş, Z. (2000). *Divânçe-i Vehbî transkripsiyonlu metin sözlük indeks* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Karaköse, S. (2017). *Nev 'î-zâde Atâyî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194357/nevi-zade-atayi-divani.html> adresinden erişildi.
- Karaköse, S. (2017). *Said Giray divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194362/said-giray-divani.html> adresinden erişildi.
- Karaman, A. & Önal, Ş. (1994). *Zeyrek. Düinden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 7. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Karaman, G. (2009). *Hasan Rızâ dîvânı (inceleme-metin-nesre çeviri)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Karamanlı, H. M. (2006). Nahcivan. <https://islamansiklopedisi.org.tr/naheivan> maddesinden erişildi.
- Karatay, Z. (1991). Bahçesaray. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bahcesaray> maddesinden erişildi.
- Karavelioğlu, M. (2008). 15. ve 16. yüzyıl divanlarında Bursa. *Eski Türk edebiyatı toplantıları 15. ve 16. yüzyıl divanlarında Edirne, Bursa ve İstanbul içinde* (s. 11-29). İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı.
- Karavelioğlu, M. A. (2014a). *Şem 'i divanı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
- Karavelioğlu, M. A. (2014b). Şuara tezkirelerinde Galata tasvirleri. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 50, 65-95.
- Karayazı, N. (2013). *Yârî divanı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Karcı, T. (2004). *Revânî divanının tahlili* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi, Niğde.
- Kardaş, M. N. (2008). *Re 'fet Mehmed Azîz 'in hayatı, edebi kişiliği, eserleri ve dîvânının tenkitli metni* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Kardaş, S. (2012). Divan şiirinde resim ve heykel. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 47, 119-146. doi: <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat1099>
- Kardaş, S. (2013). Divan şiirinde sihir ve büyüün kaynağı: Hârût ve Mârût. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 50, 29-46. doi: <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat12>
- Karpat, K. (1994). Eflak. <https://islamansiklopedisi.org.tr/eflak> maddesinden erişildi.

- Kartal, A. (2014). Klasik Türk şairinin dilinden “Haleb”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 12, 77-92. Erişim: 10.12.2018, http://devdergisi.com/Makaleler/685610508_5%20Ahmet%20Kartal.pdf
- Kasır, H. (1990). *Sabrî Mehmed Şerif divanı (inceleme-karşılaştırmalı metin)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Kaşgarlı Mahmud (2005). *Divanü lugati 't-Türk*. Erdi, S., Yurteser, S. T. (Haz.). İstanbul: Kabalcı.
- Kavaklı, Ş. (2004). *Şeyh Galip divanının dini ve tasavvufi tahlili* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Kavaklık, R. (2008). *On beşinci yüzyıl şairi Sabayî ve divançesi transkripsiyonlu metin-açıklamalar-dizin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kavas, A. (2012). Tilimsan. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tilimsan> maddesinden erişildi.
- Kavas, A. (2013). Zengibar. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zengibar> maddesinden erişildi.
- Kavruk, H. (2001). *Şeyhülislam Yahya divanı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Kavruk, H. & Selçuk, B. (2009). *Filibeli Vecdî dîvânı*. Malatya: Özserhat.
- Kaya, B. A. (2003). *Azmizade Haletî Divanı: Hayatı edebi kişiliği eserleri ve divanının tenkidli metni*. Cambridge: Harvard Üniversitesi.
- Kaya, B. A. (2010). Şehrengiz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sehrengiz> maddesinden erişildi.
- Kaya, B. A. (2017). *Osman Nevres dîvânı*. İstanbul: Kesit.
- Kaya, H. (2009). *18. yy. şairi Âsaf ve dîvânı (inceleme-tenkitli metin-dizin)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kaya, İ. G. (2010). *Selanikli Hasan Âkif divanı*. Kocaeli: Umuttepe.
- Kayaalp, İ. (1999). *Sultan I. Ahmed divanının tahlili*. İstanbul: Kitapevi.
- Kayhan, A. (2005). *Divan-ı Fânî incelemesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Üniversitesi, İstanbul.
- Kazan, Ş. (2003). *Üsküdarlı Sırrî hayatı, eserleri, edebî kişiliği ve dîvânı (tenkitli metin-inceleme) ve şerhu medhi 'n-Nebî* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

- Keçeci, M. (2012). *Karayılan-zâde Mehmed Emîn Sabrî divanı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Keçecizade İzzet Molla. *Mihnetkeşan*. Özyıldırım, A. E. (Haz.).
<https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78431/kececizade-izzet-molla---mihnetkesan.html> adresinden erişildi.
- Keleş, N. (2017). Büveyhîler devrinde Bağdad’da asayiş: ayyârlar, şâtırlar, dâ’irler ve hırsızlar. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12/9, 55-88. doi:
<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12017>
- Kelpetin, M. (2017). İslam öncesi Medine. *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 52, 95-113. doi: 10.15370/maruifd.333530
- Kesik, B. (2018). *Cenabî divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215706/cenabi-divani.html> adresinden erişildi.
- Kılıç, F. (2000). *Şehzade Beyazid “Şâhî” hayatı ve divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Kılıç, F. (2017). *Âşık Çelebi divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195827/asik-celebi-divani.html> adresinden erişildi.
- Kılıç, İ. (2010). *Gümülcineli Dürri divanı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Kılıç, M. (1998). *Sâlik Efendi (Kasımpaşalı) hayatı, edebî kişiliği, dîvânının tenkitli metni ve incelemesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Kılıç, M. E. (1999). İbnü’l-Arabî, Muhyiddin. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-arabi-muhyiddin> maddesinden erişildi.
- Kılıç, S. Ö. (2019). *Hatîf Ali divanı inceleme - karşılaştırmalı metin*. Ankara: Fenomen.
- Kılıç, Ü. (2013). Yezid I. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yezid-i> maddesinden erişildi.
- Kılıç, Y. (1996). *Ratib Ahmed Paşa hayatı, edebi şahsiyeti, divanı’nın tenkitli metni ve incelemesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Kınalızade Hasan Çelebi (2017). *Tezkiretü’ş-şu’arâ*. Sungurhan, A. (Haz.).
<https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194494/kinalizade-hasan-celebi-tezkiretus-s-uara.html> adresinden erişildi.
- Kırbyık, M. (1994). *Ferrî Mehmed, hayatı, eserleri ve divanının tenkitli metni* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

- Kırbıyık, M. (2017). *Kâtib-zade Sâkib divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-199763/katib-zade-sakib-divani.html> adresinden erişildi.
- Kırkıl, E. (1999). *Selçuklu döneminde Halep* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Kırkılıç, A. (1994). Edirne şehrengizleri ve şairleri. *Yedi İklim Kültür Edebiyat Dergisi*, 47, 94-101.
- Kırkılıç, A. (2015). *Murâdî divanı*. İstanbul: TYEK.
- Kırlangıç, H. (2010). Talib-i Amulî. <https://islamansiklopedisi.org.tr/talib-i-amuli> maddesinden erişildi.
- Kızıлтаş, M. (2014). *Besnili Lüzûmî dîvânı tahlil-transkripsiyonlu metin-dizin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bingöl Üniversitesi, Bingöl.
- Kiel, M. (1992). Benefşe. <https://islamansiklopedisi.org.tr/benefse> maddesinden erişildi.
- Kiel, M. (1994a). Dimetoka. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dimetoka> maddesinden erişildi.
- Kiel, M. (1994b). Timurhisar. <https://islamansiklopedisi.org.tr/demirhisar> maddesinden erişildi.
- Kiel, M. (2001). Karlova. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karlova> maddesinden erişildi.
- Kiel, M. (2007a). Niş. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nis> maddesinden erişildi.
- Kiel, M. (2007b). Priştine. <https://islamansiklopedisi.org.tr/pristine> maddesinden erişildi.
- Kiel, M. (2008). Rodos. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rodos> maddesinden erişildi.
- Kiel, M. (2009). Selanik. <https://islamansiklopedisi.org.tr/selanik> maddesinden erişildi.
- Kiel, M. (2010). Şumnu. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sumnu> maddesinden erişildi.
- Kiel, M. (2012). Varna. <https://islamansiklopedisi.org.tr/varna> maddesinden erişildi.
- Kiel, M. (2013a). Vidin. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vidin> maddesinden erişildi.
- Kiel, M. (2013b). Yanya. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yanya> maddesinden erişildi.

- Kiel, M. (2013c). Yenice-i Karasu. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yenice-i-karasu> maddesinden erişildi.
- Kiel, M. (2013d). Yenişehir. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yenisehir> adresinden erişildi.
- Kiel, M. & Alexander, J. (2005). Mora. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mora> maddesinden erişildi.
- Koç, N. (2006). *Hâfız Mehmed Sebâtî divânının transkripsiyonlu metni ve incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Koçu, R. E. (1958). Akide şekerî. *İstanbul ansiklopedisi*, c. 1. İstanbul: Tan.
- Koçu, R. E. (1960). At meydanı. *İstanbul ansiklopedisi*, c. 3. İstanbul: Tan.
- Koçu, R. E. (1967). *Türk giyim, kuşam ve süslenme sözlüğü*. Ankara: Sümerbank.
- Koçu, R. E. (1968). Divan yolu. *İstanbul ansiklopedisi*, c. 9. İstanbul: Tan.
- Koncu, H. (1998) *Vâlî dîvânı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Koncu, H. (2003). Klâsik Türk şiirinde kuyu, zindan ve mağaranın bazı kullanımları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 30, 305-329. Erişim: 30.05.2018, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutded/issue/17069/178359>
- Konyalı, İ. H. (1976). *Üsküdar tarihi I-II*. İstanbul: Yeşilay.
- Köksal, M. F. (2017). *Edirneli Nazmi mecma 'u'n-nezâ'ir (inceleme - metin)* <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195954/mecmaun-nezair-edirneli-nazmi.html> adresinden erişildi.
- Kömürciyan, E. Ç. (1988). *İstanbul tarihi XVII. asırda İstanbul*. İstanbul: Eren.
- Köseoğlu, S. (1997). *Zekâyî dîvânı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kramers, J. H. (1977). İran. *İslam ansiklopedisi*, c. 5/2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kramers, J. H. (1977a). Karaman. *İslam ansiklopedisi*, c. 6. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kramers, J. H. (1977b). Kirman. *İslam ansiklopedisi*, c. 6. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Kuban, D. (1994a). Eminönü. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Kuban, D. (1994b). Laleli. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 5. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Kuban, D. (1994c). Süleymaniye külliyesi. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 7. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Kuban, D. (2000). *İstanbul bir kent tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Kulat, M. A. (2001). İstanbul'un fethini müjdeleyen hadisin değerlendirilmesi. *Diyanet İlmî Dergi*, 2, 5-23.
- Kuran-ı Kerim. <https://kuran.diyanet.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Kurnaz, C. & Tıncı M. (2001). *Ümmî divan şairleri ve Enverî divanı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Kurnaz, C. (1997). *Divan edebiyatı yazıları*. Ankara: Akçağ.
- Kurnaz, C. (2007). Şiirsel bir imge olarak Halep kumaşı. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2/2, 618-623. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.192>
- Kurşun, Z. (1998). Hicaz- Osmanlı dönemi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hicaz> maddesinden erişildi.
- Kurşun, Z. (2017). Hac ve iktidar: Haremeyn'de erken dönem Osmanlı imar faaliyetleri. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 9, 281-311. Erişim: 09.10.2019, <http://hdl.handle.net/11352/2495>
- Kurt, M. (2010). Antik Lykaonia'da yönetim ve şehirleşme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 119-132. Erişim: 18.09.2018, <https://hdl.handle.net/11492/991>
- Kurtaran, U. (2006). *Osmanlı-Avusturya diplomatik ilişkileri (1526-1791)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Kurtoğlu, (2017). *Lebîb dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194358/diyarbakirli-lebib-divani.html> adresinden erişildi.
- Kurtuluş, R. (1998). Hucend. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hucend> maddesinden erişildi.
- Kurtuluş, R. (2002). Kâşân. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kasan> maddesinden erişildi.
- Kuru, S. S. (2010). Sünbülzade Vehbî. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sunbulzade-vehbi> maddesinden erişildi.

- Kuruca, N. (2009). Tahrir defterlerine göre Boyovası/Boyabat kazasının 16. yüzyıl başlarında iktisadî ve sosyal durumu. *Erdem*, 55, 117-144. Erişim: 8.11.2019, <https://erdem.gov.tr/tam-metin/227/tur>
- Kut, G. & Kut, T. (1987). İstanbul tekkelerine ait bir kaynak: Dergeh-nâme. *Türkische Miszellen Robert Anhegger Armağanı* içinde (s. 213-236). İstanbul: Editions Divit Press.
- Kut, G. (2013). Latîfî'nin Evsâf-ı İstanbul adlı eserinde Tahtakale'de günlük hayat. *İstanbul'un Kitabı Fatih III* içinde (s. 682-697). İstanbul: Fatih Belediyesi.
- Kutlar, F. S. (2004). *Arpaemini-zâde Mustafa Sâmî dîvânı*. Ankara: Kalkan.
- Kutlar, F. S. (2011). Klasik Türk şiirinde şehir hicivleri ve Arpaemîni-Zâde Mustafa Samî'nin Edirne kasidesi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/2, 1-16. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2448>
- Kuzgun, Ş. (1997). Ham. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ham> maddesinden erişildi.
- Küçük, C. (1995). Erzurum. <https://islamansiklopedisi.org.tr/erzurum> maddesinden erişildi.
- Küçük, İ. (2008). *Pirkal divanı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Üniversitesi, İstanbul.
- Küçük, S. (1994). *Bâkî divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Küçük, S. (1999). *Antakyalı Münif divanı: tenkitli basım*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Küçükaşçı, M. & S., Bozkurt, N. (2003a). Medine. <https://islamansiklopedisi.org.tr/medine> maddesinden erişildi.
- Küçükaşçı, M. S. & Bozkurt, N. (2003b). Mekke. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mekke> maddesinden erişildi.
- Küçükaşçı, M. S. (1998). Hicaz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hicaz> maddesinden erişildi.
- Küçükaşçı, M. S. (2003). Mekke Emirliği. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mekke#2> maddesinden erişildi.
- Küçükaşçı, M. S. (2007). Rabiğ seriyyesi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rabig-seriyyesi> maddesinden erişildi.
- Küçükaşçı, M. S. (2010a). Şehir. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sehir> maddesinden erişildi.
- Küçükaşçı, M. S. (2010b). Taif. <https://islamansiklopedisi.org.tr/taif> maddesinden erişildi.

- Küçükaşçı, M. S. (2015). Fetih hadisi ve müslümanların İstanbul kuşatmaları. *Büyük İstanbul tarihi*, c. 2 içinde (s. 284-293). İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.
- Külahlıoğlu, M. (1997). *Kadrî hayatı, edebî kişiliği ve divanı'nın transkripsiyonlu metni* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Külekçi, N. (1985). *Ganî-zâde Nâdirî hayatı, edebi kişiliği, eserleri divânı ve şeh-nâmesi'nin tenkidli metni* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Küpeli, Ö. (2010). Irak-ı Arap'ta Osmanlı-Safevî Mücadelesi (XVI-XVII. yüzyıllar). *History Studies Ortadoğu*, Özel sayı, 227-244. doi: http://dx.doi.org/10.9737/hist_201
- Kütükoğlu, B. (1989). Âli Mustafa Efendi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-mustafa-efendi> maddesinden erişildi.
- Kütükoğlu, M. S. (2001). İzmir. <https://islamansiklopedisi.org.tr/izmir> maddesinden erişildi.
- Lamiî Çelebi (2011). *Bursa Şehrengizi*. İsen, M. & Burmaoğlu, H. B. (Haz.). Bursa: Bursa Kültür.
- Lammens, H. (1979a). Mekke. *İslam ansiklopedisi*, c. 7. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Lammens, H. (1979b). Suriye. *İslam ansiklopedisi*, c. 11. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Latif, S. M. (1892). *Lahore: its history, architectural remains and antiquities*. Lahore: New Imperial.
- Latîfî. (1977). *Evsaf-ı İstanbul*. Suner Pekin, N. (Haz.). İstanbul: Baha.
- Le Strange, G. (1900). *Baghdad during the Abbasid caliphate from contemporary Arabic and Persian sources*. Oxford: Clarendon.
- Le Strange, G. (2017). *Doğu hilafetinin memleketleri*. İstanbul: Yeditepe.
- Lehan, R. D. (1998). *The City in literature: an intellectual and cultural history*. California: University of California.
- Lekesiz, Ö. (2009). Mekke ve Medine: Allah'ın ve peygamberin şehirleri. *Hece*, 150/151/152, 221-228.
- Levend, A. G. (1958). *Türk edebiyatında şehrengizler ve şehrengizlerde İstanbul*. İstanbul: İstanbul Enstitüsü.

- Levend, A. S. (2000). *Gazavâtnameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavâtnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Levend, A. S. (2015). *Divan edebiyatı kelimeler ve remizler mazmunlar ve mefhumlar*. İstanbul: Dergah.
- Lin, K. (2012). Tibet. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tibet> maddesinden erişildi.
- Loklar, B. (2012). *Tanzimat Dönemi'nde Biga sancağı'nda cizye rejimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Lowry, H. W. & Emecen, F. (2012). Trabzon. <https://islamansiklopedisi.org.tr/trabzon> maddesinden erişildi.
- Macit, M. (2001). *Erzurumlu Zihnî dîvânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Maden, F. (2020). Mora isyanı sırasında Sakız ve Mehmet Emin Vahit Paşa'nın Sakız vak'ası adlı eseri. *Avrasya Etüdleri*, 1, 197-223. Erişim: 19.01.2021, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasya/issue/55937/767162>
- Maden, S. (2008). Türk edebiyatında seyahatnameler ve gezi yazıları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 37, 147-158. Erişim: 18.01.2021, http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/1586163345_Sedat%20MADEN.pdf
- Mahir, F. B. (2005). Minyatür. <https://islamansiklopedisi.org.tr/minyatur> maddesinden erişildi.
- Maleky, M. R. (2012). *Himmetzâde Ahmet Cezbî divanı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Mansel, A. M. (1965). İlkçağ'da Edirne. *Edirne, Edirne'nin 600. Fetih yıldönümü armağan kitabı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mansel, P. (2007). *Konstantiniyye dünyanın arzuladığı şehir*. İstanbul: Everest.
- Martindale, D. (2015). Şehir teorisi konusunda Avrupa'daki gelişmeler. Weber, M. *Şehir, modern kentin oluşumu* içinde (s. 47-55). İstanbul: Yarın.
- Masters, B. (1997). Halep: Osmanlılar dönemi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/halep#2-osmanlilar-donemi> maddesinden erişildi.
- Maxim, M. (2012). Tımişvar. <https://islamansiklopedisi.org.tr/timisvar> maddesinden erişildi.
- Maxim, M. (2013). Yaş. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yas--romanya> maddesinden erişildi.

- Mehmed Neşrî (1957). *Kitâb-ı cihan-nümâ*. Unat, F. R., Köymen, M. A. (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mehmed Râ'îf. (1996). *Mir'ât-ı İstanbul: I. cild Asya yakası*. Kut, G. & Aynur, H. (Haz.). İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı.
- Mehmed Salahî Bey. (1313/1895-96). *Kamus-ı Osmanî*. İstanbul: Mahmud Bey.
- Memiş, N. (2008). *Ferdi Abdullah Efendi ve divanı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Mengi, M. (2012). Nâbî'nin şiirlerinde Urfa, İstanbul, Halep. *Milli Folklor*, 95, s. 45-53.
- Mengi, M. (2014). *Mesîhî dîvânı*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Mermer, A. (1991). *Mezâkî hayatı, edebî kişiliği ve divanı'nın tenkidli metni*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Mermer, A. (1997). *Karamanlı Aynî ve dîvânı*. Ankara: Akçağ.
- Mermer, A. (2002). *XVII. yüzyıl divan şairi Vecdî ve dîvânçesi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Mermer, A. (2003). Bilinmeyen XV. yüzyıl divan şairi Karamanlı Aynî. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 217-226. Erişim: 09.10.2018, <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/213>
- Mermer, A. (2004). *Kütahyalı Rahîmî ve dîvânı*. İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı.
- Minorsky, V. (1964). Nahşeb. *İslam ansiklopedisi*, c. 9. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Minorsky, V. (1979). Nahçıvan. *İslam ansiklopedisi*, c. 9. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Miroğlu, İ. (1992). Bayburt. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayburt> maddesinden erişildi.
- Miroğlu, İ. (1995). Erzincan. <https://islamansiklopedisi.org.tr/erzincan> maddesinden erişildi.
- Mordtmann, J. H. (1979). Sakız. *İslam ansiklopedisi*, c. 10. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Morkoç, Y. E. (2003). *Eğridirli Hacı Kemal'in Camiü'n-Nezâir'i* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.

- Mostras, C. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu coğrafyası sözlüğü*. (Çev. Ö. Öztürk). İstanbul: Yaba.
- Mum, C. (2004). *Halepli Edib dîvânı (inceleme-tenkitli metin-cinaslar sözlüğü)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Mumford, L. (2007). *Tarih boyunca kent, kökenleri, değişimler ve geleceği*. İstanbul: Ayrıntı.
- Mütercim Asım Efendi (2009). *Burhan-ı Katı*. Öztürk, M., Örs, D. (Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Nar, O. (2007). *Şeyhî hayatı ve divanı 'nın tenkitli metni* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Nar, O. (2016). *Yenişehirli İzzet hayatı, edebî kişiliği ve dîvânı'nın tenkitli metni (metin-inceleme-dizin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Narlı, M. (2009). Şiir ve şehir (divan şiirinden cumhuriyet şiirine). *Hece*, 150/151/152, s. 300-307.
- Nas, Ş. K. (2011). *Celîlî dîvânı*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Nasır-ı Hüsrev. (1967). *Sefername*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Nejabati, A. (2014). *Osmanlı hâkimiyetinde Hemedan* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Nesirov, E. (2017). Abbasîler'den Safevîler'e Karabağ'ın askerî-siyasî tarihine bakış. *Sutad*, 42, 409-436. Erişim: 28.08.2018, <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/991>
- Ocak, A. Y. (1992). Bozok. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bozok> maddesinden erişildi.
- Odunkıran, F. (2011). *Mehmed Memdûh Paşa ve dîvân-ı eş 'ârı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Oğraş, R. (1991). *Hoca Neş 'et divanı (inceleme-tenkitli metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Oğuz, F. S. (2003). Değerli taşlar-1: firûze. *Arayışlar- İnsan Bilimleri Araştırmaları*, 9-10, 57-70.
- Okatan, H. İ. (1995). *Kafzâde Fâizî hayatı eserleri sanatı-tenkitli divan metni* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Okçu, N. (1993). *Şeyh Galip (hayatı, edebî kişiliği, eserleri, şiirlerinin umûmi tahlîli ve dîvânının tenkidli metni)*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

- Okmak, Ö. (2008). *Ahmed Bâdî divanı metin-inceleme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Okumuş, S. (2015). *Amasyalı Nebzi ve divanı*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Okuyucu, C. (1994). *Cinanî hayatı eserleri divanının tenkidli metni*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Okuyucu, C. (2004). *Ereğlili Türabi divanı*. İstanbul: Fatih Üniversitesi.
- Onay, A. T. (2016). *Açıklamalı divan şiiri sözlüğü eski Türk edebiyatında mazmunlar ve izahı*. Ankara: Berikan.
- Onullahi, S. (1982). *XIII-XVII asırlarda Tâbriz şehri*. Bakı: Elm neşriyyatı.
- Oral, S. (2018). *XVII. yüzyılda Şam bölgesinde meydana gelen ayaklanmalar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Orhonlu, C. (1996). Habeş. <https://islamansiklopedisi.org.tr/habes-eyaleti> maddesinden erişildi.
- Ortaylı, İ. (1996). Galata. <https://islamansiklopedisi.org.tr/galata#1> maddesinden erişildi.
- Ortaylı, İ. (2008a). *Osmanlı sarayında hayat*. İzmir: Yitik Hazine.
- Ortaylı, İ. (2008b). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*. Ankara: Cedit.
- Ortaylı, İ. (2014). Serhad şehri Edirne. *Sultanların şehri-şehirlerin sultanı Edirne kitabı* içinde (s. 84-89). Edirne: Edirne Valiliği.
- Öğüt, S. (1997). Harem. <https://islamansiklopedisi.org.tr/harem--mekke-medine> maddesinden erişildi.
- Öksüz, Y. (2010). *Eğrikapılı Mehmed Râsim ve divançesi (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Ölçer, S. (2018). 15 ve 16. yüzyıl mavi-beyaz seramikleri: Osmanlı, Safevî ve Çin Hanedanlığı örneklerinin üslup bağlamında karşılaştırılması. *Sanat Tarihi Dergisi*, 27/1, 265-301. doi: <https://doi.org/10.29135/std.391638>
- Ölmez, A. (1996). *Behçetî Hüseyin Efendi divan (hayatı, eserleri ve divanının tenkitli metni)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Önalp, E. (2010). Pîrî Reis'in Hürmüz seferi ve idamı hakkındaki Türk ve Portekiz tarihçilerinin düşünceleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 47, 1-21. doi: https://doi.org/10.1501/Tarar_00000000453

- Öngören, R. (2004). Mevlana Celaleddin-i Rumî. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevlana-celaleddin-i-rumi> maddesinden erişildi.
- Örenç, A. F. (2009). Sakız Adası. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sakiz-adasi> maddesinden erişildi.
- Osman, N. (2019). Filibeli Vecdî dîvânı'nda Balkan yer adları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 293-302. doi: 10.26468/trakyasobed.408085
- Öz, M. (2002). Kerbela. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kerbela> maddesinden erişildi.
- Öz, M. (2004). Meşhed. <https://islamansiklopedisi.org.tr/meshed> maddesinden erişildi.
- Öz, M. (2006). Necef. <https://islamansiklopedisi.org.tr/necef> maddesinden erişildi.
- Öz, T. (1941). Selim III. Mustafa IV. ve Mahmut II. zamanlarına ait birkaç vesika. *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1, 20-29.
- Özaydın, A. (1991). Bağdat. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bagdat#3-kultur-ve-medeniyet> maddesinden erişildi.
- Özaydın, H. (2011). *Ali Çelebi divanı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Özbay, Ö. (2013). *Bursalı Levhî divanı (inceleme-tenkitli metin-indeks)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Özcan, A. (1991). Bağdad. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bagdat> maddesinden erişildi.
- Özcan, A. (1992). Bengal. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bengal> maddesinden erişildi.
- Özcan, A. (2001). Kandehar. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kandehar> maddesinden erişildi.
- Özcan, A. (2006). Mültan. <https://islamansiklopedisi.org.tr/multan> maddesinden erişildi.
- Özcan, A. (2009). Sind. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sind> maddesinden erişildi.
- Özcan, N. (2013). Nâbî divanı'nda Medine. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8, 2037-2047. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4345>
- Özdeğer, H. (1996). Gaziantep. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gaziantep> maddesinden erişildi.

- Özdemir, H. A. (2006). Müsta'sım Billah. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustasim-billah> maddesinden erişildi.
- Özdemir, M. (1999). *Neccarzade Rıza divanının edisyon kritiği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Özdemir, R. (1991). Ankara-Osmanlılar devri. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ankara#1> maddesinden erişildi.
- Özdingiş, V. (1998). *Sabîh, hayatı, eserleri, edebi kişiliği ve divanının tenkitli metni* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Özen, V. (2010). *Nafî ' divanı inceleme, transkripsiyonlu metin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Özer, B. (2004). *Dânişî dîvânı (inceleme, metin, nesre çeviri, indeks)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Özer, S. (2006). *Nâtîkî dîvânı (karşılaştırmalı metin-inceleme)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Özerol, N. (2013). *Yenişehirli İzzet divanı*. Malatya: Serhat.
- Özgüdenli, O. G. (2000). İsfahan. <https://islamansiklopedisi.org.tr/isfahan> maddesinden erişildi.
- Özgüdenli, O. G. (2007). Nişabur. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nisabur--iran> maddesinden erişildi.
- Özgüdenli, O. G. (2008). Rey. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rei--iran> maddesinden erişildi.
- Özgüdenli, O. G. (2010a). Mazenderan. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tabaristan> maddesinden erişildi.
- Özgüdenli, O. G. (2010b). Şiraz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/siraz> maddesinden erişildi.
- Özgül, M. K. (2018). *Divan yolu 'ndan Pera 'ya selametle modern Türk şiirine doğru*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Özkan, Ö. (2007). *Divan şiirinin penceresinden Osmanlı toplum hayatı*. İstanbul: Kitabevi.
- Özkan, Ö. (2015). *Bursalı Nakkaş Safî ve divanı*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi.
- Özkan, Ş. (2004). *18. yüzyıl şairi Hafîd'in divanı'nın transkripsiyonlu karşılaştırmalı metni* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.

- Özkat, M. (2005). *Kara Fazlî'nin hayatı, eserler, edebî kişiliği ve divânı (inceleme-tenkitli metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Özmen, M. (2001). *Ahmed-i Dâ'î divanı (metin-gramer-tıpkı basım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Öztahtalı, İ. İ. (2009). *Bursalı Emrî Murad Efendi ve divanı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Öztekin, Ö. (2006). *XVIII. yüzyıl divan şiirinde toplumsal hayatın izleri: divanlardan yansıyan görüntüler*. Ankara: Ürün.
- Öztoprak, N. (2004). Fennî ve İzzet Efendi'nin sahilnamelerinde Üsküdar. *Üsküdar Sempozyumu II Bildiriler içinde* (s. 11-27). İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- Öztürk, M. (2016). *Klasik Türk şiirinde merkez ve taşra*. Ankara: Kadim.
- Öztürk, M. (2018). Klasik Türk şiirinde Yemen ve ilgili unsurlar. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 15, 38-61. Erişim: 10.09.2019, http://www.turukdergisi.com/Makaleler/1066331165_13%20M.%20%c3%96ZT%c3%9cRK%2038-61.pdf.pdf
- Öztürk, N. (2013). *Âşıkpaşazâde tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Öztürk, Y. (2002). Kefe. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kefe> maddesinden erişildi.
- Öztürk, Y. (2006). *17. yüzyıl şairlerinden Dimetokalı Vahdetî'nin divânı'nın tenkitli metni* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Özyıldırım, A. E. (1999). *Hamdullah Hamdî ve divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Paine, M. (2011). *Haçlı seferleri*. İstanbul: Kalkedon.
- Pakalın, M. Z. (1972). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, c. 3. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, c. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Paksoy, K. (2016). Türk edebiyatında sefâretnâmeler ve Ahmed Resmî'nin Nemçe Sefâretnâmesi. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 3, 197-204. Erişim: 03.02.2021, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/avasya/issue/55937/767162>
- Pala, İ. (1993). Çâh-ı Bâbil. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cah-i-babil> maddesinden erişildi.
- Pala, İ. (1996). Divan şiirinde Boğaziçi. *İstanbul Armağanı*, c. 2 (Boğaziçi Medeniyeti) içinde (s. 19-38). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.

- Pala, İ. (2001). Divan edebiyatında İstanbul.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/istanbul#9-divan-edebiyatinda-istanbul>
maddesinden erişildi.
- Pala, İ. (2003). La'l. <https://islamansiklopedisi.org.tr/lal> maddesinden erişildi.
- Pala, İ. (2005). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı.
- Pala, İ. (2006). Mühr-i Süleyman. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhr-i-suleyman>
maddesinden erişildi.
- Pala, İ. (2008). *İki dirhem bir çekirdek*. İstanbul: Kapı.
- Pala, İ. (2011). Divan edebiyatında İstanbul. *Tarih İçinde İstanbul Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 243-255). İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Parlak, B. D. (2006). *Eğirdirli Şeyhi Mehmed Efendi divanı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Pırlanta, İ. (2010). *Fethinden Sâmânîler devri sonuna kadar Nişabur* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Pirenne, H. (2014). *Ortaçağ Kentleri*. İstanbul: İletişim.
- Pitcher, D. E. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel coğrafyası*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Planhol, X. & Hourcade, B. (2014). Kerman.
<http://www.iranicaonline.org/articles/kerman-historical-geography>
maddesinden erişildi.
- Polat, F. (2003). *Râmiz Mehmed Efendi dîvânı (edisyon-kritik-metin-inceleme)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Ponting, C. (2011). *Yeni bir bakış açısıyla dünya tarihi*. İstanbul: Alfa.
- Prifti, K. (2003). Manastır. <https://islamansiklopedisi.org.tr/manastir--makedonya>
maddesinden erişildi.
- Ramiz. (1994). *Adab-ı zırâfa*. Erdem, S. (Haz.). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Rawlinson, H. (1910). Bagdad. *The Encyclopedia Britannica*. New York: The Encyclopedia Britannica.
- Raymond, A. (2001). Kahire-Osmanlı dönemi.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/kahire> maddesinden erişildi.
- Rençber, A. (2019). İlhanlılar idaresinde Şîrâz (684/1286-735/1335). *İran Çalışmaları Dergisi*, 2, 83-101. doi: 10.33201/iranian.458086

- Rızvî, S. A. A. (2002). Keşmir. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kesmir> maddesinden erişildi.
- Rızvî, S. A. A. (2003). Lahor maddesi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/lahor> maddesinden erişildi.
- Sadıkoğlu, S. C. (2008). Sâib-i Tebrîzî. <https://islamansiklopedisi.org.tr/saib-i-tebrizi> maddesinden erişildi.
- Safâyî (Muştafâ Şafâyî Efendi). (2005). *Tezkire-i Şafâyî (Nuḥbetü 'l-âsâr min fevâ'idü 'l-eş'âr) inceleme - metin - indeks*. Çapan, P. (Haz.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Sağırılı, A. (2005). Cezâyir-i Irâk-ı Arab veya Şattü'larab'ın fethi-Ulyanoğlu seferi-1565-1571. *Tarih Dergisi*, 41, 43-94. 16.11.2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/9616/120123>
- Sağlam, N. (2010). *Nâkâm divanı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Saîdûnî, N. (1993). Cezayir - tarih. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cezayir> maddesinden erişildi.
- Sak, İ. & Çetin, C. (2005). XVII. ve XVIII. yüzyıllarda hac menzilleri. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 199-261. Erişim: 15.02.2021, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/neuifd/issue/19701/210444>
- Sakaoğlu, N. (1993). At Meydanı. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 1. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Sakaoğlu, N. (2015). *Bu mülkün sultanları*. İstanbul: Alfa.
- Sakkâr, S. (2006). Musul. <https://islamansiklopedisi.org.tr/musul--irak> maddesinden erişildi.
- Sâlim Efendi. (2005). *Tezkiretü 'ş-şuarâ*. İnce, A. (Haz.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Saraç, M. A. Y. (2002). *Emrî divanı*. İstanbul: Eren.
- Saray, M. (1992). Bedahşan. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bedahsan> maddesinden erişildi.
- Sarıkaya, E. (2018). *Ebubekir Celalî divanı karşılaştırmalı metin-inceleme*. Ankara: Gece Akademi.
- Sarıkcıoğlu, E. (2014). Babil'de Hârût ve Mârût'un melekliği meselesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33, 141-146. Erişim: 30.05.2018, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd/issue/48320/611739>

- Sauvaget, J. (1987). Haleb. *İslam ansiklopedisi*, c. 5/1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Savaş, H. (2000). İshak Çelebi, Kılıççızade. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ishak-celebi-kiliccizade> maddesinden erişildi.
- Savran, Ö. (2010). *Muîn dîvânı [inceleme-metin-sözlük-dizin]*. İstanbul: Dijital Sanat.
- Schmit, R. (1990). Carmania. <http://www.iranicaonline.org/articles/carmania-region-east-of-fars-province> maddesinden erişildi.
- Sefercioğlu, M. N. (1999). Divan şiirinin çevreye bakışı. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1, 63-82. doi: 10.24058/Tki.6
- Selçuk, B. (2014). Bir şehir medhiyesi: Nergisî'nin saray kasidesi. *International Journal of Language Academy*, 2/3, 27-39. Erişim: 04.01.2021, http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/bahir_selcuk_nergisi_saray_kasidesi.pdf
- Selçuk, E. (2007). *Hasmî divanı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Sevengil, R. A. (1998). *İstanbul nasıl eğleniyordu?* İstanbul: İletişim.
- Sevinç, F. (2001). *Edhemî divanı ve tahlili* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Seyhan, N. (2000). *Medhî dîvânı (inceleme-transkripsiyonlu metin)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Seyyid, E. F. (2001). Kahire-kuruluşu ve Osmanlı öncesi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kahire> maddesinden erişildi.
- Sezen, T. (2006). *Osmanlı yer adları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Sezer, M. (2009). *Cesârî dîvânı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Sinan, B. (2004). *Bâlî Çelebi ve divanı inceleme-metin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Sinanlar, S. (2005). *At Meydanı Bizans atlı araba yarışlarından Osmanlı şenliklerine*. İstanbul: Kitap.
- Sivrioğlu, U. T. (2014). Pehlevîce (orta Farsça) bir tarihî coğrafya metni: Şahrestānīhā ī Ērānšahr. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Academic Journal of History and Idea*, 3, 1-27. Erişim: 10.04.2019, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd/issue/28226/299701>

- Solmaz, G. (1997). *Selçuklular'dan Osmanlılar'a Gence* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Sona, İ. (2006). *Hidâyet Çelebi ve dîvânı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Söylemez, A. (2016). *Reşid Paşa divan* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Sözen, M. & Sakaoğlu, N. (2005). *Şikârî Karamannâme zamanın kahramanları Karamanîlerin tarihi*. Karaman: Karaman Valiliği, Karaman Belediyesi.
- Spuler, B. (1957). *İran Moğolları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Stachowski, M. & Woodhouse, R. (2017). İstanbul'un etimolojisi: mevcut kanıtlardan mümkün olduğunca faydalanılarak. *Bellefen*, 65/1, 163-190.
- Stanley, B. (2007). *Cities of the Middle East and North Africa: A Historical Encyclopedia*. California: ABC-CLIO.
- Stojanovska, İ. (2015). *Bahrî divanı ve incelemesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Strabo. (1854). *The geography of Strabo*. London: Henry G. Bohn.
- Streck, M. (1979a). Bağdad-Tarih. *İslam ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Streck, M. (1979b). Bistam. *İslam ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sunar, L. (2011). Weber'in tarihsel şehir sosyolojisi: modern toplumun temeli olarak şehir. *Sosyoloji Dergisi*, 3, s. 423-442.
- Sungur, N. (1994). *Âhî divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Sutay, G. (2013). *Büyük Selçuklu devleti zamanında Bağdat halifeliği ile siyasi-kültürel-dini ilişkiler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Sünger, E. (2004). *Fakîh: hayatı, eserleri, divanı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Sümer, F. (2001). Karamanoğulları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karamanogullari#1> maddesinden erişildi.
- Süzen, H. (1994). *Dükakinzade Ahmed Beg divanı (inceleme-tenkitli metin)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Şahin, A. (1999). *Kilisli Abdullah Sermest Tazebay divanı*. Ankara: Uygur Tazebay.

- Şahin, A. (2002). *Abdûlbâkî Ârif Efendi (hayatı, eserleri, edebi kişiliği ve divanının tenkidli metni)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Şahin, B. G. (2009). *Talib Divanı ve incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Şahin, E. (2007). Edebî bir tür olarak klâsik edebiyatımızda sefâretnâmeler. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 33, 61-68. doi: <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat569>
- Şahin, E. (2017). Klasik Türk edebiyatı metinlerinde Nil nehri. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 19, 275-312. Erişim: 03.04.2018, http://devdergisi.com/Makaleler/870574403_20180122152445.pdf
- Şahin, İ. (1989). Akşehir. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aksehir> maddesinden erişildi.
- Şahin, İ. (2001). Kastamonu. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kastamonu> maddesinden erişildi.
- Şahin, İ. (2009). Sofya. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sofya> maddesinden erişildi.
- Şahin, K. Ş. (2011). Sevgilinin güzellik unsurlarından saç ve saçın âşık üzerindeki etkisi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/3, 1851-1867. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2246>
- Şahin, K. Ş. (2012). Klâsik Türk edebiyatında sevgilini ayva tüyü/hat. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23, 386-408. Erişim: 19.05.2018, https://www.sosyalarastirmalar.com/cilt5/cilt5sayi23_pdf/tastan_kursatsamil.pdf
- Şahin, Y. (2013). *Kentleşme politikası*. Bursa: Ekin.
- Şahinoğlu, M. N. (1991). Feridüddin Attâr. <https://islamansiklopedisi.org.tr/attar-feriduddin> maddesinden erişildi.
- Şahinoğlu, M. N. (2002). Kemal-i Hucendî. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kemal-i-hucendi> maddesinden erişildi.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1954). *İstanbul sarayları*. İstanbul: Doğan Kardeş.
- Şeker, S. (2019). *İslamiyetin yayılışına kadar Keşmir* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Şemsettin Sami (1889). *Kamusu'l-âlâm*, c. 1-2. İstanbul: Mihran.
- Şemsettin Sami. (1891). *Kamusu'l-âlâm*, c. 3. İstanbul: Mihran.

- Şemsettin Sami. (1894). *Kamusu'l-âlâm*, c. 4. İstanbul: Mihran.
- Şemsettin Sami. (1896). *Kamusu'l-âlâm*, c. 5. İstanbul: Mihran.
- Şemsettin Sami. (1898). *Kamusu'l-âlâm*, c. 6. İstanbul: Mihran.
- Şen, F. M. (1995). *Beylikçi İzzet Bey divanı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Şen, Z. (2014). Haccac b. Yusuf ve Mushaf tarihindeki yeri. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/5, 1867-1894. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6587>
- Şener, H. (1999). *Hayrî (hayatı, edebi şahsiyeti, dîvânı'nın tenkidli metni)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Şener, H. (2012). Nâbî'nin şiirlerinde Halep. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/4, 187-196.
- Şener, H. (2014). *Kilisli Zihnî dîvânı*. Ankara: Grafiker.
- Şengün, N. (2006). *Nazîr İbrahim ve dîvânı (metin-muhtevâ-tahlîl)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Şenödeyici, Ö. (2015). *Fevzî divanı*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Şenödeyici, Ö. & Akdağ, A. (2014). *Ulu çınarın gölgesinde bir şair: Meylî ve şiirleri*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Şentürk, A. A. (1994). *Ahmed paşanın güneş kasidesi üzerine düşünceler*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Şeşen, R. (1992). Buhara. <https://islamansiklopedisi.org.tr/buhara> maddesinden erişildi.
- Şimşek, S. (2016). *Edirneli Şeyh Ahmed Müsellem el-Gülşeni: hayatı, şahsiyeti, eserleri ve divanı*. İstanbul: Buhara.
- Şimşirgil, A. (2013). *Kayı V Osmanlı tarihi kudret ve azamet yılları*. İstanbul: Timaş.
- Şimşirgil, A. (2014). *Kayı VI İmparatorluğun zirvesi ve dönüş*. İstanbul: Timaş.
- Tacizade Cafer Çelebi. *Hevesname*. http://courses.washington.edu/otap/archive/data/arch_txt/texts/a_heves.html adresinden erişildi.
- Tahirü'l-Mevlevi (1971). *Şerh-i Mesnevi*. İstanbul: Şamil.

- Tan, B. (2017). Ali Cevâd'ın Celâlî Âbâza Mehmed Paşa biyografisi. *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 2, 56-81. Erişim: 26.09.2019, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kulliyat/issue/31282/340833>
- Tanman, M. B. (1994a). Eyüp Sultan külliyesi. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Tanman, M. B. (1994b). Gülhane kasrı. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Tanrıbuyurdu, G. (2017). Klâsik Türk edebiyatına yansıyan yönleriyle “Galata”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1, 21-42.
- Tanrıbuyurdu, G. (2018). *Mu'îdî divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215366/kalkandelenli-mu39idi-divani.html> adresinden erişildi.
- Tanrıkorur, Ş. B. (2004). Mevleviyye. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevleviyye> maddesinden erişildi.
- Tansel, F. A. (1975). Uveys Karani hakkında notlar ve Türk edebiyatında şiirler. *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 2, 221-255. doi: https://doi.org/10.1501/Ilhfak1_0000000027
- Tansel, F. A. (1976). Divan şairlerimizden Fennî'nin Boğaziçi kıyılarını canlandıran mesnevisi. *Belleten*, 158, 331-346.
- Tarakçı, N. (2009). *Deniz gücünün Osmanlı tarihi üzerindeki etkileri*. İstanbul: Deniz.
- Tari, B. (2011). *Re'fet Mehmed (1198-1238/1784-1823) divânı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Tarlan, A. N. (1945). *Hayalî Bey divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Tarlan, A. N. (1967). *Zatî divanı (edisyon kritik ve transkripsiyon)*, c. 1. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Tarlan, A. N. (1970). *Zatî divanı (edisyon kritik ve transkripsiyon)*, c. 2. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Tarlan, A. N. (1987). *Zatî divanı (edisyon kritik ve transkripsiyon)*, c. 3. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Tarlan, A. N. (1997). *Necati Beg divanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tarlan, A. N. (2005). *Ahmet Paşa divanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tarlan, A. N. (2017). *Edebiyat meseleleri*. İstanbul: Akçağ.

- Taş, A. I. (2013). *Şeyh Gâlib dîvânında sevgilinin güzellik unsurları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Taş, H. (2017). *Vahyî divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194335/vahyi-divani.html> adresinden erişildi.
- Taş, H. (2008). *Vusûlî dîvân*. Konya: Gençlik Kitabevi.
- Taş, K. Z. (2000). Suriye'nin (Şam) Osmanlı hâkimiyetindeki idari yapısı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 15, 75-85. Erişim: 13.12.2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetid/issue/5042/68718>
- Taşgıl, A. (1998). Hoten. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hoten> maddesinden erişildi.
- Taşkın, G. (2009). *Çorlulu Zarîfî divânı: inceleme- edisyon-kritikli metin*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Taştemir, M. (2003). Mardin. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mardin#1> maddesinden erişildi.
- Tavukçu, O. K. (2020). *Dede Ömer Rûşenî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78365/dede-omer-ruseni-divani.html> adresinden erişildi.
- Tekindağ, M. C. Ş. (1963). Son Osmanlı-Karaman münasebetleri hakkında araştırmalar. *Tarih Dergisi*, 17-18, 43-76. Erişim: 20.09.2018, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/9591/119677>
- Tekindağ, M. C. Ş. (1977). Karamanlılar. *İslam ansiklopedisi*, c. 6. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tekindağ, M. C. Ş. (1993). İstanbul - Türk devri 1453-1520 yılları. *İslam ansiklopedisi*, c. 5/2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tetik, B. (2016). *15. yüzyıl divanlarında mekân algısı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ardahan Üniversitesi, Ardahan.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya I*. Ankara: Enfarmasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Tıgılı, F. (2007). Klâsik Türk edebiyatında şehrengiz çalışmaları hakkında bibliyografya denemesi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4, 763-770. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.205>
- Tılfarlıoğlu, M. (2018). Edirneli Şevki'nin şiir anlayışı. *Asia Minor Studies International Journal of Social Sciences*, 11, 155-168. doi: <https://doi.org/10.17067/asm.377042>

- Tiker, S. (2003). *Necmî divanı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Tok, V. A. (1995). *Garibi divanı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Tokmak, A. N. (1996). Hâcû-yı Kirmânî. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hacu-yi-kirmani> maddesinden erişildi.
- Tolasa, H. (1973). *Ahmet Paşa'nın şiir dünyası*. Ankara: Sevinç.
- Tomar, C. (2002). Kudüs-Memlûkler dönemi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kudus> maddesinden erişildi.
- Tomar, C. (2010). Şam. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sam--suriye#1> maddesinden erişildi.
- Topal, A. (2012). Klasik Türk şiirinde Şam-ı Şerif. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 48, s. 51-70. doi: <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat1121>
- Topal, M. (2004). *Pîrî-zâde Mehmed Sâhib hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve divanı'nın tenkidli metni* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Toska, Z. (1985). *Veysî divanı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Toska, Z. (1998). Şairlerin İstanbul'u: günümüzden geçmişe bir bakış. *Journal of Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 21, 195-221.
- Tosun N. (2013). Yemen. <https://islamansiklopedisi.org.tr/veysel-karani> maddesinden erişildi.
- Tosun, E. (2007). *Erbilli Âmâ Yusuf Garibî Efendi divanı (inceleme -tenkitli metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Tosun, N. (2012). Ubeydullah Ahrar. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ubeydullah-ahrar> maddesinden erişildi.
- Tozlu, M. (2005). *Ebûbekir Sâmî Paşa hayatı, edebi kişiliği ve dîvânının tenkitli metni* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Tökel, D. A. (1993). *Fütûhî divanı (inceleme-metin-sözlük)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Tuğlacı, P. (1985). *Osmanlı şehirleri*. İstanbul: Milliyet.

- Tuğluk, İ. H. (2007). *Abbas Vesîm Efendi; hayatı, eserleri, edebî kişiliği, divanı'nın tenkitli metni ve incelemesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Tuğluk, İ. H. (2010). *Enderunlu Hâmid divanı*. Erzurum: Salkımsöğüt.
- Tukin, C. (1979). Girit. *İslam ansiklopedisi*, c. 4. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tulum, M. & Tanyeri, M.A. (1977). *Nev'î divan tenkidli metin*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tuna, K. (2013). *Şehir teorileri*. İstanbul: İz.
- Tunadurur, M. (2012). *Edirneli Ahmed Rüşdî divanı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Tuncel, M. (1992). Bitlis. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bitlis> maddesinden erişildi.
- Tuncel, M. (1996). Gümüşhane. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gumushane> maddesinden erişildi.
- Tuncel, M. (2001). Karahisar. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karahisar> maddesinden erişildi.
- Tuncel, M. (2001). Karaman. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karaman> maddesinden erişildi.
- Tuncel, M. (2002a). Kırklareli. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kirklareli> maddesinden erişildi.
- Tuncel, M. (2002b). Kilis. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kilis> maddesinden erişildi.
- Turan, A. N. (2010). Şanlıurfa. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sanliurfa> maddesinden erişildi.
- Turan, L. (1998). *Yenişehirli Avnî Bey divanının tahlili (tenkitli metin) Encümen-i Şu'arâ ve Batı tesirinde gelişen Türk edebiyatına geçiş* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Turan, L. (2011a). İstanbul dergâhları hakkında bilinmeyen bir eser: Lutfî'nin Hânkâh-Nâmesi. *Türkbilig*, 21. 22- 48. Erişim: 06.02.2021, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig/issue/52807/697359>
- Turan, L. (2011b). *Edirneli Örfî Mahmûd Ağa, divan (inceleme-metin)*. Ankara: Vizyon.
- Turan, S. (2009). Necâtî Beğ'in şiirlerinde yer adları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 220. 135–154. Erişim: 04.06.2019, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/117948>

- Turan, S. (2010). Mihrî Hatun divanında şehir methiyesine bir örnek: Lâdik. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(10), 597-604. Erişim. 03.02.2021, https://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi10pdf/turan_selami.pdf
- Turan, S. (2011). *Saruhanlı Gülşenî divanı*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Turan, Ş. (1966). Sakız'ın Türk hâkimiyeti altına alınması. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6, 173 – 199.
- Turan, Ş. (1992). Bayezid, Şehzade. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayezid-sehzade> maddesinden erişildi.
- Tursun Bey (1977). *Târîh-i ebü'l-feth*. Tulum, M. (Haz.). İstanbul: Baha.
- Tuyan, R. D. (2007). *Ayıntablî Hâfız ve divânı inceleme-metin-dizin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi ansiklopedi hazırlık kurulu. (2002). Kırım. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kirim> maddesinden erişildi.
- Uçak, S. (2014). Hâşimî'nin Mihr ü Vefâ mesnevisinde “mekân”. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2, 54-63. doi: <https://doi.org/10.20860/ijoses.32517>
- Uçman, A. (1992). Bayburtlu Zihnî. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayburtlu-zihni> maddesinden erişildi.
- Uğur, Y. (2016). Dünya ölçeğinde Osmanlı İstanbul'u. *Büyük İstanbul tarihi*, c. 1 içinde. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.
- Ulu, A. (2012). *Osmanlı şiirinde açık mekânlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Rize Üniversitesi, Rize.
- Uluçay, Ç. (1979). Manisa-Selçuklular. *İslam ansiklopedisi*, c. 7. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Uludağ, S. (1989). Âl-i abâ. <https://islamansiklopedisi.org.tr/al-i-aba> maddesinden erişildi.
- Umar, B. (1993). *Türkiye'deki tarihsel adlar*. İstanbul: İnkılap.
- Unat, F. R. (1968). *Osmanlı sefirleri ve sefaretnameleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Uralçin, S. (2009). *Sa'dî divanı (inceleme-metin-indeks)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Uslu, R. (1990). *Sind'de İslam fetihleri (15-240/636-854)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

- Uslu, R. (1998). Herat. <https://islamansiklopedisi.org.tr/herat> maddesinden erişildi.
- Ustaömer, G. (2010). *Hâsim divanı inceleme-metin ve düzyazıya çeviri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Uygur, T. (2019). Emeviler döneminde Fars bölgesi ve Şiraz şehri. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 1, 131-141. doi: <https://doi.org/10.21551/jhf.551968>
- Uysal, A. (2010). *Hafız Ahmed Paşa divanı (metin-inceleme)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Uz, Ö. (2020). Divan şiirinde Kandehar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 24, 267-284. Erişim: 03.01.2021, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkoloji/issue/58202/837155>
- Uzluk, F. N. (1963). Karaman-oğulları hakkında iki ağıt. *Belleten*, 10, 67-99.
- Uzum, M. İ. (2002). Kerbelâ-Türk edebiyatında Kerbelâ. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kerbela> maddesinden erişildi.
- Uzun, M. (2009). Elif. <https://islamansiklopedisi.org.tr/elif#2-edebiyat> maddesinden erişildi.
- Uzun, M. İ. (1992). Bedaḥşan-Edebiyat. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bedahsan> maddesinden erişildi.
- Uzun, S. (2011). *Üsküdarlı Aşkı divanı tenkitli metin, nesre çeviri ve 16. yy. Osmanlı hayatının divandaki yansımaları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Uzun, Ş. (2008). Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'nda hacca dair unsurlar. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, 177-186. Erişim: 02.02.2021, <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/406>
- Uzun, Ş. (2009). Şair sultanların şiirlerinde hacca dair unsurlar. *İstem*, 13, 331-340.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi*, c. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ülgen, A. (2014). Edirne sarayı. *Sultanların şehri – şehirlerin sultanı Edirne kitabı* içinde. Edirne: Edirne Valiliği.
- Ünal, İ. H. (2000). Şehirlerin faziletiyle ilgili uydurma hadisler ve Hayru'l-Buldan Risalesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, 67-90. Erişim: 10.04.2020, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/751/9592.pdf>
- Ünal, T. (1957). *Karamanoğulları tarihi*. Ankara: Yıldız.
- Ünver, A. S. (1953). *İstanbul fethiyle kalelerinin manzum ve mensur tarih ibareleri*. İstanbul: Halk Basımevi.

- Ünver, S. (2006). Her devirde Kâğıthane. *Vakıflar Dergisi*, 10, s. 435-460.
- Ünver, N. (2020). *Gelibolulu Sürûrî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-271852/gelibolulu-sururi-divani.html> adresinden erişildi.
- Ürekli, F. (2010). Osmanlı döneminde İstanbul’da meydana gelen âfetlere ilişkin literatür. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 16, 101-130.
- Üst, S. (2018). *Edirneli Nazmî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-206284/edirneli-nazmi-divani.html> adresinden erişildi.
- Üstündağ, N. (2005). Osmanlı’da “şehir” ve şehri geliştiren unsurlardan biri olarak ayanlar: Vidin ve Rusçuk örneği. *Türkiyat Araştırmaları*, 2, 149-166. Erişim: 03.02.2021, http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/nagehan_ustundag_osmanlida_sehir.pdf
- Üstüner, K. (2010). *Enderunlu Hasan Yaver, divan inceleme- metin-çeviri- dizin*. Ankara: Birleşik.
- Üzgör, T. (1991). *Fehîm-i Kadîm hayatı, sanatı, dîvânı ve metnin bugünkü Türkçesi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Varlık, M. Ç. (1991). Anadolu eyaleti. <https://islamansiklopedisi.org.tr/anadolu-eyaleti> maddesinden erişildi.
- Varlık, M. Ç. (1993). Çaldıran savaşı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/caldiran-savasi> maddesinden erişildi.
- Varlık, M. Ç. (1996). Germiyanogulları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/germiyanogullari> maddesinden erişildi.
- Varlık, M. Ç. (2002). Kütahya. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kutahya#1> maddesinden erişildi.
- Vural, R. (2020). *Dürri Ahmed Efendi dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-269238/durri-ahmed-efendi-divani.html> adresinden erişildi.
- Weber, M. (2015). *Şehir, modern kentin oluşumu*. İstanbul: Yarın.
- Wensinck, S. (1979). Mekke. *İslam ansiklopedisi*, c. 8. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Whitehead, R. B. (1974). Lahur maddesi. *İslam ansiklopedisi*, c. 7. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Yağcı, Ö. G. (2006). *Mehmed Şerif Efendi divanı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Yağmur, B. (1998). *Hilâlî dîvânı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- Yahşi, T. (1998). *Bursa'nın tarihi coğrafyası* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi.
- Yakar, H. İ. (2018). *Gelibolulu Sun'î dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-204115/gelibolulu-suni-divani.html> adresinden erişildi.
- Yakubî (2002). *Ülkeler kitabı* (Çev. M. Ağarı). İstanbul: Ayışığı.
- Yalap, H. (2007). *Subhizâde Abdî (Abdullah) hayatı, edebî kişiliği ve divanı (inceleme- metin- indeks)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi, Niğde.
- Yalçinkaya, M. A. (2015). *Bandırmalızâde Hâşim Baba dîvânı*. Ankara: Grafiker.
- Yaltırık, F. (1994). Gülhane parkı. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Yanbal, S. (2009). *Şakir Mehmed Efendi divanı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Yapa, M. B. (2007). *Aşkî Mustafa divanı (edisyon-kritik)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yardımcı, K. G. (2016). Osmanlı dönemi dokuma sanatı ürünlerinden örnekler. *International Journal of Cultural and Social Studies*, 2, 219-241.
- Yasir, M. M. (2011). Türk-İslam kültür merkezlerinden biri olarak Belh şehri. *İstem*, 18, 219-241.
- Yatman, M. (1989). *Osman-zâde Tâib Dîvânı'ndan seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Yavuz, S. (2012). *Cemaleddin Mahmud Hulvî divanı (metin- inceleme)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yavuz, S. S. (2005). Mi'rac. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mirac> maddesinden erişildi.
- Yavuz, Y. Ş. (1991). Aşura. <https://islamansiklopedisi.org.tr/asura> maddesinden erişildi.
- Yavuzer, H. (2008). *Kemâl Ümmî dîvânı (inceleme-metin)*. Bolu: Bolu halk kültürünü araştırma ve uygulama merkezi.
- Yazar, İ. (2010). *Kânî divanı*. İstanbul: Libra.
- Yazar, N. (2013). *Büyük Selçuklular döneminde İsfahan* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Yazar, S. (2006). *Seyyid Şerîfî Mehmed Efendî: hayatı, divanı ve hilyesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Üniversitesi, İstanbul.
- Yazıcı, G. (2017). *Kâmî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195832/kami-divani.html> adresinden erişildi.
- Yazıcı, İ. (2009). Ebü'l-Leys Semerkandî. <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/36/C36012009.pdf> maddesinden erişildi.
- Yazıcı, T. (1979). Tebriz. *İslam ansiklopedisi*, c. 12/1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Yazıcı, T. (1986). Üsküdar. *İslam ansiklopedisi*, c. 13. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Yazıcı, T. (1992). Belh. <https://islamansiklopedisi.org.tr/belh> maddesinden erişildi.
- Yazıcı, T. (1998). Hemedan. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hemedan> maddesinden erişildi.
- Yazıoğlu Ahmed Bican (1999). *Dürr-i meknun*. Sakaoğlu, N. (Haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Yâzîcî, T. (1997). Halep. <https://islamansiklopedisi.org.tr/halep> maddesinden erişildi.
- Yekbaş, H. (2010). *Sehî Bey dîvânı*. İstanbul: Kitabevi.
- Yekbaş, H. (2015). Malatyalı Necati ve şehir methiyeleri. *Divan Edebiyatı Araştırmaları*, 15, 377-401. Erişim: 04.02.2021, http://devdergisi.com/Makaleler/810845229_DEV15-26122015-10.pdf
- Yekbaş, H. (2016). *Sebzî divanı*. Ankara: Akçağ.
- Yenikale, A. (2011). *Sünbülzade Vehbî divan*. Kahramanmaraş: Ukde.
- Yenikale, A. (2017). *Ahmed Nâmî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196583/ahmed-nami-divani.html> adresinden erişildi.
- Yeniterzi, E. (2010). Klasik Türk şiirinde ülke ve şehirlerin meşhur özellikleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15, 301-334. Erişim: 10.03.2017, https://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi15pdf/yeniterzi_emine.pdf
- Yerasimos, S. (1993). Ayasofya efsaneleri. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 1. İstanbul: Tarih vakfı.
- Yeşiloğlu, A. M. (1994). Şiirlerle Edirne. *Yedi İklim Kültür Edebiyat Dergisi*, 47, 71-73.

- Yetiş, K. (2011). Klâsik dönem şairleri ile yenileşme dönemi şairlerinin İstanbul algısının karşılaştırılması. *Tarih İçinde İstanbul Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 255-272). İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Yıldırım, H. (2016). *Râ'if divançesi, inceleme-metin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yıldırım, N. (1994). Süleymaniye. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 7. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Yıldırım, N. (2005). Miskinler tekkesi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/miskinler-tekkesi> maddesinden erişildi.
- Yıldırım, N. (2012). *İran mitolojisi*. İstanbul: Pinhan.
- Yıldırım, S. Y. (2016). 16. yüzyıl klasik Türk şiirinde Suriye toprakları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/44, 294-312. Erişim: 10.03.2017, https://www.sosyalarastirmalar.com/cilt9/sayi44_pdf/1dil_edebiyat/yildiz_su_meyye.pdf
- Yıldırım, Y. (2013). *Osman Şems Efendi, hayatı, eserleri ve dîvânı (metin-inceleme-tahlil)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yıldız, A. (2012). *Ahmed Sûzî divanı*. Sivas: Buruciye.
- Yıldız, B. (2018). *Seyahatnamelerde Şam* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Yıldız, E. (2018). Klasik Türk edebiyatında şehir şiirleri ve Revânî'nin yayımlanmış divanında yer almayan Medine kasîdesi. *International Journal of Language Academy*, 6/2, 120-141. doi: <http://dx.doi.org/10.18033/ijla.3928>
- Yıldız, H. D. (1988). Abbasîler. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abbasiler> maddesinden erişildi.
- Yıldız, M. (2014). Osmanlı hasbahçelerinin sultanı: Sultaniye hasbahçesi. *Belleten*, 282, 547-599.
- Yıldız, S. (2002). *Sermed dîvânı inceleme-metin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Yıldız, S. (2002). *XVIII. yüzyıl divan şairi Şakir hayatı, eseri, edebi kişiliği ve divanının tenkidli metni* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yılmaz, A. (2010). *Nûrî, hayatı, edebi kişiliği, divanı ve divanı'nın incelemesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Yılmaz, H. (2015). Bursa fethine yönelik yeni yaklaşımlar ve Bursa'nın gerçek fetih tarihi. *Şehir ve toplum*, 2, 61-73.

- Yılmaz, H. F. (1994). Yedikule hisarı ve zindanı. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 7. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Yılmaz, K. (2017). *İbrahim Tırsî ve dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195645/tirsi-divani.html> adresinden erişildi.
- Yılmaz, K. H. (2017). *Diyarbakırlı Hâmî Ahmed divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196122/diyarbakirli-hami-ahmed-divani.html> adresinden erişildi.
- Yılmaz, M. (1992). *Edebiyatımızda İslamî kaynaklı sözler*. İstanbul: Enderun.
- Yılmaz, M. (2008). Emevî ve Abbasî dönemi resmi kıyafetleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 237-250. Erişim: 17.06.2018, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/omuifd/issue/20294/215410>
- Yılmaz, S. (2010). *Câzib divanı inceleme, metin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yınanç, M. H. (1979). Bursa-tarih. *İslam ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Yılmaz, Ö. Z. (2012). *Moralî Azîz divanı (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Yılmaztürk, H. (2014). *Yahya Tevfik ve dîvânı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yınanç, M. H. (1979). Erzurum-tarih. *İslam ansiklopedisi*, c. 4. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Yiğit, A. S. (2013). *Hicrî dîvânı (inceleme-tahlîl-metin-dizin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Yiğit, H. Ç. (2014). *XVI. yüzyılda Kandahar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Malatya Üniversitesi, Malatya.
- Yiğit, İ. (2008). Bağdat'ın kuruluşuyla ilgili rivayetler üzerinde bir değerlendirme. *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinetü's-Selam) Uluslararası Sempozyumu* içinde (s. 39-54). İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Yiğit, Y. (2009). Balkanlarda Osmanlı tarihine ve mimarisine dokunmak: Prizren evleri. *Hece*, 150/151/152, 210-220.
- Yoldaş, K. (1993). *Taşlıcalı Yahya Bey Şah u Geda (inceleme-metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Yorulmaz, H. (1989). *Koca Ragıp Paşa divanı (araştırma ve metin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

- Yumerov, A. (2014). Bir Osmanlı şehri olarak Filibe ve Filibe mevlevîhanesi. *Mütefekkir, 1*, 193-211. doi: <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.130239>
- Yurdaydın, H. G. (1976). *Nasûhü's-Silâhî (Matrakçı), Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yurdaydın, H. G. (1992). Beyân-ı menâzil-i sefer-i Irâkeyn. <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyan-i-menazil-i-sefer-i-irakeyn> maddesinden erişildi.
- Yurttaş, M. N. (2007). *Feyzi Halil Bey dîvânı hayatı, edebî şahsiyeti, eserleri ve dîvânı'nın incelemesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Yüce, S. (2010). *Atâyî (Nevâlîzâde) dîvânı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yücel, B. (2002). *Mahmut Paşa Adnî divanı*. Ankara: Akçağ.
- Yücel, E. (1994). Çubuklu. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*, c. 2. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Yüksel, A. T. (2010). Kuruluş dönemi'nde Bağdat'ın ticarî yapısı ve ilişkileri. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 7-20. Erişim: 13.05.2019, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/neuifd/issue/19691/210319>
- Yüksel, T. (2013). *Selçuklu başkenti İsfahan* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yürekli, T. (2002). *Samaniler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Yver, G. (1979). Cezayir. *İslam ansiklopedisi*, c. 3. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Zettersteen, K. V. (1979). Kûfe. *İslam ansiklopedisi*, c. 6. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Zeydan, C. (2015). *İslam uygarlıkları tarihi*. İstanbul: İletişim.
- Zeylan, D. (2019). *Tarih-i Çin-i Maçin adlı eserin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi, Karabük.
- Zöhre, A. (2009). *Verdî Kâsım divanı inceleme-metin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Zülfe, Ö. (1998). *Nâşîd dîvânı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Zülfe, Ö. (2016). *Hecrî divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.